

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКА СПІЛКА ГЕРМАНІСТІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)

Випуск 81 (1)

Кіровоград – 2009

**ББК 83.34 УКР 6
Н 34**

Наукові записки. – Випуск 81 (1). – Серія: Філологічні науки (мовознавство):
У 4 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – 408 с.

ISBN 966-8089-24-3

До наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань різних галузей сучасного мовознавства – лексичної семантики, дериватології, ономастики, фразеології, теорії мовних контактів, фонетики та фонології.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, студентів філологічних факультетів, а також учителів-словесників.

Друкується за ухвалою вченої ради Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
(протокол № 7 від 23.02.2009 року).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- 1. Василь Ожоган** – доктор філологічних наук, професор
(відповідальний редактор).
- 2. Григорій Клочек** – доктор філологічних наук, професор.
- 3. Болеслав Кучинський** – кандидат філологічних наук, професор.
- 4. Василь Лучик** – доктор філологічних наук, професор.
- 5. Володимир Манакін** – доктор філологічних наук, професор.
- 6. Василь Марко** – доктор філологічних наук, професор.
- 7. Володимир Панченко** – доктор філологічних наук, професор.
- 8. Валентина Парашук** – кандидат філологічних наук, професор.
- 9. Олег Поляруш** – кандидат філологічних наук, професор.
- 10. Олена Семенець** – доктор філологічних наук, професор.
- 11. Олег Семенюк** – доктор філологічних наук, професор.
- 12. Інна Демешко** – кандидат філологічних наук, доцент
(відповідальний секретар).

ISBN 966-8089-24-3

© Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка, 2009

I. МОВНІ СИСТЕМИ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ І ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

1.1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИКИ

UNIVERSALS IN LINGUISTIC SEMANTICS

Volodymyr MANAKIN (Zaporizhzhia, Ukraine)

The paper surveys the state of the art in the field of semantic universals. We examine potential semantic universals in two areas: the lexicon, and semantic “glue” in pragmatics. We predict that the general mechanisms in semantics are universal, but suggest that the precise nature of presuppositions (elements/components) may be subject to cross-linguistic variation.

У статті демонструється стан дослідження проблеми встановлення універсалій в семантиці, зокрема у двох сферах: лексиці та прагматиці. Зроблено припущення про те, що загальний механізм семантичного устрою мов має бути універсальним, проте ймовірні елементи/компоненти семантики є основою міжмовного варіювання.

Introduction

Semantics is concerned with the way natural languages express meanings. Meanings of complex phrases and sentences arise compositionally from the meanings of their parts (down to the smallest meaning-bearing elements: morphemes). The compositional derivation of meanings depends systematically on the syntactic structure of the complex expressions. Further, once an expression is actually used in an actual context, pragmatic mechanisms lead to further enrichment and modification of the grammatically composed meanings. So, when we ask what in the realm of meaning is universal and what is language-particular, we need to look at three areas:

- (1) the inventory of lexical/content morphemes;
- (2) the mechanisms that compose meanings:
  - a. the inventory of functional “glue” morphemes,
  - b. the inventory of composition principles;
- (3) the mechanisms of pragmatics.

One can easily find statements such as this one: “In contrast to phonological and syntactic universals, very little attention has been paid to the study of semantic universals.” [11: 111] and, in the same volume, “Most of the work on universals of human languages has been concentrated on the phonological, morphological, and syntactic properties of languages, with much less attention being devoted to the semantic side of language” [16: 155]. We believe that the reasons for this comparative dearth of work on semantic universals are mostly mundane: semantics in a theoretical and formal vein is a particularly young and understaffed discipline, which has only quite recently started to seriously look at cross-linguistic variation and uniformity.

Before we delve into the composition of meaning, we will address some overarching issues.

1. Sapir/Whorf and Linguistic Relativity

Common culture (what one might call “folk linguistics” or “folk anthropology”) frequently assumes that languages not only differ widely in their semantics but that these differences are correlated with deep differences in the “world view” of the speakers of different languages.

Languages do look quite different from each other on the surface, which makes the leap from noticing that superficial variety to presupposing an underlying variety, even at the level of meanings, rather tempting. This mentality is nicely characterized by Bloom and Keil [5: 364–365]: “[O]n a subjective level, languages are extremely different from one another. A monolingual

speaker of English, for instance, will hear Chinese or Turkish as gibberish — as odd and unfamiliar noise. The phenomenally alien nature of other languages might lead to the impression that there must be profound differences at deeper cognitive levels as well”.

Serious questions of semantics were considered pretty much intractable in early formal linguistics and their treatment was to be delayed until there was a suitable analytical framework in place, which was not expected to happen any time soon, or ever. It wasn't until semantic methods from formal logic began to be applied to natural language in the 1960s that the discipline of formal semantics coalesced. See Partee [12] for a personal perspective on this history. Perhaps not unexpectedly, the new methods were first applied to well-studied languages such as English and German. Pioneering contributions to cross-linguistic semantics are the 1995 volume on cross-linguistic quantification arising out of an NSF-funded collaborative research project, Carlota Smith's work on aspect (Smith [13]), and Maria Bittner's work (see for example Bittner [4]).

However linguistic differences must lead to commensurate differences in other areas of cognition. This impression is magnified by cultural differences that so often correlate with linguistic differences.

Reinforcing the leap from superficial variety to presupposing underlying incommensurability may be a psychobiological tendency to assume that other people and cultures, since they are not like us, must be fundamentally different, not just superficially so. The denial of human universals, unsurprisingly, has a long intellectual history (see Brown [6] for crucial discussion).

Infamously, “Eskimo” speakers are supposed to have at their disposal many different words for snow, which is taken to reflect the fact the “solid phase of water” is of paramount importance for their culture.^{3,4} Other times, the direction of causation might be said to go in the other direction; deep distinctions in the grammar of a language might influence the way speakers of that language look at and think about the world — an idea that is often called the Sapir/Whorf hypothesis, or, less tied to those particular scholars, the hypothesis of Linguistic Relativity (the term given to the idea by Whorf himself). Who knows but it is quite possible that Sapir and Whorf “borrowed” into linguistics the idea and term as well from Einstein, and his special Theory of Relativity.

If Linguistic Relativity is correct, linguists in search of semantic universals may be doomed to failure, tilting against windmills. We do not however believe that the thesis is correct to a degree that would make cross-linguistic semantics impossible. We concur with Bloom and Keil when they say : “We think the intuition here is wrong in two ways: Languages do not really differ as much as people think they do. Our “folk linguistics” is wrong in this regard. And correlation is not causation; the fact that people who speak different languages tend to belong to different cultures does not entail that language has a profound influence on thought. So although there is a strong impression that the language one speaks must influence how one thinks, we think that this impression is more seductive than it is instructive [5: 365].

As we will outline below, the truth as usual is probably somewhere in the middle and only extensive research will establish how much of Linguistic Relativity is correct [1: 25-52]]. All languages have the formal and expressive power to communicate any ideas, beliefs, and desires of their users. From this vast range of possibilities, human communities select what they want to say and how they want to say it. This stance is at its core the same one that explains why the Elizabethans habitually used terms for falconry and we do not, what does Ukrainian “kozak” mean, and why English speaking vacationers at Aspen and Vail find it natural to develop terms like sugar, powder, and granule to amplify their heretofore impoverished means for discussing the state of the snow on the slopes, etc. In the end, it's the thought that counts.

In other words, effability — while a universal property of natural languages — might be formulated in a language-relative way: each language provides the expressive power needed by its speakers, which allows the possibility that different language communities have different needs and thus different languages have different sets of meanings that they can express. We may detect the same weak thesis in the quote from Sapir in the text above. NB: Again, the solid phase of water is mentioned, albeit not referring to Eskimos but to Rocky Mountain skiers. So far we have taken the view that necessary coinage of new vocabulary items and

possibly complex rephrasing are not principled problems for the thesis of translatability. But there are other problems that do raise the possibility that languages sometimes cannot quite convey the same meanings, at least when one considers subtle aspects of meaning.

Challenges to translatability are of course legion in the theory and practice of actual translators; Brown [6] has some illuminating discussion and examples. Let us grab one such example from the cabinet of semantic curiosities. Burushaski, a language spoken in Pakistan, has two relational nouns to denote siblings, much like English sister and brother, except that the morpheme *cho* means “sibling of the same gender” (as the internal argument of the nominal) and *yas* means “sibling of the opposite gender” (from that of the internal argument). So, a male speaker would call his brother *a-cho* “my same sex sibling” and his sister *a-yas* “my opposite sex sibling”, while a female speaker would use *a-cho* to refer to her sister and *a-yas* to her brother. Now, whether John calls Peter my brother or my same-sex sibling doesn’t seem to make a difference at the level of denotational semantics. But as soon as we consider situations where the sex of the speaker is uncertain, the two phrases give rise to different propositions. As Yancey (2000: 10) puts it: “a Burushaski text in which the gender of the speaker has purposefully not been mentioned until the end, at which point the reader discovers that the speaker and her *a-cho* are both female, would not be readily translatable into languages which would force a gender specification. In English one could say sibling, but this would most likely tip off the reader to the surprise at the end”.

In any case, even if we assume such a universal effability/translatability claim to the effect that at the level of core truth-conditions, any meaning expressible in any language is also expressible in all other languages, we need to be aware of the limits to translatability: (1) aspects of meaning like presupposition

and expressive meanings, where languages may in fact differ in effability, and (2)

a suspicion that the grammars of particular languages highlight different aspects of

reality in ways that might influence certain aspects of the world view of speakers. Let’s remind an idea of Roman Jakobson: “. . . the true difference between

languages is not in what may or may not be expressed but in what must or must not

be conveyed by the speakers” [10: 491]. We will see that this is indeed pretty much what one

finds.

2. Sources of Universality and Variation

In what follows, we will rarely comment on possible sources of a claimed universal. We believe that the state of the art in semantic universals is largely too immature to allow explorations of their sources. But perhaps, a few words on this topic are in order. We assume that the part of the human genetic endowment that has any relevance to semantics is constant throughout the species. Any differences in the semantics of different languages would therefore have to be traced back to accidents of history, environment, and culture. How much in the way of semantic universals we expect to find then correlates with our expectations about how strongly the genetic component, the shared physical environment, the shared biology, shared cultural traits constrain the structure of individual languages. There can be widely varying positions on this question. As we said, methodologically we recommend that universality be the null hypothesis, only rejected case by case after extensive cross-linguistic checking.

Once a universal has been discovered and has held up to cross-linguistic scrutiny, the question arises as to its source. Is the feature universal because it is genetically hardwired or because languages couldn’t fulfill their function otherwise? Giving an answer to this question for a particular universal is not easy, and we will refrain from speculations on this matter in this article. We agree that, in principle, the following typical course of argumentation is reasonable: if for a particular universally attested feature under investigation there is no plausible functional explanation, the feature can reasonably be assumed to be part of the genetically hardwired Universal Grammar (UG). But we do not think that at this point, we have sufficient material to even consider possible functional explanations for given semantic universals.

2.1. Lexical Universals

The idea that different languages have differential access to different parts of reality truly is a widespread meme. The schema “language X has no word for Y” holds endless fascination for many

people. In the same vein, perhaps everyone remembers from their first linguistics course the claim that languages put arbitrary labels on reality and that they can differ quite a bit on how they do that.

There are several lists of proposed universally attested lexical items, for example:

- Swadesh lists, prepared not as claims for universal lexical status, but as reliable tools for wide-scale lexico-statistical and glotto-chronological investigations (see for example in : Swadesh [15];

- (quoted from Immler [9: 39]): rustle, soil, [many animals], [many plants], [parts of the body], sleep, big, small, heavy, light, fast, slow, sick, talk, call, ask, believe, decide, birth, wave, up, down, hunger, life, death, danger, fear, want/will, power/authority, be allowed, be obliged, mother, man, woman, caress, high, deep, warm, cold, air, water, rain/snow, wind, sun, pain, pleasure, we, they, group, drink, shelter, make love;

- the list of “semantic primes” proposed by Wierzbicka [17] and other researchers working in the Natural Semantic Meta-Language (NSM) approach. Immler claims about such lists “we are immediately convinced of the validity of these universals, not only so: we are sure of them — and this without having verified them by empirically looking at all the languages of the world” [9: 39].

We cannot share Immler’s confidence. On the contrary, many of the words in these lists are probably not universal. First, as argued by Goddard [8], a claim about a universal lexical item is interesting only insofar as the correspondences in meaning of that lexical item across languages are reasonably precise. Goddard notes, for instance, that the claim that all languages have words for “black” and “white” [3] is only approximately true, since in languages with only those two color terms, the terms do not mean the same thing as they do in English, Russian, and other European languages. For instance, some African languages have another opposition that sounds funny for us, i.e. ‘wet’ and ‘dry’ colours. Surprising as it may seem to English speakers, ‘water’ is probably not a universal lexical unit. Japanese has two words (mizu and yu) for ‘water’, with yu (often with an honorific prefix o-) being reserved for hot water [14: 51–52]. Mizu cannot be used about hot water. Furthermore, combining the adjective atsui ‘hot’ with mizu sounds unnatural — Suzuki calls it “self-contradictory” — though there is no such restriction in relation to other liquids, e.g., atsui miruku ‘hot milk’ [17: 229]. These facts imply that mizu and yu both have a reference to temperature built into their meanings.

Here’s the (short) list of items that survived Goddard’s scrutiny: 15: *man, woman, child, mother, head, eye, ear, nose, hand, day, kill, make, people, good, bad, big, small, think, know, want, see, hear, say, do, happen, live, die, here, above, below, inside, a long time* [8:57].

There are many others “lists” of semantic primitives. But the question is do they really have any effect for speakers and scholars as well?

Thus, we strongly suggest that it is possible to find the simplest way for discovering semantic universal element using noospheric theory.

All my publications for the past 15 years are permeated with V.I. Vernadsky’s ideas about noosphere, Universal Mind, about language as the level of noosphere, etc. In any case, it carries on the main idea about the miraculous power of the harmonious universe where human language is a unique phenomenon, whose general structure has to reproduce macrocosm and microcosm, all living things on Earth and Space.

In brief, these ideas come down to the assumption that the language at the level of noosphere exists as a cognitive-semantic continuum that is dissolved in the specific languages of the world. The noospheric level as an organizing and unifying force of the planetary human consciousness is the basis for cognitive activity and world conceptualization. The **cognitive-semantic continuum** in its turn is the source of speech activity, a latent model of such activity, thus a possible system-mediator among world languages as a true treasury of general mental meanings of the Universe.

Attempts to represent the cognitive-semantic continuum materially in the direct way are useless. It is a different metaphysical way of our consciousness existence where the key role

belongs to understanding the presence of the mental information field of the Universe that we, linguists, should accept the same way as representatives of other sciences did. By accepting this, a more complicated task will be to provide convincing proof that conceptual and language realities mutually coexist to express this information field. One more reason this task appears to be complicated is that contemporary science still lacks holistic theory about language and consciousness interrelation that makes us use speculative postulates only.

As a possible solution, in the first place we can begin by assuming that the sphere of the human mind including the highest level (noosphere) and linguistic semantics are using common notional units and categories, and this usage is not just a mere formality, it is a true, fundamental coexistence. Secondly, as linguistic clones of mental information quanta we see conceptual language units and their groups that are, according to organization principles and system hierarchy at all levels (at the level of the word – lexico-semantic group – linguistic world images), isomorphic to the general organization of the world, space, and noosphere. It would be logical to recognize semes as the smallest notional units, as unique atoms of the cognitive-semantic continuum. Recognizing semes as elementary units also correlates with the idea of the mutual symmetry, isomorphism between language and world dispensation.

On the one hand, semes function as quarks (in physics, a quark is something that bonds constituents together) in the system of linguistic semantics when notional bridges are built among different language units; on the other hand, these bridges join the language with the cognitive-semantic sphere through the perspective of the planetary or cosmic consciousness. The combinatorics of semes preserves, alters or modifies dramatically any semantics similarly to the chromosome combinatorics at the level of DNA. A good example is a seme analysis of any word meaning in any language.

Brief conclusion:

The ultimate proof that universal regularities exist in the world languages is the task for the new generation of scholars. However, we still hope that it is the way leading to a new understating of the world image [2], thus it will lead to a qualitatively new linguistic paradigm, moreover, to the uttermost mysteries of the Universe where “*God doesn’t play dice*” (Albert Einstein). Finally, this statement is connected with contemporary position of science which Dan Brown formulates in his book “Angels and Demons”: “*Science and religion are not odds. Science is simple too young to understand*”.

REFERENCES

1. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 364 с.
2. Манакин В.М. Мова як енергетичний феномен // Світогляд. – 2008. - №2. – С. 48-51.
3. Berlin, Brent and Paul Kay (1969). Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. Berkeley: University of California Press.
4. Bittner, Maria (1994). Cross-linguistic semantics. Linguistics and Philosophy 17(1):53– 108, doi:10.1007/BF00985041.
5. Bloom, Paul and Frank C. Keil (2001). Thinking through language. Mind and Language 16(4):351–367, doi:10.1111/1468-0017.00175.
6. Brown, Donald E. (1991). Human Universals. New York: McGraw-Hill.
7. Dediu, Dan and D. Robert Ladd (2007). Linguistic tone is related to the population frequency of the adaptive haplogroups of two brain size genes, ASPM and Microcephalin. Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America doi:10.1073/pnas.0610848104.
8. Goddard, Cliff (2001). Lexico-semantic universals: A critical overview. Linguistic Typology 5(1):1–65.
9. Immler, Manfred (1991). Is semantics universal, or isn’t it? On the relation of language, thought and semantic structure. In Zaefferer (1991), 37–59.
10. Jakobson, Roman (1959). Boas’ view of grammatical meaning. In Selected Writings II, 489–496.
11. Mairal, Ricardo and Juana Gil (eds.) (2006). Linguistic Universals. Cambridge University Press.
12. Partee, Barbara H. (2005). Reflections of a formal semanticist as of Feb 2005, URL http://people.umass.edu/partee/docs/BHP_Essay_Feb05.pdf, ms. (longer version of introductory essay in 2004 book).
13. Smith, Carlota (1997). The Parameter of Aspect. Dordrecht: Kluwer.
14. Suzuki, Takao (1978). Japanese and the Japanese: Words in Culture. Tokyo: Kodansha International.
15. Swadesh, Morris (1952). Lexico-statistic dating of prehistoric ethnic contacts: With special reference to north american indians and eskimos. Proceedings of the American Philosophical Society 96(4):452–463.
16. van Valin, Robert D. Jr. (2006). Some universals of verb semantics. In Mairal and Gil (2006), 155–178.
17. Wierzbicka, Anna (1996). Semantics: Primes and Universals. Oxford University Press.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Володимир Манакин – доктор філологічних наук, декан факультету журналістики Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: лексична семантика.

СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО ГЛАГОЛА ГОВОРИТЬ В РУССКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА: ВЕРТИКАЛЬНОЕ ПОЛЕ И ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ГРУППА

Светлана АНТОНОВА (Гродно, Беларусь)

В статье представляются результаты когнитивного исследования глагола говорить на материале его функционирования в литературном языке и говорах Среднего Приобья как маркера и категоризатора в исследовании семантического пространства речевого действия в русской языковой картине мира и осмыслении языка как Дома бытия Духа.

The paper presents the results of cognitive research of a verb to speak on a material of its functioning in the literary language and dialects of the Middle Ob River basin as a marker and categorizer in research of semantic space of speech action in the Russian language mapping of the world and language conceptualization as Temple of Spirit Existence.

Семантика языка как отдельного модуля когнитивной системы сама имеет модульную структуру: репрезентация значения, связанного с информацией об определённой ситуации и о мире, приводит к интерпретации смысла высказывания. Главным же предметом семантики является установление принципов, правил и репрезентаций, регулирующих взаимодействие языковой системы с концептуальной системой.

М. Бирвиш. [1:122-124]

Язык, который (единственный, по Ю.В.Рожественскому) не лжёт и не лжесвидетельствует, в своей русской картине мира представляет – концептуализирует и категоризирует – речевое действие как многогранную риторическую компетенцию языковой личности. Причём запечатлевает это язык всей совокупностью номинативных своих ресурсов, в числе которых глаголы говорения лишь часть, хотя и существенная и объёмная: только глаголов, именующих устную речь, в русском литературном языке более 1500 лекс. Но самая главная роль маркера, концептуализатора и категоризатора речемыслительной деятельности человека говорящего несомненно принадлежит ядерному глаголу говорения *говорить*, выступающему по отношению ко всем иным номинациям в качестве идентификатора, семантического множителя, категоризирующей лексики и гиперонима одновременно, – глаголу, который маркером речевого действия всеми гранями своего системного и текстового бытия. Поэтому концептуально – образовательно ли, риторически ли – пользоваться речью значит то же, что определено (концептуализировано) и поименовано (категоризовано) доминантным категоризатором речевого действия: *произносить* – владеть техникой речи; *рассказывать* – владеть информационными жанрами речи; *разговаривать* – уметь общаться; *называть* – владеть дискретными единицами языка и мысли; уметь именовать, владеть семиотикой; *обозначать* – идентифицировать и интерпретировать дискретные и континуальные единицы языка и мысли; *выражать* – освоить и присвоить законы и правила инвенции и элокуции; *воздействовать* – владеть теорией и практикой аргументации и диалогизации; *читать* – владеть техникой рационального чтения; *писать* – создавать влиятельные тексты различной жанровой и стилистической принадлежности; *помнить* – быть интертекстуальным проводником языкового опыта, этики и эстетики речевой деятельности своего народа и на базе этой памяти творить свою мыслеречевую уникальность и неповторимость; *слушать и слышать* – владеть риторикой восприятия и психологией усвоения информации; эффективно моделировать свою и собеседника речемыслительную деятельность; *думать* – быть эффективным и адекватным в осознании явлений мира; *свидетельствовать* – быть знаком в коммуникативно значимой ситуации взаимодействия времён, культур, предметов и лиц; *молчать* – держать интеллектуальную и эмоциональную паузу, создавая гармонизирующее диалогическое взаимодействие с собеседником в пространстве положительной онтологичности, невозможно без подвижничества, смирения, скромности и участности в Другом [2].

Когнитивная интерпретация глаголов говорения как лексико-семантической группы (ЛСГ) в русском литературном языке и в диалекте, взятом в его системной и

функциональной реализации как русские старожильческие говоры Среднего Приобья, позволила увидеть и продемонстрировать на значительной выборке **динамический характер** этой моделируемой нашим сознанием **единицы системности** [3]. Проведённый нами анализ доказывает, что глаголы говорения и в литературном языке, и в диалекте образуют изоморфные по структуре и принципу организации лексико-семантические группы, в которых системообразующую роль играют доминантные глаголы *говорить* и *сказать*, наиболее полно представляющие своей семантической структурой и функциональными свойствами систему реалем речевого процесса, чем и детерминирован в целом характер системной организации обеих ЛСГ. При этом формируется обеими этими доминантами как многозначными словокомплексами **модели категоризации** и **концептуализации** действительности речевого действия и самой языковой картины мира, что позволяет интерпретировать их как **идеальные ЛСГ** и ономаты, выступающие в качестве **имён ментально-лингвальной деятельности человека – языка мысли**. И в этой когнитивной креативной и моделирующей своей роли они проявляют себя как сценаристы и режиссёры когнитивной деятельности языковой личности и «требуют» отношения к себе как фреймам, прототипам и идеальным сценариям в образовании человека говорящего. Причём реализуют себя во всех этих качествах всеми гранями своего системного статуса в диапазоне от собственно лексемного воплощения в границах слова и ЛСГ глаголов говорения в целом в до всей совокупности формируемого ими вертикального текста, представляющего человека говорящего.

Так, выступая в своей концептуализирующей и категоризирующей функции в составе ЛСГ глаголов говорения, глагол *говорить* в системе литературного языка своими лексико-семантическими вариантами (ЛСВ) отражает связи глаголов речи с ЛСГ глаголов сообщения, поведения, мимики и жестов, определяя (устанавливая пределы) семантического и ономазиологического колебания имени речевого действия. Все же его речевые ЛСВ, имея единственную или дополнительную связь с акустическим аспектом речевой деятельности, идентифицируются семьей ‘пользоваться устной речью’, превращая для носителя русского языка во всём хронотопе его бытия в идентификатор и маркер – категоризатор и концептуализатор – говорения во всей его многоаспектности. Все ЛСВ ядерного глагола говорения противопоставлены способностью именовать различные аспекты речевой деятельности, что выражается в их дифференцирующих семах; неречевые ЛСВ соотносятся с манифестационной и информационной сторонами речи. Формируемая таким образом **ономазиологическая универсальность** глагола *говорить* особенно ярко эксплицируется в диалекте, где он приспособлен для обозначения любой ситуации говорения. В силу этого именно он и избирается наиболее часто диалектоносителями для обозначения самых разных ситуаций говорения в диалектной речи, как и в разговорной вообще, входя в ту «ничтожно малую долю глаголов говорения», «общеупотребительных, типичных, исконных, стилистически нейтральных и семантически ёмких» [4: 9-10], которые постоянно находятся в активном употреблении.

Ономазиологическая ограниченность глагола *говорить* проявляется в ограниченной способности представлять общение и повествование как достижение своего внутреннего предела в силу своеобразия видовой и аспектуальной характеристик, а также деривационной недостаточности. Внутренней формой глагольной лексемы речевое действие – *говорение* – мотивировано как действие собеседования, общения, обязательно предполагающее определённую временную протяжённость и распределённость. Этому же способствует его видовая семантика*. При этом доминантная лексема говорения номинативно приспособлена для категоризации **процесса** общения, беседы, чему способствует семантика несовершенного вида. Она передаёт всю внеязыковую ситуацию говорения и элементы системы реалем речевого процесса и симметричность отношений между его участниками **эксплицитно**: словообразовательными средствами, специфическим наполнением приглагольных позиций, типом конституируемого глаголом предложения. По всем названным параметрам этот глагол

* Интерпретация семантики глагольного вида воспринята нами у Н.С.Авиловой [5:583].

противопоставлен глаголу *сказать*, который ономазиологически соотносится лишь с несимметричными отношениями участников говорения, а с коммуникативным аспектом речи лишь в той степени, в какой способен обозначать участие разных сторон речевого процесса в говорении – ‘пользоваться устной речью с целью задать собеседнику вопрос’ (*сказать*) и ‘с целью ответить на вопрос собеседника’ (*сказать*).

Диалектная система, как и система русского языка вообще, располагает такими глаголами, которые лексически категоризируют именно коммуникативный аспект, являясь синонимами и дериватами глагола *говорить* в соответствующих значениях. Это *разговаривать*, *толковать*, *обсуждать*, *балакать*, *договориться* и др. Ядерный глагол *говорить*, парный по виду глаголу *сказать*, не имея словообразовательных экспликаторов процесса собеседования, соотносится с этим процессом одним из своих ЛСВ, семантика которого актуализуется в трёхместной модели предложения $C_{II} + G + C_{CT} / C_{\text{между } T} + C_{оп} / C_{\text{проб}} (+ \text{Сирконстанты времени} + \text{Сирконстанты образа действия})$. И актуализуется это значение даже в условиях неполной реализации модели (без замещения позиции адресата-собеседника и объекта темы речи). При этом обычно возрастает диагностирующая роль формы множественного числа подлежащего (актуализация симметричности отношений между участниками речи) и обстоятельственных характеристик процесса (актуализация временной протяжённости действия, неторопливого его течения), что чаще всего обнаруживаем в контекстах языка художественной литературы. В среднеобских говорах нами зафиксировано только 5 случаев неполной реализации модели предложения, конституируемой глаголом *говорить* в значении ‘беседовать, разговаривать’, да и самих словоупотреблений этого ЛСВ только 14*. Это свидетельствует, с одной стороны, о высокой степени синсемантичности этого ЛСВ и, с другой стороны, о том, что в диалектной системе есть другие, более приспособленные к обозначению коммуникативного аспекта, глаголы. Прежде всего на выражении длительно-дистрибутивного способа действия специализируется глагол *разговаривать*, при помощи префикса *раз-* и морфа *-ива-* эксплицирующий сему ‘неторопливо протекающее действие’ [5: 600], что отводит ему идентифицирующую роль доминанты при обозначении симметричных отношений субъект-субъектного речевого взаимодействия и ситуации общения в целом и в диалекте, и в литературном языке.

Функциональная гибкость ядерного глагола говорения обуславливается его ономазиологической приспособленностью обозначать все стороны речевой деятельности и выражается в **конструктивной универсальности**. Он способен выступать в качестве предиката во всех типах – одноместной, двухместной и трёхместной – моделей предложений, конституируемых в языке глаголами говорения, и синсемантичности его значений. Все дифференцирующие семы лексико-семантических вариантов, именующих целенаправленные речевые процессы, эксплицируются в глагольной синтагматике и в типе конституируемого глаголом предложения.

Конструктивная универсальность глагола *говорить* увеличивает роль системного фактора в дифференциации его семантики:

- диффузность значений глагольных ЛСВ,
- высокую частотность, определяющую – детерминирующую и порождающую – конструктивную роль в образовании предложенческой категоризации и репрезентации феноменологии и предсистемы речевого события, а также текстового воплощения этих референтов,
- колоссальную функционально-коммуникативную роль при представлении модуса и диктума в высказывании,
- информационную значимость при отграничении семантики глаголов говорения от семантики смежных с ними лексико-семантических групп,

* Семантические структуры доминантных глаголов говорения во всей их системообразующей работе в составе ЛСГ глаголов говорения в литературном языке и в диалекте представлены в работах автора [2; 6; 7 и др.].

- малую інформативну значимість глаголів *говорить* і *сказать* як дискретних одиниць при втіленні, актуалізації і читанні семантичних нюансів речевого дійства в межах системи реалом власне речевого події.

Таким чином домінуючий дієслово і в кодифікованій, і в діалектній системі виконує свою функцію базового компонента системо- і текстотворення.

С опорой на цей сценарій-фрейм, формований домінуючим дієсловом мовлення, в функціонуючій системі працюють механізми інтеграції і ідентифікації всіх одиниць в межах ЛСГ і, в той же час, відбувається формування маркера – диференціюючого прототипа – функціонального поведіння дієслова, виділяючого з дійсності і пропонуючого для розпізнання реципієнту дискретний фрагмент передсистеми, співвідносимої з мовленням. Одночасно формується і сценарій-фрейм для діагностики і представлення дієслівної семантики мовлення на зовнішньому рівні, а стало бути, прецедент, прототип, модель-фрейм і модель-сценарій семантичного, селективного, конструктивного перетворення дієслів інших ЛСГ в одиниці даної, якщо не на системному, то хоча б на функціонально-комунікативному рівні. Яскравіші і основні прояви названих особливостей функціонування ядерних дієслів в діалекті три. Перше – використання дієслова *говорить* як слова-метки, слова-сигнала при передачі змісту прямої мови, маючої «бусове побудову» [4: 12], коли шматочки змістової частини прямої мови як би нанизуються на дієслово *говорить*. Наприклад: *Я управлялась да вышла за ворота. Ну, сказали, што, говорят, с Молчановой жених приехал. Говорят, хромой. Гыт, хромает, девчонки тама-ка, подружки говорили.* (Молчаново, Томська обл.). Тут до такого межі виявлена основна функція дієслова (служить вступом чужої мови), що дієслово опустошається семантично і категоріально, втрачаючи всі (крім суб'єктної) дієслівні валентності, застигаючи в формі 1 або 3 особи, причём часто в значимо зміненої: *гьрт, гыт, гр'т, гьр'т, гр'у*. Друге – діалектне, розмовне і художнє збагачення семантики домінуючого, що призводить до їх номінативно-функціональної універсальності при одночасному витісненні по різних причинах дієслів, які поступають їм тільки в універсальності, не поступаючи ні в смислової, ні в стилістичній, ні в номінативно-комунікативній своїй параметризації. Третє – розробка діагностуючої моделі функціонально-текстової і дискурсивної еволюції семантики будь-якого дієслова, співвідносимої з представленням речевого події.

Причём ця діагностуюча модель настільки деталізована, відточена, комунікативно і номінативно перевірена практикою дискретного і континуального представлення речевого події, що збоя в ідентифікуючій і інтерпретуючій діяльності реципієнта не відбувається навіть тоді, коли використовується як іменник діяльності дієслівна ономація

- звучання (*вижзать, вопить, ворчать, ворковать, гудеть, голосить, гнустить, горланить, греметь, журчать, жужжать, звенеть* *);
- поведіння (*баламутить, амуричься, беспокоить, вздыхать, вздохнуть, вызываться, вступать, вступаться, вступить, вывалить, выведывать, вскипеть, клясться, перебить, церемониться, возмутиться, возмущаться, воспитывать, вспыхнуть*);
- мислення (*судить, критиковать, заказать, заметить, замечать*);
- пам'яті (*вспомнить, напомнить*);
- руху (*воротиться, подойти с вопросом, отправить с этим словом*);
- конструктивного або деструктивного фізичного дійства (*вставить, вынуть, выпалить, выложить, городить, перебить, остановить, прервать молчание, прервать с живостью, прерывать замечаниями, доводить до сведения, доложить*);
- мимики або жестів (*улыбнуться, посмотреть, махнуть руками, кивнуть, высунуть свою седую бороду*);

* Представляя діапазон ідентифікації мовлення з допомогою дієслова *говорить* як маркера речевого дійства, ми в межах даної публікації обмежили себе тільки пушкінським словником в тій його частині, до сього часу прецедентна для російського мовного свідомості, представленої нами в співвідношенні з вертикальним текстом мовлення і з шістьма аспектами мовлення [2: 482-517].

- положения в пространстве (*упасть с криком, окружить с приветствиями, остановить, описывать*);
- психо-эмоционального переживания (*восхищаться, злобствовать, молить пронзительным голосом, наводить тоску, горячиться, пристать, утешить*);
- морального воздействия (*грозить, грозиться, заругать, загрозить, запугивать*),
- передачи (*передать, разнести, уступить, перестать поддерживать разговор, выкладывать, выдавать, выдать*);
- взаимодействия (*пристать, кидаться с визгом на шею, делиться, перебить, грызться, перестать поддерживать разговор*).

Не происходит коммуникативного сбоя при восприятии действия как речевого события и в том случае, когда именем субъекта речевого действия избирается слово, лежащее за пределами идеосферы «человек» (*печух, ветер, страсть, звёзды, взгляд, карты*). Самими же такими именами речевого действия развивается вертикальный текст глаголов говорения и обогащается спектр концептуализирующих и категоризирующих возможностей доминантного глагола.

Такими дискурсивно-текстовыми экспликаторами надёжности выработанной доминантными глаголами модели-сценария для категоризации и концептуализации жизни глагола говорения в тексте и в системе языка и диалекта стали дискретно-континуальные эксперименты над сознанием реципиента и языковой системностью, произведённые «первопроходцами» в построении возможных миров – художниками слова. Такое экспериментаторство эстетически востребовано в авторской альтернативной картине и модели мира, значимой эстетически или идеологически. К примеру, оно реализовано Л.Н.Толстым в «Холстомере», А.П.Чеховым в «Каштанке», Михаилом Лоскутовым в «Говорящей собаке», Юрием Нагибиным в «Бунташном острове», Тэффи в «Когда рак свистнул», как всегда оно осуществлялось в поэтических, сказочной и сакральной картинах и моделях действительности.

Парадигматическим проявлением и следствием функциональной гибкости глагола *говорить* является его частое употребление вместо других, менее универсальных и более специализированных, глаголов говорения в значении последних: *просить; советовать, утверждать, приказывать, предупреждать, соглашаться, желать, звать, называть, отказывать, приветствовать, предсказывать, отвечать, спрашивать*, их видовых коррелятов и др. При этом ядерный глагол выступает как функциональный эквивалент неядерных глаголов говорения. «Проявителем» отношений функциональной эквивалентности оказывается глагольная дистрибуция (уровень взаимодействия семантических классов сочетающихся слов), в которой эксплицируются такие признаки глагольного действия, как дополнительные цели речевого действия, форма говорения.

Как многозначный, глагол *говорить* входит каждым из своих ЛСВ в разные синонимические ряды, все члены которых – общерусские и собственно диалектные – также являются глаголами говорения. Причём члены этих рядов имеют общность с ядерным глаголом и по идентифицирующей, и по дифференцирующей семе, образуя вместе с ЛСВ ядерных глаголов подсистемы в пределах системы глаголов говорения на базе дифференцирующих сем, каждая из которых в одной из подсистем становится идентифицирующей II порядка.

Глагол *говорить*, как глагол в основном целенаправленного речевого процесса, обладает ограниченными способностями характеризовать этот процесс (эту ограниченность он преодолевает через широчайшую парадигму обстоятельственной сочетаемости) и является для глаголов, качественно характеризующих речевой процесс, идентификатором в каждом из своих ЛСВ, то есть находится с ним в родовидовых отношениях. Например: *буробить* – ‘говорить бессодержательно, попусту’ = *говорить*⁷ (‘сообщать’) + ‘малоценная информация + вызывающая неодобрение участников речевого действия’.

За пределами ЛСГ говорения оказываются лишь полные антонимы глагол *говорить* – *молчать, смолчать, немтовать, заузунуть*. И в целом этой ЛСГ менее всего свойственны

отношения антонимии, так как практически все полные антонимы и других её единиц выходят за её границы, а в рамках ЛСГ глаголы связываются чаще всего лишь отношениями частичной антонимии, семантической противопоставленности: *шептать – говорить – кричать – базлать – вопить*.

Глагол *говорить* влияет на системную организацию и структуру ЛСГ глаголов говорения и своим деривационным потенциалом: во-первых, все производные от него глаголы (кроме возвратных, которые чаще всего утрачивают идентифицирующий семантический признак группы) не выходят за пределы семантического пространства ЛСГ говорения; во-вторых, своими деривационными возможностями он детерминирует круг деривационных возможностей всех остальных глаголов говорения, вследствие чего в составе ЛСГ могут быть выделены парадигматические ряды производных глаголов, например, с префиксом *про-*: *проговорить, промолвить, промяркать, прогуторить, промычать*. Причём выделенные таким образом ряды будут обладать общностью и семантической, и синтагматической, ибо внутренняя валентность глаголов говорения во многом обуславливает их внешнюю валентность.

Специфика диалектной ЛСГ глаголов говорения проявляется в том, что её ядерные (как и все остальные общерусские единицы ЛСГ) глаголы имеют и диалектные варианты: фонетические (*говореть*), словообразовательные (*сговорить, поговорить (что), сказовать – сказуют, скричать*), лексико-семантические, акцентологические (*говорить*). Как показал проведённый нами анализ, все эти варианты также входят в круг глаголов говорения, за исключением некоторых лексико-семантических вариантов, для которых ЛСГ говорения не является пределом варьирования, например: *беседовать* и *побеседовать* ‘посидеть в гостях’: *Беседуйте, девки, беседуйте! Чё стоите? (Молчаново, Томская обл.)*; *Ничё не говорили, только побеседовали (Кривошеино, Томская обл.)*. Все собственно диалектные глаголы говорения не вступают с общерусскими ядерными глаголами ни в какие принципиально иные отношения, кроме отношений родовидовых, синонимии, вариантности, словообразовательной производности. Что касается отношений дублетности, то полных эквивалентов ядерным общерусским глаголам нет: нет ни одного диалектного глагола говорения, который мог бы соперничать с ними по своей структурной роли в ЛСГ, или по семантической ёмкости, или по функциональной универсальности, или по частотности, или по ареалу своего распространения.

Все выявленные нами особенности положения глагола *говорить* в ЛСГ глаголов говорения в говорах Среднего Приобья позволяют представить семантическое пространство этой ЛСГ и понять характер системной организации глаголов говорения. ЛСГ глаголов говорения в русском литературном языке диалекте образуют глаголы, идентифицируемые семантическим признаком ‘(вос)пользоваться устной речью’ и противопоставленные между собой по цели или способу говорения. Ядром группы являются общерусские глаголы *говорить, сказать*, детерминирующие своей семантической структурой, функциональными возможностями, внутренней и внешней валентностью, парадигматической соотнесённостью глаголов ЛСГ говорения как систему и вертикальный текст речевого действия. Все единицы ЛСГ связаны с ядерными глаголами отношениями дублетности, вариантности, синонимии, гиперо-гипонимии или деривации. Благодаря этим связям организуется функционально-семантическое полевое пространство ЛСГ по линии центробежного развития доминанты поля – её семного состава, семантической структуры, валентных и деривационных свойств.

Глагол *говорить* соотносится со всеми гранями речевого поступка, представляя собою и именуя все континуальные проекции и роли участников речевого события (*речь, рассказ, повесть, сказ, предание, рассуждение, описание, повествование, слово, хвала, молитва, слава, гимн, приказ, утверждение, доклад, притча, поверье, басня, беседа, спор, слух, сплетня, хула, молва, поверье, вопрос, допрос, ответ, мнение, жест, чувство, поступок, поведение* etc.): дискретно (ономасиологически и семасиологически), системно (своими предсистемой, номемой, денотатом, сигнификатом, семантической структурой, парадигматической – внутренней микролексической системой и макролексически –

значимостью) и континуально (валентностью – в диапазоне от внутренней до внешней, лексической, семантической, морфологической и синтаксической валентности и сочетаемости, жанро-, тексто- и дискурсообразующего, жанро-, тексто- и дискурсоименующего потенциала, всей текстографией русского сознания – от паремий до полифонических романов-эпопей XIX-XX вв.). Эта многозначная единица системности языка является одновременно динамической моделью русской языковой картины мира вообще и речевой деятельности человека говорящего в частности.

Ведомые и влекомые интенциональными силами языковой модели человека говорящего и своей языковой личностью, дерзнём утверждать, что современной лингвистикой, как, собственно, и всем научным когнитивным фокусом видения мира, представляется и проецируется речевое событие (будь то речевой акт, речевая деятельность, речемыслительная и мыслеречевая деятельность) в качестве такого феномена, адекватной языковой моделью которого может и должна быть не научная или риторическая картина мира, а исключительно – и именно только она одна! – художественная модель мира. Основание номер один для такого утверждения – прецедентность и для современной наивной диалектной, общерусской языковой, концептуальной и художественной картин мира пушкинского вертикального текста речевого действия.

Таким образом, наука, которая сегодня устремилась вслед за языком – к познанию и исследованию бытия Духа, осознав последствия языкового строительства и осмыслив язык как Дом бытия Духа, имеет возможность интерпретации и категоризации когнитивного миропонимания, как имеет и самое истинное – **языковое** – измерение риторического идеала Слова-Мысли-Деяния. И являет их собою учёному, как и всякому русскому человеку говорящему ядерный глагол говорения *говорить*. Шесть аспектов говорения (звучание, именование, выражение, информирование, воздействие, взаимодействие), запечатлённые этой лексемой (главным когнитивным скриптором – сценаристом и режиссёром языка) и в формируемой ею языковой семиотике, задают собою не только параметры интерпретации любого речевого события, но и образовательную стратегию формирования языковой личности – человека говорящего. Впрочем, они же задают и параметры смещения или колебания образовательного фокуса, диагностировать и квалифицировать аномалии. Глагол *говорить* представляет все грани говорения, речевую деятельность и компетентность языковой личности на всех её уровнях как гармоническое шестиаспектное единство. В идеосфере и идеоречевом цикле, всегда определявших методику, технологию, этику речи и эстетику слова, ментальность и культурологию человека говорящего в Отечестве нашем, и в самой этологии человека разумного этот глагол маркирует ментально, образовательно и идеологически значимый вертикальный текст искомого языкового сознания креативного типа и репертуар его экспликаторов в языковой и концептуальной картинах мира.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Bierwisch M. Formal and lexical semantics // Proc. of the XIII International Congress of Linguists, August 29 – September 4, 1982, Tokyo. – Tokyo, 1983.
2. Антонова С.М. Глаголы говорения – динамическая модель языковой картины мира: опыт когнитивной интерпретации: Монография. – Гродно, 2003.
3. Блинова О.И. Введение в современную региональную лексикологию. – Томск, 1975.
4. Кочеткова Т.В. Глаголы говорения в русской разговорной речи: Дис. ... канд. филол. наук. – Саратов, 1978.
5. Русская грамматика. – М., 1980. – Т. I.
6. Антонова С.М. К вопросу о функционировании глагола *говорить* в литературной и диалектной речи. // Глагол в языке и речи (на материале языков разных систем). – Кемерово, 1986.
7. Антонова С.М. О функциональных проявлениях доминанты ЛСГ: глагол *сказать* в языке и диалекте. // Вопросы функциональной грамматики: Дополнительные материалы VI Карских чтений 25-26 января 1996 г. – Гродно, 1996.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Светлана Антонова – кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка Гродненского государственного университета имени Янки Купалы, Беларусь.

Научные интересы: когнитивная лингвистика, глагол, текст.

ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ ПРО КВАНТИТАТИВНІСТЬ ТА КВАЛІТАТИВНІСТЬ

Світлана БАРАНОВА (Суми, Україна)

У статті розглянуто історію дослідження мовних категорій квантитативності та квалітативності протягом останніх трьох десятиліть, зазначено сучасні тенденції їх вивчення у лінгвістиці.

The article deals with the history of language categories of quantitateness and qualitateness investigation during the last three decades, modern tendencies of their research in linguistics are pointed out.

Дослідження засобів вербалізації кількості та якості в європейських мовах починалось з аналізу їх форми та змісту у мовній системі. Вивчались питання про лексико-граматичні засоби реалізації якості та кількості [10; 6], морфологічний, синтаксичний, контекстуальний та інші аспекти проблеми [16; 2]. Проводились типологічні дослідження комплексу мовних засобів вираження зазначених категорій [18].

У 80-90-х роках приділялась увага студіям лінгвістичної природи центрів функціонально-семантичних полів квалітативності та квантитативності: прикметників [11] та числівників [3], відповідно - уточнювалися їхні семантичні, дериваційні та деякі інші характеристики (З.М. Майданник, Л.Д.Тарасова), які зумовлюють специфіку системної організації даних груп слів і їхнє місце в лексико-граматичній та лексико-семантичній системі мови [4: 20].

У мовознавстві подані комплексні описи мовної та мовленнєвої реалізації категорії якості: встановлений набір мовних одиниць, здатних репрезентувати якісні характеристики, виявлені їх структурно-семантичні особливості у процесі їх функціонування в межах мікро- та макроконтексту, розкриті їх текстоутворюючі потенції; виділені типи семантичних зв'язків між конститuentами тексту, орієнтованого на якісну характеристику [10].

Прикметник як лексико-граматичний розряд квалітативних слів привертав до себе увагу в різних мовах [11]. Встановлено його зв'язок з явищами об'єктивної дійсності як мовленнєворозумової категорії, що відображає реальний світ.

У 90-х роках у зв'язку з тенденціями функціонально-комунікативного підходу до мови та потребою повнішого осягнення всього комплексу явищ, які супроводжують актуалізацію мовних одиниць у висловлюванні, на перший план постає питання вивчення зв'язку та взаємодії мовних одиниць, їх семантичної специфіки, ролі мовних одиниць в логіко-синтаксичній та власне синтаксичній структурі висловлювання. З цією метою розглядаються семантичні та прагматичні особливості окремих груп прикметників. У лінгвістичній літературі описуються й інші ознакові слова, що включаються в систему лексико-граматичних засобів вираження ознаки [7].

Понятійна категорія квалітативності пов'язана з оцінкою, яка досліджується як на рівні семантики, так і на рівні синтаксису. Способи вираження оцінки в природній мові різноманітні. Коло мовних засобів, спрямованих на вербалізацію всіх різновидів та варіантів оцінних значень, утворює функціонально-семантичне поле (ФСП), яке належить до поліцентричних (слабоцентрованих) полів, взаємодіє з предметним, предикативним та обставинним ядром і тим самим входить до групи полів з якісно-кількісним центром.

Кількісні відношення та пов'язана з ними категорія числа являють собою багатопланове явище в англійській мові. Ця мовна категорія привертає увагу дослідників як у галузі загального, так і часткового мовознавства (безпосередньо англійського) протягом кількох десятиліть [6: 144-164; 18; 3; 17; 20; 21].

Категорія кількості формується в мові на основі інтеграції мовних елементів різних рівнів і одержує статус функціонально-семантичної категорії. С.О.Швачко виділяє засоби вираження квантитативності на морфемному, морфологічному, лексичному та синтаксичному рівнях в англійській мові та дає їх детальний опис [19: 9-40].

Оскільки в структуру буття входять предмети, процеси, ознаки, в мові відповідно виділяють предмето-, процесо-, ознакокілкість. Виражена кількість може бути розчленованою та нерозчленованою, зовнішньою та внутрішньою, визначеною та невизначеною, сумарною та дистрибутивною.

Числівник як ядро кількісних слів неодноразово був предметом дослідження лінгвістів. С.О.Швачко вивчає числівник в синхронному та діахронному планах, поза контекстом та в умовах змінного контексту, на лексичному, граматичному та семантичному рівнях.

Дослідженню диференціації категоріальної, лексичної та дериваційної семантики числівників, побудові мікросистеми структурно-семантичних моделей англійського числівника; визначенню логіко-семантичної та синтаксичної валентності числових найменувань, концептуальному аналізу поняття числа як номінативної бази класу числівників та встановленню взаємозв'язку цього поняття з іншими когнітивними сутностями внутрішнього лексикону (частини концептуального простору, що співвідноситься з мовними знаками), розкриттю питань щодо модифікації поняття числа в повсякденній, міфологічній та науковій картинах світу присвячені праці С.А.Жаботинської [3].

Увагу мовознавців привертала семантика висловлень з числівниками, яка в лінгвістичному плані залежить від слів, пов'язаних з числівником, а в екстралінгвістичному - від ситуації чи уявлення про соціальні, моральні чи побутові норми, які існують в даному мовному колективі [9: 39].

У фокусі досліджень були іменники зі значенням кількості, особливе місце серед яких посідають лічильні (*pair, dozen, score*) та збірні іменники (*team, party, swarm, set*), що розглядались з позицій не лише семасіологічного, а й ономасіологічного підходів. В основі збірних одиниць лежить категорія сукупної множини, яка передбачає складну субкатегоризацію [4: 22].

При розгляді лексичних засобів вираження квантитативності увага дослідників прикута до номінацій невизначеної кількості та приблизності, що вивчаються на двох рівнях - на рівні мови як системи, де вони підлягають опису в їхніх зв'язках та відношеннях, та рівні мовлення, де основним об'єктом вивчення є функціонування таких позначень. Характерологічні особливості англійської мови при вираженні кількісних аспектів дії подані в монографії "Категория количества в современных европейских языках" [5].

Оскільки акцент змістився на з'ясування функціонального призначення кількісних та якісних одиниць у процесах мовленнєвої діяльності, розглядається таке явище, як їх вживання в різних функціональних стилях англійської мови, що дає можливість зробити висновки з більш широкого кола питань, а саме: про єдине для всіх мов взаємопроникнення абстрактного та чуттєвого компонентів мислення, а також про можливості залежності вживання тих чи інших засобів від загальної емоційності висловлювання та соціального статусу мовця.

Заслужують на увагу також праці лінгвістів, які вивчали мовну категорію кількості на матеріалі інших мов: німецької (Б.Ж.Куанбаєва), російської (А.М.Ломов, В.П.Мусієнко, Л.Д.Чеснокова), французької (А.Г.Басманова) [4: 23].

У колективній монографії "Засоби квантифікації: лінгвокогнітивні аспекти" узагальнено результати студій центральних та маргінальних компонентів поля кількості, їх парадигматичних та синтагматичних властивостей в англійській, українській та російській мовах [20].

Мова, залишаючись соціальним явищем, безпосереднім творінням людини та людського суспільства, є механізмом, що самопороджується, самоналагодується та діє в межах комбінаторних закономірностей та схем. Тому предметом окремих досліджень є вивчення того, якими елементами виражалась ономасіологічна категорія квантитативності на різних етапах розвитку англійської мови (в давньо-, середньо- та новоанглійський періоди) і яка специфіка кожного окремо взятого значення з погляду засобів його вираження у діахронії. Увагу мовознавців привертає й еволюція індоєвропейських числівників, походження поняття числа та його мовної реалізації [15]. Встановлено особливості розвитку лексичних та граматичних одиниць німецької мови, що виражають поняття "багато" / "мало", їх реалізації в різні періоди існування німецької мови, реконструйовані найдавніші значення на основі виділення діахронічних констант [14].

Окреме дослідження було присвячене засобам репрезентації кількісно-якісних відношень в англійській мові, представленим одиницями, що знаходяться на перетині полів квантитативності та квалітативності. Було доведено, що в мові крім комплексу засобів

вираження якості та кількості існує система одиниць лексичного та синтаксичного рівнів, призначених для вербалізації квантитативно-квалітативних відношень. Вони втілюють в собі значення якості і кількості водночас та мають певні особливості парадигматичних (системних) та функціональних характеристик [4].

Виявлено ступені якісної конкретизації кількості в структурах сучасної російської мови. Виділено три взаємопов'язані області, співвіднесені з оцінкою кількісних та якісних явищ: сферу чистої кількості (ФСП кількості), сферу якості (ФСП якості) та сферу інтенсивності (переважно якісно-кількісне поле, яке формується навколо функціонально-семантичної категорії інтенсивності) [4: 125].

Пануючою парадигмою лінгвістичної науки останніх років вважають когнітивно-дискурсивну парадигму, яка сфокусована на дослідженні мови як явища когнітивного порядку, що використовується в комунікативній діяльності та має необхідні для цього одиниці, структури, категорії, механізми [13]. З одного боку, когнітивно-семантичний опис мовних одиниць встановлює зв'язок мови та мислення, свідомості, знань. Тому вивчаються когнітивні зони вимірювальної лексики [21].

Концептуальна картина світу як глобальна цілісна система інформації про універсум формується на основі предметно-пізнавальної діяльності людини за участю різноманітних типів мислення. Серед способів організації інформації, що стимулюють пізнання дійсності, вирізняють категоризацію світу. Основу категоризації складає здатність людської свідомості виділяти з потоку інформації загальні ознаки, що регулярно повторюються в певних ситуаціях. Цей процес супроводжується фіксацією таких ознак за допомогою мовних засобів і, таким чином, концептуальна ланка знаходить своє позначення та включається в свою чергу в систему концептуальних взаємодій.

Категоризація світу є основним засобом диференціації предметів. Мисленнєва діяльність людини реалізується шляхом аналізу прототипів та їх комбінацій. Створені комбінації смислів кодуються / декодуються у свідомості мовця / слухача. Мінімальні ознаки в межах конкретних слів здатні утворювати кластерні категорії та давати основу для визначення критерію виділення даних категорій [8: 4].

Категорії “кількість” та “якість” носять універсальний характер, існуючи в усіх моделях світу як параметри, необхідні для орієнтації людини в просторі та часі у процесі адаптації до природних та соціальних умов існування: для формування повсякденного досвіду індивіда. Формою вираження згаданих категорій є кількісно-якісні відношення, оскільки чуттєво-предметна діяльність людини спрямована на конкретно виражену в квалітативній різноманітності систему об'єктів дійсності з певними для даної ситуації квантитативними характеристиками. Кількісно-якісні відношення – це відбиті в свідомості людини та представлені в мові за допомогою відповідних знаків реально існуючі кількісні та якісні ознаки предмета, феномена або процесу дійсності.

Пізнання квантитативно-квалітативних відношень пов'язане з формами природної мови, яка є знаряддям абстрактного мислення та фіксації його результатів. Узагальненням роботи свідомості є формування концептуальної картини світу, що тісно переплетена з мовною, яка виражається за допомогою лінгвальних форм. У мовній картині світу кількісно-якісні відношення репрезентовані в категорії ступенів порівняння прикметників та прислівників, нумеративних дериватах типу *second*, *second-rate*, *triangula*, у кількісно-якісних словосполученнях різних структурних типів [4].

З іншого боку, мова як засіб комунікації в соціокультурному континуумі є предметом дискурсивного дослідження. Увага зосереджена на тексті як результаті дій мовних, мовленнєвих, соціокультурних, прагматичних, когнітивних і психологічних факторів. Тому з'ясовується роль квантифікативних, квантитативно-квалітативних одиниць в організації заголовка, у реалізації текстових категорій, функцій зазначених засобів номінації в текстах

різної жанрово-стилістичної парадигми [12; 19: 27-51]. Їх вивчення відповідно до когнітивно-дискурсивної парадигми, як і аналіз інших мовних засобів, дозволить у перспективі наблизитися до проблеми концептуалізації людського сприйняття, шляхів та способів репрезентації знань [13: 89].

Отже, в різні періоди історії лінгвістичної думки увага дослідників зосереджувалась на різноманітних аспектах категорій "якість" та "кількість". Розширення концепції функціонально-семантичних полів за рахунок включення в сферу дослідження когнітивної та прагматичної інтерпретації мовленнєвих/текстових структур, що реалізують смисли відповідного ФСП, пов'язане з сучасною активізацією вивчення мови в її функціонуванні. Вектор досліджень квантитативних та квалітативних одиниць завжди відповідав напрямкам лінгвістичних студій, відображаючи загальні тенденції розвитку філологічної науки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баранова С.В. До питання про функціонування та переклад кількісно-якісних словосполучень у текстах різних стилів // Вісник СумДУ. Сер. "Філологічні науки". – 2005. – № 5 (77). – С.14-20.
2. Бочкарева Н.Н. Квантитативные словосочетания типа a cup of tea, a world of power в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / МИИЯ. - М., 1974.-32 с.
3. Жаботинская С.А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных: (На материале современного английского языка). - М.: ИЯ РАН, 1992. - 216 с.
4. Кабанова С.В. Вираження кількісно-якісних відношень синтаксичними структурами англійської мови: Дис. ... канд. філол. наук. – Харків, 1997. – 170 с. - Машинопис.
5. Категория количества в современных европейских языках / В.В.Акуленко, С.А. Швачко, Е.И. Букреева и др. - К.: Наукова думка, 1990. - 284 с.
6. Кошева И.Г. Уровни языкового абстрагирования. - К.: Издательство Киевского университета, 1973. - 212 с.
7. Крылова Е.В. Система лексико-грамматических средств выражения понятийной категории признака // Сб. науч. тр. / Моск. пед. ин-т иностр. яз. - 1988. - Вып. 306. - С. 23-27.
8. Левицкий А. Э. Роль кластера градуальности признака в процессе категоризации объектов пространства // Філологічні науки. – Суми: СумДПУ, 2002. – С. 3-12.
9. Маглакелидзе Ж.Г. Семантика высказываний с числительными // Сб. науч. тр. / Моск. пед. ин-т иностр. яз. - 1989. - Вып. 339. - С.32-40.
10. Норкина Л.Ж. Языковые средства выражения качественных характеристик в контексте: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / КПИИЯ. - Киев, 1984. - 24 с.
11. Постникова С.В. Прилагательные как семантико-функциональная категория: (На материале немецкого и русского языков). - Нижний Новгород: ННГУ, 1991. - 78 с.
12. Потапенко С.І. Композиційна функція квантифікативних одиниць у текстах британських газет // Вісник Харківського національного університету ім.В.Н.Каразіна. – 2003. - № 609. – С. 110 –114.
13. Приходько А.Н. Синтаксис естественного языка в фокусе когнитивно-дискурсивной парадигмы// Вісник ХНУ. 2003. - № 609. – С.84-89.
14. Слободцова І.В. Лексико-граматична група слів, яка виражає поняття viel "багато" / wenig "мало" в німецькій мові (діахронічне дослідження): Автореф. ... дис. канд. філол. наук. – Одеса, 2001. – 19 с.
15. Таранец В.Г. Происхождение понятия числа и его языковой реализации (к истокам индоевропейского праязыка). - Одесса, 1992.- 116 с.
16. Харитончик З.А. Имена прилагательные в лексико-грамматической системе современного английского языка. - Минск: Вышэйшая школа, 1986. - 94 с.
17. Чеснокова Л.Д. Категория количества и способы ее выражения в современном русском языке. - Таганрог: Изд-во Таганрогского гос. пед. ин-та, 1992. - 177 с.
18. Швачко С.А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках. - К.: Вища школа, 1981. - 144 с.
19. Швачко С.О., Анохіна Т.О., Баранова С.В. та ін. Лінгвокогнітивні аспекти малих текстів. - Суми: Вид-во СумДУ, 2008. – 178 с.
20. Швачко С.О., Баранова С.В., Кобякова І.К. та ін. Засоби квантифікації: лінгвокогнітивні аспекти. – Суми: Вид-во СумДУ, 2007.- 204 с.
21. Швачко С.О., Єгорова О.І. Когнітивні зони вимірювальної лексики // Вісник СумДУ. Сер. "Філологічні науки". – 2007. – № 2. – С.179-186.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Баранова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу Сумського державного університету.
Наукові інтереси: проблеми граматики, когнітивне вивчення мовних одиниць.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПОНЯТТЯ CRIME В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Анна ЛЯШУК (Кіровоград, Україна)

У статті розглядається питання лексико-семантичної репрезентації поняття CRIME в англійській мові. Аналізовані мовні одиниці, вживані на позначення правового поняття CRIME, об'єднані у семантичну групу, досліджуються методом компонентного аналізу на рівні найменших смислових одиниць – сем.

The article deals with the problem of lexico-semantic representation of the notion CRIME in English. The analysed language elements denoting law notion CRIME, united into the semantic group, are investigated with the help of componential analysis on the level of the smallest meaningful units – semes.

У сучасному мовознавстві перед семасіологічною наукою відкрились нові перспективи, насамперед, у зв'язку з проблемою дослідження системності лексичних явищ. Словниковий склад мови, який є складною лексико-семантичною системою, може бути наочно представлений у системному вигляді в результаті досліджень парадигматичних системних зв'язків окремих лексико-семантичних груп. Принцип системного підходу, який передбачає дослідження не окремих слів, а цілих лексико-семантичних мікросистем [2, с.7; 1, с.3], є основою пізнання мовної системи, що характеризується певною структурою. Найбільш перспективними у цьому напрямку виявилися наукові пошуки, які мають за мету вивчення окремих семантичних класів як фрагментів лексико-семантичної системи мови.

Об'єктом вивчення є семантична група (далі – СГ) термінологічних одиниць англійської мови на позначення поняття CRIME. Елементи СГ об'єднуються інтегративністю внутрішньомовних зв'язків, основними типами яких є парадигматичні зв'язки, синонімічні та антонімічні відношення. Предметом дослідження є концептуальні особливості лексико-семантичної репрезентації поняття CRIME в англійській мові.

Загальна структура лексико-семантичної мікросистеми вибудовується на основі відношень семантичних компонентів, які фіксуються у внутрішній структурі одиниць, що вербалізують поняття у мовній системі. Дослідження семантичної структури слова, уточнення елементів значення слів здійснюється методом словникової ідентифікації, компонентним аналізом та методом опозицій, які визначають та структуру семантичного угруповання на основі поняттєвого членування мовного простору. Матеріалом нашої розвідки стали лексичні одиниці англійської мови, зафіксовані глумачними словниками, які вербалізують поняття CRIME в англійській мові.

Мета розвідки полягає у визначенні й описі семантичних особливостей лексико-семантичної репрезентації поняття CRIME в англійській мові. Основним завданням є розкрити специфіку мовної об'єктивації засобами термінологічної номінації поняття CRIME в англійській мові.

Скоєння винного вчинку, з певним мотивом і з певною метою, що посягає на соціальні цінності, що охороняються законом, акумулюється у системі англійської мови поняттями злочину та ставлення особи до скоєного злочинного діяння. Семантику правопорушення як протиправної, антисуспільної дії, що завдає шкоди суспільству, суспільним відносинам або особі, передає англійський юридичний термін простої внутрішньої організації *transgression*, який має у своїй семантичній структурі компоненти *'instance'*, *'transgress'*. Між семантично близькими термінологічними одиницями *transgress* та *transgression* спостерігаються гіперо-гіпонімічні відношення, диференціюються ці одиниці граматичною семою. Сема *'law'* терміна *transgress* виступає інтегративним компонентом в еквіполентній опозиції між зазначеним терміном та лексичною одиницею *crime*.

Найбільш небезпечним видом правопорушення є злочин. Передбачене законом суспільно небезпечне діяння, що посягає на суспільний лад держави, власність, особу, маніфестує англійський правничий термін *crime*. Внутрішня організація терміна нараховує сім компонентів, наприклад, *'serious'*, *'law-breaking'*, *'offence'*, *'punishment'*. Сема *'offence'* терміна *crime* об'єднує цю одиницю з лексемами *misdemeanor*, *delict* та *offend* в еквіполентній опозиції.

Поняття злочинного діяння відображає також юридична одиниця *offence*, яка з терміном *crime* є взаємними визначниками і маніфестують спільну семантику: *Crime tends to be concentrated in large cities & urban areas. About 94 per cent of offences recorded by the police in England & Wales are directed against property & only 6 per cent involve violence (Criminal justice, 4).*

Залежно від ступеня тяжкості, злочини поділяються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі. Термін *misdemeanor* утворено на позначення найменш тяжкого виду злочину, що межує за ступенем небезпечності з адміністративними правопорушеннями. Цю семантику маніфестують компоненти *'less', 'serious', 'crime', 'felony'*. Поняття фелонії, тяжкого кримінального злочину, розкриває англійський юридичний термін *felony*. Термінологічна одиниця *felony* уживається у визначенні лексеми *misdemeanor*, ці одиниці маніфестують протилежні правові поняття. В еквіполентній опозиції з лексемою *misdemeanor* диференційними виступають компоненти *'murder'* одиниці *felony* та *'less', 'serious'* терміна *misdemeanor*. Юридичний термін *felony* співвіднесений в англійському праві з поняттями найбільш тяжких злочинів, на що вказує компонент *'serious'*. Лексична одиниця *offend*, що вступає у привативну опозицію з лексемою *offence*, має семантику вчинення злочину, про що засвідчує сема *'commit'*. Сема *'commit'* також вступає інтегративним компонентом і в еквіполентних опозиціях між термінами *offend, rape* та *perpetrate*. Проте термін *perpetrate* відображає загальне поняття учинення злочину, тоді як термін *rape* характеризується конкретною семантикою учинення злочину звалтування, із застосуванням фізичного насильства та погроз – у внутрішній структурі терміна фіксуються компоненти *'force', 'use', 'violence', 'crime'*. Семантичний компонент *'crime'*, виділений у термінологічній одиниці *offence*, є інтегративним в еквіполентній опозиції між зазначеною одиницею та терміном *delict*, утвореною на позначення поняття правопорушення. (див. Рис. 1). Термінологічна одиниця *delict* переважно уживається у праві Шотландії і називає у ньому цивільні правопорушення. В англійській правовій системі на позначення цивільних правопорушень використовується термін *tort*.

В еквіполентні опозиції об'єднує терміни *wrong-doing, tort, commit, abet, offend, malice aforethought* семантичний компонент *'wrong'*, який вказує на порушення прийнятих норм поведінки в суспільстві. Структура одиниці *wrong-doing* розкриває спільний семантичний зміст з лексемою *offence*, але здатна характеризувати як протиправну дію, так і аморальну поведінку. Спільними семами *'crime', 'sin'* та диференційними компонентами *'breaking', 'rule', 'illegal'*. Ці одиниці об'єднуються в еквіполентну опозицію. Елемент *wrong-doing* використовується у тлумаченні таких правничих понять як *delinquency, malpractice, malfeasance*.

Синонімічні лексичні одиниці *malpractice, malfeasance* утворені на позначення правопорушення – протизаконної дії, що завдає шкоди суспільству чи особі, переважно у виконанні посадової особи. А зі вказівкою на протиправну та аморальну поведінку, особливо молодих людей, що посягають на громадський порядок, права і свободи громадян, використовується одиниця *delinquency*. Одинадцятикомпонентна семантична структура цього терміна містить семи *'young', 'immoral', 'neglect', 'misdeed', 'behavior'*, що розкривають цю семантику. Зазначені лексеми позначають поняття адміністративних правопорушень і об'єднуються інтегративною семою *'wrong-doing'* в еквіполентні опозиції.

Диференційні семи *'illegal', 'act'* терміна *malpractice* виступають інтегративними в його еквіполентній опозиції зі сполученням *public nuisance*, яка передає значення зловмисної дії як джерела небезпеки для всіх оточуючих, семантичними компонентами *'illegal', 'act', 'people', 'harmful'*. Термін *public nuisance* перебуває у відношенні протиставлення з іншим терміносполученням *private nuisance*, протилежними компонентами є семи *'people'* та *'individual'*.

Семантику злочинів проти громадської безпеки, що становлять небезпеку для всіх оточуючих і суспільному порядку взагалі, відбивають юридичні терміни *mutiny, espionage, sabotage, terrorism*. Дії, вчинені з метою підриву суспільного порядку в державі будь-якими засобами, включаючи погрози терористичними актами і їхнім виконанням, належать до найтяжчих злочинів у Британії. На позначення зазначеної семантики використовується юридичний термін *terrorism*, внутрішня організація якого містить тринадцять компонентів, наприклад, *'violence', 'obtain', 'political', 'purpose', 'demand'*. Переважна більшість терористичних актів має у своїй сутності політичну основу. Це відбивається у семантичних компонентах *'political', 'purpose'*, які є інтегративними в еквіполентній опозиції між термінами *terrorism* та *assassinate*, де останній термін передає значення посягання на вбивство чи вбивство людини з політичних мотивів, особливо посягання на життя державного чи громадського діяча. Диференційними у цій опозиції термінів є компоненти *'kill', 'important', 'politician', 'violently'*.

Залякування населення й органів влади з метою досягнення злочинних намірів шляхом погроз насильством, підтриманням стану постійного страху, може застосовуватися злочинцями при вчиненні терористичних актів. Ця семантика позначається семантичним компонентом *'threat'*, яким в ЕО об'єднані термінологічні одиниці *terrorism* та *blackmail*. Юридичний термін *blackmail*, який відбиває поняття здирства шляхом погрози, залякування розголошенням ганебних відомостей з метою отримання матеріальної або іншої користі, семою *'by force'*, яка підкреслює насильницький характер злочинних дій, об'єднується в еквіполентній опозиції з одиницями *rape, plunder, kidnapping, rob*.

Семантику насильницького викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених та протизаконного насильного відібрання майна у населення під час воєнних дій, маніфестує семантичними компонентами *'take', 'force', 'war', 'goods'* юридичний термін *plunder*. Зазначений термін має подібну семантику з одиницею *pillage*, яка визначається за допомогою компонента *plunder*. Часто поняття мародерства асоціюється з явищем розбою, особливо вчинюваного щодо населення в районі воєнних дій. На лексико-семантичному рівні це підтверджується семантичною близькістю терміна *rob* та термінологічної одиниці *plunder*. У визначенні терміна *plunder* фіксується компонент *'rob'*.

Семантично активний компонент *'property'* термінів, що розкривають поняття майнових правовідносин, відносить до сфери перетину двох семантичних груп одиниці *arson, rob, sabotage*. У Британії підпал, розбій належать до надзвичайно серйозних злочинів, за які передбачено довічне ув'язнення як вищу міру покарання. Терміни *rob* та *robbery* утворені на позначення семантично близьких понять "грабувати", "грабіж", "розбій" – тобто незаконного відкритого викрадення чужого майна, часто з застосуванням насильства, на що вказують компоненти внутрішньої структури *'force', 'unlawfully', 'violence'*.

Поняття "грабіж" відрізняється від поняття "крадіжка" фактом відкритого викрадення майна; зазначені терміни хоч і є семантично близькими, але одночасно перебувають і у відношенні протиставлення. Поняття крадіжки позначає англійський юридичний термін *theft* семантичними компонентами *'act', 'instance', 'stealing'*. Сема *'stealing'* терміна *theft* є інтегративною в його еквіполентній опозиції з одиницею *picking & stealing*, яка вживається на позначення крадіжки дешевих речей. Диференційними компонентами опозиції є семи *'cheap'* та *'thing'* терміна *picking & stealing*. Поняття дрібної крадіжки та її здійснення характеризується термінами *pilferage* та *pilfer*, що утворюють привативну опозицію, де місце гіпероніма належить терміну *pilferage*.

Англійський юридичний термін *burglary* семою *'steal'* відбиває подібну стосовно зазначених одиниць семантику і вказує компонентами *'breaking into', 'crime', 'house'* на злочин проникнення у дім з метою пограбування. У визначенні терміна *burglary* використовується компонент *break into*, що вказує на спільну семантику цих лексем. Поняття "злам з проникненням" характеризують юридичні терміни *break into, breaking & entering*, що є семантично близькими.

Велика кількість зловмисних дій є направленими проти життя та здоров'я окремого індивіда. На позначення різних за ступінню тяжкості суспільно небезпечних злочинних дій, що становлять загрозу правопорядку у суспільстві та життю окремого індивіда, у

досліджуваному матеріалі фіксуються англійські юридичні терміни *infanticide, felony, rape, perpetrate, fratricide, statutory rape, arson, abet, assault & battery, buggery, abortion, indecent assault, assault*, об'єднані спільною семою 'crime' в еквіполентні опозиції, семантичні структури яких містять велику кількість специфічних компонентів ('beating', 'hitting', 'threat', 'burn', 'sex'), що виступають диференційними ознаками.

Поняття тяжкого злочину, що полягає в убивстві новонародженої дитини, відображає юридичний термін *infanticide*, який семою 'killing' об'єднується в еквіполентні опозиції з одиницями *murder, manslaughter, homicide*, що відбивають спільну семантику злочину, об'єктом якого є людське життя ('human', 'being', 'person'). Англійські юридичні терміни *murder, manslaughter, homicide* та *assassination* є синонімічними поняттями, але не тотожними, диференціюючись ступенем важкості вбивства та умислом. Семи 'unlawful' та 'killing' об'єднують в ЕО терміни *murder* і *manslaughter*. Диференційні компоненти 'not deliberately', 'intention', 'purpose', 'violently', 'political' звужують значення термінів на позначення вбивств. Із загальною вказівкою на протиправне умисне або необережне позбавлення життя людини серед досліджуваних термінів фіксуються термінологічні одиниці *murder* та *homicide*: *When a young person is charged with homicide, he or she must be tried in the Crown Court (Criminal justice, 42). These changes in the law do not affect prisoners serving mandatory life sentences for murder (Criminal justice, 75).*

Привативна опозиція спостерігається між термінами *homicide* та *culpable homicide*, де місце гіпероніма належить терміноодиниці *homicide*. У тлумаченні сполучення *culpable homicide* вживається компонент *culpable*, у п'ятикомпонентній структурі якого містяться семи 'deserve', 'punishment', 'blameworthy'. Термін *culpable homicide* вказує компонентами 'criminal', 'intention' саме на поняття протиправного умисного вбивства.

Значення також протиправного, але необережного позбавлення життя іншої людини, маніфестується семантичними компонентами 'not deliberately', 'illegally' англійським юридичним терміном *manslaughter*. Терміни *manslaughter* та *culpable homicide* перебувають у відношенні протиставлення. На позначення вини у досліджуваному матеріалі фіксується лексична одиниця *guilt*, яка містить у своїй внутрішній організації компоненти 'break', 'law', 'rule', 'moral' і відображає психічне ставлення особи до вчинюваної злочинної дії. На усвідомлення правопорушником протиправного характеру свого діяння, на наявність передбачення та бажання настання суспільно небезпечних наслідків свого злочину вказує семантичний компонент 'malice' терміна *manslaughter*.

До протиправних злочинів, вчинених з умислом, належать також злочини заволодіння індивідуальним (колективним, державним) майном чи набуття права на майно шляхом обману, шахрайства, які називають англійські юридичні терміни *fraud, false pretences, swindle, trick, trickery*. Лексеми *swindle* та *trick, trickery* об'єднані спільним семантичним змістом відображеним у семах: 'deceive', 'cheat', які вказують на основне підґрунтя шахрайства – обман та зловживання довірою людей. Семантичний компонент 'deceive' об'єднує їх з одиницею *false pretences* в еквіполентну опозицію, де виступає інтегративним. Інша сема 'deception' терміна *trickery*, що є диференційною у вище розглянутій опозиції, об'єднує його також в ЕО з терміном *fraud*, у якій вже виступає інтегративною семою. Елемент 'fraud' фіксується у внутрішній структурі терміна *kidnapping*, який маніфестує в системі мови викрадення людини, дитини, вчинене шляхом обману чи зловживання довірою.

Отже, семантична група термінів на позначення протизаконних, антисуспільних небезпечних дій, що посягають на суспільний лад країни, власність, особу, права і свободи громадян утворюють 66 одиниць англійської мови. Парадигматичні відношення термінів, що маніфестують поняття CRIME в англійській мові, відображають різнорівневі родо-видові зв'язки поняття, які в матеріальній оболонці термінологічних одиниць віддзеркалюють логіко-поняттєву системність семантичної групи. До ядра досліджуваної СГ відноситься одиниця *crime*. Поширеними семантичними компонентами СГ є семи 'illegal', 'crime', 'kill', 'offence', 'wrong', 'break'. Найпродуктивніші структурні моделі одиниць СГ, що вербалізують поняття CRIME в англійській мові, складаються від трьох до тринадцяти компонентів. У семантичній структурі термінів на позначення злочинів переважно фіксується від трьох до дев'яти компонентів, за виключенням одиниць *terrorism, crime*

against humanity, delinquency, robbery, molest, внутрішня організація яких є складною (10-13 компонентів).

Проведене дослідження семантичної структури юридичних термінів, зафіксованих тлумачними словниками англійської мов, сприяє простеженню особливостей правової культури, аналізованій юридичній підмові, відкриває перспективи подальших досліджень галузевої терміносистеми.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кочерган М.П. Контрастивна семантика на порозі нового тисячоліття // Проблеми зіставної семантики: Зб. наук. ст. – Вип. 5. / Відп. ред. М.П.Кочерган. – К.: КДЛУ, 2001. – С. 3-8.
2. Левицкий В.В. Семасиология. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2006. – 512 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Ляшук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.В.Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми зіставного мовознавства, юридична лінгвістика.

МЕРОНІМІЯ ЯК ЛОГІКО-КЛАСИФІКАЦІЙНИЙ ЗАСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛЕКСИЧНОГО ФОНДУ

Олена МАТЕРИНСЬКА (Донецьк, Україна)

Ця стаття присвячена дослідженню меронімії як одного з видів таксономічних відношень у лексичній системі мови. Розглядаються різні типи меронімів та підходи до їх системної класифікації, визначається кореляція між меронімією як семантичним видом зв'язку та полісемією як засобом розвитку вокабуляра.

This paper deals with the research of meronymy as one of the types of the taxonomy relations in the lexical system. Different types of meronyms as well as the approaches to their systematic classification are highlighted in the article, the correlation between the meronymy as the kind of semantic relations and the polysemy as the means of vocabular development are traced.

1. Лексична система мови є ієрархічно організованою системою, одиниці якої пов'язані між собою відношеннями включення (таксономічні відношення: гіпо-гіперонімія, меронімія), протиставлення (антонімія), подібності (синонімія) та іншими типами семантичних зв'язків, які обумовлюють її цілісність та дозволяють говорити про наявність системності. Останній параметр ще донедавна вважався дискусійним, так само як факт існування семантичної типології та можливості системно описати та класифікувати різномірний та різномовний лексичний матеріал.

Семантичні відношення характеризуються тим, що їх різні типи можуть бути зіставлені між собою, існує можливість визначення рівня їх типовості або ж універсальності та лексикалізації у мові [11: 253; 14: 1143] (наприклад, відношення гіпо-гіперонімії це *'kind of'* відношення (поняття *X* є підтипом поняття *Y*, або ж: поняття *Y* є родовим щодо видового поняття *X*).

Серед параметрів опису лексичної системи мови та окремо взятої її частини (наприклад, тематичної групи слів): тип семантичного зв'язку або відношення між досліджуваними лексичними одиницями, семантична продуктивність та глибина семантичного членування лексеми (визначається за допомогою індексу полісемії, відношення кількості досліджуваних лексем до кількості значень, що вони виражають [3; 4]), особливості логічної сегментації та концептуалізації досліджуваної тематичної групи слів (наявність лакун, описових словосполучень, відповідність однієї лексеми в одній досліджуваній мові декільком у іншій досліджуваній мові), динаміка семантичної структури (дослідження типу походження досліджуваних одиниць за допомогою етимологічного аналізу), вивчення аналізованих одиниць у стандарті (літературній мові) та субстандарті (слензі), термінологічних системах. Заключним етапом вивчення певної частини лексичної системи є виведення семантичних закономірностей та типологічних узагальнень щодо розвитку семантики досліджуваних лексичних одиниць та виявлення семантичних універсалій [3; 6].

Опис семантики лексичних одиниць за зазначеними параметрами дозволяє системно та комплексно представити певну частину лексичної системи мови та сприяє пошуку універсальних та специфічних характеристик семантики лексичних одиниць [7; 9: 272-273], що уможливує їх подальшу систематизацію та кодифікацію у лексикографічних джерелах.

1.1. Меронімія є одним з типів таксономічних відношень у лексичній системі мови, тобто відношень ієрархічного включення підпорядковуючим поняттям поняття, яке підпорядковується, родово-видових відношень. Таксономічні відношення характеризуються приналежністю тієї чи іншої одиниці до певного класу [1: 223], у випадку гіпо-гіперонімічних відношень підвид може репрезентувати вид, бути його схематичним прикладом [12: 109-110]. Наприклад, *троянда є квіткою*, яка у свою чергу є *рослиною*, тож можна сказати, що *троянда = рослина* і може узагальнено бути прикладом класу рослин.

Відношення *меронії* є взаємовідношеннями між цілим та його частинами [13: 102; 15: 35; 10: 31]. Цей тип відношень між одиницями лексичної системи можна задати формулою: *поняття X є частиною поняття Y*. Кожний меронім (частина) має свій холонім (ціле) [16: 231]. Незважаючи на наявність відношень включення підпорядкованого поняття до поняття, яке підпорядковує, меронімічні відношення відрізняються від гіпо-гіперонімічних тим, що частина не може виступати схематичним представленням, або ж прикладом цілого як у випадку з гіпо-гіперонімічним типом відношень. Наприклад, *боєць* є частиною військового підрозділу, ієрархічно вищого поняття, яке у свою чергу є підпорядкованим поняттю *армії*. Проте *боєць ≠ армії*, він лише входить до її складу. Зв'язок між гіпо-гіперонімією та меронімією яскраво демонструють метонімічні моделі утворення переносних значень слів. Так, наприклад, нім. *Mund* 'рот' у своєму прямому значенні не може репрезентувати людину в цілому, проте у своєму переносному значенні, утвореному за моделлю метонімічного переносу з частини тіла на людину в цілому (*pars pro toto*) 'голодний рот, той, кого необхідно утримувати та годувати' це найменування частини тіла виступає заміною цілого (порів. також англ. *finger* 'палець' у значенні 'інформатор').

1.2. Меронімія є відображенням логічно обумовлених та існуючих у реальній дійсності відношень між денотатами, що дозволяє висловлювати сумнів щодо того, чи є меронімічні відношення семантичним типом відношень [16: 216]. Втім майже кожний тип семантичних відношень демонструє зв'язок між предметами навколишньої дійсності та є перш за все відбиттям об'єктивної картини світу у мовній картині світу носія певної мови.

2. Мероніми входять до складу великої кількості тематичних груп лексики, оскільки відношення між частиною та цілим притаманні більшості понять, які виражаються лексичними одиницями мови. Можна виокремити такі основні тематичні групи:

- 1) жива природа, істоти (частини тіла людини: *рука, нога*), тварини (*паща, кіготь*);
- 2) жива природа, неістоти (частини рослини: *сук, гілка, кора*);
- 3) нежива природа (частини об'єктів природи: *берег, виток, середня течія, середина, гирло (ріки)*, фізичних тіл: *атом, півкуля, пруг*);
- 4) артефакти (частини предметів побуту (кухонного знаряддя, меблів, тощо): *ручка, ніжка, носик (чайника)*), деталі машин, обладнання, інструментів: *поршень, маховик, коліно*, частини одягу, взуття: *спина, крайка, кант, зборка*, частини споруд: *підґрунтя, фундамент, рама*, частини страв: *шматок, лопатка, шар*), тощо;
- 5) абстрактні поняття (темпоральні поняття: *ранок, полудень, день, вечір, ніч*, локативні мероніми: *край, середина*, тощо [5]).

Ця класифікація може бути деталізована та доповнена. Суттєвим є те, що вона дозволить комплексно представити тематичний склад меронімів у лексичній системі мови.

2.1. Класифікація меронімів може базуватися і на інших засадах. Так, Р. Чаффіна розрізняє різні види меронії в залежності від типу зв'язку між частиною та цілим [11: 262-264]. Він вирізняє:

- 1) мероніми, що можна відділити від цілого (наприклад, *ніс чайника*) та такі, які неможливо виокремити (наприклад, *віделка* та її складовий елемент, з якого вона може бути зроблена *залізо*);

- 2) просторові мероніми, які є відокремленими одне від одного у просторі (наприклад, *машина* та *кирмо*) та мероніми, які відокремлені одне від одного у часі (*молодість* та *старість*);
- 3) мероніми, що пов'язані з цілим виконанням певної функції і звідси мають певне розташування та конфігурацію (наприклад, *ніжка стільця*) та мероніми, які необмежені виконанням певної функції щодо цілого (наприклад, *ліс* та *дерево*);
- 4) гомеомероніми (*homeomeronyms*) – частина є тією ж річчю, що й ціле (англ. *pie* ‘пиріг’ та *slice* ‘шматочок пирога’) та негемеомероніми (*nonhomeomeronyms*) – частина та ціле є різними речами (англ. *lens* ‘лінза’ та *glass* ‘скло’).

- 2.2. Класифікація меронімів згідно представлених типів може містити такі типи: -
- об'єкт – компонент (англ. *cup* ‘склянка, чашка’: *handle* ‘ручка’);
  - подія – діяч (англ. *rodeo* ‘родео’: *cowboy* ‘ковбой’);
  - збірне поняття – складовий елемент (англ. *forest* ‘ліс’: *tree* ‘дерево’);
  - збірне поняття (маса) – його частина (англ. *pie* ‘пиріг’: *slice* ‘шматок пирога’);
  - процес – фаза (англ. *growing up* ‘період зростання’: *adolescence* ‘період дорослості’);
  - об'єкт – матеріал, з якого він складається (англ. *lens* ‘лінза’: *glass* ‘скло’);
  - територія – певне місце: (англ. *forest* ‘ліс’: *glade* ‘галявина’);
  - група – її члени: (англ. *choir* ‘хор’: *singer* ‘співець’);
  - міра – її складові (англ. *hour* ‘година’: *minute* ‘хвилина’) [11: 263].

Це неповна класифікація меронімів, яку пропонує Р. Чаффі. Наведений матеріал свідчить про те, що типологія меронімів має базуватися на типі логічного зв'язку між цілим та частиною у об'єктивній дійсності та у мовній картині світу. Цей тип логічного зв'язку не завжди збігається. Так, наприклад, частини тіла людини в уяві носія мови вбачаються як такі, що відділяються одна від одної, хоча фізично вони не існують окремо. Семантична приналежність до певної тематичної групи є важливою для визначення типу меронімії.

3. Вплив мовної картини світу на семантику меронімів позначається на відмінностях у сегментації меронімів у різних мовах [2; 8]. Стандартним прикладом можуть слугувати найменування частин тіла людини у германських та слов'янських мовах: наприклад, нім. *Arm*, англ. *arm* ‘рука від кисті до передпліччя’, нім. *Hand*, англ. *hand* ‘кисть руки’ відповідає укр. *рука*, рос. *рука*.

Нім. *Falte* ‘зморшка (шкіри), зборка (тканини)’ у англійській мові відповідають лексеми *fold* ‘зборка (тканини)’ та *winkle* ‘зморшка (шкіри), тканини’.

Для нім. *Rand* ‘пруг, крайка, край’ важливим є лише розташування, натомість відповідники цієї лексеми у англійській мові є залежними від форми та матеріалу: англ. *brim* ‘кант капелюха, келиха’, *rim* ‘оправа окулярів, чогось круглого’, *edge* ‘край берегу’, *verge* ‘край скелі, лінія ріки’, *margin* ‘пруг книги, зошита’.

3.1. Дослідження меронімів як системи дозволяє виявити кореляційні зв'язки між явищем меронімії та полісемією. У процесі розвитку семантичної структури меронімів можливий перехід лексичних одиниць в одному зі своїх значень із однієї тематичної групи до іншої, наприклад із тематичної групи частини тіла людини до тематичної групи предмети домашнього вжитку (нім. *Kopf (des Nagels)* (букв. ‘голова’) ‘головка цвяха’, нім. *Hals der Flasche* ‘горлянка (букв. шия) пляшки’, англ. *face* (букв. обличчя) ‘циферблат’, рос. *язык дзвона*; рослини (ісп. *oreja* (букв. вухо) ‘бот. вушко’, нім. *Kopf*, англ. *head* (букв. голова) ‘голівка, маківка квітки, качан капусти’, укр. *голова* ‘кулеподібне суцвіття деяких рослин (конюшини)’, або ж навпаки з тематичної групи рослин у тематичну групу найменувань частин тіла людини (рос. *кочерыжка* ‘голова’, *одуванчик* ‘людина похилого віку’).

Такий перехід спостерігається у багатьох тематичних групах меронімів і пояснюється загальною динамікою семантичних процесів у лексичній системі мови за рахунок метафоричних та метонімічних переносів.

Класифікація меронімів з цієї точки зору є важливою не тільки для створення їх типологічного опису та систематизації, але і з огляду на необхідність вивчення семантичних зв'язків між лексичними одиницями мови, семантичних змін у процесі розвитку семантичної структури слова. Логічне підґрунтя явища меронімії уможливує пошук кореляцій між

мовними та позамовними чинниками існування виявлених семантичних зв'язків між елементами меронімічної системи.

Меронімія як таксономічна система дає широкі можливості для пошуку універсальних семантичних зв'язків між різними тематичними групами лексики на підставі наявності спільних ЛСВ у їх семантичній структурі. Як логіко-класифікаційний засіб організації лексичної системи мови меронімія є важливим об'єктом для зіставно-типологічного вивчення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Левицкий В.В. Семасиология. – Винница: Нова Книга. – 512 с.
2. Маркова Л.Ф., Ухова И. Г. Из опыта реконструкции значения // Личность в пространстве языка и культуры: Юбилейный сб. – М., Краснодар: Кубанский гос. у-т., 2005. – С. 92-99.
3. Материнська О.В. Типологічні узагальнення щодо розвитку полісемії найменувань частин тіла // Типологія мовних значень у діхронічному та зіставному аспектах: Зб. наук. пр. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – Вип. 16. – С. 49-60.
4. Материнська О.В. Типологія найменувань частин тіла в індоєвропейських та урало-алтайських мовах // Studia Germanica et Romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання: Науковий журнал. – Донецьк, ДонНУ, 2007. – Т. 4. – № 1 (10). – С. 120-137.
5. Материнська О.В. Партоніми у лексичній системі мови // Studia Germanica et Romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання: Науковий журнал. – Донецьк, ДонНУ, 2008. – № 2 (14). – С. 71-80.
6. Материнська О.В. Семантичні універсалиї у тематичній групі найменувань частин тіла // Studia Germanica et Romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання: Науковий журнал. – Донецьк, ДонНУ, 2007. – № 3 (12). – С. 159-172.
7. Падучева Е. В. Динамические модели в системе языка. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 608.
8. Шмелев А. Д. Русская языковая модель мира: материалы к словарю. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 224 с.
9. Ульманн С. Семантические универсалии // Новое в лингвистике. – М.: Прогресс, 1970. – С. 250-299.
10. Blank A. Einführung in die leksikalische Semantik für Romanisten. –Tübingen: Niemeyer, 2001. – 154 S.
11. Chaffin R. The concept of a semantic relation // Frames, fields and contrasts: new essays in semantic and lexical organization. –Hillsdale, New Jersey, Hove, London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1992. – 464.
12. Górka E. On partonomy and taxonomy // Studia Anglica Posnaniensia. – Poznań, 2003. – V. 39. – P. 103 – 111.
13. Jackson H., Amvela Zé E. Words, Meaning and Vocabulary: an introduction to modern English lexicology. – London, New-York: Cassel, 2000. – 216 p.
14. Koch P. Lexical typology from a cognitive and linguistic point of view // Language typology and language universals / Sprachtypologie und sprachliche Universalien. – Walter de Gruyter. – Berlin, New-York, 2001. – V. 2. – P. 1142-1177.
15. Leisi E. Der Wortinhalt. Seine Struktur im Deutschen und Englischen. –Heidelberg, 1961. – 135 S.
16. Murphy. M. Lynne Semantic relations and the lexicon: antonymy, synonymy and other paradigms. – Cambridge University Press. – Cambridge, 2003. – 293.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Материнська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології факультету іноземних мов Донецького національного університету.

Наукові інтереси: семантична типологія, дослідження семантичних універсалиї, контрастивна лексикологія, етимологічний підхід до вивчення семантики лексичних одиниць.

ДЕАД'ЕКТИВНІ КАУЗАТИВНІ ДІЄСЛОВА ЗІ ЗНАЧЕННЯМ НАДАННЯ ОЗНАКИ БІЛЬШОЮ АБО МЕНШОЮ МІРОЮ

Інна СТУПАК (Ізмаїл, Україна)

У статті розглянуто деад'єктивні каузативні дієслова зі значенням надання ознаки більшою або меншою мірою та твірні основи, що їх мотивують. Проаналізовано засоби творення похідних дієслів, встановлено особливості їхнього творення.

The deadjectival causative verbs with meaning of allocating attribute in the more or less degree and initial adjectives are investigated. The means of causative verb-formation and there peculiarities are analyzed.

1. Вступні зауваження. У статті розглядаються каузативні дієслова (далі КД), що мотивуються прикметниками, пор.: *leichter* 'легший' – *erleichtern* ≈ *leichter machen* 'робити легшим, полегшувати'.

Виділення семантичного типу деад'єктивного каузативного дієслова (далі АКД) в роботі відбувається за допомогою так званих формул тлумачення [1: 42; 6: 188; 17: 32], які включають семантичний еквівалент мотивуючої основи (далі МО). На основі семантики мотивуючого ад'єктива (далі МА) та їх функції в тлумаченні дієслів [6: 97] виділяються атрибутивні КД, які мають значення "робити таким, яким позначає мотивуюча основа прикметника".

В межах атрибутивного типу відокремлюються семантичні групи АКД на основі семантичних характеристик МА [10: 203; 13: 94]. Так, на основі тотожності семантики МА

виділено атрибутивна група АКД із значенням "наділення ознакою більшою або меншою мірою". АКД цієї семантичної групи позначають дію, в результаті якої об'єкт каузативу набуває ознаки у більшій або меншій мірі, тобто дієслова позначають зміну ступеня прояви ознаки об'єктом, пор.: *feiner* 'тонший' – *verfeinern* ≈ *feiner machen* 'стоншувати'.

Актуальність. Теоретичні засади структурної та лексико-семантичної організації відприкметникових дієслів вже були предметом дослідження [2; 10; 8; 14; 16; 18; 22; 20]. Система творення саме АКД не була об'єктом спеціального аналізу, ця проблема розглядається як фрагмент опису інших словотвірних одиниць, в тому числі похідних дієслів. З огляду на це, дослідження АКД із значенням "наділення ознакою більшою або меншою мірою", аналіз структурних та семантичних особливостей АКД зазначеної семантики порівняно з іншими групами АКД: виявлення подібностей та відмінностей в їхній структурі, в особливостях сполучуваності афіксів, що беруть участь в утворенні АКД, а також у семантиці й структурі прикметників, що можуть стати твірними основами творення АКД, є актуальним.

Об'єктом дослідження виступають деад'єктивні каузативні дієслова із значенням "наділення ознакою більшою або меншою мірою".

Предметом роботи – є засоби творення АКД зазначеної семантики та твірні основи, що їх мотивують.

Мета дослідження полягає в становленні особливостей творення АКД із значенням "наділення ознакою більшою або меншою мірою", виявленні продуктивності твірної основи та її характеристик, які уможливають процес творення даної групи похідних.

У процесі дослідження словотвірної структури АКД на синхронному зрізі певні труднощі становить питання віднести утворення типу: *abkürzen* ≈ *kürzer machen* 'робити коротшим, укорочувати' до тих, що творенні від відповідного МА *kurz* 'короткий' або від дієслова *kürzen* 'укорочувати'. Співвідношення похідного слова більш ніж з одним мотивуючим словом розглядається лінгвістами по-різному. Так, такі дієслівні утворення відносять до дієслів з "подвійною мотивацією" [12: 32; 20: 20; 15: 12; 18: 142; 22: 20; 14: 101], з "омонімією словотвірної форми слова" [3: 139], з "множинністю словотвірної структури слова" [11: 313], з "словотвірною омонімією" [9: 23; 4: 15].

В цій роботі тлумачення дієслів з подвійною мотивацією здійснюється на основі семантичного критерію [14: 27-28, 31-32; 19: 115]. Семантична мотивація виявляє, що значення МО є фундаментом лексичного значення похідного слова, "задає тему похідному" [5: 111]. Так, якщо префіксний КД, який є однокореневим до МА, має безафіксний корелят, але в словниковому тлумаченні містить МА, то він (КД) розглядається як утворений від ад'єктива (АКД). Якщо тлумачення КД здійснюється за допомогою безпрефіксного корелята, то він відноситься до КД, утвореного від дієслова. Наприклад, префіксне КД *abkürzen* ≈ *kürzer machen* 'робити коротшим, укорочувати' розглядається як АКД.

Атрибутивні АКД на *-ern* із значенням "наділення ознакою більшою або меншою мірою" розглядаються як КД, що утворені від вищого ступеню МА: *leichter* 'легший' – *erleichtern* ≈ *leichter machen* 'полегшувати', інші АКД, як ті, що утворені від позитивного ступеню МА, пор.: *tief* 'глибокий' – *vertiefen* ≈ *tiefer machen* 'робити глибшим, поглиблювати' [21: 40; 20:19].

Виділяють дієслова з безпосередньою та опосередкованою мотивацією значення. Безпосередня мотивація значення АКД визначається наявністю у його тлумаченні вказівки на семантику МА, наприклад: *schöner* 'кращий' – *verschönern* ≈ *schöner machen* 'робити кращим, покращувати'. При безпосередній мотивації значення АКД *verschönern* задається МА *schöner*. Опосередкована мотиваційна обумовленість значення АКД характеризується відсутністю чіткого зв'язку між компонентами значень похідних дієслів і МА, пор.: *quick* 'жвавий, моторний' – *erquicken* ≈ *neu beleben, erfrischen* 'перен. оживляти, освіжати'.

3. Типи МО. МО при творенні АКД із значенням "наділення ознакою більшою або меншою мірою" виступають: 1) МА в порівняльному ступеню; 2) МА в позитивному ступеню (див. табл.1).

Таблиця 1

Типи МО та засоби творення АКД із значенням "наділення ознакою більшою або меншою мірою"

Типи МО	Засоби творення АКД							ВСЬОГО
	MA + ver-	MA + ab-	MA + er-	MA + auf-	MA + ьber-	MA + -ier-	MA	
MA в порівняльному ступеню	19 (15,2%)	2 (3,7%)	2 (3,7%)	1 (1,9%)	2 (3,7%)	-	11 (20,4%)	37 (68,5%)
MA в позитивному ступеню	11 (20,4%)	1 (1,9%)	1 (1,9%)	-	-	1 (1,9%)	2 (3,7%)	17 (31,5%)
ВСЬОГО	30 (55,6%)	3 (5,6%)	3 (5,6%)	1 (1,9%)	2 (3,7%)	1 (1,9%)	13 (24,1%)	54 (100%)

3.1. Творення АКД із значенням "наділення ознакою більшою або меншою мірою" від MA в порівняльному ступеню. Творення АКД із значенням "наділення ознакою більшою або меншою мірою" відбувається у 68,5 % (37 одиниць) від загальної кількості АКД цієї групи від MA в порівняльному ступені, що свідчить про продуктивність даної твірної основи (див.табл.1). Це суттєво відрізняє АКД зазначеної семантики від інших семантичних груп АКД, переважна більшість яких утворюються від MA в позитивному ступеню.

Творення АКД зазначеної семантики відбувається за допомогою двох способів словотворення: 1) префіксальний; 2) безафіксний. Більшість АКД із значенням "наділення ознакою більшою або меншою мірою", що мотивовані MA в порівняльному ступеню, утворюються префіксальним способом (31 одиниця), в якому беруть участь префікси *ver-*, *er-*, *ьber-*, *ab-*, *auf-*, пор.: *enger* 'вужчий' – *verengern* ≈ *enger machen* 'робити вужчим, звужувати'; *teuer* 'дорожчий' – *ьberteuern* ≈ *ьbertodrig teuer machen* 'робити надто дорожчим'; *milder* 'м'якший' – *abmildern* ≈ *milder machen* 'робити м'якшим, пом'якшувати'; *besser* 'кращий' – *aufbessern* ≈ *besser machen* 'робити кращим, покращувати' (див. табл.1).

Отримані дані свідчать, що найбільш продуктивним виступає префікс *ver-*, який у 64,9 % випадків від загальної кількості одиниць, мотивованих MA в порівняльному ступеню, утворює АКД із значенням "наділення ознакою більшою або меншою мірою", пор.: *kleiner* 'дрібніший' – *verkleinern* ≈ *kleiner machen* 'робити дрібнішим, подрібнювати'; *breiter* 'ширший' – *verbreitern* ≈ *breiter machen* 'робити ширшим, розширювати' (див. табл.1).

Творення АКД від MA в порівняльному ступеню у 20,4 % випадках (11 одиниць) утворюються безафіксним способом, пор.: *besser* 'кращий' – *bessern* ≈ *besser machen* 'робити кращим, покращувати'; *ndher* 'вужчий' – *ndhern* ≈ *ndher machen* 'робити вужчим, звужувати'; *minder* 'менший' – *mindern* ≈ *minder machen* 'робити меншим, зменшувати' (див. табл.1).

АКД із значенням "наділення ознакою більшою або меншою мірою", що мотивуються MA в порівняльному ступеню, характеризуються безпосередньою мотивацією з MA, пор.: *ldnger* 'довший' – *verldngern* ≈ *ldnger machen* 'робити довшим, подовжувати. Що стосується решти груп АКД, то більшість з них теж характеризується тісним зв'язком з MA, на основі якого можна передбачити значення похідного АКД.

Залежно від особливостей ознаки, якою наділяється об'єкт каузативу, АКД зазначеної семантики можна поділити на ті, що утворені від якісних прикметників, що позначають: 1) якісні параметри (довжину, ширину, щільність, обсяг): *schmdler* 'вужчий' – *schmdlern* ≈ *schmdler machen* 'робити вужчим'; *gruЯer* 'більший' – *vergruЯern* ≈ *gruЯer machen* 'робити більшим, збільшувати'; 2) позитивну або негативну характеристику: *schuЯner* 'гарніший' – *verschuЯnern* ≈ *schuЯner machen* 'робити гарнішим,'; *schlechter* 'гірший' – *verschlechtern* ≈ *schlechter machen* 'робити гіршим, погіршувати'.

У словотворенні АКД, мотивованих прикметником в порівняльному ступеню, взагалі не беруть участь відносні прикметники. Це явище характерне для німецької мови, тому що

відносні прикметники не можуть бути мотивуючими з граматичних причин. Прикметники цього розряду не мають порівняльного ступеню.

3.2. Творення АКД із значенням "наділення ознакою більшою або меншою мірою" від МА в позитивному ступеню. Кількість АКД зазначеної семантики, що утворені від МА в позитивному ступені, дорівнює 29,6% випадків (16 одиниць) від загальної кількості АКД із значенням "наділення ознакою більшою або меншою мірою" (див. табл.1).

Творення АКД із значенням "наділення ознакою більшою або меншою мірою" відбувається від МА в позитивному ступеню наступними засобами, які подані в порядку зниження їх продуктивності: 1) префіксальним; 2) безафіксним; 3) суфіксальним (див. табл.1). Порівнюючи засоби творення АКД зазначеної семантики з рештою семантичних груп АКД, можна зазначити, що вони відрізняються за набором, а не за продуктивністю засобів словотворення.

АКД зазначеної семантики у 68,8% випадків (11 одиниць) утворюються префіксальним способом. Серед префіксів, які беруть участь в утворенні АКД від МА в позитивному ступеню, найпродуктивнішим виступає префікс *ver-*, як і при творенні АКД інших семантичних груп, пор.: *scharf* 'гострий' – *verschärfen* ≈ *schärfer machen* 'робити гострішим'; *dicht* 'щільний' – *verdichten* ≈ *dichter machen* 'робити щільнішим' (див. табл.1). В роботі містяться поодинокі приклади творення АКД за допомогою префіксів *ab-*, *er-*, пор.: *schwach* 'слабкий' – *abschwächen* ≈ *schwächer machen* 'робити слабшим, послаблювати'; *niedrig* 'низький' – *erniedrigen* ≈ *niedriger machen* 'робити нижчим, понижувати' (див. табл.1).

Безафіксний засіб творення лише в двох випадках утворює АКД із значенням "наділення ознакою більшою або меншою мірою" від МА в позитивному ступеню, пор.: *lang* 'довгий' – *längern* ≈ *länger machen* 'робити довшим'; *kurz* 'короткий' – *kürzen* ≈ *kürzer machen* 'робити коротшим' (див.табл.1). Взагалі МА позитивного ступеню характеризується низькою продуктивністю при творенні саме безафіксних АКД.

Утворення АКД за допомогою суфіксів *-ier* та *-ig* відбувається в двох випадках, пор.: *intensiv* 'інтенсивний' – *intensivieren* ≈ *intensiver machen* 'робити більш інтенсивним'; *fest* 'твердий' – *festigen* ≈ *fester machen* 'укріпляти' (див. табл.1).

Значення АКД, утворених від МА в позитивному ступеню, можна передбачити на основі семантики МА, пор.: *billig* 'дешевий' – *verbilligen* ≈ *billiger machen* 'робити більш дешевим'. АКД, що мотивовані прикметником в позитивному ступеню, як і ті, що мотивуються прикметниками в порівняльному ступеню, утворені від якісних прикметників, що позначають: 1) якісні параметри (довжину, ширину, щільність, обсяг): *kurz* 'короткий' – *abkürzen* ≈ *kürzer machen* 'робити коротшим'; *hart* 'твердий' – *verhärten* ≈ *härter machen* 'робити твердішим'; 2) позитивну або негативну характеристику: *jung* 'молодий' – *verjüngen* ≈ *jmdm. ein jüngeres Aussehen geben* 'надати к-н молодшого вигляду'; *einfach* 'простий' – *vereinfachen* ≈ *einfacher machen* 'робити простішим'. На відміну від АКД із значенням "наділення ознакою більшою або меншою мірою", АКД інших семантичних груп утворюються як від якісних, так і від відносних прикметників.

При дослідженні АКД із значенням "наділення ознакою більшою або меншою мірою", утворених від МА в позитивному ступеню, було виявлено незначну кількість полісемічних АКД (6 одиниць), які залежно від контексту можуть належати до атрибутивної групи АКД із значенням "наділення ознакою більшою або меншою мірою" або "наділення ознакою за якісними параметрами", пор.: *deutlich* 'ясний' – *verdeutlichen* ≈ *deutlich [er] machen* 'робити ясним або яснішим'; *flach* 'рівний' – *verflachen* ≈ *flach [er] machen* 'робити рівним або рівнішим'; *platt* 'плоский' – *abplatteln* ≈ *platt [er] machen* 'робити плоским або більш плоским'; *dick* 'товстий' – *eindicken* ≈ *dick [er] machen* 'робити товстим або товстішим'; *vollständig* 'повний' – *vervollständigen* ≈ *vollständig[er] machen* 'робити повним або більш повним'; *lind* 'м'який' – *lindern* ≈ *ertraglich [er] machen* 'робити м'яким або м'якше'.

4. Висновки.

4.1. Отримані дані свідчать про те, що АКД із значенням "наділення ознакою більшою або меншою мірою", на відміну від інших АКД, найактивніше мотивуються прикметниками в порівняльному ступені ніж в позитивному (див. п. 3.1, 3.2).

4.2. АКД із значенням "наділення ознакою більшою або меншою мірою" утворюються за допомогою наступних засобів словотворення (надані за зниженням продуктивності): 1) префіксним; 2) безафіксним; 3) суфіксним (див. табл.1). Продуктивність засобів словотворення АКД зазначеної семантики дещо відрізняється від решти груп АКД, пор.: 1) префіксальний; 2) суфіксальний; 3) безафіксний.

4.2.1. Найчисленнішу групу складають префіксальні АКД, переважно, з префіксом *ver-*. Поодинокі приклади складають АКД, що утворюються за допомогою префіксів *ab-*, *er-*. Вищезазначені префіксальні АКД утворюються як від позитивного ступеню прикметника, так і від порівняльного ступеню МА. АКД, що утворюються за допомогою префіксів *auf-*, *über-* мотивуються прикметником тільки в порівняльному ступені (див.табл.1, п.3.1, 3.2).

4.2.2. Безафіксні АКД із значенням "наділення ознакою більшою або меншою мірою" утворені переважно від МА порівняльного ніж позитивного ступенів (див. табл.1, п.3.1, 3.2), що цілком збігається з отриманими результатами творення інших груп безафіксних АКД.

4.2.3. В роботі містяться поодинокі приклади АКД зазначеної семантики, що утворені від МА позитивного ступеню за допомогою суфікса *-ier* та *-ig* (див. табл.1, п.3.2).

4.3. На відміну від інших груп АКД досліджені АКД із значенням "наділення ознакою більшою або меншою мірою", мотивовані МА в порівняльному або позитивному ступеню, характеризуються безпосередньою мотивацією з МА, тобто у тлумаченні АКД міститься вказівка на МА, з яким вони пов'язані за утворенням (див. п.3.1, 3.2). Ця тенденція взагалі притаманна КД мотивованим прикметниками.

4.4. АКД зі значенням наділення ознакою більшою або меншою мірою активно утворюються від основ якісних непохідних прикметників, що обумовлено їх семантикою, тобто вони виражають якість чи ознаку безпосередньо лексичним значенням своєї основи. Але не від усіх якісних прикметників можливо творення АКД зазначеної семантики. Найчастіше такі АКД утворюються від основ прикметників, що позначають якісні параметри (довжину, ширину, щільність, обсяг) або стан, вигляд предмета (див. п.3.1, 3.2). На відміну від АКД зазначеної семантики, семантична характеристика МА не є обмеженням для інших груп АКД, які утворюються як від якісних, так і від відносних прикметників.

4.5. Дослідження атрибутивної групи АКД зі значенням наділення ознакою більшою або меншою мірою виявило незначну кількість полісемічних АКД, які залежно від контексту можуть належати до АКД зазначеної семантики або зі значенням "наділення ознакою за якісними параметрами" (див. п. 3.2).

4.6. АКД зазначеної семантики мають такі обмеження щодо творення: 1) належність прикметника до певної семантичної групи може сприяти або перешкоджати виникненню відповідного дієслова (досліджені АКД можуть мотивуватися лише якісними прикметниками); 2) структура самого прикметника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М.: Наука, 1974. -367с.
2. Виноградова Р.И. Структурно-семантическая характеристика некоторых производных деадъективных глаголов в современном немецком языке // Вопросы семантики и стиля. – Уфа, 1979. – С. 71-76.
3. Винокур Г.О. Заметки по русскому словообразованию // Избранные работы по русскому языку. – М.: Гос. уч.- пед. изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1959. – с. 419-442.
4. Гинзбург Е.Л. Одноименность однокоренных производных // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1976. С. 34-136.
5. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование. – М.: Просвещение, 1973. – 304 с.
6. Ефимов Р.В. Типы семантических отношений производящих и производных основ (на материале отадъективных префиксальных глаголов немецкого языка). – Научные труды. – 1977. – № 8. – С. 127-135.
7. Недалков В.П. Отыменное глагольное словообразование в языках различных типов (Типологический подход)// Проблемы соотношения словообразования с другими языковыми уровнями в германских языках. Межвуз. Сб. науч. Тр. – Смоленск: Смоленский гос.пед. ин-т, 1985. – С.186-192.
8. Пузік А.А. Відприкметникові дієслова у німецькій, англійській та українських мовах. Дис... канд.філол.наук. – Донецьк, 2000. – 215с.
9. Соболева П.А. Словообразовательная структура и типология омонимии // Проблемы структурной лингвистики. – М., 1976. – 197 с.
10. Степанова М.В. Словообразование современного немецкого языка. – М.: Изд-во литер. на иностр. языках, 1953. – 375с.
11. Тихонов А.Н. Множественность словообразовательной структуры слова в русском языке // Вопросы языкознания. – 1970. – № 4. – С.41-53.

12. Улуханов И.С. Словообразовательная мотивация и ее виды // Изв. АН СССР. Серия лит. и яз.- 1971. – Т.30. – Вып. 1. – С.37-46.
13. Brinkmann H. Die deutsche Sprache: Gestalt und Leistung. – Dьsseldorf: Pьdagogischer Verlag Schwann, 1962. – Bd.1. – 654 s.
14. Erben J. Einfьhrung in die deutsche Wortbildungslehre // Grundlagen der Germanistik. – 17. – Berlin: Erich Schmidt. – 1993. – 172 s.
15. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig: Bibliographisches Inst., 1971. – 327 s.
16. Henzen W. Deutsche Wortbildung. –Тьbingen: Max Niemeyer Verlг, 1965. – 314 s.
17. Kaliuьlienko V.D. Deutsche denominalе Verben // Studien zur deutschen Grammatik. – Bd. 30. – Тьbingen: Narr. – 1988. – 180 s.
18. Kьhnhold I. Prьfixverben // Deutsche Wortbildung. Erster Hauptteil: Das Verb. – Sprache der Gegenwart. - Dьsseldorf: Schwann, 1973. – Ed. XXIX. – S.341-375.
19. Marchand H. Die Ableitung desubstantivischer Verben mit Nullmorphem im Englischen, Franzьsischen und Deutschen // Die neueren Sprachen. – 1964. - №3. – S. 105-118.
20. Sommerfeldt K.-E. Zu Semantik und Valenz deutscher Verben. – Beitrдge zur Erforschung der deutschen Sprache. – Bd.3. – 1983. – S. 5-21.
21. Weisgerber L. Grundzьge der inhaltbezogenen Grammatik. – Dьsseldorf: Schwann, 1962. – 431 s.
22. Wellman H. Verbbildung durch Suffixe // Deutsche Wortbildung. Erster Hauptteil: Das Verb. – Sprache der Gegenwart. - Dьsseldorf: Schwann, 1973. – Ed. XXIX. – S.17-140.
23. Zimmer K. Some Remarks on Turkish Causatives // Syntax and Semanticz. – New York: Academic Press, 1976. – Vol. 6. – P. 399-412.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Ступак – кандидат філологічних наук, доцент докторант кафедри германської філології Донецького національного університету.

Наукові інтереси: типологічне мовознавство

**ВІДОБРАЖЕННЯ В МОВІ ФІЛОСОФСЬКИХ КАТЕГОРІЙ БУТТЯ І
СТАНОВЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ДІЄСЛІВ *wesan* І *werdan* В
ЕКЗИСТЕНЦІЙНОМУ ВЖИВАННІ)**

Михайло СМОЛІЙ, Володимир СУЛИМ (м Львів, Україна)

*У статті розглядається семантика староверхньонімецьких дієслів *wesan* і *werdan* в екзистенційному вживанні як мовних експонентів філософських категорій буття і становлення.*

*The article deals with the meaning of the old-high-german verbs *wesan* and *werdan* in the existential usage as the linguistic exponents of the philosophical categories of Being and Becoming.*

Поняття буття з точки зору філософії є найпершим і найголовнішим атрибутом матеріальних і духовних величин. Думка про буття є найбільш загальна і найбільш елементарна у розумовому апараті людини. Відображення цієї категорії у мові завжди привертало увагу мовознавців та філософів [див. 1: 1 – 9, 195 – 200; 3: 27 – 37; 6;]. У даній статті ми досліджуємо семантику дієслів *wesan* і *werdan* у староверхньонімецькій мові в екзистенційному вживанні як мовних експонентів категорій буття і становлення.

Спочатку розкриємо семантичну структуру дієслова *wesan*. Як показав аналіз літератури найдавнішого періоду історії німецької мови, дієслово *wesan* виражало „das bloÙe Da-Sein oder das andauernde Sich-Befinden des Subjekts in einem Zustand, der als eine fortwährende Gegebenheit gefaÙt wird“ [1: 146], тобто головною, визначальною семою цього дієслова була констатація буття чого-небудь в тій чи іншій формі, а саме:

1) існування у найбільш загальному (абсолютному) вигляді: *úbe gót íst* [Not., P, I, 32, 21-22]; *also díu íst* [Not., P, I, 356, 26]; *dat ero ni uuas noh ufhimil, noh paum ... noh pereg ni uuas* [5: 85 – 86];

2) перебування у певній точці простору або в певному стані (локальна характеристика буття): *der in himilum íst* [5: 25]; *Ein burg íst thâr in lante* [O., I, 11, 23]; *Hiar íst kneht einêr* [O., VII, 6, 27]; *In demo uuázzerе nilo íst éinero slahta nátera. ... In demo mêre sínt uunderlihu uuihtir* [5: 79]; *Druhtines gheist íst ubar mir* [5: 21]; *Unde íst min sela in dero tiefi des líchamen* [4: 48];

3) існування у часі (темпоральна характеристика буття): *usere liuti, ... dea erhina warun* [5: 84]; *Uuas in tagun Herodes thes cuninges Judeno sumêr biscop namen Zacharias* [5: 46]; *enti do uuas der eino almahtigo cot* [5: 86]; *Dhiin sedhal, got, íst fona euuin in euuin* [5: 15 – 16]; *In dâgon eines kûniges, ioh harto firdânes, uuas ein éuuarto* [O., I, 4, 1–2]; *Uuas si ... thrî mânôtô thâr* [O., I, 7, 23];

4) існування у певному місці і в певному просторі (одночасна локальна і темпоральна характеристика буття): *Jonas uuas in uuales uuamba drī tagā enti drīo nacht* [5: 24]; *Ther kneht vvuohs ... inti uuas in vvuostinu unzan then tag sīnero arougnessī zi Israēl* [5: 51]; *ih bin îâmer mit îû* [O., V, 16, 45]; *ih bin mit îu allen tagon unzan enti uuéralti* [Tat., 242, 3].

Спільним для всіх цих значень дієслова *wesan* є статичний елемент, який можна вважати парадигматичним, тобто таким, який знаходиться в ядрі семантичної структури цього дієслова.

Дієслово *werdan*, „das Verb des Übergangs von einem Zustand in einen anderen, darunter auch vom Nicht-Sein zum Sein“ [1: 146], у старовірхньонімецькій мові мало такі значення:

1) виникати, з’являтися: *Sēnonū sō sliumo sō thiū stemna uuard thīnes heilizinnes in mīnēn ôrun* [5: 49]; *Gioffōnota sih thō sliumo sīn mund inti sīn zunga, inti sprah got uuīhenti. Uuard thō forhta ubar alle* [5: 50]; *uuio meg ih uuīzzan thanne, thaz uns kīnd uuerde?* [O., I, 4, 55]; *uuio manag uuīntar uuurti zi theru drūhtines gibūrti* [O., I, 17, 2]; *ube aber îeht uuirdet âne urspring taz ist uuorton fone nīehete* [N., P, I, 307, 10]; *tho iz aband uuard* [Tat. 109, 2];

2) переходити в інший стан: *da du gotes sun sis, quid, these steine thanne zi brôte uuerdēn alle* [O., II, 4, 39-40]; *nupe ih fone gipurti ze erdun aver uuurti* [5, с. 138]; *er sēlbo in thesa uuorlt quam, thaz thin sīn gēginuuerti zi sâlidon uns uuūrti* [O., II, 10, 7 – 8]; *in abulgi ouh sie wurttin, mit imo iz samon zurttin* [O., IV, 19, 60]; *tho er uuard zi manne bi sie zi irstanne* [O., V, 12, 27]; *inti uuerde abahu in rehtu inti unebahu in slehta uuega* [Tat., 13, 3];

3) відбуватися, траплятися: *Sō uuirdit in demo galidōntin enti uueralti: quemant angilā* [5: 26]; *Uuard thō in themo ahtuden tage* [5: 50]; *thoh iz ni uuūrti, leidor, sō* [O., V, 9, 31]; *ni uuirdit thing, ih sagen thir thaz, er noh sider sulichaz* [O., V, 20, 16]; *tô uuard taz imo trôumda, taz ...* [N., P, I, 61, 15]; *nimm thih inti uuirph thih in then seo, so uuirdit iz* [Tat., 121, 3].

Спільним для всіх значень дієслова *werdan* є елемент динаміки в ядрі семантичної структури цього дієслова.

Отже, кореляцію дієслів *wesan* і *werdan* в екзистенційному вживанні можна зобразити у формі опозиції СТАТИЧНІСТЬ : ДИНАМІЧНІСТЬ [див. також 6: 66 – 68; 1: 147].

Особливо яскраво видно різницю в семантиці цих дієслів тоді, коли *wesan* і *werdan* стоять в одному реченні: *táz sie nīeht alle uóne nôte nesint. noh neuuerdent* [Not., P, I, 532, 12-13]; *... neist. ... mág aber uuérden* [Not., P, I, 578, 27-28]; *So mánig uuirdet déro nah mīnero passione, dero fore nehein neuuas* [4: 48].

Лексичне значення обох дієслів тісно пов’язане з їх видовою семантикою. *Wesan* характеризується дуративністю свого аспектуального значення, тоді як *werdan* пунктуальне з відтінками інгресивності та конклюдивності залежно від контексту. Тоді опозицію цих дієслів можна уточнити так: дуративна статичність (*wesan*) – пунктуальна динамічність (*werdan*).

Пунктуальність дієслова *werdan* зумовила футуральну спрямованість його презентних форм, оскільки пунктуальне *werdan* виражало одномоментний перехід від одного стану в інший, а не поступовий, не через певні проміжні етапи. Пунктуальність передбачає логічний поділ часу на два відрізки: “до певного моменту” і “після певного моменту”, а “певний момент часу” – це виражена пунктуальними обставинами часу, підрядними реченнями часу та іншими способами уявна межа між тим, що існує зараз, і тим, що настане в майбутньому. Наявність межі, розділяючи часову пряму на дві частини, викликає при процесуальному дієслові *werdan* у присудку футуральне сприйняття змісту всього речення, тому й не дивно, що дієслово *werdan* зустрічається часто у пророцтвах і передбаченнях, наприклад: *endi uuirdit siin hêrdum oba sīnēm sculdrom* [Is., 22, 10 – 12]; *tero in zīte énde neuuirdet* [Not., P, I, 352, 3]; *enti lecchent dea in fyures ouan, dār uuirdit uuoft enti zano gagrim* [5: 26]; *Ik mag iu thoh gitellien huilic her tecan biuoran giuuerdat uunderlic. er he an these uuerald kume. an themu mareon daga that uuirdit her an themo manon skin. ... uuirdit sulicarō bokuo filu. ... uuirdit kuningo giuuiin* [7: 55 – 56].

А тепер подивимось на такий приклад: *uuand uox îo uuirdet fone ethere únde aere* [Not., P, I, 726, 20]. Наявність у цьому реченні обставини часу *îo* (завжди, в кожному випадку)

свідчить про іншу темпоральну спрямованість дієслова *werdan*, ніж у попередніх прикладах. У даному випадку *werdan* має загальне темпоральне значення, таке значення, яке охоплює всі часові площини: минуле, сучасне і майбутнє, а група слів *fone ethere únde aere* підсилює процесуальний (динамічний) зміст присудка. Це речення можна перекласти українською мовою так: *Тому що голос виникає (утворюється) завжди з ефіру і повітря*. Зміна темпоральної спрямованості є результатом зміщення в аспектуальній семантиці дієслова *werdan*. У цьому прикладі *werdan* ітеративне, виражає процес, який повторюється. Ітеративність дієслова *werdan* можна вважати проміжним пунктом у розвитку його видового значення від пунктуальності у старовірхньонімецькій мові до лінійності в наступний період історії німецької мови [див. 6]. Зазначимо, що така зміна аспектуальної характеристики *werdan* від пунктуальності через ітеративність до лінійності відбувалася, звичайно, не раптово, а еволюційним шляхом і тому в мові існували одночасно приклади вживання цього дієслова в обох аспектуальних значеннях, що підтверджується наявністю в реченнях з *werdan* відповідних обставин часу типу *immer, oft, danach, dann, sofort* тощо, навіть в межах одного твору (пор. також *thaz uuard ál îô thuruh thâz. uuant ...* [О., III, 20, 184] або *werdan* в аналітичній конструкції: *Uuirdit thâz ouh ana uuân. ofto in sâmbaztag gidân* [О., III, 16, 37]).

Наступним моментом у кореляції дієслів *wesan* і *werdan* є неабсолютний характер опозиції статичність : динамічність. Відносність цієї опозиції проявляється у її нейтралізації. У випадку нейтралізації *wesan* під впливом певних контекстуальних факторів може набути процесуального змісту, тобто виконувати функцію, яка є основною (парадигматичною) у дієслова *werdan*.

Розглянемо випадки, коли *wesan* стає функціональним еквівалентом свого корелята. Сюди слід віднести насамперед речення із обставинами часу або способу дії, які мають пунктуальний зміст (*danne, iû nah*, позначення дати тощо) або ітеративний (*ofto*). Ці обставини у сполученні з *wesan* вказують на те, що якась подія відбулася в певний момент часу, відображають буття чого-небудь з певного моменту часу, тобто виникнення, появу, наприклад: *Thâr uuas strît umbi thaz* [О., III, 20, 67]; *Uuas iz ouh giuuisso fora einên ôstorôn só* [О., III, 6, 13]; *After thiû in uuar mîn, so mohtun thrî daga sîn* [О., II, 8, 1]; *inti hér ni uuesta, uuanan iz uuas* [4: 104]; *Ofto in nôti er uuas in uuâr* [5: 93].

Аналогічно до них впливають на *wesan* підрядні речення, які, наприклад, вказують на характер протікання процесу, або підрядні речення часу, особливо при наявності футуральної спрямованості речення. Мислене зіставлення двох часових площин (теперішність : майбутність) приводить до процесуального, динамічного сприймання змісту речення і, звичайно, присудка як його ядра, наприклад: *Also Livius scrîbet, uuîo mîchel strît tês ze Romo uuás, nâh tíu Galli dia búrg ferbrándôn* [5: 64]; *Saar so siin ast muruui uuirdit enti lauph uphgengit, wizut daz danne nah ist sumere* [7: 36]; *'druhtin', quad er, 'wio mag sîn ... thaz thih hentî mîne zi doufene birine'* [О., I, 25, 5]. Додатковим фактором нейтралізації у другому прикладі є пунктуальна обставина часу *danne nah*.

Обставини причини вказують на причину буття, існування предмета, явища тощо, а буття внаслідок чого-небудь чи завдяки чому-небудь – це, власне кажучи, становлення, поява, наприклад: *Ther thôd uuas in uuunna thuruh gotes minna* [О., IV, 5, 47], *Thar uuas fîur thuruh thâz. uuânta ...* [О., IV, 18, 11], *daz ist fone diu ..., daz ...* [5: 142].

Певний елемент динаміки надають реченню з *wesan* обставини місця, які, наприклад, уточнюють походження, місце, звідки хтось прийшов, і т. п.: *bithiu uuanta her uuas fon hûse inti von hîuuiske Davides* [5: 51]; *eddo hwelihhes cnuosles du sis* [5: 84]; *oba uuer inan Christ biiâchi, ûz fon theru samanungu uuâri* [Тат., 132, 13]; *quad, inan irknâtin unter in 'joh wizut wola, wanana in bin'* [О., III, 16, 62].

У деяких випадках фактором нейтралізації може бути співвіднесеність дієслова *wesan* з іншими дієсловами в межах речення або ширшого контексту, наприклад: *do sih adam do beuil, do was naht unde uinster. do skinen her in welte die sternen be ir ziten* [5: 147]; *inti gibit imo truhtîn sedal Davides sînes fater, inti rîhhisôt in hûse Jacobes ..., inti sînes rihhes nist enti* [5: 48]. У першому прикладі фактором нейтралізації є присутність перед реченням із *wesan* речення із дієсловом, яке має пунктуальний зміст. Речення у другому прикладі одержує завдяки

контексту футуральну спрямованість, тут маємо передбачення: ... його царству не настане кінець. Цікаво, що в Ісидора у цьому місці стоїть *werdan*: ... *endi sînerâ sipbeâ ni uuirdit endi* [Is., 22, 14 – 15].

Нерідко нейтралізація відбувається в кон'юнктивних формах дієслова *wesan* і особливо у тих випадках, коли вони виражають бажання, тобто факт, якого ще немає, але становлення, виникнення якого автор висловлювання бажає і в майбутньому очікує: *uuese mir after thînemto uuorte* [5: 49]. Тут дієслово *wesan* має те ж значення, що *werdan*, наприклад, у фразі: *Drohtin, uuerthe so* (= *нехай станеться так*) [5: 90]. Це добре видно також в перекладах латинської фрази *Fiat voluntas tua* на німецьку мову різними перекладачами. Одні вживають тут дієслово *wesan*, яке в цьому випадку є синонімом дієслова *werdan*: *uuisse uuillo dîn* [7: 11], *uuesa dîn uuillo* [5: 34], *sî thîn uuillo* [5: 56], *Si uuillo thîn hiar nîdare* [O., II, 21, 31]. Інші вживають *werdan*: *uuerde uuillo diin* [5: 11], *uuerdhe willeo thîn* [5: 35], в тому числі в готській мові: *vairthai vilja theins* [4: 1]. Ноткер, до речі, перекладає це речення по-своєму: *Dîn uuillo gescéhe* [Not., P, III, 633, 14], проявляючи свою незалежність від латинської мови, зокрема слова *fiat* і підкреслюючи процесуальний зміст речення: слово *gescehan* завжди виражає процес, динамічність, а не статичність. Такі відступи від форми латинського оригіналу є відображенням певних тенденцій у розвитку німецької мови. Пізніші перекладачі Біблії, йдучи слідом за Ноткером, також вживали замість *werden* інші дієслова, які уточнюють процес становлення, наприклад, *entstehen*, *erscheinen*, *geschehen*, *kommen* тощо, або дієслово *sein* в Futur. Для ілюстрації наводимо сучасне звучання деяких наведених вище прикладів: *Dein Wille geschehe* [8: 12]; *Also wird es auch am Ende der Welt gehen: die Engel werden ausgehen* [8: 26 – 27]; *da wird Heulen und Zähneklappen sein* [8: 27]; *Mir geschehe, wie du gesagt hast* [8: 88]; *und seines Reiches wird kein Ende sein* [8: 88]; *Und es begab sich am achten Tage* [8: 89]; *Und es kam eine Furcht über alle* [8: 89].

Речення, у яких дієслово *wesan* стоїть разом з модальними дієсловами *muozzan* і *sculan* виражають, як правило, той факт, що якась подія повинна (мусить) статися, щось повинно (мусить) появитися, отже, тут маємо спрямованість у майбутнє. Динамічний елемент у таких реченнях може підсилюватися додатково іншими факторами нейтралізації: *sô selbo druhtîn gibôt*, *sô scal iz wesan thuruh not* [O., V, 20, 47], *nintheizt mir iz muat min, ni ther fon gote sculit sîn*, *es alleswio ni thenkit, ther sulîh werk wirkit* [O., III, 20, 149]; *er iz uuolta, iz ouh sô uuêsan scolta* [O., I, 25, 10].

Отже, нейтралізація зумовлена засобами контексту, а оскільки для них характерна факультативність появи у висловлюванні, то й нейтралізація має факультативний характер. З цього випливає ще одна особливість нейтралізації – її синтагматичний характер, тому що вона залежить від синтаксичного оформлення речення, і значення, якого *wesan* набуває при нейтралізації, є його синтагматичним значенням.

Наступною особливістю нейтралізації протиставлення *wesan* : *werdan* є те, що саме дієслово *wesan* під впливом контексту стає синонімом дієслова *werdan*, а не навпаки. Кореляція дієслів *wesan* і *werdan* асиметрична. У письмових пам'ятках досліджуваного періоду історії німецької мови ми не знайшли речень з дієсловом *werdan*, які можна було б трактувати як однозначно статичні. Контекстуальні засоби (обставини із пунктуальним або ітеративним змістом, підрядні речення часу, співвіднесеність з іншими реченнями тощо) не дають підстав сумніватися у динамічному характері речень із *werdan*.

Кореляцію дієслів *wesan* і *werdan* у старовірхньонімецькій мові ми можемо уявити собі так. *Wesan* виражає буття без будь-якої видової конкретизації. В парадигматиці цього дієслова є лише одна сема: *вираження існування*. *Werdan* має в своїй парадигматичній структурі щонайменше дві семі, якщо вважати однією семою *вираження існування*, а такі значення, як *перехід в інший стан*, *виникнення*, *поява* тощо об'єднати в один термін – *змінювання*. Ця друга сема (змінювання) визначає своєрідність і особливість дієслова *werdan*, виступає в опозиції *wesan* : *werdan* як його диференційна ознака. Отже, дієслово *werdan* – семантично специфіковане (марковане, сильне), а *wesan* – неспецифіковане (немарковане, слабе) [див. 1: 146; 6: 76].

Головний лінгвістичний висновок з даної статті – це встановлення того, що старовірхньонімецькі дієслова *wesan* і *werdan* утворюють привативну опозицію, оскільки тут наявні усі її характерні риси (бінарність, наявність основи протиставлення, відсутність семантичної специфікації в одного члена опозиції і наявність її в іншого, можливість нейтралізації опозиції, асиметричність відносин між компонентами опозиції).

Говорячи термінами теорії функціонально-семантичних полів, можна стверджувати, що дієслова *wesan* і *werdan* належать до поля екзистенційності, до складу якого входять два мікрополя з двома ядрами (домінантами), які відображають дві протилежні сторони буття: статичність і динамічність. *Wesan* знаходиться у мікрополі дієслів, які виражають існування чого-небудь як доконаного факту, а *werdan* – до мікрополя дієслів, які виражають появу чого-небудь, тобто утворюють опозицію *status quo (wesan) : status nascendi (werdan)*. Деякі периферійні елементи мікрополя статичності є одночасно елементами мікрополя динамічності, так що існує можливість для зближення семантики цих дієслів (точніше наближення дієслова *wesan* до *werdan*), аж до виникнення ситуацій, які дозволяють констатувати їхню синонімію, тому що в семі “вираження процесу існування” (дієслово *wesan*) імпліцитно закладений елемент динаміки, який за допомогою певних контекстуальних засобів можна висунути на передній план і зробити актуальним.

Проведений нами аналіз відносин між дієсловами *wesan* і *werdan* в старовірхньонімецькій мові підтверджує діалектичну кореляційність стосунків між ними, тобто кореляційний характер відносин між філософськими категоріями буття і становлення відображений на рівні мови аналогічними відносинами між дієсловами *wesan* і *werdan*. Філософською (онтологічною) основою нейтралізації опозиції *wesan : werdan* є те, що “динамічна організація буття ... полягає в тому, що будь-яке конкретне явище піддається безупинним змінам” [3: 44], оскільки “здатність до розвитку є однією з фундаментальних характеристик матеріального, соціокультурного та ідеального буття” [3: 45].

Методологічний висновок з даної статті базується на твердженні про те, що опозиції – це один з продуктивних методів формальної класифікації лексичних і граматичних одиниць. Тому вважаємо за доцільне використовувати ефективну методику аналізу цих мовних елементів як явищ лексичної чи граматичної антонімії або синонімії. При чому слід активно та свідомо застосовувати принцип системності при дослідженні різних мовних об’єктів, оскільки у цьому випадку певний елемент досліджується не ізольовано, а в сукупності властивостей та функціональних відношень, характерних для системи, конститuentом якої цей елемент виступає. Що стосується теорії функціонально-семантичних полів з точки зору методології, то такий підхід об’єднує мовні засоби на основі їхньої семантичної і функціональної спільності. Цікавим тут, на нашу думку, було би дослідження поля екзистенційності в німецькій мові як системи різнорівневих мовних засобів, котрі взаємодіють на підставі спільності їхніх функцій і базуються на філософсько-семантичній категорії буття. Маємо тут на увазі також дослідження поля екзистенційності в різні періоди історії мови, особливостей його в окремих мовних пам’ятках, порівняння різних писемних пам’яток німецької мови в плані реалізації поля екзистенційності, способів збереження динамічної рівноваги в полі екзистенційності в історії мови під час зміни його структури, перетинання поля екзистенційності з іншими полями і т. д. Не можна не погодитися з думкою Заметаліної М. Н. про те, що “мабуть, настав час проводити польовий аналіз в діахронії, поряд із синхронією. ... Завдання досить актуальне: проблемне, мало вивчене, методично не забезпечене” [2: 89]. Отже, незважаючи на те, що тема буття привертала увагу багатьох науковців, у цій галузі все-таки існують ще чималі прогалини, які слід заповнити, важливі актуальні напрямки і теми, які чекають на своїх дослідників.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Задорожний Б. М. Проблеми загального та германського мовознавства. Збірка праць. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000, 250 с.
2. Заметаліна М. Н. К проблеме описания функционально-семантического поля в синхронии и диахронии// Филологические науки, №5, 2002, с. 89 – 93.
3. Философские концепции бытия: Учебн.-метод. пособие/ Яскевич Я. С., Барковская А. В., Вазовкин В. С., Кузнецова Л. Ф. – Минск: РИВШ БУУ, 2001, 124 с.

4. Althochdeutsche Literatur. Ausgewählte Texte mit Übertragungen und Anmerkungen. Herausgegeben, übersetzt und mit Anmerkungen versehen von Horst Dieter Schlosser. – Frankfurt am Main: Fischer Bücherei, 1970, 374 S.
5. Althochdeutsches Lesebuch. Zusammengestellt und mit Wörterbuch versehen von Wilhelm Braune, fortgeführt von Karl Helm. 14. Auflage, bearbeitet von Ernst A. Ebbinghaus. – Tübingen: Max Nimeyer Verlag, 1962, 258 S.
6. Bublyk W. Zur Frage der funktionalen Äquivalenz im Bereich der Grammatik (am Beispiel der Korrelation der Verben *se i n* und *w e r d e n* in den mittelhochdeutschen Sprachdenkmälern)// Aktuelle Probleme der deutschen Philologie. Вестник Львовського університету. Серія філологічна, вып. 15. – Львов: Издательство при Львовском государственном университете издательского объединения "Вища школа", 1984, с. 65 – 78.
7. Denkmäler der deutschen Sprache von den frühesten Zeiten bis jetzt. Eine vollständige Beispielsammlung zu seinem Leitfaden der Geschichte der deutschen Sprache von F. A. Pischon. Erster Theil, welcher die Zeit bis zum Jahre 1300 enthält. – Berlin: Verlag von Duncken und Humplot, 1838, 628 S.
8. Neues Testament und Psalmen. Nach der Übersetzung Martin Luthers. – Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt, 1964, 508 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Володимир Сулим – кандидат філологічних наук, доцент кафедри міжкультурної комунікації та перекладу Львівського національного університету ім. І.Франка

Михайло Смолій – асистент кафедри міжкультурної комунікації та перекладу Львівського національного університету ім. І.Франка

Наукові інтереси: дослідження семантичних універсалій.

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ІНХОАТИВНОСТІ У ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ

Богдан ЧЕРНЮХ (Львів, Україна)

У статті розглянуто засоби вираження інхоативного значення у латинській мові. Відзначено, що інхоативність може виражатись засобами різних мовних рівнів: лексичного, морфологічного та синтаксичного. Важлива роль у формуванні згаданого значення належить контексту.

The present article deals with the ways of the expression of incohative meaning in Latin. It is shown that the incohativity can be expressed by the means that belong to different language levels: lexical, morphological, syntactical. Context also plays an important role in the establishing of the mentioned meaning.

Функціонально-семантичне поле аспектуальності, як відомо, реалізується у двох площинах — якісній (лінійній) та кількісній. Якісна аспектуальність, безпосередньо пов'язуючись з внутрішньою структурою ситуації, передбачає існування трьох внутрішніх (початок, середина, кінець) та двох зовнішніх (підготовча і результуюча) стадій [5: 297]. Зі згаданими внутрішніми стадіями ситуації у тісному зв'язку перебувають фазові значення, що позначають часові фази ситуації, а саме, інхоатив (початок), континуатив (продовження), цессатив (закінчення) [3: 137; 6: 153-155]. Незважаючи на те, що фазовість трактується по-різному, — як фундаментальна [1: 78] або периферійна семантична ознака якісної аспектуальності [5: 306], близькість, а подекуди й тотожність їхніх конститuentів, на нашу думку, дозволяє розглядати їх у єдиному руслі, зокрема, що стосується засобів вираження.

Одним зі значень, де фазовість співпадає з лінійною аспектуальністю, є значення інхоативності, тобто, початку дії (у деяких дослідженнях розрізняються інхоативність як початок процесу та інцептивність як початок стану [4: 180-195] або інхоативність (перехід у інший стан) та інгресивність (раптове настання стану) [9: 5]).

Дослідження фазовості у латинській мові переважно здійснювались у зв'язку з іншими частковими питаннями аспектуальності — лексичною чи граматичною семантикою, словотвором. Зокрема, майже у кожній з граматики латинської мови згадуються т.зв. інхоативні дієслова вторинного походження, ознакою яких є суфікс *-sc-*, напр., *tubesco* „червоніти” *senesco* „старіти” і т.п., поділ дієслів на термінативні і курсивні, вираження припиненості ситуації за допомогою перфекта [напр. 8; 15]. Дослідження останніх десятиліть все частіше звертаються до вираження фазовості засобами префіксації [12; 14]. Однак цілісне дослідження засобів вираження фазовості у латинській мові на сьогодні відсутнє. Оскільки висвітлення даного питання вимагає значно більшого обсягу ніж журнальна стаття, у представленій розвідці ми зупинимось на одному з аспектів даної проблеми, а саме — на засобах вираження інхоативності.

В латинській, як і багатьох інших мовах, початкова стадія ситуації може виражатись засобами різних мовних рівнів.

Загальноприйнятим у аспектологічних дослідженнях є поділ дієслів (або ширше, дієслівних предикатів) на граничні (термінативні, телічні) та неграничні (атермінативні, ателічні). Граничні передбачають, що ситуація, вичерпавши себе, дійде до логічного завершення (напр., „приходити”, „знаходити”, лат. *tangere* „торкати(сь)”, *accipere*

„отримувати” і т. п.). На противагу до них, неграничні, не акцентуючи уваги на кінцевій точці, передбачають процесуальність ситуації (напр., „бути”, „мати” та їхні аналоги в латинській мові *esse, habere*). Незважаючи на те, що визначальною ознакою граничних дієслівних предикатів є кінцева точка, досягши якої ситуація вичерпується, у деяких випадках початкова і кінцева точки можуть зливатись. У такому випадку говорять про миттєві дієслова або, згідно з класифікацією З. Вендлера [19: 97-121], предикати зі значенням „досягнення” (*achievement*). Дуже часто граничні дієслова, які Л. Йогансон [16: 58] характеризує як „початково-трансформативні” (*initiotransformative*) акцентують увагу саме на початковій стадії розвитку ситуації. При цьому йдеться не тільки про дієслова, лексичне значення яких передбачає існування початкової фази, як-от *coepi* або *incipio* „починати”, а й про ряд інших. У латинській мові, зокрема, спостерігається протиставлення статичного дієслова *videre* „бачити” та утвореного на основі *specio* (вживанішою є інтенсивна форма *specro*) інхоативного *aspicere* „помічати, звертати увагу” (пор. тлумачення згаданих дієслів у *Oxford Latin Dictionary (OLD)*: *video* „to see”— *aspicio* „to catch a sight”). Якщо, вживаючи *videre*, мовець констатує наявність стану „бачення”, то *aspicere* завдяки своєму значенню, зосереджує увагу на початковій стадії, залишаючи без уваги подальший перебіг ситуації [17: 35], пор.: 1 а) ... *aspicendum contra me. Aspexi. Vides? Video (Pl. Most. 1105-1106)* „... поглянь-но на мене. Поглянув. Бачиш? Бачу”.

1 б) *Venit ipse in aedem Castoris, considerat templum; videt undique tectum pulcherrime laqueatum...* (Cic. *Verr. II*, 1,133) „(Веррес) приходить у дім Кастора, розглядає храм, бачить всюди набірну стелю...”.

Протиставлення згаданих дієслів можна також розглядати з точки зору причиново-наслідкових зв'язків, де дієслово з інхоативною семантикою виражає причину, а статичне — наслідок: побачив → бачу (іспанський дослідник Б. Гарсія-Ернандез розглядає таке протиставлення як опозицію нерезультативність/результативність [11:525]).

Подібним до пари *aspicere / videre* є протиставлення дієслів (*cog*)*noscere* „пізнавати” — *scire* „знати”, де перше дієслово вказує на початкову фазу процесу пізнання, а друге — на стан, що є результатом попередньої дії (пор. визначення обох дієслів у *OLD*: *cognosco* „to get to know”, *scio* „to know”). Особливо виразно різниця між обома дієсловами простежується при їх паралельному вживанні, пор.:

2а) *Scio, ne doce, novi.* (Pl. *Aul.* 434) „Знаю, не вчи, я дізнався”.

2б) *Noram et scio.* (Ter. *Andr.* 934) „Я дізнався і знаю”.

У деяких дослідженнях таке протиставлення поширюється на всю дієслівну систему латинської мови. При цьому до уваги беруться відмінності на лексичному рівні, які розглядаються як один із засобів вираження аспектуальних протиставлень. Зокрема, Б.Гарсія-Ернандез вбачає вираження фазовості у протиставленні *nasco* „народжуюсь” — *vivo* „живу” — *morior* „помираю”, розглядаючи його як вираження „послідовного” виду (*aspect sequentiel*), який стосується розвитку дії [11:518]. На нашу думку, подібні дієслівні пари не варто зараховувати до ФСП аспектуальності, оскільки тут йдеться про протиставлення дієслів за лексичним значенням, а співвідношення з відповідними фазами є виключно інтуїтивним.

Характерною ознакою дієслів з фазовою семантикою, є притаманність для них різноманітних афіксів, особливо префіксів та суфіксів, які у сучасних дослідженнях визначаються як „аспектуалізатори” [10], „маркери фазової структури” [16].

Для латинської, як і багатьох інших індоєвропейських мов, найпоширенішим афіксальним маркером фазовості була префіксація.

Розвинувшись із адвербіальних утворень з первісною просторовою семантикою, префікси, модифікуючи своє значення, отримали здатність позначати особливості перебігу дії. Вони добре ілюструють зв'язок просторово-часових координат (перед — до/тут — після) із аспектуальними (початок — середина — кінець). Принагідно відзначимо, що суть аспекту полягає у представленні внутрішньої темпоральної структури ситуації [2: 23; 7: 3].

Зіставлення просторових та аспектуальних значень префіксів дозволяє констатувати узгодження просторових значень „адлатив—просекутив—аблатив” з аспектуальними „інгресив — прогресив — егресив” [12:152, 154]. Саме префікси *ad-*, *in-*, *ob-*, які вказують на рух до певної точки здатні виражати початкову фазу ситуації.

Очевидно, що інхоативне значення згаданих префіксів не завжди є чітко вираженим. У дієсловах руху вони переважно зберігають свою просторову семантику (пор. *ire* „йти” — *adire* „підходити до” *inire* „входити”, *obire* „йти назустріч”), а поєднуючись із статичними дієсловами та дієсловами зі значенням діяльності, часто отримують додаткові аспектуальні відтінки або сприяють появі нового лексичного значення (*venire* „приходити” — *invenire* „знаходити”, *sarere* „брати” — *occipere/incipere* „починати”) [пор. 13: 44].

Поєднуючись з дієсловами, префікс *ad-* вказує на поступове впровадження в дію, позначаючи її початок і певну тривалість [12: 154-155; 18:35]. Особливо виразно це значення простежується при протиставленні простих дієслів та складених з *ad-*, напр.:

3 а) ... *ubi hoc omnium patronus facit, quid me, veterem tuum clientem, sentire oportet?* (Cic. Fam. VI, 7,4) „... коли це робить покровитель всіх, то що повинен відчувати я, твій давній ... клієнт”.

3 б) *Nam ipse Caesar quid est cur in provincia commorari velit, nisi ut ea quae per eum adfecta sunt perfecta rei publicae tradat?* (Cic. De prov. cons. 29). „Бо чому сам Цезар хоче затриматись у провінції, якщо не для того, щоб передати державі завершеним, те, що ним було розпочато”.

Коментуючи форму *adfecta*, Авл Геллій відзначав, що вона вказує на незавершену триваючу дію („*Adfecta*...*ea proprie dicebantur, quae non ad finem ipsum, sed proxime finem progressa deductave erant.* (Gell. III, 16,19)).

Близьким за значенням до *ad-* є префікс *in-* просторове значення якого „рух у що-н.” модифікується у аспектуальне „початок дії”, але на відміну від *ad-* згаданий префікс не передбачає протяжності. Інхоативне значення добре спостерігається у парі *sonare* „звучати”/*insonare* „зазвучати, почати звучати”, де перше дієслово позначає статичну ситуацію, а друге — раптовий початок процесу [14: 292], напр.:

4 а) *Tunc rupes Tarpeia sonat magnoque reclusas //testatur stridore fores...* (Luc. BC III, 154-155) „Тоді гуде (досл. „звучить”) Тарпейська скеля і закликає у свідки знову відчинені з гучним скреготом двері...”.

4 б) *Ac velut Edoni Boreae cum spiritus alto //insonat Aegaeo sequiturque ad litora fluctus, //qua venti incubuere...* (Verg. XII, 365-367) „Наче едонський Борей по глибинах Егейського моря//гучно повіє (досл. „зазвучить”) і там, де вітри напірають і хвилі//котяться до узбережжя...”.

Префікс *ob-* первинним значенням якого була вказівка на зустрічний рух (напр. *occipere* „бігти назустріч”), часто вказує на раптову зміну ситуації і є найдинамічнішим серед інхоативних префіксів, пор. *tacere* „мовчати”/ *obticere* „замовкати”:

5 а) ... *non oculi tacuere tui...* (Ov. Amores II, 5,17) „... твої очі не мовчали...”.

5 б) *Quid doti' dicam te dixisse filio? //Quid obticuisti? dotis? Ita dico.* (Ter. Heaut. 937-938) „Чи не ти казав, що дасиш за сином придане?// Чого замовк? Придане? Правду кажу”.

До префіксів з інхоативним значенням Б. Гарсія-Ернандез [12:149-159] зараховує також *sub-*, первинним значенням якого була вказівка на напрям руху знизу догори (напр. *subvenire* „підходити”). Проте, нам не вдалось знайти переконливих прикладів, які б свідчили на користь інхоативного значення. Переважно даний префікс вказує на менший ступінь інтенсивності дії, пор. *ridere* „сміятись”/ *subridere* „посміхатись”.

Вторинність аспектуального значення префіксів і його більша абстрактність пояснює, на нашу думку, численні випадки збігу їхніх значень. Характерним є те, що співпадіння значень притаманне не лише префіксам, об'єднаним спільним аспектуальним значенням, а й тим, що належать до різних груп. Прикладом такої синонімії є тотожність префіксів *ad-* та *in-* у дієсловах *advesperascere/invesperascere* „починати вечоріти” та інхоативного *ob-* і комплексивного *com-* у парі *obticesco/conticesco* „замовкати”.

5а) *Quor uxor non accersitur? Iam advesperascit.* (Ter. Andria 581) „Чому дружина не приходить? Вже починає вечоріти”.

5б) *Iam invesperascebat, et non modo cetera, sed ne in proximam quidem noctem ubi satis tuto custodiretur, expediebant.* (Liv. XXXIX, 50,1) „Починало вечоріти, а учасники наради не тільки не домовились про решту питань, але і навіть про те, де найближчої ночі безпечніше охороняти (в'язня)”.

5в) Obticescant ergo linguae dicentium: „Manducemus et bibamus ; cras enim morimur”. Prorsus et vos respondete et dicite : „Ieiunemus et oremus; cras enim moriemur (Aug. Serm. 361, 19,18) „Отже, нехай замовкнуть язика тих, хто говорить:., Їжмо і пиймо, бо завтра помremo”. Ви відповідайте подібно і кажіть: „ Постімо і молимося, бо завтра помremo”.

5г) Conticuere omnes intentique ora tenebant (Verg. Aen. II, 1) „ Замовкли всі і уважні стулили вуста”.

На відміну від префіксації, суфіксація не була надто поширеною для вираження фазовості. Єдиною групою дієслів, якій традиційно приписують інхоативну семантику, є т. зв. інхоативні дієслова з суфіксом -sc-, напр., *lucescere* „світати”, *agescere* „сохнути”. Традиційна назва, запозичена від римських граматиків, не відображає їхнього значення, оскільки переважно вони позначають зміну стану без вказівки на початкову фазу, яка домислюється інтуїтивно (*albescere* „біліти” ≈ „починати ставати білим”). Інхоативне значення у них досягається за рахунок префіксації.

Особливі граматичні засоби для вираження інхоативності у латинській мові відсутні. Дане значення могла отримувати будь-яка дієслівна форма, але тільки у певному контексті. Таким контекстом могли бути прислівники (*subito*, *repente*, *primo*), певні типи підрядних речень (передусім часові зі сполучниками *ut* (*ubi*, *cum*) *primum*, *simul*, *simulac*, *simulatque*) або загальний зміст висловлювання.

6а) ... *subito* in terrorem converso equitatu Numidarum recta in castra fugere *contendit*. (Bell. Afr. 40,3) „... нагнавши страху на кінноту нумідійців, раптово почав втікати прямо до табору”

6б) *Hostes ubi ... aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant, ... adoriebantur...* (Caes. BG IV, 26,2) „Вороги як тільки ...помічали , що деякі поодинокі воїни виходять з корабля, напали ... на них...”.

6в) ... in Hispaniam imperator proficiscens Karthagine Iovi optimo maximo hostias immolavit. (Nep. Hann. 2,4) „ ...полководець, вирушаючи з Карфагену до Іспанії, склав жертові Юпітеру найкращому найбільшому”.

Найвиразнішим засобом вираження інхоативності були описові конструкції складені з дієслова соєрі „починати” або синонімічних йому *incipere*, *occipere* та інфінітива:

9а) ... et causas coepit huius odoris ... inquirere. (Ap. Met. I,17) „... і почав ...дівнатись про причини цього запаху”.

9б) *Pompeius ... adventu navium profectionem parare incipit...* (Caes. BC, I, 27,3) „Помпей ... з приходом кораблів почав готуватись до походу...”.

Поширеність таких конструкцій згодом спричинила витіснення інших засобів вираження інхоативності, що, зокрема, підтверджується даними романських мов, у яких початкова фаза дії виражається аналітично, пор. фр. *commencer à*, ісп. *comenzar a*, італ. *cominciare a*.

Аналіз засобів вираження інхоативності у латинській мові дозволяє констатувати, що вона формується засобами різних рівнів — лексичного, морфологічного, синтаксичного та контекстуального. Найчастіше для позначення початку дії використовувалась префіксація та, особливо, перифрастичні конструкції, котрі, завдяки своїй однозначності витіснили або значно обмежили інші способи вираження інхоативності. Важлива роль у конкретизації згаданого значення також належить контексту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / изд. 3-е стереотип.— М.: Эдиториал УРСС, 2003.— 208 с.
2. Маслов Ю. С. Избранные труды. Аспектология. Общее языкознание.— М.: Языки славянской культуры, 2004.— 840 с.
3. Мельчук И. А. Курс общей морфологии. —Т. II.— Ч.2: Морфологические значения.— М.:ЯПК; Вена:WSA, 1998.— 544с.
4. Недашков В. П. Начинательность и средства ее выражения в языках разных типов // Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / ред. А. В. Бондарко.— Л.:Наука, 1987.— С. 180-195
5. Плунгян В. А. Общая морфология: Введение в проблематику.—М.: Эдиториал УРСС, 2000.—384 с.
6. Храковский В. С. Семантика фазовости и средства ее выражения// Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис /ред. А. В. Бондарко.— Л.:Наука, 1987.— С. 153-180
7. Comrie B. Aspect. An introduction to the study of verbal aspect and related problems.— Cambridge: CUP, 1976.— 151 p.
8. Ernout A., Thomas F. Syntaxe latine.—P.: Klincksieck, 1953.— 522 p.
9. Flämig W. Funktion des Verbs, III. Aktionsart und Aktionalität // Deutsch als Fremdsprache. — 1965.— Bd. II / 2.— S. 4-12
10. Freed A. F. The Semantics of English aspectual complementation.—Dordrecht; Boston: Reidel, 1979.— 182 p.

11. García-Hernández B. Le système de l'aspect verbal en latin // Syntaxe et latin. Actes du II-me Congrès International de Linguistique Latine / ed. Chr. Touratier.—Aix-en-Provence: Université de Provence, 1985.— P. 515-536.
12. García-Hernández B. Les preverbes latins. Notions latives et aspectuelles // Actes du V-e Colloque de Linguistique latine / edd. M. Lavency, D. Longree.— Louvain-la-Neuve : Peeters, 1989.— P. 149-159.
13. García-Hernández B. Clases semánticas y modificación prefijal en la estructura de campo // Studien zur romanischen Sprachwissenschaft und interkulturellen Kommunikation.— Bd. 1 : Teoría del campo y semántica lexica/Théorie des champs et sémantique lexicale.— Frankfurt/Main: Peter Lang , 1998.— S. 29-48.
14. Haverling G. On sco-verbs, prefixes and semantic functions. A study in the development of prefixed and unprefixed verbs from Early to Late Latin— Göteborg: University of Göteborg, 2000.— 545 p.
15. Hofmann J. B., Szantyr A. Lateinische Syntax und Stilistik.— München: C. H. Beck, 1965.— 1033 S.
16. Johanson L. Viewpoint operators in European languages // Tense and Aspect in the Languages of Europe/ ed. Ö. Dahl.— Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 2000.— P. 27-187.
17. Pfister R. Zum Aspekt der Verba des Sehens bei Plautus.— München: Speyer, 1936.— 71 S.
18. Thomas F. Recherches sur le développement du préverbe latin ad.— P.: Klincksieck , 1938.— 127 p.
19. Vendler Z. Linguistics in Philosophy.— Ithaca; New York: Cornell University Press, 1967.— 214 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Богдан Чернюх — кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри класичної філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: функціональний синтаксис класичних мов, порівняльно-історичне мовознавство.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОЦІННОЇ ЛЕКСИКИ ПРИ ВИСВІТЛЕННІ РЕГІОНАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ (на матеріалі журналу Newsweek)

Олена ЧЕТВЕРІКОВА (Ізмаїл, Україна)

Стаття містить результати дослідження оцінної лексики, яку було відмічено в журнальних текстах за темою регіональних конфліктів. Пояснюється необхідність дослідження мовних засобів, котрі підвищують перлокутивну ефективність ЗМІ. Описані актуальні напрямки у дослідженні оцінки. Означені функції, котрі виконує оцінна лексика в аналізованих текстах. Виокремлені та проаналізовані тематичні групи оцінок.

The article includes the results of the investigation of the assessments that were noted in newspaper texts on the topic of regional conflicts. The necessity to study the language means that highlight the perlocutionary effectiveness of mass media is explained. The actual trends in assessment investigation are described. The functions that the assessment fulfils in the analyzed texts are determined. The assessment semantic groups are distinguished and analyzed.

Історія минулого століття з ланцюгом різномасштабних воєнних конфліктів і початок 21-го століття підтверджує слова Черчіля про те, що історія цивілізації – це історія війн (*The story of the human race is war*) [2: 163]. Політизація життя суспільства у світі на початку третього тисячоліття призвела до виникнення багаточисельних мікро- та макроконфліктів. Існує думка, що теперішнє століття буде часом, коли глобальні конфлікти, які торкаються цінностей окремих культур, релігій та цивілізацій, стануть домінантними.

Матеріалом нашого дослідження обрано сім статей з журналу “Newsweek”, присвячених висвітленню конфліктної ситуації у Іраку та воєнних дій у конфлікті між Ізраїлем та Ліваном протягом 2006 року. Об’єктом дослідження є оцінна лексика, яку виділено у матеріалі дослідження методом суцільної вибірки. Метою нашого дослідження є виявлення того, яким чином оцінна лексика формує ставлення читача до міжрегіональної конфліктної ситуації, які функції вона виконує, чи є подібна лексика тим маніпулятивним чинником, який утворює оцінне ставлення до сторін конфлікту, та як вона сприяє формуванню оцінних стереотипів у адресата повідомлення.

Актуальність дослідження пояснюється тим, що соціально орієнтована позиція окремої особистості і суспільства взагалі грає вирішальну роль при оцінюванні ступеню та особливостей конфліктної ситуації. Такі поняття, як свобода, рабство, життя, смерть та інші формулюються навколо оцінних корелятивів “добро” - “зло”, “добре” - “погано” [2: 104]. Під дією певних факторів, внаслідок стихійного та свідомого вибору лексики, вони отримують можливість впливати на свідомість людей.

Крім того, ситуація конфлікту може відігравати роль стимулятора швидких та кардинальних змін у духовній та соціальній сферах людини. Норми та цінності, погляди суспільства, що нібито назавжди увійшли в менталітет особистості, опиняються під ударами регіональних конфліктів, якщо вони не можуть захистити головних основ суспільної

побудови. Інколи вони ведуть до радикалізації загальної свідомості, створюють умови, коли з'являється можливість змінювати деякі ціннісні орієнтири [7: 156].

Наукова новизна дослідження визначається актуальними завданнями у вивченні мовлення та мови, що пояснюються науковою парадигмою, яка склалася на рубежі тисячоліть. У нашому дослідженні вперше розглядаються оцінні засоби у відображенні відкритого регіонального конфлікту. Вирішення конфлікту регулюється рівнем організованості сторін, здатністю проявляти гнучкість, приймати компромісні рішення, визначеністю та узгодженістю правил гри [2: 66]. Отже оцінна лексика, що стосується окремих боків конфліктної ситуації, здатна висвітлити сторонам особливості їхніх дій, привернути увагу суспільства до невирішених проблем, сприяти налагодженню мирних переговорів.

Існування спеціальних центрів з проблем масової комунікації в США та країнах Західної Європи свідчить про складність лінгвістичного аналізу та можливість існування великої кількості підходів у подібних дослідженнях. Зростаюча роль мас-медійної комунікації в сучасному інформаційному суспільстві розширює коло проблем, які необхідно висвітлювати у лінгвістиці. Мова засобів масової інформації (ЗМІ) формує світогляд та світосприйняття адресатів. Закріплення образу, його типізація дає можливість для створення точки відліку в оцінюванні однорідних явищ, що мають визначені у лінгвокультурному соціумі ознаки.

Стиль ЗМІ оперативно відображає актуальні процеси суспільства, засновується на їх ідейно-політичному осмисленні та емоційно-вираженій оцінці [3: 148-149]. Аналітичні статті та репортажі, що присвячено висвітленню подій розгортання або врегулювання регіонального конфлікту, відносяться до інформаційно-експресивного типу публіцистичних текстів. Характерними для них є експресивні заголовки, велика кількість емоційно-оцінних засобів, повторів, експресивних метафор, тощо.

Тому зростає необхідність у дослідженні мовних засобів, що здатні підвищувати перлокутивну ефективність ЗМІ, котрі мають унікальну можливість впливати на розум та почуття людей, на їхній склад мислення, критерії оцінок, мотивацію поведінки [8: 59]. Подібні засоби здатні крім функції впливу реалізувати і маніпулятивну функцію, оскільки знання того, яким чином людина дешифрує інформацію, як з погляду на неї приймає рішення, надає адресантові значну можливість маніпулювати суспільною свідомістю [8: 60].

Впливовість текстів ЗМІ створюється за допомогою вживання різноманітних мовних засобів, одним з яких без сумніву є оцінка.

Багатогранність оцінки зумовлює той факт, що її лінгвістична природа вивчається в різних напрямках: когнітивному, стилістичному, прагматичному тощо. Оцінка є універсальною в тому плані, що вона простежується в мовах усіх народів, причому на всіх етапах їх розвитку у зв'язку з поступом людства.

Як складова частина судження людини, вона визначається як “вербалізований результат кваліфікаційної діяльності свідомості або сенсорної (емотивної) діяльності психіки людини” [4: 43]. Найбільш повно оцінка актуалізується у межах лексико-семантичних засобів, заснованих на характеристизації, котрі у комплексі охоплюють ситуацію і ставлення до неї комунікантів [9: 294]. В широкому розумінні оцінка накладається на дескриптивний зміст висловлення і може бути співвіднесена з його семантикою у великому обсязі значень, тобто оцінка має досить складну структуру, котра містить кілька обов'язкових і факультативних елементів. У прагмалінгвістиці виділяються наступні різновиди оцінки: 1) антропоцентричну, що відображає орієнтацію людини у навколишньому світі; 2) християнсько-релігійну, яка відображає стан духовності людини, її прагнення до досконалості душі, до праведного життя; 3) культурно-естетичну; 4) національно-етнографічну, яка відображає становлення нації, національної самосвідомості, патріотизму; 5) соціальну, що закріплює шкалу цінностей у конкретному суспільстві й у світі взагалі.

Як суб'єктивація думки та актуалізація її в тематичному просторі оцінка сприяє вираженню когнітивної, психологічної та комунікативної платформи адресанта, як ознака

концептуальної та кількісної характеристики мовних фактів - вона входить до числа засобів вираження аргументаційної дії, як когнітивний феномен – оцінка виконує функцію емоційного спрямування мовленнєвої та немовленнєвої поведінки комунікантів [10: 43].

У деяких випадках оцінні висловлювання зумовлюють основну комунікативну мету повідомлення та прагнуть змінити емоційний стан адресата, похитнути його морально-естетичні установки, примусити до вербальних та невербальних дій, “акт оцінки викликає той чи інший стан у свідомості адресата та безпосередньо відбивається в його емоціях” [10: 48]. Ефективність впливу повідомлення передбачає обов’язкову апеляцію до емоцій адресата. Не-нейтральні мовні одиниці привертають увагу реципієнтів, визначають ставлення автора до певних подій, фактів та ін.

Семантика мови являє собою широке поле для дослідження. Мова має у своєму розпорядженні різні способи вираження оцінки, головними з яких є лексичні. У висловлюванні оцінка може виникати за умови наявності лексичних одиниць, що містять оцінні семи (експліцитна оцінка), а може виявлятися у слові на підставі контексту, що визначає її як позитивну чи негативну кваліфікацію предмета думки. Оцінна лексика описує певні якості, які не обов’язково є внутрішньо притаманними об’єкту оцінки [1: 59]. Як складник конотативного компонента семантичної структури мовної одиниці оцінка репрезентує ставлення носіїв мови до позначеного; як текстова категорія, підпорядкована інформативності, вона виражає ставлення адресанта, його функції у тексті, імовірного реального чи модельованого авторською свідомістю гіпотетичного читача до описуваних подій, явищ, дійових осіб тощо; як різновид модальності висловлення, оцінка відображає аксіологічний план ситуації, позначеної повідомленням, тобто ціннісну орієнтацію мовця щодо інтеріоризованої події [11: 438-439].

Засобами мовної реалізації оцінки у досліджуваному матеріалі виявилися такі лексичні одиниці з оцінним значенням у семантичній структурі слова: іменники (*terrorist, violence, horror*), прикметники (*dangerous, destructive, offensive.*), прислівники (*rather, strongly, quite*). Вони можуть комбінуватись у різні словосполучення: ад’єктивні (*most worrisome, seriously damaged, well-prepared*), субстантивні (*stable unitary state; total failure*), фразеологічні (*find face-saving solution, anger of the streets, pay bitter price*); вживатись у синтаксичних компаративних та корелюючих конструкціях (*the link with U.S. and British politics is as clear and consistent as it is dangerous and destructive; the more hizbullah resists, and the more Izrael hits back at them, the more open-ended this is*).

У результаті проведеного дослідження нами було відмічено, що при висвітленні регіональної конфліктної ситуації оцінка може виконувати наступні функції:

1) характерологічну (яка є засобом характеристики тих, хто приймає безпосередню участь у конфлікті, та тих, хто виступає як свідок, чи як миротворець). Наприклад: *Nasrallah – a clear-eyed politician, cool and charismatic; Hizbullah – a surprisingly high-tech foe* [13: 15].

2) реактивну (яка сприяє вираженню відношення автора статті до воєнних дій, переговорів, свідчень окремих людей). Наприклад: *...Israeli bombs have a devastating effect* [16: 20]; *America’s long-term plans for Iraq – most ambiguous project* [15: 21].

3) маніпулятивно-апелятивну (що є спрямованою на актуалізацію і виділення окремих, значимих на думку адресанта статті елементів, та використовується для впливу на свідомість читача, апелює до його стандартних уявлень, змінює емоційний стан та ціннісні орієнтації). Наприклад: *“...the problem is both dangerous and complex”* [17: 17]; *“... whether a reduced but long-term U.S. presence in Iraq can be effective...”* [14: 23]; *“...the military clash is largely a political war of wills, deterrence and resistance in Hizbullah’s view”* [18: 19].

В деяких випадках спостерігається відсторонення адресанта від авторства оцінки, за рахунок посилання на людину “з натовпу” або на випадкового свідка подій, на авторитети. Апелювання до третьої особи або авторитетів вживається з метою підсилити бажаний вплив своїх слів, допомагає втілити певні задуми. Наприклад: *“...the saddest and ugliest story was told to a NEWSWEEK reporter by a 12-year-old girl”* [14: 28]. Підсиленню ваги описуваних подій, з метою маніпулятивного впливу на адресата є використання тактики гіперболізації. У

мовному відношенні це веде до використання прикметників та прийменників у найвищому ступені (*biggest share, most ambiguous project, the situation was most worrisome of all*) компаративних конструкцій (*the diplomatic end may be just as hard as rocket launches; the strategy to make them loose as many as possible*), іменників, у семантиці яких виявляється крайній прояв чогось негативного (*nightmare scenario, fatally radioactive, exporting chaos*), або дієслів або дієслівних конструкцій схожої семантики (*people shudder, citizens startled with horror*).

Суб'єкт негативної оцінки може мати узагальнений характер. Наприклад: “*Ordinary Iraqis seem to have less and less faith in the government*” [18: 26]; “*The war has also seriously damaged Lebanese confidence in the United States*” [13: 19]. Було відмічено випадки, коли оцінні слова знаходяться поряд, або входять до складу метафоричних конструкцій, наприклад: “*anger of the streets*” [16: 16]; “*people hold breath in fear*” [14: 24]. Вживання метафор підвищує вплив, який здатна здійснити оцінка, тому такі прийоми можуть вважатися спробами маніпуляції свідомістю читача [8, 66].

Оцінки в аналізованих текстах є також засобами оптимізації мовленнєвого впливу на читача, оскільки вони сигналізують про спробу адресанта скоротити дистанцію між автором статті та аудиторією.

За характером відношення до змісту повідомлення відмічені лексичні оцінні елементи було розділено на такі дві групи:

До першої групи було віднесено оцінку, що характеризує ситуацію у регіонах конфлікту в цілому. Приклади подібного характеру стосуються загальних подій минулого, теперішнього та майбутнього. Подібні оцінки виражаються за допомогою: 1) прикметників: *sharp and continuing rise in political and ethnic violence; the scene became chaotic*; 2) ад'єктивних словосполучень: *strongly decentralized regions; fatally radioactive situation*; 3) іменників: *nightmare, violence, aftershock, anger*.

Оцінка першої групи має відношення до: 1) соціально-економічної ситуації у країнах, що є учасниками конфлікту, наприклад: “*...progress is painfully slow*” [13: 15]; 2) окремої воєнної дії однієї з протилежних сторін, наприклад: “*...the attack added horror in Beirut*” [17: 14].

Оцінка другої групи має відношення до окремих людей, які є безпосередніми учасниками бойових дій, або мають певне відношення до конфлікту як його свідки. Як-от у статтях, присвячених висвітленню конфлікту у Іраку ми відмітили оцінки, що характеризують деяких воєнних котрі не сприяють налагодженню миру у регіоні, наприклад: “*exporting chaos, paying bitter price for the invention, have no mercy, having a false sense of superiority, worse than useless*”; та реакцію жителів Іраку на їхні дії, наприклад: “*hold breath in fear, people shudder, show indigenous resistance*”. Автор статті прагне пояснити читачеві, чому склалася описувана ситуація, виказує стурбованість її розвитком, непрямо виявляє шляхи до її покращення: якщо зміняться негативно оцінені учасники конфлікту, з'являться умови для його вирішення. Як вважає В.В. Зірка, оцінки прагнуть вплинути на адресата повідомлення, а через нього і на хід практичного життя, оскільки оцінні значення є важливішим засобом маніпулювання адресатом, за допомогою їх здійснюються такі комунікативні стратегії як спонукання та вплив [5 : 171].

В матеріалі, присвяченому висвітленню подій у минулому конфлікті між Ліваном та Ізраїлем, окрім оцінки воюючих сторін та оцінки соціально-економічної ситуації, було відмічено оцінку дій американських політиків та миротворчих сил, які мають відношення до конфлікту, наприклад: “*Washington has failed most spectacularly*” [12: 23], та оцінку того, як до них ставляться учасники конфлікту, наприклад: “*The war has also seriously damaged Lebanese confidence in the United States*” [13: 18].

В аналізованому матеріалі було відмічено багаторазове вживання такого оціночного слова, як “*violence*”, наприклад: “*ethnic, religious and tribal violence; political violence; sparking violence; the worst spasm of violence*”. Кількість подібних повторів становить 37 одиниць. Ці оціночні іменники можна вважати ключовими словами, що свідчать про відношення авторів

статей до регіональних конфліктів. Вони свідчать про збентеженість розвитком ситуації у регіоні, підкріплюють думку про те, що воєнний конфлікт, це завжди насильство. Вживання оцінних повторів, спроба їх стандартизації є одним з прийомів ідеологічного впливу, що створює стереотип мислення.

Докладні та детальні описи жорстокості та жахів наслідків воєнних конфліктів, виклик емоції страху у її різних проявах, сприяють підвищенню сили маніпулювання свідомістю читача. У випадках, коли страх дорівнює стадії афекту (панічного жаху) він здатен нав'язувати стереотипи мислення, повністю змінювати поведінку людини. У такому випадку починають діяти закони емоційного зараження, оскільки мовні найменування емоцій здатні підсилювати їх у кілька разів, наприклад: "...the attack added bafflement to horror in Beirut"; "the result of the war proves its horrible image" [17: 14].

У результаті дослідження було виявлено, що переважна більшість виявлених оцінок мають негативний характер, серед них важливе місце займає емоційно забарвлена негативна оцінка, оскільки негативні емоції підсилюють вплив оціночної інформації на читача. Негативні оцінки дій окремих політиків та миротворців сприяють поясненню ефективності їхньої роботи, характеризують недоліки. Різноманітність об'єктно спрямованих оцінок пояснюється головними функціями газетно-журнального тексту, якими є інформування та вплив. В досліджуваних текстах оцінка виконує різні функції, а саме: характерологічну, реактивну та маніпулятивно-апелятивну. За характером відношення до змісту повідомлення було виділено оцінку, яка характеризує ситуацію в регіонах конфлікту як в цілому, так і стосується окремих осіб, котрими виявляються учасники конфліктуючих сторін тощо. Найчастіше оцінка виражається за допомогою прикметників та іменників. Деякі з них стають ключовими словами у відповідних текстах. Підсиленню впливу оцінки на свідомість адресата сприяють метафори, повтори, компаративні конструкції, апелювання до третьої особи та авторитетів.

У перспективах подальшого дослідження способів впливу на адресата засобами мас-медійної інформації логічним є подальше вивчення таких оцінок, як естетична, моральна та релігійна, розгляд способів оптимізації висловлень за допомогою оцінки позитивного характеру, дослідження зміни ціннісної шкали адресата повідомлення у діалогічних та полі логічних текстах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
2. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. Изд. второе, перераб. и доп. – ЛОГОС, К. – 2003. – 304с.
3. Брандес М.П. Стилистика немецкого языка (для институтов и факультетов иностранных языков): Учеб. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1990. – 320с.
4. Додонов Б.И. В мире эмоций. – Киев.: Узд-во полит. литературы, 1987. – 140с.
5. Зірка В.В. Манипулятивные игры в рекламе: лингвистический аспект: Монография. – Днепропетровск: ДНУ, 2004. – 294с.
6. Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. – Львів: ЛНУ, 2000. – 350с.
7. Конфликтология. Серия "Учебники и учебные пособия". – Ростов-на-Дону: "Феникс", 2000. – 320с.
8. Кудрявцева Л.О., Дядечко Л.П., Дорофієва О.М., Філатенко І.О., Черненко А.Г. Сучасні аспекти дослідження мас-медійного дискурсу: експресія – вплив – маніпуляція // Мовознавство, 2005. – №1. – С.58-66.
9. Приходько Г.І. Способи вираження оцінки в сучасній англійській мові. – Запоріжжя: ЗДУ, 2001. – 326с.
10. Ряполова Л.Г. Аргументация в спонукальному дискурсе: Дис...канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 1993. – 192с.
11. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К, 2006. – 716с.
12. America in the Middle East // Newsweek - June 5, 2006. – P.20-23.
13. Eye for an eye // Newsweek. – August 14, 2006. – P.13-18.
14. Probing a Bloodbath // Newsweek – June 12, 2006. – P.21-29.
15. Stuck in the Hot Zone // Newsweek – May 1, 2006. – P.19-23.
16. The Wilder War // Newsweek – August 7, 2006. – P.14-20.
17. Torn to Shreds // Newsweek – July 31, 2006. – P.12-17.
18. War of the Mosques // Newsweek – March 8, 2006. – P.22-26.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Четверікова – кандидат філологічних наук, в.о. доцента кафедри англійської філології та перекладу Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Наукові інтереси: проблеми функціонування оцінної лексики.

ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ СЕМАНТИЧНИХ СТРУКТУР СЕРЕДНЬОБАВАРСЬКОЇ БОГЕМСЬКОЇ ГОВІРКИ ЗАКАРПАТТЯ

Леся ШМІДЗЕН (Ужгород, Україна)

У статті розглянуто особливості лексичного складу середньобаварської богемської говірки, носії якої переселилися з Південної Богемії до Закарпаття і осіли у с. Драчино, Пузняківці, Нижня Грабівниця та інші. Увагу зосереджено на процесах семантичного запозичення, метафоризації і метонімізації у лексичних одиницях певних тематичних груп.

The subject of the article is about Bohemian dialect of Germanic population that moved from Southern Bohemia to Transcarpathia, particularly to Drachyno, Puznyakivtsi, Synyak and Nyznya Hrabivnytsya. The attention is concentrated on the process of metaphorization und metonimization and semantic loan-translation (calques) of the thematic words. It happened because of semantic interference.

В інтерлінгвістиці проблема запозичень з однієї мови до іншої на даний час вивчена достатньо. Однак існує ряд тем, які ще потребують свого детальнішого вивчення, адже йдеться про мови, діалекти, говірки, що під впливом різних причин змінюються у часі та просторі й відповідно до цього спричиняють утворення різних видів запозичень.

Погоджуємося з твердженням німецького лінгвіста Г. Бусманн [3:241], що чисельні спроби класифікувати результати міжмовного контактування на лексико-семантичному рівні, а саме запозичення (Entlehnung), спричинили наявність розгалуженої термінології, виникнення якої залежало також від напластування різноманітних поглядів та позицій щодо утворення запозичень. Для результатів процесу запозичення крім терміна „Fremdwort” у німецькій мові використовують терміни, які починаються на Lehn- (укр. м. запозичений, калькований). Значення цієї першої частини можна сформулювати таким чином: запозичення відбувається при лексичному запозиченні самим словом, при семантичному запозиченні зі значенням слова, копією, формою, з перекладом чи вільним тлумаченням слова, або з поєднанням елементів різних мов (напівкалька).

Об'єктом дослідження є середньобаварська богемська говірка (надалі сб.б.г.), яку вчені відносять до середньо-баварського, тобто дунайсько-баварського, або до нижньобаварського діалекту [6:156], який раніше називали баварсько-австрійським, а тепер об'єднують назвою давньобаварський діалект [5:5]. Сб.б.г. існує на Закарпатті протягом 170 років виключно в усній розмовній формі і ніколи не фіксувалася в писемних джерелах. Її носії проживають у таких селах Мукачівського, Перечинського та Свалявського районів: Пузняківці, Драчино, Синяк, Туря-Бистра та ін. У дослідженні застосовуємо синхронне вивчення говірки, оскільки володіємо інформацією про лінгвістичні явища та процеси, які відбувалися у говірці протягом 140 років – трьох останніх поколінь носіїв говірки. На всіх етапі розвитку в сб.б.г. проникають численні іншомовні лексико-семантичні структури. Німці спілкуються між собою як правило угорською, українською, інколи - російською мовами, коли дискутують спеціальні фахові теми, або сб.б.г. та укр.г. в побуті. Дія семантичної трансференції в інтернетичному просторі угро-, українсько-, чесько-, словацько-, російськомовного Закарпаття, тривале проживання далеко від німецького мовного ареалу сприяли появі в сб.б.г. певних особливостей у сфері семантики слів, які простежуються тільки в досліджуваній говірці. Сюди відносимо розвиток полісемії внаслідок запозичення лексичних значень, зміни значення лексичних одиниць внаслідок метафоричного та метонімічного перенесення за зразком контактуючої мови, зміни синтагматики слова під впливом синтагматичних зв'язків мов та говірок, з якими сб.б.г. вступає у контакт, появу нових запозичених виразів внаслідок семантичної трансференції. Завдання запропонованого дослідження полягає у з'ясуванні причин зростання полісемії говіркових слів через призму мовних контактів з оточуючими мовами та говірками і виявленні національної специфіки семантичних структур слів німецької говірки Закарпаття. Опрацьований фактичний матеріал дає цінну інформацію про процес адаптації сб.б.г. у мультилінгвальний простір, про міжетнічні зв'язки та міжмовні контакти в межах Закарпаття та України в цілому.

Темі запозиченого значення, якому, в цьому повністю погоджуємося з думкою С. Семчинського, „ще приділено занадто мало уваги” [2: 201]. Плюралізм думок та поглядів спричинив появу багатьох синонімічних термінів для позначення даного мовного явища: „запозичувані з іншої мови зв'язки” (Л. Булаховський), „семантичне запозичення” (С.

Семчинський), „semantic borrowing” (Е. Гауген), „семантична інклінація” (Б. Серебрянников), „семантична інтерференція” (Ю. Жлуктенко), „семантична калька” (А. Глемжене), „смилова калька” (Р. Будагов), „Lehnbedeutung” (В. Бетц, Т. Шіппан, Г. Бусман, Г. Шоттман) та „Polysemie-Reproduktion“, „monoform asymetrische Interkatenate“. Закордонні та вітчизняні лінгвісти відносять трансферентне значення до кальок (В. Бетц, Г. Бусман, Л.А. Булаховський, Р.Будагов, М.Степанова та І. Чернишева, А. Глемжене, Е. Гауген, Ю.Жлуктенко). Проте деякі з них, не заперечуючи цю приналежність, виділяють трансферентне значення як особливу категорію серед результатів лінгвістичної інтерференції на лексико-семантичному рівні (Д. Дукворт, С.Семчинський, Т. Шіппан).

Згідно з Г. Бусманн, трансферентне значення – це „значення, яке приймає слово під впливом іншомовного слова, внаслідок чого відбувається зміна первинного значення, зокрема його генералізація” [3:443]. При семантичному запозиченні мови А та Б кожна має свою лексичну одиницю, які є частково еквівалентними за значенням. На думку А. Дебруннера, вони (лексичні одиниці) за своєю структурою мають неповне співвідношення, навіть, якщо брати до уваги тільки предметно визначаючу частину значення. Коли мови вступають у контакт, то може статися, що ці неповні співвідношення поповняться. С. Семчинський також наголошує на тому, що лексичне значення запозичується під впливом полісемії іншомовного слова [2:200]. У мові – рецепієнті не з’являється нова лексична одиниця з новою фonomорфологічною зовнішністю, як при калькуванні, а використовується вже існуюче слово, яке стає багатозначним. У дво- та багатомовного індивіда виникають особливі види мовних знаків, тобто один зміст виражається двома формами, які належать різним мовам і які можуть зближуватися. Якщо один мовний знак передає різні значення, то, відповідно, знак, який належить іншій мові, передаватиме ці ж значення. Отже дво- та багатомовні індивіди ідентифікують значення і встановлюють тотожність між словами мов, якими вони володіють. [1:152-153].

Внаслідок проведеного аналізу лексики сб.б.г. можна констатувати, що вищезгаданих процесів зазнають лексичні одиниці тематичних груп, “соматизми” та “побутова лексика”.

[e:ə] n; e:ə], Ohr, вухо. У середньобаварській богемській говірці послуговуються видозміненою діалектною одиницею, яку ми не зафіксували в жодній з досліджуваних говірок чи мов (порівн. бав. д. *Or, Ohrwaschl*; нім.м. *Ohr*; укр.г. [*ухэ*]; укр.м. *вухо*; угор.м. *fül*; чес. м. *ucho*). Етимологічний словник теж не фіксує такого варіанта: ahd. *ora*; mhd. *or(e)*; mnd. *ōr*; aengl. *eare*; idg. *ous. У смисловій структурі лексеми [e:ə] наявні такі семи: 1) частина тіла, 2) слух, 3) парний, 4) отвір, 5) голова, 6) за межами сягання органами зору, 7) виступають, 8) рухомі, 9) почервоніння, 10) міра, 11) форма. Внаслідок комбінації сем медіоструктура лексеми містить такі семі: S₁ – парний орган слуху людей і тварин; S₂ – людина; S₃ – дужка, за яку тримають або вішають предмет; S₄ – вушко голки. S₁ – основне пряме денотативне значення, яке містить всі релевантні для комунікації ознаки денотата. S₂ – переносне фразеологічно зв’язане значення. S₃ – похідне переносне денотативне значення, яке з’явилося внаслідок метафоричного перенесення. S₄ – похідне переносне денотативне значення, метафоричний варіант S₁. Ця говіркова одиниця є полісемною внаслідок метафоричного переносу (семі S₃, S₄), метонімічного зміщення (семі S₂), запозиченого значення – [e:ə] у знач. ‘дужка відра, чашки’ < укр.г. [*ухэ*]; укр. м. *вухо, вушко*; чес.м. *ucho* та угор.м. *fül*; [e:ə] у знач. ‘отвір у голці’ < укр.м. *вухо*; [e:ə] у знач. ‘дужка сережки’ < укр.г. [*вухэ*]; укр. м. *вухо*; угор.м. *fül*.

Метафоричне зміщення простежуємо в семі S₃. Мотивом перенесення є подібність за формою – дужка відра, дужка висячої жіночої сережки та округла форма вуха людини; за формою і положенням – вухо людини та вушко чашки, яке розташоване збоку, виступає і має округлу форму: [e:ə] вушко, дужка - tc = ‘округла форма’, ‘розташування збоку’.

Мотивом метафоричного перенесення з конкретного на конкретне (соматизм на предмет), який відбувся у семі S₄, стала подібність за формою, але тут, окрім семи ‘кругла’, актуалізується також сема ‘отвір’. Спільними семі для [e:ə] як соматизма і

вушка голки є те, що обидва денотати мають округлу форму та отвір: [e:ə] вухо голки – tc = 'отвір', 'округла форма'.

Ізольовано від контексту лексема [e:ə] містить нульову емотивність. Потрапляючи до складу фразеологічних одиниць, вона актуалізує свої емоційно-оцінні відтінки. Пейоративну конотативність, у якій вбачаємо оцінну інформацію, що присутня в семантичній структурі фразеологізму, та повідомлювану нею експресивність містять такі фразеологічні одиниці:

1. [te:r hat 'kɔntsə 'sainə e:ə] 'hɛŋə 'lousən] (dieser hat seine Ohren ganz hängen lassen – цей зовсім повісив вуха) у знач. 'впасти у відчай, засмутитися, зневіритися у чому-небудь'. Носії сб.б.г. вживають також синонімічний вираз [t 'nouzən 'hɛŋə 'lousən] (die Nase hängen lassen – повісити носа). Повністю еквівалентна одиниця присутня в укр.г. ['уха opus'tetə]; укр.м. *опустити вуха*; нім.м. *die Ohren hängen lassen*; частково – угор.м. *fülét – farkát elereszti* (опустити вуха і хвіст).

2. [tə hât 'lɔŋə e:ə] (der hat lange Ohren – він має довгі вуха) говорять у сб.б.г. про легковірну людину, яку легко обдурити, і вона не усвідомлює, що її обдурюють, вказуючи на її довгі вуха, порівнюючи з ослон, який асоціюється закарпатськими українцями з впертістю та дурістю. В укр.г. таку людину називають ['сɔmar] (осел). Повністю диференційний вираз наявний в укр.г. ['douhi 'уха 'mate:]; укр. м. *мати довгі вуха* у знач. 'почути те, чого не чують інші'. У цьому випадку маємо справу з явищем ідіоматичної уявної еквівалентності, при якій подібні ідіоми мають різне значення.

3. [t tɔ/ t vount hât e:ə] (das Dach, die Wand hat Ohren – стріха, стіна має вуха) у знач. 'потрібно говорити обережно, бо можуть підслухати'. Цей фразеологізм має широкий ареал: укр.г. [*pid 'majɛ уха*]; укр.м. *стіни мають вуха*; нім.м. *die Wände haben Ohren*; угор.м. *a falnak is füle van*; чes. м. *i stěny zdi maji uši*. К. Мюллер пов'язує цей зворот з правлінням французької королеви Катерини Медичі, яка звеліла зробити у стінах Паризького Лувру слухові канали, щоб можна було підслуховувати своїх противників-протестантів. Німецький зворот є перекладом французького виразу. Варіант сб.б.г. [t tɔ hât e:ə] вважаємо утворенням, яке виникло під впливом укр.г. [*puɔ 'majɛ уха*] (горище має вуха).

4. [e:r ɪs nɔ nɔs 'hintə 'sainə 'e:ə] (er ist noch nass hinter seinen Ohren., він ще мокрий за вухами) вживається в сб.б.г. у знач. 'бути недосвідченим, юним'. Повністю еквівалентний вираз наявний у нім.м. *er ist noch nicht trocken/nass hinter den Ohren* у знач. 'бути недостатньо дорослим, зрілим, щоб висловлювати своє судження'. Часткову фразеологічну еквівалентність, коли обидва фразеологізми мають подібний мотив, але при цьому відрізняються за складом своїх лексичних компонентів, простежуємо в фразеологічній одиниці сб.б.г. та укр.г.: [*jo'mu mɔɔ'kɔ na hu'baχ nɛ əb'so:χɔ*].

5. [t e:ə] hâmt ma vɛmt ʃɔn fuit] (die Ohren sind mir schon voll gewelkt – мої вуха зовсім зів'яли) вживається в сб.б.г. для позначення стану людини, якій було неприємно слухати щось непристойне. Соматизм [e:ə] виражає у зазначеній фразеологічній одиниці відчуття психічного характеру, і простежується метафоричне перенесення: фізичний процес рослин 'в'янути' на психічний стан людини, виражений соматизмом. С. Клімачевська зазначає, що проблема образних основ стосується асоціативних закономірностей образного мислення, які проявляють себе у мові. В основі кожного мовного образу лежать екстралінгвальні асоціативні зв'язки [4: 366]. Повністю еквівалентний вираз наявний в укр.г. [*уха mu: zɔ'vjale:/ atsvi'le:*] (зів'яли/ зацвіли його вуха).

Меліоративну конотацію містить фразеологізм [i: hâ 'sainə 'vɔrtə 'u:vai ɪn e:ə] (ich habe seine Wörter immer im Ohr – я завжди маю його слова у вухах), який вживається у говірці у знач. 'я повинен думати про його слова, пам'ятати їх, оскільки вони дуже корисні і повчальні'. Як зазначають Ф. Вольф та Л. Рьоріх, за вухами, згідно з народними уявленнями,

знаходилося місце розташування розуму та пам'яті [6: 695]. Отже, слова, інформацію згідно з етнокультурними традиціями, зберігали не в пам'яті, голові (пор. укр.м. *твої слова мені завжди в голові*; укр.г. [*'tvoji sl'va me'ni na 'rɔzumi*]), а у вусі. Повністю еквівалентний вираз фіксуємо в нім.м. *ich habe immer seine Worte im Ohr*.

Цікавим є вираз [*mi:r tu:ts in e:əl klɪŋln*], (*es klingelt mir in den Ohren / im Ohr* – мені дзвенить у вухах/ у вусі), який використовується тоді, коли внаслідок перевтоми або болю з'являється в голові 'дзеленчання' (пряме значення) та у знач. 'ознака доброї або поганої новини в залежності від лівого чи правого вуха' (переносне значення). Ідентичне вживання виразу простежуємо в укр. м. та укр.г. У нім.м. говорять *die Ohren klingeln mir* при раптовому дзеленчанні у вухах і вірять, що хтось відсутній говорить про особу, яка чує цей дзвін. Дзеленчання у вусі переросло в символіку: дзвенить праве вухо – говорять добре, ліве – злісні плітки. Значення цього давнього виразу зазнало змін в сб.б.г. під впливом укр.г. З подібним значенням – 'хтось про когось говорить' вживається у сб.б.г. фразеологічна калька [*t e:əl 'prɛint e:əm*] < укр.г. [*'уха tu 'hɔrjat'*] у знач. 'у людини, про яку говорять, пліткують, червоніють вуха'. Часто вживаним є також вираз [*i: vi:ət e:əm kuat an e:əl tsuɪŋ*] у знач. 'покарати когось, тягаючи за вуха'. Згідно з уявленнями та забобонами, вуха, як отвір у тілі, є можливими входними воротами для демонів. За вухами, окрім пам'яті, розміщені кмітливість, яка є близькою родичкою хитрості. З тим, щоб зовнішньо виділити хитрих людей та злочинців, з метою покарання їм у середньовіччі робили прорізи у вухах. Згідно з народною традицією покарання через спотворення замінювали на менші тортури, такі, як побиття та тягання за вуха. У старовинних правових звичаях при цьому спричинений біль використовувався як засіб зміцнення пам'яті.

У сб.б.г. наявні такі фразеологічні кальки з контактуючих з говіркою мовних варіантів: [*i: vi:ər tɔs se:n vi: mai e:əl*] < укр.г. [*be m t'a/ tɔ ne 'vedila jak svɔyi uxa*]. укр.м. *не бачити кого, чого як своїх власних вух*; [*t e:əl hɔmt ma vɛmt ʃɔn fuit*] < укр.г. [*уха tu zɔ'vjale/ zatsvi'le*]; [*əs kɪnt ɪs sou 'ʃmutsɪ pis tsu: e:əl*] < укр.г. [*dit'vak zama'ftʃenej pɔ 'uxa*]; [*e:r hɑt tɔs ʃɔn e:əl 'lousən*] < укр.г. [*prɔpus'tete: 'tʃerɔz 'uxa*].

[*'le:fəl m; 'le:fəl*] Löffel, ложка. У сб.б.г. використовують німецьку назву денотата, яка походить від ahd. *leffil* (9 ст.), mhd. *leffel*, nhd. *Löffel* у знач. 'пристрій для облизування, сьорбання'. Лексема [*'le:fəl*] складається з наступних сем: 1. предмет побуту; 2. кухонне начиння; 3. форма; 4. кількість; 5. матеріал виготовлення; 7. розмір; 8. виконувана функція – черпати, набирати. Медіоструктура даної лексичної одиниці містить наступні семи: S₁ – предмет столового набору; S₂ – ківш екскаватора; S₃ – медичний інструмент; S₄ – кельня. S₁ – пряме основне денотативне значення, яке містить всі релевантні ознаки денотата. Ложка у сб.б.г. є засобом вимірювання кількості якої-небудь рідини або розсипчастої речовини, і сема 'кількість' активізується у контексті [*ə pɔa 'le:fəl mɪl*] (*ein paar Löffel Milch*, кілька ложок молока). З іронічним відтінком вживається у говірці вираз [*mɪd 'kroust 'le:fəl 'ei:sən*] (*mit großen Löffel essen*, їсти великими ложками) у знач. *підсміюватися над іншими за те, що вони у гостях багато їдять, і одночасно самому бути ненаситним*. Припускаємо, що даний вираз з'явився у сб.б.г. під впливом укр.г. [*'jiste ve'lekou 'lozkou*], де так говорять про ненаситну не тільки щодо їжі людину, якій завжди мало, і даний вираз вживається здебільшого у переносному значенні синонімічно до [*ne jiz ve'lekou 'lozkou bo porerχ'neʃs'a*]. В угор.м. еквівалентний вираз *két konállal eszik* позначає як ненажеру, так і матеріально багату людину. Частково еквівалентний зворот зафіксовано в нім.м., бав.д. *etwas mit Löffeln gegessen haben* у знач. *бути по горло ситим чим-небудь*. Про щасливих і багатих людей говорять у сб.б.г. [*e:r ɪs k'bo:rən mɪn 'kuidɪ*

['le:fəl in maɪ] (er ist mit goldenem Löffel im Mund geboren, він народився із золотою ложкою у роті). Даний вираз є повністю еквівалентним нім.м. mit einem goldenen Löffel im Mund geboren sein і ['le:fəl] набуває тут певної символіки – символ щастя, багатства, і актуалізується сема 'матеріал виготовлення'. З лексемою ['le:fəl] пов'язаний вираз [e:r 'me:çə ti: in 'le:fəl 'vousə tə'triŋə] (er will dich in einem Löffel Wasser ertrinken, він хоче тебе втопити в ложці води), який виражає загрозу розправитися з ким-небудь. Він містить гіперболізацію вчинку і з'явився у сб.б.г. внаслідок впливу укр.г. [uto'pev be n'a u 'leztsi vo'de], угор.м. megfoj taná egy kanál vizben або чес.м. utopil by ho na lžici vody. S₂ – похідне переносне денотативне значення, яке виникло внаслідок метафоричного переносу. Спільним елементом значення (tc = Tertium comparationis) для S₁ та метафоризованої S₂ стали семи 'форма' й 'виконувана функція' (тобто черпати, набирати): ['le:fəl]. – ківш екскаватора - tc = 'форма', 'черпати'. Це значення зафіксовано у сб.б.г., нім.м. der Löffel, чес.м. rýpadla lžsce. S₃ – похідне денотативне значення, яке є метафоричним варіантом семми S₁. Спільним елементом значення для S₁ та метафоризованої S₃ стала сема 'форма', оскільки медичний інструмент, яким притримують язик хворого при огляді горла, нагадує за своєю формою ложку, заглиблення в якій відсутнє, та, частково, сема 'матеріал виготовлення': ['le:fəl] – 'медичний інструмент' – tc = 'форма', 'матеріал'. S₄ – похідне денотативне значення, яке утворилося внаслідок метафоричного переносу. Спільними семми у семмах S₁ та S₄ стали 'форма', 'матеріал виготовлення' і 'виконувана функція': ['le:fəl] – 'кельня муляра' - tc = 'форма', 'виконувана функція', 'матеріал виготовлення'. Констатуємо, що S₄ є трансферентним значенням з угор.м., оскільки в угор.м. лексична одиниця 'kanál' (ложка) має це значення і трансференція відбулося внаслідок перманентного мовного контактування сб.б.г. з угор.м. Також не виключено, що запозичене значення з'явилося під впливом чес.м. zednicka lžice (кельня), але контакти сб.б.г. з чес.м. мали менш тривалий характер в порівнянні з угор.м.

У сб.б.г. зафіксовано такі трансферентні вирази: [mid 'kroust 'le:fəl 'ei:sən] < укр.г. ['jiste v'e'lekoʊ 'lozkoʊ] / уг.м. két konállal eszik; [e:r 'me:çə ti: in 'le:fəl 'vousə tə'triŋə] < укр.г. [uto'pev be n'a u 'loztsi vo'de], угор.м. megfoj taná egy kanál vizben / чес.м. utopil by ho na lžici vody Результати проведеного аналізу слів та словосполучень сб.б.г. відображені в таблиці:

Тематична група	Кількість лексем	Кількість ЛСВ	Кількість трансферентних значень	Кількість трансферентних виразів
Частини людського тіла	12	68	14	98
Побутова лексика	6	23	5	15

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Жлуктенко Ю.А. Лингвистические аспекты двуязычия. - К.: Вища школа, 1974.
2. Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов (на матеріалі слов'яно-східнороманських мовних контактів). - К.: Вища школа, 1974.
3. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft. – Stuttgart: A. Kröner, 1990.
4. Klimaszewska Z. Die Phraseologie auf kulturhistorischem Hintergrund am Beispiel des Deutschen, Niederländischen und Polnischen // Begegnung mit dem „Fremden“. Grenzen – Traditionen – Vergleiche. – München: Iudicium, 1991. – Bd. 4. – S. 362-369.
5. Niebum H., Macha J. Einführung in die Dialektologie des Deutschen. – Tübingen: Niemeyer, 1999.
6. Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten in 2 Bänden. – Freiburg – Basel – Wien: Herder, 1973.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леся Шмідзен – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Ужгородського національного університету.

Наукові інтереси: лексикологія, діалектологія німецької мови.

ЧОМУ МИ ДУМАЄМО, РОЗМОВЛЯЄМО ТА ДІЄМО МЕТАФОРАМИ?

Богдан Андроцюк (Луцьк, Україна)

У статті розглянуто загальні підходи до вивчення зародження концептуальної метафори, її природи та життєдіяльності у людському мозку. Підкреслено маніпулятивну суть концептуальної метафори у політичній мові.

The article considers general approaches to studying the conceptual metaphor, its formation, nature and operation in the human brain. The author emphasizes the manipulative nature of the conceptual metaphor in political speech.

Актуальність дослідження. Зародження та функціонування концептуальної метафори у людському мозку та її житті продиктована нашим життям, оскільки воно є метафоричним. Для того, щоб краще зрозуміти саме життя, світ та його середовище, що пізнається за допомогою метафори, необхідно вивчити коріння, логіку та семантично-прагматичну дію метафори. Розуміння та змога пояснити метафору визначають можливості впливу, сугестивності та певної маніпуляції кожної людини. Ігнасі Назальські слушно зауважує, що метафора, фактично, є зручним засобом сугестії, переконання та маніпуляції [6: 70].

Метафорична мова завжди захоплювала та дивувала. Слухаючи виступи по телебаченню чи радіо, дебати та суперечки, ми часто чуємо дивні, красиві та іноді комічні (катахрезні) метафори, наприклад:

Wir bauen keine Wolkenkuckucksheime auf, sondern leisten einen Beitrag dazu, dass die Rentnerinnen und Rentner von der guten wirtschaftlichen Entwicklung in diesem Land nicht abgekoppelt werden [...] (Jorg Rohle [FDP] 1:16118).

Gucken Sie mal in die Schubladen der SPD (Jorg Rohle [FDP] 1:16118).

Wir sollten auf europäischer Ebene nicht den dritten Weg forcieren, dessen Grab quasi schon geschaufelt ist (Kerstin Andreae [BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN] 2:16143).

Вищенаведені фрагменти дискурсу експлікують різні семантичні типи метафори, які вже на перший погляд вражають своєю екстраординарністю та висвітлюють своєрідне бачення політиком певного стану речей через властиві йому метафори.

А що слугує джерелом таких метафор та наскільки свідомими є продуценти того, що вони використовують? Саме ці питання і детермінують головне завдання та розкриття мети даної статті.

Чи є подумана та сказана метафора одним і тим самим ?

Експлікація подуманого та сказаного стає часто каменем спотикання для політиків та науковців. Чи завжди подумане є сказаним і чи сказане є те, що ми думали сказати? Чи є метафори у наших головах керованими інструментами висловлювання або розуміння, чи ми народжуємося з ними?

Лінгвісти, які займалися та займаються розв'язанням вищезгаданих питань [2; 3; 4; 5], розглядають метафору як основну ментальну операцію, як спосіб пізнання, структурування, оцінки та пояснення світу. Людина не лише висловлює свої думки за допомогою метафор, але й думає метафорами, пізнає за допомогою метафор той світ, в якому вона живе, а також прагне у процесі комунікативної діяльності перебудувати існуючу у свідомості адресата мовну картину світу [2: 5].

За теорією Джорджа Лакоффа саме життя робить наше мислення метафоричним. Наш досвід формує наші метафори. З цього приводу він зазначає, що ми думаємо, розмовляємо та діємо метафорами. Метафоричне мислення означає, що ми переносимо ознаки чітко зрозумілої ідеї на іншу ідею, часто на абстрактну [5: 14 - 27]. Нас також оточують метафори, бо все те, що ми пізнаємо нове, ґрунтується на старому пізаному.

А. А. Потебня писав: „Хоча повторюючи в думках попередні спогади, ми додаємо до них нові стихії, змінюємо їх середовище, їхнє відношення один до одного, їхній характер; але прості стихії нашої думки при цьому будуть ті ж самі. Так, та частина, яку я бачу у картині раніше інших, не зникне для мене і тоді, коли разом з нею побачу й інші частини; перше моє сприйняття, яке стане поряд з наступним, складе з ними одне ціле, отримає для нас новий зміст, але саме по собі і на мій погляд залишиться незмінним у загальному образі картини, яку я створив” [1: 69].

Учені-когнітивісти, такі як Д. Лакофф, Г. Вольф, Р. Х. Дросель, Х. Вайнріх та інші, використовують по відношенню до вищезгаданих процесів терміни „*Quelldomäne*“ або „*bildspendendes Feld*“ – „домен джерела“, „донорне поле образу“ та „*Zieldomäne*“ або „*bildempfangenes Feld*“ – „домен мети“, „адресатне поле образу“ [тут і далі переклад автора – Б. А.]. Ці терміни допомагають нам збагнути саму метафору, без якої неможливо було б розуміти світ. Елементи домену джерела подумки переносяться на елементи домену цілі. Якщо ми скажемо: „Людина – дуб“, то донорним полем образу виступає поняття „дуб“, ознаки якого і переносяться подумки на адресатне поле образу „людина“.

Д. Лакофф зауважує, що ми всі розуміємо світ здебільшого у формі метафор – і ми не свідомі цього, ми думаємо та розмовляємо кожного дня стократно метафорами. Наприклад, абстрактні ідеї – ті всі речі, які ми не безпосередньо пізнаємо фізично, їх можна пізнати та назвати лише через метафори. Якщо ми пізнаємо світ фізично, то за теорією Д. Лакоффа все мислення є фізичним. Форма нашого мислення залежить від фізичних здібностей нашого мозку [5: 13 - 14].

Що є причиною того, що ми мислимо метафорами? Причина полягає у нашому щоденному досвіді цього світу. Досвід у кожного з нас різний, а отже, і метафори та образи у наших головах на позначення та трактування одних і тих самих речей різні, бо значну кількість метафор ми вивчаємо автоматично протягом того часу, коли ми виростаємо, а виростаємо ми у різних умовах, що й впливає на формування властивих для кожного з нас метафор. Люди пізнають світ по-різному тому, що у кожної людини мозок сформований інакше, а отже, і різноманітні метафори у наших головах призводять фактично до різноманітних вчинків.

Соціальний досвід детермінує велику та важливу частину нашої метафоричної системи. Метафори – фізичні. Культурні різниці у метафорах означають фізичні відмінності у мозку, що є надзвичайно важливим для розуміння політичної мови та самої „душі“ політики певної нації. Ми називаємо багато речей такими, якими вони для нас постають у нашому мозку: у метафоричній формі. Наша розумова реальність – те, що для нас є „істиною“ – у значній мірі метафорична [5: 13 - 28].

Якщо хтось використовує фразу: „Цей юнак – віслюк“, то важко сказати, що саме мається на увазі, якщо ми не знаємо, який досвід у мовця з поняттям „віслюк“. У кожного з нас буде різне розуміння та бачення цієї метафори, оскільки з поняттям „віслюк“ у нас різний досвід, який і визначає властивості нашого мозку. Звичайно, якщо ми матимемо конкретний денотат, контекст та відчуватимемо настрій та емоції співрозмовника, наші шанси, правильно зрозуміти фразу: „Цей юнак – віслюк“ будуть більшими за наявності досвіду з цим поняттям.

Людина з культурного середовища, у якому національний концепт „віслюк“ має іншу конотацію на відмінну від українського концепту („віслюк“ – необізнаність, лінь, безкультур'я, впертість), неправильно зрозуміє зміст фрази, що і може призвести до непорозумінь та складнощів. Отже, при використанні метафор у певному середовищі потрібно обов'язково враховувати досвід реципієнтів, якщо ми хочемо, щоб наші метафори були зрозумілими.

Щоб досягнути бажаного ефекту за допомогою метафор, наприклад, переконати когось у чомусь, важливим є часте використання конкретних метафор. Чому? Чим частіше повторюють метафору у мові, тим „міцнішими“ стають відповідні синапси у мозку слухача [5: 30]. Річ у тім, що коли ми народжуємося, наш мозок кишить нейронними зв'язками між двома півкулями. Коли ми виростаємо, половина цих зв'язків втрачається, що означає – наш інтелект формується. Досвід є основою формування нашого інтелекту і він є відповідальним за втрату половини нейронних зв'язків, оскільки залишаються ті зв'язки, які часто активуються тому, що вони пасують нашому досвіду. Інші слабшають або й взагалі втрачаються. Чим частіше використовується синапса, тим більше хімічних рецепторів для медіаторів надходять до цієї синапси. Цей процес позначається як „зміцнення, укріплення“ синапси. Чим „міцнішою“ стала синапса, тим легше активуються нейрони, а це означає, що нейронні зв'язки посилюються між двома частинами мозку [5: 16 - 19].

Джорж Лакофф та Елізабет Виглінг у своїй книзі „Auf leisen Sohlen ins Gehirn” відкидають теорію, що речі залишаються речами, такими якими вони є для кожного з нас. Думати та говорити ми не можемо буквально. Несвідоме мислення у значенні когнітивної науки позначає ту частину нашого мислення, яку ми просто несвідомо сприймаємо, подумки не аналізуємо і тому не контролюємо. Коли ми думаємо, тоді ми використовуємо надзвичайно складну систему ментальних концептів – і саме не контролюючи їх, як вони керують нашим розумінням речей [5: 21 - 22].

„Якщо хтось має на увазі те, що він каже, то це не обов’язково збігається з тим, що він каже” [4: 52]. Ця теза підтверджується також теорією Джоржа Лакоффа, який підкреслює, що добрих 80 відсотків нашого мислення ми не усвідомлюємо [5: 13].

З вище сказаного можна було б зробити наступний висновок. Якщо ми не усвідомлюємо до 80 % відсотків нашого мислення і не можемо контролювати вибір метафор на свій лад у нашому мозку для певних речей, то з цього випливає, що у більшості випадків ми використовуємо метафори для позначення певних речей несвідомо, а отже маніпулювання за допомогою метафор як таке, наприклад, політиком, неможливе.

Але людині, яка несе велику відповідальність за те, що вона говорить, скажімо, політику, важливо сказати саме те і так, як необхідно у конкретній ситуації для того, щоб адресати повірили цьому, не зрозумівши, що політик все ж думає інакше.

Теорія знань, які необхідні для того, щоб знати, що можна сказати певним висловом, є семантика цього вислову. Отже, коли ми використовуємо метафору і цією метафорою хочемо передати саме те, що маємо на увазі, ми повинні чітко розуміти значення цієї метафори. А оскільки при спонтанному мовленні ми використовуємо метафори несвідомо, то й і усвідомлення семантики метафори неможливе у даному випадку. Можливим воно стає лише за умови, що ми чітко продумуємо наперед, які метафори ми хочемо використати, знаючи та розуміючи при цьому їх суть.

Теорія знань, які необхідні для того, щоб зрозуміти, що мовець мав на увазі сказаним, є прагматика цього висловлювання. Для того, щоб реципієнт міг зрозуміти почуте чи написане, важливо зважати на практичне застосування сказаного у певному середовищі, це означає, що знання життєвого досвіду мовця та важливість тих ідей для нього, з яких він подумки переносить елементи домену джерела на домен цілі, є невід’ємною константою мислення .

Хто маніпулює реципієнтом: метафора чи політик ?

Відомим є той факт, що вживання метафор у спонтанному мовленні відбувається несвідомо. Виступаючи з непередбаченою промовою чи даючи відповіді на питання аудиторії, політик не може продумати вибір метафори для свідомого маніпулювання поглядами та баченнями людей, але маніпуляція відбувається. Хто ж є маніпулятор ? Метафора – маніпулятор, а не той, хто її використовує тому, що кожна метафора несе в собі лише своє власне бачення та свій власний образ, який і хоче нам нав’язати, інакше кажучи, маніпулювати нашим, іншим баченням.

Метафори мають рестрикційний характер. „Metaphors hide and highlight”, а отже, метафори приховують та підкреслюють. Зовнішньополітична поведінка однієї нації завжди обумовлена значним рядом метафор, які широко структурують наше розуміння міжнародної політики та міжнародних конфліктів. Та метафора, якою ми користуємося в мові, визначає у великій мірі, як сприймає наш співрозмовник ситуацію. Мова може бути застосована як селективний інструмент: ми можемо за допомогою метафоричного використання мови регулярно пробиратися у мозок нашого співрозмовника і визначати, як він розуміє річ чи ситуацію. Метафори створюють політичні реальності у головах слухачів. А слухачі цього не помічають [5: 28 - 31].

Ми погоджуємося, що метафори можуть створювати у наших головах політичні „істини” та приймати рішення про те, як ми – як індивіди чи як нація – політично діятимемо [5: 13], тому метафори і розглядаються Д. Лакоффом як зброя, яка може знищити. А.П. Чудінов відзначив, що, „кожна з метафор – це лише дрібна деталь, малопомітне скельце в великій мозаїці, але схожі образи – це реалізація дійсно існуючих в громадській свідомості

моделей [...]. Важливо підкреслити, що метафоричне дзеркало відображає не реальний стан речей [...], а його сприйняття у національній свідомості” [2: 211].

Якщо є політики, які володіють мистецтвом метафори, то це є політики-аси і часто їх називають великими чи талановитими ораторами, але їхня успішність залежить від нас, від тих, хто не лише думає, цього не усвідомлюючи, метафорами, а й часто слухає „солодкі” метафори, які і створюють собі затишне місце у наших головах без нашого відома, міняючи цим самим наш світогляд та наше світосприйняття.

Проблема політика полягає у тому, що йому важко у конкретній ситуації та контексті не сказати того, що він думає, а думати те, чого не потрібно казати. Віртуозність політика має полягати у тому, щоб реципієнт зрозумів його так, як він сам, насправді, не думає. Адже часто доводиться переконувати не у тому, чому сам віриш та чим сам живеш.

Подальші дослідження концептуальної метафори варто було б провести, аналізуючи окремі функції метафори у політичному дискурсі, оскільки саме політичний дискурс у ХХІ ст. є відображенням усіх метафоричних процесів у суспільстві та основним антуражем їх продукування.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Потебня А. А. Мысль и язык. – К.: Синто, 1993. – 192 с.
2. Чудинов А. П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации: Монография / Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2003. – 248с.
3. Drommel R. H., Wolff G. Metaphern in der politischen Rede. In: Der Deutschunterricht // Logik, Rhetorik, Argumentationslehre III, Jg. 30, Heft 1. – Stuttgart: Ernst Klett Verlag, 1978. – S. 71 – 86.
4. Keller R. Zur Theorie metaphorischen Sprachgebrauchs // Ein Beitrag zur Semantik von Pragmatik. – In: ZGL, 3. – Berlin: Walter de Gruyter · Berlin · New York, 1975. – S. 49 – 66.
5. Lakoff G., Wehling E. Auf leisen Sohlen ins Gehirn. Politische Sprache und ihre heimliche Macht. – Heidelberg: Carl-Auer Verlag, 2008. – 184 S.
6. Nasalski I. Die politische Metapher im Arabischen // Untersuchungen zu Semiotik und Symbolik der politischen Sprache am Beispiel Ägyptens. – Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2004. – 481 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Jorg Rohle [FDP] // Plenarprotokoll 16/154 / Deutscher Bundestag / Stenografischer Bericht, 154. Sitzung, Berlin, Donnerstag, den 10. April 2008. – S. 16111 – 16284.
2. Kerstin Andreae [BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN] // Plenarprotokoll 16/154 / Deutscher Bundestag / Stenografischer Bericht, 154. Sitzung, Berlin, Donnerstag, den 10. April 2008. – S. 16111 – 16284.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Богдан Андрощук – аспірант кафедри німецької філології Волинського національного університету ім. Лесі Українки.
Наукові інтереси: комунікативна когнітивістика.

ТИПИ ЗНАКОПОЗНАЧЕННЯ РЕАЛІЙ І СИТУАЦІЙ НАВКОЛИШНЬОЇ ДІЙНОСТІ

Олеся БАРБАНЮК (Кам'янець-Подільський, Україна)

У статті йдеться про позначене мовного знака, що має інформативний характер та, залежно від природи інформації, відтворює реалії навколишнього світу.

The article deals with the signified of the linguistic sign, which carries the informing character and, depending on the nature of information, reproduces the reality of the surrounding world.

Постановка проблеми в загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Мовний знак як одиниця знакової системи, що однаково усвідомлюється мовним колективом і використовується як засіб передачі інформації у процесі комунікації, виконує у суспільстві не лише комунікативну й інформативну функції, а й пізнавальну [2].

З точки зору процесу комунікації, на думку М.О. Шелякіна, вмотивованість утворення мовних знаків є результатом їх адаптації до однозначного тлумачення окремих позначених, що уможливорює статус ясності цих знаків для комунікантів, забезпечуючи ефективність спілкування [14: 104]. Умотивованість утворення мовних знаків пояснюється декількома факторами: по-перше, особливістю людського мислення, що виконує функцію пізнання навколишньої дійсності й умотивованості своєї діяльності, а, по-друге, прагнення мислення та мови до свого системного характеру [там само: 132].

Система знаків мови є специфічним устроєм категорій відображення навколишньої дійсності [8], що відтворює діалектику об'єктивного світу [3: 25]. Семантична система мови, за спостереженнями М.О. Шелякіна, становить інформаційну модель того чи іншого антропоцентристського відображення, виміру та інтерпретації об'єктивного й суб'єктивного світу, яка різниться від мови до мови залежно від життєвих обставин та культурно зумовленої концептуалізації дійсності носіями конкретної мови [14: 132].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку лінгвосоціології проблема вмотивованого утворення мовних знаків, адаптації мовних значень та їх типів до структури пізнання людини ґрунтовно розроблена в працях М.О. Шелякіна [14]. У результаті своїх досліджень учений дійшов висновку про біосоціальні особливості людини в процесі комунікації як головного фактора знакової специфіки мови [там само: 7].

У цьому контексті слушною видається думка одного з представників феноменологічно орієнтованих студій О.Ф. Лосева, який зазначав, що мовний знак займає середнє положення між суб'єктивним мисленням та об'єктивною дійсністю [6: 122] і [...] фактично є оригінальним та вільним буттям, "...яке не зводиться..... до сліпої, глухої, ніяк не осмисленої об'єктивної дійсності" [там само].

Мета статті – з'ясувати специфіку відображення реалій та ситуацій навколишньої дійсності в процесі знакопозначення.

- Завдання** Реалізація мети дослідження неможлива без виконання таких завдань:
- з'ясувати шляхи відтворення рівнів свідомості через семантичну систему мови;
  - уточнити поняття *денотата*, *референта* з лінгвістичної точки зору;
  - виявити типи позначених мовних знаків крізь призму природи інформації.

Наукові результати. У різних концепціях *позначене* мовного знака (сигніфікат [16], десигнат, інтенціонал [1; 9], концепт [13], значення [4], зміст [15] тощо) у широкому смислі розуміється як його змістова функція в системі мови, що представляє різноманітну інформацію про об'єктивну та суб'єктивну дійсність і ставлення до неї мовця. За визначенням О.Б. Міхалева, мовний знак по відношенню до об'єктів і елементів свідомості виконує такі функції: номінативну (називає об'єкт), дейктичну (вказує на об'єкт), експресивну (виражає стан свідомості), сигніфікативну (позначає поняття), моделюючу (утворює знаковий аналог ситуації), прагматичну (впливає на людину) [10]. М.О. Шелякін також розглядає позначені як інформаційні кореляти позначення [14: 133].

Приєднуючись до попередніх позицій, вважаємо, що позначене мовного знака завжди має інформативний характер і може бути змістовно інтерпретоване залежно від того, до якої інформації має відношення його позначення. Натомість, як уже згадувалося вище, позначене не зводиться лише до позначення предметів, явищ, станів, ситуацій навколишньої дійсності, а відображає також явища внутрішнього світу, які переживаються людиною й відіграють певну роль у конкретній комунікативній ситуації.

При цьому мовний знак, як уважає О.Ф. Лосев, залежно від чистої думки має нескінченні семантичні можливості [6]. Загальновідомим є той факт, що сукупність всіх позначених мови складає її семантичну систему, а своєрідність семантичної системи кожної мови простежується при утворенні нового лексичного знака, зокрема при виділенні тих ознак його денотата, які вже мають знакове позначення і слугують мотивом для номінації нового лексичного значення (внутрішня форма слова). Внутрішня форма слова, за спостереженнями М.О. Шелякіна, мотивує звукову форму слова, демонструючи правильність вибору саме такого позначеного для позначення, а не іншого [14: 131]. Семантична система, на його думку, є специфічною для кожної мови, яка відображає мовну картину світу її носіїв. Проте це зображення в лексичних значеннях не стосується наукової картини світу, а відтворює звичайні "наївні", повсякденні уявлення носіїв мови про навколишній світ [там само: 132]. Семантична будова мови, пише дослідник, визначається відношеннями між суб'єктивною реальністю та формами й процесами мислення і відображає орієнтацію людини в світі, її пізнання мисленням, ставлення до світу, самопізнання, фізичні, фізіологічні, емоційні стани, інтенції, ментальні й мовленнєві процеси, тобто структуру і рівні суб'єктивної реальності, процеси і форми мислення [там само].

Цілісна структура свідомості складається зі структурних рівнів [там само], що становлять узагальнені явища суб'єктивної реальності, пов'язані з різними фізіологічними механізмами, до яких М.О. Шелякін відносить:

- змістовий, тобто гносеологічний рівень, що відображує певні явища й відношення об'єктивної та суб'єктивної реальностей;
- формальний, що представляє такі форми відображення, як відчуття, сприйняття, уявлення, поняття, судження, емоції, мрії, естетичні переживання та ін.;
- аксіологічний, тобто рівень істинності/хибності як установка на адекватність знань про дійсність; ціннісні відношення до дійсності з точки зору значимості "Я" (позитивне, негативне, байдуже);
- комунікативно-прагматичний, або рівень діяльнісно-вольового вектору, (цілеспрямованість, інтенція, проєкція у майбутнє). Тут варто зазначити, що семантична система мови відображає усі ці рівні свідомості.

Щодо природи інформації, яка виражається позначенням мовних знаків, то М.О. Шелякін поділяє останні на 1) когнітивні, 2) комунікативно-мовленнєві, 3) ціннісні, 4) вигуківі та реляційні [14: 133]. Розглянемо докладніше цю класифікацію природи мовних знаків.

Когнітивне позначене, вважає М.О. Шелякін, «є основою змісту комунікативної інформації, оскільки відображає класи предметів, явищ, станів, властивостей, відношень, ситуацій об'єктивної та суб'єктивної дійсності, виділені за певними ознаками» [14: 133]. Таке позначене містить знання носіїв даної мови про класи реалій і комунікативні ситуації дійсності, що утворюють лексичне значення самостійних слів, синтаксичне значення конструкцій і компонентів подій (членів речення), значення граматичних та словотвірних морфем (числа, часу, виду, відмінку та ін; дієслівних префіксів, суфіксів іменників і т.ін.) [там само]. Позначене цього типу є результатом пізнання носіями конкретної мови певних реалій навколишньої дійсності у конкретних формах людської свідомості (поняттях, судженнях, умовиводах) і процесах (шляхом порівняння, аналізу, синтезу, класифікацій, абстракцій, узагальнень).

Відображені реалії у когнітивних позначеннях дослідники [11] називають *денотатами* чи *екстенціоналами* [9; 1] (коли йдеться про відображувані реалії в лексичних позначеннях) [14]. Час від часу замість терміна *денотат* вживають *референт* [17]. Утім, на нашу думку, ці поняття варто диференціювати. Слідом за М.О. Шелякіним, термін *денотат* слід вживати у значенні "постійна предметна віднесеність мовних позначених у мовній системі" [14: 135] (тимчасом термін *референт* більш доцільно вживати щодо мовленнєвих актів).

Денотатами мовних знаків вважаються Шелякіним М.О. всі однорідні реалії навколишнього світу, що входять у певні класи, зокрема й такі, що складаються з одного предмета [14: 134]. Це пов'язане з поняттям про об'єм значення знаків, тобто про покриття значеннями знаків однорідних відображуваних реалій. Між змістом і об'ємом мовного знака існує інформативна взаємозалежність, яка виражена законом зворотного відношення: чим менший об'єм значення, тим більший його зміст, і, навпаки, чим більшим є об'єм значення, тим менша його інформативність.

Розглядаючи поняття денотата мовного знака, слід звернути увагу на той факт, що у його розумінні й досьогодні немає єдності між представниками логіко-філософського [11; 15] та суто лінгвістичного трактування [7; 12; 9].

Так, представники логіко-філософської концепції [11; 15] денотатами вважають винятково об'єктивно існуючі предмети, а тому, за їхніми твердженнями, абстрактні іменники належать до знаків з порожніми чи відсутніми денотатами.

З лінгвістичного погляду, будь-які реалії об'єктивної дійсності, які мають відображення в мовному знакові, зокрема і вигадані чи абстраговані в мисленні сутності, розглядаються як такі, що мають денотати [7: 92]. Проте, окремі представники цього напрямку, передусім О.О. Селіванова, визначають денотат як понятійне ядро значення, позбавлене відтінків суб'єктивності, тобто оцінки, емотивності, експресивності, стилістичної забарвленості [12: 112]. У ЛЕС поняття *денотата* тлумачиться як безліч об'єктів дійсності, які можуть іменуватись певною одиницею, що має значення; як правило, йдеться про денотат лексичних одиниць [5: 128-129].

Отож, лексичні знаки когнітивного типу мають позначені і постійне віднесення до тих чи інших реалій. Когнітивне значення мовного знака завжди фіксує певні ознаки відображуваних реалій, які розкриваються в його тлумаченні. Воно є посередником самостійного номінативного позначування самих денотатів: денотати самостійно іменуються не безпосередньо знаком, а через закріплене значення. Між денотатом та когнітивним

значенням знака, пише М.О. Шелякін, не існує прямої відповідності – один і той же денотат може мати різні когнітивні значення, виділяючи його різні аспекти [14]. Звідси випливає той факт, що мовний знак когнітивного типу має відношення до значення і відповідного денотата, і, навпаки, – денотат у мові відображується в значенні і має свій знак (ім'я), що відповідає імені позначеного. Це наочно представлено у трикутнику Г.Фреге [15], вершиною якого є знак, а його основою – лінія, що з'єднує денотат зі значенням.

У мовній системі також існують позначені (комунікативно-мовленнєві), корелятом яких є інформація про комунікативні установки мовця і характер інформаційної організації повідомлення (значення розповідної, запитальної інтонації, логічного наголосу) [14: 138]. Ці позначені відображують мовленнєві дії і поведінку мовця і не є результатом пізнання окремих реалій у логічних формах. За своєю природою – це особливі позначені, пов'язані з комунікативною діяльністю мовця [там само].

Ціннісні позначені містять ціннісне ставлення мовця до денотата когнітивних значень. Вони також не є понятійною формою відображення позамовних фактів, а тому до когнітивних значень не належать.

Окремий тип позначених представлений значенням вигуків, що функціонують для вираження експресивно-емоційних, емоційно-вольових реакцій і не відображають відповідних реалій у формі понять, хоча і безпосередньо не співвідносяться з поняттями.

У семантичній системі мови виокремлюють [14] ще реляційні позначені, що відображають мисленнєві операції з установлення зв'язків і відношень між компонентами подій та самими подіями. До них належать позначені сполучників, заперечних часток та ін., які також не є когнітивними, оскільки відображують не позамовні реалії в логічних формах, а операції мисленнєвої діяльності людини.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи, зазначимо, що з огляду структурних рівнів свідомості людини, які відтворюються семантичною системою тієї чи іншої мови, а також з урахуванням типів позначених мовних знаків та власне природи інформації, можемо стверджувати, що значення мовного знака – це та сутність мови, яка встановлює співвідношення слова з явищем і предметом (денотатом, референтом), і що позначене когнітивного типу є основою змісту комунікативної інформації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Карнап Р. Значение и необходимость. Исследование по семантике и модальной логике. – М.: ЛКИ, 2007. – 384 с.
2. Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2 ч./ за ред. А.П. Супрун. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2008. – 383 с.
3. Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. – Ч.І: Мова, її будова та функції в суспільстві. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2008. – 168 с.
4. Куайн У. Референція і модальність // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Радуга, 1981. – Вып.13. – С. 87-108.
5. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
6. Лосев А.Ф. О бесконечной смысловой *валентности* языкового знака // *Знак*. Символ. Миф. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 114-125.
7. Маслов Ю. С. Введение в языкознание: Учебное пособие для филологических специальностей вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1987. – 272 с.
8. Мигирин В.Н. Язык как система категорий отображения. – Кишинев: Штиинца, 1973. – 200 с.
9. Миль Дж. Система логики силлогистической и индуктивной. – М.: Изд-во Г. Лемана, 1914. – 880 с.
10. Михалев А.Б. Общее языкознание. История языкознания. Путеводитель по лингвистике. Конспект-справочник. – М.: Изд-во "Флинта", 2005. – С. 55-58.
11. Рассел Б. Исследование значения и истины / Общ. науч. ред. и примеч. Е. Е. Ледникова. – М.: Идея-Пресс: Дом интеллектуал. кн., 1999. – С. 21-29.
12. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
13. Чёрч А. Введение в математическую логику. – М.: ИЛ, 1960. – 484 с.
14. Шелякин М.А. Язык и человек: К проблеме мотивированности языковой системы: учеб. пособие. – М.: Флинта: Наука, 2005. – 296 с.
15. Фреге Г. Смысл и денотат // Семиотика и информатика. – М.: ВИНТИ, 1977. – Вып. 8. – С. 351-379.
16. Morris Ch. W. Writings on the general theory of signs. – The Hague and Paris: Mouton, 1971. – 212 p.
17. Ogden C., Richards I. The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism. – 2nd ed-n, rev. – N.Y., 1927. – P. 205.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олеся Барбанюк – аспірантка кафедри англійської філології Інституту іноземних мов Національного педагогічного університету імені М.Драгоманова.

Наукові інтереси: лінгвосеміотика.

**СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЄСЛІВНИХ ОДИНИЦЬ З ПЕРШИМИ
ВІДОКРЕМЛЮВАНИМИ КОМПОНЕНТАМИ-ПРИКМЕТНИКАМИ
HOCH-, IRRE-, NIEDER-, TROCKEN-, WAHR-**

Олена БАРДАКОВА (Полтава, Україна)

У статті досліджуються семантичні особливості дієслівних одиниць (медичних термінів) з першими відокремлюваними компонентами-прикметниками. Семантика перших компонентів-прикметників впливає на значення дієслівних одиниць в цілому. За допомогою перших компонентів-прикметників дієслівні одиниці отримують різну семантику.

Semantic peculiarities of verbal units (medical terms) with the first separated components-adjectives are under consideration in the present article. Semantics of the first separated components-adjectives influences greatly on semantics of verbal units in whole. Verbal units receive various semantics with the help of first separated components-adjectives, what can be observed on examples of general and terminological lexis.

Дієслівні одиниці (ДО) з першими відокремлюваними словотворчими компонентами (СК) широко розповсюджені в словарному складі німецької мови, і зокрема, в галузі медичної термінології. Значна кількість спеціальної літератури присвячена дослідженню специфіки ДО, особливо їх структури. Але семантичні особливості ДО з першими відокремлюваними СК-прикметниками (особливо медичними термінами) висвітлено недостатньо. В той же час роль семантики підкреслюється багатьма науковцями, наприклад, М.Д.Степанова пише про еволюціонування відношення до семантики в сторону посилення розуміння її важливості у методиці лінгвістичного дослідження [6: 11]. О.І.Смирницький зауважує, що виконати семантичний аналіз досить складно: встановити межі між семантичними областями майже неможливо, а багатозначність багатьох слів веде до того, що вони повинні входити до різних семантичних областей, які іноді взагалі віддалені одна від іншої [5: 174].

Для успішного здійснення семантичного аналізу ДО треба враховувати структурні особливості типу ДО, що розглядається. До складу ДО входять перший СК та другий СК, кожен з яких поза ДО може бути окремою частиною мови і має певне лексичне значення. Першими СК ДО можуть бути не лише прикметники (семантику деяких з них розглянуто в даній статті), (напр.: *bekannt, frei, groß, heilig, kalt, klar, sauber ...*); але і прийменники (напр.: *ab, an, auf, aus, bei ...*); прислівники (напр.: *aneinander, aufeinander, auseinander, auswärts, dafür, gerade, fort, ...*); іменники (напр.: *acht, haus, heim, maß, not, rad, statt, teil, ...*); дієслова в інфінітиві (напр.: *kennen, stehen ...*); групи слів (напр.: *zu Grunde gehen → zugrunde*). Другий СК завжди є дієсловом в інфінітиві.

В даній статті розглядаються семантичні особливості та внутрішня валентність лише ДО з першими СК-прикметниками **hoch-, irre-, nieder-, trocken-, wahr-**.

Взагалі, прикметники є не дуже продуктивними першими СК в складі ДО. Це відмічає, наприклад, В.О.Заречнева (називаючи ДО складними дієсловами): „В складних дієсловах прикметник проявляє більшу лексичну самостійність у порівнянні з власне прислівниками. Це можна пояснити, по-перше, малою вживаністю прикметника в розмовній мові, та, по-друге, тим, що дієслово в реченні частіше вступає у сполучуваність з прислівником, ніж з прикметником, а в основі складного дієслова лежить словосполучення“ [3: 9].

В медичній термінології ДО з першими СК-прикметниками (у порівнянні, наприклад, з ДО з першими СК-прийменниками або прислівниками) також не виявляють великої продуктивності. Але, приймаючи до уваги високу активність ДО взагалі, а також, сучасну тенденцію до термінологізації загальнонавчальної лексики і зауважуючи наявність використання ДО з першими СК-прикметниками в медичних текстах, можна зробити припущення про подальший ріст активності ДО з першими СК-прикметниками в медицині.

У дослідженні семантики ДО з першими СК-прикметниками треба вийти за рамки самого слова як одиниці мовної системи, щоб глибше зрозуміти механізм формування їх семантики. ДО в даному випадку є похідною основою (ПО), компонентами якої є прикметник та твірна основа (ТО) дієслова. Важливо, що у таких лексичних утвореннях, як ДО, їх значення є комплексними, складними та представляють собою понятійно-когнітивну єдність. „Концепція семантичної ваги базується на положенні, згідно з яким значення складного слова в більшій чи меншій мірі є результатом сполучення значень конститuentів цього слова. Семантична вага при цьому ілюструє асиметрію між планом змісту та планом

вираження складного мовного знаку. Ця асиметрія свідчить про те, що „загальне значення“ складного слова не є сумою значень їх „складників“, але є їх продуктом“ [10: 100].

Розглянемо семантику прикметників **hoch, irre, nieder, trocken, wahr** у порівнянні з їх семантикою в складі ДО. З цією метою спочатку з'ясуємо значення прикметників **1) hoch, 2) irre, 3) nieder, 4) trocken, 5) wahr** у самостійному вжитку.

1) Прикметник **hoch** має наступні значення: **1. високий; 2. великий; 3. благородний; 4. впливовий.** „Hoch“ може також виступати прислівником, отримуючи значення *високо* [1 (2: 637-638)].

М.Д.Степанова називає **hoch-** першим частотним компонентом, продуктивним (порівнюючи: *hoch adj* високий; *hoch adv* вгору). В складі ДО **hoch-** надає значення: **1. напрямленості руху вгору; 2. підвищення або укріплення; 3. виводу або виходу кого-небудь зі стану спокою (з розмовним забарвленням); 4. посилення, високої інтенсивності дії.** [4: 218].

2) Прикметник **irre** має значення: **1. блукаючий, заблукавший; 2. той, що помиляється; той, що втратив впевненість; 3. безумний, божевільний** [1 (2: 674-675)].

3) Значення прикметника **nieder**: **1. низький, невисокий; 2. нижчий; 3. низький, підлий, нищий.** Виступаючи прислівником, перекладається як *вниз, донизу* [2 (2: 149)].

В словнику словотвірних елементів М.Д.Степанової **nieder-** називається продуктивним першим частотним компонентом. Визначається, що в складі ДО **nieder-** надає значення: **1. направленості дії згори вниз; 2. зруйнування, знищення; 3. пригнічення, утихомирювання, приборкування.** [4: 328].

4) Прикметник **trocken** має наступні значення: *сухий, висохлий* [2 (2: 448)].

5) Значення прикметника **wahr**: *справжній, вірний, правильний, дійсний, достеменний* [2 (2: 566)].

Зміст перших СК-прикметника в складі ДО впливає на значення всієї ДО. Л.А.Чекурішвілі зазначає, що перші СК є автосемантичними та мають здатність сполучатися в одному зі своїх значень з „базовими дієсловами“, які характеризуються різною семантикою. Крім того, зауважує про допустимість виведення значення деривата зі значення першого СК у випадку десемантизації „базової основи“. Також підкреслюється здатність утворення за допомогою перших СК нових мовних одиниць, що відрізняються від „базової лексики“ модифікованою семантикою [7: 12].

Для того, щоб точніше виявити, яку семантику в складі ДО надають перші СК **hoch-, irre-, nieder-, trocken-, wahr-**, зіставляється семантика ТО дієслів (других СК ДО), із семантикою, яку отримують ПО ДО з **hoch-, irre-, nieder-, trocken-, wahr-**.

1) Аналіз семантики ДО-медичних термінів з першим СК-прикметником **hoch-** показав, що можна виділити наступну семантику **hoch-: підвищення або укріплення:**

lagern (-te, -t) 1. розміщатися (табором); лежати 2. зберігатися на складі → hoch//lagern (-te, -t) (мед.) високо покласти, підняти (напр., хворого).

Перший СК привносить свою семантику до складу ДО. Це приклад сполучення значень першого та другого СК, де перший СК **hoch-** привносить своє значення до ТО дієслова.

2) Аналіз семантики ДО-медичних термінів з першим СК – прикметником **irre-** показав, що названий перший СК надає ДО значення **неправильності, розгубленості, помилковості:**

reden (-te, -t) говорити; розмовляти, бесідувати → irre//reden (-te, -t) марити, говорити в маренні.

Безперечно, перший СК привносить свою семантику до складу ДО, корегуючи в даному випадку смисл ДО. Значення ТО дієслова та ДО подібні, але між ними існують певні відмінності, які не дозволяють навіть назвати цю пару слів синонімами. Це приклад сполучення значень першого та другого СК, де перший СК **irre-** привносить своє значення до ТО дієслова.

3) Проаналізувавши семантику ДО-медичних термінів з першим СК – прикметником **nieder-** – виявлено, що він є більш продуктивним, ніж попередні. Виділено наступні значення прикметника:

а) спрямованість згори вниз: nieder//gehen (i, a) 1. опускатися, заходити (про сонце) 2. (ав.) іти на посадку 3. (хім.) випадати (про осад) 4. падати (про метеорити) 5. тонути 6. (перен.) опускатися; nieder//reißen (i, i) 1. зривати, перекидувати 2. зносити 3. (хім.) випадати

в осад; **nieder**//schlagen (у, а) I 1.вдаряти, бити (по чому-н.) 2.збивати з ніг 3.(мед.) ослаблювати, знижувати (напр., температуру) 4.(хім.) осаджувати, конденсувати II вдарити (по чому-н., що лежить знизу) III~**sich** (хім.) випадати в осад, осаджуватись, конденсуватись; **nieder**//ziehen (о, о) тягнути вниз, тягнути до землі;

б) зруйнування, знищення: **nieder**//brechen (а, о) I зламати II впасти (без сил); **nieder**//mähen (-te, -t) 1.(с.-г.) скошувати 2.(перен.) косити людей; **nieder**//metzeln (-te, -t) перебити (людей);

в) пригнічення, утихомирювання, приборкування: **nieder**//kämpfen (-te, -t) 1.побороти, придавити 2.(воєн.) уразити; **nieder**//liegen (а, е) 1.лежати хворим 2.бути в бездіяльності; **nieder**//werfen (а, о) 1.скидувати, звалити (про хворобу, страх) 2.придавити, утихомирити, приборкати.

Для того, щоб точніше виявити, яку семантику в складі ДО надає перший відокремлюваний СК **nieder-**, зіставляється семантика ТО дієслів (других СК ДО), із семантикою, яку отримують ПО ДО з **nieder-**, наприклад:

brechen (а, о) 1.розламувати, розбивати 2.проламувати, пробивати 3.відламувати (напр., гілку з дерева), зривати (квіти, плоди) → **nieder**//brechen (а, о) I зламати II впасти (без сил); **kämpfen** (-te, -t) боротися; битися, битися, боротися → **nieder**//kämpfen (-te, -t) 1.побороти, придавити 2.(воєн.) уразити; **kommen** (а, о) 1.приходити, прибувати, приїжджати 2.доноситися (про звук) 3.іти по черзі → **nieder**//kommen (а, о) народжувати, розродитися; **liegen** (а, е) 1.лежати 2.знаходитися → **nieder**//liegen (а, е) 1.лежати хворим 2.бути в бездіяльності; **reißen** (і, і) 1.рвати; відривати; зривати; виривати; розривати, роздирати 2.смикати → **nieder**//reißen (і, і) 1.зривати, перекидати, збивати 2.зносити, ламати 3.(хім.) випадати в осад; **schlagen** (у, а) 1.бити, вдаряти 2.розбивати → **nieder**//schlagen (у, а) I 1.вдаряти, бити (по чому-н.) 2.збивати з ніг 3.(мед.) ослаблювати, знижувати (напр., температуру) 4.(хім.) осаджувати, конденсувати II вдарити (по чому-н., що лежить знизу) III~**sich** (хім.) випадати в осад, осаджуватись, конденсуватись; **werfen** (а, о) 1.кидати, викидувати 2.накидувати → **nieder**//werfen (а, о) 1.скидувати, звалити (про хворобу, страх) 2.придавити, утихомирити, приборкати.

Хоча перший СК привносить свою семантику до складу ДО, але:

– виявлено випадки, коли значення ТО дієслова та ДО подібні, схожі, але між ними існують певні відмінності (наприклад: **brechen** (а, о) 1.розламувати, розбивати 2.проламувати, пробивати 3.відламувати (напр., гілку з дерева), зривати (квіти, плоди) → **nieder**//brechen (а, о) I зламати II впасти (без сил); **liegen** (а, е) 1.лежати 2.знаходитися → **nieder**//liegen (а, е) 1.лежати хворим 2.бути в бездіяльності). Це приклади сполучення значень першого та другого СК, де перший СК **nieder-** привносить своє значення до ТО дієслова;

– також є випадки, коли значення ТО дієслова та ДО зовсім різні (наприклад: **kommen** (а, о) 1.приходити, прибувати, приїжджати 2.доноситися (про звук) 3.іти по черзі → **nieder**//kommen (а, о) народжувати, розродитися; **gehen** (і, а) 1.іти, ходити 2.йти, від'їжджати → **nieder**//gehen (і, а) 1.опускатися, заходити (про сонце) 2.(ав.) іти на посадку 3.(хім.) випадати (про осад) 4.падати (про метеорити) 5.тонути 6.(перен.) опускатися). У таких та подібних їм ДО сполучення першого СК з ТО дієслова надає нового значення всій ДО.

4) Проаналізувавши семантику ДО-медичних термінів з першим СК-прикметником **trocken-, виявлено, що даний прикметник надає ДО значення **осушування, висушування**:**

legen (-te, -t) 1.класти, покласти 2.вкладати 3.саджати (рослини) → **trocken**//legen (-te, -t) 1.осушувати (болото) 2.перепеленати (немовля) 3.заборонити продаж спиртних напоїв, ввести сухий закон (в країні); **reiben** (іе, іе) 1.терти 2.натирати, начищати 3.натерти (спричиняти подразнення) → **trocken**//reiben (іе, іе) насухо витерти (протерти, розтерти).

Як впливає з прикладів, лексичне значення ДО змінюється, порівняно з ТО дієслова. Або спостерігається семантичний відрив від попереднього значення ТО дієслова.

У прикладі **reiben** (іе, іе) 1.терти 2.натирати, начищати 3.натерти (спричиняти подразнення) → **trocken**//reiben (іе, іе) насухо витерти (протерти, розтерти) – значення ТО дієслова та ДО мають відмінності. Перший СК **trocken-** привносить своє значення до ТО дієслова.

У прикладі з ДО **trocken//legen** значення ТО дієслова та ДО різні. У подібних ДО перший СК надає нового значення всій ДО.

5) Аналіз семантики ДО-медичних термінів з першим СК-прикметником **wahr-**, виявив, що прикметник **wahr-** вносить в семантику ДО значення **правильності**:

nehmen (а, о) 1.брати; хапати 2.взяти, завоювати → **wahr//nehmen** (а, о) 1.помічати; розрізняти; відчувати; почувати; сприймати 2.використовувати що-небудь правильно 3.дотримуватись (*правил*).

У виявленому прикладі значення ТО дієслова та ДО різні. Перший СК надав нового значення всій ДО.

Таким чином, перші СК-прикметники **hoch-**, **irre-**, **nieder-**, **trocken-**, **wahr-** можуть надавати інфінітиву дієслова в складі ДО різну семантику, що сприяє найменуванню нових понять.

Семантична структура ДО з першими СК-прикметниками **hoch-**, **irre-**, **nieder-**, **trocken-**, **wahr-** зумовлена як складністю морфемного складу, так і багатозначністю СК. Приєднуючись до ТО, перший СК викликає переосмислення її значення. В деяких випадках відбувається повна десемантизація ТО. Причому один і той самий інфінітив дієслова в складі різних ДО може мати різні, навіть протилежні значення в залежності від першого СК.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болотина А.Ю. – Медицинский словарь (русско-немецкий и немецко-русский). Ок. 70000 терминов. – М.: РУССО, 2005. – 776с.
2. Большой немецко-русский словарь: В 3 т. Т. I, Т. II / Авт.-сост. Лепинг Е.И., Страхова Н.П., Филочева Н.И. и др.; Под общ. рук. Москальской О.И. – 6 изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 2000. – Т. I — 760 с., Т. II — 680 с.
3. Заречнева Валентина Александровна. Коллоквиальные сложные глаголы в современном немецком языке. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.04. Москва, 1981. — 16 с.
4. Зуев А.Н., Молчанова И.Д., Мурашов Р.З. и др.; Под рук. Степановой М.Д. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка. – М., 1979.–536 с.
5. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М.: Издательство литературы на иностранных языках. – 1956. — 260 с.
6. Степанова М.Д. Методы синхронного анализа лексики (на материале современного немецкого языка). Изд-во „Высшая школа“ М., 1968. — 200 с.
7. Чекуришвили Л.А. Валентностные особенности полупрефиксальных глагольных дериватов в современном немецком языке. – Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.04. – Тбилиси, 1986. – 25 с.
8. 4000 deutsche Verben, ihre Formen und ihr Gebrauch. Von Heinz Griesbach in Zusammenarbeit mit Gudrun Uhlig. – Max Hueber Verlag, 1991. – 173 S.
9. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. 2., völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage. Herausgegeben und bearbeitet vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion unter der Leitung von Günther Drosdowski. Dudenverlag. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich. 1989. — 1816 S.
10. Kotin M. Die Wortbildung als sprachtheoretisches Problem // Das Wort. Germanistisches Jahrbuch. – DAAD, Bonn, 1997. – S.97-111.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Бардакова – аспірантка кафедри романо-германської філології Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г.Короленка.

Наукові інтереси: словотвір німецької мови.

ПРОБЛЕМА ВІДОБРАЖЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМИ МОВИ В РЕКЛАМНОМУ ТЕКСТІ

Вероніка БЕНЗАР (Кіровоград, Україна)

У статті автор досліджує лексичні особливості тексту реклами, який включає в себе поширену жаргонну та простомовну лексику, а також розглядає проблеми запозиченої іношомовної лексики в рекламному тексті.

In the article the author explores the lexical features of the advertising text which includes a widespread slangy and common speech vocabulary, and also examines the problems of the adopted foreign vocabulary in the advertising text.

Сучасна мовна ситуація дозволила деяким дослідникам мати сумніви щодо безумовного постулату про системність мови, обумовленої, у першу чергу, її функціональною спрямованістю, а також комунікативними і прагматичними завданнями. Це наслідок тих глобальних змін у суспільному житті нашої країни, що породили зняття цензурних заборон, і як результат - демократизація мови та огрубіння спонтанного мовлення.

Найбільш помітно і яскраво ці зміни відобразилися в лексиці, яка використовується у засобах масової інформації.

Підвищення інтересу до прагматичної сторони мови ініціює появу численних робіт міждисциплінарного характеру, присвячених дослідженню реклами (А.А. Алексеева, Т.Г. Добросклонська, І. Імшинецька, О.М. Зарецька, Х. Кафтанджиев, О.С. Кара-Мурза, М.М. Кохтев, О.В. Медведєва, Л.В. Мінаєва, А.Ю. Морозов, П.Б. Паршин, Ю.К. Пірогова, G. Cook, N. Fairclough, J. Fiske, J.V. Lund, J. Marshall, K. Schroeder, T. Vestergaard, A. Werndy, J. Williamson і ін.). Реклама є невід'ємною частиною життя будь-якого розвинутого сучасного суспільства, що обумовлює необхідність різноаспектного вивчення даного феномена.

Мета статті - проаналізувати рекламний текст як маркер активних екстралінгвістичних процесів та класифікувати запозичену іншомовну лексику, що вжита в рекламі.

У науковій літературі досить докладно досліджені причини, які активізували процеси в лексичній системі мови у зв'язку з відображенням нових реалій сучасної дійсності [1; 2]. Розширення лексичної системи відбувається за рахунок появи нових слів шляхом активного іншомовного запозичення та бурхливої, нерегламентованої словотворчості. Збагачення словникового складу супроводжується і семантичними процесами: зміною значення слів, нарощуванням нової семантики, стилістичним і семантичним переосмисленням. Таким чином, зміни в лексичній системі української мови "стимулюють і внутрішньомовні процеси - в області словотвору, слововживання і навіть словозміни" [2: 76].

Безсумнівно, що перераховані процеси характеризуються "варіюванням норм літературної мови" і не завжди протікають бездоганно, але найголовнішим є той факт, що вони демонструють "відкритість лексичної системи, її активність і життєздатність" [2: 76]. Варто додати, що несистемний, "стихийний" розвиток мови, що викликає побоювання утвореної частини суспільства, насправді не має ніякого відношення до мови, а характеризує мову неосвічених носіїв мови. Таким чином, процеси і явища, які пов'язані зі зміною в мовному складі, можуть мати як лінгвістичні, так і екстралінгвістичні передумови. На наш погляд, таке лінгвістичне явище як *реklamний текст*, обумовлений соціальною або, точніше, економічною необхідністю, одержав могутній стимул для свого розвитку й у повному обсязі відбив найбільш яскраві процеси в лексичній системі мови. У нашому дослідженні проаналізуємо деякі активні процеси на прикладі рекламних текстів.

Якщо текст узагалі розглядається як закінчене ціле, що має самостійний зміст і мовне оформлення, то рекламний текст визначається короткою, але абсолютно мовною формою, яка повністю розкриває ідею, основний задум і зміст реклами. У рекламному тексті важливо сформулювати рекламний образ за допомогою різних лексико - синтаксичних і образотворчих засобів. Рекламний образ створює конкретне уявлення про предмет і викликає визначені почуття, які впливають на споживача. Слова, що підбираються для створення вербальних текстів, повинні аттракувати до себе увагу та швидко запам'ятовуватись [4: 19]. Спостереження та аналіз сучасної друкованої реклами дозволив зробити наступні висновки:

1. Використання лексичних груп, які належать до соціально або професійно обмеженого вжитку в контексті реклами характеризується перерахованими особливостями, а також визначеною експресією, тому що знаходяться у "сполученні зі стандартом" (за В.Г. Костомаровим). Це відноситься до текстів, що містять жаргонну та просторічну лексику: „Скажених бабок” у Новому році!!! - вітає Радіо 107”; „Настав час брати касу! Касові апарати”; „Fanta персик. Смак такий, вежу зносить”; „Примха. Розкуси секрет смаку”; „Рудий Ап. Весела вкуснятина”; „Крихта-картопля. Здорова вкуснятина - смачна швидкість”; „Тавегил. Алергію як вітром здуло”.

У даних текстах поряд зі стилістичною невідповідністю спостерігається підвищена метафоричність. Слід зазначити, що підвищена метафоричність як одна з помітних особливостей сучасного функціонування лексики у мові ЗМІ в тексті реклами породжує мовну гру, де відбувається взаємодія асоціативного та основного значення.

2. Одним із самих яскравих семантичних перетворень у лексиці, що має також місце в рекламному тексті, варто вважати розширення та звуження значення: „Зірте. Вирок алергії”; „Візин. Ясний погляд за мить”; „Ролтон. Гаряча підтримка”; „Софія. Бережіть "дзеркало душі"”; „Погрійте руки на новорічному розпродажі в "Ельдорадо”.

3. Детермінологізація як процес - досить традиційний для української лексики, тому що публіцистичний стиль і художня література завжди знаходяться у пошуку нових виразних засобів. Отже і творці рекламних текстів не залишилися осторонь: „Cillit bang. *Революція серед миючих засобів*”; „Nord. *Технологія затишного холоду*”; „Pure zone - Проблемну шкіру в *нокаут*!”; „Алфавіт. *Формула чистих вітамінів*”.

4. Мова реклами постійно вимагає поновлення, тому що виразні засоби, які характеризуються широкою поширеністю, зношуються і починають відтворюватися механічно. У результаті цього стирається образність, а отже, знижується переконлива функція реклами. Очевидно, ця обставина стимулює створення рекламного тексту, який володіє двоплановістю змісту або мовною грою як результатом зіткнення асоціативного значення з переносним і буквальним у, так званих, *прецедентних текстах*: а) в основі рекламного тексту перероблене, трансформоване джерело прецедентності. Це може бути змінене прислів'я, приказка, цитата і т.д.: „*Краще пиво в руці, а ніж дівиця вдалечині*” (пиво "Золота бочка" і порівн.: Краще синиця в руці, ніж журавель у небі) - прислів'я; „*Ми зробимо зі слона муху*” (*Альфа Страхування*) і порівн.: *робити з мухи слона* (перебільшувати проблеми, труднощі); „*З Новим "Бошем!"*” (*побутова техніка BOSCH*) і порівн.: „*З Новим роком!*” (новорічне привітання); б) рекламні тексти, у яких ідіоми використовується у тому ж значенні, у якому ми звичайно їх використовуємо: „*Чекаємо гостей з усіх волостей!*” (готель Славута); „*Подаруйте своїй Принцесі море задоволення, а собі - королівський спокій*” (дитяча косметика "Принцеса"); „*Схожі як дві краплі води, різні, як День і Ніч*” (креми "Ворожея"); „*ZANUSSI. Висока мода. Високі технології*”; в) рекламні тексти, що містять джерело прецедентності, значення якого розуміється буквально, дослівно: „*Зайшов камінь на "Колгейт"*” (зубна паста "Colgate") - Знайшла коса камінь. У цьому рекламному тексті мається на увазі, що "Колгейт" веде боротьбу із зубним каменем; „*Strepsils. Коли застуда бере за горло*”. Тут стійкий вираз "брати за горло" (змушувати що-небудь робити) вживається у буквальному значенні, розумінні (мається на увазі біль у горлі); „*Незаплямована репутація*” (спрей K2R для видалення плям). Зазвичай, цей вираз позначає гарну, бездоганну репутацію, але в даному випадку епітет "незаплямована" має на увазі відсутність плям; „*Золотій мамі - золоте серце!*” (Маггі). У цьому рекламному тексті пропонується надіслати три обгортки від курячих кубиків Маггі "Золотий бульйон" та одержати у подарунок золотий кулон у формі серця. У звичайному контексті "золоте серце" вживається у значенні "добре серце, добра вдача"; „*Мокра справа*” (препарат ОПТИМА для контролю сечовипускання). Цей вираз вживається у контексті з убивством, але в даному випадку має буквально значення; „*Завжди в робочій формі*” (виробництво робочого одягу). Замість загальноприйнятого значення "бути готовим, знаходитися у гарному стані", цей вираз використовується дослівно для розуміння виразу "робоча форма". Доречно додати, що не завжди використання прецедентних текстів у рекламі є вдалим, що безсумнівно знижує її комерційний ефект і відштовхує споживачів.

5. Українська мова завжди була відкрита для запозичень, але з рекламним текстом ми пов'язуємо особливий вид запозичення, при якому іншомовні слова не підкоряються граматиці і фонетиці мови, що позичає слова. Багато товарних запозичених знаків вживаються у застиглому виді, тобто не переводяться і не змінюють свого вигляду. Наприклад, "LG", "Samsung", "Roventa" і т.д. Використання їх у контексті рекламного тексту лише підкреслює їх відмінність, окремість, навіть чужерідність у фразі. Їх стратифікаційний статус повинен визначатися як товарні знаки або торговельні марки - це міжнародні слова - кліше, що мають юридичну реєстрацію і зберігають оригінальну споконвічну графіку. Саме принцип єдиної оформленості товарного знаку в різних мовах світу обумовлює незмінність їх зовнішнього вигляду в українській мові і ніби-то виводить вживані слова за рамки граматики. Проте, виявлені такі особливості:

1) у рекламних текстах товарний знак часто вживається без розділових знаків: "*сир Хохланд - неземний смак*"; "*пиво Redd's - найвідвертіша насолода*";

2) не змінюються за відмінками: "*За допомогою "LG" наше життя стає легким*"; "*З Мюсли "Vitalis" ваш день повний здоров'я і задоволення*"; "*Спробуйте новий "Sprite" з лимоном*".

3) слово пишеться буквами однакової величини (тільки рядковими або тільки прописними): "Косметика "МІА" - тільки для молодшої шкіри". "Крем "VICHY". Здоров'я для шкіри. Здоров'я для життя".

4) несталими є усні рекламні повідомлення, в яких спостерігаються спроби відмінювання іноземних назв: "Регулярне використання *Fructis* дозволить вам забути про неслухняне волосся".

Слід зазначити, що функціонування іншомовної лексики в рекламному тексті відрізняється від традиційного, оскільки має свої способи графічного оформлення і граматичного вживання. Тільки з часом оформлення іншомовних слів упорядкується.

Наприкінці відзначимо, що рекламні тексти відрізняються одне від одного різним лексичним наповненням. Лексика, яку рекламисти використовують у своїх текстах, досить різноманітна. Слова вживаються як у прямому, так і в переносному значенні, а отже не завжди можна бачити лінгвістично правильно оформлену рекламу. Рекламистам найчастіше всеодно, яку лексику вони використовують, аби вона привертала увагу споживача, тим самим сприяючи появі комунікативних невдач. Тому знання потенційних можливостей української лексики при створенні рекламного тексту є необхідним.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Валгина Н.С. Активные процессы в современном языке: Учебное пособие.- М.: Логос, 2003. - 304 с.
2. Земская Е.А. Язык как деятельность: Морфема. Слово. Речь.- М.: 2004. - 521 с.
3. Имшинецкая И. Креатив в рекламе.- М.: РИП, Холдинг, 2004. - 174 с.
4. Русский язык конца XX столетия (1985-1995). - М.: "Язык российской культуры", 1996. - 480 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вероніка Бензар – аспірантка кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка

Наукові інтереси: вивчення рекламного дискурсу, порівняльна лексикологія.

МЕТОНІМІЯ ЯК КРЕАТИВНИЙ ЗАСІБ ЗБАГАЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ВІЙСЬКОВОЇ СФЕРИ

Дмитро ВАСИЛЕНКО (Горлівка, Україна)

Стаття присвячена проблемі діахронічного дослідження англійської військової лексики ХХ – початку ХХІ століття, побудованої шляхом метонімічного перенесення. У статті визначаються структурно-семантичні характеристики військових лексем, а також розкриваються їх функції.

The article deals with the diachronic study of the English war words of the 20th – 21st c., based upon metonymy. Their semantical, structural and functional characteristics are analysed in the article.

Фахова підмова, зокрема військова, є особливою формою існування мови, що має професійну спрямованість. Її найбільш рухомим компонентом є лексична підсистема, що має польовий характер, тобто її структура організована за принципом поля, в якому є центр із його ядром і периферія.

Військова лексика є сукупністю мовних одиниць, що поєднуються спільним змістом і відображають понятійну, предметну та функціональну схожість явищ, які вони позначають. Вона складається з військової спеціальної лексики (термінології) та військової субстандартної лексики і виконує важливу роль у збагаченні словникового складу англійської мови ХХ – початку ХХІ століття, про що свідчать численні лексикографічні джерела. Цей факт визначає *актуальність* лінгвістичного дослідження військових лексичних одиниць.

Метою даної статті є структурно-семантичне вивчення військової лексики, побудованої на основі метонімії. Дослідження проводиться у діахронічному аспекті. Мета роботи зумовлює необхідність розв'язання таких завдань: 1) визначення семантики військових лексичних одиниць, побудованих шляхом метонімічного перенесення, 2) встановлення способів творення метонімічних термінів і сленгізмів у військовій підмові, 3) розкриття їх функцій.

Об'єктом дослідження слугують військові термінологічні лексичні одиниці та військові сленгізми, утворені за допомогою метонімії, які виникли під впливом низки

екстралінгвальних чинників, а саме, історичних подій, зумовлених війнами за участю британських та американських військ, змінами поколінь військової зброї і техніки, розвитком військової стратегії у XX – початку XXI століття.

Предметом вивчення є структурно-семантичні особливості військових термінів і сленгізмів, в основі яких є метонімічний перенос. *Матеріалом дослідження* слугують дані, зафіксовані англомовними словниками [11; 12; 13; 14]. Приклади лексичних одиниць, які наводяться у статті, знаходять відбиття у вищезазначених лексикографічних джерелах і супроводжуються приблизними датами їх входження до англійської мови.

Слова, що передають поняття, пов'язані з війною як суспільно-політичним явищем, її сутністю – збройною боротьбою, головним засобом її ведення – збройними силами, і які вживаються у мові військових та належать до термінологічної і нетермінологічної лексики, розподіляються за певними тематичними групами, під якими розуміють лексичні одиниці, що поєднуються однією ситуацією або однією темою, і для яких зв'язок між значеннями, тобто загальна ідентифікуюча (ядерна) сема (Archi-Semgruppe) [15], не є обов'язковими. Відношення між елементами тематичної групи зумовлені екстралінгвальними чинниками, а вона є сукупністю матеріальних та ідеальних денотатів, що позначаються словесними знаками [5].

Форма упорядкування денотатів, що складають тематичну групу, є перерахування. Назвами тематичних груп є слова. Дані тематичні групи поповнюються новими лексичними одиницями в різні періоди розвитку військової підмови: керівництво, управління військами – *control, direction*; військовослужбовці – *soldiers, combatants*; зброя – *weapons*; військова техніка – *military equipment*; боротьба, бій, військові дії – *struggle, fight, battle*.

Військові лексичні одиниці XX – початку XXI століття досліджуються у діахронічному аспекті. Як зауважує Г. А. Клімов, “часова перспектива діахронічного опису мови може суттєво варіювати, оскільки період, протягом якого розглядаються зміни, може бути і досить обмеженим, і скільки завгодно довготривалим” [7: 114]. Передумовою діахронічного дослідження є наявність двох або більшої кількості синхронних зрізів. Лексичні одиниці, що аналізуються нами, розподіляються за синхронними зрізами, виділення яких ґрунтується на екстралінгвальних та інтралінгвальних ознаках змін військової термінологічної і нетермінологічної лексики, і які співпадають з періодами війн XX – початку XXI століття за участю британських та американських військ.

Під військовим терміном розуміють “спеціальне найменування, яке має просту або складну формальну структуру (словосполучення), що співвідноситься з певним поняттям із сфери військової справи (військової науки, техніки, життєдіяльності військ і таке інше), в семантичній структурі якого є сема “військовий”, “бойовий” [2: 48].

Різновидами військової лексики є слова, які не належать до літературної мови, вживаються, головним чином, в усному мовленні військових і утворюють різні соціально-функціональні класи слів, які складаються з неоднорідних за своєю функціональною характеристикою лексичних одиниць. Мовознавці вживають різні терміни для їх найменування: професіоналізми, жаргонізми, сленг (розмовна лексика, просторіччя) [1; 9; 10]. Усі ці лексичні одиниці поєднуються на основі одного функціонально-семантичного критерію: вони характеризують сферу неофіційного професійного спілкування військових.

У нашому дослідженні термінологічна лексика протиставляється субстандартній, що передбачає включення до складу останньої лексем, які в англомовних словниках мають лексикографічні маркери *informal, slang*, наприклад, *Soft Berets (n) (infml)* – “військові підрозділи Великої Британії”, *rotor head (n) (sl)* – “пілот гелікоптера”. Вважаємо термін “військовий сленг” найбільш широким поняттям у порівнянні з іншими категоріями субстандартної лексики, а також таким, що відповідає англомовній лексикографічній традиції, тому у подальшому вживаємо терміни “військовий сленг”, “військові сленгізми” та “військова субстандартна лексика” як синонімічні поняття.

Важливу роль у збагаченні військового лексикону відіграють семантичні способи утворення нової лексики, зокрема, метонімічний перенос, який “здійснюється на основі суміжності двох речей, їх поєднання у просторі або часі” [3]. При цьому змінюється не тільки річ, але й саме поняття.

У військовій термінологічній лексиці існують певні категорії назв, які мають два денотати: процес і результат (*bombing, blocking, mouseholing*), приміщення і люди (*air operations center*), організація і військова техніка (*air carrier*), військові дії і зброя (*atomic deterrence*), процес і вантаж (*airlift logistics, airlift*). Наприклад, “*The soldiers cleared each house by mouseholing through the attic and the rooms*” [Time, November 29, 2004].

Нові термінологічні поняття можуть позначатися назвами осіб, як правило, власними іменами винахідників зброї: *Browning* – “автоматична гвинтівка Браунінга” (*Browning* (1855-1926)), *Lewis* – “кулемет Льюїса” (*Lewis* (1858-1931)). Відбувається трансформація власних імен у загальні ім’я.

Метонімічний перенос у сфері військової термінології здійснюється також у тому випадку, коли реалізується зв’язок між одягом людини і нею самою: *Green Berets* (1975) – “спеціальні підрозділи армії США”.

Метонімічні переосмислення термінологічної або загальноживаної лексики відбуваються у військовій субстандартній лексиці. Лінгвальні інновації, що будуються на основі метонімії, створюють такі тематичні групи:

1) військовослужбовці: *boot* (sl) (1920) – “новобранець”, *hard hat* (sl) (1930) – “кавалерист”, *yellow legs* (sl) (1952) – “моряки”, *black hats* (sl) (1970) – “спеціальні підрозділи, що готують зони приземлення (мають чорні капелюхи)”, *scope head* (sl) (1975) – “оператор радіолокаційної установки (*scope* – індикатор)”, *bubblehead* (sl) (2003) – “підводник”; 2) зброя: *five nine* (sl) (1920) – “снаряд діаметром 5.9 дюймів”, *seventy-five* (sl) (1925) – “рушниця калібру 75 мм”, *microwaves* (sl) (2003) – “мікрохвильова зброя”; 3) військова техніка, прилади: *decks* (sl) (1920) – “крила літака”, *head* (sl) (1920) – “головна частина”, *nose* (sl) (1925) – “носова частина фюзеляжу”, *wing* (sl) (1945) – “літак”, *big voice* (sl) (2005) – “сирена”. Наприклад, “*There are signs that microwave weapons will represent a revolutionary concept for warfare, principally because microwaves are designed to incapacitate equipment rather than humans*” [Time, January 27, 2003].

Основними структурними метонімічними моделями термінологічних і нетермінологічних лексичних одиниць є **n + n** *blister foot* (n) (sl) (1945) – “ніхотинець”, **adj + n** *Red Berets* (n) (1995) – “парашутисти повітряних сил Великої Британії”. Словотвірна модель **n + n > n** є домінуючою моделлю творення нових складних військових термінів та нових сленгізмів. Вона створює істотні можливості для номінації предметів і явищ дійсності, характеризує їх і співвідноситься одночасно з двома предметами, ознаки яких має той предмет, що отримує назву [4].

Метонімічним перенесенням найменування з частини на ціле є бахуврихи, складні слова з підрядним зв’язком між мотиваторами в мотивуючій дефініції, що виражають належність ознак, позначених твірними основами, посесору: *leatherneck* (sl) (1920) – “моряк”, *high hat* (sl) (1930) – “досвідчений авіатор”, *red leg* (sl) (1970) – “артилерист”, *jarhead* (sl) (1991) – “моряк”. Бахуврихи є найбільш розповсюдженими у субстандартній лексиці. Вони складають приблизно 2% військових сленгізмів (від 1471 лексем), що досліджуються нами. 50% з них утворюються на основі лексем *head, neck, brain, leg*.

Як зауважують М. М. Полужин і Л. Ф. Омельченко, “виникнення посесійних структурно-складних лексем зумовлено метонімічним або метафоричним переосмисленням, характерним для розмовного мовлення та експресивної просторічної номінації і невимушеного спілкування, що досягає високого коннотативного ефекту і продуктивності в узуально-мовленнєвому стилі, а також у сфері сленгізмів та оказіоналізмів” [8: 51]. Бахуврихам властиве емоційно-негативне ставлення до референта, груба експресивність та жартівлива образність. Такі лексичні одиниці не стільки позначають предмети, поняття, або явища, скільки характеризують їх.

Результати дослідження свідчать про те, що метонімія застосовується у створенні приблизно 2% субстандартної лексики (від 1471 лексем) та 1,5% військової термінологічної лексики (від 1187 лексем). Кількісні показники семантичних неологізмів-термінів, в основі яких є метонімія, зменшуються наприкінці ХХ століття (2%-0,5%), в той час, як кількість семантичних неологізмів-сленгізмів виявляє незначне варіювання за синхронними зрізами (2%-1,8%).

Слід зазначити, що як механізм утворення нових лексичних одиниць, метонімія менш поширена у порівнянні з метафорою тому, що вона спирається на стійкі, реальні, завжди обмежені зв'язки з поняттями, предметами та явищами [3]. Проте вона залишається важливим креативним засобом збагачення військового лексикону протягом XX – початку XXI століття. Завдяки метонімічним переносам думка набуває більш яскравого вираження, а поняття, що передаються нею збагачуються додатковими конкретними уявленнями.

Вважаємо перспективним подальше дослідження англомовної військової лексики, побудованої шляхом метонімічного перенесення, у когнітивно-дискурсивному ракурсі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баранникова Л. И., Массина С. А. Виды специальной лексики и их экстралингвистическая обусловленность // Язык и общество. – Саратов: Саратов. гос. ун-т. – 1993. – Вып. 9. – С. 10-25.
2. Гарбовский Н. К. Сопоставительная стилистика профессиональной речи (на материале русского и французского языков). – М.: Наука, 1988. – С. 48.
3. Иванова О. С. Метонимия как один из путей образования терминов // Проблемы словообразования. – Владивосток: Дальневост. гос. ун-т. – 1979. – Вып. 7. – С. 39-42.
4. Карацук П. М. Некоторые закономерности образования сложных существительных в английском языке // Проблемы словообразования. – Владивосток: Дальневост. гос. ун-т. – 1979. – Вып. 7. – С. 28-34.
5. Левицкий В. В. Семасиология. – Винница: Нова книга, 2006. – 512 с.
6. Немченко В. Н. О диахронии и синхронии в словообразовании // Филологические науки. – 1985. – № 5. – С. 49-55.
7. Общее языкознание. Методы лингвистических исследований. – М.: Наука, 1973. – 318 с.
8. Полужин М. М., Омельченко Л. Ф. Бахуврихи у сучасній англійській мові. – Ужгород: Ужгород. нац. ун-т. – 2004. – 60 с.
9. Судзиловский Г. А. Сленг – что это такое? Английская просторечная военная лексика. – М.: Воениздат, 1973. – 182 с.
10. Шелов С. Д. Терминология, профессиональная лексика и профессионализмы (К проблеме классификации специальной лексики) // Вопросы языкознания. – 1984. № 5. – С. 76-87.
11. Algeo J. Fifty Years Among the New Words. A Dictionary of Neologisms. – Cambridge University Press, 1993. – 257 p.
12. Bowyer R. Dictionary of Military Terms. – Bloomsbury, 2004. – 262 p.
13. Dickson P. War Slang. American Fighting Words and Phrases from the Civil War to the Gulf War. – New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore, Pocket Books, 1994. – 403 p.
14. Random House Webster's Unabridged Dictionary. – New York, Random House. – 2001. – 2229 p.
15. Weinreich U. On the semantic structure of language // Greenberg J. H. (ed.) Universals of language. – Cambridge (Mass.), 1963. – P. 176.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дмитро Василенко – викладач кафедри практики та фонетики англійської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: англійська лексикологія, соціолінгвістика.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗІСТАВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ЛЕКСИЧНОЇ СЕМАНТИКИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Наталія ГРИГОРЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті проаналізовано характер контрастивних досліджень останнього десятиліття в Україні та Росії; розглянуто роль, місце та основні тенденції зіставної лексичної семантики у сфері зіставного мовознавства.

The article deals with the analysis of the Ukrainian and Russian contrastive linguistic investigations of the recent decade; the role, the place and the tendencies of contrastive lexical semantics in the sphere of contrastive linguistics are described in the paper.

Зіставлення мов – цікава і досить популярна на сьогодні сфера лінгвістичних досліджень. Це можна пояснити сучасною глобалізацією і тим фактом, що наш час – епоха інформації та міжкультурної комунікації.

Історію зіставних досліджень і становлення зіставного мовознавства як лінгвістичного явища та окремої науки добре презентовано в роботі відомого українського мовознавця М.П. Кочергана „Основи зіставного мовознавства”, в якій на рівні сучасних досягнень лінгвістики інтерпретовано основні поняття і методику контрастивних досліджень. Як зазначає вчений, „нині зіставне мовознавство – це наука, яка вже сформувалася, має свою мету, предмет і методи аналізу” [4:38]. І хоча ідея зіставлення мов сягає давніх часів, лише тепер, у кінці XX – на початку XXI століття, ми говоримо про системність зіставних досліджень: емпіричні здобутки спираються на досить широку теоретичну базу і концептуальне підґрунтя, а порівнювані явища розглядаються у їх системних взаємозв'язках та функціонуванні.

Звичайно, деякі питання все ж таки залишаються дискусійними і вимагають подальшої розробки та опрацювання.

Мета нашої статті – визначити основні вектори зіставних лінгвістичних досліджень в Україні та Росії на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки. Актуальність такого аналізу можна пояснити значним збільшенням саме контрастивних лінгвістичних розвідок та необхідністю скоордувати зусилля молодих науковців у спробах вирішення нагальних проблем зіставного мовознавства.

Перші теоретичні роботи з контрастивної лінгвістики датуються другою половиною ХХ ст., що майже співпадає з поверненням в коло інтересів мовознавців проблем семасіології. Після дескриптивної лінгвістики і, як результат, невдач в спробах опису конкретних мовних систем на чисто формальній основі, черговий виток в історії мовознавства привів до інтенсивного розвитку семасіології як в синхронному, так і в діахронічному планах. Саме тоді відбулося доосмислення спадщини В.фон Гумбольдта і О.О.Потебні, які в свій час висунули питання „внутрішньої форми мови” та „внутрішньої форми слова”, а також М.М.Покровського, який висловив ідею про існування загальних закономірностей в семасіологічних явищах і вважав зіставний семантичний аналіз основою вивчення змістової сторони мовних одиниць [1:13,16].

Лінгвістична семантика кінця минулого століття вже усвідомила різницю між немовним мисленневим змістом, на який вказує, „натякає” мовний знак, та мовним значенням, що виконує розрізняльну, знакову функцію [6:20]; зрозуміла необхідність розмежування мовного (лексичного) значення від значимості та смислу; а також визнала певну самостійність мовного значення як автономної одиниці з власною внутрішньою структурою [2:9]. Традиційне розуміння семасіології як лексичної семантики розширилося до розуміння її як науки про змістовий аспект всіх рівнів мови (в результаті чого виділяють лексичну, словотвірну, граматичну семантику), що віддзеркалюється у роботах сучасних науковців, наприклад*: „Семантика и структура субстантивных деривационных парадигм во французском и татарском языках” (А.М.Хайруллина), „Семантика императива и способы его выражения в разноструктурных языках” (Н.В.Головина), „Структурно-семантическая организация безличных предложений в английском и французском языках” (С.А.Иванов), „Типи неозначеного суб’єкта-діяча в англійській та українській мовах” (О.В.Клименко) та інші.

В останнє десятиліття відбулося поєднання двох лінгвістичних напрямів - семасіології та зіставного мовознавства, та йде вироблення цілісної концепції контрастивної семасіології [5:16]. Сучасні дослідження як раз і концентрують свою увагу на зіставленні структурно-семантичних та функціонально-семантичних особливостей мовних одиниць різних мовних рівнів. В залежності від конкретного предмета дослідження розрізняють зіставну фонологію, зіставну лексикологію, зіставну граматику, зіставну стилістику і новоутворений напрям – зіставну лінгвістику тексту (як результат співпраці зіставного мовознавства з теорією перекладу [4:19]). Зрозуміло, що такий поділ досить умовний, оскільки мовна структура – це складна система взаємозв’язків та взаємозалежностей, які не так вже й просто розділити, деякі мовні одиниці та категорії розкривають свою природу або знаходять своє вираження лише в контексті, а при зіставленні двох чи більше мов нерідко доводиться мати справу і з явищем інкогерентності [3:9].

За даними електронних каталогів [7;8;9] нами було проаналізовано списки та автореферати дисертаційних робіт зіставного характеру за останнє десятиліття по Україні та Росії. Якщо російські роботи рахуються у сотнях (майже 800), то українські – лише в десятках (трохи більше 60).

Зрозуміло, що це пояснюється територією країн і кількістю наукових осередків у них. Але крім цього, через адміністративно-політичні причини (устрій СРСР, статус російської мови) українські дослідники не мали свободи дій у зіставному мовознавстві, тому українська контрастивна лінгвістика ніби надолужує втрачене в останні роки.

Зіставні дослідження тісно переплітаються з типологічними та порівняльно-історичними: перші на базі зіставлення визначають типологічні ознаки досліджуваних явищ (наприклад, „Сонанти українського, російського та польського мовлення” (Т.В.Бобкова), „Типологія термінів спорідненості” (Л.Б.Ніколаєва), а другі – реконструюють давні форми

порівнюваних одиниць (наприклад, „Генезис й еволюція квантитативних імен в слов'янських мовах” (Т.Б.Лукінова) або „Еволюція антропонімних формул в слов'янських мовах” (С.М.Медвідь). Не можна заперечити і зв'язок зіставних досліджень з практикою перекладу: наприклад, в роботі З.Г.Кочерги „Експресивність номінативних речень як перекладознавча проблема” не лише наведено перекладознавчий аналіз речень такого типу, а й реалізовано багатоаспектне зіставлення структури, семантики і стилістики номінативних речень англійської та української мов.

Отже, міжмовні дослідження проводяться у багатьох напрямках і, як зазначалося вище, на всіх рівнях мовної структури. Якщо підрахувати загальну кількість робіт і розділити їх по групах в залежності від об'єкту дослідження, то матимемо таку картину: дві третини зіставних досліджень в Україні (більше половини – в Росії) належать до сфери лексичної семантики, оскільки аналізують певну групу або певний тип лексики декількох мов; на другому місці – лінгвокультурологічні зіставлення, присвячені аналізу способів вербалізації певного концепту або специфіки відображення тих чи інших лінгвістичних явищ в національній мовній свідомості; приблизно п'ята частина російських дослідників обирають граматичний аспект зіставлюваних мов, розглядаючи ту чи іншу частину мови або граматичну категорію; серед українських робіт – лише декілька мають справу з питаннями морфології та синтаксису і, як правило, паралельно з лексичним та прагматичним аспектами (наприклад, „Спонукальні конструкції в англійській та українській мовах” (Г.Г. Дрінко).

Приблизно 5 % російських досліджень можна віднести до зіставної лінгвістики тексту – автори концентрують увагу на особливостях текстів певного стилю в різноструктурних мовах, тобто досліджуються стилістичні та комунікативно-прагматичні особливості різних дискурсів (наприклад, „Гендерное своеобразие функционирования дискурсивных элементов в английском и русском языках: экспериментально-сопоставительное исследование на материале разностилевых текстов” (А.Е.Котов), „Когнитивная модель типологического анализа текста делового письма (на материале русского и английского языков)” (Г.Х.Даутова); є одна українська робота такого плану - „Функціонально-структурні особливості текстів дипломатичного листування” О. М. Пазинич на матеріалі української, російської та англійської мов); у вітчизняних роботах, як і в багатьох російських, досліджують різні стилістичні або лексичні явища в тому чи іншому дискурсі: фреймову репрезентацію іронії в українській, російській, польській та англійській пресі (Г.В.Яновська); ідеологічний та культурно-національний компоненти в семантичній структурі лексики політичного дискурсу (на матеріалі французької та російської преси) (Г.В. Весна) – тобто розглядається питання взаємозв'язку семантики і прагматики мовних одиниць та його адекватного відтворення у міжкультурній комунікації.

Зіставний словотвір та зіставна фонетика найменше представлені у сучасних дослідженнях (до 5% робіт). Це можна пояснити тим, що зіставні фонетичні та граматичні дослідження мають набагато довшу історію, ніж зіставна лексикологія (згадати хоча б роботи М.С.Трубецького, Л.В.Щерби, О.О.Потебні, Ю.О.Жлуктенка), а друга половина минулого століття характеризується значними здобутками в цих сферах, особливо у вітчизняних дослідженнях словотвірної системи різних мов (Т.М.Возний, І.І.Ковалик).

Таким чином, як бачимо, лексична семантика займає домінуюче місце в сучасних зіставних дослідженнях. Контрастивний аналіз лексико-семантичних систем мов охоплює всі рівні цих систем (рівень ЛСП, ЛСГ, лексем, ЛСВ, сем) з урахуванням парадигматичних, синтагматичних та епідигматичних зв'язків і відношень між всіма лексичними одиницями зіставлюваних мов. Проблема складає специфічний характер об'єкту дослідження. Теорія поля полегшила визначення цього об'єкту, але ускладнюючим фактором є змінність значення, наявність різних значень у багатозначних слів, питома вага того чи іншого семантичного компонента в значеннях елементів поля, тобто ті семасіологічні аспекти, які пов'язані з природою та властивостями значень слів. Крім того, залишається неможливим чітко визначення меж лексико-семантичних полів та їх „наповненості”, оскільки, по-перше, сам принцип та масштаб виділення „поля” різняться у різних науковців (порівняйте, тематичне поле «ландшафт» (Е.В.Харькова), поле «міцний» (М.Р.Ковтанюк), лексико-фразеологічне поле «назви керівників» (В.В.Поталуй), мікрополе «говорить» (Н.Р.Ганиева); по-друге, лексико-семантична система мови є відкритою, тобто вона найгнучкіша і

найдинамічніша серед мовних рівнів; по-третє, співвідносні поля у зіставлюваних мовах ніколи не співпадають; і по-четверте, лексична система як знакова, що відображує об'єктивацію реального світу у свідомості людини, має такі ж за складністю переплетіння та взаємозумовленість своїх одиниць, як і ті явища дійсності, які вони позначають. Іноді, об'єктом дослідження виступає функціонально-семантичне поле (ФСП) – іншими словами, лексика є лише одним зі шаблів дослідження певної категорії (наприклад, І.Г.Воротнікова аналізує в зіставному плані ФСП починальності в німецькій та англійській мовах, В.М.Ткачук - категорію суб'єктивної модальності, В.А.Ригованова - категорію авторизації в українській та англійській мовах"; І.Н.Яковлева - категорію стану, А.В.Чибук - ФСП припущення в німецькій та російській мовах). Тобто, складність та суперечливість лексико-семантичної системи мови (як і мовної системи взагалі) вимагають диференційованого, ретельно продуманого підходу до її вивчення, а так як одночасний аналіз всієї системи, як бачимо, неможливий, залишається досліджувати її по частинах, що і відбувається у сучасних роботах з зіставної лексичної семантики.

Як вже зазначалося, зіставні лексичні дослідження спираються на денотативний, парадигматичний та синтагматичний принципи (у психолінгвістичних експериментах – ще і на асоціативний принцип).

За денотативним принципом враховують природний поділ речей, явищ, якостей, дій, процесів, станів, відображений в структурі мови. Тобто, на цьому принципі базується виділення певних класів слів як об'єкту дослідження (наприклад, дієслова мовлення (А.Р. Кероп'ян), назви птахів (Л.В. Дробаха), посесивні дієслова (Г.А. Чанишева), дієслова розташування (М.В. Мирончук), прикметники зі значенням узагальненої позитивної оцінки (Н.М.Кислицина) тощо). Але оскільки такий підхід має екстралінгвістичний характер (т.я. спирається на інтуїцію дослідника), то залучаються більш формалізовані методи і прийоми, які враховують і мовні властивості лексичних одиниць, а саме їх семну структуру (тотожні та диференційні компоненти значень) та кількість і якість їх валентностей.

Таким чином, найпродуктивнішим на сучасному етапі є зіставлення не окремих слів чи їх груп, а лексико-семантичних полів як сукупностей парадигматично пов'язаних лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту і відображають поняттєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ [4:297]. Варто ще раз зазначити, що межі між окремими макро- та мікрополями дуже нечіткі, рухливі; часто вони частково накладаються одне на одне, схрещуються, взаємодіють одне з одним. Аналіз внутрішньої структури таких утворень здійснюється двома шляхами: „знизу-вгору” (від синонімічних рядів, антонімічних груп тощо – до їх поступового поєднання за допомогою певних ідентифікаторів в більш загальні семантичні класи) або „зверху-вниз” (шляхом поступового поділу макрополя за допомогою тих чи інших ідентифікаторів на менші семантичні підсистеми) [2:183]. Отже, головне – вичленити ідентифікуючі семантичні компоненти, що реалізується за допомогою тлумачних словників (альтернативи ще не винайдено). Будь-яке сучасне зіставне дослідження лексичної семантики базується на опозиційному методі, основою якого є систематизація семантичних опозицій, виділених у лінгвістичному експерименті (на базі лексикографічних джерел) за допомогою компонентного, дистрибутивного і трансформаційного аналізу.

Якщо говорити про аспекти контрастивних досліджень в лексикології, то можна зазначити, що хоча в більшості сучасних праць лінгвістичні явища розглядаються в семасіологічному плані, існує немало робіт і ономасіологічного характеру: нерідко науковці аналізують способи словотвору (Л.В.Сегін), мотивацію мовних одиниць (А.М.Сердюк), описують мовні засоби на позначення того чи іншого поняття.

Якщо розглядати сучасні зіставні дослідження за характером обраної для аналізу лексики, то можна зробити такі висновки.

До 20 % російських та 10 % українських робіт присвячено фразеології зіставлюваних мов (іноді – в складі тієї чи іншої лексико-семантичної групи), наприклад: „Структурні та функціонально-семантичні особливості соматичних фразем в романських мовах” (Н.Я.Стрелець), „Антропоцентризм фразеологічної семантики” (О.В.Забуранна), „Лексика та фразеологія античного походження в англійській та українській мовах” (О.С.Скубашевська), „Квантитативные фразеологические единицы в современных западнороманских языках” (Д.А.Скоробутов), „Глагольные фразеологизмы русского, английского и французского

языков” (М.И.Грицко) та інші. В дослідженнях фразеології доводиться той факт, що визначаючим фактором корелятивності ФО різних мов є психологічно-соціальний фактор; в деяких роботах розглядаються шляхи метафоризації та метонімізації ФО, аналізується словотвірний потенціал таких мовних одиниць. Цікавими є дослідження паремійних мовних одиниць різних мов: прислів'я та приказки як ніщо інше розкривають національну специфіку концептуалізації світу та своєрідність мовних картин світу (Е.Н.Семенова, Э.М.Соziнова, В.В.Павлов; В.Л.Пірогов).

Різноманітні термінологічні системи разноструктурних мов зіставляються у приблизно десятій частині досліджень, причому провідне місце займають медична (в Росії), юридична та економічна термінологія (наприклад, Г.М.Ляшук розглядає терміни права, С.М.Криштал - підмову фінансів; А.Н.Зарипова – економічні терміни, Н.Л.Сердюкова – термінологію психіатрії тощо). Серед інших терміносистем, що користуються увагою науковців, виділяються екологічна (Н.Н.Крючкова, Е.М.Горохова), спортивна (И.Ю.Апалько, И.Ю.Хмелевская), лінгвістична (Л.В.Ухват; О.А.Крюкова), загально-політична (С.Е.Бачаева), термінологія ЗМІ (Д.К.Ефимов) та телебачення (А.В.Ивкина).

Серед лексичних явищ, які найчастіше потрапляють в поле зору дослідників, варто зазначити синонімію (А.Т.Галиева, Э.Н.Уртеноева, О.В.Грицких), антонімію (Н.А.Погребная, О.Н.Лихачева), конверсію (О.Г.Ильинская), деонімізацію (Р.З.Ханичев, И.Ф.Габдуллина), у вітчизняних роботах – міжмовну омонімію (Л.І.Мартиросян, М.А.Беднаж), антропонімію (В.О.Кравченко, І.В.Бойчук) та псевдонімію (О.В.Петрова). Досить популярним є дослідження певних запозичень та їх адаптації в різних мовах: біблеїзмів (Е.В.Каминская, А.О.Жолобова), античної лексики (О.С.Скубашевська), іншомовних термінів (М.Г.Зеленцова) тощо. Не на останньому місці і зіставлення неологізмів (Л.Б.Гацалова, А.И.Яценко, О.В.Баран), композитів (О.О.Селіванова; Н.Ю.Суворкина, Н.В.Аржанцева), редукованих (Ф.Р.Минлос) та абрєвіованих (М.А.Ярмашевич, В.А.Беляева) мовних одиниць різних мов. Двома роботами представлено дослідження звуконаслідувальних слів: в українській, російській та англійській мовах (І.О.Гаценко), а також в німецькій, французькій та російській (О.А.Хабибуллина).

Тематичний аналіз лексико-семантичних груп, які обирають науковці в сучасних дослідженнях, демонструє очевидне домінування певних класів лексики. Найчастіше зіставляються мовні одиниці на позначення кольорів (але не в українській мові!), емоцій та осіб за певними ознаками, а також соматична лексика і терміни спорідненості різних мов. Наприклад, „Семантика цветообозначений в разностемных языках” (Ф.А.Тугушева), „Анализ внутренней формы наименований лица в английском и французском языках” (И.Р.Зайнетдинова), „Лексическое выражение эмоций в контексте разных культур” (Н.А.Багдасарова), „Семантика позитивной мотивной лексики: на матеріалі англійської, української та новогорької мов” (О.С.Сарбаш) тощо. Немало випадків зіставлення зоонімів, фітонімів, назв птахів, різноманітних груп предикатів (сприйняття, мовлення, мислення, поведінки, ставлення тощо), а також семантичних категорій стану, гендера, заперечення, модальності, темпоральності та локативності, фазовості та інших. Щодо концептів, одиниць етнокультурної інформації про світосприйняття речей та явищ, позначуваних мовою, то якщо українські дослідники розглянули до 10 концептів («добро» (Н.І.Іваненко), «шлях» (О.С.Пальчевська), «дім», «сім'я» (Т.В.Сорока), «чоловік», «жінка» (О.С.Бондаренко), «гра» (В.Ф.Старко), то в російських зіставних дослідженнях маємо більше 80 (найчастіше зустрічаються спроби структурувати і порівняти концепти «страх», «любовь», «добро/зло», «труд/лень», «время», «душа», «красота», «судьба», «война» тощо).

Переважає більшість робіт має справу зі слов'янськими, германськими та романськими, рідше - тюркськими мовами. Багатонаціональність Російської Федерації віддзеркалюється у зіставних лінгвістичних дослідженнях: в роботах всього фігурує більше 60 мов (індоевропейської, тюркської, кавказької, монгольської та інших мовних сімей). Тобто, як правило, зіставляються мови різних груп, але певна кількість досліджень розглядає близькоспоріднені мови (часто в діахронічному плані). Аналіз мов, обраних для зіставлення, підтверджує унілатеральний характер досліджень: у більшості випадків основою порівняння виступає одна з мов, як правило – рідна для дослідника.

Таким чином, можна зробити висновок, що найбільш дослідженою російська мова є в зіставленні з англійською, німецькою, французькою, іспанською, татарською, таджикською,

башкірською, кабардино-черкеськими, дагестанськими та китайською мовами. Окремі контрастивні розвідки торкаються мов таких мовних груп, як манчжурська, семітська, фіно-угорська та самодійська.

Щодо вітчизняних контрастивних досліджень, то українська мова найчастіше зіставляється з англійською, російською, німецькою та французькою (в різних комбінаціях), декілька робіт мають незвичне коло дослідження – автори залучили польську (Н.О.Ярошенко, Т.В.Бобкова), новогрецьку (О.С.Сарбаш, О.О.Рулевая, В.О.Кравченко), японську (О.В.Забуранна), перську (О.Ч.Кшановський), угорську (М.П.Фабіан) мови. Частина розвідок сконцентрована на контрастивному аналізі мов однієї групи: західногерманської (І.Г.Воротнікова, Г.А.Чанишева), романської (Н.Я.Стрелець), східнослов'янської (Л.І.Мартиросян). Одна українська робота має об'єктом зіставлення тюркські мови: автор аналізує фонетичну та лексико-семантичні системи турецької та кримськотатарської мов (І.А.Меметов).

Таким чином, можна говорити, що контрастивна лінгвістика в наш час активно розвивається. Зіставні дослідження розширюють рамки мовознавства, досліджуючи широкі гуманітарні проблеми взаємовідносин мови та культури, мови та національної свідомості, а рішення цих проблем можливе лише на основі аналізу найтонших відмінних рис між мовами [5:300]. Природа мови багатомірна – її неможливо зрозуміти без дослідження семантики мови та її рівнів, і в першу чергу – лексико-семантичної мовної системи. Семемний рівень контрастивного опису лексики зіставляюваних мов є вихідним (адже структура лексичних значень слів схильна до моделювання універсальних концептів загальної когнітивно-семантичної сфери засобами національно-мовних систем [5:304]), а також пов'язаним в описі лексико-семантичних відмінностей на наступних рівнях зіставлення.

*Примітка: прізвища російських науковців та назви їх праць наводяться мовою оригіналу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Беляевская Е.Г. Семантика слова. – М.: Высшая школа, 1987. – 128 с.
2. Васильев Л.М. Семантика русского глагола: Учеб. Пособие. – М.: Высшая школа, 1981. – 184 с.
3. Жлуктенко Ю.О., Бублик В.Н. Контрастивна лінгвістика. Проблеми і перспективи // Мовознавство. – 1976. - № 4. - С. 3-15.
4. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 424 с.
5. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
6. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – М.: Просвещение, 1958. – Т.1. – 358 с.
7. 20 000 авторефератов <http://avtoreferat.ukrlib.org/>
8. Каталог українських дисертаційних робіт <http://www.ukrlib.org/>
9. Научная электронная библиотека, 2003-2008 <http://www.lib.ua-ru.net/disser/ru>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Григоренко – аспірантка кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: зіставна лексикологія, емотивна лексика.

ПОЛІСЕМІЯ КОГНІТИВНИХ ДІЄСЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Ірина ДІЛАЙ (Львів, Україна)

У статті розглядається сутність полісемії когнітивних дієслів англійської мови. Проаналізовано співвідношення між кількістю значень дієслів та їх семантичним статусом, визначено ступень полісемії когнітивних дієслів та його залежність від інших характеристик лексем.

The article focuses on the polysemy of English cognitive verbs. The correlation between the number of the verbal meanings and their semantic status has been analysed. A degree of polysemy of cognitive verbs and its dependence on other properties of the lexemes has been identified.

Полісемія слова є мовною універсалією. Під полісемією розуміємо не просто здатність слова мати два і більше значень, а наявність зв'язку між узуальними значеннями слова. Об'єднані узуальні значення слова утворюють семему, своєрідне віртуальне значення багатозначного слова. У практиці укладання тлумачних словників ототожнення подібних узуальних значень як таких, що представляють одне слово, здійснюється через об'єднання їх в одну словникову статтю – вокабулу.

Внутрішньолексемні семантичні відношення між узуальними значеннями називають епідигматичними, а відповідний аспект лексико-семантичної структури мови – епідигматика [5: 169]. У сучасній лінгвістиці епідигматика визнана третім виміром мовної системи, поряд із парадигматикою та синтагматикою. Відношення між узуальними значеннями полісемічної лексики кваліфікують як «семантичну деривацію» [2: 13]. Термін «семантична деривація» може позначати як процес, так і результат семантичних переходів. В цьому ж значенні вживаються терміни «семантичний словотвір» (В. В. Виноградова, Ю. Д. Апресян), «семантична похідність» тощо.

Мовленнєва багатозначність виявляється у безкінечності (недискретності) актуальних значень слова. Конкретну репрезентацію лексики у мовленні становить лексико-семантичний варіант (ЛСВ). Принцип дифузності (включення, перетину, поєднання) значень є вирішальним чинником у визначенні семантики слова [12]. Саме дифузність узуальних значень ускладнює визначення інваріантного значення, а також розмежування окремих лексико-семантичних варіантів у лексикографічній практиці. В основному розмежування узуальних значень (ЛСВ) здійснюється шляхом звернення до синтагматичного контексту.

Мета цієї статті полягає у виявленні особливостей полісемії когнітивних дієслів сучасної англійської мови та встановлення її зв'язку з іншими змістовими та формальними характеристиками мовних одиниць. Мета передбачає вирішення конкретних завдань: встановлення середньої кількості значень когнітивних дієслів у сучасній англійській мові; встановлення залежності кількості узуальних значень дієслів від їх семантики; встановлення співвідношення між довжиною слова та кількістю значень; встановлення зв'язку між полісемією та фонологічною структурою слова; виявлення залежності семантичного обсягу когнітивних дієслів від частоти їх актуалізації, а також встановлення механізмів семантичної деривації у лексико-семантичній групі когнітивних дієслів; виявлення випадків регулярної семантичної деривації.

Матеріалом дослідження полісемії когнітивних дієслів англійської мови слугувала суцільна вибірка, здійснена на основі WordNet 3.0. (електронного тезауруса англійської) [14]. Тезаурус було обрано з кількох міркувань. WordNet є найбільш сучасним тезаурусом, у якому значення повнозначних частин мови представлені у вигляді дефініцій, синонімічних рядів (синсетів), подані показники частотності, приклади актуалізації. WordNet кваліфікується як концептуальний тезаурус: при його укладанні враховані останні здобутки лексикографії, психолінгвістики, нейролінгвістики, зокрема теорії людської пам'яті (проект здійснюється у Принстонському університеті під керівництвом Дж. Міллера). У WordNet виділено більше узуальних значень слова, ніж у тлумачних словниках, хоча у тезаурусі наводяться лише сучасні значення. Критерієм розмежування значень є синтагматичний контекст.

Проведений кількісний аналіз полісемії когнітивних дієслів англійської мови на основі WordNet 3.0. виявив низку особливостей цієї групи дієслів.

Згідно з даними авторитетних досліджень, середня кількість значень слова залежить від ступеня «аналітичності» мови та від належності слова до того чи іншого морфологічного класу (частини мови) [7: 21]. Для англійської мови характерний високий показник полісемічності. Середня кількість значень дієслів у тезаурусі Роже – 3,5 [1]. Для порівняння, у німецькій мові – 2,09 [7]. Ознакові слова (дієслово та прикметник) в середньому багатозначніші, ніж предметні (іменник). Найширший семантичний обсяг мають дієслова. А.А.Полікарпов вважає, що таке явище пов'язане з категорією абстрактності/конкретності [9: 86]. Проте, таке твердження не знайшло підтвердження у представників Чернівецької школи квантитативної лінгвістики. Категорія абстрактності/конкретності видається надто невизначеною в лінгвістиці, щоб слугувати критерієм полісемії [6: 205].

В результаті здійсненого нами кількісного аналізу було встановлено коефіцієнт полісемії (середню кількість значень) когнітивних дієслів англійської мови, відібраних у WordNet. Загальна кількість дієслів – 378. Коефіцієнт полісемії склав 4,8 значень на одне слово. Найбільшу частину когнітивних дієслів складають двозначні (79), далі йдуть моносемічні (58) та дієслова з трьома значеннями (45). Це дещо суперечить дослідженням, які констатують, що найбільшу частину у словнику складають однозначні слова [11: 134]. Найбагатозначніші слова складають периферію лексико-семантичної групи.

Легко помітити, що середня кількість значень когнітивних дієслів (4,8) у WordNet перевищує показник середньої кількості значень усіх дієслів (3,5) у тезаурусі Роже. Зауважимо, що дані тезауруса Роже були використані при укладанні WordNet. Можна припустити, що «фактор словника» [7: 22] відіграє в даному випадку не ключову роль. Когнітивні дієслова є дієсловами абстрактної семантики, тому для них характерний високий показник полісемічності, вищий є лише у так званих дієслів широкої семантики (володіння, передачі, отримання, каузації, місцезнаходження тощо), окремі представники яких складають периферію лексико-семантичної групи когнітивних дієслів. Якщо порівняти середню кількість значень когнітивних дієслів в англійській мові (4,8) та німецькій (1,77 - для дієслів розумової діяльності, 1,52 – для дієслів інтелектуальної обробки згідно з дослідженням С. В. Кійко [4: 8]), то простежується очевидна перевага кількості значень у когнітивних дієслів англійської мови.

Аналіз співвідношення довжини слова та семантичного обсягу здійснювався в два етапи. На першому етапі довжина слова вимірювалась кількістю літер. Було встановлено середню довжину когнітивного дієслова в англійській мові, яка склала 6,5 літер. Загалом для англійської мови середня довжина словоформи у словнику складає 8,13 [12]. Найбільше виявлено лексем, що складаються із шести літер (73), найменше – з трьох літер (6). Найдовшими когнітивними дієсловами за кількістю літер є *misunderstand* (13) та *differentiate* (13). Проте, враховуючи невідповідність між фонологічним та графічним представленням лексем в англійській мові, зумовлену історичними процесами, можна передбачити, що довжина слова, виміряна кількістю фонем, буде коротшою. Задля встановлення фонологічної структури когнітивних дієслів їх було попередньо протранскрибовано. Середня довжина когнітивних дієслів за кількістю фонем склала 5,9. Найбільше виявлено дієслів, які складаються з 5 фонем (80). Найкоротші дієслова (4) складаються з двох фонем (*know*, *weigh*, *aim*, *add*), найдовші (2) – з 12 фонем (*misunderstand*, *miscalculate*). Найдовшим словом за двома критеріями є *misunderstand* (13 літер, 12 фонем).

Таким чином, середнє когнітивне дієслово англійської мови має співвідношення довжини слова (за кількістю літер)/ довжини слова (за кількістю фонем)/ семантичного обсягу (кількості узуальних значень) **6,5 / 5,9 / 4,8**. Виявлено дію закону Менцерата у лексико-семантичній групі когнітивних дієслів: чим більше ціле, тим менші його частини. У коротших когнітивних дієслів простежується високий показник полісемії (*know* (11), *see* (24), *think* (13)). Одночасно у таких слів, як *misunderstand*, встановлено лише одне значення. Проте, закон Менцерата не має всеохоплюючого характеру. Для деяких коротких дієслів показник полісемії залишається низьким (*weigh* (5), *deem* (1), *con* (2), *fancy* (2), *guess* (4), *moot* (1), *muse* (2), *mull over* (1), *sum* (2) і т. д.). Очевидно це можна пояснити складнішими процесами, які лежать в основі семантичної деривації. Семантична деривація за звичай продуктивна у кореневих дієслів з продуктивною морфологічною деривацією. Семантична деривація не продуктивна у складних лексичних утворень: *paraphrase*, *rethink*, *proofread*, *misconceive*, *theorise*, *foreknow*. Згідно з Т. Р. Кияком форма семантичного знаку (внутрішня форма) здатна накладати обмеження на відповідні значення [3: 61]. Привертає увагу той факт, що окремі небагатозначні дієслова є запозиченнями з французької та латинської мов, їх форми не адаптувались вільно у структурі англійської мови: *ponder*, *muse*, *ascertain*, *discern*, *envisage*, *envision*, *gauge*, *surmise*, *juxtapose*, *sum*; *intuit*, *infer*, *meditate*, *opine*, *reminiscence*, *ruminant*. Низький рівень полісемії (як у кореневих слів, так і в словотвірних похідних) можна пояснити також високим ступенем семантичної складності дієслів [10], що може бути предметом окремого дослідження: *catagorise*, *agnise*, *allocate*, *cerebrate*, *cognise*, *compute*, *conjecture*, *construe*, *correlate*, *ideate* тощо.

Ще одним аспектом дослідження полісемії є встановлення її залежності від частоти вживання лексичних одиниць. Кількість значень слова та частота вживання цього слова в тексті знаходяться у відношенні прямої пропорції [11: 137]. На даному етапі дослідження було виявлено середню частоту когнітивних дієслів англійської мови в інтервалі частот WordNet. Тезаурус фіксує частоту вживання дієслів у конкретному значенні, тобто, подається частотність до кожного ЛСВ слова; ЛСВ згруповані у порядку спадання частотності. Результат було порівняно із середньою кількістю значень дієслів у цьому інтервалі. Встановлено, що в цілому існує тенденція зростання частоти із збільшенням

кількості значень, проте, певній кількості значень не обов'язково відповідає певна прямо пропорційна частота.

Встановлення кількісних параметрів полісемії когнітивних дієслів англійської мови сприяє об'єктивності дослідження, та виявленню особливостей даної групи лексем. Зокрема, високий ступень полісемії дієслів можна пояснити абстрактністю їх семантики. Цілісне дослідження полісемії не може, однак, не враховувати якісний характер полісемії, її механізми, тобто вивчення епідигматичних (мотиваційних) зв'язків, семантичної деривації.

Семантична деривація являє собою двосторонню сутність: її планом змісту є деяка пара смислів, які вступають в певне відношення; планом вираження – полісемічне слово, в якому це відношення представлене [2: 23]. В основі моделей деривації лежать два найзагальніші механізми: категоріальний зсув (метафора) та зсув фокусу уваги (метонімія). При чому, зміна значення слова відбувається системно: дериваційні процеси, згідно О. Падучевої, зачіпають не окремі слова, а цілі класи [8: 31]. В межах ЛСГ когнітивних дієслів, таким чином, спостерігаємо випадки регулярної семантичної деривації, основою якої є метафоризація:

1) дієслова фізичного контакту → когнітивні дієслова („схопити” → „зрозуміти”): *grasp, catch, seize, capture, get, apprehend, comprehend, perceive* (від лат. “*bratum*”) → [*perceive* (відчувати)] → *perceive*);

2) дієслова сприйняття → когнітивні дієслова: *see, feel, experience, view* тощо;

3) когнітивні дієслова → дієслова мовлення: *suppose, debate, dissent, assent, agree, explain, formulate, maintain, note* тощо.

Когнітивні значення розвиваються з конкретних шляхом абстрагування. Когнітивний цикл починається зі сприйняття та завершується мовленням, що знайшло відображення на мовному матеріалі. У групі поширені також: рослинна метафора (*twig* (гілка) → *twig* (зрозуміти)), метафора руху (*come to one's mind, proceed*), метафора світла і темряви (*enlighten, elucidate, clear up, elicit, clarify, It dawned on me, It flashed over me*), метафори кухні та процесів травлення (*cook, chew, ruminate, browse, swallow, breadboard, digest, absorb, grind* (*swot*), *ruminate, process, concoct*), метафора металу (*polish, go rusty, fading memory*) тощо.

Таким чином, сутність семантичної деривації у групі когнітивних дієслів англійської мови полягає у творенні абстрактних значень на основі конкретних. Така деривація є досить продуктивна в англійській мові, про що свідчить високий показник ступеня полісемії когнітивних дієслів.

Наступний етап дослідження вбачаємо у встановленні зв'язку полісемії когнітивних дієслів з лексико-семантичними парадигмами різних рівнів, зокрема із синонімією, а також у порівнянні результатів проведеного аналізу з іншими лексико-семантичними групами дієслів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вишнякова С. М. Опыт статистического исследования многозначности слов английского языка // Вычислительная лингвистика. – М., 1976. – С. 107 – 141.
2. Зализняк Анна А. Семантическая деривация в синхронии и диахронии: проект „Каталога семантических переходов” // Вопросы языкознания. – 2001. – № 2. – С. 13 – 25.
3. Кияк Т. Р. Мотивированность лексических единиц (Количественные и качественные характеристики). – Львов, 1988. – 160 с.
4. Кійко С. В. Полісемія дієслів сучасної німецької мови. Автореферат дис. на здоб. наук. ступ. канд. філолог. наук. – К., 1999. – 19 с.
5. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика: Учебник. Изд. 3–е, стереотипное. – М.: КомКнига, 2007. – 352 с.
6. Левицкий В. В. Квантитативные методы в лингвистике. – Вінниця: Нова Книга, 2007. – 264 с.
7. Левицкий В. В. Лексична полісемія та квантитативні методи її дослідження // Мовознавство. – 2003. – № 4. – С. 17 – 25.
8. Падучева Е. В. Глаголы создания образа: лексическое значение и семантическая деривация // Вопросы языкознания. – 2003. – № 6. – С. 30 – 44.
9. Поликарпов А. А. Лексическая полисемия в эволюционном аспекте // Ученые записки Тартуского университета. – Тарту, 1990. – № 774. – С. 77 – 86.
10. Скороходько Е. Ф. Сіткове моделювання лексики: лінгвістична інтерпретація параметрів семантичної складності // Мовознавство. – 1995. – № 6. – С. 19 – 28.
11. Тулдава Ю. А. Проблемы и методы квантитативно-системного исследования лексики. – Тарту: ТГУ, 1987. – 203 с.
12. Шмелев Д. Н. Современный русский язык. Лексика. – М., 1977. – 335 с.
13. Kučera H., Francis W. N. Computational Analysis of Present-day American English. – Brown University Press, 1988. – 424 p.
14. WordNet 3.0: An Electronic Lexical Database, copyright Princeton University, 2006 / <http://wordnet.princeton.edu/perl/webwn?s=word-you-want/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Грига Ділай – асистент кафедри англійської філології Львівського національного університету ім. І. Франка.
Наукові інтереси: лексична семантика англійського дієслова.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ПРОСТОРУ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Інна ДОВБНЯ (Київ, Україна)

У статті розглянуто основні характеристики мовної інтерпретації категорії простору, визначено лінгвістичну сутність категорії в умовах певної територіальності та проаналізовано лексико-граматичні засоби її вираження в англійській мові.

The main characteristics of language interpretation of the category of space are investigated in this paper. The linguistic essence of this category in the conditions of a certain territoriality is defined. The means of its lexical and grammatical expression in the English language are analyzed.

Постановка проблеми в загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Існує три вектори вивчення спеціалізованого континууму мовою: описовий, змістоутворювальний та експлікаційний. Така розгалуженість когніції зумовлена фактом усе частішого вираження думки у просторових термінах дистанції, горизонту, всесвіту, пейзажу, місця, позиції, шляху тощо [5: 10]. Просторовий код є одним із найдавніших і найбільш сформованих універсальних культурних кодів [8: 77]. У російській загальнонародній мові XVIII та XIX ст. слово "простір" було найбільш розповсюдженим. На початку XVIII ст. воно виступає як вказівка на найрізноманітніші просторові характеристики, такі як протяжність у довжину, тобто відстань; протяжність у довжину і ширину, тобто площу; протяжність за трьома вимірами, тобто об'єм; місце. Поняття, що раніше характеризувалися родо-видовими відношеннями, з часом стали членами однієї парадигми [2: 62-63].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Архетипна модель світу орієнтована на опис основних параметрів універсуму [11: 5]. Для давньої людини реальність була функцією імітації небесної моделі-прототипу

організації світу: так, урбаністичний архетип у західній культурі відображав архітектурну та ідеологічну композицію Єрусалима. Використання архетипів є практичним способом освоєння реального простору, трансформації "хаосу" в "космос" [16: 13]. Концепт міста, наприклад, репрезентує фіксацію мовними знаками зв'язку між мовою та об'єктивним простором, соціумом та належним йому соціальним простором тощо [14: 17; 14: 15; 16]. Таким чином, просторовий архетип є динамічною формою та організаційною структурою просторових образів, які, однак, містять індивідуальну, регіональну і соціальну конкретизацію образо- та топосотворення і збагачуються множиною своїх варіантів [16: 15-16]. Для представлення цього комплексу знань вироблено спеціальний спосіб опису - систему бінарних опозицій, що містять позитивне та негативне значення відповідно [11: 5]. Ці опозиції пов'язані зі структурою простору (верх/низ, правий/лівий, горизонтальний/вертикальний) та є основоположними в розумінні значимості та об'єму архетипу [16: 5; 16: 17-18]. На основі цих парних ознак конституюються універсальні знакові комплекси, за допомогою яких і засвоюється світ. Ці комплекси реалізуються в різних кодових системах [11: 6], що регламентують побутове життя та актуалізуються лише в певному національно-культурному контексті [13: 99]. Просторові опозиції - найзручніший інструмент для актуалізації структури світу, у яку введений діяч, тому зміна позицій означає не довільність та нестабільність, а безліч трактувань [11: 138].

Мета статті - проаналізувати мовні засоби вираження категорії простору в англійській кодovій системі з позицій бінарної семіотики.

Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**:

- розглянути основні характеристики мовної інтерпретації категорії простору;
- визначити лінгвістичну сутність категорії в умовах певної територіальності;
- проаналізувати лексико-семантичні засоби вираження категорії простору в англійській мові;
- дослідити екстенціонал семіотичних опозицій англійської просторової системи.

Матеріалом для дослідження послужили 100 довільних англійських мовних одиниць, що функціонують на позначення простору.

Наукові результати. В основу диференціації мовних одиниць у структурі семантичного поля покладено ознаки вказівок на локалізованість/нелокалізованість у просторі відносно певного відправного моменту, динамічність/статичність, контактність/дистанційність, векторність тощо [8: 79]. Бінарність системи проявляється в наявності дублетних форм у лексико-граматичній сфері та в бінарних опозиціях у плані змісту мови. Основні опозиції можуть розглядатися як різні плани вираження головного протиставлення, одну з провідних груп у якому складають характеристики, приурочені до просторових відношень [10: 63-64]. Лексичне вираження універсальних семіотичних опозицій відображає словник мовної моделі, що описує універсум, у якому живе людина. На змістовому рівні кожна семіотична опозиція є багатошаровою; ця багатошаровість є т.зв. "семантичною історією"/"етимологією" опозиції, що полягає у освоєнні та класифікації світу людиною у якості відправного моменту [11: 11-16].

Для мовної моделі особливо суттєва антропоцентричність архетипної моделі світу [11: 9]. Антропоцентричність проявляється в тому, що людина освоює та присвоює зовнішній простір, виступаючи своїм власним орієнтиром, співвідносним із рухом [11: 68-94]. Простір членується, коли в дію вступає класифікатор, тоді членування простору виступає як суб'єктивна, умовна та залежна від масштабу і положення класифікатора дія [11: 137]. У контексті мовної моделі світ позначає людину та середовище в такій взаємодії, де обое відіграють ролі і агенса, і пацієнса [11: 9]. Просторові категорії мовної моделі природно вписуються в антропоцентричну класифікацію. При цьому відправним моментом слугує не іманентний простір, а позиція людини в просторі [14: 21]. Людина орієнтується в просторі, спираючись на опозицію свій/чужий, що в просторових термінах передається як внутрішній/зовнішній.

Ця опозиція виражається вказівкою на існування кордону, входу чи виходу, межі [11: 21-68].

Освоєння концептуального простору мовою відбувається відповідно до нагальних потреб суспільства, спричинених екстралінгвальними факторами, тому процес номінації відбувається нерівноцінно щодо загальномовних універсалій та національно-специфічних репрезентацій [8: 78]. Простір релятивізовано поглядом мовця на світ [1: 285]. Просторова позиція розрізняє місце мовця, тобто те, що заповнюється ним фізично; денотативний простір, тобто простір, який мовець позначає дійктивним вираженням; та відправний момент у просторі, тобто простір, відносно якого визначається денотативний простір [1: 277; 12: 71]. У мові важливий не фактичний фізичний простір, а спосіб його сприйняття мовцем [12: 72; 1: 282], актуалізований поняттям дейксису, яким Ю.Д.Апресян називає фізику простору: наївну фізику простору, наявну в дійктивних словах різних мов, виявляє універсальні риси та ряд особливостей, специфічних для кожної мови [1: 274]. На думку автора, для опису значень ряду мовних одиниць необхідне розуміння простору мовця, а також таких просторових дійктивних понять, як простір події, відправний момент у просторі і місце спостерігача [1: 283].

Англійський спціальний код представлений такими основними змістоутворювальними концептами, як рух (факт переміщення та його напрямок); власне простір (локатив) або його частина (штучний, природний, абстрактний об'єкт); стан, або положення; розмір; ємкість; міра.

У рамках загального значення руху можна, згідно з Г.О. Золотовою, у свою чергу виділити директив - компонент, що виражає напрямок руху, орієнтованої дії чи положення предмета (*adown, abaft, address, abeigh, ahead*) - і транзитив - компонент зі значенням шляху руху (*aboard, across, afield, aground*) [8: 430-431]. Даний концепт представлений такими семантичними протиставленнями, як *aft - advance, ahead; aboard - aground, afield; about - along - across*, що не є абсолютними антонімами, однак, описуючи дію з різних позицій, можуть відмічатися опозиційною бінарністю в певному контексті.

Загальний концепт власне простору характеризується невеликою кількістю міжлексемних опозицій, однак такі мовні одиниці, як *Antichton* та *Antarctic* містять у своїх дефініціях вказівку на існування протилежного значення ("*a second Earth on the opposite side of the sun*" та "*opposite to the arctic; fig. directly opposite, contradictory, antipodean*")

відповідно). Загалом же цьому концепту притаманні переважно значення із семою "верх": *acclivity, Alps, alp, acme, altitude, apex, apogee, altar* та два значення із семою "глибина": *antre, abysm*. Інші лексеми даної групи слів характеризуються нульовим бінаризмом.

Концепт положення репрезентує порівняно високу опозиційність своїх елементів. Так, у його межах можна виділити п'ять основних семантичних протиставлень: *abaft — advance, affront, afore; ahead — across — about, all-round -along; amid - acentric; aboard-aground*, котрі лише частково реалізують свої антонімічні значення в межах даних опозицій. Протиставлення *above-board -apeak* містить перехідний елемент між полярними значеннями опозиції, що свідчить про градуїзованість системи цього протиставлення та потенційну наявність крайнього протилежного значення.

Концепти розміру, ємкості та міри представлені поодинокими лексемами в межах досліджених мовних одиниць (*admeasurement; acetabulum; acre*), що не є показовим для опису бінаризму цих концептів.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок про амбівалентність категорії простору та національно-культурну варіативність її лінгвістичного вираження в умовах певної територіальності. Характерною особливістю змісту категорії простору в межах дослідженого вокабуляру є функціональна асиметрія її полярних просторових значень у межах семантичних протиставлень, найбільш репрезентативними з яких є "верх - низ", "суша - вода", "вперед - назад".

Дані опозиції актуалізовані, можливо, лише в англійському спеціальному кодї та репрезентують місце постійної дії його суб'єкта, що надає сенс його існуванню [14: 44].

У подальшому доцільно було б проаналізувати особливості лінгвістичного вираження категорії простору різними частинами мови та порівняти англійський спеціальний код з французьким і українським для виявлення універсальних та національно-специфічних рис його інтерпретації різноструктурними мовними системами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алферов А.В. Интеракциональный дейксис. Монография. Пятигорск: Изд-во Пятигорского государственного лингвистического университета, 2001. -296с.
2. Васенькин В.В. Отражение изменений системы научных знаний в истории слова пространство // Язык и общество. Роль экстралингвистических факторов в развитии лексических подсистем. Межвуз. Науч. Сб. - Вып.3. -Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1989. - С.61-67.
3. Демидов Д.Г. Синтагматика существительных с пространственным значением в русской литературе XI-XIII вв. // Функционирование языковых единиц в синхронии и диахронии. - С.20-29.
4. Золотова Г.А. Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтеза / Г.А.Золотова. - М.: Эдиториал УРСС, 2006. - 440с.
5. Колесов В.В. Древняя Русь. С. 238-252.
6. Концепт движения в языке и культуре / отв. Ред. Т.А.Агапкина. - М.: Индрик, 1996.-384с.
7. Радутная О.А. Пространственно-временной синкретизм в значении наречий *здесь, тут/туть* в памятниках XI-XVII веков // Функционирование языковых единиц в синхронии и диахронии. - С.97-103.
8. Терехова С.І. Система орієнтаційних координат у мові і мовленні (на матеріалі української, російської та англійської мов): Монографія. - К.: Вид. центр КНЛУ, 2007. - 400с.
9. Толстая С.М. Акциональный код символического языка культуры: движение в ритуале // Концепт движения в языке и культуре / отв. Ред. Т.А.Агапкина. -М.: Индрик, 1996. -С. 89-103.
10. Топоров В.Н. Об одном из парадоксов движения. Несколько замечаний о сверх-эмпирическом смысле глагола "стоять", преимущественно в специализированных текстах // Концепт движения в языке и культуре / отв. Ред. Т.А.Агапкина. - М.: Индрик, 1996. - С.7-88.
11. Цивьян Т.В. ДВИЖЕНИЕ И ПУТЬ в балканской модели мира. Исследования по структуре текста / Под. Ред. В.Н. Топорова. - М.: Индрик, 1999.-376с.
12. Юйпин Ч. Грамматика точки зрения // Аспирант и соискатель. Языкознание. - №6 (36), 2006. - С.71-75.
13. Benveniste E. Problemes de linguistique generale II. - Paris, Gallimard, 1974.-286p.
14. Bulot T. Langue urbaine et identite. Langue et urbanisation linguistique à Rouen, Venise, Berlin, Athenes et Mons. - Paris, L'Harmonisation, 1999. - 235p.
15. Genette G. Espace et langage // Figures I. - Paris, Editions du Seuil, 1966. -P.101-108.
16. Loubier P. Le poete au labyrinthe. Ville, errance, ecriture. - Paris, ENS Editions, 1998.-442p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна ДОВБНЯ – аспірантка кафедри порівняльно-історичного та германського мовознавства Київського національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова.

Наукові інтереси: категорія простору у світлі порівняльно-історичного та типологічного мовознавства (на матеріалі французької, англійської та української мов).

ФРЕЙМОВА СЕМАНТИКА АНГЛІЙСЬКИХ КОМП'ЮТЕРНИХ НЕОЛОГІЗМІВ

Майя ЖУЛІНСЬКА (Луцьк, Україна)

У статті розглядаються особливості семантики англійських комп'ютерних неологізмів у когнітивному аспекті, аналізуються їхні фрейми та семантика на основі фреймових структур.

The peculiarities of semantics of English computer neologisms in cognitive aspect are considered, their frames and semantics on the basis of frame structures are analysed.

У мовленевій картині світу образ світу фіксується за допомогою мовленевих засобів. Зміни картини світу можуть мати різні форми фіксації на лінгвістичній карті. Такий новий сектор в картині світу як комп'ютерна техніка фіксується на мовленевій карті у вигляді окремого нового семантичного поля комп'ютерних термінів. Світ не відображається безпосередньо в мові, світ відображається в свідомості, яка, в свою чергу, закріплює, фіксує, кодує це відображення в конвенційних знаках [5: 55]. Тобто між предметом та назвою знаходиться відображений в голові людини образ предмета, уявлення про нього.

Метою нашого дослідження є аналіз когнітивної специфіки та типів фреймів новоутворень комп'ютерної лексики сучасної англійської мови, пояснення концептуальних основ семантики комп'ютерних неологізмів.

Концепт є передусім інформаційною когнітивною структурою свідомості, певним чином організованою та вбудованою до загальної концептосистеми [8]. Логічний аналіз концепту припускає можливість його внутрішнього членування. Цей вид аналізу направлений на встановлення закономірностей внутрішньої організації концепту, на виявлення його елементів і моделювання їх взаємозв'язків. Концептуальний аналіз логічного плану практикується у дослідженнях структур представлення знань, серед яких ведуча роль відводиться фрейму [7: 14]. Для концептів фреймова структура – це модель інтерпретації концепту, оскільки фрейм схематизує, дозволяє чітко уявити і зрозуміти концепт, з'ясувати семантичну структуру концептів.

У сучасній лінгвістиці фрейм є найважливішою моделлю репрезентації знань у когнітології. Засновником фреймової теорії вважається Марвін Мінський. Фрейм – це структура даних для представлення стереотипних ситуацій, особливо при організації великих об'ємів пам'яті [3: 187]. Тобто, це структура інформаційних даних, в якій відображено набуті досвідним шляхом знання про деяку стереотипну ситуацію та про текст, що оцінює її. Фрейми можуть відображати як вербальні, так і невербальні знання, знання від суб'єкта мовлення (комплекс оцінок, істинності ситуації, культурні, прагматичні та цільові установки, енциклопедичні знання). Існує багато інтерпретацій поняття фрейму різними дослідниками. Так, у концепції Ч. Філмора, фрейми комбінуються в більші модулі, або рамки. Тобто, всередині фрейма є також міжфреймові відносини, що існують у пам'яті як результат того, що різні фрейми включають той самий мовний матеріал, а елементи сцен схожі, визначаються тим самим репертуаром сутностей, відношень або субстанцій, а також контекстів вживання у житті людини [3: 187]. У концепції Е. Гоффмана фрейм – базисні елементи, які дослідник в стані ідентифікувати в рамках ситуацій. Ситуації підкоряються організуючим принципам, що «генерують» ті чи інші події, серед них, соціальні події [3: 187]. Дж. Лакофф підводить під це поняття гештальт та його ознаки, типологізуючи гештальти на основі емпіричних знань (гештальти сприймання, сенсорно-моторні, і т.д.).

Побудова фрейму здійснюється при співвідношенні одержаної з тексту інформації з тією галуззю практичних знань про навколишній світ, до якої безпосередньо належить здобуте адресатом повідомлення. Залучення понять фреймової семантики є особливо плідним для інтерпретації текстів, у яких редуковані цілі ланки змістової інформації. Блоковий принцип організації фреймів, відповідно до яких під час активізації однієї зі складових фрейму активізуються і всі інші його частини, дає змогу пояснити процес відтворення невираженої інформації [1: 189]. Як зазначає М. Мінський, «процес мышлення человека основан на наличии в его памяти каким-то образом материализованного огромного набора разнообразных фреймов, с помощью которых человек осознаёт зрительные образы» [4: 129].

Фрейм можна представити у вигляді вузлів і відносин, співвіднесені між собою фрейми утворюють фреймову систему. Тобто, фрейм – це сітка, яка складається з декількох вершин і

відносин, на верхньому рівні якого знаходиться фіксована інформація, факти, які вважаються істинними. На останніх рівнях знаходяться багато термінальних слотів, які повинні бути заповнені конкретними даними. Проте, чіткої границі між фреймами і його слотами може і не бути, оскільки заповнені з зовні інформацією слоти починають містити в собі дані, які утворюють свого роду субфрейми. До цих субфреймів приєднуються інші фрейми з своїм набором терміналів, в цілому всі вони взаємозв'язані у вигляді єдиної сітки. Тобто, фрейм можна представити як систему концептів, що співвідносяться таким чином, що для розуміння будь-якого з цих концептів необхідне розуміння всієї структури, в яку входить той чи інший концепт. О.О. Селіванова зазначає: «Существующая в когнитологии дифференциация схем, схемат, скриптов, сценариев, когнитивных моделей производится в рамках фрейма как концептуальной структуры, включающей вербальный и невербальный планы, разграничивающейся на пропозитивную часть, слоты которой используются как мотиваторы синтагматических наименований, и на ассоциативную сферу, терминалы которой формируются на основе смысловых связей с пропозицией или другими концептами» [7: 8].

Фреймовий аналіз лексики здійснюється дослідниками для виявлення інформаційних структур мислення, об'єктивованих у похідних словах. «Роль фреймів у процесі сприйняття подвійна – з одного боку, вони служать ґрунтом для формування певних контекстних сподівань відносно перебігу подій, про які повідомляє текст, а з іншого – задають рамки тлумачень тексту» [1: 189]. Фрейм конкретизує те, що для певної культури характерне, типове, а що ні, організовує наше розуміння навколишнього світу.

У нашому дослідженні ми використали запропоновану С.А. Жаботинською систему типових фреймових структур, компоненти яких трактуються як понятійні сутності (концепти), об'єктивовані в категоріальних значеннях частин мови [2]. Існує п'ять типів фреймових структур в залежності від того, які слоти вони включають та як ці слоти взаємодіють між собою. Досліджувані нами неологізми комп'ютерної лексики співвідносяться з наступними типами.

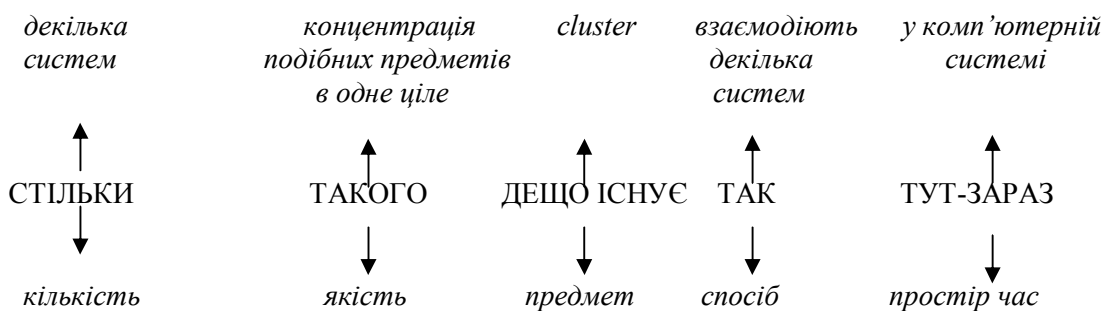
1. Предметноцентрична фреймова модель. Даний фрейм представляє собою систему взаємопов'язаних пропозицій, де центральним логічним суб'єктом є ДЕХТО/ДЕЩО-предмет, якому предикуються кількісні, якісні, буттєво-акціональні, локативні та темпоральні ознаки:

(СТІЛЬКИ (ТАКОГО(ДЕЩО ІСНУЄ))) (ТАК) ТУТ-ЗАРАЗ)

кількість   якість   предмет   спосіб   простір   час

Ця модель приймає участь у побудові концептуальних структур тих ментальних образів, які включають декілька предметних сутностей [6: 62].

Як засвідчив наш аналіз, предметноцентрична фреймова модель актуалізується перш за все неологізмами комп'ютерної сфери, які охоплює концепт «об'єкти», тобто це лексеми, що позначають типи комп'ютерів та їх структуру, різноманітні пристрої, системи та програми, їх якість та характеристики, та концепт «суб'єкти», тобто люди, діяльність яких пов'язана з комп'ютером. Наприклад, *cluster* – кластер – «багатокомп'ютерна обчислювальна система, яка задає сукупність автономних систем із спільною дисковою пам'яттю (спільною файловою системою), засобами міжмашинної взаємодії та підтримки цілісності баз даних». У загальноживаній мові: «cluster – гроно, пучок, жмут, вузол, накопичення, група, концентрація». Розглянемо наступну схему:

Інші приклади: *bacterium* – тип комп'ютерного вірусу (ДЕЩО діє ТАК саморозмножується і заповнює в результаті всю систему (пожираючи її ресурси), *attacker* – особа, яка організувала атаку на захищену комп'ютерну систему або має намір її зламати (ДЕХТО діє ТАК втручається з негативною метою), *cyberphobic* – людина, яка не розуміє і боїться комп'ютерів (ДЕХТО є ТАКИЙ недосвідчений у комп'ютері).

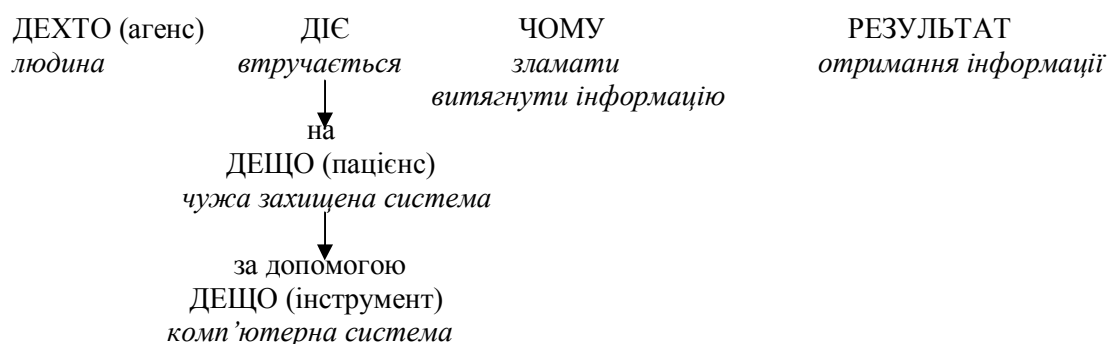
Як бачимо, «висвічуванням» одного зі слотів предметноцентричного фрейму, тобто певної характеристики позначуваного, неологізми даної сфери вказують на якусь із його властивостей, що сприяє виявленню інформаційних структур мислення, які приймають участь у створенні інновацій комп'ютерної сфери.

2. Акціональна фреймова модель. Основу даного фрейма складають відносини взаємодії одного предмета з іншими. Семантичні ролі відображають характер відносин між предметними сутностями, серед яких одна (агенс) є центральною [2]. Тобто, у центрі уваги знаходиться не сам предмет (як це відбувається у предметноцентричному фреймі), а взаємодія предметів. Згідно запропонованій С.А. Жаботинською системі фреймових структур, цей тип фрейму представлений таким чином:

ДЕХТО (агенс) діє для ДЕХТО (бенефіціант) за допомогою ДЕЩО (інструмент) на ДЕЩО (пацієнс) - результат.

Фреймова структура такого типу репрезентується в основному неологізмами комп'ютерної сфери, які охоплюються концептом «суб'єкти», тобто люди, діяльність яких пов'язана із роботою на комп'ютері. Ось деякі приклади:

attacker – особа, яка організувала атаку на захищену комп'ютерну систему або має намір її зламати. Прослідкуємо побудову фрейму даної лексичної одиниці.

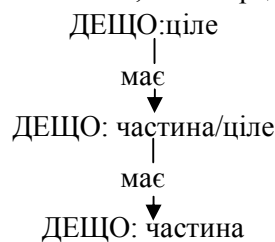

Треба відмітити, що існує маса прикладів лексичних інновацій комп'ютерної сфери концепту «суб'єкт», що можуть бути репрезентовані акціональною фреймовою моделлю. Більшість з них – це суб'єкти, дії яких носять явно негативний характер. Наприклад, *bluesniper* – хакер-зломщик *bluetooth* – пристроїв, *intruder* – зловмисний користувач, що намагається одержати несанкціонований доступ до комп'ютерної системи, *cracker* – людина, яка зловмисно намагається отримати неавторизований доступ або зламує засоби контролю доступу до комп'ютерних систем, *trespasser* – порушник, *bluebugging* – (несанкціоноване, зловмисне) керування *bluetooth*-пристроєм, *bluesnarfing* – злом *bluetooth*-пристрою, *bluetracking* – спостереження (стеження) за *bluetooth*-пристроєм; [несанкціоноване, злочинне] відстеження переміщень *bluetooth*-пристрою.

3. Асоціативна фреймова модель. Цей тип фрейму базується відношенні подібності, на зближенні концептів у мисленні людини, тобто на асоціативному зв'язку, що існує у концептуальній метафорі. Ця подібність може бути відмічена людиною у предметному світі, а може бути і результатом людської уяви [2]. У підґрунті когнітивного механізму метафоризації лежить уподібнення об'єктів. «Індивід, виходячи з певного номінативного замислу – позначити предмет, властивість, процес, стан тощо, що ще не мають імені, починає пошуки подібної, але вже названої одиницею мови сутності. Сам процес нової номінації – це інтеракція двох систем ознак: ознак об'єкта, що залучені до номінативного замислу, і ознак,

що вичерпуються з підгрунтя метафори, тобто залучених до уподібнення» [9: 133]. Згідно С.А. Жаботинській схема асоціативної фреймової моделі представлена наступним чином: ДЕЩО – 1 (мислимий предмет) подібне ДЕЩО – 2 (предмет, який використовується для порівняння). Асоціативна фреймова модель актуалізується неологізмами, що представлені майже в усіх концептах комп'ютерної сфери: це вищезгадані концепти «суб'єкти» та «об'єкти», а також концепти «дія» (лексичні інновації, що позначають операції з даними, процеси передавання, зберігання та обробки інформації, дії, які виконує людина за допомогою комп'ютера) та «абстракти» (поняття нематеріального характеру, які не позначають конкретні предмети, дії чи людей, але лексеми цієї сфери так чи інакше пов'язані з комп'ютером). Наприклад, **troubleshooting** - рекомендації по вирішенню проблем, засоби для виправлення несправностей (порівнюється із пострілом у проблему з метою її знищення), **bug** – дефект у роботі комп'ютера (порівнюється з жуком, клопом, з чимось неприємним), **Trojan horse** – використовується для опису адреси входу, розташованою у комп'ютерній системі тим, хто втручається у цю систему (порівнюється з дарунком ворогу з метою знешкодити його), **spaghetti** - маса дротів, що з'єднує різні частини стереосистеми або комп'ютера (порівнюється із спагетті, їх формою), **to bomb** – викликати крах системи (порівняння з бомбардуванням), **tiger team** – група хакерів, що займається проникненням в захищені комп'ютерні мережі (порівняння з тигром, сильним та неперможним хижаком).

4. Партонімічний фрейм. Даний тип фрейму заснован на відношеннях «частина-ціле», тобто частина, що містить дискретні елементи, може представлятися як ціле:

Стосовно комп'ютерної лексики, інновації, що охоплюються даним фреймом, як правило, утворюються за допомогою телескопії: **communication**[computer+communication] – any form of computer-based communication, including e-mail, fax, voice mail, **compclerge** [computer+conclerge] – a hotel employee who assists guests with a computer-related tasks and problems; **hacktivist** [hacker+activist] –hacker, using secret information with his own purpose, **transputer** [transistor+computer] – a single microchip on which are incorporated all the functions of an entire microprocessor, including the memory; **penputer** [pen+computer].

Необхідно відзначити, що розглянуті типи фреймів можуть комбінуватися один з одним, утворюючи інтегративні концептуальні моделі. Це стосується і комп'ютерної лексики. Дуже часто можна спостерігати суміщення предметноцентричного та асоціативного фреймів. Так, наприклад, вже вищезгадане слово **bacterium** – ДЕЩО подібне на ДЕЩО діє ТАК. Інші приклади:

firewall – програма, що запобігає несанкціонованному проникненню хакера у комп'ютер користувача: ДЕЩО подібне на ДЕЩО діє так, **packet monkey** – недосвідчений програміст, що імітує поведінку хакера-професіонала: ДЕХТО подібний на ДЕЩО є ТАКИЙ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дискурс іноземномовної комунікації. (колективна монографія) – Львів: Видавництво Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001. – 495 с.
2. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов. - Вісник Черкаського ун-ту. Сер.: Філолог. студії. – 1999. – Вип. 11. – С. 12-25.
3. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: МГУ, 1996 – 205 с.
4. Минский М. Фреймы для представления знаний / М. Минский. – М.: Энергия, 1979. – 152 с.

5. Мыркин В. Я. В какой мере язык является отражением действительности. – ВЯ. – 1986.
6. Нижегородцева-Кириченко Л.А. Концептуальная структура лексико-семантического поля «Интеллектуальная деятельность». - Вісник Черкаського ун-ту. Сер.: Філолог. студії. – 1999. – Вип. 11. – С. 57-66.
7. Селиванова Е.А. Теоретические основы когнитивной ономазиологии. - Вісник Черкаського ун-ту. Сер.: Філолог. студії. – 1999. – Вип. 11. – С. 3-12.
8. Селиванова О.О. Теоретичні засади й дослідницькі можливості концептуального аналізу. Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. - № 27. - С. 51.
9. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. – С. 133.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Майя Жулінська – викладач кафедри іноземних мов факультету міжнародних відносин Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: розвиток та функціонування англійських неологізмів у сфері інформаційних технологій.

СИНТАГМАТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ СЕРЕДНЬОВЕРХНЬО-НІМЕЦЬКИХ ПРИКМЕТНИКІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ „СИЛЬНИЙ“ У ЛИЦАРСЬКОМУ ЕПОСІ XIII-ГО СТ.

Ірина ІВАНІНА (Чернівці, Україна)

У статті досліджено синтагматичні зв'язки між прикметниками лексико-семантичної групи зі значенням “сильний” у літературних пам'ятках німецькомовного лицарського епосу XIII-го ст., на основі застосування методики статистичного дослідження χ^2 -квдрат.

These theses deal with syntagmatic relationships between the adjectives of the lexico-semantic group with meaning “strong” in the texts of german knight epos of the XIIIth century, using a statistic method of investigation χ^2 .

Математичні чи статистичні методи дослідження різних угруповань дедалі стають популярними в дослідженнях різних галузей науки. Існують різноманітні методики встановлення певних закономірностей тих чи інших законів у межах певних угруповань. Такі дослідження проводяться починаючи з безпосередньо пов'язаною з точним, достовірним та, за можливістю, об'єктивним підходом науки математики [5], до таких наук як медицина [1], історія, географія та ін. Не стала винятком і лінгвістика, проведення статистичних обчислень у якій ведуть до отримання нових, достовірних та точних результатів. Завдяки проведенню математичного аналізу, використанню точних методик, лінгвістика отримує можливість об'єктивно доводити такі положення, які без застосування подібних методик, завжди можна спростувати и заперечити.

Як наголошують багато лінгвістів [3; 6; 8], начала статистичної лінгвістики лежать у “сивій давнині” [6: 5], коли проводились елементарні підрахунки частот слів у творах деяких письменників. Проте, як окрема галузь мовознавства статистична лінгвістика почала утворюватись лише на початку XX-го ст., після робіт Н.А. Морозова та А.А. Маркова [6: 6]. Остаточо статистика стала частиною лінгвістики всередині XX-го ст., після відкриття різних законів функціонування мови, наприклад, закон Ціпфа, закон розподілу довжини слів [9, 26], та проведення математичних підрахунків та статистичних обчислень мови (такі дослідження проводилися і проводяться надалі великою кількістю при різних університетах, як вітчизняних, зокрема, Чернівецького, Одеського та ін., так і зарубіжних, таких як Грацький (Австрія), Гетингенський (Німеччина), Бохумський (Німеччина) та ін.). Проте, більшість таких досліджень проводяться на матеріалах сучасних мов, у той час, коли застосування точних методів вивчення мови в її історії ще не набуло широкого використання. Цей факт робить нашу роботу **актуальною** для сучасної лінгвістики.

Метою даного дослідження ми вважаємо вивчення синтагматичних зв'язків прикметників лексико-семантичної групи зі значенням „сильний“ у німецькомовному лицарському епосі XIII-го ст. **Матеріалом** дослідження послужили як словники середньовісньонімецької мови, на основі яких було утворено та інвентаризовано вихідний список лексем [2: 223-229], так і тексти лицарського епосу XIII-го ст., в яких ми вивчили синтагматичні зв'язки між прикметниками.

У наших роботах [2, 223-229] ми зазначали, що використання складних методів статистичного дослідження потребують великого об'єму самої вибірки, а, отже, й великого обсягу текстів, на основі яких проводиться експеримент. Використання таких методів, з нашої точки зору, є неможливим для багатьох синхронних зрізів в історії мови. Завдяки великій кількості літературних пам'яток німецькомовного лицарського епосу XIII-го ст. нам вдалося розширити матеріал, на основі якого проводилася вибірка, що дозволяє нам проведення статистичного експерименту за більш складними математичними методами. Для досягнення поставленої мети ми користуємося критерієм хі-квадрат, застосування якого є однією розповсюджених методик перевірки статистичних даних.

Критерій хі-квадрат має в статистиці назву як критерію подібності, так і критерію відмінності [3: 87], оскільки за ним можна встановити як подібність, так і відмінність між досліджуваними факторами, ознаками, величинами, тощо. В математиці цей критерій ще називають критерієм згоди Пірсона [5: 183], або критерієм розподілу [5: 185]. В. Левицький зазначає, що “використання дистрибутивно-статистичних методів / зокрема, критерію хі-квадрат / дозволяє виділити змінний контекст від того, який прийнято називати стійким” [3: 51]. Іншими словами, даний критерій дає змогу встановлювати наявність відмінності або подібності певних факторів, і доводити її статистично. Формула для вирахування даного критерію може записуватись різними способами:

$$\chi^2 = \sum \frac{(O - E)^2}{E} [3: 87], \quad \chi^2 = \sum \frac{(n_i - n'_i)^2}{n'_i} [5: 187],$$

та ін., проте, принцип логічного мислення зберігається однаковим (O, або n_i – фактичні величини, E, або n'_i – теоретично очікувані величини).

Як зазначалося вище, за даною формулою можна встановити ступінь наявності чи відсутності розбіжності між частотами порівнюваних рядів фонем, лексем, синтагм, тощо. Якщо ж дослідник ставить на меті перевірку, наприклад, частотності тих чи інших слів у певних контекстах, довжини речень у творах письменників А і Б, хоче виявити характерні принципи утворення слів тощо, то прийнято користуватись іншою формулою для вирахування хі-квадрат, яка базується на так званих чотирьохпільних таблицях. В таких таблицях дослідник протиставляє якийсь певний показник усім решта показникам, і, на основі вирахування величини χ^2 відносно всієї вибірки, отримує змогу підтвердити або заперечити статистичну гіпотезу. Під статистичною гіпотезою розуміють “припущення про статистичні параметри, характер розподілення випадкової величини та ін., що ґрунтується на теоретичних або емпіричних міркуваннях” [6: 15].

Слідом за В. Левицьким “прийнято вважати, що для отримання достовірних результатів відносна похибка не повинна перевищувати 0,3 (тобто 30%)”, тому для початку нашого дослідження нам необхідно вирахувати відносну похибку. Для цього ми користуємося формулою [3: 71]:

$$\delta = \frac{K}{\sqrt{Np}},$$

в якій K – довірча ймовірність, а, отже, постійна величина, що дорівнює 1,96, N – обсяг вибірки, а p – частота зустрічної одиниці, δ – похибка.

Обсяг вибірки вимірювався на основі простих математичних розрахунків: відповідно до форми написання тексту – рядки або станси – ми підраховували середню кількість слів у них, яку помножено на кількість рядків, або стансів в усьому творі. Таким чином ми отримали загальний обсяг вибірки для XIII-го ст., що складає 2.264.998 слів. Для вирахування частоти досліджуваних одиниць ми скористалися формулою [3: 62]:

$$p = \frac{m}{n},$$

в якій p – частота досліджуваної одиниці, m – кількість зафіксованих одиниць, n – загальний обсяг вибірки. Частотні показники були використані нами для підрахунків відносної похибки і приводяться в таблиці № 1.

Таблиця 1.

Розрахунки відносної похибки для ряду прикметників в у текстах лицарського епосу XIII-го ст.

Прикметник	Прикладів	Обсяг виборки	Частота	Похибка	%
Creftig	58	2264998	2,6	0,25736	26
Crefteclîch	96	2264998	4,2	0,20004	20
Menlîch	193	2264998	8,5	0,14108	14
Mehtic	9	2264998	4	0,65333	65
Gewaltec	113	2264998	5	0,18438	18
Rîfîch	48	2264998	2,1	0,2829	28
Streng	6	2264998	2,6	0,80017	80
Gewalteclich	116	2264998	5,1	0,18198	18
Stark	443	2264998	0,0002	0,09312	9
Michel	631	2264998	0,00028	0,07803	8
Hert	147	2264998	6,5	0,16166	16
Stâlhert	1	2264998	4,4	1,96	196
Ellenthafft	224	2264998	9,9	0,13096	13
Ellentrîch	16	2264998	7,1	0,49	49
Rîch	962	2264998	0,00042	0,06319	6
Krefterîch	3	2264998	1,3	1,13161	113
Grôz	921	2264998	0,00041	0,06458	6
ВСЬОГО	3987	2264998	0,00176	0,03104	3

Згідно показників, наведених в таблиці № 1, дослідження є об’єктивним, а результати, які ми отримуємо після підрахунків критерію хі-квадрат, можна вважати надійними. Лише п’ять компонентів досліджуваної ЛСГ показали занадто високу відносну похибку: *mehtig* (0,65; 65%), *streng* (0,8; 80%), *stâlhert* (1,96; 196%), *ellentrîch* (0,49; 49%), *krefterîch* (1,13; 113%), тому вони автоматично знімаються з подальшого дослідження. Оскільки загальний показник відносної похибки для всієї групи дорівнює всього 0,03, або 3%, то, таким чином, ми можемо стверджувати, що результати підрахунків будуть статистично достовірними.

Наступним кроком ми перевіряємо твердження про характерні синтагматичні зв’язки за формулою χ^2 . Отже, за гіпотезою 1 ми припускаємо, що більшість прикметників лексико-семантичної групи зі значенням “сильний” вживається для означення абстрактних понять

або людини, проте не конкретних речей, явищ природи, предметів, тощо (класифікацію іменників див. детальніше [4: 52]).

Для розрахунків критерію χ^2 нам необхідно проаналізувати кількісні показники СВ: 1) скільки раз прикметники вживалися на означення абстрактних понять і людини, 2) скільки раз прикметники вживалися в інших контекстах. Отримані дані ми зводимо в таблицю №2.

Таблиця 2.

Розподіл частот вживання прикметників на означення абстрактних понять та людини й інших означень.

	Абстр. поняття/людина	Інші	Всього
creftig	47	11	58
crefteclîch	15	81	96
menlîch	105	88	193
gewaltec	48	65	113
rîlîch	11	37	48
gewalteclîch	15	101	116
stark	299	144	443
micel	530	101	631
hert	79	68	147
ellenthafft	130	94	224
rîch	719	243	962
grôz	838	83	921
Всього	2836	1116	3952

На основі отриманих даних вираховуємо критерій χ^2 , а саме суму χ^2 -квадратів. Відповідно до наших розрахунків сума χ^2 дорівнює 750,06. Результати дослідження зводимо в таблицю № 3 (теоретично очікувані величини розраховуються шляхом протиставлення спостережених одиниць загальній кількості величин і тій кількості величин, які не входять у розділ „інші“, тобто, теоретична очікувана величина прикметника *creftig* складає, наприклад, $(47/3952)*2836=41,62$).

Таблиця 3.

Розрахунки критерія χ^2 -квадрат для прикметників ЛСГ зі значенням „сильний“ у лицарському епосі XIII-го ст.

Прикметник	O	E	O-E	(O-E) ²	χ^2 -квадрат (O-E) ² /E
creftig	47	41,62145749	5,37854251	28,92871953	0,695043405
crefteclîch	15	68,89068826	-53,89068826	2904,206281	42,15673198
menlîch	105	138,4989879	-33,49898785	1122,182187	8,102457676
gewaltec	48	81,09008097	-33,09008097	1094,953459	13,50292718
rîlîch	11	34,44534413	-23,44534413	549,6841614	15,9581556
gewalteclîch	15	83,24291498	-68,24291498	4657,095445	55,94584772
stark	299	317,9018219	-18,90182186	357,2788697	1,123865436
micel	530	452,812753	77,18724696	5957,871094	13,15747194
hert	79	105,4888664	-26,4888664	701,660043	6,65150804

ellenthaft	130	160,7449393	-30,74493927	945,2512908	5,880441991
rich	719	690,3421053	28,65789474	821,2749307	1,189663682
grôz	838	660,9200405	177,0799595	31357,31206	47,4449406
creftig	11	16,37854251	-5,37854251	28,92871953	1,766257255
crefteclîch	81	27,10931174	53,89068826	2904,206281	107,129473
menlîch	88	54,50101215	33,49898785	1122,182187	20,59011646
gewaltec	65	31,90991903	33,09008097	1094,953459	34,31389023
rîlîch	37	13,55465587	23,44534413	549,6841614	40,55316244
gewalteclîch	101	32,75708502	68,24291498	4657,095445	142,1706309
stark	144	125,0981781	18,90182186	357,2788697	2,855987793
michel	101	178,187247	-77,18724696	5957,871094	33,43601293
hert	68	41,5111336	26,4888664	701,660043	16,9029362
ellenthaft	94	63,25506073	30,74493927	945,2512908	14,94348879
rich	243	271,6578947	-28,65789474	821,2749307	3,023195521
grôz	83	260,0799595	-177,0799595	31357,31206	120,5679673
Сума xi-квдратів	3952	3952			750,0621742

Для того, щоб інтерпретувати отримані дані нам необхідно вирахувати число ступенів свободи. За формулою

$$df = (r - 1)(c - 1),$$

де r – кількість горизонтальних рядків, а c – кількість стовпців [3: 89], ми проводимо даний розрахунок. Оскільки з 17 досліджуваних нами слів до остаточного списку прикметників, які ми аналізуємо за допомогою формули χ^2 , увійшли тільки 12, то

$$df = (12 - 1)(2 - 1) = 11.$$

Згідно таблиці значень суми χ^2 з різним df та вірогідністю P [3: 174], цьому результату при $P = 0,05$ критичний $\chi^2 = 19,68$, при $P = 0,01$ критичний $\chi^2 = 24,72$. Хі-квадрат, отриманий нами, набагато перевищує зазначену критичну величину, і є, таким чином, свідченням, що між двома рядами, що порівнюються у табл. 2, існує суттєва відмінність частот. Проте, ми не можемо стверджувати, що наша гіпотеза підтверджується, оскільки досліджувані прикметники на рівні окремих компонентів групи вживаються відмінно один від одного. Тому, наступним кроком ми з'ясуємо, для яких саме компонентів вона характерна. (див. Табл. № 3). З таблиці бачимо, що позитивний показник, в якому фактичні величини значно перевищують очікувані, є властивим для прикметників: *grôz* (різниця складає 177,08), *michel* (77,19), *rich* (28,66), *chreftig* (5, 38), серед решти компонентів очікувані величини більші за фактичні, а, отже, стверджувати, що для них характерним є синтагматичний зв'язок на означення людини або абстрактного поняття ми не можемо.

Подивимось, які з відібраних нами компонентів відповідають висунутій нами гіпотезі. Скористуємося для цього формулою підрахунку критерію χ^2 для чотирьохпільних таблиць, оскільки саме за цією формулою ми можемо робити гіпотези і перевіряти їх на рівні окремих компонентів групи:

$$\chi^2 = \frac{(ad - bc)^2 \cdot N}{(a+c)(b+d)(a+b)(c+d)},$$

в якій a, b, c, d – окремі ячейки, N – загальний обсяг вибірки.

Якщо *grôz* загальною кількістю зустрічається в 921 СВ (див. Табл. №2), серед яких 838 раз він фіксується на означення людини або абстрактного поняття; а також, якщо загальна

кількість зафіксованих компонентів на означення людини або абстрактного поняття складає 2836 СВ, а загальна кількість усіх зафіксованих одиниць 3952 СВ, то чотириохпільна таблиця для розрахунків χ^2 виглядатиме наступним чином:

	Людина, абстр. поняття		Інші	Всі
Grôz	838	ac	83	921
Інші	1998	bd	1033	3031
Всі	2836		1116	3952

Тоді отримуємо формулу для розрахунку χ^2 :

$$\chi^2 = \frac{(838 \cdot 1033 - 83 \cdot 1998)^2 \cdot 3952}{(838 + 1998)(83 + 1033)(838 + 83)(1998 + 1033)} = 219,07.$$

Оскільки отриманий результат набагато перевищує критичний показник χ^2 , то твердження, що для прикметника *grôz* характерним є синтагматичний зв'язок, в якому він означає абстрактне поняття або людину, є статистично достовірним.

Проаналізувавши решту відібраних нами компонентів, ми встановили, що для компонента *michel* так само характерним є вживання для означення абстрактних понять та людини ($\chi^2 = 55,45$), а для компонентів *rich* та *chreftig* такий зв'язок не виявився характерним, оскільки χ^2 дорівнює відповідно 5,57 і 2,5; ці показники є нижчими, ніж критичний показник $\chi^2 = 19,68$ (при $P = 0,05$).

Спробуємо встановити, який саме зв'язок – пре-, пост- або атрибутивна позиція – характерні для тих випадків СВ, коли прикметники означають абстрактні поняття. Отже, гіпотеза 2: *прикметники, які вживаються для означення абстрактних понять, як правило, вживаються в препозиції.*

Подібно до попередніх розрахунків за формулою χ^2 проведемо аналіз. Для цього вираховуємо кількість прикметників, які в тій чи іншій позиції сполучуються з абстрактними поняттями. Другим кроком протиставляємо всі випадки препозитивного вживання решті СВ. На основі отриманих даних вираховуємо очікувані величини, а після цього критерій χ^2 . Сума $\chi^2 = 158,93$. Оскільки сама досліджувана група не змінилась, то число ступенів свободи, а також критичний χ^2 залишаються тотожними попереднім результатам. Отже, отриманий результат χ^2 свідчить про суттєві відмінності між очікуваними та фактичними величинами.

Після аналізу, для яких саме компонентів характерним є такий зв'язок, ми встановили, що висунутій нами гіпотезі відповідають синтагматичні зв'язки тільки прикметника *michel* ($\chi^2 = 25,79$). Для решти компонентів наша гіпотеза статистично не підтверджується.

На рівні окремих компонентів ми можемо стверджувати, що для прикметника *stark* характерним є зв'язок на означення абстрактних понять в атрибутивній або постпозитивній позиції. Для доведення цієї гіпотези ми розраховуємо критерій χ^2 , відштовхуючись від зворотної попередній гіпотезі тези. Тоді, чотириохпільна таблиця виглядає наступним чином:

	Інші		Пре	Всі
Stark	53	ab	37	90
Інші	264	cd	1404	1668
Всі	317		1441	1758

Хі-квадрат, у даному випадку, дорівнює 107,13, а, отже, є підтвердженням нашої гіпотези 3: для прикметника *stark* характерним є вживання в якості означення абстрактних понять в атрибутивній або постпозитивній позиції.

Цікаво також дослідити, яким чином сполучуються прикметники з іменниками, що означають поняття людина. Припустімо, що *постпозитивна позиція характерна саме для означень людини – гіпотеза 4*. За результатами розрахунків χ^2 для в'ясування різниці частот вживання компонентів досліджуваної групи (пре-, пост- та атрибутивна позиція) ми з'ясували, що існують відмінності в розподіленні частот – $\chi^2 = 417,84$. Однак, якщо аналізувати отримані дані на рівні окремих компонентів, тобто використовуючи чотириохпільні таблиці, ми бачимо, що *гіпотеза 4 є правомірною* тільки для компонентів *rich* ($\chi^2 = 343,39$) та *gröz* ($\chi^2 = 99,4$). Для решти компонентів такий зв'язок не є статистично підтвердженим.

Якщо перевірити зворотню гіпотезу, що для певних компонентів групи *нехарактерним* є постпозитивний зв'язок для означення людини (*гіпотеза 5*), то ми знайдемо підтвердження на рівні компонентів *stark* ($\chi^2 = 36,95$), *ellenthaft* ($\chi^2 = 162,71$), *gewalt* ($\chi^2 = 39,8$). Це означає, що *статистично достовірним* буде твердження, що даним прикметникам у синтагматичному сполученні на означення людини, характерним є *препозитивний або атрибутивний зв'язок, і цілком нехарактерним* є постпозитивний зв'язок.

У такий спосіб ми застосували одну з методик статистичного обчислення для дослідження мови в діячності, проаналізували деякі характерні синтагматичні зв'язки між прикметниками лексико-семантичної групи зі значенням „сильний“ у німецькомовному лицарському епосі XIII-го ст., і отримали об'єктивні, статистично достовірні результати.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антомонов М. Ю. Математическая обработка и анализ медико-биологических данных. – К., 2006. – 558 с.
2. Іваніна І.О. Інвентаризація лексико-семантичної групи прикметників середньовісньонімецької мови зі значенням „сильний“ як одна з методик історико-мовних досліджень // Мовознавчий вісник: Зб. наук. пр. / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси: 2008. – Вип. 6. – С. 223-229.
3. Кійко С.В., Кійко Ю.С., Левицький В.В., Огуй О.Д. Апроксимативні методи вивчення лексичного складу. Навчальний посібник. – Чернівці: Рута, 2000. – 135 с.
4. Левицький В.В. Квантитативні методи в лінгвістиці. – Черновці: Рута, 2004. – 189 с.
5. Лавренчук В.П., Готичан Т.І., Дронь В.С., Кондур О.С. Вища математика. Курс лекцій у трьох частинах. Частина II. – Чернівці: Рута, 2003. – 247с.
6. Носенко І.А. Начала статистики для лінгвістів. – М.: Высшая школа, 1981. – 257с.
7. Огуй А.Д. Историко-семасиологическое исследование лексико-семантической группы прилагательных со значением «смелый, храбрый». Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Черновцы, 1988. – 250 с.
8. Тулдава Ю. Проблемы и методы квантитативно-системного исследования лексики. – Таллинн: Валгус, 1987. – 204с.
9. Best K.-H. Quantitative Linguistik. Eine Annäherung. – Göttingen: Peust / Gutschmidt Verlag, 2003.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Іваніна – аспірантка кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича
Наукові інтереси: історія німецької мови, квантитативна лінгвістика.

К ВОПРОСУ О ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ СТАТУСЕ НЕОЛОГИЗМОВ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Валентина Карпюк (Кривой Рог, Украина)

В статье рассматриваются история появления термина неологизм в немецком языке, проблемы критериев его определения, экстра- и интралингвистические факторы возникновения неологизмов в немецком языке

The problems of the appearance of the term neologism in the German language, criteria of its definition and extra- and intralinguistic factors of appearing of neologisms in the German language are under consideration in this article.

Несмотря на интенсивные исследования современных (в том числе и немецких) лингвистов в области неологии (Котеловой Н.З., Намитковой Р.Ю., Попко Л.П., Поповой Т.В., Розен Е.В., Сенько Е.В., Herberg D., Kinne M., Steffens D.), до сих пор многие вопросы остаются открытыми. В частности, в уточнении и конкретизации нуждается само понятие «неологизм», критерии идентификации неологизмов и их классификации. В связи с этим,

нам представляется интересным и необходимым обратиться к истории появления и становления понятия неологизма в немецком языке.

Слово неологизм пришло в немецкий язык в середине 18 века как заимствование из французского языка. Во Франции neologisme как лексическое новообразование был известен уже в первой половине 18 века. При этом идёт речь о неоклассическом словообразовании заимствования (не существует никакого греческого соответствия), состоящем из компонентов (neos) «новый» и (logos) «слово, учение». Появление neologisme в 18 веке во Франции с самого начала заняло свое место в языковедческо-лексикографическом поле, а именно в поле интенсивных научных и общественных дискуссий относительно идентификации новых слов и их регистрации в словаре. Не менее бурными дискуссиями сопровождалось появление слова neologismus и становление его как понятия в немецком языке.

В 1754 году Кристоф Отто Фрайхер фон Шёнайх опубликовал книгу под названием «Вся эстетика в голове или неологический словарь». Этот словарь не является словарём в традиционном смысле, а представляет собой своего рода памфлет, в котором автор преимущественно в иронической форме критически проанализировал различные беллетристские лексические новообразования (преимущественно окказионализмы) и дал им негативную оценку. В этой односторонней пуристической традиции употребление слова неологизм сохраняло свое, преимущественно негативное, значение вплоть до 20 века: неологизм – это неприятное, ненужное, загрязняющее благородный немецкий язык *новое слово*. В некоторых случаях подобные дефиниции можно встретить даже и в наши дни. С другой стороны, нейтральные дефиниции неологизма (как вновь появившегося слова) становятся всё более частыми с конца 19 века. Сегодня они являются уже правилом [12:1].

Термином немецкой лексикологии и лексикографии неологизм стал сравнительно поздно, а именно во второй половине двадцатого столетия. До сих пор дефиниции неологизма представляют в такой специальной литературе, как в лингвистических специальных словарях, как бросающуюся в глаза неточность, непостоянство, временный характер. Неологизмы удовлетворяют потребность в новоназваниях (новономинациях) в коммуникативном сообществе. Исходной точкой для определения неологизма является лексическая единица, характеризующаяся единством плана выражения и содержания, формы и значения. Неологизм отличается от устоявшихся, давно употребляемых лексических единиц тем, что либо по своей форме и значению, либо только по значению в определенном коммуникативном обществе и через определённое время воспринимается как новое. Соответственно следует различать два типа неологизмов: новая лексема и новое значение [12:2].

Новая лексема – это отдельное слово или группа слов, которые не существовали в таком единстве формы и значения в немецком словарном составе до более или менее определённого времени относительно настоящего. В соответствии со способом образования новых лексем различаются следующие подгруппы: крайне редкие новообразования, которые возникают не по аналогичным способам образования, и очень часто встречающиеся новообразования, где речь, как правило, идет о композитах и дериватах, которые образованы по внутреннему или заимствованному способу словообразования. О новом значении (неосемема, неосемантизм) идёт речь в том случае, если у лексемы, существующей моно- или полисемно в немецком языке, к имеющейся семеме или семемам присоединяется на более или менее определённом временном отрезке относительно настоящего новая (от существующей резко/четко отличающаяся) семема. Процесс образования нового значения, как правило, является существенно более медленным и трудно заметным, чем возникновение новой лексемы. Неологизм является относительно и исторически связанным понятием на основании классификации лексически обозначенных единиц относительно времени их возникновения. Ссылка на (более или менее точно определяемый) отрезок времени появления, как и на фазы распространения и возникновения (вплоть до лексикологизации) является решающей для определения неологизма.

Несмотря на очевидный живой интерес общественности к актуальной информации о неологизмах, неологизм в лингвистическом исследовании как самостоятельный предмет

играет сравнительно ограниченную роль. Однако в данном вопросе можно наблюдать национальные различия. В то время как в романистике – особенно во французском языке – возникают относительно прочные исследовательские традиции с периода Просвещения, то германское языкознание занимается проблематикой неологизмов только с не давних пор и лишь в отдельных случаях, преимущественно в рамках других исследований и проблем. Также относительно постановки основной задачи исследования неологизмов существуют характерные национальные отличия. Так, например, во французских работах доминирует теоретико-лексикологическое и исследовательско - методологическое направление, английские и американские работы посвящены лексикографическо-практическим вопросам [13: 329].

Важным вопросом является также вопрос о том, как создаётся новое слово. Установлено, что в акте создания участвует определённый индивидуум. Человек, создающий новое слово, стремится к индивидуализации и оригинальности. Затем слово проходит несколько этапов: социализация (восприятие его в обществе, распространение его среди масс, слово фиксируется в периодической печати, принятие слова широкими массами носителей языка) и лексикологизация (закрепление его в языковой системе, приобретение навыков адекватного употребления нового слова, т.е. приобретение коммуникативно-прагматической компетенции носителями языка) [5:142].

Поскольку нет соответствующей систематизации критериев определения и характеристики неологизма, то предпримем попытку более или менее полного его описания и представления на основе имеющихся теорий в этой сфере. К критериям неологизма в нашей интерпретации можно отнести: временной (хронологический) фактор; локальный (“языковое пространство”) фактор; психолингвистический фактор — признак “свежести”, нестандартности формы и образования слов; фактор социальной значимости (степень важности характеристики социальных явлений и процессов); лексикографическая фиксация (в словарях новых слов).

Почти все исследователи при характеристике новых слов учитывают временной показатель (когда, в какой период времени это слово появилось в языке), но лишь Е.В.Розен определенно называет его основным показателем понятия «неологизм»[7]. При этом исследователи не пытаются точно установить временные границы, которыми определяется принадлежность слова к неологизмам. Безусловно, точный временной показатель возможен лишь по отношению к единичным фактам; психологическая оценка факта новизны слова является субъективной, не поддаётся абсолютизации. Однако именно наличие данного слова в определённом синхронном срезе и отсутствие его в предшествующем (преимущественно по данным словарей) является наиболее надёжным критерием отнесения слова к неологизму определённого времени [4: 10]. Кроме того, хронологический подход наиболее целесообразен, так как позволяет охватить не только экстралингвистические, но и внутриязыковые инновации.

Наряду с временным признаком некоторые ученые [2;11] дают определение неологизма на основе учета частотности слова в современных текстах литературного языка, степень которой должна быть ниже того порога, который позволил бы интерпретировать данные слова как традиционные элементы общеупотребительной лексики. Индекс частотности, приближающийся к нулю, по словам Б.И.Косовского, даёт достаточное основание относить те или иные слова к разряду неологизмов [2:14]. Явно ограниченная частотность на протяжении достаточно продолжительного отрезка времени ведёт к тому, что оно воспринимается большинством как новое. При этом возможно, что это слово уже было ранее известно в какой-либо другой сфере языка. В лучшем случае слово в новом значении употребляется так часто, что тем самым доказываемся повышение частотности. Этот порог является единым для всех слов, не взирая на отдельные части речи или сферы употребления [11:9]. Такое слово автоматически становится кандидатом в словарь неологизмов.

Согласно экспрессивно-стилистического критерия, новые слова являются особой стилистической категорией вследствие того, что воспринимаются носителями как обладающие «свежестью и новизной» [8]. Недостаточная убедительность экспрессивно-стилистического критерия, по мнению Е.В.Сенько, заключается в том, что он основан на

субъективном факторе — на ощущении, которое находится в прямой зависимости от степени лексической компетенции лиц. Поскольку разные лица по-разному оценивают «неогенность» слова, объективного мнения о новизне словарной единицы получить нельзя [9:268].

С точки зрения функционального подхода новыми словами считаются слова, обозначающие новую, не существующую ранее реалию, выдвигая экстралингвистическую детерминированность обогащения словарного состава языка в качестве ключевого параметра неономинативности [1:262]. Недостатком этого подхода является то, что он не учитывает внутриязыковые причины появления неологизмов и то, что неологизмы могут обозначать разные с точки зрения новизны явления и понятия

Мнение о том, что к неологизмам относятся слова, не зафиксированные словарями, случайно пропущенные или по каким-либо причинам сознательно игнорируемые авторами общих словарей, также представляется не вполне убедительным, поскольку, во-первых, из этого следует, что неологизмы есть лишь в том языке, который имеет письменную форму, а языки, существующие только в устной форме, либо не имеют неологизмов вообще, либо имеют, но принципы их выделения не ясны, хотя очевидно, что они должны быть иными. Во-вторых, фиксация слов в словарях в целом зависит от лексикографической ситуации в стране. Вероятно, наличие или отсутствие слова в словарях целесообразно использовать как один из методов выявления неологизмов, но не как основной признак [6:8].

Признак «новизны», лежащий в основе большинства определений неологизма, по мнению Н.З.Котеловой, должен быть уточнен не только с точки зрения времени, но и языкового пространства [3:12], что позволяет дать более конкретное представление о сущности неологизма. Критерий «языковое пространство», т.е. употребление по сферам и жанрам языка, предполагает следующие показатели новизны слова: а) новое для многих языков; б) для данного национального языка; в) для литературного языка; г) для конкретного подязыка (определенной терминосистемы, жаргона, диалекта и т.п.) д) для языка и /или речи. Понятие пространства в лингвистике - это совокупность всех идиолектов языка, а также место слова в системе языка или речевой единицы в тексте [6: 12].

Номинативные потребности языкового сообщества являются одним из проявлений человеческого фактора в языке последних десятилетий, что связано с экстралингвистическими факторами. К экстралингвистическим факторам появления новых слов ученые относят социальные факторы научно-познавательного и эстетического характера, социальную структуру общества и идеологию, форму организации производства.

Убедительным подтверждением действия экстралингвистических факторов, послуживших причиной обновления словарного состава современного немецкого языка, могут служить лингвистические иллюстрации из материалов нашей выборки: *das Breitband-Internet*, *bioethisch*, *die Rosenrevolution*, *die Bommzeit*. Социальные факторы научно-познавательного и эстетического плана послужили номинативным стимулом к появлению таких лексических единиц немецкого языка как *Branchenflaute*, *Gehaltsobergrenze*, *Urananreicherung*, *Koalitionstruppe*. В качестве наиболее значительных причин появления неологизмов в немецком языке в современных условиях следует признать: информатизацию и компьютеризацию общества (*Schadcode*, *Schadprogramm*, *Seitenaufruf*); экологическую политику (*die Chemikalienpolitik*, *die Unwetterwarnung*, *die Unwetterschaden*); глобализацию (*globalisierungskritisch*, *Globalisierungsfonds*); новые формы деятельности социально-экономических и правовых структур (*das Rücknahmesystem*, *die Schleusekriminalität*, *die Schleusung*); международный терроризм (*der Rucksackbomber*, *der Schläfer*, *der Selbstmordanschlag*). Важно подчеркнуть, что действие экстралингвистических факторов объективно предполагает активизацию собственно лингвистических языковых ресурсов, подробно описанных в лингвистической литературе [9].

К внутриязыковым стимулам появления новых слов можно отнести:

1) тенденцию к языковой экономии: заимствования — *Kickboard*, сокращения и аббревиатуры — *SMS*(*Short Messige Servise*), сложные и сложносокращенные слова — *K-Frage*, семантические инновации — *die Kanzlerrede*;

2) стремление говорящих нарушить языковой автоматизм (один знак — одно значение). Примером может служить множественное наименование войск коалиции во время войны в Ираке (Koalitionstruppe, Koalitionskraft, Koalitionsstreitkräfte, Koalitionsmitglied);

3) тенденцию к родовидовой дифференциации: так, в сфере технологий появились многочисленные наименования разновидностей телевизоров: Flachbildfernseher, Plasmafernseher, LCD-Fernseher, Röhrenfernseher;

4) закон абстрагирования, согласно которому на основе одних более конкретных элементов языковой структуры развиваются другие, менее конкретные. Примером может служить процесс морфологизации отдельных языковых единиц, которые в дальнейшем участвуют в словообразовании (например, формант Uran в таких неологизмах как die Urananreicherung, der Urangeschoss, uranhaltig, die Urankonversion).

Обобщая рассуждения о лингвистическом статусе неологизма, представляется целесообразным обозначить свою позицию по данному вопросу. Мы понимаем неологизм как социально-историческую категорию и основываемся на представлении о многосторонней относительности понятия “новое”, в котором взаимодействуют три базовых категории: время, пространство и движение. В соответствии с этим можно сформулировать следующее определение неологизма. «Неологизм — это лексическая единица (лексемы, устойчивые сочетания и/или семемы) соответственно значению, новые по форме или по содержанию (или и по форме и по содержанию), которая появляется на определённом этапе развития языка в коммуникативном обществе, распространяется, принимается как языковая норма и воспринимается большинством носителей языка на этом отрезке развития и через некоторое время как новая.»

Таким образом, несмотря на появление термина неологизм в середине 18 века в немецком языке, термином лексикологии и лексикографии он стал только лишь во второй половине 20 века. Узуализация, акцептуализация, лексикологизация, интеграция являются существенными критериями, отграничивающими неологизм от других лексических инноваций. К критериям неологизма относятся временной, локальный, психолингвистический, фактор социальной значимости, лексикографической фиксации. К наиболее значимым причинам появления неологизмов в немецком языке относятся информатизация и компьютеризация общества, глобализация, международный терроризм, экологическая политика и т.д. Внутряязыковыми стимулами появления неологизмов являются тенденция к языковой экономии, стремление нарушить языковой автоматизм, тенденция к родовидовой дифференциации, закон абстрагирования.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. — М.: Едиториал УРСС. - 2004. - 576с.
2. Косовский Б.И. Общее языкознание Б.И.Косовский. - Минск. — 1974.
3. Котелова Н.З. Первый опыт описания русских неологизмов Н.З.Котелова//Новые слова и словари новых слов. - Л.: 1978. - с.5-26.
4. Намитокова Р.Ю. Авторские неологизмы: словообразовательный аспект. Адыгейский гос.пед.ин-т. – Ростов- на- Дону: Изд-во Ростовского ун-та,1986. – 156с.
5. Попко Л.П. Неологизация в языке как трансляция культурно-лингвистической национальной ментальности. Монография.- ГАРККиИ, 2007.-360с.
6. Попова Т.В. Русская неология и неография. ГОУ ВПО УГТУ- УПИ. Екатеринбург, 2005, 96с.
7. Розен Е.В. Показатель времени как ведущий компонент понятия неологизм.- В кн.: Вопросы немецкой филологии.Учен. зап. Моск. пед. ин-та им.В.И.Ленина .М.,1968, вып. 317, с.127 -131
8. Розен Е.В. Немецкая лексика: история и современность/Е.В.Розен. - М.: «Высш. школа» - 1991. — 96с.
9. Сенько Е.В. Лексическая репрезентация концепта «новое». Е.В.Сенько//Проблемы вербализации концептов в семантике языка текста : материалы международного симпозиума. - Волгоград, 22-24 мая 2003 г. Часть 1. Научные статьи. — Волгоград: «Перемена», 2003. - С.267-277.
10. Crystal David.The Cambridge Encyclopedia of the English Language./David Crystal.- Cambridge University Press -1995
11. Deutsches Neologismenwörterbuch. Neue Wörter und Wortbedeutungen in der Gegenwartssprache. Herausgegeben von Uwe Quasthoff, Walter de Gruyter. Berlin. New York, 2007, 690S.
12. Herberg, Dieter/Kinne, Michael (1998): Neologismen. 48 S. - Heidelberg: Groos, 1998. (Studienbibliographien Sprachwissenschaft 23)
13. Kinne, Michael (1996): Neologismus und Neologismenlexikographie im Deutschen. In: Deutsche Sprache 4/96. S. 327-358 - Mannheim, 1996. (Deutsche Sprache Jahrgang 24/4)
14. Steffens, Doris (2003): Nicht nur Anglizismen ... Neue Wörter und Wendungen in unserem Wortschatz. IDS-Sprachforum, 21. Mai 2003. In: Sprachreport 4/2003. S. 2-9 - Mannheim, 2003. (Sprachreport 4/2003)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Карпюк – викладач кафедри німецької мови та літератури з методикою викладання Криворізького державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: лексикологія, неологія, словотвір німецької мови.

СПОЛУЧУВАНІСТЬ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ З НОМІНАЦІЯМИ ЛЮДЕЙ В ЕПОСІ ГОМЕРА

Христина КУЙБІДА (Львів, Україна)

У статті здійснено поділ номінацій людей на групи та підгрупи. Досліджено сполучуваність аналізованих складних прикметників з кожною групою зокрема. Розглянуто основні семантичні особливості комpositів в складі атрибутивних словосполучень.

The division of the nominations of people into groups and subgroups is made in the article. The connections of analysed composite adjectives with each group in particular are investigated. The main semantical features of the compositis within the attributive combinations of words are examined.

Слово – це одиниця мовлення, яка є мінімальним джерелом інформації. Художнє слово – це своєрідний інструмент майстра слова, який з його допомогою створює справжній образний мікросвіт з метою здійснення певного естетичного впливу на читача. Художній світ гомерівського епосу – це досконала картина, багата складними візуально-уявними та уявно-слуховими образами. Високій художності зображення в значній мірі сприяє широке використання Гомером складних прикметників, які стали живим втіленням висловлюваних автором думок. Слово поза контекстом несе невизначену інформацію і має лише потенційне значення. Контекст є засобом відбору потрібного значення і засобом актуалізації відібраного значення [4: 14].

Образні властивості слова виявляються і в мінімальному і в найширшому контексті. Проте саме в мінімальному контексті спостерігається низка важливих і цікавих моментів найповнішої реалізації образного потенціалу слова, який виникає у поєднанні слів певного семантичного наповнення [2: 73].

Синтаксична сполучуваність на синтагматичному рівні веде до утворення словосполучення, яке і є мінімальним контекстом для його складових частин. Для прикметника як певного граматичного класу слів властива синтаксична сполучуваність з іменником [5: 193]. Крім синтаксичних, між іменником та прикметником існують і певні семантичні реляції [3: 135] – об'єкт і його властивість.

Оскільки образ людини в різних її іпостасях в епічних поемах Гомера супроводжується великою кількістю епітетів, то метою даної статті є дослідження особливостей сполучуваності складних прикметників з номінаціями людей на основі поем Гомера “Іліада” та “Одіссея”.

Гостинний, комунікабельний, відкритий, надміру цікавий, запальний, інколи печальний у душі, з проникливим розумом та пристрасною до пригод – таким постає перед нами герой у гомерівському епосі. Надаючи своїй долі особливого значення, він перетворює її в оригінальну пригоду, достойну епічної поеми [8: 60]. На фоні всіх складних перипетій, описаних епічними поемами, автор хоче звернути нашу увагу власне на проблему людини, її психологію, душевний стан, особистісні та колективні протиріччя. Отже, найбільша кількість складних прикметників, об'єднаних навколо номінацій людей, є свідченням особливого місця людини в контексті епосу Гомера.

Номінації людей у творах Гомера також охоплюють досить велику різноманітність лексем, з якими поєднуються складні прикметники. Найчастотніші з них поділяємо на такі групи: I. Лексичні одиниці з загальним значенням “людина”. II. Назви осіб чоловічої статі. III. Назви осіб жіночої статі.

Розглянемо детальніше сполучуваність аналізованих складних прикметників з кожною групою лексичних одиниць.

I. Отже, першу групу іменних лексем умовно поділимо на підгрупи зі значенням: 1) людина, 2) дитина, 3) народ.

1) Людину в загальному розумінні автор епічних поем позначає лексемами | ἄνθρωπος~ “людина” та | βροτὶς~ “смертна людина”. Ці дві лексеми сполучаються з дев'ятьма комpositами, які характеризують людину за такими семантичними ознаками: *психологічний стан*, який виражається словосполученням з переносним значенням: *zaflege_~ brotoj* (I 21, 465) – палаючі (повні вогню) смертні; *матеріальний стан*: *polukl>gwn φnqrèpwn* (O 14, 211) – достатньо багатих людей; *спосіб і місце проживання*: *polusperšaj φnqrèpouj* (O 11, 365) –

людей, які широко розселилися; broto... τῆρσιϰῶνιοι (I 1, 272) – земні (які живуть на землі) люди; *тривалість життя*: καταρῆτῖν ϕηρῆρῶν (I 6, 123) – смертних людей.

Говорячи про вічність чи, можливо, про безсмертя богів, автор для протиставлення підкреслює смертність людини і використовує словосполучення καταρῆτῖν ϕηρῆρῶν як синонімом до слова | brot3~.

На мить батьківщина здалася чужою давно відсутньому Одиссею і не знав він, яких людей тут зустріне: Ἐγριοῖ οὐδ' d...kaioi, Ἄε φίλοξεῖνοι (O 13, 202) – диких і несправедливих чи гостинних.

2) Дитина в епосі Гомера позначається трьома синонімічними лексемами |, Ó pa~, t3 t1knon, t3 n/pion. Складні прикметники – епітети до означуваного слова зі значенням “дитина” семантично різноманітні і утворюють групи (всього 14 сполучень), які вказують на: *тривалість життя*: pa<da panaèion (I 24, 540) – дитя недовговічне, ϰῆÚμοροj tškoj (I 18, 95) – недовговічна дитина; *зовнішнє визнання*: thlekut| tškna (I 19, 400) – широко прославлені діти; τῆρικυδša tškna (O 11, 631) – преславні діти; pa<da ϰriprepša (I 6, 477) – славні діти; *характер, вдачу*: of pa<dej Øperf...aloi ka^ Ἐpistoι (I 3, 106) – нестримані і непокірні діти; pa<da ϰtalḡfrona (I 6, 400) – безтурботну дитину; *інтелектуальні властивості*: pa<cal...frwn (O 19, 530) – нерозсудлива дитина; *психологічний стан*: pa<dḡ thlugšthn (I 3, 175) – дитину, яку ніжно люблять, ϰρῶτμου paidŌj (I 24, 388) – нещасної дитини.

Характеризуючи основні дитячі риси вказаними вище композитами, поет майстерно створив образ “вічної” дитини, який не змінився ні з часом, ні з впливом цивілізацій.

3) Всього три композити об'єднуються навколо лексем | d|mo~ та | l-3~ з початковим значенням “народ”, утворюючи відповідні атрибутивні словосполучення. В контексті іменники | d|mo~ та | l-3~ набувають дещо іншого відтінку значення.

Словосполученням lao^ τῆρpassÚteroι (I 1, 383) автор позначає велику кількість людей у загальному значенні. Наприклад: o%o dš nu lao^ qnÍskon τῆρpassÚteroι (I 1, 383) – люди вмирили один за одним. У словосполученнях ~teralkša dÁmon (I 15, 738) – допоміжного війська та Øperdša dÁmon (I 17, 330) – мізерного війська, лексемою | d|mo~ автор позначає військо, тобто певну кількість людей, що входила до військових сил.

II. Друга група містить назви осіб чоловічої статі, серед яких виділяємо номінації: 1) муж, чоловік – | #n/r, | f9~, 2) цар – | b¹/s³lev~, | Ánax, 3) син – | u<3~, 4) чужинець – | xe_no~, | #l/th~, 5) жених – | mnst/r, 6) антонімічну пару старий – молодий чоловік: | glrwn – | nlo~.

1) Найбільшою кількістю композитних прикметників Гомер у своїх творах характеризує мужа позначеного іменниками | #n/r та | f9~. При цьому лексема | #n/r сполучається з 42 ад'єктивними композитами, а синонімічна лексема | f9~ – лише з одним. Описуючи мужа в епічних поемах, автор виділяє основні притаманні йому ознаки:

а) найбільш важливими, судячи зі змісту атрибутивних словосполучень, стали внутрішні та інтелектуальні якості, вдача мужів – героїв епічних поем. В деяких випадках – це *позитивні риси*: ϰn³/4r τῆρna...simoj (I 6, 521) – порядний чоловік, ϰn³/4r ϰgaqŌj ka^ τῆρcšfrwn (I 9, 341) – чоловік добрий та розсудливий, kraterŌfronoj ϰndrŌj (O 4, 333) – відважного мужа; а в інших – *негативні риси*: ϰmhst³/4j ka^ Ἐpistoj ϰn³/4r (I 24, 207) – кровожадний та недовірливий муж; Ἐfrwn ϰn»r (O 8, 209) – нерозсудливий муж; dusmenšej Ἐndrej (I 10, 100) – ворожі мужі;

В одній з книг “Іліади”, наприклад, знаходимо такий опис Ахілла: οὐ ḡfr ti ḡlukÚqumoj ϰn³/4r Ἄn οὐδ' ϰganŌfrwn, ϰll| mfl' τῆρmmemaèj (I 20, 468) – бо він був не ласкавий муж, не м'який, а дуже буйний. У цьому контексті спостерігаємо явище протиставлення позитивної – негативної ознак, виражених складними прикметниками – епітетами Ахілла;

б) це також фізичні якості: ϰn³/4r menšcarmoj (I 14, 376) – стійкий у бою муж, Ἐndraj ØperfÍlouj (O 11, 116) – надзвичайно могутніх мужів, ϰndrín ØperhnoeŌntwn (O 6, 5) – мужів обдарованих нелюдською силою;

в) матеріальне становище, чи володіння військовими обладунками: Ἐndrej ... polÚrrhnej poluboàtai (I 9, 154) – мужі, багаті на овець та биків, Ἐndraj dolicegčšaj (I 21, 155) – мужів, озброєних довгими списами, ϰndrín calkeoqrw»kwn (I 4, 448) – мужів, одягнутих у мідний панцир;

г) місце проживання чи походження: $\zeta\eta\sigma\tau$ $\tau\mu\rho\iota\delta$ » $\mu\iota\omicron\jmath$ (O 1, 233) – місцевий муж, $\tau\mu\rho\iota\sigma\tau\omicron\eta\iota\omicron\jmath$ $\zeta\eta\sigma\tau$ (I 2, 553) – земний чоловік, $\zeta\eta\sigma\tau$ $\theta\lambda\epsilon\delta\alpha\rho\omicron\jmath$ (O 15, 224) – чоловік, який прийшов з далекої країни;

д) характеристика за способом заняття: $\tau\mu\gamma\epsilon\sigma\sigma\alpha\lambda\omicron\iota$ $\u03a5\eta\delta\rho\epsilon\jmath$ (I 2, 131) – мужі, які потрясають списом, $\tau\mu\lambda\alpha\eta\eta\beta\omicron\lambda\omicron\jmath$ $\zeta\eta\sigma\tau$ (I 18, 319) – муж, який полює на оленів, $\zeta\eta\sigma\tau$ $\tilde{\nu}\epsilon\theta\eta\gamma\omicron\jmath$ (I 21, 257) – чоловік, який відводить воду.

В своїй розповіді Долон промовив такі слова Одиссею: $\tau\epsilon\acute{\upsilon}\sigma\epsilon\alpha$ $d\epsilon$ $cr\acute{\upsilon}\sigma\epsilon\iota\alpha$ $\rho\epsilon\lambda\epsilon\rho\iota\alpha$ $\rho\alpha\alpha\mu\alpha$ ... $t\acute{\iota}$ $m\epsilon\tau\epsilon\iota$ $o\acute{\upsilon}$ $t\acute{\iota}$ $\kappa\alpha\tau\alpha\eta\eta\theta\omicron\sigma\iota\eta$ $\sigma\epsilon\omicron\iota\kappa\epsilon\eta$ / $\u03a5\eta\delta\rho\epsilon\sigma\iota\eta$ $for\sigma\epsilon\iota\eta$, $\epsilon\lambda\lambda'$ $\epsilon\zeta\alpha\eta\lambda\tau\omicron\iota\sigma\iota$ $\rho\epsilon\omicron\sigma\iota\eta$ (I 10, 440) – не смертним мужам, а безсмертним богам слід носити золоту величну зброю. В цьому реченні бачимо смислово – антонімічні атрибутивні словосполучення, які в тексті виконують роль протиставлення, чим створюють більшу образність і експресивність художнього слова.

Не зважаючи на різні характеристики, ідеал справжнього грецького мужа орієнтований саме на позитивні людські якості образу “ $\zeta\eta\sigma\tau$ $k\lambda\lambda\iota\sigma\tau$ $k\epsilon\gamma\alpha\sigma\tau$ » [9: 188].

2) Менша кількість композитних прикметників у гомерівському епосі сполучається з синонімічними лексемами $b\lambda\epsilon\upsilon\sigma\tau$ та $\eta\eta\alpha\chi$ зі значенням “цар”. Це 10 складних прикметників, які вказують на: *внутрішні якості*: $\omicron\rho\epsilon\rho\mu\epsilon\eta\sigma\omega\eta$ $\beta\alpha\sigma\iota\lambda\epsilon\omega\eta$ (O 13, 205) – могутніх царів, $\beta\alpha\sigma\iota\lambda\epsilon\upsilon\sigma\tau$ ... $\rho\epsilon\omicron\upsilon\delta\eta\zeta\eta\jmath$ (O 19, 109) – богобоязливий цар, $\u03a5\eta\eta\alpha\chi$ $e\acute{\upsilon}\rho\eta\mu\omicron\jmath$ (O 14, 63) – милостивий цар; особливо важливим є *сусільне значення царя і визнання*, тому Гомер у своїх поемах характеризує їх такими прикметниками-епітетами: $\u03a5\eta\eta\alpha\chi$ ... $\rho\omicron\lambda\iota\lambda\iota\sigma\tau\omicron\jmath$ (O 5, 445) – цар, до якого звертаються з проханням, $\epsilon\tau\iota\rho\epsilon\rho\sigma\epsilon\jmath$ $\beta\alpha\sigma\iota\lambda\epsilon\eta\jmath$ (O 8, 390) – славні царі, $\delta\eta\mu\omicron\beta\omicron\lambda\epsilon\eta\jmath$ $\beta\alpha\sigma\iota\lambda\epsilon\eta\jmath$ (I 1, 231) – цар, який пожирає народне надбання, $\beta\alpha\sigma\iota\lambda\epsilon\omega\eta$ $\sigma\kappa\eta\eta\tau\omicron\upsilon\sigma\omega\eta$ (O 4, 64) – володарюючих царів.

В епічних поемах зустрічаємо вживання так званих міфологічних епітетів типу $diotref\sim$ (вигодуваний Зевсом), як наприклад, у словосполученні $diotref\sigma\omega\eta$ $\beta\alpha\sigma\iota\lambda\epsilon\omega\eta$ (O 4, 64) – вигодуваних Зевсом царів. Щодо людей, які не ведуть свій рід від Зевса, такі епітети називають поетичним переносом [7: 211].

3) З осіб чоловічої статі в епічних творах Гомера 8 композитів характеризують лексему $u\sigma\tau$ – син. У більшості атрибутивних сполучень виражається походження синів ахейського народу: $u\eta\epsilon\sim$ } $\u0391\sigma\alpha\iota\eta$. Однак, зустрічаємо також згадки про синів певних героїв поем: Евмеда ($E\upsilon\mu\epsilon\delta\omicron\jmath$ $u\eta\eta\sigma\tau$), Опунта ($\omicron\rho\upsilon\eta\eta\tau\omicron\jmath$ $u\eta\eta\sigma\tau$), Фегіди ($Q\eta\tau\iota\eta$ $u\eta\eta\sigma\tau$). Складні прикметники в сполученні з лексемою $u\sigma\tau$ виражають: *внутрішні якості*: $Q\eta\tau\iota\eta$ $u\eta\eta\sigma\tau$ $\kappa\alpha\rho\tau\epsilon\rho\omicron\upsilon\mu\omicron\eta$ (I 13, 350) – безстрашного сина Феміди, $u\epsilon\epsilon\eta\jmath$ $\u0391\sigma\alpha\iota\eta$ $\epsilon\tau\rho\lambda\sigma\mu\omicron\jmath$ (I 9, 41) – миролюбних синів Ахейців; *сусільне визнання*: $\omicron\rho\upsilon\eta\eta\tau\omicron\jmath$ $\rho\epsilon\rho\iota\kappa\lambda\upsilon\tau\omicron\eta$ $u\eta\eta\sigma\tau$ (I 18, 326) – славного сина Опунта, $\delta\upsilon\sigma\epsilon\eta\mu\omicron\jmath$ $u\epsilon\epsilon\eta\jmath$ $\u0391\sigma\alpha\iota\eta$ (I 6, 255) – ненависні сини Ахейців; *матеріальне становище* – для прикладу наведемо речення з десятої книги “Іліади”, де автор, характеризує сина Евмеда, використав аж два складні прикметники, які вказують на матеріальний стан героя: $\u0391\eta$ $d\eta$ $t\iota\jmath$ $\tau\mu\eta$ $\tau\rho\epsilon\epsilon\sigma\iota$ $\delta\omicron\lambda\omega\eta$ $E\upsilon\mu\epsilon\delta\omicron\jmath$ $u\eta\eta\sigma\tau$ $\kappa\eta\rho\upsilon\kappa\omicron\jmath$ $\rho\epsilon$ ... $\omicron\iota\omicron$ $\rho\omicron\lambda\iota\upsilon\sigma\tau\omicron\jmath$ $\rho\omicron\lambda\iota\upsilon\kappa\omicron\jmath$ (I 10, 315) – був серед троянців Долон, син вісника Евмеда, багатий на золото і мідь.

Наступні дві групи включають такі номінації осіб чоловічої статі, як $\eta\epsilon\sim$ – чужинець та $\mu\eta\eta\sigma\tau$ – жених. Вони зустрічаються лише в “Одіссеї”.

4) Отже, в четвертій групі ми розглядаємо композити-епітети до лексеми $\eta\epsilon\sim$, яких зафіксовано п’ять. ‘O $\eta\epsilon\sim$ у гомерівській “Одіссеї” позначає не загальне поняття, а конкретного чоловіка, який, подорожуючи, відвідав багато земель, багато побачив і пережив. Це – головний персонаж твору – Одиссей. Автор епічних поем характеризує Одиссея як чужинця композитними ад’ективами, які виражають фізичний стан: $\eta\epsilon\sim$ $e\acute{\upsilon}\rho\eta\eta\gamma\omicron\jmath$ (O 21, 334) – чужинець міцної тілобудови; інтелектуальні властивості: $o\acute{\upsilon}\kappa$ $\u03a5\eta\eta\eta\omega\eta$ δ $\eta\epsilon\sim$ ... (O 17, 586) – не безрозсудний чужинець; психологічний стан: $\eta\epsilon\sim$ $\tau\alpha\lambda\alpha\rho\epsilon$ ... $\rho\iota\omicron\jmath$ (O 7, 24) – багатостраждальний чужинець, походження: $\eta\epsilon$ ... $\eta\jmath$ $\theta\lambda\epsilon\delta\alpha\rho\omicron$ (O 14, 415) – чужинцю, який прибув здалека.

Надзвичайно цікавою є постать Одиссея в образі чужинця, тому автор використовує також кілька синонімічних іменників на його позначення – це лексеми $\#\eta\eta\theta$ та $\lt\kappa\eta\eta\theta$, які можуть набувати значення “прибулець, бродяга”. Складні прикметники – епітети, які характеризують “чужинця” підкреслюють певну трагічність створеного образу, утворюючи три словосполучення різної семантики: $\eta\kappa\eta\theta\eta$ $\tau\alpha\lambda\alpha\rho\epsilon$ ... $\rho\iota\omicron\eta$ (O 6, 193) – багатостраждального

прибульця, *σεντραίοj ϕl>thj* (O 21, 400) – досвідчений, знаючий бродяга, *™πρ...maston ϕl>thn* (O 20, 377) – бідуючого прибульця.

5) Очевидною зі змісту Гомерової “Одіссеї” є також характеристика женихів. Складні прикметники, які виступають епітетами “женихів” позначають здебільшого їх поведінку, інтелектуальні властивості: *mnhstÁrsin Øperfiðloisin* (O 13, 373) – женихам зухвалим, *mnhst>gwn ϕfradšwn* (O 2, 282) – нерозсудливих женихів; фізичні якості: *mnhstÁrej Øperhnoršontej* (O 2, 266) – обдаровані нелюдською силою женихи; вік та психологічний стан: *mnhstÁrej ϕkÚmogo...* (O 4, 346) – недовговічні женихи, *mnhstÁrej pikrÒgamo...* (O 17, 137) – нещасні в шлюбі женихи.

Женихам, які зухвало поводять себе в домі Одіссея, намагаючись зайняти місце господаря дому та чоловіка Пенелопи, відводиться негативна роль у поемі “Одіссея”. Зважаючи на це, прикметниками-епітетами автор дає їм негативну оцінку.

Вислухавши Телемахові нарікання на женихів, Афіна Паллада в образі Ментора, говорить, що якби Одісей з’явився перед ними, то: *pfntej k' ϕkÚmogo... te geno...ato pikrÒgamo... te* (O 1, 266) – всі вони стали б нещасними в шлюбі і недовговічними.

б) Розглянемо невелику кількість композитних прикметників (всього 10), які є епітетами до номінацій двох протилежних категорій людей: старшого за віком чоловіка – *głrwn* та молодого чоловіка, який позначається автором двома лексемами з синонімічним значенням – *nl0~* та *košro~*. Окрім згадки про традиційний зовнішній вигляд старшої особи – *poliokrotffouj gšrontaj* (I 8, 518) – сивоволосих старців – спостерігаємо деякі ознаки, які є властиві обом категоріям названих людей, і протилежні між собою. Ці ознаки виражаються складними прикметниками, які вказують на внутрішній стан, фізичний стан та розумові здібності: а) старшої людини: *Đ gšrwn Ñlofèia e,,dèj* (O 4, 460) – старий, досвідчений у хитрощах, *gšron polupenqšj* (O 14, 386) – старче, засмучений горем; б) молодшої людини: *nšJ ranapfłJ* (O 13, 223) – дуже ніжному юнаку, *nšwn ØperhnoreÒntwn* (O 2, 324) – юнаків, обдарованих нелюдською силою.

III. Третньою є група іменних лексем, що позначають осіб жіночої статі. Поділимо вказану групу на декілька підгруп: 1) жінка – *Ó gun/*; 2) дівчина – *Ó kovrh*; 3) мати – *Ó m/thr*; 4) дружина – *Ó Áloco~*, *Ó par=koiti~*.

Загалом номінації жінок в “Іліаді” об’єднують зовсім невелику кількість лексем, що, очевидно, впливає з військової тематики “Іліади”, де основна роль належала чоловікам. Поема ж “Одіссея”, яка розповідає про мандрівки гомерівського героя, включає чисельніші згадки про жінок.

1) Найбільше епітетів (всього сім) характеризують номінацію *Ó gun/* (жінка). Греки як особливі поціновувачі краси жінок у першу чергу відзначали саме її. Тому композитні епітети підкреслюють, здебільшого, зовнішній вигляд жінок і містять позитивне семантичне забарвлення: *kall...zwno... guna<kej* (I 7, 139) – красиво підперезані жінки, *guna<kaj ™āzènouj* (I 23, 261) – красиво підперезаних жінок, *baquzènouj guna<kaj* (I 9, 594) – низько підперезаних жінок; її вартість: *guna<ka... tessarðboion* (I 23, 705) – жінку, яку оцінили в чотири бики; та інші ознаки, наприклад: *guna<kaj nhle...tidšj* (O 16, 317; 19, 498; 22, 418) – непорочні дівчата. 2) Дівчина – *Ó kovrh* об’єднує шість композитних прикметників, які дають їй позитивну або негативну оцінку. За значенням їх можна поділити на групи, які характеризують її: *зовнішній вигляд*: *koÚrVsin ™āplokðmoisín* (O 6, 135) – дівчатам з гарно заплетеним волоссям, *koàgai parablípšj t' Ñfqalmè* (I 9, 503) – дівчата, які скося дивляться, *perikallša koÚrhñ* (I 16, 85) – прекрасної дівчини; *розумові здібності*: *¥frona koÚrhñ* (I 5, 875) – нерозсудливої дівчини, *супільне визнання*: *koÚrhj thlekleito<o* (I 14, 321) – далеко прославленої дівчини.

3) Для номінації *Ó m/thr* зовнішній вигляд (*mhtšroj °ākÓmoio* (I 24, 466) – матері з прекрасними кучерями) не є найважливішою рисою, тому “мати” характеризується ще за такими ознаками: *m>thr prwtotÓkoj* (I 17, 5) – мати, яка вперше народила, *m>thr dusðmmoroj* (I 22, 428) – дуже нещасна мати, *°riÒdwroj m>thr* (I 6, 251) – любляча мати. Цікаво, що останніми двома складними прикметниками характеризується мати Гектора. Словосполученням *°riÒdwroj m>thr* їй дає характеристику Гомер. А словосполученням *m>thr dusðmmoroj* – чоловік Пріам. В обох випадках вона супроводжується емоційно-оцінним значенням. Підгрупа налічує чотири атрибутивні словосполучення.

4) З такою ж кількістю композитів сполучається номінація “дружина”, яка позначена двома субстантивними синонімами Ó Áłoco~ та Ó paŕ=koiti~. “Дружина” в епосі Гомера вступає у сполучення з композитами лише позитивної семантики, частина з яких знову ж акцентують увагу саме на зовнішності: Ѕосоi kallikr>demnoi (O 4, 623) – дружини в красивих головних пов’язках, Ἐμάζωνοι παρῆκοιτιῖ (I 9, 590) – красиво підперезана дружина,

матеріальному становищі: Ѕосоj polÚdwroj (I 6, 394) – дружина з багатим приданим; та дають оцінку дружини з боку чоловіка: Ѕосоn qumarša (O 23, 232) – дорогої дружини.

Як показує дослідження, в поемах Гомера зустрічаємо багато випадків, коли один композитний прикметник характеризує різні групи номінацій людей, наприклад: Ἐφρονα κοῦρην (I 5, 875) – нерозсудливої дівчини та Ἐφρων ἄνηρ (O 8, 209) – нерозсудливий муж; καταqhhto<sin Ἐνδρῆσιν (I 10, 440) – смертним мужам, та καταqhhtῖn ἄνηρῶων (I 6, 123) – смертних людей; Ἐνδρῆj Ὀπερφέλοιοι (O 11, 116) – незвичайно могутніх мужів та παρδεῖj Ὀπερφέλοιοι (I 3, 106) – непокірні діти.

Художньою функцією прикметника в першу чергу є епітетна характеристика об’єкта.

Беручи до уваги класифікації епітетів інших дослідників [6: 367], аналізовані композитні прикметники, які характеризують номінації людей у творах Гомера, можемо також поділити на кілька груп, наприклад:

- Епітети естетичні: perikallša koῦρην (I 16, 85) – прекрасної дівчини, κοῦρῆσιν Ἐπλοκῆμοισιν (O 6, 135) – дівчатам з гарно заплетеним волоссям, Ѕосоi kallikr>demnoi (O 4, 623) – дружини в красивій головній пов’язці, guna<kaj Ἐμάζωνοι (I 23, 261) – красиво підперезаних жінок;

- Епітети, які позначають ментальні особливості героїв: παρῆ cal...φρων (O 19, 530) – нерозсудлива дитина, ἄνηρ Ἐμῆσφρων (I 9, 341) – розсудливий чоловік, οὐκ Ἐφρων Ἐχενοῖ... (O 17, 586) – не безрозсудний чужинець, Ἐφρονα κοῦρην (I 5, 875) – нерозсудливої дівчини;

- Епітети, які позначають фізичні дані героїв: Ἐνδρῆj Ὀπερφέλοιοι (O 11, 116) – незвичайно могутніх мужів, χενοῖ eῤφηγῶι (O 21, 334) – чужинець міцної тілобудови; mnhtÁrej Ὀπερhnoršontej (O 2, 266) – обдаровані нелюдською силою женихи та інші.

Внаслідок аналізу складних прикметників епосу Гомера, які, володіючи відповідними синтаксичними функціями, вступили в атрибутивні відношення з іменниками [1: 7] та утворили атрибутивні словосполучення, можемо зробити наступні висновки. Найважливішим для мови художніх творів є естетичне значення прикметника. В такому випадку прикметник виступає епітетом до іменника в межах атрибутивного словосполучення. Завдяки своїй можливості характеризувати об’єкт, епітет виділяє в ньому особливі ознаки, часто при цьому висловлюючи оцінку зображуваного. Через двокомпонентність аналізованих прикметників, складні епітети виражають ознаки більш емоційно, аніж прості. В результаті чого досягається більша глибинність образу та експресивність зображення. Проаналізувавши кількісне співвідношення сполучуваності складних прикметників, доходимо висновку, що найбільша кількість композитів сполучається з номінаціями, які входять до групи, що включає назви осіб чоловічої статі. Найменше композитів характеризують групу номінацій осіб жіночої статі. Відповідно, найбільше атрибутивних словосполучень утворилося з лексемою Ἐ ἄνηρ, що об’єднує 42 прикметники і становить ~32 % від кількості проаналізованих в роботі композитів. Найменше ад’єктивних композитів вступає у сполучення з номінацією “народ”, позначеною лексемами ἢ d|mo~ та ἢ I-3~ – всього три складні прикметники, що становить ~3 % від кількості проаналізованих композитів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Виноградов В. В. Вопросы изучения словосочетания (На материале русского языка) // Вопросы языкознания. – 1954. – №3. – С. 3-24.
2. Давиденко Н. Д. Слово в контексті // Українське мовознавство. – К., 1982. – Вип. 10.
3. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика: Учебник. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с.
4. Кочерга М. П. Слово і контекст. – Львів, 1980. – 184 с.
5. Левицкий В. В. Семасиология. – Винница: НОВА КНИГА. – 512 с.
6. Сахарный Н. Л. Гомеровский эпос. – М.: Худож. лит., 1976. – 189 с.
7. Тахо-Годи А. А. Мифологическое происхождение поэтического языка “Илиада” Гомера // Античность и современность. – М.: Наука, 1972. – С. 196-215.
8. Фор Поль. Повседневная жизнь Греции во времена троянской войны. – М.: Мол. гвардия; Палимпсест, 2004. – 262 с.

9. Шталь И. В. Человек в поэмах Гомера (Пути эпического изображения) // Проблемы античной истории и культуры. – Ереван, 1979. – Вып. II. – С. 187-193.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Христина Куйбіда – асистентка кафедри класичної філології Львівського національного університету імені І.Франка
 Наукові інтереси: дослідження лексики Гомерівського епосу.

**ДІЄСЛОВО UNDERSTAND ЯК ДОМІНАНТА СИНОНІМІЧНОГО РЯДУ
 ДІЄСЛІВ РОЗУМІННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ**

Анна МЄДВЕДЬ (Кіровоград, Україна)

У статті визначено особливості дієслова understand шляхом аналізу його структурно-семантичних характеристик та окреслено основні блоки значень аналізованого дієслова.

The paper deals with structural and semantic peculiarities of the verb understand and the main blocks of the meaning of the verb under analysis are described.

Однією з найважливіших та складно побудованих систем внутрішнього світу людини, що висвітлені в мовній картині світу, є мислення, що включає в себе знання, розуміння, власну думку, віру та пам'ять.

Розуміння, його внутрішня будова та механізми привертала увагу багатьох дослідників – перш за все філософів, психологів і лінгвістів. Проблеми розуміння вперше були порушені у філософії. Розуміти – означає оволодіти смислами предметів, їх відношень, оцінити, підвести під яку-небудь цінність, визначити істинність [2].

Ми звернулись, перш за все, до тлумачних словників, які виділяють у дієслова *розуміти* і відповідних йому дієслів дуже велику кількість семем. Отже, словник Oxford [5] описує 35 значень дієслова *understand*. Інші словники англійської мови, які орієнтовані на більш сучасне вживання, наприклад, Random House [6], також виділяють у цього дієслова не один десяток семем. У російській та англійській мовах дієслово *розуміти* є перехідним. Лексикографічний «портрет» дієслова *розуміти* з огляду на аналізований матеріал словників включає такі основні семантичні блоки, а саме: розуміння-знання; розуміти-усвідомлювати смисл; розуміти-володіти мовою; розуміти- зрозуміти сенс; розуміти-співчувати; розуміти-знай! (розм.,емоц.-підсил.); розуміти-чуєш? (розм.-зниж., емоц.-підсил.); розуміти-інтерпретувати; розуміти-вважати; розуміти-припускати, мати на увазі.

Мета статті – визначити особливості англійського дієслова *understand* шляхом аналізу його структурно-семантичних характеристик та окреслити основні блоки значень аналізованого дієслова. Матеріал статті – словникові дефініції, подані у словниках сучасної англійської мови. Предметом статті виступають структура та семантика дієслова *understand* як домінанта синонімічного ряду дієслів розуміння в англійській мові.

Механізмам розуміння та вживання російського дієслова *понимать* присвячена стаття М.А. Дмитровської. [4: 98-107.] Розуміння на думку авторки, не є єдиним процесом і реалізується у великій кількості різноманітних ситуацій. У своїй праці у російського дієслова *понимать* авторка виділяє три блоки значень (що називаються видами розуміння): а) розуміння як пропозиційне досягнення; б) розуміння як усвідомлення; в) розуміння як пояснення. Перший, головний блок, містить п'ять значень: 1. “правильне тлумачення деяких даних досвіду, що є ознаками інших подій чи явищ”, 2. “аналіз ситуації”, 3. “усвідомлення психічних процесів самого суб'єкта”, 4. “ідентифікація психічного стану інших”, і 5. “накопичення відповідних знань та життєвого досвіду”. Другий та третій блоки М.А. Дмитровська не розділяє на окремі лексеми, вказуючи лише, що з'ясування(усвідомлення) завжди потребує ментальних зусиль, а пояснення передбачає зв'язок з відповідною комунікативною ситуацією: *Ти мені пояснив, і я зрозумів*. Уживання на зразок *зрозуміти серцем(інтуїтивно)*, які авторка відносить до четвертого значення в першому блоці, насправді далеко не завжди відображають ідентифікацію психічного стану, наприклад: *Вчені інтуїтивно розуміли, що таким шляхом успіху не досягнути* (правильне тлумачення даних досвіду). Але, з іншого боку, деякі вживання дієслова *розуміти* важко віднести до будь-якого

з видів розуміння, подані авторкою, наприклад: *розуміти французькою мовою, гарно розумітися на теслярській справі.*

Спробуємо представити більш детально англійські відповідники значень щодо дієслова *розуміти* (*понимать*), поданих авторкою в першому блоці.

Розуміння – **1 першого блоку** спрямоване на правильне тлумачення деяких ознак досвіду, які є ознаками інших подій чи явищ. Такий вид розуміння зводиться до встановлення певного сигналу, який передається людині. Недоліком є те, що розуміння такого виду може призвести до труднощів чи неоднозначності інтерпретації. Дієслово *розуміти* в такому значенні впроваджує певні пропозиції, що стосуються минулого, теперішнього та майбутнього, але ці пропозиції мають статус одиничного факту. Твердження такого виду *розуміння* зазвичай включають вказівки на ознаки чи сигнали, які ми спостерігаємо, а саме: дієслово *розуміти* є синонімічним до дієслів ментального висновку, наприклад: *судячи з того, що... , я зробив висновок, що... , наприклад: no one could understand that from my words - ніхто не міг зробити подібного висновку з моїх слів; I understand that you are going abroad - я чув, що ви від'їжджаєте за кордон (судячи з того, що я чув).*

Розуміння - 2 пов'язане з аналізом ситуації, при цьому висновок повинен бути зумовлений достатньою кількістю вихідних даних. Пропозиції цього виду розуміння можуть мати статус факта. Твердження такого виду розуміння можуть включати вказівки на особливості мисленнєвого процесу, його інтенсивності, наприклад: *спокійно все обдумавши... , уважно все проаналізувавши... : finally, it was clear that they don't understand anything about politics – нарешті, нам стало зрозуміло, що вони не розуміються на політиці or after the long discussion.*

Розуміння – 3 пов'язане з усвідомленням психічних процесів самого суб'єкта. Пропозиції такого виду описують загальні властивості особистості, реакцію людини на будь-яку подію, сприйняття нею інших людей тощо. Цей вид розуміння зазвичай базується не на аналізі симптомів, а на аналізі відчуття і передбачає виведення інформації з підсвідомості у свідомість. В такому уживанні дієслово *розуміти* відповідає дієслову *відчутти*, наприклад: *he understand, that this pain is too hard for her. – він зрозумів (відчув), що це дуже важкий біль для неї.*

Розуміння-4 базується на ідентифікації психічного стану інших людей ('the problem of minds'). Відсутність раціонального моменту в цьому виді розуміння може підкреслюватись вживанням відповідних модифікаторів, таких як: *зрозуміти серцем/інстинктом/почуттями/інтуїтивно*, наприклад: *I understand: you will never never change your life* (from song). У наведеному прикладі значення дієслова *розуміти* та дієслова *відчутти* є рівнозначними.

Розуміння – 5 пов'язане з накопиченням відповідних знань та життєвого досвіду і є досить індивідуальним. Найчастіше зустрічаються оцінки та загальні судження, які виражають погляди людини на світ. Дієслово *розуміти* в цьому значенні синонімічне виразам: *дійти висновку, переконатись (на власному досвіді)*, наприклад: *it was understood we were to meet, I've heard about it – було домовлено, що ми зустрінемось, я ж чув про це; They didn't understand that you only need enough technology to make the product work.*

Заклик до *розуміння* як засвоєння «чужого» - моральних норм, порад, - які повинні бути головними в діях суб'єкта, бачимо в наступних висловлюваннях: *Ти повинен зрозуміти, що це не правда – You should understand that it is not true.* Момент досягнення розуміння зазвичай можливо чітко фіксувати: *важко зрозуміти, одразу/раптом/швидко.* Вказівка на швидкість розуміння чи непорозуміння одночасно показує тривалість дії, наприклад: *After a month of hard work, our new game is here! After a year we understood what life is about.* Від розуміння як пропозиційного досягнення слід відрізнити інший вид розуміння, який пов'язаний зі сприйняттям суб'єктом явищ навколишнього середовища та отриманої від когось інформації. Цей вид розуміння містить у собі перевірку істинності, обґрунтування та пояснення для себе будь-якого явища чи судження, в пошуках відповіді на питання «чому так, а не інакше?», наприклад в російській мові спостерігаємо: *Надеюсь, что это не опасно для тебя! Тебе понятно?*, тоді як в англійській мові бачимо різницю: *I hope it is not dangerous for you! Is it clear?* Слід зазначити, що не завжди розуміння, відображене в прямій

об'єктній конструкції, може бути розумінням пропозицій, наприклад, у випадках розуміння теорем, задач, гіпотез, теорій тощо. Пряма об'єктна конструкція в даному випадку первинна і найчастіше єдина можлива. Подібне розуміння асоціюється зі значенням результативну, наприклад: *to understand mathematics or music*.

В будь-якій ситуації люди можуть звертатись до оточуючих із закликом зрозуміти їх: *зрозумійте мене!, can you understand me!* Ці вирази мають для адресата не інформативний характер, а імператив *зрозумійте* рівнозначний заклику уявити себе на місці людини, яка говорить та не засуджувати його. Твердження розуміння, в яких присутня пропозиція, виконують подвійну функцію. З одного боку, вони повідомляють про факт розуміння, описують ментальний стан людини. З іншого боку, вони втілюють впровадження нової інформації, яка була отримана суб'єктом в результаті відповідних мисленневих зусиль. Безсумнівно, мовна модель *розуміння* повинна розглядатись не лише як частина ментальної лексики, але і на фоні інших систем, які складають внутрішній світ людини.

Ю. Д. Апресян виділив в якості окремої лексеми пропозиційне розуміння, що представлене в конструкціях з додатковими підрядними реченнями ('розуміти *що, де, чому*'), а також деякими іменниковими назвами ситуацій (розуміти необхідність розлуки) [1]. Про різницю пропозиційного та непропозиційного розуміння йдеться і в праці М.А. Дмитровської, яка, зокрема зазначає: «... щодо пропозиційного розуміння важко говорити у випадках *розуміти музику/мистецтво*». Можна помітити, що в основі різноманітних тлумачень дієслова *розуміти* лежить всього два головних смисли: «знати», «вважати».

Структуру полісемії дієслова *розуміти* можна представити наступним чином:

1. УСВІДОМЛЮВАТИ (розуміння-знання)
  - 1.1 «усвідомлювати хід справ»: *розумію, що ти правий;*
  - 1.2 «усвідомлювати смисл»: *він розуміє мої слова;*
  - 1.3 «розумітись на чому-небудь»: *добре розумітись на військовій справі;*
  - 1.4 «володіти мовою»: *погано розуміти німецькою мовою;*
  - 1.5 «співчувати»: *мене ніхто не розуміє;*
  - 1.6 «знай!» (розм., емоц.-підсил.): *зрозумій, я повинен був так вчинити!;*
  - 1.7 «розуміти-чуєш?» (розм.-зниж., емоц.-підсил.): *неможна, зрозумів?*
2. ВВАЖАТИ (розуміння-думка)
  - 2.1 «інтерпретувати»: *ви не так зрозуміли мій жест;*
  - 2.2 «вважати»: *лінгвісти розуміють мову по-різному;*
  - 2.3 «припускати»: *під Х-ом автор розуміє шукану величину*

В російській мові дієслово *понимать* в якості метафори частково вийшло з ужитку, але воно зберігається в таких синонімах, як *охопити, схватити, ухопити (головне), засвоїти, опанувати*. (*Читаю, читаю – і нічого не можу ухватити*). В англійській мові вживаємо *have* «засвоїти, зрозуміти, букв. мати», (напр. *Now I have your idea – Тепер я розумію (букв. «маю») твою думку*); *take* «розуміти, букв. брати», (напр. *I take your meaning – Я розумію (букв. «беру»), що ти маєш на увазі*); *get* «розуміти, букв. добувати», (напр. *I don't get you – Я не розумію (букв. «не отримую») тебе*). Але слід зазначити, що значення всіх перелічених синонімів відповідають значенню *understand – розуміти*. Серед англ. *catch*, розм. *catch on* «спіймати, ловити»: (напр. *I don't catch your meaning – Не розумію (букв. «ловлю»), що ви хочете сказати*). М.К. Голованівська у своїх спостереженнях, проведених на основі аналізу сполучуваності французького слова *intelligence* «здатність розуміти» в сучасній французькій мові зазначила: «...intelligence яскраво асоціюється з живою істотою, яка живе в мозку людини... Функція цієї істоти – проникати до об'єкту та володіти ним» [3].

Таким чином, визначення особливостей англійського дієслова *understand* шляхом аналізу його структурно-семантичних характеристик та окреслення основних блоків його значень дало змогу виявити спільні та специфічні риси семантики аналізованого дієслова на фоні, зокрема, російського еквівалента. Матеріал аналізу свідчить про те, що ядерна семантика порівнюваних дієслів в цілому збігається, проте периферійні сегменти семантичної структури лексем мають власні характеристики, зумовлені національною

специфікою уживання цих слів та їх місцем у загальній лексико-семантичній системі різних мов.

Перспективним для подальшого дослідження є з'ясування мовленнєвих особливостей аналізованого дієслова на рівні дискурсу, а також розширення мов порівняння із залученням, зокрема, української, німецької та інших індоєвропейських мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Т.2. Интегральное описание языка и системная лексикография - М., 1995. - 414 с.
2. Герменевтический анализ: филологические аспекты понимания. Барнаул, 1988
3. Голованивская М.К. Французский менталитет с точки зрения носителя русского языка. – М., 1997.
4. Дмитриевская М.А. Механизмы понимания и употребления глагола понижать // Вопр. языкознания. – 1985. - №3 - С.98-107.
5. The Oxford English Dictionary. 2nd ed. / Prepared by J. A. Simpson & E. S. C. Weiner. Oxford, 1989. In 20 volumes.
6. Random House Webster's Unabridged Dictionary of the English Language, N. Y., 2001.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Медведь – здобувачка кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: зіставна семантика.

АДЪЕКТИВНЫЙ СЕГМЕНТ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ «БОГАТСТВО» В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Татьяна ПИМОНОВА (Одесса, Украина)

Дана стаття присвячена проблемі вивчення мовної представленості ад'єктивного сегменту лексико-семантичного поля „багатство”. Методом суцільної вибірки з англійських словників були відібрані та проаналізовані ад'єктивні лексеми, що входять до лексико-семантичного поля „багатство”.

The given article focuses on language representation of the adjectival segment of lexico-semantic field „wealth”. Adjectival lexemes entering the field have been chosen from English and American dictionaries by means of consecutive selection and analyzed.

Объектом данного исследования являются англоязычные адъективные лексемы, входящие в лексико-семантическое поле *богатство*.

В современном языкознании поле трактуется как «совокупность языковых единиц, объединенных общностью содержания и отражающих понятийное, предметное или функциональное сходство обозначаемых явлений» [3: 380-381].

Лексика представляет собой совокупность частных систем, или подсистем, называемых семантическими полями, внутри которых слова связаны отношениями взаимного противопоставления [5: 98].

Возникновение понятия *семантическое поле* связано с возрождением в 20-30-е годы прошлого века учения В. Гумбольдта о «внутренней форме языка», с длительной научной дискуссией по проблеме «внутреннего содержания» языка как основном предмете лингвистического исследования [7: 20].

Так, в зависимости от предмета исследования выделяют два направления, представленных двумя группами ученых. Первая группа, представителями которой являются Л. Вейсгербер и Й. Трир, положила начало новой науке о понятийном содержании, где слово и его значение как основные понятия любого семасиологического исследования из анализа исключаются, а основной единицей измерения понятийного содержания языка выступает «понятийное поле». Вторая группа – Г. Ипсен, В. Порциг, А. Йоллес, Ф. Дорнзейф и др. – ищет новые пути изучения системных связей слов на уровне отдельных групп слов или всего словарного состава языка [7:26-27].

Первая группа ученых ввела термин «понятийное поле», под которым подразумевают «понятийную сферу», «круг понятийного содержания языка»; вторая группа оперирует понятием «семантическое поле». Неразличение этой терминологии в научной литературе, как в западной, так и в советской, привело к непомерному расширению самого понятия

«семантическое поле» в трировском понимании. Так, любое исследование словарного состава языка по группам слов многими причисляется к исследованиям, проведенным якобы по методу Й. Трира [7: 28-29].

Теория лексико-семантического поля Й. Трира является, безусловно, первой попыткой структурального анализа смысловой стороны языка, его понятийного содержания [7: 71].

Термин *семантическое поле* в лингвистике чаще всего применяется для обозначения совокупности языковых единиц, объединенных общностью содержания и отражающих понятийное, предметное или функциональное сходство обозначаемых явлений [5: 99].

В термин *семантическое поле* вкладывают разные понятия в зависимости от того, где и в чем находит тот или иной исследователь наиболее полное и своеобразное проявление «внутренней формы языка» [7: 20].

Согласно И.М. Кобозевой, семантические поля характеризуются наличием семантических отношений между составляющими его словами, системным характером этих отношений, взаимозависимостью и взаимоопределяемостью лексических единиц, относительной автономностью поля, непрерывностью обозначения его смыслового пространства и взаимосвязью семантических полей в пределах всей лексической системы [5: 99].

Наиболее простая разновидность семантического поля – поле парадигматического типа, единицами которого являются лексемы, принадлежащие к одной части речи и объединенные общей категориальной семой в значении. Поля такого рода очень часто называют семантическими классами или лексико-семантическими группами.

Ю.Д. Апресян считает, что семантическое поле образуется множеством значений, которые имеют хотя бы один общий семантический компонент, включая слова других частей речи. Из любого семантического поля, через более или менее длинную цепочку посредствующих звеньев, можно попасть в любое другое поле, так что семантическое пространство языка оказывается в этом смысле непрерывным [1: 251-252].

Исследования Л. Васильева, А. Кузнецова, Г. Степановой, Н. Шурыгина, И. Сусова обозначили начало современного этапа изучения этой тематики.

Так, Л.М. Васильев полагает, что семантические поля – «относительно целостные, незакрытые и способные к развитию множества слов или их лексико-семантических вариантов, объединенных вокруг доминанты общностью лексического значения, упорядоченных отношением семантической производности и служащие целям дифференцированной номинации» [4: 137].

Семантическое поле – частичка («кусочек») действительности, выделенная в человеческом опыте и теоретически имеющая в данном языке соответствие в виде более или менее автономной лексической микросистемы; совокупность слов и выражений, составляющих тематический ряд, слова и выражения языка, в своей совокупности покрывающие определенную область значений [2: 334].

В наше время термин *семантическое поле* все чаще заменяют более узкими лингвистическими терминами: лексическое поле, синонимический ряд, лексико-семантическое поле и др., которые, тем не менее, во многих работах употребляются как терминологические синонимы.

В данной работе за рабочее определение мы берем определение Е.А. Селивановой, согласно которому *лексико-семантическое поле* – это «парадигматическое объединение лексических единиц определенной части языка по общему интегральному компоненту значения (архисеме)» [6: 281-282].

Поля состоят из ядра, представленного термином (или терминами), наиболее широко употребляющимися для выражения данного понятия, и нескольких областей, одни из которых могут располагаться в непосредственной близости к ядру (ближайшая периферия ЛСП), а другие – в отдалении от ядра (дальнейшая периферия ЛСП).

Таким образом, можно сказать, что структура ЛСП имеет центр и периферию. В центр ЛСП входят наиболее употребительные слова с ярким интегральным значением, периферия характеризуется более низкой частотностью употребления и слабой стилистической окраской значения [6: 281-282].

Исследование структуры лексико-семантического поля предполагает не только выделение его ядерных и периферийных элементов, но и анализ семантических отношений между его конституентами [5: 99].

Для выявления и описания семантических полей используется метод компонентного анализа.

Основанный на парадигматике и синтагматике лексического уровня языковой системы, компонентный анализ представляет собой методику описания структурной организации значения как набора минимальных семантических компонентов, каждый из которых выполняет свою функцию и связан с другими компонентами определенными иерархическими отношениями [6: 230].

В данной статье исследовались не все единицы ЛСП *богатство*, а только его адъективный сегмент. Целью данного исследования является следующее:

- методом сплошной выборки выделить адъективный сегмент лексико-семантического поля *богатство* из современных английских словарей;
- методом компонентного анализа определить семный состав исследуемых лексем;
- выявить распределение лексем по ядерной и периферийным зонам.

Методом сплошной выборки из 6 словарных источников было отобрано 36 адъективных единиц, входящих в лексико-семантическое поле *богатство*. Анализ словарных дефиниций соответствующих лексем позволил выделить среди них четыре группы тематически родственных семем:

1. Семемы с эксплицитной семой «материальное богатство» – 16 единиц.
2. Семемы с семами «обильный», «в большом количестве», «богатый (чем-либо)» кроме материального богатства – 12.
3. Семемы с семами «роскошный», «пышный» – 8.
4. Семемы с имплицитной семой «материальное богатство», т.е. слова, которые при определенных контекстуальных условиях могут актуализировать эту сему – 8 лексем.

В некоторых случаях лексема объединяет несколько тематически различных семем, таковы лексемы *rich*, *wealthy*, *affluent*, *flush*, *exuberant*, *opulent*. Эти лексемы представлены в табл.1. Однако, большая часть адъективного сегмента ЛСП *богатство* представлена семемами, входящими в одну и только одну тематическую группу. См. табл.2.

Табл.1

Тематическая дифференциация адъективных лексем ЛСП *богатство*.

Слова с эксплицитной семой «материальное богатство»	Слова с семами «обильный», «в большом количестве», «богатый чем-л» (нематериальное богатство)	Слова с семами «роскошный», «пышный» (нематериальное богатство)	Слова с имплицитной семой «материальное богатство»
<i>Rich</i>	<i>Rich</i>	<i>Rich</i>	–
<i>Wealthy</i>	<i>Wealthy</i>	–	–
<i>Affluent</i>	<i>Affluent</i>	–	–
<i>Opulent</i>	<i>Opulent</i>	<i>Opulent</i>	–
<i>Flush</i>	<i>Flush</i>	–	–
<i>Exuberant</i>	–	<i>Exuberant</i>	–

Табл.2

Тематическая дифференциация адъективных семем ЛСП *богатство*.

Слова с эксплицитной семой «материальное богатство»	Слова с семами «обильный», «в большом количестве», «богатый чем-л» (нематериальное богатство)	Слова с семами «роскошный», «пышный» (нематериальное богатство)	Слова с имплицитной семой «материальное богатство»
<i>Well-off</i>	<i>Abundant</i>	<i>Luxuriant</i>	<i>Fore-handed</i>

<i>Well-to-do</i>	<i>Abound</i>	<i>Luxurious</i>	<i>Independent</i>
<i>Prosperous</i>	<i>Ample</i>	<i>Sumptuous</i>	<i>Successful</i>
<i>Moneyed</i>	<i>Lavish</i>	<i>Lordly</i>	<i>Solvent</i>
<i>Pursy</i>	<i>Plentiful</i>	<i>Palatial</i>	<i>Propertied</i>
<i>Purse-proud</i>	<i>Profuse</i>		<i>Jumped-up разг.</i>
<i>Substantial</i>	<i>Replete</i>		<i>Bourgeois</i>
<i>Well-heeled разг.</i>			<i>Privileged</i>
<i>Warm разг.</i>			
<i>Lousy разг.</i>			

Как видно из данных таблиц, ЛСП *богатство* включает лексические единицы, распределяющиеся по двум интегральным признакам: «материальное богатство» и «нематериальное богатство».

Архисема «материальное богатство» представлена в словах с эксплицитной и имплицитной семами «материальное богатство» (1 и 4 группа, соответственно).

Архисема «нематериальное богатство» выражена в словах с семами «обильный; богатый чем-л.», а также в словах с семами «роскошный; пышный» (2 и 3 группа, соответственно).

Тщательное изучение словарных дефиниций указанных адъективных лексем показало, что некоторые лексемы, благодаря их разветвленной семантической структуре, своими отдельными семемами входят в разные группы, выражая оба понятия: материальное и нематериальное богатство. Так, лексема *opulent* имеет следующие значения:

1. *rich; affluent*
2. *abundant; plentiful*
3. *luxuriant*

В лексемах *wealthy, affluent, flush, exuberant* актуализируются только две семы.

Ядро адъективного сегмента ЛСП *богатство* занимают высокочастотные лексемы *rich* и *wealthy**. Данные лексемы полисемичны, особенно лексема *rich*, которая имеет весьма разветвленную семантическую структуру, насчитывающую 8 семем. Благодаря своей многозначности слово *rich* своими отдельными семемами входит одновременно в три группы, актуализируя семы 1) «материальное богатство», 2) «обильный», 3) «роскошный» (нематериальное богатство). Слово *wealthy* входит только в первые две группы.

Первая периферия включает слова *well-off, well-to-do, better-off*, которые указывают только на материальное богатство и обозначают «состоятельный, зажиточный». Данные слова обладают средней частотностью.

Во вторую периферию входят слова с пометой *разг.* (указывающие на более узкую сферу употребления), а также низкочастотные слова с семами материальное и нематериальное богатство. К таким лексемам относятся лексемы *well-heeled, warm, lousy, jumped-up, prosperous, opulent, successful, exuberant* и др.

В результате проведенного исследования с привлечением компонентного и дистрибутивного анализа можно заключить следующее:

- 1) наиболее репрезентативной группой является группа лексем с эксплицитной семой богатство – 16 единиц.
- 2) выделение ядра в ЛСП осуществляется по следующим параметрам: наличие интегрального значения, высокая частотность слова
- 3) периферийная зона ЛСП представлена средне- и низкочастотными лексемами, а также стилистически маркированными словами, обладающими узкой сферой употребления.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика (синонимические средства языка). – М.: Наука, 1974. – 368с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Эдиториал УРСС, 2004. – 608с.
3. БЭС Языкознание/ Под ред. В.Н. Ярцевой. – М.: Большая Российская Энциклопедия, 1998. – 684с.

* Вывод о частотности адъективных лексем был сделан на основе их функционирования в текстах, но этот аспект изучения семантики данных слов не явился объектом исследования в нашей статье.

4. Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика. – М.: Высшая школа, 1990. – 176с.
5. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 352с.
6. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716с.
7. Уфимцева А.А. Опыт изучения лексики как системы. – М.: Эдиториал УРСС, 2004. – 288с.
8. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English: Oxford University Press, 1978. – 1054p.
9. Longman Dictionary of English Language and Culture. Pearson Education Limited, England, 2000. – 1568p.
10. Merriam-Webster Online. <http://www.m-w.com>
11. The Oxford English Reference Dictionary. 2nd Edition, Oxford University Press, 1996. – 1765p.
12. The American Heritage Dictionary of the English Language. American Heretage publishing Co.,Inc., 1985. – 1550p.
13. Webster's Seventh New Collegiate Dictionary. Springfield, Massachusetts, USA, 1986. – 1216p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Пімонова – аспірантка та викладач кафедри теорії та практики перекладу факультету романо-германської філології Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Наукові інтереси: семантика англійської мови.

ПОРІВНЯННЯ СИНОНІМІЧНИХ РЯДІВ З ДОМІНАНТОЮ НАТОВП – CROWD В УКРАЇНСЬКІЙ І АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ЗАФІКСОВАНИХ В НИХ НАЦІОНАЛЬНИХ РІС УКРАЇНСЬКОГО Й АНГЛІЙСЬКОГО МЕНТАЛІТЕТУ

Олена СИБІРЦЕВА (Кіровоград, Україна)

У статті досліджується семантика, функціонування і кількісна представленість ідеографічних і стилістичних синонімів ряду натовп – crowd в українській і англійській мовах. Акцент робиться на порівнянні двох синонімичних рядів в різних мовах та особливостях вживання синонімів ряду в українській і англійській мовах, які є відображеними в англійській і українській мовних картинах світу.

The paper examines semantics, functioning and percentage of ideographic and stylistic synonyms of the row натовп - crowd in Ukrainian and English language. The accent is being made on the comparison of two synonymic rows in two languages and some specific features of their usage in Ukrainian and English language which are reflected in Ukrainian and English mapping of the world appear to be under investigation as well.

Вивчення мови можливе тільки у зв'язку зі світоглядом, культурою та характером тієї спільноти, що є носієм цієї мови. Притаманне тому чи іншому етносу сприйняття світу обов'язково відбивається у лексичних особливостях його мови. З розвитком процесів глобалізації суспільства в сучасному мовознавстві актуальною є проблема дослідження мовної картини світу. Загальновизнаним є таке визначення поняття. Мовна картина світу це сукупність уявлень про світ, що склалася в повсякденній свідомості даного мовного колективу і є відображеною в мові, певний спосіб концептуалізації дійсності.

Поняття “мовна картина світу” бере свій початок в ідеях В. фон Гумбольдта і неогумбольдтианців про внутрішню форму мови, з одного боку, і в ідеях американської етнолінгвістики, а саме у так званій гіпотезі лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа, з іншої. Свій вклад у дослідження мовної картини світу зробили Л. Вайсбергер, Б. Лі Ворф, І. О. Голубовська, Ю. Д. Апресян, В. І. Карасик.

Завданням нашої статті є дослідження змін в семантиці лексеми *натовп* в обох мовах. Тому доцільним вважаємо порівняти ступінь стилістичної забарвленості синонімів ряду *натовп*, дослідити семантику і функціонування ідеографічних і стилістичних синонімів даного ряду в двох мовних картинах світу, а також проаналізувати виявлені кількісні показники

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю вивчення явищ мови і мовлення в аспекті порівняння мов у зв'язку з тенденцією до глобалізації в сучасному суспільстві. Цікавим у цьому аспекті є висвітлення низки особливостей семантики і побудови синонімичних рядів з домінантою *натовп - crowd* в англійській і українській мовах.

Сучасне уявлення про мовну картину світу у викладі акад. Ю. Д. Апресяна має такий вигляд. Кожна мова природно відображає певний спосіб сприйняття і організації світу. Значення, виражені в мові складаються в певну систему поглядів, свого роду колективну філософію, яка є обов'язковою для всіх носіїв мови. Притаманний даній мові спосіб концептуалізації дійсності є в певній мірі універсальним, почасти національно специфічним, так що носії різних мов можуть бачити світ дещо по-різному, крізь призму своїх мов. З іншого боку, мовна картина світу є “наївною”, тому що в багатьох істотних відношеннях

вона відрізняється від “наукової” картини світу. При цьому виражені в мові наївні уявлення не є примітивними: в багатьох випадках вони не менш складні та цікаві, ніж наукові. Такими, наприклад, є уявлення про внутрішній світ людини, які відображають досвід десятків поколінь на протязі багатьох тисячоліть. В наївній картині світу можна виділити наївну геометрію, наївну фізику простору і часу, наївну етику, психологію. Кожна мова відображає свою картину дійсності дещо відмінно від інших мов. Розглянемо синонімічний ряд з домінантою *натовп* в українській і в англійській мовах.

Так, наприклад слово *натовп* функціонує в обох досліджуваних мовах, але має дещо відмінні, специфічні риси. В українській мові тлумачні словники дають таке визначення слова *натовп* [1]. НАТОВП, -у, ч. 1. без додатка і кого, чого. Велике неорганізоване скупчення людей; стовпище. *Розбурханий натовп*. 2. розм. Тисяча, штовханина серед великого скупчення людей. // у знач. присл. натовпом. Неорганізовано і у великій кількості. 3. *перен.*, розм. Велика кількість чого-небудь. При цьому привертає увагу орієнтація даного визначення на людину в обох мовах. Визначення англійського *crowd* за основу бере також велику кількість чого-небудь [2]. *Crowd* - noun

1. An enormous number of persons gathered together: crush, drove, flock, horde, mass, mob, multitude, press, ruck, swarm, throng. See big/small/amount, group.

2. The common people: common (used in plural), commonality, commonalty, commoner (used in plural), hoi polloi, mass (used in plural), mob, pleb (used in plural), plebeian (used in plural), populace, public, ruck, third estate. See over/under.

3. A group of people sharing an interest, activity, or achievement: circle, group, set. See group.

4. A particular social group: circle, clique, coterie, set. *Informal bunch*, gang. See group.

5. A number of persons who have come or been gathered together: assemblage, assembly, body, company, conclave, conference, congregation, congress, convention, convocation, gathering, group, meeting, muster, troop. *Informal get-together*. See collect/distribute.

6. A very large number of things grouped together: army, cloud, drove, flock, horde, host, legion, mass, mob, multitude, ruck, score (used in plural), swarm, throng. See big/small/amount, group.

При цьому досить яскраво бачимо розшарування на різновиди натовпу в англійській мові на відміну від української. Англійські тлумачні словники подають визначення натовпу в залежності від соціального прошарку представників, що його формують. Це пов'язано з менталітетом англійського народу, зорієнтованого на людину в суспільстві, як на представника певної соціальної верстви, в той час як український менталітет яскравіше відображає внутрішні, духовні якості людини. Окрім позначення на велику кількість людей в обох мовах, в англійській мові *натовп* – це ще й група людей, які мають спільні інтереси, займаються одним видом діяльності або мають спільні досягнення; зібрання людей, маса, третя сила; певна соціальна група, соціальне коло. Останнім з перелічених значень в обох мовах є велика кількість речей.

Розглянемо синонімічний ряд з домінантою *натовп* в українській мові [3]. НАТОВП (велике скупчення людей, що перебувають десь або рухаються кудись), ЮРБА́, ЮРМА́ розм., ТОВПА́ розм., ЮРМИЩЕ підсил. розм., ЮРМИСЬКО підсил. розм., З'ЮРМИСЬКО підсил. рідше, ГУРБА́ заст., ТИЧБА́ заст., ГУРМА́ діал., ГАЛАЙСТРА діал., ГЛОТА́ діал., ТИЖБА́ діал.; ТАБУ́Н розм., ОТА́РА зневажл., СТА́ДО зневажл., ОРДА́ підсил. розм., НАВА́ЛА кого або яка, підсил. розм. (безладний, неорганізований натовп); ЗБО́РИЩЕ, ЗБО́РИСЬКО, ЗБИ́ГОВИЩЕ розм., ЗБИ́ГОВИСЬКО розм., СХО́ДЬБИЩЕ розм. рідко, ЗДВИ́Г діал. (велике скупчення людей в одному місці); СТОВ́ПИЩЕ, СТОВ́ПИСЬКО, ТЛУ́М розм., СТО́ВКОВИСЬКО розм., СТО́ВКОВИЩЕ розм. (безладне й тісне скупчення людей в одному місці); ТИ́СК розм., ТИ́СНЯВА розм. (кого: народу, людей і т. ін. - тісне скупчення людей в одному місці); ВАТА́ГА розм., БА́НДА заст. розм. (група людей, компанія, що зібралася разом для чого-небудь); ОРА́ВА розм. (галасливий і безладний натовп). І в англійській мові [4]: CROWD - n. 1. Throng - multitude, concourse, host, horde, flock, mob, swarm, company, confluence, press, crush, surge, stream, troop, conflux, legion, force, bevy, galaxy, rout, group, body, pack, army, posse, drove, array, party, flood, gaggle, troupe, deluge, meet, muster,

congregation, cluster, assembly, crew, jam*, herd*, bunch*, gang*, clutch*, batch*, mob scene*; see also gathering. 2. The common people - rank and file, masses, mob*; see people 3. *A clique - set, circle, coterie; see clique, faction 1, organization. Crowd is applied to an assembly of persons or things in close proximity or densely packed together and may suggest lack of order, loss of personal identity, etc. crowds lined the street; throng specifically suggests a moving crowd of people pushing one another throngs of celebrators at Times Square; multitude stresses greatness of number in referring to persons or things assembled or considered together a multitude arrayed against him; swarm suggests a large, continuously moving group a swarm of sightseers; mob implies a disorderly or lawless crowd, and is an abusive term when used to describe the mass of common people; host specifically suggests a large organized body marshaled together but may be used generally of any sizable group considered collectively she has a host of friends; horde specifically refers to a large predatory band a horde of office seekers.

Першим в синонімічному ряді в українській мові виступає синонім юрба [1], -и, ж. 1. Велике безладне, неорганізовано скупчення людей; натовп. // *кого, яка*. Група людей, яких об'єднує щось спільне. // Велике скупчення тварин одного виду (перев. птахів, комах, риб, собак і т. ін.). // Велика кількість, скупчення чого-небудь (будинків, дерев тощо). // *у знач. присл.* юрбою, юрбами. Неорганізоване і в великій кількості; гуртом. 2. Звичайні люди, маса на відміну від героїв, обдарованих, видатних осіб. Натомість в англійській мові маємо throng – натовп, слово майже тотожне за значенням до crowd.

Розглянемо відмінності у вживанні цих слів. Парубки й дівчата стоять густим натовпом, впритул (Т. Масенко); - Бачу, іде юрба жінок од греблі (А. Головка). Юрба, на відміну від натовпу, це “структура, що розвивається за чіткими законами, а не просто певна кількість людей. Як показали дослідження, мінімальна чисельність – 25 – 30 чоловік”. В періодичних виданнях знаходимо підтвердження певної “організованості” юрби. За 500 євро в Раша можна було викупатися ... в прозорих чашах з шампанським, випити пляшку горілки й диригувати юрбою з верхнього ярусу [5]. І в англійській мові: The dialog was rather curt with the local Turkish girl asking, “Are you Russian? Sorry...” and immediately disappearing into the crowd [6]. На цьому прикладі яскраво видно, що англійське crowd є відповідником українського натовп. Адже в цьому значенні в українській мові використовується лише слово *натовп*: Були ми в натовпі. Не знаю, як це сталося... [7].

Значення слова натовп вирізняється також відсутністю спільної мети, на відміну від юрби. У Рованіемі завжди натовп, як у київському метро у годину пік, до Санти й не підступитися [8]. Crowd is a number of persons congregated or collected into a close body without order; a throng. [1913 Webster] Тобто throng – це певна сукупність людей, яка не є організованою, натовп. Досить яскраво це твердження ілюструє цитата: A *throng* of people returning from a show of fireworks spill in to the street stopping traffic at the intersection of Fulton Street and Gold Street in Lower Manhattan. City crowds are surprisingly peaceful considering their size and the potential for chaos [2]. – Юрба людей на зворотньому шляху з шоу феєрверків висипала на вулиці зупиняючи транспорт на перехресті вулиці Фултон і Голд в Манхетені. Міський натовп виявився на диво спокійним, зважаючи на його розмір і тяжіння до хаосу. Цікавим є той факт, що в одному і тому ж значенні використовується *натовп* в однині в українській мові, а в англійській – в множині, хоча слова є еквівалентами при перекладі.

Деяко вужче значення має американізм mob. A *crowd* is a group of people, also known (especially in the United States) as a mob. The crowd may have a common purpose or set of emotions, such as at a political rally, at a sports game, or during looting, or simply be made up of many people going about their business in a busy area (eg shopping) [2]. *Натовп* це група людей, також відома (особливо в США) як юрба. В англійській мові crowd може мати спільну мету або об'єднуючі почуття, такі як політичні вподобання, вболівання під час спортивної гри і т. і. The term "mob" (from the Latin mobile vulgus, 'fickle crowd') carries a connotation of a crowd with an (often angry and sometimes riotous) agenda [2]. Також в англійській мові слово “mob” несе в собі конотацію натовпу (часто розлюченого і інколи буйного). Натомість в українській мові маємо підсил. розм. юرمىско, з'юрмище, юرمىще.

Серед іменників на позначення великої кількості людей, що зібралися разом в англійській мові, як і в українській знаходимо стійкі словосполучення. A crowd of well-

wishers – купа доброзичливців (Попереду йшла купа дівчат із серпами) ; a crush of autograph seekers – гурт мисливців за автографами; a flock of schoolchildren – група школярів; a horde of demonstrators – юрба демонстрантів; a mob of hard-rock enthusiasts – товпа ентузіастів важкого року; a press of shoppers – тиснява покупців; throngs of tourists – навала туристів.

Розглянемо склад синонімічних рядів з домінантою *натовп* в досліджуваних мовах. Найближчим до домінанти в синонімічному ряді в англійській мові є *multitude* – безліч, згідно перекладних словників. Переглянувши склад синонімічного ряду в українській мові видно, що це слово не входить до даного синонімічного ряду. Натомість *безліч* утворює свій власний синонімічний ряд. Тобто ці слова є близькими за значенням, але не є синонімами. Наступним є *concourse* – скупчення, яке також не входить до українського синонімічного ряду з домінантою *натовп*. Зробивши відповідні розрахунки можна зробити висновок, що лише 17 % синонімів в порівнюваних синонімічних рядах мають свої еквіваленти в порівнянні з іншою мовою. Досить значним в українському синонімічному ряді є відсоток розмовних слів – 56% (пор. англ. 15,5%) і діалектизмів – 15 %, застарілих слів – 8,8%, слів з конотацією зневаги – 5,8 % (пор англ. 0%). Склад англійського синонімічного ряду представлений ширше кількісно, але більша частина синонімів, хоча і мають еквіваленти в українській мові, але не є членами синонімічного ряду з домінантою *натовп* в українській мові, згідно синонімічних словників.

Результати спостереження дозволяють констатувати, що синоніми ряду з домінантою *натовп* в українській мові є більш емоційно забарвленими, з відтінком зневаги та мають яскравіше виражену негативну конотацію, ніж синоніми відповідного ряду в англійській мові. Цей феномен є відображенням слов'янської мовної картини світу, в якій одним зі стрижневих понять виступає сміливість індивіда на противагу натовпу, на тлі якого, до всього іншого ще й губиться духовність індивіда. Натомість в англійській мовній картині світу ми помічаємо детально розроблену соціальну стратифікацію, що і знаходить своє відображення в складі синонімічного ряду з домінантою *crowd* в англійській мові.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. <http://www.slovyk.net>
2. <http://www.rozum.org.ua>
3. <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua>
4. <http://www.dict.org/bin/Dict>
5. <http://weekly.com.ua/ukr/?art=1220457029>
6. <http://weekly.com.ua/?art=1220469675>
7. <http://www.ukrlib.com.ua>
8. <http://weekly.com.ua/ukr/?art=1228323583>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Сибірцева – аспірантка кафедри перекладу і загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: зіставне вивчення лексичних систем, процеси вербалізації мовних картин світу.

ОЦІННИЙ КОМПОНЕНТ КОНОТАЦІЇ ДІЄСПІВНИХ КОМПЗИТИВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Наталія СМОЛЯР (Луцьк, Україна)

У статті розглянуто категорію оцінки, проаналізовано оцінний компонент конотату дієспівних композитів, виділено основні критерії формування оцінки композитних одиниць.

The article deals with the category of evaluation. The evaluation component of connotation of verbal composites is analyzed. The main criteria of composite units evaluation forming are determined.

Оцінна конотація як складова конотативного комплексу лексичних одиниць неодноразово перебувала предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів. Зокрема, ця проблематика є колом наукових інтересів таких учених, як В. І. Говердовського, М. М. Полюжина, В. М. Телії, О. Ф. Арсентьевої, Т. Космеди, В. А. Басок, І. В. Фадєєвої та ін.

Формування і розвиток категорії оцінки було досліджено Т. Космедою [5]. Емотивну та раціональну оцінки фразеологізмів-ідіом російської мови було проаналізовано В. М. Телією

[7]. Вивченню оцінного компонента конотації фразеологічних одиниць сучасної англійської мови присвячено наукову працю О. Ф. Арсентьєвої [1]. Механізм оцінної фразеологічної номінації було розглянуто І. В. Фадєєвою [8]. Оцінний компонент контекстуальних синонімів сучасної німецької мови дослідила В. А. Басок [3].

Актуальність даної проблематики зумовлена необхідністю комплексного вивчення змістових компонентів слова, які збагачують семантичну структуру слова, що сприятиме розкриттю особливостей прагматистичного потенціалу дієслівних композитів сучасної німецької мови у рамках функціональної композитології.

Метою цієї наукової статті є дослідження оцінної складової конотативного макрокомпонента лексичного значення дієслівних композитів сучасної німецької мови та виділення основних критеріїв формування оцінки композитних одиниць.

Оцінка є одним із важливих понять різноманітних сфер суспільних знань. Для усіх суспільних формацій був характерний оцінний підхід до предметів та явищ навколишньої дійсності. Можна сказати, що оцінка народилася разом із людиною та помре лише тоді, коли зникне людська цивілізація. З цієї точки зору оцінка є універсальною категорією. У процесі відображення реальних денотатів, оцінка, проходячи крізь призму мисленнєвої діяльності людини, переходить із морально-етичної категорії у понятійну. Дана категорія, у свою чергу, набуває відповідного мовного вираження [1: 12].

Категорія оцінки є своєрідним фокусом усіх основних лінгвофілософських категорій. Оцінювання завжди супроводжує гносеологічну діяльність людини, а оцінка є свідченням ступеня пізнаності світу і формується під впливом таких чинників, як соціальна позиція людини, її світогляд, рівень культури, інтелект, моральний розвиток, вік, життєвий досвід, відповідність нормам і принципам моралі [5: 186]. Поряд з іншими соціально-психологічними аспектами пізнання, категорія оцінки входить до ментально-мовленнєвої репрезентації дійсності та може варіюватися у планах змісту та функції залежно від тієї соціально-мовленнєвої ситуації, у якій здійснюється акт оцінювання.

Аксіологічне розуміння оцінки полягає у тому, що вона трактується як усвідомлення цінності. Оцінка дає людині об'єкти та явища відповідно до її потреб. Сутність оцінки проявляється у її двосторонній направленості: на позитивне та негативне. Подвійний характер оцінки є очевидним. З одного боку, вона може відображати „ідеалізовану модель світу“, яка формується загальнолюдськими цінностями та нормами, з іншого боку, вона орієнтована на існуючу дійсність, оскільки мотиви та критерії оцінки задаються фактичними властивостями самих предметів.

Оцінний (аксіологічний) компонент лексичного значення слова чи лексично-семантичного варіанту звичайно сприймається як компонент, що виражає позитивну чи негативну оцінку. А оцінка, власне, є особливою складовою пізнання, якій належить провідна роль у створенні мовних знаків. У нашому дослідженні ми спираємось на філософську тезу, що пізнання об'єктивної дійсності, завжди передбачає її оцінку, тому, що для вивчення дійсного стану речей необхідно їх кваліфікувати та оцінювати. Під оцінкою розуміємо судження про цінність позначуваного у цілому або його окремої властивості.

Денотатами оцінки можуть бути конкретні та абстрактні поняття. За відношенням до конкретних понять оцінка може бути антропоцентричною (з позицій *homo sapiens*), культурною, естетичною, релігійною, національно-етнографічною, соціальною тощо. За відношенням до абстрактних понять розрізняємо такі форми оцінки, як раціональна, морально-етична, емоційно-чуттєва, прагматична, філософська, психологічна, фізіологічна, сексуальна, ідеологічна [5: 98-104].

Оцінка має різні аспекти – утилітарні, гедоністичні, моральні та інші, тобто реєстр цих аспектів залежить від того, яку цінність хоче побачити суб'єкт в об'єкті [7: 109]. Оцінка занурена у контекст думки. Думка мовця завжди може бути оскаржена, оскільки оцінка – це судження про цінність, а сама цінність як предмет інтересу може бути різною.

Оцінка як обов'язковий, соціально-детермінований компонент структури значення слова чи його лексико-семантичного варіанту представлена у мові у вигляді трьохелементної системи: нейтральна оцінка як точка відліку; позитивна (меліоративна) оцінка; негативна (дерогативна або пейоративна) оцінка [9: 8-9]. Оцінне ставлення носіїв мови до предметів та

явищ позамовної дійсності є завжди детермінованим усталеною нормою (нейтральна оцінка). Відхилення від норми в ту чи іншу сторону викликає позитивну чи негативну оцінку. Норму у даному випадку можна представити як антропоцентричну позицію представників усього людства або окремого мовного ареалу, а оцінність розглядати як історично та соціально зумовлену мовну категорію. „Пізнавальна діяльність не обмежується відображенням дійсності, оскільки людина не тільки пізнає, але й оцінює світ, оцінює його властивості та якості з точки зору їх значення для задоволення своїх потреб“ [4: 17].

Оцінний компонент має складну структуру і включає в себе особу (суб'єкт), яка дає оцінку з урахуванням особистих та соціальних характеристик отримувача інформації (адресата), а також інтенцію, якою ця оцінка супроводжується [6: 18]. Слід також зазначити, що оцінка має релятивний характер відносно суб'єкту. Іноді оцінки можуть бути спричинені певними психічними станами суб'єкта, такими як образа, незадоволення, заздрість, недоброзичливість. У такому випадку ці психічні стани характеризують лише позицію того, хто оцінює, а не властивості суб'єкта, що оцінюється.

Наприклад, візьмемо дієслово *gesundschreiben* = *jmdm. seine Arbeitsfähigkeit schriftlich bescheinigen* [Wahrig 1997: 554] – „закрити лікарняний лист, підтверджуючи тим самим задовільний стан пацієнта та його працездатність“. Прослідкуємо експлікацію цього дієслівного композита у наступному фрагменті тексту:

Der Arzt sagte: „Na, Herr Knirsch, ich schreibe Sie heute gesund [...]“ (Eduard Claudius „Geschichte einer Liebe“, S. 36).

Мовець (у даному випадку лікар) оцінює цю ситуацію як позитивну, адже пацієнт почувається добре, він одужав і приступить найближчим часом до виконання своїх професійних обов'язків. Якщо ж реципієнт – пацієнт, який, незважаючи на те, що одужав, все ж ще не хоче, аби лікар закрити лікарняний листок і підтвердив тим самим його працездатність, то він оцінює цю ж ситуацію негативно:

[...] mußte Dr. Reinbach mich gesundschreiben? Ich wollte nur noch zwei Tage krankfeiern [...]“ (Eduard Claudius „Geschichte einer Liebe“, S. 37).

Як ми бачимо, оцінки відносні, тому більшість оцінних значень амбівалентні: вони міняють свій „+“ на „-“ залежно від цінності орієнтації мовця. Оцінний компонент можна з'ясувати тільки у контекстуальному оточенні, оскільки він залежить від усіх притаманних суб'єкту якостей.

Оцінний компонент може мати як системний (узуальний), так і оказіональний характер. Хоча мотиви оцінки завжди є об'єктивними, але вони „не знаходяться з самою оцінкою ані в каузальних відношеннях, ані в відношеннях логічного наслідку“ [2: 181]. Це призводить до того, що у висловлюваннях суб'єктивний та об'єктивний аспекти оцінки можуть бути різними залежно від контексту. Власне бачення автором висловлювання, яке оцінюється як індивідуальне ставлення до того чи іншого явища, та соціально-оцінне значення як суспільно закріплене ставлення, яке є обов'язковим для всіх членів мовної спільноти, можуть не завжди співпадати, що в свою чергу призводить до зміни позитивної оцінки на негативну або появи меліоративної або пейоративної оцінної семи у нейтральних дієслівних композитів.

Наприклад, візьмемо дієслівний композит *nutzniesen* = 1) *einen Nutzen, von etw. haben, profitieren*; 2) *(Rechtspr.) berechtigt sein, vom Erbe Gebrauch zu machen* [Duden 1996: 1090] – 1) „мати користь з чогось“; 2) (юр.) „мати право скористатися спадком“. У наступних контекстах це складне дієслово має нейтральну оцінку:

Also, wie Sie sicher schon wissen, andere Künstler nutzniesen von seinem Werk. Manche lernten die neue Technik kennen, manche bewunderten einfach das Bild [...]“ (Max Marlow „Erdbeben im Beton“, S. 519).

Natürlich nicht. Ich bin Anwalt. Anwälte verteidigen Kinderschänder und Mörder und Drogendealer und Vergewaltiger und Terroristen. Aber in diesem Fall treffen die genannten Voraussetzungen bei ihm zu. Er darf das Vermögen des Gestorbenen nutzniesen [...]“ (John Grisham „Die Kammer“, S. 47).

У першому фрагменті тексту вжито дієслівний композит *nutzniesen* у значенні „мати користь з чогось“. Персонаж констатує той факт, що полотно художника є досить своєрідним

та цікавим з технічної точки зору, свого роду шедевр. Багато митців скористалися цим полотном: дехто перейняв техніку, а дехто просто полюбувався картиною.

У другому контексті нейтральна оцінка дієслівного композита *nutznießen* реалізується у сфері юриспруденції у значенні „мати право скористатися спадком“. Персонаж (у даному випадку адвокат) повідомляє про те, що його клієнт має усі правові підстави на спадок.

У наступному прикладі контекстуальна реалізація складного дієслова *nutznießen* з нейтральною семою „мати користь з чогось“ надає йому дещо пейоративної оцінки:

Frau Feddersens Einladung zu einer Tasse Kaffee – keinem Bohnenkaffee natürlich, wer könne sich den schon leisten – konnte ich nicht abschlagen, ich wollte doch unsere Freundschaft nutznießen und endlich an ihren nicht armen Neffen drankommen [...] (Wolfgang Joho „Die Kastanie“, S. 190).

Пейоративна оцінка у наведеному фрагменті тексту виникає як результат інтенції автора, який зображує ситуацію, в якій знаходиться його героїня. Їй дуже подобається один молодий чоловік, до того ж небідний. Єдина можливість з ним ближче познайомитись – прийняти запрошення його тітки на не дуже добру каву та скористатись цими дружніми відносинами для досягнення своєї мети.

У рамках дослідження оцінного компонента значного інтересу набуває проблема визначення факторів або критеріїв формування оцінки мовних одиниць. Даній проблематиці присвячена праця І. Ф. Фадеєвої [8]. Автор виявляє джерела позитивної оцінки англійських фразеологічних одиниць зі структурою словосполучення. У результаті аналізу мовного матеріалу дослідниця виділяє 15 можливих джерел меліоративної оцінки фразеологізмів.

На нашу думку, цілком можливо використати запропонований нею принцип до аналізу досліджуваних нами мовних одиниць, згрупувавши виділені 15 джерел у три класи та виділивши три основні критерії формування оцінки дієслівних композитних одиниць, а саме: 1) структурний критерій (критерій компонентного складу); 2) семантичний критерій; 3) екстралінгвальний критерій.

1. Структурний критерій (критерій компонентного складу). Аналіз семантики компонентів складних дієслів показав, що позитивна, негативна чи нейтральна оцінка семи композитних складових, як правило, зумовлюють позитивну, негативну чи нейтральну оцінку семи у значенні цілої композитної одиниці. Це стосується як переосмислених компонентів, так і компонентів, які вжито у буквальному значенні.

Розглянемо дієслівні композити моделі A+V з ад’єктивним компонентом *schwarz*, наприклад: *schwarzarbeiten* – „працювати нелегалом“, *sich schwarzärgern* – „дуже злитися“, *schwarzbrennen* – „нелегально займатися виробництвом спиртогорілчаних напоїв“, *schwarzfahren* – „їхати зайцем“, *schwarzfischen* – „рибалити, не придбавши абонементу“. Ад’єктивний компонент дієслівного композита має сему негативної оцінки, оскільки прикметник *schwarz* – „чорний“ в українській та німецькій мовах має символічне оцінне значення чогось поганого, нечистого, нелегального. Вищезгадані дієслівні композити отримують настільки яскраво виражену узуальну сему пейоративної оцінки, що навряд чи можлива оказіональна заміна знаку „-“ на знак „+“ або його нейтралізація, адже відомо, що німці вважаються чи не найбільш законослухняними у Західній Європі.

У дієслівному композиті моделі S+V *verkehrsündigen* – „порушувати правила дорожнього руху“ вербальний компонент *sündigen* – „грішити“ має негативну оцінку сему. У дієслівних композитах моделі A+V *kaputtgehen*, *kaputtmachen*, *kaputtschlagen*, *miesmachen*, *querlegen*, *querliegen*, *querschließen*, *querstehen* ад’єктивні компоненти *kaputt* „зіпсований“, *mies* „поганий, огидний, підлий“, *quer* „поперечний; неправильний; кривий“ мають яскраво виражену узуальну сему пейоративної оцінки. Ці семи розповсюджуються на увесь дієслівний композит, надаючи йому негативної оцінки.

У корпусі досліджуваних дієслівних композитів сучасної німецької мови сему меліоративної оцінки актуалізують такі лексичні одиниці, як *feinbearbeiten* – „гарно обробити“, *feinmessen* – „точно виміряти“, *liebäugeln* – „бути люб’язним“, *rechtschreiben* – „правильно написати“, *wertschätzen* – „цінувати, поважати“. Ад’єктивні компоненти цих складних дієслів (*fein* – „точний; ніжний“, *lieb* – „милий“, *recht* – „правильний“, *wert* –

„цінний, вартий“) є так би мовити „позитивно забарвлені“ та надають меліоративної оцінки цілому дієслівному композиту.

2. Семантичний критерій. Цей критерій є найважливішим показником при визначенні оцінки композитної одиниці. Він стосується, у першу чергу, ідіоматизованих складних дієслів. Більшість структурних компонентів, які репрезентують дієслівний композит, мають нейтральну оцінку. Лише при семантичній взаємодії цих компонентів у складі композитної одиниці можна з'ясувати, якою оцінкою вона буде наділена. Проаналізуємо, наприклад, такі дієслівні композити, як *heimzahlen* – „помститися“ та *sich gesundstoßen* – „розбагатіти нечесним шляхом“. Субстантивний компонент *das Heim* – „домівка, притулок“ та ад'єктивний компонент *gesund* – „здоровий“ і вербальні компоненти *zahlen* – „платити“ та *sich stoßen* – „штовхатися“ мають нейтральну оцінку. Синтез структурних компонентів у складі композитної одиниці надає їй зовсім іншого оцінного забарвлення, а саме пейоративної оцінки.

У деяких випадках оцінна сема може з'явитися у результаті образного переосмислення „... як результат суміщення бачення двох картин“ [8: 156]. У такому разі джерелом оцінки дієслівного композита виступає образ, який викликає негативні чи позитивні емоції, асоціації, відчуття тощо. Це явище можна простежити на таких прикладах: *hohnäffen* – „наслідувати глузливим чином (як мавпа)“ (пейоративна оцінка); *schweinigen* – „насвинячити“ (пейоративна оцінка); *beschweifwedeln* – „свататися (порівнюється з поведінкою собаки, коли він зустрічає подругу, то починає виляти хвостом)“ (пейоративна оцінка); *windbeuteln* – „вести легковажний (вітряний) спосіб життя“ (пейоративна оцінка).

3. Екстралінгвальний критерій. Цей критерій поєднує кілька джерел появи оцінної семи у дієслівних композитах із втраченою або непрозорою внутрішньою формою. У даному випадку поява позитивних, негативних чи нейтральних сем зумовлена змістом якогось екстралінгвального явища: звичаю, традиції, легенди, міфу, казки тощо. Доволі часто оцінна номінація зумовлена якимось біблійним сюжетом або історичним явищем.

Візьмемо, наприклад, складне дієслово *gleichschalten* = (*zur Zeit der nationalsozialistischen Herrschaft*) *Organisationsformen von Körperschaften u. Institutionen an die nationalsozialistische Weltanschauung anpassen* [Duden 1996: 616] – „насаджувати насильно пануючу ідеологію“ (за часів націонал-соціалізму). Яскраво виражена пейоративна оцінка цього дієслівного композита є очевидною, адже, як нам відомо з історії, якою була реакція народу, коли Гітлер та його влада знищували все, що суперечило їх поглядам.

Аналіз оцінного компоненту дієслівних композитів сучасної німецької мови показав, що вони здатні реалізувати у більшості випадків пейоративну або нейтральну оцінні семи. Індикаторами оцінної конотації складних дієслів виступають контекстні чинники. Перспективи подальших досліджень даної проблематики ми вбачаємо у детальному вивченні інших компонентів конотативного значення дієслівних композитів сучасної німецької мови, а саме емоційного, експресивного та функціонально-стилістичного. Доцільним видається аналіз взаємозв'язку окремих компонентів конотату.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арсентьева Е.Ф. Фразеология и фразеография в сопоставительном аспекте (на материале русского и английского языков) / Казан. гос. ун-т, филол. фак.; науч. ред. Э.А. Балалыкина. – Казань: Казан. гос. ун-т, 2006. – 172 с.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
3. Басок В. А. Контекстуальна синонімія: семантико-стилістичний та прагматичний аспекти (на матеріалі іменників сучасної німецької мови): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – КНЛУ, 2006. – 183 с.
4. Вендина Т.И. Русская языковая картина мира сквозь призму словообразования (макрокосм). – М.: Индрик, 1998. – 240 с.
5. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. – Л.: ЛНУ ім. І.Франка, 2000. – 350 с.
6. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 141 с.
7. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты – М.: Наука, 1996. – 286 с.
8. Фадеева И.В. Механизм оценочной фразеологической номинации (На материале фразеологизмов положительной оценки со структурой словосочетания в современном английском языке) // Сб. науч. тр. / Моск. пед. ин-т иностр. яз. – М., 1988. – Вып. 311. – С. 151 – 161.
9. Хидекель С.С., Кошель Г.Г. Оценочный компонент лексического значения слова // Иностранные языки в школе. – 1981. – № 4. – С.7 – 10.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

1. Duden. Deutsches Universal Wörterbuch. – Mannheim: Dudenverlag, 1996. – 1816 S.
2. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch. – Gütersloh: Bertelsmann Lexikon Verlag, 1997. – 1420 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Claudius E. Geschichte einer Liebe. – Halle – Leipzig: Mitteldeutscher Verlag, 1981. – 359 S.
2. Grisham J. Die Kammer // Reader's Digest Auswahlbücher. – Stuttgart, Zürich, Wien: Verlag Das Beste, 1996. – S. 7-208.
3. Joho W. Die Kastanie. – Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, 1980. – 329 S.
4. Marlow M. Erdbeben im Beton // Reader's Digest Auswahlbücher. – Stuttgart, Zürich, Wien: Verlag Das Beste, 1996. – S. 443-582.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Смоляр – викладач кафедри іноземних мов факультету міжнародних відносин Волинського національного університету ім. Лесі Українки.

Наукові інтереси: семантика та прагматика мовних одиниць.

СЕМАНТИКА ТА ФУНКЦІЇ ПРЕФІКСА #ΠΟ У ГОМЕРІВСЬКОМУ ЕПОСІ

Тетяна СОЙКО (Львів, Україна)

У статті розглянуто семантику та функції префікса #πο-(#ρ-, #φ-) у давньогрецькій мові, на основі «Одіссеї» та «Іліади» Гомера. Для префікса є характерна широка полісемія. На основі аналізу були виділені наступні значення префікса: 1) віддалення та відокремлення, 2) завершеність, 3) припинення, 4) інтенсивність, 5) повернення, 6) новоутворена група. Напрямок руху та значення префікса #πο залежать від контексту.

The article deals with the semantic and functions of the preposition #πο-(#ρ-, #φ-) in the ancient Greek language. The research is focused on Homer's "The Odyssey" and "The Ilias". The preposition under research is characterized by broad polysemy. The article considers different meanings of the mentioned preposition: 1) removal, 2) completion, 3) cessation, 4) intensity, 5) return, 6) new-formed group. The direction of the movement and meaning of #πο can be seen from the context.

В індоєвропейських мовах уточнення значення дієслова відбувається за допомогою префіксів, система яких була досить розгалуженою [4: 189]. Префіксація була одним з найпоширеніших способів словотвору зокрема і в давньогрецькій мові. Первісне локальне значення префіксів згодом розширилось, так що вони почали виражати різні відтінки значень.

Метою нашої розвідки є дослідження семантики та функцій префікса #πο-(#ρ-, #φ-) у гомерівському епосі.

Префікс #πο- походить від *ару (пор. латин. ab-, давньоінд. ара-) і має значення віддалення від поверхні («виходячи від чогось»)[6: 97]. Крім того, у нього наявне значення віддаленості від точки [5: 69]. Воно фіксує локальний результат стосовно вихідного пункту і таким чином охоплює характерні для цього приєднання уявлення про вихідний пункт і про локальний результат дії [3: 309].

Здебільшого у даного префікса виділяють декілька значень: 1) відокремлення, віддалення; 2) завершеність; 3) повернення; 4) припинення; 5) перетворення [2: 196-197]. Подібні значення фіксує словник Лідделла–Скотта: 1) відділення (а) віддалення, б) заперечення; 2) завершеність; 3) припинення; 4) повернення; 5) образа; 6) заперечення [7: 191]. Зустрічається менш розгалужений поділ: 1) віддалення, 2) завершеність, 3) заперечення [1: 157-158].

У поемах Гомера зафіксовано понад 130 дієслів з префіксом #πο- та понад 780 випадків їх вживання.

Префікс #πο- характеризує за своїм динамічним значенням рух від близької до предмета точки до віддаленої. При цьому рух може починатися як зсередини (наявні поодинокі випадки такого вживання), так і від будь-якого об'єкта або певним чином відмежованого простору.

У частини досліджуваних дієслів, особливо дієслів руху, префікс #πο- зберігає своє первинне значення «віддалення від», що повністю збігається зі значенням ab- в латинській мові, напр.:

εἰπὶ μῆν' ὄφρα γῆροντοῖ ἐρῆσomen ἤγριον ἤνδρα. (ІІІ. VIII, 96)

ми від старця відіб'ємо лютого мужа.*

εἰπ' ἐρῶξζεο βῶϞrou, ἤρῖσσε dϞ ἴψganon Ἰῆxῶ, (Od. XI, 95)

відійди від ями, меч відклади гострий.

Крім значення «віддалення», можна виділити ще одне значення префікса – «відокремлення», напр.:

ϕll' Óte ga...hj pollŌn ϕpšplw pontopŌroj nhàj, (Od. XIV, 339)

щойно від берега відплив корабель морехідний.

...Ój pote Doul...cion d' ϕpenfssato patr^ colwqe...j. (Ill. II, 629)

...який від батька розгніваного від'їхав на Дуліхій (острів).

Залежно від контексту (на мікро або макрорівні) напрям руху може конкретизуватися. Префікс #po- може вказувати на

1) рух догори:

...· aŪtr 'OdusseŪj,

fšmenoj ka^ kapnŌn ϕpoqróskonta noÁsai

Áj ga...hj (Od. I, 57-59)

З цього часу, Одисей//, прагнучи хоча б побачити дим, що піднімається//з землі.

œnq' ϕpšbh glaukírij, ^{TM}pe^ diepšfrade koŪrV. (Od. VI, 47)

туди (на небо) пішла ясноока, після того як розповіла дівчині.

2) рух донизу:

ka^ tŌte d¼ Kron...dhj ϕf...ei yolŌenta keraunŌn, (Od. XXIV, 539)

Кронід блискавку, що димить, метнув (вниз з неба).

...^{TM}x †rrwn ϕpobfntej ^{TM}p^ cqŌna poulubŌteiran (Ill. III, 265)

зійшовши з колісниць на землю, що живить багатьох.

В наведених прикладах напрям руху стає зрозумілим з контексту, а в останньому – додатково конкретизується прийменниковою конструкцією «^{TM}x †rrwn».

3) рух вбік:

oŪ gfr ken dunfmesqa qurfwon Øyhlfwn

cers^ n ϕpèsasqai l...qon Ōbrimon, (Od. IX, 304-305)

не могли б від високих дверей//камінь величезний руками відсунути.

В даному прикладі напрям руху значення впливає з загального змісту речення.

Ми зауважили, що для всіх наведених прикладів характерною є вказівка на односторонній напрям руху.

Отож, напрями руху уточнюються за допомогою контексту або іноді поєднанням дієслова з прийменниковими конструкціями. Первісне значення дієслова зберігається, але завдяки префіксу #po-, воно часто отримує метафоричне значення, напр.:

...· tŌn d□ pot^ oE

eElen ϕpoyŪconta polŪtlaj d<oj 'OdusseŪj. (Od. XXIV, 347-348)

...зловив багатотраждальний славний Одисей його (батька), який знепритомнів (дослівно «видихнув душу»).

Душа за релігійними уявленнями – безсмертна і нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя. Коли душа покидає тіло, то це викликає непритомний стан або ж смерть.

Ã Ó ge tîn pleŌnwn Luk...wn ϕpŌ qumŌn ›loito. (Ill. V, 673)

чи (напавши) багатьох лікійців вбити (тобто «забрати душу»).

В першому прикладі рух йде «зсередини», таким чином, можна стверджувати, що у даному випадку префікс #po- принципово не відрізняється від префікса ек- (εξ-), для якого притаманне таке саме значення [6: 352].

У гомерівському епосі зустрічаються дієслова, у яких засвідчено нагромадження префіксів, напр.:

o%o d' oŪ gignèskontej ϕphn›nanto ›kasto.j.(Ill. VII, 185)

(знаку) не впізнали, кожен відмовлявся (від жеребу).

Саме дієслово **ajnomai** було втрачене, існують лише форми **#p-¼najnomai** («відмовлятися, відхиляти») та **#n-ajnomai** («відхиляти, заперечувати, відрікатися, страшитися») [2 : s.v. #p¼najnomai, #najnomai].

Іноді значення одного з префіксів може послаблюватися. У наведеному нижче прикладі можна спостерігати послаблення префікса #po-:

"ð gšron, †z' ^{TM}p[^] de⟨rnon, **εpekletqesqe** d□ qfmbeuj (Od. XXIV, 394)

старче, сідай за обід, повністю припини дивуватися (тобто «абсолютно забудь про здивування» – інтенсивність).

Пор.:

...tī kšn tij ke...nwn ge ka[^] **TMklefquoito** gfmōio (Od. III, 224)

...багато з них повністю забули про шлюб.

У ряді випадків значення префіксів може уподібнюватися:

· ð d' jmart^{3/4} d⟨oj 'OdusseYj

„Ὀν **εποπρο** □ ei (Od. XXII, 81-82)

тієї ж миті богоподібний Одисей випустив стрілу (стрілив).

#f-jhmi, *іон.* **#pjhmi** – *пускати, кидати, метати, направляти, проливати, скидати, виділяти, народжувати* [2 : s.v. #fjhmi];

pro-yhmi – *відправляти, посилати, метати, кидати, відпускати, відсилати, виділяти, народжувати* [2 : s.v. pro-yhmi].

У згаданих дієслів спостерігається перехрещення (співпадіння) значень «метати», «виділяти», «народжувати».

Крім значень віддалення та відокремлення префікс **#pro-** може вказувати на завершеність дії, напр.:

... so[^] d' oU dšoj œst' **εpolšsqai** (Ill. XII, 246)

...не слід боятися тобі померти.

· aUtin gr **εpwlōmeq** εfrad... Vsin. (Od. X, 27)

ми себе знищили безрозсудністю.

Близьким до завершеності дії є припинення, яке словники виділяють в окрему групу:

εll' oUd' ij **εpšlhge** mfchj kōruqa...oloj “Ektwr, (Ill. VII, 263)

не припинив бою Гектор, що потрясав шоломом.

...oUkšt' **εpoll>xeij** tOn ^{TM}mOn gOnon ^{TM}xeršousa (Od. XIX, 166)

...не припиняєш питати про мій рід.

Поняття руху вперед передбачає проникнення у що-небудь, під час чого відбувається перехід до іншого стану. Внаслідок такого переходу досягається вищий ступінь, а дієслово набуває додаткового значення «дуже, повністю», тобто префікс має інтенсифікуюче значення. У гомерівському епосі найбільше зустрічається прикладів зі значенням «пристрасно (сильно) ненавидіти»:

...tēj dš s' **εpecq>rw** æj nān œkragl' ^{TM}f...lha (Ill. III, 415)

...так само можу глибоко ненавидіти, як зараз сильно люблю.

tj diapšrsai Ot' Yn toi **εpšcqwntai** per[^] kAri (Ill. IV, 53)

ix (міста) зруйнуй коли для тебе вони стануть ненависними (всім) серцем.

У другому прикладі було вжите дієслово **#p-εsq=nomai** – *просякнутися ненавистю, пристрасно ненавидіти, збуджувати ненависть, pass ставати чи бути ненависним* [2 : s.v. #pεsq=nomai]. Дієслово εsq=nomai було втрачене і зберігся лише композит.

Словники містять вказівку на ще одне значення префікса – повернення:

Trīaj œreiq' `Eišnhn ka[^] kt>mata pftnt' **εpodoānai** (Ill. III, 285)

троянцям слід повернути Єлену і усі багатства.

¹ m□n œreit' çn| nAson **εpšstice** dka qefwn (Od. XII, 143)

знову на острів вернулася божественна богиня.

...· aUt!r 'Acaio[^]

triplí tetraplí t' **εpote...somen**, (Ill. I, 128)

втрое і вчетверо ми ахейці тобі відплатимо.

Префікс **#pro-** може надавати слову значення протилежне стосовно того, яке має просте неускладнене дієслово:

bA d□ qšein, **εpO** d□ cla⟨nan **bεle** (Ill. II, 183)

побіг (Одісей), скинувши плащ (теплий верхній плащ).

Yllouj m□n kšletaj Trīaj ka[^] pftntaj 'AcaioYj

teÚcea kfll' **εpoqšsqai** ^{TM}p[^] cqon[^] poulubote...rV, (Ill. III, 89)

(Паріс) запропонував троянцям і всім ахейцям // зняти з себе зброю на землю, що живить багатьох (родючу).

αἰὴν δ' ὄρῳ γρ' ὄρου δῖτο, βοῶν δ' ἐπῆδυνε βοε...ην, (Od. XXII, 364)

вискочив він (Медонт) з-під крісла, скинувши шкуру волову.

Дієслова **b=llw**, **tjqhmi** та **dvw** мають значення «одягати», а **#po-b=llw**, **#po-tjqhmi** та **#po-dvw** – «скидати».

Іноді префікс #po- настільки модифікує значення дієслова, що його неможливо вивести з первісного значення префікса. Таким чином, ми виділили групу дієслів, яка не належить до жодної зазначеної в словниках. Префікс може надавати

- негативне значення:

... m» ποῦ τῆς ἐπαγε...Ἰῶσι κα' εἴσω. (Od. IV, 775)

...(слів) щоб хтось усередину не доніс.

Пор.:

πρῶτον μὲν οὐκ ἀδ' ἑκάδ' ἑκείσθαι ἐπαγεῖσθαι... τε γῆροντι. (Od. XV, 210)

раніше ніж повернувшись додому, про все старцю розповім.

- значення тривалості:

κεῖτ' ἐπομῆν...σῆσαι Ἄγαμέμνονι ποίμῆσιν λαῖν· (Ill. VII, 230)

лежить, продовжуючи гніватися на Агамемнона, вождя народу.

Пор.:

Ἐχενοῖ δ' εἴπερ μέλα μῆν...εἰ, Ἰλῆϊον ἀΐτου

ἄσσηται· (Od. XVII, 14 -15)

якщо гість розсердиться на це, тим гірше буде йому.

- психічне навантаження:

ἐλλ' ἐποραπτανῶσιν, τῆρωσὺσιν δὲ σφῆρμῆϊ. (Ill. XIV, 101)

озираючись в страсі, залишать військову доблесть.

Пор.:

πρῶτον ἐποραπτανῶσιν...Ἰῶσι κα' εἴσω. (Od. XXII, 24)

озираючись довкола на міцно збудовані стіни.

- повністю змінює лексичне значення дієслова:

οὐδὲ τῶν τροφῶν οὐσῆσαι ἐψῆξομαι, ἔρρητο' ἴν' Ἰλλῆϊ (Od. XIX, 489)

ні тебе, що є годувальницею, не щадитиму.

...· μέλα γὰρ τοὶ ἄεργοι

πρῶτον ἐπεμύθεσθαι μῆν· (Ill. IX, 109)

...я (Нестор) скільки тебе (Агамемноне) відмовляв.

ἴμῳ μὲν ἐπε...Ἰῶσι κα' εἴσω. (Od. VIII, 383)

ти похвалився, що у вас танцюристи найкращі.

Дані значення не зафіксовані у відповідних простих дієсловах ἵσω, μέλω, ἐπιλω.

Майже у третини опрацьованих дієслів префікс не модифікує значення, що свідчить про його десемантизацію, напр.:

δέδεκα δὲ προπῆροισι πῦρ ἄϊ ἐποδειροτόμῳ· (Ill. XXIII, 22)

біля вогнища зігну голови дванадцятьом (троянським синам).

Пор.:

...· τί μ' ἐπε δεειροτόμῳ· (Od. XXII, 349)

...не бажай зігнути мені голови.

ἴν' δ' εἴσω τῆσιν ἐλάμῃσιν ἐλαίῃσιν ἀεὶ μὲν ἐπομῶργνον. (Ill. V, 798)

ремінь тримаючи (піднявши), стирив темну кров.

Пор.:

ἐμφοτῆρσιν ἐπεπῆρσιν ἐπῆρσιν

δέξτερου ἑξομῶσθαι ἰδῖν ὄνον ἐπῆρσιν ἐπῆρσιν...ην, (Ill. XVIII, 123-124)

обома руками зі щік ніжних // плачучи, стирати сльози рясні я примушу.

У наведених вище прикладах значення префіксальних дієслів тотожне безпрефіксальним. Це свідчить про повну втрату префіксом значення. Ще використання подібних дієслів може бути зумовлене вимогами розміру.

В результаті здійсненого аналізу ми прийшли до висновку, що префікс #ро-(#р-, #ф-) у гомерівському епосі характеризується розгорнутою полісемією, яка конкретизується контекстом. У процентному відношенні частотність вживання префікса зі значенням руху (віддалення та відокремлення) становить 43%, зі значенням завершеності – 1%, зі значенням припинення – 2%, зі значенням інтенсивності – 4%, зі значенням повернення – 9%, у 33% дієслів префікс не модифікує значення, а також 8% дієслів належать до новоутвореної групи. До останньої групи увійшли чотири значення префікса, які не фіксують словники: 1) негативне значення, 2) значення тривалості, 3) психічне навантаження, 4) повна зміна лексичного значення дієслова.

* Тут і далі переклад наш.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вейсман А. Д. Греческо – русский словарь. – М., 1991. – 1370 с.
2. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь: В 2-х т. – М.: Гос. изд. иностр. и нац. слов. – 1958. – С. 2932.
3. Романюк І. А. Префікси зі значенням віддалення АВ-, DE-, EX- у пізній латині // Наукова спадщина професора С. В. Семчинського і сучасна філологія: Збірник наукових праць. – К.: Київський університет, 2001. – С. 309-315.
4. Сенів М. Г. Приймений у класичних мовах. – Донецьк: Юго – Восток, 2005. – С. 1 – 270.
5. Boisacq É. Dictionnaire étymologique de la langue grecque. – Heidelberg: Carl Winter; Paris: Klincksieck, 1916. – 1123 p.
6. Chantraine P. Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots. – I, II, III – P.: Klincksieck, 1970. – 1368 p.
7. Henry George Liddell and Robert Scott A Greek – English Lexicon. – Oxford: Clarendon Press, 1996. – 2438 p.
8. Homers Ilias/ rec. F. Ameis. – Leipzig: B. G. Teubner, 1896. – 150 p.
9. Homers Odyssee/ rec. F. Ameis. – Leipzig: B. G. Teubner, 1895. – 179 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Сойко – аспірант кафедри класичної філології ЛНУ ім. І. Франка.
Наукові інтереси – префіксація у давньогрецькій мові.

ВИДИ ДІАХРОНІЧНОГО МАРКУВАННЯ (на матеріалі словників німецької мови)

Катерина СУРЖИКОВА (Чернівці, Україна)

У статті розглянуто маркування для позначення застарілої та історичної лексики у німецькій лексикографії. На матеріалі чотирьох тлумачних словників проведено їх порівняльний аналіз та визначено основні критерії використання.

The present article focuses on the labels for the designation of archaic and historical vocabulary in the German lexicography. Its comparative analysis is conducted on the basis of four explanatory dictionaries and the basic tests of using are described.

Архаїзація, як один з процесів зміни словникового складу, становить актуальну, але й водночас суперечливу проблему для сьогоденної лінгвістики. Неоднозначне трактування знаходять як саме тлумачення термінів «архаїзм» та «історизм» [3: 208], так і умови розміщення даного шару лексики у словниках [2: 248]. Серед німецьких науковців, хто займався цією проблематикою, можна назвати Кл.-Д. Людвіга [8] та Хаусманна [6]. Однак досі нерозв'язаними є питання розмежованості категорій темпорально маркованої лексики та співвіднесення німецьких класифікацій з вітчизняними.

У класичній філології прийнятими є три терміни для позначення діахронічної лексики – архаїзм, історизм та неологізм [1: 208-210]. Визначаючи ж коефіцієнт архаїзмів та історизмів у німецькомовних тлумачних словниках, ми зіштовхнулись з проблемою різномірності часових позначок, що використовуються німецькими лексикографами, та їх невідповідністю одна одній у кожному з аналізованих джерел. Тож у рамках цієї статті ми маємо на меті дослідити всі наявні види темпорального маркування, встановити грані між ними та визначити основні критерії для їх використання.

Матеріалом для дослідження послужив список архаїзмів та історизмів, складений на основі суцільної вибірки з чотирьох сучасних однотомних тлумачних словників німецької мови: Universalwörterbuch Duden (2003), Wahrig Deutsches Wörterbuch (1994), Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache (1993) та Neues Deutsches Wörterbuch von Göttert (2007). Враховані були повнозначні лексичні одиниці та окремі значення полісемічних слів, що мали біля себе діахронічну позначку. Розглянемо отримані дані по таблиці:

Таблиця 1

Архаїзми та історизми у тлумачних словниках німецької мови

	Маркування	Усього значень	Усього слів	Відсотки
Universalwörterbuch Duden	veraltet	1584	4076	(2,6 %)
	veraltend	1395		
	früher	655		
	historisch	187		
	nationalsozialistisch	185		
	DDR	70		
Wahrig Deutsches Wörterbuch	veraltet	2422	3103	(1,2 %)
	veraltend	3		
	früher	439		
	DDR	239		
Langenscheidts Großwörterbuch	veraltet	56	698	(1,06 %)
	veraltend	419		
	historisch	220		
	DDR	24		
Wörterbuch von Göttert	veraltet	791	881	(0,9 %)
	veraltend	22		
	historisch	3		
	früher	86		

Зупинимось детальніше на кожному зі словників.

В *Universalwörterbuch Duden* темпорально маркована лексика поділена на шість категорій [5]:

- *DDR* («мовні одиниці колишньої Народної Демократичної Республіки, якщо йдеться про речі, установи, організації тощо, які після об'єднання обох німецьких держав вже не існують»),
- *veraltend* («слова, що більше не належать до загально вживаної сучасної мови і вживаються здебільшого або ж виключно старшим поколінням»),
- *veraltet* («слова, які можна знайти лише в старих літературних текстах і які більше не вживаються, хіба що з іронічною чи жартівливою метою»),
- *historisch* («позначають те, що належить минулій історичній епосі»),
- *nationalsozialistisch* («слова, що належать до типового лексикону націонал соціалістичної ідеології й державної та суспільної системи, що на ній базувалась»),
- *früher* («описують речі чи обставини, яких більше немає»).

Отже, бачимо, що архаїзми представлені групами *veraltend* та *veraltet*, кожна з яких вказує на різний ступінь старіння слова. Групи *DDR*, *historisch*, *nationalsozialistisch*, *früher* об'єднують історизми. Причому такі позначки як *DDR* та *nationalsozialistisch* характеризують періоди саме німецької історії, а *historisch* та *früher* є більш загальними з огляду на марковану ними лексику. При аналізі лексичних елементів, що входять до цих двох категорій, постає питання щодо доцільності їх диференціації. Так, наприклад, неясно, чому укладачі віднесли професії *Geldbriefträger*, *Hauer*, *Kammerdiener* до *früher*, а *Dienstmann*, *Gerichtsherr*, *Großfürst* до *historisch*; військове приладдя *Fuchtel*, *f*, *Schafott*, *n* до *früher* а *Katapult*, *n*, *Schutzwaffe*, *f* до *historisch*. З огляду на розмитість поданого пояснення щодо відбору лексики до цих категорій та суперечливість її розподілу по них, вважаємо за доцільне об'єднати всі представлені тут одиниці в одну групу.

Окрім відповідно маркованих знаходимо в *Universalwörterbuch Duden* також слова, що, безперечно, притаманні певному історичному періоду і є наразі маловживаними, але які не містять ніяких темпоральних позначок. Переважно, у тлумаченні значення наявне пояснення про приналежність їх до часу Середньовіччя (*Mittelalter* або *MA*: *Turnier*, *m*; *Städtebund*, *m*;

Scheiterhaufen, m; Hufe, f), Античності: (*Antike, im antiken Rom* або *bes Antike: Satrap, m; Plebs, f; Triumvirat, n; Lemma, n*), старого Риму (*im alten Rom: Patronat, n; Gladiator, m; Magistrat, m, Spolien, Pl.*) або ж більш точно вказано час, до якого слово було релевантним для суспільства: *Virilstimme, f (bis ins 19.Jh), Tscheka, f (1917-1922), Soldbuch, n (bis 1945), Persien (bis 1939)*. Деякі слова мають маркування *altertümelnd (sodann, kund, bass, biderb, Degen, m, Musica, f)*, що також вказує на їх архаїчний характер. Окрім того, суміжними є позначки *selten* та *ursprünglich*. Якщо врахувати значення цих слів та той факт, що часто вони марковані як історизми чи архаїзми в інших словниках, було би логічно, також віднести їх до темпорально маркованої лексики, що одночасно збільшило б і її коефіцієнт.

У *Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache* використано чотири види темпоральних позначок [7, XIX]:

- *veraltend* («слова, які вживаються відносно рідко, переважно старшим поколінням, та здаються мовцям «старомодними»);
- *veraltet* («слова та конструкції, які раніше були звичними, зараз же більше не вживаються або ж використовуються зі стилістичною метою»);
- *historisch* («поняття, позначувані предмети яких були витіснені з повсякдення»);
- *historisch (DDR)* («значення слів, які зникли після об'єднання Німеччини у 1990 році»).

Порівнюючи з *Universalwörterbuch Duden* можемо відмітити, що, якщо врахувати вже згадане нами недостатньо обґрунтоване використання двох категорій *historisch* та *früher*, то у *Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache* відсутня лише позначка *nationalsozialistisch*, і, таким чином, він також досить повно репрезентує діахронічно марковану лексику. А з огляду на невеликий обсяг словника та його передусім навчальне спрямування стає зрозумілим коефіцієнт застарілої та історичної лексики у 1,06%.

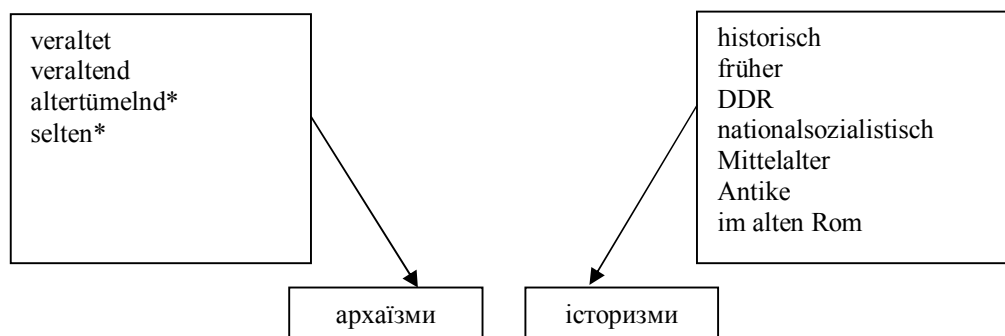
У передмові до *Neues Deutsches Wörterbuch von Göttert* [9] автори не вказують на використані у статтях словника темпоральні позначки, однак провівши відповідну вибірку, приходимо до висновку, що архаїчна та історична лексика тут представлена (0,9%). Виходячи зі спостереження, що всі інші позначки (напр. стилістичні) подані у квадратних дужках, виділяємо 2 види маркування: *veraltend, veraltet*. Позначення *früher* та *historisch* також наявні, однак спосіб їхньої подачі різниться. Так *früher* здебільшого стоїть на початку тлумачення значення, іноді у круглих дужках перед ним. *Historisch* знаходимо лише три приклади. Всі інші можливі позначки, такі як *MA, DDR*, відсутні. Однак про належність слів до того чи іншого часу згадується у поясненні значення.

Wahrig Deutsches Wörterbuch [4] також не містить пояснення щодо використаних у ньому часових позначок. Однак, при суцільній вибірці (1,2% архаїзмів та історизмів), було визначено, що наявні групи *veraltet* (позначено †), *früher* та *DDR*, а категорія *veraltend* представлена всього трьома прикладами. Слід зауважити, що лексика *DDR* представлена як територіально, а не як часово релевантна.

Як бачимо, розміщення застарілої лексики в одномовних тлумачних словниках німецької мови вмотивоване задоволенням інформаційних потреб користувачів. Для позначення архаїзмів та історизмів укладачі використовують спеціальні діахронічні позначки, різноманітність яких була підтверджена результатами нашого дослідження. Так, всі проаналізовані нами словники фіксують застарілу, історичну та частково НДР-лексику (окрім *Neues Deutsches Wörterbuch von Göttert*). Словником, що містить найбільше категорій для маркування архаїзмів та історизмів, є *Universalwörterbuch Duden*. Крім, так би мовити, класичних позначок *veraltet/veraltend, historisch/früher*, тут використано також такі як *nationalsozialistisch, DDR, MA, Antike, altertümelnd, selten, im alten Rom*, або конкретно вказано роки, коли дане слово було вживаним. Слід зазначити, що *DDR* вжито тут як регіональну позначку, однак з огляду на схожий характер даного шару лексики з категорією *nationalsozialistisch*, а також дані інших словників, ми вважаємо за доцільне включити її у наше дослідження. *Mittelalter, Antike, im antiken Rom, im alten Rom* тощо – дані помітки безперечно вказують на історичний характер лексики і, на нашу думку, також мали би містити позначку *historisch*. Що ж стосується *selten*, то окрім архаїзмів, дана категорія може

характеризувати також регіональну або фахову лексику, а *altertümelnd* служити як стилістична позначка. Зіставляючи отримані результати з загально прийнятими термінами, отримуємо наступну схему:

(* вказує на нестовідсоткову допустимість).

Більшість німецьких лінгвістів, на відміну від вітчизняних, розглядають історизми окремо від архаїзмів, але, оскільки навіть їхні маркування в різних словниках не співпадають (*Beuge, f* у Wahrig марковане як *früher*, у Wörterbuch von Göttert як *veraltet*; *Dorfschulze, m* у Duden - *veraltet*, у Wahrig – *früher*; *Feldherr, m* у Duden - *veraltet*, у Langenscheidt - *historisch*), то значить, що це дуже суміжні поняття, які слід розглядати в одному контексті.

Враховуючи суперечливість позначок у різних словниках, виникає необхідність уніфікувати систему темпорального маркування, а також визначити критерії для розподілу архаїзмів та історизмів по категоріям. Кл.-Д.Людвіг [8: 131-132] пропонує взагалі відмовитись від всіх наявних у сучасних словниках видів маркування і сконструювати для позначення архаїзмів нові, систематизовані, що класифікувались би за наступною схемою:

- актуальність: *aktuell, veraltend, veraltet, verschwunden*;
- частота: *normal häufig, seltener, selten, nicht mehr* (лише в історичних текстах);
- часова фіксація: *früher, ns, Barockzeit, Lutherzeit* тощо;
- застарілий денотат;
- конотація: *gehoben, scherzhaft, dichterisch, phraseologisch* тощо;
- контекст.

На наш погляд, запропонована система є досить складною, що знову ж таки зумовлює розмитість меж між категоріями та важкість проведення розподілу. Більш раціональним нам видається представлення архаїзмів двома групами: *veraltet* та *veraltend*. А, з огляду на те, що дуже часто важко провести між ними кордон, що підтверджується прикладами з різних словників (*zwiefach; Räson, f* у Duden позначені як *veraltend*, а у Wahrig як *veraltet*; *Kompanie, f* у Duden – *veraltet*, у Langenscheidt – *veraltend*), необхідно більш уважно слідкувати за їх використанням у мовленні та літературі, у найбільш суперечливих випадках проводити анкетування.

Що ж до історизмів, то вважаємо за доцільне використовувати для їх позначення у загальних тлумачних словниках лише одне маркування – *historisch*, конкретизуючи у дужках час вживання (напр. *Mittelalter, DDR, 1937* тощо).

Проводячи аналіз словників, неможливо не помітити, що діяхронічно марковані слова часто супроводжується також позначками приналежності до стилю чи певного регіону (*Aar, m – poet., v-t; Pönale, n – v-t, noch österr.; moderieren – v-t, bildungsspr.; höchsteigen – v-nd, scherzh.*). Саме їх дослідженню варто було б присвятити подальшу роботу у даному напрямку з метою визначити функції та додаткове смислове навантаження, що несуть архаїзми та історизми у мовленні та художній літературі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Огуй О.Д. Лексикологія німецької мови. Lexikologie der deutschen Sprache: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. - Вінниця: Нова книга, 2003. – 416с.

2. Суржикова К.П. Словник архаїзмів, основні принципи та цілі його створення // Буковинський журнал. – Глибока: Глибоцька районна друкарня, 2006. – С.248-253.
3. Суржикова К.П. До питання дефініції термінів «архаїзм» та «історизм» // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: Збірник наукових праць. Ч. II: Вип.3. – Хмельницький: ХНУ, 2007. – С. 208-211.
4. Deutsches Wörterbuch. Mit einem „Lexikon der deutschen Sprachlehre“ / Neu hrsg. von Renate Wahrig-Burfeind.– Gütersloh, 1994. – 1824 S.
5. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. – 5. Aufl. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2003. – 1892 S.
6. Hausmann F.J. Lexikographie // Handbuch der Lexikographie / Hrsg. von Schwarze Ch., Wunderlich D.– Königstein, 1985.– S.367-411.
7. Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache / Götz D., Haensch G., Wellmann H.– Berlin, München, Leipzig, Wien, Zürich, New York: Langenscheidt, 1993.– 1183 S.
8. Ludwig Kl.-D. Archaisierung und Archaismuslexikographie // Sprachhistorie(n). Hartmut Schmidt zum 65. Geburtstag / Hrsg. von Herberg D., Tellenbach E.– Mannheim., 2000.– S.123-136.
9. Neues Deutsches Woerterbuch / Hrsg. von K.-H. Goettert. – Koeln: Helmut LingenVerlag, 2007. – 1150 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Суржикова – аспірант кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства ЧНУ ім. Ю.Федьковича.

Наукові інтереси: лексикологія німецької мови.

ЛЕКСЕМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ СИНЬОГО КОЛЬОРУ ТА ЙОГО ВІДТІНКІВ У НІМЕЦЬКОМОВНИХ ТЕКСТАХ XVI-XIX СТОЛІТЬ

Юлія УС (Донецьк, Україна)

Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячених функціональному аналізу кольоропозначень. Розглянуто лексеми на позначення синього кольору та його відтінків на матеріалі німецькомовних текстів XVI-XIX століть. Особливу увагу приділено семантиці, функціонуванню досліджуваних одиниць, розвитку системи кольоропозначень німецької мови.

This paper continues the author's publications on functional analysis of color names. It examines adjective-color names with the meaning 'blue' in German texts of XVI-XIX centuries. The author pays much attention to their semantic and functional peculiarities.

1. Вступні зауваги. Статтю присвячено розгляду прикметників на позначення синього кольору та його відтінків. Аналізовані лексеми дібрані з німецьких прозових та віршованих текстів, датованих XVI-XIX століттями (загальний обсяг вибірки становить 7229 сторінок).

Незважаючи на наявні фундаментальні праці, присвячені діахронічному аналізу деяких основних кольороназв німецької мови [2; 5], можна стверджувати, що розвиток системи кольоропозначень упродовж чотирьох століть (від XVI до початку XX століття) практично не потрапляв у поле зору дослідників. Проте саме цей період постає дуже вагомим з погляду дослідження системи кольоропозначень сучасної німецької мови. Ці причини спонукали до розгляду лексики на позначення кольору на прикладі репрезентативного корпусу німецькомовних текстів.

Мета статті – виявити суттєві особливості функціонування кольоропозначень на позначення синього кольору та його відтінків у німецькомовних текстах XVI-XIX століть. Основні дослідницькі завдання статті – інвентаризувати аналізовані лексеми у досліджуваній період, розглянути прикметник *blau* з діахронічного погляду, простежити розвиток та функціонування лексем на позначення синього кольору упродовж чотирьох століть.

2. Характеристика прикметника *blau* з діахронічного погляду. Основне кольоропозначення *blau* ‘блакитний, синій’ відоме в німецькій мові від давньоверхньонімецького періоду, коли прикметник *blâ(o)* уживався у значеннях ‘синій, темно-синій, блакитний, лазоревий; темний, темно-зелений, темно-сірий’ [8: 98]. Але його семантичним ядром слід вважати ‘блакитний, синій’ [1: 95].

У середньоверхньонімецьких пам’ятках *blâ* функціонує як колір неба (*der blâwe himel*) [6: 294].

У сучасній німецькій мові прототипічними носіями блакитного та синього вважають небо та воду, при цьому небо асоціюється передусім із блакитним, тоді як вода – із синім кольором. Досліджуючи різні лексикографічні джерела, К.Д. Людвіг [7: 302-303] доходить висновку, що семантично релевантними носіями кольоропозначення *blau* постають саме

безхмарне небо та вода. У природі рідко зустрічаються рослини, забарвлені в синій колір, найчастіше це – фіалки [пор.: 3: 10].

3. XVI століття. Окрім прикметника *blau* у дослідницькому корпусі XVI ст. зафіксована лише одна лексема на позначення відтінку синього кольору – *himmelblau* ‘небесно-блакитний’, наявність якої підтверджує асоціативний зв’язок *blau* з кольором неба.

Абсолютна більшість прикладів *blau* – 50 – зафіксована у Біблії М. Лютера. З німецьких народних пісень дібрано лише 4 приклади, тоді як у ліричних текстах XVI ст. прикметник *blau* не зафіксований.

У книгах Старого та Нового Заповітів *blau* 40 разів уживається у поєднанні з іменником *Purpur* – сакральної тканини для оздоблення храму або вбрання священика.

Кольоропозначення *blau*, з погляду Біблії, асоціюється із землею та небесною владою та відіграє важливу роль у забарвленні ритуальних речей, які мають відношення до церкви: *Decke* ‘накидка’, *Kleider* ‘вбрання’, *Panzer* ‘броня’, *Schnüre* ‘мотузки’, *Tücher* ‘хустки’, пор.:

Ebenso sollen sie auch über den goldenen Altar eine blaue Decke breiten <...> [16: 144] – ‘Так само вони повинні накрити золотий вівтар блакитною накидкою’.

У німецьких народних піснях, датованих XVI ст., прикметник *blau* передає забарвлення неба та одягу, пор:

<...> *der Himmel ist gar blau* [9: 55] – ‘небо геть усе блакитне’.

Складний прикметник-метафору *himmelblau* зафіксовано одноразово в пісні про кохання. Це кольоропозначення уживається у сполученні з іменником *Schein* ‘сяйво’, пор.:

<...> *ein Blümlein blau, von himmelblauen Schein, / es steht in grüner Aue, / und heißt Vergißnichtmein* [9: 70] – ‘квіточка блакитна випромінює небесно-блакитне сяйво, вона стоїть у зеленому гаю і зветься незабудкою’.

У складі *himmelblau* перший – іменниковий – компонент (*himmel-*) постає еталоном порівняння. До того ж він виконує інтенсивувальну функцію – підсилює (і одночасно уточнює) колір квітки.

4. XVII століття. Спектр синього кольору представлений у текстах, датованих XVII ст., прикметником *blau*, а також сьома відтінковими, які зафіксовані в поодиноких випадках (див. табл. 1).

Таблиця 1

Частотність прикметників на позначення синього кольору та його відтінків у текстах XVII століття

Порядковий номер лексем	Лексеми	Частота вживання
1	<i>blau</i>	15
2-8	<i>blitzblau, saphirnen, schlangenblau, ultramarin, veielblau, violenbraun, wetterfärbig</i>	1

Окрім *blau*, засвідченого й у текстах XVI ст., усі інші лексеми зафіксовані вперше.

Прикметник *blau* демонструє тісний синтагматичний зв’язок з іменниками *Burg* ‘замок’, *Dunst* ‘димка’, *Neidesmilch* ‘молоко заздрості’, *Schloß des Himmels, des Himmels Saal* ‘небесний храм’, *Veiligen* ‘фіалки’, *des Himmels Angesicht* ‘лик неба’. Як видно з прикладів, основними модифікаторами є лексеми із семантичної групи ‘небо’, яке в поезії може бути представлено як храм (*Burg, Schloß*), або у персоніфікації *des Himmels Angesicht*. Словосполучення *blaue Dunst* позначає ‘блакитний туман’. Проведене дослідження підтверджує висновок Г. Альтманна (див. п. 2) щодо рослин: серед них згадується лише одна назва квітки – фіалки:

Ich hätte wollen wol des Herren Grab bespreiten mit blauen Veiligen [10: 26] – ‘Я б хотів могилу Господа вкрити блакитними фіалками’.

Негативна риса – заздрість – асоціюється також із синім кольором:

<...> *du hast* <...> *Erynnis Brust gesogen, die blaue Neidesmilch* [10: 20] – ‘ти ссав із грудей Еріннії синє молоко заздрості’.

Відтінки синього кольору *saphirnen* ‘сапфіровий’ та *ultramarin* ‘ультрамариновий’ утворені від назв дорогоцінних каменів. Хоча перша назва була запозичена ще у свн. період [4: 617], а остання – у XVI столітті [4: 748], у досліджених текстах попереднього століття вони не засвідчені.

Прикметник *saphirnen* визначає колір неба, тоді як *ultramarin* є епітетом до іменника *Eisenerz* ‘залізна руда’ (*ultramarines Eisenerz* ‘ультрамаринова залізна руда’ [12: 148]).

Кольороназва *schlangenblau* ‘змійно-блакитний’ сполучається з іменником *Schimmel* ‘пліснява’ та отримує негативне забарвлення, бо пліснява цього кольору з’являється на тілі померлої людини:

Das Fleisch, das nicht die Zeit verletzt / wird vnter schlangen-blauer Schimmel von vnersätlichem gewimmel / Vielfalter Würmer abgefretzt [13: 12] – ‘Плоть, яку не пошкодив час, під змійно-блакитною пліснявою обгризе клубок ненажерливих різноманітних хробаків’.

Гаму синього кольору доповнюють також прикметники *veielblau* ‘фіалковий’, *violenbraun* ‘фіолетовий’ та *wetterfärbig* ‘кольору повітря’. *Veielblau* визначає колір тканини (*Taffet* ‘тафта’), *wetterfärbig* – накидки (*Mantel* ‘накидка’), тоді як *violenbraun* є кольором дурнів і шутів:

<...> *närrische Farben: violenbraun und gelb* <...> [12: 278] – ‘кольори шутів: фіолетовий та жовтий’.

5. XVIII століття. До підкласу прикметників на позначення синього кольору та його відтінків зараховані такі лексеми, дібрані з текстів XVIII ст. (див. табл. 2).

Таблиця 2

Частотність прикметників на позначення синього кольору та його відтінків у текстах XVIII ст.

Порядковий номер лексем	Лексеми	Частота вживання
1	<i>blau</i>	29
2	<i>himmelblau</i>	4
3-7	<i>azurn, hellblau, lichtblau, luftgefärbt, türkis</i>	1

Лише основне кольоропозначення *blau* зафіксоване у досліджених текстах упродовж трьох століть. Прикметник *himmelblau*, виявлений у XVI ст., з’являється знову. Інші ж лексеми дібрані вперше.

Подібно до прикметника *saphirnen*, зафіксованого у XVII ст., два відтінки (*azurn* ‘небесно-блакитний’, *türkis* ‘бірюзовий’) утворені від назв дорогоцінних каменів. Прикметник *azurn* запозичений у XVIII ст. із французької мови як синонім до *himmelblau* [пор.: 4: 52]. Лексема *türkis* з’явилася у фаховій літературі ще у середньовісній німецькій період [4: 745], але у досліджених текстах вона виявлена тільки у джерелах XVIII століття.

У текстах XVIII ст. простий прикметник *blau* у більшості випадків позначає колір неба, води та очей, пор.:

Sie hatte ein Paar große blaue und schmachtende Augen <...> [11: 36] – ‘вона мала пару великих блакитних та млосних очей’.

В одному з прикладів *blau* передає один із можливих кольорів хамелеона. В романах XVIII ст. лексеми на позначення відтінків синього кольору у значенні ‘колір неба’ не зафіксовані.

У ліричних творах палітра синього кольору розширюється завдяки уживанню *azurn* та *himmelblau*. Прикметник *azurn* є кольором крокусу, тоді як *himmelblau* застосовано в метафоричному звороті на визначення відтінку очей, пор.:

<...> *wenn mein Bild in deinen sanften Augen himmelblauem Spiegel schwimmt* [18: 50] – ‘коли моє відображення пливе у небесно-блакитному дзеркалі твоїх ніжних очей’.

У ліричному вірші Й. Гердера „Träume der Jugend” ужито лексему *luftgefärbt* (дослівно ‘забарвлений у колір повітря’), яку метафорично можна вважати як таку, що позначає блакитний колір:

<...> *denn auch in jenen luftgefärbten hellen Szenen winket mir der Wahrheit Höh* [14: 15] – ‘Тому що і в тих блакитних світлих сценах мені подає знак висота правди’.

У німецьких народних піснях досліджуваного періоду основне позначення кольору *blau* відсутнє. Замість нього уживаються його відтінки *himmelblau*, *türkis*. Остання лексема є відтінком блакитно-зеленого кольору.

Значення світло-блакитного кольору мають прикметники *hellblau*, *lichtblau*. Лексема *hellblau* є означенням до іменника *Kleid* ‘сукня’, контрастуючи з чорними стрічками:

Ihr Kleid von hellblauem Taft, mit schwarzen Streifen eingefaßt [15: 106] – ‘її сукня зі світло-блакитної тафти, оторочена чорними стрічками’.

У наступному прикладі в описі жіночого (дівочого) вбрання також поєднані блакитний і чорний кольори:

<...> die Kleidung eines Alpen-Mädchens; lichtblau und schwarz <...> [15: 121] – ‘вбрання дівчини з Альп; світло-блакитне та чорне’.

Прикметник *himmelblau* у романі К.М. Віланда „Geschichte des Agathon” ужитий двічі щодо артефактів. В одному випадку йдеться про колір одягу безвідносно фасону або тканини, в іншому – прикметник *himmelblau* передає колір конкретного різновиду тканини – біссус, пор.:

<...> einige waren weiß, andere in himmelblau, andere in rosenfarb, andre in andre Farben gekleidet [19: 481] – ‘деякі були в білому, інші – у небесно-блакитному, треті – в рожевому, інші ж були вдягнені в інші кольори’.

<...> nur von einem wallenden Streif von himmelblauem Byssus umflattert [18: 506] – ‘лише загорнута у струмистий шматок небесно-блакитного біссусу’.

6. XIX століття. У текстах, датованих XIX ст., основна кольороназва *blau* зафіксована у 109 прикладах. До підкласу прикметників на позначення синього кольору та його відтінків зараховані, крім *blau*, такі лексеми (див. табл. 3).

Таблиця 3

Частотність прикметників на позначення синього кольору та його відтінків у текстах XIX ст.

Порядковий номер лексем	Лексеми	Частота вживання
1	<i>blau</i>	109
2	<i>bläulich (bläulig)</i>	6
3-4	<i>azurn, dunkelblau</i>	3
5-6	<i>himmelbahu, veilblau</i>	2
7-17	<i>blauangestrichen, blauäugig, blaugewunden, blaugolden, blauschwarz, blitzblau, kraßblau, lila, tiefblau, trockenblau, veilchenblau</i>	1

Кількість лексем аналізованої групи зросла більше, ніж удвічі, порівняно з попереднім століттям. На позначення відтінку синього кольору у текстах XIX ст. уперше зафіксовано прикметник *lila*, запозичений із французької мови у XVIII столітті зі значенням ‘бузковий’ [4: 443].

Особливості лексичного значення лексем синього кольору у текстах XIX ст. такі: поперше, прикметник *blau* є компонентом сталих сполучень *blauer Tag*, *blauer Montag* ‘вільний від роботи день’, *so blau* ‘так комічно’ і зазнає десемантизації.

По-друге, одиниця кольору *blau* як елемент назви трактиру *Blauer Engel* ‘блакитний янгол’ у романі Г. Манна „Professor Unrat” [17: 56]; колір одягу (напр.: *in blauer Wolljacke* ‘у блакитному вовняному жакеті’ [17: 107]); колір стін у кімнаті, або оббивки м’яких меблів; в окремих випадках – колір чорнил.

Щодо *blitzblau* слід також наголосити, що значення цього прикметника відрізняється від експлікацій у попередніх століттях. У народній пісні XIX ст. зафіксоване словосполучення *blitzblaue Milch* ‘прокисле молоко’. У такому контексті *blitzblau* позначає не тільки колір, а й низьку якість відповідного продукту.

7. Висновки та перспективи

Дослідження текстів, датованих XVI-XIX ст., уможливило наступні висновки. Аналіз джерел XVI ст. показав, що кольоропозначення *blau* у Біблії М. Лютера набуває

символічного значення і асоціюється з небесною та земною владою. У складі ж німецьких народних пісень *blau* та композит *himmelblau* реалізують основні значення цієї кольороназви, тобто ‘колір неба та квітки’.

Кількість лексем синього кольору у XVII ст. збільшується до 8 одиниць, дві з них утворені від назв дорогоцінних каменів.

У текстах, датованих XVIII ст., кількість лексем на позначення синього кольору та його відтінків помітно зростає. Окрім *blau* виявлені прості прикметники (*azurn, türkis*), складні прикметники з компонентами *hell-, licht-* (*hellblau, lichtblau*), а також композити-метафори (*himmelblau, luftgefärbt*). Це дозволяє стверджувати про розширення системи кольоропозначень досліджуваного періоду.

Підсумовуючи, слід відзначити, що з текстів XIX ст. дібрана найбільша кількість лексем на позначення синього кольору та його відтінків. Перше місце серед них посідає основний прикметник *blau*. Уперше з'являється похідне *bläulich (bläulich)*. Дослідницький корпус містить також 13 композитів, утворених різними способами.

У подальшому розглядатимуться за запропонованою схемою також позначення інших кольорів спектру на матеріалі німецькомовних текстів, датованих XVI-XIX століттями.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ганина Н.А. Древнерхненемецкий и древнесаксонский языки // Наименования цвета в индоевропейских языках: Системный и исторический анализ. – М.: КомКнига, 2007. – С. 83-100.
2. Козак Т.Б. Лексико-семантична група слів, які позначають колір у німецькій мові (діахронічне дослідження): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2002. – 197 с.
3. Altmann H. Zur Semantik der Farbadjektiva im Deutschen // Grippe, Kamm und Eulenspiegel: Festschrift für Elmar Seebold zum 65. Geburtstag / hrsg. von Wolfgang Schindler und Jürgen Untermann. – Berlin: de Gruyter, 1999. – S. 1-23.
4. Kluge F. Ethymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / Unter Mithilfe von M. Bürgisser und B. Gregor völlig neu bearbeitet von E. Seebold. – 22. Auflage. – Berlin; New York: de Gruyter, 1989. – 822 S.
5. König J. Die Bezeichnung der Farben: Umfang, Konsequenz und Übereinstimmung der Farbbennennung, philologisch-historisch betrachtet, sowie experimentell-psychologisch untersucht. – Leipzig, 1928. – 204 S.
6. Lexer M. Mittelhochdeutsches Handwörterbuch: In 3 Bd-n. – Nachdruck der Ausgabe Leipzig 1872-1878. – Stuttgart: S. Hierzel, 1992. – Bd. 1. – 2262 S.
7. Ludwig K. Die Farbe in lexikographischer Sicht. Aus der Werkstatt des Wörterbuchs der deutschen Gegenwartssprache (WDG) // Deutsch als Fremdsprache. – 1969. – H. 6. – S. 301-306.
8. Schützeichel R. Althochdeutsches Wörterbuch. – 5. überarbeitete und erweiterte Auflage. – Tübingen: Niemeyer, 1995. – 340 S.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Deutsche Volkslieder. 168 Volkslieder und volkstümliche Lieder. – Stuttgart: Philipp Reclam, 1998. – 264 S.
2. Fleming P. Deutsche Gedichte. – Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt, 1865. – 100 S.
3. Gellert C.F. Leben der schwedischen Gräfin von G. – Frankfurt/M.: Insel, 1979. – 115 S.
4. Grimmshausen H. Der abenteuerliche Simplicissimus Teutsch. – In 2 Bd-n. – Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, 1972. – Bd.1. – 309 S.
5. Gryphius A. Vermischte Gedichte // Gesamtausgabe der deutschsprachigen Werke. – Tübingen: Niemeyer, 1963. – Bd.3. – S. 5-96.
6. Herder J.G. Gedichte // Herders Werke. – Teil 1. – Berlin: Hempel, 1879. – S. 17-87.
7. La Roche S. Geschichte des Fräuleins von Sternheim. – München: Winkler, 1976. – 300 S.
8. Luther M. Luther-Bibel. – Das alte Testament. – Deutsche Bibelgesellschaft. – 1991. – 906 S.
9. Mann H. Professor Unrat. – Moskau: Verlag für fremdsprachige Literatur, 1952. – 248 S.
10. Schiller F. Gedichte 1776-1788 // Sämtliche Werke: In 5 Bd-n. – München: Hanser, 1962. – Bd. 1 – S.9-158.
11. Wieland C.M. Geschichte des Agathon // Wielands Werke. – München: Hanser, 1964. – 375-866 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Ус – викладач кафедри германської філології Донецького національного університету.
Наукові інтереси: лексична семантика німецької мови.

1.2. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТОМ ЛЮДИНА, ЛЮДИ В УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ, ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТИ

Олег СЕМЕНЮК, Уляна ТИМОФЄЄВА (Кіровоград, Україна)

У статті на прикладі фразеологізмів української, російської, польської мов із компонентом людина, люди розглядаються чинники, які сприяють прояву диференційних та інтегральних граматико-семантичних ознак цих мовних одиниць, акцентується увага на проблемах перекладу фразеологізмів.

The paper explores the reasons, facilitating the revealing of differential and integrative grammatical and semantic features of phraseologisms on the examples of these linguistic unites in Ukrainian, Russian and Polish. Special attention is paid to the problems of phraseologisms translation.

У сучасному суспільстві спостерігається декілька цікавих для гуманітарних наук, і зокрема лінгвістики, тенденцій, які іноді вступають в опозицію. Так, сучасний світ, з одного боку, активно глобалізується, а з іншого – народи намагаються визначити власне обличчя, ґрунтовніше пізнати національний характер, культуру, мову, яка і є (ще за Гумбольдтом) духом народу. У сучасній лінгвістиці такі процеси є сферами інтересу етнолінгвістики, лінгвокультурології та знаходять прояв у застосуванні не тільки в теоретичних розробках, але й у прикладній сфері, наприклад, перекладацькій практиці.

Міжкультурна комунікація, контактування мов і культур призводять до того, що лексичні системи різних мов збільшують відсоток інтернаціональної термінології, семантичних та словотвірних кальок тощо. Відбувається процес своєрідної «уніфікації» лексичних систем під впливом соціокультурних факторів. Виразним він є особливо для мов-сусідів, мов однієї сім'ї, групи.

Фразеологізми, як відомо, є найбільш національно маркованими мовними одиницями; вони, з одного боку, є результатом особливих ментально зумовлених метафоричних переносів, осібною етнічного погляду на явище чи предмет, а з іншого – це одиниці, утворені за певним алгоритмом мислення з усіма логічними та алогічними принципами його побудови. Відомо, що з практичної, перекладацької точки зору саме переклад або підбір фразеологізмів є доволі складним лінгвістичним завданням. Проблема перекладу та зіставлення фразеологізмів знаходиться під прискіпливою увагою науковців. Вона, зокрема, знайшла відображення в працях М.Ажнюка, В.Архангельського, Я.Баран, В.Виноградова, С.Гавріна, В.Гака, В.Коптілова, В.Лазарович, В.Мокієнко, Л.Пономаренко, В.Россельса, Е.Солодухо, І.Чернишової та ін.

Фразеологія загалом – найбільш консервативна частина словникового запасу, і ця складова концептів є найбільш стабільною, тому що сприймається вже поза часом, належить не сучасному дискурсу, а національній культурі. Саме фразеологія є невід'ємною складовою концептуальної сфери. Про це свідчать, зокрема, результати асоціативних експериментів. Як зазначають учені, по-перше, реакція на слово-стимул досить часто є фразеологічною за своїм походженням, по-друге, асоціативне визначення слова та список фразеологічних атрибутів цього ж слова частково або повністю співпадають [1, 3]. Носії різних мов використовують співвідносні моделі й принципи задля вербалізації інформації. Серед „глобальних” моделей найбільш поширеними є персоніфікація, „предметизація”. Моделі вербалізації визначають предикати. Як відомо, при персоніфікації діє принцип антропометричності. Національні особливості виявляються іноді на етапі чуттєвого, емоційного внутрішнього оцінювання, тому що його механізм фактично представляє собою співставлення з прототипами, які формуються у процесі розвитку нації та мови.

Метою нашої статті є спроба аналізу певних проблемних ситуацій, які виникають при порівнянні та перекладі фразеологізмів і пов'язуються з суто лінгвальними та

екстралінгвальними чинниками. Для прикладу ми обрали фразеологізми з однаковими головними компонентами в мовах, що входять до слов'янської групи.

Беручи до уваги антропоцентричну парадигму мовної системи і мовного розвитку, показовим буде порівняння реалізованих можливостей фразеологічних утворень із центральним іменним компонентом укр. *людина* – *люди*; рос. *человек* – *люди*; польс. *człowiek* – *ludzie*.

На початку поглянемо на зазначені фразеологізми з формальної точки зору. Для цього визначаємося з поглядами на те, що вважати фразеологізмом. Як відомо, у сучасній лінгвістиці, особливо пострадянській, існує розуміння фразеології у «вузькому» та «широкому» сенсі. У першому випадку до фразеологічних одиниць не зараховують сталі словосполучення, прислів'я, приказки, крилаті вирази, частину усталених порівнянь, афоризми, складні терміни, мовні штампи та кліше, інші стійкі словесні комплекси, в яких слова загалом зберігають усі ознаки мовного (словесного) знака, а одне з них актуалізує «специфічне» значення лише за умови дистрибутивного оточення. За межі фразеології виносять ФО, що не означають повне поняття, словесні комплекси, які виражають судження, а також складені терміни, інші стійкі комплекси, що функціонують у мові.

У «широкому» розумінні до фразеологізмів відносять одиниці на основі відтворюваності у готовому вигляді і особливостях функціонування таких комплексів у мовленні, а не на особливостях номінації чи значення. Переважна більшість лінгвістичних фразеологічних словників укладена з орієнтацією на «вузьке» розуміння фразеологічних одиниць. Це, до речі, мають враховувати перекладачі, якщо вони намагаються адекватно передати текст іншою мовою. Розглянемо, для прикладу, склад словникових дефініцій, поданих у фразеологічних словниках різних споріднених мов.

Так, фразеологічний словник української мови фіксує 18 сполучень із основним компонентом *люди* (у формах називного, родового, давального, орудного, місцевого відмінків).

ЛЮДЕЙ: *не з людей* – 1) не такий як усі; 2) Не так, як іншим; *ні до Бога, ні до людей; про людей* – для сторонніх; *смішати людей; як у людей* – 1) такий як треба, звичайний // пристойний, хороший, кращий; 2) як звичайно має бути, як годиться, добре. **ЛЮДИ:** *будуть (вийдуть) люди, вийде людина, люди бувають* – хто-небудь виросте, сформується с позитивними характеристиками; *не буде людей* – а н т о н і м; *в люди* – 1) іти, віддавати: На заробітки, в найми; 2) вийти: В оточення інших, сторонніх осіб; з свого житла; щоб бачили інші; 3) нести: Для масового ознайомлення; *між люди* – в інше оточення, залишити домівку; *на люди* – 1) вийти, тягне: В людське середовище; 2) віддати: На заробітки, в найми; 3) з'являтися, показатися: Щоб бачили, знали інші; *пускати в люди*. **ЛЮДЯМ:** *людям на сміх; ні Богу, ні людям; ні собі ні людям*. **ЛЮДЯХ:** *на людях* – у присутності кого-небудь, публічно; *по людях ходити; у людях* – на заробітках, у наймах. **ЛЮДЬМИ:** *тертися між людьми*

Зі словом *людина* сполучень менше – 5 (у формах називного, родового та орудного відмінків).

ЛЮДИНА: *хоч би тобі [одна] жива людина* – нікого ніде не видно; нема абсолютно нікого; *як людина з людиною* – на рівних засадах, правах, взаємно поважаючи гідність один одного. **ЛЮДИНОЮ:** *стати людиною*. **ЛЮДИНУ:** *зробити людину; не вважати за людину* [4: 452].

У фразеологічному словнику російської мови кількість сполучень зі словом *люди* відчутно менша – 6 (у називному, давальному, знахідному, місцевому відмінках).

ЛЮДИ: *идти в люди, пойти в люди* - (устар.) Идти в услужение, на работу, по найму; *выводить в люди* – принимать деятельное участи в судьбе кого-то; *выходить в люди* – добиться прочного положения в свете, обществе; **ЛЮДЯХ:** *в людях* – (устар.) 1. В обществе других, среди людей; 2. В услужении у других людей, на работе по найму; *жить в людях* – (устар.) жить в чужой семье, работая там по найму; *на людях* – (прост.) в обществе других, среди людей [3: 234].

Показовим для ілюстрації певного суб'єктивного погляду при укладанні словників є те, що традиційні фразеологічні словники російської мови не фіксують фразеологічні одиниці з

компонентом *человек*. Тільки в словнику Р.І. Яранцевої знаходимо дві ФО, що позначають людські якості: *человек большого сердца, человек с большой буквы*. Однак, у російській мові, як і в українській, також вживаються сполучення *как человек человеку, стать человеком, сделать человеком* [5: 745]. Справа у підході укладачів фразеологічних словників до визначення поняття фразеологізм.

В одному із тлумачних словників російської мови у словарній дефініції «Человек» подано ще декілька ФО: *Божий человек* (устар. и народно-поэт. Странный, нищий, кородивый), *Грешный человек, Мил человек, Молодой человек, (Все) как один человек* [2: 659].

У польській мові, слово *Ludzie* (люди) також має досить широку фразеологічну сполучуваність і утворює досить різноманітні семантичні та граматичні сполучення (6 ФО у словнику у формах називного, родового, знахідного, місцевого відмінків).

Niepodobny do ludzi - nie taki jak inni; dziwak,oryginał (*неподібний до людей*, не такий, як інші, дивак, оригінал); *Nie do ludzi* - nie przystosowany do sytuacji, nieudolny, do niczego (*не до людей* - непристосований до ситуації, невмілий, ні до чого); *Jak u ludzi* - tak jak powinno być, po ludzku, porządnie (*Як у людей* - так, як повинно бути, по-людськи, пристойно); *Nieszczęścia, wypadki chodzą po ludziach* - nieszczęścia, wypadki itp. zwykle spadają na człowieka, zdarzają się w środowisku ludzkim (*Нещастя, випадки ходять по людях* - нещастя, випадки і т.п., які звичайно падають на людину, трапляються у середовищі людському); *Uciekać od ludzi* - stronić od towarzystwa; szukać samotności (*Утікати від людей* - сторонитися товариства; шукати самотності); *Żyć, mieszkać itp. jak ludzie* Pot. (розм.) - żyć, mieszkać dostatnio, zamożnie, porządnie (*Жити, мешкати і т.п. як люди* - жити, мешкати у достатку, заможнo, пристойно) [6: 396].

На відміну від української та російської мов у польській досить значна кількість ФО із компонентом *Człowiek* (людина) – 21 у формах називного, знахідного, орудного, кличного відмінків. Граматико-семантичною особливістю цієї групи фразеологізмів у польській мові є те, що частина їх має варіативну форму і вживається із компонентом як в однині, так і в множині.

Człowiek do ludzi Pot [розм.] - umiejący żyć z ludźmi (*людина до людей* - яка вміє жити з людьми); *Człowiek gołębiego serca albo o gołęzim sercu* - wielkiej dobroci, dobroduszny, łagodny, życzliwy (*людина голубиного серця* або *о голубиному серцю* (великої доброти, добродушна, лагідна, доброзичлива); *Ich, nasz, swój człowiek* - należący do danego środowiska, godny zaufania, bliski (*Їхня, наша, своя людина* - яка належить до даного середовища, гідна довіри, близька); *Człowiek światowy* Przeszłość (застар.) - obyty towarzystwo (*людина світу* - яка має гарні товариські манери, навички); *Człowiek z głową* - zdolny, obrotny, sprytny, umiejący sobie radzić (*людина з головою* - здібна, проворна, спритна, яка вміє дати собі раду); *Człowiek z krwi i kości* - człowiek pojmowany realnie, wraz ze swymi wadami i zaletami, żywy, autentyczny (*людина з крові і кістки* - людина, яка розуміється як реальна, разом зі своїми вадами і чеснотами, жива, автентична); *Przy ludziach* Pot. (розм.) - przy obcych, publicznie (*при людях* - при чужих, публічно); *Podobny do ludzi* - przyzwoity, dobrze się prezentujący, przystojny (*подібний до людей, схожий на людей* - пристойний, який добре виглядає); *Ani się człowiek obejrzy* Pot. (розм.) - nie wiadomo kiedy, bardzo szybko (*людина не оглянеться* - не відомо коли, дуже швидко); *Człowieku...(mój drogi, bracie, przyjacielu, bój się Boga itp)* Pouf. (фамільярно) (*людино...(мій дорогий, брате, приятелю, бійся Бога і т.п.)*); *Mój człowieku* - wyrażenie o odcieniu protekcyjnym kierowane do rozmowcy (*моя людино* - вираз протекційного відтінку, скерований до співрозмовника); *Być (prawdziwym) człowiekiem* - być wartościową szlachetną jednostką ludzką (*бути (справжньою) людиною* - бути цінною, шляхетною людською особистістю); *Być podobnym do ludzi* - wyglądać przyzwoicie (*бути подібним до людей* - виглядати пристойно); *Mów jak człowiek, postępuj, zachowuj się jak człowiek, bądź jak człowiek* - mów, postępuj, zachowuj się jak przystało na człowieka, sensownie, taktownie, spokojnie, godnie, dobrze itp.; bądź ludzki, grzeczny, wyrozumiały itp. (*Говори як людина, поведься як людина, будь як людина* - говори, поведься як годиться для людини, розумно, тактовно, спокійно, гідно, добре і т.п., будь людяним, гречним, поблажливим); *Nosić kogo po ludziach* – obmawiać (*носити когось по людях* - обмовляти); *Okazać, pokazać się człowiekiem* - okazać się jednostką wartościową społecznie, szlachetną, uczynną (*виявитися, показатися*

людиною - виявитися суспільно-цінною особистістю, шляхетною, услужливою); *Pokierować, wykierować kogo (się) na człowieka (na ludzi), wyprowadzić kogo na człowieka (na ludzi)* - pokierować kim tak, aby doszedł do stanowiska, zrobił karierę; wykierować na jednostkę ludzką wartościową społecznie (зробити, виховати кого(ся) людиною; вивести когось у люди - виховати когось так, аби дійшов до становища (до посади), зробив кар'єру; виховати гуманну, людську, суспільно цінну особистість); *Wyjść na człowieka (na ludzi)* - osiągnąć stanowisko, zrobić karierę (*wийти в люди* - зайняти становище, досягти становища, зробити кар'єру); *Zrobić kogo człowiekiem, zrobić z kogo człowieka*: a) zrobić z kogo wartościową jednostkę ludzką (зробити з кого цінну, гуманну особистість); b) przyczynić się do czyjej kariery (*зробити кого людиною, зробити з кого людину* - посприяти чийсь кар'єрі); *Z kogoś będą luzie* - ktoś zrobi karierę, osiągnie stanowisko (*з когось будуть люди* - хтось зробить кар'єру, досягне становища)] [6: 154].

Як приклад суб'єктивного аспекту в укладанні словників, а, значить, і використанні їх, зокрема в перекладацькій практиці, можна навести той факт, що до «Словника фразеологізмів польської мови», який було видано у 1974 році, під впливом ідеологічних чинників до мовних фразеологізмів внесено *Ludzie dobrej woli (люди доброї волі), Wyzysk człowieka przez człowieka (експлуатація людини людиною)*, які є крилатими висловами. До «Словника фразеологізмів російської мови», який також був укладений у радянський період, не увійшли ФО *божий человек, грешный человек*, хоча у тлумачних словниках вони зафіксовані з позначками «застаріле».

Незважаючи на те, що кількісні показники фразеологічного потенціалу трьох порівнюваних мов відчутно різняться, ми бачимо виразне семантичне ядро означеної групи, яке присутнє в усіх аналізованих слов'янських мовах. На семантичному рівні можна виділити декілька основних спільних тематичних груп. Домінантним значенням, яке реалізують фразеологізми з компонентом *люди* у порівнюваних мовах, є поняття «світ, громада». Якщо поглянути більш детально, то побачимо виразні «спільні» значення: «Виходити в світ, поза своє звичне оточення» – укр. *виводити в люди, вийти в люди, виносити в люди, випускати в люди, поміж люди, на люди, пускати у люди*; рос. *в людях, в люди, на людях*; польськ. *Pokierować, wykierować się na ludzi, wyprowadzić kogo na ludzi*. «Стати особистістю, членом громади» - укр. *вийдуть люди, вийде людина, щоб були люди, люди бувають*; рос. *выходить в люди*; польськ. *Z kogoś będą luzie*. «Віддати для навчання, ознайомлення з іншим світом, для заробітку» – укр. *іти людьми, у людях*; рос. *в людях, виводить в люди*; польськ. *Nia ludzi was chciałem wyprowadzić*.

Немає відповідності у польській мові значенню «Бути у центрі уваги, під чийось (людським, колективним) поглядом», які існують в українській та російській мовах - укр. *на людях*, рос. *на людях*.

Деяко більше тематичних відповідностей в українській та польській мовах: «Бути не таким, як усі, здаватися іншим» – укр. *не з людей, про людей, смішити людей*; польськ. *nie do ludzi*. Бути, як усі – укр. *як у людей*; польськ. *jak u ludzi*. «Не стати особистістю, членом суспільства» - укр. *не буде людей*; польськ. *niepodobny do ludzi*.

Саме загальні граматико-семантичні ознаки є певним формалізованим свідченням спільних для слов'ян ментальних, етнічних характеристик. На загальному тлі виокремлюються і риси, які різняться їх.

Так, особливістю, яка безумовно належить до культурологічної складової, пов'язаної з відмінним соціально-культурним станом суспільства (етносу), в польській мові є значна кількість фразеологізмів, що акцентують увагу на моральних якостях людини, її соціальному становищі. Наприклад: *Człowiek do ludzi* (людина, яка може жити з іншими людьми); *Człowiek gołębiego serca* (людина голубиноного серця); *Ich, nasz, swój człowiek* (людина нашого середовища, гідна довіри), *Człowiek światowy* (людина світу, яка має гарні манери); *Buć (prawdziwym) człowiekiem* (бути шляхетною особистістю) тощо.

Можна говорити про те, що у набутті інтегральних ознак, певної семантичної тотожності фразеології сучасних європейських мов все більшої ваги набувають міжкультурні контакти та етносоціальні й культурно-психологічні чинники, які за певних умов можуть відтіснити на другий план навіть належність до однієї мовної групи. Так, безумовно, на

польську мову (і частково – українську, іноді за посередництвом польської) вплинула фразеологія латини, де існує значна кількість фразеологічних одиниць із компонентом *людина*. І ми говоримо не про крилаті вислови, а саме про «чисті ФО» типу *subiugus homo* (людина під ярмом), *homo hebes* (обмежена людина), *homo nullius coloris* (безбарвна людина, незнайомиць), *homo nostrae farinae* (людина нашого покрою); *homo Dei* (божа людина); *homo hotinī* (людина людини); *homo novus* (нова людина); *homo torum veterum* (людина старої закваски); *homo oeconomicus* (економна людина); *homo optium horarum* (людина на всі випадки); *homo quadratus* (чотирьохгранна/ складна людина); *homunculus unus multorum* (людина/ка одна з багатьох) та інші. Вони переважно стосуються характеристик людини. Зрозуміло, що такий вплив можливий завдяки великій групі чинників: писемній та науковій традиціям, релігії, історичним подіям, геополітичним, географічним аспектам тощо.

Таким чином, можна констатувати, що порівняння фразеологізмів різних мов окреслює декілька основних факторів, які необхідно враховувати, наприклад, у практиці перекладання. Це, по-перше, неможливість зафіксувати в словниках увесь фразеологічний запас мови; по-друге, вплив суб'єктивної точки зору укладачів словників на межі фразеології; по-третє, культурні, етнічні, історико-географічні зв'язки мов, якими здійснюється переклад.

Безперечно, фразеологія залишається найбільш етнічно маркованою мовною підсистемою, а у споріднених мовах можна завжди знайти загальне ядро структурно і семантично близьких ФО, які будуть своєрідним свідченням спільних ментальних ознак. Окрім цього, можна констатувати, що фразеологія сучасних мов, зокрема європейських, проявляє тенденції до уніфікації, і ці тенденції викликані активізацією міжкультурної комунікації в сучасному світі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бутенко Л.С. Словник асоціативних значень української мови. – Львів, 1989. – 397 с.
2. Словарь русского языка: В 4-х т. – Т.IV – М.: Русский язык, 1988. – 800 с.
3. Фразеологический словарь русского языка. Под ред. А.И.Молоткова. – М.: «Советская энциклопедия», 1967. – 543 с.
4. Фразеологічний словник української мови. Книга 1. Видання друге. – К.: Наукова думка, 1999. – 528 с.
5. Яранцева Р.И. Русская фразеология. Словарь-справочник. – М.: Русский язык, 1997. – 845 с.
6. Stanisław Skorupka. Słownik frazeologiczny języka polskiego. Tom I. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1974. – 875 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Олег Семенюк - доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Уляна Тимофєєва - кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: вплив екстралінгвівальних факторів на мову, зв'язок мови і суспільства, порівняльна граматики і лексикологія.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ВЛАСНИХ НАЗВ У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Олена АРДЕЛЯН (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються фразеологічні одиниці з власними назвами, які відображають національно-культурні особливості їх використання у англійському середовищі. Робиться спроба класифікувати ідіоми, коли антропоніми набули абстрактного значення як компонент фразеологізму.

The paper focuses on the phraseological units consisting of the proper names reflecting national peculiarities of their use in English-speaking cultures. The author attempts to classify the phraseological units with proper names as their constituents which have developed abstract meanings in use.

Вивчення назв осіб як складника мовної картини світу англословного суспільства є актуальним з огляду на необхідність виявлення особливостей лінгвопсихології людини, відображення її світобачення. Назви осіб становлять великий інтерес у межах сучасних лінгвосоціологічних досліджень для вивчення механізмів номінації, вербалізації різних ментальних структур, їх взаємодії під час категоризації явищ і подій та відображення мовними засобами. Назви осіб відбивають погляд людини на саму себе, оцінку діяльності та поведінки інших індивідів, що відповідає антропоспрямованим дослідженням у сучасних гуманітарних науках. Проблемою семантики антропонімів в якості компонентів

фразеологізмів займалися такі вчені як Д.І. Єрмолович, А.В. Кунін, О.А. Леонович, Т.Н.Семенова та інші.

Актуальність роботи зумовлена антропоцентричністю сучасних наукових студій, а також загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення мовних і позамовних чинників розвитку фразеологічного складу сучасної англійської мови. Матеріалом дослідження є назви осіб англійської мови, виділені методом вибірки з Англо-українського фразеологічного словника [3]. Згідно з кількісними підрахунками, у словнику, який містить 30 000 фразеологізмів, власні назви людей містяться в 250 одиницях. *Мета* роботи полягає у визначенні ролі позамовних факторів у відображенні англомовної картини світу в антропонімічних фразеологізмах.

Особове ім'я людини, увіходячи до комунікативного акту, тобто в кінцевому рахунку стаючи компонентом інформації, у тій чи тій мірі одержує статус концепту [6: 24].

Головним поняттям лінгвоконцептології є концептуалізація – “один із найважливіших процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні отримуваної нею інформації, яка надходить із різних каналів і приводить до творення концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи в мозку (психіці) людини”. [7: 93]. О.О.Селіванова констатує: “Концепт є фрагмент знання, досвіду особистості, частина концептуальної системи тобто системи знань, способи їх обробки, переробки та використання” [11: 76], він виступає “головним осередком культури в ментальному світі людини, тим, через посередництво чого людина входить до культури і впливає на неї” [12: 405]. Культура опосередкує процеси концептуалізації, визначає норми і цінності людини в певному культурному й соціальному середовищі. На думку В.Манакіна, концепти “складають частину когнітивної пам'яті слів, пов'язують смислові характеристики мовного знака із системою традицій і духовних цінностей народу” [9: 14], “будучи одиницями етнокультурної інформації, відображають світ національного світосприйняття предметів і понять, позначених мовою” [9 : 23].

Оволодіння мовою оточення й поступова інкультурація як “засвоєння людьми культурних форм (патернів) відповідного суспільства, що є стійкими сукупностями технології мислення, поведінки, взаємодії, послідовності дій, побудови суджень, різних культурних формул й символів сприяють формуванню на базі індивідуальних уявлень колективно (етнічно) узгоджених механізмів концептуалізації” [4: 70–71]. На думку В.А.Маслової “концепти – це ментальні сутності, які мають ім'я у мові і відбивають культурно-національне уявлення людини про світ” [10: 4]. Розглядаючи концепт як різносубстратну одиницю етносвідомості, О.С.Кубрякова зазначає, що він є “операційною змістовою одиницею пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (*lingua mentalis*), всієї картини світу, відображеної в людській психіці” [7: 90]. Різносубстратність концепту як це сформулювала Л.В.Бабіна проявляється в тому, що “одні концепти можуть бути репрезентовані за допомогою лексем чи фразем, інші – за допомогою висловлень, і нарешті, є такі концепти, репрезентація яких здійснюється цілими текстами” [2: 131-132]. Висловлення чи цілий текст репрезентують концепт тільки в тому випадку, коли вони наявні в ментальному лексиконі людини, коли людина добре знає напам'ять цей текст і може будь-коли відтворити його. Поступово з'явилась думка, що “найчастіше в сучасній когнітивній лінгвістиці як засіб вербалізації концептів розглядаються слово і фразеологізм” [1: 62].

Фразеологізм – це семантично пов'язане сполучення слів, яке, на відміну від подібних до нього за формою синтаксичних структур (висловів або речень), не виникає в процесі мовлення відповідно до загальних граматичних і значеннєвих закономірностей поєднання лексем, а відтворюється у вигляді неподільної та цілісної конструкції. Фразеологізми – це усталені вирази, значення яких не відповідає сумі значень їх компонентів. Під час перекладу не допускається дослівна передача фразеологізмів, адже вона може спричинити втрату конотативного значення в мові перекладу. Часто мова перекладу має більш ніж один варіант семантично схожого фразеологічного виразу. Тому, при виборі відповідника, слід звертати

увагу не лише на семантичну схожість ідіом, а і на схожість в образності, виразності та в персонажах.

За допомогою фразеологічних одиниць об'єктам і людям приписуються ознаки, які, в свою чергу, асоціюються із мовною картиною світу, охоплюють цілу дескриптивну ситуацію, виражають оціночне ставлення до неї. За допомогою антропонімів, що входять до складу фразеологічних одиниць сигніфікативне значення фразеологізму досягається шляхом переосмислення, метонімії, метафоризації та інших стилістичних засобів. При цьому антропонім, незалежно від своєї індивідуальної семантики, завжди відіграє релевантну роль у формуванні остаточного значення фразеологізму. Фразеологізми є одним із способів відображення мовної картини світу. Мовна картина світу формує тип відношення людини до світу, вона визначає норми поведінки людини в світі, визначає її ставлення до світу.

Фразеологія тісно пов'язана з історією, культурою та літературою народу. Цей зв'язок можна чітко прослідити в тих фразеологічних одиницях, до складу яких входять особові імена чи прізвища людей. Багато фразеологічних зворотів такого типу пов'язані з подіями далеких часів, тому мотивація антропоніма зазвичай буває стерта і встановити її можна лише шляхом етимологічного аналізу. В синхронному плані більшість таких фразеологізмів втратили свою мотивацію. Встановлено, що між власними назвами і апелятивами постійно відбувається взаємодія, яка веде, з одного боку, до утворення власних назв з апелятивів, з іншого – до утворення апелятивів з власних назв. Ця взаємодія, в свою чергу, пов'язана з впливом позамовних чинників, що зумовлюють необхідність утворення власних назв від апелятивів і навпаки, та внутрішніх, власне мовних, чинників, що зумовлюють таку взаємодію. Утворення апелятивів від власних назв відбувається лексико-семантичним способом. Такий спосіб словотворення пов'язаний з явищем метонімії та антономазії. Встановлено, що потенційно перехід у апелятиви властивий всім власним назвам із широкою популярністю. Коли антропонім стає частиною фразеологічного звороту, на нього впливають ті ж самі закономірності, що і на просте слово в складі простих фразеологізмів. Дуже часто антропоніми стають "потенційним" словом, лексично "спустошеним", набувають абстрактного значення як компонент фразеологізму [8: 117]. В залежності від значення антропоніма такі фразеологізми можна поділити на три типи.

Перший тип характеризується тим, що в процесі створення та розвитку фразеологізму власна назва втратила своє буквальне значення. В основі лежить риса характеру певної особи чи літературного персонажу. Також можна встановити, що антропонім втратив свій лінгвістичний статус внаслідок набуття семантичного змісту, який вказує на певну особу. Це суперечить природі власної назви. Підтвердженням слугує те, що фразеологізм вживається із неозначеним артиклем, тобто okazіонально, з узагальненою референцією. Наприклад, *a Mark Tepley* – оптиміст [3: 665]; *Gay Lothario* - донжуан, ловелас [3: 370]; *Calamity Jane* – песиміст [3: 187]; *one is no Solomon* – цей пороку не вигадас [3: 725]; *Job's comforter* - лицемір [3: 560]; *Jim Dandy* - чудовий [3: 560]; *Simple Simon* - простак [3: 863]; *Smart Alec (k)* – нахаба [3: 871]; *Doubting Thomas* - Хома невірющий [3: 284]; *Honest Abe* – чесний [3: 504]. В перенесеному значенні антропоніми виступають тоді, коли вони є засобом образної характеристики і можуть належати іншим референтам, ніж в прямій номінативній функції. Тому це явище має назву вторинне перейменування. Антропоніми набувають вторинну номінативну функцію завдяки випадковому виникненню асоціацій, котрі потім закріплюється в мовній практиці. Переносне значення вторинних антропонімів залишається таким доти, доки вони зберігають семантичну двопланоість, тобто пов'язані з основним носієм імені. Якщо такий зв'язок розривається чи стає лише етимологічним, ми маємо справу не з власною назвою в перенесеному значенні, а зі звичайною загальною назвою, що історично походить від власної назви [5: 86].

Значення антропоніма, що належить до фразеологізмів другого типу, зберігається і лежить в основі звороту. Ім'я слугує засобом оціночної характеристики. Наприклад, *Sister Anne* - вірна подруга [3: 865]; *Aunt Sally* – об'єкт нападів, жартів [3: 56]; *Dumb Dora* – дурна дівчина [3: 295]; *Cousin Betsy* - 1) повія 2) придуркувата людина [3: 244]; *King Stock* – тиран, деспот [3: 578]; *Arcadian youth* - обмежена, недалеко людина [3: 35]; *John Thomson's man* -

підкаблучник [3: 561]; *John Trot* – неотесаний хлопець [3: 561]; *Tom Pepper* – брехун [3: 956]; *Richard Roe* – уявний відповідач на суді [3: 819]. В таких фразеологізмах зв'язок антропоніма із носієм імені втрачено, його можна прослідкувати лише шляхом етимологічного аналізу.

До третього типу належать фразеологізми, в яких імена певних осіб беруть участь у формуванні нових власних назв, що позначає неживий предмет. В таких зворотах власній назві передують означення. При цьому антропонім не втрачає свого мовного статусу. Наприклад, *Blind Tom* – гра в піжмурки [3: 144]; *Big Ben* – Великий Бен – годинник за ім'ям конструктора Бенджаміна Холла [3: 142]; *Teddy Bear* – дитяча іграшка [3: 920]; *Derby Day* – приз за скачки, який запровадив граф Дербі у 1780 р. [3: 268]; *Black Jack* – піратський прапор [3: 140]; *Blue Peter* – прощання, відплиття [3: 148]; *Black Maria* – тюремний арештантський фургон [3: 141]; *Sally Lunn (cake)* – здобна булочка (за ім'ям кондитерки XVIII ст.) [3: 834]; *Molly Blood* – шибениця [3: 677]; *Old Glory* – державний прапор США [3: 718]; *Bloody Mary* – коктейль з горілки та томатного соку [3: 147]. Семантична специфіка таких зворотів формується за рахунок того, що ім'я використовується для позначення неживого предмета.

Всі вищезгадані типи фразеологізмів об'єднує те, що антропоніми в їхній структурі втрачають свою властивість ідентифікувати та індивідуалізувати особу.

Висновки. У роботі проаналізовані назви осіб, з точки зору етимологічного, стилістичного факторів, як результату концептуалізації дійсності свідомістю англосовієтської людини. Значення цих одиниць розглядаються як певні структурні типи знань, як прототипи, стереотипи, концепти, що відповідають номінативним одиницям. Унаслідок цього процесу відбувається вербалізація концептів, фіксується розвиток і видозміна прототипів і стереотипів.

Коли антропонім стає частиною фразеологічного звороту, на нього впливають ті ж самі закономірності, що і на просте слово у складі фразеологізму. Внаслідок цього він стає лексично спустошеним, набуває абстрактного значення та використовується на позначення рис характеру, характеристики вчинків або неживих предметів. В переносному значенні антропоніми використовуються для образної характеристики. Переносне значення антропонімів часто не має під собою мотивації. Антропоніми можуть зберігати переносне значення поки мають семантичну двоплановість, коли вона зникає, антропонім з переносним значенням змінюється на звичайну загальну назву. Для правильної інтерпретації фразеологізму недостатньо одного лише “мовного знання” – необхідні і певні знання про фрагмент дійсності, про який мовиться.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н.Ф. Методологические основания исследования проблемы вербализации концепта // Вестник Воронежского гос. ун-та. Серия: Гуманитарные науки. – 2004. - №2. – С.60-66.
2. Бабина Л.В. О вторичной репрезентации концептов в текстах литературной прозы // Когнитивная семантика. Материалы Второй международной школы-семинара по когнитивной лингвистике. – Тамбов: ТГУ, 2000. – Ч.1. – С. 131-132.
3. Баранцев К.Т. (уклад.) Англо-український фразеологічний словник. Близько 30000 словосполучень. 2-ге вид., випр. – К.: Знання, 2005. – 1056 с.
4. Грушевицкая Т.Г., Попков В.Д., Садохин А.П. Основы межкультурной коммуникации. – М., 2003с.
5. Ермолович Д. И. Имена собственные на стыке языков и культур. – М.: ООО «Валент», 2001. – 198 с.
6. Карпенко О.Ю. Проблематика когнитивної ономастики. Монографія. – Одеса: Астропринт, 2006. – 374 с.
7. Краткий словарь когнитивных терминов/ Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 245 с.
8. Леонович О.А. В мире английских имен: Учеб. пособие по лексикологии/ О.А.Леонович. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: ООО “Издательство АСТ”: ООО “Издательство Астрель”, 2002. – 160 с.
9. Манакін В.Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
10. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. Учебное пособие. – Минск: Тетра Системе, 2004. – 255 с.
11. Селиванова Е.А. Когнитивная ономастика (монография). – К.: Фитосоцицентр, 2000. – 247 с.
12. Селиванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля – К., 2008. – 712 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Арделян – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: загальне мовознавство, ономастика, фразеологія.

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ С КВАНТИТАТИВНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ: ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Людмила Белоусова (Ставрополь, Россия)

У статті проаналізовано деякі аспекти національної своєрідності фразеологічних одиниць із квантитативним значенням у російській та англійській мовах. Фразеологізми розглядаються як елементи мовної поведінки.

Some aspects of national identity of Russian and English phraseological units with quantitative meaning are analyzed in this article. Phraseologisms are considered as elements of language behavior.

В настоящее время среди направлений, активно разрабатываемых во фразеологии, большое внимание уделяется исследованиям фразеологических единиц (ФЕ), объединенных общим компонентом. Широко известны исследования, описывающие ФЕ с компонентами антропонимами [1: 45], соматизмами [2: 12], космонимами [3: 87], наименованиями цвета и так далее. Но при этом, нельзя сказать об интенсивном исследовании фразеологизмов с квантитативным значением.

В своих работах фразеологи выявляют символическое содержание ключевых компонентов, воссоздают языковую картину мира, выявляют межъязыковые параллели, комментируют лингвокультуроведческую ценность ФЕ.

Интенсивно развивающимся направлением является сопоставительная фразеология, в рамках которой анализируются как родственные так и неродственные языки. В рамках сопоставительного анализа описываются и интерпретируются в культурологическом ключе ФЕ разных языков. Именно этот аспект и определяет актуальность нашего исследования.

Задачей нашей статьи является анализ фразеологических единиц с квантитативным значением в английском языке и сравнение их с аналогами в русском языке. Именно образные средства языка, передавая знания человека о мире в творчески переосмысленной форме, определяют национальное лицо языковой картины мира. Система образов, закрепленных во фразеологическом составе языка, служит своего рода «нишей» для кумуляции мировидения, и так или иначе, связана с материальной, социальной или духовной культурой данной языковой общности, а потому может свидетельствовать о ее национально-культурном опыте и традициях [4: 96].

Итак, национальное своеобразие ФЕ складывается из трех составляющих:

во-первых, фразеологизмы отражают национальную культуру расчлененно, единицами своего состава. Некоторые из таких слов принадлежат к числу безэквивалентных;

во-вторых, английские фразеологизмы отражают национальную культуру нерасчлененно, комплексно, всеми своими элементами, взятыми вместе, то есть своими фразеологическими значениями;

в-третьих, фразеологизмы отражают национальную культуру своими прототипами, поскольку генетически свободные словосочетания описывали определенные обычаи, традиции, особенности быта и культуры, исторические события и многое другое.

Сравнив русские и английские ФЕ с квантитативным значением, можно выделить следующие тематические группы ФЕ с числительными 7, 9: 1) характеристика эмоционального, душевного состояния человека (*быть на седьмом небе от счастья, in the seventh heaven (seventh heaven), up the nines (to crack smb up to the nines), on cloud nine*); 2) характеристика интеллектуальных способностей, характер и нрав человека (*семь пядей во лбу, семь шкур спустить, семь пятниц на неделе*); 3) характеристика родственных связей – единственный фразеологизм – (*седьмая вода на киселе*); 4) работа (*до седьмого пота, работать за семерых nine-to-five (nine-to-fiver)*); 5) ФЕ библейского происхождения (*книга (тайна) за семью печатями; семь смертных грехов, the seven deadly sins*) 6) характеристика действия (степень полноты действия) (*за семь верст киселя хлебать, at sixes and sevens, nine tenths, nine time out of ten, the whole nine yards, seven-league boots.*)

Первая тематическая группа представлена как фразеологизмами английского, так и русского языков, причем, в связи с общей историей происхождения и семантикой, ФЕ *быть на седьмом небе от счастья* и *in the seventh heaven (seventh heaven)* можно назвать эквивалентами. Велика роль концепта «девять» в английских фразеологизмах в связи с тем,

что во всех германских языках, кроме английского, число *девять* в своих особых знаковых функциях было вытеснено числом 7. Вторая и третья группы представлены фразеологизмами только русского языка. Тема работы также шире отражена в русской фразеологии, хотя есть один английский фразеологизм в данной категории. На примерах шестой группы прослеживаются характерные особенности английских количественных фразеологизмов, а именно краткость, отсутствие описания создавшегося положения и экспликация вывода.

Несмотря на характерные особенности количественных фразеологизмов с компонентом-числительное 7, 9 английского и русского языков, общим для них является семантическая гиперболизация.

Вопрос о теме фразеологизмов напрямую связан со спецификой значений фразеологизмов, а значит, и с особенностями коммуникативного поведения. Для значений русских фразеологизмов характерны описание сложившейся ситуации и имплицитный вывод, подразумевающийся из описания, что свидетельствует об общительности, любви к общению русских. Стремление все описать, оценить – неотъемлемое свойство русского менталитета, отражающееся в языковом сознании и коммуникативном поведении.

В английских ФЕ отражается такое свойство английского коммуникативного поведения, как немногословие в ответах, эмоциональная сдержанность. Язык англичан и американцев более экономичен по средствам, оперирует со стандартными деталями и блоками, более функционален.

Хотя для обоих языков характерно стремление оценить ситуацию, приписать всему определенное качество, характер этой оценки у американцев существенно отличается. Так как главные американские ценности – это умение действовать самостоятельно и в собственных интересах, внимание к успеху в собственной карьере, то оценивают они ситуацию с проекцией на себя. Доказывает этот факт преобладание в английских фразеологизмах меры превосходства, качественности (*like a thousand of bricks, one in a million, feel like a million dollars, the 64 dollars question* и др.) И если в русском сознании значительная роль отводится интеллектуальным способностям человека, то в американском обществе интеллектуальность ценится меньше, так как здесь мерилем прогресса являются деньги.

Национальное своеобразие английских количественных фразеологизмов в ряде случаев подчеркивается и специфическими маркерами, в качестве которых в большинстве случаев выступают деньги – доллар [5: 320].

Как показывает анализ материала, в России деньги и время не имели такой большой ценности. В качестве национальных маркеров в большинстве русских количественных фразеологизмов используются меры измерения расстояния (верста, пядь) (*за семь верст киселя хлебать, семь верст до небес и все лесом*). Этим подчеркивается, прежде всего, «национальное», географическое своеобразие России – бесконечный простор. Отсюда открытость, мышление с размахом, коллективное поведение (*все как один, в один голос*), загадочность русского народа.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- 1.Алейникова Т.В.Фразеологизмы с компонентами – антропонимами в современном русском языке. // Динамика фразеологического состава языка. – Курган, 1999.
2. Ратушная Е.Р. Семантические свойства фразеологизмов, обозначающих человека по внешним признакам //Сергеевские чтения, выпуск 3. – Курган, 1999. – С.86-89.
3. Сафина Г.М. Фразеологизмы с компонентами – космонимами в русском, татарском, английском и турецком языках.
- 4.Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М., 1996. – 288 с.
- 5.Уфимцева Н.В. Доминанты образа мира современных русских //XII Межд. Симпозиум по психолингвистике и теории коммуникации «Языковое сознание и образ мира». М., 1997. – 459 с.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Людмила Белоусова – кандидат филологических наук, доцент кафедры лингвистики и лингводидактики Ставропольского государственного университета, Россия.

Научные интересы: лингвистика текста, этнолингвистика.

ГЕНЕТИЧНІ ТИПИ ТА ДЖЕРЕЛА ПОХОДЖЕННЯ ОНОМАСТИЧНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ (на матеріалі німецької мови)

Наталія ЛАЛАЯН (Київ, Україна)

У статті визначено генетичні типи та основні джерела походження фразеологічних одиниць, до складу яких входить ономастичний компонент.

The article defines genetic types and the main etymological sources of phraseological units with an onomastic component.

Фразеологічний масив будь-якої мови нерозривно пов'язаний з історією, традиціями, літературою народу. Фразеологічні одиниці (ФО), відображаючи реалії, конотації, безперервний процес розвитку етнокультури, акумулюючи у внутрішній формі найрізноманітніші вияви національної духовності, зберігають виразно чи менш виразно сліди цієї етнокультури [1: 359].

Ономастична фразеологія є найбільш яскравим репрезентантом пізнавального досвіду народу, його культурно-історичного розвитку, моральних ідеалів тощо. Багато ФО з ономастичним компонентом (ОК) відображають певні факти вже частково забутого минулого. Інші пов'язані зі старими легендами або творами художньої літератури. Лише у виняткових випадках етимологічна мотивація зворотів є зрозумілою, походження ж більшості ФО не завжди легко з'ясувати. Проте ФО завжди – явно чи завуальовано, на рівні етимологічних розшуків – зберігають свою історико-семантичну природу, спостереження над якою неодмінно приводить до першоджерела, до перемінного прототипу ФО [1: 277]. Щоб простежити історію виникнення ФО необхідно враховувати результати дослідження культурологів, етнографів, фольклористів та вчених інших галузей знань.

Метою даної розвідки є дослідження ФО з ономастичним компонентом сучасної німецької мови у генетико-етимологічному аспекті.

Зауважимо, що аналіз деяких ФО з ОК викликає певні труднощі з огляду на сам об'єкт дослідження. Відомо, що у складі ФО оніми у більшості випадків втрачають зв'язок з реальними денотатами і набувають узагальненого значення. Пояснення і розуміння значної частини ФО часто ускладнюються в зв'язку з видозміною їх структури та семантики. Варто також згадати відономастичні деривати, які не одразу сигналізують про те, що за ними прихована власна назва. Тому для з'ясування походження переважної більшості ФО з ОК необхідно застосовувати етимологічну розвідку.

За генетичним критерієм німецькі ФО з ОК поділяються на дві групи:

- 1) власне німецькі або корінні ФО;
- 2) ФО, запозичені з інших мов.

Кожна з цих груп має свої джерела походження. За цією ознакою виокремлюємо серед власне німецьких ФО з ОК кілька підгруп:

1.1. Фольклорні або народно-розмовні ФО з ОК.

Це вирази, що зародилися під впливом різних жанрів усної народної творчості – легенд, казок, пісень, повір'їв, байок, звичаїв, переказів, анекдотів. Скарбниця фольклорних ФО є своєрідним національно-самобутнім ядром фразеології, дзеркалом народного життя, літописом історичних подій, репрезентантом культури, побуту певного етносу тощо. У складі народно-розмовних ФО з ономастичним компонентом зустрічаються антропоніми, топоніми, геортоніми, імена календарні.

Найчастіше структурним компонентом таких ФО виступають відомі чоловічі та жіночі особові імена [2: 177] *Hans, Kunz, Peter, Matz, Michel, Heinrich, Otto, August, Minna, Trine, Liese, Lotte, Grete, Frieda* та інші. Ці імена набувають найрізноманітніших семантичних відтінків або конотацій: *blöder Heini* – розм. “дурень”; *faule Trine* – розм. “лінива дівчина”; *eine dumme Suse* – розм. “дурепа”, *doller Otto* – розм. “смілива людина”; *fleißiges Lieschen* – “старанна дівчина”; *eine keusche Susana sein* – “бути стриманою, поважною дівчиною”.

До складу фольклорних ФО з ономастичним компонентом можуть входити і прізвища, які, як правило, позначають історично відомих осіб: *das kannst du halten (machen) wie (der) Pfarrer Aßmann* – розм., жарт. “роби, як хочеш”. Ця ФО пов'язана з прізвиськом гессенського священика Рассмана, який у своїх ідеях керувався принципом “роблю, як хочу”, а також із

прізвищем тюринзького священика Ассмана, який, супроводжуючи на полюванні герцога Августа, вбив одного разу біблією зайця, а герцог зауважив при цьому, що Ассман як священик не мав права полювати, але оскільки він вбив зайця біблією, то може з ним робити, що завгодно.

Прізвища відомих осіб можуть втрачати зв'язок з конкретними денотатами, перетворюючись на багатоденотатні імена. Наприклад, ФО *rangehen wie Blücher* має значення “енергійно, рішуче взятися до справи”. В основі цього звороту лежить внутрішня ознака, властива початковому носієві імені – прусський фельдмаршал часів війни проти Наполеона Блюхер (1742 – 1819) був дуже рішучим та хоробрим, завжди першим атакував ворога та розгромлював його, він був взірцем для солдат.

Помітну групу ФО народнорозмовного походження становлять вирази, компонентами яких виступають прізвища, що асоціюються із знаменитими вченими, письменниками, королями, персонажами літературних творів та іншим відомими особистостями. Асоціації, які пов'язані з тим чи іншим прізвищем, визначають семантику та конотацію фразеологізму, до складу якого воно входить: *frei nach Knigge* – “за правилами хорошого тону”; *das ist ein Gedanke von Schiller* – “блискуча ідея”; *Ei des Kolumbus* – “колумбове яйце”.

В основу багатьох ФО лягли також поширені, високочастотні німецькі прізвища *Müller, Schmidt, Meier*, які містять соціально забарвлену групову інформацію та традиційно вживаються для позначення простого трудового народу: *er ist dumm wie Müllers Ziege / Hund / Katze / Esel* – розм. “дурень”; *Wenn ..., dann heiß' ich Meier (ich will Meier heißen, wenn ...)* – розм. “провалитися мені на місці, якщо ...”; *er ist so dumm wie Schulzes Ziegenbock* – розм. “дурень”.

Низка усталених мовних знаків містить псевдоантропонімічні компоненти, тобто нереальні антропоніми, які використовуються для створення жартівливого, іронічного або сатиричного ефекту та виконують функцію характеристики денотата: *Baron von Habenichts (haben + nichts)* – розм. “бідна людина”; *er ist der Doktor Siemann (sie + Mann)* – розм. “чоловік, який знаходиться під п'ятою у своєї дружини”.

Надзвичайним багатством відзначається група народно-розмовних ФО з компонентом-топонімом. Основою топонімічного компонента фольклорних фразеологізмів слугують астіоніми: *j-n nach Buxthebude wünschen* – розм. “посилати когось дуже далеко, до дідька”, хороніми: *leben wie der Herrgott (Gott) in Frankreich* – “жити без турбот, жити як у раю, як у бога за пазухою”, гідроніми: *Mancher flieht einen Bach und fällt in den Rhein* – прис. “Від однієї біди тікав, в іншу потрапив; від вовка втекав, на ведмедя натрапив”, астроніми: *beim Jupiter!* – “Клянись Юпітером!” (іронічна клятва).

ФО з топонімічним компонентом включають як назви вітчизняних (німецьких) – *Leipzig, Kassel, Potsdam, Meissen, Schilda, Buxtehude, die Donau, die Elbe, der Rhein*, так і найменування нєнімецьких географічних об'єктів – *China, England, Frankreich, Rom, Madrid, Athen, Warschau*: *er stammt aus Schilda* – “він простофіля, дурень”; *aussehen wie der dumme Junge aus Meissen* – “виглядати дурень дурнем”; *Wasser in den Rhein (die Elbe, die Limmat, die Reuss) tragen* – прик. “У море воду лити; робити щось безглузде”; *In Rom tu, was Rom tut* – “Між який народ попадеш, того й шапку надивай”; *Bring eine Katze nach England, sie wird miauen* – прик. “І у Парижу не зроблять з вісва рижу; дурень і в Києві розуму не купить”.

Топонімічні каламбури відзначаються високим ступенем експресивності та емоційності й виконують функцію характеристики об'єкта: *nicht von Gebersdorf sein* – “бути скупим”; *(er) ist Borneo* – про чванливу, горду людину.

Геортоніми (назви свят) є компонентами порівняно незначної кількості народнорозмовних ФО (2%). Улюбленими святами є у німців різдво (*Weihnacht*), Великдень (*Ostern*), трійця (*Pfingsten*), новорічний вечір (*Silvester*), масляна (*Fasching, Fastnacht, Karneval*). Багато народних прикмет пов'язані з цими святами: *grüne Weihnacht – weiße Ostern* – “безсніжне Різдво; пізня зима – пізня весна”; *Zu Silvester nimmt der Tag um einen Hahnentritt zu* – “На Новий рік прибавилося дня на заячий скік” тощо.

ФО з компонентом-геортонімом нерозривно пов'язані з народними звичаями, обрядами, традиціями. Власні назви у складі цих зворотів не просто називають певне свято чи день року, вони також зазнають семантичних перетворень та посилюють експресивність

ФО: *(auf)geputzt / aufgedonnert / geschmückt sein wie ein Pfingstochse* – розм. “виряжений, вичепурений (без смаку)”, *lieber zehn (fünf) Jahre nichts zu Weihnachten!* – “Мені це не потрібно!”

Фольклорні ФО з компонентами на позначення днів тижня та місяців є також національно-культурно забарвленими. За даними досліджуваного нами матеріалу образно позначеними виявилися німецькі дні тижня *Montag, Donnerstag, Samstag* та *Sonntag*. Вони є компонентами цілої низки зворотів. Насамперед, це ФО на позначення певних днів-свят: *der silberne Sonntag* – “передостання неділя перед Різдом, неділя третього адвента”; *fetter Donnerstag* – “четвер перед великим постом”. Інші ФО є метафорично переосмисленими, багато з них мають повчальний характер: *Alle Tage ist kein Sonntag* – “Не все коту масляна, буде і великий піст”; *schwerer Donnerstag* – “важкий день” (через важку їжу).

Як наслідок народних спостережень за погодою та майбутнім урожаєм з’явилося багато фразеологічних одиниць комунікативного типу з компонентами на позначення місяців: *Was der August nicht kocht, lässt der September ungebraten* – “Чого серпень не зробив, того вересень не доробить”; *Mai kühl und naß, füllt der Bauer Scheuer und Fass* – прик. “Травень холодний – рік хліборобний”.

1.2. ФО книжного походження, які містять оніми, запозичені з творів німецької літератури.

Це звороти, які походять від різних літературних джерел (літературних цитат, авторських афоризмів, сентенцій тощо). Ономастичні компоненти ФО літературного походження репрезентують особові імена та прізвища, співвіднесені з іменами персонажів художніх творів:

- *Das passt wie [der] Faust aufs Gretchen* – “це чудово підходить до чого-небудь”. Faust, Gretchen – герої трагедії Й.В.Гете “Фауст”. Даний фразеологізм є переосмисленим виразом *passen wie die Faust aufs Auge* – “підходити як корові сідло; ні до села, ні до міста”.

- *sich vorkommen wie Hans im Glück* – “здаватися щасливчиком”. Вираз бере початок від твору В.Бределя “Ein neues Kapitel” (“*Hans Schrabner kam sich vor wie Hans im Glück*”).

Основою топонімічного компонента слугують назви географічних об’єктів, зафіксовані у літературних джерелах:

- *auch ich war in Arkadien geboren* – “і я в Аркадії народився” (тобто, і я був колиш щасливим; і я був народжений для щастя). Аркадія – 1) область в Греції; 2) перен. країна “щасливих пастушків”, країна щастя (F.Schiller “Resignation”).

- *Die schönen Tage in Aranjuez sind nun zu Ende* – розм. “минули золоті дні Аранхуеса” (про колишнє благополуччя). Цим виразом Ф.Шіллер розпочав трагедію “Дон Карлос”, у якій йдеться про долю сина іспанського короля Філіпа II. Незважаючи на те, що мати Дона Карлоса померла, коли йому лише 4 дні від народження, його дитячі та юнацькі роки були щасливими, оскільки він провів їх у розкішному королівському палаці в м. Аранхуесі.

Запозичені ФО з ономастичним компонентом являють собою стійкі сполуки слів, що як готові відтворювані одиниці утворилися в іншій мові і були перенесені в німецьку мову без перекладу, в транслітерованому чи нетранслітерованому вигляді. У групі німецьких ФО з компонентом-онімом, запозичених з інших мов, можна виокремити кілька підгруп:

2.1. ФО з ономастичним компонентом античного походження.

Ці фразеологізми беруть свій початок із давньогрецької та давньоримської міфології. Можна припустити, що такі ФО є одними з найдавніших за часом творення. Про це свідчить їхній інтернаціональний характер. Більшість міфологічних зворотів базуються на конкретних історіях, пов’язаних з денотатом імені. В результаті переосмислення, в основі якого лежать асоціації, ономастичні компоненти ФО зазнали семантичних змін. Забуття міфу призвело до відходу одиничного поняття на другий план, у результаті чого власні назви набули у мові певних конотацій, не властивих їм у номінативній функції:

- *das trojanische Pferd* – “троянський кінь; підступний дарунок, який несе в собі згубу тому, хто його одержить” (сховавшись у величезному дерев’яному коні, грецькі воїни на чолі з Одисеем хитрощами проникли до Трої та зруйнували її).

- *Tantalsqualen (er)leiden / ausstehen / erdulden* – вис. “азнати мук Тантала” (спокуюючи у пеклі свої гріхи, Тантал стояв по коліна у воді, яка миттю зникала, коли він нахилився, щоб вгамувати спрагу, а коли він хотів зірвати плід з дерева, що хилилося до його голови, вітер відхиляв віти).

2.2. *ФО, джерелом виникнення яких є біблійна міфологія.*

ФО з ономастичним компонентом біблійного походження становлять значний пласт фразеологічного фонду німецької мови. Найпопулярніші біблійні імена *Abraham, Joseph, Adam, Eva, Noah, Methusalem, Kain, Abel, Lazarus, Salomon, Pontius* послуговували основою багатьох ФО:

- *Kain und Abel* – бібл. “Каїн та Авель; убивця і невинна жертва”. Біблійна легенда розповідає про синів Адама та Єви – Каїна та Авеля. Каїн убив свого брата Авеля; так сталося перше вбивство на землі. Розгніваний Бог поклав на чоло вбивці ганебне тавро (*Kainszeichen*). У переносному значенні Каїн – злочинець, вбивця, виродок. Ім’я Авеля живається в літературній мові як символ невинної жертви.

- *j-n von Pontius zu Pilatus schicken* – ірон. “посилати когось від Понтія до Пілата; бюрократично ставитися до людини, посилаючи її з однієї установи до іншої; ганяти когось без толку” (Христос, перед тим, як був розп’ятий іудеями, перебував під владою римського намісника Понтія Пілата. Останній, не знаючи, що йому робити з Христом, послав його до царя Ірода; той, в свою чергу, відіслав Христоса назад до Пілата).

Оніми біблійного походження мають широкий зміст, що можна пояснити багатою екстралінгвальною інформацією, яку вони містять. Ці імена розвинули переносні значення ще до фразеологізації, перетворились у складі ФО на конотативні. Характер конотативних значень зумовлений відповідною оцінкою імені в біблійних творах чи специфічно національними традиціями й народними віруваннями. Так, позитивні конотації антропонімічних компонентів спостерігаємо в таких ФО: *so sicher wie in Abrahams Schoss sein* – “почувати себе у цілковитій безпеці”; *salomonische Weisheit* – “соломонова мудрість”.

Серед негативних конотативних значень біблійних імен зустрічаються такі: *falsch wie Judas* – “лицемірний як Іуда”; *(ein) armer Lazarus* – “бідний Лазар”; *der alte Adam regt sich wieder* – “Старезний Адам заворушився” (прокинулися, даються взнаки давні звички) тощо.

У складі ФО біблійного походження зустрічаються також топоніми та відтопонімічні деривати, пов’язані зі змістом Біблії:

- *die Posaunen von Jericho* – бібл. “ієрихонські труби”. Іудейському війську довго не вдавалося взяти штурмом міцні стіни м. Єрихон, але сталося диво: коли пролунали приголомшливі звуки священних сурм обложників, стіни було зруйновано і місто захоплено.

- *die Fleischtöpfe Ägyptens* – літ., рідк. “сита, але залежне життя”, *sich nach Fleischtöpfen Ägyptens (zurück)sehnen* – “тужити за колишнім ситим життям”. Згідно з біблійними легендами, ізраїльтяни скаржилися на голод у пустелі, куди їх привели Мойсей та Аарон, воліючи краще померти в Єгипті, де вони мали вдосталь хліба та м’яса.

- *Sodom und Gomorrha* – “содом і гоморра; розпуста, безладдя, хаос”. Міста Содом і Гоморра на півдні Мертвого моря були символом розпусти, безладу та хаосу в біблійній міфології. Вони були зруйновані за свої гріхи.

2.3. *ФО з ономастичним компонентом, запозичені з інших європейських мов.*

У складі запозичених ФО з ономастичним компонентом можна виокремити кілька підгруп:

а) *ФО, пов’язані з різними історичними подіями:*

- *den Rubikon überschreiten / übertreten* – “перейти Рубікон, зробити небезпечний, ризикований, але рішучий крок, відважитися на відповідальний вчинок, що визначатиме подальший хід подій, матиме значення поворотного пункту в якійсь справі або навіть у житті народу” (лат. *Alea jacta est*). Походження цього виразу пов’язане з діяльністю видатного державного діяча Юлія Цезаря (100-44 рр. до н.е). Він усупереч волі сенату 49 року до нашої ери перейшов зі своїми легіонами ріку Рубікон, що була кордоном між Умбрією (власне Італія) та Цізальпінською Галлією (тепер північна Італія). Після переходу військами річки

Рубікон Юлій Цезар вигукнув свою історичну фразу “Жереб кинуто!” Цізальпінську Галлію приєднано відтоді до Італії.

- *in spanische Stiefel einschnüren* – “обмежувати (свободу, ініціативу тощо)”. Дослівно: взувати іспанські чоботи. У середні віки до обвинувачених, які не визнавали себе винними, інквізиція застосовувала жорстокі тортури. Одним із засобів катування були так звані “іспанські чоботи”, тобто спеціально змайстровані дерев’яні або залізні колодки, одягали на ногу, забивали клинки і таким чином здавлювали ногу.

б) ФО з ономастичним компонентом, пов’язані з казками, легендами, байками інших народів:

- *toben / wüten wie ein Berserker* – “показувати свою злість; діяти, не звертаючи уваги на інших” (із скандинавської легенди, Berserker – вбивця, одягнений у ведмеже хутро, яке надавало йому сили);

- *Hier Rhodus, hier springe!* – “Тут Родос, тут стрибай!; покажи, на що ти здатний!” Вираз запозичений з байки давньогрецького поета-байкаря Езопа, де йдеться про хвалька, який розповідає про свій стрибок у Родосі, посилаючись на численних свідків, які нібито були присутні при цьому. Один із слухачів звертається до хвалька: “Друже, нащо свідки? Тут Родос – стрибай!”

в) ФО з ономастичним компонентом, пов’язані з творами світової літератури:

- *der letzte (der) Mohikaner* – “останній з могікан, останній представник певної етнічної або суспільної групи, покоління”. ФО є назвою роману американського письменника Ф.Купера “The last of the Mohicans” (1826). У ньому йдеться про важку долю останнього представника племені північноамериканських індіанців, масове винищення і трагічну загибель цілого народу.

- *Bei Philippi sehen wir uns wieder!* – “Я з тобою ще поквитаюся!” Цей вираз бере початок з твору В.Шекспіра “Julius Caesar”.

Отже, проаналізований фактичний матеріал є свідченням того, що ономастична фразеологія німецької мови відзначається різноманітними джерелами походження. У діахронічному аспекті всі ФО з ОК є етимологічно мотивованими. Проте з точки зору синхронії переважна більшість фразеологізмів втратила свою мотивацію.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. В.Д.Ужченко, Д.В.Ужченко. Фразеологія сучасної української мови: Навчальний посібник. Київ, 2007. – 494 с.
2. Földes Cs. Eigennamen in deutschen phraseologischen Redewendungen. Eine etymologische und semantisch-stilistische Analyse // Muttersprache. – 1985. – S. 174-180.
3. Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. / Hrsg. und bearb. Von G.Drosdowski und W.Scholze-Stubenrecht. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Duden Verlag, 1992. – Bd. 11. – 846 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Лалаян – викладач кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: ономастична фразеологія німецької мови.

ВАРІАНТИ ПОЛЬСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ “ПРАЦЯ/НЕРОБСТВО”

Ілона МИРОШНІЧЕНКО (Київ, Україна)

У статті розглянуто типи фразеологічної варіантності, вивчено роль різних частин мови в утворенні лексичних варіантів, подано систематизацію лексичних варіантів у залежності від кількості компонентів, що підлягають варіюванню.

The types of phraseological alternativeness are considered in article. The role of different parts of speech in formation of lexical variants is studied. The ordering of lexical variants depending on quantity of components which are subject to a variation is presented.

Метою цієї статті є дослідити системні відношення, зокрема, явище варіантності польських фразеологічних одиниць (ФО) семантичного поля “праця/неробство”, відібраних шляхом суцільної вибірки з фразеологічних [3, 11-14, 16-17, 19, 22], діалектних [21] та тлумачних [15, 18, 20] словників польської мови.

Об'єктом наукового вивчення неодноразово ставали варіанти ФО різних національних мов. В українському мовознавстві цій проблемі присвячені розвідки Н.Н. Неровні [7], В.Д. Ужченка, Д.В. Ужченка [8], в російському мовознавстві – О.М. Бабкіна [1], В.М. Мокієнка [5], О.І. Федорова [9] та інші. Варіантність лексичного складу фразеологізмів польської мови досліджував А.В. Гарник [2], однак поза увагою науковця залишилися формальні варіанти польських ФО.

Активна мобільність форми та взаємозамінність компонентів – постійне джерело оновлення експресивності фразеологізмів, причина актуалізації сталих зворотів у мовленні. Необхідною умовою оновлення, варіювання та актуалізації виступає тотожність мовного знаку. Ці дві протилежні властивості – тотожність та відмінність – забезпечують як його функціонування, так і його постійний розвиток.

Фразеологізм як різновид мовного знаку характеризується планом вираження та планом змісту. Варіюванню підлягає лише план вираження. План змісту повинен зберігатися без змін, в іншому випадку ми будемо мати справу не з фразеологічними варіантами, а з абсолютно різними ФО. Тотожність фразеологізму при варіантності забезпечує відносна стабільність його цілісного фразеологічного значення. Саме на фоні тотожності цілісного значення або образу фразеологізму, дається визначення поняття його варіанта. Більшість фразеологів визнає, що “варіанти фразеологічного звороту – це його лексико-граматичні різновиди, тотожні йому за значенням та ступенем семантичної злитості” [10: 67].

Виходячи з основних властивостей фразеологізму – нарізнооформленості та семантичної злитості, основними типами фразеологічної варіантності більшість дослідників визнає формальні трансформації та лексичні заміни компонентів фразеологізму.

Формальна варіантність компонентів ФО зумовлена генетичною спільністю слова та фразеологічного компонента, а, отже, підпорядковується загальним закономірностям словозміни й словотворення, фонетичних і орфографічних змін. Така варіантність компонентів не порушує цілісності фразеологізму та суттєво не змінює його семантику.

Лексичні заміни компонентів фразеологізму трактуються більшістю дослідниками як варіанти, однак таке тлумачення не є однотайним. У мовознавчій літературі можна знайти відмову від трактування лексичних замін як варіантів і прагнення розглядати це явище як фразеологічну синонімію. Досить чітка в цьому відношенні позиція О. М. Бабкіна, який вважає незаперечним використання поняття “фразеологічний синонім” та спірним – “фразеологічний варіант”, коли мова йде про лексичні заміни компонентів фразеологізму. Науковець наголошує, що ті фразеологічні одиниці, які допускають синонімічну заміну одного із компонентів, немає потреби виводити із кола синонімічних фразеологізмів, а слід вбачати в цьому один із різновидів тих синонімічних відношень, в яких можуть перебувати фразеологічні одиниці мови [1: 84-85].

Теоретичне обґрунтування цієї точки зору дає О. І. Федоров, який стверджує, що “поняття фразеологічний варіант виправдане лише стосовно фразеологізмів з різними граматичними або фонетичними формами одного і того ж слова” [9: 135 - 136]. Лексична заміна компонента фразеологізму, на його думку, змінює характер образного бачення останнього, його стилістичну та оцінювальну забарвленість. Заміна компонента синонімічним, на думку О. І. Федорова, створює іншу фразеологічну одиницю, синонімічну першій [9: 135].

Такий підхід дуже звужує межі варіантності фразеологізму і надмірно розширює поняття фразеологічного синоніма. Лексичні заміни компонентів не завжди змінюють образ, що ліг в основу денотативного значення. Ця заміна може відбуватися в межах лексем одного синонімічного ряду, де слова-синоніми забезпечують стабільність образного уявлення: *człowiek biznesu (interesu), czarna robota (praca), policjant (żandarm) w spółnicy, robić coś na wariata (kaspra), zawracać kijem (patykiem) Wisłę*. Можуть взаємозамінюватися слова одного предметно-логічного класу чи однієї тематичної групи, які забезпечують відносну тотожність образного уявлення: *znać się na czym jak pies (żaba, wilk) na gwiazdach (astronomii), nie darmo chleb (kaszę) jeść, koń (wół) roboczy, wyrzucić kogoś na bruk (ulicę)*. Такий заміні сприяє узагальнений, специфічний характер слова-компонента в складі фразеологізму. Лексична варіантність може бути не тільки якісною, що полягає в заміні одного компонента іншим, але

й кількісною. Останній різновид деякі дослідники виділяють в окремий тип – конструктивну варіантність (В. П. Жуков, А.А. Жуков), квантитативну (кількісну) варіантність (А. Г. Назарян, Н. Н. Неровня), що полягає в збільшенні (комплемент: *kapac się w szampanie (oślim mleku), stróż prawa (porządku publicznego), obracać pieniędzmi (dużymi kwotami), pracuje jak wyrobnik (robotnik dniówkowy)*) чи зменшенні (еліпсис: *leżeć [martwym] bykiem, spijać [sama] śmietankę, chodzić jak [koń (osioł, muł, bydlę)] w kieracie, [cudze] konopie oganiać, zasiadać w ławie [sejmowej (poselskiej, senatorskiej)]*) кількості компонентів ФО зі збереженням її семантики. В.М. Мокієнко застерігає, що відмова від визнання лексичних заміни лексичними варіантами фразеологізму приведе до змішування їх з фразеологічними синонімами різної структури й стилістичної оцінки типу *biała niewolnica, córka weselości, żywe mydelko, ćma nosna* або *anioł stróż, piesek żandarmski, pan władza, afrykański piesek*. Він також зазначає, що “лексична варіантність – це власне фразеологічна варіантність, трансформація нарізнооформленої, проте семантично цілісної одиниці” [5: 32]. Основними ознаками варіанта фразеологізму В. М. Мокієнко вважає єдність внутрішньої мотивації, образу фразеологічної одиниці й відносну тотожність синтаксичної конструкції, в рамках якої відбуваються лексичні заміни. Завдяки цьому “лексичні заміни у варіантах фразеологічних одиниць мають закономірний, системний характер” [5: 33].

На основі вищевикладеного, у нашому дослідженні під фразеологічними варіантами (ФВ) ми будемо розуміти такі лексико-граматичні різновиди фразеологічної одиниці, які за тотожністю загального значення й збереження образної основи допускають синонімічну заміну компонентів, видозміну їх порядкового розташування та граматичних форм.

Фактичний матеріал засвідчує, що для семантичного поля “праця/неробство” характерні наступні типи фразеологічної варіантності компонентів фразеологізму: **лексичні** (*młocić słomę (siano, sieczkę, plewy), wozić żyto na Powiśle (Zawiśle), znać się na czym jak zajac (osiel) na ananasach, kiwać (machać) palcem w bucie, sowy do Aten przynosić (wozić), iść (piąć się) w górę*), **формальні** (*majowy robotnik (majowa robotnica), kasza (kaszka) z mlekiem (mleczkiem), robić coś z biedą (biedzić się nad czymś), panna z Modlina (panna Modlińska), dreptać (stać) w miejscu*) та **змішані** (*pluć i łapać (na kłębek (w kłębuszek) zwijać), pracowity jak mrówka (wół (wołek), pszółka (pszczółka)), pracownik jak z koziej dupy (koziego rogu) trąba (trąbka), żyć na czyjś koszt (żyć czyjś (cudzym) kosztem), wypruć z siebie (sobie) bebechy (flaki, żyły), kobieta (pani, osoba) złego prowadzenia (źle się prowadząca)*).

Серед лексичних варіантів можна виокремити якісні та кількісні заміни компонентів ФО зі збереженням її семантики. Якісні заміни компонентів ФО виступають у ФО: *upadły anioł (upadła kobieta), panna (pani) Umizgalska, gdańska (krakowska) robota, koń dyszłowy (pociągłowy), pracuje (haruje) jak piec, pogonić (popędzić) kogoś kota, zapychać (zatykać) kimś dziury*. Приклади кількісних заміни компонентів ФО зафіксовані у ФО: *uwijać się [sprawnie]z robotą, urabiać [sobie] ręce po łokcie, siedzieć w [swojej] wieży z kości słoniowej*.

В залежності від того, до якої частини мови належить компонент ФО, якісні лексичні заміни ми поділяємо на заміни незмінюваних та змінюваних частин мови. Серед заміни компонентів ФО змінюваних частин мови можна виділити іменникові, прикметникові, числівникові та дієслівні заміни. Прикладами ФО з іменниковими замінами компонента можуть виступати ФО: *danaidowy trud (wysilek), leżeć do góry brzuchem (pepkiem), macać drób (kury, gęsi), pani podejrzonej reputacji (konduity), kochanek (ulubieniec) muz, fotel ministerialny (teka ministerialna), znać się na czym jak chłop (ksiądz) ruski na łacinie, mieć złote ręce (palce)*. Прикметникові заміни компонента ФО зафіксовані у ФО: *złoty (kokosowy) interes, pracować na małych (wolnych, zwolnionych, niskich) obrotach, nie mieć bladego (najmniejszego, żadnego, zielonego) pojęcia, pracować pełną (całą) parą, trąba olchowa (jarnicka)*. Числівникові заміни компонента ФО представлені у наступних ФО: *praca na dwie (trzy) zmiany, znać jak swoje pięć (diesięć) palców, chwytać dwie sroki (kilka srok) za ogon*. Дієслівні заміни компонента ФО виступають у ФО: *szlifować (zbijać, krzesać) bruki, chodzić (łazić, snuć się) z kąta w kąt, siedzieć (leżeć) za piecetem, palcem nie kiwnąć (nie ruszyć), stapać (spoczywać) po różach, osiąść (spocząć, zasnąć) na laurach, siedzieć (pracować) za biurkiem, nosić (wozić) drwa do lasu*. Серед заміни компонентів ФО незмінюваних частин мови нами зафіксовані заміни лише однієї частини

мови, а саме прислівника: *odkładać coś na potem (później), zająć daleko (wysoko), poruszać się w czymś swobodnie (łatwo), dawać z siebie wszystko (dużo), robić coś [wszystko] na jedno kopyto*.

Серед формальних варіантів ми виділяємо наступні заміни слів-компонентів ФО зі збереженням її семантики: **орфографічні** (*biały Murzyn (murzyn), nosny marek (Marek)*), **фонетичні** (*robić coś na glans (glanc), nie umieć czegoś ani (ni) w ząb*), **граматичні** (*uprzętać (sprzątać) stajnię (stajnie) Augiasza (augiaszową, augiaszowe), coś jest (zostało) zapięte (dopięte) na ostatni guzik, przymuszać (zmuszać) ryby (rybę) do wody, niebieski ptak (ptaszek) (ptacy niebiescy)*). Граматичні заміни у свою чергу ми поділяємо на **морфологічні** (**заміна числа** (*jechać na czyichś karkach (czyimś karku), wyjść na człowieka (na ludzi), iść na bandos (bandosy), człowiek (ludzie) pracy, urodzony (urodzeni) w niedzielę, dama (damy) do towarzystwa*), **заміна роду** (*majowy robotnik (majowa robotnica), fabrykant (fabrykantka) aniołków, facet (facetka) od czegoś*), **заміна відмінку** (*czekać na manne (manny) z nieba, robić coś na łap-cap (łapu-capu), mieć nos (nosa) do czego, robić coś z całej mocy (całą mocą), pracownica (pracownik) jak z koziego rogu*)), **видові** (*odbić (odbijać) pileczkę, porwać (porywać) się na jakąś pracę, brać (wziąć) coś na warsztat, robić (zrobić) coś na gwizdek, brać (wziąć) kogoś do galopu, iść (pójść) za chlebem, iść (pójść) na grzybki, iść (pójść) na zieloną trawkę, iść (pójść) do łopaty, ładować (podładować, naładować) akumulatory, iść (pójść pod kościół)*), **словотвірні** (*kasza (kaszka) z mlekiem (mleczkiem), siedzieć (przesiadywać) nad czym kamieniem, założyć (włożyć) ręce za pas, obrastać (porastać) w piórka (pierze), dorabiać (zarabiać) na boku (boczku), ciepłe kluski (klusy)*), **синтаксичні** (*robić coś z biedą (biedzić się nad czymś), darmo jeść czyjś chleb (darmo jeść chleb u kogoś), lenić się do czegoś (z czymś), mięso dla armat (mięso armatne), panna z Modlina (panna Modlińska), iść do służby (na służbę, w służbę), ktoś jest do chrzanu (do chrzanu z kimś)*).

В залежності від кількості компонентів, що підлягають лексичному варіюванню, можна виділили однокомпонентні, двокомпонентні та полікомпонентні заміни. Однокомпонентні заміни зафіксовані у таких ФО: *praca (robota) Penelopy, herkulesowa praca (herkulesowy trud), praca benedyktyńska (benedyktyński trud), krwawy trud (znój) (krwawa praca), pociejowska robota (praca), darmo chleb (kasze) jeść, siedzieć komuś na karku (głowie), opuścić ręce (ramiona), robić co bez głowy (serca), gęsi (świnie) komuś paść, panienka (dziewczynka, dziewczyna) na telefon, pani podejrzonej reputacji (konduity), absolutne (kompletne, mniej niż, wielkie) zero, pracować (zarabiać) w pocie czoła, siedzieć (stać) w kącie, siedzieć (być) cicho, odkładać (chowac, zamykać, trzymać, mieć) coś w szufladzie, chwycić (wziąć) byka za rogi, być (utrzymać się) na fali, wylać (wyrzucić, wywalić) kogoś z posady, nosić (wozić) drwa do lasu, iść (pójść, wychodzić, wyjść) na ulicę, komuś idzie (poszło) jak po maśle (z płatka, po mydle), iść (pujść) na bruk (ulicę), chleba kogoś pozbawić (odjąć komuś chleb)*. Двокомпонентні заміни представлені у наступних ФО: (*czekać (siedzieć, stać, przeglądać się, przypatrywać się) z założonymi rękami (rękoма, ramionami), coś idzie [ciężko] jak po grudzie (z kamienia), nie ruszyć (nie kiwnąć) palcem [w bucie], nie splamić (zhańbić) się [żadną] pracą, czuć się (żyć [sobie]) jak pączek w maśle, piastować (sprawować) [jakiś] urząd, spaść (zlecieć) z [wysokiego] stołka, orać w kogoś jak w [łysego] konia ([łyśa] kobyłę)*. Полікомпонентні заміни ілюструє ФО *pracować (harować, tyrać, orać, zasuwać) jak [dziki] osioł (wół [roboczy])*.

На основі проведеного аналізу ми прийшли до наступних висновків:

Варіюванню підлягає значна кількість польських ФО семантичного поля “праця/неробство”. Так, це 239 ФО, що становить 31 % загальної кількості досліджуваних нами одиниць. Більшість варіантів ФО становлять лексичні заміни (67 %). Це підтверджує те, що лексичні заміни у варіантах ФО носять регулярний, закономірний, системний характер, а лексична варіантність – це власне фразеологічна варіантність.

При вивченні ролі різних частин мови в утворенні лексичних варіантів ФО встановлено, що найбільшу активність в цьому відношенні проявляє іменник. Заміни субстантивного компонента спостерігаються в 95 варіантах ФО. Менш значуща в утворенні лексичних варіантів ФО польської мови роль дієслова, заміна дієслівного компонента зафіксована в 74 варіантах ФО. Роль одиниць інших лексико-граматичних класів менш суттєва.

У складі ФО найчастіше замінюється лише один компонент (157 варіант ФО, тобто більше половини всіх досліджуваних нами ФО). Це свідчить про те, що в мові діє стримуюча тенденція: заміни декількох компонентів ведуть до нестійкості форми, порушують тотожність фразеологізму. Прагнення до стабільності проявляється в тому, що полікомпонентні заміни зустрічаються надзвичайно рідко. В нашому матеріалі зафіксовано лише одну ФО, де замінюється три компоненти.

Варіантність служить оновленню фразеологічного фонду мови, збільшенню її виражальних засобів. У цьому полягає цінність цього мовного явища.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабкин А. М. Русская фразеология, ее развитие и источники. – Ленинград: Наука, 1970. – 263 с.
2. Гарник А. В. Вариантность лексического состава фразеологизмов современного польского языка: Автореф. дисс... канд. филол. наук: 10.02.03 / Институт языкознания им. Якуба Коласа. – Минск, 1988. – 17 с.
3. Гюлюмянц К. Польско-русский фразеологический словарь: В 2 т.: Свыше 11000 фразеолог. соч. — Минск : Экономпресс, 2004.
4. Жуков В. П., Жуков А.А Русская фразеология: учеб. пособие. — Изд. 2-е, испр. и доп. — М. : Высшая школа, 2006. — 408с.
5. Мокиенко В. М. Славянская фразеология: Учеб. пособие. – 2-е изд., испр. и доп. –М.: Высш. школа, 1989. – 287 с.
6. Назарян А. Г. Фразеология современного французского языка: Учеб. пособие. - М.: Высш. шк., 1976. - 318 с.
7. Неровня Н. Н. Вариантность и синонимия в украинской фразеологии. Автореф. дисс... канд. филол. наук: 10.02.02 / Институт языкознания им. А.А. Потебни НАН Украины. – К., 1990. – 16 с.
8. Ужченко В. Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: Навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – 494 с.
9. Федоров А.И. Развитие русской фразеологии в конце XVIII - начале XIX в. - Новосибирск: Наука, 1973. - 171 с.
10. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка. – 2-е изд., испр. и доп. - М.: Высш. шк., 1969. – 227 с.
11. Bąba S., Dziamska G., Liberek J. Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997. – 775s.
12. Bąba St., Liberek J. Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny. – Warszawa: PWN, 2001. - 1096 s.
13. Igiłkowska T., Kurkowska H. Mały słownik frazeologiczny (zestyt próbny). – Warszwa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1963. – 113s.
14. Krasnowolski A. Słowniczek frazeologiczny: Poradnik dla piszących. – Warszawa: Książki dla wszystkich, 1907. – 458s.
15. Linde M. S. B. Słownik języka polskiego: W 6 t. – Lwów: Drukarnia Zakładu Ossolińskich, 1854-1860.
16. Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłówkowych: W 4 t. / Pod red. J. Krzyżanowski. - Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969 - 1978.
17. Müldner-Nieckowski P. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego: Wyrażenia, zwroty, frazy.– Warszawa: Świat Książki, 2004. – 1088s.
18. Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny: W 50 t./ Pod red. H. Zgólkowej. – Poznań: Kurpisz, 1994. – T.1 – 315 s.
19. Skorupka S. Słownik frazeologiczny języka polskiego: W 2 t. – Warszawa: Wiedza powszechna, 1974.
20. Słownik języka polskiego / Pod red. W. Doroszewskiego: W 11 t. - Warszwa: PAN, 1958 - 1969.
21. Wieczorkiewicz B. Słownik gwary warszawskiej XIX wieku. - Warszawa: PWN, 1966. – 487s.
22. Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami / Pod red. A. Kłosińskiej, E. Sobol, A. Stankiewicz. – Warszawa: PWN, 2005. – 840s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Глона Мирошніченко – аспірантка Інституту ім. О.О. Потебни НАН України.
Наукові інтереси: фразеологія польської мови.

ДЕТЕРМІНОВАНІСТЬ ТРИВАЛОСТІ ЕМОТИВНОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ЧАСОВИМИ ФОРМАМИ

Ганна ТИЩЕНКО (Горлівка, Україна)

У статті розглянуто вплив переосмислення значення фразеологізмів німецької мови на семантику часових форм та їх можливість виражати та обмежувати тривалість емотивності фразеологічних одиниць.

The impact of the idiomaticity of the German idioms on the tense semantics and its ability to express and to limit the emotivity duration of the idioms are explored in this paper.

Аналіз наукових робіт в галузі філології свідчить про збільшення уваги дослідників до проблем емотивності. Тривалість є кількісним показником емотивності. Ми розглядаємо тривалість як процес протікання дії у часі від його початку до кінця.

Категорії, що передає тривалість в німецькій мові не існує, вона виражається різноманітними семантичними, лексичними, морфологічними та синтаксичними засобами. Одним з основних засобів вважається семантика дієслів [8: 32], а саме їх розподіл за аспектуальними ознаками на дуративні та перфективні. Часовим формам німецького дієслова теж часто приписуються аспектуальні ознаки [3; 8; 11].

В німецькій мові існують різноманітні побудови системи часу: за ознаками абсолютності-відносності (часовий варіант – Дешерієва), завершеності-тривалості (видо-часовий варіант – Юнг, Шмідт, та ін.), обговорення та розповіді (комунікативно-орієнтований варіант – Вейнрих), спогаду-наявності-очікування (з менталістичних позицій – Брінкманн) [9: 9-10].

Релевантним для вираження тривалості є видо-часовий варіант. В рамках видо-часового підходу до визначення значення дієслівних форм мають місце також теорії, що намагаються враховувати багатозначність та поліфункціональність часових форм, спираючись при цьому на поняття семантичного потенціалу форми [3; 10].

Деякі лінгвісти виділяють значення часових форм, орієнтуючись на певну точку відліку. Такою точкою відліку може бути момент мовлення або момент іншої дії.

Характеристика дії відносно точки відліку представлена у часовому варіанті побудови системи часу, відповідно до якої категорія часу в німецькій мові містить в собі часові відношення двох планів: абсолютний час, тобто відношення моменту дії до моменту мовлення; та відносний час, тобто відношення моменту однієї дії до моменту іншої [5: 102].

Відносно певного відрізка часу, до якого належить момент мовлення, розглядає темпоральні та аспектуальні значення форм дієслова Р.А. Домбровська. Вона розуміє структуру часу як таку, що утворена трьома „тривалостями“, при чому перша з них характеризується тим, що до неї належить момент мовлення; друга передує цій „тривалості“; третя йде після неї. Стосовно аспектуального значення часових форм Р.А. Домбровська вказує на паралелізм в значенні форм презенсу та претерітуму, перфекту та плюсквамперфекту, футуруму та кондіціоналісу I, розглядаючи ці часові форми також в залежності від сфери їх використання (діалог – оповідання) [3: 13-15, 21-25].

Ми досліджуємо тривалість як опозицію завершеності, враховуючи у певних випадках співвіднесеність дії з моментом іншої дії. Такий підхід представлений у роботах В.А. Жеребкова [4], О.В. Соболевої [7] та ін.

В.А. Жеребков виділяє варіантні та інваріантне значення часової форми. Інваріантне значення часової форми є основним і зберігається у всіх контекстах, варіантні значення є похідними. Вчений наводить також класифікацію часових форм за ознаками тривалості та завершеності в сфері теперішнього, минулого та майбутнього. Сему тривалості за цією класифікацією мають презенс, претерітум та футурум I, сему завершеності – перфект, плюсквамперфект та футурум II [4: 77-79].

Існує також інша точка зору, представлена дослідженнями Є.І. Шендельс, за якою будь-яка часова форма (крім футуруму II) у певному своєму значенні може вказувати на тривалість дії, за умови, що вона не обмежується певними чинниками (лексичними показниками, моментом мовлення, іншою дією) [10: 50-74].

Отже, існує багато підходів до визначення семантики часових форм, але ні в одному з них не досліджується, як змінюється видова семантика часової форми у фразеології.

Як відомо, фразеологічні одиниці мають свою специфіку, зумовлену цілісним значенням та переосмисленням компонентів фразеологізму. Таким чином, завданням даної статі є розглянути, як специфіка фразеологічного значення впливає на значення часових форм, а саме їх можливість виражати тривалість або завершеність емотивної дії.

Вивчаючи семантику часових форм, слід зазначити, що наявність семи тривалості у презенса визнається багатьма дослідниками [3; 4; 7; 10; 11].

Розглянемо наступний приклад, до складу якого входить фразеологічна одиниця *einen Zahn auf j-n haben* „мати зуб на когось, бути розлюченим“ з повним переосмисленням значення: *Die weltlichen Stände, meine Nachbarn, haben alle einen Zahn auf mich.* (Goethe, Götz II) „Світські стани, мої сусіди, всі мають зуб на мене (розлучені на мене)“. Щоб встановити наявність семи тривалості у презенса у даному реченні, скористаємось методом підстановки лексичного показника тривалості типу *lange*, який використовувала у своїх дослідженнях Є.І. Шендельс [10]. Зміст речення не перешкоджає підстановці, що дозволяє говорити про наявність семи тривалості у цієї часової форми також і у фразеології: *Die weltlichen Stände, meine Nachbarn, haben alle schon lange einen Zahn auf mich* „Світські стани, мої сусіди, всі вже довго мають зуб на мене (вже довго розлучені на мене)“.

Крім того, слід зазначити, що фразеологічні одиниці у презенсі вільно сполучаються у реченні з обставинами часу зі значенням тривалості. Наприклад: *Ich finde, die ganze Welt ist seit einiger Zeit aus dem Häuschen.* (W. Bredel, Die Prüfung) „Я вважаю, що цілий світ з певного часу не в собі“. Можливість підстановки лексичного показника тривалості та можливість вживання презенсу разом з іншими обставинами часу зі значенням тривалості доводять той факт, що переосмислення компонентів фразеологізму не змінює семантику даної часової форми.

Та ж сама тенденція спостерігається і з претерітумом та футурумом I. Дії у претерітумі та футурумі I, на думку Є.І. Шендельс, можуть сприйматися як тривалі [10: 60, 63]. Наприклад: *Der Vorfall tut mir wirklich sehr leid, und ich werde mir Asche aufs Haupt streuen* [1]. „Я дійсно шкодую через інцидент і буду розкаюватися“. Футурум I теж сполучається з лексичним показником тривалості *lange*: *Der Vorfall tut mir wirklich sehr leid, und ich werde mir lange Asche aufs Haupt streuen.* „Я дійсно шкодую через інцидент і буду довго розкаюватися“.

Дію у претерітумі теж можна розглядати як тривалу, напр.: *Guise hielt den König in Angst und Schrecken. Dieser flüchtete immer häufiger ins Kloster...* (H. Mann, Henri Quarte, Jugend) „Гіз тримав короля в страху. Той все частіше тікав у монастир“. У даному випадку повторюваність дії у другому реченні детермінує тривалість дії у першому. Отже, як свідчать наведені вище приклади, переосмислення значення фразеологізму ніяким чином не впливає на значення презенсу, футуруму I та претерітуму.

Іншим часовим формам (перфекту, плюсквамперфекту та футуруму II) традиційно приписується сема завершеності дії [3; 7; 11; 12]. Розглянемо семантику цих часових форм. Так, перфект крім вище зазначеної семи володіє ще семами контактності з теперішнім, результативності та фактовості [2: 87-91]. Ці значення перфекта мають місце також у фразеології. Так, у наступному прикладі реалізується сема завершеності дії: *Als er mich dann angriff, da habe ich's ihm aber gegeben, das kannst du mir denken* [1] „Коли він кинувся на мене, я йому так всипав перцю, можеш мені повірити“.

Слід також зазначити, що в деяких випадках перфект бере участь у створенні образу, на якому базується значення фразеологічної одиниці. Таке явище найчастіше спостерігається у фразеологічних одиницях з неповною парадигмою, таких як *es jmdm angetan haben* „зачарувати, захопити“, *j-n hat Gott im Zorn erschaffen* „хтось настільки потворний, що викликає відразу“, *j-n, etw. gefressen haben* „не виносити, не терпіти когось, щось“, що використовуються лише в перфекті, іноді також у плюсквамперфекті. У цьому випадку сема завершеності дії може втрачатися, що демонструє наступний приклад: *„Na, Herr Bauer, was ist? Sie machen heute gerade kein sehr glückliches Gesicht,“ empfängt ihn Hübner. „Ist Ihnen eine Laus über die Leber gekrochen?“* (H.J. Geyer, Am Anfang stand das Ende) „Ну, пане Бауер, що трапилось? Сьогодні Ви не виглядаєте вельми щасливим,“ зустрів його Хюбнер. „Який гедзь Вас вкусив?“ Отже, фразеологічна одиниця *jmdm. ist eine Laus über die Leber gekrochen/gelaufen*, еквівалентом якої в українській мові може служити фразеологізм „гедзь укусив кого“, що означає „мати поганий настрій, сердитися без особливої на те причини“, використовується у даному прикладі в перфекті, але не вказує на завершеність дії. Як стверджує В.М. Павлов, перфект може передавати значення результуючого з певної дії стану [6: 44], але дія, що лежить в основі значення цієї фразеологічної одиниці, є гіпотетичною, тобто такою, що не існувала насправді, тому при використанні цього фразеологізму у мовленні концентрується увага не на самій дії, а на її „результаті“ – емоційному стані, у якому перебуває суб'єкт. Таким чином, сема завершеності при переосмисленні значення залишається невираженою і перфект може вказувати на тривалість дії.

Розглядаючи семантику часових форм, слід також відмітити, що деякі значення перфекту і раніше визначались вченими як імперфектні (тобто тривалі) [6: 63], але вони пов'язувались в першу чергу з дуративною семантикою дієслів, що використовуються у перфекті. Отже, перфект у фразеології має двоїстий характер.

Що стосується видової семантики плюсквамперфекту, то деякі вчені вказують на паралелізм форм перфекту та плюсквамперфекту [3: 23; 10: 79-80], тому те ж саме явище реалізується іноді і по відношенню до плюсквамперфекту, якщо цьому не перешкоджає

ситуація (мається на увазі інша дія у претеритумі, з якою співвідноситься дія в плюсквамперфекті).

Основним значенням плюсквамперфекта, як і футурума II, у фразеології все-таки залишається значення завершеності дії, що зумовлюється відносністю дії, вираженої цими часовими формами. Крім того, слід також звернути увагу на те, що фразеологізми дуже рідко використовуються у цих часових формах.

Таким чином, переосмислення значення фразеологічної одиниці майже не впливає на семантику часових форм німецького дієслова. Певні особливості в цій сфері має лише перфект, рідко – плюсквамперфект. Тривалість емотивності в основному виражається презенсом, претеритумом та футурумом I. Перфект та плюсквамперфект можуть виражати тривалість тільки, якщо вони беруть участь у створенні образу фразеологічної одиниці. Використання фразеологізмів у формах перфекту, плюсквамперфекту (у основних значеннях цих часових форм) та футуруму II обмежує тривалість емотивності.

Розглядаючи вплив переосмислення на можливість вираження тривалості емотивності за допомогою часових форм, слід також зазначити, що у мовленні значення часових форм також корелює з семантикою дієслів, яка теж певним чином може обумовлювати значення тривалості, тому взаємодія усіх засобів вираження тривалості емотивності може бути предметом подальших досліджень у цій галузі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бинович Л.Э., Гришин Н.Н. Немецко-русский фразеологический словарь. – М.: Русский язык, 1975. – 656 с.
2. Бойко В.Г. Немецкий перфект как форма выражения темпорально-аспектуальной соотнесенности (план речи) // Вопросы функциональной грамматики немецкого языка: Межвузовский сборник научных трудов. – Л., Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. – с. 85-92
3. Домбровская Р.А. Взаимодействие временной и видовой семантики в системе немецкого глагола: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Минск, 1974. – 28 с.
4. Жеребков В.А. Опыт описания грамматической категории времени в системе немецкого глагола. – Калинин: Уч. записки. Т.72. Вып. 3. – Калининск. гос. пед. ин-т., 1970. – 200 с.
5. Крушельницкая К.Г. Очерки по сопоставительной грамматике немецкого и русского языков. – М.: Едиториал УРСС, 2006. – 264 с.
6. Павлов В.М. Темпоральные и аспектуальные признаки в семантике „временных форм“ немецкого глагола и некоторые вопросы теории грамматического значения // Теория грамматического значения и аспектологические исследования. – Л.: Наука, 1984. – С. 42-70.
7. Соболева О.В. Грамматический статус категорий вида и времени глагола в современных германских языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1993. – 24 с.
8. Сравнительная аспектология русского и немецкого языков / Б.М. Балин, Л.А. Бурмистрова, Л.П. Колосова и др. – Калинин: Калининск. гос. ун-т, 1979. – 86 с.
9. Толстых О.И. Аспектуальная избирательность глагольных форм времени в современном немецком языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Калинин, 1986. – 23 с.
10. Шендельс Е.И. Многозначность и синонимия в грамматике (на материале глагольных форм современного немецкого языка). – М.: Высшая школа, 1970. – 208 с.
11. Юнг В. Грамматика немецкого языка. – Санкт-Петербург: Лань, 1996. – 544 с.
12. Schmidt W. Grundfragen der deutschen Grammatik. – Berlin: Volk und Wissen, 1967. – 323 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Тищенко – аспірант кафедри німецької мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.
Наукові інтереси: фразеологія німецької мови.

ОКАЗИОНАЛЬНІ ОБРАЗНІ ПОРІВНЯННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ЗБАГАЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО ФОНДУ МОВИ

Ангеліна ЧАГЛЕЙ (Чернівці, Україна)

У статті розглянуто основні проблеми німецького фразеотворення, особлива увага присвячена образним порівнянням, як одному з джерел фразеологізації, подано опис їх семантичних характеристик та проаналізовано особливості функціонування порівнянь у сучасній німецькій пресі.

This article deals with the main problems of formation of German phraseological units. Special attention has been given to the comparative units as one of the sources of phraseologisation and their semantic descriptions. The peculiarities of functioning of comparative phraseological units in the modern German press have been analyzed.

Лексикографічний бум останніх десятиліть відображає прагнення лексикографів з оптимальною повнотою і оперативністю кодифікувати і описати все, що відбувається у

синхронній динаміці мови, яка вічно оновлюється і змінюється, скоротити неминучий розрив між реальним станом лексичної системи мови та її словниковим відображенням [1 : 35].

Зокрема одним із чинників таких змін у мові є процес фразеологізації. В її основі лежить переосмислення вільного словосполучення, в результаті якого воно набуває стійкості, відтворюваності й семантичної цілісності. Механізми творення фразеологічних одиниць завжди привертали пильну увагу дослідників цього мовного рівня (О.С. Кубрякова, В.М. Телія, О.С. Мельничук, В.Я. Михайлов, Л.А. Лебедева, І.І. Срезневський, М.В. Гамзюк, К.І. Мізін, Н. Munske, J. Korhonen та ін.). На сучасному етапі існує дві концепції становлення і розвитку фразеологічних одиниць – еволюційна та ономазіологічна [2 : 95].

Прихильники першої з них розуміють виникнення фразеологізмів як відносно повільний і тривалий процес, який полягає у поступовому отриманні словесним комплексом у сфері мовлення категоріальних фразеологічних ознак (Б.А. Ларін, М.В. Гамзюк, J. Korhonen). Прихильники ономазіологічної теорії розглядають появу фразеологізму як порівняно короткий акт, що виникає одразу і лише в мовленні (М.М. Гавриш, Ю.А. Гвоздарев).

Загалом, фразеологізми можуть утворюватися, з одного боку, від вільних словосполучень (первинна фразеологізація – прим. авт.), з іншого боку – внаслідок семантичного переосмислення певних компонентів або ж як похідні від вже існуючих ідіом (вторинна фразеологізація – прим. авт.) [11 : 385].

Ми дотримуємося еволюційної концепції і погоджуємося з тим, що процес утворення нових фразеологізмів проходить у декілька етапів: спочатку це вільне словосполучення або okazіональна форма, яка була застосована для якоїсь певної ситуації. Якщо okazіональна форма входить у загальний вжиток, вона стає узуальною і тільки після цього вводиться до лексикографічних джерел.

Мета нашої статті – дослідити образні порівняння як джерело утворення нових фразеологізмів, розглянути їх функціональні особливості та структурно-семантичні характеристики. Завданням статті є проаналізувати вживання некодифікованих образних порівнянь у німецькомовній пресі, визначити шляхи їх лексикалізації та долучення до фразеологічного фонду мови. Невирішеність цієї проблеми в сучасному мовознавстві і визначає її актуальність.

Загальноприйнятим є визначення порівняльних фразеологізмів як стійких відтворювальних словосполук, фразеологічна специфіка яких базується на традиційному порівнянні [9 : 48]. Фундаментальною працею з компаративної фразеології є дослідження К.І. Мізіна. Автор теж притримується концепції первинного та вторинного фразотвору та вважає, зокрема, що переважна більшість порівняльних сполучень мають у собі метафору. І, власне, сам процес фразеологізації полягає в перетворенні компаративного значення словосполучення в метафоричне [5: 17]. Проте метафору не можна вважати основним способом формування фразеологічного фонду мови: цьому заважають такі властивості стійких висловлень, як архаїчність, амбівалентність та експресивність [5: 17].

Матеріалом нашого дослідження слугували стійкі словосполучення вибрані з газет „die Zeit“ та „Rheinischer Merkur“, методом суцільної вибірки. Зібраний нами корпус фразеологізмів, ми перевірили за німецькими фразеологічними словниками. За основу були взяті словники Duden „Redewendungen“ [14], „Deutsche Idiomatik“ В. Фрідріха [15], а також „Lexikon der Redensarten“ К. Мюллера [16]. За результатами перевірки виявилось, що із загальної кількості, 89 фразеологічних порівнянь, близько 43 виразів (48 %) не кодифіковані в жодному з цих словників. Це такі образні порівняння, як наприклад:

- „Es wird gehandelt wie auf einem Basar“,
- „Probleme starten wie eine Silvesterrakete“,
- „sich wie Könige fühlen“,
- „wie die Köpfe einer Hydra entstehen“,
- „sich wie im Dschungel vorkommen“,
- „sich wie die Zecken in die Haut krallen“,

„wie Balsam auf die Seele wirken“,
 „Demokratie kann nicht importiert werden, wie die Tulpen aus Holland“,
 „etw. steigt in die Höhe, wie ein freigelassener Gasballon“,
 „wie losgelassene Hunde sein“,
 „Politik funktioniert wie Judo“,
 „allgegenwärtig wie Seuche sein“ та ін.

Якщо проаналізувати кількісні показники обох газет, то більше некодифікованих порівнянь зустрічається у газеті „Die Zeit“ (58 %) порівняно з „Rheinischer Merkur“ (41%). Що ж стосується структурної характеристики цих порівнянь, то майже всі вони з'єднані порівняльним сполучником *wie* і лише чотири з них мають сполучник *als* (усі зустрічаються в газеті „Rheinischer Merkur“), наприклад:

„Die USA erscheinen **als** die Hoffnung der Welt“,
 „Deutschland gilt **als** Schlusslicht bei dem breitrandigen Internet“,
 „sich **als** Bumerang entpuppen“,
 „G. Schröder sieht sich **als** Bauer, der gesät hat und jetzt auf die Ernte wartet“.

Твердження про переважання сполучника *wie* знаходимо і в інших наукових працях [7 : 96, 9 : 49]. Дослідники теж відзначають, що фразеологічні словники тільки в незначній кількості фіксують образні порівняння [7 : 99], які проте дуже часто зустрічаються в різноманітних літературних творах [6 : 47-52].

Переконалим ми вважаємо твердження М.В. Гамзюка про те, що важливим чинником унесенні оказіональних утворень у склад мови є так звана „соціальна апробація“, коли вирази сприймаються мовним колективом як мовні знаки і є регулярно відтворюваними одиницями усього мовного колективу або певної його частини [2 : 96].

Що ж стосується нашої вибірки, то, щоб з'ясувати, чи мова йде про оказіоналізми чи про новоутворення у фразеології, нами був проведений психолінгвістичний експеримент у формі анкетування. Близько шістдесятим опитуваним рідномовцям (від 25 до 65 років) була представлена анкета з некодифікованими виразами та запитанням, чи вони ці вирази знають і чи самі застосовують. Результати засвідчили існування багатьох новоутворень, які, тим не менш, є всім відомими і ввійшли до загального вжитку.

Зокрема, найвищим ступенем вживаності користуються такі образні порівняння, як: *etw. ist wie russisches Roulette* – „як російська рулетка“, *etw. zieht sich wie Kaugummi* – „розтягуватися, як жувальна гумка“, *es geht zu wie auf dem Basar* – „як на базарі“. І, якщо вважати, що порівняльні словосполучення є важливим атрибутом експресивної фразеології, то в наведених прикладах чітко проявляються саме негативні характеристики предметів чи явищ. Наприклад, вираз „*sich wie ein Kaugummi ziehen*“ - „розтягуватися як жувальна гумка“, у статті про становище східноєвропейських країн, нових членів Європейського Союзу і, зокрема, скарги на страшенну корупцію в Чехії і на закони, які можна „розтягнути“ на різні смаки, як жувальну гумку:

„...Korruption? Gibt es überall, kommt immer nur darauf an, inwieweit man sie zulässt. ...die Umständlichkeit der Behörden... Auch Rechtsgeschäfte wie etwa Kündigungen oder Immobilienkäufe **ziehen sich wie Kaugummi**. Ohne richtigen Verbindungen und professionelle Hilfe sei man da verloren...“ [RM від 16.09.04, с. 13].

Ми погоджуємося із твердженням І.І. Чернишової, що порівняльні сполучення з негативною оцінкою належать в основному до розмовно- побутового мовлення [9 : 53]. У газетному контексті вони є особливо гіперболічними, вдало передають негативне відношення мовця, іронію, насмішку. Наприклад, сполучення „*wie auf dem Basar*“:

„Ein erfolgreicher Tag war es für die amerikanische Demokratie. Es stimmten so viele Menschen ab wie nie seit der Wahl John F. Kennedys. Bis zu sieben Stunden warteten die Wähler darauf, ihre Stimme abzugeben... **Wie auf einem Bazar mischten sich** Wähler, Helfer, Rechtsanwälte und Journalisten... Demokraten streuten Gerüchte: Republikaner, die bereits abgestimmt hatten, stünden erneut in der Schlange, um die Wartezeiten für potenzielle Kerry-Wähler zu verlängern und sie so abzuschrecken...“ [RM від 04.11.04, с.3]

- стаття про чергові вибори президента США, в якій згадується про сум'яття серед виборців, які поводити себе як на базарі, про залякування та плутанину під час голосування. Порівняння *sich mischen wie auf einem Basar* вживається з легкою іронією, ніби підкреслює, що навіть в Америці, яка по всьому світові виступає гарантом демократії, не все відбувається так бездоганно, як хотілося.

Якщо говорити про експресивне навантаження образних порівнянь, то їх „ефективність“ досягається завдяки тому, що вони завжди апелюють до першообразу, викликаючи при цьому певне уявлення. Одним з основних призначень порівнянь вважається підсилення чуттєвої наочності образів, надання їм більшої виразності [5 : 19]. Наприклад - порівняння „*etw. wie ein Schwamm saugen*“ – „всмоктувати щось як губка“:

„*Zu welchem Preis China sein starkes Wachstum erkaufte hat, zeigte eine Untersuchung des Pekinger Staatsrates. Wie ein Schwamm saugt sich China Rohstoffe und Energie von außen auf, die Folge sind immer höhere Importpreise...Spätestens von 2005 an droht China erstmals auch zum Nettoimporteur von Kohle zu werden*“ [RM від 24.06.04, с. 14]

- у статті аналізується загрозна ситуація становище світової економіки через нестачу природних ресурсів. Головною причиною цього вважається Китай, який купив собі економічне зростання дорогою ціною, а саме імпортуванням лівової частки вугілля та нафти, що, у свою чергу, спричинить подорожчання цих ресурсів.

Отже, за результатами дослідження, в сучасній німецькій пресі зустрічається велика кількість образних порівнянь, не кодифікованих в лексикографічних джерелах. Безперечно, що це вже повністю узуалізовані одиниці. Хоча вони ще не внесені до словникового запасу мови, проте, за результатами опитування, володіють стійкістю, є загальновідомими та вживаними і виступають важливим джерелом поповнення фразеологічного складу мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алексеев М.А. Фразеологизация как источник пополнения словарного запаса языка// Проблемы фразеологической и лексической семантики: Материалы Междунар. научн. конф. (Кострома, 18-20 марта 2004г.) – М.: ООО «ИТИ ТЕХНОЛОГИИ», 2004. – с. 35-41.
2. Гамзюк М.В. Емотивный компонент значения у процесі створення фразеологічних одиниць (на матеріалі німецької мови). – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2000. – 256 с.
3. Лисенка Н.Г. Фразеологічні інновації у сучасній німецькій мові: когнітивний та функціональний аспекти. – Автореф. канд. дис. – Львів 2004. – 20с.
4. Мізін К. Компаративна фразеологія : Монографія. – Кременчук: ПП Щербатих О.В., 2007. – 168с.
5. Михайлов В.Я. Общая характеристика компаративной фразеологии// Вопросы немецкой фразеологии: Вопросы фразеологии и методики преподавания немецкого языка. – Вып. 2. – Челябинск, 1972.
6. Тимошук Н.П. Порівняння та компаративні фразеологізми романів Йозефа Рота// Науковий вісник ЧНУ. – Вип. 168. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 95- 103.
7. Ужченко В.Д., Авксентьев Л.Г. Українська фразеологія. – Харків: Основа, 1990,- 167 с.
8. Чернышева И.И. Фразеология современного немецкого языка.– М., 1970. – 200 с.
9. Н.Н. Munske. Wie entstehen Phraseologismen. In: Vielfalt des Deutschen. Festschrift für W. Besch/ K. J. Mattheier. (Hrsg.)- Frankfurt a. Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien: Lang, 1993. - S. 481-516.
10. J. Korhonen. Zur historischen Entwicklung von Verbidiomen im 19. und 20. Jahrhundert. In: Sandig, B.: Europhras 92 Tendenzen der Phraseologieforschung (= Studien zur Phraseologie und Parömiologie1). – Bochum, 1994. – S. 375-409.

ІЛЮСТРАТИВНІ ДЖЕРЕЛА

1. Rheinischer Merkur.- №№ 30, 31, 35, 37, 44, 45, 50, 51, 52. – 2004- 2005pp.
2. Die Zeit. - №№ 5, 12, 43, 46, 51. – 2004- 2008pp.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СЛОВНИКИ

1. Duden: Wörterbuch der deutschen Idiomatik./ Hrsg. von der Dudenredaktion. – Bd. 11. - Mannheim, 2002. – 955 S.
2. W. Friederich. Moderne deutsche Idiomatik. Systematisches Wörterbuch mit Definitionen und Beispielen. – München, 1966.
3. K. Müller. Lexikon der Redensarten; ihre Bedeutung und Herkunft. – Gütersloh, 1994.
4. H. Schemann. Deutsche Idiomatik: die deutschen Redewendungen im Kontext.– 1. Auflage. – Stuttgart, Dresden: Klett Verlag für Wissen und Bildung. – 1993. – 1037 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ангеліна Чаглей – аспірантка кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича.

Наукові інтереси: фразеологія німецької мови.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ У СТРУКТУРІ ДРАМАТИЧНИХ ТВОРІВ В. ВИННИЧЕНКА (на матеріалі п'єси „Між двох сил”)

Наталія УСТЕНКО (Кіровоград, Україна)

Предметом вивчення у статті є узуальні й індивідуально-авторські українські та іноземні фразеологічні одиниці мови драми В. Винниченка „Між двох сил”. Визначається місце даних одиниць, особливості функціонування у структурі нової драми, їхнє значення у розкритті ідейної насаженості твору.

The subject of this article deals with generally established, individual Ukrainian and foreign phraseological units of the drama by V. Vinnichenko: “Between two forces”. The place of given units, the peculiarities of functioning in the structure of a new drama, their meaning in the opening of the ideal load of the drama are revealed there.

Творчість Володимира Винниченка-драматурга завжди привертала до себе увагу бунтівливим бажанням шукати нове, нестандартною інтерпретацією нестандартної проблематики, втіленням нових художніх форм. Взаємозв'язок політики й етики становили основу Винниченкових роздумів і сум'ять [5: 76]. І чи не найяскравіше їх втілення знаходимо у драмі „Між двох сил”, написаної у трагічні для історії України дні, де повнокровно й динамічно зображуються події спроби відновлення самостійної держави та напружену трагіку боротьби за неї. [2: 23].

Художньому осмисленню драми „Між двох сил” зокрема присвятили свої праці Володимир Панченко [5], Ю. Бойко-Блохін [2], Сергій Михида [4]. Проте лінгвальні особливості твору лише починають привертати увагу дослідників [1].

З огляду на те, що новий театр вимагав сконцентрованих засобів зображення, таких, що сприяли б максимальному засвоєнню, охопленню думки автора, втілення задуму драматурга, важливим, на нашу думку, є вивчення особливостей функціонування у драматичному творі фразеологічних одиниць, здатних не лише назвати, а й дати точну, виразну, емоційно та експресивно насажену характеристику об'єкта, висловити ставлення до нього [3: 4].

Саме фразеологізми яскраво характеризують персонажів драми, що зокрема спостерігаємо у ремарках: Наприклад: „Христя. (Років 24-х, білява, з м'якими рисами лица... Хутко входить і шукає по хаті, поглядаючи скоса на Панаса.)” (Дія перша), коли **поглядати скоса** – „ставитися з підозрою до кого-небудь, виявляти своє незадоволення кимось” [ФСУМ, 657]. „Панас. (Сам. Стоїть якийсь час непорушне... потім стріпує головою, немов одганяючи думки...)” (Дія перша), коли **виганяти з голови** – „позбуватися якої-небудь нав'язливої думки” [ФСУМ: 84].

Іноді у ремарках виступає такий різновид семантичної трансформації фразеологізмів як подвійна актуалізація ФО (такий прийом характерний для мови творів В. Винниченка загалом, а не лише для ремарок, про що йтиметься нижче): „Гликерія Хвед. Ну-ну... *Господь з тобою?* Як же так: приїхавши та не закусить... Софія. (*Розводить руками.*) Ну, що ж!” (Дія перша) Пор.: **розводити руками** – ”виявляти свою неспроможність щось зробити, у чомусь розібратися [ФСУМ: 746] і відповідний жест, коли персонаж зокрема сам демонструє неспроможність опиратися матері, її вмовлянням. „Софія. (Тихо, *зіптивши зуби*.) Я ошиблась. Я надеюсь на вашу помощь. ” (Дія третя). Пор.: **зіптивши зуби** – ”стримуючи свої почуття, бажання; напруживши всі сили, [ФСУМ: 348] і демонструвати, зокрема глядачам драми, таке стримування власних почуттів та емоцій.

„Входить Грінберг. (Озирається, *шукає очима* по хаті, питає.) Что, ушел уже этот странный господин? ” (Дія третя), коли **шукати очима** – „пильно оглядати, обстежувати кого-, що-небудь” [ФСУМ: 550].

Репліки персонажів супроводжуються виразними жестами, рухами, мімікою, на які накладаються і значення фразеологізмів.

Окремі мовні явища більше помітні у друкованому тексті, оскільки на них довше затримується читачева увага, вони мають „більше шансів на естетичне осмислення й соціальну оцінку” [6: 141]. Наприклад: „Панас. (Спокійно.) Тільки так і можна... (Раптом, не стримавши себе, *вибухає несподіваним гнівом.*) Тільки так і можна!... Тільки так можна й треба. Треба-а! Чуєш?! Христя. Чого ж ти на мене кричиш? ... (*Вибухнувши плачем, вибігає з хати.*)

“*Стрілянина знов вибухає, ще з дужчою силою. Гарматні розриви чуються раз поз раз,*

майже без перерви, утворюючи страшний грохот.” (Дія перша). Порівняємо: *вибухнути плачем* – „почати нестримно, гірко плакати”; *вибухнути гнівом* – ”раптово розсердитися, почати бурхливо виявляти невдоволення,..”. І поряд характеристика стрілянини, що лунає довкола. Компонент ФО *вибухати*, притаманний двом різним одиницям, як лексична виступає на позначення ситуації і в такому широкому контексті виконує об’єднуючу функцію.

Не менш образно, експресивно насажено виступають фразеологізми й у характеристиці персонажа іншим персонажем, наприклад: „Панас... Дитинча, навіщо ти собі *кітеньки в серце запускаєш*? Га? Навіщо *дряпаєш*? Нікому з того абсолютно ніякої користі немає...Христя. (Плаче.) Панас.. Так... *Додряпалась*. Христя. Ти нік...коли м.-мене не любив... Тільки її... І тепер...” (Дія перша), коли *кітці в серце запускати* – „дошкуляти кому-небудь чимось” [ФСУМ: 302]; *дряпати серце* – „дошкуляти кому-небудь, спричиняти душевний біль” [ФСУМ: 967]. Кількома виразними словами, ФО розкривається уся складність „трикутника” взаємин Панаса та сестер Софії та Христі. І надалі взаємини персонажів розвиватимуться саме через призму цього „трикутника”, на який накладається ще й конфлікт соціальний.

На окрему увагу заслуговує характеристика колишнього поміщика Білянкевича, який змушений пристосовуватися, щоб вижити. Проте одяг пролетарія не змінив суті цієї людини, що протягом усієї драми у різний спосіб підкреслює Винниченко:” Панас.. Не хвилюйтеся, Христенко.. Він не образився. Він пізніше у *свій час* прийде. От вони *перегризуть собі горла*, а він тоді прийде, *залигає обох і сяде*..” (Дія перша).

Цікаво, що характеризує Білянкевича Панас – сила, яка намагається зберегти нейтралітет і до певного часу залишається у ролі стороннього спостерігача. Ремарка до другої дії підтверджує думку Панаса, створюючи своєрідне обрамлення: „Коли в сінях стихає, в кімнату обережно входить Білянкевич... Зупиняється і, скося дивлячись на вікно і прислухаючись, ледве помітно вдоволено посміхається.” (Дія друга)

У драматичних творах В. Винниченка фразеологізми виступають і як засіб індивідуалізації мовлення персонажа, зокрема у драмі „Між двох сил” такими є Микита Сліпченко, Гликерія Хведорівна, красногвардійці: „Софія... І яке щастя говорить по-своєму, наче плаваєш. (Лукаво.) Ну, тату, тепер ви вже, розказував мені Арсен, не матимете нас, дітей, що ми “*дурну хохляччину*” заводимо? Га? Сліпченко.. Буває, дочко, що й старі *розуму навчаються*. Вік живи, вік учись. А дурнем помреш. Христя. О, тато тепер таким українцем став, що й нас за *пояс заткне*. Софія. Браво!” (Дія перша). У контексті ФО *розуму навчаються* набуває значення “навчитися чогось нового, відмінного від звичного”, порівняємо *розуму навчити* – ”виховувати кого-небудь на основі справедливості, відповідно до ustalених правил та звичаїв,, [ФСУМ: 521]. Наступне прислів’я підсилює, увиразнює значення фразеологізму, а крім того несподівана парадоксальність висновок надає відтінок самоіронії усій репліці Микити Сліпченка. Про ступінь, повноту такого навчання свідчить характеристика Христі: *заткнути за пояс кого* – ”перевершувати кого-небудь у чомусь,, [ФСУМ, 318] – грайливість, іронічність поєднуються із вираженням почуття гордості за батька.

Зовсім інший Сліпченко у ситуації, коли вільних козаків розбито і вони змушені тікати з міста: “ Сліпченко. А-а? Надумався? Ну, та пізно. Ми виступаємо з города. Зайшли попрощатися. Виганя кацапня з рідної хати! Продали свої синки, продали, зрадили, *наплювали самі собі в душу*... Ай, Боже! Ай, Боже! Що з такими робити? Що робить з ними? *На вогні пекти? Різати на дрібні шматки?* І Тихон же з ними! ...Сліпченко. Ну, то й не треба будить. Скажете, що були. Та ми скоро вернемось. *Це чорта вже з два! Каменя на камені не ділимо*. Вивішаємо падлюк *до кореня*. Кацапа як не *винищити до ноги*, то й *ради з ним нема!* Ну, будем прощатись...” (Дія друга). Емоційний аналіз ситуації, у якому переважають саме фразеологізми.

Так само виразний, експресивний Сліпченко і в останній дії драми, коли складається інший розподіл сил. Прийом прямого порівняння з іншим літературним твором, іншим письменником, іншим часом, проте об’єднані вони однією проблемою, одним горем: лист і слова цього листа Сліпченка-батька безпосередньо перегукуються зі словами Тараса Бульби, зверненими до Остапа: “Софія. (Розгортає листа, трохи про себе читає.) Ні, не можу. Читай

ти. Тихон. (Читає.) “Останній раз моє слово до вас, братоубийці! ... Три тижні минуло, як ви *предали мене і сина мого Марка в руки ворогів* нашого народу. Але *проти вашої волі* моє нікчемне життя врятувала доля. Щоб мучився я і *в муках кінчив* *последні дні свої, обливаючись соромом* за діла дітей своїх. Чом я вас малими не придушив, щоб *не ганьбили мого сивого волосся?* ... Доки будете знущатися з народу, який *на своє лихо* породив вас? Що ви робите?... Востаннє *кричу вам з намученого серця*: киньте, покайтеся... Не діти в мені, а вороги люті. *Своєю старою рукою* застрелю зрадників, братоубивців і ворогів свого народу. Микита Сліпченко ...” (Дія четверта).

Гликерія Хведорівна – матір великої родини Сліпченків. Для її мовлення характерні вигукові фразеологізми на вираження благання, розпачу, жалю: вона прагне зберегти усю велику родину у страшний час розбрату й смертей, для неї дорогі усі діти й байдуже до їх політичних переконань. Проте материнська любов не має для цього сил: „Гликерія Хвед. Діти, діти! Знов! Марку, не чіпляйся ж ти, *ради Бога*...”, (Дія перша); „Гликерія Хвед. Ох, Боже мій! Батьку! Та що ж це таке?! Та діти ж рідні! Брати ж вони!”, (Дія перша); „Гликерія Хвед. Ох, побачить вона! Ох, *последні дні настали*... *Боже ж мій. Боже ж мій!* Де ж це наші? Може, *й на світі вже немає? Змилуйся, царице небесна*...” (Дія друга)

І сучасники, і дослідники творчості В. Винниченка зазначають, що його п'єси мають багато включень російською, [1: 41]. У драмі „Між двох сил” зокрема майже виключно російськомовна уся третя дія. Крім того, що фразеологізми виступають засобом індивідуалізації персонажів, вони ще й виразно окреслюють їхню національну належність. У драмі такими, наприклад, є 1-й і 2-й красногвардійці (українець та росіянин): “1-й красногв. Готово! Пришили. Больше не встанеть, *сукин сын*. 2-й красногв. Носом так и клонул в стенку. 1-й красногв. Стой! Ведуть офицера! А-а, *чортова душе*, трусишся? Ач-ач, *як ноги підгинаються*. О, о, хапається за бариньку, за бариньку. А тій *якого чорта там*... А-а, руки хапає цілувать. Так її, прикладом, падлюку. Верно, оттак, ногою. До *стенки ставай, чого там руки цілувать*. Правильно. Умліла. Оттак краще.” (Дія третя). Подвійна актуалізація фразеологізмів *ноги підгинаються, до стінки ставай, чого там руки цілувать*.

“2-й красногв. (Також бере.) Ох, да и спать же буду! *Устал, как пес*. Три ночі *ни на минуту* не спал. 1-й красногв. Я з неделю вже не сплю. Та й ще не спав би з неделю, аби передушить усіх буржуїв. Вичистить *до ноги, щоб і духу їхнього не пахло. Чисто всіх, з дитьми, з жінками*... 2-й красногв. Чтоб и на расплод не осталось? (Поглядають на Софію.)” (Дія третя): *как пес (устал)* – дуже, до крайнощів (утомився, голодний, замерз та ін..) [ФСРМ: 442]; *ни на минуту* – ні на короткий час [ФСРМ: 249]

“1-й красногв Та й її слід би тоже... Що їх жаліть? Вони нас жаліли? От нехай тепер самі *покуштують*. Усіх вирізать, проклятих! 2-й красногв. Дда-а... *Тронулась умом*. Надо было отпустить малаго. 1-й красногв Куда пустить?! Кого? *Варняка чортзна-що. З тих малых повиростають великі, то вони нам покажуть*. Ходім лучче! (Виходять.)” (Дія третя): *тронулась умом* – „стати психічно ненормальним, душевнохворим” [ФСРМ: 482].

“ Грінберг...Если бы вы были *в наших рядах*, вы даже не подумали бы о том, чтобы просить за двух...контрреволюционеров...Но вы, конечно, в другом положении...И я, понятно, не могу быть *в претензии*...” (Дія третя): *в рядах* – “серед, у числі кого-небудь” [ФСРМ: 404], *в претензии* – “ображений на когось, незадоволений кимось” [ФСРМ: 353]. І якщо даний персонаж демонструє повне пристосування до умов ситуації (політичної, особистої), про що найперше свідчить його мовлення: вибір між українською і російською цілком без додаткових зауважень засвідчує, хто на даний момент при владі у місті, – то такий як Подкопаєв демонструє повну непримиренність, шовінізм і нетерпимість: “Подкопаєв. (Дивиться на портрет Шевченка) А почему эта ...икона висит здесь до сих пор? Убрать ее *к черту* оттуда!...Я не понимаю...поэт, учитель, офицер, *черт бы его драл*, раз он националист, он враг народа и пролетариата...” (Дія третя): *к черту* – “дуже далеко” [ФСРМ: 524]; *черт бы его драл* – “Вираження роздратування, злості з приводу чогось” [ФСРМ: 520]. Учорашній капітан, а прибічник влади більшовиків не може висловлюватися інакше стосовно будь-якої “буржуазной дряни”.

У драмі фразеологізми виступають і як яскравий засіб самоаналізу персонажів, що увиразнює текст, емоційно наснажує його. Наприклад, щодо характеристики зовнішності: „Панас. Ну, скажіть на милость, що значить одна маленька, паршивенька, цапина борідка. В

руки *взять нема чого*, а як зголив, так які сльози через неї. Ні, дитинча, годі, я заведу через місяць тобі таку, що *всі кацапи будуть ахкати...побачиш...* ” (дія перша). Піки емоційного навантаження монологу містяться саме у фразеологізмах, які у даному випадку виступають контекстуальними антонімами: *в руки взять нема чого* – дуже маленька, не варта ніякої уваги (при цьому ряд означень-характеристик бороди Панаса (*маленька, паршива, цапина*) градаційно підсилюється ФО) і *всі кацапи будуть ахкати* – виражати здивування, захоплення чимось.

Характеристика психічного стану персонажа має свої особливості у драмі „Між двох сил”, оскільки вони слугують „другою лінією” порівняно із зображенням протистояння соціального, ідейного й ідеологічного. Наприклад: *Христя..* (Плаче й сміється.) Я поганка. Паню! Ти не сердься на мене, але мені *так боліло* весь час, *так боліло*. А тепер, знаєш, *легче*. Як сказала, *так і легше*. *Панас.* (З усміхом.) Ну, звичайно, *як звалиш каменюку, так воно вмиє легше.*” (Дія перша). Унікальність функціонування ФО у цьому діалозі полягає в тому, що В. Винниченко використав виключно однотипно трансформовані одиниці з одним і тим же усіченим компонентом *душа*, порівняємо: *душа болить* – „хто-небудь дуже переживає, страждає з якогось приводу” [ФСУМ: 277], *легко на душі* – „приємно, спокійно, радісно комусь” [ФСУМ: 418], *як камінь з душі звалити* – „відчути велике полегшення, повністю розслабитися, заспокоїтися після чого-небудь” [ФСУМ: 324]. Таке усічення концентрує, увиразнює, відточує емоцію непевності, напруження Христі стосовно непевності у почуттях Панаса щодо неї порівняно із коханням до старшої сестри. Усічений компонент даних фразеологізмів легко відновлюється на основі мовної традиції.

І навпаки, впевненість, фізичну і моральну стійкість, стабільність демонструє у першій дії драми сама Софія Сліпченко: „*Софія.* А почувую себе як *свіженький огірочок.*” (Дія перша); „*Софія.* Ну, Господи! Що я, панночка яка-небудь, од вистрілу в *істерику впаду?* Я в Петрограді мартовську й октябрьську революції пережила, і то не ховалась, а то тут....” (Дія перша).

Проте Софія у третій дії – це вже зовсім інша жінка: знервована, розгублена, принижена ситуацією („*Софія.* (З одчасом і мукою шепоче). *Ох, Боже ж мій! Ох, Боже ж мій!* (Кусає хустку, щоб не ридать)”; „*Софія.* (Тихо, *зціпивши зуби.*) Я ошиблась. Я надеюсь на вашу помощь”; „*Софія.* Ви *мелете чортзна-що.* Говоріть же, як визволить, ну, говоріть!”). І таку зміну також майстерно кількома словами змальовує драматург.

У драмі „Між двох сил”, втілилися соціальні, моральні, політичні суперечності періоду громадянської війни на Україні. Володимир Винниченко майстерно відтворив високу драматичну напругу. Одним із дієвих мовних засобів для цього виступають фразеологічні одиниці, що вживаються як у мовленні персонажів, так і авторських ремарках. З метою посилення виразності драматург використовує структурні та структурно-семантичні трансформації фразеологізмів. Органічною складовою драми виступають російськомовні вислови і фразеологізми, що виступає засобом національної ідентифікації персонажів, виявляє риси мовної особистості автора, який сформувався в умовах двомовності, і сприяє більш точному відтворенню мови доби першої чверті ХХ століття.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білоус Віктор. Мова та революційні перетворення (соціальне та лінгвокультурне дослідження на матеріалі драматичних творів Володимира Винниченка). – Кіровоград, 2008. – 128с.
2. Бойко-Блохін Ю. Драма „Між двох сил” В.Винниченка як відображення української національної революції // Слово і час. – 1992. – №7. – С. 18-24.
3. Демський М.Т. Українські фраземи й особливості їх творення. – Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1994. – 62с.
4. Мишида Сергій. Слідами його експериментів: Змістові домінанти та поетика конфлікту в драматургії Володимира Винниченка. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2002. – 192с.
5. Панченко В.С. Будинки з химерами. Творчість Володимира Винниченка 1900-1920 р.р. у європейському літературному контексті. – Кіровоград, 1998. – 272с.
6. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови: Монографія. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 351 с.
7. ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / Уклад. : В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 1999. – 984 с.
8. ФСРМ – Фразеологический словарь русского языка /Под ред. А.И. Молоткова. – М.: Советская энциклопедия, 1967. – 543 стр.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Устенко – здобувач кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: фразеологія української мови, лінгвістика тексту.

1.3. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОНОМАСТИКИ ТА ТЕРМІНОТВОРЕННЯ

РЕПЕРТУАР ЧОЛОВІЧИХ ІМЕН ЗАКАРПАТСЬКИХ НІМЦІВ

Наталія ГОЛОВЧАК (Ужгород, Україна)

У цій статті проаналізовано репертуар чоловічих імен закарпатських німців, зокрема їх етимологічний склад та частотність вживання за останні 100 років (на прикладі Паланку, передмістя Мукачеве).

The paper deals with the inventory of Transcarpathian male names, their etymology and frequency of usage over the last 100 years (taking Palanok, the outskirts of Mukacheve as an example)

Іменний репертуар німців Закарпаття різноманітний за своїм походженням. До складу особових імен, носіями яких є німецьке населення Закарпатської області входять: 1) власне німецькі імена типу *Franz, Heinrich; Wilhelm, Gertrude, Irmelgard*, 2) християнські імена, якими послуговуються багато народів — *Andreas, Paul, Peter, Anna, Maria, Theresia* та 3) імена, “запозичені” у інших етносів, спільно з якими німці довгий час проживають на спільній території (українців, угорців, словаків, румунів та інших) — *Богдан, Мирослав, Золтан, Сніжана, Людмила, Ярослава*. [1:30].

Ця стаття має за мету вивчити якісний склад репертуару чоловічих імен закарпатських німців упродовж останнього століття на прикладі Паланку, одного з компактних німецьких поселень у Закарпатті. Потреба у наукових пошуках такого типу обґрунтована насамперед міграційними процесами у німецького населення Закарпаття, зокрема тим, що закарпатські німці упродовж останніх двох десятиліть масово виїжджають за кордон, переважно молода генерація. Сьогодні у край необхідно зафіксувати та вивчати антропоніми цієї національної меншини, оскільки через деякий час про німців у цьому регіоні нагадуватимуть вже тільки запозичення у місцевих закарпатських говірках та імена і прізвища, які вже стали складовою частиною закарпатського, та й українського антропонімікону загалом. Особові імена закарпатських німців ще не вивчалися мовознавцями в рамках спеціального дослідження. Варіативності імен німців Закарпаття присвячено дві статті Меліки Г.І., Гвоздяк О.М. та Головачук Н.І.[2; 3], звертає на них увагу Чучка П.П. як на складову частину іменного репертуару закарпатців у своїй дисертації. Етимологічний склад та аналіз частотності вживання особових імен німців Паланку (сьогоднішнього передмістя м.Мукачеве) вперше стають предметом дослідження.

Паланок було засновано в кінці ХУІІ за сприяння графині Ілони Зріні. Німці (будівельники та ремісники) поселилися тут у 1675 році. Їх основним завданням яких було укріплення замку (нині мукачівський замок). У 1730 році в Паланку поселилися ще 40 німецьких сімей (199 осіб), у 1731 сюди прибули ще 150 німецьких переселенців, в наступні роки кількість нових поселенців була незначною, в 1746 році в Паланок прибули ще 25-30 осіб [4: 9]. Паланок був одним із найчисельніших компактних німецьких поселень у Закарпатті, проте внаслідок міграційної хвилі німців у 90-их роках ХХ століття дуже значна кількість німців Паланку, як зрештою і інших 27 німецьких поселень цього регіону виїхала на прабатьківщину.

Протягом 1895-2005 років у Паланку зареєстровано 1216 шлюбів, які брали німці. Вони є носіями 92 імен. На основі реєстраційних документів про шлюб ми уклали список цих чоловічих імен. Це: *Adalbert (14), Adam (4), Adolf (3), Alexander (45), Alfred (2), Alois (1), Amalrich (28), Anatolij (1), Andreas (18), Anton (65), Arpad (1), Arthur (2), August (3), Balthasar (2), Basilius (38), Berthold (2), Daniel (1), Dmitrij (1), Desiderij (7), Eduard (21), Elias (5), Ernst (11), Erwin (5), Eugen (18), Ferdinand (2), Florian (1), Franz (20), Friedrich (3), Gabriel (7), Georg (56), Gustav (2), Heinrich (2), Helmut (1), Hermann (2), Ihnat (1), Ihor (1), Immanuel (5), Jakob (3), Johann (173), Joseph (176), Julius (34), Karl (56), Kaspar (6), Konrad (1), Ladislav (6), Leonhard (9), Laurentij (2), Ludwig (8), Markus (2), Martin (18), Matthias (8), Melchior (4), Michael (85), Myroslav (2), Nikolaus (23), Oskar (1), Otto (11), Paul (25), Peter (21), Richard (3), Robert (1), Roland (2), Rudolf (18), Siegfried (10), Simon (1), Serhij (1), Stephan (19), Theodor*

(20), *Tiberij* (16), *Ulrich* (5), *Valentin* (1), *Valerij* (1), *Vinzenz* (1), *Vjatscheslav* (1), *Viktor* (2), *Walter* (6), *Wilhelm* (16), *Waldemar* (2) і подвійні імена : *Andreas Heinrich*, *Anton Meinhard*, *Eduard Johann*, *Eugen Adalbert*, *Franz Ludwig*, *Franz Michael*, *Joseph Ernst*, *Joseph Georg*, *Karl Franz*, *Karl Joseph*, *Karl Michael*, *Nikolaus Ernst*, *Stephan Anton*, *Waldemar Nikolaus*. У дужках позначена кількість письмових фіксацій кожного окремого імені.

Як свідчать статистичні дані, найуживанішими чоловічими особовими іменами у німців Паланку за останнє століття є *Joseph* (зафіксовано 176 носіїв) та *Johann* (відповідно 173 носії). Ці імена є традиційними також і у німецькомовному просторі (у Німеччині та Австрії зокрема). Кожен третій чоловік, який брав шлюб у ці роки в Паланку, є носієм одного з цих імен, що свідчить про їх велику популярність у німців Паланку.

Популярним чоловічим іменем серед німецького населення є *Michael*, яке зустрічається 85 разів.

Третю за кількістю носіїв групу імен утворюють такі як *Anton* (65 носіїв), *Georg* (56) та *Karl* (56).

Значно рідше уживаними є імена *Alexander* (45) та *Basilus* (38).

До непопулярних особових імен, які зафіксовані серед німців Паланку зараховуємо *Andreas* (18), *Eduard* (21), *Franz* (20), *Martin* (23), *Nikolaus* (23), *Paul* (25), *Peter* (21), *Rudolf* (18), *Stephan* (19), *Theodor* (20), *Tiberij* (16), *Wilhelm* (16).

Рідко вибирають для найменування імена *Adam* (4), *Adolf* (3), *Gabriel* (7), *Desiderij* (7), *Elias* (5), *Ernst* (11), *Erwin* (5), *Immanuel* (5), *Kaspar* (6), *Ladislav* (6), *Leonhard* (9), *Ludwig* (8), *Matthias* (8), *Otto* (11), *Siegfried* (10), *Ulrich* (5), *Walter* (6).

Одиничні випадки найменування зафіксовані для імен *Alfred* (2), *Alois* (1), *Anatolij* (1), *Arthur* (2), *Balthasar* (2), *Berthold* (2), *Daniel* (1), *Dmitrij* (1), *Ferdinand* (2), *Florian* (1), *Gustav* (2), *Heinrich* (2), *Helmut* (1), *Hermann* (2), *Ihnat* (1), *Ihor* (1), *Konrad* (1), *Laurentij* (2), *Markus* (2), *Myroslav* (2), *Oskar* (1), *Robert* (1), *Roland* (2), *Simon* (1), *Serhij* (1), *Valentin* (1), *Valerij* (1), *Vinzenz* (1), *Vjatscheslav* (1), *Viktor* (2), *Waldemar* (2).

Подвійні імена хоч і є властивими німецькому атропонімікону, проте вони не поширені серед закарпатських німців, про що свідчать їх одиничні фіксації.

Кількісні показники свідчать про те, що упродовж останнього століття у репертуарі чоловічих імен німецького населення Паланку 28% автохтонних німецьких імен, 44% складають християнські імена та іменні форми, які вже століттями асимілювалися у німецькомовному просторі. Ці імена також визначаємо як власне німецькі. Таким чином, загальна частка німецьких імен складає 72%. Ми пояснюємо це традиційними мотивами вибору: вибір імені діда (баби), батька (матері), за церковним календарем. На основі фактичного матеріалу стверджуємо, що для атропонімікону закарпатських німців не властивими є особові імена інших мов, які функціонують у цьому регіоні. Вони складають традиційно незначний ряд: пор.: 1895—1930 (13%), 1931—1970 (15%), 1971—2005 (12%).

Відзначаємо, що серед найпопулярніших імен немає власне німецьких автохтонних, за винятком германського імені *Karl*. Цей факт ми пояснюємо тим, що християнські імена є широкоживаними і в німецькомовному просторі, вони певною мірою витіснили власне німецькі особові назви. А також вагомим чинником є асимілятивні процеси німців у багатонаціональному просторі Закарпаття — при виборі імені, очевидно, прагнуть не виділятися, називають дитину ім'ям, яке поширене і серед інших національностей регіону, і яке має відповідники у інших мовах, що функціонують у Закарпатті.

Власне німецькі імена *Adalbert*, *Amalrich*, *Ernst*, *Franz*, *Oskar*, *Otto*, *Rudolf*, *Siegfried* та *Wilhelm* утворюють стабільну за вживаністю групу, хоча й не відзначаються високим коефіцієнтом вживання.

Проте такі німецькі імена як *Adolf*, *Alfred*, *Berthold*, *Ferdinand*, *Friedrich*, *Heinrich*, *Hermann*, *Helmut*, *Konrad*, *Ulrich*, *Walter*, *Waldemar* виявилися не популярними серед німців досліджуваного ареалу. Це дозволяє нам зробити припущення про регіональну поширеність та популярність цих власне німецьких імен і у німецькомовному просторі, зокрема на півночі, у франконських областях Баварії.

Для того, щоб більш детально проаналізувати етимологічний склад іменного репертуару німців Паланку ми виділили 3 періоди: 1895-1930pp., 1930-1970 pp. та 1970-2005 pp.

1). 1895 — 1930

У цьому часовому зрізі зафіксовані 44 чоловічі імені, носіями яких є 331 особа. Це — *Adam* (3), *Adolf* (2), *Alexander* (11), *Amalrich* (6), *Andreas* (8), *Anton* (26), *August* (3), *Balthasar* (2), *Basilius* (19), *Dimitrij* (1), *Desiderij* (1), *Elias* (3), *Ernst* (2), *Ferdinand* (1), *Franz* (9), *Friedrich* (1), *Gabriel* (1), *Georg* (23), *Gustav* (1), *Hermann* (2), *Ihnat* (1), *Immanuel* (5), *Jakob* (1), *Johann* (45), *Joseph* (52), *Julius* (4), *Karl* (13), *Kaspar* (2), *Ladislav* (2), *Leonhard* (7), *Laurentij* (1), *Ludwig* (1), *Markus* (2), *Martin* (5), *Michael* (35), *Nikolaus* (3), *Paul* (9), *Peter* (7), *Rudolf* (4), *Simon* (1), *Stephan* (1), *Ulrich* (3).

Документи фіксують і два подвійних імені — *Karl Franz* та *Franz Ludwig*.

З 44 чоловічих імен, які зафіксовані в актах реєстрації шлюбу, 86% визначаємо як німецькі, а саме: 11 (25%) є автохтонними німецькими особовими назвами і 26 (71%) німецьких іменних варіантів від грецьких, латинських, єврейських чи біблійських власних імен. Лише 6 (13%) особових назв визначаємо як запозичені.

Найпопулярнішими іменами початку цього часу були *Josef* та *Johann*. Часто вживаним є і *Michael*. Відносно високий коефіцієнт вживаності властивий іменам *Anton*, *Georg* та *Basilius*. Менш популярними у цьому часовому зрізі виявилися *Alexander*, *Franz*, *Andreas*, *Leonhard*. До непопулярних антропонімів належать *Ernst*, *Hermann*, *Friedrich*, та *Jakob*.

2) 1931 — 1970

У цьому часовому зрізі зареєстровано 60 чоловічих власних імен серед німців Паланку які брали шлюб у зазначений проміжок часу. Це: *Adalbert* (14), *Adam* (1), *Adolf* (1), *Alexander* (21), *Alfred* (2), *Alois* (1), *Amalrich* (19), *Andreas* (7), *Anton* (30), *Arpad* (1), *Arthur* (2), *Basilius* (14), *Berthold* (2), *Daniel* (1), *Desiderij* (5), *Eduard* (16), *Elias* (2), *Ernst* (7), *Erwin* (4), *Eugen* (8), *Ferdinand* (1), *Franz* (11), *Friedrich* (2), *Gabriel* (4), *Georg* (24), *Heinrich* (2), *Jakob* (2), *Johann* (93), *Joseph* (88), *Julius* (26), *Karl* (31), *Kaspar* (3), *Konrad* (1), *Ladislav* (3), *Leonhard* (92), *Laurentij* (1), *Ludwig* (7), *Martin* (8), *Matthias* (7), *Melchior* (4), *Michael* (32), *Myroslav* (1), *Nikolaus* (15), *Otto* (3), *Paul* (11), *Peter* (12), *Richard* (3), *Rudolf* (10), *Stephan* (11), *Siegfried* (5), *Theodor* (12), *Tiberius* (7), *Ulrich* (2), *Valentin* (1), *Vinzenz* (1), *Vjatscheslav* (1), *Viktor* (1), *Walter* (3), *Wilhelm* (11). Подвійні імена : *Andreas Heinrich*, *Anton Meinhard*, *Eduard Johann*, *Eugen Adalberth*, *Franz Ludwig*, *Franz Michael*, *Joseph Ernst*, *Joseph Georg*, *Karl Joseph*, *Karl Michael*, *Stephan Anton*, *Siegfried Kornelius*.

22 (37%) особові імені є автохтонними германськими за походженням, 29 (48%) — німецькими іменними варіантами, що складає 85% від загальної кількості чоловічих імен німців Паланку у 1931—1970 рр. і підтверджує традиційність мотивів найменування у німецького етносу в Закарпатті, оскільки частка чужих імен у цьому часовому зрізі складає всього 9 (15%)

Найвищою частотністю вживаності відзначаються два імені — *Johann* та *Joseph*. Майже 30% чоловіків, які брали шлюб у зазначений період, носили одне з цих імен. Стабільністю популярності відзначаються імена *Michael*, *Anton*, *Julius* та *Georg*. До мало популярних імен цього часу відносяться такі як *Adalberth*, *Amalrich*, *Basilius*, *Franz* та інші. Непопулярними у цьому часовому проміжку є *Adolf*, *Alois*, *Berthold*, *Erwin* та інші. Аналіз частотності вживання доводить, що власне німецькі автохтонні імені відзначаються спадом популярності. Стабільною динамікою вживаності відзначаються німецькі іменні варіанти християнських імен.

3) 1971 — 2005

Реєстраційні документи цього часового зрізу містять 43 чоловічих імені. А саме: *Alexander* (13), *Amalrich* (3), *Anatolij* (1), *Andreas* (3), *Anton* (9), *Basilius* (5), *Desiderij* (1), *Eduard* (5), *Ernst* (2), *Erwin* (1), *Eugen* (10), *Florian* (1), *Gabriel* (2), *Georg* (9), *Gustav* (1), *Helmut* (1), *Ihor* (1), *Johann* (35), *Joseph* (36), *Julius* (4), *Karl* (12), *Kaspar* (1), *Ladislav* (1), *Martin* (5), *Matthias* (1), *Michael* (18), *Myroslav* (1), *Nikolaus* (5), *Oskar* (1), *Otto* (8), *Paul* (5), *Peter* (2), *Robert* (1), *Roland* (2), *Rudolf* (4), *Serhij* (1), *Stephan* (7), *Siegfried* (5), *Theodor* (8), *Tiberij* (9), *Valerij* (1), *Viktor* (1), *Walter* (83), *Wilhelm* (5). Зафіксовано і одне подвійне ім'я — *Nikolaus Ernst*.

Кількісний аналіз етимологічного складу чоловічих імен німців Паланку за визначений період виявив, що 38 (88%) чоловічих імен у німців Паланку цього періоду складають

автохтонні німецькі та німецькі іменні форми від християнських імен. Зокрема, частка автохтонних німецьких складає 13 (30%), німецьких іменних форм від грецьких, латинських, єврейських та біблейських імен — 25 (58%). Кількість нових, а отже нетипових для іменного репертуару є цілком незначною — 12%. І знову, як і в попередні 75 років, найпопулярнішими чоловічими власними іменами серед німців Паланку виявилися *Joseph* та *Johann*. Частка цих імен у загальному іменному чоловічому репертуарі складає близько 17%. У порівнянні з попередніми часовими зрізами вони втрачають популярність, натомість з'являється багато нових імен, які не зафіксовані у попередні роки — *Anatolij, Ihor, Roland, Serhij, Valerij* та інші. До помірно популярних зараховуємо ім'я *Michael*. Мало популярними виявилися *Alexander, Karl, Eugen; Georg*.

Проведений аналіз етимологічного складу чоловічого іменного репертуару виявив, що при найменуванні новонародженого ця національна меншина керується традиціями вибору імені. Саме про це свідчать такі факти, що близько 30% етимологічного складу їх чоловічих імен складають давньогерманські імена. У всіх часових зрізах простежується їх стабільна популярність: 1). 1895 — 1930: 25%, 2). 1931 — 1970: 37%, 3). 1971 — 2005: 30%. Тобто, 1/3 чоловічого репертуару імен німців складають автохтонні давньогерманські імена. Але вони не відзначаються частотністю вживаності. Причиною цього вважаємо насамперед відмежованість від рідномовного простору, пристосування антропонімікону німців до поліетнічного простору Закарпаття та популярність християнських імен. 43% нараховують німецькі іменні варіанти християнських імен, які у німецькомовному просторі побутують вже близько восьми століть, є давно асимільованими і популярними, належать до традиційних особових імен німців. 27% припадає на інші особові імена, які не відзначаються частотністю вживаності, отже не є популярними. Це насамперед українські, російські, угорські, словацькі, румунські імена, а також так звані “модні” імена зірок кіно, музики, спорту і т.п. Мотивацією для їх вибору може слугувати особисті уподобання, прагнення до виділення чи віяння моди на якесь конкретне ім'я.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Головчак Н. І. Розмаїтість імен німців у інтернетичному просторі Закарпаття // Проблеми слов'янської ономастики. Зб.наук.праць. — Ужгород, 1999. — с. 31.
2. Меліка Г.І., Гвоздяк О.М., Головчак Н.І. Вплив угорської мови на варіативність імен німців Закарпаття // Acta Hungarica. — Ужгород, 1997. — N 4 – 5 — с. 19 – 26.
3. Меліка Г.І., Гвоздяк О.М., Головчак Н.І. Варіативність імен у мультиетнічному просторі Закарпаття // Acta Hungarica. — Ужгород, 1997. — N 6 — с. 53.
4. Павленко Г.В. Німці на Закарпатті. — Ужгород, 1995. — с. 9.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Головчак – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Ужгородського національного університету.

Наукові інтереси: проблеми ономастики.

КАТЕГОРІАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ (на матеріалі текстів з проблем техногенного впливу на довкілля)

Ольга ІВАЩИШИН (Львів, Україна)

У статті досліджено термінологічне словосполучення як багатогранне лінгвістичне явище. Проаналізовано особливості цієї складної термінологічної структури, яка інтегрує категоріальні властивості термінологічних одиниць та словосполучень загальномовної системи. Зроблено висновок про те, термінологічне словосполучення функціонує як цілісна семантична одиниця з одночасним збереження значень складових компонентів.

The paper considers the terminological phrase as a versatile linguistic phenomenon. Peculiarities of this compound terminological structure integrating categorical properties of terminological units and word combinations of a general language system are analyzed. A conclusion about terminological phrase functioning as an integral semantic unit simultaneously preserving the meanings of its components has been made.

Термінологічні словосполучення (надалі ТС) посідають вагоме місце в термінологічних системах різних мов. За результатами нашого дослідження, вони становлять 70 % в англомовних текстах з проблем техногенного впливу на довкілля. Як наголошує Л.А.

Манерко, когнітивна природа інформації, яку передають ТС, найбільш релевантна для здійснення комунікації, а поняття, які ці одиниці позначають, є основними фреймами зв'язку з іншими елементами тексту [14: 36]. Розвиваючи цю думку, зазначимо, що вивчення питань, пов'язаних із ТС, зокрема визначення лінгвістичного статусу та аналіз категоріальних властивостей, є принциповим для розв'язання багатьох термінологічних проблем сьогодення, яке характеризується інтенсивним розвитком науки і виробництва та створенням термінологічних одиниць для позначення нових наукових і виробничих реалій, що й зумовлює актуальність дослідження під новим кутом зору, а саме – відповідності вимогам до ТС як різновиду терміна та визначення його місця серед словосполучень загальномовної системи.

Проблему ТС досліджували А.С. Д'яков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько [6: 98–102], В.П. Даниленко [5: 76–85], Д.С. Лотте [9: 84], Л.А. Манерко [14: 36], В. Скуїна [11: 10–16], Є.Н. Толикіна [12: 5–10] та інші. У їхніх працях простежуємо думку про те, що ТС є різновидом терміна і йому притаманні властивості термінологічних одиниць. Проте вивчення ТС як багатогранної одиниці науково-технічних текстів, яка органічно поєднує категоріальні властивості терміна і словосполучення, все ще залишається відкритим. Тому у нашому дослідженні ми ставимо за мету детально проаналізувати ТС як категорію терміна, з одного боку, та категорію словосполучення – з іншого, беручи за основу твердження про те, що ТС є певною синтаксичною конструкцією, яка складається з двох або більше слів на основі підрядного граматичного зв'язку – узгодження, керування або прилягання. Граматично та семантично основне слово є ядром або стрижневим компонентом, залежні елементи – підрядними. У будь-якому ТС самостійність окремих компонентів послаблена або втрачена і за характером значення ТС наближається до окремого слова.

Якщо Г.О. Винокур вважав, що терміном може бути будь-яке слово [3], то Д.С. Лотте [9], розробивши власні вимоги до терміна, наголошував, що термін (на відміну від звичайного слова) завжди виражає фіксоване поняття – він має бути короткий, лаконічний, позбавлений багатозначності, синонімії, омонімії.

Лінгвістичний енциклопедичний словник за редакцією В.Н. Ярцевої [8: 508] дає таке визначення: термін - це слово або словосполучення, що позначає поняття спеціальної галузі знань чи діяльності. Термін належить до загальної лексичної системи мови, але лише через конкретну термінологічну систему. Ознаками терміна є системність (термін може існувати лише в певній або у певних термінологічних системах), дефініція (коротке та лаконічне визначення поняття), тенденція до моносемії в межах термінологічного поля, відсутність експресії, стилістична нейтральність. Головними вимогами до термінології, яка відповідає міжнародним стандартам, наголошує Т.Р. Кияк, є: відсутність синонімії в одній галузі, обмеження багатозначності, точність і повнота терміна, відсутність експресивності, евфонія, оптимальний рівень інтернаціоналізації та, особливо, вмотивованість термінів. Це мовне явище є актом відображення однієї або багатьох ознак предметів у його назві засобами мови, показником “виправданості” найменування [7: 33–34].

Зазначені точки зору та їх аргументація дають підстави стверджувати, що як і терміни, виражені одним словом, ТС відповідають закономірностям функціонування термінів у певній галузевій системі. Вимоги до них ґрунтуються передусім на загальнолітературних нормах, а також на специфіці термінології. Як термін ТС відповідає вимогам до ТС загалом, а саме: точності відображення суті об'єкта, лаконічності форми та системності.

Проаналізуємо докладніше ці вимоги, оскільки саме вони визначають основні властивості ТС. Слід зауважити, що точність відображення суті об'єкта ТС пов'язана, передусім, з точністю значення стрижня ТС та компонентів його атрибутивного ланцюжка. Під компонентом ми розуміємо слово, що, як і стрижень, є структурною і смисловою одиницею складного терміна та, виконуючи уточнювальну або конкретизуючу функцію, разом із цим стрижнем утворює нову за структурою та значенням термінологічну одиницю. Точність ТС кристалізується в процесі існування у тій чи іншій галузі науки чи виробництва та прямо залежить від наукового прогресу і нових відкриттів, що спонукають до перегляду терміна, його уточнення або відміни.

Заслуговує на увагу наступна вимога до ТС – лаконічність форми. Порівняно з термінами, що складаються з однієї лексеми, а також із термінами, вираженими складними словами на зразок *sewage-farm*, *aero-irrigation*, *radio-location*, ТС містять кілька компонентів у вигляді слів чи ланцюжків слів. На перший погляд, складність структури не відповідає нормі лаконічності форми, а отже, ця обставина має спонукати до поступового витіснення та заміни складних термінів простими. Проте це не відбувається. Якщо взяти до уваги той факт, що форма терміна вимагає фіксування мінімальної кількості ознак, необхідних і достатніх для ідентифікації і диференціації об'єкта, стає зрозуміло, що складні терміни не суперечать цій вимозі.

Проте слід підкреслити, що лаконічна форма, а отже, й зручність у використанні перешкоджає створенню громіздких полікомпонентних ТС. Як зазначає В. Скуїна, ТС, що складаються більш ніж із трьох компонентів, незручні у використанні, і тому, зазвичай, вилучається певний компонент словосполучення або ж усередину словосполучення експлікується складне слово [11: 16].

В результаті аналізу науково-технічних текстів з проблем техногенного впливу на довкілля ми дійшли висновку, що в англійській науково-технічній термінології цієї сфери діяльності найпоширенішими є ТС у вигляді дво- і трикомпонентних конструкцій. Серед полікомпонентних (до яких ми, для зручності користування термінологічним апаратом, відносимо ТС, до складу яких входить більше трьох компонентів) частіше трапляються чотири- та п'ятикомпонентні терміни, рідше – шести- і семикомпонентні терміни і загалом їх кількість незначна.

Вимога системності, яка також є важливою для існування ТС, на думку В.Скуїни, забезпечується адекватним визначенням місця об'єкта в матеріальній системі [11: 16]. У цьому сенсі ТС не поступається простому терміну, володіючи такими ж властивостями й характеристиками. Як і однокомпонентний термін, воно є елементом термінологічної системи. Ми цілком поділяємо і думку Е.Н. Толикіної про те, що системні характеристики терміна, його зв'язки з іншими термінами регулюються логіко-понятійними відносинами [12: С.10]. Спеціальну термінологію завжди супроводжує логічна мовна організація.

Для повного розуміння суті ТС потрібно визначити його місце серед словосполучень загальномовної системи. На нашу думку, ТС, до складу яких входять уточнювальні компоненти, слід розглядати на рівні відомих у мовознавстві видів словосполучень, а саме, вільних, що утворюються в процесі висловлювання думки, та сталих, які вносяться у мову в готовому вигляді. Як зазначає А.А. Уфимцева, і вільні, і сталі лексичні зв'язки слів не виникають у мові щоразу, вони лише відтворюються, або зумовлені в системі мови існуванням слів, що позначають певні поняття, моделями лексичної сполучуваності, комплексом слів, здатних сполучатись [13: 203]. Не відтворюються лише оказіональні словосполучення, котрі створюються в мові для окремих випадків.

Оскільки відтворюваність ТС передбачає їх контактність у практиці спілкування, можна говорити про певний ступінь сталості відтворюваних словосполучень залежно від частотності їх використання. Поняття “сталість” словосполучень у працях лінгвістів інтерпретується по-різному. Воно розглядається як підсумок регулярності використання словосполучень [2: 146], використання з метою комунікації в готовому вигляді [10: 10].

Поділяючи точку зору В.Г. Гака [4: 202], ми називаємо сталими такі словосполучення, які позначають поєднання предметів, ознак, дій та широко використовуються в практиці тієї частини суспільства, яка розмовляє даною мовою, внаслідок чого про словосполучення можна говорити як про такі, що відтворюються, а не такі, що кожний раз створюються в потоці мови. Якщо у вільних словосполученнях означення уточнюють смисл основного компонента, то в сталих, характеризуючи смисл предмета, означення можуть надати йому нового значення. У сталих словосполученнях денотативна співвіднесеність їх компонентів утворюється на рівні лексичної номінації.

ТС характеризуються високим ступенем сталості. До них відносимо словосполучення, атрибутивний компонент яких виражає постійну і суттєву ознаку предмета або явища об'єктивної дійсності, властиву стрижню словосполучення, внаслідок чого словосполучення виражає родові поняття і відіграє роль класифікуючої одиниці, віднесеної до особливого

класу певної галузі знань. ТС не містять, на відміну від фразеологізмів, переосмислених компонентів і їх семантика відображає більшою чи меншою мірою значення обох компонентів, хоча функціонально вони репрезентують єдине значення.

Як зазначає Г.А. Аббакумова, слово не завжди може “покривити” поняття своєю семантикою, тому як знак часто використовується словосполучення, розділене на описові найменування, які дають змогу уточнити межі смислу спеціального поняття [1: 22]. Зазначимо, що й однослівний термін поза контекстом також не “покриває” поняття своєю семантикою через властиву термінологічним одиницям полісемію за межами термінологічної системи. Для прикладу, стрижневі компоненти таких ТС, як *sulphur mining, coal mining, manganese mining; nature protection, water protection, forest fire protection; gas purification, sewage purification, sulphuric acid purification* отримують конкретне, семантичне значення лише в словосполученнях. Як і фразеологізми, ТС характеризуються цілісністю номінації, тобто моносемантизацією, проте, на відміну від фразеологізмів, які є лексичними номінаціями, їх значення виводимо зі значень складових елементів: *видобуток сірки, а не інших корисних копалин; захист природи, а не іншого явища; очищення газу, а не іншої речовини*.

Визнаючи семантичну єдність і тісну спаяність ТС, як і будь-якого сталого словосполучення, на відміну від вільного, ми вважаємо, що граматична структура словосполучення цього типу не відрізняється від граматичної структури вільних словосполучень. Сполучення слів у ньому здійснюється синтаксичними засобами.

Проаналізуємо особливості семантичної організації вільних і сталих словосполучень, з одного боку, та термінологічних словосполучень і фразеологізмів – з іншого. Вільні словосполучення мають семантичний і граматичний центри. Під граматичним центром ми розуміємо граматично незалежне слово чи словосполучення, під семантичним – слово, що виражає центральне, основне поняття словосполучення, яке уточнюється і означається за допомогою інших слів. У вільних словосполученнях семантичний і граматичний центри, зазвичай, збігаються. Звернемось до художнього тексту:

The original Briscoe had been a pioneer both as to territorial occupation and in certain acts prompted by a great and simple heart. He had been one of the first settlers and crusaders against the wild forces of nature and the savage politician.

Виділимо кілька словосполучень: *territorial occupation, certain acts, the first settlers, the savage politician*. Вони належать до групи вільних словосполучень, їхні семантичні та граматичні центри збігаються, що легко з’ясувати в контексті.

Розглянемо також приклад науково-технічного тексту з проблем техногенного впливу на довкілля:

Iran produces recovered sulphur from both natural gas and oil refineries and is the only country to experience a decline in production through the decade... Bahrain also produces limited quantities of recovered sulphur from oil...

Тут можна виділити такі ТС: *recovered sulphur, natural gas, oil refineries, limited quantities*. В них важко знайти слово, яке виражає центральне поняття, через семантичну цілісність та спаяність ТС. Точність і конкретність значень кожного з цих ТС не дає змоги виділити смисловий центр і дає право говорити про їх семантичну єдність, в тому значенні, що семантично члени ТС рівноправні, хоча граматично структура організована аналогічно граматичній структурі вільних словосполучень, де можна виділити стрижневі та залежні компоненти (*sulphur, gas, refineries, quantities* – стрижневі компоненти, *recovered, natural, oil, limited* – залежні компоненти).

Цю особливість ТС, що наближає їх до фразеологізмів, можна пояснити наступним чином. Вільні словосполучення позначають складний “предмет дійсності” окремою та безпосередньою спрямованістю на його сторони та ознаки. Вони не називають складний “предмет дійсності” як структурно-семантичне ціле, а характеризують його, співвідносячи значення слів зі структурою “предмета дійсності”. Фразеологізми спрямовані повністю безпосередньо на “предмет дійсності” і називають його, не співвідносячи структуру “предмета” зі значенням слів у фразеологізмах.

Більшість ТС семантично близькі до вільних словосполучень, оскільки їх значення (як і значення вільних словосполучень) дорівнюють сумі значень їх частин, але той факт, що результат цієї суми є семантично неподільним та цілісним, дає змогу віднести їх до класу сталих словосполучень. ТС, як і вільні словосполучення, в процесі номінації співвідносять значення слів, що входять до їх складу, зі структурою поняття, яке вони виражають. Проте ті компоненти ТС, які мають пояснювальний характер, виражають постійні та суттєві ознаки і загалом термін прямо й безпосередньо спрямований на об'єкт, реалізуючи таким чином властивість "цілісності значення". Саме безпосередня спрямованість ТС на "предмет дійсності" перешкоджає виділенню в терміні семантичного центра.

Отже, семантично ТС посідають своєрідне проміжне місце між вільними та фразеологічними словосполученнями. Вони не володіють багатьма ознаками фразеологізмів: незмінністю порядку слів (ця ознака по-різному виявляється і в різних типах фразеологічних одиниць), неможливістю буквального перекладу на інші мови (також не обов'язково для всіх фразеологізмів) та низкою інших, пов'язаних з експресивністю фразеологізмів, проте за кожним із них стоїть стала, стандартна, здатна до відтворення структура складного словосполучення.

Таким чином, ТС, на відміну від фразеологізмів, котрі виступають як один компонент на рівні словосполучення, функціонують як окремі компоненти в складі словосполучень. Наприклад, словосполучення *gas purification system, ecology protection program, sulphur mining process* складаються з трьох субстантивних компонентів, що не заперечує той факт, що ступінь семантичної спаяності всередині сполук *gas purification, ecology protection, sulphur mining* вищий, ніж між цими елементами та третіми елементами (*system, program, process*) у складі трикомпонентних ТС.

Підсумовуючи розгляд питання про ТС як різновид терміна, наголосимо, що ТС посідають важливе місце в англійських текстах з проблем техногенного впливу на довкілля, складаючи значну кількість термінів. Їм притаманні, з одного боку, ознаки терміна, з іншого – ознаки словосполучення. Як термін ТС відповідає нормам і вимогам до термінологічних одиниць загалом, зокрема точності відображення суті поняття, лаконічності форми та системності. Як лінгвістична одиниця ТС семантично близьке до вільних словосполучень, оскільки його значення (як і значення вільних словосполучень) дорівнює сумі значень частин, що входять до його складу, але той факт, що результат цієї суми є семантично неподільним та цілісним, дає змогу віднести його до класу стійких словосполучень, найяскравішим виразником яких є фразеологізми.

Дані, отримані в результаті дослідження ТС як багатогранного лінгвістичного явища, що інтегрує категоріальні властивості термінологічних одиниць та словосполучень загальномовної системи, сприяють деталізації аналізу та можливості уточнення дефініції ТС, а також створюють основу для подальших досліджень складних термінологічних структур науково-технічного дискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аббакумова Г.А. Некоторые особенности семантики и структуры терминованных номинаций (на материале общественно-политической терминологии) // Рус. языкознание. – К.: Вищ. шк. – 1982. – Вып.5. – С. 22–26.
2. Бедринец Л.Г. Лексико-синтаксические группы существительных современного английского языка (на материале общественно-политической лексики): Дис. ... канд. филол. наук. – К., 1973. – 251 с.
3. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Тр. Моск. ин-та истории, философии и литературы. – М.: Учпедгиз. – 1939. – С. 3–54.
4. Гак В.Г. К типологии лингвистической номинации // Языковая номинация: Общие вопр. – М.: Наука, 1977. – Гл.6. – С. 230–293.
5. Даниленко В.П. О терминологическом словообразовании // Вопр. языкознания. – М.: Изд-во АН СССР. – 1973. – № 4. – С. 76–85.
6. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. – К.: Вид. дім „KM Academia”, 2000. – 218 с.
7. Кияк Т.Р. Про засади формування сучасної української термінології // Тези доп. міжнар. наук. конф. “Пробл. української науково-технічної термінології”. – Львів.: Вид-во Львів. політех. ін-ту. – 1993. – С. 13–15.
8. Лингвистический энциклопедический словарь / За ред. В.Н. Ярцевой. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
9. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. – М: Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
10. Рогожникова Р.П. Устойчивые сочетания в русском языке // Рус. языкознание. – Киев.: Вищ. шк. – 1985. – Вып. 10. – С. 9–16.

11. Скуина В. Образование терминов технических наук в латвишском языке: Автореф. дис...канд. филол. наук / Рижск. ун-т. – Рига, 1969. – 16 с.
12. Толикина Е.Н. Лингвистические аспекты изучения термина // Пробл. и методы. – Л.: Наука, 1967. – С. 59–73.
13. Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка. – М.: Наука, 1968. – 272 с.
14. Manerko L.A. Noun Phrases in English Terminology: two Visual Systems of Orientation // The 14th European Symposium on Language for special Purposes. – London. – 2003. – P. 36.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Іващишин – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету ім. І.Франка.

Наукові інтереси: фахова мова та термінознавство.

НОМІНАЦІЯ ЗА ПРИНЦИПОМ "ЛЮДИНА ЯК ТАКА" У НІМЕЦЬКІЙ ПСЕВДОНІМІЇ

Ольга ПЕТРОВА (Кіровоград, Україна)

У статті розглядається номінація за принципом "людина як така" у німецькій псевдонімії. Досліджуються мотиви творення цих самоназв з урахуванням їх інформативності, ознак та відношень, що відбуваються у самоіменуванні.

The article is concerned with the study of German pseudonyms formed after the "human as he is" naming principle. The motives of these pen-names nomination have been explored with the emphasis on their content, features and relations having an impact on pseudonym naming.

Серед власних назв німецької мови найменш вивченим класом онімів є псевдоніми, антропонімна категорія, яка формується пізніше, ніж інші власні назви людини. Специфіка псевдонімної номінації як штучного антропонімного називання полягає у свідомому виборі мотиву номінації та конкретних способів та засобів мови для його реалізації у контексті певної мовної культури. Саме це визначає інформативну цінність самоназв для лінгвокогнітивних та лінгвокультурних досліджень.

Вивчення процесу номінації у сфері псевдонімів продовжує дослідження функціональних, структурних та семантичних особливостей німецьких самоназв, представлено, зокрема, у працях В. Аймера [7], Й. Вайганда [9], К. Кунце [8]. У межах характеристичного називання, яке охоплює переважну більшість досліджених нами німецьких псевдонімів, на основі узагальнення лексичних мотиваторів можна виділити щонайменше 3 його напрямки: соціометричне (*Oberlehrer Franz Langer* [9: 263], де *Oberlehrer* 'старший вчитель, викладач', антропометричне (*Knurrhahn* [9: 35] 'буркотун' і натурметричне (природнометричне): *Ginster* [9: 225] 'дрік'. Предметом розгляду даної статті є принцип називання, що актуалізує характеристику людини як такої, тобто носія певних фізичних і психічних якостей, тобто „антропометричне” [2: 107] називання.

Німецькі псевдоніми, у яких реалізується зазначений принцип номінації, складають 193 самоназви в межах досліджуваного матеріалу. Серед них лише 3 виражають типізовану характеристику людини як біологічної істоти: *E.I.N.Mensch* [7: 201], тобто *ein Mensch* 'людина', *Ein lebendiger Mensch* [7: 21] 'жива людина', *Homo* [7: 372]. Всі інші псевдоніми увиразнюють ту чи іншу фізичну або ж психічну якість денотата, яку номінатор виділяє з-поміж інших, аби у такий спосіб продемонструвати та охарактеризувати свою особистісну та творчу індивідуальність. Засобом формування авторського образу в ключі антропометричного називання є вказівка на стать, вік, зовнішні прикмети іменованої особи, характеристика її фізичних і психічних якостей, рівня інтелектуального розвитку, рис характеру й поведінки, особливих прикмет.

Мотив номінації, пов'язаний із вказівкою на стать, представлений 9 псевдонімами, наприклад, *Frau Baden* [7: 249], *Frau Lorl* [9: 37], *Frau Melitta* [7: 24], *Herr Ludwig* [7: 398]. Для їх творення використовуються традиційні в Німеччині форми звертання до чоловіка й жінки. Привертає увагу, що майже в усіх, крім однієї, самоназвах лексичними засобами підкреслюється "жіночість". Її експлікація у псевдонімах свідчить про відповідну позицію автора, який акцентує увагу комуніканта на специфічності саме жіночого погляду на зображуване у тексті.

Пряма вікова характеристика у німецьких псевдонімах на зразок *Axel Alt* [9: 188], де *alt* 'старий', *V.E.Teranus* [9: 428], тобто *veteranus* лат. 'старий, ветеран' [3: 818], поєднується з

непрямою вказівкою на досвід, обізнаність, мудрість іменованої особи, які видаються важливими у спілкуванні з аудиторією. Окремим самоназвам притаманна також певна експресивність, додатковий характеризуючий смисл, можливо, іронічне забарвлення, як-от, *Die Matrone* [7: 126], *Purzelchen* [7: 127] зменш. від *Purzel* розм. ‘малюк’. Кількісно у цій малочисельній групі (всього 8 одиниць) переважають утворення з семантичним компонентом "старість", лише один псевдонім (*Purzelchen*) увиразнює протилежну характеристику – "дитячий, юний вік".

Номінація за зовнішніми прикметами денотата (справжніми чи уявними) виявляється неактуальною в німецькій псевдонімії для самохарактеристики іменованої особи. До вказаної групи відносимо лише 11 самоназв. Серед них можна виділити певні антонімні пари: *Klein* [7: 123] ‘малий’ – *M.O.Riese* [9: 272] ‘велетень, гігант’; *Anne Schmucke* [9: 206] від *schmuck* ‘гарний, красивий’ – *Joachim Schreck* [9: 40], де *Schreck* ‘переляк, жах’, та *Dietrich Menschenschreck* [7: 49] ‘людський жах’, де інтенсивність зазначеної ознаки лексично підсилюється.

Мотив псевдонімного називання, який ґрунтується на позначенні частин тіла, їх фізичних функцій чи станів, представлений лише кількома зафіксованими нами позначеннями: *Elfriede Mund* [9: 47], де *Mund* ‘рот, уста’, і *Alfred Klappe* [9: 208], де *Klappe* фам. ‘рот’. Обидва псевдоніми актуалізують тему "говоріння" як важливого атрибута творчої активності, що досягається внаслідок образно-метонімічного переносу.

Вказівка на вади і достоїнства людини знаходить відбиття у псевдонімах типу *M.E.Schugge* [9: 198], тобто *meschugge* ‘божевільний, ненормальний’, *Conrad Recke* [9: 324], де *Recke* ‘богатир’ (всього 10 одиниць). Навмисно створюючи в номінації уявлення про психічну чи фізичну неповноцінність, автор, очевидно, має на меті продемонструвати свою оригінальність. Образне осмислення вираженого у подібному псевдонімі значення може також виявляти певні смисли, які характеризують творчу індивідуальність. Наприклад, номінація *Dominikus Grosshirn* [9: 61], де *Grosshirn* ‘великий мозок’, вочевидь натякає на розумовий потенціал іменованої особи, а *Brunhilde Hertzfehler* [9: 42] від *Herzfehler* ‘порок, вада серця’ – на емоційний, душевний розлад. Псевдонім *Mad Mike* англ. ‘Божевільний Майк’ є, на нашу думку, засобом жанрово-тематичної стилізації авторського образу, оскільки так іменує себе автор романів жахів Міхаель Шененбрехер [9: 355].

До цієї групи зараховуємо також самоназву *Der Wohnende* [7: 388] ‘той, хто живе’. Цікаво, що в контексті даної номінації звичайний фізіологічний стан людини сприймається як диференційна ознака особи, яка фіксується в самоназві.

Зображення рівня інтелектуального розвитку особистості та її досвіду представлене в німецькій псевдонімії утвореннями, які актуалізують такі значення: 1) здатність мислити, розуміти суть речей, наприклад, *Johannes Selbstdenker* [7: 7], де *Selbstdenker* ‘той, хто самостійно мислить’, *Der Fassende* [7: 346] ‘той, який розуміє, осягає щось’, *Wilhelm der junge Denker* [7: 311] ‘Вільгельм молодий мислитель’; 2) обдарованість, геніальність, як-от, *Rolf Genius* [9: 393], де *Genius* ‘геній’; 3) досвідченість, мудрість: *Ludwig Sophus* [9: 82], *Sophus* – особове ім’я від грець. ‘мудрий’ [1: 182], *Der Heidelberger Weltweise* [7: 373] ‘Гейдельберзький мудрець’, *Expertus* [9: 193] лат. ‘той, хто знає з досвіду, досвідчений’ [5: 245]. Якщо зазначені псевдоніми переконують аудиторію в компетентності та обізнаності автора, то вказані нижче експресивно-оцінні назви розраховані на досягнення ефекту самоіронії: *H.C.Nulpe* [9: 219] ‘дурень’, *Samuel Conrad von Schaafskopf* [9: 216], де *Schaafskopf* ‘бовдур’, *Lümmel auf Lümmelsdorf* [7: 37] ‘Йолоп із села Йолопів’, *Illiteratus Ignorantius zugenannt Idiota* [7: 116] лат. ‘Неосвічений Незнаючий на ім’я Неук’. Сатиричне втілення "неосвіченості", "глупоти" зумовлене, очевидно, несумісністю їх із літературною діяльністю. Всього до цієї групи віднесено 14 іменувань.

Досить цікавою видається розробка в псевдонімній семантиці мотиву настрою і психічного стану. Закріплюючись в іменуванні, тимчасовий психічний стан людини перетворюється на сталу характеристику денотата, його творчого образу, наприклад, *A.Frohmut* [9: 251] ‘весела вдача, веселий настрій’ чи *Der Sorgenvolle* [7: 192] ‘стурбований, заклопотаний’ (всього 19 псевдонімів). Вдаючись до подібних номінацій, автор виражає почуття, які виникають у нього від взаємодії з оточуючою дійсністю, визначає загальну

тональність власної творчості. Переважна більшість самоназв даного мотиваційного напрямку описують мажорний настрій у різних його градаціях і відтінках: *C.F.Fröhlich* [9: 356] ‘веселий, радісний’, *Jochen Lustig* [7: 72], де *lustig* ‘веселий, кумедний’, *Gerhard Wohlgemuth* [9: 333] від *wohlgemut* ‘веселий, бадьорий’, *Ernst Froh* [7: 229], де *froh* ‘веселий, радий’. Тема меланхолійності та смутку представлена лише кількома псевдонімами, зокрема, *Kummer* [7: 136] від *Kummer* ‘горе, сум, скорбота’, *Der Trübselige Wandersmann* [7: 389] ‘сумний мандрівник’.

Більш актуальними для творчого іменування виявляються риси характеру, особливості темпераменту та поведінки як у особистісному, так і в творчому відношенні, тому група німецьких псевдонімів, за визначенням В.Дмитрієва "френоніми" [4: 17], мотивованих дескрипціями типу *Heinz Sonderling* [9: 202], де *Sonderling* ‘дивак’, *Kurt Held* [9: 211], де *Held* ‘герой’, *Anselmus Rabiosus* [9: 414] від лат. *rabiosus* ‘шалений, несамовитий’ [5: 541], є найбільш чисельною (103 іменування) та структурованою. В самоіменуванні увиразнюються такі риси: 1) особистісне сприйняття дійсності: *Christian Schwärmer* [9: 273], де *Schwärmer* ‘мрійник’, *Peter Zweifel* [9: 168], де *Zweifel* ‘сумнів’, *Peter Sorgenfrei* [9: 411] від *sorgenfrei* ‘безтурботний’, *Virginia Träumer* [9: 344], де *Träumer* ‘мрійник’; 2) ставлення до інших людей: *Der Wohlmeinende* [9: 388] ‘добррозичливий, прихильний’, *Spottlieb Freundlich* [9: 193] від *Spott lieben* ‘любити жарти’ та *freundlich* ‘привітний’, *Fritz Harmlos* [7: 124] від *harmlos* ‘сумирний, нездатний образити’, *Bryan Danger* [9: 313] від англ. *danger* ‘небезпечний’; 3) дотримання, визнання моральних та етичних норм: *Werner Schlicht* [9: 108] від *schlicht* ‘простий, скромний’, *Helene Fromm* [9: 197] від *fromm* ‘побожний, благочестивий’, *Leberecht Sittsam* [7: 329], де *Leberecht* – особове ім’я від *lebe recht* ‘живи праведно’ [1: 125], *sittsam* ‘добродесний, скромний’; 4) характеристика поведінки: *Kauz* [9: 130] ‘дивак’.

Привертає увагу розробка тематики особливостей мовлення, мовної комунікації, що ілюструють, наприклад, псевдоніми *F.Radebrecht* [9: 114] від *radebrechen* ‘калічити, ламати мову’, *Ingeborg Plappert* [7: 119] від *plappern* ‘базікати, теревенити’. Чітко увиразнюються смислові елементи "чесність, правдивість" у назвах *Freimund* [7: 177] від *frei* ‘вільний’, *Mund* ‘рот, уста’, *Wahrmund* [7: 30] від *wahr* ‘істинний, правдивий’, *Mund* ‘рот, уста’, *Karl Ehrlich* [7: 277] від *ehrlich* ‘чесний’, *Der Lautere* [7: 356] ‘прозорий, чесний’; „звучання”: *Der Wohlklingende* [7: 109] ‘милозвучний, благозвучний’, *Ernst Schrill* [9: 207] від *schrill* ‘різкий, пронизливий’; „критичність, іронізування”: *Knurrhahn* [9: 35] ‘буркотун’, *Ironicus* [9: 193], *Sarkast* [7: 219], *Kritischer Hans* [9: 213] ‘критик’. Особове ім’я *Hans* в останньому псевдонімі вжите, очевидно, за аналогією зі сталими словосполученнями *Hans Guckindieluft* ‘роззява’, *Hans Hasenfuß* ‘боязуз’, *Hans Huckebein* ‘бідолаха’ і позначає у своїй апелювативній функції нерозумну людину [6: 29]. Вказані ознаки слід, очевидно, розуміти у їх проекції на характер творчої активності автора. Зазначаються й інші якості, що проявляються у спілкуванні та поведінці людини: *Franz Lächler* [9: 127] від *lächeln* ‘посміхатися’, *Rainer Schalk* [9: 360], де *Schalk* ‘пустун, хитрун, шахрай’, *Johannes Gaukler* [9: 163], де *Gaukler* ‘фігляр, шарлатан’. Певний тип поведінки моделюють також самоназви, мотивовані діями, які характеризують номінатора, наприклад, *Hermann Lauscher* [9: 171] від *lauschen* ‘підслуховувати’, *Der Rufende* [7: 290] ‘той, що гукає’ від *rufen* ‘кричати, гукати’, *Der Entrinnende* [7: 221] ‘той, що вислизає’ від *entrinnen* ‘уникати, вислизати’.

Загалом в семантиці самоназв розгляданого мотиваційного напрямку переважає позитивна характеристика, оскільки номінатор намагається створити привабливий для спілкування з аудиторією образ. Декілька позначень із негативними конотаціями, як-от, *Edith Schlimm* [9: 198] від *schlimm* ‘поганий’, *Der Unmaßgebliche* [7: 303] ‘неавторитетний’, засвідчують, імовірно, бажання автора підкреслити власну самокритичність.

Окремого розгляду потребують самоназви, мотивація яких ґрунтується на виділенні особливих, оригінальних прикмет денотата, як у випадку *Der blutige Ernst* [9: 425] ‘кривавий Ернст’, *Eisenbeiß* [9: 77] від *Eisen* ‘залізо’ та *beißen* ‘кусати’, *Dr. F.W.Pikant* [7: 45] від *pikant* ‘пікантний’, *Der Blumenreiche* [7: 234] ‘квітчастий, кольористий’. Характеристична функція таких іменувань досягається завдяки актуалізації переносного значення, образній інтерпретації лексичних мотиваторів. Всього зафіксовано 16 самоназв з даною мотиваційною ознакою.

Отже, реалізація номінаційного принципу "людина як така" у німецькій псевдонімії передбачає характеристичне називання за фізичними та психічними якостями людини, які автор вважає важливими для презентації себе як творчої особистості та комунікації з аудиторією. Слід також підкреслити, що розглянуті самоназви можуть відбивати як справжні, так і вдавані риси іменованої особи, що уможливило створення бажаного авторського образу. Пріоритетним для творчого називання є зображення психічних процесів (мислення, емоцій) та рис, що виявляються у поведінці та спілкуванні з іншими.

Крім функції умовної номінації особи, німецьким літературним самоназвам цього мотиваційного типу властиві також характеристична, оцінна, експресивна, символічна, функції стилізації та вираження самоіронії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Александрова Т. С. Словарь немецких личных имен: Происхождение, значение, употребление. – М: Русский язык, 2000. – 247 с.
2. Голомидова М. В. Искусственная номинация в русской ономастике. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 1998. – 232 с.
3. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. – М.: Рус. язык, 1986. – 840 с.
4. Дмитриев В. Под вымышленными именами // Русская речь. – 1969. – № 4. – С. 15 – 20.
5. Литвинов В. Д. Латинсько-український словник. – К.: Українські пропілеї, 1998. – 712 с.
6. Мурясов Р. З. Имя собственное в современном немецком языке. – Уфа: Изд-во Башк. ун-та, 1983. – 76 с.
7. Eumer W. Eymers Pseudonymen-Lexikon: Realnamen und Pseudonyme in der deutschen Literatur. – Bonn: Kirschbaum Verlag, 1997. – 627 S.
8. Kunze K. Dtw-Atlas. Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1988. – 229 S.
9. Weigand J. Pseudonyme. Ein Lexikon. Decknamen der Autoren deutschsprachiger erzählender Literatur. – Baden-Baden: Nomos Verlag, 2000. – 535 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Петрова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології КДПУ ім. В. Винниченка.
Наукові інтереси: антропоніміка, когнітивна лінгвістика, порівняльна типологія онімів німецької та української мов.

ОБ ИЗМЕНЕНИЯХ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЙ ФИКСАЦИИ СЛОВ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ

Ірина САЛАТА (Кривий Ріг, Україна)

У статті досліджуються зміни у лексикографічній фіксації слів політичної лексики російської мови новітнього часу, які можуть сприяти подоланню розбіжностей в розумінні та використанні лексики політичного дискурсу представниками різних політичних та ідеологічних груп.

The article deals with the changes in lexicographical fixation of words of the political lexicon in the Russian language of the latest time which may lead to the overcoming the contradictions in usage and understanding of the lexemes of the contemporary political discourse by the representatives of different political and ideological groups.

В современном украинском обществе, страдающем в настоящее время от многочисленных политических, межэтнических, межконфессиональных противоречий и конфликтов, ясно ощущается недостаток взаимного понимания, вызванный разнообразными идеологическими и политическими интересами различных слоев населения, партий, религиозных конфессий и других групп. Взаимное недопонимание вызвано различными факторами, в том числе и языковой разобщенностью, отжившими идеологическими стереотипами, которые выражаются, распространяются и поддерживаются средствами языка. Выявление и преодоление разногласий в понимании политической лексики поможет, в какой-то степени, урегулировать существующие в обществе противоречия.

Под политической лексикой мы понимаем комплекс тех лексических средств выражения политических взглядов и интересов, которые используются для коммуникации, как между политиками, так и между политиками и народом, то есть совокупность политической терминологии и того лексического пласта, который Т. Б. Крючкова выделяет как общественно-политическую лексику [2: 16].

Какие требования выдвигаются к лексике политического языкового общения? По мнению Е. К. Павловой, эта лексика должна соответствовать главному требованию, предъявляемому к политической лексике, – она должна быть, прежде всего, понятна всем участникам политического дискурса. Употребление этой лексики не должно вызывать

недоразумений, неоднозначного толкования явлений, неоднозначной их оценки и неадекватной эмоциональной реакции на них у участников дискурса вне зависимости от их национальной, культурной, конфессиональной или социальной принадлежности [4: 100].

Конечно, полное устранение неоднозначности невозможно, но как считает Е. К. Павлова, по крайней мере, эта неоднозначность не должна приводить к неприязни, конфликтам и конфронтации в обществе. К сожалению, непонимание и игнорирование различий в понятийной системе часто приводит к серьезным политическим ошибкам, к провоцированию и разрастанию внутренних конфликтов. И это не удивительно, ведь представители противоположных политических сил, например, коммунисты, социалисты и сторонники правых сил, хотя и говорят на одном языке, денотативные и особенно коннотативные значения таких слов как «демократия», «либерализм», «рыночные реформы» в их тезаурусах значительно различаются. Это свидетельствует о том, что формирование тезауруса каждого из участников коммуникации подвержено влиянию таких экстралингвистических факторов, как идеология и политические интересы, поэтому даже носители одного языка часто не могут достичь взаимопонимания в политическом дискурсе.

Необходимо отметить, что данное явление тесно связано с возникновением внутриязыковой политической полисемии и амбивалентной эмотивности многих словесных единиц (см. об этом: [1: 141]), что обусловлено расслоением бывшего советского общества, которое из общества единомышленников превратилось в неоднородный коллектив с социальными группировками, имеющими неодинаковые идеологические установки. В подъязыках различных политических направлений одни и те же лексические единицы приобретают разный смысл и, соответственно, разные (диаметрально противоположные) эмотивные (социальные) оценки. Поэтому в подъязыке антидемократического направления многие словесные знаки сохраняют свое прежнее советское звучание, а слова, называющие перестроечные концепты, употребляются только пейоративно.

В данной статье мы сделали попытку проанализировать изменения, происходящие в новейшее время в лексикографической фиксации политической лексики, что, возможно, поспособствует устранению разногласий и противоречий в трактовке словесных единиц данной лексической сферы.

Следует отметить, что в структуре лексического значения некоторых словесных знаков происходят процессы, связанные со снятием идеологизированных лексико-семантических вариантов и появлением новых ЛСВ. Например, в советское время у слова *левый* было зафиксировано два значения: «1. Политически радикальный или более радикальный, чем другие. 2. Мнимо радикальный, прикрывающий революционной фразой оппортунистическую, соглашательскую сущность» [ОЖ-88: 257-258]. В современных лексикографических источниках отсутствует второе значение этого слова. В БТС и СОШ семантика рассматриваемой лексики интерпретируется следующим образом: «*Левый*. Политически радикальный или более радикальный, чем другие, в противоп. *правому*» [СОШ: 321; БТС : 489]. В словарях Г. Н. Складневской зафиксировано два значения: «1. *В политике и в истории философской мысли*: радикальный, ориентированный на общественные и политические демократические преобразования; выражающий такие взгляды; противоп. *правый*. 2. Придерживающийся социалистических или коммунистических взглядов и революционных методов социальных преобразований» [ТСЯИ-98 : 352; ТССРЯ-2001: 411], причем второе значение отражает изменившуюся политическую обстановку в стране.

Проанализируем лексикографическую интерпретацию слова *правый*. В словаре С. И. Ожегова 1988 г. отмечается два значения данной словесной единицы: «1. *В политике*: консервативный, реакционный, враждебный всякому прогрессу. 2. *В рабочем движении*: враждебный марксизму-ленинизму, политике коммунистической партии, оппортунистический» [ОЖ-88: 468]. В СОШ и в БТС второе значение, отражающее советскую трактовку понятий, отсутствует: «*Правый*. *В политике*: консервативный, реакционный, враждебный всякому прогрессу» [СОШ: 577]; «Враждебный передовым течениям в политической и общественной жизни; консервативный, реакционный» [БТС : 954]. В словарях Г. Н. Складневской также фиксируется две дефиниции. Первая, по сути, совпадает с дефиницией в ОЖ-88, отличаясь от последней незначительными вариациями в

трактовке значения: *«Правый. 1. В политике и в истории философской мысли: консервативный, ориентированный на прошлое, выступающий против общественных и политических революционных преобразований; выражающий такие взгляды; противоп. левый»*. Дефиниция, представляющая второе значение, по своему содержанию прямо противоположна дефиниции, зафиксированной в ОЖ-88. Стоит заметить, что в ТСЯИ-98 это значение дается с пометой *зафиксировано впервые: «Правый. 2. В общественно-политической жизни Советского Союза, в период перестройки и (реже) в настоящее время: коммунистический и прокоммунистический, верный идеям марксизма, отвергающий демократические преобразования; выражающий такие взгляды»* [ТСЯИ-98: 494]. В ТССРЯ-2001 в трактовке этого значения исчезают семы 'реже' и 'верный идеям марксизма': *«Правый. 2. В общественно-политической жизни Советского Союза, в период перестройки и в настоящее время: коммунистический и прокоммунистический, отвергающий демократические преобразования; выражающий такие взгляды»* [ТССРЯ-2001: 495].

Таким образом, до середины 80-х годов XX века названные лексемы активно употреблялись в речи, но в значениях, полностью не соответствующих традиционной политической системе координат. В настоящее время словесные единицы получили следующие значения и оценочные знаки: *Правые*. Демократические элементы, сторонники экономического либерализма (положительная оценка); *Левые*. Коммунисты (отрицательная оценка) [ТСЯИ-98: 494].

Аналогичные изменения отражает лексикографическая интерпретация и слова *либерал*, которое в советское время имело определение *«Человек, который либеральничает, занимается вредным попустительством (устар.)»* [ОЖ-88: 261]. В настоящее время в словарных статьях происходит мена производной отрицательной семы 'занимается вредным попустительством' на нейтральную 'терпимо, снисходительно относящийся к кому-либо, чему-либо', как в БТС: *«Либерал. 1. Человек, терпимо, снисходительно относящийся к кому-либо, чему-либо»* [БТС: 355-356], и даже положительную, как в словарях Г. Н. Складневской: *«Сторонник политики либерализации общественных отношений; свободомыслящий человек»* [ТСЯИ-98: 355-356; ТССРЯ-2001: 415].

Как видим, словесная единица *либерал* приобретает в новейший период развития русского языка окраску, которую можно определить как не только нейтральную, но скорее даже эмотивно положительную.

Обдумывая перемещение понятий такого рода, В. Аксенов в сочинении «В поисках грустного беби» замечает: «В мире в виде фона для вполне отчетливой и наглой политики царит терминологическая, семантическая, лингвистическая и эстетическая неразбериха» [цит. по 3: 150]. Кроме слов *левый* и *правый*, это иллюстрируется такими примерами путаницы со словами *новые* и *старые русские*, *демократ*, *консерватор*, *радикал* и некоторыми др. В. Г. Костомаров подтверждает эту мысль, говоря о том, что для разных социальных групп и для разных этапов истории общества смысл слов в целом различен до полярности [3: 150].

Таким образом, тенденция исчезновения отдельных ЛСВ многозначных словесных единиц, связанная со снятием «идеологических наслоений», и появление новых ЛСВ, соответствующих современной политической обстановке, является одним из ярких процессов развития лексики в современном русском языке.

Точность понимания и употребления слов конкретной семантики в силу определенности их денотативного значения вызывает гораздо меньше затруднений и недоразумений, чем точность понимания и употребления слов с абстрактным значением и варьирующимся (колеблющимся) понятийным содержанием, что особенно характерно для области политики.

В этой сфере социальной деятельности говорящие и пишущие, в силу различий мировоззренческих установок, вкладывают в одни и те же слова разное, подчас резко различающееся понятийное содержание и, соответственно, разное коннотативное значение.

Поскольку слова существуют не сами по себе, а в определенном обществе, то политизация и деполитизация всегда сопровождается трактовку некоторых групп лексики и, соответственно, их официальную подачу в лексикографических трудах.

Такие слова, как *анархизм, антикоммунизм, буржуазия, демократия, капитализм, социал-демократия* и др., не просто утратили идеологизированные денотативные семы (далее они выделены нами), с помощью которых данные понятия трактовались как враждебные с точки зрения марксистско-ленинской идеологии, а произошла переориентация понятий, которая выражается в полностью измененных политизированных трактовках значений данных слов.

Рассмотрим некоторые примеры. В словаре С. И. Ожегова 1988 г. слово *капитализм* определялось так: «Общественный строй, при котором основные средства являются *частной собственностью класса капиталистов, эксплуатирующих труд наемных рабочих для извлечения прибыли* [ОЖ-88: 216]. В словарях Г. Н. Складневской и в БТС дается деполитизированная трактовка: «**Капитализм.** Общественный строй с высоким уровнем производства, гражданским обществом, развитым рынком и частной формой присвоения общественного продукта, прибыли» [ТСЯИ-98 : 285-286; ТССРЯ-2001: 328]; БТС: «Общественный строй, в основе которого лежат различные формы частной собственности на средства производства, рыночная экономика и гражданское общество, состоящее из двух основных групп – владельцы средств производства и наемные работники» [БТС: 416].

Словесная единица *демократия* в словарях советского времени имела определение: «Политический строй, основанный на признании принципов народовластия, свободы и равенства граждан», которое носило ярко выраженный политизированный характер, поскольку рассматривалось как два противоположных типа демократии, один из которых правильный – «*Социалистическая демократия – высший тип демократии, основанный на полном и фактическом народовластии*» – истинный и полный, а второй – неправильный: «*Буржуазная демократия – формально декларируемая власть народа при действительном господстве буржуазии*», о чем свидетельствуют выделенные нами семы. Трактовка данного слова в современных толковых словарях, в частности в словарях Г. Н. Складневской: «Государственный строй и организация всей жизни общества, основанные на признании народа источником власти и всеобщего равноправия в сочетании с широким кругом политических и гражданских прав и свобод; против. Тоталитаризм», демонстрирует процесс гармонизации политических тезаурусов [ТСЯИ-98: 130; ТССРЯ-2001: 207].

Слово *социал-демократия* в ОЖ-88 сопровождается дефиницией: «Возникшее в конце XIX века идейно-политическое направление в международном рабочем движении, первоначально ставившее своей целью революционную борьбу с капитализмом, а позднее переродившееся в *оппортунистическое реформистское течение*» [ОЖ-88: 614]. В современных толковых словарях приводится полностью измененное определение слова. В БТС читаем: «**Социал-демократия.** Общее название партий, движений и течений, объединяющих левые силы, ставящих своей целью социально-экономическое совершенствование общества путем его реформирования» [БТС: 1243]; в словарях Г. Н. Складневской *социал-демократия* определяется следующим образом: «Идейно-политическое движение, ориентирующееся на установление строя социальной справедливости, свободы и равенства демократическими методами, путем реформ» [ТСЯИ-98: 600; ТССРЯ-2001 :740].

Анархизм. Ныне нейтральное слово в словаре С. И. Ожегова 1988 г. определялось так: «*Враждебное марксизму мелкобуржуазное течение, проповедующее анархию, отрицающее всякую государственную власть (в том числе диктатуру пролетариата), организованную политическую борьбу и руководящую роль пролетарской партии*» [ОЖ-88: 24]. В современных лексикографических источниках слово имеет совершенно другое определение, соответствующее изменившемуся политическому и общественному сознанию. Исчезают семы ‘враждебное марксизму’, ‘мелкобуржуазное’, а также ‘отрицающее диктатуру пролетариата, руководящую роль пролетарской партии’, трактующие понятие с точки зрения марксистско-ленинской идеологии. В БТС читаем: «**Анархизм.** Общественно-политическое течение, отрицающее всякую государственную власть и организованную политическую борьбу, проповедующее неограниченную свободу личности» [БТС: 38]. В словарях Г. Н. Складневской зафиксировано: «**Анархизм.** Общественно-политическое течение,

отрицающее государственную власть, проповедующее свободу личности» [ТСЯИ-98: 49; ТССРЯ-2001 : 19], причем в ТССРЯ-2001 слово дано с пометой *полит.*

Либерализм. Словарь С. И. Ожегова 1988 г. содержит следующее толкование: «*Буржуазное* идеологическое и политическое течение, объединяющее сторонников парламентского строя и *ограниченных буржуазно-демократических свобод*» [ОЖ-88: 261]. В СОШ семы ‘буржуазное’, а также ‘ограниченные буржуазно-демократические свободы’ отсутствуют, а определение, передающее обновленную семантику слова, звучит так: «Идеологическое и политическое течение, объединяющее сторонников *демократических свобод* и *свободного предпринимательства*» [СОШ: 326]; из дефиниции, предлагаемой БТС, также исчезает сема ‘буржуазное’, а конкретизатор ‘ограниченные буржуазно-демократические свободы’ заменяется на ‘широкие политические свободы’ [БТС: 496]. Лишены каких-либо идеологизированных компонентов и толкования этого слова в словарях Г. Н. Скляревской: «**Либерализм.** Одно из влиятельных общественно-политических течений, в центре внимания которого находится понятие свободы человека от социально-политических форм контроля со стороны государства [ТСЯИ-98 : 356; ТССРЯ-2001: 416].

Антикоммунизм. В ОЖ-88 слово имеет следующую трактовку: «*Главная идейно-политическая доктрина империализма, основным содержанием которой является клевета на социалистический строй, фальсификация политики и целей коммунистических партий, учения марксизма-ленинизма*» [ОЖ-88: 25]. В современных словарях дается деполитизированное определение этого слова: «Идеология и политика, направленные против коммунизма» [СОШ: 26; БТС: 41; ТСЯИ-98: 53; ТССРЯ-2001: 25]. В ТССРЯ-2001 лексема сопровождается пометой *полит.*, что свидетельствует о закреплённости данных значений за сферой современной политической жизни.

Таким образом, можно сказать, что в настоящее время происходит процесс освобождения слов от политических и идеологических довесков.

Во многих случаях в процессе актуализации лексические единицы рассматриваемой тематической группы утрачивают идеологизированную сему ‘враждебный прогрессу’. Например, происходит снятие названной идеологизированной семы в слове **консервативный**. В словаре С.И. Ожегова 1988 г. дается следующая дефиниция этого слова: «*Враждебный всяким нововведениям, отстаивающий неизменность чего-нибудь, косный*» [ОЖ-88: 235]. В СОШ конкретизатор «враждебный всяким нововведениям» изменен на более нейтральный вариант «*противящийся каким-н. нововведениям*», ср.: «**Консервативный.** Отстаивающий неизменность чего-н. (политического строя, быта), *противящийся каким-н. нововведениям*» [СОШ: 290]. В словарях Г. Н. Скляревской зафиксированы два значения, трактовка которых не включает названную идеологизированную сему: «**Консервативный.** 1. Традиционный, опирающийся на традиции; сохраняющий старое, надежно зарекомендовавшее себя. 2. Отстаивающий неизменность в общественном устройстве и политике; противоположное – революционный, реформаторский» [ТСЯИ-98: 323-324; ТССРЯ-01 : 375].

В свете вышесказанного можно выделить несколько задач, стоящих перед лингвистами в сфере политической лексики, – это выявление политических тезаурусов различных групп, семантический анализ не только денотативных, но и коннотативных значений политической лексики, выявление сходства и различий разных тезаурусов, и в результате гармонизация политических тезаурусов за счет расширения области взаимного соответствия политической лексики.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Заварзина Г. А. Семантические изменения общественно-политической лексики русского языка в 80-90-е годы XX века (по материалам словарей и газетной публицистики): Дис. ... канд. филол. наук. – Воронеж, 1998. – 220 с.
2. Крючкова Т. Б. Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии. М., 1989. – 16с.
3. Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи. – СПб: Златоуст, 1999. – 318 с.
4. Павлова Е. К. Лексические проблемы глобального политического дискурса // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2005. – 98-111 с.

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ

БТС – Большой толковый словарь русского языка / Под ред. С. А. Кузнецова. – СПб.: «Норинт», 2000. – 1535 с.

ОЖ-88 – Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 20-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1988. – 750 с.

СОШ – Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / РАН, Институт русского языка им. В. В. Виноградова, 4-е изд., доп. – М., 2001. – 944 с.

ТСЯИ-1998 – Толковый словарь русского языка конца XX в. Языковые изменения / Под ред. Г. Н. Складарской. РАН, Институт лингвистических исследований. – СПб.: Фолио-Пресс, 1998. – 700 с.

ТССЯИ-2001 – Толковый словарь современного русского языка. Языковые изменения конца XX столетия / Под ред. Г. Н. Складарской. – М.: Астрель Аст, 2001. – 894 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Салата – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови з методикою викладання Криворізького державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: лексикологія російської та англійської мов.

СЕМАНТИЧНІ ДЕРИВАТИ У СКЛАДІ ТЕРМІНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Оксана ПОДВОЙСЬКА (Херсон, Україна)

У статті розглянуто особливості термінотворення понять соціальної ринкової економіки способом семантичної деривації, встановлено основні типи ознак, за якими відбувається переосмислення та виявлено напрями перенесення значень за асоціацією з поняттями окремих галузей людської діяльності.

The peculiarities of the term-building of social market economy notions by the method of semantic derivation are investigated in this article. The basic types of teachers by which the re-comprehension occurs are determined and the directions of transfer meanings (metaphor) through an association with the concepts of different human activity fields are established.

Термін як носій наукової та пізнавальної інформації є першоджерелом формування та поглиблення знань у суспільстві, служить основою і гарантом соціальної активності та реалізації прав індивідуумів на освіту. Процес термінотворення є соціальним явищем, органічною частиною соціального розвитку. Саме тому становлення, розвиток та функціонування термінів як одиниць мовної та поняттєвої системи потребує постійної уваги науковців.

Загальний аналіз сучасного стану німецької мови засвідчує фактичну відсутність випадків виникнення самостійних нових слів для вираження нових концептів, що було характерним на початковому етапі розвитку мови. На цей факт вказував ще Е.Сепір: „Ні одна мова не може виражати кожну конкретну ідею через самостійне слово або кореневий елемент. Конкретність досвіду безмежна, але ресурси найбагатшої мови обмежені” [5: 34]. Тобто, тут має місце явище дивергенції між безмежністю людського досвіду та обмеженістю ресурсів словникового складу мови, яка (дивергенція) має трансцендентний характер, тобто властива всім мовам світу.

Одним з продуктивних способів номінації на сучасному етапі розвитку мови є семантична номінація, коли звукова оболонка вже наявного слова використовується для позначення нового поняття. У ракурсі досліджуваної проблеми можна говорити про семантичне термінотворення в лексичній підсистемі німецької мови – соціальної ринкової економіки. Цей тип номінації, який стосовно термінології називається термінологізацією, є результатом семантичної деривації в межах наявної лексичної одиниці загальноживаної лексики і ґрунтується на різних видах перенесення та змін значення. При компонентному аналізі фактичного матеріалу, утвореного шляхом метафоризації у кількості 300 терміноодиниць, ми виявили у 60 термінів (20%) такі поширені типи ознак, що пов’язані із зовнішньою характеристикою об’єкта порівняння:

1) форма (28,4%): *die Preisschere* “ножиці цін” [8: 207];

2) просторові характеристики (21,6%): *der Engpaß* “вузьке місце” (напр., в економіці, тобто певна галузь, яка характеризується певними недоліками); від цього спеціального значення утворюється інше „дефіцит, нестача” [2: 176]; часто тут виражається сема „напрямок“, особливо “вгору – вниз”: *hochschrauben* “підіймати (ціни)” [2: 269], до речі, в цьому разі відбувається й перенесення за схожістю форми від компонента “*Schraube*” “гвинт”;

3) колір (18,4%): *der Schwarzmarkt* “чорний ринок” [8: 231], де компонент “*schwarz*” має значення “нелегальний”, “незаконний”;

4) величина (13,3%): *der Großbetrieb* “велике підприємство” [2: 246], де компонент “*groß*” переходить від просторового до кількісного розміру, тому що величина підприємства визначається кількістю його співробітників; *kurzfristig* “короткостроковий” [2: 325] – від просторового до часового розміру;

5) результат процесу, стан (10%): *liegenbleiben* “не знаходити збуту (про товар)” [2: 337], *daniederliegen* “перебувати в занепаді” [2: 137].

6) кількісна ознака (8,3%): *die Dutzendware* “бросовий товар” [2: 156], від *Dutzend* „дюжина”; *das Zweisystem* “система окремого фінансового та виробничого обліку (на великих підприємствах)” [2: 601];

Як зазначалось вище, в досліджуваній лексиці більшою мірою (були виявлені 240 терміноодиниць із 300, що становить 80%) використовується перенесення значення за подібністю ознак, що пов’язані із внутрішньою характеристикою об’єкта порівняння, а саме таких:

1) властивість (23,3%): *die Hartwährung* “тверда валюта” [2: 262], *der Leerverkauf* “фіктивний продаж; спекуляція на різниці курсів” [3: 326] похідне від *leer* “пустий”;

2) пресупозиція (22,1%): *die Schwesterfirma* “однотипна фірма” [2: 461]; *die Enkelgesellschaft* “товариство – внук, внучате підприємство” [2: 176]. У цьому типі слід також виділити метафоричні позначення з елементами – топонімами, іменами вчених-економістів, видатних людей, винахідників, політиків: *Harvard-Barometer* “Гарвардський економічний барометр (кон’юнктури)” [3: 252]; *Marschall-Plan* “план Маршала” [3: 375]; *Dow-Jones-Index* “індекс Доу-Джонса [8: 68];

3) функція (20%): *der Mantel* “акція без купонного аркуша (основна частина цінного паперу)” [2: 345] є прикладом подвійного перенесення від значення “покривало; вид; прикриття” [1 (2:58)], яке, в свою чергу, послугувало основою для значення “пальто; плац, шинель, шуба” [1 (2: 58)], тобто метафоризація здійснюється через перенесення значення за схожістю загальної функції – “прикриття”, пор. вживання в загальноновживаній лексиці німецької мови *bemünteln* “що-небудь приховувати, покривати, завульовувати, тощо” [1 (1: 232)];

4) вплив на людей (19,6%): *die Lasten* “податки, борги” [289, с. 330], від “*Lasten*” “важкість, ноша; тягар” [1 (2: 17)];

5) діяльність та супутні їй обставини (15%): *das Geldhamstern* “тезаврування грошей, накопичення грошей як багатства” [2: 228], де перенесення значення відбулося у головному компоненті *Hamstern* від *Hamster* “хом’як” – тваринка, що безперервно трудиться поповненням своїх запасів, і саме на цьому будується спеціальне значення.

Характеризуючи метафоричні утворення аналізованої сфери з використанням термінів, можна виділити дві основні групи: 1) терміни соціальної ринкової економіки, що містять метафори, вже кодифіковані словниками; 2) терміни, ще не зафіксовані в словниках (найчастіше вони є авторськими метафорами, виявляючи при цьому основне призначення метафори в мові науки – служити знаряддям мислення). Аналіз цих двох груп термінів виявив основні напрями перенесення значень термінів соціальної ринкової економіки у процесі їх метафоризації, пов’язані з різними діями, процесами, професійною спрямованістю тощо. Ці напрями Дж.Лакофф та М.Джонсон називають метафоричними моделями [4], завдяки яким можливо встановити механізми асоціації концептів, що відображають різні фрагменти картини світу, з поняттями. Отже, у сфері соціальної ринкової економіки зустрічаються такі метафоричні моделі:

Антропометричні (антропоцентричні) моделі. Одною з найпоширеніших моделей метафоричного перенесення значення є антропометрична (26,7% від 300 термінів, утворених шляхом метафоризації), сутність якої полягає в переміщенні семантичного змісту з концептуальної сфери “людина” в концептуальну сферу “соціальна ринкова економіка”. Як слушно зауважує О.В.Чуєшкова, специфічною особливістю сучасного процесу метафоризації є саме процес “оживлення” світу, оскільки мова є антропоцентричною за своєю природою, вона притаманна людині, й уся мовна категоризація об’єктів і явищ зовнішнього світу орієнтована на людину [6: 61].

В основі перенесення тут лежать асоціації з людським організмом, з особливостями його функціонування, його станів, психоемоційних характеристик тощо, напр.:

Gleichwohl wird die Inflation in diesem Jahr nur in Ansätzen wiederaufleben (інфляція оживає) [7: 21]. *Weitere positive Elemente der Konzernbildung sind ..., die Ausschaltung einer ungesunden, ruinösen Konkurrenz* (нездорова, руйнівна конкуренція)... [7: 59]. *Die Bank darf bei ihr ruhende Wechsel* (відпочиваючий вексель)... *vorlegen* [7: 107]. *Die Silberunze kletterte* (унція срібла дерлася) *noch stärker ...* [15]. *Vor allem die im Ausland immer wieder betonte deutsche Verantwortung für eine temperamentvollere Weltkonjunktur* (темпераментна світова кон'юнктура) *trug mit dazu bei ...* [7: 135]. *Unter Wettbewerbsgesichtspunkten bemühen sich die japanischen Industrien* (японська промисловість намагається)... [15].

Велика кількість таких термінів, що утворилися шляхом перенесення антропометричних характеристик, вже закріплені в спеціальних словниках: *Enkelgesellschaft* (товариство-внук), *Tochtergesellschaft* (дочірнє товариство), *Geschäft mit der öffentlichen Hand* (державні органи влади – від *Hand* “рука”), *Flaute* (млявість, застій) *im Handel, Firmenmantel* (сукупні права акціонерної компанії на участь – від *Mantel* “пальто, покривало; прикриття”) тощо.

Метафоричні моделі, що поєднують поняття науки та техніки соціальної ринкової економіки. Наступною за чисельністю є метафорична модель, в якій поєднуються концептуальні характеристики понять, процесів різних галузей науки й техніки з поняттями соціальної ринкової економіки (24,2% від 300 термінів, утворених метафоризацією), напр.:

Denn ein geldpolitischer Impuls (фінансово-політичний імпульс) *für die Wirtschaft ist nicht abzusehen* [15]. *Hinzu kommt die weiterhin günstig erscheinende Bewertung deutscher Dividententitel und eine ausgesprochene positive Börsenstimmung, ohne daß bereits eindeutige Indikatoren* (індикатори) *für eine Überhitzung auszumachen wäre.* [15]. *Schon von Aftalion ist mit Hilfe des Akzeleratorsprinzips* (принцип акселератора) *begründet worden, weshalb die Investitionsentscheidungen der Unternehmen dazu tendieren, die Schwankungen* (коливання) *der wirtschaftlichen Aktivität beträchtlich zu verstärken* [7: 48]. *Die Börsen übernehmen die für den Bankapparat* (банківський апарат) *äußerst wichtiger Funktion der Konsolidierung kurzfristiger Bankschulden ...* [15]. *Die Skala* (шкала) *der Unternehmensgrößen im Einzelhandel ist weit gespannt* [9]. *Der private Verbrauch ... und folgt daher eher der Konjunkturentwicklung, als dass er einen eigenständigen Konjunkturmotor* (мотор кон'юнктури) *darstellt* [9].

Природничі моделі конструюють поняття соціальної ринкової економіки на основі асоціацій природного світу. У досліджуваній термінології було виявлено значну кількість таких термінів (15% від 300 термінів, утворених метафоризацією), серед них є як закріплені в словниках терміноодиниці (*Preislawine* “лавина цін”, *Kapitalabfluß* “відтік капіталу”, *Geldstrom* “грошовий потік”), так і авторські метафори:

So hatte es über Jahre geboomt, der Konsum florierte (квітла), *doch er basiert auf Pump* [15]. *Die mit der Anbindung der neuen Bundesländer ausgelöste Kaufwelle* (купівельна хвиля) *ostdeutscher Kunden hat dem Handel im alten Bundesgebiet viel Geld in die Kassen gespült* (хвиля викинула багато грошей) [15]. *Mit zunehmender und weltweiter Eintrübung des konjunkturellen Klimas* (погіршення кон'юнктурного клімату) *hat sich nämlich die Einstellung gegenüber der Neuverschuldung gewandelt* [9]. *Eine deutliche Verbesserung des Konsumklimas* (споживчий клімат) *signalisieren die Ergebnisse der Befragungen der Gesellschaft für Konsumforschung* [15]. *Als „Bank des Staates“ ist sie Kassenshalterin und (im festabgesteckten Rahmen) Kreditquelle* (джерело кредиту) *für den Bund ...* [7: 20]. *Der Preiseinbruch* (обвал цін) *bei Mineralöl und anderen Rohstoffen hat damit auch im deutsch-deutschen Warenaustausch seine Spuren hinterlassen* (залишив свої сліди) [15].

Меншою мірою представлені в досліджуваній термінології моделі, що побудовані на зіставленні з реаліями архітектури та будівництва (10,1% від 300 термінів, утворених метафоризацією). Найбільшою популярністю при метафоризації користуються назви будівель та їхні частини. Хоч кількість таких метафоризованих термінів незначна, проте вони характеризуються частотністю:

Die Sparkassen mit ihren Landesbanken als Dachorganisationen (головна організація від *Dach* “дах”) *bestreiten heute ebenso das Auslands- und Industriekreditgeschäft ...* [15].

Preissegmentierungsstrategien bei größeren Unternehmen und das finden von Preisnischen (цінові ніші) durch kleine Unternehmen schaffen am Ende mehr Gewinn [13]. Marktnischen (ринкові ніші) und damit den aus der Perspektive der Angebotssicht bearbeitenden Unternehmen (Nischenkonkurrent (конкурент у ніші), Nischenanbieter (суб'єкт пропозиції у ніші)) wird eine hohe Rentabilität aufgrund spezifischer Nischeneconomies (економіка ніші) nachgesagt [9].

Просторові моделі (9,4% від 300 термінів, утворених метафоризацією). Вони допомагають відображати поняття соціальної ринкової економіки через перенесення семантичних ознак “простір”, “напрямок вверх”, “напрямок вниз”, напр.:

Robert A. Mundell erkannte in seiner Theorie des optimalen Währungsraumes (валютний простір, валютна зона) einen Nachteil einer Währungsunion [9]. Einige Staaten waren bereits eine Währungsunion mit anderen Teilnehmern der Eurozone (євро-зона) eingegangen... [9]. Für Mindestumsatz, Mindestspielraum (мінімальний вільний простір) und Preisspielraum (вільний ціновий простір) gelten folgende Voraussetzungen: die vom Umsatz direkt abhängigen Aufwendungen befinden sich in der Erfolgsstaffel vor der Zwischensumme... [14]. Hinsichtlich der Art des Zusammenschlusses unterscheidet man horizontale und vertikale Konzerne (горизонтальні та вертикальні концерни) [9].

Темпоральні моделі (7,8% від 300 термінів, утворених метафоризацією). Чинник часу відіграє суттєву роль у житті людей, і сфера соціальної ринкової економіки не є винятком, особливо в контексті укладання, виконання угод, напр.:

Das Instrumentarium unterliegt dem Selbsttragungsumsatz, Anhaltspunkte dafür, dass das Kurzfristgeschäft (короткострокова операція) das mittel- und langfristige Geschäft (середньота довгострокова операція) finanziell stützt, bestehen nicht [10]. Der Zeitwert (вартість основних та обігових коштів на момент оцінки) eines Wirtschaftsgutes (einer Anlage) ist der um die Summe der bisherigen planmäßigen Abschreibungen verminderte Anschaffungswert [9].

Трапляються **моделі**, побудовані на поєднанні понять соціальної ринкової економіки з поняттями **військової сфери та медицини** (6,8% від 300 термінів, утворених метафоризацією). Наявність перших пояснюється жорсткими умовами ринку, які можна порівняти з військовим життям, постійною конкуренцією, що є невід'ємним складником соціальної ринкової економіки, напр.:

Viele Unternehmer versuchen allerdings, den Konkurrenzkampf (конкурентна боротьба) dadurch zu umgehen, dass sie wettbewerbshemende Absprachen und Marktvereinbarungen untereinander treffen und gemeinsam gegen unliebsame Außenseiten vorgehen [9]. Unter Wettbewerbsgesichtspunkten bemühen sich die japanischen Industrien regelmäßig darum, neue Produkte so kurz wie möglich nach der Einführung im eigenen Lande auch im Ausland zu forcieren (форсувати) [15].

Медичні реалії не надто перетинаються з реаліями соціальної ринкової економіки, але загальний напрямок – антропометричні властивості, обумовлює поєднання понять цих, на перший погляд, несумісних сфер, напр.:

Der angeschlagene Hotelkonzern Dorint muss erneut mit einer millionenschweren Kapitalspritze (вливання капіталу) stabilisiert werden [15]. Plötzlich reicht das bisherige Budget nicht mehr aus und die Jugendlichen bitten um Kredit bei den Eltern; ständige zusätzliche Finanzspritzen (фінансові вливання) sind hier keine dauerhafte Lösung [11]. Finanzfieber (фінансова лихоманка) gebiert strategische Krisen [12].

Особливості семантичної структури терміна соціальної ринкової економіки, утвореного в процесі метафоризації, виявляються, як свідчить проаналізований матеріал, завдяки його семантичному оточенню, визначаючи, які семи реалізуються повністю, стають провідними, а які посідають другорядне положення.

У межах спеціального контексту, як слушно зазначає О.В.Чуєшкова, з'являється можливість встановити співвідношення між терміном в тексті та його значенням, зафіксованим у словнику [6: 78]. Отже, було встановлено, що метафоричне значення терміна соціальної ринкової економіки може повністю або частково відповідати словниковій дефініції. Слід також зазначити, що термін у формі оригінальної метафори досягає значного стилістичного ефекту лише тоді, коли процес метафоризації базується на чітких асоціативних зв'язках, сприйняття яких не викликає у носіїв мови труднощів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Большой немецко-русский словарь: В 3 т. / Сост. Е.И.Леппинг, Н.П.Страхова, Н.И.Филичева и др.; Под общ. рук. О.И. Москальской. – 4-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1998. – Т. 1-3.
2. Немецко-русский экономический словарь. / Сост.: И.С.Блях, Л.Т.Багма. – 4-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 2001. – 664 с.
3. Новый немецко-русский экономический словарь. / Сост. В.А.Салищев, Х.Дикс. – М.: Руссо, 1997. – 593 с.
4. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с. – Бібліогр.: с. 124-144.
5. Сепир Э. Введение в изучение речи. – М., Л.: Соцэргиз, 1934. – 204 с.
6. Чушкова О.В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01; – захищена 26.02.2003. – Харків, 2002. – 192 с. – Бібліогр.: с.161-189.
7. Basiswissen Wirtschaftsdeutsch: Stoffgebiete und Fachwortschatz. / Herausgegeben von B. Designer, H.W. Frischkopf, U.Scheck, H.W.Seliger: iudicium Verlag GmbH München, 1999. – 278 S.
8. PONS Fachwörterbuch Marktwirtschaft. Немецко-русский словарь, русско-немецкий глоссарий / Сост.: Rathmayr R. – К.: Методика, 2004. – 432 с.
9. Die freie Enzyklopädie Wikipedia. – Режим доступу до головної сторінки: <http://de.wikipedia.org/wiki>. – Заголовок з екрану.
10. Deutscher Bundestag. Datenbanken. DIP – Dokumentations- und Informationssystem für Parlamentarische Vorgänge – Режим доступу: <http://dip.bundestag.de/>. – Заголовок з екрану.
11. Netbank. Europas erste Internet Bank. – Режим доступу: <http://www.netbank.de/NB>. – Заголовок з екрану.
12. Neue Solidarität – Finanznachrichten. – Neue Solidarität. – № 42. – 2000. – Режим доступу до журналу: <http://www.solidaritaet.com/neuesol/2000/42/finanz2.htm>. Заголовок з екрану.
13. Treffpunkt – Fenster. Europamärkte, Entwicklungen, Erfolgsmodelle und Emotionen. – Режим доступу до журналу: <http://www.treffpunkt-fenster.de/portal/5517.html>. – Заголовок з екрану
14. Unternehmensdiagnose. – 15.11.2004. – Режим доступу до журналу: <http://www.huebner.at/unternehmen/contentfiles>. – Заголовок з екрану.
15. Welt Online. – Режим доступу до журналу: <http://www.welt.de>. – Заголовок з екрану.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Подвойська – старший викладач кафедри іноземних мов та кафедри теорії та практики перекладу Херсонського національного технічного університету

Наукові інтереси: термінологія сучасної німецької мови

**ОНОМАСТИКА Й АПЕЛЯТИВНА ЛЕКСИКА НЕВІДОМОГО ПОХОДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ДОІНДОЄВРОПЕЙСЬКОГО СУБСТРАТУ
(на матеріалі слов'янських та германських мов)**

Сергій БОРЩЕВСЬКИЙ (Київ, Україна)

У статті здійснено короткий критичний огляд результатів вивчення неетимологізованих лексем слов'янських та германських мов у поєднанні з авторським дослідженням лексики невідомого походження сучасної англійської мови. Припускається належність виявлених лексичних одиниць до гетерогенного доіндоєвропейського субстрату.

In the article a brief critical review of the vocabulary of unknown origin studies in Slavic and Germanic languages is given combined with preliminary results of the author's research into the above category of words in modern English. It is presupposed that the vocabulary specified belongs to the heterogeneous pre-Indo-European substratum.

Аналіз етимологічних словників сучасних та класичних європейських мов [6; 23; 25; 27–36] дає підстави стверджувати, що вони містять потужний шар лексики, яка задовільно не етимологізується на індоєвропейському мовному ґрунті. Для більшої частини таких лексем авторитетні лінгвісти припускають остаточно не з'ясоване доіндоєвропейське (праєвропейське, альпійське, карпато-балканське, середземноморське, малоазійське) походження з давніх неіндоєвропейських мов середземноморського басейну, що є аргументом на користь підтримуваної значною частиною вчених тези про виникнення індоєвропейських мов унаслідок накладання мови індоєвропейців, котрі розселилися, на неоднакові доіндоєвропейські субстрати (мови-підоснови) [16: 6]. Мовні субстрати, пов'язуючи сучасні мови з попередніми мовами тих чи інших територій, відбивають у собі історичну наступність мов і культур, що в кожному конкретному випадку потребує ретельного і всебічного вивчення шляхом синтезу лінгвістики з історією, археологією, антропологією та іншими суміжними науками [22: 4].

Ідея наявності доіндоєвропейського субстрату в сучасних європейських мовах пройшла довгий і складний шлях від розпливчастих гіпотетичних тверджень окремих учених першої половини ХХ ст. (А. Мейє, В. Махек, С. Младенов та ін.) до чітко структурованих

етноцентричних концепцій останніх 10–15 років (Ю. Л. Мосенкіс, О. В. Маловічко, С. В. Конча), що змушують докорінно переглянути низку постулатів сучасної індоєвропейістики.

Цікаво, що доіндоєвропейське походження деяких лексем визнають навіть ті лінгвісти, яких аж ніяк не можна зарахувати до прибічників теорії доіндоєвропейського субстрату. Зокрема, автори [25] на чолі з російським мовознавцем О. М. Трубачовим, аналізуючи праслов'янський лексичний фонд, дійшли висновку, що такі слова, як **bara* „болото, калюжа” [25 (1: 153)] і **makъ* „мак” [25 (17: 149)] не етимологізуються на індоєвропейському ґрунті, а отже можуть розглядатися як мовні релікти, котрі лишилися у спадок від доісторичного (тубільного, автохтонного) населення Європи. Однією з найменш критичних щодо неіндоєвропейських етимологій є словникова стаття, присвячена лексемі **lьnъ* „льон” [25 (17: 87)].

З іншого боку спостерігаємо надмірне захоплення теорією доіндоєвропейського субстрату з боку вже згаданих учених Ю. Л. Мосенкіса, О. В. Маловічка, С. В. Кончі та ін., котрі значною мірою перебувають під впливом т. зв. „яфетичної” теорії, висунутої на початку ХХ ст. одіозним академіком М. Я. Марром, у ставленні до наукового доробку якого, на нашу думку, треба позбутися низки усталених стереотипів. Ідеться передусім про реабілітацію ранніх праць видатного кавказознавця, написаних ще до складення його хибного „палеонтологічного” методу, в основу якого було покладено горезвісний „чотириелементний” аналіз, що зіпсував пізні здобутки вченого і поставив значну частину його спадку за межі робочого ходу науки. Ранні праці було поховано під методом та одіозністю, що оточує ім'я Марра в цілому, і забуто, на думку деяких сходознавців, незаслужено [5: 7]. Безперечним є той факт, що саме академік М. Я. Марр випередив сучасних істориків та археологів, які пишуть про появу кавказьких племен із культурною місією в доісторичній Європі, про що свідчить наявність в англійській мові слідів іберійської мови перших поселенців на Британських островах. Починаючи з 80-х рр. ХХ ст. вчені дедалі впевненіше заявляють про потужний кавказький компонент баскської та етрусської мов – мов, які досі у більшості джерел відносять до генетично ізольованих [8: 70, 490–491; 10].

З огляду на вищесказане, можемо стверджувати, що зважене ставлення до використання кавказько-баскологічної спадщини М. Я. Марра принесе лише користь науці ХХІ століття.

Серйозним аргументом на користь наявності доіндоєвропейського субстрату у слов'янських мовах є слов'янська (особливо українська) ономастика, етимологія якої не знаходить задовільного індоєвропейського пояснення.

Традиційно і, як слід гадати, небезпідставно найважливіше місце у топонімічних студіях відводять назвам водойм – гідронімам [24: 3].

Упорядник „Топонімічного словника України” М. Т. Янко, приєднуючись до концепції Т. В. Гамкрелідзе і В. В. Іванова про розташування індоєвропейської прабатьківщини на Близькому Сході і дальше розселення індоєвропейців на євразійських теренах, починаючи з V–IV тисячоліть до н.е. через територію Ірану, Середньої Азії і Казахстану, пише про тривале співіснування (протягом двох тисячоліть) автохтонного населення Європи з прибульцями з далекої Азії, що завершилося остаточною індоєвропеїзацією європейського континенту у II–I тисячолітті до н.е. [26: 4]. Єдиним живим продовженням мовного світу доіндоєвропейської Західної Європи є, як уже зазначалося, баскська мова.

Ю. Л. Мосенкіс, проаналізувавши монографію Л. Т. Масенко „Гідронімія Східного Поділля”, виявив понад 50 гідронімів нез'ясованого походження, напр. *Баран, Витава, Питай, Південний Буг, Ровзик, Синарна, Тітлич* тощо. Як бачимо, серед вищенаведених назв річок є як мікро- (*Витава*), так і макрогідроніми (*Південний Буг*). Учений зауважує, що деякі неслов'янські гідроніми мають задовільне пояснення на матеріалі інших індоєвропейських (балтійських, палеобалканських, іноді германських), а також неіндоєвропейських (тюркських, фінно-угорських) мов, і не погоджується з позицією О. М. Трубачова, який не враховує на території України гідронімів середземноморсько-кавказького мовного шару [17:

120]. Наявність неслов'янської і навіть неіндоевропейської, зокрема кавказької, топоніміки визнають і деякі інші дослідники [21].

Промовисті свідчення на користь доіндоевропейського субстрату слов'янських мов дають не лише загальні і власні назви (особливо українська гідронімія), а й фонетична типологія, вагому роль субстрату у витворенні якої підкреслював ще А. Мейє [12: 68–69].

На особливу увагу заслуговує чітко структурована концепція українського мовознавця Ю. Л. Мосенкіса, який ґрунтовно дослідив проблему походження, прояву і функціонування доіндоевропейського субстрату в сучасній українській мові, здійснивши системну реконструкцію мови трипільської культури. У ході дослідження дістала наукове підтвердження гіпотеза виникнення праслов'янської мови внаслідок накладання індоевропейських діалектів на трипільський мовний субстрат відкритоскладового типу. Результати реконструкції Ю. Л. Мосенкіса виклав у книзі „Мова трипільської культури”, а також у „Трипільському прасловнику української мови” (ТПСУМ) та численних публікаціях. Водночас, на нашу думку, подальшого уточнення й обґрунтування потребує етимологія низки розглянутих у ТПСУМ лексем, а саме *кермо* (с. 24), *кінь* (с. 26), *крісло* (с. 33), *марга* (с. 40), *мідь* (с. 44), *орь* (с. 48), *Оскіл* (с. 48), *Убідь* (с. 61), *Хорол* (с. 64). Фантастичним видається припущення про кореляцію слова *мухомор* із догрецьким субстратним **mykes* «гриб» і відповідно назвою столиці балканської культури II тис. до н. е. міста *Mykenai* «Мікени», що нібито пов'язана з культовою практикою вживання грибів, які містять галюциногени (с. 46). Прозорість походження вищезгаданої назви отруйних грибів від праслов'янського **тихоморь* (основоскладання на базі індоевропейських коренів) не викликає жодних сумнівів [6 (3: 543); 25 (20: 176)].

Що стосується доіндоевропейського субстрату у германських, кельтських та романських мовах, то його існування, як правило, визнають, щоправда, протягом останніх десятиліть недостатньо досліджують на конкретному мовному матеріалі.

Ю. Л. Мосенкіс, посилаючись на результати дослідження А. О. Білецького, констатує, що назви основних річок Іспанії (*Гвадалквір*, *Гвадіана*, *Дуеро*, *Мінью*, *Тахо*, *Хукар*, *Ебро*), Франції (*Гаронна*, *Дордонь*, *Жиронда*, *Луара*, *Марна*, *Рона*, *Сена*) та Німеччини (*Везер*, *Маас*, *Майн*, *Мозель*, *Рейн* та ін.) не знаходять задовільного етимологічного пояснення [17: 117].

Послідовно заперечуючи наявність доіндоевропейського субстрату на Балканському півострові, болгарський індоевропеїст академік В. І. Георгієв визнає його існування у Північній і Західній Європі, про що свідчить наведений ним список гідронімів, які вчений відносить до субстратних доіндоевропейських [4: 259].

Пропонована нижче інформація є спробою автора даної статті розпочати самостійний пошук неетимологізованих лексем у сучасній англійській мові – мові народу, історія якого тісно пов'язана з мовним світом передісторичної Європи, а отже, становить для майбутнього етимолога неабиякий інтерес з точки зору доіндоевропейського субстрату, що допоможе глибше зазирнути у сиву давнину й краще зрозуміти наші витоки.

Найбільш ґрунтовні етимологічні дослідження лексичного складу англійської мови здійснено трьома видатними вченими ХХ століття К. Оніонзом, Р. Барнхартом та Е. Кляйном.

Опрацювання нами академічного „Оксфордського етимологічного словника англійської мови” за редакцією К. Оніонза [32] дало змогу виявити близько 2 000 неетимологізованих (невідомого або сумнівного походження) лексем, серед яких чимало культурних термінів, звукосимволічних утворень, жаргонізмів із пізньою писемною фіксацією, а також запозичень із мов американських індіанців, що не можуть служити джерелом вивчення доіндоевропейського субстрату.

Словник містить майже 600 лексичних одиниць, що не мають надійних індоевропейських відповідників за межами германських мов. Вилучивши з цього числа звукосимволічні утворення та жаргонізми, отримаємо 350 лексем, які умовно можна поділити на такі основні тематичні групи (у дужках вказано кількість слів) :

1) рослинний світ (28): *dill* „кріп”, *heather* „верес”;

- 2) тваринний світ (52): *dog* „собака”, *horse* „кінь”;
- 3) навколишнє середовище, предмети і явища природи (30): *beach* „пляж; галька на узбережжі”, *brine* „морська піна”;
- 4) суспільне життя, побут (93): *bed* „ліжко”, *tow* „стіг або скирта сіна”;
- 5) частини тіла, рештки, хвороби та виділення живого організму (27): *back* „спина; зад”, *nape* „потилиця”;
- 6) дієслова на позначення активної дії (65): *drink* „пити”, *run* „бігти”;
- 7) якісні прикметники (30): *hot* „гарячий”, *slender* „стрункий”.

Лексика, представлена у вищенаведених семантичних групах (325 слів) охоплює понад 90 % 350-слівного списку, складеного за словником К. Онїонза, і відзначається значним ступенем автохтонності (особливо це стосується перших трьох тематичних груп). Архаїчний характер назв, пов'язаних з позначенням рельєфу місцевості, а також реалій флори і фауни, неодноразово підкреслювали дослідники [22: 44, 50; 2: 38], що на тлі відсутності індоєвропейських праформ (для 158 лексем (45 %) реконструйовано лише спільногерманські праформи) дає підстави розглядати таку лексику в контексті теорії доіндоєвропейського субстрату.

Після виходу в світ етимологічного словника за редакцією К. Онїонза лексика невідомого походження не піддавалася системному аналізу в західних академічних виданнях, про що свідчить відсутність оригінальних тлумачень у „Короткому етимологічному словнику англійської мови” за редакцією Т. Хоуда [29]. Поодинокі спроби незалежного аналізу походження етимологічно „важких” лексем знаходимо у студіях Е. Кляйна й Р. Барнхарта [31; 27], проте, хай як не прикро це констатувати, всі вищезгадані автори припускаються спільної помилки, коли стикаються зі звукосимволічними утвореннями (ідеофонами) типу *bob* „жмуток”, *dodge* „ухилитися”, *jink* „швидкий поворот” тощо: вчені не розглядають їх як особливу категорію лексики, що функціонує за власними універсальними законами, а намагаються трактувати ідеофони як звичайні слова, то визнаючи свою безпорадність у реконструкції праформ, то застосовуючи до них звукові закони та всю процедуру порівняльно-історичної етимологізації, хоча ідеофони цього не потребують і в такий спосіб не пояснюються. Універсальність звукосимволізму було переконливо доведено спеціальними дослідженнями та підтверджено думкою авторитетних індоєвропейців [7; 3; 1: 17–19].

У вітчизняній літературі переважно натрапляємо на явно тенденційні спроби тлумачення лексем нез'ясованого походження в германських мовах. Найбільшою мірою дивує запропонована в одній із останніх праць Ю. Л. Мосенкіса етимологія англійського слова *russ* „кіт”, яке мовознавець зближує з баск. *potzo* „великий собака” [14: 9]. Невиправданість такого зіставлення пояснюється кількома причинами. По-перше, спільної семи „свійська тварина”, на нашу думку, недостатньо, адже кішка й собака кардинально відрізняються один від одного як за зовнішнім виглядом, фізичними параметрами, поведінкою, так і за часом появи й функціональним призначенням в оселі доісторичної людини [13: 168–169]. По-друге, щоб стверджувати правомірність пропонованого семантичного розвитку, Ю. Л. Мосенкіс мав би навести приклади семантичних переходів на зразок „собака → кішка” або, скажімо, „кішка → миша” по мовах різних груп. Як слушно зауважує В. І. Абаєв, „Повторюваність певних семантичних переходів у різних мовах для етимолога – найважливіший, якщо не єдиний дороговказ у складному лабіринті історичної семасіології” [1: 22]. По-третє, як переконливо показано в етимологічних джерелах, англ. *russ* є звуконаслідувальним утворенням із численними докладними відповідниками у значенні „кіт” у мовах різних груп та сімей: голл. *poes* і *puus*; ірл., шотл. і швед. діал. *pus*, алб. *piso*, рум. *pisică*, лит. *puž*, афган. діал. *pusha*, таміл. *pusie*, *pusei* та ін. [31: 604; 33: 422; 36 (2: 1175)]. Інакше кажучи, у випадку з англ. *russ* ідеться про незалежну елементарну або, що менш імовірно, міжродинну генетичну спорідненість (якщо припустити, що ми маємо справу з рефлексцією давньої імітативної основи, утворення якої сягає часів ностратичної прамовної єдності), але аж ніяк не про субстратний вплив.

Усе сказане вище жодним чином не применшує наукової цінності проаналізованих етимологічних розвідок, проте застерігає як від небезпеки цілковитого заперечення, так і надмірного захоплення пошуками слідів доіндоевропейського субстрату на користь зваженого ставлення до цієї теорії. Залишаючи за собою право не погоджуватися з конкретними етимологіями, ми підтримуємо загальний напрямок етимологічних пошуків, в основі яких – визнання факту культурної місії кавказьких народів у доісторичній Європі, а також тези про басксько-кавказьку прамовну єдність, що здобуває дедалі потужнішу доказову базу у світлі новітніх наукових досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абаев В. И. Как можно улучшить этимологические словари // Этимология 1984. – М.: Наука, 1986. – С. 7–27.
2. Вагапов А. Д. Славяно-нахские лексические параллели. – Грозный: Грозненский рабочий, 1994. – 192 с.
3. Воронин С. В. Основы фоносемантики. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1982. – 244 с.
4. Георгиев В. И. Исследования по сравнительно-историческому языкознанию. – М.: Изд-во иностр. лит., 1958. – 317 с.
5. Дзидзигури Ш. В. Баскония глазами Н. Я. Марра (вступительная статья) // Марр Н. Я. Баскско-кавказские лексические параллели. – Тбилиси: Мецниереба, 1987. – С. 3–8.
6. Етимологічний словник української мови : У 7 т. / За ред. О. С. Мельничука. – К.: Наукова думка, 1982–2006. – Т. 1–5.
7. Левицкий В. В. Семантика и фонетика. – Черновцы: Изд-во Черновицкого гос. ун-та, 1973. – 100 с.
8. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярица. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
9. Маловичко А. В. Иберо-кавказская лексика и проблема происхождения этрусков // Українське, кавказьке й загальне мовознавство, культурологія: Зб. наук. праць. – К.: ІУКС, 2000. – С. 23–28.
10. Маловичко А. В., Козырский В. Г., Учәнеишвили В. В. Опыт исследования этрусской лексики // Происхождение языка и культуры: древняя история человечества. – 2007. – № 3. – Т. 1. – С. 12–18.
11. Маловичко О. В., Мосенкіс Ю. Л. Про кавказький субстрат у германських мовах // Мова та історія. – К., 1998. – Вип. 41. – С. 15–17.
12. Мейе А. Сравнительный метод в историческом языкознании / Пер. с франц. А. Дилигенской. – М.: Изд-во иностр. лит., 1954. – 100 с.
13. Морган Ж. де. Доисторическое человечество / Пер. с франц. В. Худадова. – М. – Л.: Госиздат, 1926. – 316 с.
14. Мосенкіс Ю. Л. Кавказские языки в Древней Британии и Германии // Происхождение языка и культуры: древняя история человечества. – 2007. – № 3. – Т. 1. – С. 8–12.
15. Мосенкіс Ю. Л. Мова трипільської культури. – К.: НДІТІАМ, 2001. – 164 с.
16. Мосенкіс Ю. Л. Проблема реконструкції мови трипільської культури: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова”, 10.02.15 „Загальне мовознавство”. – К., 2001. – 24 с.
17. Мосенкіс Ю. Л. Проблема реконструкції мови трипільської культури: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.01, 10.02.15. – К., 2002. – 425 с.
18. Мосенкіс Ю. Л. Трипільський прасловник української мови. – Київ, 2001. – 80 с.
19. Общая лексика германских и балто-славянских языков / Отв. ред. А. П. Непокупный. – К.: Наукова думка, 1989. – 360 с.
20. Откупщиков Ю. В. Догреческий субстрат: У истоков европейской цивилизации. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1988. – 264 с.
21. Тищенко К. Мовні контакти: свідки формування українців. – К.: Аквілон-Плюс, 2006. – 416 с.
22. Ткаченко О. Б. Очерки теории языкового субстрата. – К.: Наукова думка, 1989. – 207 с.
23. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. – М.: Прогресс, 1986–1987. – Т. 1–4.
24. Шульгач В. П. Гідронімія басейну Стиру. – К.: Наукова думка, 1993. – 144 с.
25. Этимологический словарь славянских языков. Праoslavянский лексический фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. – М.: Наука, 1974–2007. – Вып. 1–33.
26. Янко М. Т. Топонімичний словник України. – К.: Знання, 1998. – 432 с.
27. The Barnhart Dictionary of Etymology / R. K. Barnhart, ed.— N. Y., 1988.— 1284 p.
28. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego.— Warszawa: Wiedza powszechna, 1974. – 808 s.
29. The Concise Oxford Dictionary of English Etymology / Ed. by T. F. Hoad. – Oxford; N.Y.: Oxford University Press, 1986. – 552 p.
30. Ernout A. Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots par A. Ernout et A. Meillet. – Paris: Librairie C. Klincksieck, 1932. – 1108 p.
31. Klein E. A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language. – Amst.; L.; N.Y.: Elsevier Publishing Company, 1971. – 844 p.
32. The Oxford Dictionary of English Etymology / Ed. by C. T. Onions.— Oxford; N.Y., 1966.— 1026 p.
33. Skeat W. A Concise Etymological Dictionary of the English Language. – Oxford: Oxford University Press, 1984. – 664 p.
34. Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków, 1952–1982. – Т. 1–5.
35. Walde A., Hofmann J. Lateinisches etymologisches Wörterbuch. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1954. – Bd. 1–2.
36. Weekley E. An Etymological Dictionary of Modern English. – N.Y.: Dover Publications, Inc., 1967. – Vol. 1–2. – 1660 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Сергій Борщевський – аспірант кафедри германського та порівняльного мовознавства Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова.

Наукові інтереси: історична лексикологія (зокрема, етимологія) слов'янських, германських та романських мов.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НОМІНАЦІЙ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПАНАРИЦІЮ У ГОВІРКАХ КІРОВОГРАДЩИНИ

Олена ВІКТОРІНА (Кіровоград, Україна)

Стаття продовжує цикл публікацій автора з лексико-семантичного аналізу номінацій народної медицини говірок Кіровоградщини. У розвідці проаналізовано назви на позначення панарицію. Визначено ареали поширення лексем і аналітичних назв. Проведено лексико-семантичні паралелі між досліджуваним матеріалом, іншими українськими говірками, літературною мовою.

The article goes on the author's publications of the lexico-semantic analysis of Kirovohrad folk medicine nominations. Names denoting felon were analyzed in the article. The areal expansion of the lexical and analytic units was defined. The lexico-semantic parallels between the investigated material, other Ukrainian dialects and the literary language were drawn.

В українській діалектології протягом останніх десятиліть активізувалося дослідження різних тематичних груп лексики: мисливської, рибальської, будівельної, тваринницької, побутової і т. ін. Термінологію народної медицини неодноразово було обрано об'єктом мовознавчих студій. У цьому плані найбільш висвітлено говірки Прикарпаття, Полісся, Миколаївщини. Діалектологами Я. В. Вакалюк [5; 6; 7 та ін.], М. В. Никончуком (ПЛММ), О. М. Никончуком (ПЛММ), В. М. Мойсієнком [18; 19; 20 та ін.], (ПЛММ), В. М. Баденковою [1; 2 та ін.] досить детально вивчено їх. Результат цих досліджень – дисертації, атласи, словники, монографії, статті. Розвідку Г. М. Добролюжи також присвячено фразеології народної медицини Полісся [13]. Дещо менше висвітлено лексику зазначеної тематичної групи українських говірок Закарпаття, Буковини. Завдячуючи праці В. А. Прокопенко [21], О. Ф. Миголинець [15; 16; 17 та ін.] і О. С. Стрижаківської [25; 26 та ін.] побачила світ низка статей, у яких проведено словотвірний і етимологічний аналіз, визначено семантичну мотивацію одиниць, принципи номінації. Дослідження А. А. Берестової присвячено проблемам вивчення народної медичної лексики центрально-східноукраїнських говорів [3]. Л. Ю. Рідневою проведено структурно-семантичний аналіз народних назв панарицію на матеріалі української та російської мов [23]. Щодо інших регіонів, то репрезентанти цієї тематичної групи зафіксовано лише принагідно в атласах, словниках.

У наших попередніх працях було досліджено лексико-семантичні і словотвірні особливості частини народно-медичної лексики місцевих говірок [9; 10; 11 та ін.]. Але говіркова система Кіровоградщини загалом і лексики народної медицини зокрема вивчена ще недостатньо. Мета розвідки – лексико-семантичний аналіз номінацій на позначення панарицію. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) окреслити ареали поширення назв на досліджуваній території, 2) простежити наявність чи відсутність їх в літературній мові та інших українських діалектах, 3) установити спільні й відмінні значення в семантиці зібраних слів та їхніх еквівалентів у літературній мові, інших українських говірках.

Під час порівняння місцевого матеріалу з матеріалом інших регіонів по можливості зберігається авторський правопис. Позначення акценту ввелось одностипне. За зразком АУМ «місце наголосу визначається довгою вертикальною рисою, яка ставиться перед знаком приголосного, що передує голосному ненаголошеному складу, а коли в ненаголошеному складі немає попереднього приголосного, то безпосередньо перед літерою голосного» (АУМ І: 10).

Об'єкт пропонованої розвідки – 25 номінацій на позначення панарицію, зафіксовані у говірках Кіровоградщини. Джерелом дослідження послугували дані «Словника лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини» О. М. Вікторіної (Вікторіна) і записи автора, здійснені під час індивідуальних експедицій (ЗА). Така кількість назв свідчать про порівняно часте перенесення цього захворювання. Також це підтверджує висновки Я. Ю. Вакалюк про досить розгалужену синоніміку у лексиці народної медицини [7: 52]. На тих територіях, які мають комплексно досліджену медичну лексику, семема 'налив на пальці' також представлена порівняно великою кількістю репрезентантів: 23 – поліські (ПЛММ: 16, 19), 20 – говірки Інгульсько-Бузького межиріччя [2: 49-50].

При опитуванні респонденти назвали такі основні причини виникнення цієї патології: 1) купання у брудній воді (яка містить специфічні черви, зовнішнім виглядом схожі на волосину), 2) підколення нігтя, нігтьового валика чимось гострим, 3) сильний удар по пальцеві твердим предметом, 4) наслання недуги за допомогою магії, 5) доїння корови або кози при незначному пошкодженні пальця, яке не викликає болючих відчуттів і візуально

зовсім непомітне, внаслідок чого молоко потрапляє до ранки і викликає процес гниття. Загальнопоширеним на Україні є вірування в те, що нариви на тілі, зокрема на пальцях, може викликати купання у брудній воді, в якій наявні тонкі довгі черви, що потрапляють під шкіру людини і викликають запалення [4: 21]. З приводу цього М. Крушевський відзначив, що народ «вельми схильний всюди бачити матеріальні причини явищ, живих діячів і тому безліч хвороб пояснює присутністю в людському тілі червів й інших тварин» [14: 63].

У літературній мові на позначення цього захворювання закріпилося три терміна: *волос* (СУМ I: 730-731), *нігт'оїїд* (СУМ V: 420), *панариції* (СУМ VI: 42). У досліджуваних говірках домінують відразу декілька номінацій з варіантами: *панариці'ї*, *панар'иці'ї*, *вол'ос*, *ніг'т'оїїд*, *ніг'т'оїїд'ка*, *нариц'я на пал'ці*, *палец' гни'є*, *палец' підк'ол'оу* (ла) (Вікторіна: 73, 223, 247, 272). Лексема *панариці'ї* – загальномедичний термін. Словники літературної мови дають таке його тлумачення: ‘гнійне запалення тканин пальця у людини і копита у тварини’ (СУМ VI: 42), що в цілому збігається з місцевим. Термін походить від лат. *panagisium* < грец. *παρωνυχία* – заDIRKA (СІС: 416). Наукова традиційна медицина розрізняє відповідно до місця знаходження рани панариції шкірний, підшкірний, білянігтьовий, піднігтьовий, суглобний, сухожильний, кістковий, пандактиліт (БМЭ 18: 248-252). У назвах досліджуваної території не зафіксовано досить чіткої диференціації цих пошкоджень, їх можна віднести до будь-якого із зазначених місць знаходження рани. Л. Ю. Ріднева зазначає, що в говірковій системі російської мови для номінації шкірного панарицію вживається термін *зау'сеница* (укр. *заDIRKA*) [24: 22]. Натомість у досліджуваних говірках ці патології чітко розрізняються за характером ураження, причинами виникнення, складністю перенесення, процесом загоєння, методами лікування тощо. Таким чином, респонденти не пов'язують *заDIRку* з *панарицієм*. Лексема *заDIRка* на Кіровоградщині відповідає літературному ‘заDIRта шкірочка коло нігтя’ (СУМ III: 109).

Фонетичний варіант *панар'иції* функціонує з аналогічним значенням і в українських говірках Інгульсько-Бузького межиріччя [2: 50].

Дослідники виводять лексему *вол'ос* з праслов'янського *volsъ < грец. *οὔλος* – кучерявий (ЕСУМ I: 420-421). Вона тлумачиться словниками сучасної української літературної мови так: 1) ‘те саме, що *волосина*’, 2) ‘те саме, що *волосся*’, 3) ‘шерсть тварин, а також волосини з гриви та хвоста коней...’, 4) ‘волокна деяких тропічних і субтропічних рослин’, 5) ‘опух з наривом під нігтем пальця’, 6) (*Gordius aquaticus*) ‘тонкий, як волосинка, водяний черв'як’ (СУМ I: 730-731). Словник Б. Грінченка фіксує термін *вол'ос* з семантикою 1) ‘волосина’, 2) ‘пухлина з наривом на пальці’, 3) ‘гусениця *Eupgeria*’ (Грінченко I: 251). На позначення цього патологічного утворення слово зафіксоване і в інших лексикографічних працях початку ХХ ст. (РУС: 52, 123, 236). У поліських говірках *вол'ос* позначає: 1) ‘нарив на пальці’, 2) ‘болячку у вусі’, 3) ‘нарив у голові’, 4) ‘біль у зубах’, 5) ‘хворобу, коли у дитини болить живіт’, 6) ‘будь-який гнійний налив, який постійно гноєточить’ [18: 119]. У західнополіських – 1) ‘волосся’, 2) ‘волосся з кінського хвоста’, 3) *мед.* ‘гнійну пухлину під нігтем пальця’, 4) ‘хворобу, при якій опухає голова; для лікування ставлять миску з водою на голову, куди виливають розплавлений віск; якщо волос, то віск буде з гульками’ (Аркушин I: 70). В інших українських говірках аналізована лексема має такі значення: 1) *зб.* ‘волосся’, 2) ‘вовняна нитка’, 3) ‘тонка пружина в годинниковому механізмі’ (Негрич: 43), ‘вовна вищого гатунку’ (ГГ: 40) – гуцульські; 1) ‘фурункул’, 2) ‘панариції’ – Інгульсько-Бузького межиріччя [2: 41, 49]; ‘волосіння до смичка’, ‘довга вовна’ – острівні Румунії (Горбач 2000: 261; Горбач 2003: 425); ‘диктіокаульоз (хвороба овець)’ [12: 232], ‘мюлеріоз (хвороба овець, *Muellerius capillaris*)’ [8: 306] – закарпатські; ‘пухлина з наривом, найчастіше на пальці’ – полтавські (Сизько: 19); ‘т. с.’ – східностепові (МССУГ: 21). У «Словнику бойківських говірок» лексема *волос* і варіант *олос* зафіксовані з семантикою ‘волос’ (Онишкевич I: 141).

Також на всьому досліджуваному ареалі на позначення панарицію вживається номінація *ніг'т'оїїд* і морфологічний варіант *ніг'т'оїїд'ка* (Вікторіна: 245). Лексема *ніг'т'оїїд* зафіксована в словнику літературної мови зі значенням ‘запалення, налив на пальці під нігтем’ (СУМ V: 420), що в цілому збігається з місцевим. В українських говірках Інгульсько-Бузького межиріччя з аналогічною семантикою функціонує варіант *нохтоїд* [2: 51].

Семантично прозорі аналітичні назви *нариу на* ¹пал'ц'і, ¹палец' гнїйне, ¹палец' *n' id^mк'о'л'оу* (ла). Вони вказують на місце ушкодження, характер протікання, можливі причини виникнення.

Дещо рідше у досліджуваних говірках трапляються фонетичні варіанти *пана'риц'а* (48*, 53, 38, 52, 56, 55, 31, 35, 47, 36, 23); *пара'ниці'а* (45, 24, 18, 50, 6); *пари'ниці'ї* (55, 29, 16, 49) (Вікторіна: 272, 273). Перший функціонує з такою ж семантикою в українських говірках Інгульсько-Бузького межиріччя [2: 50]. Як слушно зауважила Я. Ю. Вакалюк, «наукові медичні терміни – переважно запозичені, тому в процесі засвоєння вони видозмінюються, пристосовуються до морфологічних і фонетичних особливостей говірки» [5: 50].

Порівняно поширені номінації та варіанти, які вказують на місце знаходження нариву: *n' idⁿ'ixти'ц'а* (54, 33, 46, 1, 23, 30, 8, 32, 28, 50); *n' idⁿ'охт'иц'а* (40, 13, 12, 2, 1); *n' idⁿ'ох'отни'ц'а* (22, 37, 42) (Вікторіна: 175, 285). В українських говірках Інгульсько-Бузького межиріччя з аналогічним значенням функціонують *під'нігтиц'а*, *під'ніхтиц'а*, *під'нохтиц'а* [2: 51]; в українських закарпатських – *під'ніхтиц'а* [16: 109].

Наступна назва також виникла внаслідок вказівки на місце знаходження патології, вона досить поширена: *за'н'ixти'ц'а* (48, 49, 44, 41, 24, 18, 6; 23). У лексикографічних працях початку ХХ ст. зафіксована лексема *за'ногтиця* з семантикою 'задирка' (Грінченко II: 73; Адаменко: 191); *занігтиця* – 'волос Saranitium' (РУС: 123). Номінація та її варіанти поширені в українських говірках з такими значеннями: *за'н'ixтиц'а*, *за'н'ухтиц'а* 'панарицій' [16: 109], *занухтиц'а*, *занухтиц'и* 'задирка (на пальці коло нігтя)' (Сабадош: 104) – закарпатські; *заніхтиця*, *за'ніхтиця* 'гнійне запалення під нігтем', 'задерта шкірка коло нігтя' (ГГ: 77), *за'ніхтиц'и* 'нарив під нігтем' – гуцульські (МСГГ: 62); *за'нігтиц'а*, *за'ніхтиц'а* 1) 'панарицій', 2) 'задирка' – бойківські (Онишкевич I: 278); *за'ніхтиці* 1) 'задерта шкірка коло нігтя...', 2) 'тонка гостра тріска, яка застрягла у шкірі; скалка' – наддністрянські (Шило: 123); *за'н'охт'ица*, *за'н'ixтиц'а* 'нарив під нігтем' – поліські [17: 33]; *за'н'igтиц'а*, *за'н'охтиц'а* 'т. с.' – Інгульсько-Бузького межиріччя [2: 51]; *за'н'ixтиця* 'т. с.' – буковинські (Прокопенко: 424); *за'нігтиц'а* 'т. с.' – східнословобожанські (ССГ: 82).

Наступні спільнокореневі назви поширені у західних районах досліджуваного регіону: *вол'оса* (8, 11, 19, 14, 15); *вол'осе'н*' (8, 21) (Вікторіна: 73). У словнику Б. Грінченка лексема *воло'сінь* зафіксована із семантикою 1) 'кінський волос', 2) 'ліска з кінського волосу', 3) 'більш довга нитка овечої вовни, з якої виходить порівняно тонші нитки' (Грінченко I: 251). В українських говірках лексема і варіант функціонують з такими значеннями: *воло'сінь* 'волосся з кінського хвоста' – західнополіські (Аркушин I: 71); 'трава з дуже тонким стеблом, якою замотують ноги перед узуттям постолів' – поліські (Лисенко: 49); *воло'сінь* 'болотяна трава, з якої роблять шітки білити хату' – західнополіські (Аркушин I: 70).

Семантично прозорі номінації *к'ост'о'йїд'ма*, *к'ост'о'йїд* мають обмежені ареали: *к'ост'о'йїд'ма* (51, 54, 17, 42, 48, 10, 43, 29, 36, 27); *к'ост'о'йїд* (30, 32, 25, 9, 7) (Вікторіна: 183). У говірках Кіровоградщини вони ще вживаються зі значенням 'карієс'.

Лише в окремих населених пунктах функціонує номінація *па'рик'ожа* (45, 24, 18, 50, 6) (Вікторіна: 273). У літературі зафіксовані такі значення лексеми *порикожа*: 'порепані губи чи шкіра на ногах' [22: 9-10]; 'отруйна трава, що призводить до появи ран на тілі' (Б-Н: 293); *порикожа*, *парикожа* 'хвороба, при якій тріскається на ногах шкіра', 'рослина Senecio Vulgaris' (Грінченко III: 343; Фасмер III: 329). У поліських говірках *па'рик'ожа* має семантику 1) 'нарив між пальцями рук', 2) 'нарив між пальцями ніг' [18: 32]. На досліджуваній території *п'о'рик'ожа*, *п'ори'к'ожа* позначають 'фурункул' (Вікторіна: 306). У говірках Інгульсько-Бузького межиріччя *пари'кожа*, *парико'жа* також функціонують з семантикою 'фурункул' [2: 42]. На тій же території *по'рик'ожа*, *порико'жа*, *пори'кожа* вживаються зі значенням 'чиряк, гнійний нарів', останній варіант функціонує ще з одним – 'короста' [2: 50, 91]. У нижньонадніпрянських говірках лексема *по'рик'ожа* має семантику 'грибкова хвороба шкіри на ногах або на руках' (Чабаненко 3: 231). Етимологи виводять лексему від словосполучення *пороти кожу* (Фасмер III: 329).

У аналітичній назві *палец' рве* досить поширений ареал (33, 3, 18, 50, 6, 43, 41, 40) (Вікторіна: 271). Вона відображає процес перебігу хвороби. З приводу таких одиниць Я. В. Вакалюк зазначила, що й у прикарпатських говірках багато назв мають описовий характер [6: 24].

Аналітичні назви жи^лвиї^л в^ол^ос (20, 5, 4, 39, 34); м^ол^ок^о п^опал^о (26), па^риц^я на^л'ц^и'і (14) (Вікторіна: 116, 211, 273) вживають лише у кількох населених пунктах. Їхня мотивація пояснюється такими чинниками: 1) вірою в потрапляння під шкіру людини черв'яка – живої істоти, 2) вказівки можливої причини захворювання, 3) місця утворення ушкодження. Варіанти жи^лвий^л волос, жи^лве в^ол^ос', жи^лве в^ол^ос'а, жы^лвой^л волос в українських закарпатських говірках позначають 'диктіокаульоз (хворобу овець)' [12: 232]. На тій же території іншим дослідником зафіксовані волос живий, волося живе з семантикою 'мюлеріоз (хвороба овець, Muellerius capillaris)' [8: 306]; жи^лвиї^л волос у гуцульських говірках має значення 'хвороба овець' [27: 187].

Спорадичною є аналітична назва с^ухиї^л в^ол^ос (23, 40) (3А).

Отже, здійснене дослідження дає підстави зробити такі висновки.

1. Певна кількість номінацій на позначення панарицію поширені на всій Кіровоградщині. Це можуть бути: а) лексеми, які вживаються і в літературній мові: пана^риц^я'її, в^ол^ос, н'і^гт'о^лїїд; б) фонетичний варіант: пана^р'иц^я'її; в) морфологічний варіант: н'і^гт'о^лїїдка; г) місцеві аналітичні назви: на^риц^я на^л'ц^и'і, 'палец' гни^л'їе, 'палец' п'ід^м'к'ол'оу (ла). Інші номінації мають обмежені ареали – від одного до декількох населених пунктів: к'ост'о^лїїд, п'ідн'о^готни^ц'а, жи^лвиї^л в^ол^ос тощо, при цьому вони можуть бути як місцевими, так і відомими в інших говірках.

2. Назви, які є спільними для літературної мови і досліджуваних говірок, зберігають значення: пана^риц^я'її, в^ол^ос тощо.

3. Деякі лексеми і аналітичні одиниці вживаються й в інших говірках. Вони можуть мати як спільне з місцевим значення: п'ідн'іхтиц^я'а, пана^риц^я'а тощо; так і відмінне: в^ол^осен', па^рик'ожа тощо.

4. Деякі назви, спільні для досліджуваних й інших говірок, можуть бути поліфункціональними: за^н'іхтиц^я'а, па^рик'ожа тощо.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у визначенні семантичних особливостей інших номінацій лексики народної медицини говірок Кіровоградщини.

Примітки

* Тут і далі цифри у круглих дужках позначають порядковий номер обстежених населених пунктів.

СПИСОК НАЗВ ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

1 – с. Аджамка Кіровоградського р-ну;	30 – с. Надлак Новоархангельського р-ну;
2 – с. Андріївка Александрійського р-ну;	31 – смт Нова Прага Александрійського р-ну;
3 – с. Балахівка Петровського р-ну;	32 – смт Новоархангельськ Новоархангельського р-ну;
4 – с. Бандурове Гайворонського р-ну;	33 – с. Озера Світловодського р-ну;
5 – с. Великі Трояни Улянівського р-ну;	34 – с. Александрівка Устинівського р-ну;
6 – с. Верблужка Новгородківського р-ну;	35 – м. Александрія Александрійського р-ну;
7 – смт Вільшанка Вільшанського р-ну;	36 – с. Олено-Косогорівка Кіровоградського р-ну;
8 – с. Ганнівка Новоархангельського р-ну;	36 – смт Павлиш Онуфрїївського р-ну;
9 – с. Дельфінове Улянівського р-ну;	37 – с. Панчеве Новомиргородського р-ну;
10 – смт Добровеличківка Добровеличківського р-ну;	38 – смт Петрове Петрівського р-ну;
11 – с. Добрянкa Вільшанського р-ну;	39 – с. Підвисоке Новоархангельського р-ну;
12 – с. Єградківка Знам'янського р-ну;	40 – с. Підлісне Александрівського р-ну;
13 – с. Єлисаветградка Александрівського р-ну;	41 – с. Полтавка Компаніївського р-ну;
14 – с. Жакчик Гайворонівського р-ну;	42 – с. Рассохватка Маловисківського р-ну;
15 – смт Завалля Гайворонівського р-ну;	43 – с. Рибчине Новгородківського р-ну;
16 – с. Зибкове Онуфрїївського р-ну;	44 – с. Рівне Новоукраїнського р-ну;
17 – с. Іванківці Знам'янського р-ну;	45 – с. Роздолля Компаніївського р-ну;
18 – с. Інгульське Устинівського р-ну;	46 – м. Світловодськ Світловодського р-ну;
19 – с. Йосипівка Вільшанського р-ну;	47 – с. Соколівка Кіровоградського р-ну;
20 – с. Йосипівка Улянівського р-ну;	48 – с. Тишківка Добровеличківського р-ну;
21 – с. Кальніболота Новоархангельського р-ну;	49 – с. Трояни Добровеличківського р-ну;
22 – с. Кانیж Новомиргородського р-ну;	50 – смт Устинівка Устинівського р-ну;
23 – м. Кіровоград;	51 – с. Цибулеве Знам'янського р-ну;
24 – смт Компаніївка Компаніївського р-ну;	52 – с. Червонопілля Бобринецького р-ну;
25 – с. Лозувата Улянівського р-ну;	53 – с. Чечелівка Петрівського р-ну;
26 – с. Лозуватка Маловисківського р-ну;	54 – с. Чутівка Знам'янського р-ну;
27 – с. Любомирка Александрівського р-ну;	55 – с. Шаровка Александрійського р-ну;
28 – с. Медове Устинівського р-ну;	56 – с. Щасливе Александрійського р-ну.
29 – с. Млинок Онуфрїївського р-ну;	

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

Адаменко	Адаменко П. Медичинський Словничок. Матеріал для української медичинської термінології. Діалектологічні студії. 7: Традиції і модерн / Відп. ред. П. Грищенко, Н. Хобзей. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2008. – С. 208-224. [Передрук за виданням 1917 р.]
Аркушин – АУМ –	Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: У 2 т. – Луцьк: Вежа. – Т. I. – 2000. – 354 с. Атлас української мови: В 3 т. – Т. I. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. – К.: Наукова думка. – 1984.
БМЭ – Б-Н –	Большая медицинская энциклопедия: В 30 т. – М.: Советская энциклопедия. – Т. 18. – 1982. – 528 с. Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підгот. до вид. В.В. Німчук. – К.: Наукова думка, 1966. – 423 с.
Вікторіна –	Вікторіна О. М. Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини. – Кіровоград: Центрально-Українське вид-во, 2006. – 436 с.
ГГ –	Гуцульські говірки. Короткий словник. Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
Горбач 2000 –	Горбач О. Словник говірки с. Бродини (пов. Радівці, Румунія) / Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів, 2000. – С. 223-364.
Горбач 2003 –	Горбач О. Словник говірки села Негостина (Румунія) // Діалектологічні студії. 3: Збірник пам'яті Ярослави Закревської / Відп. ред. П. Грищенко, Н. Хобзей. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Видавництво М. П. Коць, 2003. – С. 422-453.
Грінченко –	Словарь української мови: У 4 т. / За ред. Б. Грінченка. – К.: Наукова думка. – Т. I. – 1996. – 494 с.; Т. II. – 1996. – 588 с.; Т. III. – 1996. – 516 с.
ЕСУМ –	Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. / Гол. ред. О. С. Мельничук. – К.: Наукова думка, 1982-1989. – Т. I. – 1982. – 631 с.
ЗА –	Записи автора, зроблені під час індивідуальних експедицій протягом 2007–2009 рр.
Лисенко –	Лисенко П. С. Словник поліських говірок. – К., 1974. – 260 с.
МСГГ –	Піпаш Ю. Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). – Ужгород, 2005. – 266 с.
МССУГ –	Омельченко З. Л., Клименко Н.Б. Матеріали до словника східноstepових українських говірок. – Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2006. – 114 с.
Негрич –	Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березові. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с.
Онишкевич –	Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. – К.: Наукова думка. – Ч. I. – 1984. – 495 с.
Прокопенко –	Прокопенко В. А. Областной словарь буковинских говоров // Карпатская диалектология и ономастика / Отв. ред. Г. П. Клепикова. – М.: Наука, 1972. – С. 411-477.
ПЛММ –	Никончук М. В., Никончук О. М., Мойсієнко В. М. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. – Житомир, 2001. – 147 с.
РУС –	Іваницький С. Російсько-український словник / С. Іваницький і Ф. Шумлянський. – К.: Обереги, 2006. – 528 с. [Передрук за виданням 1918 р.]
Сабадош –	Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. – Ужгород: Ліра, 2008. – 480 с.
Сизько –	Сизько А. Г. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини. – Д., 1990. – 100 с.
СІС –	Словник іншомовних слів / Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К.: Наукова думка, 2000. – 670 с.
ССГ –	Словник східнословобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколасенко, Т. Тернавська, В. Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.
СУМ –	Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. I. – 1970. – 799 с.; Т. III. – 1972. – 744 с.; Т V. – 1974. – 840 с.; Т. VI. – 1975. – 832 с.
Фасмер –	Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. – М.: Прогресс. – Т. III. – 1987. – 831 с.
Чабаненко –	Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянини: У 4 т. – Запоріжжя. – Т. 3. – 1992. – 304 с.
Шило –	Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баденкова В. М. Лексика народної медицини Миколаївщини // Дослідження з мовознавства. – Т. 4. – Дніпропетровськ: Навчальна книга, 1998. – С. 11-18.
2. Баденкова В. М. Лексика традиційної народної медицини в українських говірках Інгульсько-Бузького межиріччя: Дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 1999. – 191 с.
3. Берестова А. А. До проблеми вивчення народної медичної лексики центральнословобожанських говірок // Вісник Харківського університету. – Серія філологія. – Харків, 2000. – № 491. – С. 302-306.
4. Болтарович З. С. Народна медицина українців // Київська старина. – 1993. – № 2. – С. 107-114.
5. Вакалюк Я. Ю. Лексика народної медицини українських говірок Прикарпаття // Мовознавство. – 1972. – № 5. – С. 46-52.
6. Вакалюк Я. Ю. Лексика народної медицини українських говірок Прикарпаття: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 1974. – 18 с.
7. Вакалюк Я. Ю. Лексика народної медицини українських говірок Прикарпаття // Мовознавство. – 1976. – № 2. – С. 46-52.
8. Вакалюк Я. Ю. Назви захворювань овець і кіз // Діалектологічні студії. 1.: Мова в часі і просторі / Відп. ред. П. Грищенко, Н. Хобзей. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – С. 304-310.
9. Вікторіна О. М. Лексико-семантичні особливості назв хвороб крові, серця, судин (на матеріалі говірок Кіровоградщини) // Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови. Збірник наукових праць. – К.: КНУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 4. – С. 310-315.
10. Вікторіна О. М. Лексико-семантичні особливості номінацій на позначення фурункула у говірках Кіровоградщини // Культура народів Причорномор'я. – Сімферополь. – 2008. – № 142. – Т. 1. – С. 119-121.
11. Вікторіна О. М. Семантичні особливості номінацій на позначення інфекційних хвороб зовнішнього покриву (на матеріалі говірок Кіровоградщини) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. – Вип. 16. – Том 1. – С. 3-14.

12. Дзедзелівський Й. О. Лексика народної ветеринарії українських закарпатських говорів // Культура і побут українських Карпат. Матеріали республіканської наукової конференції: Тези доповідей і повідомлень. – Ужгород, 1973. – С. 230-239.
13. Добролюба Г. М. Тема здоров'я в польських народних порівняннях // Мовознавство. Доповіді та повідомлення на IV Міжнародному конгресі українців 26 -29 серпня 1999 р., Одеса. – К.: Пульсари. – 2002. – С. 138-141.
14. Крушевський Н. Заговори, как вид русской народной поэзии / Оттиск из Варшавского Университетского издания. – 1876. – №3. – С. 1-69.
15. Миголинець О. Ф. Про деякі народні назви хвороб в українських закарпатських говірках // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія». – Ужгород, 2006. – Вип. 13. – С. 43-45.
16. Миголинець О. Ф. Семантична мотивація лексики народної медицини в українських закарпатських говірках // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія». – Ужгород, 2007. – Вип. 16. – С. 109-111.
17. Миголинець О. Ф. Із лексики народної медицини українських закарпатських говірок // Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі. До сторіччя проф. Ф. Т. Жилка. Тези доповідей міжнародної наукової конференції. – Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – С. 128-130.
18. Мойсієнко В. М. Номінація в польській народній медицині та лікувальній магії: Дис. ... канд. філол. наук. – Житомир. держ. пед. ін-т. – Житомир, 1994. – 407 с.
19. Мойсієнко В. М. Народна медицина поліщуків // Берегиня. – 1995/4-5, число 1-2. – С. 121-128.
20. Мойсієнко В. М. Міфологізація уявлення "хвороби – прояв злих духів" у польських віруваннях // 2. Матеріяли науково-краєзнавчої конференції "Палессе – скриваване культур і часу". – Пінск, 2000. – С. 64-67.
21. Прокопенко В. А. Назви хвороб, способів їх лікування та лікувальних установ у буковинських говорах // Матеріали XIX наукової конференції. Серія філологічних наук: тези доповідей, – Чернівці, 1963. – С. 6-7.
22. Про хвороби і як їм допомогти. – К., 1874. – 54 с.
23. Ріднева Л. Ю. Структурно-семантичний аналіз народних назв панарицію в українській та російській мовах / Система і структура східнослов'янських мов: Міжкафедральний збірник праць. – К.: УДПУ, 1997. – С. 32-37.
24. Ріднева Л. Ю. Народна медична лексика російської мови в структурно-семантичному і функціональному аспектах (назви хвороб та хворобливих станів): Дис. ... канд. філол. наук. – К., 1998. – 209 с.
25. Стрижаківська О. С. Лексика народної медицини Буковини // Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти. Матеріали доповідей Міжнародної наукової конференції. Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. – С. 114-119.
26. Стрижаківська О. С. Назви хвороб у буковинських говірках: фонетичні і словотвірні варіанти // Діалектологічні студії. 5: Фонетика, морфологія, словотвір. – Львів, 2005. – С. 273-278.
27. Ястремська Т. Ареальна характеристика лексики пастухування гуцульського говору // Діалектологічні студії. 6: Лінгвістичний атлас – від створення до інтерпретації / Відп. ред. П. Грищенко, Н. Хобзей. – Львів, 2005. – С. 181-191.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Вікторіна – аспірант кафедри української мови КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми семантики діалектної і просторічної лексики, діалектні особливості говірок Кіровоградщини.

ТЕРМІНИ-НАЗВИ ГРАМАТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ВІДМІНКА ТА ВІДМІНКОВИХ ФОРМ (ВІД АНТИЧНОГО ВЧЕННЯ ПРО ВІДМІНКИ ДО СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВІДМІНКОВОЇ СИСТЕМИ)

Світлана ДИДИШИН (Львів, Україна)

У статті зосереджено увагу на питаннях виникнення та функціонування термінів на позначення назв відмінків у стародавніх греків та римлян; простежено конкуренцію синонімічних відповідників на шляху до унормування цих термінів в українській мові; простежено вплив античного вчення про відмінки на становлення української відмінкової системи.

The article is focused on questions of the origin and functioning of the terms for denotation of case names among the ancient Greeks and Romans; the competition of synonymic analogues is seen on the way to standardization of these terms in Ukrainian language; the influence of ancient case studies on formation of Ukrainian case system is traced.

Початок теорії відмінка закладено в граматиках стародавніх греків. Основоположником вчення про відмінки можна справедливо вважати давньогрецького філософа Аристотеля. Слово πτωσις у значенні граматичного терміна зустрічається вперше у нього.

Початкове поняття категорії відмінка було досить широким та невизначеним. Аристотель під цим терміном розглядав будь-яке відхилення від основної форми слова. У філософа πτωσις має набагато ширше значення, ніж латинський термін casus, російський термін падеж, український термін відмінок. «Відмінок імені чи дієслова – це визначення відношень на питання «кого», «кому», або – визначення однини чи множини як, наприклад, «люди» або «людина», або відношень виразності, наприклад, питання або наказ: «чи прийшов?», «іди!». Це дієслівні відмінки, які відповідають цим відношенням». [11: 20, 1457a].

З наведеного прикладу виходить, що слово πτωσις вживалося у значенні «відхилення», бо в розумінні греків ім'я у nominativus singularis і дієслово у першій особі однини були нормальними вихідними формами. Називний відмінок, як прямий займав домінуюче становище у відношенні до непрямих відмінків. Непрямі відмінки – це πτωσεις «відхилення» від норми, тобто від називного відмінка. Дієсловом філософ вважає лише дієслова теперішнього часу, а відмінками дієслова називаються дієслова, вжиті в питальній або наказовій формі чи дієслова в інших часових формах.

Дослідник грецької етимології Г. Фріск у словнику зазначає, що досить правдивою є теорія, за якою назва πτωσις взята із лексики гравців у кості. Астрагал – грецька кістка для гри була кубічної форми і давала чотири падіння (πτωσεις). Звідси πτωσις – це падіння кістки тою чи іншою стороною вгору [14 (3: 243)].

Відмінкова термінологія в часи Аристотеля не була ще оформлена і про це свідчить той факт, що філософ замість назв відмінків вживає відмінкові форми певного слова. Таким чином, відмінок імені у Аристотеля має вужче значення, ніж сучасний термін відмінок, бо не стосується називного відмінка, однак з іншого боку він охоплює категорію роду і числа.

Вагомий вклад зробили у відмінкову термінологію стоїки. Вони, на відміну від Аристотеля, звузили поняття терміна πτωσις і віднесли його тільки до відміни імені: іменника, прикметника, числівника, частково займенника [16: 151-198]. Вчені стоїчної школи встановили кількість відмінків та створили для них назви, які збереглися і в сучасних граматиках.

Стоїки розпочали полеміку про те, чи є номінатив граматично оформленим відмінком, але не змогли цього ґрунтовно довести, бо ще не знали вчення про корінь слова. Вони включили номінатив до загального ряду відмінків, однак зберегли протиставлення прямого відмінка непрямим, а, отже, як і властиво було для старогрецького світу вважали, що номінатив є основною формою, а решту відмінків формами, які відпали від нього. Стоїки розрізняли п'ять відмінків: ὀρθή, γενική, δοτική, αἰτιατική, κλητική. З цих п'яти відмінків номінатив і вокатив були названі прямими (ὀρθαί), а генетив, датив, акузатив – непрямими (πλάγια).

Відмінкову термінологію стоїків запозичили олександрійські граматики, а згодом вона лягла в основу граматичної системи Діонісія Фракійця. Діонісій називає також п'ять відмінків. Називний він називає прямим, родовий ще присвійним і батьківським. Дублетною назвою для давального відмінка є поручальний, а знахідного – причинний. Кличну форму учений також зараховує до системи відмінків. [13: 34-35].

Латинська відмінкова понятійно-термінологічна система розвивалась безпосередньо під впливом олександрійської теорії. У латинській граматиці грецький термін πτωσις був перекладений словом casus. Під цим терміном розумівся будь-який окремий випадок зміни закінчень в іменників, прикметників, займенників.

Прісціан називає відмінком зміну імені або інших відмінкових слів, яка найбільше трапляється в кінці слова [15 (II: 183, 20)]. Він, користуючись рядом термінів, що їх внесли його римські попередники, дав відмінкам нові обґрунтовані назви. Поруч з уже відомими у нього виступають дублетні назви на означення відмінків, наприклад, nominativus і rectus, genetivus і possessivus, paternus, generalis.

Вплив античної традиції настільки сильний, що граматика європейських мов аж до XIX століття базувалась на грецькій у її латинській інтерпретації. Ще й досі багато термінів у різних європейських граматиках постають як такі, що запозичені безпосередньо з грецької мови або ж перекладені з латинської.

Перші автори східнослов'янських граматик намагалися точно перекласти грецькі та латинські назви відмінків. Перекладаючи термін πτωσις, східнослов'янські граматики випустили одне зі значень цього слова з уваги – «випадок» і взяли за основне та єдине значення «падіння – паденіє».

Намагання повністю слідувати за оригіналом – грецькою граматиною, а також неповне знання закономірностей рідної мови, призвели до того, що в перших східнослов'янських

граматиках кількість відмінків і їх назви були тотожними з відмінками грецьких граматик, хоч у рамки грецької граматики і не вкладалася уся різноманітність співвідносних явищ рідної мови.

У граматиці Адельфотіс 1591 року вперше з'являється термін «падеж» [9: 124]. Замість раніше вживаного терміна «правий» у цій граматиці з'являється слово «именовний», який точно передає латинське *nominativus*.

М. Смотрицький вже подає деякі зміни у назвах відмінків. Автор слов'янської граматики налічує сім відмінків, назви яких перегукуються із назвами відмінків у сучасній російській мові. Наприклад, читаємо у нього: падеж именительный, родительный, дательный, винительный, звательный, творительный, сказательный [6: 54].

До другої половини XIX в українських граматах збереглися старослов'янські назви відмінків. Не було жодних спроб створити українські терміни для назв відмінків. Саме в той час постало питання про заміну традиційних термінів у морфології української мови. Однак це було непростим завданням, бо функції деяких відмінків настільки різноманітні, що підібрати один термін, який охопив би значенням усі функції цього відмінка, було дуже важко. Тоді виробити такі терміни не змогли, тому в українських граматах того часу (С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер) широко почали вживатися замість назв відмінків лише їх порядкові номери та питання до них. У 1893 році саме в граматиці С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера вперше з'являється термін відмінок (від кореня міняти, змінювати – мається на увазі зміна закінчень) [5: 85]. У мовознавчих працях цього періоду з'являються перші спроби створити назви для відмінків.

Термін-назва називного відмінка веде свій початок від стоїків. У них він називався ὀρθή, тобто прямиий. Діонісій Фракієць перший відмінок називає ὀρθή або ὀνομαστική [13: 31-32]. Діонісієвський термін, що походить від ὀνομαστικός (той, що називає) підтримали і римські учені. Варрон переклав цей термін на *casus nominandi* або *nominativus*, що, у свою чергу походить від дієслова *nominare* (називати) [14 (VIII: 42)]. Ця назва свідчить, що називний відмінок служить для називання будь-якого предмета. Прісціан називний відмінок також називає *nominativus* або *rectus*. Він наголошує, що прямим цей відмінок називається тому, що сам перший утворюється за природою або за домовленістю і від нього, одержуючи закінчення, утворюються непрямі відмінки – *obliqui casus* [15 (II: 185)].

Отже, римські граматисти основну функцію цього відмінка вбачали у називанні предметів, не вказуючи на зв'язок слів у реченні. У сучасній лінгвістиці продовжується антична традиція з наголошенням, що це відмінок граматичного суб'єкта. У процесі становлення назв відмінків старослов'янський термін именительный в українській мові змінений на називний, бо в українській мові ми предмет називаємо [8].

Родовий відмінок грецький учений Діонісій називав γενική, що походить від γένος (рід), κλητική виражає важливу функцію родового відмінка – функцію володіння, патрікική, за допомогою якого вказується батько [13: 31]. У римській граматиці термін *genetivus* з'являється доволі пізніше. У Варрона для позначення родового відмінка служить *patricus* або *patrius casus*. Термін *genetivus*, що сягає своїм походженням дієслова *gignere* (родити) був введений у римську граматику Палемоном [12: 134]. Прісціан пояснює грецьке слово γενική як відмінок, що позначає рід, походження. Крім терміна *genetivus* у Прісціана зустрічаємо дві дублетні назви цього відмінка, котрі показують широту функцій генетива та його багату семантику – присвійний (*possessivus*) і батьківський (*paternus*) [15 (II: 185, 15)].

Отже, традиційно родовий відмінок вказує на рід, приналежність, походження. Хоча в українській мові цим відмінком виражається не лише походження, та за відсутності кращого варіанту закріпився саме цей термін.

Семантичною калькою Діонісієвого терміна δοτική πᾶσις, де прикметник δοτική походить від дієслова δίδωμι (давати) [13: 32] є латинська форма *casus dativus*. Значення цього терміна не викликало сумнівів – це відмінок, що вживається при дієсловах давання, дарування, повідомлення, доручення. Термін *dativus* вдало прижився у латинській граматиці без дублетних варіантів. Лише Прісціан подає варіант давального відмінка поручальний – *commendativus*, який не мав жодних шансів продовження.

Український термін на позначення давального відмінка, як і в античні часи найбільш вдало своєю назвою вказує на одну з найважливіших функцій. Крім нього пропонувалися ще терміни дайний та датний, однак вони не закріпилися. С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер під цим відмінком розуміли “особу або річ, котрій щось даємо або назначуємо, котрій іде щось у хосен або на шкоду” [5: 180].

Грецький термін αἰτιατικὴ πτῶσις утворений від прикметника αἰτίατος (причинний), пов’язаного з іменником αἴτια (причина). Однак у латинській граматиці цей термін трактували з погляду спільності з дієсловом αἰτιάομαι (звинувачувати), що знайшло відображення і в російському терміні «винительный падеж». Головною функцією знахідного відмінка давньогрецькі граматисти вважали вказівку на кінцеву мету або результат дії, сучасні ж граматисти розглядають знахідний відмінок (accusativus) як відмінок прямого доповнення (об’єкта), на який направлено дію і він у переносному значенні є причиною дії, предметом чи об’єктом дії, вираженої дієсловом.

Для знахідного відмінка українськими дослідниками-лінгвістами було створено найбільше варіантів назв. Це були і винильний, винильник як результат неправильного перекладу грецького терміна αἰτιατικὴ на латинську мову терміном accusativus, а згодом дослівно скалькований старослов’янськими лінгвістами. Є. Тимченко запропонував терміни пересемний, переносний, бо для знахідного відмінка властиво виражати дію, що переходить, переноситься на якесь інше поняття [7, 109]. Однак закріпився термін, запропонований А. Кримським з поясненням, що значення «знаходити предмет» характеризує одне з основних значень відмінка [2: 57]. Українська енциклопедія пояснює, що за допомогою знахідного відмінка висловлюється об’єкт, що зазнає прямої дії з боку агенса, яка позначається перехідним дієсловом [8].

Термін ablativus у римській мовознавчій літературі вперше засвідчений у Палемона [12: 195]. Назва терміна ablativus (ab-lat-iv-us) утворена від основи супіна дієслова auferre (відділяти). Крім значення віддалення, аблатив мав також значення знаряддя дії або місця дії. Таким чином, ця назва не повністю відображала виконуваний відмінком функції.

Оскільки аблатив – це результат доісторичної редуції латинської відмінкової системи, що призвела до злиття трьох відмінків, то звідси і були різні випадки вживання цього відмінка. У латинській мові в формі аблатива без прийменника співпали: власне відкладний, місцевий, орудний, а відповідний прийменник уточнював його зміст. Але основною функцією casus ablativi була функція відділення.

Значення орудного відмінка в українській мові охоплює досить багато відтінків. У граматиці С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера цей відмінок називається шостим, але автори докладно висвітлюють його функції: «начине (знаряд), яким щось робимо»; при вираженні цим відмінком функції ablativus locativus «місце, чи дорогу, чи простір взагалі уявляємо собі засобом для переведення руху»; «знаряддям або засобом для виконання якогось чину, для викликання якогось стану...» [5: 180]. Але завдяки найбільш яскравій функції знаряддя його назвали орудним. Цей термін на продовження античного відтінку ablativus instrumentalis означає засіб, інструмент дії, був запропонований А. Кримським і знайшов своє поширення в українській мові [2: 63].

Виокремлення місцевого відмінка «сказательный падеж» належить М. Смотрицькому і є великим досягненням для української граматичної науки, бо свідчить, що автор правильно відчував відмінності в мові та умів теоретично осмислити і сформулювати їх [6: 54]. Такими діями М. Смотрицький рухається набагато попереду багатьох західноєвропейських граматистів, котрі беззаперечно слідували латинській традиції. Місцевий відмінок (locativus) позначає місце або час дії та набув поширення в українських граматиках (Є. Тимченка, А. Кримського) серед кількох запропонованих термінів: предложный, изъяснительный, местный.

Грецький термін κλητικὴ, латинський vocativus та український кличний відмінок походять від дієслів зі значенням «кликати». Така назва цілком правильно вказує основну функцію цього відмінка, яка тісно пов’язана з іменником та показує звертання до особи чи до предмета. Досить спірною виглядає проблема статусу кличного відмінка серед учених усіх

часів, бо, на відміну від інших відмінків, він не має граматичного зв'язку зі словами у реченні. Оскільки вокатив за формою схожий до номінатива, то римські граматисти вважали його прямим відмінком.

Терміни-назви латинських відмінків утворювались в результаті спеціалізації загальноживаних слів внаслідок семантичного калькування грецького джерела. Тоді шляхом систематизації та вдосконалення термінології було введено єдину словотворчу модель з суфіксом *-ivus* (грец. *-ικος*, укр. *-ний*), котра замінила терміни герундивного типу.

У процесі розвитку лінгвістичної думки терміни-назви відмінкової системи не зазнали з боку семантики значних змін, як, наприклад, сам термін «відмінок», котрий пройшов шлях від терміна, що позначає будь-які зміни слова, відмінні від вихідної форми, до терміна, що вказує на іменну словозмінну категорію, а далі і категорію відношення імені до інших слів у реченні.

Аналіз термінів на позначення відмінків української мови дає можливість стверджувати, що при їхньому творенні автори граматик різних часів дотримувалися різних принципів. Творці нових термінів намагалися слідувати правилу вживати назви з такими коренями, що існували у живій українській мові. А вже на початку ХХ століття виражається виразна тенденція граматистів до створення власної національної термінології.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Зизаній Лаврентій. Грамматика словенска. 1596, Вільно / Підготовка факсимільного видання та дослідження пам'ятки В. В. Німчука. К.: Наукова думка, 1980. – 93 с.
2. Кримський А. Украинская грамматика для учеников высшихъ классовъ гимназий и семи нарий Приднѣпров'я. Т. 1-2. Москва, 1907.
3. Милославський І. Г. Морфологические категории современного русского языка. – М.: Просвещение, 1981. – 254 с.
4. Москаленко Н. А. Нарис історії української граматичної термінології. К.: Рад. школа, 1959. – 224 с.
5. Смаль-Стоцький Степан і Гартнер Федір. Руска граматика. Друге видане. Львів, 1907. – 242 с.
6. Смотрицький Мелетій. Граматики славенскія правильное синтагма / Підготовка факсимільного видання та дослідження пам'ятки В. В. Німчука. К.: Наукова думка, 1980. – 512 с.
7. Тимченко С. Українська граматика. Ч. 1. К.: 1907. – 189 с.
8. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000.
9. Adelphotes: Die erste gedruckte griechisch-kirchenslavische Grammatik, Lviv-Lemberg, 1591 / Das Faksimile erweiterte Aufl. – München: Sanger, 1988, 226 s.
10. Apollonii Dyscoli quae supersunt. Scripta minora / Recensuerunt apparatus criticum commentarium indices adiecerunt R. Schneider et G. Uhlig // In: Grammatici Graeci. – Vol. 1. Lipsiae, 1878. – 264 p.
11. Aristotel. De arte poetica. Lipsiae, 1802. VIII. – 284 p.
12. Barwick K. Remmius Palaemon und die römische Ars grammatica // Philologus. – Suplband XV. – 1922. – s. 1-272.
13. Dionysii Thracis Ars grammatica / Ed. G. Uhlig. – Lipsiae, 1883. – 224 p.
14. Frisk H. Griechische etymologische Wörterbuch. – Bd. 1 – 3. – Heidelberg, 1960.
15. Grammatici Latini / Ed. H. Keil. – V. 1-7. – Lipsiae, 1857-1880.
16. Pohlenz M. Die Begründung der abendländischen Sprachlehre durch die Stoa // Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaft zu Göttingen. Philologisch-historische Klasse. Fachgruppe 1: Altertumswissenschaft. Bd. 3. - № 6. – 1939. – s. 151-198.
17. Varronis Marci Terentii De lingua Latina quae supersunt / Rec. G. Gotz et F. Schöll. – Lipsiae: B. G. Teubner, 1910. – 340 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Дидишин – аспірантка кафедри класичної філології Львівського національного університету ім. І. Франка.
Наукові інтереси: проблеми становлення та розвитку морфологічної термінології.

СИНОНІМІЧНІ ТЕРМІНИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЛЕКСИКИ

(на матеріалі німецької мови)

Світлана ДРУЖБЯК (Львів, Україна)

У статті розглянуто термінологічну синонімію на прикладі економічної лексики німецької мови, проаналізовано внутрішньомовні та екстралінгвістичні причини виникнення синонімічних відношень в термінології, подано структурну і етимологічну класифікацію термінів-синонімів.

The article highlights terminological synonymy on the example of economic vocabulary of German. Intralingual and extralinguistic causes of synonymic relations in terminology, as well as structural and etymological classification of notions-synonyms, are introduced.

Хоча проблема синонімії в термінології не нова, її активно досліджували вітчизняні і зарубіжні автори [1, 7, 11, 12, 13] вона і далі залишається дискусійною. Це підтверджує існування різних поглядів на природу терміна і функціональні особливості цього мовного

знака. Найновіші дослідження також підтверджують широке розповсюдження синонімії в термінології [3, 4, 5, 9]. На актуальність проблеми вказує той факт, що на сучасному етапі серед дослідників немає одностайності щодо природи термінологічної синонімії – вона або заперечується [8, 10], або визнається, але з певними умовами [2].

Об'єктом дослідження є синонімічні відношення в термінології. **Предметом** – реалізація цих відношень у економічній термінології сучасної німецької мови. Оскільки в соціально-економічній лексиці існує велика кількість термінів-синонімів (виділено 261 синонімічну пару), ми ставимо собі за мету дослідити джерела виникнення, шляхи формування і особливості функціонування синонімії в економічній терміносистемі.

Видатний термінолог Д.С. Лотте не заперечував цілком і повністю синонімію, але розглядав її як небажане явище. Він допускав існування синонімії при конструюванні термінів на основі різних ознак одного і того ж поняття, або за наявності двох таких термінів, один із яких є короткою формою іншого, тобто містить терміноелементи, які входять в склад іншого терміна, але у меншій кількості, чи у скороченому вигляді [6: 10].

Цілком зрозумілим є те, що термінологічна синонімія суттєво відрізняється від загальномовної, адже синонімія у термінології не виконує стилістичних функцій. Синонімами в термінології можна назвати лише рівні за значенням терміни або термінологічні словосполучення, причому особливого значення набуває характер найменування і диференціальна функція терміна. Синоніми термінів можуть відрізнятися один від одного етимологічно чи структурно.

У своєму дослідженні ми дотримуємося визначення синонімів як термінів або термінологічних словосполучень, які співпадають в одному або декількох значеннях і відрізняються лише структурними чи функціональними особливостями.

Мовна дійсність свідчить про те, що синонімічні терміни з'являються через різні внутрішньомовні та екстралінгвістичні чинники. До екстралінгвістичних причин ми відносимо, перш за все, інтенсивні економічні перетворення в сучасному світі, тісні економічні контакти між країнами, глобалізацію економіки, постійне оновлення реалій, що, в свою чергу, впливає на розвиток та вдосконалення економічної термінології. Розглядаючи конкретні реалізації найменувань, В.П. Даниленко виділила три різновиди лексичної варіативності термінів відповідно до різних етапів формування наукових понять:

- 1) пряме запозичення;
- 2) калькування;
- 3) пошук відповідного найменування даною мовою, створення оригінальної термінології засобами рідної мови.

Перший різновид – пряме запозичення – властивий мові на початковому етапі формування термінологічних систем, коли у мові існувало одночасно декілька запозичень з різних мов на позначення одного поняття. Другий різновид – калькування – реалізувався у початковий період створення мови науки, коли у мові існували водночас власне національне слово та запозичення. Третій різновид – пошук відповідного найменування – обумовлюється створенням на національному ґрунті слова, рівнозначного запозиченню. [2: 74]

Дещо розширюючи та уточнюючи цю класифікацію, ми відносимо до внутрішньомовних причин виникнення синонімії в економічній лексиці наступні:

1. Прагнення оформити спеціальне поняття в доступній формі. При цьому терміни, між якими на мовному рівні існують диференційні ознаки, замінюються універсальним терміном. Наприклад: *der Lohnbezieher – der Lohnempfänger* „найманий робітник”, *der Engpaß – die Knappheit* „нестача”, *der Zoll – die Abgabe* „митний збір”.

2. Причиною використання синонімічних термінів може бути, як і в літературній мові, бажання уникнути тавтологічного повтору. Особливо часто такий прийом використовується в пресі, наприклад: *Die Auslandsfertigung stieg 2005 zum ersten Mal über die Marke von zehn Millionen Autos und dürfte heuer die Inlandsproduktion übertreffen* [der Standart Mittwoch, 19. April 2006 S.21].

3. Одним із джерел поповнення економічної лексики синонімічними термінами є створення повного і короткого найменування нового поняття чи явища. Тут ми виділяємо два шляхи виникнення синонімів:

а) утворення скороченого відповідника складного терміна (автохтонного чи запозиченого) – 14 термінів-синонімів. Структура скорочених термінів може бути різною: від ініціальних скорочень, наприклад: *MPG* – „*Max-Planck-Gesellschaft*“, до неповних скорочень, так званих еліпсів, наприклад: *die Wertpapierplazierung* – *die Plazierung* „розташування цінних паперів“, *die Überschufskapazität* – *die Überkapazität* „надмірні виробничі потужності“, *die Markenwerbung* – *die Markenartikelwerbung* „реклама трендових товарів“;

б) заміна термінологічного словосполучення складним словом або терміном-словом – 23 терміни-синоніми. У цьому випадку спрацьовує закон мовної економії, адже багатоконпонентні терміни надто громіздкі і незручні у вживанні. І хоча однослівний термін відображає менше ознак спеціального поняття, однак завдяки своїй компактності використовується у професійній комунікації частіше, наприклад: *Kauf auf Ziel* – *der Zielkauf* „купівля в кредит“, *das Fertigteil* – *fertiges Werkstück* „готова деталь“, *der Order* – *dienstliche Anweisung* „ордер, розпорядження“, *der Bestand* – *vorhandene Werte* „наявність, склад“. Однак взаємо заступатися можуть і словосполучення-терміни: *unterproportionale Kosten* – *degressive Kosten* „дегресивні витрати“.

4. Пряме запозичення з інших мов за наявності німецького терміна. Перевага надається запозиченому термінові, так як він часто є однозначним, універсальним і коротшим. У цій групі синонімічних термінів ми виділили **асимільовані запозичені терміни** (переважно це запозичення з латинської та давньогрецької мов) **та їх німецькі синоніми – 39 синонімічних пар**, наприклад: *die Abfertigung* – *der Expedit* „прийом і відправка товару“, *die Abstimmung* – *die Votation* „голосування“, *die Beförderung* – *der Transport* „перевезення“, *die Obligation* – *die Schuldverschreibung* „облігація“; та **не асимільовані запозичені терміни** (найбільше серед них англіцизмів, а також запозичення з італійської, французької та деяких інших мов) **та їх німецькі синоніми – 33 синонімічні пари**, наприклад: *das Briefing* – *das Informationsgespräch* „брифінг“, *der Output* – *die Ausbringung* „випуск (продукції)“, *das Budget* – *der Haushaltsplan* „бюджет“, *die Effekten* – *die Wertpapiere* „цінні папери“, *das Inkasso* – *die Einziehung* „інкасація“, *das Abgeld* – *das Disagio* „дизажіо“. Однак, слід зауважити, що більшість запозичених термінів не мають німецьких відповідників і функціонують як єдина мовна одиниця для відображення певного поняття чи явища: *der Spot*, *das Lobby*, *das Factoring*.

5. Одночасне існування декількох термінів для позначення одного поняття може бути спричинене різними шляхами проникнення запозиченого терміна, тобто відбувається запозичення з різних мов. Ці терміни (9 одиниць) вступають у синонімічні відношення один з одним і часто мають німецький відповідник, наприклад: *a vista* – *a vue* – *bei Sicht* „за пред’явленням“, *die Effekten* – *die Fonds* – *die Wertpapiere* „цінні папери“.

6. Створення рівнозначного німецького терміна (найчастіше методом калькування) – 10 термінів-синонімів, як відповідь на проникнення іншомовного терміна, наприклад: *die Aufgabenausweitung* – *Job Enlargement* „розширення сфери трудової діяльності“, *die Aufgabenbereicherung* – *Job enrichment* „збагачення змісту трудової діяльності“, *die Dachgesellschaft* – *der Holding* „холдинг“, *das No-Name-Produkt* – *der Nichtmarkenartikel* „не фірмовий товар“

7. Поповнення термінів-синонімів може відбуватися і через пошук відповідного поняття рідною мовою, тобто створення терміну засобами своєї мови. Серед власне німецьких економічних термінів-синонімів ми, проаналізувавши фактичний матеріал, виокремили наступні групи:

а) різнокореневі синоніми. Ця група є найбільшою і налічує 109 термінів, наприклад: *der Nutzen* – *der Gewinn*, *der Vorteil* „зиск, прибуток“, *die Normung* – *die Standantisierung* „нормування“, *die Lösung* – *die Klärung* „рішення“, *der Kapitalflucht* – *der Kapitalabfluß* „відтік капіталу“, *die Konzernspitze* – *die Konzernleitung* „керівництво концерну“.

б) однокореневі синоніми (24 терміни-синоніми). Вони можуть бути представлені:

– субстантивованим інфінітивом і іменником із суфіксом *-ung*, наприклад: *die Unternehmung* – *das Unternehmen* „підприємство“, *die Regelung* – *das Regeln* „врегулювання“, *die Fälschung* – *das Fälschen* „підробка, фальсифікація“;

– субстантивованим інфінітивом і іменником із суфіксом *-tion*, наприклад: *die Organisation* – *das Organisieren* „організація“;

– субстантивованим інфінітивом і віддієслівним іменником, наприклад: *der Erwerb – das Erwerben – die Erwerbung* „придбання”;

– іменниками з суфіксами *-tion* та *-ung*, наприклад: *die Valorisierung – die Valorisation* „підвищення курсу цінних паперів за допомогою державних заходів”, *die Negotiation – die Negozierung* „укладання торгового тешефту”;

– кореневими та префіксальними іменниками: *die Zahlung – die Bezahlung* „оплата, розрахунок”, *das Rechnungsjahr – das Abrechnungsjahr* „фінансовий рік”, *die Lieferung – die Belieferung* „доставка”;

– іменниками із синонімічними префіксами, наприклад: *die Zuweisung – die Anweisung* „грошовий переказ”, *die Übernahme – die Annahme* „прийняття”, *die Steuerabwälzung – die Steuerüberwälzung* „перекладання податку”, *die Unwirtschaftlichkeit – die Misswirtschaft* „безгосподарність”, *die Benutzung – die Ausnutzung* „використання”. Тут варто зазначити, що вступати в синонімічні відношення можуть іменники із німецькими і запозиченими префіксами чи префіксоїдами, наприклад: *die Vollerhebung – die Totalerhebung* „статистичний облік при повному обсязі облікованих об’єктів”;

У сфері професійної комунікації є важливим правильне розуміння і сприйняття певного терміну. Аналізуючи смислову структуру слова ми виділили дві групи синонімів соціально-економічної лексики:

1) повні (абсолютні) синоніми, тобто тотожні у всьому обсязі значень термінологічні одиниці. Вони мають не лише тотожний сигніфікат, але й денотат. Наприклад: *der Bereichsleiter – der Spartenleiter* – „керівник певної ланки”, *die Entlassung – die Kündigung* „звільнення”, *das Manko – der Fehlbetrag* – „нестача”, *das Quasigeld – das Fastgeld* „субститут грошей”, *die Trademark – die Marke* „торгова марка”. В текстах часто можна спостерігати паралельне функціонування дублетів, наприклад: ***Konglomerate (oder Mischkonzerne) sind stark diversifizierte Unternehmen, deren Tochtergesellschaften getrennte Wertschöpfungsketten aufweisen...***

Positive Resultate des Mischkonzerns General Electric...[Frankfurter Allgemeine Zeitung Freitag, 22.April 2005 Nr. 93/S.29]

2) неповні (часткові) синоніми, тобто термінологічні одиниці, семантична тотожність яких здійснюється не в цілому обсязі значень. Так, наприклад, полісемантичні терміни *der Auftrag – die Bestellung* є рівнозначними синонімами тільки в одному значенні „замовлення”. У значенні „доручення” лексема *der Auftrag* має синонім *die Beauftragung*, а синонімом до лексеми *die Bestellung* у значенні „призначення” виступає *die Ernennung*; а терміни *die Forderung* та *die Schuld* є синонімами тільки у значенні „борг”, „заборгованість”.

Існування декількох позначень для одного і того ж поняття свідчить про асиметрію мовного знака. Інакше кажучи, не дивлячись на єдність позначуваного і позначувального як дві сторони мовного знаку, між ними немає прямолінійного однозначного співвідношення.

Підсумовуючи проведене дослідження ми констатуємо, що синонімія термінів у економічних текстах іноді заважає однозначності сприйняття, проте вона має і позитивний вплив. Він виявляється в уточнювальному характері термінів-синонімів, а також урізноманітнює процес сприйняття інформації. Важливими ознаками слів-синонімів у термінології є їх здатність виконувати у науковому тексті інформативну функцію, а також функції заміщення та уточнення. Тому ми вважаємо, що термінологічна синонімія відіграє і конструктивну роль, так як зумовлена когнітивними та комунікативними цілями термінології.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гренко В.А. Синонимия терминов//Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – М. – 1974. – С.147-150.
2. Даниленко В.П. Русская терминология: опыт лингвистического исследования. – М.: наука. – 1977. – 246с.
3. Дуда О.И. Процеси термінологізації в сучасній англійській мові (на матеріалі літератури з кредитно-банківської справи). – Автор. дис. канд. філол. наук. – К., 2001. – 22 с.
4. Зяблова О.А. Экономическая лексика современного немецкого языка: становление и особенности функционирования. – М.: ДА МИД России, 2004. – 166с.
5. Куделько З.Б. Англійська терміносистема ринкових взаємин: синтагматичні та парадигматичні особливості. – Автор. дис. канд. філол. наук. – Львів, 2001. – 21с.
6. Лотте Д.С. Как работать над терминологией. Основы и методы. – М.: Наука. – 1968. – 76 с.
7. Мягкова Е.В. Некоторые особенности синонимии в терминологических системах (на материале английской терминологии живописи). – Автор. дисс. ... канд. філол. наук. – М., 1979. – 180с.

8. Овчаренко В.И. Термин, аналитическое наименование и номинативное определение // Современные проблемы терминологии в науке и технике. – М., 1969. – С.91-121.
9. Подвойська О.В. Термінологія соціальної ринкової економіки в сучасній німецькій мові: номінативний та функціональний аспекти. – Дис. канд. філол. наук. – К., 2007. – 244с.
10. Толикина Е.Н. Синонимы или дублиеты? // Исследования по русской терминологии. – М., 1971. – С. 78-89.
11. Худолеева С.П. Специфика терминологической синонимии (на материале автотранспортной терминологии современного немецкого языка). – Дисс. ... канд. филол. наук. – К., 1981. – 189с.
12. Hums L. Gedanken zur Grundfragen der Terminologie. // Sprachpflege, Leipzig, 1973 – № 3. – S. 161-163.
13. Schwabe F. Synonyme und andere austauschbare Wörter in der Fachsprache der Technik // Sprachpflege, Leipzig, 1973 – № 2. – S-225-226.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- DUDEN Das Lexikon der Wirtschaft. Grundlegendes Wissen von A bis Z. – Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag, 2001. – 512 S.
 Frankfurter Allgemeine Zeitung Freitag, 22. April 2005 Nr. 93/S.29
 Der Standart Mittwoch, 19. April 2006 S.21

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Дружбяк – асистент кафедри прикладної лінгвістики НУ „Львівська політехніка”, аспірант КНЛУ.
Наукові інтереси: лексикологія німецької мови, соціолінгвістика.

ТРАНСОНІМІЗОВАНІ НЕОФІЦІЙНІ АНТРОПОНІМИ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Вікторія КАТЕРНЮК (Київ, Україна)

Стаття представляє результати дослідження прізвиськ в англійській, німецькій та українській мовах з точки зору їх утворення за допомогою трансонімізації, тобто переходу онімів в розряд неофіційних антропонімів.

The article presents results of the English, German, and Ukrainian nicknames origin research. Unofficial names included those originated from other types of names.

Останнім часом у лінгвістиці зростає інтерес до проблем ономастики, тобто вивчення власних імен в різних аспектах, що зумовлено розвитком антропоцентричної парадигми мовознавчої науки [1].

До цього часу значну увагу дослідників було акцентовано на загальній проблемі семантичної структури власних імен (Г. Лейбниць, Дж. Локк, Б. Рассел, О.Ф. Лосєв, В.М. Муравйов, Д.І. Руденко, В.С. Соловйов, S. Kripke, J.S. Mill, E. Pulgram, Н. Putnam, J.A. Searle та ін.) [12; 13; 14; 15], яка була розглянута у суто лінгвістичному (О. Єсперсен, Л.М. Щетінін, та ін.), соціолінгвістичному та етнокультурному аспектах (К.В. Бахнян, В.А. Ніконов, S. Lieberson, П. Чучка) [2; 7; 11].

Аналіз досліджень прізвиськ в слов'янських мовах починається в 30-х роках ХІХ століття і безпосередньо пов'язане з іменами етнографів та фольклористів (І.М. Снегирьова, Ф.І. Буслаєва, В.І. Даля) [6]. Перші класифікації цього типу антропонімів ґрунтуються на регіональному та етнографічному принципах (Д.К. Зеленін, Н.Ф. Сумцов) [11]. Водночас лінгвістична природа прізвиськ представлена в працях російських дослідників О.М. Селищева і В.К. Чичигарова, розробки яких є важливими при історико-етимологічному аналізі прізвиськ у слов'янських мовах. Початки наукового дослідження української антропонімії пов'язують із працями мовознавців II-ої половини ХІХ – початку ХХст.: А. Степановича, В. Охримовича, І. Франка. Найґрунтовніше вивчення українських власних імен припадає на 60-70 роки ХХ ст. (Л. Гумецька, П. Чучка, І. Сухомлин та ін.) [3].

Наукові результати вищенаведених досліджень виявляють і пояснюють різні процеси та характеристики антропонімів, однак, до цього часу існують прогалини в дослідженнях, що стосуються неофіційних номінацій в типологічному аспекті з точки зору опису моделей їх утворення, особливо, конверсії серед неофіційних антропонімів.

Актуальність нашого дослідження визначається загальною спрямованістю дослідження номінативних одиниць з онімним компонентом на антропоцентризм і когнітивно-ментальні моделі досвіду людини, оскільки помітним є брак комплексних розробок, присвячених порівнянню неофіційних антропонімів у неблизько споріднених мовах в аспекті структурних у трьох зіставлюваних мовах.

Метою нашого дослідження є комплексна зіставна характеристика трансонімізації як способу утворення неофіційних антропонімів в англійській, німецькій та українській мовах.

Отже, предметом дослідження є таке лінгвістичне явище як перехід онімів одного розряду в інший в процесі утворення прізвиськ в англійській, німецькій та українській мовах.

Об'єктом дослідження є неофіційні антропоніми в англійській, німецькій та українській мовах.

Матеріалом дослідження стали оригінальні тексти, ресурси Інтернету, проводився експеримент для зібрання фактичного матеріалу серед групи українських студентів, залучення матеріалів нормативних, діалектних, регіональних словників української, англійської та німецької мов тощо.

Загалом зібраний англійській, німецькій та українській матеріал можна поділи на три великі тематичні групи: прізвиська англійських, американських, німецьких і українських політиків та громадських діячів, кримінальні англійські, американські, німецькі та українські прізвиська, а також студентські прізвиська, які включають як неофіційні імена учнів, так і вчителів в трьох досліджуваних генетично-споріднених мовах.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше комплексно досліджуються неофіційні антропоніми у трьох неблизько споріднених мовах в аспекті їхніх структурних властивостей, у дослідженні втілено намір виявити загальні структурні та мотиваційні моделі, а саме, особливості утворення неофіційних антропонімів за допомогою трансонімізації.

Отже, завданням нашого дослідження є з'ясувати словотвірні-структурні моделі та виявити способи номінації прізвиськ в англійській, німецькій та українській мовах, зокрема, особливості виникнення неофіційних антропонімів в процесі переходу різних онімів в розряд неофіційних антропонімів, а, отже, утворених в процесі трансонімізації.

Прізвиська – це один із найцікавіших об'єктів усного мовлення для дослідження ономастики, оскільки вони супроводжують людину у соціумі з давніх часів. Очевидно, що саме завдяки прізвиськам виникли прізвища [3], але при цьому феномен неофіційної антропонімії не зник, а навпаки, існує в мовленні до цього часу, проникаючи в усі галузі життя. Характерною ознакою є те, що прізвиська виникають в усіх мовах, тобто, можемо стверджувати, що це явище є практично універсальним.

Неофіційні антропоніми виникають і функціонують в будь-якому середовищі [4; 5], що підтверджується матеріалами даного дослідження, оскільки воно зачепило дуже різні сфери людського спілкування: політичну, освітню та кримінальну в трьох різних, хоч і генетично-споріднених мовах.

Неофіційні антропоніми, як і інші власні назви, як в слов'янських, так в германських мовах виникають в результаті наступних процесів [6; 8; 9]: онімізації апелювання (наприклад, *Luc, Big Dog*), створення по аналогії (наприклад, *King of Camelot* – по аналогії з *King Arthur*), трансонімізації, тобто перехід власного імені з одного типу антропонімів в інший (наприклад, *Вітя, Тимоха, King George, Hurricane Katrina*), а також запозичення іншомовних імен (наприклад, *Наполеон, Саддам Іванович, American Fabius, Pablo, Colossus of Debate*).

Трансонімізація як явище мови й засіб утворення неофіційних антропонімів належить до лексико-семантичного типу словотвору [10]. Слідом за Н.В. Подольською [9], ми розглядаємо перехід онімів із одного розряду в інший як характерне для ономастичної лексики синхронічне явище, яке яскраво проявляється серед відібраного англійського, німецького та українського матеріалу (наприклад, українські студентські прізвиська: *Бакс-Банні* – ім'я кролика, героя американського мультиплікаційного фільму, *Буш* – прізвиське американського президента, *Пінокіо* – ім'я казкового героя, англійські прізвиська: *Elvis* – ім'я культового співака Елвіса Преслі стало прізвиськом американського Президента Біла Клінтона, *King George* – ім'я історичної постаті перейшло в розряд неофіційних антропонімів Джорджа Буша, ще одного американського Президента, німецькі прізвиська: *Alf* – ім'я головного героя американського комедійного серіалу про прибульця, *Sherlock* – ім'я літературного героя та ін.).

Зібраний матеріал дозволив нам виявити, що прізвиська, утворені за допомогою трансонімізації можуть бути класифіковані відносно їхньої зовнішньої структури на такі групи:

1. Однокомпонентні.
2. Двокомпонентні.
3. Багатокомпонентні.

Щодо однокомпонентних неофіційних антропонімів в англійській, німецькій та українській мовах просліджуються схожі тенденції, а саме, в основному, прізвиська утворюються від наступних типів онімів:

- антропонімів (наприклад, англійське – *Quasimodo*, від імені літературного героя, німецьке – *Blümchen*, квіточка від прізвища *Blume*, що перекладається як Квітка, українське – *Гімлер*, від імені історичної особи, *Коба* – політичне прізвисько, утворене від прізвища Сталіна);

- топонімів (наприклад, англійське – *Al Capone of Los Angeles*, змішаний випадок, утворений від імені міста та антропоніма, німецьке прізвисько – *Manhattan*, що походить від назви району міста Нью-Йорк в США, українське – *Троєщина*, від назви району міста Києва);

- етронімів (наприклад, англійське – *Turk*, серед німецьких прізвиськ, утворених від етронімів не виявлено, українське прізвисько – *Кутайка*).

Щодо двоконпонентних прізвиськ, то варто зауважити, що ці моделі розповсюджені в англійській мові, і можна виділити такі групи:

- артикль + ім'я, характерне лише для германської групи мов, (наприклад, *The Ken and Barbie*, пара злочинців, чиї прізвиська утворені з імен відомих ляльок);

- ім'я + числівник, (наприклад, прізвиська американських Президентів: *Bush 41*, *Bush I*, *Bush II*, *Bush 43* – всі прізвиська вказують на те, що син і батько були Президентами Америки, таким чином конкретизуючи кожного з них);

- ім'я + прикметник або навпаки (наприклад, англійські кримінальні *Stupid Marty*, *Wild Bill*, *Phil Lucky*);

- ім'я + іменник (наприклад, англійське політичне прізвисько Президента Картера *Jimmy Peanut*, кримінальне *Micky Scars*);

Багатокомпонентні трансонімізовані прізвиська теж представлені лише в англійському матеріалі такою моделлю:

- ім'я + артикль + іменник або прикметник (наприклад, *Petty the Pig*, *Bush the Younger*, *Dan the Man*, *Jack the Hat*);

Підсумовуючи наше дослідження можемо зробити наступний висновок: такий тип неофіційних антропонімів є спільним для англійської, німецької та української мов, він досить продуктивний в плані формування прізвиськ: в українській мові серед досліджених одиниць 10% складають прізвиська, утворені за допомогою цього виду номінації, в англійській мові відсоток таких неофіційних антропонімів дещо більший – приблизно 15%. В німецькій мові, однак, трансонімізація не така розповсюджена, як в англійській і українській мовах, загальний відсоток німецьких прізвиськ, утворених в такий спосіб, значно менший – приблизно 2%.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що антропонімічні системи трьох генетично споріднених мов мають загальні риси, що стосується антропонімічних систем цих мов. Неофіційні антропоніми мають загальні моделі утворення за допомогою трансонімізацій, однак, англійська мова вигідно відрізняється від німецької та української з точки зору можливості переходу онімів з одного розряду до іншого.

Прізвиська, утворені за допомогою трансонімізації зберігають свою головну функцію: одночасно поєднують персоніфікацію особи та вказують на характерні ознаки об'єкта найменування, відрізняючись від інших неофіційних антропонімів тим, що в них відсутній чітко виражений оцінний компонент.

Все це вимагає подальшого дослідження специфічних особливостей неофіційних антропонімів в трьох споріднених мовах для їх типологічного зіставлення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Волкова Н.А. Прозвище как языковая единица // Словарь современных русских прозвищ. Экспериментальный выпуск / Под ред. В. Мокренко, Х. Вальтера. – Greiswald, 2004. – С. 5-10.
2. Гак В.Г. Языковые преобразования. – М.: Высшая школа, 1998. – 720 с.
3. Горпинич В.О. Українсько-давньогрецькі паралелі в антропонімії // Мовознавство. – 2006. – № 2-3. – С. 40-41.
4. Кам'янець В.М. Структурні, семантичні та функціональні особливості власних імен сучасної німецької мови (на матеріалі особових імен, прізвиськ та псевдонімів): Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2001. – 20 с.
5. Копытко В.А. Типология номинации (на примере одного класса антропонимов): Автореф. дис. ... канд. филол. наук./ Белорус. гос. ун-т им. В.И. Ленина. – Минск, 1990. – 18 с.
6. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н. Яревой. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.

7. Мурясов Р.З. Имя собственное в современном немецком языке. – Уфа: Изд-во БашГУ, 1983. – 450 с.
8. Отин Е.С. Словарь коннотативных собственных имен. – Донецк: Юго-Восток, 2004. – 412 с.
9. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Отв. ред. А.В. Суперанская. 2-е изд. М.: Наука, 1988. – 192 с.
10. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К, 2006. – 716 с.
11. Суперанская А.В. Имя нарицательное и собственное. – М.: Наука, 1978. – 197 с.
12. Carter D. Internet Nicknames – what’s in a name? – Режим доступу: <http://www.denisecarter.net/2006/04/internet-nicknames-whats-in-name.html>. - Заголовок з екрану.
13. De Klerk V., Bosch B. Naming Practices in the Eastern Cape Province of South Africa – Cap.: Capetown Press, 1996. – 174 p.
14. Hartmann P. Das Wort als Name. Struktur, Konstitution und Leistung der benennenden Bestimmung. – Köln, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1958. – 88 s.
15. Morgan J., O'Neill C. Nicknames: Their Origins and Social Consequences. – London: Routledge and Kegan Paul.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Duden [Електронний ресурс]: Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache / Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG. – Elektronisches Wörterbuch (350 Mb). / Mannheim: Dudenverlag, 2000. – 1 elektronischer CD (CD-ROM): farb; 12 cm. – System: Windows 95/98/ME/NT4/2000/XP. – Заголовок з титулу екрану.
2. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_criminals_by_nickname
3. <http://www.fraza.com.ua/blog/blog.php?id=398>
4. <http://www.anticompromat.ru/raznoe/klichk.html>
5. <http://bispham2.mysite.wanadoo-members.co.uk/nostalgia/sschool.htm>
6. <http://www.bbc.co.uk/wales/northeast/sites/flintshire/pages/wendy.shtml>
7. <http://kinesthesis.blogspot.com/2006/01/student-nicknames.html>
8. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_nicknames_used_by_George_W._Bush
9. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_U.S._Presidential_nicknames
10. Longman [Електронний ресурс]: Longman Dictionary of Contemporary English / Longman Pearson Education. – Electronic dictionary (500 Mb). / Pearson Education, 2001. – 1 electronic CD (CD-ROM): colour; 12 cm. – System requirements: Windows 95/98/ME/NT4/2000/XP. – Заголовок з титулу екрану.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Катернюк – аспірант кафедри германського та порівняльного мовознавства Київського національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова.
Наукові інтереси: антропоніміка, зіставне і порівняльне мовознавство.

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОГО КІНОНІМІКОНУ

Ольга Кирилюк (Кіровоград)

У статті досліджено особливості кінонімної номінації. Здійснено вивчення впливу історичних умов на формування сучасної системи українського кінонімнікону.

The paper investigates the peculiarities of synonymic nomination. The study of historical conditions of the modern Ukrainian synonymicon system's formation is performed.

Загальний поняттєвий зміст кіноніма можна визначити як “ім’я собаки”.

Археологічні розкопки свідчать, що собакоподібні тварини існували вже 25–30 мільйонів років тому, а процес приручення собаки людиною пройшов одночасно в кількох частинах світу близько 12 тисяч років тому. Отже, досліджуючи кіноніми, варто враховувати, що за такий довгий проміжок часу людство встигло відобразити в найменуваннях тварини особливості світогляду, ментальності, культури.

В ономастичній науці немає ґрунтовних праць, присвячених вивченню кличок собак – кінонімів. У російській лінгвістиці можна виділити окремі роботи М. Дмитрієва “Собачьи клички у башкир” (1928 р.), М. Баскакова “Клички собак у каракалпаков” (1978 р.), Н. Дубової “Некоторые особенности кличек охотничьих собак” (1980 р.). У польській мові клички собак досліджено у роботах С. Вархола, Й. Стритинського „Nazwy koni i psów” (2004 р.) Д. Копертівської „Zeńskie hipokogystyka w funkcji kynonimów – efemeryda czy tendencja?” (2005 р.) та інших. В українській зооніміці спостережено тільки фрагментарні зауваження стосовно функціонування та творення кінонімів у працях загальнотеоретичного характеру.

Проблема кінонімної специфіки передбачає розгляд власних назв тварин у трьох головних аспектах. Перший аспект є загальним і полягає в дослідженні кінонімії з погляду

загальних закономірностей, характерних для всіх ономастичних класів. Другий має на меті вивчення кличок собак відповідно до їхнього зоонімного статусу. Останній аспект передбачає визначення самостійності кінонімів як окремого підкласу зоонімів, що дасть можливість з'ясувати їхні особливості, специфіку творення та функціонування. Саме ґрунтовне комплексне дослідження кінонімів з погляду всіх трьох аспектів дає змогу визначити їхнє місце в ономастичній системі.

Професор М.Сюсько визначає зооніми як “номінативні одиниці зі статусом слова, що мають усі ті категорії, які властиві словам мови взагалі, підпорядковані законам мови і, таким чином, підлягають лінгвістичному вивченню” [7: 13]. Кіноніми як підклас зоонімів мають безумовно спільні та відмінні риси з іншими різновидами кличок тварин. По-перше, вони є власними назвами. Тому, як і будь-яким онімам, їм притаманні такі особливості: а) наявність індивідуалізувальної та ідентифікаційної функції; б) соціальний характер, залежність від позамовних чинників; в) предметність – тісний зв'язок з об'єктом, який вони називають; г) часткове звуження семантики – часто значення оніма можна встановити тільки з контексту; г) національний колорит, д) інтернаціональний характер.

За особливостями номінації кіноніми, як і в цілому зооніми, найбільше подібні до антропонімів, зокрема прізвиськ, оскільки теж називають живу істоту. М. Толстой, досліджуючи клички собак, зазначає, що вони ближче стоять до антропонімів, ніж інші зооніми [8: 110]. Іншу думку має П. Поротников. Дослідник зауважує, що кіноніми за характером використання в них лексичного матеріалу знаходяться далеко від власних імен людей, а за способом творення (усічення основ) близькі саме до скорочених антропонімів [3: 237].

У дохристиянський період на відміну від тричленних сучасних найменувань людей існували одночленні назви, що швидше нагадували сучасні прізвиська. І. Трійняк зазначає, що „в іменах із давніх-давен відбивалися сила, мужність, прикмети, зовнішня краса, привабливість” [9: 5]. Із прийняттям християнства і запровадженням нових християнських імен, усі ці „прізвиська-ймення (*Беззсон, Вовк, Шумило*) поступово утвердяться як людські прізвища” [9: 6]. Думку про те, що всі власні імена походять від загальних прізвиськ, підтримує і М. Чубач [11: 66]. Указані дослідники визначають такі правила називання людей у дохристиянський період: присвоєння імені за порядком народження в сім'ї (*Первуша, Вториш, Третья, П'ятко*); за часом народження (*Зима, Літо, Субота*); за фізичними ознаками (*Безніс, Гладко, Глух, Губар*); за особливостями характеру, поведінки (*Брех, Добріло, Добриня, Захвораї*); за вираженням позитивного чи негативного ставлення (*Ждан, Бажан, Любим, Неждан*) [11: 67; 9: 5]. Такі ж особливості номінації М. Сюсько відзначає у сфері кличок тварин, наприклад: фізичні властивості (*Горбана, Кривана, Носана*) [5: 27], порядок народження (*Первуша, Первістка, Перша*) [6: 176]. Ця специфіка називання притаманна й кінонімам як окремому підкласу зоонімів.

Так само близькі клички собак і до прізвиськ людей. Для обох підкласів власних назв найпоширенішими є двоскладові лексеми; і клички, і прізвиська творяться за допомогою усічення твірних основ чи нульової суфіксації в поєднанні з формантом -а: порівн. прізвиська людей *Зеля, Япа, Горя* [10: 104] і кіноніми *Боба, Бара, Цеса*. І ті, й інші назви мають наголос переважно на першому складі [10: 104]. Більшість двоскладових кличок має наголос на першому складі, трискладових – на середньому [10: 104]. Ці ж особливості спостерігаються й при творенні кличок собак. Такі назви однаково співвідносяться як із жіночою, так і з чоловічою статтю. Бажання мовця пристосувати стать і рід об'єкта, що отримує назву, спричиняє появу таких лексем: у сфері прізвиськ – жіночий рід *Дога, Мопеда* [10: 105], чоловічий рід *Колес, Цимбал* [10: 105], у кінонімії – жіночий рід *Лігретта*, чоловічий рід *Сек'юр* тощо.

Початком формування та організації собаківництва як структури кінологи вважають ХІХ ст. [1: 10]. У цей період налічується п'ять основних видів кличок тварин. Усі вони тісно пов'язані з породою.

Найчисельнішою є група, що охоплює назви дворових, непородистих собак, до якої належать прості, дещо зневажливі назви „под стать их обладателям” [1: 10]. Цей набір кличок не відзначався різноманітністю. Такі номінативні одиниці були мотивовані

зовнішніми чи внутрішніми характеристиками собак. Деякі з них (*Жучка, Рябка, Сірко, Шарик*) настільки природно увійшли до кінологічної сфери, що стали навіть використовуватися як загальні назви (відбувся процес апелятивації), позначаючи будь-яку непородисту тварину. Ця група зазнала найменших змін протягом XIX, XX, XXI ст., і, незважаючи на те, що мода окремих десятиліть сприяла додаванню до кінонімікону нових назв (наприклад *Чарлік, Лінда* і т.п.), традиції найменування (головні з яких – одноманітність і відсутність фантазії) непородистих тварин збереглися й до сьогодні.

Другу групу формували клички великих за розміром сторожових собак. У назвах такого типу є семантичний елемент поваги до сили, кінонім указує також на агресивний характер тварини: *Отаман, Вулкан*.

Третя група представлена назвами декоративних собак. Такі породи були привезені з-за кордону, тому клички є запозиченнями з інших мов або простим набором звуків за аналогією: *Жужу, Лулу, Мімі*. Також функціонували назви зі зменшено-пестливими суфіксами: *Пушок, Мушка*. Ці назви підкреслювали невеликий розмір тварин. Використовувалися також імена героїв античної міфології: *Паріс, Марс* [2: 9].

Четверту групу репрезентують клички великих за розміром сторожових собак, яких, однак, аристократи тримали швидше для краси, – бульдогів і догів. У таких назвах домінували пафос і величність: *Цезар, Варвар*.

П'ята група представлена кличками найулюбленіших собак знаті – мисливських. Л. Сабанєєв писав: „Кожен багатий поміщик повинен був обов'язково тримати гончих і борзих, інколи – сотнями” [4: 67]. Традиції найменування борзих і гончих сягають глибокої давнини, а в XIX ст. відбувався тільки розвиток і закріплення звичаїв [1: 11]. Домінували найменування в національному стилі: *Крилат, Злорад, Судариня*. Іншомовні клички майже не зустрічались. Для борзих характерною була вказівка на зовнішню привабливість, швидкість та злість до звіра, на якого полюють. Саме для цих порід характерним є використання дієслів у формі наказового способу як кличок: *Карай, Літай, Палай*. Лягаві собаки отримували короткі, переважно іншомовні клички: *Стоп, Б'юті*. Собакам гончих порід в основному присвоювали так звані „музичні” назви, що вказували на голос тварини: *Сорока, Лютня*. Найбільше мисливцями в цих породах цінувався голос. Як свідчить кінологічна література, таких собак підбирали в першу чергу за голосом, а вже потім враховували гончі якості [1: 11]. Тому традиція функціонування цих кличок міцно закріпилася, і сьогодні спостерігається їхнє активне використання.

Більшість поміщиків „не дозволяли змішувати своїх собак із чужими, і внаслідок такого замкнутого ведення породи утворювалися чисельні її різновиди, що відрізнялися певними ознаками й називалися за прізвиськом власника” [4: 67], наприклад: *Отаман Глібова, Дружба Дурасова, Награждай Голицина, Палай Болдарєва, Любим Чернишова*. У другій половині XIX ст. у Європі, особливо в Англії і Франції, виникає традиція додавання до імен лягавих собак назв аристократичних титулів: *Сер Алістер, Роял Ден* – або таких, що вказують на місцевість: *Дюк оф Девоншир*.

Події сімнадцятого року XX ст. унеможливили послідовний розвиток кінонімікону. Значну частину породистих собак було знищено, оскільки негативне ставлення до знаті було перенесене й на тварин. У цей час і в наступні роки відбувається відхід від „дворянських” кличок до звичайних, позбавлених пафосу. Тому майже півстоліття у сфері кінонімії спостерігається період одноманітності [1: 11]. Кінологи визначають його як один з найбільш складних, оскільки саме тоді орієнтуватися в породах стає надзвичайно важко.

Ситуація змінюється наприкінці XX ст. На початку 70-х рр. активно здійснюється імпорт собак із закордонних розплідників. Л.Пасічник зазначає, що це значно вплинуло на подальший вибір кличок власниками для своїх тварин [2: 9]. Оскільки іншомовні клички, а особливо в поєднанні з назвами розплідників із префіксами *vom, von, of, della, de*, що перекладаються як „із”, спричинили появу складних і складених кличок і в нашій країні. Л. Пасічник відзначає такі найпоширеніші варіанти поєднання кількох іншомовних імен: *Крістофер-Ленард-Жером, Сюзен-Еріка-Кароліна*; поєднання поняттєвих кличок (як традиційних, так і іншомовних) з іменами: *Граф Родерік, Блек Джек, Літл Рафаєлла* [2: 9]. І саме тоді, як наголошує дослідниця, з'являється „дивна традиція суміщати в одній назві

абсолютно несумісні слова і поняття. Наприклад, *Віконт Аттила*, *Вікінг Алтай*. Адже не міг бути вождь гунів віконтом, та й сам титул з'явився тільки через 300 років після набігу варварів, а вікінгів на Алтаї ніколи не було" [2: 9].

Сьогодні кінологічна література фіксує певні традиції, що сформувалися при називанні собак окремих порід. Так, Л. Пасічник відзначає, що службові породи ротвейлер і німецька вівчарка знаходяться під жорстким контролем країни-родоначальника – Німеччини. Тому всі власники собак цих порід дотримуються правила: коротка гучна кличка або на німецький лад (*Борман*), або в національному стилі в поєднанні з назвою розплідника. Адже надмірна пафосність, як указує дослідниця, для таких серйозних робочих тварин є зайвою [2: 10].

Досить часто доводиться спостерігати використання англomовних лексем; це пов'язане в першу чергу з тим, що англійська мова в нашій країні є більш поширеною, ніж німецька. Інші службові породи німецького походження знаходяться під значно меншим контролем країни-родоначальника, і моду на клички вже диктують інші країни, де ці породи є популярними, – Італія, Франція. Тому, як зауважує Л. Пасічник, у кличках цих порід собак спостерігається „повний розгул фантазії” – від коротких строгих назв до занадто довгих з використанням різних мовних стилів [2: 10].

Для багатьох американських і англійських порід характерним є власне-англійський стиль. Клички українського чи російського походження таких тварин зустрічаються рідко. Однак існує один суттєвий недолік: результати детального аналізу таких назв свідчать про використання одних і тих самих лексем чи фраз, тільки в різних комбінаціях. Це вказує на недостатнє знання власниками собак англійської мови і використання переважно сталих, популярних слів і виразів.

Для російських порід характерними також є спеціальні назви. Наприклад, сибірські лайки традиційно отримують клички, що підкреслюють їхнє сибірське коріння: *Амур*, *Байкал*, *Тайга*, *Ўмка*. Південноросійська вівчарка – *Бабай*, *Роксолана*, *Боярина*. Традиційним є називання в національному стилі відповідно до походження тварин кавказьких порід: *Гайрат*, *Аксуш*, *Батир*. Для кличок тварин порід маленького розміру існує єдине правило – „надзвичайно велика фантазія” [2: 11]. Звідси й наявність кличок з пестливим відтінком: *Вишенька від Сонячних Малюток*, *Зайка Моя*, *Душа Моя*.

Таким чином, українська кінонімія пройшла значний шлях формування протягом різних історичних періодів. І, незважаючи на різноманітність кінологічної сфери (наявність різних видів порід собак), спостерігається функціонування певних традицій і норм, характерних для кінонімного назвотворення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Пасічник Л.А. Клички собак. Небольшое историко-лингвистическое исследование. Ч. II // Питомцы–Pets, 2006. – № 9. – С. 9–11.
2. Пасічник Л.А. Клички собак. Небольшое историко-лингвистическое исследование. Ч. I // Питомцы–Pets, 2006. – № 7–8. – С. 10–11.
3. Поротников П.Т. Из уральской зоонимии // Восточнославянская ономастика. – М.: Наука, 1972. – С. 210–250.
4. Сабанев Л.П. Собаки охотничьи: Борзые и гончие / Сост. Е.А.Калганов. – М.: Физкультура и спорт, 1987. – 571 с.
5. Сюсько М.І. Взаємовідношення власних і загальних імен (зоонімія і апелятиви) в українській мові. – Ужгород: УжДУ, 1985. – 63 с.
6. Сюсько М.І. Из народного джерела: карпатоукраїнська зоонімія // Студії з ономастики та етимології. – К: Науково-видавничий центр НБУВ, 2004. – С. 169–179.
7. Сюсько М.І. Традиційні і сучасні погляди на природу власного імені. – Ужгород: УДУ, 1999. – 32 с.
8. Толстой Н.И. Заметки о славянских именах собственных и их транскрипции / Ономастика и транскрипция. – М.: Наука, 1964. – С. 103–121.
9. Трійняк І.І. Вступ // Трійняк І.І. Словник українських імен. – К: „Довіра”, 2005. – С. 5–12.
10. Ушаков Н.Н., Васильева В.Д., Клоєва Н.П. О грамматических особенностях прозвищных имен // Ономастика и грамматика. – М.: Наука, 1981. – С. 98–122.
11. Чубач М.С. Походження і значення власних імен // Українська мова і література в школі. – 1958. – № 3. – С. 66–70.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Кирилюк – викладач кафедри економічної теорії та соціально-гуманітарних дисциплін Кіровоградського інституту комерції.

Наукові інтереси: ономастика, словотвір, морфологія української мови.

МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩ В XVIII СТ. (на матеріалі «Реєстрів війська Запорозького»)

Олена КОРЗУН (Горлівка, Україна)

У статті розглянуто формування українських прізвищ в XVIII ст. та зроблено спробу визначити основні моделі творення прізвищ проаналізовано систему словотворення українських прізвищ в XVIII ст.

The article deals with formation of Ukrainian surnames of the XVIII century. The author defines the main structural models of wordformation.

Обґрунтування теми. У житті суспільства антропоніми відіграють винятково важливу роль. Вони тісно пов'язані з історією народу, з його культурою. Антропоніми відбивають усі етапи формування народної мови, побуту, культури. Антропонімія є своєрідним арсеналом історико-культурної спадщини, скарбницею народної мудрості. Дослідження в галузі антропоніміки як специфічної форми мовної фіксації етнічного досвіду не лише вказують на індивідуальні вподобання нації, а й відкривають відомості про її лінгвоментальні характеристики, оскільки антропоніми виразно виступають експонентами культурних знаків, які, зокрема, відбиваються в семантиці й особливостях творення прізвищ, акумулюють і передають із покоління в покоління певні константи, стереотипи національної культури — і матеріальної і духовної. В антропонімах розкривається внутрішній характер народу, його природна дотепність.

Українські прізвища й імена формувалися протягом тривалого періоду; першими для найменування особи використовувалися імена, трохи пізніше — прізвиська, згодом — прізвища.

Ступінь розробки теми. На сьогодні питання виникнення українських прізвищ залишається відкритим. Р.І.Осташ вживає на позначення прізвищ термін «прізвищева назва», підкреслюючи функціональну відмінність цього антропоніма від прізвища [3]. М.Л.Худаш, детально проаналізувавши історію української ономастики, робить висновок про несистемне і подекуди механічне оперування терміном «прізвище», яке застосовують на всі історичні періоди, починаючи з давньоруського [11]. Л.Л.Гумецька та І.Сухомлін відносять становлення українських прізвищ на XIV-XV століття (І.Сухомлін остаточним часом їх закріплення вважає XVII ст.) [9].

Актуальність проблеми полягає в тому, що поняття «прізвище» залишається досі не сформульованим. Відкритим є питання визначення історичного періоду становлення українських прізвищ.

Метою статті вбачаємо аналіз системи словотворення українських прізвищ в XVIII ст. з особливою структурою та семантикою.

При проведенні дослідження зосереджено увагу на таких **питаннях**:

1) визначення основної моделі творення прізвищевих назв; 2) описання продуктивних / репродуктивних суфіксів у творенні українських прізвищ XVIII ст.

Вважається (Макарова Т.П., Подольська Н.В., Чайко Т.Н., Чучка П.П.), що в Україні прізвище набуло ознак обов'язкової спадкової родинної назви на межі XVIII-XIX століть [9; 11; 12]: *Івань Мироненко – Іванового брата родного жена вдова Натали(я) Мироненкова; вдова Стефанида Самойлиха – синь Івань Самойленко.*

Виклад матеріалу. Дослідження документів «Реєстрів війська Запорозького» [4] доводить, що базою виникнення прізвищ насамперед були різноманітні індивідуальні прізвиська, які надавалися за якимись особливими характеристиками, рисами та вадами людини. Як художник-живописець, змальовуючи людину, вміє відобразити її духовну природу, її індивідуальні властивості, так і народ, художник слова, звертає увагу на найхарактерніші риси психоструктури особистості, тим самим актуалізуючи найвагоміші (з позиції індивідуально-колективного номінатора) її ознаки [3: 159].

Документи «Реєстрів війська Запорозького» дають унікальний матеріал для вивчення словотворчих процесів у творенні прізвищевих назв, оскільки в них зафіксовано колоритні прізвиська та прізвищеві назви.

Потреба офіційної реєстрації людини виникла у козаків Запорозької Січі як свідчення входження в іншу соціальну страту. Новоз'явлений змінював звичне найменування на нове,

щоб приховати своє минуле. За звичаєм Запорозької Січі новоприбулий до війська повинен був отримати нове прізвисько, під яким його записували до козацьких реєстрів. Ритуал прийняття до війська новоприбулого козака описує Дмитро Яворницький у праці «Історія запорізьких козаків»: «Народився я на Україні, у самий день Івана Купала, котрого року— не знаю; мій батько, Сидір Пересунько, виховував мене до 9 років, тобто вчив працювати та Богу молитися. Потім взяли мене в Січ, де я при пану кошовому був молодиком, а в 20 років взяли мене й записали у військо. У війську назвав мене Журбою, бо я усе мовчки працював, а після того, як на чатах не доглядів, як поляки нашу здобич відняли, назвали мене Іваном Присліпою» [13: 116-117].

Дотепність козаків у доборі прізвиська новоприбулого змальовує сучасник останнього Коша Запорозького Микита Корж: «Козаки Запорозькі,— говорить він,— надто ж січовики, через вільність духу й веселу вдачу мали таку звичку до насмішок, що від найменшого випадку, вчинку, постави чи каліцтва негайно давали людині прізвисько, яке вже назавжди залишалось при ній. Так хто через необережність спалить курінь або зимівник, того називали Палієм. Хто ходить зігнувшись від природи або за звичкою, той Горбач, а хто худий, блідий і слабкий, той Гнида» [6: 193-194].

Оскільки моделі найменування були оригінальними, порівняно із існуючими в звичайному житті, то і форми словотворення були новими.

Як показує дослідження базою для майбутніх прізвищ були прізвиська. Саме прізвиська дають нам змогу дізнатися про матеріальну й духовну культуру українського народу часів XVIII ст. Вони утворювалися за допомогою специфічних суфіксів. Найпродуктивнішими в утворенні найменувань виявилися прізвиська, співвідносні з назвами флори і фауни, їжі, речей, явищ природи, частин тіла, осіб за родом занять або ремеслом. Кожна із цих основ має свої продуктивні / непродуктивні формоутворення.

«**Їжа**». Звичаї приготування повсякденних та ритуальних страв, притаманних лише українському народу, відбиваються у прізвиськах: *Івань Голоденко; Андрій Варгун; Петро Борц; Федорь Ковбаса; Степань Кутя; Стефань Голоденко; Степань Кисель; Івань Киселенко; Семень Опара; Яковь Сахарь; Никонь Шулик* — шулик «корж, политий медом із розтертим маком» [8: 560]; *Івань Соломаха* – соломаха «рідка страва, яку готували із звареного на воді борошна, переважно гречаного» [7: 18].

В українському антропоніміконі переважають прізвиська, утворені за допомогою суфікса -енко- та твірної основи «прізвисько, співвідносне з назвою їжі». Він є найпродуктивнішим і найхарактернішим для українських антропонімічних формантів.

Суфікс -енк-(о) використовується для творення прізвищевих назв лише в українській мові, хоча має споріднені утворення з аналогічними або близькими функціями у багатьох слов'янських мовах. Він є виключною ознакою української мови, оскільки за її межами цей формант не має точного відповідника в жодній слов'янській мові, білоруській або російській [5: 67]. Формування цього суфікса відбувалося шляхом поєднання суфікса -ен-(т) і суфікса -(ь)к-(о) і розпочалося в другій половині XII-XIII ст., а семантичний розвиток відповідних українських прізвищ з цим суфіксом припадає на XIV-XV ст. [10: 50-53]. Суфікс -енк(о) в прізвищевих назвах вказує на родинні стосунки між носієм антропоніма та особою, що іменувалась лексемою без даного форманта. Пам'ятки XVIII ст. відбивають подальшу незмінність антропоніма при переході від покоління до покоління.

Суфікс -енк-(о) приєднується до твірної основи «прізвисько, співвідносне з назвою їжі» і вказує на родинні стосунки об'єктів: *Петро Голод – Івань Голоденко, Стефань Голоденко; Андрій Варгунь – Григорій Варгуненко; Степань Кисель – Івань Киселенко*.

Суфікс -к-(о) у східнослов'янських мовах творить зменшено-здрібнілі іменники [5: 31]. Він міг додаватися до повного канонічного імені: *Іванко* — Івань.

Випадки актуалізації внутрішньої форми «бідніший» і «простіший» вказують на соціальний стан особи на її іменування. Поняття «молодший» розкриває поняттям «представник наступного покоління, нащадок»: *Михайло Шкурко, Іван Носко*.

Суфікс -к-(о) в прізвищевих назвах XVIII ст. вказує на розвиток категорії офіційності / неофіційності антропонімів. Пам'ятки XVIII ст. вказують на те, що носій антропоніма був представником суспільних низів або знаходився поза законом. Як

зазначає В.Д.Бондалетов, «уже наприкінці XVII ст. на офіційну форму претендує церковно-канонічна, а також одна з близьких до неї народних форм. Спостерігається диференціація по цій лінії і деяких словотвірних варіантів. Так, форми *Иван, Ивашко* сприймалися як більш прийнятні в документах, а *Иванко, Иванец, Иванис, Иванта, Ваня* та інші – як «менш документальні» [1: 45]. Дослідник вважає, що іменами із суфіксом -к-(а) називалися представники суспільних низів [1:19]. О.В.Суперанська, визначаючи стилістичне забарвлення особових імен у XVI-XVIII ст., відзначила таку закономірність: якщо поза законом ставала людина навіть із соціальної верхівки, в усіх документах записували його ім'я у зменшеній формі [8: 34].

Суфікс -к-(о) приєднується до твірної основи «прізвисько, співвідносне з назвою їжі» і вказує на родинні відношення, спадковість: *Дмитро Масло — Никифор Маселко; Дмитро Книш — Степан Книшко; Кирило Квас — Данило Кваско; Сало — Іаков Салко*.

Ремесло та професії. У пам'ятках XVIII ст. наявна ціла низка прізвищевих назв, які співвідносяться із назвами осіб за родом занять або ремеслом. Найбільш характерними формантами з даною твірною основою є суфікси -ар-, -яр-. Вони приєднуються до іменникової, дієслівної або транспозиційної основи і вказують на характерні якості людини за її родом занять та ремеслом: *Кобза — Матвей Кобзарь; Куб — Романь Кубара; Кобзарь — Івань Кобзарь; Шинок — Михайло Шинкарь; Каша (кашовар) — Івань Кашкарь*.

Досить часто зустрічаються прізвищеві назви, утворені за допомогою суфікса -енк-(о): *Степан Коваленко; Петро Бондаренко; Семень Кашкаренко; Антонь Скляренко; Іаковь Кобзаренко; Григорій Писаренко; Карпь Шутаренко; Петро Гончаренко; Федорь Крамаренко*.

За допомогою суфікса -ец(ь) утворено відносно небагато прізвищевих назв за родом занять або ремеслом: *Демянь Кравець; Герасимь Швець; Трохимь Купець*.

Суфікси -ов- / -ев- досить часто зустрічаються в пам'ятках XVIII ст.: *Івань Кустовой; Григорій Дубовниковь; Василій Долгоруков, Борись Шереметевь; Івань Козаковь; Івань Козаковичь; Сава Прокоповь; Яков Жданович*. Як стверджує С.І.Зінін, моделі з суфіксами -ов- / -ев- більш характерні для російської антропонімійної системи (в досліджуваний період у Росії найменування на -ов- / -ев- становили дві третіх усіх прізвищевих назв) [2: 67]. Це дає нам підстави зробити висновки щодо протікання процесу адаптації даних прізвищевих назв на українському мовному ґрунті XVIII ст. У пам'ятках XVIII ст. наявна ціла низка прізвищевих назв, які утворюються за допомогою суфіксів -ов- / -ев- і співвідносяться з назвами осіб за родом занять або ремеслом: *Степан Тягловой; Дмитро Крамарович; Петро Римаров; Сава Чоботарев; Іван Плахотников*.

Суфікс -к-(о) утворює прізвищеві назви, співвідносні з назвами осіб за родом занять або професією, і розкриває поняття «молодший»: *Клим Дегтярко; Петрь Шутарко; Гриць Бондарко; Трохим Склярко*.

Суфікси -ник-, -л- утворюють прізвищеві назви, які походять від назв особи за її ремеслом: *Петро Динникь; Осипь Кошелникь; Антонь Линникь; Івань Мелникь; Дмитро Мясникь; Романь Плахотник; Леонтій Сапожникь; Степан Тягловой; Гаврило Тесля*.

Флора і фауна. Причини ширшого, порівняно з іншими народами, побутування в українській мові колоритних прізвищевих назв із виразним художнім відтінком слід шукати в мальовничій природі краю. Так народжувалися прізвищеві назви, співвідносні з назвами флори і фауни: *Григорій Часникь; Лукань Виноградский; Андрей Горох; Івань Горохь; Никонь Кавунь; Федору Лепехе*.

Прізвищеві назви, співвідносні з назвами флори і фауни, утворювалися за допомогою суфікса -енк-(о): *Еремьяшь Вербенко; Данило Вороненко; Івань Рогозенко; Петро Бугаенко; Андрей Зозуленко; Іаковь Гусаченко; Никифорь Дубенко; Лукань Чапленко*.

Суфікси -ов-/-ев-, -ск-, -ов- + -ск- виступають формантами і в прізвищевих назвах співвідносних з назвами флори і фауни: *Степан Бакланов; Андрей Камишов; Лукань Виноградский; Данила Березовского; Алексей Березовской; Яковь Грабовский*.

Суфікс -к-(о) утворює прізвищеві назви, співвідносні з назвами флори і фауни, і розкриває поняття «молодший»: *Федорь Хмелко; Івань Березка; Петро Глобко; Данило Соловейко*.

Суфікси -ец(ь), -н-, -ак-(ъ) приєднуються до твірної основи «флора і фауна»: *Зиновій Хмельницький; Василь Виноградной; Иван Вербной; Сава Куракъ.*

Частини тіла. В українській антропонімії існує низка прізвищевих назв, утворених від прізвиськ, що постали на базі назв частин тіла: *Федоръ Кулаковъской; Андрей Безбородько; Иванъ Губенко; Брюховецький; Трохим Ребрено; Матвей Усенко; Данило Шкура.*

Прізвищеві назви, співвідносні з назвами частин тіла, утворювалися за допомогою суфіксів -енк-(о), -к-(о), -ан-, -н-, -ов- / -ев-, -ец(ь), -ск-: *Яковъ Дзюбенко; Трохимъ Ребрено; Данило Ковтуненко; Иванъ Зубаненко; Иванъ Сердеченко; Осипъ Носко; Федіръ Шкурка; Іаковъ Зубко; Опанас Кирпан; Федіръ Кирпан-енко; Иванъ Лисній; Матвій Усов; Петро Ноздрев; Юрий Брюховецький; Федоръ Кулаковъской.*

Явища природи. Український народ завжди уважно придивлявся до атмосферних явищ. Будучи безпорадною перед несприятливими явищами природи, людина приписувала їх потойбічним силам. В основах прізвищевих назв засвідчені різні явища природи: *Никифоръ Камински; Петро Мороз; Иванъ Хмара; Осипъ Дожденков; Федоръ Роенковъ; Семень Затонскій.*

Суфікс -енк-(о) приєднується до твірної основи «явища природи»: *Климъ Морозенко; Иванъ Дожденко; Петро Вітренко; Гаврило Хмаренко.*

Поняття «простіший або молодший» в прізвищевих назвах співвідносних з явищами природи, розкривається за допомогою суфікса -к-(о): *Павло Роєнко; Гаврило Морозко; Сава Градко; Кирило Хмарко.*

Суфікси -ов- / -ев- виступають формантами в прізвищевих назвах, співвідносних з явищами природи: *Осипъ Дожденков; Федоръ Роенковъ.*

Суфікс -ск- преднується до основи і утворює прізвищеву назву, співвідносну з явищами природи: *Иванъ Зимовской; Никифоръ Каминский.*

Суфікс -ан- приєднується до різних видів основ і утворює загальне значення прізвищевих назв «явища природи»: *Антонъ Грозанъ.*

Висновки і перспективи дослідження. Особливість прізвищевих назв полягає в їхній оригінальності: якщо вибір імені та основи патроніма від особи не залежить, то вибір прізвищевих назв є суто індивідуальним і здійснюється з метою додаткової ідентифікації, а також характеристики іменованого. Особове значення прізвищевих назв формується під час ідентифікації особи. Суфіксальний спосіб найбільш широко представлений у системі словотворення прізвищевих назв. Різноманітність форм стає базою для подальшого розвитку національних моделей творення антропонімів, які поступово перетворювали прізвищеві назви в прізвища.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондалетов В.Д. Русская ономастика. – М.: Просвещение, 1983. – 224 с.
2. Зинин С.И. Введение в русскую антропонию. – Ташкент, 1970. – 278 с.
3. Остап Р.І. Власні особові імена у функції прізвищевих назв // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах — К.: Наукова думка, 1991. — С. 155-163.
4. Реєстр Війська запорозького 1649 року / Підгот. До друку О.В.Тодійчук (голов. Упоряд.) та ін. — К.: Наукова думка, 1995. — 592 с.
5. Самійленко С.П. Нариси з історії морфології української мови. — Ч.І. — К.: Радянська школа, 1964. — 234 с.
6. Скальковський А.О. Історія Нової Січі або Останнього коша Запорозького. —Дніпропетровськ: Січ, 1994. — 678 с.
7. Словник української мови: в 11 т.— К.: Наукова думка, 1970-1980.—Т. I-XI.
8. Суперанская А.В. Личные имена в официальном и неофициальном употреблении // Антропонимика. — М.: Наука, 1970. — С. 180-188.
9. Сухомлин І.Д. Діалектно-територіальна лексика як джерело творення українських прізвищ Середньої Наддніпрянщини // Народні говори Наддніпрянщини. — Дніпропетровськ: ДДУ, 1969. — С.9-121.
10. Ткаченко О.Б. Українські прізвища з суфіксом -енко та споріднені утворення (Питання походження) // Слов'янське мовознавство. — 1958. — Т2. — С.38-53.
11. Худа М.І. З історії української антропонімії. — К.: Наук. Думка. 1977 — 236 с.
12. Чучка П.П. До питання про давність прізвищ у слов'янських народів // Проблеми слов'янознавства. — Львів. — 1978. — С.104-113.
13. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. — К.: Наукова думка, 1990. — Т. I. — 577 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Корзун – аспірантка кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: історична ономастика.

ЯВИЩЕ МЕТАФОРИ У ФАХОВІЙ МОВІ ТОРГІВЛІ (на матеріалі німецької та української мов)

Аліна МОРОЗ (Чернівці, Україна)

У статті розглянуто явище метафори у фаховій мові торгівлі на прикладах німецької та української мов, подано функціональну характеристику, класифікацію та особливості даного явища.

The article deals with the main problems of metaphorization in German special trade language, the author researches the functional characteristics, classification and peculiarities of the given fact.

Сучасний етап розвитку вітчизняного мовознавства характеризується підвищеним інтересом до дослідження термінології економіки, а саме торгівлі, комерції, бізнесу. В Україні формуються власні терміносистеми, які орієнтуються безпосередньо на мови-продуценти. Серед цих представницьких мов на чільному місці перебуває німецька мова, яка репрезентує один із найпотужніших пластів світової культури.

Актуальність дослідження фахової мови торгівлі полягає в тому, що дана підмова торкається проблем широкого кола підприємців, менеджерів, юристів, експертів і т.д. Виявлення специфіки досліджуваної фахової мови набуває важливого теоретичного та практичного значення для подальшого вивчення механізмів формування та функціонування німецькомовної терміносистеми торгівлі. Актуальність роботи полягає також у необхідності постійного вдосконалення та нормування терміносистеми фахової мови торгівлі.

Мета моєї статті – описати, класифікувати та назвати особливості явища метафори у фаховій мові торгівлі в німецькій мові. А завданням є визначити основні види термінів-метафор, які найчастіше вживаються у досліджуваній фаховій мові.

Роль та значення метафор в організації терміносистем неодноразово ставали предметом дослідження лінгвістів (G. Lakoff, M. Johnson, Ю.В. Агеєва, Л.М. Алексеєва, Л.А. Ліпіліна, А.Е. Седов, Л.В. Івіна, та ін.).

Останнім часом зросла роль метафор у термінотворенні та особливо у створенні термінології нових галузей знань.

Метафора (від гр. *metaphora* – перенесення, переміщення) – одне із найяскравіших явищ мови, яке позначається як перенесення найменувань, яке ґрунтується на асоціації за схожістю (форми, кольору, місця, поведінки, звучання) [2: 70]. Метафора виступає прихованим порівнянням (скороченим порівнянням) [5: 195]. Її універсальність у мові проявляється у просторі і часі, в структурі мови та в її функціонуванні, вона властива всім мовам у всіх їхніх функціональних різновидах. Проблема метафори непокоїть вчених вже протягом двох тисяч років, починаючи від Аристотеля, який дав їй таке визначення: „Метафора – це перенесення незвичайного імені або з роду на вид, або з виду на рід та по аналогії”. Всі наступні тлумачення сходяться до аристотелівського. Метафори часто дають можливість „виразити те, що важко виражається, і позначити те, для чого ще немає прямого позначення, причому виразити й позначити, не збільшуючи словник одиниць вираження та їхню синтаксичну складність” [10: 101]. На думку Л.В. Івіної в мові спеціальної галузі знань чи сфери діяльності метафора – це не просто найбільш адекватна номінація певного концепту, а часто виявляється взагалі єдиною номінацією певного об’єкту чи процесу. У зв’язку з цим дуже часто лише метафоричний термін дозволяє у процесі спілкування із людьми повідомити про своє розуміння суті явища чи об’єкту, які не мають ще своєї встановленої назви. Із всією своєю умовністю метафора містить такий об’єм інформації, який дозволяє їй виконувати функції терміна [4: 48].

Метафора набула особливого значення у спеціальній термінології. Вивчення термінологічної метафори представляє собою інтерес з точки зору виявлення механізмів того, як звичайне слово проходить „концептуальну обробку”, яку можна спостерігати у термінопороджуючих текстах, де метафоричний термін починає функціонувати. В англійській літературі вивчення метафор в спеціальних терміносистемах розпочалось ще в 60-х роках ХХ століття працею М.Блека. А на думку А.Вілдена, „... будь-яка наукова теорія –

це мережа метафор, та, більше того, будь-яке знання, включаючи наукове, обов'язково метафоричне" [12: 46].

Мова науки, у тому числі й торгівлі, не може бути суто логічною. По-перше, людське мислення художнє й образне, тому навіть мова науки не може обійтися без засобів художнього опису, зокрема метафори. По-друге, вчений, який пізнає дійсність і робить нові відкриття, звертається до вже відомих лексичних одиниць для позначення нових понять, внаслідок чого й утворюється метафора [8: 196-197].

Термінологічна лексика має здатність взаємодіяти з лексикою загальнонавчальною. Спостерігаючи над лексикою будь-якої мови, можна знайти багато прикладів поповнення словникового складу загальнолітературної мови шляхом переносного вживання термінів, які відносяться до різних сфер діяльності людини. Тут слід розглянути деякі закономірності процесу переосмислення спеціальної термінології в загальнолітературній мові, взаємодію терміна у його новому переносному значенні з іншими словами загальнолітературної лексики.

Схожість історичних ознак різних предметів, яка веде до змін предметної співвідносності терміна, – це умова виникнення метафоричного процесу. У загальнолітературній мові можна встановити три етапи асиміляції спеціальної термінології [6: 28].

Перший етап – метафоричне використання термінів, які відносяться до різних галузей знань, а саме математики, економіки, соціології, політології і т.д. В основному це терміни, які означають абстрактні поняття. Зберігаючи цілісне значення терміна, вони часто вживаються у переносному значенні. Наприклад, *der schlüsselfertige Markt* – ринок «нід ключ»; *sich eisernen Regeln unterwerfen* – підпорядковуватись залізним правилам; *einer breiten Masse zugänglich machen* – робити доступним для широкого загалу; *Land für Land erobern* – завойовувати країну за країною; *auf eine schwarze Liste setzen* – внести в чорний список.

Другий етап асиміляції спеціального терміна у загальнолітературній мові – збагачення його смислового змісту в результаті появи нового переносного значення. Так, наприклад, *die undurchsichtlichen Tarifdschungel* – непроглядні тарифні джунглі; *in vielen Geschäften ein alter Hut sein* – бути обізнаним у багатьох справах; *das Eine-Hand-wäscht- die-andere-Deal* – угода „рука руку мие”.

Таким чином, поповнення словникового складу мови шляхом переосмислення подібних термінів відбувається у випадку, коли слово у його фігуральному значенні виражає новий відтінок поняття.

На третьому етапі початкове термінологічне значення відступає на другий план або повністю забувається. Слово закріплюється в історично похідному переносному значенні, яке у його семантичній структурі стає основним.

Одна із причин остаточного закріплення цих слів в їхніх похідних переносних значеннях – це відсутність у загальнолітературній мові слів для вираження понять. Процеси метафоризації здійснюються за двома способами. По-перше, способом розширення сумісності з іншими словами. По-друге, під впливом факторів соціального, історичного характеру відбувається смислова еволюція слова у плані звуження його значення. Зв'язки семантичної групи закріплюють за кожним словом його традиційне значення.

Вивчення науково-технічної термінології дає багатий матеріал для спостереження її взаємодії із загальнолітературною лексикою. Виникнувши на загальнонародній основі, спеціальні терміни, які переосмислюються, збагачують словниковий склад мови. Метафорично переосмислений термін втрачає свої зв'язки та отримує нове поле асоціацій.

Отже, у процесі переосмислення та закріплення фігуральних значень, слів-термінів, можна встановити три етапи: 1) одиничне вживання терміна у переносному значенні; 2) виникнення загально переносного значення; 3) перехід термінологічного значення на другий план та його повне забуття.

Л.М.Алексеева у своєму дослідженні „Термин и метафора” (1998 р.) зазначає, що метафоризація як процес має лінгвістичне та гносеологічне обґрунтування. Лінгвістично метафоризація як основа термінотворення зумовлена тим, що матеріальну базу термінологізації становить природна мова. Найбільш складне наукове поняття створюється

природною мовою, оскільки термінологічний банк поповнюється не за рахунок створення абсолютно нових термінів, що трапляється дуже рідко, а за рахунок надання нового змісту старим терміноодинацям. Гносеологічне обґрунтування метафоризації Л.М.Алексєєва вбачає у тому, що метафора виступає засобом структурування поняттєвої системи. Вона підкреслює, що названі вище обґрунтування взаємозумовлені: використання метафори в науковій мові можливе тому, що метафора становить основу концептуального мислення людини [3: 5].

Л.А.Капанадзе підкреслює, що, образно переосмислюючись, термін втрачає свої лексико-семантичні зв'язки, Але при цьому, як правило, попередні лексико-фразеологічні зв'язки зберігає, тобто метафора зовсім не викидає слово із тих стійких сполучень слів, які йому властиві. Багаторазове вживання стирає метафоричність, образність такого звороту та наближає його до звичайного фразеологізма [10: 44)].

В літературі існує декілька класифікацій метафор-термінів. Дж. Лакофф та М.Джонсон запропонували такий поділ:

1) онтологічні метафори, які дозволяють бачити події, емоції, дії як якусь істоту, субстанцію;

2) орієнтуючі метафори, які не визначають один концепт у термінах іншого, а організують всю систему концептів по відношенню одини до одного, оскільки мають справу з просторовою орієнтацією, вони організують всю систему концептів;

3) концептуальні метафори, які формують особливі інформаційні структури, організують інформацію про галузі знань та визначають її репрезентацію у пам'яті [11].

До найбільш вивчених належать концептуальні метафори, оскільки вони відіграють значну роль у формуванні термінологій.

Л.А. Ліпіліна в свою чергу виділяє такі види метафор-термінів:

- 1) ті, які виникають за схожістю зовнішнього вигляду;
- 2) ті, які виникають за схожістю розмірів;
- 3) ті, які виникають за схожістю форми;
- 4) ті, які виникають за схожістю місцєрозміщення;
- 5) ті, які виникають за схожістю консистєнції [7].

Досліджуючи фахову мову торгівлі було виявлено наступні види термінів-метафор:

1) ті, які виникають за схожістю зовнішнього вигляду (*der hungrige Unternehmer* – голодний підприсмець; *der Shoppingtourist* – шопінг-турист; *der Preisdschungel* – цінові джунгли; *der Wachstumsmotor der Zukunft* – мотор росту майбутнього);

2) ті, які виникають за схожістю розмірів (*das Einkaufsland* – країна покупок; *der Zwei-Mann-Betrieb* – підприємство двох людей; *ein „kleiner Fisch“ (der Händler)* дрібна риба (торговець); *der Discount-Gigant* – гігант знижок; *der Löwenanteil* – лєвова частка; *der Billigriese* – дешевий велєтєнь);

3) ті, які виникають за схожістю форми (*das Konsumklima* – споживчий клімат; *die Preisspitze* – цінова верхівка; *der Verkaufskanal* – канал збуту; *der Schuldenberg* – гора боргів);

4) ті, які виникають за схожістю місцєрозміщення („*Shopping-Village*“ – „містєчко для покупок“; *die Handelslandschaft* – торгівельний ландшафт; *der Mondpreis* – ціна, взята з місяця);

5) ті, які виникають за схожістю консистєнції (*die Preisblase* – цінова булька); таких метафор у фаховій мові торгівлі було знайдєно дуже незначну кількість; а також часто зустрічається наступний вид:

6) ті, які виникають за схожістю характеру або поведінки (*der Hamsterkauf* – покупка про запас; *der Preissprung* – стрибок цін; *der Preiskampf* – боротьба цін; *die Tochtergesellschaft* – дочірня компанія; *die Muttergesellschaft* – материнська компанія)

Аналізуючи терміносистєму торгівлі в нїмецькій мові, я прийшла до наступних висновків:

1) метафоричність даної термінології виявляється, як правило, у словосполучєннях, або в термінах з двома і більше основами, а не в одноосновних термінах;

2) найчастіше зустрічаються терміни метафори, ті, які виникають за схожістю зовнішнього вигляду, розмірів та форми;

3) фахова мова торгівлі надзвичайно багата на метафори, оскільки вона близька до загальноновживаної та більшість її термінологічних одиниць відома широкому загалу, а не лише вузькому колу фахівців, як наприклад фахова мова юриспруденції, фармакології, кібернетики;

4) кількість метафор у досліджуваній фаховій мові з кожним днем зростає та урізноманітнюється, адже торговельні зв'язки розвиваються, набувають нових обертів та ніколи не втрачають своєї актуальності.

Отже, детальний аналіз терміносистеми торгівлі у плані виявлення і вивчення в ній метафоричних термінів надзвичайно корисний у перекладацькій, термінологічній та лексикографічній практиці.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алексеева Л.М. Проблемы термина и терминообразования: Учебное пособие по спецкурсу. – Пермь, 1998. – 120 с.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. – М.: Изд-во лит-ра на иностр. языках, 1959. – 254 с.
3. Жданова Н.О. Терминоутворювальні механізми у сфері біржової лексики: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.15 / Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2003. – 20 с.
4. Ивина Л.В. Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем (на примере англоязычной терминологии венчурного финансирования): Учебно-методическое пособие. – М.: Академический Проект, 2003. – 304 с.
5. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. – К.: Видавн. центр „Академія“, 2002. – С. 195-200.
6. Лингвистические аспекты терминологии. Воронеж, 1980. – 120 с.
7. Липилина Л.А. Когнитивные аспекты семантики метафорических инноваций: Автореф. дис. канд. филол. наук. – М., 1998. – 24 с.
8. Петров В.В. Научные метафоры: природа и механизм функционирования // Философские основания научной теории. – Новосибирск, 1985. – С. 196-220.
9. Сміт М.Б., Блейкслі М.Р. Мова торгівлі. – Vienna: USIA Regional Program office, 2005. – 139 с.
10. Татаринев В.А. История отечественного терминоведения.: В 3 т. Т. 2. Направления и методы терминологических исследований: Очерк и хрестоматия. – М.: Московский Лицей, 1999. – Книга 2. – 312 с.
11. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
12. Wilden A. System and Structure. Essays in Communication and Exchange. – 2nd ed. – New York: Tavistock Publications, 1980. – 273 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Аліна Мороз – старший викладач кафедри іноземних мов Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ, здобувач кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Інституту філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: термінологічні особливості німецької фахової мови торгівлі.

ПРО ПРИНЦИП ТВОРЕННЯ КРИПТОНІМІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗА ПОХОДЖЕННЯМ ВІД ІМЕНІ І ПРІЗВИЩА

Юрій СОБКОВ (Чернівці, Україна)

У статті розглянуто принцип творення криптонімів англійської мови за походженням від імені і прізвища. Виділені основні підгрупи та зроблено опис їх у рейтинговому порядку.

The article deals with the problem of the hidden names – cryptonyms of English language. Principle of cryptonyms originating from the names and family names has been described.

Проблема антропонімів і передусім прихованих імен, зокрема криптонімів, викликає великий інтерес як у вітчизняних, так і в зарубіжних науковців. Це дослідження І. Масанова і Ю. Масанова, А. Моріса, Е. Смітта. Вагомими є загальні праці з ономастики та антропонімії О. Суперанської, Г. Суислової, В. Дмитрієва, О. Реформатського, Н. Кравченко-Максименкової, Т. Суркової, Ю. Жлуктенка, А. Лучик, В. Лучика, М. Худаша, Ю. Карпенка, П. Чучки, В. Німчука та інших.[1-9; 11-14;17;19].

Під криптонімом, як було зазначено у попередніх працях, розуміємо – будь-яке скорочення автором одного, кількох чи всіх складників власного імені у вигляді літер, неповних слів самостійно або в поєднанні з різного роду графічними знаками (зірочками, крапками, рисками, дужками), цифрами та приписами у вигляді літер, сполук слів, окремих слів або їх частин.[10: 325].

За збігом з справжнім ім'ям, прізвищем, ім'ям по батькові (у разі його наявності) автора, псевдонімом тощо визначено певні закономірності або принципи творення криптонімів англійської мови. Необхідно зауважити, що англійська прізвищева система достатньо складна. Прізвище може складатись із прізвища, другого прізвища або імені, яке

перейшло у спадок, дівочого прізвища матері, або ж звичайного топоніма. Усі ці назви умовно називаються додатковим прізвищем та подвійним ім'ям автора.

Метою даної праці є опис групи англійських криптонімів за принципом творення від імені і прізвища.

Криптоніми за походженням від імені та прізвища становлять вагомий прошарок і посідають друге місце серед усіх (2115 одиниць) англійських криптонімів (393 одиниці, 18,6%). Загалом група представлена наступними підгрупами: криптоніми, утворені із однієї, двох, трьох, чотирьох, п'яти, семи, восьми та дев'яти літер; із літери і неповного слова або неповного слова і літери; неповного слова і літери; неповного слова, слова і літери; слова і двох або трьох літер; однієї, двох або чотирьох літер і слова; двох слів і літери в різних комбінаціях.

Цікавим є походження однолітерного криптоніма одночасно від імені і прізвища автора, оскільки одна і та сама літера представляє дві категорії. Такий збіг може відбуватися наступним чином: одна літера представляє ініціальну літеру імені і прізвища, наприклад, *W* – Whitten, Wilfred [16: 607], *W*. – Whitten, Wilfred [16: 170] і цим самим робить криптоніми різних авторів подібними між собою; літера представляє ініціальну літеру додаткового прізвища та імені, наприклад, *H*. – Fielding-Hall, Harold Patrick [16: 387]; літера виявляє збіг з ініціальною літерою прізвища і подвійного імені, наприклад, *C*. – Croker, Thomas Crofton [16: 387].

У дволітерних криптонімах збіг з прізвищем та ім'ям автора відбувається шляхом прямої відповідності літер, наприклад, *JJ* – Junor, John [15: 226], *S.S.* – Shaw, Stanley Gordon [16: 541]. Така закономірність простежується і в інших криптонімах, але на першу позицію в них виходить літера, яка представляє ім'я автора, наприклад, *AH* – Hawkins, Anthony Hope [15: 4], *C-M* – Macklin, Charles [16: 445]. У дволітерному криптонімі тільки одна літера може походити від імені і прізвища автора, тоді як інша присутня як випадкова, наприклад, *D.F.* – Defoe, Daniel [16: 39]. Окрім того, обидві літери можуть виявляти збіг з ініціальною літерою подвійного імені та ініціалом прізвища, наприклад, *N.D.* – Douglas, George Norman [18: 302] і навпаки, як у криптонімі *H.V.* – Belloc, Joseph Hilaire Pierre R. [16: 216].

Трилітерні криптоніми за походженням від імені і прізвища представлені значною кількістю варіантів: перша з трьох літер збігається з ініціальною літерою прізвища, друга – з ініціальною літерою імені, третя – з ініціальною літерою подвійного імені, наприклад, *D.C.L.* – Dodgson, Charles Lutwidge [16: 39]; перші дві літери збігаються з ініціалом імені, а третя – з ініціалом прізвища, наприклад, *D'AP* – Power, D'Arcy [15: 61]; перша літера збігається з ініціальною літерою імені, а друга і третя – з ініціалом прізвища, наприклад, *I.D.I.* – D'Israeli, Isaac [16: 77]; перша літера походить від імені, друга – від подвійного імені, третя – від прізвища, наприклад, *J.B.M.* – Morton, John Bingham [16: 467]; перша літера збігається з ініціальною літерою подвійного імені, друга – з ініціальною літерою імені, а третя – з ініціальною літерою прізвища, наприклад, *A.E.C.* – Crowley, Edward Alexander [16: 283]; перша літера збігається з ініціальною літерою імені, друга – з ініціальною літерою додаткового прізвища, третя – з ініціальною літерою прізвища, наприклад, *P.B.S.* – Shelley, Percy Bysshe [16: 541]; перша літера є похідною від імені, друга – від прізвища, третя – від додаткового прізвища, наприклад, *T.P.B.* – Pleydell-Bouverie, Edward [16: 501]; перша літера збігається з ініціальною літерою прізвища, друга – з ініціальною літерою подвійного імені, а третя – з ініціальною літерою імені, як-от, *C.G.E.* – Craig, Edward Gordon [16: 279]; перша і третя літери походять від імені, друга – від прізвища, наприклад, *I.D.I.* – D'Israeli, Isaac [16: 300]; три літери представлені ініціальними літерами імені та прізвища, як у криптонімі *BBB* – Buckham, Bernard [15: 36]; перша літера збігається з ініціальною літерою імені, друга – з ініціальною літерою подвійного імені, третя – з ініціальною літерою прізвища, як *G.F.P.* – Pardon, George Frederisck [16: 489]; перша літера збігається з ініціалом імені, друга – з ініціалом прізвища, третя – з ініціалом додаткового прізвища, наприклад, *E.P.B.* – Pleydell-Bouverie, Edward [16: 501]. У випадку збігу тільки двох літер, трапляються варіанти, коли збіг з іменем і прізвищем відбувається за допомогою: першої і третьої літер, як *PO'D* – Donovan, Peter [15: 261]; другої і третьої літер, як *RHS* – Spring, Howard [15: 268]. Літери можуть виявляти збіг наступним чином: перша і друга – з ініціальними літерами подвійного

імені, а третя – з ініціальною літерою подвійного прізвища, як *C.L.M.* – Brown, Cecil Leonard Morley [16: 238]. У випадку збігу тільки двох літер, перша літера може бути похідною від імені, а друга – від прізвища, як *D-D'B* – Dubois, Lady Dorothea [16: 305] або перша – від імені та подвійного імені, а друга – від прізвища, наприклад, *A.K.M.* – Milne, Alan Alexander [16: 3].

У чотирилітерних криптонімах походження представлене таким чином: збіг виявляють всі чотири літери, коли перша з чотирьох літер є ініціальною літерою імені, друга – подвійного імені, третя – додаткового прізвища, четверта – прізвища, наприклад, *M.E.W.S.* – Sherwood, Mary Elizabeth Wilson [16: 543]; збіг відбувається за допомогою трьох перших літер з ім'ям, подвійним ім'ям та прізвищем, як *SVFG* – Fitzgerald, Seymour Vesey [15: 55]; дві перших літери походять від імені та прізвища, як *T.K.D.D.* – Ken, Thomas [16: 408]; перша літера є ініціальною літерою імені, четверта – прізвища, як *R.L.V.M.* – Moleswort, Robert [16: 462]; перша походить від імені, друга і третя – від прізвища, як *R.E.E.B.* – Egerton-Warburton, Rowland [16: 312]; всі чотири літери представлені ініціалами імені, подвійного імені, додаткового імені (топонім, прізвисько), прізвища, наприклад, *J.R.R.T.* – Tolkien, John Ronald Reuel [16: 576]; перша і четверта збігаються з ініціалом імені, друга – з ініціальною літерою подвійного імені, як *E.V.O.E.* – Knox, Edmund George Valpy [16: 415].

У п'ятилітерному криптонімі літери виявляють збіг таким чином: перша – з ініціальною літерою імені, третя – з ініціальною літерою прізвища, як у криптонімі *G.L.B.O.C.* – Berkeley, George [16: 61]; перша – з ініціальною літерою імені, друга – з ініціальною літерою прізвища, як *W.D.*, *FRS* – Derham, William [16: 297].

Семилітерні криптоніми у плані їх походження є більш складними для аналізу, оскільки, на перший погляд, важко виявити позиції, які належать прізвищу, імені і т.п. У результаті аналізу таких форм виявлені принципи збігу, коли: у семилітерному криптонімі перша літера представлена ініціалом імені, третя і п'ята – ініціалом прізвища, наприклад, *J.S.D.D.S.P.D.* – Swift, Jonathan [16: 565]; перша літера збігається з ініціальною літерою імені, а друга – з ініціальною літерою прізвища, наприклад, *J.K.*, *FRS and S.A.* – Keir, James [16: 407].

Для восьмилітерних криптонімів походження від імені і прізвища підтверджується за допомогою збігу з ними другої, третьої і шостої літер, при цьому літера, яка походить від прізвища, подана двічі, як *D.J.S.D.D.S.P.D.* – Swift, Jonathan [16: 564]. Іншим разом збіг відбувається за допомогою першої літери з ініціалом імені, а другої і шостої – з ініціалом прізвища – *J.S.D.D.D.S.P.D.* – Swift, Jonathan [16:80].

Ще складнішими для аналізу є дев'ятилітерні криптоніми. Такий випадок є одиничним, коли літера, яка стоїть на другій позиції, виявляє збіг з ініціальною літерою імені, а третя і сьома – з ініціальною літерою прізвища, як у криптонімі *D.J.S.D.D.D.S.P.D.* – Swift, Jonathan [16: 39].

В англійських криптонімах одиничним є також випадок, коли літера, яка стоїть попереду неповного слова, походить від імені, а неповне слово є скороченим варіантом прізвища автора – *S. J _____ n* – Johnson, Samuel [16: 144]. Інший криптонім утворений з тих самих структурних компонентів, що і попередній, однак, на відміну від нього, неповне слово тут поставлене на першу позицію і представлене скороченим ім'ям автора, літера стоїть на другій позиції і представлена ініціалом прізвища – *M _____ y C* – Chudleigh, Lade Mary [16: 262].

В одиничному варіанті представлений криптонім із двох неповних слів та літери, де одне неповне слово походить від імені, літера – від прізвища, а друге неповне слово є невідомим за походженням – *Dan D. F-e* – Defoe, Daniel [18: 387].

Серед криптонімів із слова та літери виявлено кілька різноманітних варіантів: слово-ім'я та літера, яка збігається з ініціальною літерою прізвища – *Norbert, W.* – Weiner, Norbert [16: 113] або додаткового прізвища – *Thomas, B.* – Johnson, Thomas Burgeland [16: 160]; подвійне ім'я та літера, яка збігається з ініціалом імені – *Carleton, S* – Jones, Susan Carleton [15: 174]; додаткове прізвище та літера, яка збігається з ініціальною літерою імені – *Lindsay, H* – Hudson, H Lindsay [15: 239].

Криптоніми, утворені із слова та двох літер, представлені великою кількістю різних варіантів. У першому варіанті слово – це прізвище автора, а літери залишаються невідомими за своїм походженням – *Ballard, PD* – Ballard, Willis Todhunter [15: 117]. У другому – слово об'єднує у собі спільне прізвище двох авторів, а літери є ініціальними літерами їх імен – *Murphy, CL* – Murphy, Charlotte and Murphy, Lawrence [15: 255]. У третьому варіанті спільне прізвище двох авторів поєднане з двома літерами, з яких обидві є ініціальною літерою імені другого автора, наприклад, *Fickling, GG* – Fickling, Forrest E and Fickling, Gloria [15: 200]. На відміну від групового авторства, в четвертому варіанті слово представлене ім'ям автора, а літери – ініціалами прізвища та подвійного імені – *David, C.G.* – Croly, David Goodman [16: 40]. П'ятий варіант поєднує ім'я автора з ініціальними літерами подвійного імені та прізвища, наприклад, *Ronald, E.B.* – Barker, Ronald Ernest [16: 142]. Шостий варіант представлений подвійним ім'ям автора та ініціальними літерами імені та прізвища – *Rolph, CH* – Hewitt, Cecil Rolph [15: 273]. Існують випадки, коли криптоніми представлені: подвійним ім'ям автора та ініціальними літерами прізвища та імені – *Bennett, H.O.* – Hardison, Jsborne Bennett [16: 15]; прізвищем та ініціалом імені на першій або другій позиції, наприклад, *Orage, AR* – Orage, Alfred James [15: 260], *Kennedy, XJ* – Kennedy, Joseph Charles [15: 231]; додатковим прізвищем та ініціальними літерами імені і прізвища – *Landels, DH* – Henderson, Donald Landels [15: 235]; додатковим прізвищем та ініціалами імені і подвійного імені – *Molyneux, C.C.* – Plumpte, Charles Claude Molyneux [16: 108].

У криптонімі із слова та трьох літер слово стоїть на першій позиції і представлене додатковим прізвищем, літери походять від імені, подвійного імені та прізвища – *Higson, PJW* – Willoughby-Higson, Philip John [15: 220].

Наступна позиція належить криптонімам, утвореним за допомогою літери та слова. Вони представлені трьома варіантами: літера походить від прізвища автора, а слово є його додатковим прізвищем – *G. Percival* – Best, George Percival [16: 219]; літера походить від прізвища, а слово представлене ім'ям автора – *W. Norbert* – Wiener, Norbert [16: 607]; літера є ініціалом імені та поєднується з додатковим прізвищем – *E. Nesbit* – Bland (Nesbit), Edith [18: 270].

Підгрупа криптонімів із двох літер та слова представлена достатньо великим спектром варіантів: літери подані ініціалами подвійного імені та прізвища, а слово – ім'ям автора – *R.H. Cecil* – Hewitt, Cecil Rolph [16: 374]; літери є ініціалами прізвища та імені, в той час як слово не виявляє ніякого збігу – *G.R. Aldo* – Graziati, Aldo [18: 70]; перша літера походить від подвійного імені, слово представлене прізвищем – *G.C. Edmonson* – Edmonson, Jose Mario Garry Ordonez [18: 155]; літери збігаються з ініціальною літерою подвійного імені та імені у поєднанні з прізвищем – *E.M. Almedingen* – Almedingen, Martha Edith [18: 72]; перша літера є ініціалом імені, слово представлене прізвищем – *K.L. Montgome.* – Montgomery, Kathleen [18: 263] або з ініціальною літерою імені збігається друга літера, наприклад, *K.M. Peyton* – Peyton, Kathleen Wendy [16: 498]; обидві літери виявляють збіг з ім'ям та додатковим прізвищем у поєднанні з прізвищем, наприклад, *G.F. Heard* – Heard, Henry Fitzgerald [16: 370]; обидві літери представлені ініціалами імені та прізвища, а слово є додатковим прізвищем – *C.H. Rolph* – Hewitt, Cecil Rolph [16: 374]; літери походять від прізвища та імені у поєднанні з додатковим прізвищем – *H.O. Bennett* – Hardison, Osborne Bennett [16: 363]; літери є ініціалами прізвища та додаткового прізвища, слово представлене ім'ям автора – *S.A. Lewis* – Storrs, Lewis Austin [16: 561]; обидві літери виявляють збіг з ініціальною літерою подвійного імені, слово є додатковим прізвищем – як *B.B. King* – Riley B. King [18: 218] або збігаються з ініціалами імені та подвійного імені у поєднанні з додатковим прізвищем – *C.C. Molyneux* – Plumphre, Charles Claude Molyneux [16: 502].

У криптонімі із чотирьох літер та слова перша літера збігається з ініціальною літерою імені, друга і третя – з ініціальною літерою подвійного імені, четверта – з ініціальною літерою додаткового прізвища, слово представлене прізвищем – *E.D.E.N. Soutworth* – Soutworth (Nevitte), Emma Dorothy Eliza [18: 335].

У криптонімах, до складу яких належать два слова та літера, частка криптоніма є дуже малою, оскільки власне криптонімом тут є літера, тому походження їх виявити досить легко. Зазначена підгрупа представлена двома варіантами: слова представлені прізвищем та ім'ям автора, літера залишається невідомою за походженням, як *Higginbotham, Anne T* –

Higginbotham, Anne D [15: 220]; слова представлені додатковим прізвищем та ім'ям автора, а літера є ініціалом прізвища автора, як *Marr, Nancy J – Johnson, Nancy Marr* [15: 247]. Існують випадки, коли на першу позицію поставлене ім'я автора, на другу – літера, яка збігається з ініціальною літерою подвійного імені, на третю – прізвище, наприклад, *Ascott R. Hope – Hope-Moncrieff, Ascott Robert* [15: 201]. В іншому випадку на першій позиції стоїть подвійне ім'я автора, на другій – літера, яка походить від прізвища, на третій – ім'я, як *John D. Carroll – Daly, Carroll John* [16: 288].

У криптонімі із двох слів та двох літер слово, яке стоїть на першій позиції, представлене прізвищем атора, літери є ініціалами імені та подвійного імені, а четверта позиція відведена додатковому прізвищу, яке є видозміненим – *Hune, CJ Cutlyffe – Hune, Charles John Cultliffe* [15: 225].

У подальшому дослідженні планується розглянути і інші групи криптонімів за принципами походження. Всього у дослідженні виявлено 10 різноманітних груп.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дмитриев В.Г. Придуманные имена: Рассказы о псевдонимах / В.Г. Дмитриев. – М. : Современник, 1986. – 255 с.
2. Жлуктенко Ю.О. Порівняльна граматики української та англійської мов / Юрій Олексійович Жлуктенко. – К., 1960. – 160 с.
3. Кравченко-Максименкова Н. Аноніми та псевдоніми в загальній і в українській бібліографії / Н.Кравченко-Максименкова. – К., 1929. – С. 18-60. – (Методологічний збірник, українська бібліографія).
4. Лучик А.А. Природа і статус еквівалентів слова в мовній системі / А.А. Лучик // Мовознавство. – 2006. – № 5. – С. 95 – 99
5. Лучик В.В. Мотиви номінації водних об'єктів в індоевропейських і тюрських мовах (на матеріалі гідронімії Середнього Дніпро-Бузького межиріччя) / В.В. Лучик. – Одеса : Астропринт, 2000. – С. 7-12. – (Записки з ономастики; вип. 5).
6. Масанов И.Ф. К истории русского литературного псевдонима / И.Ф. Масанов, Ю.И. Масанов // Советская библиография. – 1934. – № 2. – С. 31-42.
7. Масанов Ю.И. В мире псевдонимов, анонимов и литературных подделок / Юрий Иванович Масанов. – М. : Изд-во Всесоюз. книжной палаты, 1963. – 319 с.
8. Німчук В. Про українську псевдонімію та криптонімію / Василь Німчук // Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 30-58.
9. Реформатский А.А. О собственных именах. Псевдонимы / А.А. Реформатский // Семья и школа. – 1963. – № 6. – С. 43.
10. Собков Ю.В. Криптоніми як особливі одиниці у системі антропонімів / Ю.В. Собков // Актуальні проблеми германської філології в Україні та Болонський процес : друга міжнародна наукова конф., 20-21 квітня 2007 р. : матеріали. – Чернівці, 2007. – С. 322-325.
11. Суперанская А.В. Современные русские фамилии / А.В. Суперанская, А.В. Суслова. – М. : Наука, 1981. – 176 с.
12. Суркова Т.И. Псевдонимы как особый тип антропонимов / Т.И. Суркова. – Рязань: Рязанский гос. пед. ин-т, 1977. – С. 91-100. – (Русская ономастика).
13. Худаш М.Л. З історії української антропонімії / Михайло Лукич Худаш. – К. : Наукова думка, 1977. – 235 с.
14. Чучка П.П. Українські псевдоніми: статус, структура і функції / Павло Павлович Чучка. – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – С. 81-82. – (Наукові записки. Серія: філологічні науки (мовознавство)).
15. Atkinson F. Dictionary of literary pseudonyms. – London, Clive bingley, 1982. – 305 p.
16. Carty T.J. A Dictionary of Literary Pseudonyms in English Language. – London, Mansell Publishing Limited, 1995. – 623 p.
17. Morris A. Anonyms and pseudonyms / Adah Morris. – Chicago : Univ. of Chicago Press, 1934. – 22 p.
18. Room A. Dictionary of Pseudonims. Third edition. – Jefferson, North Carolina, and London, MsFarland & Company, Inc., Publishers, 1989. – 404 p.
19. Smith E.C. The Story of Our Names / E.C. Smith. – NY, 1950. – P. 23-28.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юрій Собков – асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича.

Наукові інтереси: лексикологія, ономастика.

ОСОБЛИВОСТІ ЖІНОЧОГО ІМЕННИКА НОСІЇВ РІЗНИХ ЕТНІЧНИХ ГРУП НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Оксана ЧОРНОУС (Кіровоград, Україна)

У статті проаналізовано систему жіночих особових імен м. Єлисаветграда початку ХХ ст. Виявлено якісний склад та етимологічні групи імен носіїв православного, іудейського, католицького та лютеранського віросповідання.

The system of female proper names in Elysavethrad of the beginning of XX century is analyzed in the article. It is defined qualitative structure and etymological groups of names of carries of orthodox, Judaic, Catholic and Lutheran.

Заселення території сучасного м. Кіровограда розпочалося 1754р. у зв'язку з будівництвом оборонної фортеці Святої Єлисавети. Уряд з метою заохочення міграції надавав пільги та грошові виплати першим поселенцям, серед яких особлива увага

приділялась купцям, ремісникам і фабрикантам. У результаті рішучих заходів з боку держави край поступово заповнився вихідцями з різних народів. Тут оселилися греки, молдавани, серби, євреї, росіяни та українці з Польщі й Чернігівської губернії тощо [6]. Таким чином, від початку свого заснування населення міста було поліетнічним. У нових умовах проживання кожен етнос намагався якомога довше зберігати свої характерні етнокультурні риси, зокрема конфесійну належність. На користь цього свідчать архівні відомості, згідно з якими на початку ХХ ст. у місті, окрім 10 православних церков, функціонували католицький костюль, євангелічно-лютеранська церква, синагога. Їх метричні записи відображають стійке прагнення представників національних меншин підтримати етнічну самобутність шляхом надання новонародженим традиційних для них особових імен. У такий спосіб до складу елісаветградського антропонімікону ввійшли не тільки особові імена українців та росіян, але й німців, поляків, євреїв тощо. Оскільки ця частина елісаветградського іменника досі перебувала поза увагою науковців, вважаємо за необхідне дослідити її якісний склад та етимологічні особливості. У межах нашої розвідки розглядається система жіночих особових імен, які були використані для найменування дівчаток 1900-го, 1910-го, 1920-го років народження. Зауважимо, що така проблема не є абсолютно новою в історії ономастики. Значна кількість досліджень А. Гафурова присвячена аналізу східних особових імен [2], особливості іменника радянських німців простежені А. Назаровим [7], система єврейських найменувань описана М. Погорельським [8], словотворчі процеси на прикладі сербохорватського антропонімічного матеріалу ґрунтовно проаналізовані І. Желєзняк [3] тощо. Значно більше досліджень присвячено проблемі походження сучасних імен.

Більшість населення м. Єлісаветграда початку ХХ ст. належала до православного віросповідання. Християнська церква пропонувала своїм прихожанам чітко регламентований список імен, причому їх вибір не залежав від волевиявлення батьків. Як правило, дитина отримувала ім'я на честь святого, пам'ять якого пошановували в день її народження [12: 180-181]. Історично канонічні імена були принесені на Русь із запровадженням християнства у Х ст. і поступово адаптувалися на території сучасної України [9: 7-8]. Їх основу становили грецькі, латинські та давньоєврейські імена, у незначній кількості були запозичені кельтські, халдейські, давньогерманські, тюркські, арабські, індійські, перські оніми [5: 31]. У процесі розвитку під впливом нового мовного оточення деякі антропоніми не просто змінилися, але й значною мірою втратили зв'язок із первинним значенням. У жіночому іменнику м. Єлісаветграда досліджуваного періоду налічується 91 канонічне ім'я, використане для найменування дівчаток. Кількість чоловічих християнських імен значно переважає жіночі – 140 імен. Значна різниця в кількісних показниках не є випадковою. Церковний календар містив біля 900 чоловічих імен і лише близько 250 жіночих, тому вибір був досить обмежений. Для його розширення використовувалась практика утворення жіночих відповідників від чоловічих канонічних імен. У матеріалах м. Єлісаветграда зафіксовано 34 таких імені: *Аґанія, Аґрипина, Анастасія, Антоніна, Варвара, Васса, Гликерія, Дарія, Євґенія, Євфросинія, Зиновія, Кіра, Клавдія, Леоніда, Марина, Мелітина, Наталія, Олександра, Олімпіада, Онисія, Павліна, Пелаґея, Серафіма, Стефанида, Тетяна, Уляна, Устина, Федора, Феодосія, Феофанія, Феофіла, Юліана, Юлія, Юхимія*.

Після відомих подій жовтня 1917р. репертуар жіночих особових імен поступово розширюється. Єлісаветградці не тільки активно запозичують імена з різних східних і західноєвропейських мов, але й створюють абсолютно нові оніми. Таким чином, з 1920р. склад жіночого православного іменника за походженням значно урізноманітнюється. Водночас співвідношення між різними етимологічними групами у кількісному плані дозволяє говорити про значні відмінності. Найбільшою з-поміж них є група грецьких за походженням імен (47 одиниць): *Аґанія, Аґафія, Аґлая, Анастасія, Анфіса, Варвара, Галіна, Глафіра, Гликерія, Євґенія, Євдокія, Євфалія, Євфросинія, Єпистима, Зиновія, Зінаїда, Зоя, Іда, Іраїда, Ірина, Катерина, Кіра, Ксенія, Лариса, Леоніда, Лідія, Лукерія, Меланія, Минодора, Муза, Неоніла, Ніна, Олександра, Олена, Олімпіада, Онисія, Парасковія, Пелаґея, Смараґда, Софія, Стефанида, Федора, Феодосія, Феофанія, Феофіла, Христина, Юхимія*. Другою за обсягом є група антропонімів латинського походження (25 одиниць): *Авґуста, Аґрипина, Антоніна, Валентина, Вікторія, Домна/Домнікія, Килина, Клавдія, Клара, Клементина, Леоніла, Маргарита, Марина, Мотрона, Наталія, Нонна, Павліна, Роза, Розалія, Стелла, Уліта, Устина, Юзефа, Юліана, Юлія*. На третьому місці знаходяться імена давньоєврейського походження (16 онімів): *Ада, Ананія, Анетта, Ганна, Єлізавета*,

Ізабелла, Лея/Лія, Маріам/Міріам, Марія, Мері, Рахіль, Ревека, Сара, Серафіма, Тамара, Юдіф. Значно менше зафіксовано жіночих особових імен давньонімецького і слов'янського походження. У наших матеріалах відзначено лише п'ять давньонімецьких імен: Аліна, Амаля, Емма, Ірма, Мінна. Така сама кількість у елісаветградському антропоніміконі слов'янських імен: Віра, Злата, Любов, Людмила, Станіслава. Окрім уже зазначених, визначено два імені перського походження: Дарія та Естер/Есфір, а також одне ім'я давньоскандинавського походження (Ольга), єгипетське (Таїсія), українське (Надія) та французьке (Мірель) імена. З-поміж усіх зафіксованих онімів не були канонізовані церквою такі жіночі імена, як Аглая, Аліна, Амаля, Анетта, Емма, Іда, Ізабелла, Ірма, Клара, Клементина, Мері, Мінна, Роза, Розалія, Смарагда, Станіслава, Стелла, Юзефа. Вони з'явилися в іменнику м. Єлісаветграда 1920р. і є запозиченнями з інших мов. Їх поява у межах місцевого антропонімікону стала можливою завдяки обмеженню діяльності церкви й розширенню можливостей батьків у виборі імен для новонароджених. Як бачимо, ця група кількісно менша за групу давніх канонічних імен, що свідчить про високий рейтинг уже звичних традиційних жіночих антропонімів. Іншу групу складають нові імена, які виникли в результаті народного іменотворення. Найчастіше до паспортних імен потрапляли пестливі чи народнорозмовні форми імен: Галя, Зіна, Леся, Ліза, Ліна, Надя, Поля, Таня.

У матеріалах ЗАГСу 1920р. зафіксовано найбільшу кількість жіночих іудейських імен. За свідченням П. Кизименко, масове переселення євреїв на територію сучасного м. Кіровограда почалося з 1791р., оскільки місто входило до т.зв. «смуги єврейської осідлості» [4]. У 1796р. тут мешкало 423 особи єврейської національності. До початку ХХ ст. кількість євреїв у місті постійно зростала. І через сто років у м. Єлісаветграді вже мешкало 23967 євреїв [4]. Єврейська громада сприяла збереженню історичної пам'яті й національної самосвідомості, тому у синагозі запис новонароджених відбувався тільки єврейською мовою (ідіш). Згодом із введенням обов'язкової реєстрації у ЗАГСі єврейське населення, хоча й використовувало російську мову, але продовжувало вибирати традиційні іудейські імена для немовлят. Нами було зафіксовано цілу низку таких імен: Басшева, Бася, Бейла, Бетя, Блюма, Брана, Бруха, Гнеся, Геня, Гитель, Гитля, Голда, Двайра, Дина, Доба, Добрыш, Ейдл, Елка, Еля, Ента, Еня, Естер, Есфирь, Етель, Етля, Ехейвод, Селда / Зельда, Зисл Лея, Слата, Идася, Идес, Ися, Ита, Лея, Лия, Либа, Ливша, Малка, Маля, Марьям / Мирьям, Мася, Махля, Мындель, Миндя, Муса, Перель, Перл, Рахиль, Ревекка, Рейся / Рейзя, Рывка, Рися, Рива, Роза, Рухля, Сара / Сарра, Сима, Сойбель, Соня, Сося, Суламендрь, Сура, Сура-Бейла, Сюля, Тауба, Тубо, Тесля, Труха, Фанни / Фання, Фаня, Фейга, Фрима, Хава, Хана / Ханна, Хая, Хома, Цивья, Циля, Цирль, Шайна, Шева, Шейндель, Шифра, Юдифь.

Характерною особливістю єврейських імен є варіювання їх форм залежно від умов, де вони вживаються, та від специфіки місцевих говірок [10: 38]. У м. Єлісаветграді на початку ХХ ст., як і в більшості міст Російської імперії, широко використовувалась російська мова, що певним чином впливало на вимову та написання єврейських імен, у зв'язку з чим деякі із них мають форми звичні для літературної російської мови. З іншого боку, серед аналізованих варіантів є народно-розмовні форми, які часто потрапляли до документальних записів. Саме тому в актових книгах зустрічаються несхожі з давнім канонічним написанням варіанти жіночих імен. Порівняймо такі форми, серед яких перша – це давня канонічна, що зустрічається в Біблії чи літературі [10: 43-45], а друга – варіант, зафіксований у актових записах Єлісаветградського ЗАГСу: Басе – Бася, Батшева – Басшева, Шева; Бейле – Бейла, Блюме – Блюма, Брайне – Брана, Браха – Бруха, Гнесе – Гнеся, Гене – Геня, Гитл – Гитель, Гитля; Голде – Голда, Дебора – Двайра, Добрыш – Доба, Елке – Елка, Енте – Ента, Естер – Есфирь, Етель, Етля; Йохевед – Ехейвод, Зельде – Селда / Зельда, Злате – Слата, Йегудит – Идес, Идася, Ися, Ита, Юдифь; Лея – Лия, Либе – Либа, Ливша; Милка – Малка, Мирьям – Марьям, Михал – Махля, Мине – Миндель, Миндя; Перл – Перель, Рахел – Рахиль, Рухля; Ривка – Ревека, Рывка, Рива; Рейзе – Роза, Рут – Рися, Сара – Сарра, Сура; Сойбл – Сойбель, Тубе – Тауба, Тубо; Фане – Фанни, Фання, Фаня; Фейге – Фейга; Фруме – Фрима; Циля – Циля, Цирль; Шейне – Шайна, Шейндель. Можемо зробити висновок, що традиційні єврейські імена на новому мовному ґрунті значно видозмінювались носіями, що мало на меті зробити їх більш прийнятними у звучанні та вимові.

За походженням єврейські імена поділяються на дві групи: давні єврейські імена, які зустрічаються ще в Біблії та інших давніх текстах, та нові єврейські оніми, що були створені набагато пізніше від основ новоєврейської мови (ідіш). Єлісаветградці використовували

імена з обох груп. Серед давніх імен у місцевому іменнику зафіксовані такі: *Сара, Лея, Рахіль, Ревека, Хава, Естер* тощо. Значно більшою у кількісному плані є група жіночих імен на мові ідіш, наприклад, *Белла, Блюме, Брайне, Гитл, Голде, Зісл, Лівше, Лібе, Перл, Рейзе, Соїбл, Тубе, Цирл, Шейне, Ейдл, Фейге, Фруме* тощо. У архівних матеріалах нами було відзначено два подвійних імені: *Зісл Лея, Сура-Бейла*. Традиція надавати подвійні імена з'явилась відносно нещодавно, оскільки в давні часи такі поєднання могли бути надані тільки у випадку важкої хвороби дитини, коли одним із компонентів виступало ім'я, що означало «життя».

Поява на території сучасного м. Кіровограда лютеранської церкви пов'язана із міграційними процесами німецьких переселенців. Цей рух було активізовано завдяки маніфестам Катерини II, згідно з якими німецьким поселенцям пропонувалися широкі привілеї, серед яких свобода віросповідання, звільнення від сплати податків тощо [1, 190-191]. Тож наприкінці XVIII ст. німці починають заселяти Південь України. Очевидно, що представники цієї національності також з'являються й у м. Єлисаветграді. Актові записи про народження велися Церквою Святої Марії (Кірха) з 1858р., причому для фіксації відомостей про народження використовувалась латина, а у 1900р. запис дублювався старослов'янською мовою. Із внесеної до книги інформації можна зробити висновок, що більшість прихожан були германськими підданими римсько-католицького чи лютеранського віросповідання, а також баптистської віри, що значним чином зумовлювало вибір на користь того чи іншого імені для новонародженого.

Дослідження німецького іменника на території Казахстану виявило таку характерну особливість, як його подібність за багатьма ознаками з системами особових імен слов'янських народів колишнього Радянського Союзу [7: 19]. На думку А. Назарова, це пояснюється двома факторами: наявністю спільного християнського фонду особових імен та безпосередніми контактами радянських німців з російським населенням [7: 19]. Аналіз єлисаветградського лютеранського іменника значною мірою підтверджує ці висновки. Серед місцевих лютеран найбільшою популярністю користувалися 48 імен, якими йменували дівчаток 1900, 1910, 1920 років народження (всього 90 осіб): *Adele, Adeline, Alice Marie, Alice Olympiade, Alive, Alwine, Amalie, Anna, Anna Alma, Anna Marie, Bertha, Christina, Elfriede, Elfriede Adeline, Elisabeth, Emilie, Emma, Emma Emeline, Eugenie, Frieda Martha, Gertrude, Hedwig Ludmilla, Helene, Ide Helene Marie, Irene Marie Elisabeth, Julie Martha, Katharine, Katharine Marie, Lydie, Libia, Ludmilla, Luise Florentine, Lydia Katherine, Margarete, Marie, Martha, Mathilde, Nina, Olga, Olga Elwire, Olga Johanna, Pauline, Rosa Valentine, Rosalie, Rosine, Sinaide, Sophie, Wera Anna Offilie*. Спробуємо порівняти лютеранський та православний жіночі іменники м. Єлисаветграда та визначити ступінь їх взаємовпливу. З-поміж зафіксованих жіночих особових імен в обох іменниках зафіксовано 23 оніми: *Амалія (Amalie), Ганна (Anna), Єлизавета (Elisabeth), Емма (Emma), Євгенія (Eugenie), Олена (Helene), Катерина (Katharine), Лідія (Lydie), Марія (Marie), Людмила (Ludmilla), Маргарита (Margarete), Ніна (Nina), Ольга (Olga), Роза (Rosa), Валентина (Valentine), Розалія (Rosalie), Софія (Sophie), Віра (Wera), Олімпіада (Olympiade), Христіна (Christina), Павліна (Pauline), Зінаїда (Sinaide), Юлія (Julie)*. Водночас лютеранський іменник продовжує зберігати одну із основних своїх характеристик – давати новонародженому багатокомпонентні за структурою імена. Серед єлисаветградських лютеран носіями таких імен стали 18 дівчаток. Із них 15 новонароджених отримали двокомпонентні імена: *Alice Marie, Alice Olympiade, Anna Alma, Anna Marie, Elfriede Adeline, Emma Emeline, Frieda Martha, Hedwig Ludmilla, Julie Martha, Katharine Marie, Luise Florentine, Lydia Katherine, Olga Elwire, Olga Johanna, Rosa Valentine*. Носіями трьохкомпонентних імен стали 3 дівчинки: *Ide Helene Marie, Irene Marie Elisabeth, Wera Anna Offilie*.

За походженням лютеранський іменник аналогічно до православного має кілька груп. Найбільшими у кількісному плані є дві групи однокомпонентних імен, оскільки вони мають однакову кількість одиниць у своєму складі - давньогрецького походження (9): *Christina, Emilie, Eugenie, Helene, Katharine, Lydie, Nina, Sinaide, Sophie*; та давньнімецькі імена (9): *Adele, Adeline, Alwine, Amalie, Bertha, Elfriede, Emma, Gertrude, Mathilde*. На другому місці – імена латинського походження (4): *Margarete, Pauline, Rosalie, Rosine*. Наступну позицію за кількісними показниками посідає група імен давньоєврейського походження (3): *Anna, Elisabeth, Marie*. Лише по одному імені зафіксовано арамейського (*Martha*), слов'янського

(*Ludmilla*) та давньоскандинавського (*Olga*) походження. Двокомпонентні імена можна поділити на три умовні групи за джерелом походження їх елементів:

- поєднання двох давньонімецьких за походженням імен: *Elfriede Adeline, Emma Emeline*;
- перший компонент – давньонімецьке ім'я, другий – ім'я іншого походження: *Frieda Martha* (арам.), *Alice Olympiade* (гр.), *Alice Marie* (девр.), *Luise Florentine* (лат.), *Hedwig Ludmilla* (слов.), *Olga Elwire* (д.-сканд.);
- обидва компоненти є запозиченням з інших мов: *Lydia Katherine* (гр.+гр.), *Katharine Marie* (гр.+девр.), *Anna Marie* (девр.+девр.), *Anna Alma* (девр.+лат.), *Julie Martha* (лат.+арам.), *Rosa Valentine* (лат.+лат.), *Olga Johanna* (д.-сканд.+девр.).

Трикомпонентні за структурою жіночі імена також характеризуються різноманітністю елементів за походженням, причому два із них мають абсолютно однакові структури: *Ide Helene Marie, Irene Marie Elisabeth* (гр.+девр.+девр). Поєднання слов'янського, грецького та давньоєврейського компонентів стали основою для імені *Wera Anna Offilie*.

На початку ХХ ст. у м. Єлисаветграді функціонував Єлисаветградський римокатолицький костел, який виступав головним органом реєстрації новонароджених представників польської національної групи. У 1920р. зафіксовано народження 11 дівчаток, батьки яких на той час належали до стану міщан. Для їх найменування було використано 9 жіночих імен: *Анна, Валерія, Станіслава, Емілія, Елена, Ирена, Клементина, Марія, Янина*. По дві дівчинки з усіх новонароджених отримали імена *Анна* та *Ирена*. Перебуваючи в тісному взаємозв'язку з іншими системами імен, католицький іменник виявляє чимало спільного з ними в межах якісного складу. І католиків, і православних мешканців міста, і лютеран приваблювали такі жіночі імена, як *Ганна, Елена, Марія*. Два імені із них мають давньоєврейське коріння (*Ганна* і *Марія*), тому, поза сумнівом, обидва імені належать до шанованих і широкоживаних онімів серед іудеїв. Деякі з жіночих імен, окрім уже згаданих, зафіксовані як у православному іменнику, так і в системі жіночих імен католиків: *Станіслава* та *Клементина*. Водночас два імені були використані як католиками, так і лютеранами: *Емілія* – католицький іменник, *Emilie* – лютеранський іменник; *Ирена* – католицький іменник, *Irene* – лютеранський іменник. Жоден із іменників, окрім католицького, не фіксує таких жіночих імен, як *Янина* та *Валерія*.

Етимологічний аналіз жіночих імен, які отримали дівчата-католики, дозволяє виділити такі групи за походженням: давньоєврейські імена – *Янина* (польський варіант), *Ганна, Марія*; латинські імена – *Валерія, Клементина*; грецькі імена – *Емілія, Ирена, Елена*; слов'янське ім'я – *Станіслава* (частотне польське ім'я).

У результаті проведеного дослідження було встановлено, що жіночий іменник кожної з етнічних спільнот початку ХХ ст. має відмінний від інших якісний склад, що максимально відображає уявлення його носіїв про традиції іменування в межах свого етносу. Водночас порівняльний аналіз дав підстави виявити незначну кількість онімів, що є спільними для усіх єлисаветградських антропонімних підсистем. Це такі жіночі оніми, як *Ганна* і *Марія*.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антонюк О.В. Основи етнополітики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: МАУП, 2005. – 432с.
2. Гафуров А.Г. Имя и история: Об именах арабов, персов, таджиков и тюрков. Словарь. – М., 1987. – 221с.
3. Железняк И.М. Очерк сербохорватского антропонимического словообразования. – К.: Наукова думка, 1969. – 130с.
4. Кизименко М.П. Євреї в Єлисаветграді (кінець ХVІІІ - початок ХХ століть) / <http://www.jewish-heritage.org>
5. Коваль А.П. Життя і пригоди імен. – К.: Вища шк. Вид-во при Київ. ун-ті, 1988. – 240с.
6. Місто при фортеці Святої Єлисавети – адміністративний, торговельний, культурний центр кінця ХVІІІ-початку ХІХ століття / <http://library.kr.ua>
7. Назаров А.И. Личные имена советских немцев: Словарь-справочник / АН КазССР. Ин-т философии и права. – Алма-Ата: Гылым, 1990. – 120с.
8. Погорельский М.В. Еврейские имена собственные. Часть историческая. Имена библейские, Нового Завета и талмудические. – СПб, 1983 – III, 135с.
9. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довідник. – К.: Наукова думка, 2005. – 334с.
10. Справочник личных имен народов РСФСР. – М., 1987. – 656с.
11. Трійняк І.І. Словник українських імен. – К.: «Довіра», 2005. – 509с.
12. Худаш М.П. Із історії української антропонімії. –К., 1977. – 236с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Черноус – аспірантка кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: актуальні проблеми антропонімії Кіровоградщини.

1.4. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЛОВОТВОРУ

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ, СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА И СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ РЯДЫ КОРНЕВЫХ СЛАБЫХ ГЛАГОЛОВ СОВРЕМЕННОГО НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

Валентина Зернова (Полтава, Украина)

У статті розглянуто структуру, семантику та словотворчі ряди твірних основ слабких корневих дієслів.

The article deals with structure, semantics and word-formation rows of the stems of weak verbs of the German language.

Основы корневых слабых глаголов образованы по $M_1 = SV$ schwach -en – модели основ корневых слабых глаголов.

Корневые слабые глаголы являются исконно корневыми, монолитными, нечленимыми, немотивированными (несоотносимыми ни с какими монолитными первичными основами). В отличие от корневых сильных глаголов, которые имеют параллели и в других германских языках, корневые слабые глаголы составляют специфическую особенность германских языков [2:260]. Они относятся к более позднему слою глаголов, чем сильные и представляют более четкую и единообразную систему [1:18], которая охватывает все остальные глаголы немецкого языка, кроме корневых сильных, производных от них префиксальных сильных глаголов и глагольных единиц с 2-м компонентом корневым сильным глаголом, а также безаффиксно-производных глаголов. Корневые слабые глаголы образуют три основные формы по единой модели: первая основная форма – инфинитив с грамматическим суффиксом -en, который является, как и у всех других глаголов, формообразующим, а не словообразующим [5:274]; вторая основная форма – претерит – образуется с помощью суффикса -(e)t; третья – причастие прошедшего времени – (партицип II) – с помощью формообразующих элементов: префикса ge- и суффикса -(e)t. Структура трех основных форм корневых слабых глаголов, а также отсутствие умлаута корневого гласного во 2-м и 3-м лице настоящего времени оказывают значительное влияние на производство соотносимых с этими глаголами по структуре и семантике отглагольных существительных.

В данной статье рассматриваются только те исконно слабые корневые глаголы, которые не соотносятся с какими-либо первичными основами. Глаголы, соотносимые с ПО корневых существительных и прилагательных, являются безаффиксно-производными глаголами: Krieg → kriegен, warm → wärmen, и т. п.

К исконно слабым на современном уровне развития немецкого языка относятся нами и рассматриваются в данной статье также понудительные или каузативные глаголы, так называемые каузативы, соотносимые с претеритом корневых сильных глаголов, спрягающиеся по слабому спряжению. Данные глаголы (Bewirkungszeitwörter [2:175]) имеют значение «заставить сделать» (Bewirkung einer Handlung [2:175]), заставить объект совершить соответствующее действие [4:357]. Они являются переходными: setzen ← (sitzen), legen ← (liegen), senken ← (sinken), beugen ← (biegen), führen ← (fahren), beizen ← (beißen).

В результате того, что «произошла дифференциация значения» (liegen – legen), понудительные глаголы перестали восприниматься как производные. В некоторых случаях слабый глагол вытеснил сильный и получил непереходное значение (brennen ← срвн. brinnen; gernen ← дрвн. ginnen [2:348]). При изучении структуры и семантики ПО корневых слабых глаголов важно учитывать фонеморфологические варианты глаголов [3:38].

Некоторые сильные глаголы переживают в настоящее время переходной период: они переходят в слабые [3:38]. При этом может наблюдаться дифференциация значения глагола во всех трех основных формах. Так, глагол backen имеет претерит и причастие II по слабому и по сильному спряжению. Глаголы при этом различаются по значениям: (backen, buk, gebacken) 1. печь, 2. спекать, коксовать (уголь), обжигать (кирпич); backen, backte, gebackt –

держать пари, биться об заклад, спорить [9:184, 185]. Слабые и сильные формы в претерите и причастии II с разными значениями имеют saugen, sog (saugte), gesogen (gesaugt); quellen, quoll (quellte), gequollen (gequellt), schaffen, schuf (schafte), geschaffen (geschafft); schleifen, schliff (schleifte) geschliffen (geschliff); schwellen, schwoll (schwellte), geschwollen (geschwellt) [9:184, 185]. Некоторые глаголы имеют в причастии II и слабые, и сильные формы spalten, spaltete, gespalten (gespaltet) [9:185].

Следует отметить, что фономорфологическая вариантность глаголов не отличается большим разнообразием. Варьирующиеся глаголы составляют незначительные группы [3:39].

Архитектоника ПО корневых слабых глаголов и их словообразовательных рядов характеризуется наличием следующих словообразовательных моделей структурно-семантических основ отглагольных существительных:

I. M_2 SN=SV schwach, Inf., -en – модель отглагольных безаффиксно-производных существительных – субстантивация инфинитива корневых слабых глаголов – служит для обозначения протекания действия, заключенного в ПО глагола: beizen ← das Beizen; blähen ← das Blähen; bohren ← das Bohren.

У некоторых ПО корневых слабых глаголов не обнаружены безаффиксно-производные существительные, представляющие по структуре субстантивацию инфинитива (bösch, drillen, gehren, eilen, fehlen, folgen, fördern, forschen, führen, hüllen, lehren, leisten, liefern, neigen, passen, prüfen, quetschen, retten, rüsten, stören).

II. M_2 SN=SV schwach + 0 – модель конверсии ПО инфинитива корневых слабых глаголов для обозначения результата процесса или действия, выраженного в ПО глагола (1. drillen – der Drill; 2. rauschen – der Rausch; 3. brauchen – der Brauch; 4. kratzen – der Kratz; 5. putzen – der Putz; 6. spalten – der Spalt).

III. M_4 SN=Präfix ge- + SV schwach, Inf. – модель отглагольных префиксальных существительных, соотносимых с ПО корневого слабого глагола в инфинитиве: mischen – das Gemisch; rüsten – das Gerüst; stellen – das Gestell. Существительные, образованные по данной модели, немногочисленны, обозначают предмет, являющийся результатом действия, выражаемого ПО корневого слабого глагола.

IV. M_8 SN=Präfix ge- + SV schwach, Inf.+ Suffix -e, -t, -sel, -de – модель отглагольных префиксально-суффиксальных существительных, соотносимых с ПО корневого слабого глагола в инфинитиве: fügen – das Gefüge; malen – das Gemälde. Также: das Gelache; das Getanze; das Gerede, das Gefrage, das Geklopfe, das Geprahle. Суффиксы -t, -de, -sel не продуктивны.

Отглагольные существительные, образованные по M_4 (SN=Präfix ge- + SV schwach) и отглагольные существительные, образованные по M_8 (SN=Präfix ge- + SV schwach, Inf.+ Suffix -e) относятся некоторыми германистами к дериватам с дополнительным префиксом (Derivate mit zusätzlichem Präfix) [8:185]. И те, и другие рассматриваются как сконструированные путем комбинации префикса и суффикса (ge- + -e), которые представляют одну непрерывистую составляющую – diskontinuierliche Konstituente [8:185]. Те существительные, у которых отсутствует суффикс -e, рассматриваются как состоящие из основы глагола и прерывистой составляющей ge- + 0, где 0 – нулевая морфема. С точки зрения методики преподавания иностранных языков данные образования правильнее отнести к сконструированным по разным моделям ($M_{4,5}$ и $M_{8,9}$) [6:97]. От отглагольных существительных (соотносящихся с основами слабых корневых глаголов), образованных по моделям префиксальных (Ge- + SV + 0) и префиксально-суффиксальных существительных (Ge- + SV + -e), следует отличать отыменные существительные (Ge- + SN + -e (0), которые могут быть префиксальными Geäst, Gesims, Gebälk, Gebüsch, Gestein, Getäfel, Gestühl и префиксально-суффиксальными – das Gebirge. Отыменные существительные типа Ge- + SN + 0, Ge- + SN + -e имеют собирательное значение (Kollektiva) [8:186-187]. В современном немецком языке они мало продуктивны [8:186]. В некоторых своих значениях эти существительные имеют эквивалентные им существительные с 2-м СК – неполнозначной основой: Gemauer, Mauerwerk; существительные Gebälk и Balkenwerk синонимичны в значении. Однако наблюдаются случаи, когда префиксальное существительное и

существительное с 2-м компонентом – неполнозначной основой – не совпадают по своим значениям. Так префиксальное существительное Gewässer (1. воды, водные пути 2. водный поток 3. водоем) совершенно не совпадает по значению с существительным с неполнозначной основой Wasserwerk – водопроводная станция.

V. M_6 SN=SV schwach, Inf. + Suffix -e, -er, -ung, -erei, -el, -sel – модель отглагольных суффиксальных существительных, соотносимых с ПО корневого слабого глагола в инфинитиве. Например: bohren – der Bohrer – die Bohrung - die Bohreerei; böschen — die Böschung; decken – der Deckel; klopfen – der Klopfer; schrumpfen – die Schrumpfer; schaben – das Schabbel; streuen – der Streusel – (beizen – der Beizer – die Beizung; blähen – die Blähung; bremsen – die Bremse).

VI. Модели суффиксальных отглагольно-отадъективных существительных.

1. M_6 SN=SA (SV schwach + Suffix -bar, -sam, -ig, -lich) + Suffix -keit – модель отадъективных суффиксальных существительных, соотносимых с отглагольными суффиксальными прилагательными (произведенными от ПО корневых слабых глаголов с суффиксами -bar, -sam, -lich): spalten – spaltbar – Spaltbarkeit; dehnen – dehnbar – Dehnbarkeit; heizen - heizbar - Heizbarkeit; mischen – mischbar – Mischbarkeit; teilen – teilbar – Teilbarkeit; wirken – wirksam – Wirksamkeit; zünden — zündbar — Zündbarkeit; lösen – löslich – lösbar - die Löslichkeit - die Lösbarkeit; (wohnen – die Wohnbarkeit; trennen – die Trennbarkeit; hören – die Hörbarkeit; kleben – klebrig – die Klebrigkeit). В отдельных случаях суффикс -igkeit присоединяется непосредственно к ПО глагола. Напр.: füllen – die Fülligkeit.

2. M_6 SN=SA (SV schwach, Inf. + SA fest, fähig) + Suffix -igkeit, -keit – модель отадъективных суффиксальных существительных, соотносимых с отглагольными сложными прилагательными (произведенными от ПО корневых слабых глаголов с 2-ми СК fest, fähig) 1. drehen – drehfest – die Drehfestigkeit; 2. kippen – die Kippfestigkeit 3. klopfen – klopfest – die Klappfestigkeit; 4. spalten – die Spaltfestigkeit; 5. sprengen – die Sprengfestigkeit; 6. stören – die Störfestigkeit; 7. trennen – die Trennfestigkeit: Прилагательные kippfest, spaltfest, sprengfest, störfest, trennfest не обнаружены; возникшие в результате их отсутствия лакуны, могут быть заполнены. Образование их будет закономерным, так как произойдет по аналогии с имеющимися прилагательными; letten – leitfähig – die Leitfähigkeit. Существительные данного структурного типа можно рассматривать и как сложные с 1-м СК – ПО глагола и 2-м СК ПО отадъективных суффиксальных существительных Festigkeit, Fähigkeit.

Существительные на fähigkeit и festigkeit могут быть антонимами: die Drehfähigkeit - die Drehfestigkeit; существительные с 2-м СК festigkeit могут быть антонимичными суффиксальным существительным с -barkeit: Trennfestigkeit – Trennbarkeit; существительные с festigkeit могут показывать усиление действия, заключенного в ПО глагола по отношению к существительным с 2-м СК fähigkeit: die Klebfähigkeit – die Klebfestigkeit. Некоторые ПО корневых слабых глаголов сочетаются и с -(bar)keit, -igkeit и с -(fähig) - keit, и с -(fest) igkeit: (sprengen – die Sprengbarkeit – die Sprengfähigkeit – die Sprengfestigkeit; kleben – klebrig – die Klebrigkeit - die Klebfähigkeit – die Klebfestigkeit).

3. M_6 SN=SA (SV schwach, Inf. + SA -los) + Suffix -igkeit – модель отадъективных существительных с суффиксом -los, которые бы соотносились с ПО корневых слабых глаголов, не обнаружена. Для этого суффикса характерной остается сочетаемость с ПО существительных (die Kunst – kunstlos – die Kunstlosigkeit; die Farbe – farblos – die Farblosigkeit [8:273-275]); а также с ПО отглагольных существительных Bestandlosigkeit, Zwanglosigkeit, Schwunglosigkeit, Maßlosigkeit, Haltlosigkeit, соотносимых с ПО корневых сильных глаголов.

4. M_6 SN=SV schwach (P II) + Suffix -heit – модель отпричастных суффиксальных существительных, соотносимых с ПО корневых слабых глаголов, служит для обозначения наличия качества действия, заключенного в ПО глагола: trennen – die Getrenntheit; spannen – die Gespanntheit. Данная активная модель [8:148] потенциально продуктивна.

Производные отглагольные существительные участвуют в образовании сложных существительных.

1. Безаффиксно-производные существительные, образованные путем субстантивации инфинитива корневых слабых глаголов функционируют в процессе образования сложных

существительных определительного типа как 2-е СК: glühen – das Glühen - das Topfglühen; kneten — das Kneten – das Tonkneten; bohren – das Bohren – das Drehbohren; legen – das Legen – das Kabellegen; schrumpfen – das Schrumpfen – das Zusammenschrumpfen; streuen – das Streuen – das Sandstreuen.

В функции 1-го СК в составе сложных существительных определительного типа субстантивированный инфинитив корневых слабых глаголов не обнаружен. В составе таких сложных существительных как Deckenbalken, Deckenbeleuchtung, Deckengebälk, Deckenputz, Deckenschalung (decken - die Decke), Gehrenziegel (gehen – Gehre), первые СК Decken, Gehren не являются основами субстантивированного инфинитива. Это основы суффиксальных отглагольных существительных с суффиксом -e, которые соединяются с 2-м СК с помощью соединительного элемента «n» в составе сложного существительного.

2. ПО инфинитива корневых слабых глаголов широко участвуют в функции первого СК – определяющего – сложных существительных. В функции второго СК в составе сложных существительных ПО слабого глагола не функционирует. Это объясняется тем, что у корневых слабых глаголов конверсия отсутствует.

3. Суффиксальные существительные, образованные от корневых слабых глаголов M_6 SN=SV schwach + Suffix, участвуют в образовании сложных существительных, выполняя функцию 1-го или 2-го СК (böschchen – die Böschung – die Böschungsbefestigung; folgen – die Folge – die Folgenkontrolle – die Montagefolge; decken – die Decke – das Deckengebälk; füllen – die Füllung – der Füllungsgrad; drehen – der Dreher – die Drehung – die Drehachse – die Achsendrehung).

4. Префиксальные существительные, представляющие по конструкции сочетание префикса Ge- с основой корневого слабого глагола (Ge- + SV + -e) продолжают участвовать в словообразовании как 1-е и как 2-е СК сложных существительных: fügen – das Gefüge – die Gefügealterung – das Balkengefüge; mischen – das Gemisch – die Gemischaufbereitung; rauschen – das Geräusch – der Geräuschdämpfer; rüsten – das Gerüst – die Gerüstkonstruktion – das Arbeitsgerüst; stellen – das Gestell – das Montagegestell.

Таким образом, все корневые слабые глаголы образованы по единой модели M_1 – SV schwach -en. Три основные формы этих глаголов образуются также по единой модели. Аблаут в трех основных формах отсутствует, что влияет на архитектуру соотносимых с ними производных существительных, составляющих CP.

Изучение структуры и семантики ПО корневых слабых глаголов и их CP, в состав которых входят соотносимые с ними по структуре и семантике основы производных отглагольных существительных (основы безаффикснопроизводных, суффиксальных, префиксальных, префиксально-суффиксальных существительных, основы сложных существительных с 1-м СК или 2-м СК отглагольным существительным) дает возможность проследить следующие закономерности:

1. ПО корневых слабых глаголов имеют разную словообразовательную активность: они неодинаково участвуют в производстве отглагольных существительных. Одни ПО имеют большую словообразовательную активность и продуктивность. В их CP большинство структурно-семантических типов отглагольных существительных, характерных для ПО корневых слабых глаголов: субстантивация инфинитива, конверсия ПО инфинитива, префиксальные (Ge + SV schwach + 0), префиксально-суффиксальные (Ge + SV schwach + -e, -t, -sel, -de), суффиксальные (SV schwach, Inf. + -e, -er, -ung, -erei, -el, -sel), суффиксальные отадъективно-отглагольные SA (SV schwach + Suffix -bar, -sam, -ig, -lich) + -keit или SA (SV schwach + SA fest, fähig) + -keit, -igkeit; отпричастные (соотносимые с ПП корневого слабого глагола) суффиксальные существительные (ПП + -heit). Производные отглагольные существительные, соотносимые с ПО слабых корневых глаголов, продолжают участвовать в словообразовании.

2. Не у всех инфинитивов корневых слабых глаголов с CP имеются субстантивированные инфинитивы (böschchen, decken, stellen).

3. В связи с тем, что в трех основных формах корневая гласная у корневых слабых глаголов не изменяется, в их CP естественно отсутствуют основы отглагольных существительных, образованные путем конверсии с сопутствующим чередованием

корневого гласного – варианты корневых основ, характерные для корневых сильных глаголов. В СР ПО корневых слабых глаголов мало развита конверсия основ инфинитива. Совершенно не характерна для ПО слабых корневых глаголов конверсия основ претерита или основ причастия прошедшего времени.

4. Некоторые По корневых слабых глаголов имеют в СР несколько суффиксальных существительных 1) с суффиксами -e, -er, -ung (beizen – die Beize – der Beizer – die Beizung; 2) с суффиксами: -er, -ung, -erei (drehen – der Dreher – die Dreherei). Только одно суффиксальное существительное с суффиксом -ung (blähen – die Blähung) или с суффиксом -e (hüllen – die Hülle) имеются в СР ПО указанных корневых слабых глаголов.

Некоторые ПО корневых слабых глаголов имеют в своих СР два отглагольных суффиксальных существительных с суффиксом -e и с суффиксом -ung: bremsen – die Bremse – die Bremsung; böschen – die Bösche – die Böschung; gehren – срезать (соединять) под углом, скашивать; die Gehre – соединение в ус, соединение под острым углом; скос; die Gehrung – см. Gehre; с суффиксом -er и с суффиксом -ung: fordern – der Förderer – die Fördeung. У некоторых ПО корневых слабых глаголов в СР имеются существительные с непродуктивным на современном уровне развития языка суффиксом -t (glühen – die Glut). Лакуны, образовавшиеся в СР ПО инфинитивов корневых слабых глаголов в результате отсутствия субстантивированных инфинитивов, суффиксальных, префиксальных и префиксально-суффиксальных существительных, могут быть заполнены в случае необходимости создания слов и терминов, обозначающих те понятия, которые присущи существительным, образованным по данным моделям. Не заполняемы лакуны, образовавшиеся в СР ПО корневых слабых глаголов в результате отсутствия конверсии претерита, конверсии с сопутствующим чередованием корневого гласного.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. И.А. Ершова. Морфологическая система германского глагола. М.: МГУ, 1961. – С. 18.
2. В.М. Жирмунский. История немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1965. – С. 406.
3. Г.Г. Ивлева. Тенденции развития слова и словарного состава. На материале немецкого языка. – М.: Наука, 1986. – С. 38.
4. К.А. Левковская. Немецкий язык: Ч. 1. – М.: МГУ, 1960. – С. 382.
5. М.Д. Степанова. Словообразование современного немецкого языка. – М.: Из-во лит. на ин. яз., 1953. – С. 375.
6. М.Д. Степанова, И.И. Чернышова. Лексикология современного немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1962. – С. 309.
7. M.D. Stepanova, I.I. Cernysheva. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. – М.: Vyssaja skola, 1986. – S.248.
8. W. Fleischer. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig, 1974. – S.363.
9. W. Jung. Grammatik der deutschen Sprache. – Leipzig, 1968. – S.518.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Зернова – доктор філологічних наук, професор кафедри перекладу Полтавського інституту економіки і права. ВНЗ Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”.

Наукові інтереси: словотвір сучасної німецької мови та переклад.

ДО ПРОБЛЕМИ МОРФОНОЛОГІЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ВІДДІЄСПІВНИХ ДЕРИВАТИВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Інна ДЕМЕШКО (Кіровоград, Україна)

Статтю присвячено розгляду проблем морфонологічного моделювання віддієспівних дериватів у сучасній українській мові. Проаналізовано різні лінгвістичні погляди щодо доцільності використання парадигматичного принципу для дослідження морфонологічних особливостей типових і конкретних словотвірних парадигм девербативів.

The article is devoted to the examination of problems of morphonological modelling of verbal derivatives in modern Ukrainian. Different linguistic views are analysed in the relation to the expedience of the use of paradigm principle for the research of morphonological features of typical and concrete word-formative paradigms of deverbatives.

Особливості внутрішньої організації слова, комплексний аналіз семантичних, дериваційних і граматичних ознак девербативів залишається актуальною проблемою граматики української мови. Словотвірна морфонологія як окрема лінгвістична дисципліна виокремилася порівняно недавно, але досить швидко стала однією з інтенсивно досліджуваних галузей мовознавчої науки.

У коло важливих питань сучасної описової морфології дослідники висувають перегляд деяких наукових понять, систематизацію словотвірних одиниць на нових концептуальних засадах. Це засвідчують праці С.М. Толстої [1991, 1998], В.П. Русак [1990, 2004], І.В. Козленко [1992], С.М. Єлдінової [1994], С.Л. Асіїв [1995, 1997], І.Б. Іткіна [1998], М.В. Панова [1999], М.Ф. Алефіренка [1999], В.А. Дибо [2000, 2006], О.О. Лукашанця [2001], О.Г. Антипова [2002, 2007], С.О. Крилова [2004], М.Ю. Федурко [2005] та ін.

В україністиці досить плідними виявилися дослідження морфологів у функціональному аспекті, зокрема теоретичні проблеми морфологічного опису (П.П. Коструба, В.О. Горпинич); питання класифікації морфемної і словотвірної структури дериватів української мови, закономірності комбінаторики афіксів, валентних властивостей морфем, їхніх позиційних характеристик, аглютинативності в словотворенні, моделювання словопороджувального механізму сучасної української мови в словниках інтегрального типу (Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська); принципи внутрішньої організації слова, зокрема питанням структурної організації відіменних дієслів і суфіксальних іменників із демінутивним значенням, проблеми словотвірної мотивації в процесі формування дериватів, закономірності реалізації морфологічних явищ в українському словотворенні (К.Г. Городенська, М.В. Кравченко); характеристики морфологічних альтернатив у системі парадигм іменників (Л.І. Комарова); морфологічні модифікації в системі словозміни іменників (Л.О. Кондакова), у процесі словозміни дієслова (І.В. Козленко); морфологічні процеси при словозміні і словотворенні прикметників сучасної української літературної мови (Л.В. Асіїв).

На сучасному етапі дослідження словотвірної морфології української мови простежується тенденція опису формальних ознак мовних одиниць із погляду системно-структурної лінгвістики. М.Ю. Федурко, з'ясувавши роль морфологічного чинника у формуванні відіменникових словотвірних гнізд шляхом виділення моделей морфологічної взаємодії словотворчих морфем у структурі похідних, виявила різновиди морфологічної структури відіменникових словотвірних гнізд в українській мові [11: 3]. Г.М. Потапова дослідила морфологічні операції у віддієслівних словотвірних гніздах із вершинами-дієсловами звукопозначення, у віддієслівних зонах відіменникових словотвірних гнізд в російській мові [10].

Проте підхід, що ґрунтується на дослідженні морфологічної структури словотвірних гнізд, не адекватний, щоб з'ясувати суть морфологічних явищ, сформулювати морфологічні правила, виявити інвентар і функції найбільш регулярних морфологічних моделей.

Словотвірна морфологія на етапі її становлення представлена різними лінгвістичними напрямками і школами. Морфологічні явища були об'єктом дослідження давньоіндійських граматистів (вчення про комбінаторні звукові зміни, акцентні особливості, класи дієслівних коренів, поняття кореня і суфікса), індоевропейців (вчення про звукові зміни, зокрема систему аблаута, умлаута), молодогограматиків (вчення про закони звукових чергувань), однак як автономна галузь морфологія почала виділятися на початку ХХ століття. Значний вклад у становлення морфології вніс М.С. Трубецької, котрий запропонував термін «морфологія», окреслив межі і визначив завдання морфології як науки.

Новітні наукові спроби спрямовані на визначення сутності словотвірної морфології і функціональної значущості, кваліфікації морфологічних явищ, аналізу спеціалізації функцій різних рядів чергувань у різних сферах граматики, зокрема в парадигматиці іменника, прикметника, дієслова, у відіменниковому словотворі та ін.

Новим етапом у дослідженні проблем словотвірної морфології стало дослідження морфологічних моделей тризонних, двозонних і однострунних словотвірних парадигм дієслів. Оскільки словотвірна парадигма якнайповніше відображає дериваційний потенціал певної частини мови або лексико-граматичних розрядів слів як твірної бази. Дериваційна парадигма, виконуючи прогностичну функцію в словотворі, дає можливість проаналізувати системи девербативів, десубстантивів, деад'єктивів, денумеративів, депрономінативів і виявити дериваційний потенціал кожної частини мови. Парадигматичний принцип сприяє

виявленню типових і конкретних словотвірних парадигм девербативів, дослідженню дериваційного потенціалу вершинних дієслів парадигми, виявленню морфологічних моделей віддієслівних дериватів субстантивної, ад'єктивної і вербальної зон, встановленню національних специфічних рис парадигмотворення.

Метою наукової розвідки є синхронний опис морфологічних закономірностей словотворення девербативів з аналізом морфологічно релевантних ознак словотворчих морфем. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати лінгвістичні погляди щодо необхідності використання парадигматичного принципу для дослідження морфологічних особливостей типових і конкретних словотвірних парадигм девербативів; 2) розглянути проблеми морфологічного моделювання девербативів субстантивної, ад'єктивної і вербальної зон у сучасній українській мові; 3) виявити діахронічні процеси, що зумовлюють формування синхронно релевантних фактів морфологічного варіювання, при творенні віддієслівних дериватів.

Матеріалом дослідження слугують понад 22 тисячі девербативів субстантивної, ад'єктивної та вербальної зон, які отримано способом суцільної вибірки із «Словника української мови» в 11-ти томах (1970-1980), «Великого тлумачного словника сучасної української мови» / ред. В.Т. Бусел (2001); словника «Лексико-словотвірні інновації (2004-2006)» / Уклад. А. Нелюба, С. Нелюба (2007), додатка «Нові слова» // О.А. Стишов Українська лексика кінця ХХ століття: (На матеріалі мови засобів масової інформації) (2005); картотеки узуальної та оказіональної лексики української мови, складеної шляхом вибірки з друкованих засобів масової інформації, текстів художньої літератури.

Існують різні підходи здійснення морфологічного аналізу: 1) дослідження фоно- і морфотактичних особливостей морфем (Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, М.В. Кравченко, Т.А. Іщенко та ін.); 2) опис словотвірних типів (В.В. Лопатін, Н.Є. Ананьєва, І.І. Ковалик, В.П. Олексенко, С.М. Толстая, К. Ковалик, Л.В. Асіїв та ін.); 3) дериваційних рядів (Р.І. Аванесов, Р. Ляковський та ін.); 4) словотвірних гнізд (О.М. Тихонов, М.Ю. Федурко, Г.М. Потапова та ін.); 4) словотвірних парадигм (Г.С. Зенков, Р.С. Манучарян, О.А. Земська, Ш.С. Сафаров, О.Г. Ликов, Р.З. Мурясов, В.В. Грещук, З.О. Валюх, Н.М. Пославська та ін.).

Морфологічні характеристики пронизують цілі ланки парадигм і створюють основу для наступного внутрішнього та зовнішнього парадигматичного протиставлення [7: 24]. Опис словотвірних парадигм передбачає виокремлення зон (блоків), що становлять собою сукупність словотвірних значень, виражених дериватами відповідного лексико-граматичного класу: субстантивний, ад'єктивний та вербальний та ін. блоки.

У сучасному словотворі досить поширеним стало визначення, згідно з яким словотвірна парадигма – це комплексна одиниця, що являє собою певну мікросистему дериватів одного ступеня словотворення, мотивованих тією самою твірною основою і протиставлених словотворчими формантами.

У дериватології розрізняють два види словотвірних парадигм – конкретну і типову [5: 14]. Конкретна словотвірна парадигма – це сукупність дериватів, об'єднаних на основі частиномовної належності похідних. Кожен девербатив конкретної словотвірної парадигми відрізняється від вершинного дієслова семантичним компонентом, відповідним дериваційним засобом, переважно суфіксом. Типова словотвірна парадигма становить узагальнення всіх словотвірних парадигм. В.В. Грещук зазначає, що «типову словотвірну парадигму можна визначити і як сукупність словотвірних категорій, які формуються похідними на базі твірних тих чи інших класів», тому конститuantами типових словотвірних парадигм виступають конкретні словотвірні парадигми [2: 25].

Морфологічна модель являє собою не тільки статичну одиницю опису, що відображає безпосередню реальність мови, вона є також аналогом правил перетворення, властивих морфам однієї морфемі у відповідній парадигмі, і тому таку модель можна вважати моделлю синтезу форм у складі однієї парадигми [8: 103]. Кожна модель складається із автономних блоків. Так, для девербативів субстантивного, ад'єктивного і вербального блоків характерні лінійні перетворення: усічення дієслівної фінали, нарощення, консонантні і вокалічні альтернативі, акцентні модифікації.

На сучасному етапі здійснення морфонологічного аналізу доречно проводити з опором на комплексні словотвірні одиниці – словотвірні парадигми, з метою виявлення словотворчого потенціалу, дериваційної спроможності твірних різної частиномовної належності. Модифікації дієслівної основи диференціюють відповідні формально-семантичні класи в межах словотвірних категорій.

В українській мові конкретну словотвірну парадигму девербативів на позначення діяча формують питомі суфікси **-ник**, **-ець**, **-ач**, **-тель**, **-ун** та форманти іншомовного походження **-ант**, **-атор**: *відкріпник*, *державобудівник*, *пикетувальник*, *закликальник*, *тусівник*, *програвець*, *утримувач*, *довіритель*, *дерун* (особа, що дере щось (у цьому разі – рекламні чи агіткові листівки на стовпах)), *демократизатор*, *приватизатор*; опредметненої дії (стану) формують питомі форманти **-ни-**, **-ени-**, **-Ø**, а також суфікси іншомовного походження **-ізаціј-** / **-изаціј-**: *візування*, *зомбування*, *пролонгування*, *роздержавлення*, *напряг*, *індексація*.

Форманти іншомовного походження **-ант**, **-атор**, **-ер**, **-ізаціј-** / **-изаціј-** поєднуються з усіченими дієслівними основами (при цьому усічення зазнає тематичний форматив **-ува-**). Девербативи іншомовного походження на позначення діяча утворюються від основ дієслів недоконаного і доконаного виду. Для похідних зазначеного типу продуктивною є четверта акцентна позиція (наголос переходить з тематичного форматива **-ува-** на словотворчий формант): *номінувати* – *номінант*, *денаціоналізувати* – *денаціоналізатор* та ін.

Аналіз морфонологічних моделей, за якими відбувається пристосування девербативів на **-ени(я)** до словотвірних умов, дозволяє виділити шість різновидів морфонологічно гомогенних парадигм [3], на **-инн(я)** – чотири різновиди морфонологічно гомогенних парадигм [4].

Віддієслівні іменники на **-іль** представлені трьома різновидами морфонологічно гомогенних парадигм.

Для першого різновиду парадигм характерне усічення наголошеної дієслівної фіналі, консонантні альтернативі, переміщення наголосу з інфінітивного суфікса **-ти** на формант (4; 57,1 %): ММ «У + С//С + Ас»: *заместі* – *заметіль* (зворотне чергування {с-т} і палаталізація).

Особливістю другого різновиду морфонологічних моделей на **-іль** характерне усічення дієслівної фіналі, консонантні альтернативі і модифікація наголосу (переміщення наголосу з тематичного голосного на дериваційний суфікс) (1; 14,3 %): ММ «У + С//С' + Ас»: *крутіти* – *крутіль* (1. Пристрій для сукання мотузків. 2. *діал.* Вир (у 1 знач.)) (ВТССУМ: 469).

Диференційною ознакою третього різновиду парадигм є усічення дієслівної фіналі, консонантні альтернативі і постійний наголос (1; 14,3 %): ММ «У + С//С' + Ас»: *в'язати* – *в'язіль* (польовий горошок) (СУМ I: 797).

Для четвертого різновиду морфонологічних моделей на **-іль** характерне усічення дієслівної фіналі, консонантні альтернативі і модифікація наголосу (переміщення наголосу з тематичного голосного на кореневу морфему) (1; 14,3%): ММ «У + С//С' + Ао»: *скрутіти* – *скрутіль* (1. *діал.* Петля, кільце. 2. Скрутень, 3. Згорток) (ВТССУМ: 1144).

Необхідно враховувати, що консонанти /б/, /п/, /в/, /м/, /ж/, /ч/, /ш/ перед суфіксами **-инн(я)**, **іль**, **-ій**, **-іж** зазнають лише часткової палаталізації, вони тільки пом'якшуються.

Для віддієслівних похідних субстантивної, ад'єктивної та вербальної зон на **-енн-**, **-ен-**, **-но** характерні консонантні альтернативі (P//P1, C//C): *замовити* – *замовлення*, *замовлений*, *замовлено*; *захистити* – *захищення*, *захищений*, *захищено*, а після приголосних /л/, /н/, /р/, /с/, /ж/, /ч/, /ш/ перед суфіксом **-енн-**, **-ен-** не відбуваються консонантні альтернативі: пор. *передбачити* – *передбачення*, *передбачений*, *передбачено*, а для віддієслівних похідних субстантивної, ад'єктивної та вербальної зон на **-ин'н'**, **-ій**, **-іль**, **-іж** – C//C', рідше C//C.

Оскільки український дієслівний корінь – відкрита структура, тому у творенні похідних іменників у всіх випадках відбувається усічення дієслівної фіналі, також на межі морфем можуть відбуватися й інші морфонологічні явища (консонантні альтернативі, (вокалічні – у кореневій морфемі), модифікація наголосу). Таким чином, кожен блок морфонологічної моделі потребує окремого опису. Дослідивши моделі лінійних перетворень, консонантних і вокалічних альтернативі, акцентних модифікацій, а тоді виводити загальну морфонологічну модель.

Аналіз девербативів субстантивної зони дає підстави виділити такі морфонологічні моделі: $У_n + А_c$; $У + А_o$; $У_n + C//C + А_o$; $У + C//C' + А_o$; $У + C//C' + А_o$; $У_n + C//C + А_o$; $У_n + V//V + А_o$. Доречно зауважити, що морфонологічна модель носить більш узагальнений характер, ніж дериваційна модель. Зміни на морфемному шві відбуваються при взаємодії кореневої (основної) морфеми із суфіксальною за наявності відповідних умов, які становлять морфонологічну позицію. Для девербативів характерні лише неелементарні морфонологічні моделі (грунтуються на двох і більше змінах).

Доцільно розрізняти конкретну і узагальнену морфонологічну структуру.

При морфонологічному моделюванні необхідно враховувати не тільки структуру, а й семантику мотиватора. Так, для інхотивних дієслів (становлення дії), твірні основи яких неперехідні дієслова, можуть бути паралельні основи перехідних дієслів: пор. *молодіти* – *молодіння*, *омолодіти* – *омолодження*; *біліти* – *біління*, *біліти* – *білення*.

Аналізуючи морфонологічні особливості нульсуфіксальних питомих девербативів, віддієслівних іменників на *-тель* необхідно звернути увагу на співвіднесеність твірних основ із різними структурними типами і з основами обох видів: *дозвіл* ← *дозволяти*, *дозволити*; *вияв* ← *виявляти*, *виявити*; *лопіт* ← *лопотіти*, *лопотати*; *поділ* ← *поділяти*, *поділити*; *приліт* ← *прилітати* *прилетіти*; *вис* ← *висіти*, *виснути*; *спокуса* ← *спокушати*, *спокусити*; *заповідь* ← *заповідати*, *заповісти*; *завіритель* ← *завірити*, *завіряти* та ін. О.Ф. Пінчук наполягає на думці, що такі деривати правомірно співвідносити з основами різних структурних типів і, відповідно, з основами як доконаного, так і недоконаного виду [9: 56].

Віддієслівні іменники на *-ім*, утворені способом нульової суфіксації, іноді сплутують із віддієслівними іменниками із суфіксом *-ім*. М.В. Кравченко зауважує, що лексеми *джеркіт*, *лопіт*, *рокіт*, *стрекіт* сформувалися шляхом безафіксного словотворення від дієслів *джеркотати* (*джеркотіти*), *лопотати* (*лопотіти*), *стрекотати* (*стрекотіти*), а *-ім*, є лише фонемною структурою в складі цих іменників, а іменники із суфіксом *-ім* можуть формуватися від дієслів на означення повторюваного процесу, які не мають відповідників із суфіксами *-от(а)*, *-от(і)*: *дзвякати* – *дзвякіт* [6: 35-36].

Отже, основними критеріями розрізнення віддієслівних іменників на *-ім*, утворених способом нульової суфіксації, від девербативів із суфіксом *-ім* є врахування структурних і семантичних особливостей дериватів.

Таким чином, вивчення особливостей конкретних словотвірних парадигм, що відображають системну організацію дериватології, дає підстави визначити сукупність похідних одного ступеня словотворення, словотвірні категорії в межах частиномовної зони (блоку), морфонологічні моделі з визначенням формальних операцій і прогнозувати породжувальну здатність вершинного дієслова, виявляти його словотвірну потужність.

Дослідження словотвірної морфонології спрямоване на вияв правил сполучуваності девербатива субстантивної, ад'єктивної і вербальної зон із твірною основою. Необхідно зазначити, що реалізація поставленого завдання можлива при наявності чотирьох універсальних ознак дериваційних процесів: 1) мотивованість похідної одиниці; 2) структурованість процесу, яка полягає в узгодженні структури і функції процесу і тісно пов'язана з моделюванням; 3) морфонологічне моделювання з визначенням формальних операцій; 4) прогнозування, повна або часткова передбачуваність функціонального, формально-семантичного зрушення з використанням формальних операцій при системному описі мови з виявом морфонологічних закономірностей дериваційних процесів, що фіксуються у вигляді певної послідовності правил сполучуваності.

При вивченні морфонологічних особливостей словотворення девербативів з аналізом морфонологічно релевантних ознак словотвірних морфем доцільно використовувати елементи діахронічного аналізу, що дозволить розкрити загальний механізм виникнення варіювання і виявити фонологічні, аналогічні й адаптаційні процеси, які зумовили формування морфонологічних модифікацій, і виявити специфіку їх функціонування в синхронній системі девербативів сучасної української мови, тому при творенні віддієслівних дериватів доцільно враховувати історичні зміни в структурі слова (перерозклад).

В.О. Горпинич указує на значення перерозкладу для словотвору і морфонології української мови, оскільки цей процес викликає утворення суфіксів, префіксів ускладненої

структури з новими морфонологічними властивостями і формує твірні основи нової структури з новими валентнісними можливостями: твірна основа може змінювати свій морфонологічний характер (*постача-льник, формува-льник, щедрува-льник, годува-льник*) [1: 72]. Так, внаслідок перерозкладу сформувалася нова, вторинна дієслівна твірна основа, замість первісної ад'єктивної, і нова структура твірної основи (вокалічний характер твірної основи замість консонантної). Таким чином, при перерозкладі змінюється структурно-граматичний характер мотиватора, структура і валентність форманта.

Проаналізований матеріал переконує в тому, що морфонологічна будова основних морфем питомих і запозичених дієслів пристосовується до взаємодії із формантами української мови. Характер впливу суфікса на твірну основу залежить від його фонологічної структури.

Аналіз морфонологічних особливостей віддієслівних дериватів дає можливість зробити такі висновки:

1. Об'єднання девербативів в автономні зони (блоки) в межах словотвірної парадигми дає можливість виявити морфонологічні характеристики й адаптацію віддієслівних деривативів.

2. Девербативи типової словотвірної парадигми, що мають спільні морфонологічні зміни, об'єднуються в автономні блоки.

3. Члени одного автономного блока характеризуються різним набором морфонологічних операцій у похідному.

4. Комплексне вивчення морфонологічних змін на морфемному шві передбачає залучення елементів діахронічного аналізу.

5. Для дослідження морфонологічних особливостей типових і конкретних словотвірних парадигм девербативів доцільно використовувати парадигматичний принцип.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.

СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970-1980.

{ } – морфонологічний запис; ~ – символ чергування в морфонологічному записі; С – консонантна тверда передньоязикова приголосна; С' – консонантна м'яка передньоязикова приголосна, Р – лабіальна, Ун – усичення наголошеної дієслівної фінали, А – зміна наголосу (Ао – наголошена твірна основа, Ас – суфіксальний наголос).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. – К.: Вища шк., 1999. – 207 с.
2. Грещук В.В. Поняття словотвірної парадигми в сучасній дериватології // Мовознавство. – 1985. – № 1. – С. 21-27.
3. Демешко І.М. Морфонологічна адаптація віддієслівних іменників на *-ни(я)*, *-ени(я)* в сучасній українській літературній мові // Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. – Серія «Лінгвістика»: зб. наук. праць. – Вип. 3. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. – С. 29-34.
4. Демешко І.М. Типологія морфонологічних моделей девербативів на *-ини(я)* в сучасній українській мові // Наукові записки. – Вип. 75 (1). – Серія: Філол. науки (мовознавство). – У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 206-210.
5. Земская Е.А. Структура именных и глагольных словообразовательных парадигм в русском языке // Актуальные проблемы русского словообразования: сб. научн. статей. – Ташкент: Укитувчи, 1982. – С. 14-17.
6. Кравченко М.В. Явище усичення у системі віддієслівних іменників // Мовознавство. – 1984. – № 3. – С. 32-36.
7. Кубрякова Е.С., Панкрац Ю.Г. Морфонология в описании языков. – М.: Наука, 1983. – 119 с.
8. Макаев Э.А., Кубрякова Е.С. Отличительные черты морфонологии германских языков с историко-типологической точки зрения // Историко-типологические исследования морфологического строя германских языков. – М.: Наука, 1972. – С. 7-39.
9. Пінчук О.Ф. Словотвірна структура віддієслівних іменників сучасної української мови // Морфологічна будова сучасної української мови. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 35-82.
10. Потапова Г.М. Морфонологія віддієслівного словотворення (на матеріалі словотвірних гнізд з вершинами-дієсловами та віддієслівних словотвірних зон): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Г.М. Потапова; Київ. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2008. – 19 с.
11. Федурко М.Ю. Морфонологія відіменникового словотворення в сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. – К., 2005. – 36 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Демешко – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: словотвірна морфонологія слов'янських мов.

OKKASIONELLE BILDUNGEN IN MODERNEN DEUTSCHEN PROSATEXTEN

Галина МЕЛЬНИЧУК (Кривий Ріг, Україна)

У статті розглянуто структурно-семантичні та функціональні особливості окказіональних новотворів у текстах сучасної німецької літератури.

The article is devoted to the problem of the occasional word building in the German belles-lettres speech. The structure, semantics and functions of occasionalisms are viewed.

Das starke Interesse an Neubildungen wird heutzutage durch die allgemeine Ausrichtung der Sprachforschungen auf die komplexe Analyse von sprachlichen Erscheinungen in Wechselbeziehung deren struktureller, kommunikativer und funktionaler Charakteristika angeregt. Dafür bieten Individualbildungen in modernen deutschen Prosatexten ein sehr aufschlussreiches Material an.

Der vorliegende Artikel stellt sich die Aufgabe, die okkasionellen Individualwortbildungsprodukte in Romanen von modernen deutschen Autorinnen H. Lind („Das Superweib“, „Die Zauberfrau“), S. Fröhlich („Familienpackung“, „Treupunkte“), L. Beck („Reich heiraten! oder wie ich mit 58 meine Hippie-Ideale über Bord warf“) und M. Möller („Mehrwegmänner“) unter dem Aspekt der Struktur, Semantik und Funktionen zu analysieren.

Die genannten Autorinnen gelten als Vertreterinnen der Frauenliteratur. Sie schreiben am Puls der Zeit, witzig, herrlich selbstironisch, humorvoll und emotionell-expressiv. Ihre „wortbildende Phantasie“, Manipulationen an der Sprache scheinen keine Grenzen zu wissen, was den Leser so fasziniert, umso mehr den versierten Leser-Philologen mit seinem ständigen Bedürfnis nach Stoffanalyse unter dem „linguistischen“ Mikroskop und seinem Streben nach Aufdeckung dessen, „wozu die Sprache bei der Produktion neuer Wörter fähig ist, wie ihre Potenzen und inneren Kräfte sind“ [8: 180]. Das Objekt der Analyse sind Okkasionalismen, unter denen wir neugebildete und in die gängigen Wörterbücher nicht eingegangene, nicht usualisierte lexikalische Einheiten verstehen, die das Ergebnis der sprachlichen Potenz darstellen und nach den entsprechenden wortbildenden Regeln auf der Basis produktiver/nichtproduktiver Modelle aus dem im Sprachsystem vorhandenen Material gebildet werden und kontextgebunden sind [1; 5; 6; 7].

Die Analyse der herausgesuchten, aufgelisteten und aussortierten okkasionellen Wörter hinsichtlich des Wortbildungstyps zeigt, dass die Hauptverfahren zur Bildung von Okkasionalismen sind: Zusammensetzung (*Mehrwegmänner, der Zweidrittelbußgang, das Panikgitter, das Gaultier-Kleid, der Schultütenneid, spucketröpfchenintensiv, kissenschwanger, hundekuchengut*), Zusammenbildung (*Trotzhormönchen, zweivätzig, zahnkronig, nahtstrumpfbeinig, sirupgeschwängert*), Konversion (*rumtrüffeln, unternehmensberaten, immobilienvermarkten, der Habenichts, Fünfzig-Plus-Testosteronbombe*), hybride Bildungen mit entlehnten Lexemen (auch mit Akronymen) und wortbildenden Elementen *Pellkartoffel-Look, Insektenlooksonnenbrille, das Panik-WC, die Pumpspray-Bombe, die FGKW-Frisur*).

Produktivität und Häufigkeit der aufgezählten Verfahren ist verschieden. Besonders häufig sind hier okkasionelle Komposita zu finden, gebildet durch die Zusammensetzung zweier und mehrerer Wörter. Das ist kein Wunder, weil die Zusammensetzung überhaupt das wichtigste und produktivste Wortbildungsverfahren des Deutschen mit praktisch unbegrenzten semantischen Kombinationsmöglichkeiten und typischer Komprimierung von Syntax und Semantik ist [2; 3; 4]. Kompositionsverfahren und –modelle dominieren, weil die Bedeutung einer jeweiligen Wortverbindung durch das entsprechende Kompositum konzentriert und komprimiert wiedergegeben werden kann. Dabei verursacht die bewusste Verknüpfung semantisch inkompatibler Lexeme den Überraschungseffekt und die neugebildeten Wörter wirken stark expressiv: *Vielleicht hatte sie rausgefunden, dass ich seit sieben Jahren nichts als das hundekuchengute, treudoofe Doktorsfrauchen im Repertoire hatte, das weißgestärkt und fleckenlos und quarkblaß bis in die golddurchwirkte Haarschleife hinein niemals ein böses Wort sagte, geschweige denn einen Fehler machte?* (H. Lind); *Draußen wartete eine kissenschwangere Gattin auf ihr Stichwort. Noch wussten wir alle natürlich nicht, dass sie nur ein Kissen unter ihrem Herzen trug!* (H. Lind); *... aber Belle Michelle in meinem Haus mit meinen Kindern – allein die Vorstellung treibt mir die Hasspickel ins Gesicht* (S. Fröhlich); *Meine Gehirnzellen-Mädels in ihrem Hypophysengefängnis hatten alle schon geschlafen. ... schließlich hatten die Hypophysenmädels in ihren dunklen Zellen jahrelang von Wasser und Brot gelebt. Plötzlich kam Leben in mein armes,*

vernachlässigtes Gehirn! Die Mädels auf dem Hypophyseplatz, ... , rappelten sich mühsam hoch, wischten sich verwundert die Augen und taumelten irritiert durch die Morgendämmerung (H. Lind); *Meine Falten ... sind einem Dauerlächeln gewichen, und meine Ausstrahlung scheint sich gravierend verändert zu haben. ... Die Fahrt durch den Wechseljahr-Tunnel habe ich erfolgreich verschoben* (L. Beck).

Die durchgeführte Analyse ergibt, dass die meisten okkasionellen Lexeme nach dem strukturellen Modell Nomen+Nomen gebildet sind, das reiche morphologisch-semantische Variationen von Wortbildungsprodukten ermöglicht und zulässt. Dabei lassen sich viele okkasionelle Komposita als Vergleichskomposita interpretieren, da sie vergleichende Bedeutungen, logische Relationen („ist-wie-Relation“) realisieren [6: 88]: *Zehennägelaroma, Perlkartoffel-Look, Insektenlooksonnenbrille* u.ä. Die letzten zwei Lexeme könnte man zu den hybriden Bildungen zählen, weil die Entlehnung aus dem Englischen **look** die Komponente des Kompositums ist. Neubildungen mit entlehnten Bestandteilen ist eine ziemlich verbreitete Erscheinung im heutigen Deutsch. (1) *Greta ist eine erfolgreiche junge Dame geworden und hat sogar ihren Pellkartoffel-Look überwunden. Früher war alles in ihr beige: Haare, Klamotten und sogar die Wände ihrer Zwei-Zimmer-Wohnung waren beige gestrichen. Nach der Enttäuschung mit dem amerikanischen Austauschstudenten hat sie sich einfach hinter dieser Farbe versteckt. Zum Glück ist diese farblose Zeit vorbei* (L. Beck). (2) *Sie ist ganz in Schwarz gekleidet und trägt eine dieser neumodischen Sonnenbrillen, die nahezu das komplette Gesicht bedecken. So ein Insektenteil. Dieser Puck-die Stubenfliege-Look. ... Sie reicht mir eine weitere Insektenlooksonnenbrille* (S. Fröhlich). Wie aus dem Kontext ersichtlich ist, tragen okkasionelle Neubildungen wertende Konnotationen, wirken sehr anschaulich, ironisch, stark expressiv und stehen in direktem Zusammenhang mit Kontext. Die angeführten Kontexte erfüllen hier die erläuternde Funktion, geben Schlüsselwörter zur Semantisierung und Interpretation von Bedeutungen der Neubildungen: (1) *beige, sich hinter dieser Farbe verstecken, diese farblose Zeit*; (2) *ein Insektenteil, das komplette Gesicht bedecken*.

Interessant sind auch okkasionelle Adjektive, Produkte der Zusammenbildung als Sonderfall des Kompositums. Sie lassen sich auch als Vergleichsbildungen interpretieren: *Elvira Merkenich-Miesmacher saß umringt von ihren Jüngerinnen in der Kantine und gestikuliert mit steifer Hand und lachte sehr breitmaulfroschig über ihre eigenen Ausführungen und zeigte zweihundert Andrian-Bilder*. (H. Lind); *Auf der anderen Seite des Ganges standen schmallippig und säuerlich die hühnerpopoige Pia aus der Anmeldung, die pferdehaarige Lernschwester Ulrike im schwarzen Samthängerchen...*(H. Lind).

In untersuchtem Material finden sich auffallend häufig Komposita mit der gleichen ersten oder zweiten reihenbildenden Komponente: *das Jahrhundertgesicht, der Jahrhundertarm: Herr Püsters erhob sich nun – ja, er war für seine hundertdrei Jahre noch unheimlich gelenkig! – und küsste mir die Hand. ... Ich guckte also wieder ganz natürlich geradeaus und schwebte am Jahrhundertarm von Herrn Püsters ins Fernstudio hinein* (H. Lind); *der Akademikerarm, der Akademikerfuß, die Akademikerbrust: Es kam mir vor, als wollte er gerade eine Entschuldigung stammen, aber kein Wort entrang seiner weißbekittelten Akademikerbrust* (H. Lind).

Als weiteres Beispiel könnte man auch okkasionelle Komposita mit der Zweitkomponente *Knecht* anführen. Das Substantiv *Knecht* gilt als Archaismus und wird als „veraltet“ markiert: *männliche Person, die als Arbeiter auf einem Bauernhof schwere Arbeiten zu verrichten hat*. Im Roman von H. Lind „Die Zauberfrau“ wird dieses Lexem aktualisiert und in den okkasionellen Bildungen „wiederbelebt“: *der Studioknecht, der Mikrofonknecht, der Lederknecht, der Aussteigeknecht, der Getränkeknicht, der Küchenknecht, der Videoknecht*. Alle angeführten Lexeme, außer *der Videoknecht* benennen Personen, und nur *der Videoknecht* bezeichnet einen Gegenstand, ein Gerät – den Videorekorder. Drei Komposita: *der Studioknecht, der Mikrofonknecht, der Lederknecht* stehen in einer synonymischen Beziehung zur usuellen Wortverbindung *der Filmtyp mit der Lederjacke*. Obwohl diese Komposita modellgerecht gebildet sind, bleiben sie außerhalb ihrer kontextuellen Umgebung kaum verständlich, was durch die Verknüpfung inkompatibler lexikalischer Einheiten zu einem Kompositum verursacht wird. Ohne kontextuelle Unterstützung bleiben okkasionelle Nomen-Nomen-Komposita in vielen Fällen semantisch undurchsichtig, nicht eindeutig und lassen eine Fülle von Deutungen zu, weil semantisch gesehen besonders die nominalen Komposita "schwarze Löcher mit unwiderstehlichem

Deutungssog" sind [4: 10]. Der Leser muss Bedeutungsbeziehungen zwischen den Einheiten in Komposita anhand verschiedener Indizien rekonstruieren und interpretieren. Und diese Interpretation wird in der Regel durch den direkten Kontext gesteuert, in dem die aktuelle Bedeutung realisiert wird: *Nun wurde das Publikum in den Saal geführt. Es bestand hauptsächlich aus Rentnern. Ein paar Hausfrauen mit Einkaufstüten waren auch dabei. Ein langhaariger Studioknecht in Leder rief ihnen zu, sie sollten bitte ihre Handtaschen und Schirme auf die Erde legen, damit sie nicht so aussehen, als säßen sie in der Straßenbahn. ... „Er hat gesaacht, ich soll ihm den Rüggn krotzn“, sagte die alte Frau entschuldigend, als der Mikrofonknecht ihr die Angel vor die Mund hielt. ... Herrn Mücke wäre auch auf die Schnelle nichts anderes aufgefallen, und der Lederknecht mit dem Mikrofon trollte sich wieder ... Der Filmtyp mit der Lederjacke kam hinter seinem Scheinwerfer hervor* (H. Lind).

Man sieht bereits an den oben erwähnten Beispielen, dass der Leser nicht nur die kreativ verarbeiteten sprachlichen Ausgangseinheiten rekonstruieren soll, sondern auch ihre neuen Textbedeutungen (meist mit einem expressiv-konnotativen Bedeutungszuwachs) bestimmen. Somit beteiligt sich der Leser aktiv an Dekodierung und Interpretation des schöpferischen Autorenstoffes.

Relativ häufig kommen in den analysierten Texten Lexeme vor, die Produkte der Wortbildungsart Konversion sind. Sie werden allein durch Wortartwechsel gebildet. Unter okkasionellen Einheiten finden sich viele Verbkonvertate, d.h. Verben ohne morphologische Veränderung, deren Basis komplexe Nomina bilden: *Sie können jederzeit ein bißchen harfen oder dressurreiten oder wasserballetten gehen, wenn ihnen der Sinn daran stände* (H. Lind); *„Und wat der für ‘ne tiefe Stimme hät“, knappsäckerte Lore* (H. Lind); *Vielleicht hatte er Champagner kaltgestellt? Und ein Arrangement aus Pralinen und Rumtrüffeln? ... Hab ich das dienstgradmäßig nötig? Am hellichten Tag rumzutrüffeln?* (H. Lind). *Es sprühregnete uns vors Gesicht* (H. Lind).

Besonders häufig sind in untersuchtem Material auch Neuwortbildungen anzutreffen, die den Produkten der so genannten Zusammenrückung zugerechnet werden können. Die Bildung komplexer Wörter kommt hier dadurch zustande, dass die Einheiten einfach zusammengerückt werden. Diese Wortbildungsprodukte lassen sich auch als Konvertate aus Sätzen und Phrasen, also als Derivate qualifizieren, insofern sie das wesentliche Kriterium der Konversion erfüllen, nämlich das ein Wechsel auf der Kategorieebene stattfindet: Aus Lexemen, Phrasen und Sätzen werden Nomina [1: 93; 3: 49; 5]. Lexikalisch-syntaktische Derivate werden einerseits durch innenstrukturelle Faktoren wie syntagmatische Ökonomie (Sprachökonomie) und Tendenz zur kommunikativen Klarheit von lexikalischen Einheiten determiniert; und andererseits durch die Tendenz zur Univerbierung syntaktischer Strukturen als Ergebnis der Verdichtung, Komprimierung von mehrgliedrigen Lexemen: *Ernstbert weilte schon seit zwei Wochen in Witzelroda, wo er Parkhäuser, Wohnblocks und Spielhöhlen immobilienvermarktete* (H. Lind); *Meines Wissens saß er dort in einem eigens für ihn eingerichteten Büro, in dem er potenzielle Großkäufer anwarb und sie mit kaum noch zu steigendem Eifer unternehmensberiet* (H. Lind).

Das okkasionelle Lexem *Kopfüberlesen* ist z.B. auch das Produkt der Konversion auf der morphologisch-syntaktischer Ebene. Das ist der Fall, wo das Entstehen eines okkasionellen Wortes durch den Kontext motiviert wird, der die wortbildende Struktur erläutert und auf die wortbildenden Operationen hinweist: *„Er liest“, sagte Fanny. „Aber er hält das Buch verkehrt rum. Das erschwert das Ganze ungemein. Wir sollten ihn nicht stören. „Du hast recht“, sagte ich. „Er ist so gut im Lesen, dass er es sogar kopfüber kann. Im Kopfüberlesen ist er gut!“* (H. Lind).

Das okkasionelle Substantiv *Kopfüberlesen* wird aus der syntaktischen Verbindung gebildet: *Kopfüberlesen* < kopfüber + lesen. Als Ersteinheit des neugebildeten Lexems wird hier das modale Adverb der Art und Weise *kopfüber* (mit dem Kopf voran, voraus) herangezogen, das strukturell gesehen eine adverbialisierte Verbindung aus Nomen und postpositiver Präposition ist, d.h. ein durch Zusammenrückung entstandenes Kompositum und daher eine okkasionelle Bildung. Die Zweiteinheit ist das Verb *lesen*, das seine kategoriale Zugehörigkeit wechselt und in die Wortart „Substantiv“ versetzt wird. Der Bildungsmechanismus von *Kopfüberlesen* lässt sich folgenderweise darstellen: *Kopfüberlesen* < kopfüber + lesen → kopfüber+(das) Lesen = (das) *Kopfüberlesen*. Das Kompositum *Kopfüberlesen* trägt hier einen zusammenfassenden Charakter, d.h. er beschreibt alles, worum es sich im Textausschnitt handelt.

Zu den „sprachlichen Favoriten“, die sich in den Prosatexten von H. Lind, S. Fröhlich und L. Beck besonders oft finden, könnte man Wörter=syntaktische Verbindungen und Wörter=Sätze rechnen, die als bildhafte Illustrationen für Konversion, für lexikalisch-semantische implizite Derivation dienen könnten: *das Reich-Heiraten, der Habenichts, diese Komplett-weg-Variante, das „Ich-verrecke- gern“-Schächtelchen, das „Hat-auch-gar-nicht-weh-gegan“-Lächeln, der angeborene Putz-und-Wasch-und Räum-und-Sorge-und-Hege-Trieb, das Brautmutter-war-die-Eule-Ensemble, der Lauwarme-Füße-Geschmack, das Fremde-Menschen-Sehen und Small-Talken-und – Immer-nur-Lächeln, das Beste-Freundin-Lächeln, das Zettel-in-der-Jacke-Stadium, der Mitte-des-Lebens-Karrieremann.*

Auffallend und extrem ungewöhnlich sind in dieser Gruppe okkasionelle Strukturen *die Dame-mit-Dackel-in-Strick, die Sophranistin-mit-Schleife-im-Nacken, und der Opel-Kapitän-Fahrer-mit-Hund-und-Gattin.* Diese Konvertate sind nicht modellgerecht gebildet, „sie stellen übliche Abfolgen auf den Kopf“ [1: 128]. Hier tritt regelwidrigerweise als syntaktischer und semantischer Kopf der Konvertate die erste Einheit auf: *Dame, Sophranistin, Opel-Kapitän-Fahrer.* Obwohl diese Okkasionalismen eine sehr umfangreiche „Mammut“-Struktur aufweisen können, sind sie semantisch durchsichtig und bereiten weniger Interpretationsschwierigkeiten als Komposita.

Zusammenfassend können wir feststellen, dass okkasionelle Individualwortbildungsprodukte in modernen Prosatexten von H. Lind, S. Fröhlich, L. Beck und M. Möller eine strukturelle und funktionale Varianzbreite aufweisen. Sie werden meistens modellgerecht, dabei aber durch die beabsichtigte Verknüpfung inkompatibler sprachlicher Einheiten gebildet, um Expressivität, Ironie und den Überraschungseffekt bewusst zu erzeugen.

LITERATURVERZEICHNIS

1. Donalis E. Die Wortbildung des Deutschen. Ein Überblick. - Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2002. - 190 S.
2. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. - Leipzig: Bibliographisches Institut, 1969. - 326 S.
3. Fleischer W., Barz I. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache (unter Mitarbeit v. M. Schröder). - 3. Aufl. - Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1995. - XVII, 382 S.
4. Heringer H.-J. Wortbildung: Sinn aus dem Chaos. - In: Deutsche Sprache. - Bd. 12. - S. 1-14.
5. Matussek M. Wortneubildung im Text. - Hamburg: Helmut Buske Verlag, 1994. - 153 S.
6. Peschel C. Zum Zusammenhang von Wortneubildung und Textkonstitution. - Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2002. - 315 S.
7. Ulukhanov I.S. Uzialnie i okkazionalnie jedinitny slovoobrazovatelnoi sistemy // Voprosy jazikoznania. - 1984. - № 1. - С. 44-57.
8. Zemskaja E.A. Slovoobrazovanie kak dejatel'nost. - M.: Nauka, 1992. - 220 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Мельничук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови і літератури з методикою викладання Криворізького державного педагогічного університету

Наукові інтереси: актуальні лексичні та граматичні тенденції розвитку сучасної німецької мови.

СИСТЕМА СЛОВОТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Наталія РАК, Галина ХАРКЕВИЧ (Луцьк, Україна)

У статті порівнюються словотвірні типи та моделі прикметників в українській та англійській мовах, досліджено продуктивність / непродуктивність словотвірних типів та засобів, проаналізовано кількісне співвідношення утворень у межах кожного типу в обох мовах.

The word-formative types and models of adjectives are analysed in this article. The productivity and non-productivity of word-formative types and methods are searched. The ratio of formations in the measures of each type in these languages is analysed.

Зіставлення української мови, мовної системи флективної будови, із переважно аналітичною системою англійської мови є завданням цікавим і водночас непростим. У галузі словотвору велике значення має методика словотвірного аналізу лексики, систематизація дериваційних явищ.

Проблемам українського словотвору, зокрема прикметникового, у порівняльно-історичному аспекті присв'ятили свої праці І.Ковалик, І.Кунець, О. Шевчук. Окремі аспекти зіставного словотвору у слов'янських мовах досліджували І.Милославський, О.Коваль-Костинська, Л. Медведєва та ін. Деяким питанням творення прикметників в українській

літературній мові приділили увагу З.Каспиришин, М.Доленко, А.Грищенко, А.Зверев, В.Горпинич, К.Городенська, Н.Клименко.

Деривація різних морфологічних класів слів, у тому числі й прикметників, в англійській мові стала предметом дослідження таких учених-мовознавців, як З. Харитончик, П. Карашука, Є. Скороходька, О. Мешкова, Р. Зятковського та ін.

У „Порівняльних дослідженнях з граматики англійської, української, російської мов" за редакцією Ю. Жлуктенка, „Порівняльній типології англійської та української мов" І. Корунця побіжно розглядається і

порівнюється деривація прикметників української, російської та англійської мов.

Однак у сучасній порівняльно-типологічній лінгвістиці питання зіставлення словотвору ад'єктивів англійської та української мов вивчено поки що недостатньо як у загальнотеоретичному відношенні, так із боку порівняння типів, способів утворення таких слів, словотвірних засобів. У цьому і полягає **новизна** запропонованої теми.

Дана тема є **актуальною** тому, що дає необхідні відомості для аналізу словотвірних систем прикметників української та англійської мов у цілому, типологічних студій у галузі дериватології, перекладу, лексикології.

Об'єктом роботи є система творення прикметників в українській мові у порівнянні з англійською.

Предметом дослідження будуть похідні ад'єктивні лексеми обох мов, які зареєстровані у сучасних лексикографічних джерелах.

Мета дослідження полягатиме в аналізі та порівнянні дериваційної системи прикметника у мовах, які зіставляються.

З поставленої мети випливають такі основні завдання: 1) зібрати і систематизувати якнайповніший корпус прикметників англійської та української мов; 2) розробити параметри порівняння формантоцентричної деривації ад'єктивів у цих мовах; 3) порівняти всі словотвірні типи та моделі аналізованих лексем; 4) дослідити продуктивність/непродуктивність словотвірних типів та засобів; 5) проаналізувати кількісне співвідношення утворень у межах кожного типу в обох мовах.

Рівень словотвору разом із рівнями лексики і фразеології належить до тієї сфери мовної структури, в якій найактивніше здійснюється процес розвитку мови. Словотвір тісніше, ніж інші галузі граматики, пов'язаний з лексикою, але невіддільний від морфології - від внутрішніх властивостей частин мови і від типів словозміни. Кожне слово зміцнює позиції якогось словотвірного прийому серед активних словотвірних засобів даної мови. Зіставно-типологічний аналіз словотвірних підсистем неспоріднених мов стає продуктивним тоді, коли досліджується не словотвірна структура окремих лексем, а такі універсали, як словотвірні категорії, що розуміються як єдність словотвірного значення й системи засобів його вираження [1; 126]. При зіставному вивченні словотвірних підсистем сучасних літературних мов повинні братися до уваги тільки продуктивні форманти, оскільки лише вони характеризують і реалізують деривативні потенції мови. Особливо актуальним є зіставне вивчення словотвірних типів, на яких будуються слова різних частин мови і які розрізняються за ознакою продуктивності/непродуктивності [1; 128]. Важливо також виділити зіставні словотвірні моделі з одним словотвірним значенням, носіями якого можуть бути специфічні для кожної мови словотвірні форманти, визначити фактори, що впливають на словотвір.

Основні способи словотворення у зіставляваних мовах однакові. Вони об'єднують у собі наступні 4 способи: 1) морфологічний; 2) морфолого-синтаксичний; 3) лексико-семантичний; 4) лексико-синтаксичний. Найбільш продуктивним з них є морфологічний, який реалізується за допомогою афіксації, словоскладання і безафіксного способу словотворення. Афіксація в обох мовах включає: а) суфіксальне словотворення; б) префіксальне словотворення; в) префіксально-суфіксальне словотворення.

У словотворчій будові окремих частин мови, прикметника зокрема, створюється взаємозв'язана і взаємозумовлена цілісність більше або менше узагальнених словотворчих величин. У дериватології цій системі величин відповідають такі словотвірні поняття, як: словотвірний тип, словотвірний розряд, словотвірна категорія, словотвірний клас.

Питанню про вміщення системи словотвірної будови мови "в ієрархічну драбину словотворчих понять" [3; 11-13] багато уваги приділяє І. І. Ковалик у своїх дослідженнях з порівняльно-історичного словотвору іменників у слов'янських мовах. Система узагальнених словотворчих понять, якою він користується при порівняльній характеристиці словотвірної будови іменників у слов'янських мовах, може бути вжита і при зіставленні системи словотворення прикметників в українській і англійській мовах, з тією тільки умовою, що використовуючи такі словотвірні поняття, як словотвірна категорія, словотвірний розряд, словотвірний тип, треба враховувати як семантичні особливості, так і особливості словотворення прикметників у цих мовах.

"Багаточисельну армію прикметників сучасної англійської мови, як і української, складають слова похідні" [7: 38]. Прості і похідні слова, поділяючи ряд основних і суттєвих характеристик, мають і значні відмінності. Єдність забезпечується спільністю їх номінативної функції [4; 227]. Те, що в одній мові отримує назву у вигляді простого слова (наприклад, **sweet, proud, pale**; гнідий, дешевий, сизий), в іншій мові може бути позначено похідною одиницею (наприклад, солодкий, гордовитий, безбарвний; **chest-nut, inexpensive, dove-coloured**). Це є доказом ономазіологічної тотожності простих і похідних слів.

Основна маса прикметників у сучасній українській літературній мові та сучасній англійській мові виражає ознаки предмета шляхом вказівки на відношення означуваного предмета до інших предметів, дій чи обставин: **liliaceous** - **Шу** (a liliaceous leaf - a leaf of lily); **світловий** - **світло** (світловий рік - рік, який вимірюється швидкістю світла); **anti-war** - **war** (an anti-war meeting - a meeting against war), **протиревматичний** - **ревматичний** (протиревматичний засіб - засіб проти ревматизму). Ад'єктиви найчастіше виражають градуальні (*великий* > *великуватий*, *величезний*) та експресивні (*синенький*, *синесенький*, *синюсінський*) значення предметів за допомогою суфіксів. Ознаки, співвідносні з назвами предметів, передають як суфікси (*казка* > *казк* - *ов* - *ий*, *товариш* > *товари* - *ськ* - *ий*, *ліс* > *ліс* - *н* - *ий*), так і конфікси (*від* - *мова* > *без* - *відмов* - *н* - *ий*, *план* > *над* - *план* - *ов* - *ий*).

Ознаки, що їх можуть виражати похідні прикметники, надзвичайно різноманітні, але їх можна звести до двох найбільш загальних семантичних понять: якості і відношення. Найбільш загальне семантичне значення прикметника базується на наявності в означуваному предметі певних характерних ознак чи якісних рис означуючого предмета або вказуванні на дійову, здебільшого активну ознаку предмета. Наприклад, **розумний** - **розум** (розумна людина - людина з розумом, мудра людина), **балакучий** - **балакати** (у значенні "той, що любить балакати"), **beardless** "безбородий" - **beard** "борода" (a beardless man "безбородий чоловік" - a man without a beard "чоловік без бороди"), **sticky** "клейкий" - **to stick** "клеяти" (a sticky leaf "клейкий листок "

- a leaf that can stick "листок, який може клеяти").

Семантика прикметника може базуватися на відношенні між означуваним і означуючим предметом, дією чи обставиною без якісного коментування ознаки: **дерев'яний** - **дерево** (у значенні "з дерева"), **інтелектуальний** - **інтелект** (у значенні "той, що стосується інтелекту"), **woolen** "шерстяний" - **wool** "шерсть" (у значенні "зроблений з шерсті", **ymrly** "щорічний" - **year** "рік" (у значенні "той, що стосується року").

Отже, специфіка порівняння складних слів (на відміну від простих) зумовлена характерними особливостями їх творення, семантичної структури, мотивації та місця в різних словотвірних угрупованнях [5: 19-22].

Залежно від вказаних двох найбільш загальних семантичних значень прикметники прийнято поділяти на **якісні** (розумний, beardless) і **відносні** (дерев'яний, woolen).

В обох цих семантичних групах прикметників є характерні тільки для них словотвірні суфікси, наприклад, суфікси якісних прикметників: -к(-ий), -ат -, -аст -, -лив -, -есеньк -, та ін.; суфікси відносних і присвійних: -ов - (-ев -), -н -, -ськ -, -ан - (-ян -), -яч ~, -ів -, -ин -, та ін. - в українській мові. В англійській мові за допомогою суфіксів утворюються відносні і якісно-відносні похідні прикметники від інших частин мови. і якісні - від самих прикметників. Суфікси є ознакою приналежності слів до граматичного класу прикметників. Найбільш характерні суфікси англійської мови: - ed -, - y -, - ish -, - en -, - less -, - iy -, - full -, - some -, - fold -, - worthy -, - like -, - able - (- ible -), - ous -, - an - (-ean -, - ian -).

Встановлення меж словотворчих розрядів у словотворчих категоріях якісних і відносних прикметників ускладнюється багатозначністю прикметників і постійним розвитком значень якісної оцінки в групі відносних ад'єктивів. Так, наприклад, український прикметник *срібний* (срібло) може вказувати на матеріал {срібний посуд), колір {срібна імла), оцінку предмета {срібний голосок); англійський прикметник *foreign* "іноземний" може вказувати на приналежність (*foreign languages*) або означати якість у широкому змісті слова (*foreign manners*).

Багатозначність відіменникових прикметників базується на тісному зв'язку прикметника з іменником. "Цей семантичний зв'язок прикметників з іменниками виражається в тому, що часто прикметник слідує за всіма змінами лексичного значення іменника, відбиваючи їх... Не дивно, що лексичне значення багатьох прикметників майже цілком зумовлюється предметним значенням іменника, від якого утворений прикметник" [2; 185-186]. Відомо, що причиною полісемії прикметника можуть бути і зміни його значення в процесі його вживання.

Словотвірний розряд прикметників - це словотвірне поняття, до складу якого входить вся сукупність семантично однорідних словотвірних типів, споріднених лексико-семантичною єдністю, що встановлюється на основі співвідношення між найбільш загальним лексичним значенням прикметника і семантикою словотвірної основи прикметника. Так, наприклад, до словотворчої категорії відносних прикметників в обох мовах входять такі словотворчі розряди, як:

- 1) словотвірний розряд присвійних прикметників;
- 2) словотвірний розряд прикметників на означення приналежності або відношення до інших істот;
- 3) словотвірний розряд прикметників на означення відношення до матеріалу;
- 4) словотвірний розряд прикметників на означення відношення до просторовою понять;
- 5) словотвірний розряд прикметників на означення відношення до часовою понять.

У словотвірній категорії якісних прикметників можна виділити так словотворчі розряди:

- 1) словотвірний розряд якісних прикметників без додаткових відтінків у значенні;
- 2) словотвірний розряд якісних прикметників на означення подібності і різного ступеня вияву ознаки;
- 3) словотвірний розряд якісних прикметників на означення зменшеності і здрібнілості прикмети або якості;
- 4) словотвірний розряд якісних прикметників на означення схильності до дії чи стану.

Кожний із вказаних словотвірних розрядів має свою систему словотвірних типів. Словотвірний тип - схема побудови слів певної частини мови, яка характеризується спільністю трьох ознак: частини мови, форманта, словотвірного значення [3; 145]. Система словотвірних типів відрізняється в якісному і кількісному відношенні від складу словотворчих типів кожного іншого словотвірного розряду прикметників. Так, наприклад, у словотвірному розряді присвійних прикметників сучасної української мови виявляються два продуктивні словотвірні типи:

- 1) відіменниковий словотвірний тип із суфіксом 2Ів: *батьків, Михайлів*;
- 2) відіменниковий словотвірний тип із суфіксом -ин: *материн, Миколин*.

їх кореспондентами в англійській мові є форми генітиву іменника: *father's, Nick's, lion's, mother's*. Проте у словотворчому розряді прикметників на означення приналежності і відношення до живої істоти виділяється аж 9 словотворчих типів. Серед них: від іменникові словотворчі типи із суфіксами -ськ -, -цьк - (*столярський, чумацький*); із суфіксом -івськ - (*шевченківський, франківський*); -инськ - (*материнський, сестринський*) і т.д. В англійській мові у цьому словотвірному розряді наявні словотворчі типи із суфіксами -ic, -al, -ly, -ive, -y, -ish, -able, -ese, -ine: *economic, qualitative, clayey, Italian, costly*.

Отже, порівняльний аналіз словотвірних систем української та англійської мов має в сучасній лінгвістиці особливу значущість, сприяє уточненню та поглибленню знань про дериваційний механізм, його ономазіологічну та семантичну природу в кожній із мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія. - К.: Либідь, - 1993. - С. 126 - 129.
2. Корунець Л. В. Порівняльна типологія англійської та української мов. Навч. Посіб. - Вінниця: Нова книга, 2004 - 460 с
3. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. Підручник / М. П. Кочерган. - Вид. 2-ге. - К.: Академія, 2008. - 368 с.
4. Кубрякова Е. С. Теория номинации и словообразование. - В кн.: Языковая номинация. Виды наименований. М.: Наука, 1977. - 289 с.
5. Мешков О. Д. Семантические аспекты словосложения английского языка / Отв. ред. О. В. Сивергина; АН СССР, каф. иностр. яз., - М.: Наука, 1986. - 208 с.
6. Степурич И. Словарь-тетрадь английских прилагательных /И. Степурич, И. Васильева. - К.: Саммит-книга, 2008. - 64 с.
7. Харитончик З. А. Имена прилагательные в лексико-грамматической системе современного английского языка. - М.: Выш. шк., 1986. - 96 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Рак – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов факультету міжнародних відносин Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Галина Харкевич – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов факультету міжнародних відносин Волинського національного університету ім. Л.Українки.

Наукові інтереси: порівняльна типологія англійської та української мов.

**ЗНАЧЕННЯ ТА ЧАСТИНОМОВНА СТРУКТУРА АВТОХТОННИХ
ТРАНСПОНУВАЛЬНИХ ПРЕФІКСІВ**

Ольга РУДА (Львів, Україна)

У статті розглянуто семантику та парадигматику власнеанглійських транспонувальних префіксів і префіксальних конверсивів.

The article is concerned with a comprehensive study of semantics and paradigmatics of native transpositional prefixes and converted units combined with prefixation.

Префіксація - невід'ємна частина опису словотворення англійської мови. Префіксальний конверсив - це похідна одиниця, утворена внаслідок взаємодії процесів конверсії й префіксації за умови, що префікс реалізує свою транспонувальну властивість. Транспонувальним прийнято вважати префікс, який, приєднуючись до твірної основи, утворює похідні слова, що належать до іншої частини мови, аніж твірна основа [6: 173], а модифікаційним - префікс, що не змінює частиномовного статусу основи. Лінгвісти розрізняють значення префіксів у транспонувальній та нетранспонувальній моделях, а також відзначають, що активність префікса в тій чи іншій моделі залежить від значення словотвірної основи, тобто граматичний і семантичний аспекти взаємопов'язані [2: 68].

Завданням даної статті є провести комплексний аналіз власнеанглійських транспонувальних префіксів та виявити їх семантичні особливості. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: інвентаризувати автохтонні транспонувальні префікси, розглянути їх вплив на семантику конверсивної пари. Предметом дослідження є семантика й парадигматика префіксальних конверсивів. Матеріалом для дослідження слугувала укладена картотека матеріалу обсягом понад 3000 одиниць на основі A New English Dictionary on Historical Principles (NED) [7].

Першим розширений перелік дериваційних формантів подав Б.Бартков у дослідженні "Кількісний дериватарій англійської мови (300 афіксів наукового стилю і літературної норми)". Він навів такі їх характеристики: синхронна і діяхронна продуктивність, сумарна й продуктивна частотність, модельний і сумарний паралелізм (синонімія), модельна й сумарна афіксальна валентність, фонемне й морфемне тяжіння [1: 2]. На рівні діяхронного аналізу виділяють власне англійські і запозичені префікси, здебільшого германські й романські; на рівні синхронії - транспонувальні і нетранспонувальні; віддієслівні, відіменникові та відприкметникові; однозначні й полісемантичні; високопродуктивні, продуктивні, малопродуктивні й непродуктивні [2]. Транспонувальні префікси, не змінюючи основного

значення слова, впливають на його граматичну роль, що призводить до віднесення цього слова до іншої частини мови.

Досліджуючи транспонувальні префікси англійської мови, ми, слідом за Б.Бартковим, пропонуємо розглянути такі їх параметри: 1) етимологія; 2) участь у транспонувальних словотвірних моделях; 3) наявність синонімічних/антонімічних афіксів; 4) дериваційне значення форманта. Т.Сакал зазначає, що вивчення статусу препозитивних морфем у системі англійського словотворення та виділення істотних ознак префікса ускладнюється генетичною спорідненістю префіксації та словоскладання. Оскільки на етапі становлення англійської літературної мови словоскладання слугувало основою для розвитку афіксації, тобто компоненти складних слів як вільні морфемні послужили базою для становлення афіксів і зв'язаних словотвірних морфем, до вирішення проблем, пов'язаних із словотворенням [4: 57], а саме з процесами взаємодії конверсії і префіксації, доцільно залучати історичні дані.

Похідні з частотним препозитивним формантом all- (<OE f. Gmc) володіють значеннями "узагальненості, універсальності й винятковості". All-утворює відіменникові прикметники і префіксально-конверсивні терміни-прикметники за моделлю *pref + N* —► *Adj* (all-volunteer). Префікс after- (<OE f. Gmc) у літературній мові вперше датований XIV ст. (afterlong, 1320). Префіксальна морфема утворює похідні від іменникових і прикметникових основ за трьома транспонувальними словотвірними моделями: *pref + N* — *Adv* (afterhand), *pref + Adj* —* *Adv* (afterlong), *pref + N* —► *Adj* (aftermost). Префіксальні конверсії з after- мають загальне значення "послідовності". Препозитивний формант back- (OE f. Gmc) утворює небагато похідних у літературній мові і терміносистемах. Back- є непродуктивним у сучасній англійській мові. Префіксально-конверсивні одиниці з back- творяться за транспонувальною словотвірною моделлю *pref+ N -> Adj* (back-step).

Префікс be- (<OE) бере активну участь у творенні похідних у літературній мові та терміносистемах. Префікс приєднується до основ іменників, прикметників, дієслів і утворює префіксальні конверсії за чотирма транспонувальними словотвірними моделями: *pref + N* —* *V* (beash); *pref + Adj* —* *V* (belittle); *pref + N* —* *V* (bedew); *pref + V* —► *Adj* (beset). Префіксально-конверсивні похідні з be- передають загальне значення "надавати, покривати, позбавляти". Префікс un- (<OE f. Gmc) присутній у складі численних префіксальних конверсивів у терміносистемах і літературній мові. Е.Стасюлевичюте вважає, що у сучасній англійській мові є лише один префікс un-, який має два значення: простого заперечення і зворотної дії. Різниця ж у походженні префіксів ші1- і ші2- та різні шляхи розвитку в давньоанглійський період не є достатніми підставами для їх розмежування на сучасному етапі [5: 470; 477]. Префіксальна морфема ші- взаємодіє із субстантивними, ад'єктивними і вербальними основами, утворюючи похідні за п'ятьма транспонувальними словотвірними моделями: *pref + N* —► *V* (unmask, v); *pref + Adj* -+ *V* (unbrow, unnoble); *pref + N* —> *V* (uncap); *pref + N* —► *Adj* (unground); *pref + V* —► *Adj* (unlet). Загальне значення, яке передають префіксальні конверсиви з un-, - "вилучення, позбавлення того, що позначає твірну основу", а також "заперечення якості, названої основою". Основні типи значень, які виділяємо зі словникових дефініцій похідних із префіксом un-, це: to deprive of, to release from, to remove from, to free from. Тому визначальним у функції префікса un- є утворення нового слова, яке позначає предмет/ознаку і протиставлене тому, на основі якого утворюється нова одиниця. Префікси de-, dis-, un- є синонімами зі значенням "позбавлення або звільнення від того, що позначене мотивуючою основою". У сучасній англійській мові конкурують між собою п'ять префіксів, які утворюють прикметники з заперечним значенням: a-, dis-, in-, non-, un-. У всіх синонімічних афіксів префіксальні конверсиви здебільшого моносемантичні - понад 65%. У деяких випадках дієслова-синоніми з префіксом un- витісняли похідні префіксом dis-: unbank - disbank; unblock - disblock; unboy - disboy; uncamp - discamp; uncharacter - discharacter; unbutton - disbutton; untomb - distomb. Синонімія префіксів не могла спричинитися до появи значної кількості префіксальних утворень зі спільною основою за моделлю *pref + N* —► *V*: dishair, v - unhair, v; disnature, v - denature, v - unnature, v; depurse, v - dispurse, v - unpurse, v; detenant, v - distenant, v - untenant, v; dethrone, v - disthron, v - unthron, v. Синонімія цих префіксів не означає їх повної еквівалентності як

словотвірних мовних засобів. Значення афіксальних морфем залежне: воно реалізується у поєднанні з кореневими морфемами і пов'язане з тими граматичними класами, до яких належать твірні слова.

Префікс *fore-* (<OE) утворює похідні за двома моделями *pref + V —* N (forereach)* і *pref + Adj —» N (foredeep)* від іменникових та прикметникових основ. Префікс в англійській мові непродуктивний. Препозитивний формант *half-* (<OE f. Gmc) реалізує транспонувальні властивості у терміносистемах і літературній мові. *Half-* утворює префіксально-конверсивні похідні від вербальних і субстантивних основ за допомогою трьох моделей: *pref + V — N (half-turn)*; *pref + N —* adj (half-size)*; *pref + N —» Adv (halfway)*. Похідні з *half-* мають значення "половинчатості й неповноти ознаки". Препозитивний формант *mid-* (<OE rel. To Lat, Gk) доволі рідко вживається у літературній мові і терміносистемах. За його допомогою утворюються відіменникові прикметники із загальним значенням "який займає середню позицію, середній" за транспонувальною моделлю *pref + N —» Adj (midvolume)*.

Префікс *off-* (<OE) бере участь у терміносистемах. Його похідні утворюються від основ іменників і дієслів за трьома транспонувальними словотвірними моделями: *pref + N —♦ Adj (off-duty)*; *pref + N —► Adv (off-axis)*; *pref+ V —► N (offtake)*. Транспонувальний префікс *on-* (<OE f. Gmc) вживається у літературній мові і терміносистемах. Похідні з *on-* вказують на загальне значення "локалізації". Префіксально-конверсивні одиниці утворені від субстантивних основ за двома моделями: *pref + N —» Adj (onboard)*; *pref + N —+ Adv (onshore)*. Префікс *out-* (<OE) поєднується з іменниковими, прикметниковими і дієслівними основами, які утворюються за транспонувальними моделями *pref + N — V (outwing)*; *pref + Adj —► V (outsmart)*; *pref + N —► Adj (outdoor)*; *pref + V —► Adv (outboard)*; *pref + V —► N (output)*; *pref +•• V —► Adj (outbound)*; *pref + N —» Adv (outboard)*. Похідні одиниці з префіксом *out-* мають загальне значення "надмірності, переваги" (*to out-Galliano*), "локалізації за межами того, що позначає твірна основа".

Транспонувальний префікс *over-* (<OE f. Gmc) утворює похідні конверсією від основ іменників, прикметників і дієслів. *Over-* бере участь у п'яти транспонувальних моделях: *pref + N —Adj (overknee)*; *pref + N —» V (overprice)*; *pref + Adj —► N (overwhites)*; *pref+ V —► N (overkill)*; *pref+ N —» Adv (overside)*. Він є продуктивним у терміносистемах і літературній мові. Похідні з цим префіксом вказують на "надмірність". Префікс *over-* утворює слова, які вживаються в промисловості, сільському господарстві, торгівлі, транспорті, техніці, науці й мистецтві, побуті, а тому є засобами поповнення словникового складу англійської мови, який постійно змінюється.

У літературній мові трапляється, хоч і рідко, префікс *self-* (<OE). Він бере участь у творенні префіксальних конверсивів за допомогою двох транспонувальних моделей: *pref + N —» V (self-feed)*; *pref + V — N (self-cost)*. Синонімічна досліджуваному префіксові запозичена морфема *auto-* не має транспонувальних властивостей. Префіксальні конверсії з *self-* мають загальне значення "самостійний, автономний, автоматичний". Префіксальна морфема *short-* (<OE) не продуктивна у терміносистемах. Похідні з *short-* утворені за допомогою двох транспонувальних словотвірних моделей: *pref + N —► Adj (short-range, short-leaf)*, *pref+ V —» N (short-sentence)* від основ іменників і дієслів. Транспонувальний префікс *through-* (<OE) вживається у літературній англійській мові й терміносистемі економіки. Він утворює похідні за моделлю *pref+ V —► N (throughput)*.

Транспонувальний префікс *under-* (<OE) бере активну участь у терміносистемах і літературній мові. В.Маріна розглядає *under-* як препозитивну частку, у якій є автономні кореляти у формі службових слів -прислівників і прийменників. Вона має власне англійське походження і локативне значення у своїй семантичній структурі та здатна формувати похідні, що не є архаїзмами або книжними словами [3: 7]. *Under-* утворює префіксальні конверсиви від основ іменників, числівників і дієслів. Похідні з *under-* утворені за допомогою шести транспонувальних словотвірних моделей: *pref + N —► Adj (undertable)*; *pref + Num —► Adj (under-forty)*; *pref + N —» V (underofficer)*; *pref + N —► Adv (underway)*; *pref + V —► Adj (undercover)*; *pref + V —► N (underpass)*. Префіксальні конверсиви з досліджуваним префіксом передають значення "частковості, неповноти, знаходження під тим, що позначено твірною основою". Вони синонімічні похідним одиницям з префіксами

half-, semi-, sub- і антонімічні префіксально-конверсивним одиницям з all-, on-, out-, over-, super-, up-.

Транспонувальний префікс up- (<OE) бере участь у літературній мові і терміносистемах. Префіксальні конверсиви з up- утворені від іменникових, прикметникових і дієслівних основ за шістьма транспонувальними словотвірними моделями: pref + V → N (up-put); pref + N → V (uptower); pref + N → Adj (uphand); pref + Adj → V (uphigh); pref + Adj → N (upright); pref + N → Adv (up-stairs). Похідні одиниці з транспонувальним префіксом up- антонімічні префіксальним конверсивам із under-.

Запозичені й автохтонні префікси активно реалізують свої транспонувальні властивості. Інвентар англійських транспонувальних префіксів налічує 41 префіксальну морфему, серед них 17 автохтонних. Транспонувальні префікси перебувають у відношеннях синонімії та антонімії. Префіксальні конверсиви утворюються за допомогою наступних транспонувальних словотвірних моделей: pref + Adj → V; pref + Adj →* N; pref + Adj →* Adv; pref+ N → V; pref+ N →*• Adj; pref+ N →» Adv; pref + V →» Adj; pref+ V →» Adv; pref+ V →» N. Творення префіксально-конверсивних похідних за допомогою автохтонних транспонувальних префіксів є продуктивним і динамічним явищем, про що свідчать тенденції у сучасній англійській мові.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бартков Б.И. Количественный деривативный английский языка (300 аффиксов научного стиля и литературной нормы). - Владивосток, 1984. - 62 с. (Препр. / АН СССР ДВНЦ Кафедра ин. яз.)
2. Борисенко И.И. Отыменные сложные глаголы в современном английском языке (на материале новообразований 1939-1969 годов): Дис. канд. филол. наук: 10.02.04. - К., 1973. - 230 с.
3. Марина В.Г. Исследование роли препозитивных частиц типа under- в английском словообразовании: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. - М., 1978. - 27 с.
4. Сакал Т.М. Историко-ономасіологічне та когнітивне дослідження префіксальних неологізмів у англійській мові: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. - Ужгород, 2004. - 220 с.
5. Стасюлевичоте Э.П. Префикс up- в глаголе в современном английском языке // Ученые записки Москов. обл. пед. ин-та. - 1958. - Т. 64. - С. 469-478.
6. Шкарулин В.И. Конвертирующие префиксы в английском языке // Вопросы романской и германской филологии. Уч. записки. - Пятигорск: ППТИ, 1961. — Т. 24. - С. 173-219.
7. A New English Dictionary on Historical Principles / Ed. J.A.H. Murray. - Oxford, 1888 - 1933 (Vol. I - XII). (NED)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Руда – кандидат філологічних наук, асистент кафедри англійської філології Львівського національного університету ім. І.Франка.

Наукові інтереси: історія англійської мови, лінгвостатистика.

ДО ПИТАННЯ ІЗОМОРФІЗМУ ТА АЛОМОРФІЗМУ У СЛОВОТВІРНИХ СИСТЕМАХ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Ганна СКЛЯНІЧЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті здійснена спроба застосування базових положень теорії природної морфології для виділення ізоморфних та аломорфних рис дериваційних систем англійської та української мов. Піднімається питання необхідності виділення типологічних констант дериваційної системи як основних одиниць її порівняльного опису.

The paper defines isomorphic and allomorphic characteristics of English and Ukrainian derivational systems on the background of the main provisions of Natural Morphology Theory. The problem of typological constants as basic units of contrastive analysis is also raised.

Принципи, на яких будується контрастивний аналіз усіх мовних рівнів, демонструють, з одного боку, спільні засади, з іншого – мають свою специфіку щодо певного мовного рівня. Специфічність порівняння дериваційних систем флективних мов полягає перш за все у проблемі визначення самого статусу словотвору. Причиною є те, що його одиниці не можуть розглядатися як елементи однієї горизонтальної площини, оскільки до них належать і морфеми, і поліморфні основи, і словоформи, і слова в цілому. Їх не можна об'єднати за функціональними ознаками, тому що лексичні морфеми за своїм характером і роллю в оформленні слова відмінні від граматичних. Виходячи з цього, словотвір не можна кваліфікувати як окремий мовний рівень. Довгий час серед дериватологів не було однастайності щодо визначення його характеру як надрівневий чи міжрівневий. Однак немає

сумніву, що це самостійна підсистема мови, і це необхідно мати на увазі при контрастивному аналізі дериваційних систем.

У порівняльних дослідженнях із словотвору англійської та української мов привертає увагу відсутність єдиного підходу та інструментарію, що застосовуються при аналізі його матеріалу. У даній статті робиться спроба за допомогою основних положень теорії природної морфології (Natural Morphology theory) виділити ізоморфні та аломорфні явища у дериваційних системах англійської та української мов.

Специфіка словотвору різних мов є причиною того, що самі терміни ізоморфізм та аломорфізм, які вживаються для визначення його особливостей, мають відносний характер. Це обумовлено типом порівнюваних мов (неспоріднені, споріднені, близькоспоріднені), а також метою аналізу (загальна характеристика, детальна характеристика). У неспоріднених мовах спостерігаються більш очевидні відмінності у словотворенні. У дериваційних системах близькоспоріднених мов ізоморфні та аломорфні характеристики не так різко протиставлені. Швидше можна говорити про розходження у процесі їх розвитку [15: 15]. Англійська та українська мови належать до різних груп індо-європейської мовної сім'ї.

Для загальної характеристики словотвору порівнюваних мов ідентифікація його **системних рис** є одним із фундаментальних завдань. Це означає, що тільки регулярно відтворювані похідні мають бути об'єктом аналізу. Індивідуальні утворення, okazionalizmi, деривати, що виникли на базі малопродуктивних та непродуктивних моделей не є, таким чином, об'єктом порівняння. Не менш важливим для типології словотвору є семантичний аспект дериватів, аналіз якого виходить із припущення, що семантичні компоненти (семи) кваліфікуються як організаційний фактор дериваційної системи. Семи можуть бути або формально маркованими (експліцитними), або формально немаркованими (імпліцитними). Семантично однакові похідні у різних мовах можуть мати експліцитно виражені семи в одній із них та імпліцитно виражені семи в іншій. Наприклад, в українському прикметнику *глиняний*, що утворився за допомогою афіксації від іменника *глина* спостерігаємо формальну експліцитність семантичного компоненту. Його англійський відповідник *clay* (глиняний), утворений шляхом конверсії від іменника *clay* (глина), ілюструє протилежне явище – формальну імпліцитність семантичного компоненту. Це добре демонструє одну із аксіом контрастивної генеративної граматики про первинність семантичних репрезентацій та структурну своєрідність їх вираження в еквівалентних словах (реченнях) різних мов [13: 195].

Однією із особливостей типологічної мета-мови є проблема визначення основних одиниць опису окремих мовних рівнів. Вона обумовлена в типології також і відмінністю в способах наукового та дидактичного викладу, останній являє собою особливий інтерес для автора цієї статті.

Отже, проблема визначення адекватного інструментарію для порівняння словотвірних систем англійської та української мов є принципово важливою для вирішення поставленої у цій статті проблеми. Для цього треба мати на увазі, що у процесі творення похідних слів в обох мовах беруть участь такі мовні одиниці, як морфеми, лексеми, словосполучення тощо. Не всі словотвірчі ресурси однаковою мірою використовуються у дериваційних процесах кожної окремої мови. Однак морфема, будучи універсальним явищем системи словотвору, не є досконалим засобом порівняння дериваційних систем, тобто типологічною константою [8: 164]. На користь цього можна навести декілька аргументів. По-перше, не всі слова творяться шляхом додавання чи віднімання морфем. Наприклад, такі, що утворені за допомогою конверсії, лексико-синтаксичного способу. По-друге, в одній із порівнюваних мов може бути відсутній певний тип словотвірних морфем, наявних в іншій (в англійській мові відсутні постфікси, наявні в українській). По-третє, різновиди і кількість однопланових словотвірних морфем можуть суттєво різнитися у порівнюваних мовах, як це, наприклад, можна побачити при порівнянні афіксальних морфем англійської та української мов. Привертає увагу у ряді випадків термінологічна невідповідність англійської та української лінгвістичних традицій стосовно позначення важливих явищ словотвору.

Так, у вітчизняній дериватології прийняті такі таксоніми як *словотвірна модель*, *словотвірний тип*, *спосіб словотвору*. Усім трьом в англійській лінгвістичній традиції може

відповідати термін *morphological technique*. Англійський термін *serial formations* може відповідати двом різним українським термінам: *продуктивні утворення*, *регулярні утворення*.

У цьому, можливо, відображено тенденцію англійської мови до відтворення у словах більш загальних понять про об'єкти, дії або процеси, з іншого боку, це можна пояснити особливостями будови сучасного англійського слова, у якому в результаті відомих історичних процесів три одиниці різних рівнів – слово, основа і часто корінь – співпали в одній звуковій оболонці [3: 111].

Як правило, у порівняльних дослідженнях дериваційних систем англійської та української, англійської та російської мов за одиницю опису береться спосіб словотвору. Відповідно здійснюється поділ на ізоморфні та аломорфні способи словотвору.

Так, у підручниках з порівняльної типології І. Корунця, А. Левицького та Л. Славової, крім терміну *спосіб словотвору*, синонімічно йому вживається *тип словотвору*.

У своїй книзі І. Корунець відмічає типи словотвору, що є специфічно англійськими – конверсію та лексикалізацію форм множини іменників. Явища субстантивації, ад'єктивації та ін. автор відносить до окремого способу словотвору, притаманного обом мовам. Навряд чи можна погодитися із запропонованим підходом, згідно з яким похідний від дієслова *must* іменник *a must* розглядається як субстантивація, а подібна трансформація *to look > a look* як конверсія [4: 163, 164]. Словотвірна реверсія (*beg < beggar*) та телескопія кваліфікуються як спосіб (тип) словотвору, наявний в обох мовах.

Специфіка викладу теми «Типологія словотвору» у посібнику А. Левицького та Л. Славової не передбачає поділу на ізоморфні та аломорфні способи словотвору, за винятком зауваження про те, що абсолютно нетиповим для російської мови є утворення фразових дієслів: *to teach in*, *to look for* і т.д. [6: 60]. У процесі викладу, в той же час зазначається, що афіксація, наприклад, продуктивна в обох мовах, конверсія дуже продуктивна в англійській мові і рідко трапляється в російській мові і т.д.

У підручнику з порівняльної типології В. Аракіна дериваційні системи англійської та російської мов описані за способами словотвору, в рамках яких виділяються словотвірні типи та моделі. Поділ на типи та підтипи – суто структурний. Наприклад, «односудіфсальний підтип (R+s) представлений досить значною кількістю лексико-семантичних моделей... До цього підтипу належать лексеми іменників та прикметників» [1: 227]. Словотвірна модель, як бачимо розглядається як лексико-семантична репрезентація словотвірного типу і виділяється в його межах. Наприклад, автор відмічає 35 моделей, які утворюють у російській мові лексеми на позначення осіб чоловічої статі: R+ец: делец, R+овец: вузовец, R+чик: газетчик, R+тель: учитель та ін.

Майже всі автори зазначених підручників і посібників в тій чи іншій мірі беруть англійську словотвірну систему за еталон при її порівняльному описі з українською або російською.

На нашу думку, необхідність обрання адекватних одиниць опису дериваційної системи поряд із ідентифікацією її системних рис у кожній із порівнюваних мов та врахуванням семантичної вираженості похідного (експліцитно, імпліцитно) є важливими складовими для визначення ізоморфних та аломорфних рис словотвору англійської та української мов.

Пропонуємо базовими одиницями опису вважати словотвірний тип, словотвірну модель та спосіб словотвору, визначення яких наводиться нижче. Під **словотвірним типом** розуміємо єдність твірної основи, словотворчого форманту та словотвірного значення. Наступні українські та англійські похідні ілюструють цю дефініцію.

Укр. $\overset{\wedge}{\text{слухач}}$, $\overset{\wedge}{\text{глядач}}$, $\overset{\wedge}{\text{викладач}}$ належать до одного словотвірного типу, оскільки походять від дієслівної твірної основи, мають спільний формант (-ач) та словотвірне значення агенту (виконавця) дії.

Англ. $\overset{\wedge}{\text{whitish}}$, $\overset{\wedge}{\text{reddish}}$, $\overset{\wedge}{\text{greenish}}$, походять від прикметникової основи, мають спільний формант (-ish) та словотвірне значення неповноти ознаки.

Словотвірна модель передбачає спільність двох характеристик: твірної основи та форманту.

Таким чином, українські слова *глядач* та *вимикач* належать до однієї словотвірної моделі, хоча й до різних словотвірних типів. Це ж стосується й англійських *reader*, *cooker*.

При порівнянні словотвірних систем різних мов термін **модель** вживається і в більш загальному розумінні.

Так, на тлі словотвірних процесів згідно з теорією загальної (універсальної) природності Дреслера, яка іще не знайшла місця у вітчизняній типології, розрізняють п'ять основних моделей творення слів у різних мовах світу [12: 76].

1) Додавання, тобто $X \rightarrow X+Y$, напр., *учитель* $\rightarrow$ *учитель+к-а*; *teach* $\rightarrow$ *teach+er*.

2) Підстановка, тобто $X+Y \rightarrow X+Z$, напр., *ірланд+ець* $\rightarrow$ *ірланд+к-а*; *employ+er* $\rightarrow$ *employ+ee*.

3) Модифікація (фонологічні та морфонологічні зміни), тобто $X \rightarrow X'$, напр., [*зелений* $\rightarrow$ *зелен'*].

4) Конверсія, тобто $X \rightarrow X$, напр., *clean* $\rightarrow$ *to clean*.

5) Віднімання, тобто $X \rightarrow X-Y$, напр., *editor* $\rightarrow$ *to edit*, *бізми* $\rightarrow$ *біз*.

Наведені моделі можна кваліфікувати як такі, що виражають усі можливі структурні варіанти словотворення. Найбільш знаковою із них є модель додавання, що зазвичай співвідноситься з афіксацією чи словоскладанням. Тут привнесення нового словотвірного значення виражається через додавання певних морфем до форми слова. Менш знаковими є підстановка та модифікація. Конверсія, при якій одна і та ж форма використовується для вираження різних значень, є незнаковою. Остання модель, віднімання, є в цьому плані, антитезнаковою, оскільки привнесення нового значення співвідноситься з відніманням словотвірного форманту.

Структурно подібні шляхи й прийоми творення нових слів у результаті використання наявних у даній мові словотвірних ресурсів називають **способом словотвору** [9: 76]. В рамках кожного окремого способу існують і функціонують свої специфічні словотвірні типи та моделі.

Однак, якщо брати до уваги більш загальне розуміння терміну **словотвірна модель** (п'ять наведених типів), то можна зазначити, що одна і та ж модель може зустрічатися в рамках різних способів словотвору. Наприклад, як уже зазначалося вище, модель додавання реалізується і в межах афіксального способу словотвору, і в межах словоскладання.

У сучасних українській та англійській мовах виділяються як подібні, так і відмінні способи творення слів.

Так, у дослідників, які займаються типологією англійської та української мов? не викликає сумніву те, що афіксація, словоскладання, абрєвіація є ізоморфними способами словотвору у цих мовах. Питання переважно виникають щодо статусу в них конверсії, телескопії (*blendings*), реверсії (*back formation*), які за англійською лінгвістичною традицією кваліфікуються як способи словотвору. Однією із причин є те, що при порівняльному аналізі словотвірних систем англійської та української мов українські структурні відповідники англійської конверсії, реверсії, телескопії кваліфікуються як відповідні способи словотвору на базі української дериваційної системи, що не вважається нам прийнятним.

На нашу думку, сучасна теорія природної морфології (Natural Morphology Theory) здатна внести ясність щодо поставленої проблеми. Зазначена теорія є когнітивно орієнтованою і має на меті виділити внутрішні і зовнішні фактори у мотивації морфологічних змін [12: 80]. У цій назві «природний» розуміється як когнітивно простий, більш доступний та загальноприйнятний.

Складниками теорії природної морфології є: а) теорія загальної (універсальної) природності, що розглядає можливі морфологічні зміни стосовно всіх або більшості мов світу, б) теорія типологічної природності, що робить проєкцію на мотивацію морфологічних змін мов, які належать до одного типу, в) теорія природності окремо взятої мови, яка визначає логіку морфологічних змін, специфічних для певної мови. Зазначені складові

становлять ієрархію, де у випадку протиріччя між ними теорія типологічної природності вважається пріоритетнішою за теорію загальної природності, а теорія природності окремо взятої мови пріоритетнішою, ніж теорія типологічної природності. Подібне зазначеному твердження знаходимо і у вітчизняних лінгвістів, де відзначається, що в ієрархії мета-теоретичних категорій **контрастивний складник** (розрядка тут і далі в цитатах наша – Г.С.) посідає вище місце порівняно з одиницями певного мовного рівня [11: 33].

Іншими параметрами теорії загальної (універсальної) природності є проявленість, прозорість, здатність однієї словотвірної форми бути одно чи двозначною. Спробуємо за цими критеріями визначити місце конверсії, реверсії та телескопії в дериваційних системах англійської та української мов.

Відповідно до зазначених параметрів конверсія як модель словотвору є менш природною, ніж афіксація, оскільки: а) афіксація у плані додавання форманту є більш проявленою структурно, словотвірна сема є маркованою, тобто виражена експліцитно; б) прозорість похідної основи при конверсії ускладнюється повною відсутністю форманту, який спричиняє появу нового словотвірного значення, тобто словотвірна сема є немаркованою, імпліцитно вираженою; в) використання однієї і тієї ж словоформи для утворення різних словотвірних значень вважається менш природним, ніж використання різних форм для вираження різних словотвірних значень (пор. *to cut* → *a cut*, *to cut* → *a cutter*).

Це з, одного боку, мало б бути причиною меншої продуктивності конверсії. З іншого боку, теорія загальної природності зазначає, що із трьох типів вивідних слів, які представлені а) коренем (*учити*→*учення*), б) основою (*учити*→*учитель*), в) словом (*учитель*→*учителі*), останній тип є більш природним. Це, безумовно, додає підстав вважати, що конверсія у певних типах мов може бути продуктивним типом словотвору, як, наприклад, у сучасній англійській мові.

З огляду на теорію **типологічної природності** слід зазначити, як дуже важливий той факт, що слов'янські мови, до яких належить українська, являють собою флективно-фузійний тип мов з чіткою різницею у словотвірних та формотвірних формантах. Флексії у таких мовах, крім словозмінної, мають функцію **реалізації слова**.

Оскільки зміна словотвірного чи категоріального значення у словах цього типу найчастіше пов'язана з додаванням чи підстановкою формальних показників, загальна структура слова у слов'янських мовах може бути представлена такою схемою: префікс+корінь+суфікс+(іноді тематичний маркер)+ флексія.

Певні елементи цієї схеми можуть бути відсутніми у структурі слова. Відсутність афіксу чи флексії може бути кваліфікована як нульова афіксація чи нульова флексія і розглядатися, таким чином, як варіант додавання, коли відсутність маркера також вважається маркером, хоча і нульовим.

Беручи до уваги своєрідність будови слова у слов'янських мовах, С. Манова пропонує вважати слово побудованим за принципом конверсії, якщо при утворенні нового словотвірного значення жодний **дериваційний** елемент не додається, віднімається або підстановлюється відносно словотвірної основи [14: 17]. Таким чином, слова *чистий*→*чисто*, *грати*→*гра* розглядаються як результат конверсії.

Аналізуючи словотвір російської мови, О. Кубрякова говорить про наявність у ній конверсії, зазначаючи, що конверсію можна визначити і як процес морфологічної транспозиції основи, і, отже, як процес певної заміни парадигми у похідній одиниці або як наслідок певної зміни її морфологічного оточення [5]. На думку автора, термін конверсія можна вживати як у широкому, так і вузькому розумінні. Вузьке значення конверсії передбачає повний структурний збіг початкових форм твірної та похідного слова. Власне це те, що у російській та українській лінгвістичній традиції називається морфолого-синтаксичним способом словотвору. Наприклад, прикметник *майбутнє* (майбутнє життя) і іменник *майбутнє* (наше майбутнє).

При широкому розумінні до конверсії відносять і випадки структурного збігу тільки основ похідних і твірних слів у початковій формі, напр. *золото*, *золотий*.

Поділяючи позиції О. Кубрякової, українські мовознавці В. Горпинич, М. Плющ вважають найбільш вмотивованим вузьке визначення конверсії стосовно характеру словотвірних процесів в українській мові, тобто термін конверсія вживається як синонім до морфолого-синтаксичного способу словотвору [2: 126; 10: 163].

При цьому варто вказати, що зміни парадигматичних характеристик українських слів, утворених морфолого-синтаксичним способом (зокрема субстантивізація, ад'єктивізація, прономіналізація), не настільки виразні, як в англійських словах, оскільки українські іменні частини мови мають набагато більше спільних між собою граматичних категорій, порівняно з англійськими.

На наш погляд, неусталеність у визначенні конверсії стосовно наявності її у мовах різного типу великою мірою пов'язана із відсутністю чіткого розмежування розуміння конверсії як моделі творення слів і конверсії як способу словотвору.

Нам видається доречнішим визнати конверсію на українському мовному ґрунті не стільки як спосіб словотвору, скільки як словотвірну модель, яка знаходить своє вираження у деяких способах словотвору. Англійська конверсія більш гомогенна, що дає їй можливість бути вираженою більш системно у межах єдиного способу словотвору. Українська конверсія більш варіативна, що може бути проілюстровано наступними аргументами.

Усі визначення англійської конверсії кваліфікують її як здатність однієї і тієї ж словоформи у початковій формі вживатися на позначення різних частин мов. Моделі конверсії, наявні в українській мові, не обов'язково спрямовані на зміну частиномовної приналежності. Наприклад, *онук*→*онука*, *раб*→*раба*.

Англійська конверсія як спосіб словотвору характеризується тим, що роль словотвірного форманту в ній виконує словозмінна парадигма похідного слова. Нижче подано словозмінні парадигми англійських слів, утворених шляхом конверсії: а) *light* (n) – *lights*, б) *light* (v) *lights* – *lit* – *lighting*, в) *light* (adj) – *lighter* – *lightest*.

Українські слова, утворені за моделлю конверсії, можуть як змінювати, так і не змінювати свою словозмінну парадигму. До першої групи належать слова на зразок: *бігти*→*біг*, *математика*→*математик*, *онук*→*онука*. До другої групи відносяться: а) субстантивовані прикметники та дієприкметники (*Трудящі* нашої країни. *Наречена* брата), б) ад'єктивні прикметники (*невловимий*), в) віддієприслівникові прислівники (*читати лежачи*).

На нашу думку, таке розмаїття варіантів моделі конверсії на українському словотвірному ґрунті не стільки об'єднує їх у єдиний спосіб словотворення, скільки дає підстави говорити про **співвідносність** їх у дидактичному аспекті з англійською конверсією. З огляду на пріоритетність принципу природності окремо взятої мови та флективно-фузійний тип української мови більш органічним нам видається розглядати похідні типу *ходитьи*→*хід*, *плакати*→*плач*, *синій*→*синь*, *математика*→*математик* у рамках найпродуктивнішого в українській мові способу словотвору – афіксації, і вважати їх утвореними за допомогою нульового афіксу [7: 216].

З цієї ж причини не можна віднести зазначені українські похідні до реверсії як способу словотвору подібно до англійських утворень *editor* > *to edit*, *baby* – *sitter* > *to baby* – *sit*. Оскільки у поданих вище англійських похідних нові слова утворюються шляхом усічення суфікса вивідної основи, а в українських – шляхом усічення формотворчої морфеми.

Більш природним для структури української мови бачиться виділення субстантивованих прикметників та дієприкметників, а також ад'єктивованих прикметників та віддієприслівникових прислівників у окремий морфолого-синтаксичний спосіб словотвору, як це і робиться у класичних працях з теорії морфології та словотвору.

Подібний підхід застосовується для визначення місця телескопії у дериваційних системах англійської та української мов. Це досить продуктивний спосіб творення слів в англійській мові, який можна охарактеризувати як «мозаїчний» словотвір. На базі частинок (не обов'язково морфем) двох слів утворюється одне, у якому не завжди можливо виявити словотвірні маркери, як наприклад, у слові *smog* (*sm(oke)+f(og)*) на відміну від *meritocracy*

(*meri(t)+(aris)to*cracy). Англійська телескопія представлена цілою низкою словотвірних типів. Подібні утворення української мови не є чисельними. Їх можна виділити на базі контамінації у медичній термінології (*аскофен* < *ас* (*пірін*)+ (*ко*)*феїн*) або в індивідуальних нестандартних утвореннях. Наприклад: *лигр* – тигро – лев, *кавбуз* – гібрид кавуна та гарбуза. І хоча останнім часом слова такої структури частіше з'являються в українській мові, на нашу думку, телескопія не є системною рисою українського словотвору, тому при порівняльних дослідженнях не може бути кваліфікована як спосіб словотвору. Її швидше можна розглядати як нову словотвірну модель у дериваційній системі української мови.

Таким чином, вживання термінів ізоморфізм та аломорфізм щодо словотвірних систем різних мов має відносний характер, що обумовлено типом порівнюваних мов, особливістю структури їх слова, ідентифікацією системних рис їх дериваційних систем, своєрідністю вираження семантичних компонентів їх слова, а також обранням адекватного інструментарію порівняльного опису.

Флективно-фузійний тип українського слова з чіткою різницею у словотворчих та формотворчих морфемах, де флексії виконують функцію реалізації слова, та своєрідна структура сучасного англійського, в якому три одиниці різних рівнів – слово, основа і часто корінь – співпали в одній звуковій оболонці, дозволяють виділити в їх дериваційних системах наступні ізоморфні характеристики. В обох мовах афіксація, словоскладання, абревіація наявні на рівні **способів словотвору**.

Ізоморфними **явищами** дериваційної системи є в обох мовах конверсія, реверсія та телескопія, аломорфізм вираження яких полягає в існуванні їх в англійській мові на рівні **способів** словотвору, а в українській – на рівні словотвірних **моделей**. Телескопія як словотвірна модель не є системною рисою в українській мові.

Зазначені особливості є відображенням загальних напрямків розвитку дериваційних систем двох мов – вираженої формальної експліцитності семантичних компонентів українських слів та більшої тенденції до їх імплікативного вираження в англійській мові.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков. – М., 1989. – 259 с.
2. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. – К., 1999. – 204 с.
3. Иванова И.П., Чахоян Л.П. История английского языка. – М., 1976. – 319 с.
4. Корунець І.В. Порівняльна типологія англійської та української мов. – Вінниця. «Нова книга». – 2003. – 459 С.
5. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: филологич. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова. – 1997. – 245 с.
6. Левицкий А.Э. Славова Л.Л. Сравнительная типология русского и английского языков. – К., «Освіта України», 2007. – 271 с.
7. Скляниченко Г.В. Конверсія в сучасних англійській та українській мовах: словотвірний аспект. Наукові записки. – Кіровоград: Серія: філологічні науки (мовознавство). – Вип. 75 (1). Кіровоградський державний педагогічний університет ім. Володимира Винниченка, 2008. – С. 213–217.
8. Скляниченко Г.В. Типологічна константа як дидактичний термін та елемент мовної таксономії. Нова філологія. – Вип. 26. Функціональне та лінгвопрагматичне вивчення мовних одиниць. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2007. – С. 161–166.
9. Словотвір сучасної української мови // за ред. Ковалика І.І. – К., 1979. – 406 с.
10. Сучасна українська літературна мова // за ред. Плющ М.Я. – К., «Вища школа», 2000. – 428 с.
11. Тищенко К.М. Метатеорія мовознавства. – К., 2000. – 350 с.
12. Dressler, W. The cognitive perspective of “naturalist” linguistic models. *Cognitive Linguistics* 1–1, 1990. – P. 75–98.
13. Tomasz P. Krzeszowski. *Contrasting languages: The scope of contrasting linguistics*. Published by W. de Gruyter. New-York – Berlin, 1990. – 286 с.
14. Manova S. Towards a theory of conversion in Slavic: Evidence from Bulgarian, Russian and Serbo-Croatian. *Glosses*, issue 6, 2005. – P. 3–30.
15. Straková V. 1978. “Ke kontrastivní morfosémantické analýze”. *Studie ze slovanské jazykoědy* J. Praha. Kabinet cizích jazyků. – 151–226.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Скляниченко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: порівняльна типологія англійської та української мов, словотвірний та лексико-семантичний аспекти.

ДИНАМИЧЕСКИЙ АСПЕКТ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ ТЕРМИНОЛОГИИ ФУТБОЛА В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ (1910-1930 ГГ.)

Сергей БОГУСЛАВСКИЙ (Одесса, Украина)

У статті розглянуто історичний аспект термінології футболу, та його вплив на становлення футбольної термінологічної системи в німецькій мові, розглянуто частинуювну стратифікація конститuentів футбольних термінів, вивчено засоби термінотворення та описані їх причини.

The article deals with the historical aspects of football terminology and its impact on the forming of football terminological system in German. The stratification the parts of speech constituents of football terms is analyzed. The means and reasons term formation are carefully studied.

Формирование футбольного терминообразования касается исследования проблемы словообразовательного процесса в его динамике, т.е. того, "как сделаны" и "как делаются слова". И хотя рассмотрение словообразования именно в статике (синхронии) дало основание определять его как систему, в контексте системы все больше подчеркивается связь диахронии и синхронии и, кроме того, отмечается, что в изменении словарного состава огромную роль играют исторические условия и именно "историзм представляет систему языка, его словарный состав в динамике, где время является важным параметром изменения системы" [6: 554].

Структура термина, всей терминологии, как и лексического состава языка в целом, подвержена определенному развитию во временном континууме. В литературе по словообразованию и по терминообразованию [3; 5; 10; 11; 12; 13, 17 и др.], ставится вопрос о процессе формирования термина, о рассмотрении системы образования лексических единиц как целостного процесса.

Прежде всего, необходимо подчеркнуть, что адекватность любых обобщений, касающихся языка, зависит в первую очередь от качественных характеристик анализируемого материала, которые формируются в течение определенного периода времени. Это в полной мере относится и к становлению футбольной терминологии. Футбол как вид спорта возник в 2700 году до нашей эры в Китае. И благодаря правящему тогда в стране "Желтому Королю" составлен первый свод правил "Тсу-Кю". Так назывался тогда футбол. В I - V века нашей эры футбол становятся популярным видом спорта в Римской империи.

С VII века футбол появляется на Британских островах и становится там не менее популярным. Именно Англия является той страной, где на протяжении веков развивается футбол и его терминология, которая затем берется за основу во всех европейских странах. Поэтому в Европе принято считать, что Англия является родиной футбола. Об этом свидетельствуют исторические факты. "О игре с мячом" упоминается не только в летописях, но и в народном фольклоре с 7 века нашей эры. Так в балладе "Little St. Hugh of Lincoln" уже впервые в истории Англии рассказывается о навыках игры в мяч [16: 6-7]. И с этого момента футбол долгое время развивается в Британии вплоть до 1800 года, когда в Англии возрастает интерес к регби и игра в футбол отходит на второй план и практически забывается. Но несмотря на отсутствие интереса к футболу, в 1830г. прогрессивная британская молодежь возобновляет почти забытую игру и делает из нее элитный вид спорта. Футбольные клубы возникают во многих городах Англии. В 1846 году даже в Кембриджском университете появляется университетская футбольная команда, которая насчитывает около 20 футболистов. 1863 год знаменуется тем, что впервые в мире в Лондоне организуется первый национальный футбольный союз "Football Association". В этом же году в декабре выходит свод правил игры в футбол, который состоит из 14 абзацев и становится фундаментом футбольной терминологии не только для английского, но для немецкого языков. Появление данного свода правил считают рождением современного футбола и Англию "матерью футбола". С этого года в Англии начинают регулярно проходить ежегодные футбольные матчи, к которым проявляется общественный интерес не только на Британских островах, но и за его пределами [15: 152-153; 18: 148-163].

В конце 19 века интерес немцев проявляется в основном к гонкам и скачкам, что подтверждает большое количество газетных статей, посвященных данным видам спорта. Футбол как вид спорта в Германии был неизвестен. В 1874 году он приходит и в Германию, а

именно в город Брауншвейг, где впервые был организован школьный футбольный союз. Уже через год, в 1875 году, там же был напечатан первый свод правил игры в футбол, переведенный с английского языка. Перевод правил явился основой немецкой футбольной терминологии. Конечно, английские заимствования имели место: так, например, до сих пор сохранились и используются в футбольной терминологии такие термины как *Coach, Comeback, Foul, Football, Kick-Off* и т. д.

20-ый век открывает для футбола новую страницу. В 1908 году его включают в олимпийские игры. В первых олимпийских играх принимают участие 6 футбольных команд. Англия становится призером, Германия же проигрывает свою первую олимпиаду.

Исторические факты безусловно оказали и оказывают свое влияние на развитие немецкой футбольной терминологии. Объектом нашего исследования являются футбольные термины, используемые в газетных статьях по данному виду спорта в ежедневной газете "Münchener neueste Nachrichten" 1910, 1920, и 1930гг. Поскольку терминология футбола в Германии развивается с начала 20-го века и первые статьи по данному виду спорта появляются лишь в 1910г., то это дает возможность проследить становление и развитие терминов футбола на начальном этапе становления терминологии футбола.

По данным сплошной выборки немецкой прессы 1910, 1920 и 1930 гг., общий объем которой составил 5000 терминопотреблений можно говорить о том, что футбольная терминология характеризуется наличием ряда семантических подразделений с общим категориальным значением, реализующихся разными словообразовательными средствами. Поэтому к нему целесообразно применить словообразовательный анализ с целью выяснения существования корреляции между выделенными семантическими категориями и определенными словообразовательными моделями, поскольку "множественность в языке словообразовательных моделей и типов синтаксических связей слов, нередко синонимичных, выдвигает проблему изучения продуктивности, логической целесообразности и предпочтительности одних моделей и синтаксических конструкций перед другими в области терминологической лексики" [4: 9].

В работах по терминологическому словообразованию, которое опирается на положения общей теории словообразования, разработанные в трудах Е.С. Кубряковой, Н.Д. Арутюновой, и ряда других лингвистов, исследованы преимущественно структурно-семантические особенности различных словообразовательных способов и соответствующих моделей. Как показывают конкретные исследования, терминопотребление происходит с помощью тех же способов номинации, что и образование общеупотребительной лексики, но с разной степенью продуктивности каждого из них [1: 7]. Иными словами, "такие средства наименования как образование новых слов, переосмысление существующих слов, словосочетания и заимствования, выступают как универсальные средства для общей и терминологической лексики, однако удельный вес каждого из них в разных языках и в разных терминологиях различен" [2: 74]. При этом для терминологического словообразования характерно "формирование фонда собственно терминологических средств" [5: 111]. Не случайно, осмысление словообразования в рамках теории номинации и его освещение с ономазиологических позиций привело к определению данного языкового феномена как особой части грамматики "со своей собственной системой правил, определяемых не только связями с синтаксисом, морфологией, лексикой и семантикой языка, ко и общей зависимостью от принципов той деятельности, для участия в которой они, собственно, и создаются" [7: 13].

Анализ формы и содержания в их взаимосвязи и взаимообусловленности дает возможность наиболее глубоко проникнуть в суть изучаемых языковых явлений, в связи с чем в современном практическом словообразовании явственно наметилась тенденция проведения словообразовательного анализа на основе семантического принципа, целью которого является заявление словообразовательных средств, обслуживающих определенную лексико-семантическую категорию. В рамках словообразования выделяемые таким образом группы слов именуется словарными блоками, под которыми подразумеваются семантические объединения слов различных словообразовательных моделей с общими инвариантными смысловыми признаками [1: 15].

Как отмечалось выше, ФТ представляет собой совокупность взаимосвязанных образований, объединённых общим смысловым заданием и отличающихся друг от друга, как характером обозначения, так и специфическими словообразовательными особенностями. Анализ терминов футбола определяет как семантическую специализацию, так и продуктивность словообразовательных морфем и моделей для наименования понятийных категорий уже имеющихся в футбольной терминологии. Это, в свою очередь, будет содействовать более точному прогнозированию развития данного слоя терминологии, а также облегчит определение соответствия терминологических новообразований и продуктивным моделям, обслуживающим ту или иную категорию.

Частеречная стратификация конститuentов ФТ дала следующие результаты: 55,8 % терминов являются существительными, 38,1% глаголами и 6,1% - прилагательными и наречиями.

Исследование ФТ показывает, что для неё на этом этапе развития характерны следующие способы терминообразования:

- заимствование (т.е., образование новых терминов с использованием формантов из английского языка). Наиболее частотными терминами являются заимствованные термины так, например, *Ball* (4,71%), *Coach* (3,04%), *fair* (2,73%), *Kombination* (2,05%), *Team* (4,37%) и др. Данный способ терминообразования на данном этапе развития терминологии футбола является основным, так как английские заимствования составляют около 60% всех футбольных терминов. Это объясняется тем, что футбол в Германию приходит из Англии и как показывает история его развития, в Германию футбольная терминология пришла сформированной и заимствованной из английского языка. Еще и их высокая частотность употребления в немецкой прессе указывает на ведущую роль заимствований в терминологии футбола данного периода.

- семантическое словообразование (т.е., образование новых терминов путём терминологизации значений уже существующих слов). Этот способ словообразования рассматривается как "результат длительного исторического развития значения этих слов" [9: 304]. В терминологии футбола "семантическое словообразование" не является историческим результатом, а результатом давления пуризма. С 1863 года в Германии существует союз, целью которого является очистить немецкий язык от заимствований из других языков. Деятельность этого союза повлияла на то, что 25% терминов употребляющихся в футболе были созданы на основе формантов из немецкого языка. Так, например, такие термины как *Feld* (2, 73%), *Tor* (4,65%), *Durchbruch* (1,5%), *Mittelstürmer* (1,2%), *Schuß* (0,78%), *Verein* (0,92%) и др. Частотность их употребления в 2-3 раза меньше, чем заимствованных.

- морфологическое словообразование (т.е., образование новых терминов с помощью имеющихся языковых элементов). Данный способ словообразование подразделяется на словосложение (*Zusammensetzung*) и словопроизводство (*Ableitung*) [9: 304]. В ФТ данного периода этот способ словообразования представлен лишь около 13%. И в отличие от современных тенденций словосложение используется реже, чем словопроизводство. Так, например, такие термины как *Läufer* (1,29%), *Techniker* (1,29%), *Stürmer* (1,29%) и представляющие термины словосложение *Doppelspitze* (0,16%), *Hintermannschaft* (0,18%), *Tabellenerste* (0,48%) явствуют, что частотность употребления словопроизводство (аффиксации) в три раза выше, чем словосложение.

- синтаксическое словообразование (т.е., образование новых терминов в результате синтаксического сочетания слов). В данном периоде образования ФТ представлены синтаксические образования терминов лишь около 2%. Примеры такие как, *Linker Läufer* (0,1%), *Rechter Läufer* (0,1%), по частотности употребления в немецкой прессе минимально используемы.

Это определено с одной стороны тем, что футбол был новым видом спорта и в средствах массовой информации отражали лишь основные доступные для понимания читателей термины, а с другой стороны статьи в газетах имели лишь информативный характер и не содержали обзора и анализа хода игры. В статьях того времени отражались лишь самые важные моменты игры и их объем был невелик по причине отсутствия массового интереса и знаний немцев о данном виде спорта. И если сравнить статьи по

футболу 1910 года, где объем использовавшихся футбольных терминов ограничивался 40 терминами, и статьи 1930, где уже использовалось более 100 футбольных терминов, то можно говорить о наметившейся тенденции роста интереса к футболу и постоянно растущих знаний масс о игре в футбол, что и обусловило увеличение объема статей и использование в них большего количество языковых средств и привело к появлению новообразований в терминологии футбола.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Арутюнова Н.Д. К проблеме функционирования типов лексического значения // Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1980. – С. 156-249.
2. Адаменко Н.А., Адаменко П.А. Опыт сопоставительного изучения терминологической системы в английском и русском языках (на материале спортивной терминологии) // Системное описание лексики германских языков. – Л., 1979. – Вып. 3. – С. 73-79.
3. Головин Б. Н., Корбин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах. – М.: Изд-во Наука, 1987. – 103с.
4. Бархударов С.Г. О значении и задачах научных исследований в области терминологии // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М., 1970. – С. 7-10.
5. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М.: Изд-во Наука, 1977. – 246с.
6. Ивлева Г. Г. О некоторых закономерностях в словарном составе // Изв. АН СССР. Сер. литература и языка. – Т. 42. №6. – 1983. – С. 549-555.
7. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 160 с.
8. Куликова И. С., Салмина Д. В. Введение в металингвистику (системный, лексикографический и коммуникативно-прагматический аспекты). – СПб: "Сага", 2002. – 352 с.
9. Левковская К.А. Немецкий язык. Фонетика, грамматика, лексика. – М.: Издательский центр "Академия", 2004. – 368 с.
10. Лейчик В. М. О процессе формирования термина (особенности периода первоначального наименования специального понятия) // Функционирование терминов в современном русском языке: Мужвуз. тематич. сб. науч. тр. / Горьк. гос. ун-т. Горький, 1986. – С. 32-39.
11. Молодец В. Н. Некоторые проблемы терминологической синонимии // Термин и слово. – Горький, 1983. – С. 11 – 16.
12. Панко Т., Кочан І., Мацюк Г. Українське термінознавство. – Львів: Науковий світ, 1994. – 215 с.
13. Султанов В. И. О природе научного термина. – М.: Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 1996. – 118с.
14. Beckmann O. Sportlexikon. – Leipzig, 1933. – 2986 S.
15. Beckmann O. Sportlexikon. – Heidelberg, 1956. – 465 S.
16. Döbler H. Lexikon Fußball. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1996. – 448 S.
17. Yang Fan. Nominale Mehrworttermini der russischen Sprache. – München: Verlag Otto Sager, 1997. – 237 S.
18. Weinreich H. Das große Fußballlexikon. – München-Berlin, 1981. – 323 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Сергій Богуславський – старший викладач кафедри німецької філології Одеського національного університету ім. І.Мечникова.

Наукові інтереси: лексикологія та термінознавство німецької мови.

ВІДДІЄСПІВНА СЛОВОТВІРНА ПАРАДИГМА В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Наталія БОГУШЕВСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто словотвірний потенціал німецьких дієслівних основ, подано тлумачення понять словотвірне гніздо, словотвірна пара, словотвірна парадигма, проаналізовано словотвірні парадигми німецьких дієслів.

The research paper deals with word-productive potential of verbal stems in the German language, it provides definitions of such notions as word-building, family of words and word-building paradigm. Word-building paradigms of German verbs are also analyzed in this article.

Ґрунтовне пізнання властивостей будь – якої мовної одиниці повинне базуватися на вивченні їх як з погляду системи мови, так і з погляду функціонування. Комплексний підхід до дослідження німецьких віддієслівних похідних передбачає вивчення їх системних і функціональних властивостей та виявлення взаємозалежностей між ними на різних рівнях мовної структури. До їх системних властивостей відноситься частиномовна приналежність; лексична семантика, яка описується лексико-семантичними групами; тип словотвірної парадигми (СП). Уперше СП як особливу одиницю дериватології було теоретично обґрунтовано у працях Р.С. Манучаряна [4: 122] і О.А. Земської [2: 71]. У своїх лінгвістичних студіях цим поняттям послуговувалися О.М. Тихонов [8: 81], В.В. Лопатін [3: 49]. На доцільність уведення поняття СП, потребу його використання для аналізу словотвірної системи мови також вказували Ю.О. Гінзбург, Л.П. Клобукова, НС. Юсупова, О.С. Кубрякова, Н.І. Мігірина, Т.С. Морозова, Г.П. Нещименко, І.А. Пугачов та ін., які з'ясували

структурно-семантичні особливості одиниці дериваційної системи. Поняття СП було введено внаслідок пошуків вияву системності мови на всіх її структурних рівнях та з потребою виокремити комплексну одиницю, що має системотвірну функцію. Визначення словотвірної парадигми в сучасній дериватології є досить проблемним: її тлумачать і як сукупність дериватів із спільним компонентом (твірною основою чи формантом), і як набір похідних, що мають ту саму твірну основу й перебувають на одному ступені деривації, і як ланцюжок спільнокоренових дериватів, розташованих у такій послідовності, що кожне похідне виступає твірним для наступного, і як набір словотвірних структур, які реалізують одну словотвірну категорію, і як сукупність похідних однієї частини мови, що перебувають у відношеннях безпосередньої мотивації з тією самою твірною основою. Різноманітність наведених дефініцій зумовлена вибором різних засад уподібнення похідних як членів одного парадигматичного ряду. Найбільш поширеним у сучасному словотворі стало визначення, згідно з яким словотвірна парадигма - це набір похідних, мотивованих тією самою твірною основою, на одному ступені словотворення. Кожна конкретна словотвірна парадигма є дериваційною мікросистемою, взаємопов'язані та взаємозумовлені компоненти якої утворюють певну єдність і цілість. Словотвірну парадигму мають усі слова дериваційного гнізда, які беруть участь у словотворенні і виступають як твірні.

Словотвірне гніздо (СГ) - складна цілісна система, що є наслідком упорядкування взаємозв'язків та відношень між спільнокореновими словами. У визначенні структури СГ у сучасному мовознавстві сформувалися різні підходи. На думку О.І. Мойсеева, можна визнати й однослівні гнізда (для їх назви він пропонує використовувати терміни „потенційне гніздо“, „гніздо-слово“), подібно до того, як у математиці визначають одночленні множини [5, 282]. Кореневі слова-одинаки, що не стали твірними, В.Г. Головін називає словами з мінімальним дериваційним рангом [1, 215]. Інші дослідники (Л.В. Чурсіна [9, 78], О.М. Тихонов [7, 40], думку яких ми підтримуємо, вважають, що мінімальною одиницею словотвірного гнізда є *пара слів*: твірне та його похідне, які пов'язані між собою формально й семантично. У формальному вираженні похідне являє собою єдність твірного та форманта. Значення похідного формується на основі семантики твірного, проте відомо, що існує і зворотний зв'язок, який визначає реверсивну функцію дериватів, так званих ремотиваторів. О.І. Мойсеев, приміром, зазначає: „Центральною, визначальною ланкою словотвірної пари є похідне слово, а не твірне, оскільки саме похідне слово „шукає“ своє твірне, а не навпаки“ [6, 86].

Твірні й похідні слова поєднує не будь-яке спільне значення, не будь-яка спільна ідея, закладена в корені слова і властива всім спільнокореновим словам, а конкретне лексичне значення, характерне твірним. Похідне слово не завжди прямо пов'язане з твірним своїми словниковими значеннями. Значення твірного слова, що є базовим для похідного, підлягає переосмисленню, метафоризації. Більшість похідних слів у мові виникає на основі прямих, номінативних значень твірного. Прямі значення мотиватора слугують сполучною ланкою між спільнокореновими словами в СГ і підтримують їхню семантичну спорідненість. Похідні слова виникають і розвиваються не тільки на основі прямих значень, вони засвоюють і переносні. Частина дериватів може співвідноситися з твірним словом у прямих і переносних значеннях, інша частина - або в переносному, або в прямому значенні. Зрідка похідні основи утворюються тільки на базі переносних значень твірних. Наявність спільного семантичного елемента, семантична вмотивованість похідного слова основою твірного є важливою умовою об'єднання їх у словотвірну пару. Тільки формальна близькість двох слів ще не створює підстав вважати їх словотвірною парою. Отже, до словотвірних пар належать такі утворення, які мають спільні елементи в своїх значеннях і можуть бути виявлені за певними зовнішніми показниками, реальними зв'язками слів.

У гнізді стільки словотвірних парадигм, скільки твірних. Невершинні деривати зазвичай поступаються словам-вершинам у творенні похідних. Ця закономірність поширюється на більшість непохідних і похідних слів. Різні типи похідних виявляють неоднакові словотворчі можливості, приміром, афіксальні утворення за цією ознакою мають перевагу над складними словами. Слова, що належать до різних частин мови, мають так само різний словотворчий потенціал. Як зазначає О.А. Земська, СП дієслова та прикметника,

тобто частин мови, що називають процесуальну й непроцесуальну ознаку, мають подібні риси, якими вони відрізняються від структури СП іменника. Ці спільні риси полягають у наявності субстантивного блока із значенням „абстрактна дія" в складі парадигм дієслова та „абстрактна ознака" в СП прикметника. Окрім цього, подібні вони наявністю типів прикметників і дієслів із значенням „кількісної модифікації ступеня визначення ознаки" [2: 15].

Компоненти словотвірної парадигми пов'язані між собою за змістом і формують семантичну єдність, яку зумовлюють члени словотвірної парадигми, що сходяться до спільного твірного, яке визначає їхню лексичну семантику. Проте похідні виражають різні відтінки значення твірного, незалежно від іншого компонента парадигми, чим відрізняються від членів словотвірних пар і словотвірних ланцюжків, для яких характерні відношення залежності, оскільки значення твірного (повністю або частково) обов'язково входить у семантику похідного. Деривати, що утворилися від того самого твірного, можуть спиратися на різні його лексичні значення.

Отже, поняття парадигми лексично зумовлене, оскільки всі члени словотвірної парадигми мають спільну семантику, визначену твірним словом. Саме наявність у членів ряду спільної семантики дає змогу точніше встановити структурно-семантичну складність похідних, їхні постійні словотвірні значення, зумовлені місцем у парадигмі.

Розрізняють конкретні й типові словотвірні парадигми. Підставою для цього послугувала двоплановість конкретної СП: по-перше, творення дериватів зі спільним словотвірним значенням за допомогою різних словотворчих засобів; по-друге, властивість слів тієї самої лексико-граматичної чи лексико-семантичної групи формувати парадигми, що містять різну кількість дериватів.

Конкретна СП об'єднує похідні слова, утворені від вершини на першому ступені деривації. Слово-вершина перебуває у відношеннях "словотвірної похідності з іншими її членами, тобто кожен член СП відрізняється від вихідного слова певним семантичним компонентом, вираженим словотворчим афіксом. Конкретна СП становить єдність двох елементів - постійного та змінного: постійними виступають щодо плану змісту семантика твірного слова, щодо плану вираження - твірна основа; змінними є словотвірні значення і словотвірні афікси або засоби, функціонально подібні до них.

Члени конкретної СП перебувають у відношеннях кодеривації, оскільки вони є семантично рівноправними величинами, незважаючи на те, що мають спільний елемент у значенні, який дає змогу чітко визначити структурно-семантичні особливості похідних, їхні словотвірні значення. Семантична незалежність членів конкретної СП відрізняє їх від інших комплексних дериваційних одиниць, зокрема словотвірних ланцюжків, компоненти яких є семантично залежними.

Основними параметрами конкретної СП є її протяжність та глибина місця, або позиції. Ураховуючи частиномовну належність похідних, у структурі СП виділяють *блоки* (часто їх називають *зонами*, *підпарадигмами*, *малими парадигмами*, які містять похідні тієї самої частини мови. Поняття блоку СП ґрунтується на спільності загальнокатегорійної семантики низки дериватів. Протяжність СП визначають за кількістю частиномовних блоків, словотвірних значень та дериватів, які ці значення актуалізують. За ознакою протяжності СП мовознавці поділяють на такі типи: 1) нульові СП (властиві лексемам, які не беруть участі у словотвірних процесах, від них не утворюються нові слова); 2) однозонні СП (мають одну частиномовну зону (блок)); 3) двозонні СП (складаються з двох зон (блоків) дериватів); 4) тризонні СП (об'єднують три зони (блоки) похідних); 5) чотиризонні СП (мають у своєму складі чотири частиномовні зони (блоки)).

Отже, конкретна словотвірна парадигма - це упорядкована сукупність дериватів, об'єднаних на основі частиномовної належності похідних слів.

Глибину СП як одиниці, що відображає породжувальну здатність твірних слів, визначає кількість структурно різнотипних дериватів у межах окремого *словотвірного значення* (СЗ). У мовознавстві й понині тривають пошуки визначення поняття СЗ, оскільки це явище є досить складним. У загальному вигляді словотвірне значення характеризують такі складові: 1) семантичне співвідношення твірного та похідного слів; 2) значення

словотворчого форманта; 3) значення твірного й похідного слів залежно від їхньої частиномовної належності; 4) морфонологічні зміни на морфемному шві. Взаємодія цих компонентів формує уявлення про дериваційне значення, що виникає в похідних словах. Науковці - дериватологи схарактеризували такі підходи у визначенні СЗ, як *асинтаксичний* та *синтаксичний, вузький і широкий*.

Асинтаксичний підхід окреслює СЗ за допомогою категорійних (частиномовних) і лексичних властивостей твірного та похідного слів, синтаксичний трактує його як семантичну схему висловлювання або як компонент граматичної будови словосполучення чи речення, до складу яких входить твірне слово.

У широкому розумінні СЗ - це загальнокатегорійне значення слів, об'єднаних одним словотвірним типом, що ґрунтується на семантичному співвідношенні твірної та похідної основ, тобто це спільне значення для похідних певного типу. Вузький підхід характеризує СЗ як елемент значення похідного слова, яким воно відрізняється від твірного.

Залежно від способів словотворення та ономазіологічних категорій дериватологи виділяють такі типи СЗ: 1) *мутаційне* - значення похідного слова, що відрізняється від значення твірного за допомогою форманта (*gehen —* m Geher*); 2) *модифікаційне* - значення похідного слова, яке відрізняється від твірного стилістичними відтінками, а не загальною семантикою (*kommen —* ankommen*); 3) *транспозиційне* - значення похідного слова, що відрізняється від значення твірного частиномовним, а не номінативним характером (*rennen /Renner*). Отже, словотвірне значення похідного слова - це узагальнене значення, спільне для певного лексико-семантичного розряду слів, виражене за допомогою словотвірної форми, і ґрунтується на основі відношення однотипних похідних до відповідних твірних слів. СЗ виражають різні мовні засоби залежно від способу словотвору: за афіксального словотворення дериваційне значення виражає афікс (серед них і нульовий), а також відповідний тип твірної основи. Проте СЗ слова не обмежується значенням афікса, хоч він і допомагає з'ясувати значення деривата, -лише поєднання семантики основи та афікса характеризує СЗ похідного слова. На противагу конкретній СП у мовознавстві було введено поняття *типової словотвірної парадигми* (ТСП), щоб виявити закономірності в будові СП. СП, які мають однаковий або подібний набір похідних, об'єднуються в один тип, утворюючи одну ТСП. Набір похідних у ТСП не збігається з набором похідних у конкретній СП, оскільки ТСП становить узагальнення всіх СП певної структури, які існують у мові. Семантичну основу ТСП становить набір СЗ. Те саме СЗ в різних СП, що входять до однієї ТСП, може виражатися за допомогою різних формантів. Це не заважає СП, до складу яких входять такі утворення, належати до тієї самої ТСП, оскільки такі похідні, хоч і мають різні формальні показники, посідають у парадигмі те саме місце. І навпаки, похідні слова, що зовні подібні, інколи займають у СП різні позиції, тому що виражають різні СЗ.

Говорячи про однаковий набір похідних у СП, що становлять одну ТСП, слід наголосити на тому, що всі похідні в усіх позиціях: можуть не збігатися, оскільки в окремих СП під впливом різноманітних чинників ті чи інші їх потенції можуть виявитися нереалізованими. Відсутність чіткої регулярності в СП найчастіше зумовлена впливом лексики або пов'язана з лексико-граматичними властивостями твірних основ, взаємодією різних мовних та позамовних чинників в історії мови, а також відсутністю суспільних потреб у певних утвореннях.

ТСП, на думку В.В. Грещука, можна визначити і як сукупність словотвірних категорій, сформованих похідними на базі твірних тих чи тих класів слів, тому конститuentами ТСП виступають *словотвірні категорії*.

Цей термін було введено чеським дериватологом М.Докулілом, який наголошував на тому, що словотвірна категорія відрізняється від словотвірної типу відсутністю спільного форманта (дериватора), який є засобом вираження СЗ. У мовознавстві є різні підходи до визначення словотвірної категорії як комплексної одиниці системи словотвору. По-перше, її визначають як сукупність дериватів, що виражають спільне СЗ за допомогою різних словотворчих формантів. По-друге, відомий погляд, згідно з яким у визначенні словотвірної категорії враховано не лише СЗ і спосіб словотворення, але й частиномовну належність твірних.

Отже, на думку вчених, основним критерієм виділення словотвірної категорії є спільність СЗ, тоді як засоби його вираження не завжди беруть до уваги. Словотвірну категорію визначають не в одному, а в межах декількох СГ водночас, оскільки це абстрактна одиниця, що виконує систематизувальну функцію.

Як показали результати дослідження, типова словотвірна парадигма дієслів має чотири блоки: 1) субстантивний - «ім'я діяча» (наприклад, m Schwimmer); «ім'я абстрактної дії» з підгрупами «процесу дії» (наприклад, f Lauferei) та «результату процесу» (m Ausgang); 2) вербальний - «просторова модифікація дії» (наприклад, durchkriechen) «часова модифікація дії» (наприклад, anlaufen) 3) ад'єктивний - «адективація ознаки» (наприклад, begehbar); 4) адвербіальний - «адвербіалізація ознаки» (наприклад, flugs).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Головин В.Г. Иерархия комплексных единиц СГ // Актуальные проблемы русского словообразования: Сб. науч. ст. / Самарканд, гос. пед. ин-т. -Ташкент: Укитувчи, 1985. -С.213-216.
2. Земская Е.А. Структура именных и глагольных словообразовательных парадигм в русском языке // Актуальные проблемы русского словообразования. - Ташкент, 1982. -С. 14-17.
3. Лопатин В.В. Словообразование как объект грамматического описания (концепция и методы) // Грамматическое описание славянских языков. - М.: Наука, 1974. - С. 47 - 60.
4. Манучарян Р.С. Некоторые вопросы сопоставления словообразовательных категорий (на материале русского и армянского языков) // Вопросы семантики: Тезисы докладов. - М.: Ин-т востоковедения АН СССР, 1971. - С. 121-123.
5. Моисеев А.И. Основные вопросы словообразования в современном русском литературном языке: Учебное пособие. - Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. -207 с.
6. Моисеев А.И. Словообразовательная цепь как разновидность словообразовательной парадигмы // Русская словообразовательная синтагматика и парадигматика: Сб. научн. тр. -Краснодар, 1991. -С. 84-91.
7. Тихонов А.Н. Словообразовательный словарь русского языка: В 2-х т. - М.: Русский язык, 1985.-Т.1.-С. 36-50.
8. Тихонов А.Н. Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря современного русского языка. Курс лекций. - Самарканд: Самарканд, гос. ун-т им. Алишера Навои, 1971. - 387 с.
9. Чурсіна Л.В. Словотвірна валентність основ французького походження в сучасній українській літературній мові: Дис. ... канд. філол. наук. - Харків: Харківський держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, 1998. - 307 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Богушевська – асистентка кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: функціональна граматики німецької мови.

РОЛЬ СЛОВОТВОРЧИХ ЗАСОБІВ У ФОРМУВАННІ СЕМАНТИКИ ІТЕРАТИВНОСТІ

Микола ВЕРЕЗУБЕНКО (Кіровоград)

У статті розглянуто словотвірні компоненти афіксального характеру в структурі німецької та української мов, виокремлено групу префіксально-суфіксальних засобів, що надають вербативам значення багатократного виконання дії, встановлено спільні та відмінні риси словотворення в німецькій та українській мовах.

Word building affixes in the German and Ukrainian languages are examined in the article. The author singles out the group of suffix and prefix means, that gives the meaning of repeated action to verbs. Common and distinguishing features of word building in the compared languages are established in the paper.

Категорія аспектуальності вже тривалий час перебуває під пильним поглядом дослідників та науковців зарубіжного та вітчизняного мовознавства. Воно й не дивно, адже семантика лексичних одиниць становить вагомий частину лінгвістичних студій. Так, до розв'язання питання аспектуального значення у германістиці зверталися В.Юнг, Й.Буша, Г.Гельбіг, Й.Ербен, Дуден, В.Г.Адмоні, Н.Шейнина та ін. [1; 10, 11, 12, 13, 14, 15]; в україністиці цій проблемі присвятили свої праці І.Р.Вихованець, К.Г.Городенська, А.П.Загнітко, І.І.Ковалик, В.М.Русанівський та ін. [3; 4; 6; 7; 8].

Незважаючи на значні напрацювання у цій галузі, серед науковців все ще залишається багато дискусійних питань.

Об'єктом розгляду пропонованої статті виступають засоби афіксації, що надають лексичній одиниці значення неозначено-кількісного повторення дії в німецькій та українській мовах. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) виокремити префіксально-суфіксальні засоби дієслів у німецькій та українській мовах; 2) з'ясувати

основні ітеративотворчі афіксальні компоненти вербативів; 3) встановити спільні та відмінні риси словотвірних ітеративізаторів у складі німецької та української мов.

Якщо говорити про словотворчі засоби у таких мовах як німецька та українська, можна з упевненістю стверджувати, що афіксальні компоненти, представлені у згаданих мовах, розподілені дуже не рівномірно. Структура німецької мови передбачає передачу значення за допомогою комплексного поєднання декількох компонентів. Українська мова, у свою чергу, має в розпорядженні цілий арсенал афіксальних засобів, за допомогою яких змінюється семантика вербатива або підкреслюється особливість чи ступінь виконання дії. Проте семантичне навантаження, яке дієслова набувають внаслідок афіксації, надто різняться в німецькій та українській мовах.

Процес зміни значення простежимо на прикладі німецького дієслова *kommen* ‘прийти, приходити’ та українського – *ходити*.

Kommen → *abkommen* ‘відхилитися (від напрямку), збитися (зі шляху), ухилитися (від теми), відмовитися (від наміру), виходити з ужитку, худнути, брати старт (велоспорт)’; *ankommen* ‘прибувати, набридати, залежати, підступати, влаштуватися, змагатися’; *aufkommen* ‘підніматися (після падіння), одужувати, проростати, виникати, наближатися, наздоганяти, змагатися, оплачувати, приземлятися (після стрибка), покращити час (про бігуна)’; *auskommen* ‘обійтися, ладити’; *bekommen* ‘отримувати, знаходити’; *beikommen* ‘підступатися, уподібнитися, подолати, осилити’; *dahinterkommen* ‘довідатися, здогадатися’; *daraufkommen* ‘згадати, пригадати’; *durchkommen* ‘проходити, проїжджати, виходити зі складного становища’; *einkommen* ‘прибувати, ходотайствувати’; *emporkommen* ‘піднятися догори, зробити кар’єру’; *entkommen* ‘втікати, вислизнути, уникнути’; *fortkommen* ‘від’їжджати, пробивати собі дорогу, рости, розвиватися’; *herankommen* ‘наближатися, отримати доступ’; *herkommen* ‘приходити, походити’; *herumkommen* ‘обходити, багато їздити (подорожувати), поширюватись (про чутки)’; *hinkommen* ‘приходити, потрапити, подітися, обходитися, налагодитися’; *mitkommen* ‘приходити, прибувати, йти разом, встигати, не відставати’; *nachkommen* ‘приходити пізніше, йти слідом, виконувати (наказ, обов’язок)’; *niederkommen* ‘народжувати’; *überkommen* ‘охоплювати, оволодівати, успадковувати’; *utkommen* ‘гинути, знесилюватися’; *unterkommen* ‘влаштовуватися, знаходити притулок’; *verkommen* ‘занепадати’; *vorkommen* ‘виходити вперед, траплятися (в слові, в тексті – про помилку), мати місце, здаватися’; *wegkommen* ‘від’їжджати, зникати, відбуватися’; *weiterkommen* ‘рухатися вперед, досягати успіху’; *wiederkommen* ‘повертатися, приходити ще раз, повторюватися (напр.: пори року)’; *zukunft* ‘підходити до к-н, бути гожим, належати’ [2].

Ходити → *винаходити*; *виходити*; *відходити*; *входити*; *доходити*; *заходити*; *находити*; *находитися*; *обходити*; *переходити*; *підходити*; *повиходити*; *повідходити*; *подоходити*; *позаходити*; *понаходити*; *пообходити*; *попереходити*; *поніходити*; *попоходити*; *поприходити*; *порозходитися*; *порозіходитися*; *посходити*; *посходитися*; *походити*; *приходити*; *проходити*; *розходитися*; *сходити* [9].

Аналіз префіксальних утворень від дієслова *kommen* засвідчує, що семантику руху з 27 лексичних одиниць зберігають 19 дериватів, причому в переважній більшості випадків ця сема наявна за рахунок їхньої полісемантичності. З-поміж 30 дериватів української мови лише 2 набувають семантичного навантаження, яке не має відношення до руху, хоча зберігає цю сему в переносному значенні.

Незважаючи на значні розбіжності виражальних потенцій префіксальних компонентів у німецькій та українській мовах, виявляється за можливе констатувати факт їхньої наявності у складі обох мов у контексті набуття значення ітеративної повторюваності.

Німецькі вербативи вказують на множинність дії, якщо вони творяться за допомогою префіксів *auf-*, *herum-*, *nach-*, *re-*, *umher*, *wieder-*, при цьому вони наголошують на семантиці нового виконання чи одноразового повторення. В “Большом немецко-русском словаре” зазначають, що дієслова з префіксом *auf-* набувають значення відновлення попереднього стану [2, 89]: *auffärben* ‘нофарбувати заново, підфарбувати’, *auffrischen* ‘оновити, освіжити’, *aufgraben* ‘перекопувати’, *aufordern* ‘покращувати в расовому плані,

відроджувати риси “нордичної” раси (в фашистській термінології), *aufpolstern* ‘знову оббивати (меблі)’, *aufwärmen* ‘нідзіривати’, *aufzahlen* ‘доплачувати’, *aufzählen* ‘перераховувати’: ...*Dann zählte er sofort, wie aus einem unsichtbaren Katalog lesend, zwei oder drei Dutzend Bücher fließend auf, jedes mit Verlagsort, Jahreszahl und ungefährem Preis* (S.Zweig). ‘Потім він відразу **перерахував** дві чи три дюжини книг, начебто читаючи з якогось незримого каталогу, кожну з місцем видання, роком випуску та приблизною ціною’.

Особливий різновид дворазовості в українській мові репрезентують вербативи із префіксами *при-*, *під-*, які виражають основне значення неповноти вияву дії, яка виконується додатково й спрямована на збільшення обсягу, розміру об’єктної синтаксеми, однак у відповідному контексті набувають семантики повторюваності від дворазовості до невизначеної багаторазовості: *придивлятися*, *прислухатися*, *підспівувати*, *підтанцьовувати*, *підтупувати*: *За тими літами, коли юнаком, затамувавши дух, прислухався до тонкого, ні з чим не зрівняного співу в парусах* (О.Гончар); *Червоніють щічки, ноги легшають і все підтупують, мов баскі коні* (У.Самчук).

У поєднанні з префіксом *nach-* вербативи набувають значення, що вказує на повторення ситуації чи додаткову дію [2, 615-621]: *nachbestellen* ‘давати додаткове замовлення’, *nachbezahlen* ‘доплачувати’, *nachbringen* ‘принести пізніше додатково’, *nachdrucken* ‘передруковувати’, *nachdrücken* ‘натискати ще раз’, *nachfärben* ‘підфарбовувати’, *nachfragen* ‘розпитувати’, *nachpflanzen* ‘додатково висаджувати’, *nachprüfen* ‘перевіряти, переєкзаменовувати’, *nachsingen* ‘підспівувати’, *nachtanken* ‘дозаправити, додатково заправитися (пальним)’, *nachweißen* ‘білити ще раз, повторно’: *Man nahm die Nachricht mit Fassung auf und war keinesweges geneigt, ihre Richtigkeit nachzuprüfen* (K.Mann) ‘Цю новину сприйняли стримано і ніхто не виявив бажання перевірити її правдивість’.

В українській мові також виділяють префікс, який у поєднанні з твірною дієслівною основою набуває семантики повторюваності дії, яка уточнюється семою додаткової дії, повторного виконання. На думку І.І.Ковалика, префікс *пере-* позначає поновлення, повторення дії, стану, сполучуючись із формою однократних дієслів (*перебудувати*, *перемалювати*, *перевидати*, *передзвонити*, *перекомплектувати*, *перекроїти*, *перемотати*, *переорганізувати*, *переписати*, *перечитати*) чи поповнювання, повторювання дії стану, поєднуючись із багатократною формою дієслів (*перебудовувати*, *перемальовувати*, *перевидавати*, *передзвонювати*, *перекомплектовувати*, *перекроювати*, *перемотувати*, *переорганізовувати*, *переписувати*, *перечитувати*) [7, 168-171]: *Декотрі живуть ніби пробно, начорно, ніби ще буде можливість переписати своє життя на чистовик* (О.Гончар); *Щодня ходив до шкільної книгозбірні і вечорами та святочними днями перечитав їй чимало всячини* (У.Самчук).

У лексикографічних витлумаченнях дієслів з префіксом *пере-* сема “повторюваність дії” експлікується за допомогою слів “робити щось ще раз, повторно, заново”, ітеративність таких дієслів здебільшого виявляється за участю поширювачів (ітеративізаторів) або за допомогою більш широкого контексту [5, 67]. Окрім цього, префікс *пере-* модифікує значення ітеартивності, утворюючи разом з іншими афіксами префіксально-суфіксальні (*передумувати*, *перепитувати*, *перечитувати*) та префіксально-постфіксальні комплекси (*перестукуватися*, *перешіптуватися*, *перекодуватися*, *пересміюватися*). Останні є виразниками дистрибутивно-ітеративної семантики взаємної дії. *Більшість із них теж звідти, із східних республік, можливо, навіть земляки цього хлопця, вони про щось квалливо перемовляються між собою, певне про товариша, а може й про неї, про Інну* (О.Гончар); *Зрідка перетелгуються на ходу, перемовляються своєю тільки їм зрозумілою мовою* (О.Гончар).

У поєднанні з префіксом *re-* вербативи набувають семантичного навантаження, яке має сему, що вказує на повторне виконання дії, яка передбачає якісну зміну процесу [2, 688-702]: *reaktivieren* ‘реактивувати, знову приводити в дію’, *reformieren* ‘реформувати, перетворювати’, *regenerieren* ‘регенерувати, відновлювати’, *rekapitulieren* ‘повторювати, узагальнювати’, *rekonstruieren* ‘відновлювати, реконструювати’,

renovieren ‘обновити, відновлювати, ремонтувати’, *reorganisieren* ‘реорганізувати, перетворювати’, *rezitieren* ‘декламувати’ тощо: *Ich rekapitulierte jede Frage, die sie gestellt, jede Antwort, die ich gegeben, ich versuchte zu erwägen, was sie davon protokolliert haben können* (S.Zweig) ‘Я робив узагальнення кожного питання, яке вони ставили, кожної відповіді, яку я давав, я намагався брати до уваги, що з цього вони могли запротоколювати’.

В українській мові префікси *re-* (реабілітувати, реконструювати, реорганізувати) та *від-* (відбріхуватися, відбудувати, відмурувати, відчистити) також можуть вносити в семантичну структуру значення досліджуваного явища, хоча характеризуються значно меншою продуктивністю, ніж префікс *пере-*. Результативна сема в похідних вербативах з префіксами *re-*, *від-* інтерпретуються дещо по-іншому. Наприклад, *відчистити* – повторне виконання дії передбачає не просто якісні зміни раніше створеного, а його відновлення “знову робити чистим, знімаючи бруд, мастило тощо” [9, Т.1, 661]: *Дорогою разів зо три мене спиняли, а я все відбріхувалась та йшла* [9, Т.1, 584]; *Але... але ви, друже мій, помиляєтесь! Я тільки хочу реабілітувати добре ім'я Марії Іванівни...* [9, Т.8, 462].

Префікс *wieder-*, який може використовуватися як відокремлюваний, так і невідокремлюваний, вказує на повернення, відновлення попереднього стану [2, 961-963]: (*wiederabdrucken* ‘передруковувати’, *wiederaufbauen* ‘відновлювати, відбудовувати’, *wiederauffrischen* ‘регенерувати’, *wiederaufführen* ‘знову поставити, інсценувати (н’єсу), відновити постанову, знову вносити в репертуар, повторно демонструвати, показувати фільм’, *wiederaufnehmen* ‘відновлювати (перервану діяльність), відновлювати членство (в партії, профспіліці), знову приймати (в члені організації), знову включати до репертуару, відновлювати постановку’, *wiedergutmachen* ‘виправляти помилку, відшкодувати збитки’, *wiederherrichten* ‘виправляти, ремонтувати, реставрувати’, *wiederkommen* ‘повертатися’, *wiederwählen* ‘переобирати’): *Nach den Ferien sahen wir alle Freunde wieder* [10, 232] ‘Після канікул ми знову побачили всіх своїх друзів’.

В українській мові більш продуктивно репрезентують ітеративність утворення похідних недоконаного виду з префіксом *по-* й суфіксами *-а-*, *-ува-* (*-юва-*), що мають сему “час від часу” повторюваної дії. Згаданий префікс обмежує дії коротким проміжком часу, який встановлюється здебільшого з контексту, тобто є не актуалізованим, або конкретизується лексичними та морфологічними засобами, зокрема прислівником *недовго*, іменниками з темпоральним значенням – *секунда*, *хвилина*, *година*, *день* тощо, числівниково-іменниковими сполученнями (*дві години побігати*, *сорок хвилин походити*, *двадцять секунд політати*, *три дні повозити*, *два дні поносити*, *кілька хвилин посовати*, *всього лише п’ять хвилин покачувати*) [4, 118].

Такі префіксально-суфіксальні пари змінюють семантику твірних дієслівних основ, модифікуючи або інтенсивність дії, або характер її протікання в часі. У науковій літературі похідні, утворені за допомогою префікса *по-* і суфіксів *-а-* (*-я-*), *-ува-* (*-юва-*) сему “ітеративність дії” пояснюють як “повторювати певну дію час від часу” за умови послабленої інтенсивності виконання: *посвистувати* “свистіти час від часу”: *Та хоч мистецьки карбована зброя весь час поблискувала при людях, чвар, однак, цього вечора не було, дружній сміх племені дзвенів біля возню раз у раз ...* (О.Гончар); *Ще ми з вами, Горійовичу, походимо по морях, походимо, правда ж* (О.Гончар).

Префікс *по-* виявляє потенцію виражати множинність дії також у поєднанні з іншими префіксальними компонентами – *по-* (*на-*, *ви-*, *роз-*, *пере-*). В цьому випадку перший має сему повторюваності, а другий – інтенсивності виконання дії (*понав’язувати*, *поназбирати*, *повиносити*, *порозбишакувати*, *поперебирати*): *Коли ще робили настройку, ні на крок хлопчєня від мене, по п’ятах ходить, разом оцими руками поперебирали все – гвинтик за гвинтиком, вузол за вузлом ...* (О.Гончар); *Тут уже з тебе всі жили вимотують та ще й вузлів з них понав’язують, а ти при цьому й скривитись не смій* (О.Гончар); *Тепер вишні з дворів аж на кураївські вулиці повибродили, злодіїв не бояться* (О.Гончар).

Найбільш продуктивним у плані вираження множинної дії та вказівки на ступінь інтенсивності виконання у німецькій мові є префікси *herum-* і *umher-*. Цей префіксод вказує, зазвичай, на негативне забарвлення дії (невизначеність, дезорієнтація), напр.: *herumstehen*

um (Акк.) ‘стояти навколо кого-небудь, чого-небудь, стовбичити без діла, байдикувати’, *herumbringen* ‘розносити, поширювати (чутки, плітки)’, *herumfahren* ‘обвозити, катати, возити, роз’їжджати’, *herumfucheln* ‘розмахувати руками, жестикулювати’, *herumfummeln* ‘возитися з чимось’, *herumlungern* ‘швендяти, байдикувати’, *herumrätseln* ‘ломати собі голову над чим-небудь’ [2, 435-437]. *Ein Negerweib fuchtel mit der Peitsche vor dem Staatstheater herum* (К.Манн); ‘Одна афро-американка розмахувала батогами перед будівлею державного театру’. *Die „wahre deutsche Jugend“ trampelte auf den Werken Goethes und Kants, Voltaires und Schopenhauers, Shakespeare und Nietzsches herum* (К.Манн) ‘Справжня німецька молодь збиткувалась над роботами Гете і Канта, Вольтера і Шопенгауера, Шекспіра та Ніцше’.

Форманти *об-*, *на-*, приєднуючись до основ дієслів, набувають додаткових семантичних відтінків. Так, префікс *об-* виражає ітеративно-дистрибутивно-просторове значення, що вказує на локалізацію в багатьох місцях: *оббігати*, *обходити*, *об’їздити*, *обстрілювати*. Німці *обстрілювали* його з гармат удень, а тоді, пристрілявшись уже, вирішили помацати її уночі (І.Багрянний); Поволі веде світло прожектора, засягає ним кудись аж під обрій, патрулює, *обнишпорює* нічний простір (О.Гончар); Чекав на Марію, *обдумував*, що має сказати (У.Самчук).

З префіксом *на-* у сукупності з суфіксами *-и-*, *-а-*, *-ува-* або без них утворюються похідні зі значенням нагромадження великої кількості (*наносити*, *навозити*, *набудувати*, *навідкладати*, *навибирати*): *А що тилуки наковтаються та руки наламають біля зерна – це їх не лякає ...* (О.Гончар); *Навіщо нафантазують?* (О.Гончар).

Незначна кількість вербативів із семантикою необмеженої повторюваності утворюється префіксально-постфіксальним способом. Множинність дії реалізується за допомогою компонентів *до-*, *на-*, *роз-* та постфікса *ся-* (*насміятися*, *наплакатися*, *порозважатися*, *розсміятися*): *О, навклякався він за довгі роки по етапах та таборах, бодай би ...* (І.Багрянний); *І нічого там між ними такого не було, про що іноді натякають, дурниці верзлякають, коли хочуть порозважатися* (О.Гончар); *Цього ж дня Ягнич розпрощався з майстернею* (О.Гончар); *І несподівано на всю душу розреготався* (О.Гончар).

Дистрибутивно-ітеративно-тотивне значення, для якого характерна сема почерговості виконання дії утворюється за допомогою префіксів *про-* та *ви-* (*продиктувати*, *продемонструвати*, *виловити*, *виїздити*): *Всі залізні хаці судноремонтного Ягнич обійшов, усі закапелки вилазив, доки таки в одному з цехів зустрів їх одразу обох – замполіта і капітана* (О.Гончар); *Ось вузлувати пальці беруть золотаве стебло, обережно згинають, роблять колінця, щось вимудровують* (О.Гончар).

Не однократно виконувану дію в українській мові передає також редуплікований префікс *попо-*: *поповозити*, *попобігати*, *попоходити*, *попотягати* тощо. Сема ітеративності експлікується в цьому контексті за допомогою сполучення слів “робити щось багато разів”: *попоблукати* – “блукати де-небудь багато разів”, *попоїздити* – “їздити багато разів”: *А тим часом скільки ж він попобігав по Гестапо* (І.Багрянний). Згаданий префікс може виражати також і додаткове темпоральне значення – “старанно робити щось до певної пори” (*попоходити*, *аж поки ноги не заболять*), або вказують на тривалість виконаної дії, якщо вербативи передають і процеси, і стани (*попожити на світі*) [8, 270], проте дієслова з цим префіксом здебільшого передають значення ітеративної дії.

До групи аналізованих вербативів варто зараховувати також ті, які утворюються від багаторазових дієслів за допомогою афіксації, шляхом одночасного приєднання до твірних основ суфіксів-ітеративізаторів *-ва-*, *-ува-* (*-юва-*), *-а-*, які вказують на багатократну дію, та префіксів *ви-*, *на-*, *під-*, *по-*, *при-*, що доповнюють множинну дію відтінком інтенсивної, старанно чи інтенсивно виконаної ситуації: (*виспівувати*, *видзвонювати*); недостатньо виявленої дії, що супроводжує іншу (*підтакувати*, *підспівувати*, *приговорювати*, *припрошувати*); відтінком неінтенсивної дії, виконаної не в повну силу (*підзбирувати*, *підколихувати*, *наспівувати*, *нашіптувати*): *Слухай, як гарно у церкві виспівують* (У.Самчук); *Гнат як міг припрошував, підкладав їй, що видавалось йому смачнішим, годував цукерками, як малу дитину* (У.Самчук); *Борозною ворони скачуть і підзбирають борозняків* (У.Самчук).

На відміну від української мови у німецькій суфікси представлені нерегулярно. Зокрема, до ітеративних відносять дієслова на *-eln*, *-ern*, *-zen*. У більшості випадків вербативи з суфіксом *-eln* є похідними і отримують умлаут в корені слова, що в сукупності створює сему ступеня інтенсивності виконання дії: *bitten* 'просити' → *betteln* 'благати', *haken* 'зачіпнути заком' → *häkeln* 'в'язати спицями', *häufen* 'нагромаджувати' → *häufeln* 'складати в купу', *husten* 'кашляти' → *hüsteln* 'покашлювати', *klingen* 'звеніти, звучати' → *klingeln* 'дзвонити, подзвонювати', *kranken* 'хворіти' → *kränkeln* 'прихворіти', *krausen* 'завивати, рябити (воду)' → *kräuseln* 'завивати, піднімати жмури (на воді)', *lachen* 'сміятися' → *lächeln* 'посміхатися', *prassen* 'крутити' → *prasseln* 'потріскувати', *raten* 'радити' → *rätseln* тощо [2]. Значну кількість вербативів зі значенням ітеративності мають непохідні дієслова із суфіксом *-eln*: *frotzeln* 'кенкувати, глузувати', *fummeln* 'метушитися', *funkeln* 'іскритися', *gammeln* 'вешатися, байдикувати', *hänseln* 'дратувати', *hätscheln* 'балувати', *hoppeln* 'підстрибувати', *katzbuckeln* 'плазувати', *klügeln* 'мудрувати, вимудровувати', *mäkeln* 'присікуватися, вередувати', *nesteln* 'теребити, вертати в руках', *nörgeln* 'присікуватися', *röbeln* 'поводити себе вульгарно, грубо, бешикетувати', *schmunzeln* 'посміхатися', *schnüffeln* 'обнюхувати, шпionити' [2]: *Er bemängelte die Messingknöpfe an Roberts Uniformjacke und ihren englischen Zuschnitt. Bis zum ersten Krach dauerte es nur eine Woche* (H.Kant) 'Він присікувався до латунних гудзиків на куртці Роберта та її англійського покрою. Це тривало тиждень до першої сварки'. *Dabei betrachtete er seine Fingernägel, lächelte aasig, hästelte und schlenderte weiter* (K.Mann) 'При цьому він розглядав свої нігті, огидно посміхався, покашлював та плентався далі'.

Суфікс *-ern* утворює непродуктивну групу дієслів, більшість компонентів якої мають сему багатоактності: *flattern* 'пурхати', *fleddern* 'зграбувати, мародерствувати', *flimmern* 'блимати, мерехтіти', *gackern* 'телготати', *glimmern* 'мерехтіти', *glitzern* 'блимати', *holpern* 'спотикатися', *kalauern* 'недало (безсоромно) жартувати', *klappern* 'стукати, брязкотити', *knattern* 'торохкотити', *knistern* 'потріскувати, шарудити', *knittern* 'м'яти', *lästern* 'лихословити, пліткувати', *meckern* 'скиглити', *plätschern* 'хлюпати', *rattern* 'трікотити', *räuchern* 'копити м'ясо, рибу', *schlabbern* 'хлебтати', *schlendern* 'вешатися', *schlenkern* 'розмахувати руками', *schnattern* 'телготати', *stottern* 'запинатися' [2]: *Er begann wieder zu stottern* (S.Zweig) 'І він знову почав запинатися'.

Іншу групу дієслів з семантикою багатократного виконання дії становлять лексичні одиниці з суфіксом *-zen*: *glänzen* 'сяяти', *grunzen* 'хрюкати', *krächzen* 'хрипіти, каркати', *ritzen* 'вирізати', *schluchzen* 'схлипувати', *schmarotzen* 'паразитувати, жити за рахунок когось', *schmatzen* 'чавкати, чмокати', *schmalzen* 'класкати (пальцями), клоскати (язиком)', *sich (Dat.) schneuzen* 'висякувати', *stelzen* 'ходити на ходулях' [2]: *Sie begriff seine ganze Schuld, sein großes Versagen und die verzweifelt ungenügende Reue und warum er hier liegen mußte und schluchzen* (K.Mann). 'Вона зрозуміла всю його вину, його велику зраду та безнадійно-недостатнє каяття і чому він тут змушений був лежати й схлипувати'.

В українській мові подібну групу становлять вербативи, утворені за допомогою суфіксів *-ота-*, *-іта-*, що мають значення дії, яка поширюється в просторі (*палахкотити*, *блискотати*, *блискотіти*, *миготіти*, *тріпотати*, *тріпотіти*). Замлюєні зорі, ніби заплакані, ледь-ледь *миготіли* (І.Багрянний). Згадані суфікси у складі дієслів із семантикою вигуку та звуконаслідування вказують на міру вияву дії, частоту її повторюваності: *хрумкати* – *хрумкотати* – *хрумкотіти*, *булькати* – *булькотати* – *булькотіти*, *хлюпати* – *хлюпотати* – *хлюпотіти*, *гуркати* – *гуркотати* – *гуркотіти*, *лускати* – *лускотати* – *лускотіти*, *клектати* – *клектотати* – *клектотіти*. *Тріщали дерева, вкриті ожеледицею, - скрипіли, лускотіли, подзвонювали* (І.Багрянний); *Той потік гнав зі степу, розірвавши геть греблю, й клекодав, крутив шматки криги* (І.Багрянний).

У системі українських похідних дієслів із квантитативною семантикою виокремлюють також словотвірний тип вербативів із суфіксами *-а-*, *-ка-*, що, здебільшого, мотивується вигуківими утвореннями та звуконаслідуваннями (*ау* – *аукати*, *ох* – *охати*, *но* – *нокати*, *гей* – *гейкати*); субстантивованими словами (*ми* – *микати*, *ти* – *тикати*, *ме* – *мекати*); звуками (*а* – *акати*, *е* – *екати*, *у* – *укати*, *о* – *окати*). *Струнки осички та берізки*

спинаються догори і там деєь лагідно сюсюкаються, ніби про неї, про покинуту Марію (У.Самчук); – *Ти, голубе, не тай, а кажи!..* (У.Самчук).

Таким чином, словотворчі компоненти творення багатократної дії мають місце у обох досліджуваних мовах. У сучасній німецькій мові виділяється досить незначна кількість афіксальних засобів, деривати яких мають сему неозначеної кількості виконуваних дій. Більшість із них (*auf-, nach-, re-, wieder-*) у німецькій мові та (*при-, під-, пере- ре-, від-*) в українській вказують на повторне виконання дії або повернення до попереднього стану. Деривати, утворені додаванням суфіксальних компонентів (*-eln, -ern, -zen, -a (-я), -ува- (-юва-)*) мають сему, яка вказує на членоване виконання дії з акцентом на її інтенсивності. Лише префіксоїди *herum-, umher-* та редуплікований префікс *попо-* можна трактувати як форманти, що вказують на неозначено-кількісне повторювання дії. Більшість дериватів паралельно зі значенням необмеженої кратності набувають додаткових семантичних відтінків.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адмони В.Г. Теоретическая грамматика немецкого языка: Строй современного немецкого языка. – М.: Просвещение, 1986. – 336 с.
2. Большой немецко-русский словарь. – 8-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 2001. – 1040 с.
3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови. – К.: "Пульсари", 2004. – 400 с.
4. Городенська К.Г. Аспектуальні характеристики дієслів руху, переміщення // Актуальні проблеми граматики: Збірник наук. праць. – Вип. 2. – Кіровоград: КДПУ ім. В.Винниченка, 1997. – С. 116-119.
5. Жигора І.В. Семантико-синтаксична структура речення з ітеративними предикатами: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Кіровоград. держ. пед. ун-ту ім. В.Винниченка. – Кіровоград, 2004. – 211 с.
6. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. – Донецьк: Дон ДУ, 1996. – 437 с.
7. Ковалик І. І. Многократні дієслова в українській мові в порівнянні з іншими слов'янськими мовами: Дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 1949. – 176 с.
8. Русанівський В.М. Префіксальний словотвір // Словотвір сучасної української мови. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 228-284.
9. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970-1980.
10. Шейнина Н. Немецкий глагол. Префиксация. Управление. Многозначность. – М.: Учпедгиз, 1958. – 320 с.
11. Юнг В. Грамматика немецкого языка. – СПб.: Лань, 1996. – 544 с.
12. Duden. Das Bedeutungswörterbuch: In 12 B. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2002. – B. 10. – 1103 S.
13. Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache: In 12 B. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2002. – B. 4. – 1103 S.
14. Erben J. Deutsche Grammatik. Ein Abriss / Johannes Erben. – München: Hueber, 1980. – 267 S.
15. Helbig G., Buscha J. Deutsche Grammatik. – Leipzig: Enzyklopädie Verlag Leipzig, 1986. – 737 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Микола Везубенко – аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси – функціональна граматики.

ІНШОМОВНІ ЕЛЕМЕНТИ В МІКРОТОПОНІМІЇ ПІВДЕННО-СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Олена ЗАІНЧКОВСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються назви іношомовного походження у мікротопонімії південно-східного Поділля, що є свідченням давніх контактів місцевих мешканців із носіями польської, болгарської, молдавської, румунської та тюркських мов.

The article is considering the foreign names in microtoponymy from the southern-western Podillya, which reflexes evidence about the contacts of local inhabitants with the bearers of Polish, Bulgarian, Moldavian, Romanian language and Tyurkski languages.

Власні географічні назви (далі – ВГН) здавна привертали увагу лінгвістів як надійне джерело історії різних народів, їх мови, традицій тощо. Незаперечним залишається твердження про те, що МТ (далі – МТ) проходять складний шлях утворення. Упродовж тривалого історичного часу вони розвивалися у тісній взаємодії з топонімією багатьох племен і народів, при цьому залишаючись в основі своїй слов'янськими. Народи приходили на певну територію, жили там, через певний період часу витіснялися іншими, але жоден із них не зникав безслідно, а залишався жити у далеких нащадків своєю культурою, звичаями та, безперечно, мовою.

Нині практично всі регіональні топонімічні дослідження ґрунтуються на виявленні у кожній мікросистемі ВГН, крім елементів основної мови, вкраплень іншомовного походження [1; 2; 3; 4; 6; 7; 9; 10; 11].

Цікавими та перспективними з цього погляду видаються студії над назвами іншомовного походження у мікротопонімії південно-східного Поділля, котрі ще не були предметом спеціального лінгвістичного вивчення.

З огляду на вищесказане, метою даної розвідки є аналіз ВГН такого типу у мікротопонімії зазначеного ареалу, що полягає у виокремленні найменувань болгарського, польського, тюркського, російського, молдавського та румунського походження.

Матеріалом дослідження стали мікротопоніми, зібрані експедиційним методом на території Гайворонського, Голованівського, Ульяновського та Вільшанського районів Кіровоградської області, які традиційно відносять до складу українського Поділля, зокрема його південно-східної частини.

На думку Л. Масенко, населення краю в минулому було строкате в етнічному плані [12: 3]. Незважаючи на несприятливі політичні, соціальні й націотворчі умови, українська людність на території південно-східного Поділля постійно протягом століть чисельно переважала [13: 8]. Наприкінці XIX століття в цьому регіоні спостерігається тенденція до помітного збільшення кількості росіян, що дослідники пов'язують із розвитком економічних відносин, наявністю значного обсягу вільних земель, що потребувало великої кількості робочих рук, а також із поширенням в Україні тих галузей господарства, які вже мали певні традиції в Росії [13: 41]. Так, наприклад, серед робітників, які будували цукровий завод в Ульяновському районі, найбільше було росіян, вихідців із Курської та Білгородської губерній [15: 62]. Цей факт не міг не вплинути на формування мікротопонімікону досліджуваного ареалу, що виявляється переважно на фонетичному рівні і насамперед полягає у наближенні місцевої вимови деяких ВГН до російської. До прикладу, ст. **Больнічний** Голованівськ Глн, к. с. **Больніця** Побузьке Глн ч. л. **Кізіл** ст. Голованівськ Глн, клд. **Кладбіще** Мощене Гйв, грб. **Могіла** Вільшанка Влш, остр. **Острів** Луполове, Сабатинівка Улн, остр. **Острів любові** Червоне Гйв, ст. **Пітомнік** Великі Трояни Улн, підз. х. **Пищера** Олександрівка Глн, Грушка Улн, непр. з. **Отстойники** Ульяновка Улн, г. **Возвишеніє** Красногірка Глн, непр. з. **Дебрі** Великі Трояни Улн, грб. **Могіла** Вільшанка Влш, ст. **Пожарний** Голованівськ Глн, стр. **Поток** Голованівськ Глн, дж. **Ручай** Ємилівка Глн, стр. **Ручей** Могильне Гйв, стр. **Ручайок** Кам'яна Криниця Улн, ск. **Стенка** Перегонівка Глн, блк. **Щотка** Добрянка Влш та ін. Ю. Карпенко це явище пояснює близькою спорідненістю російською та українською мов, що йдуть від одного давнього кореня [7: 215].

Наступною за кількістю етнічною групою на території південно-східного Поділля є польська. Величезні масиви регіону належали магнатам Потоцьким. Значна частина східноподільського краю на той час була ще не заселена, тому власники цих земель, вражені чудовим кліматом та родючими ґрунтами, запрошували всіх бажаючих оселитися там. З-поміж тих, хто відгукнувся на цю пропозицію, були вихідці з Польщі. На нашу думку, безперечним фактом розселення поляків у регіоні, крім історичних даних, є наявність відмакротопонімічних та відетнонімічних ВГН, зокрема к. с. **Ляхві** Берестяги Гйв, клд. **Польське** Голованівськ Глн, Салькове Гйв, к. с. **Ляхівка** Великі Трояни Улн, к. с. **Маленька Варшівка** Кошаро-Олександрівка Улн та ін.

Про причетність польськомовного населення до формування мікротопонімії досліджуваного ареалу свідчать наступні ВГН: ск. **Брояки** Гайворон Гйв, м. куп. **Брояки** Гайворон Гйв, пор. *бруяки* «місце добування каменю», «пороги на річці», [СНГТК: 30], пор. п. *bruić* – «мочитися на місці» [ЕСУМ, I: 271], ск. **Голя** Маринопіль Глн, пор. *голя* «гола вершина гори» [СНГТК: 59], «гола верховина», пор. п. *goły* [ЕСУМ, I: 548], ск. **Горгоші** Добре Влш, псв. **На Гургішах** Великі Трояни Улн, пор. *горгоші* «вершина продовгуватого підвищення» [СНГТК: 62], «у виразі «носити когось-небудь на спині, плечах», від корку – плечі, шия, спина», пор. п. *kark* – «задня частина ший» [ЕСУМ, III: 26], грб. **Грунь** Шамраєве Улн, Перегонівка Глн, пор. *грунь* «діал. вершина, горб» [СУМ, II: 182], «горб, підвищення» [СНГТК: 65], «вершина, хребет гори», пор. п. *grui* «гора, вершина гори; стрімкий схил; поле; гірська поляна» [ЕСУМ, I: 606], крг. **Курган** Голованівськ, Вербова Глн Гайворон, Таужне

Гйв, гр. крг. *Кургані* Капітанка, Красногірка Глн, Салькове, Хашувате Гйв, Добрянка, Йосипівка Влш, пор. *курган* «насип над стародавньою могилою» [СУМ, IV: 406], «насипаний горб, штучне підвищення; горб, що поріс лісом» [СНГТК: 106 – 107], «насипаний горб, штучне підвищення; гора без рослинності» [СНГТВ: 52], «давня могила, штучний горб» [Мурз.: 125], «горби», пор. п. *kurgan* пов'язане з тюрк. *kur* – «спорудити, укріпити, зміцнити» [ЕСУМ, III: 152], бл. *Бабло* Добрянка Влш, пор. *бало* «болото, трясовина» [СНГТК: 14], «болото, трясовина», від п. *bablać* – «полоскати, мочити», *bablać (beblać)* «бабрати», *Beblo (Vyblo)* (назва озера) [ЕСУМ, I: 106], ст. *Баденя* Добрянка Влш, пор. *баденя* «калюжа; яма з водою на дорозі» [СНГТК: 15], «яма на дні річки; калюжа на дорозі», пор. п. *badunia* «калюжа на дорозі» [ЕСУМ, I: 112], кпн. *Баюра* Добрянка Влш, пор. *баюра* «велика, глибока калюжа; яма, вибій» [СУМ, I: 116], «глибока яма; заглиблення на місці водойми; велика яма, наповнена водою; яма на піску; вибоїна, яма на дорозі; велика калюжа на дорозі, наповнена водою після дощу; прибережжя при розливі» [СНГТК: 20], «велика заглибина на дорозі, заповнена водою; заглибина на дорозі, вибита транспортом; затока; яма, заповнена водою після дощу; низина, залита водою; стояча водойма» [СНГТВ: 8], «велика калюжа; вибоїна на дорозі; ямка в долівці», пор. п. *bajoro, bajura, bajor* «калюжа, баюра» [ЕСУМ, I: 154], кпн. *Бовтанка* Кам'яний Брід Улн, пор. *бовтанка* «рідкий розчин чого-небудь» [СУМ, I: 207], «болото з водою; яма на болоті» [СНГТК: 25 – 26], «розбовтане пійло», пор. п. *beltać* «бовтати; белькотати» [ЕСУМ, I: 219], бл. *Кал* Вільшанка Влш, пор. *кал* «розм. бруд, болото, грязь» [СУМ, IV: 73], «болото» [СНГТВ: 87], «болото, грязь; мул на дні річки; земля, розм'якшена водою» [СНГТВ: 42], «бруд, болото, трясовина», пор. п. *kał*, болг. *кал* «рідке болото, бруд; осад, гуща» [ЕСУМ, II: 345], гл. *Ковб'яна* Великі Трояни, Йосипівка Улн, крн. *Ковб'яна* Могильне Гйв, пор. *ковб'яна* «глибока вибоїна, звичайно на дорозі, переважно з водою, болотом; глибоке місце, яма в річці, озері тощо» [СУМ, IV: 202], «вир у річці; яма з водою» [СНГТК: 94], «яма у водоймі; природна стояча водойма; викопане водоймище» [СНГТВ: 44 – 45], «улоговина або глибока яма, наповнена водою; яма в річці; стрімка западина у воді; калюжа», пор. п. *kolban* «грузьке озеро, став, калюжа, глибоке місце в річці, болото» [ЕСУМ, II: 480], псв. *Блоня* Березова Балка, Плоско-Забузьке, Добрянка Влш, пор. *блоня* «частина поля», запоз. з польської мови, пор. п. *blonia, blonie, bloń* [ЕСУМ, I: 211] «пасовище» [СНГТК: 25].

Значну роль у заселенні краю відіграли вихідці із Молдови. Із XIV століття, рятуючись від турецько-татарської навали, молдавські селяни переселяються на південно-східне Поділля. Майже до XVIII ст. вони стихійно приходили на цю територію, на схід від Бугу, в південні частини Брацлавського та Київського воєводств [13: 47]. Факти їхнього перебування наприкінці XVIII – на початку XIX століття відмічено в селах Данилові Балці, Сабатинівці, Кам'яному Броді, Лозуватій, Луполовому Ульяновського району та ін. [15: 63]. Через значні відмінності у мові, культурі, звичаях, способах ведення господарства молдавани часто не могли порозумітися з українцями – народом, що споконвічно проживав на даній території. Через це вони вибирали собі інші землі, засновували там свої поселення. Так, наприклад, на лівому березі річки Синиці виникло молдавське село Молдованка (нині с. Синицівка Ульяновського району). Найбільше молдаван на початку XX ст. мешкало у с. Лозувате Ульяновського району, де українці на той час становили лише третину від загальної кількості всього населення [15: 63]. На 1901 рік в Ульяновському районі проживало 9,3 % молдаван (приблизно 3090 чоловік) [15: 63]. Завдяки своїй ізольованості молдавани масово зберегли свою національну ідентичність насамперед у мові, топонімії, а також традиціях, костюмах, забобонах, віруваннях. Нині зустрічаємо найменування, що, на нашу думку, виникли під прямим впливом молдаван, як от: яр *Ріна* Завалля Гйв, яр *Ріне* Молдовка Глн, пор. *ріна* і *ріне* «високий урвистий берег; урвиста скеля; вибоїна, вимоїна; балка, рівчак» [Мар. НР: 72], «яр» [СНГТК: 170], «яр» [Мурз.: 193], «яр» [Тол.: 100], «вибоїна; високий стрімкий берег, урвище», запоз. з молд. *рытэ* «обрив, яр» [ЕСУМ, V: 79], оз. *Ляки* Клинове Глн, пор. *Ляки* «озеро» [СНГТК: 108], пор. *лак* «озеро» [Мурз.: 135], «озеро в плавнях», запоз. з молд. *лак* «озеро, став» [ЕСУМ, III: 186].

На нашу думку, через посередництво молдавської мови у мікротопонімії аналізованого краю з'явилися найменування румунського походження, як от: ск. *Горган* Добре Влш, грб.

Горґан Добрянка Влш, пор. *gorǵán* «підвищення, горб» [СНГТК: 62], «гірська верхovina», запозичення з румун. м., пор. румун. *gorgán* «могила, курган» [ЕСУМ, I: 536], кпн. **Гро́ана** Вільшанка Влш, яр **Гро́ана** Добре Влш, пор. *groána* «яма» [СНГТК: 64], пор. болг. *gróna* «яма для гасіння вапна», *grána* «нерівність, вибоїна», п. *grapa* «балка, гора, скелястий хребет, круча», рум. *groárá* «яма» [ЕСУМ, I: 601], в. **Ті́рло** Добрянка Влш, в. **Тирлові́сько** Вільхове Улн, пор. *tírlo* «місце для відпочинку худоби; найчастіше біля водопою; пасовище», запоз з румун. м. *tírlă* «загін для овець» або тюркське *tyrlau* [ЕСУМ, IV: 572 – 573] «пасовище; місце для відпочинку худоби біля водопою; вибите, витолочене ким-небудь місце» [СНГТК: 192].

У зв'язку з історичними подіями та міграційними процесами, що відбувалися на Україні у XVIII столітті, на територію південно-східного Поділля, зокрема у села Вільшанського району переселяються болгари. Час їхньої появи на Україні датується 1768 – 1774 рр. Під час російсько-турецької війни близько 400 болгарських родин з с. Алфатар, Добруджі та ін. переселилися в Дмитрівку, Аджамку, Диківку Кіровоградської області, а наступного року місцем постійного проживання поселенці обрали Вільшанку [5: 160]. Вони засновували тут власні поселення, зберігаючи свої національні традиції, звичаї, одяг та, безперечно, мову. Поступово до початку XX ст. жителі з болгарським етнічним корінням майже злилися з українцями.

У наші дні населення Вільшанського району за національним складом розподіляється таким чином: 83 % українці, 9, 7% болгари та ін. [8: 105], 80 % болгар від їх загальної чисельності в області проживає у даному районі [8: 106]. До сьогодні в болгарських селах Вільшанського району (Вільшанка, Добре, Станкувате та ін.) спостерігається існування ВГН, що є свідками проживання там вихідців із Болгарії, пор. крн. **Коста́дін** Вільшанка, к. с. **Діцула** Добре Влш, п. **Недєльчу** Добре Влш, ск. **Болга́рські** Вільшанка Влш та ін.

За нашими припущеннями, такі МТ як ск. **Горгу́я** Добре Влш, пор. *gorǵuǵa* «вершина підвищення, горба» [СНГТК: 62], ск. **Гуля́ма** Вільшанка Влш, пор. *guľama* «горб на відкритому місці» [СНГТК: 65], г. **Купі́ца** Добрянкa Влш, пор. *kuńica* «гора, підвищення» [СНГТК: 106], дл. **Дулі́не** Вільшанка Влш, *duľiné* «долина, широка низина» [СНГТК: 73], блк. **Паді́не** Вільшанка Влш, пор. *paďiné* «низина» [СНГТК: 139], кпн. **Гро́ніца** Добрянкa Влш, пор. *gronica* «невелика яма» [СНГТК: 64]), ст. **Мілі́не** Вільшанка Влш, пор. *míľiné* «мілина» [СНГТК: 120], л. **Гє́ста** Вільшанка Влш, непр. з. **Гє́ста** Калмазове Влш, пор. *ǵesta* «густий ліс; зарості лісу» [СНГТК: 55 – 56], л. **Гурé** Вільшанка Влш, пор. *ǵuré* «ліс; лісосмуга; зарослі лісу» [СНГТК: 66], л. **Дє́рта** Калмазове Влш, пор. *ďerta* «старий ліс» [СНГТК: 68] теж є болгаризмами. Проте поки що на користь цього твердження свідчить тільки територія їхнього поширення, оскільки ці назви зафіксовані лише у селах Вільшанського району, які були засновані безпосередньо болгарами.

Як видно, на території аналізованого ареалу спостерігається явище лексичної і морфологічної контамінації, коли основа українська, а дериват іншомовний, наприклад, дл. **Дулі́не**, блк. **Паді́не**, ст. **Мілі́не** Вільшанка Влш.

З неслов'янських народів, які досить тривало (особливо з XII до XVI ст.) перебували на території південно-східного Поділля, були численні тюркські племена, внаслідок чого в цьому регіоні спостерігається існування в місцевій мікротопонімії певної кількості назв мікрооб'єктів із основами тюркського походження. На думку В. Лучика, останні в окремі історичні періоди, коли татари та турки здебільшого з півдня проникали вглиб українських земель, залишаючи на них свої географічні назви, не поступалися активності використання слов'янським [11: 23 – 24]. До мікротопонімів тюркського походження, поширених на досліджуваній території українського Поділля, відносимо такі: яр **Байра́к** Червоне Гйв, Добрянкa Влш, л. **Байра́к** Луполове Улн, л. **Байрачо́к** Сабатинівка Улн, пор. *bayrak* «ліс у яру, в долині або яр, порослий лісом, чагарниками» [СУМ, I: 91], «яр; яр, порослий лісом; відріг яру; лісок у яру; низина, що поросла деревами; рідкий ліс; невеликий ліс» [СНГТК: 15 – 16], «балка» [Мурз.: 33], «яр, порослий лісом» [Тол.: 101], «горбиста місцевість, завалена стовбурами дерев, пеньками; яр, схили якого поросли лісом та чагарниками; рів» [СНГТВ: 7], «лісок у яру; лісова долина», пор. рос. *буерак* – «сухий яр, водомий, водорий», запоз. з турецьк. м. – від тур. *bayır* «горб, зарослий деревами, схил гори» [ЕСУМ, I: 117 – 118], яр **Бар'я́к** Голованівськ Глн, л. **Бар'ячо́к** Великі Трояни Улн, пор. *bar'yak* «яр» [СНГТК: 19], к.

с. *Казанок* Грушка Улн, ч. с. *Казанівка* Великі Трояни Улн, ск. *Казан* Вільшанка Влш, пор. *казан* «металева переважно округлої форми посудина (звичайно з відкритою верхньою частиною) для варіння їжі, кип'ятіння води тощо» [СУМ, IV: 309], «заглиблення круглої форми» [Мар. НР: 70], «мілина на повороті річки, де під час розливу б'є сильний струмінь» [Мурз.: 112], «п. *kazan*, запозич. з тюрк. мов; тур. *kāzuan [ЕСУМ, II: 340], кпн. *Кабіця* Добрянк Влш, пор. *кабіця* «відкрита літня кухня (піч) у дворі або в садку» [СУМ, IV: 64], «вогнище в землі для приготування їжі; кругла яма, де знаходиться гончарна піч; відкрита літня кухня», запоз. з турецьк. м. [ЕСУМ, II: 332] «яма на дорозі; яма, наповнена водою» [СНГТВ: 86 – 87].

Про ймовірну мовну й етнічну стабільність слов'янського населення на території південно-східного Поділля свідчить переважно слов'янська за походженням апелювативна лексика у складі місцевої мікротопонімії. Засвідчені ВГН, утворені від апелювативів тих мов, що контактували з українською на цій території, насамперед польською (грб. *Грунь* Шамраєве Улн, Перегонівка Глн, ск. *Горгоші* добре Влш, бл. *Бабло* Добрянк Влш, ст. *Бадёня* Добрянк Влш, кпн. *Баюра* Добрянк Влш, псв. *Блёня* Березова Балка, Плоско-Забузьке, Добрянк Влш) та болгарською (ск. *Горгуя* Добре Влш, ск. *Гуляма* Вільшанка Влш, г. *Купіца* Добрянк Влш, псв. *На брязі* Вільшанка Влш).

Зустрічаються МТ неслов'янського походження, насамперед це елементи молдавської (оз. *Ліки* Клинове Глн, яр *Ріна* Завалля Гйв, яр *Ріне* Молдовка Глн, ск. *Горган* Добре Влш, грб. *Горган* Добрянк Влш) та румунської (*Тірло* Добрянк Влш, в. *Тирловісько* Вільхове Улн), а також тюркських (яр *Байрак* Червоне Гйв, Добрянк Влш, л. *Байрак* Луполове Улн, л. *Байрачок* Сабатинівка Улн, к. с. *Казанок* Грушка Улн, ч. с. *Казанівка* Великі Трояни Улн, ск. *Казан* Вільшанка Влш, кпн. *Кабіця* Добрянк Влш) мов.

Отже, мікротопонімія південно-східного Поділля зберігає немало назв іншомовного походження, що є наслідком минулих взаємовпливів української мови з польською, болгарською, молдавською, румунською та тюркськими мовами, носії яких упродовж багатьох століть контактували з подільською людністю.

Як свідчать спостереження, більшість таких іномовних лексичних вкраплень на сучасному етапі розвитку місцевого мовлення функціонують лише як МТ.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ НАЗВ

ДЖЕРЕЛ

- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. / Гол. ред. О. С. Мельничук. – К.: 1982 – 1989. – Т.1 – 7
 Мар. МСУГА – Марусенко Т. А. Матеріали к словарю українских географических апелювативов (названия рельефов) // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика). – М.: Наука, 1968. – С.206 – 255
 Мар. НР – Марусенко Т. О. Назви рельєфу в українській мові (деякі назви западин) // Дослідження з мовознавства. – К.: Наук. думка, 1963. – С.62 – 78
 Мар. НРів – Марусенко Т. О. Назви рівнин в українській мові // Дослідження з мовознавства. – К.: Наук. думка, 1962. – С.29 – 48
 Мурз. – Мурзаев Э. М., Мурзаева В. Э. Словарь местных географических терминов. – М., 1959. – 303с.
 СНГТВ – Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині. – Луцьк, 1997. – 103с.
 СНГТК – Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. – Київ – Кіровоград, 1999. – 221с.
 СУМ – Словник української мови: В 11-ти т. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. I – XI.
 Тол. – Толстой Н. И. Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды. – М.: Наука, 1969. – 262с.

РАЙОНІВ

Влш – Вільшанський, Гйв – Гайворонський, Глн – Голованівський, Улн – Ульяновський

ГЕОГРАФІЧНИХ ТЕРМІНІВ

бл. – болото, блк. – балка, vzd. – виїзд із села, г. – гора, грб. – горб, дж. – джерело, дл. – долина, дор. – дорога, клд. – кладовище, крн. – криниця, крч. – круча, к. с. – куток села, л. – ліс, м. – міст, мгл. – могила, оз. – озеро, остр. – острів, п. – поле, псв. – пасовище, прп. – переправа, с. – сад, ск. – скеля, ст. – став, стр. – струмок.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття. – Львів:Світ, 1990. – 144с.
2. Желєзняк І. М. Ономастика України та етногенез східних слов'ян. – К., 1998. – 226с.
3. Желєзняк І. М. Рось і етнолінгвістичні Середньонадніпряньського Правобережжя. – К.: Наук. думка, 1987. – 204с.
4. Желєзняк І. М. З тюркської гідронімії Києва // Мовознавство. – 1985. – №3. – С.37 – 40
5. Історія міст і сіл Укр. РСР: Кіровоградська область. – К.: УРЕ, 1972. – 816с.
6. Карпенко О. П. Назви річок Нижньої правобережної Надніпрянщини / АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К., 1989. – 192с.

7. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини. – К.: Наук. думка, 1973. – 238с.
8. Кузик Б., Білошапка В. Кіровоградщина: історія та сучасність центру України. – Том 1 – 2. – Дніпропетровськ: Арт – прес. – 2005. – 495с.
9. Лобода В. В. Іншомовні елементи топонімії Інгулецько-Тилігульського басейну // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К.: Наук. думка, 1975. – Вип. 13. – С 28 – 33
10. Лучик В.В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. – Кіровоград, 1996. – 235с.
11. Лучик В.В. Іншомовні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. – Кіровоград: РВГ ІІ КДПУ ім. В.Винниченка, 1999. – 104с.
12. Масенко Л.Т. Гідронімія Східного Поділля. – К.: Наукова думка, 1979. – 100с.
13. Поділля. Історико-етнографічне дослідження. – К., 1994. – 499с.
14. Поляруш Т. І. Лексична інтерференція в різних топонімічних класах // Питання мовознавства. – Кіровоград, 1997. – С. 164 – 169
15. Ульяновський район: сторінками історії та сьогодення (матеріали науково-красознавчої конференції) / Упоряд. С. В. Головки – Кіровоград: Центрально-Укр. Видавництво, 2007. – 90с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Заїнчовська – аспірантка кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми семантики та словотвору мікротопонімів.

МОРФОНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДСУБСТАНТИВНИХ ПРИКМЕТНИКІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ ІЗ СУФІКСОМ -СЬК- В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Галина ЗЮЗЬКІНА (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються морфологічні особливості словотвірних морфем, дається характеристика морфологічних явищ, зафіксованих при словотворенні відсубстантивних прикметників іншомовного походження, утворених за допомогою суфікса -ськ- та його похідних.

The article deals with the process of word-forming of borrowed adjectives derived from nouns. The morphological features of word-formative morphemes are described. The analysis of morphological phenomena is given.

Найважливішими і характернішими рисами будь-якої мови і її словникового складу є рухливість, мінливість, прагнення до вдосконалення і розвитку. Будь-яка мова більшою чи меншою мірою поповнюється новими словами (розвиває свій словниковий склад) за рахунок власних ресурсів, а також за рахунок запозичень.

Процес запозичення іншомовної лексики властивий будь-якій мові в усі періоди її розвитку, тому що мови не існують у повній ізоляції. Вивчення мовного запозичення має досить велику традицію і в зарубіжному, і у вітчизняному мовознавстві, тому що неможливо знайти яку-небудь мову, котра б не поповнювала свій лексичний склад за рахунок іншомовних слів. Твердження І.О. Бодуена де Куртене в праці «Про змішаний характер всіх мов» про те, що «... не має і не може бути ні одного чистого, не змішаного мовного цілого. Змішування є початком усякого життя...», неможливо спростувати [1: 362].

У мовознавстві проблема збагачення мови численними іншомовними словами розглядається у багатьох дослідженнях, присвячених змінам в її лексичному складі. Серед них слід зазначити роботи О. Потебні, І. Огієнка, С. Семчинського, Ю. Жлуктенка, О. Муромцевої, Б. Ажнюка, О. Ахманової, Ю. Сорокіна, Л. Крисіна, У. Вайнрайха та ін.

Значущість процесу запозичення іншомовної лексики до української мови привернула велику увагу до нього з боку багатьох дослідників в останньому десятиріччі ХХ ст. Зокрема, освоєння іншомовних запозичень у наукових терміносистемах досліджують О. Медведєва, О. Лисенко, Г. Сергєєва; питання словотвірного освоєння запозичень є об'єктом уваги Л. Кислюк, І. Каминіна, Г. Віняр, С. Рижикової, Л. Чурсіної; Д. Мазурик, О. Стишова і О. Тодор розглядають запозичення слів як ефективний сучасний спосіб збагачування лексичного складу мови; лексико-семантичну рецепцію іншомовних слів в українській мові аналізують В. Симонок, Л. Архипенко.

З інших мов, за словами Я. Грота, «ми запозичуємо, за деякими винятками, тільки три частини мови: іменники, прикметники (з похідними прислівниками) та дієслова» [2: 349].

Кожна із запозичених частин мови виступає об'єктом вивчення різних наукових праць та досліджень. Найбільш повно та багатоаспектно мовознавці розглядають запозичення іменників. Це обумовлено важливою функцією цієї частини мови – назвою нових понять.

Прикметники є найбільш маловивченими в науковій літературі, хоча саме вони більш яскраво, порівняно з іншими частинами мови, ілюструють процес словотвірної та морфонологічної адаптації іншомовної лексики в українській мові.

Багато таких запозичень під впливом системи, до якої вони ввійшли, піддаються значним фонетичним, граматичним і навіть семантичним змінам, пристосовуючись, відповідно, до фонетичних, граматичних та семантичних законів даної системи. Саме словотворення в українській мові відповідає необхідності засвоєння засобами даної мови великої кількості запозичень.

Л. Крисін зазначає, що «з точки зору граматики, запозичені форми підкоряються системі мови, що запозичує, як у відношенні синтаксису, так і у відношенні словозмінних форм, а також найбільш продуктивних конструкцій словоскладання і словотворення» [3: 10]. Словотворення повністю і безпосередньо залежить від існуючої системи мови та зумовлене нею. Це виявляється в тому, що нові слова утворюються на базі іншомовних основ за допомогою вже існуючих у мові словотворчих засобів.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку українського мовознавства у вивченні словотвірної адаптації запозичень до системи української мови на перше місце висувається не стільки виявлення кількості новотворів, скільки подальше та більш системне їх освоєння на словотвірному рівні, аналіз морфонологічних явищ, що супроводжують процес деривації, оскільки саме без них не можна повністю осмислити процес словотворення.

Морфонологічні явища та закономірності словотворення розглядалися в працях Г. Улашина, Р. Аванесова, С. Бернштейна, Я. Босака, С. Бромлей, Т. Булигіної, Д. Ворта, В. Дресслера, О. Земської, Н. Ільїної, В. Лопатіна, В. Касевича, К. Ковалик, О. Кубрякової, Р. Ляковського, Ю. Панкраца, М. Панова, Т. Попової, Е. Станкевича, С. Толстої, М. Трубецького, І. Улуканова, В. Чурганової та ін.

В україністиці проблеми морфонології протягом тривалого часу порушувалися лише у зв'язку з вивченням явищ словозміни та формо- і словотворення в працях Л. Гумецької, В. Горпинича, К. Городенської, Т. Грязнухіної, І. Ковалика, Н. Клименко, Л. Полюги, Л. Родніної, З. Сікорської, М. Федурко та ін. У зв'язку з цим виникла необхідність системного дослідження особливостей словотворення похідних прикметників іншомовного походження в сучасній українській мові.

Метою статті є дослідження морфонологічних закономірностей відсубстантивного словотворення прикметників з іншомовними основами, утворених за допомогою суфікса **-ськ-** та його похідних. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань: 1) проаналізувати морфонологічні ознаки словотвірних морфем; 2) з'ясувати морфонологічні зміни і встановити морфонологічні явища при словотворенні відсубстантивних прикметників зазначеного типу; 3) описати морфонологічну структуру похідних ад'єктивів, виявивши морфонологічні моделі дериватів.

Аналіз словотвірної морфонології похідних прикметників з іншомовними основами передбачає виявлення та опис загальних морфонологічних особливостей дериваційних процесів словотворення відсубстантивних ад'єктивів (1296), утворених за допомогою суфікса **-ськ-** та його похідних. Морфонологічні особливості поєднання зазначених формантів належать до визначальних моментів у процесі словотворення прикметників іншомовного походження.

Л.В. Чурсіна зазначає, що прикметники іншомовного походження характеризуються тим, що запозичується не слово в цілому, а вичленована його основа, до якої додаються суфікси та закінчення мови-реципієнта, тобто запозичена лексема оформлюється засобами мови, що запозичує [6: 22].

У сучасній українській мові одним з найпродуктивніших та найактивніших засобів формування ад'єктивних похідних від субстантивних основ іншомовного походження виступає суфікс **-ськ-**, який «у зв'язку з морфонологічними умовами може набувати вигляду **-цьк-**, **-зьк-**, а також поширюватися морфемами **-ів**, **-ин-**, **-ан-**, **-ен-**» [4: 164]. Він утворює відносні прикметники від іменникових основ, зокрема іншомовного походження, із значенням «властивий (або належний) тому, що позначене основою твірною іменника» [5: 204]. Зазначений словотвірний тип є одним з найпродуктивніших;

мотиваторами виступають загальні назви зі значенням особи та неживого предмета, етнічні назви, а також власні назви та прізвища. Також за допомогою суфікса **-ськ-** (**-цьк-**, **-зьк-**) утворюються відносні прикметники від географічних назв.

Розглядаючи відтопонімні похідні нарівні з іншими, можна зазначити, що морфологічні моделі, які використовуються в обох випадках, та правила їхнього розподілу принципово не відрізняються. Проте, треба зазначити, що похідні від невідмінюваних топонімів утворюють досить нестабільну систему, що відрізняється значною кількістю конкуруючих словотвірних моделей.

Особливі труднощі створює не сама наявність конкуруючих моделей при творенні похідних від невідмінюваних топонімів, а відносна потенційність таких утворень взагалі (тобто спеціально створених за деяким словотворчим зразком). У зв'язку із цим у даній роботі такі потенційні форми, майже не враховувалися.

При словотворенні ад'єктивних похідних від основ іншомовного походження за допомогою суфікса **-ськ-** (514; 40 %) виявлено п'ять типів морфологічних явищ (окремо або в комплексі), залежно від того, як змінюється фонемна структура морфем або основ: 1) чергування фонем (213; 41 %); 2) усичення фонем (250; 49 %); 3) нарощення фонем (212; 41 %); 4) інтерференція фонем (98; 19 %); 5) модифікація наголосу (195; 15 %).

У прикметниках іншомовного походження даного типу відсутні наступні фінали мотивуючих основ: 1) фіналі **-i/j/-, -j/-**: основ мотивуючих іменників на **-ij** перед морфами **-ськ-**, **-анськ-**: *Саксонія – саксонський, Румунія – румунський, обсерваторія – обсерваторський, Фламандія – фламандський, філософія – філософський, міся – месіанський, патриції – патриціанський, Севілья – севільський*; 2) кінцеві голосні **-o, -i, -u** невідмінюваних іменників: *есперанто – есперантський, Монако – монакський, Батумі – батумський, Баку – бакинський, Токіо – токійський*; 3) суфікси для творення назв осіб чоловічого роду на **-ець** та **-ин** перед морфом **-ськ-**: *домініканець – домініканський, іберієць – іберійський, картезіанець – картезіанський, лютеранин – лютеранський, мусульманин – мусульманський*; 4) суфікси абстрактного значення **-изм/-ізм** та **-ств-** перед морфом **-ськ-**: *роялізм – роялістський, садизм – садистський, сепаратизм – сепаратистський, талмудизм – талмудистський, лесбійянство – лесбійанський, гегельянство – гегельянський*.

Зафіксовано такі види нарощення фонемних сполук при творенні відсубстантивних прикметників іншомовного походження за допомогою суфікса **-ськ-**: 1) нарощення фонемних сполук **/ій/, /ей/, /ин/, /ан/, /ів/, /ан/**: *Руанда – руандійський, сатана – сатанинський, Спарта – спартанський, трест – трестівський, Юпітер – юпітеріанський, Європа – європейський*; 2) нарощення окремих фонем **/н/, /j/** (мотиваторами виступають, головним чином, невідмінювані топоніми): *Самоа – самоанський, Сомалі – сомалійський, Токіо – токійський*; 3) нарощення **/-ист/-іст/** при творенні дериватів від абстрактних іменників чоловічого роду на **-изм/-ізм**, що усикаються: *символізм – символістський, суб'єктивізм – суб'єктивістський, тероризм – терористський, утраквізм – утраквістський*.

Усі нарощені варіанти суфікса **-ськ-**, зафіксовані при словотворенні відсубстантивних прикметників іншомовного походження, розглядаємо як похідні, сформовані на його основі, суфікси, що є морфами однієї морфемі.

Якщо фінально основи мотивуючого іменника виступає фонемна сполука **/c'k/, /ck/** або **/ц'к/,** то при творенні прикметників іншомовного походження за допомогою суфікса **-ськ-** відбувається інтерференція (накладання) зазначених сполук із дериваційним формантом. Проте, зафіксовано тільки два випадки чистого накладання: 1) **/c/ + /c'k/ = /c'k/**: *тайбокс – тайбокський, тунгус – тунгусський, Туніс – туніський, індус – індусський*; 2) **/ck/ + /c'k/ = /c'k/**: *етруск – етрусський, атабаски – атабаський*.

Саме інтерференція в комплексі з таким морфологічним явищем як чергування зумовлює появу варіантів **-цьк-, -зьк-**, «що закріпилися в українській мові як наслідок орфографічного відображення морфологічних процесів» [4: 163]:

1) **/г/ + /c'k/ = /з'к/**: *архіпелаг – архіпелазський, Страсбург – страсбурзький, Чикаго – чиказький*; 2) **/ж/ + /c'k/ = /з'к/**: *Париж – паризький*; 3) **/з/ + /c'k/ = /з'к/**: *абхаз – абхазький, ірокез – ірокезький, француз – французький*; 4) **/х/ + /c'k/ = /c'k/**: *чех – чеський*; 5) **/ш/ + /c'k/ = /c'k/**: *інгуш – інгуський, Кандалакша – кандалакський, Бангладеш – бангладеський*;

- 6) /к/ + /с'к/ = /ц'к/: грек – **грецький**, схимник – **схимницький**, таджик – **таджицький**;
 7) /ч/ + /с'к/ = /ц'к/: трюкач – **трюкацький**, циркач – **циркацький**, чайвник – **чайницький**;
 8) /ц/ + /с'к/ = /ц'к/: Суец – **суецький**, енець – **енецький**.

Зазначений тип морфонологічних модифікацій є досить регулярним, однак є і винятки: *інки* – **інкський**, *казах* – **казахський**, *ацтек* – **ацтекський**, *сикх* – **сикхський**, *герцог* – **герцогський**, *синдхи* – **синдхський**. Відсутність трансформацій в подібних прикметниках від основ іншомовного походження мовознавці пояснюють необхідністю не затуманити семантичного зв'язку з мотивуючим іменником [4: 164-165].

Окремо слід охарактеризувати й інші морфонологічні чергування, що відбуваються при словотворенні дериватів даного типу, зокрема такі альтернативи: 1) палаталізація деяких фінальних приголосних мотивуючої основи: {л//л'}: *Сенегал* – **сенегальський**, *сингал* – **сингальський**, *таміл* – **тамільський**, *трибунал* – **трибунальський**; {д//д'}: *Руанда* – **руандійський**, *лорд* – **лордівський**; {р//р'}: *Силур* – **силурійський**, *умбри* – **умбрійський**; {т//т'}: *трест* – **трестівський**, *фат* – **фатівський**; {н//н'}: *фавн* – **фавнівський**, *дракон* – **драконівський**, *ку-клукс-клан* – **ку-клукс-кланівський**; {с//с'}: *цейс* – **цейсівський**, *ловелас* – **ловеласівський**, *люкс* – **люксівський**; {з//з'}: *ксьондз* – **ксьондзівський**, *ленд-ліз* – **ленд-лізівський**; 2) депалаталізація окремих приголосних фонем після усичення фіналі мотивуючої основи: {р//р}: *санаторій* – **санаторський**, *імперія* – **імперський**; {н//н}: *Саксонія* – **саксонський**, *елевсинії* – **елевсинський**, *Естонія* – **естонський**; {б//б}: *Сербія* – **сербський**; {д//д}: *Фінляндія* – **фінляндський**, *Фламандія* – **фламандський**, *Ірландія* – **ірландський**; 3) чергування голосних фонем в середині мотивуючої основи: {Ø//e}: *магістр* – **магістерський**, *вахмістр* – **вахмістерський**, *міністр* – **міністерський**; {i//e}: *поліція* – **поліцейський**, *Біблія* – **біблейський**, *міліція* – **міліцейський**.

Наступним морфонологічним засобом, зафіксованим при словотворенні ад'єктивів іншомовного походження за допомогою суфікса **-ськ-**, є модифікація наголосу. Аналіз зазначених дериватів дає можливість встановити чотири акцентні позиції: 1) нерухомий наголос (1А) (1101; 84,95 %): *сабé* – **сабéйський**; 2) перенос наголосу на словотворчий формант (4А) (153; 11,8 %): *Руанда* – **руанді́йський**; 3) перенос наголосу з попереднього складу мотивуючої основи на останній (2А) (35; 2,7 %): *Фі́джі* – **фі́джéйський**; 4) перенос наголосу з останнього складу основи на попередній (3А) (7; 0,55 %): *космоплі́тізм* – **космополі́тський**.

Морфонологічні явища при словотворенні ад'єктивів іншомовного походження за допомогою суфікса **-ськ-** відзначаються комплексністю, що знаходить вияв в їх одночасному застосуванні.

Виявлено 15 морфонологічних моделей, характерних для відсубстантивних основ прикметників іншомовного походження на **-ськ-**: модель 1: *Іо (У, Н, 4А) + -ськ-* (114; 22 %): *натуралі́зм* – **натуралі́стський**, *об'єктиві́зм* – **об'єктиві́стський**, *Улан-Уде* – **ула́н-уді́нський**, *реформі́зм* – **реформі́стський**; модель 2: *Іо (У, 1А) + -ськ-* (80; 15,5 %): *кабарді́нець* – **кабарді́нський**, *фабіа́нство* – **фабіа́нський**, *самаритя́нин* – **самаритя́нський**, *еолі́єць* – **еолі́йський**; модель 3: *Іо (С//С, І, 1А) + -ськ-* (57; 11 %): *церко́вник* – **церко́вницький**, *чайв́ник* – **чайв́ницький**; модель 4: *Іо (С//С, У, 1А) + -ськ-* (49; 9,6 %): *Македо́нія* – **македо́нський**, *консерва́торія* – **консерва́торський**, *імпе́рія* – **імпе́рський**; модель 5: *Іо (С//С', Н, 1А) + -ськ-* (48; 9,3 %): *фавн* – **фав́нівський**, *трест* – **тресті́вський**; модель 6: *Іо (І, 1А) +*

-ськ- (41; 8 %): *етру́ск* – **етру́ський**, *хакáс* – **хакáський**, *тунгу́с* – **тунгу́ський**, *Туні́с* – **туні́ський**; модель 7: *Іо (С//С', 1А) + -ськ-* (38; 7,4 %): *зо́йл* – **зо́йльський**, *дияво́л* – **дияво́льський**, *фельдма́ршал* – **фельдма́ршалський**; модель 8: *Іо (2А) + -ськ-* (28; 5,4 %): *Маври́кія* – **маври́кійський**, *Ніге́рія* – **ніге́рійський**, *а́рмія* – **а́рмі́йський**, *Австрі́я* – **австрі́йський**; модель 9: *Іо (Н, 4А) + -ськ-* (25; 4,9 %): *сатана́* – **сатана́нський**, *Спа́рта* – **спарта́нський**, *ха́нти* – **ханті́йський**, *Євро́па* – **європе́йський**; модель 10: *Іо (С//С', Н, 4А) + -ськ-* (14; 2,7 %): *силу́р* – **силу́рійський**, *у́мри* – **умрі́йський**, *Ма́льта* – **ма́льтійський**, *Руа́нда* – **руанді́йський**; модель 11: *Іо (У, 3А) + -ськ-* (7; 1,4 %): *епіку́реїзм* – **епіку́ре́йський**, *паназіа́тизм* – **паназіа́тський**; модель 12: *Іо (Ø//V, 1А) + -ськ-* (4; 0,8 %): *бургомі́стр* – **бургомі́стерський**, *магі́стр* – **магі́стерський**; модель 13: *Іо (Н, 2А) + -ськ-* (4; 0,8 %): *Чи́лі* –

члійський, Токіо – токійський, Фіджі – фіджійський, маорі – маорійський; модель 14: *Io (H, 1A) + -ськ-* (3; 0,6 %): Сомалі – сомалійський, Самоа – самоанський; модель 15: *Io (V//V, 2A) + -ськ-* (3; 0,6 %): поліція – поліцейський, Біблія – біблейський.

Морфонологічні моделі, характерні для основ зазначених прикметникових дериватів, мають різні набори морфонологічних модифікацій та характеризуються різною продуктивністю та регулярністю.

Кількісний набір морфонологічних трансформацій, що супроводжують дериваційний процес, дозволяє виділити два різновиди моделей: елементарні, якими є моделі 2, 6, 7, 8, 12, 14 та комплексні (неелементарні): моделі 1, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 13, 15. Окремо виділено модель без морфонологічних змін (Mo), що характерна для основ, які повністю відповідають умовам фонемної та морфемної комбінаторики: *Io (1A) + -ськ-*: експатріант – експатріантський, журналіст – журналістський, мушкетер – мушкетерський.

Їх продуктивність та регулярність чітко ілюструє подана нижче таблиця:

Моделі	Чергування	Усічення	Нарощення	Інтерференція	Акцентна позиція	Кількість; %	Приклади
1	2	3	4	5	6	7	8
<i>Mo</i>					1A	781; 60 %	роялістський, журналістський
<i>M1</i>		У	Н		4A	114; 22 %	улан-удінський, сандинійський
<i>M2</i>		У			1A	80; 15,5%	санмарінський, фабіанський
<i>M3</i>	C//C			I	1A	57; 11 %	таджицький, сельджуцький
<i>M4</i>	C//C	У			1A	49; 9,6 %	саксонський, румунський
<i>M5</i>	C//C'		Н		1A	48; 9,3 %	трестівський, фавнівський
<i>M6</i>				I	1A	41; 8 %	тайбокський, хакасський
<i>M7</i>	C//C'				1A	38; 7,4 %	сенегальський, фельдмаршальський
<i>M8</i>					2A	28; 5,4%	армійський, сизигійський
<i>M9</i>			Н		4A	25; 4,9 %	європейський, спартанський
<i>M10</i>	C//C'		Н		4A	14; 2,7 %	мальтійський, умрійський
<i>M11</i>		У			3A	7; 1,4 %	епікурійський, паназіатський
<i>M12</i>	Ø//V				1A	4; 0,8 %	бургомістерський, магістерський
<i>M13</i>			Н		2A	4; 0,8 %	токійський, фіджійський
<i>M14</i>			Н		1A	3; 0,6 %	самоанський, сомалійський
<i>M15</i>	V//V				2A	3; 0,6 %	біблейський, міліцейський
Всього	213	250	212	98	1A – 1101 2A – 35 4A – 153 3A – 7	515; 40 %	

Таким чином, проаналізувавши морфологічні особливості словотворення відсубстантивних прикметників іншомовного походження з суфіксом **-ськ-** та його похідними, можна зробити такі висновки:

1. Дослідження зазначених особливостей дає можливість вивчити процес взаємоприспосовування мотивуючої іменникової основи та дериваційного форманта, для яких характерні такі види морфологічних явищ, як модифікація наголосу, усічення, нарощення, чергування та інтерференція.

2. Найпоширенішим типом морфологічних модифікацій у прикметниках від іншомовних основ, утворених за допомогою суфікса **-ськ-** та його похідних є усічення фонем.

3. Аналіз морфологічних модифікацій, які відбуваються при словотворенні прикметників іншомовного походження, дає змогу описати морфологічну структуру похідних ад'єктивів і виразніше окреслити процес словотвірної та морфологічної адаптації прикметників іншомовного походження.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

М – морфологічна модель; Мо – модель без морфологічних змін;
 А – акцентна позиція; V – будь-яка голосна; С – будь-яка приголосна;
 У – усічення іменникової фінали; І – інтерференція; Н – накладання;
 {} – морфологічний запис; // – символ чергування; Іо – іменникова основа.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бодуэн де Куртенэ. Избранные труды по общему языкознанию. – Т. 1. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1963. – 384 с.
2. Грот Я.К. Филологические изыскания: 2-е изд., – Т. II. – СПб., 1876. – 460 с.
3. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. – М.: Наука, 1968. – 207 с.
4. Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1979. – 408 с.
5. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.
6. Чурсіна Л.В. Словотвірна валентність основ французького походження в сучасній українській літературній мові: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01/ Харків. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 1998. – 190 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Зюзькіна – здобувач кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: словотвірна морфологія української мови.

ГЕНДЕРНИЙ ФАКТОР АНГЛІЙСЬКОГО СЛОВОСКЛАДАННЯ (за матеріалами преси)

Віра ЛЕВЧЕНКО (Горлівка, Україна)

У статті розглядаються складні слова, вибрані з преси, що має розподіл за гендерною ознакою читачької аудиторії, порівнюються слова з „чоловічої” преси та „жіночої”, надається огляд та аналіз спільного та різного у цих лексичних одиницях.

The composite words, the choice of which is based on the gender division of printed press are investigated in this article. The words from the "men's" and "women's" printed press are compared. The review and the interpretation of the equal and different features of these lexical items are given.

Гендерні дослідження є досить перспективною й багатообіцяючою галуззю пізнання. Саме поняття «гендер» увійшло в соціальні науки в 70-ті роки минулого століття. Воно було уведено вченим Енн Оуклі, що призвела його від грецького слова «genos» (походження, матеріальний носій спадковості, той, що народжується) [1: 5].

Масштабні гендерні дослідження набирають звороти в найрізноманітніших галузях науки, у тому числі й у лінгвістиці. З'явився самостійний науковий напрямок у мовознавстві, що досліджує гендерні аспекти мови й комунікації - гендерна лінгвістика (зустрічаються також такі варіанти назви цього напрямку, як «лінгвістична гендеристика» і «гендергетика») [4:12]. Безперечно, що практично у всіх лінгвістичних дисциплінах можна

знайти місце для вивчення гендерного аспекту - у семантиці, соціопсихолінгвістиці, теорії дискурса й комунікації, однак «найбільш традиційним кутом зору варто вважати дослідження мовного поведіння чоловіків і жінок, що різняться на вибір одиниць лексикона, преференції тих або інших частин мови, синтаксичних структур і стилістичних прийомів» [3:43].

Мова преси відрізняють універсальність і спеціалізація [5: 111], що знаходить своє відбиття й у диференціації по гендерній ознаці, залежно від аудиторії, на яку розрахована преса. Відповідно, вибір мовних засобів буде залежати й від статі одержувачів інформації.

Чоловікі більш ніж жінки сприйнятливі до нового в мові, уживають більше неологізмів, а також слів з термінологічної й професійної лексики [7:56]. У сучасній лінгвістиці це пояснюють тим, що соціальний стан жінки в суспільстві менш стабільний, чим чоловічий, на відміну від чоловіка, жінка не завжди може бути визначена в суспільстві по професійних якостях, заробітку й по іншим соціально значимим критеріям, тому жінка прагне підтримати свій соціальний статус за допомогою мови [8: 154]. Наше дослідження показало, що з 465 слів, диференційованих нами як композити, у друкованому джерелі «International Herald Tribune» оказіональними (не зафіксованими в словнику) є 186 слів. У жіночому журналі «Woman's Weekly» оказіональними ми визнали 176 слів з 454. Таким чином, частка оказіоналізмів у досліджуваних джерелах склала від загальної кількості вибірки 40% («International Herald Tribune») і 38,81% («Woman's Weekly»), що склало близько 2% відсотків різниці, що не є істотним. Імовірно, це пов'язане з тим, що жінці всі частіше вдається показати свій статус за допомогою інших соціально значимих засобів, крім мови. Однак цікавим є лексичний склад даних оказіоналізмів. У газеті «International Herald Tribune» найбільш великими групами оказіоналізмів були наступні: слова, що відносяться до політичної лексики (terrorism-fighting, Bush-backed, Kremlin-controlled), до економічної й фінансової лексики (investment-grade, industry-leading, forward-pricing), до спортивної лексики (major-league, last-place, minor-league), до технічної лексики, зокрема комп'ютерної (variable-data, spam-fighting, high-volume), слова, що мають у складі географічну назву (London-based, Boston-based, Nouadhibou-to-Nouakchott). У жіночому журналі «Woman's Weekly» ми одержали наступну тематичну наповнюваність оказіоналізмів: слова, що відносяться до готування їжі (ready-to-eat, dry-fry, food-related), слова, пов'язані із квітковою тематикою (wild-flower, bronze-leaved, filigree-leaved, ray-petalled, broad-petalled), здоров'я, зокрема правильне харчування (health-food, alcohol-free, blood-pressure), кольору (golden-yellow, pale-apricot, purplish-rose, rosy-pink), рукоділля (lace-making, garter-stitch, machine-sewn), Інтернет і побутова техніка (databases, three-CD, e-mail), фінанси (cash-back, MasterCard, money-back), лексика почуттєвого сприйняття (tasty-looking, shoddy-sounded). Привертає до себе увагу той факт, що такі тематики, як догляд за собою й ведення домашнього господарства, що вважаються традиційно жіночими, дали досить невелику кількість нової лексики. Неважно також звернути увагу на те, що утворення неологізмів має місце в різних тематичних полях, залежно від типу друкованого джерела. Однаково продуктивними виявилися комп'ютерна лексика й фінансова. Однак і тут лексика має різний ухил. Якщо у виданні, орієнтованому переважно на чоловіків, лексика, пов'язана з комп'ютером і Інтернетом, розглядається більше з технічної точки зору, то в жіночому журналі переважає лексика, орієнтована на простого користувача, не знайомого з технічною стороною. Що стосується фінансів, то для чоловіків дана тема представлена більше словами, пов'язаними зі світовою економікою, з розвитком даної сфери у світових і державних масштабах, у той час як для жінок дана тема реалізується в оказіоналізмах, більш пов'язаних з домашніми фінансами й домашньою економією.

У цілому ж композити цих видань розбиті за тематикою таким чином:

Таблиця 1 «International Herald Tribune»

Найменування тематики	Заг. к-ть слів
економіка й фінанси	43
політика й керування	36
техніка/комп'ютер (Інтернет)	25
спорт	24
час	23
географія	22
дозвілля	17
засоби пересування	16
одяг	14
людина	14
торгівля	10
колір	3
кар'єра	3

Таблиця 2 «Woman's Weekly»

Найменування тематики	Заг. к-ть слів
рослини й рослинництво	28
готування їжі	26
час	23
здоров'я	21
колір	19
людина	15
лексика почуттєвого сприйняття	14
побутова техніка	13
рукоділья	11
домашнє господарство	11
здорове харчування	9
фінанси	9
комп'ютери й Інтернет	8
сімейні й особисті відносини	7
догляд за собою	7
місце розташування	4

Розподіливши виділені тематичні групи слів у порядку убубання слів, ми маємо наступну картину: в «International Herald Tribune» ми виділили 14 відносних тематичних категорій, а в «Woman's Weekly» - 16. У виділених категоріях простежується традиційний розподіл тематик на чоловічу й жіночу. У жіночому журналі не знайшлося місця для політики й керування, спорту. Для читачів «International Herald Tribune» виявилось нецікавим готування їжі, рослинництво, домашнє господарство, здорове харчування, рукоділья. Обертає на себе увага групування лексики подібних і співпадаючих тематик: у жіночому журналі йде акцент на внутрішні, домашні фактори, що стосуються життєдіяльності безпосередньо людини, її побут, обслуговування, оточення, у той час як в «серйозній» газеті йде акцент на зовнішню діяльність людини, пов'язану з рішенням глобальних питань. Умовно подібні відносини можна звести до формули «мікрокосм» - «макрокосм». Жіноча лексика зачіпає насамперед відносини мікрокосму, тобто самої людини й навколишнього її миру побуту. Чоловіча лексика, у свою чергу, торкає відносини макрокосму - держава, керування, торгівля. В «International Herald Tribune» лексика політики й керування є другою по чисельності лексичного складу категорією, у той час як в «Woman's Weekly» подібна лексика не зустрічається, політичні теми, теми війни, політичних угруповань і дебатів уникаються. Привертає до себе увагу й той факт, що лексика в співпадаючих тематиках також може бути розглянута з позицій "мікрокосму" і "макрокосму". Наприклад, категорія «фінанси» простежується в лексиці з обох друкованих джерел. Однак в «International Herald Tribune» цю категорію буде точніше назвати "економіка й фінанси". Серед композитів даного друкованого джерела зустрічаються специфічні банківські терміни, терміни кредитування й макроекономіки (investment-grade, offshore-domiciled). У той же час як в «Woman's Weekly» лексика, віднесена до фінансового, являє собою лексику фінансових послуг, наданих приватним особам, тобто має прикладне побутовий значення для кожної конкретної людини (cash-back, cardholder). Дана лексика охоплює спектр фінансової діяльності кожної фізичної особи, тому цілком може бути віднесена до побутової неспецифічної щоденної лексики. Те ж саме можна сказати й про лексику, пов'язану з комп'ютерами й Інтернетом. В «Woman's Weekly» комп'ютерна тематика представлена лексикою, що має відношення до

безпосередньої експлуатації комп'ютера, безпосередньому використанню мережі Інтернет (keyboard, Internet-based, website). Лексика, що відноситься до технічного обслуговування або глобальних комп'ютерних стратегій, у даному друкованому джерелі відсутня. У той час, у газеті «International Herald Tribune», крім загальної лексики користувача, є присутня лексика більш спеціальна, пов'язана, наприклад, із глобальними питаннями боротьби зі спамом (spam-fighting, spam-filtering), технічними об'єктами (gateway, inkjet) або характеристиками комп'ютерного обладнання (high-volume, high-speed).

Привертає до себе увагу лексика, пов'язана з лексичним полем часу. Дана тематика представлена однаковою кількістю лексичних одиниць в обох виданнях, однак вони несуть різне значеннєве навантаження. Неважко помітити, що слова, що ставляться до визначення часу в «International Herald Tribune», частіше визначають поняття часу чітко й конкретно (half-year, 18-month, three-year), у той час як в «Woman's Weekly» частіше зустрічаються невизначені часові позначення (whenever, sometimes, everlasting, never-ending). Те ж саме стосується й лексики, пов'язаної із просторовим позначенням. В «International Herald Tribune» це в основному конкретні географічні найменування (ми навіть виділили окрему тематичну категорію «географія») - London-based, northwestern, German-Dutch), у той час як в «Woman's Weekly» удалося виділити лише 4 слова, що ставляться до відстаней і місця розташування (throughout, somewhere, north-east, long-distance), три з яких є невизначеними й позбавленими конкретики. Нам представляється можливим зробити висновок, що лексика, адресована жінкам, несе в себе меншу конкретність, будучи більше орієнтованою на суб'єктивне сприйняття (long-distance, ever-lasting), чим на об'єктивне (90-minute, Seoul-based).

Українці цікавим є розгляд лексики, що представляє колірну гаму. В «Woman's Weekly» це - численна лексична категорія, представлена 19 композитами. При цьому при створенні даних композитів використовувалися не тільки безпосередньо назви базових кольорів (greenish-yellow, reddish-brown), але й слова, які не є безпосередньо кольором, але пов'язані з певними колірними асоціаціями (pale-apricot, autumn-tinted). Повною протилежністю є лексична наповнюваність даної тематичної категорії в «International Herald Tribune». Нам удалося зафіксувати лише три лексичних одиниці, що мають відношення до категорії кольору. Таким чином, ми можемо погодитися з висновками про те, що словник кольоропозначень в жінок істотно ширше, ніж у чоловіків, жінки вживають більше специфічних назв кольорів [6:69].

Непродуктивною в «International Herald Tribune» виявилася тематика сімейних і особистих відносин. Якщо в «Woman's Weekly» нами було зафіксовано 7 лексичних одиниць, віднесених до даної тематики, то в «International Herald Tribune» ми віднесли до даної категорії лише слово boyfriend. Побічно ця категорія пов'язана з категорією лексики почуттєвого сприйняття, у яку ми внесли слова, пов'язані зі сприйняттям предметів органами почуттів. В «Woman's Weekly» ми виділили 14 лексичних одиниць, що відносяться до даної категорії, а в «International Herald Tribune» ми змогли виділити лише слово eye-catching. Ми вважаємо за можливе зв'язати цей факт із раніше описаними нами відносинами «макрокосму» і «мікрокосму». Жінкам більше цікава сама людина, її особисті взаємозв'язки й відносини, чим зовнішні відносини людських спільнот. Саме тому в жіночому журналі частіше описується сприйняття людини, згадуються його родинні відносини, чим у пресі, традиційно вважаємою за чоловічу. З іншого боку, лексика почуттєвого сприйняття виражена прикметниками, а, як відзначає О. Л. Бессонова, словниковий запас жінок більше, ніж у чоловіків, і особливо це помітно на прикладах уживання саме прикметників [2:90].

Привертає до себе увагу той факт, що категорія «одяг» виявилася затребуваною читачами «International Herald Tribune», а не читачками «Woman's Weekly». Здавалося б, дана категорія повинна бути реалізована більшою мірою в жіночому журналі, однак ми спостерігаємо протилежну картину. Імовірно, це пов'язано із сучасними реаліями, коли для досягнення успіху людина повинна бути добре одягненою, що змушує чоловіків цікавитися новинками сучасної моди й зробило модним образ метросексуала.

У цілому розходження тематичних розподілів лексики обох друкованих джерел представляються, з одного боку, відповідними наявним соціальним стереотипам (розподіл

тематик, зв'язаних зі спортом, політикою, рукоділлям, домашнім господарством), але, з іншого боку, вносить деякі корективи в стереотипні гендерні погляди (тематика, пов'язана з одягом), а також підтверджують висновки психологів (лексика кольору й почуттєвого сприйняття).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акишева А. Т. Языковое самосознание как измерение социальных моделей речевого поведения в гендерном аспекте. – Типы языковой личности// Русская литература в формировании в формировании современной языковой личности: Том 2. – Санкт-Петербург, 24-27 октября 2007. – с. 5 – 13.
2. Бессонова О. Л. Концепти „жіноче” і „чоловіче” в англійській мові // Вісник Донецького університету. Серія Б. Гуманітарні науки. – 2001. – Вип.2. – с. 85-94.
3. Гвоздева А. А. Отличительные особенности женских языковых картин мира. – Актуальные проблемы лингвистики и межкультурной коммуникации: Межвузовский сборник научных трудов. – Иваново, 2004. – с. 43-50.
4. Горошко Е. И. Языковое сознание: гендерная парадигма. – „Методология современной психолінгвистики” – М.-Барнаул: Изд-во Алтайского университета, 2003. – с. 3-12
5. Швейцер А. Д. Социальная дифференциация английского языка в США. – М.: Изд-во «Наука», 1983. – 211с.
6. Shuy R. Sociolinguistic Research at the Centre for Applied Linguistics: the Correlation of Language and Sex, in International Days of Sociolinguistics. - Rome, Instituto Luigi Sturzo. - 1970
7. Spender D. The Right Way to Talk: Sex Differences in Language. - Times Educational Supplement, 3 November: 19> 1978.
8. Trudgill P. Sex, Covert Prestige and Linguistic Change in the Urban British English of Norwich. – Language in Society, #1. – 1972. – p.p. 95 – 174.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віра Левченко – аспірантка кафедри англійської філології Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: соціолінгвістика, гендерна лінгвістика, словотвір.

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНВЕРТОВАНИХ ПОХІДНИХ

Ольга НІКОНЕНКО (Полтава, Україна)

Стаття присвячена вивченню словотвору сучасної німецької мови. Робиться структурний та семантичний аналіз конвертованих похідних основ віддієслівних іменників. Конвертовані похідні основи іменників утворені від твірних основ сильних кореневих дієслів сучасної німецької мови.

The article is devoted to the investigation of derivational system of the German language. The author makes the structural and semantic analysis of the derivative stems of verbal nouns derived from the strong root verbs.

У сучасній німецькій мові безафіксно-похідні основи віддієслівних іменників утворюються:

- а) способом конверсії (до якої належить і субстантивіація);
- б) способом імпліцитної деривації. Внаслідок імпліцитної деривації утворюються безафіксно-похідні основи віддієслівних іменників від ТО сильних кореневих дієслів зі зміною кореневої голосної [15; 16; 18].

Своє дослідження ми присвятили вивченню конвертованих похідних основ іменників. Матеріалом для дослідження слугують похідні основи віддієслівних конвертованих іменників, які співвідносяться за структурою та семантикою з твірними основами сильних кореневих дієслів.

Утворення похідних основ віддієслівних іменників конверсією відомі з найдавніших періодів розвитку словникового складу німецької мови [4; 9; 21; 27]. Однак до сьогодні вчені по-різному витлумачують поняття конверсії. Сформувалися декілька підходів кваліфікації цього поняття.

О.С. Ахманова у Словнику лінгвістичних термінів витлумачує конверсію як “утворення нового слова завдяки переведенню основи в іншу парадигму словозміни” [1: 202]. Субстантивіацію вона визначає як “перехід у розряд іменників інших частин мови внаслідок набутої здатності безпосередньо вказувати на предмет (а не лише через його ознаку і т.п.)” [1: 460].

К.А. Левковська визначає конверсію як “спосіб утворення нових слів без застосування будь-яких спеціальних словотворчих афіксів. Під час конверсії твірна основа однієї частини мови набуває систему форм іншої частини мови, оскільки похідна основа нового слова утворюється шляхом включення твірної основи даного слова в іншу парадигму. Єдиним словотвірним засобом тут є система форм тієї частини мови, до якої належить утворена

похідна основа слова”. Наприклад, твірна основа сильного кореневого дієслова *laufen* → похідна основа віддієслівного іменника *der Lauf*, твірна основа сильного кореневого дієслова *schreiten* → похідна основа віддієслівного іменника *der Schritt* [7: 159]. Щодо субстантивації, то К.А. Левковська вважає, що під час субстантивації інфінітива суфікс відповідної граматичної форми (суфікс інфінітива -en) перетворюється із суфікса формотворчого у суфікс словотворчий (у суфікс іменника – імені дії) *lesen* → *das Lesen*, *sprechen* → *das Sprechen* [7: 321].

Н.М. Шанський визначає безафіксний спосіб словотворення як такий спосіб утворення нових похідних основ, коли твірна основа без додавання будь-яких афіксів стає основою слова іншої частини мови. “Трансформація твірних основ дієслів в похідні основи іменників, – на його думку, – інколи супроводжується тим чи іншим фонетичним переоформленням” [12: 68].

В.В. Михайленко кваліфікує конверсію, або нульову деривацію, як перехід слова з однієї граматичної парадигми в іншу (наприклад, іменник → дієслово, дієслово → іменник). Автор зазначає, що тут відбувається не механічний перехід, а перш за все зрушення в: а) семантиці, б) синтаксисі, в) морфології слова. Наприклад, дієслово → іменник: а) зрушення у семантиці: процесуальність → предметність; б) зрушення у синтаксисі: предикат → суб’єкт (об’єкт); в) зрушення у морфології слова: граматичні категорії дієслова → граматичні категорії іменника [8: 3].

Протилежний погляд щодо конверсії знаходимо в працях С. Ользена. Він взагалі виключає конверсію зі словотвору [26].

В. Флейшер, І. Барц, говорячи про конверсію, наголошують, що у даному випадку мова йде про синтаксичну транспозицію слів (або групи слів чи речень) з потенційним семантичним розвитком та лексикалізацією без зміни кореневої голосної чи афіксації (*laufen* → *der Lauf*, *hoch* → *das Hoch*). Дослідники поділяють конверсію на віддієслівну, відприкметникову та інші конверсії (*das Ist, das Soll, der Bedarf, keinen Benimm haben, die Meinen, das eigne Ich, vom Ich zu Wir, ein gewisser Jemand*). Віддієслівна конверсія поділяється на конверсію кореня дієслова (*Fang, Halt, Rat, Schrei, Streich, Treff, Befehl, Beginn, Ertrag, Erwerb, Verfall, Antrag, Auseinanderfall, Zusammenfall*), інфінітивну конверсію (*Essen, Vermögen, Aufbrechen, Diskutieren, Murmeln, Sitzenbleiben, Fortschreiten*), конверсію дієслівних груп слів (*Wirkenwollen, das Französichtun, das Kopfzerbrechen, Inkrafttreten, Naserümpfen, das Wohlbefinden, Wohlbehagen, Wohlgefallen*) чи речень (*Störenfried, Wagehals, Springinsfeld, Taugenichts, Fergißmeinnicht, Rollfix, Ladefix, Schauinsland, Fingerzeig, Zeitvertreib*). Субстантивацію інфінітива німецькі автори розглядають як субстантивовану конверсію (*hören* → *das Hören, sehen* → *das Sehen, lachen* → *das Lachen*) [18: 48, 209].

Німецькі лінгвісти Г.-Д. Фішер та Г. Уерпман визначають конверсію як перехід (або як транспозицію) слова з однієї частини мови в іншу без використання суфікса: *lesen* → *das Lesen, neue* → *das Neue, linke* → *das Linke* [17: 79].

Е. Доналіс переконує, що “конверсією деривати утворюються лише завдяки переходу в іншу частину мови: *lauf-* → *der Lauf, laufen* → *das Laufen, tief* → *das Tief, der Fisch* → *fischen*. У мові часто трапляються похідні основи іменників, утворені від твірної основи дієслова у презенс *der Lauf, der Schlaf*”. Авторка наголошує, що в німецькій мові великого поширення набули слова, утворені способом конверсії від інфінітива дієслова. Е. Доналіс спостерегла, що в науковій літературі дослідники сперечаються, чи належать утворення на зразок *das Drehen, das Gehen, das Singen, das Sehen, das Stehen* до словотвору. На її думку, ці одиниці належать до словотвору, оскільки словотвором дослідниця вважає спосіб поширення словникового складу мови, спосіб утворення слів із наявних мовних матеріалів. У процесі конверсії інфінітива словниковий склад мови поповнюється іменниками, які чітко відрізняються від твірних основ дієслів ознаками, характерними для іменників [14: 128].

Німецька дослідниця Е. Хенчель конверсію називає утворення нового слова, яке належить до іншої частини мови, що не змінило своєї форми. Особливо чітко це явище простежуємо при утворенні іменників від інфінітива дієслів: *schreiben* → *das Schreiben, essen* → *das Essen*. Авторка звертає увагу на те, що при утворенні іменників на зразок *laufen* → *der*

Lauf, schreien → *der Schrei* потрібно звертати увагу на корінь дієслова, який у мові виступає лише у формі імператива [20: 193].

Сучасний український дослідник німецької мови О.Д. Огуй кваліфікує конверсію як зміну частини мови без зміни «звукового тіла»: *laufen* → *das Laufen, die Kraft* → *kraft, der Feind* → *feind, in Folge* → *infolge*. Субстантивацію автор називає одним із найпоширеніших видів конверсії, завдяки якій у німецькій мові утворюються іменники з усіх частин мови: *laufen* → *das Laufen, tragisch* → *das Tragische, es* → *das Es, morgen* → *das Morgen* [25: 202].

М.Я. Плющ вважає, що конверсія – це “перехід слова з однієї частини мови в іншу, супроводжуваний перетворенням відповідних парадигматичних характеристик” (Зійшов молодий місяць. – До хати увійшов молодий.).

С.М. Єнікєєва конверсією називає такий спосіб вербокративної деривації, який передбачає утворення нового морфолого-синтактико-семантичного варіанта вихідної лексики без будь-яких змін у зовнішній формі слова. [5: 245].

Г.О. Хант визначає конверсію як семантичний спосіб словотворення, оскільки “важливою її рисою можна вважати зміну значення вихідного слова у зв'язку з його перенесенням в іншу лексико-граматичну категорію. Зміна значення в багатьох випадках – це переосмислення, метафоричне перенесення, оскільки у самому акті переходу однієї частини мови в іншу виникає елемент порівняння”: *der Barsch* → *barsch, abkommen* → *das Abkommen* [11: 220].

Конверсія, за спостереженнями Є. Волошиної, – це морфолого-синтаксичний спосіб творення, за допомогою якого слова набувають нових структурно-граматичних особливостей і синтаксичних функцій. Цей спосіб супроводжується семантичними змінами [2: 21].

Х. Марханд, М. Докуліл, Б. Штайб, Е. Мейнеке вважають ПО віддієслівних іменників, які утворені шляхом конверсії, дериватами з нульовим афіксом або нульовою морфемою [13; 22; 23; 28].

Більшість німецьких дослідників (ХенчельЕ., Доналіс Е., Фішер Г., Уерпман Г.) субстантивацію інфінітива розглядають у складі конверсії [14; 17; 20].

А.В. Гутнікова наголошує, що дієслівна основа, інфінітив можуть субстантивуватися без застосування словотвірних засобів, що, на її думку, дає змогу позначити цей тип похідних як безафіксні віддієслівні утворення [3].

Як зазначає Є. Волошина, при субстантивації перехід відбувається на найвищому рівні (семантичному), оскільки вторинні морфолого-синтаксичні одиниці самостійно функціонують у мові, набувши граматичних і морфологічних ознак іменника [2: 21].

Ми у своєму дослідженні, услід за німецькими вченими В. Флейшером та І. Барц, розуміємо, що внаслідок конверсії та субстантивації, яка входить до складу конверсії, утворюються ПО віддієслівних іменників без зміни кореневої голосної за аблаутом [18; 20; 25].

Застосувавши методику кількісних підрахунків, ми виявили, що внаслідок конверсії постало 95 похідних основ віддієслівних іменників (68 з них – утворені субстантивацією), які мотивовані 123 твірними основами сильних кореневих дієслів. Наприклад: *der Fall* (падіння), *der Fang* (ловля), *der Halt* (опора, зупинка), *der Hau* (лісосіка, удар), *der Lauf* (біг), *der Rat* (порада), *der Schlaf* (сон), *das Fechten* (фехтування), *das Heben* (піднімання), *das Quellen* (набухання), *das Schmelzen* (таяння, плавлення) та інші.

Аналіз співвідносних за структурою та семантикою з твірними основами сильних кореневих дієслів іменників, утворених шляхом конверсії (крім субстантивації), виявив, що більшість похідних основ віддієслівних іменників цього структурного типу є іменниками чоловічого роду (*der Fall, der Schreck, der Quell, der Spring*). Інколи, як виняток, вони можуть бути іменниками середнього роду (*das Grab, das Leid, das Fließ*) [18: 209]. Субстантивовані інфінітиви завжди набувають середнього роду та відповідної іменної парадигми (*das Braten, das Laufen, das Sprechen, das Werfen, das Quellen, das Fechten*) [10: 77].

За значенням віддієслівні іменники, утворені конверсією, поділяють на декілька груп: від *Nomina actionis* (означають дію, яку виражає дієслово: *der Schrei* крик, *der Kuss* поцілунок) через *Nomina acti* (*der Ruf* крик) до позначення предметів (*der Spring* джерело, *der Sitz* місце, *der Steig* стежка) [18: 211, 20: 193]. Інколи деривати, утворені шляхом конверсії, можуть бути полісемантичними, наприклад, у III-томному словнику О.І. Москальської ПО віддієслівного іменника *der Zug* має 32 значення, *der Lauf* – 12 значень.

Субстантивовані інфінітиви за своєю семантикою виражають дію як процес (*das Laden zвантажання, das Schlagen биття*), але трапляються також іменники, які мають подвійне значення (процесуальне та предметне) *das Essen їжа (процес)* та *das Essen їжа (страви)* [7: 321].

Таким чином, аналіз похідних основ конвертованих іменників, утворених від твірних основ сильних кореневих дієслів показав продуктивність творення похідних основ іменників способом конверсії та субстантивації, яка входить до складу конверсії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 606с.
2. Волошина Є. Конверсія в системі повнозначних частин мови (на матеріалі української та англійської мови) // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. – №27. – С. 20 – 24.
3. Гутникова А. В. Отглагольные имена существительные без словообразовательных аффиксов в средневерхненемецком и современном немецком языке: Дис... канд. филол. наук: 10.02.04 // Донецкий нац. ун-т. – Донецк, 2002. – 219с.
4. Жирмунский В.М. История немецкого языка. М.: Высшая школа, 1965. – 408с.
5. Єнікєєва С.М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови: Монографія. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – 303 с.
6. Левицький В.В. Основи германістики. – Вінниця: Нова книга, – 2006. – 528с.
7. Левковская К.А. Немецкий язык. – М.: Изд-во Московского университета, 1960 – 321с.
8. Михайленко В.В. Типологічні характеристики деривації і транспозиції дієслова // Іноземна філологія. Львів, 1981. – № 64 – С. 3-5.
9. Степанова М.Д. Словообразование современного немецкого языка. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1953. – 375с.
10. Степанова М.Д., Чернышева И.И. Лексикология современного нем языка. – М.: Высшая школа, 1962. – 310с.
11. Хант Г.О. Конверсія на синтаксичному рівні як один із проявів мовної економії в сучасній німецькій мові // Вісник Житомирського держ. ун-ту. – 2006. – Вип.27. – С. 220-223.
12. Шанский Н.М., Тихонов А.Н. Современный русский язык в трех частях. Часть 2. – М.: Просвещение, 1981. – 271с.
13. Dokulil M. Zur Frage der sogenannten Nullableitung // Wortbildung, Syntax und Morphologie. The Hague. – Paris: Hrsg. von H.G. Brehle und L. Lipka, 1968. - S. 34 – 58.
14. Donalies E. Die Wortbildung des Deutschen. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2002. – 190S.
15. Eisenberg P. Grundriß der deutschen Grammatik. Band 1: Das Wort. – Stuttgart, Weimar: Verlag J.B. Metzler, 2006, – 520S.
16. Erben J. Einführung in die deutsche Wortbildungslehre. 5., durchgesehene und ergänzte Auflage. – Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2006. – 205S.
17. Fischer H.-D., Uerpmann H. Einführung in die deutsche Sprachwissenschaft. – München: Ehrenwirth, 1996. – 240S.
18. Fleischer W., Barz I. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1995.
19. Hentschel E., Weydt H. Handbuch der deutschen Grammatik. – Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2003. – 525 S.
20. Jung W. Grammatik der deutschen Sprache. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1968. – 518S.
21. Marchand H. Die Ableitung desubstantivischer Verben im Französischen, Englischen und Deutschen // Zeitschrift für französische Sprache und Literatur, 73. -1963. – № 3. – S. 105 – 118.
22. Meinecke E. Abstraktbildungen im Althochdeutschen. Wege zu ihrer Erschliessung. - Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987. – 189 S.
23. Naumann B. Einführung in die Wortbildungslehre des Deutschen. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1986.
24. Ogyu O.D. Lexikologie der deutschen Sprache – Winnytsa: Nowa knyga, 2003. – 403S.
25. Olsen S. Wortbildung im Deutschen. Eine Einführung in die Theorie der Wortstruktur. – Stuttgart, 1986.
26. Paul H. Deutsches Wörterbuch. – Halle: Niemeyer, 1960. – 782S.
27. Staib B. Inhaltliche Aspekte von Wortbildungsverfahren // Sprache und Handeln. Akten des 13. Linguistischen Kolloquiums Münster 1980. – Tübingen: Niemeyer, 1980. – S. 117 – 126.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Ніконенко – аспірантка кафедри романо-германської філології Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.

Наукові інтереси: словотвір сучасної німецької мови

ПОХІДНІ З АУГМЕНТАТИВНИМИ НАПІВПРЕФІКСАМИ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ (СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Тетяна ПЕРЕСТІЮК (Львів, Україна)

У статті досліджено поняття аугментативності, розглянуто словотворчі засоби вираження аугментативності, проаналізовано семантику та структуру похідних з аугментативними напівпрефіксами.

The article deals with augmentation and its word building means. Semantics and structure of derivatives with augmentative semi prefixes are analyzed.

Слово було, є і залишатиметься основним об'єктом мовознавчих досліджень, адже мова – це передусім слова.

Одним із шляхів поповнення словникового складу мови є словотворення. Процеси, які відбуваються у словотворенні, є тривалими і закономірними. Хоча, як зазначає Є.П. Тимченко, особливості тенденцій розвитку словотвору полягають в тому, що на відміну від лексики вони характеризуються не появою нових моделей чи засобів словотворення, а переважним вживанням певних уже наявних моделей чи засобів, тобто їх підвищеною активністю [4: 118-119].

Актуальність дослідження структури та семантики аугментативних похідних визначається недостатнім вивчення проблематики аугментації в цілому і на словотвірному рівні зокрема, потребою комплексного вивчення будови, значення та функціонування аугментативної лексики.

Мета пропонованої статті – дослідження структурно-семантичних особливостей похідних з аугментативними напівпрефіксами.

Об’єкт розвідки – похідні сучасної німецької мови з аугментативними напівпрефіксами, утвореними від іменників.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**: розглянути та схарактеризувати семантику аугментативних напівпрефіксів та семантичну структуру аугментативних похідних, проаналізувати їх морфемний склад. Матеріалом дослідження слугують німецькі похідні з аугментативними напівпрефіксами, отримані методом суцільної вибірки з німецьких словників Duden [5], Langenscheidt [7], Wahrig [8], Klappenbach [9].

У сучасному мовознавстві категорія аугментативності і її взаємозв’язок з іншими лінгвістичними феноменами привертає увагу багатьох лінгвістів, оскільки вона недостатньо вивчена. Ця проблематика знайшла своє відображення у роботах, перш за все, зарубіжних лінгвістів: С.О. Карбелашвілі, М. Каммерер, В. Фляйшер, І. Барц, Б. Руф.

С.О. Карбелашвілі трактує аугментативність як “семантико-словотвірну категорію, яка об’єднує лексичні одиниці, що мають наступні характеристики: підсилену якісну ознаку; збільшений розмір, об’єм тощо; збільшену кількість, міру і т.д.; вищий ранг в ієрархічній системі відповідних понять; збільшену ступінь швидкості, сили і т.п.; інтенсифікацію (процесу); додавання, перевищення норми і т.п.; ознаку, виражену повною мірою; стилістичне підвищення/зниження з експресивно-оцінним компонентом” [2: 8-9]. [Тут і надалі пер. Перестюк Т.М.]

М.Д. Степанова та В. Фляйшер на позначення цього мовного явища користуються терміном „підсилення“, який вони використовують для передачі збільшення, підсилення, інтенсифікації, поняття „вищий ранг” тощо [3: 200].

В аналітичній статті М. Каммерера зазначається, що термін “аугментативність” має низку синонімів, як наприклад, ампліфікація, аугментативні утворення, елятивні утворення, експансія, модифікація, ступеневий префікс (Steigerungspräfix), підсилювальні утворення (Verstärkungsbildung) та інші [6: 294].

Крім того, у німецькій мові, як зазначає С.О. Карбелашвілі, є ціла низка слів, які вже містять у семантичній структурі ознаки аугментативності. Це переважно однокореневі слова, як наприклад, groß, breit, hoch, tief тощо [2: 7-8]. Дуже часто такі слова стають частиною похідних, приєднуються до нейтральної лексики, надаючи їй зовсім іншого, колоритного забарвлення. Вони переходять у статус так званих напівпрефіксів.

Проблематика напівпрефіксів знайшла своє відображення у роботах таких вчених, як М.Д. Степанова, В.Фляйшер, К.А. Левковська, І.В. Арнольд, Г. Марчанда та ін. Ці словотвірні засоби і надалі залишаються предметом численних досліджень, оскільки процес їх становлення незавершений і тривалий. Зазначені одиниці перебувають на межі між афіксом та самостійною лексемою і виконують функцію модифікатора значення у поєднанні з іншими самостійними лексемами.

Функцію аугментативності виконують, передусім, напівпрефікси, рідше префікси. Похідні, утворені за допомогою таких напівпрефіксів, називатимуться в статті аугментативними.

Аугментативні похідні мають у своєму значенні сему аугментативності, тобто, будь-яке таке слово передає збільшення, підсилення, інтенсивність, величину, вищий ранг, вищу

ступінь, тощо. При цьому не змінюється ні лексичне значення основи, ні її граматичні характеристики.

Корпус аугментативів (аугментативних похідних) формують наступні напівпрефікси: *Aas-, Abgrund-, Affen-, Alarm-, Ameise-, Arsch-, Atom-, Bären-, Baum-, Bein-, Bettel-, Bienen-, Bier-, Bild-, Blitz-, Blut-, Bomben-, Brand-, Bullen-, Dreck-, Elefanten-, Engel-, Familien-, Faust-, Fuchs-, Chef-, Gipfel-, Geist-, General-, Glanz-, Gold-, Goliath-, Gotts-, Grund-, Haar-, Hagel-, Hase-, Hauch-, Haupt-, Heiden-, Herz(ens)-, Himmel-, Höllen-, Horn-, Hunde-, Idioten-, Irrsinns-, Jahrhundert-, Löwen-, Kern-, Klapper-, Klatsch-, Klitsch-, Patsch-, Platsch-, Quatsch-, Knack-, Knall-, Knochen-, Knüppel-, Königs-, Krach-, Kraft-, Kreuz-, Kron-, Laus(e)-, Lebens-, Mammut-, Marathon-, Marken-, Massen-, Mause-, Mist-, Meister-, Monopol-, Monster-, Mords-, Muster-, Nagel-, Narren-, Parade-, Pech-, Pfunds-, Piek-, Pracht-, Pudel-, Puppen-, Quadrat-, Riesen-, Rekord-, Sau-, Scheiß-, Schweine-, Schwerpunkt-, Seelen(s)-, Sensations-, Spitzen-, Splitter-, Spott-, Staub-, Stein-, Stock-, Stroh-, Teufels-, Tief-, Tod-, Top-, Traum-, Welt-, Wolfs-, Wunder-*.

Семантика напівпрефіксів різноманітна. Вони позначають тварин: *Aas-, Affen-, Bären-, Bullen-, Elefanten-, Fuchs-, Hase-, Horn-, Hunde-, Löwen-, Mammut-, Mause-, Pudel-, Sau-, Schweine-, Ur-, Wolfs-*; комах: *Ameise-, Bienen-, Laus(e)-*; предмети чи явища, створені людською уявою, та пов'язані з релігією: *Engel-, Geist-, Gotts-, Heiden-, Monster-, Höllen-, Kreuz-, Lebens-, Seelen(s)-, Teufels-, Tod-, Wunder-*; річки та явища природи: *Abgrund-, Baum-, Blitz-, Brand-, Gipfel-, Hagel-, Himmel-, Kron-, Spitzen-, Stein-, Tief-*; фізичні, хімічні явища та математичні поняття, елементи та властивості: *Atom-, Bomben-, Gold-, Kern-, Massen-, Pfunds-, Quadrat-*; частини тіла та його складові: *Arsch-, Bein-, Blut-, Faust-, Haar-, Herz(ens)-, Knochen-*; абстрактні поняття: *Hauch-, Irrsinns-, Pech-, Pracht-, Traum-, Spott-, Mords-, Welt-*; напої: *Bier-*; величини та масштаб: *Goliath-, Jahrhundert-, Marathon-, Riesen-, Rekord-, Sensations-*; звуки, шуми: *Alarm-, Brüll-, Klimper-, Knack-, Knall-, Krach-, Klatsch-/klitsch-/patsch-/platsch-/quatsch-, Quietsch-*; поняття, які передають якість, властивість та характеристику: *Glanz-, Grund-, Marken-, Meister-, Schwerpunkt-*; діяльність та характеристики людини: *Bettel-, Chef-, Familien-, General-, Idioten-, Kardinal-, Königs-, Narren-*; конкретні речі та предмети: *Bild-, Klapper-, Knüppel-, Muster-, Nagel-, Parade-, Piek-, Puppen-, Splitter-, Stock-, Stroh-, Top-*; якості, пов'язані з чистотою чи брудом: *Dreck-, Mist-, Scheiß-, Staub-*.

Семантичне значення аугментативних похідних тісно переплітається з їх структурою, зі способом творення. Воно вже закладене у тій моделі, за якою твориться слово. Адже в мові існують закономірності, згідно з якими відбувається поєднання складових лексеми. Ці закономірності М.Д. Степанова визначає як „внутрішня валентність“. Під цим поняттям вона розуміє закономірне поєднання складових елементів слова[3: 170-171].

Аугментативні похідні творяться за такими моделями:

Hprf+ Sb: *Heidenrespekt, -spaß, -glück; Bombenstimmung;*

Hprf + Adj (Part): *stocksolide, -still; affenjung, -schnell, -stark; gottverdammt, -verflucht, -vergessen;*

Hprf + Adv: *haargenau, pudelwohl, sauwohl.**

Аналіз корпусу аугментативних похідних показав, що найпродуктивнішою моделлю є **Hprf + Sb**. З 2088 досліджуваних похідних 1521 (72,84%) творяться за цією моделлю. Твірні основи, з якими поєднуються аугментативні напівпрефікси – різноманітні за своїм лексичним значенням. Це назви істот і неістот, власні та загальні, конкретні та абстрактні, наприклад:

der Arschpauker, der Bärenkerl, der Erzfeind, die Heidenangst, die Sauarbeit, die Spitzenkraft, der Goldjunge; der Riesenslalom та ін. Крім цього, основи можуть бути як стилістично нейтральні, так і з певним емоційним забарвленням: *baumstark, die Herzensfreude, der Kraftmensch*. Вони також різні за граматичними ознаками – це основи

* Hprf – Halbpräfix – напівпрефікс; Sb – Substantiv – іменник; Adj – Adjektiv – прикметник; Part – Partizip – дієприкметник; Adv – Adverb – прислівник.

іменників чоловічого, середнього та жіночого родів, які позначають як однину, так і множину.

Продуктивність інших моделей є нижчою. За моделлю *Hprf + Adj (Part)* утворено 562 (26,92%) аугментативних похідних, за моделлю *Hprf + Adv* – 5 (0,24%) аугментивних похідних. Прикметники, дієприкметники та прислівники, з якими поєднуються аугментативні напівпрефікси, виражають властивості, характеристики, якості предметів, осіб, явищ тощо. Наприклад, *Bären: bärenkalt; Ameisen: ameisengroß; Gold: goldgierig, goldsicher; Haar: haarscharf; Klatsch: klatschnass; Pudel: pudelwohl; Stock: stockbesoffen.*

Аналіз кожного аугментативного напівпрефікса дає можливість прослідкувати, з якими основами найчастіше поєднується елемент. Так, наприклад, напівпрефікси *Tod-* поєднується переважно з основами, які означають душевний стан людини: *Todesangst, Todesgefahr.* Напівпрефікс *Mords-* сполучається з основами, які позначають почуття, відчуття людини та її стан, а також шум: *Mordslärm, Mordsangst. Blitz-* поєднується з основами, що означають абстрактні поняття, швидкість, зовнішній вигляд, здібності та інші конкретні поняття: *Blitzstart, Blitztempo, blitzschnell, blitzsauber, blitzgescheit, Blitztelegramm.* Деякі напівпрефікси не мають однозначної (чітко вираженої) групи основ, з якими вони поєднуються. Наприклад, *Affen: Fett, Arsch, Fratze, Geschwindigkeit, Hitze, Jäckchen, Jacke, Kälte, Kasten, Knast, Komödie, Liebe, Naht, Schande, Stall, Tanz, Tempo, Theater, Zahn, Zeck, Haut, Pinscher, Scheiße, Schwanz, Spaß, Spektakel, Fahrt, Wärme, Getue, Volk.*

Аугментативний напівпрефікс може поєднуватись або лише з іменником, прикметником, прислівником, дієприкметником, або одночасно з іменником, прикметником, прислівником, дієприкметником. Наприклад, *Engel-* поєднується з іменником та прикметником, *Elefant-* з іменником, *Leben-* з іменниками та прикметниками. При цьому співвідношення поєднань з основами різних частин мови неоднакове.

Препозиція в слові, яку займають напівпрефікси, унеможливорює безпосередній вплив на семантику похідного слова. Як стверджує О.П. Буянов, „напівпрефікси розвивають семантику в плані узагальненої ознаки, яка виступає як „означаюча“, на відміну від напівсуфіксів, які здатні виражати широку семантичну категорію, яка служить як „означувана““ [1: 23].

Аугментативні напівпрефікси додають до семантики основ ознаки підсилення, збільшення тощо. Можна сказати, що вони виступають додатками до лексичного значення слова, з яким поєднуються, не впливаючи жодним чином на граматичну категорію слова. В результаті, значення, яке отримує нове слово, містить у собі елементи оцінки, семантичної модифікації. Однак неможливо визначити ступінь цього переосмислення. Словники подають значення „*sehr; überaus; außerordentlich; außergewöhnlich; ungewöhnlich schön, gut; besonders; absolut; ganz; von Grund auf, durch und durch*“ які засвідчують лише те, що дане слово містить сему підсилення, збільшення, перевищення чогось, наприклад: *kraftstrotzend <Adj.>: überaus stark u. kräftig [aussehend]; voll von deutlich sichtbarer körperlicher Kraft.* Але вони не передають ступінь цього збільшення на певній шкалі. Лише контекст дозволяє глибше дослідити семантику даної лексики.

Проте це не заперечує того факту, що значення аугментативних похідних ті ж самі, що й основ, які їх творять. Наприклад, *Affenhitze: „Hitze“* – „спека“ , „*Affenhitze*“ – „*sehr große Hitze*“ – „*дуже сильна спека*“. До значення „спека“ додалась сема підсилення.

Отже, розглянувши та схарактеризувавши семантику аугментативних напівпрефіксів та структуру і семантику аугментативних похідних, можна зробити висновок, що їх семантика залежить безпосередньо від структури похідного і семантики основи, з якою поєднується напівпрефікс. Функція напівпрефіксів полягає лише у наданні похідному слову додаткової інформації, а саме збільшення, підсилення, а також колоритного забарвлення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Буянов А.Н. Субстантивные полусуффиксы в словообразовательной системе современного немецкого языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М.: МГПИИЯ, 1979. – 29 с.
2. Карбелашвили С.О. Категория аугментативности и диминутативности в современном немецком языке (словообразовательный аспект). Автореф. дис... докт. филолог. наук: 10.02.06 / Тбилисский государственный университет им. И. Джавахишвили. – Тбилиси, 1994. – 47 с.

3. Степанова М.Д., Фляйшер В. Теоретические основы словообразования в немецком языке: Учеб. пособие для филолог. факул. ун-тов и ин-тов иностр. языков. – М.: Высш. шк., 1984. – 264 с.
4. Тимченко С.П. Актуальні тенденції словотворення в порівняльному аспекті (на матеріалі нім. та укр. мов) // Мова і культура. (Науковий щорічний журнал). - К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2004. – Вип. 7. – Т. II. Культурологічний підхід до викладання мови і літератури. – С. 117-123.
5. Dudenredaktion (Hrsg): Duden. Deutsches Universalwörterbuch. – 5., überarb. Aufl. - Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2003. – 1892 S.
6. Kammerer M. Verstärkungsbildungen im Deutschen. Versuch einer phänomenologischen Bestimmung. In: Sprache im Alltag. Beiträge zu neuen Perspektiven in der Linguistik. Herbert Ernst Wiegand zum 65. Geburtstag gewidmet. Hrsg. V. Andrea Lehr, Matthias Kammerer, Klaus-Peter Konerding, Angelika Storrer, Caja Thimm, Werner Wolski. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2001. – S. 293-319.
7. Langenscheidt. Großwörterbuch. Deutsch als Fremdsprache. Hrsg. v. d. Langenscheidt-Redaktion unter Leitung von Pr. Dr. Dieter Götz, Pr. Dr. Günther Haensch, Pr. Dr. Hans Wellman. Neubearb. – Berlin, München, Wien, Zürich, New York, 2003. – 1254 S.
8. Wahrig. Deutsches Wörterbuch. Hrsg. v. Dr. Renate Wahrig-Burfeind. – 7., vollständig neu bearb. und akt. Aufl. –Gütersloh, München: Bertelsmann Lexikon Verlag, 2000. – 1451 S.
9. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. In 6 Bänden. Akad. der Wissen. der DDR. Zentralinst. für Sprachwiss. Hrsg. von R. Klappenbach, W. Steinitz. – 3. Aufl. B.: Akademie, 1978.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Перестюк – асистентка кафедри прикладної лінгвістики НУ „Львівська політехніка“, аспірант кафедри німецької філології факультету іноземних мов ЛНУ ім. І.Франка
Наукові інтереси: лексикологія, словотворення німецької мови, семантика оцінки.

ТРАДИЦІЙНІСТЬ І НЕСТАНДАРТНІСТЬ АФІКСАЦІЇ ЯК СПОСОБУ УТВОРЕННЯ НІМЕЦЬКИХ МОЛОДІЖНИХ СЛЕНГІЗМІВ

Олександр ПОЗДНЯКОВ (Івано-Франківськ, Україна)

У статті розглядаються особливості афіксації при утворенні лексичних одиниць німецького молодіжного сленгу. Автор аналізує деривати трьох частин мови – іменники, дієслова і прикметники. Наприкінці статті подано висновки.

The article deals with the peculiarities of the affixation by forming the lexical units of the German youth slang. The author analyses the derivatives of three parts of speech – nouns, verbs and adjectives. At the end of the article the conclusions are drawn.

Сучасна німецька мова є комплексною системою, яка складається з багатьох взаємозалежних і взаємопов'язаних підсистем. У її структуру входять різноманітні діалекти, мови представників різних професій, соціальних та вікових груп. Усі вони більш або менш інтенсивно впливають на розвиток загальнонаціональної мови, визначають його особливості та тенденції.

Вони є перехідною ланкою при входженні у розмовний і літературний варіанти німецької мови запозичень, виступають рушійною силою у процесі зміни значень конвенційних лексичних одиниць.

Однією з важливих складових, що формують основну базу сучасної загальнонаціональної німецької мови є молодіжний сленг. Неординарний та радикальний він утворює власну підсистему, яка перебуває у тісному взаємозв'язку з іншими мовними підсистемами.

Актуальність роботи визначається загальною тенденцією до активізації досліджень німецького молодіжного сленгу у сучасній германістиці.

Специфіка німецького молодіжного сленгу загалом та його лексики зокрема полягає в тому, що вони відображають світосприйняття та спосіб мислення представників вікової групи, цінності та контакти з оточуючим середовищем, які істотно відрізняються від понятійної системи дорослого світу. У мові вони шукають шляхи самовираження, відмежування від незрозумілого та часом ворожого зовнішнього оточення.

Дані чинники є визначальними у процесі утворення лексичних одиниць німецького молодіжного сленгу.

Метою статті є визначення ролі традиційного і нестандартного у процесі афіксації як способі утворення лексичних одиниць німецького молодіжного сленгу.

Традиційними ми вважаємо форманти і їх значення, зафіксовані у “Словнику словотворчих елементів німецької мови” [1] та вказані у наукових працях, присвячених проблемі словотвору загальнонаціональної німецької мови [2; 3; 8].

Предметом дослідження є утворення німецьких молодіжних сленгізмів шляхом префіксації і суфіксації.

Об'єктом дослідження є лексикографічно зафіксовані лексичні одиниці німецького молодіжного сленгу, які належать до трьох частин мови – іменники, дієслова і прикметники.

Матеріалом дослідження є деривати з німецькими мотивуючими основами, відібрані із словників німецького молодіжного сленгу [5-7; 9-14]. До вибірки не було включено слова, які є наслідком семантичного переосмислення стандартизованих дериват без формальних змін. З метою встановлення “молодіжності” аналізованих одиниць здійснено перевірку їх наявності у електронних версіях словників стандартизованої лексики німецької мови [4].

Завданням статті є квантитативно-квалітативний опис німецьких молодіжних сленгізмів-дериват з врахуванням екстралінгвальної детермінованості досліджуваного мовного явища.

Семантична суть префіксації – надання слову відповідної категоріальної ознаки – створює передумови її застосування для утворення нових лексичних одиниць німецького молодіжного сленгу.

Властива адолесцентам схильність до перебільшування і категоричності при оцінці предмета найменування виражене у використанні для утворення сленгізмів-іменників префікса **Super-**, який надає їм значення високої або найвищого ступеня якості, підсиленого ефекту: *Superbirne – Person mit hoher Denktelligenz, Person mit wenig Denktelligenz; Super-Scheibe – sehr gute Platte; Super-Biene – gut aussehendes Mädchen.*

У порівнянні з **Super-** префікс **Mini-**, який надає іменикам значення малого розміру, мініатюрності, у загальному німецькому молодіжному сленгу є менш продуктивним: *Minipanzer – hässliches Mädchen, fettes Mädchen.*

Найбільш продуктивно у німецькому молодіжному сленгу відбувається префіксація дієслів. Для цього процесу характерним є використання традиційних словотворчих елементів з їх традиційними значеннями.

Продуктивними при утворенні сленгізмів-дієслів є наступні префікси.

Префікс **be-**:

– значення цілеспрямованої дії, охоплення дією чого-небудь: *behumsen – jemanden auf den Arm nehmen, betrügen;*

– значення оснащення: *bekoffern – jemanden anpumpen;*

– значення підсилення: *bekeimen – jemanden zulabern, vollquatschen; ansprechen.*

Префікс **ver-**:

– значення віддалення: *vertopfen – schnell abhauen;*

– значення завершення дії: *verdackeln – etwas verpassen, etwas vergessen;*

– значення тривалості дії: *verdröseln – sich hängen lassen, faulenzeln;*

– значення використання, витрачання: *verkacken – etwas verlieren, eine gute Chance verlieren;*

– значення підсилення, інтенсивності дії: *verbimsen, verhinkeln – verprügeln.*

Префікс **zer-**:

– значення підсилення: *zerfetzen, zereiern – lauthals lachen; sich ärgern.*

Префікс **ent-**:

– значення позбавлення, усунення чого-небудь: *entnageln – kastrieren;*

– значення, протилежне до значення стандартизованого дієслова з іншим префіксом: *entschleunigen – etwas langsamer angehen.*

У даних випадках молодіжна специфіка утворених лексичних одиниць виражена твірною основою.

Префікс **er-** із значенням постійної дії, спрямованої на кінцеве досягнення мети використано для утворення деривати від іменної твірної основи: *ergeiern – sich etwas ergattern, sich etwas (mehr oder weniger legal) beschaffen, betteln.*

Схильність адолесцентів до гіперболізації як вираження їх вразливості та психічної нестійкості визначає вибір відповідних префіксів у процесі дериваційного утворення прикметників-сленгізмів. Тут домінуючу роль відіграють форманти, які надають

підсилюючого значення. Серед традиційних підсилюючих префіксів варто відзначити *hyper-* і *super-*: *hypergeil* – *sehr geil*; *hypermatt* – *sehr matt*; *superstark* – *sehr stark*; *superschick* – *sehr schick*.

Сюди вважаємо за необхідне додати специфічні “молодіжні” префікси, які також використовуються для підсилення значення прикметників. Як традиційні префікси прикметників дані форманти не зазначені. Вони є запозиченими словотворчими одиницями і приєднуються до німецьких твірних основ.

- *mega-*: *megahart* – *sehr hart*; *megastark* – *sehr stark*; *megageil* – *sehr geil*;
- *giga-*: *gigageil* – *sehr geil*; *gigadumm* – *sehr dumm*; *gigahart* – *sehr hart*;
- *meta-*: *metastark* – *sehr stark*; *metahart* – *sehr hart*; *metatoll* – *sehr toll*;
- *turbo-*: *turbogeil* – *sehr geil*; *turbostark* – *sehr stark*;
- *ultra-*: *ultrakrass* – *sehr krassultrastark* – *sehr stark*.

Для підсилення значення прикметників у німецькому молодіжному сленгу використовується префікс *inter-*. У даному випадку креативність адолесцентів виражається у використанні словотворчого елемента з новим значенням: *intergalaktisch* – *sehr gut, toll*; *intergeil* – *sehr geil, hervorragend*.

Нечастотним є префікс *un-*, який надає прикметникам значення заперечення, протилежності: *ungeil* – *nicht geil*; *unangesagt* – *nicht im Trend*.

Причиною цього вважаємо традиційність даного способу заперечення, що не задовольняє молодіжне прагнення до оригінальності.

Суфіксація є також продуктивним способом утворення нових лексичних одиниць німецького молодіжного сленгу.

Для суфіксації як способу утворення нових лексичних одиниць німецького молодіжного сленгу характерна особливість поєднання іншомовних формантів з німецькими основами.

При утворенні сленгізмів-іменників найбільш продуктивним є суфікси, які служать для позначення осіб.

На нашу думку, це є логічним з огляду на розвиненість у німецькому молодіжному сленгу лексико-семантичного поля “імена”, причому його поповнення відбувається швидкими темпами. Багато первинних імен-сленгізмів мають форму словосполучень і суфіксація є у цьому випадку ефективним засобом для утворення на їх базі нових єдиних лексем. Таким чином реалізується мовний радикалізм адолесцентів – за рахунок актуалізації суб’єктивно виокремлених ознак предмета найменування.

Для позначення осіб у німецькому молодіжному сленгу використовуються як традиційні суфікси, так і специфічно молодіжні, не зазначені у фаховій літературі як словотворчі елементи загальнонаціональної німецької мови.

Серед традиційних суфіксів, які використовуються у німецькому молодіжному сленгу для утворення іменників на позначення осіб чоловічого роду, варто відзначити *-er* і *-el*. Твірними основами можуть бути різні частини мови: *Spacker* – *unattraktiver Junge*; *Bringer* – *alles, was gut oder im Trend ist*; *Muckel* – *schweigsame, verschlossene Person*; *Wichtel* – *Person, die sich wichtig macht*.

Суфікс *-er* для позначення осіб може використовуватися також у своєму розширеному варіанті *-iker*: *Problemiker* – *Person, die ständig mit sich bringt*.

Серед запозичених формантів продуктивним є суфікс *-loge*, який приєднується до німецьких твірних основ: *Promillologe* – *Gewohnheitstrinker*, *Säufer*, *Verkehrspolizist*; *Müllologe* – *Schwätzer*.

На позначення осіб чоловічого роду зафіксовано також використання суфікса *-us*, який приєднується до прикметникової твірної основи: *Dickus* – *dicke Person männlichen Geschlechts*.

Для суфіксації німецького молодіжного сленгу при утворенні іменників на позначення осіб чоловічого роду характерним є використання специфічних, нетрадиційних суфіксів. Це – форманти *-i* та *-o*, які можна вважати “молодіжною” альтернативою суфікса *-er*. Утворені за їх допомогою іменники відзначаються іронічно-фамільярним забарвленням: *Draufi* – *Person, die gerne an der frischen Luft ist*; *Drinni* – *Stubenhocker*; *Anarcho* – *Anarchist*.

Молодіжні суфікси поєднуються із:

- стандартизованими основами без зміни значення: *Schrulli – schrullige Person, schwieriger Mensch; Karriero – jugendlicher Karriere-Vorzeigetyp;*
- стандартизованими семантично переосмисленими основами: *Raffi – Person, die schnell begreift, was Sache ist; Schmacko – attraktiver Junge;*
- специфічно сленговими основами: *Grufiti – einer, der in der Gruft liegt, (altmodische) Person jenseitsdes 30. Lebensjahres, Okkultist, Satansanbeter; Gollo – Idiot.*

Аналогічно традиційному суфіксу **-er, -o** може використовуватися у розширеному варіанті **-iko**: *Sympathiko – netter Kerl, angenehmer Zeitgenosse, Sympathieträger.*

Суфікс **-i** у німецькому молодіжному сленгу має також інші значення:

- осіб жіночого роду: *Mopsi – Mutter;*
- неістот: *Minunni – Minute.*

Існування цих формантів, зумовлене, на нашу думку, такими екстралінгвальними причинами:

- прагнення виокремитися серед представників інших соціальних чи вікових груп;
- протест проти правил і норм системи словотвору літературного варіанту німецької мови;
- намагання привернути увагу партнера комунікації;
- пошук шляхів яскравішого більш яскравого вираження суб'єктивного ставлення до предмета найменування.

Для утворення способом суфіксації іменників жіночого роду у німецькому молодіжному сленгу використовуються традиційні форманти:

- e**: *Schlunze – schlampig gekleidete Frau; Depresse – niedergeschlagene weibliche Person;*
- ei**: *Tummerei – Alkohol- oder Drogenrausch; Bräuterei – Anmache, Mädchenjagd;*
- ette**: *Hässlette – unattraktive Person; Mantalette – naives Mädchen.*

При утворенні іменників середнього роду використовується традиційний демінутивний суфікс **-chen**, який у німецькому молодіжному сленгу вказує на іронічне ставлення до предмета найменування: *Klärchen – Schnaps; Tittchen – korpulenter Junge.*

У процесі утворення способом суфіксації дієслів найбільшою продуктивністю у німецькому молодіжному сленгу відзначається формант **-eln**. Він надає утвореним словам значення дії або стану і використовується, переважно, при основах іменників: *bürsteln – Sex haben; muckeln – kuscheln; mupfeln – essen.*

При основах прикметників даний формант є непродуктивним: *dümmeln – dumm daherreden, sich unqualifiziert äußern.*

Суфіксація за допомогою додавання **-eln** може супроводжуватися появою умлаута у кореневого голосного: *züngeln – sich küssen; äugeln – flirten.*

Інші зафіксовані в результаті аналізу лексикографічних джерел суфікси, які використовуються для утворення сленгізмів-дієслів:

- ieren**: *kajalisieren – Kajal auftragen; diagnostikalisieren – unbeherrscht Alkohol trinken;*
- ern**: *schlendern – onanieren; brettern – sich schnell fortbewegen.*

Найбільш продуктивним і частотним суфіксом при утворенні сленгізмів-прикметників є **-mäßig**. Такі лексичні одиниці є переважно загальними суперлативами. Предмет або ознака порівняння можуть бути найрізноманітнішими: *granatenmäßig – sehr gut, hervorragend; weltmäßig – toll, super.*

Зустрічаються також порівняння на основі негативних якостей: *deppmäßig – sehr dumm.*

Іншими продуктивними суфіксами німецького молодіжного сленгу є **-ig** та **-isch**.

Суфікс **-ig** надає утвореним прикметникам значення:

- подібності: *assig – widerlich, abscheulich; prollig – angeberisch;*
- наявності певної ознаки: *berstig – eigenartig, seltsam; spackig – lächerlich.*

Прикметники, утворені за допомогою суфікса **-isch** є загальними суперлативами: *orgasmisch – sehr gut, hervorragend; elchisch – toll, wunderbar.*

Як словотворчі елементи, які надають утвореним за їх допомогою лексичним одиницям німецького молодіжного сленгу значення наявності певної ознаки при характеристиці людини виступають наступні суфікси прикметників:

- lich**: *schläpplich – schwächlich, langweilig, fade, schlecht;*

-haft: *didihaft – dumm;*

-ös: *pornös – außergewöhnlich gut; tubbitös – niedlich.*

Результати здійсненого дослідження дозволяють зробити наступні висновки. Традиційні афікси у німецькому молодіжному сленгу частково реалізують свої потенційно можливі значення. Спостерігається зосередження на одному або кількох “популярних” значеннях, вибір яких зумовлений соціально-віковими особливостями її носіїв.

Наприклад, схильність до перебільшення виражена у продуктивності префіксів *super-*, *hyper-* і *meta-*, конкретизація, суб’єктивна оцінка – суфікса *-er*, зневажливого або іронічного ставлення – суфікса *-chen*, мовної невпевненості, відсутність чітких уявлень про властивості предмета висловлювання і, як наслідок, порівняння з властивостями інших предметів – суфікса *-mäßig*.

У процесі дослідження було зафіксовано ряд нетрадиційних формантів. Їх використання вважаємо наслідком комплексної дії соціально-вікових чинників, які визначають особливості лексичного запасу адолесцентів, таких як задоволення потреби у відмежуванні, вираженні протесту, оригінальності та схильності до перебільшення.

Деякі з даних нетрадиційних формантів мають іншомовне походження і приєднуються до традиційних або специфічно молодіжних мотивуючих основ.

Вважаємо перспективним використання одержаних результатів при дослідженні інших номінативних процесів у лексиці німецького молодіжного сленгу з точки зору їх екстралінгвально зумовленої нестандартності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка / А.Н.Зуев, И.Д.Молчанова, Р.З.Мурясов и др.; Под рук. М.Д.Степановой. – 2-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 2000. – 536 с.
2. Степанова М.Д. Словообразование современного немецкого языка / Под ред. Т.В.Строевой. – 2-е изд., испр. – М.: КомКнига, 2007. – 376 с.
3. Степанова М.Д., Фляйшер В. Теоретические основы словообразования в немецком языке: Учеб. пособие для филологических факультетов университетов и институтов иностранных языков. – М.: Высшая школа, 1984. – 264 с.
4. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache. Langenscheidt – Grosswörterbuch der deutschen Sprache. Duden – Die deutsche Rechtschreibung 2006. Категория: словарь. Разработчик: Langenscheidt/Duden. – Год выпуска : 2006. Активация рег. код: да. Язык интерфейса: немецкий/английский. Платформа: Windows 98/ME/2000/XP. Формат файла: ISO, Кол..во CD/Тип: 1cdx350Mb. Размер файла: 350 Mb.
5. Ehmann H. Affengeil: ein Lexikon der Jugendsprache. – origin. Ausg. 4, durchges. Aufl. – München: C.H.Beck, 1996. – 156 s.
6. Ehmann H. Endgeil – Das voll korrekte Lexikon der Jugendsprache. – 1. Aufl. – München: C.H.Beck, 2005. – 178 s.
7. Ehmann H. Oberaffengeil: neues Lexikon der Jugendsprache. – München: C.H.Beck, 2001. – 160 s.
8. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1969. – 326 s.
9. Heinemann M. Kleines Wörterbuch der Jugendsprache. Wörter-Wendungen-Texte. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1989. – 122 s.
10. PONS Wörterbuch der Jugendsprache 2003. – Stuttgart: Klett, 2003. – 128 s.
11. PONS Wörterbuch der Jugendsprache 2005. – Stuttgart: Klett, 2005. – 128 s.
12. PONS Wörterbuch der Jugendsprache 2006. – Stuttgart: Klett, 2005. – 124 s.
13. PONS Wörterbuch der Jugendsprache 2007. – Stuttgart: Klett, 2006. – 144 s.
14. PONS Wörterbuch der Jugendsprache 2008. Sammelband seit 2001. Von Schülerinnen und Schülern aus ganz Deutschland. – Stuttgart: Klett, 2008. – 288s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Поздняков – здобувач кафедри німецької філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: соціолінгвістика, словотвір німецької мови.

ШЛЯХИ І СПОСОБИ УТВОРЕННЯ КОМП'ЮТЕРНОГО СЛЕНГУ

Оксана Рижченко (Дніпропетровськ, Україна)

У статті розглядаються шляхи і способи утворення комп'ютерного сленгу на сучасному етапі.

The article presents the ways of computer slang creating in our times.

З появою персональних комп'ютерів, англломовні терміни, найчастіше в англійському ж написанні, заповнили сторінки журналів і засмітили мову фахівців. Одночасно з професійною мовою програмістів почав формуватися специфічний сленг знавців обчислювальної техніки і просто людей, що захоплюються комп'ютерами.

У сленгу, як і в професійній лексиці програмістів, досить багато англіцизмів. Однак іншомовні запозичення аж ніяк не єдине джерело поповнення комп'ютерного сленгу. Шляхи і способи утворення комп'ютерного сленгу досить різноманітні. Спробуємо їх з'ясувати.

Деякі слова даної лексичної системи запозичені з жаргонів інших професійних груп: наприклад, «чайник» (недосвідчений програміст) і «движок» (алгоритм — ядро комп'ютерної програми) запозичено з жаргону автомобілістів, де вони позначають відповідно недосвідченого водія й автомобільний двигун. «Тачкою» у міському фольклорі називається автомобіль, а в комп'ютерному сленгу це слово перейшло зі значенням «комп'ютер».

Трапляється, що запозичення семантично змінюються, наприклад, у результаті метафоричного переносу. Так, слово «мофон» у молодіжному інтержаргоні означає магнітофон, а в комп'ютерному сленгу «мофоном» може бути названий будь-який пристрій з магнітною стрічкою (скажемо, стриммер). Подібність у значенні, на підставі якого відбувається перенос, — це магнітна стрічка, що дозволяє записувати інформацію. Для більшості жаргонних систем продуктивним виявився спосіб метафоризації. З його допомогою в комп'ютерному сленгу утворені слова:

«болванка» — компакт-диск, дані з якого зчитує та на який записує комп'ютер;

«пацюк» — миша радянського виробництва (дуже велика, у порівнянні зі стандартної);

«реаніматор» — фахівець або програма з «оживлення» обчислювальної машини або операційної системи;

«сміття» — перешкоди в телефонній мережі.

Численні дієслівні метафори:

«зносити» — видаляти з пам'яті комп'ютера незатребувану інформацію;

«тріщати» — установлювати зв'язок за допомогою модему й ін.

У комп'ютерному жаргоні зустрічаються арготизми. Ці слова не слід розуміти як приналежність до таємної, засекреченої мови. Арготизми просто позбавлені власне лінгвістичного мотивування. До подібного роду умовним найменуванням можна віднести лексему «пробкотрон» — могутній пристрій, що створює перешкоди в електричній мережі. Коли в роботі комп'ютера відбувається збій через стрибок напруги в електричній мережі, говорять: «Знову пробкотрон уключили!». Програмний продукт, який не працює належним чином, називають «глюкалом» (або «глюкалой»). Про комп'ютер, що раптово перестав відповідати на команди оператора, говорять, що він «висить».

Особливе місце у комп'ютерному сленгу займають слова, що не мають семантичного мотивування. Від арготизмів їх відрізняє зв'язок з тими загальнонародними словами і комп'ютерними термінами, замість яких вони використовуються в жаргонній системі. Зв'язок ця будується на відносинах часткової омонімії: словам, що не мають семантичного мотивування, властиві окремі морфо-фонетическі збіги з загальноновживаними словами і професійними термінами програмістів (явище фонетичної мімікрії).

Так, слово, що має в загальнонародній мові значення чоловічого імені Лазар, у комп'ютерному жаргоні придбало зовсім новий зміст. Наприклад, програмісти називають лазерний принтер (друкувальний пристрій) «лазарем» унаслідок часткових звукових збігів у коренях семантично несхожих слів: *Лазар* і *лазерний*.

До лексики подібного роду можна віднести жаргонізми: «вакса» (операційна система VAX) і «сивуха» (жаргонна назва комп'ютерної гри «Civilization» — «Цивілізація»), а також «пентюх» — комп'ютер модифікації Pentium (Пентиум).

Останнім часом захоплення англіцизмами стало своєрідною модою. Воно зумовлене створеними в молодіжному суспільстві стереотипами, ідеалами. Таким стереотипом нашої епохи є якраз ідеалізування американського суспільства, у якому рівень життя набагато вищий, і високий темп технічного прогресу ведуть за собою весь світ. І додаючи до свого мовлення англійські запозичення, молоді люди певним чином наближаються до цього стереотипу, приєднуються до американської культури, стилю життя.

Таким чином вплив англійської на молодіжну субмову є закономірним явищем. Як зазначає Д.С. Ліхачов у своїй праці «Арготичні слова професійного мовлення» [1], аналогічно в колишніх німецьких, англійських, російських жаргонах домінуючий вплив мала циганська мова. Тому не дивно, що російський та український сучасний сленг певною мірою англізований.

Не кожне запозичене слово сприймається мовою. Як правило, іншомовні слова пристосовуються до вимог нового фонетичного середовища. Лише деякі запозичені слова

комп'ютерного сленгу повністю зберегли свою вимову. Це так звана калька, тобто лексичні одиниці створюються з мовних елементів мови, що запозичає за образом іншомовних одиниць. У залежності від того яким способом відбувається калькування, розрізняють його словотворчий і семантичний різновид. Найчастіше в комп'ютерному сленгу слова запозичуються за допомогою транслітерації. У цьому випадку кожен звук у запозиченому слові замінюється відповідним звуком в українській мові згідно з фонетичними законами. Ось приклади повністю запозичених слів з англійської мови [2]:

- «баг» - помилка в роботі програми;
- «в'ювер» - програма, призначена для перегляду (не для зміни) файлів у визначеному форматі;
- «девайс» - будь-який механізм або його функціональна частина;
- «комплейн» - офіційна скарга координаторові місцевої мережі про порушення одним з нодов цієї мережі правил поведінки;
- «пасворд» - пароль, необхідний для доступу до мережних служб;
- «саунд» - 1) звуки, відтворені комп'ютером, 2) музика;
- «скрін» - екран комп'ютера;
- «солюшн» - 1) інструкція з проходження комп'ютерної гри, 2) рішення будь-якої проблеми;
- «спейс» - вільне місце на диску;
- «фіча» - побічна, зручна опція в програмі;
- «хінт» - рада, рекомендація, інструкція.

Запозичене слово з англійської мови не лише підгоняється під норми фонетики української мови, алі й переходить в розпорядження української граматики, підпорядковуючись її законам. Після цього з'являється можливість мовної гри, різного роду маніпулювання з новим словом, тобто утворюються так називані комп'ютерні неологізми (нові поняття). Наприклад:

- «дисплюй» (від «дисплей»),
- «мудем» — погано працюючий модем (від «модем»),
- «сервак» — сервер (від «server»)
- «дурдос» - назва операційної системи (від «DR DOS»)
- «конектитися» - приєднуватися (від «to connect»)
- «програмер» - програміст (від «programmer»)
- «киляти» - припинити будь-які операції, які виконують компютер (від «kill»)
- «клікати» - клацати (від «to click»)

Додавання до запозиченого кореня українських суфіксів сприяє освоєнню неологізму. При цьому відбувається збагачення значення слова фамільярним або дружньо-зменшувальним, залежно від значення суфікса, відтінку значення, як наприклад:

- «вірусяка» - вірус,
- «пісюк» - комп'ютер,
- «флопак» - дисковод,
- «аплікуха» - прикладна програма.

Грамматична мовна гра в українському сленгу зустрічається досить часто. З'являються подібні граматичні неологізми навмисно, а не від незнання граматичних правил. І англійські, і українські носії комп'ютерного сленгу звичайно прекрасно уявляють собі, що вони роблять, спотворюючи мову і маніпулюючи словотворчими моделями. Свідомо ігноруючи правила, вони проголошують принцип «граматичної креативності» [3]. Принцип цей припускає зробити враження, побавити і розважити і себе, і інших учасників процесу комунікації. Причому, як вони самі затверджують, — не з метою затемнення змісту, кодування інформації для непосвячених, або тим більше через неграмотність.

Слід зазначити, що сленгізми часто виявляються похідними від професійних термінів, запозичених з англійської мови. Від професійної термінології програмістів, сленг, відрізняється емоційним фарбуванням і деякою розмитістю значень слів, не характерними для термінів. Як правило, сленгізми виступають як стилістичні синоніми професійних термінів. Порівняємо, наприклад, синонімічні конструкції:

- «стрілялка» (сленг) і аркада (проф.);
- «бродилка» (сленг) і квест (проф.);
- «літалка» (сленг) і авіаційний симулятор (проф.) і ін.

Дуже часто комп'ютерна сленгова лексика утворюється способом перекладу англійського професійного терміну на українську мову. У цьому випадку лексеми набувають нового змісту зі зниженим стилістичним забарвленням. Наприклад:

«живність» – комп'ютерний вірус (англ. «virus»)

«грохнути» – удилить (англ. «to delete»)

«буквар» – poradnik користувача (англ. «user manual»)

Емоційно лексика програмістів відрізняється від української розмовної мови і просторіччя «зацикленністю» на реаліях світу комп'ютерів. Явища, що не відносяться до цього світу, не спонукають програмістів давати їм жаргонні назви.

У даній статті ми розглянули лише деякі шляхи і способи утворення комп'ютерного сленгу. Як видно з викладеного, український комп'ютерний сленг є, у деякому змісті, унікальним матеріалом для дослідження. Завдяки новизні даного явища і швидкості процесів, що відбуваються в ньому, комп'ютерний сленг дозволяє розглянути життя окремих слів від самої їхньої появи до зникнення і зрозуміти закони розвитку і функціонування цієї підсистеми укр. мови.

Також хотілося б відзначити, що комп'ютерний сленг — явище в мові нове. Новизна його визначається тим, що носії і творці даної лексики — представники порівняно молодій професії — програмісти. Комп'ютерний сленг в українській мові є своєрідною «віддушиною», що полегшує процес адаптації англійських термінів. Існування комп'ютерного сленгу дозволяє фахівцям в області програмування не тільки відчувати себе членами якоїсь замкнутої спільноти, але і допомагає їм зрозуміти один одного, служить елементарним засобом комунікації.

Розвиток такого мовного явища як сленг і його поширення серед усе більшого числа носіїв мови обумовлюється впровадженням комп'ютерної техніки в життя сучасного суспільства. Здається, що комп'ютерний сленг повинен стати об'єктом пильної уваги вчених-мовознавців, адже, як показують приклади інших жаргонних систем, спеціальна лексика іноді проникає в літературну мову і закріплюється там на довгі роки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Виноградова Н.В. Русский компьютерный сленг// «Энергия». - 2003. - №9
2. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н. Ярцева. - М., 2002
3. Лихачев Д.С. Арготические слова профессиональной речи. - М.: 1938.
4. Онлайн-словник комп'ютерного сленгу <http://www.slovari.net>
5. <http://ru.wikipedia.org/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Рижченко – здобувач кафедри російського та загального мовознавства Дніпропетровського національного університету ім. О.Гончара.

Наукові інтереси: комп'ютерний сленг

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВОРУ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСІБ ЧОЛОВІЧОЇ СТАТІ ІЗ СУФІКСОМ *-ER* У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Олена СМОЛЯК (Донецьк, Україна)

У статті здійснено аналіз похідних іменників із суфіксом -er на позначення осіб чоловічої статі, дібраних із лексикографічних джерел середньовісньонімецької мови і середньовісньонімецьких текстів. Визначено структуру і загальні функціонально-семантичні особливості дериватів. Установлено словотвірні типи відповідних іменників.

This paper concerns the research of Middle High German derivatives with suffix -er denoting the male persons. They are represented by the lexical units from the Middle High German Dictionary and the nouns selected from the Middle High German texts. The morphological characteristic, the general functional-semantic peculiarities are given, the functional meaning of -er and word-building types of derivatives with it are analysed.

1. Попередні зауваги. Вивчення історії німецької мови спрямовано на визначення закономірностей розвитку й функціонування мовних систем від давніх часів до сьогодення. Показовою щодо цього є система номінації, її критерії та ознаки (семантичні, словотвірні, синтаксичні, ідеографічні). Суфікс *-er* є найбільш частотним щодо творення найменувань особи. Це пояснює певним чином особливу увагу германістів до аналізованого

словотворчого форманту [1]. У середньовісній (далі - свн.) період найменування чоловіків також найчастіше утворювалися саме за допомогою аналізованого суфікса, тому доцільним і досить перспективним постає опис лексико-семантичної групи похідних іменників на *-er*, які позначають осіб чоловічої статі, визначення їх морфологічних і функціонально-семантичних особливостей у загальній системі іменникового словотвору.

Матеріал для дослідження, який складають три корпуси дериватів, отримано шляхом суцільного добору відповідних іменників із тритомного словника свн. мови М. Лексера [8] (1360 лексем - корпус I), 17 різножанрових свн. текстів (111 лексем - корпус II) та корпусу грамот XIII століття (361 лексема-корпус III)¹.

Основні дослідницькі завдання статті - установити частиномовну приналежність мотиваційних баз вищезначених похідних іменників, класифікувати їх за словотвірними типами і функціональними класами, визначити семантичні особливості досліджуваних лексем.

2. Лексемний склад. Найменування чоловіків (далі - НЧ), утворені за допомогою суфікса *-er*, репрезентовані в усіх трьох корпусах лексем (табл. 1)

Таблиця 1

Найменування чоловіків на *-er* в абсолютних числах

Найменування чоловіків на <i>-er</i>	Корпуси лексем				
	I	II		III	
	MHW ²	RT ³	LE ⁴	GE ⁵	SG ⁶
абс.	1360	36 (2) ⁷	53 (10)	22(2)	361 (91)
Разом	1360		111(1)	4)	361 (91)

Природно, що у словнику зафіксовано значно більше іменників аналізованого типу, ніж у текстах, оскільки лексикографічний матеріал М. Лексер добирає із величезної кількості різножанрових пам'яток, датованих не Лише свн., але й ранньоновісній періодами.

У грамотах НЧ зафіксовано утричі більше, ніж в інших текстах.

Найчастотніші з них - *rihtere* 'суддя, упорядковець' (1400), *helfere* 'помічник' (415), *phlegere* 'доглядач' (315), *dienere* 'слуга' (233), *klager* 'позивач' (228), у релігійних текстах - *ketzer* 'еретик' (35), *prediger* 'священик' (16). У

¹ Добір назв осіб чоловічої статі із грамот здійснено на основі загальної вибірки суфіксальних іменників, наданої для цієї розробки У. Рінгом (Інститут Германістики університету Ерланген-Нюрнберг) -учасником наукового проекту "Словотвір у німецьких історичних грамотах XIII ст." [6].

² MHW - свн. словник М. Лексера

³ RT - релігійні тексти

⁴ LE - лицарський епос

⁵ GE - героїчний епос

⁶ SG - свн. грамоти

У дужках наведена кількість іменників, що не ввійшли до словника М. Лексера.

У дужках після лексем тут і надалі наведена кількість прикладів, якщо їх більше, ніж один.

лицарському та героїчному епосах найчастотнішою лексевою виявилася лексема *riter* 'лицар' - 214 і 99 уживань відповідно. У лицарському епосі також можна вважати частотними суфіксальні НЧ *burgcere* 'житель бурга' (13), *tavelrunder* 'лицар круглого столу' (12), тоді як у героїчному епосі *videlere* 'скрипаль' (41), *kamegege* 'слуга у кімнатах' (22), *jegere* 'мисливець' (9).

Аналіз вибірки з текстів свідчить про те, що кожне п'яте суфіксальне НЧ на *-er* не зафіксовано у словнику М. Лексера.

3. Мотивація. Визначення напрямку мотивації являє собою невід'ємну частину словотвірного аналізу [3:374] похідних лексем, тож дослідження свн. іменників на позначення чоловіків, утворених за допомогою суфікса *-er*, призводить до висновку, що їхня абсолютна більшість морфологічно і семантично умотивована іншими лексемами, що визначаються їхніми мотиваційними базами [8:44]. Аналізовані похідні розподіляються за словотвірними типами, тобто морфологічно і семантично означеною схемою, за якою встановлюються ряди однаково оформлених словотвірних конструкцій [9:12]. Словотвірні типи визначено в роботі за певними синтаксичними конструкціями, або парафразами, які слугують для встановлення семантики похідного слова [2:435]. Обрані похідні НЧ утворені від різних частин мови, а також від словосполучень.

Найбільш чисельну групу похідних НЧ репрезентують віддієслівні іменники (усього 1007). Вони представлені в усіх досліджуваних корпусах, напр.: *maler* 'художник' <— *malen* 'малювати'; *partiercere* 'брехун' <— *partieren* 'брехати'; *singcere* 'співак' <— *singen* 'співати' (корпус I); *maneger* 'торговець' <— *manegen* 'торгувати'; *schirmcere* 'захисник' <— *schirmen* 'захищати' (корпус II).

Найвищий рівень умотивованості демонструють суфіксальні НЧ на *-er*, мотиваційні бази яких зустрічаються в одному контексті з похідним іменником, пор.:

<...> *dü hast den schirmcere enphangen / der dich schirmet wol und dich von müeje beschirmen sol.* / (AnnL V: 744-746) - 'ти зустрів захисника, який захистить тебе і який повинен оборонити тебе від нестатку'.

Віддієслівні деривати превалюють у словнику М. Лексера та в корпусі II, тоді як у корпусі грамот найбільша кількість лексем репрезентує відіменникові похідні слова, пор.:

Die golde solen wir doen keren so war si bescheidet bit rade ieres bigethirs <...> / (WilC: 255, 266.4) - 'Золото ми повинні повернути, так вони вирішили за порадою сповідальника'.

У наведеному прикладі *bihitgere* 'сповідальник' походить від іменника *bigiht* 'сповідь', який можна вважати морфологічною і семантичною базою першого ('jemand, der die *bigiht* abnimmt' / 'той, хто приймає сповідь').

Віддієслівні та відіменникові деривати на *-er* демонструють високу продуктивність у творенні НЧ у свн. мові.

Деривати, утворені від словосполучень, мають високу питому вагу у словнику і грамотах. У релігійних текстах, лицарському та героїчному епосах похідних лексем цього типу не виявлено. Зауважимо, що більшість іменників із мотиваційною базою - словосполученням - позначають чоловіків за певним родом діяльності (напр.: *vazzieher* 'той, хто тягне бочки' <— *vaz Ziehen* 'тягнути бочки'; *kornköufer* 'торговець зерном' <— *korn köufen* 'торгувати зерном').

Іменник *lehentragercere* 'ленник', умотивований у певній мірі словосполученням *lehen tragen* 'володіти леном', яке в наступному прикладі ужите в одному контексті з іменником, пор.:

<...> *daz selbe gut hceisset liehen dem sol is lihen vnde sol er irz tragen in allem dem reht als die forgenanten lehentrager* <...> / (WilC. 1022, 346.45) - 'такий же денний масток зветься леном, йому повинен я надати лен, і повинен він володіти своїм леном за леним правом, як і вищезгадані ленники'.

Наведений приклад свідчить, що умотивованість деривата словосполученням *lehen tragen* 'володіти леном' є прозорою, оскільки останнє наведено в контексті, в якому саме міститься тлумачення НЧ *lehentragercere*. Наявність численних прикладів подібних похідних іменників пояснюється можливістю дієслів - останніх компонентів базового словосполучення - легко сполучатися з іменниками на позначення об'єкта, місця, інструмента дії, прикметником або прислівником, що виконують означальну функцію у загальному значенні аналізованих лексем.

Подвійно умотивовані похідні слова, тобто такі, що можуть мати дві мотиваційні бази одночасно, утворюють досить потужну групу іменників на позначення чоловіків (усього - 57). Найбільш чисельними є похідні найменування з іменником або дієсловом як

словотвірною базою. Наприклад, НЧ *anleiter* 'поручитель, виконавець доручення' [8 (1:336)] утворено від дієслова *aneleiten* 'доручати' ('jemand, der *anleitet* I 'той, хто *доручає*') або від іменника *anleite* 'доручення' ('jemand, der *anleite* gibt' / 'той, хто дає *доручення*'). Часто у текстах зафіксована тільки одна можлива мотиваційна база, але, за словами П.- О.Мюллера [10:258], інша база може міститися в інших текстах. За своєю кількістю подібні деривати посідають четверту позицію.

Похідні слова, утворені від іменника або прикметника, не виявлені у релігійних текстах. В інших пам'ятках вони представлені обмеженою кількістю лексем. Один іменник - *stumper* 'поганий робітник, халтурник' [8 (2:1266)] - може бути умотивованим дієсловом *stumpfen* 'погано чинити' (*stumper* - 'jemand, der *stümpe* I 'той, хто *погано працює*') або прикметником *stümp* 'поганий' ('jemand, der *stümp* ist' / 'той, хто є *поганим*').

В усіх корпусах лексем виявлені відприкметникові деривати на позначення осіб чоловічої статі. Вони репрезентовані поодинокими лексемами (усього 9) і займають за своєю кількістю п'яту позицію, напр.: *hübeschcere* 'красень' <— *hübesch* 'красивий' ('jemand, der *hübesch* ist' / 'той, хто є *красивим*').

Іменники, утворені від числівника, були виявлені у словнику (4 лексеми), героїчному епосі (1 лексема) та грамотах (2 лексеми). У текстах вони представлені одним або двома прикладами, пор.:

Ich wil selbe <zwelfter>in gvnthers lant /Dar svlt ir mir helfen vater sigmunt <...>/ (NL: 000602, 000603) - 'Я хочу бути одним із *дванадцяти* у землі Гунтера, і ви повинні мені у цьому допомогти, батьку Зігмунте'.

У наведеному прикладі іменник *zwelfter* 'дванадцятий' умотивований кількісним числівником *zwelf* 'дванадцять'.

Зауважимо, що до матеріалу цієї статті не ввійшли плеонастичні та ідіоматизовані утворення. Перші, за В. Генценом [7:91], мають дуже тісний семантичний зв'язок з мотиваційною базою - іменником, так що словотворчий формант, в даному випадку суфікс -*er*, не впливає на їхнє лексичне значення і функціональний клас. Ідіоматичні іменники втратили або майже втратили семантичний зв'язок із базовою лексемою, тоді як морфологічний зв'язок із нею все ж залишається [пор.: 4:95].

3. Функціональні класи похідних лексем на -er. Словотвірне значення свн. суфікса -*er* визначається через парафразу, яка виконує „класифікувальну функцію і слугує для зарахування дериватів до певних функціональних типів і функціональних класів” [10:58]. Обрані іменники на позначення чоловіків

уживаються у трьох словотвірних функціях - агенса, пацієнса і моці (табл.2).

Таблиця 2

Словотвірні функції іменників на -er в абсолютних числах

Словотвірні функції	Лексеми			
	корпус I	корпус II	корпус III	Разом
Агенс	1355	107	358	1820
Пацієнс	4	-	1	5
Моція	1	-	1	2

Більшість НЧ на -*er* уживаються у функції агенса, що є абсолютно природним, оскільки людина (чоловік) - це насамперед діяч. Агентивні найменування осіб утворені від дієслова, іменника, прикметника, числівника, словосполучення. Вони представлені в усіх досліджуваних корпусах лексем. Іменники, що позначають чоловіка як об'єкт дії, і відповідають словотвірній парафразі 'jemand, der ... wird' / 'хтось, із ким ... робиться, діється, репрезентовані 4 лексемами у словнику М. Лексера - *verächter* 'переслідуваний', *cehter* 'зневажений, ізгой' ('jemand, der *verächtet* wird' / 'той, кого *зневажають, переслідують*'); *verletzer* 'поранений' ('jemand, der *verletzet* geworden ist' / 'той, кого *поранили*'); *martercere*

'мученик' 'jemand, der gemarteret wird' / 'той, кого мучають'). Остання лексема зафіксована й у грамотах, пор.:

Jndem Nivntem iar des tages I do di I siben brvder I vnd martercer I wurden gemartert <...>/ (WilC: 1130, 419) - 'У дев'ятому році, у той час, коли сім братів і мучеників були замучені'.

Поодинокі приклади похідних слів у функції пацієнса свідчать про те, що вона не притаманна НЧ із суфіксом *-er* у свн. мові. Аналогічної думки дотримуються дослідники ранньоновоюверхньонімецької мови Б. Дерінг і Б. Айхлер [5:188]. Г. Велльманн [11:436], який вивчає сучасне писемне мовлення, підкреслює, що деривати на *-er* у функції пацієнса зустрічаються дуже рідко й лише серед найменувань предметів.

Рідкісний тип репрезентує іменник *witewer* 'удовець' 'jemand, der witewe (männlichen Geschlechts) ist' / 'той, хто є удовою чоловічої статі'. Ця лексема належить до функціонального класу 'моція', що є абсолютно зрозумілим, оскільки більш поширено у німецькій мові його представляють іменники на позначення осіб жіночої статі з суфіксом *-in*.

4. Семантична характеристика. Безумовно, загальне значення наведених похідних НЧ залежить від семантики їхньої мотиваційної бази. Тож іменники називають чоловіків за такими семантичними ознаками: рід діяльності (*smirwer* 'мастильник'; *snidcere* 'кравець'; *gigcere* 'скрипаль'; *korber* 'виробник коробів'), поведінка та характер (*woltceter* 'добročинник'; *bistender* 'помічник, товариш'; *gater* 'товариш'; *abetreter* 'відступник'; *bregler* 'бовтун'), місце походження, перебування або діяльності (*burgcere* 'житель міста'; *Wiencere* 'віденець'; *Rabencere* 'житель Равени'; *Beieg* 'баварець'), соціальне положення (*herschere*, *regierer* 'правитель'; *riter* 'лицар'; *kriierer* 'глашатай, слуга лицаря'; *riber* 'слуга у лазні'), предмети одягу, обладунки (*kappelcere* 'чоловік, який носить капелюха'; *panzierer* 'чоловік, який носить панцир'), родинні зв'язки (*diehter* 'онук'; *zeicher* 'девер, шурін \ вік *junger* 'юнак'), сімейний стан (*witewer* 'удовець'), об'єкт дії (*yerähter* 'переслідуваний'; *martercere* 'мученик').

Іменники на позначення чоловіка-діяча представлені в усіх корпусах, причому діяльність може відобразитися безпосередньо через дієслово (віддієслівні деривати), іменник, що є предметом цієї діяльності (відіменникові деривати), або через словосполучення, першим компонентом якого може бути як іменник, так і прикметник. З усіх текстів були дібрані лексеми на позначення чоловіка, що визначають його соціальне положення, поведінку, ставлення до інших людей. Слід зазначити, що найменувань з негативною ознакою значно більше ніж таких, що містять позитивну оцінку.

Потужну групу представляють також НЧ за їхнім мешканням, перебуванням, місцем діяльності, приналежністю до певного народу, пор.:

<...> eg slšc den Tenelender <...> / (NL: 019824) - 'він переміг тенеландця, це він повинен зрозуміти'.

У наведеному прикладі іменник *Tenelender* 'тенеландець' походить від назви місцевості *Teneland*. М. Лексер [8 (2:1383)] тлумачить *Tenelender* як 'jemand, der aus Tenelant ist' / 'той, хто походить із Тенеланду'.

Похідні лексеми на *-er*, що позначають чоловіка за зовнішністю, виявлені тільки у героїчному епосі. Іменник на позначення чоловіка за родинними зв'язками есплікується тільки у лицарському епосі. Звертає на себе увагу той факт, що НЧ за віком зовсім не представлені у грамотах.

У лицарському та героїчному епосах не виявлено жодного похідного іменника на *-er*, який позначав би чоловіка за сімейним станом. Можливо, це залежить від самої культури Середньовіччя, коли головним для чоловіків вважалася не сім'я, а військові походи і кохання до дами благородного походження, яка не обов'язково мала бути жінкою чоловіка-лицаря.

Зауважимо, що лексеми одного словотвірного типу можуть мати різні семантичні ознаки і належати, в такий спосіб, до різних семантичних груп.

5. Висновки та перспективи дослідження. Отже, свн. іменники на *-er*, що є позначеннями осіб чоловічої статі, представлені як у словнику М. Лексера, так і в текстах різних жанрів і типів. Аналізовані лексеми утворені від різних частин мови, а також від словосполучень. Більшість іменників є морфологічно і семантично умотивованими дериватами у функції агенса, що свідчить про яскраву агентивну семантику свн. суфікса *-er* у творенні найменувань чоловіків. Іменники, що належать до функціональних класів пацієнса

та моції, представлені поодинокими прикладами. Найчисельніші групи НЧ утворюють віддієслівні та відіменникові похідні слова, які позначають чоловіка за певним видом діяльності.

Обсяг статті унеможливує висвітлення всіх питань, що пов'язані з утворенням НЧ із суфіксом *-es*, тому проблема дослідження особливостей їх словотвору залишається актуальною і надалі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гончарова Т.В. Лінгвоаксіологічна семантика агентивних номінативних одиниць із формантом *-er* у сучасній англійській мові: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.04. - К., 2005. - 237 с
2. Клименко Н.Ф. Перифраз // Енциклопедія "Українська мова". - К.: Укр. енцикл., 2000. - С. 435.
3. Кубрякова Е.С. Основы морфологического анализа. - М.: Изд-во АН СССР, 1974.-320 с.
4. Ягулова Л.М. Мовно-географічна варіативність системи середньовісньонімецьких префіксальних іменників: Монографія (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження. - Т.4). - Донецьк: ДонУ, 2007. - 605 с
5. Döring B., Eichler B. Sprache und Begriffsbildung in Fachtexten des 16. Jahrhunderts (Wissensliteratur im Mittelalter, 24). - Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1996. - 342 S.
6. Ganslmayer Ch., Müller P., Ring Ur Wortbildung in der deutschen Urkundensprache des 13. Jahrhunderts // Zeitschrift für deutsche Philologie. - 2003. -Bd. 122.-H.3-S. 321-358.
7. Henzen W. Deutsche Wortbildung. - 3., durchgesehene und ergänzte Auflage. - Tübingen: Niemeyer, 1965. - 314 S.
8. Lexer M. Mittelhochdeutsches Handwörterbuch: In 3 Bdn. - Nachdruck der Ausgabe Leipzig 1872-1878. - Stuttgart: S. Hierzel, 1992. - Bd. I. - 2262 S., Bd. II. - 2050 S.,-Bd. III.-1632 S.
9. Moser S. Substantivische Affixbildung im Frühneuhochdeutschen. Morphologie und Semantik der Präfixe außer *ge-* und Suffixe *-el*, *-(l)ner*, *-(e)rich*, *-e(i)ss(e)in*), *-icht*, *-in*, *-lein*, *-ling*: Inaug.-Diss. - Würzburg, 1993. - 195 S.
10. Müller P.O. Substantiv-Derivation in den Schriften Albrecht Dürers: ein Beitrag zur Methodik historisch-synchroner Wortbildungsanalysen (Wortbildung des Nürnberger Frühneuhochdeutsch; Bd. 1). - Berlin; New York: de Gruyter, 1993. - 531 S.
11. Wellmann H. Das Substantiv / Deutsche Wortbildung. Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache. Eine Bestandaufnahme des Instituts für deutsche Sprache Forschungsstelle Innsbruck. Zweiter Hauptteil (Sprache der Gegenwart, 32). - Düsseldorf: Schwann, 1975. - 500 S.

ДЖЕРЕЛА ПРИКЛАДІВ ТА ПРИЙНЯТІ СКОРОЧЕННЯ

- AnnI: Das Annolied. Режим доступу до тексту:
<http://www.hs-ugsburg.de/~harsch/gemianica/Chronologie/1Uh/Annolied>
 BvR: Berthold von Regensburg. Sselic sint die reines herzen sint. Режим доступу до тексту: <http://sps.kl2.mo.us/khs/gmcling/bert.htm>
 NL: Das Nibelungenlied. Режим доступу до тексту:
<http://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/12Jh/Nibelungen>
 WilC: Wilhelmcorpus. Wilhelm F. Corpus der altdeutschen Originalurkunden bis zum Jahr 1300: In 5 Bdn. - Lahr (Baden): Moritz Schauenburg K.-G., 1943. - Bd I. - 515 S., Bd II. - 812 S., Bd III. - 600 S., Bd IV. - 653 S., Bd V. - 803 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Смоляк – здобувач кафедри германської філології Донецького національного університету.
 Наукові інтереси: словотвір німецької мови, назви осіб.

СУФІКСАЛЬНЕ ТВОРЕННЯ НАЗВ ПРОФЕСІЙ ЖІНОЧОГО РОДУ У НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВІ (СУФІКСИ –ΤΡΙΑ, -ΙΣΣΑ)

Олена ТИЩЕНКО (Київ, Україна)

У статті розглянуто оформлення у жіночому роді назв професій, постійного заняття осіб за допомогою суфіксальної деривації у новогрецькій мові, подано частотність використання суфіксів жіночого роду для утворення іменників з відповідним значенням, проаналізовано співвідносні за статтю пари іменників.

The article deals with the suffixal derivation of the nouns with the meaning of occupational titles and professions in Modern Greek. Special attention is paid to the frequency of suffix usage for the feminine gender assignment, correlative pairs of nouns are analysed.

Тенденції розвитку науки на сучасному етапі характеризуються переходом до антропоцентризму, тому останнім часом гендерні дослідження у мовознавстві є надзвичайно актуальними. Особливий інтерес становить оформлення у жіночому роді назв професій, постійного заняття, посад, оскільки тенденція до розрізнення за статтю іменників з таким значенням стає дедалі помітнішою.

У новогрецькій мові наявні різні способи співвіднесення за статтю пар іменників, що називають осіб за професією, посадою, званням: суфіксальна деривація, композиція, юкстапозиція, вживання артиклів чоловічого або жіночого роду при збереженні словозмінної

парадигми іменника чоловічого роду. Найпродуктивнішим з них є суфіксальна деривація [1: 30].

Іменники жіночого роду на позначення професій, роду занять, звань утворюються за допомогою суфіксального способу від відповідних іменників чоловічого роду з суфіксами: -τζής, -άς, -εας, -άρης, -έρης, -άριος, -στής, -κτής, -της, -ος. Ми не розглядаємо іменники жіночого роду на позначення професій, що утворюються від афіксоїдів типу -λόγ(ος), -γραφ(ος), -ποι(ος), -κομ(ος), -νομ(ος), -τροφ(ος). Такі іменники жіночого роду утворюються за допомогою суфіксів -τρια/τρα, -ισσα, -ίνα, -ού, -ίστα, -έσα, -έσσα, -ίδα, -αινα, -ειρα, -εύς, -α, -η.

На основі тлумачного словника новогрецької мови Е.Кріараса було проведено кількісний підрахунок відповідних іменників жіночого роду.

Таблиця – Частотність використання суфіксів жіночого роду

Суфікс	Кількість іменників
-τρια	212
-τρα	15
-ισσα	117
-ίνα	27
-ού	20
-α	12
-ίστα	6
-έσα	2
-έσσα	1
-ίδα	4
-αινα	2
-η	2
-εύς	2
-ειρα	1

Найпоширенішим виявився суфікс -τρια. Він трапляється у 212 іменниках жіночого роду. Він також представлений варіантом -τρα, який вживається не так часто (лише у 15 іменниках). Ще одним дуже поширеним суфіксом є суфікс -ισσα, за допомогою якого було утворено 117 іменників жіночого роду.

Як уже згадувалося вище, суфікс жіночого роду -τρια є найпоширенішим при утворенні жіночого відповідника на позначення професій. У більшості випадків він утворюється від іменників чоловічого роду з наголошеними суфіксами -τής, -στής (у 149 іменниках жіночого роду): ο αθλητής (спортсмен) – η αθλήτρια, ο ανακαινιστής (реставратор) – η ανακαινίστρια, ο ανακριτής (слідчий) – η ανακρίτρια, ο αναλυτής (аналітик) – η αναλύτρια, ο δαμαστής (приборкувач) – η δαμάστρια, ο διακοσμητής (декоратор) – η διακοσμήτρια, ο διευθυντής (директор) – η διευθύντρια, ο εκτελωνιστής (митник) – η εκτελωνίστρια, ο επισκευαστής (ремонтник) – η επισκεύαστρια, ο θεραπευτής (терапевт) – η θεραπεύτρια, ο καθαριστής (прибиральник) – η καθαρίστρια, ο καθηγητής (викладач) – η καθηγήτρια, ο κατασκευαστής (будівник, конструктор) – η κατασκευάστρια, ο λογιστής (бухгалтер) – η λογίστρια, ο μαθητής (учень) – η μαθήτρια, ο μεταφραστής (перекладач) – η μεταφράστρια, ο παρουσιαστής (ведучий) – η παρουσιάστρια, ο προπονητής (тренер) – η προπονήτρια, ο πωλητής (продавець) – η πωλήτρια, ο τραγουδιστής (співак) – η τραγουδίστρια, ο φοιτητής (студент) – η φοιτήτρια, ο χορευτής (танцюрист) – η χορεύτρια тощо.

Іменники жіночого роду з суфіксом -τρια також утворюються від іменників чоловічого роду з ненаголошеними суфіксами -της, -στης, -κτης (40 іменників жіночого роду). Такі іменники чоловічого роду можуть бути як простими похідними, так і композитами: ο γλύπτης (скульптор) – η γλύπτρια, ο εκδότης (видавець) – η εκδότρια, ο επόπτης (наглядач) – η επόπτρια, ο εργάτης (робітник) – η εργάτρια, ο κλώστης (прядильник) – η κλώστρια, ο κόπτης (закрійник) – η κόπτρια, ο κυβερνήτης (правитель) – η κυβερνήτρια, ο μεσίτης (маклер) – η μεσίτρια, ο μουσικοσυνθέτης (композитор) – η μουσικοσυνθέτρια, ο υπηρέτης (слуга) – η υπηρέτρια,

φαρμακογνώστης (спеціаліст з фармакогнозії) – η φαρμακογνώστρια, ο χαράκτης (різьбяр) – η χαράκτρια, ο χαλκοπλάστης (лудильник) – η χαλκοπλάστρια, ο ψάλτης (співець) – η ψάλτρια.

Зрідка іменники жіночого роду з суфіксом –τρια утворюються від іменників чоловічого роду з суфіксом –ίστας (10 іменників). Переважно це є іменники, що позначають назви музикантів: ο αρπίστας (арфіст) – η αρπίστρια, ο βιολοντσελίστας (віолончеліст) – η βιολοντσελίστρια, ο κιθαρίστας (гітарист) – η κιθαρίστρια, ο μπαсіστας (басист) – η μπαсіστρια, ο τζαζίστας (джазист) – η τζαζίστρια, ο τρομπετίστας (трубач) – η τρομπετίστρια. Іншими такими іменниками є: ο βολεϊμπολίστας (волейболіст) – η βολεϊμπολίστρια, ο γραфісτας (графічний дизайнер) – η γραфісτρια, ο κεραмісτας (кераміст) – η κεραміστρια, ο тенίστας (тенісист) – η тенίστρια.

Загалом, назви музикантів, оформлені у жіночому роді, утворюються переважно за допомогою суфікса –τρια від іменників чоловічого роду з суфіксом –ίστας, як вказано вище, або наголошеним суфіксом –σής: ο βιολιστής (скрипаль) – η βιολίστρια, ο τρομπονιστής (тромбоніст) – η τρομπονίστρια, ο τυμπανιστής (барабанщик) – η τυμπανίστρια.

Назви спортсменів, оформлених у жіночому роді утворюються переважно за допомогою суфікса –τρια від іменників чоловічого роду з наголошеним суфіксом –σής, –τής: ο ακοντιστής (метальник списа) – η ακοντίστρια, ο αλεξιπτωτιστής (парашутист) – η αλεξιπτωτίστρια, ο αλπινιστής (альпініст) – η αλπινίστρια, ο γυμναστής (гімнаст) – η γυμνάστρια, ο κολυμβητής (плавець) – η κολυμβήτρια, ο παλαιστής (борець) – η παλαίστρια, ο ποδηλατιστής (велосипедист) – η ποδηλατίστρια, ο σκακιστής (шахіст) – η σκακίστρια, ο υδατοσφαιριστής (ватерполіст) – η υδατοσφαιρίστρια; з ненаголошеним суфіксом –της: ο άλτης (стрибун) – η άλτρια, ο αναβάτης (вершник) – η αναβάτρια; або суфіксом –ίστας: ο βολεϊμπολίστας (волейболіст) – η βολεϊμπολίστρια, ο тенίστας (тенісист) – η тенίστρια.

Варіантом суфікса –τρια є суфікс –τρα. Він зустрічається не так часто, лише у 15 іменниках Майже в усіх випадках паралельно з цим суфіксом вживається інший: -τρια або –ισσα, наприклад: ο αρχιτεχνίτης (старший майстер, прораб) – η αρχιτεχνίτρα/арχιτεχνίτισσα, ο γαζωτής (кравець) – η γαζώτρια/γαζώτρα, ο μεσίτης (маклер) – μεσίτρια/μεσίτρα, ο σιδερωτής (прасувальник) – η σιδερώτρα/σιδερώτρια, ο υφαντής (ткач) – η υφάντρια/υφάντρα, ο χρυσοκεντήτης (вишивальник по золоту) – η χρυσοκεντήτρα/χρυσοκεντήτρια, ο αρπίсτας/арπιστής(арфіст) – η αρπίсτρια/арπιστρα тощо. Виняток з цього становлять іменники: ο μαντευτής (віщун) – η μαντεύτρα, ο ράφτης (кравець) – η ράφτρα, ο τεχνίτης (ремісник) – η τεχνίτρα. Суфікс –τρα частіше вживається в розмовному стилі.

Іншим дуже поширеним суфіксом іменників жіночого роду на позначення професій, звань, роду занять є суфікс –ισσα. Він зустрічається у 117 іменниках. Іменники жіночого роду з таким суфіксом найчастіше утворюються від іменників чоловічого роду на –ης (85 іменників). Сюди ми відносимо іменники з суфіксами –της, –άρης, –έρης, композити з другою основою –πώλης, –πλάστης, іменники з афіксоїдом –άρχ(ης).

Іменники чоловічого роду на –ης, від яких утворюються іменники жіночого роду з суфіксом –τρια, часто є композитами з другою основою –πώλης “продавець чого-небудь” або “власник магазину”: ο ανθοπώλης (продавець квітів) – η ανθοπώλισσα, ο βιβλιοπώλης (продавець книг) – η βιβλιοπώλισσα, ο βιβλιοχαρτοπώλης (продавець книг і паперу) – η βιβλιοχαρτοπώλισσα, ο καπνοπώλης (продавець тютюну) – η καπνοπώλισσα, ο κρεοпώλης (продавець м'яса) – η κρεοпώλισσα, ο λαχανοпώλης (продавець овочів) – η λαχανοпώλισσα, ο орνιθοпώλης (продавець птахів) – η орνιθοпώλισσα, ο παγοпώλης (продавець штучного льоду) – η παγοпώλισσα, ο παλαιοβιβλιοпώλης (продавець старих книг) – η παλαιοβιβλιοпώλισσα, ο παλαιοпώλης (лахмітник) – η παλαιοпώλισσα, ο υαλοпώλης (власник магазину скловиробів) – η υαλοпώλισσα, ο χαλκοпώλης (власник магазину мідних виробів) – η χαλκοпώλισσα, ο χαρτοпώλης (власник магазину паперових виробів) – η χαρτοпώλισσα.

За цим принципом було утворено назви продавців інших товарів та власників магазину: ο μανάβης (продавець городини й садовини) – η μανάβισσα, ο καταστηματάρχης (власник магазину) – η καταστηματάρχισσα, ο μπακάλης (бакалійник) – η μπακάλισσα. Щоправда в останній парі іменників паралельно з суфіксом –ισσα функціонує суфікс –αινα – η μπακάλαινα і означає дружину бакалійника.

Від суфікса іменника чоловічого роду *-άρης* іменники жіночого роду на позначення професій утворюються тільки за допомогою суфікса *-ισσα* (15 іменників): *ο αγελαδιάρης* (пастух) – *η αγελαδιάρισσα*, *ο αρκουδιάρης* (дресирувальник) – *η αρκουδιάρισσα*, *ο βαρκάρης* (човняр) – *η βαρκάρισσα*, *ο γιδάρης* (козопас) – *η γιδάρισσα*, *ο εκκλησιάρης* (світська особа, що допомагає священнику) – *η εκκλησιάρισσα*, *ο καβαλάρης* (кавалерист) – *η καβαλάρισσα*, *ο каματάρης* (робітник, що займається важкою працею) – *η каματάρισσα*, *ο καμηλάρης/καμηλάτης* (погонщик верблюдів) – *η καμηλάρισσα*, *ο καρβουνιάρης* (вугляр) – *η καρβουνιάρισσα*, *ο λουτράρης* (власник лазні) – *η λουτράρισσα*, *ο περιβολάρης* (садівник) – *η περιβολάρισσα*, *ο πορτάρης* (порт'є) – *η πορτάρισσα*, *ο ταβερνιάρης* (господар таверни) – *η ταβερνιάρισσα*, *ο φουρνάρης* (пекар) – *η φουρνάρισσα*. У парі слів *ο βαρκάρης* (човняр) – *η βαρκάρισσα* іменник *η βαρκάρισσα* позначає дружину човняра. У парі *ο καρβουνιάρης* (вугляр) – *η καρβουνιάρισσα*, іменник *η καρβουνιάρισσα* означає і професію, і дружину вугляра.

Від суфікса *-έρης* утворюється незначна кількість іменників жіночого роду на позначення професій (всього 5 іменників) переважно з суфіксами *-ισσα* або *-α*: *ο καμηλιέρης* (погонич верблюдів) – *η καμηλιέρισσα*, *ο λαντζιέρης* (посудник) – *η λαντζιέρα/λαντζιέρισσα*, *ο λοκαντιέρης* (власник ресторану) – *η λοκαντιέρα*, *ο πορτιέρης* (порт'є) – *η πορτιέρισσα*, *ο τιμονιέρης* (рульовий) – *η τιμονιέρισσα*.

Окрім суфікса *-τρια/τρα*, на позначення назв спортсменів у жіночому роді використовується суфікс *-ισσα*: *ο κωπηλάτης* (плавець) – *η κωπηλάτισσα*, *ο ποδηλάτης* (велосипедист) – *η ποδηλάτισσα*.

Іменники жіночого роду зі значенням фаху з суфіксом *-ισσα* утворюються від групи іменників чоловічого роду з афіксоїдом *-άρχ(ης)*: *ο γυμνασιάρχης* (директор гімназії) – *η γυμνασιάρχισσα/γυμνασιάρχινα*, *ο εργοστασιάρχης* (власник заводу) – *η εργοστασιάρχισσα*, *ο θιασάρχης* (керівник театральної трупи) – *η θιασάρχισσα*, *ο καταστηματάρχης* (власник магазину) – *η καταστηματάρχισσα*, *ο κοινοτάρχης* (голова спільноти) – *η κοινοτάρχισσα*, *ο λυκειάρχης* (директор ліцею) – *η λυκειάρχισσα*, *ο τμηματάρχης* (завідувач відділу) – *η τμηματάρχισσα*.

Іменники жіночого роду з суфіксом *-ισσα* утворюються також від таких іменників на *-ης*: *ο ακροβάτης* (акробат) – *η ακροβάτισσα*, *ο αστροναύτης* (астронавт) – *η αστροναύτισσα*, *ο διπλωμάτης* (дипломат) – *η διπλωμάτισσα*, *ο ιστοριοδίφης* (історик) – *η ιστοριοδίφισσα*, *ο ορειβάτης* (альпініст) – *η ορειβάτισσα*, *ο πολυτεχνίτης* (різносторонній майстер) – *η πολυτεχνίτισσα* тощо.

Від іменників чоловічого роду з ненаголошеним суфіксом *-ας* співвідносні іменники жіночого роду творяться переважно за допомогою суфікса *-ισσα* (16 іменників): *ο αρχιδούκας* (герцог) – *η αρχιδούκισσα*, *ο αρχιτέκτονας* (архітектор) – *η αρχιτεκτόνισσα*, *ο δούκας* (герцог) – *η δούκισσα/δουκέσα*, *ο εμπειρογνώμονας* (експерт) – *η εμπειρογνώμονισσα*, *ο επιστήμονας* (науковець) – *η επιστημόνισσα*, *ο ιερέας* (жрець) – *η ιέρεια/ιέρισσα*, *ο λέκτορας* (лектор) – *η лекτόρισσα*, *ο μάγειρας* (кухар) – *η μαγείρισσα*, *ο μάστορας* (майстер) – *η μαστόρισσα*, *ο πρίγκιπας* (принц) – *η πριγκίπισσα/πριγκιπέσα*. Від іменників з наголошеним суфіксом *-άς* такі іменники утворюються зрідка (2 іменники): *ο βασιλιάς* (король) – *η βασίλισσα*, *ο γναφιάς* (валяльник) – *η γνάφισσα*.

Досить поширеним є творення іменників жіночого роду за допомогою суфікса *-ισσα* на позначення фаху осіб від іменників чоловічого роду з ненаголошеним суфіксом *-ος* (13 іменників): *ο διάκονος* (дяк) – *η διακόνισσα*, *ο διδάσκαλος* (викладач) – *η διδασκάλισσα*, *ο έμπορος(ας)* (торговець) – *η έμπορος/εμπορίσση*, *ο καπετάνιος* (капітан) – *η καπετάνισσα*, *ο μουσικοδιδάσκαλος* (викладач музики) – *η μουσικοδιδασκάλισσα*, *ο ξενοδόχος* (господар готелю) – *η ξενοδόχα/ξενοδόχισσα*, *ο ρεκλαμαδόρος* (рекламодавець) – *η ρεκλαμοδόρισσα*, *ο σεβιτόρος* (офіціант) – *η σεβιτόρα/σεβιτόρισσα*. Зрідка цей суфікс використовується при творенні іменників жіночого роду з відповідним значенням від іменників чоловічого роду з наголошеним суфіксом *-ός* (2 іменники): *ο βοσκός* (пастух) – *η βόσκισσα*, *ο γιατρός* (лікар) – *η γιατρίνα/γιατρέσσα/γιάτρισσα*. В останньому випадку значення “жінка-лікар” передають лише іменники *η γιατρέσσα* та *η γιάτρισσα*, а іменник *η γιατρίνα* означає дружину лікаря.

Іменники жіночого роду зі значенням професії також утворюються за допомогою суфікса *-ισσα* від іменників чоловічого роду з суфіксом *-εας* (2 іменники): *ο γραμματέας*

(секретар) - η γραμματίσσα/γραμματεὺς, ο συγγραφέας (письменник) – η συγγράφισσα/συγγραφεύς. У цих двох парах паралельно з іменником з суфіксом –ισσα використовується іменник жіночого роду з суфіксом –ευς, який є залишком з давньогрецької мови, і тому вживається лише у науковому та офіційно-діловому стилях.

Отже, суфіксальний спосіб творення іменників жіночого роду на позначення професій у новогрецькій мові є домінантним. Найпоширенішими суфіксами для творення іменників жіночого роду з таким значенням є суфікси -τρια та –ισσα.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Клименко Н. Формально-граматична і семантична структура категорії роду іменника в новогрецькій та східнослов'янських мовах //Лінгвістичні студії Донецького ун-ту. – 2002. – вип.9. - С. 15 – 31.
2. Κριαρά Ε. Λεξικό της σύγχρονης ελληνικής δημοτικής γλώσσας. – Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1998. – 1590 σ.
3. Τριανταφυλλίδης Μ. Νεοελληνική γραμματική της δημοτικής. – Θ/κη: ΟΕΣΒ, 1996 – 456 σ.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Тищенко – аспірантка кафедри елліністики Київського національного університету ім. Т.Шевченка
Наукові інтереси: функціональна граматики новогрецької мови.

СПОСОБЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ НАПРАВЛЕНИЯ ПРОИЗВОДНОСТИ В ОТГЛАГОЛЬНОМ ИМЕННОМ СЛОВООБРАЗОВАНИИ

Елена ХЛЫПАЛО (Горловка, Украина)

У статті розглянуто засоби встановлення напрямку походження у парах дієслово-іменник у німецькій мові. Автор описує прості та складні випадки встановлення походження іменника від дієслова.

The derivation determination methods are investigated in this paper. The author describes simple and complicated cases of derivation of the noun from the verb.

Вводные замечания. В отглагольном словообразовании немецкого языка выделяется значительный по численности и спектру значений класс лексики – производные имена существительные, напр.: *putzen* ‘чистить вещи’ → *der Putz* ‘грязные вещи’; *das Putzen* ‘чистка’; *der Putzer* ‘чистильщик, денщик’; *die Putzerei* ‘долгая чистка, химчистка’; *die Putzete* ю.-нем. ‘генеральная уборка’. Как отмечает Е.С.Кубрякова, отличительным признаком производного слова является...его семантическая обусловленность другим словом [16:11].

Терминологический инвентарь. Понятия деривационных, мотивационных отношений и отношений производности являются одними из наиболее важных теоретических понятий словообразования. Деривационные отношения описываются в лингвистической литературе как отношения словообразовательной производности, для которых обязательным является сочетание формальной производности и семантической мотивированности [13:196; 21:37].

Вероятно, ни одно исследование по словообразованию не обходится без описания семантического и морфологического соотношения мотивированного и мотивирующего слова, поскольку раскрытие семантических и формальных отношений между производными и производящими словами имеет исключительную важность для исследования лексического состава языка, и установление направления мотивации представляет собой неотъемлемую часть словообразовательного анализа [12:374].

Роль мотивации неоднократно отмечалась в лингвистической литературе [1; 6; 13; 15; 17; 20; 24; 25; 27;29; 31; 34; 36]. Мотивация лежит в основе механизма порождения новых слов, поэтому с ее определения и начинается словообразовательный анализ [7:32]. В.Н.Немченко определяет мотивацию как формально-семантические, словообразовательные отношения синхронически производного слова с его производящим [21:57]. Учитывая то, что синхронный метод описания языка, который был положен в основу данного исследования, является сферой оперирования термином „мотивированность”, необходимо объяснить также обращение к термину „производность”: он используется как маркер формальной, т.е. структурной, соотнесенности слов.

Способы определения направления производности. Определение деривационных отношений, т. е. производности по форме и мотивированности по смыслу, между глаголом и

существительным на синхронном уровне иногда вызывает затруднения, поскольку, как известно, возможна деривация существительного от глагола, и глагола от существительного. М.Д.Степанова отмечает некоторые случаи однозначного решения проблемы, что первично в однокорневых парах: существительное или глагол. Как известно, производность четко определяется при субстантивации инфинитива. Она также считает, что определение направления производности не составляет труда во многих случаях эксплицитного словопроизводства, когда словообразовательный формант сигнализирует о переходе одной части речи в другую, напр., *der Prüfling* ‘испытуемый’ ← *prüfen* ‘экзаменовать’, *der Lehling* ‘ученик’ ← *lehren* ‘учить’ [25:128].

Вопрос о первичности глагола и существительного является спорным в языкознании. Существует точка зрения, что глагол является активно флектирующим классом, то есть, первичным [3; 36], это, однако, не всегда позволяет судить о действительном направлении деривации. И.С.Улуханов в парах глагол - существительное, которое обозначает действие по этому глаголу, мотивированным признает существительное, поскольку значение действия есть общим категориальным значением глагола, а не существительного [28:22-23]. И.Фляйшер в парах “глагол – существительное без словообразовательных аффиксов” допускает две возможности: с одной стороны, однонаправленность производности от глагола к существительному (*schauen* ‘показывать’ → *der Schau* ‘показ, зрелище’) или наоборот (*loben* ‘хвалит’ ← *das Lob* ‘похвала’) и, с другой стороны, так называемую, многонаправленность мотивации (*kaufen* ‘покупать’ ↔ *der Kauf* ‘покупка’) [32:68]. Многими авторами в случаях имплицитной деривации отмечается омонимия существительного с одной из форм глагольной парадигмы, и что семантическая связь может сохраняться и тогда, когда формальное согласование ослаблено историческим развитием языка. Так, существительное может соотноситься с любой формой сильного глагола. Таким образом, в качестве маркера направления производности рассматривается наличие аломорфа (внутренней флексии) *gehen - ging - gegangen* → *der Gang*, а данные имена должны считаться производными [35:131-132; 31:28].

Следует отметить, что многие исследователи лексики разных языков подходят к словообразованию с синхронных позиций [13; 29; 34; 35]. Р.С.Мурясов подчеркивает, что исследование многонаправленности производности требует только синхронного подхода, хотя отношения между членами пар типа *der Streit* ‘спор’ – *streiten* ‘спорит’ сокрыты историческими тенденциями и закономерностями. Он также отмечает, что установление отношений производности между такими словами невозможно и ссылается на мнение некоторых языковедов, которые считают, что с точки зрения синхронного словообразования даже несущественно [20:38]. Не стоит, однако, упускать из вида, что мотивационная обусловленность слова - явление глубоко историческое, и историческое обоснование источников мотивации лексической единицы представляет собою особый интерес, хотя четкое размежевание синхронного и диахронического подходов не теряет важного методического значения ни в коем случае, поскольку синхрония описывает явления сегодняшней системы формообразующих типов, а диахрония описывает историю словообразования [24:8-9; 34:15]. Многими учеными отмечается, что резкое противопоставление синхронного анализа диахронному не закономерно, так как границы синхронии и диахронии нечетки и подвижны, а стремление остаться в рамках синхронного подхода оборачивается для исследователя упрощением языковой действительности, дает неполную научную истину [4; 5; 8; 11; 26; 33 и др.]. По мнению В.И.Максимова, правильное соотношение синхронного и диахронического словообразовательного анализа есть единственный путь к выявлению реально существующих в языке структурно-семантических связей между однокоренными словами [18:382]. Учет фактов истории в рамках синхронного исследования объясняется необходимостью четкого и однозначного определения происхождения слова, а обращение к его историческому прошлому может помочь в уяснении его смысла, закономерностей употребления на синхронном уровне [2; 9; 22; 33 и др.]. Обращение к такой сфере языкознания как этимология, которая в целях своего исследования объединяет современные данные, письменную историю и семантическую типологию, дает возможность иметь полноту информации о значении слова [26:148]. И.С.Улуханов, признавая преимущество синхронно-диахронического подхода при описании языкового

материала, указывает на необходимость отделять синхронные словообразовательные отношения между словами (мотивацию) от исторических фактов (производности). По его мнению, синхронная структура слова должна выявляться только на основе сопоставления изучаемых единиц с единицами, имеющимися в современном языке, актуальными для рядового носителя [29:5-8]. Однако, как известно, огромное большинство слов произошло не сегодня, а в процессе истории языка. Ч.Филлмор отмечает, что образование существительных вот глаголов (за исключением вполне продуктивных способов) - это факт истории языка, а не его синхронного состояния [30:201]. Это, однако, не мешает многим из них сохранять прозрачность словообразовательной структуры, мотивации. Но даже при якобы наглядном отсутствии затемнения мотивации обнаруживаются, что без учета этимологических данных некоторые существительные ошибочно могут быть отнесены к отглагольным. Например, слово *der Dank* 'благодарность', которое соотносится со словом *danken* 'благодарить' и означает чувство, которое человек испытывает или выражает по отношению к кому-либо или чему-либо, при обращении к историческим данным обнаруживает свое происхождение от глагола *denken* 'думать' и в древневерхненемецком и средневерхненемецком означало 'мысль, намерение', следовательно, существительное *der Dank* 'благодарить' не может рассматриваться как производное вот глагола *denken* [40].

Вопрос строгого синхронного подхода осложнен также тем, что в современном немецком языке существуют так называемые „непродуктивные модели” и при описании синхронного уровня языка приходится иметь дело с производными, образованными по продуктивным и непродуктивным моделям. Слова, образованные по непродуктивным моделям активно функционируют в современном немецком языке, а новые производные по таким моделям не образуются. Так, например, сопоставление пар слов типа *ziemen* 'подобать, приличествовать' и *Zunft* 'цех, корпорация', *tragen* 'нести' и *Tracht* 1. 'одежда, национальный костюм', 2. 'охапка, вязанка' невозможно на основе синхронного анализа ни фонетически, ни семантически, анализ их соотношенности возможен только с помощью диахронического подхода. С другой стороны, существуют пары слов, соотносимые и фонетически и семантически, хотя они тоже образованы по непродуктивным моделям: *fahren* 'ехать' и *Fahrt* 'езда, поездка', *gebären* 'рождать, родить' и *Geburt* 'роды, рождение', *nähen* 'шить' и *Naht* 'шов'. Следует отметить, что историческое чередование – аблаут и умлаут, которое здесь имеет место, является фактом диахронии, но члены пары в этих случаях сохраняют свою структурную и семантическую соотношенность. Особый интерес представляют собой пары слов со значительными фонетическими различиями, которые являются результатом исторического чередования гласных и согласных фонем, но явно соотносимые в семантическом плане: *graben* 'копать, рыть' и *Gruft* 'склеп', *schreiben* 'писать' и *Schrift* 'письмо, почерк', *frieren* 'мерзнуть' и *Frost* 'мороз'.

Существует точка зрения, в соответствии с которой мотивированное слово – более сложная единица, чем мотивирующее. Р.М. Гейгер указывает, что большая сложность одного из членов словообразовательной пары хотябы в одном плане – плане выражения или плане содержания является общим и достаточным признаком мотивированности этого члена и, следовательно, критерием при установлении мотивации – от менее сложного к более сложному [7:24]. Этот принцип невозможно, однако, применить в формальном плане к немецкому языку во всех случаях, поскольку немецкому языку свойственно явление обратного словопроизводства, то есть, образование более „коротких” слов из более „длинных”, например [25:123].

Как было отмечено выше, словообразовательная мотивация является категорией двуплановой, так как отражает одновременно и формально-структурные и семантические связи между однокоренными словами [7:21].

Э.С.Кубрякова указывает, что в противовес непроизводным словам производные...являются формально и семантически выводимыми, значит, производным следует считать то слово, объяснение которого дается через другое, однокоренное с ним образование [14:242; 15:57]. Формальная и семантическая выводимость непосредственно составляющих производного слова не означает, что всегда удастся однозначно установить направление мотивации. Рассматривая имплицитное словопроизводство, В.Фляйшер определяет на основе принципа семантических трансформаций слова *fischen* 'ловить рыбу',

sägen ‘пилить’ как мотивированные существительными *der Fisch* ‘рыба’, *die Säge* ‘пила’, а *die Schau* ‘показ’ - производным от *schauen* ‘показывать’ и отмечает наличие пограничных случаев, когда направление производности определить нелегко *der Ruf* ‘призыв’ – *rufen* ‘звать’, *der Schrei* ‘воплъ’ – *schreien* ‘кричать’, *der Kauf* ‘покупка’ – *kaufen* ‘покупать’ [32:73]. В этой связи некоторыми авторами предложены пути решения дилеммы: какой из членов пары существительное – глагол является исходным. Й.Эрбен признает важность учета семантической мотивации, напр., *schauen* ‘показывать’ → *die Schau* ‘показ’ (= *das Schauen* ‘показ’), что, по его мнению, объясняется не только структурными параллелями, но и возможностью образовывать дальнейшие комбинации с помощью глагольных дополнений (*Ergänzungsbestimmungen*), напр., *die Ausschau* (в выражении *die Ausschau halten*) ‘высматривать’, *die Rundschau* ‘обозрение’ [31:28].

Используя как синхронный, так и диахронический подход при определении исходного и производного слов в парах “имя – глагол”, где оба слова характеризует единая основа, В.Д. Калиущенко на синхронном уровне признает исходным имя в том случае, когда оно имеет субстанционное значение, и глагол толкуется через имя, напр., *fischen* ‘ловить рыбу’, т.е. совершать некоторое действие, направленное на объект *der Fisch* ‘рыба’. Правомерность такого подхода подтверждает и этимология обоих слов. В случаях, когда имя имеет несубстанциональное, абстрактное значение (например, *arbeiten* ‘работать’ – *die Arbeit* ‘работа’), автором используется этимологический критерий, поскольку здесь направление производности может быть и от глагола к имени и, наоборот - от имени к глаголу. Однако в случаях, когда этимологические данные не позволяют определить направление производности, например, в парах типа *laufen* ‘бегать, бежать’ – *der Lauf* ‘бег’, *rufen* ‘звать’ – *der Ruf* ‘призыв’, *schlafen* ‘спать’ – *der Schlaf* ‘сон’ исходным является глагол, поскольку категориальная семантика действия, процесса и состояния присуща, прежде всего, глаголу [33:25].

При установлении семантических связей слов *die Späßerei* ‘долгие забавы, развлечения’, *die Streiterei* ‘долгие споры’, *die Bäckerei* ‘пекарня’ Р.З. Мурясов видит возможность соотнесения их как в структурном, так и в семантическом плане со следующими однокоренными словами, соответственно: *der Spaß* ‘шутка’, *spaßen* ‘шутить’, *der Spaßer* ‘шутник’; *der Streit* ‘спор’, *streiten* ‘спорить’, *der Streiter* ‘спорщик’; *der Bäcker* ‘пекарь’, *backen* ‘печь’. В качестве критерия определения направления производности он предлагает рассматривать субъектно-объектную характеристику глагола, которая, как видно из приведенного примера, наглядно вскрывается при трансформации значения производного слова *die Sättlerei* ‘шорная мастерская’: оно соотносится со словами *der Sattel* ‘седло’, *der Sattler* ‘шорник’ и не может соотноситься со словом *satteln* ‘седлать’, т.к. шорная мастерская - место, где изготавливают седла, а не место, где седлают лошадей [19: 119-120]. В другой своей работе автор ставит под сомнение позицию В.Фляйшера, который относит существительные *die Bäckerei* ‘пекарня’, *die Druckerei* ‘печатная мастерская’ с однокоренными названиями лиц *der Bäcker* ‘пекарь’, *der Drucker* ‘печатник’, а не с глаголами *backen* ‘печь’, *drucken* ‘печатать’. По его мнению, трансформационные интерпретации типа “*Druckerei, die Anstalt, in der gedruckt wird*” объясняют более близкую семантическую связь производных с глагольными основами, чем с субстантивными [20:40].

Выводы.

1. Направление мотивации от глагола к имени существительному определяется однозначно при рассмотрении производных имен, образованных по продуктивным моделям: субстантивации инфинитива, в случаях эксплицитного словопроизводства, при наличии словообразовательных формантов, а также при наличии внутренней флексии в составе имени существительного, благодаря которой данное имя может соотноситься с одной из форм глагола, или по принципу: если имя обозначает действие или процесс, оно образовано от глагола.

2. Учет фактов диахронии в рамках синхронного исследования позволяет точно определить происхождение слова и установить соотношение смысловых корреляций в производном и производящем словах.

3. Семантический аспект установления направления производности сложнее, чем структурный. Большая сложность в семантическом плане является критерием при

установлении направления мотивации от менее сложного к более сложному: объяснение семантики производного имени дается через однокоренной глагол.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. - М.: Наука, 1974.-367с.
2. Бабаева Е.Э. Кто живет в вертепе, или опыт построения семантической истории слова // Вопросы языкознания. - 1988. -№3. - С. 43-51.
3. Блумфилд Л. Язык. – М.: Прогресс, 1968. – 607 с.
4. Виноградов В.В. Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии // Вопросы теории и истории языка. – М.: Наука, 1952, 14-33 с.
5. Виноградов В.В. О грамматической омонимии в современном русском языке // Исследования по русской грамматике. - М.: Наука, 1975. - 559 с.
6. Винокур Г.О. Избранные работы по русскому языку. М.: Учпедгиз, 1959. – 492 с.
7. Гейгер Р.М. Проблемы анализа словообразовательной структуры и семантики в синхронии и диахронии. - Омск: Изд-во Омск. ун-та, 1986. - 80 с.
8. Десницкая А.В. Об историзме в трактовке структуры слова.// Морфологическая структура слова. - М.: Наука 1969. – С. 222-303.
9. Зализняк Анна А. Семантическая деривация в синхронии и диахронии: проект "Каталога семантических переходов" // Вопросы языкознания. - 2001. -№2.- С. 13-25.
10. Калиушенко В.Д. Факторы, влияющие на образование немецких отглагольных существительных // Грамматическая семантика имени и глагола в языке. – К.: УМК ВО, 1988. – С. 122-129. 52.
11. Кубрякова Е.С. Что такое словообразование? – М.: Наука, 1965. – 124 с.
12. Кубрякова Е.С. Словообразование // Общее языкознание. Внутренняя структура языка. - М.: Наука, 1972. - С. 344 - 393.
13. Кубрякова Е.С. Основы морфологического анализа. - М: Наука, 1974. – 319 с.
14. Кубрякова Е.С. Теория номинации и словообразование//Языковая номинация. Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 221 - 303.
15. Кубрякова Е.С. Части речи в ономазиологическом освещении. - М: Наука, 1978. - 115с.
16. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. -М.: Наука, 1981.-200 с.
17. Левковская К.А. Теория слова, принципы ее построения и аспекты изучения лексического материала. – М.: Высшая школа, 1962. – 296 с.
18. Максимов В.И. Структура и членение слова. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1977 .-147 с.
19. Мурашов Р.З. О направлении производности и тождестве деривационных морфем // Вопросы языкознания. - 1977. - №6.- С. 119-125.
20. Мурашов Р.З. Словообразовательная система современного немецкого языка. - Уфа: Изд-во Башк. ун-та, 1980. - 84 с.
21. Немченко В.Н. Основные понятия словообразования в терминах. -Красноярск, 1985. - 208 с.
22. Плуныян В.А. Проблемы грамматического значения в современных морфологических теориях // Семиотика и информатика. Вып.36. М., 1998. – С.87-95.
23. Соболева П.А. словообразовательная структура слова и типология омонимов // Проблемы структурной лингвистики. – 1978. – С. 5-34.
24. Соколов О.М. До проблеми зв'язку словотвірної мотивації з валентністю мовних одиниць // Проблеми сучасного життя мови. – К: Наукова думка, 1977. – С. 3-10.
25. Степанова М.Д. Хельбиг Г. Части речи и проблемы валентности в современном немецком языке. – М.: Высшая школа, 1978 – 259 с.
26. Трубачев О.Н. Этимологические исследования и лексическая семантика.// Принципы и методы семантических исследований. М.: Наука, 1976. – С. 147-179.
27. Улуханов И.С. Отношение мотивации между глаголом и существительным со значением действия // Вопросы языкознания. - 1975.-№4.-С. 38-45.
28. Улуханов И.С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания. — М.: Наука, 1977. - 256 с.
29. Улуханов И.С. Мотивация и производность // Вопросы языкознания. -1992.-№2.-С. 5-20.
30. Филлмор Ч. Дело о падеже // Зарубежная лингвистика. - М.: Прогресс, 1999. - Вып. III - С. 127 - 258.
31. Erben J. Einführung in die deutsche Wortbildungslehre. 3. Aufl. - Berlin: Schmidt, 1993.-182 S.
32. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. - Leipzig: Bibliographisches Institut, 1983. - 363 S.
33. Kaliuščenko V.D. Deutsche denominale Verben. – Tübingen : Narr, 1988. – 255 S.
34. Marchand H.The Categories and Types of Present-day English Word-formation. // A Synchronic-Diachronic Approach. Readings in Linguistics. Problems of Word-formation. Text Linguistics. . - К.: Вища школа, 1985. -175 с.
35. Stepanowa M.D., Fleischer W. Grundzüge der deutschen Wortbildung. - Leipzig: Bibliographisches Institut, 1985. - 236 S.
36. Wellmann H. Das Substantiv // Deutsche Wortbildung. Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache. Eine Bestandsaufnahme des Instituts für deutsche Sprache. Forschungsquelle Innsbruck. - Düsseldorf: Schwärm, 1975. – 48S.

СПИСОК СЛОВАРЕЙ

1. Duden. Das Standardwerk zur deutschen Sprache: In 10 Bd. 7: Etymologie. Herkunftwörterbuch der deutschen Sprache. Bearbeitet von G. Drosdowski, P.Grebe u.a. – Mannheim – Wien – Zürich: Dudenverlag, 1983. – 816 S.
2. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache: In 10 Bd./ Herg.von Günter Drosdowski. – Mannheim – Wien – Zürich: Dudenverlag, 1999.
3. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch. – München: Mosaik, 1980. 4358 S.
4. Duden. Das etymologische Wörterbuch der deutschen Sprache: In 8 Bd. 2: Etymologie. Aufl./ Unter Leitung von G. Drosdowski. – Mannheim – Wien – Zürich: Dudenverlag, 1989. – 4093 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Хлипало – аспірантка кафедри германської філології Донецького національного університету.
Наукові інтереси: семантика похідного слова.

1.5. СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ, ВЗАЄМОДІЯ ТА КОНТАКТУВАННЯ МОВ

ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ЯЗЫКОВ В ФУНКЦИОНАЛЬНО- ПРАГМАТИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Юрій ДОРОФЕЕВ (Симферополь, Україна)

У статті на прикладі змін у сучасній російській мові розглядаються процеси взаємодії мов, доводиться функціональна і прагматична цілеспрямованість цих процесів.

This article is devoted to a problem of description and research of interaction processes of languages from a position of communication requirements of speaker.

Епоха глобалізації змушує лінгвістів по-новому побачити і оцінити таку проблему як розвиток мовної системи. Це розвиток пов'язаний з певними перетвореннями, які йдуть неперервно і «представляють собою «самоналаштування» мови в відповідь на зміни во зовнішньому світі» [7: 270]. Як зауважує Е.Косеріу, «розвиток мови – це не постійне «змінення», довільне і випадкове, а постійна систематизація» [6: 196]. Змінюваність ж мови пов'язана з тим, що «процес розвитку мови представляє накопичення людського досвіду, знання і вміння, а отже, і розвиток гносеологічного образу» [5: 18]. Таким чином, для сучасних лінгвістів очевидно, що перетворення мовної системи неминучі, але завжди обумовлені прагматично: «Мова починає, розвиває і підводить підсумок предметної і знакової діяльності. Як свідчить світовий досвід сучасності і історія світової культури, вдале пристосування мовних відносин і успішні мовні дії забезпечують всі форми життя суспільства і, зокрема, економічне життя суспільства» [8: 176].

Процеси перетворення і розвитку мови відбуваються в різних умовах, одним з яких є взаємодія мов, їх вплив один на одного. Саме сьогодні стає очевидним, що взаємодія мов є таким же закономірним і необхідним процесом, як змінюваність і варіативність мови. Мовна взаємодія сьогодні не можна зводити до запозичень і різних типів інтерференції, оскільки таке трактування процесів взаємодії мов є одностороннім: «Лексическі запозичення з сусідніх і далеких мов є в будь-якій мові, хоча і в різній мірі. Разом з тим запозичення слів – це тільки невелика і помітна частина взаємодії мов» [7: 108].

Ключове значення для дослідження цієї проблеми має питання, чи багатіть мови в процесі взаємодії або, навпаки, цей процес перешкоджає їх вільному розвитку? Саме від того, як ми оцінюємо взаємодія мов, залежить рішення таких, пов'язаних з цим процесом питань: які відносини між національними варіантами таких мов як англійська, іспанська, французька; які механізми утворення і закріплення в мові неологізмів, окказіоналізмів і запозичень; наскільки закономірні інновації в мовній діяльності і чи варто перешкоджати їх проникненню в мову; чи може мова піддаватися негативному впливу, регресувати; яке вплив викликає взаємодія мов на розвиток окремих мов.

В зв'язі з усім сказаним метою нашої роботи є визначити особливості взаємодії мов на сучасному етапі.

Відбування цієї мети передбачає рішення наступних завдань:

- визначити умови, які забезпечують взаємодія мов;
- встановити закономірності взаємодії мов;
- на прикладі взаємодії російської і української мов продемонструвати особливості взаємодії мов.

Проблема взаємодії мов традиційно розглядалась в термінах, що відображають ступінь впливу однієї мови на іншу: субстрат (мова, яка була

вытесненным из употребления другим языком, но оставил более или менее отчетливые следы в вытеснившем его языке [11: 220]), суперстрат (язык, который пытался, но не смог вытеснить другой язык, но оставил в последнем более или менее отчетливые следы [11: 221-222]), адстрат (результат взаимного влияния языков в процессе длительных исторических контактов отдельных народов [11: 19]). Как следствие подобных разновидностей взаимодействия языков рассматривались конвергентные и дивергентные процессы. Однако при таком подходе взаимовлияние языков исследуется преимущественно в структурном плане, в отрыве от носителя языка, и, соответственно, под взаимодействием начинают понимать различные типы соотношений между разными языковыми системами.

Необходимость изменения такого представления о языковом взаимодействии явно назрела: лингвистика будущего должна сосредоточиться на процессах языкового партнерства, процессах совершенствования языка в результате взаимодействия с другими языками [10: 7]. Результатом такого взаимодействия будут заимствования языками друг у друга наиболее удачных номинаций и конструкций: «И это взаимодействие объективно, реально и неотвратимо. Оно является важнейшим ресурсом развития языка, его совершенствования, его жизнеспособности. Язык велик не потому, что он способен отторгать все чужое. Язык, равно как и народ, носитель языка, велик потому, что он, не утрачивая собственной идентичности, способен интегрировать все самое продуктивное, что есть в языках-партнерах» [10: 8]. Поэтому «Многочисленность заимствований – отнюдь не признак «слабости» языка, а скорее, открытости, восприимчивости культуры народа к чужому новому» [7: 112].

Более того, по мнению А.Н. Рудякова, «все существующие на Земле естественные языки участвуют в некоем глобальном состязании, победитель которого станет тем языком, на котором будут говорить земляне в далеком будущем. Точнее сказать, победители, потому что, по моему глубочайшему убеждению, таких языков будет не один, а несколько ... Это состязание существует объективно, и все языки вольно или невольно принимают в нем участие» [9: 7-8].

Итак, развитие языка во многом зависит от влияния на него других языков. Как представляется, каждый отдельно взятый язык не может развиваться в изоляции от различного рода внешних воздействий: например, английский язык в свое время испытал мощное влияние старофранцузского языка, в результате чего лексический состав английского языка более чем на половину состоит из заимствований; русский язык в разные периоды своего развития также подвергался значительному влиянию многих языков: немецкого, французского, английского и др. Поэтому в системе любого языка наблюдаются «следы» языковых контактов, причем далеко не всегда с родственными языками.

Результаты языковых контактов неоднородны: в одних случаях они ограничиваются заимствованиями, в других приводят к интерференции и, как следствие, к формированию некоторого среднего подязыка (койне, пиджины, креольские языки), в третьих – к языковой ассимиляции, в четвертых – к полилингвизму. Эти явления по-разному оцениваются лингвистами, и, соответственно, в разной степени исследованы. Так, интерференцию рассматривают как нарушение норм литературного языка. Заимствования могут рассматриваться как с точки зрения того, насколько они расширяют возможности языка, так и с позиции его «засорения». Однако, несмотря на разные подходы к этой проблеме, исследователи согласны, что изучение языковых контактов и их результатов позволяет выявить не только особенности строения языковой системы, но и особенности коммуникативной реализации языка, степень его участия в жизни человека. Поэтому одной из актуальных задач лингвистики является установление границ «языковых миров» и описание многообразных отношений между языками-соседями, которые, как представляется, могут варьироваться от конфронтации до интеграции.

Языковые контакты представляют собой длительный и сложный процесс, который обычно связывают с развитием общества. Поэтому степень взаимовлияния языков, как правило, ставится в зависимость от культурных, экономических, политических и других контактов, которые традиционно рассматриваются как предшествующие по отношению к контактам языковым: «Изменения в собственно культурной сфере воплощаются в языке, а языковые эволюции активно участвуют в культурных процессах и влияют на них» [1: 3]. Однако при этом по сути игнорируется тот факт, что «ни на одном этапе своего становления

или развития язык не выступает в качестве самостоятельной креативной силы и не создает, следовательно, своей собственной картины мира – он лишь фиксирует концептуальный мир человека, имеющий своим первоначальным источником реальный мир и деятельность в этом мире» [5: 32-33] и что язык, таким образом, представляет собой среду, которая обеспечивает взаимодействие человека с миром. Мы же придерживаемся мнения, что все социальные, культурные и другие контакты осуществляются при посредстве языка, и вне его контакты между людьми просто невозможны. Поэтому мы, вслед за Э.Косериу, полагаем, что взаимодействия в сфере культуры, экономики и т.п. не обязательно оказывают влияние на язык, а являются благоприятными условиями, фоном, для принятия различных инноваций: «языковые изменения осуществляются обычно в определенных условиях, но они осуществляются не *из-за* этих условий. Языковые факты существуют потому, что говорящие создают их *для чего-то*» [6: 144].

Как правило, с этой точки зрения рассматривают такие явления как, например, использование искаженных слов в Интернет-коммуникации, к которой приковано внимание многих лингвистов. Однако эта коммуникация является искусственной, в то время как нам бы хотелось бы обратить внимание на процессы, происходящие в естественных языках. И преобразования в современных языках за пределами Интернета представляются гораздо в большей степени связанными с деятельностью людей и поэтому более значимыми.

Одной из форм осуществления языкового взаимодействия, «посредством которого происходит частичное взаимопроникновение языковых систем, являются национальные варианты языка» [10: 8]. Способность языков к образованию национальных вариантов является несомненной: для лингвиста «варьирование языковых единиц в процессах речевой деятельности есть ... нормальный способ существования языка и одновременно основа и микромир последующих исторических макроизменений, по которым и ведется отсчет развития языка» [4: 260].

В качестве примера рассмотрим особенности взаимодействия русского и украинского языков. Сегодня все более заметными становятся последствия этого взаимодействия: 1) развитие так называемого суржика и 2) формирование вариантной формы русского языка (по аналогии с вариантами английского, немецкого, французского и других языков).

Оба явления представляются закономерными и неизбежными, поскольку всегда соседство двух языков, а тем более близкородственных, обуславливает интеграцию этих языков и, как следствие, приводит к различным типам интерференции.

А.Н. Рудяков отмечает, что необходимо «переосмыслить наше отношение к такому интереснейшему явлению как «суржик» ... Я призываю изучать это интереснейшее для языковеда явление. Я призываю разграничить те явления в суржике, которые обусловлены малограмотностью, и те явления, которые обусловлены возможностью для носителя двух языков выбирать самые удачные номинации, самые комфортные способы выражения грамматических значений... Если в речи 48 или 49 миллионов человек проявляется постоянная черта, то ее легче всего назвать ошибкой и порчей, но будет ли это ошибка и порча?» [9: 8]. Прежде всего А.Н. Рудяков предлагает найти новое название для этой формы языка, чтобы убрать негативную оценку.

Как представляется, возникновение суржика обусловлено влиянием русского языка на украинский, поскольку в нем наблюдается использование русских слов в грамматических формах и в фонетическом оформлении по законам украинского языка: *він тебе жде, ми гордимся*. Формирование варианта русского языка, напротив, обусловлено проникновением украинской лексики и грамматики в русский язык.

Таким образом, на первом этапе варьирования языка происходит интерференция, смешение норм разных языков, затем формируется некоторый промежуточный подъязык (например, народная латынь, украинский суржик, белорусская трасянка), который, собственно, выступает уже как койне, т.е. «функциональный тип языка, используемый в качестве основного средства повседневного общения с широким диапазоном коммуникативных сфер в условиях регулярных социальных контактов между носителями разных диалектов или языков» [2: 230]. Для формирования подобной разновидности языка требуются условия ситуативно ограниченных контактов носителей языка-источника с

носителями другого или других языков. Как представляется, именно такая ситуация сложилась в Украине и в ряде других стран, в которых русский язык продолжает функционировать наравне с другими языками.

Русский язык в Украине значительно видоизменился в последние годы. Примеры этих изменений достаточно многочисленны: *Верховная Рада* (в этом наименовании одно слово изначально было русским, а другое украинским), *регионал* (представитель партии регионов), *бютовец* (представитель блока БЮТ), *голова* городского совета (вместо председатель), *майдан*, *громада* (в значении общественность), *оранжевий* (указывает на отнесенность к определенной политической группировке), *сам* (в значении один), *баиштан*, *блукать*, *господарь*, *додаток*, *занадто*, *вышиванка*, *ненька* и др. Многие лингвисты оценивают такую вариативность языка негативно, подразумевая, что это есть искажение нормы. Однако развитие языка всегда сопряжено с расширением возможностей языковой системы, что обеспечивается, прежде всего, варьированием и ненормативным использованием языковых средств в речи отдельных носителей языка. Так, несомненно, что все тропы являются нарушением норм употребления языковых единиц, также как и окказионализмы. Поэтому, с нашей точки зрения, вопрос должен формулироваться по-другому: насколько распространены те или иные особенности употребления языковых единиц. Если, к примеру, слово *буряк* известно и используется в речи всем населением Украины, то его вряд ли можно считать диалектизмом в Украине (хотя, несомненно, в российском варианте русского языка это слово по-прежнему будет рассматриваться как диалектизм).

Подобная вариативность свойственна русскому языку и в других странах. Так, в Беларуси изменения коснулись как лексической системы (*люстра* вместо *зеркало*, *час* вместо *время*, *неделя* вместо *воскресенье*), так и грамматической (*два мешки картошки*; *я моложе за сестру на пять лет*). Значительно расширились границы лексической системы русского языка в Казахстане. Помимо того, что происходит переименование в области топонимики (*Алма-Ата* стала называться *Алматы*, *Кокчетав* – *Кокшетау*, *Чимкент* – *Шимкент*), в активный словарный запас носителей русского языка в Казахстане, по свидетельству Е.А. Журавлевой, вошло множество слов, связанных с национальной спецификой страны: наименования людей (*аксакал*, *батыр*, *ага*), названия народных обрядов и традиций (*шашу*, *бата*, *хадж*, *саадака*), одежды и предметов обихода (*чапан*, *борик*, *дастархан*, *кесе*, *казан*), реалий творческой деятельности (*акын*, *кюй*, *кобыз*, *терме*, *макал*), еды (*бесбармак*, *жанбас*, *шельпек*, *каймак*) [3: 24-26]. Эти же процессы наблюдаются и в других странах (Латвии, Литве).

Проведенное исследование позволяет сделать следующие выводы.

Во-первых, приведенные факты частного случая языкового взаимодействия подтверждают тезис о том, «что гонка языков за выживание в разгаре. И чем более интернациональным будет отдельный национальный язык, чем больше он впитает в себя оптимальных способов выражения смысла, тем выше его шансы на продолжение функционирования в нашем будущем...» [9: 9].

Во-вторых, поскольку «*Цивилизационные центры всегда отличаются этнической поликультурностью*» [8: 37], для любого из современных языков естественно стремление к наиболее широкому взаимодействию с остальными, чтобы в наибольшей степени отвечать интересам новых, наднациональных, образований в социуме и таким образом расширять сферу своего функционирования и влияния.

В-третьих, изменчивость и вариативность языков на современном этапе должны рассматриваться с точки зрения функциональной обусловленности и прагматической целенаправленности этих процессов, то есть в связи с человеком и его коммуникативной деятельностью.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Васильев А.Д. Слово в российском телеэфире: Очерки новейшего словоупотребления. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 224с.
2. Виноградов В.А. Койне // Языкознание. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. – С. 230.
3. Журавлева Е.А. Вариативность лексической системы: русский как полинациональный язык: Автореф. дис. ... доктора филол. наук / казахский национальный университет им. аль-Фараби. – Алматы, 2007. – 49 с.
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Изд. 5-е, стереотипное. – М.: КомКнига, 2006. – 264 с.
5. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. М.: КомКнига, 2006. – 128 с.

6. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история (проблема языкового изменения). 2-е изд., стереотипное. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 204 с.
7. Мечковская Н.Б. Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков. – 6-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2008. – 312 с.
8. Рождественский Ю.В. Принципы современной риторики. – 3-е изд. испр. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 176 с.
9. Рудяков А.Н. Русофония и русистика в XXI веке // «Культура народов Причерноморья». – Симферополь, 2007. – № 110, т. 1. – С. 7-9.
10. Рудяков А.Н. Украинский вариант русского языка: мифы и реальность // «Культура народов Причерноморья». – Симферополь, 2008. – № 142, т. 1. – С. 7-8.
11. Словарь социолингвистических терминов (под ред. В.Ю. Михальченко). – М.: Институт языкознания РАН, 2006. – 312 с.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Юрий Дорощев – кандидат филологических наук, доцент кафедры русского и общего языкознания Таврического национального университета им. В.Вернадского.

Научные интересы: проблемы теории и истории языкознания, функциональное описание языка.

МОВА СУЧАСНОЇ ПРЕСИ ТА ІНШОМОВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ

Галина ЄВСЄЄВА, Поліна МИШУРЕНКО (Дніпропетровськ, Україна)

У статті аналізується вживання численних іношомовних слів у мові української преси сьогодення. Приділено увагу лексичній варіантності, оскільки у мовленнєвій діяльності суспільства активізується використання іношомовних запозичень там, де рідна мова має свої слова для виразу відповідних понять.

Ключові слова: лексичні запозичення, зміна значень, семантичні групи, похідні утворення, лексична варіантність.

In this article the using of numerous foreign words in the nowadays language of Ukrainian press is analyzed. The attention to lexical varieties is paid as in speech action of the society the using of borrowings from foreign languages is activated in the spheres where native language has its own words for expressing the appropriate concepts.

Key words: lexical borrowings, change of borrowings, semantic group, derivatives, lexical parallelism.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Інтеграційні процеси, стрімкий розвиток науки і техніки сприяють інтенсивному поповненню української мови іношомовними словами зі всіх сфер життєдіяльності суспільства. Комунікативні потреби сучасного суспільства помітно зростають. Мовні контакти є одним з найважливіших факторів, що впливають на зміни мови, які виявляються насамперед у лексиці.

У новітню добу українська літературна мова зазнає відчутного оновлення словникового складу, особливо в соціально-економічній, мистецькій та навчально-освітній сферах. Значно активізувався процес запозичення слів і зворотів з інших мов у мовленнєвій діяльності мовців незалежно від їх методологічних орієнтацій. Через засоби масової інформації (пресу, радіо, телебачення) журналісти вносять у повсякденне мовлення величезну кількість іношомовних слів, вибирають ті варіанти мовленнєвих одиниць, які придатні для досягнення певних прагматичних цілей, зокрема, щоб показати свою освіченість, начитаність, викликати повагу.

У зв'язку з цим сьогодні спостерігається поживлення наукового інтересу до вивчення лексичних запозичень в українській мовознавчій науці. Досить побіжно переглянути спеціалізовані наукові видання [1;2;3;4;6]. Виникає необхідність вивчати численні лексичні запозичення з інших мов, щоб дати необхідний матеріал для узагальнень про певні тенденції у розвитку мови.

Мета статті проаналізувати лексику загального вжитку, зафіксовану на сторінках українських газет останнього десятиліття, але тільки ту, що не відображена в „Словнику української мови” [5], або відома здавна, та сьогодні зазнала семантичних змін.

Оскільки словниковий склад мови виявляє зв'язок з виробничою та інтелектуальною діяльністю людей, відбиває зміни в суспільно-політичному й науково-культурному житті народу, важливо простежити, чи відбувається збагачення лексики через використання вже відомих українській мові іношомовних слів з новим, досі незвичним для неї значенням.

Сьогодні помітне активне вживання відомих раніше в українській мові запозичених слів, що є центром соціально-політичного лексикону.

Слово *інтервенція* (як і похідне *інтервент*) давно вживається із значенням „насильне збройне втручання однієї або кількох держав у внутрішні справи іншої держави” (СУМ, т.4,

с.37). У наші дні в зв'язку з бурхливим розвитком ринкових відносин ці слова набули ще й нових значень. Преса подає їх у текстах, де йдеться про конкуренцію в економічній або мистецькій діяльності: „В основному, в нас демонструються фільми через російських дистриб'юторів. І ця *інтервенція*, яку вже здійснили, продовжується, бо законів конкуренції ще ніхто не відміняв. Нашу територію вже фактично захопили. *Інтервент* – іноземний виробник, не збирається поступатися тепер уже своєю територією. Ми працюємо на російське кіно й на американське як покупці квитків” (Укр. Газета плюс, 2006, 5 жовтня).

У пресі йде мова і про *інтервентний цукор*, який завезли нам з інших країн, змагаючись з вітчизняними виробниками за ринок збуту своєї продукції і одержання прибутку.

Багатозначне в англійській мові слово *корупція* (як і похідні *корумпований*, *некорумпований*) узвичаїлось в українській мові з одним значенням – „підкупність, продажність урядовців і громадських діячів” (СУМ, т. IV, с.302). У сучасному мовному середовищі таке значення активно використовується. Друге значення цього англійського слова – „зрощення органів державної влади із структурами організованої злочинності” (ССІС, 2006, с.386) – добре відоме у щоденному мовному вжитку і в засобах масової інформації: „Особливо зміцніла ця традиція останнім часом, коли ... бюрократична *корупція* і відвертий *криміналітет* досягли свого апогею” (Уряд. Кур'єр, 2007, 27 січня). Однак цей внутрішній зміст слова не завжди однозначно реалізується в контексті, де може актуалізуватись його перше або друге значення: „Голова Верховної Ради України зазначив, зокрема, що значною проблемою для України є *корупція* і наша країна потребує допомоги в боротьбі з цим ганебним явищем” (Уряд. Кур'єр, 2007, 24 січня).

Спостерігаються зміни семантичної характеристики цілої низки інших раніше відомих мові іншомовних слів: *ротація*, *колізія*, *люстрація*, *мораторій*, *клан*, *олігарх*, *рекреація* і ін.

Ротація спец. – „1) Ротаційна машина. 2) Період часу, протягом якого відбувається повна зміна сільськогосподарських культур на певній земельній ділянці згідно з сівозмінною” (СУМ, т. VIII, с.888). Новий смисловий відтінок цього запозиченого слова – „почергове перебування на якійсь посаді, оновлення складу якоїсь установи” (ССІС, 2006, с.603) – завдяки засобам масової інформації став відомий широким колам населення.

Економічний термін *мораторій* донедавна вживався із значенням „відстрочення платежу, яке встановлює уряд у зв'язку з особливими обставинами (війною, стихійним лихом)” (СУМ, т. IV, с.800), а сьогодні став загальноновживаним у зв'язку з прийняттям владою закону про відстрочення продажу земель сільськогосподарської придатності: „Мова про *мораторій* на продаж землі, накладений парламентом у 2001 році – одразу ж із ухваленням Земельного кодексу” (Нар. слово, 2007, 2 січня).

Здавна мовці інших країн користуються нейтральним словом *клан*, що має два значення – „1) рід, громада; 2) згуртована група людей, які вважають себе спільниками в якійсь справі” (ССІС, 2006, с.354), – а в українській мові останнім часом воно зазнає зміщення семантичного навантаження у нових лексичних контекстах, пов'язаних з різкою критичною оцінкою суспільної діяльності певної групи людей: „Натомість маємо при владі *клан*, який трансформує владу виключно у своїх інтересах” (Нар. слово, 2006, 13 грудня).

Донедавна відомі в українській мові слова *олігархія*, *олігарх*, *олігархічний* (СУМ, т. 5, с.689), що в іноземних мовах вживаються із значенням „політичне та економічне панування, влада, зосереджена в руках невеликої групи людей, а також сама така група” (ССІС, 2006, с.496). Сьогодні зміщення семантичного наповнення цих запозичених слів виявляється у посиленні негативного емоційного забарвлення через лексичну сполучуваність слів, коли у створеному соціально-історичними обставинами новому мовному середовищі слова мають яскраво виражений соціальний зміст: „Суспільство наше розколоне: з одного боку – група *олігархів*, бізнесових *кланів*, які збагачуються, не розуміючи, що їхнє багатство без певної вищої духовної мети, без загальнонаціонального змісту – це попіл, котрий нікого не гріє, а тільки застилає народові очі, труїть маси” (Літ. Україна, 2006, 5 жовтня). Негативна емоційна характеристика слів *клановий*, *олігархічний* особливо посилюється, коли вони виступають у

реченні як однорідні члени, тобто в одному змістовному плані стосуються названого явища: „Лідер... наголосив на необхідності єднання всіх партій правого спрямування як єдиної альтернативи побудові *кланової, олігархічної держави*” (Нар. слово, 2006, 13 грудня).

У „Словнику української мови” стилістичну позначку – *застаріле* – має слово “*Рекреація*. Канікули; //Перерва між уроками, лекціями” (т. VIII, с.497). В іноземних мовах воно виявляється багатозначним: „1) *заст.* .канікули; перерва в школі; 2) приміщення для відпочинку в навчальних установах; 3) відпочинок, відновлювання сили людини, яка була втрачена під час праці” (ССІС, 2006, с.589).

У наші дні термін *рекреація* розширює семантику в зв’язку з розширенням сполучуваності з іншими словами: „*Рекреація земель*” (Без цензури, 2004, 17 червня) – „відновлення родючості землі”; *рекреаційні зони* - „спеціалізовані території, що використовуються для відпочинку людей”.

У суспільному житті виникають нові реалії, отже, з’являються і нові слова на позначення їх. Так, в ужитку активізується новотвір наших днів – слово *рейдер*. Англійською мовою *рейдер* – „військовий корабель (крейсер, лінкор) або озброєне торговельне судно, які проводять самостійні бойові дії на морських комунікаціях” (ССІС, 2006, с.587). Як зазначено в газеті „Урядовий Кур’єр”, з Росії прийшло до нас *рейдерство*: „Ще одна відсіч *рейдерам*”, тобто особам, що прагнуть розв’язувати господарські справи силовими методами” (Уряд. Кур’єр, 2007, 26 січня).

Через засоби масової інформації прищеплюється й утверджується незліченна кількість іншомовних слів в усіх сферах суспільства, як-от:

в с о ц і а л ь н і й с ф е р і (*анклав, апаши, аксакал, акредитація, біатлоністи, брейк, брейкери, байкер, бітники, білборд, ва-банк, вендета, грант, тендерний, девіація, диверсифікація, драйв, детабуїований, драстичний, карма, криміналітет, мантра, маргінал, моніторинг, пейджик, понт, рейтинг, респондент, санація, флюїд*); в е к о н о м і ц і й т о р г і в л і (*бартер, брокер, глобалізація, дистриб’ютор, домен, консалтинг, маркетинг, менеджер, менеджмент, офшора, прайси, преференція, субвенція, супермаркет*); в б а н к і в с ь к і й с п р а в і і ф і н а н с а х (*авуари, бонд, дефолт, дилер, дилерство, дисконт, дисконтний, індосамент, коносамент, профіцит, трансвер*); в п о л і т и ц і (*аутсайдер, бонус (політичний, кар’єрний), екзит-пол, зомбувати, імпічмент, інновації, каденція, квазідемократи, квазіпартії, компрадори, аузер (політичний), мегаблоки, спічрайтер*); і в м и с т е ц т в і (*алюзії, андеграундно, бестселер, блокбастер, гран-прі, інвектива, кліп, римейк, роман-есе*); в к о м п ’ ю т е р н і й т е х н о л о г і ї (*веб-конференція, дисплей, електронна пошта, інтерактивний, монітор, провайдер, ресурси комп’ютера, сайт, сервер Інтернету, файл, хакер*); в м е д и ц и н і (*амнезія, аура, імплантат, інфільтрація, катарсис, суїцидальний, фантом*); в к у л і н а р і ї т а п о б у т і (*кебаб, кетчуп, мюслі, одоранти, памперси, піца, секонд-хенд, трансформер, хот-дог, чипси, шаурма*).

У новітню добу навіть професійні знавці іноземних мов не можуть читати українську пресу без використання спеціальних словників, хоч словники не завжди допомагають розгадати загадки тексту, бо часом вживаються іншомовні слова, які не фіксуються в найновіших словниках і не створюють умови для догадування про їхнє значення в нашій мові, як наприклад: *дежавю, дефіляда, гепі-енд, гонент, гура, епотажний, імпрези, месидж, фасилітатор, фаст-фуді, фрілансери, чепахол*: „А наші „друзі” у далекій Москві свідомі цього рубання і планують з нашого мовного безприділу мати певний геополітичний *хосен*” (Літ. Україна, 2005, 8 вересня).

Тільки іноді невідоме значення іншомовного слова конкретизується, коментується в тексті, наприклад: „Насправді ідеологія в новій партії є, лише вона для втасмичених, *латентна ідеологія...*” (Укр. Газета плюс, 2005, 16 червня). „У добу розвинутого соціалізму поетів нагороджували здебільшого за *сервілізм, прислужництво режимові*” (Нар. слово, 2006, 7 вересня).

Немало іншомовних запозичених слів легко підпорядковуються граматичним і словотворчим законам української мови, врастають у нашу мову, навколо них уже виникають похідні слова і форми їх.

Вихідні слова:	Похідні утворення:
<i>вето</i>	ветований, ветувати. ветував
<i>корупція</i>	корумпованість, корумпований, корумпованих. некорумпована
<i>ксерокс</i>	ксерокопія, ксерити (розм.)
<i>лобі</i>	лобісти, лобіюють, лобіюються, лобіювання
<i>менталітет</i>	ментальність, ментальний
<i>рейдер</i>	рейдери, рейдерство, рейдерська, рейдерські
<i>форс-мажор</i>	форсмажори, форсмажорний, форсмажорна
<i>одоранти</i>	одоризація
<i>піар</i>	піар-акції, піарити
<i>креатура</i>	креатури, креативна
<i>електорат</i>	електоральний
<i>харизма</i>	харизматичний
<i>консалтинг</i>	консалтингові
<i>інтервенція</i>	інтервентний
<i>дисконт</i>	дисконтні
<i>моніторинг</i>	моніторити
<i>девіація</i>	девіантний
<i>кайф</i>	кайфуючи
<i>мерчендайзинг</i>	мерчендайзери

Деякі з лексичних запозичень зустрічаються в графічних варіантах:

нюс-мейкер – *нюс - мейкером, омбудсман* – *омбудсмен, де* – *жасю* – *дежасю, імпреси* – *імпреза, дистриб'ютор* – *дистрибутор, екзит - пол* – *екзитпол, Вір* – *агітатор* – *віп* – *агітато*.

Через засоби масової інформації сьогодні у безперервній мовній діяльності суспільства визначилась тенденція активізувати лексичну варіантність – вживати іншомовні запозичення тоді, коли рідна мова має свої слова для виразу відповідних понять і точніше передає зміст: *бодігард* – *особистий охоронець, бонус* – *винагорода, премія; адюльтер* – *подружня зрада, преференційний* – *пільговий, переважний; хіт-парад* – *парад успіху, мас-медія* – *засоби масової інформації, трансверт* – *статева патологія, офіс* – *контора, канцелярія, служба; продуцент* – *виробник, фуришет* – *частування, легка закуска; саміт* – *найвищий; зустріч глав держав, урядів; супер* – *над, зверху; дистриб'ютор* – *оптовий торгівець, презент* – *подарунок, тандем* – *дуєт, консьерж* – *швейцар, двірник, вахтер; консалтинг* – *консультування, дилер* – *уповноважений, кілер* – *професійний убивця, найманий убивця; бренд* – *образ, бомонд* – *група керівників, визначних діячів; електорат* – *виборці, ноу-хау* – *досвід, секрети виробництва; преференція* – *перевага, пільга; перверсія* – *збочення (з д е б і л ь ш о г о с т а т е в е), каденція* – *термін повноважень органу, креатура* – *ставленник, слоган* – *лозунг, гасло; форс - мажорний* – *надзвичайний, непередбачуваний; харизма* – *духовна винятковість, спікер* – *Голова Верховної Ради.*

Зіставляючи, порівнюючи функціонування конкретних лексичних одиниць протягом невеликого періоду – кінця 20 і початку 21 століть, – відзначаємо істотні зміни в лексичному складі сьогодення. Зокрема, часто витісняється з ужитку лексика української мови і там, де не варто вдаватися до іншомовних запозичень, де наша мова має влучніші, точніші слова - відповідники. Явище лексичного паралелізму, як і безконтрольне запозичення іншомовних слів, що з'явилися в усіх сферах життя суспільства – в ідеології та культурі, на виробництві, у побуті, - руйнують, спотворюють норми української літературної мови і можуть призвести до трансформації якісної характеристики словникового складу мови, її стилістичних ознак, до планомірного поглинання мови.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

1. ССІС, 2006 – Сучасний словник іншомовних слів / Уклад. О.І. Скопненко, Т.В.Цимбалюк, – К.: Довіра, 2006.
2. СУМ, т. – Словник української мови: В 11т. – К.: Наукова думка, 1970-1980рр.
3. Літ. Україна – Газета “Літературна Україна”, 2005-2007рр.
4. Нар. слово – Газета “Народне слово”, 2006-2007рр.
5. Укр. Газета плюс – “Українська Газета плюс”, 2005-2006 рр.
6. Уряд. Кур'єр – Газета “Урядовий Кур'єр”, 2007р.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Амбул О. Мовна інновація, мовна мода і тенденція розвитку мови //Матеріали IV Всеукраїнського соціолінгвістичного семінару.-Львів:ЛНУ,2007.-С.56-61.
2. Гальчук І.Акцентуаційна адаптація запозиченої лексики в українській мові //Українська мова.-2006.-№3.-С.58-66.
3. Іваницька Н. Співвідношення дієслівних найменувань процесуальних денотатів в українській та англійській мовах //Українська мова.-2007.-№3.-с.44-54.
4. Селігей П. Що нам робити із запозиченнями?// Українська мова.-2007.-№3.-с.3-16.
5. Словник української мови: В 11т. – К.: Наукова думка, 1970-1980pp.
6. Полога Л. Соціум і нові явища в українській лексиці // Матеріали IV Всеукраїнського соціолінгвістичного семінару.- Львів: ЛНУ,2007.-С.136-141.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Галина Євсєва – кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін ПДАБтаА.

Наукові інтереси: соціолінгвістика, лексикологія та фразеологія.

Поліна Мишуренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін ПДАБтаА.

Наукові інтереси: лексикологія та фразеологія.

АНГЛІЙСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ФЕНОМЕН У СУЧАСНОМУ МОЛОДІЖНОМУ ДИСКУРСІ В УКРАЇНІ ТА НІМЕЧЧИНІ

Надія ЛЕБЕДЄВА, Світлана ДЬЯЧЕНКО (Херсон, Україна)

У статті розглядається проблема надмірності англійських запозичень та роль цього явища в українському та німецькому молодіжних дискурсах. Англійські запозичення досліджуються як особливе явище у молодіжній культурі.

The paper explores the problem of abundance of English borrowings and their role in the Ukrainian and German youth discourse. English borrowings are analysed as a special phenomenon of youth culture.

Особливий прошарок лексики, як з точки зору номінації, так і в плані вмотивованості, складають запозичення. Являючись однією з можливих відповідей на потреби номінації, які виникають в результаті мовних контекстів і поширення під впливом інших мовних соціумів, досвіду даного мовного колективу, вони становлять певну економію мовних зусиль в процесі народження мови, тому що для заповнення номінативних лакун, що з'явилися в даній мові, використовуються готові одиниці іншої мови. В той самий час, втрата колишніх асоціативних зв'язків, які існували в мові, з якої вони були запозичені, тягне за собою втрату можливо властивий запозиченим словам в мові-джерелі вмотивованості, що відповідно визиває суттєві труднощі під час розпізнання їх значення в процесі сприйняття мови. **Запозичення** – це процес використання елементів однієї мови в іншій, який зумовлено лінгвістично протирічною, дидактичною природою мовного знака: його довільністю, як силою, що дозволяє запозичення, і його недовільністю, як перешкоджаючим запозиченню фактором [4:101-102]. Запозичені лексичні одиниці включають в себе шари лексики, яка була запозичена в різні часи, в різні історичні епохи і під впливом різних умов розвитку та існування мови-реципієнта (історичні, географічні, соціологічні, демографічні, економічні тощо). Для синхронних лінгвістичних студій запозичення цікаві насамперед тим, який вплив вони мають на системний устрій лексики української та німецької мови, а також своїм особливим, у випадку збереження ряду генетичних характеристик, статусом в мові-реципієнті.

Особливо варто відмітити, що постійним джерелом нової лексики в українській та німецькій мові є англійська мова. Запозичення з англійської –ознака стрімких мовних змін в українському та німецькому суспільстві. Молодь, як найбільш сприйнятлива до змін спільнота, активно використовує англійські запозичення в своєму мовленні. Отже у цій статті видається цікавим проаналізувати той вплив, який має англійська мова на українську та німецьку в сучасному молодіжному дискурсі.

Загальновідомо, що в молодіжному дискурсі використовується синтезована лексика різних молодіжних груп та індивідуальної молоді. Як і в випадку з професійним жаргоном ремісників минулого, спочатку молодіжний жаргон був засобом конспірації, умовною говіркою, яку розуміли тільки члени групи. Потім окремі слова потрапляли у загальний мовний простір і приживалися там. Вони втрачали семантичну конспірованість і ставали загальноживаними [9]. Наприклад, *банда* — музична група, *реліз* – випуск, *саунд-трек* – музичний запис, пісня; *спіч* — розмова, виступ. У мовленні сучасної молоді людини можна

помітити англійські запозичення, які вона використовує постійно, інші ж перебувають на периферії (мовець розуміє їх значення, але сам майже не використовує).

Головним функціональним завданням використання молодіжного жаргону можна вважати комунікативну функцію. Формування особливого соціуму, а також зовнішні ознаки ідентичності та мовні новоутворення в першу чергу націлені на встановлення контакту зі своїми однолітками, однодумцями і можливість реалізації комунікативного акту. Одною з характерних рис молодіжного дискурсу є те, що сучасні молоді люди намагаються бути стильними та оригінальними. Стильним стає певний тип поведінки, одягу, зрештою, мови. Так само, як модно мати одяг від Дойча і Габани, - «круто» знати іноземні мови та «орнаментувати» своє мовлення чужорідними елементами. Про це свідчить той факт, що загальноновживаними стали англійські слова: *OK!*, *сори*, *хай!*, *бай!*, *френд*, *бой*, *бестовий*, *in-persona*, *юзер*, *сейшн*. Помірне використання таких слів увиразнює мовлення. Тому їх можуть вживати не лише підлітки, студенти, а й викладачі, щоб привернути увагу безпосереднію у розмові, створити образ “свого хлопця” [5:15].

Молодь швидко вловлює панівну тенденцію і власний мовний простір вибудовує за принципом гри в криве дзеркало. Так з’являються в розмовній мові слова *паренти* – батьки, *піпли* – люди, друзі, *пати*-- вечірка, *лібрарні* -- бібліотеки, *маздай* – непотрібний предмет, негативна характеристика явища або предмета, *тічерка* – вчителька [5:15]. Поштовхом до активізації міжмовних контактів через жаргон є данина моді. Так звана “блатна лексика” — це своєрідний престиж. Юнак чи дівчина почуває себе “своїм” у групі молодих людей, якщо вміло використовує жаргонні слова та ідіоми.

Багатим джерелом для формування словника молоді є молодіжні субкультури. Система мови в дискурсі молодіжної субкультури вибірково сприймає явища дійсності, і номінації підлягають окремі реалії, знакові для молодіжної свідомості. Мовленнєві коди можуть бути яскраво вираженими і слугувати спеціальним знаряддям для впізнавання однодумців або ж просто сприяти економії мовних зусиль, однак вони завжди виступають у ролі маркерів. Саме мовлення вважають класифікатором груп молоді. Мовленнєва поведінка є найбільш оптимальною сферою, де можна поєднувати жорсткі рамки субкультурних кодів, доповнюючи їх творчим підходом. Молодіжна мова різнобарвна і строката, особливо здатна до сприйняття всього нового, як і її носії. Нові віяння у культурі, соціальний розвиток, технічний прогрес, а також спільне проживання на одній території представників різних національностей спричиняють появу великої кількості молодіжних об’єднань та угруповань. Так, наприклад, особливий вплив на молодь мала музика. Групи “Beatles”, “Rolling Stones”, “Metallica”, “Nirvana” спричинили появу металістів, рокерів, хіпі, панків. Кожна з груп носила особливий одяг і створювала свою мову як общинну говірку і як засіб самовираження. Тож, серед запозичень з англійської можна виділити окремою групою назви музичних течій: *реп*, *хіп-хоп*, *рок*, *пост-грандж*, *ска*, *рокстеди*, *соул*; назви субкультур: *готи*, *емо*, *хіпі*, *скінхеди*, *растамани*, *металісти*, слова, які позначають характерні елементи, що вказують на приналежність до того чи іншого молодіжного напрямку: *dreadlocks* → *дреди*, *Iroquois* → *ірокез*, *goggles* → *гоггли*, *thing* → *фенічка*.

Фактичний матеріал засвідчує, що запозичення з англійської мови відбувається шляхом транслітерації, як наприклад, у випадку зі словами *хакер*, *пірсинг*, *клуббери*. Більшість таких запозичень не мають аналогів в українській мові, однак є і такі, що виступають у якості дублетів: *міленіум* – тисячоліття, *перформанс* – вистава, дійство, *гьорл(а)* – дівчина, *блокбастер* – бойовик, *данс* – танець; у якості омонімів: *кеш* – гроші та комп’ютерна пам’ять, *шейк* - коктейль і танок. Відбувається запозичення власних назв без перекладу: *Jumpstyle* – танцювальний та музичний напрям, *Hardtech* – стиль в музиці, вживання штампів-варваризмів: *no problem*, *no comment*, *made in, and Co/company*, запозичення прислівників та вигуків: *вау*, *о’кей*, *фіфті-фіфті*, *міді* [9]. Є також і приклади калькування: *party addiction* → *вечірkozалежність*, *bad boy image* → *статус “поганого хлопця”*

Варто відмітити, що стилістично нейтральні в англійській мові слова, після переходу до молодіжного жаргону іноді набувають іронічно-зневажливого чи розмовного забарвлення. Крім того в жаргоні багато запозичень з англійського комп’ютерного жаргону: *геймер* – від

англійського жаргонізму *gamer* (професійний гравець у комп'ютерні ігри); *думер* – *doomer* (шанувальник гри Doom).

Проаналізувавши фактичний матеріал, можна стверджувати, що в сучасному українському молодіжному дискурсі спостерігається тенденція до зниженого тону. Наслідком мовної масовізації є спрощена запозичена лексика, яка, з погляду структуралізму, виконує особливу знакову функцію швидкого семантичного сприймання і розуміння. В лінгвістиці це явище називають рефлексом колонії — використання слів більшого, сильнішого, моднішого. Так, мистецький фестиваль став “*арт фестивалем*”, вистава — “*перформансом*” [9].

Потрапляючи в іншу мову, запозичення проходять процес фонетичної, граматичної, морфологічної адаптації до системи мови-реципієнта. У системі жаргону такий процес відбувається з орієнтацією на усну, звукову форму слова, а не на його графічне оформлення. Так, лише невелика кількість жаргонізмів відображає фонетичну систему відповідних англійських лексем: *крейзі* (*crazy*) – ненормальний, *кавер-версія* (*cover version*) – версія пісні у виконанні іншого співака тощо; більшість же відображає швидше звукову форму англійських слів: *тан* → *мен* – чоловік, *супер* → *супер* – відмінний тощо.

За значенням усі жаргонізми можна поділити на кілька тематичних груп:

1. Лексеми на позначення предметів одягу, взуття, різних побутових речей: *шузи* – туфлі, *буци* – черевики, *найки* – кросівки фірми “Найк”;

2. Назви людей з диференціацією:

- за віком та статтю: *бой*, *гай* – хлопець, *гьорл(а)* – дівчина;
- за родинними зв'язками: *олди* – батьки, *френди* – друзі;
- за професією: *сек'юріті* – охоронець, *ді-джей* – ведучий дискотеки;
- за національною та расовою приналежністю: *нігер* – негр, *айзер* – азербайджанець, *раша* – росіянин, Росія;

3. Видовищні заходи, концерти: *сейшин* – зібрання, *диско*, *денс* – дискотека, вечір танців, *пати* – вечірка.

4. Оціночні прикметники: *файний*, *файновий* – гарний, *хітовий* – популярний, *даун* – розумово відсталий, *крейзовий* – безглуздий, ненормальний. Такі запозичення часто вступають у систему словозмін, будуючи нові лексеми за моделлю українських прикметників і прислівників: *о'кей* → *о'кейно* (нормальний → нормально), *супер* → *суперний*, *суперовий* (відмінно → відмінний), *зе бест* → *бестово* (найкращий → найкраще). Поширеним є і словотвір “іменник-прикметник”: *олди* → *олдовий* (батьки → старий, досвідчений) та “іменник-дієслово”: *голівуд* → *голівудити* (веселе місце відпочинку → весело відпочивати).

Грамматичне освоєння українською мовою деяких запозичень супроводжується словотворчою українізацією цих запозичень: *hippi* → *хіпі*, *хіпізм*, *хіпани*, *хіпак*; *break/break dance* → *брейк денс* (стиль танцю), *брейкер*, *брейкерський*, *по-брейкерськи*, *забрейкувати*; *anime* → *анімешика*, *анімешик*; *user* (користувач) → *юзер*, *юзерський*, *юзити*.

У зв'язку з тим, що в молодіжному дискурсі поєднуються як загальноновживана, так і термінологічна лексика; в ньому можна спостерігати таке явище, як детермінологізація, тобто розширення термінами своїх значень. Для того, щоб зрозуміти динаміку цього процесу в даному дискурсі, необхідно враховувати соціальні фактори, які призводять до генералізації спеціального, термінологічного значення. Наприклад, переходячи з англійської мови до української, термін підпадає під норми не лише фонетики, а й написання та граматики. Творення цієї групи слів відбувається в такий спосіб. Іменники, наприклад, набувають відмінкових закінчень: *non-stop* → Називний відмінок: *нон-стоп* (музика, що грає безперервно), Орудний відмінок: *нон-стопом*; *dance battle* → Називний відмінок: *данс батл* (змагання з певного стилю танцю, а також людина, що змагається), Давальний відмінок: *данс батлу*; Родовий відмінок: *данс батлів*; *media* → Називний відмінок: *медіа* (ЗМІ), Знахідний відмінок: *у медіях*. На англійську основу діють словотворчі моделі української мови: *club music* – клубняк; *slow music* – медляк; *CD-ROM* – сідромка, CD-юшнік; сидюк; *PC* – писюк.

Отже, слід відзначити велику вагу англійських запозичень у процесі формування сучасного молодіжного дискурсу в Україні. Процес запозичення відбувається постійно, віддзеркалюючи нові реалії нашого життя, даючи їм нові найменування.

Тепер перейдемо до питання про функціонування англійських запозичень в німецькомовному молодіжному дискурсі. В процесі кількісного зростання вокабуляру сучасної німецької мови велику роль, як і в українській, відіграють запозичення з англійської мови. Адаптація запозичених слів на різних рівнях представляє освоєння іномовних термінів у вигляді зростаючої лінії, від мінімального освоєння в графічному плані до максимального лексико-семантичного: графічне → фонетичне → морфологічне → лексико-семантичне освоєння.

Розглянемо кожний випадок окремо. У зв'язку з тим, що англійська і німецька мова використовують латинський шрифт, остання запозичує англійські слова переважно методом транскрипції: *Goths* – готи (молодіжна субкультура), *Technomusik* – музика у стилі техно. В іншому випадку слова, потрапивши до мови-реципієнта, продовжують існувати без фонетичних та графічних змін: *Jumpstyle* – різновид танцю, *das Event* – подія, *Single-Charts* – рейтинг популярних пісень, однак бувають і приклади транслітерації: *klick machen* – клікати мишкою комп'ютера.

Говорячи про семантичну асиміляцію, варто зазначити, що англійські слова запозичуються переважно тільки в одному, найбільш актуальному для сучасної культурної ситуації значенні. Наприклад, популярне сьогодні в молодіжному дискурсі слово *der Freak*, що змінило популярне раніше *Typ, Type* – тип), має в мові-джерелі значення: *примха, дивацтво, ненормальний хід*. Молодіжна мова запозичила *Freak* спочатку як негативну, насмішливу назву особи: *дивак, урод, ненормальний*, а потім слово набуло більш лояльного значення і позначало молоду людину. В наш час це слово входить до активного вокабуляру не тільки молоді, але й вчених завдяки словотворчому потенціалу лексеми, наприклад, у вигляді слова *der Ökofreak* – борець за екологію.

Багато запозичень співіснують з німецькими синонімами. В одних випадках це слово, що виникло як калька, наприклад, *Outsider* → *der Ausenseiter* чужак, маргінал, *to make love* → *Liebe machen* – кохатися, в інших англійське запозичення введене в обіг як синонім німецького значення: *das Team* є синонімом німецького *die Mannschaft* – команда. До неологізмів англійського походження, що часто вживаються, належать такі запозичення, як *e-mail, message, laptop*. Речення "*Ich habe dir gestern eine E-Mail geschrieben*" містить неологізм *E-mail*, а речення "*Ich habe dir gestern ge(e)mailt*" є прикладом денглішу: слово *g(e)emailt* поєднує ознаки англійської та німецької мови.

Запозичені слова в деяких випадках мають перед рідними синонімами перевагу, бо надають мовцю певної соціальної характеристики. За допомогою таких слів людина стверджує свій культурний і суспільний авторитет. Саме цей фактор найбільше впливає на вибір молоддю того чи іншого слова для висловлення. Тим самим підкреслюється рівень інформативності про нове та сучасне, що означає *up to date sein* – бути на рівні, в курсі подій. Цим фактом можна пояснити в ряді ситуацій перехід від німецьких найменувань до англійських. Так, у молодіжному дискурсі відбувається заміна німецьких слів англійськими: *glücklich* на *happy* – щасливий ; *modisch* на *fashionable* – модний.

Обговорюючи модні предмети одягу, молодь надає перевагу англійським назвам цих слів: *Sweatshirt, T-shirt* – сорочка без рукавів, *Slipper* – кімнатні туфлі, *Slip* – плавки [6:1215-1259], або *Flipflop* – в'єтнамки [8:13]. Навіть для визначення зовнішнього вигляду людини використовується слово *das Outfit* замість німецького *das Aussehen*. Наприклад,

"*Diskriminiert wurde er wegen seines Outfits an der Uni noch nie.*" – "*Він ніколи не потерпав від дискримінації через свій зовнішній вигляд*" [7:7].

Потрапивши до мови-реципієнта, запозичення набуває звуження свого значення і має лише значення, що відповідає контексту, з якого воно було запозичене. Але на другому етапі слово розширює своє значення за рахунок зв'язків з німецькими словами, у які воно вступає у процесі функціонування в мові. Так, англійське слово *fit* спочатку стосувалося лише доброго фізичного стану спортсмена: *fit sein* – бути в гарній формі. Потім дуже швидко воно стало використовуватися в ширшому значенні: *працездатний, кваліфікований, підготовлений*. Наприклад,

"*Bist du fit für die Prüfung?*" – "*Ти готовий до екзамену?*" [6:951]

Доречно згадати й інше англійське слово з тим самим коренем – слово *Fitness* – відмінна спортивна тренуваність. З ним вживається багато неологізмів: *Fitnesscenter*, *-programm*, *-raum*, *-test*, *-platz*, що говорить про високу словотворчу здатність цієї лексики.

Цікаво прослідкувати перетворення слова *die Box*, яке було запозичене у значенні „коробка”, потім набуло таких значень, як *бокс* (ізольоване приміщення); *стіло* (для коней); (індивідуальний) *гараж* (для авто); *ящик*; *коробка*; *поштовий ящик*;) *ложка* (в театрі); *дитячий манеж*; *огорожена частина гоночної траси* (мотоспорт). Однак, молодь вживає це слово у значенні „динамік” замість німецького слова *der Lautsprecher*.

“*Die Boxen stöpselt er an sein Mobiltelefon, drückt auf Play und schon ist der Bass der Technomusik zu hören.*” – “*Він приєднує динаміки до свого мобільного телефону, натискає на “плей”, і ось вже чути баси техно*” [8:14].

Прикладами гібридів, де одна з лексем англійського походження, можуть бути такі слова, як *das Forschungsteam*, *die Schulparty*, *die Hip-Hop-Szene*, *das Wave-Gothic-Fest* [7:6]. При розгляді вибірки стає зрозуміло, що англійські запозичення активно приймають німецькі флексії: *powern*, *sponsern*, *breaken*, *die Hip-Hopperin*, *das Rebellische*.

Проаналізований у статті матеріал дозволяє зробити висновок, що запозичені англійські слова у системі німецької мови отримують нове оформлення, зазнають адаптації, що являє собою комплексний процес, який охоплює всі сторони існування і розвитку слів у мові. Освоєння іншомовних слів мовою розглядається лінгвістами як максимальне наближення їхньої фонетичної, графічної, морфологічної і лексико-семантичної характеристики до відповідних норм мови-реципієнта. В свою чергу молодіжний жаргон, будучи унікальною мовою певної групи носіїв, які представляють молодіжну культуру, виступає своєрідним соціумним маркером для української та німецької мови в цілому. Запозичення іншомовної лексики має наслідком не лише кількісне збагачення словника, але й викликає певні якісні зміни в його структурі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антрушина Г.Б., Афанасьєва О.В., Морозова Н.Н. Лексикология английского языка. М.: Высшая школа, 1985.
2. Береговская Э.М. Молодежный сленг: формирование и функционирование // Вопр. языкознания. — М., 1996. — №3.
3. Дубенец Э.М. Современный английский язык. Лексикология. — М.; СПб., 2004.
4. Мартос С.А. Сленг як складова молодіжної субкультури // Південний архів. Філологічні науки: Збірник наукових праць. Випуск XXI. — Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. — С.111-114.
5. Синчак О. Фіга з маком. // Журнал “Файно”. — Львів, Вересень 2006. — С. 15-16.
6. Das große Oxford Wörterbuch. — China: Oxford University Press, Cornelsen, 2006.
7. Doms-Berger Dagmar. Gothic: die Schwarze Szene// Vitamin.de Extra 2007. — Omsk: OmskBlanklsdat, 2007. — S. 6-7.
8. Hamann Mathias. Schnelle Hüpfen: Der Tanz Jumpstyle// Vitamin.de — Omsk: OmskBlanklsdat, Nr.39, Winter 2008, — S. 14-15.
9. http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/Internet/PART-6_11.htm

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Надія Лебедєва – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германської філології Херсонського державного університету

Наукові інтереси: неологія, проблеми мовних контактів.

Світлана Дьяченко – аспірантка Таврійського національного університету ім. В.Вернадського, викладач кафедри романо-германської філології Херсонського Академічного ліцею при Херсонському державному університеті

Наукові інтереси: неологія, проблеми мовних контактів.

ЗАПОЗИЧЕННЯ З КЛАСИЧНИХ МОВ І ПРОБЛЕМИ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ НАУКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Леся МАЛЕВИЧ (Рівне, Україна)

У статті уточнено поняття «терміни-інтернаціоналізми», схарактеризовано роль інтернаціональних елементів греко-латинського походження в українській термінології водного господарства.

The paper defines the concept ‘international terms’, characterizes the role of Greek and Latin international elements in Ukrainian terminology of water economy.

Запозичення з давньогрецької та латинської мов становлять значний шар лексики сучасних європейських мов, що зумовлено величезним впливом античної культурної спадщини на розвиток європейської цивілізації. Упродовж тривалого часу й дотепер класичні мови виступають джерелом лексико-словотвірних ресурсів для конструювання спеціальних

назв – наукових і технічних термінів різних мов. Унаслідок цього термінологію греко-латинського походження традиційно вважають основою інтернаціонального термінофонду – спільного термінофонду багатьох сучасних європейських мов.

Використанню та особливостям функціонування грецьких і латинських елементів у науковій мові присвячено численні мовознавчі розвідки – від лінгвістичних спостережень першої половини ХХ століття (Е.Вюстер, Е.Дрезен, О.Єсперсен, В.Жирмунський, Г.Винокур) до ґрунтового аналізу проблеми в роботах, що побачили світ у другій половині ХХ століття (праці Д.Лотте, В.Акуленка, Ю.Жлуктенка, О.Суперанської, Н.Клименко, М.Володіної, Ф.Нікітіної, С.Карпіловської та ін.). Проте з огляду на потребу міжнародної стандартизації та гармонізації національних термінологій в умовах активних міжмовних контактів у світі, що глобалізується, проблема визначення статусу і місця запозичень із класичних мов і на початку ХХІ століття залишається актуальною і потребує нового переосмислення.

Особливо важливо з'ясувати роль інтернаціональних елементів греко-латинського походження в терміносистемах різних галузей знання і діяльності людей, що і є метою нашої роботи.

Об'єктом дослідження виступає одна з найдавніших природно сформованих терміносистем – українська термінологія водного господарства та елементи аналогічних галузевих терміносистем європейських мов різних груп.

Основні завдання дослідження: 1) уточнити поняття «терміни-інтернаціоналізми» відповідно до сучасних реалій функціонування спеціальної лексики; 2) окреслити шляхи використання ресурсів класичних мов у науковій термінології; 3) з'ясувати роль та лексико-семантичні особливості термінів греко-латинського походження в галузевій терміносистемі; 4) схарактеризувати словотвірну продуктивність греко-латинських терміноелементів як показника ступеня адаптації їх у галузевій термінології.

У сучасному термінознавстві немає єдиного тлумачення поняття «термін-інтернаціоналізм». Погляди лінгвістів не збігаються щодо кількох аспектів проблеми, зокрема щодо а) мов, які можуть виступати джерелами інтернаціональної термінології; б) розмежування понять «запозичені терміни» та «інтернаціональні терміни»; в) функціонального статусу мов, залучених до процесу інтернаціоналізації.

Важливим критерієм виділення інтернаціональних термінів є мова, з якої запозичено спеціальну назву. Донедавна найбільш поширеним був погляд, згідно з яким інтернаціоналізмами вважають терміни класичного походження, тобто такі, що походять із мертвих мов – давньогрецької і латинської [1: 16; 2: 112; 8: 164; 10: 80]; деякі дослідники називають також санскрит, класичну арабську тощо [4: 129]. Це пояснюється величезним впливом античної культури на розвиток культури світової. Як відомо, основи європейської культури було закладено в епоху еллінізму, а її розвиток продовжувався під впливом представників римської наукової думки, що й зумовило наявність у багатьох сучасних мовах значної кількості термінів та терміноелементів греко-латинського походження, а також ту обставину, що «греко-латинські корені не сприймаються носіями європейських мов як чужі, чого не можна сказати про запозичення зі східних мов» [12: 139].

На сучасному етапі спостерігаємо утворення особливого шару термінів-інтернаціоналізмів англійського походження, які функціонують у багатьох мовах, що пояснюється широким розповсюдженням англійської мови в науковій, технічній та інших сферах, високим рівнем її престижу та глобальним статусом у світі. Документальним підтвердженням цього феномену є «Dictionary of European Anglicisms» [11], у якому зафіксовано лексичні одиниці англійського походження, що вживаються в 16 європейських мовах. Це дає підстави говорити про зміну традиційних уявлень про виняткову роль класичних мов як джерела спільного міжнародного термінофонду.

Проте варто зауважити, що значна частина інтернаціональних термінів-англіцизмів має греко-латинське походження, але статус інтернаціоналізмів набула тепер завдяки глобальному поширенню англійської мови. Так, наприклад, термін *моніторинг* (*меліорованих земель*), що входить до термінологій багатьох мов, запозичено від англ. *monitoring*, який походить від лат. *monitor* (пор.: нім. *Monitoring*, фр. *monitoring, monitorage*, італ. *monitoraggio*, рос. *мониторинг*, чеськ. *monitorování*).

Розширення складу мов, які виступають джерелами інтернаціональних спеціальних найменувань, актуалізує проблему розрізнення понять «запозичені терміни» та «терміни-інтернаціоналізми». Якщо інтернаціоналізми, які мають греко-латинські корені, є «нічіїми» і водночас своїми для багатьох термінологій і їх можна розглядати як частину запозичених термінів, то стосовно термінів, які походять із сучасних живих мов (з англійської й, відповідно, з інших), це некоректно, оскільки такі інтернаціоналізми для носіїв цих мов є одиницями рідної мови. У цьому плані справедливе твердження: «поняття «інтернаціональне» виходить за межі двох протилежних та взаємовиключних понять «своє – чуже». Це, радше, своє та чуже одночасно» [4: 127].

Між запозиченими та інтернаціональними термінами наявні суттєві відмінності: інтернаціоналізми – об'єктивно існуюча міжмовна категорія синхронії зі своїми специфічними характеристиками, а запозичення – це діахронічна категорія, яка є умовною для певного синхронного зрізу існування мови [1: 162]. Така методологічна різниця має принциповий характер.

У термінознавстві немає одностайності і щодо функціонального статусу мов, залучених до процесу інтернаціоналізації. Більшість дослідників вважає інтернаціональними терміни, які вживаються не менше ніж у трьох неспоріднених мовах (див., напр., [4: 128; 8: 164]), але, крім цього, іноді висувають вимогу, щоб принаймні дві з таких мов (або навіть три [3: 4]) мали статус міжнародних. Проте такою критерій є відносним і виступає, за слушним зауваженням В.Акуленка, лише умовним робочим припущенням [1: 155].

Поширеність у термінологіях різних мов – без сумніву, визначальна, але, як показує аналіз, не достатня підстава для виокремлення інтернаціональних термінів, оскільки за таким критерієм до цієї категорії слід було б віднести й екзотизми – лексеми, які називають реалії певних країн, передають специфічні риси їхньої культури. Наприклад, у термінології водного господарства термінами-екзотизмами, які запозичені до багатьох мов у своєму оригінальному вигляді, виступають назви *чакрам*, *кова*, *сакія*, *завафа*, *таба*, *багуїо* тощо. Так, *сакія* – тип водяного колеса, яке використовується в Єгипті для підймання води на висоту до двох метрів (англ. *sakia*, франц. *sakieh*, рос. *сакия*); *тімпан* – водопідймальний механізм, який застосовують у деяких районах В'єтнаму (англ. *tuyranum*, італ. *tirpano*, франц. *tuyran*, рос. *тимпан*, чеськ. *tymrpn*).

Проте екзотизми не зараховують до інтернаціональної термінології, оскільки вони називають поняття, яких немає в житті носіїв мов-реципієнтів [4: 128]. На нашу думку, такі дещо нечіткі й суперечливі аргументи варто було б уточнити. Інтернаціоналізми можемо відрізнити від екзотизмів за критеріями:

- а) термін виступає назвою не чужого, а спільного для багатьох культур поняття;
- б) лексема входить до термінологічної системи мови-реципієнта як лексично і граматично пов'язана одиниця.

Мусимо визнати, що в галузі спеціальної лексики межа між екзотизмами й інтернаціоналізмами досить хитка: в умовах активних міжмовних наукових контактів екзотизми можуть запозичатися разом із спеціальним поняттям, набувати семантичної самостійності, відповідного фонетико-морфологічного оформлення мов-реципієнтів (таку властивість відзначає Л.Крисін і щодо неспеціальної лексики [6: 50]) і переходити до інтернаціонального термінологічного фонду.

Отже, термінами-інтернаціоналізмами вважатимемо спеціальні найменування, які функціонують у термінологіях не менше ніж трьох неспоріднених мов, близькі за звуковою і графічною формою та семантикою, називають науково-технічні поняття, спільні для багатьох культур, і вступають у системні зв'язки з іншими елементами терміносистеми. У нашому дослідженні аналізуємо лише інтернаціоналізми греко-латинського походження.

Термінотворчий потенціал класичних мов у сучасних мовах використовується кількома способами: шляхом запозичення лексичних одиниць та шляхом використання греко-латинських терміноелементів.

До термінофонду водного господарства входить два типи інтернаціоналізмів:

1) абсолютні, або повні інтернаціоналізми – терміни, мовна оболонка яких у різних мовах практично повністю збігається: *біфуркація* (від лат. *bifurcus*) – англ. *bifurcation*, ісп. *bifurcacion*, нім. *Bifurkation*, франц. *bifurcation*, чеськ. *bifurkace*.

2) неповні, або гібридні, у яких один або два компоненти відтворюють форму оригіналу, а решта калькується за допомогою засобів національної мови: *гігроскопічна волога* – англ. *hygroscopic moisture*, франц. *eau hygrosopique*, рос. *гигроскопическая влага*; *водорегулювальний дренаж* – англ. *water regulation drainage*, франц. *drainage de regulation d'eau*, рос. *водорегулирующий дренаж*.

Використання гібридних термінів підвищує когнітивно-інформаційний та комунікативний потенціал наукового тексту, відбиває тенденцію до інтернаціоналізації, але в умовах збереження національних особливостей термінології [7: 87].

Закріпившись у терміносистемі, інтернаціональні терміни входять до лексико-семантичних парадигм (*седиментація* = *осідання*; *абсорбція* = *поглинання*; *іригація* = *зрошення*); набувають здатності до семантичної еволюції, що виявляється, по-перше, у трансформації (розширенні, звуженні, зміщенні) значення термінів; по-друге, у їх детермінологізації.

Так, термін *меліорація* (від лат. *melioratio* – поліпшення), що у II половині XIX - на початку XX ст. позначав "будь-які поліпшення в господарстві, зокрема покращення стану ґрунтів за допомогою води" (*меліорація водна* [5: 5]), на сучасному синхронному зрізі функціонує у звуженому значенні – "система організаційно-господарських і технічних заходів, спрямованих на поліпшення гідрологічних умов земельних угідь".

У період повного засвоєння мовою запозичені терміни можуть долати свою функціональну обмеженість, набувати нового стилістичного забарвлення і зазнавати детермінологізації. Залишаючись термінами у своїй терміносистемі, такі лексеми стають носіями побутових уявлень, напр.: *канал* (від лат. *canalis* – труба, жолоб) – 1) штучне річище (наземний водовід) з безнапірним рухом води; 2) шлях, засіб для досягнення певної мети.

Зв'язок із мовою-джерелом на ранніх етапах засвоєння іншомовного слова виявляється у формальній варіантності та обмеженій валентності інновації. Укорінюючись у лексичній системі мови-реципієнта, інтернаціоналізми поступово підвищують свою валентність, а отже, й функціональну активність (приміром, термін *систем(а)*, який на початку XX ст. не входив до складу водогосподарських термінів-словосполучень, на сучасному синхронному зрізі є компонентом 69 складених найменувань, у 40 з яких виступає головним словом). Паралельно відбувається стабілізація фонетичних та граматичних форм терміна, пор.: *акведукт* – *акведук*; *аналіза* – *аналіз*.

Греко-латинські терміноелементи беруть активну участь у творенні термінів-комполітів. Унаслідок цього виникають серії однотипних номінацій, у яких однаковий елемент їхньої зовнішньої структури регулярно співвідноситься зі спільною ознакою іменованих понять: *ізобара*, *ізохрона*, *гідрометр*, *гідрограф*, *гідроізогіпса*, *гіпсограф*, *дебітограф*, *гідроізон'єза*, *п'єзометр*, *гранулометрія*. Інтернаціональні основи у структурах термінів можуть передавати і ономасіологічний базис, і ономасіологічну ознаку: *ізон'єза* - *п'єзометр*; *ізобата* - *батометр*; *графік* - *гідрограф*. Подібні особливості дослідники відзначають у багатьох мовах [13].

Для термінів, які мають у своєму складі інтернаціональні терміноелементи, характерні такі словотвірні моделі:

1) "власномовний терміноелемент (ВТ) + о/е + інтернаціональний терміноелемент (ІТ)" (*голкофільтр*, *хвилеграф*);

2) "ІТ + ВТ" (*мікродощувач*, *балансомір*, *гідроспоруда*);

3) "ІТ + ІТ" (*гідромодуль*, *лімніграф*, *вакуумметр*). Номінації, до складу яких входять національні та інтернаціональні елементи або лише інтернаціональні, можуть поєднувати три й більше складників, напр.: *мікрководовипуск*, *теплогідромеліорація*, *гідрографостік*, *п'єзогідроізогіпса*, *еванотранспірометр*.

Певна «відмінність у граматичному і фонетичному оформленні міжнародних термінів забезпечує їх самотутність і системність у кожній мові, а спільність лексичного значення і

оформлення основи (нехай і не повна) служить взаєморозумінню представників різних націй» [9: 124].

Лексичні та словотвірні ресурси давньогрецької та латинської мов становлять основу інтернаціонального термінологічного фонду і залишаються важливим джерелом термінотворення в сучасних європейських мовах. В умовах універсализації та спеціалізації нових знань, розширення мовних контактів, інтернаціоналізації науково-технічної інформації міжнародний фонд спеціальної лексики, спільні для багатьох мов структурно-семантичні та термінотвірні моделі потребують подальшого поглибленого вивчення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акуленко В.В. Вопросы интернационализации словарного состава языка. – Харьков: Изд-во Харьковского университета, 1972.
2. Вюстер Э. Интернациональность научных обозначений // Интернациональные элементы в лексике и терминологии. – Харьков: Изд-во при Харьк. ун-те "Вища школа", 1980. – С. 111-129.
3. Гусева И.Г. Когнитивно-дискурсивный анализ межотраслевой экологической терминологии в области рыбного промысла (на материале англ. языка): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Калининград, 2004.
4. Д'яков А.С., Княк Т.Р., Куделько З.Б. Основы терминотворения: семантические та соціолінгвістичні аспекти. – К.: Видавн. дім «KM Academia», 2000.
5. Корнелія А. О меліорациях. – Львів, 1905. – 50 с.
6. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. – М.: Наука, 1968.
7. Онуфрієнко Г. Мовна гібридизація термінологічного знака як актуальна проблема українського термінознавства // Українська термінологія і сучасність: Збірн. наук. праць. – К., 2007. – С. 87-88.
8. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство. – Львів: Світ, 1994.
9. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М.: Аспект-Пресс, 2002.
10. Ткачева Л.Б. Основные закономерности английской терминологии. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1987.
11. Dictionary of European Anglicisms / Ed. by M. Gortlach. – Oxford University Press, 2002.
12. Ehlich K. Greek and Latin as a Permanent Source of Scientific Terminology: the German Case // Language Adaptation / Ed. by F. Colomas. – Cambridge: Cambridge University Press, 1989. – P. 135-137.
13. Scujina V. Vitality of Latin and Greek Word-elements in the Morden Interlingual Term-building Processes // www.liis.lv/latval/Darbinieki/Jauniecivasarefer.htm.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леся Малевич – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства Національного університету водного господарства та природокористування.

Наукові інтереси: термінознавство, термінографія, лінгвокультурологія.

ВПЛИВ ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНИХ ФАКТОРІВ НА СТАНОВЛЕННЯ ГРАФІЧНОЇ ТА ОРФОГРАФІЧНОЇ СИСТЕМ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Тетяна ХОМЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті окреслено особливості формування графічної та орфографічної систем німецької мови, проаналізовано вплив екстралінгвістичних факторів на процес їхнього становлення на різних етапах розвитку німецької мови.

The article explores the peculiarities in the making of the graphical and orthographical systems in the German. The influence of the extralinguistic factors on the process of their formation at the different stages of the German language development is also viewed.

Становлення німецької мови призвело до процесів її уніфікації та нормалізації. На виникнення та розвиток національної мови у Німеччині впливали історичні процеси, що обумовили незавершеність її уніфікації навіть у наш час. Створення орфографічної та графічної систем є невід'ємною частиною цих процесів. Функціонування цих систем необхідне для закріплення національної норми у писемній формі.

Дослідженнями орфографічної системи німецької мови займалися М.Корт, У.Маас, Д.Неріус, Ф.Ісламова, які уточнили поняття орфографічної норми німецької мови. Вивченню змін в орфографічній та графічній системах німецької мови присвячені праці Г.Брекле, Р.Бергмана, А.Карпа, П.Паулі, Ш.Штрікер.

Оскільки становлення мови відбувається в процесі її розвитку під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, то дії цих факторів піддаються також процеси формування графічної та орфографічної систем. Аналіз теоретичних джерел [2; 5; 6; 8] показав, що на розвиток німецької мови мали вплив такі екстралінгвістичні фактори:

1. Територіальний розподіл (наприклад, внаслідок міграцій в епоху Великого переселення народів у V-VII ст.н.е.).

2. Політичні умови (наприклад, об'єднання західногерманських племен в одну державу Меровінгів).
3. Вплив релігії на матеріальні та духовні сторони життя германських етносів.
4. Поява науки як невід'ємної сфери суспільного життя.
5. Вплив економічно та культурно розвинутих областей розселення германського етносу.

Мета статті – виокремити ті екстралінгвістичні фактори, що мали вирішальне значення для становлення графічної та орфографічної систем на різних етапах розвитку німецької мови.

Відомо, що першою значною писемною пам'яткою германців було Євангеліє, перекладене єпископом Вульффілою з грецької на готську мову. Вульффілі приписується створення готського алфавіту на основі знаків грецького та латинського письма. Якщо розглядати умови, за яких відбувалося створення готської графіки та орфографії, то необхідно згадати, що під натиском гунів готи із придунайських районів подалися у римську провінцію Мезію (Болгарію), у 378 р. вони розгромили римське військо. Римляни мали віддати германцям землі на Балканах, де готи прийняли християнство у формі аріанства. У цей час (IV ст.) Вульффіла переклав Євангеліє на готську мову. Основною причиною для використання нових графічних знаків, а не германських рун, є думка Вульффіли, що руни асоціюються з язичеством і небажані для перекладу священних текстів.

З прийняттям християнства збільшився культурний вплив готів на інших германців – майже всі германські племена прийняли спочатку аріанство. Незважаючи на це, готське письмо, створене Вульффілою, суттєво не вплинуло на давню німецьку орфографію. Хоча, як вказує А.Бах [1:99], написання подвійного gg замість ng в глосах до Біблії, складених у Рейхенау на початку IX ст. можна отождити з готськими зразками (гот. Aggilus – Angel).

Період власне давньоверхньонімецької орфографії почався з появою глосів (перших двомовних латино-німецьких словничків), зокрема "Аброгансу" у VIII ст., що був створений у Сан-Галенському монастирі. Зрозуміло, що у давньоверхньонімецький період розвитку німецької мови не було загальноприйнятих орфографічних правил. Писці у кожному монастирі використовували графічні і орфографічні знаки, що відрізнялися від написань в інших монастирях, хоча у рукописах використовувалися знаки латинського алфавіту.

У VIII-XI ст. монастирі грали провідну роль в духовному житті усіх германських земель і були єдиними осередками освіти та писемності. Політичною умовою для піднесення монастирів як осередків культурного життя була все зростаюча роль церкви у підтримці державної влади. Силою, що могла утримати в межах однієї держави таку кількість різних племен, що до того ж говорили зовсім різними мовами (романською і племінними германськими) могла бути католицька церква. Різноплемінна Франкська держава виникла у 486 р., коли франкський король Хлодвіг завоював території північної Галії, а потім він та його спадкоємці захопили території алеманів, тюрингів, бургундів, і об'єднали їх в межах однієї держави. Завоювання у VIII ст. продовжив Карл Великий, поновивши державу франків після її розпаду у VI ст. Він захопив також землі лангобардів, баварців, саксів.

Ще у 496 р. Хлодвіг прийняв християнство у формі католицизму. Карл Великий за підтримки тієї ж церкви став римським імператором.

Монастирі засновувалися франкськими і англо-саксонськими місіонерами: у 614 р. у Сан-Галені, у 724 р. у Рейхенау, у 727 р. – Мурбах у Верхньому Ельзасі, у 744 р. – Фульда, у 764 р. – Лорш [1: 79]. За ініціативи Карла Великого з'явилися переклади релігійної літератури на давньонімецькі діалекти. Орфографія відображала вимову місцевого діалекту [5: 22] або діалекту, який був рідним для писців у монастирях [1: 103]. Формою написання служив каролінгський мінускул, що застосовувався у західнофранкській державі.

У алеманському діалекті замість германського *ō* писалось *ua*. Вживання дзвінких *b, d, g* або глухих *p, t, k* залежало від кінцевого звуку в попередньому слові. Після дзвінких і сонорних вживалося *b, d, g*, а в інших випадках – *p, t, k*.

Короткість голосного позначалася акутом *á, ó* [12: 18]: (*geskáh* – *geschah*, *uuórt* – *Wort*), довгі наголошені голосні мали циркумфлекс (*râtan* – *raten*, *êrest* – *erst*), довгі ненаголошені також отримували циркумфлекс (*máchôn* – *machen*). У алеманському зустрічалися і

позначалися на письмі такі дифтонги: *éi, óu, íu, éu, úo, îe, îa, îo* (*chéisier – Kaiser, lúte – Leute, lîer – lieb, slûog – schlug*). Для позначення *û* як умлаута від *ü* вживався знак *iu* (*hûs – hiuser*).

У закритих ненаголошених складах усі редуковані голосні позначалися через *-e*: (*tagum-tagen*); у відкритих складах вузькі короткі *i, u* перейшли в середні *e, o*, тобто наблизилися до редукованого *e*. Довгі голосні редукації не зазнали.

Особливостями південно-рейнсько-франкської орфографії було вживання латинської букви *y* для передачі ряду звуків (*myat, gîmyato, syazo*). Германське $\bar{e}_2$ виступало у південно-рейнсько-франкському діалекті як дифтонг *ia*, германське $\bar{o}$ як *ua*. Ненаголошені вузькі голосні *i, u* замінилися середніми *e, o* у положенні перед носовими (*tagom*). У франкських пам'ятках у ненаголошених префіксах встановилися форми на *i*: *gi-, zi-, int-*, з початку XI ст. розповсюдження отримали редуковані форми на *e*- (*ge- ze- ent-*).

Германський глухий постдентальний спірант, який зображувався в готській як *ƀ* (в англосаксонській як δ та β), став у південно-рейнсько-франкському діалекті дзвінким і позначався *dh*, а всередині та в кінці слова, частіше всього після *n* і *l*, поряд із звичайним *dh* почав з'являтися *d* [6: 22]. Афrikата *pf* позначалася *ph* (*aphul – Apfel*), але на початку слова писалося *p* (*pad – Pfad, pluag – Pflug*). Перехід *d* в *t* не позначався, на початку слова стояло *d* (*dag – Tag*), *t* виступав усередині та на кінці слова.

Мова давньосаксонського "Геліанда" є літературною мовою, близькою за своєю орфографією до франкської, тісно пов'язана з Фульдою [1: 72]. Особливості орфографії давньосаксонського діалекту були обумовленими англосаксонським впливом. Чужі латинській мові щилинні звуки позначалися через δ та β (*ðat – das, siβun – sieben*), у інших діалектах постдентальний спірант позначався *th, dh*. Дзвінкий варіант передавався через δ (*dh*). У рукописах можна також знайти англосаксонську руну для приголосного [v], що звичайно передавався на письмі через *ui* або *w* [6: 32].

До ознак франкських впливів у мові "Геліанда" належали франкські написання дифтонгів *uo* поряд з давньосаксонським $\bar{u}$ (*guod* поряд з *gōd*), *ie* поряд з давньосаксонським $\bar{e}$ (германським $\bar{e}_2$: *hier, brief* поряд з *hēr, brēf*), окремі випадки відновлення носового перед спірантом (*andar* поряд з *ōther, mund* поряд з *mūd*).

У західногерманських мовах подовженими були приголосні, за якими йшло *j*, а перед приголосними стояв короткий голосний. У текстах VIII – початку IX ст. ще збереглися форми з *j* (*e, i*) перед задніми голосними *a, o, u*. Давньосаксонська зберігала перед ними *I* (*sibba, willo*) [3: 121]. Афrikата *pf* у цій мові не позначалася (*helpan*).

Аналізуючи орфографічні закономірності, можна прослідкувати напрямок територіальних впливів. Починаючи з часів готів (до VI ст.), завжди інтенсивним був вплив з півдня на північ. З VI ст. виникла область баварсько-лангобардської культури як основа могутнього впливу на інші германські племена. Вплив північного заходу на південні землі можна пояснити політичним панівним становищем франків серед інших германських племен, а рейнсько-франкський діалект був рідним для династії Каролінгів.

У середньовісній німецькій період у XI – XIV ст. продовжився процес східної колонізації, що почалася ще при Карлі Великому, коли була заснована Австрійська марка. В результаті колонізації значно розширилася територія вживання німецької мови (Мекленбургське герцогство, Марк-графство Бранденбург, польське Помор'я, Сілезія, Прусія, Чехія, Мейсенська марка-Верхня Саксонія). На цих територіях внаслідок змішання мов виникла група східносередньофранкських діалектів, до якої належали тюрінгський, верхньосаксонський, сілезький і лужицький, верхньопрусський [4: 125].

Північна і середня Німеччина зазнавали на собі вплив півдня і заходу, що випередили їх в економічному та культурному відношенні. Через західні райони Німеччини відбувався вплив французького лицарства на німецьке. Нижня Франконія вважалася зразком лицарського життя. Із Франції через цю область прийшли слова, пов'язані із специфікою лицарського побуту, деякі зберегли свою орфографію і в німецькій мові цього періоду: *âventiure, amîe, reie, grîs, fin, lampe*.

У хрестових походах (1147-1149), а також через культурні та літературні зв'язки, коли багато німецьких вчених намагалися отримати освіту у Франції, виникли тісні контакти німецького та французького дворянства, що позначилися на літературній діяльності

німецьких земель цього періоду. Найбільшого розвитку літературна мова досягла на південному заході Німеччини. При Віденському дворі створювали свої літературні доробки Вальтер фон дер Фогельвейде, Реймар фон Хагенау. Південно-західний варіант вважався зразковим, його наслідували поети інших областей Німеччини.

У лицарській літературі виявилася помітна тенденція до згладжування діалектних розходжень. Основна причина полягала у прагненні мандрівних поетів-співців до того, щоб їхні твори були зрозумілими на всій території Німеччини. Окремі лицарі-міннезингери ставали придворними поетами. Так, Реймар фон Хагенау народився в Ельзасі, але співав при дворі австрійського герцога. Його учень, австрієць Вальтер фон дер Фогельвейде знаходився на службі у ландграфа тюрінгського Германа (1190-1277). У поетів, які походили з різних земель південно-західної Німеччини Гартмана фон Ауе (Швабія), Вольфрама фон Ешенбаха (майська Франконія), Готфріда Страсбурзького, можна спостерігати лише незначні відмінності [3: 57].

Лицарські кола північної Німеччини користувалися верхньонімецькою як літературною мовою. Німецьке духовенство використовувало латину, але у князівських і міських канцеляріях почали вести документацію народною мовою. У 1235 р. Фрідріх II видав німецькою мовою перший імперський закон "Mainzer Reichlandsfrieden". Пізніше Людвіг Баварський (1314 – 1347) закріпив вживання німецької мови у грамотах, у яких було зацікавлене дрібне дворянство, що не знало латини. Людвіга Баварського наслідували інші князі.

Через створення феодальних територій внутрішні мовні райони перерозподілилися по-новому, об'єднуючи в собі дрібні діалекти. Особливості окремих мовних районів відбилися у писемній мові: середньовісньонімецьке *ei* писалося у баварському і австрійському діалектах як *ai* (Bain, Stain), *b-* виступало на початку слова як *p*. У алеманському *ai* не вживалося замість *ei*. Старі голосні кінцевих складів не редукувалися, до сьогодення збереглися повні голосні (Liebu – Liebe). У західносередньонімецьких діалектах для позначення довготи служило *i*, яке стояло після голосного, воно лише писалося, але не вимовлялося (huis, goit). У східносередньофранкських діалектах ненаголошене *e* у кінцевих складах виступало як *i* (tröstis).

На письмі відобразилися також фонетичні процеси, що відбувалися у цей період. У баварському діалекті почалися процеси дифтонгізації, а у середньонімецьких діалектах – монофтонгізації. Звідси, завдяки вищому економічному та культурному становищу цих районів, означені процеси проникли в інші німецькі діалекти.

Баварські поети того часу римували розвинутий із *i* дифтонг *ei* з контракцією *-egi-*, а також *i* французьких слів (*zît – geleit, kurteis – grîs*) [6: 166]. Для позначення розширеного старого дифтонга *ei*, що співпав з результатом баварської контракції *-agi-*, використовувалося буквосполучення *ai*, щоб показати якісну відмінність нового дифтонга *ei* (<*i*) і старого розширеного *ai* (<*ei*). Баварські поети римували *û* перед губними із старим дифтонгом *ou*, з'явилося написання *û* замість *û*. Також спостерігалася рима *hiute – freute*. Для зображення дифтонга, що виник з *iu* [y:], застосовувалися знаки *eu, æu, õu*, а замість старих *eu, õu* писалося *iû* [4: 131].

Середньовісньонімецькі поети римували *diet – zît, ruof – ûf, leute – hûete*, передаючи на письмі процеси монофтонгізації дифтонгів *uo, ûe, ie*.

У XV – XVI ст. провідною землею в економічному, культурному та політичному відношенні стала Саксонія. На цій території розвинулася гірничо-збагачуюча саксонська курфюрство, що грали велику роль у справах імперії. Курфюрст Фрідріх зміг захистити Лютера від папи та імператора. Саксонські та тюрінгські університети в Ерфурті, Віттенберзі, Лейпцигу стали осередками німецької культури.

Винайдення друкарства у середині XV ст. створило передумови для закріплення і розповсюдження писемної форми мови. Друкарі орієнтувалися на традиції князівських канцелярій.

Перша спроба нормалізації німецької мови відбулася в імператорській канцелярії Карла IV Люксембургського в Празі (1346 -1378). Основною рисою орфографії було відображення дифтонгів *ei*, *au*, *eu* замість середньовісньонімецьких *ī*, *ū*, *ē* [1: 161]. У XV ст. імператорська канцелярія перейшла з Праги у Відень, оскільки до влади прийшли Габсбурги. При Максиміліані I уніфікувалася орфографія цієї канцелярської мови через усунення багаточисельних подвоєнь приголосних *cz* для *z*, *dt*, *tt*, *ff*, *gck*, наприклад, у *Hellffershellffer*. У XV ст. мова саксонської канцелярії мала вплив на мову інших східнонімецьких канцелярій. Основними її ознаками були форми займенників на *-r*, *-ch* (*mir*, *mich*), довге *ē* в *gehn*, *stehn*, довгі *ī* та *ū* в *Bruder*, *lieb*, нередуковані префікси *bestellt*, *gestohlen*, дифтонги у словах *Haus* та *Zeit*.

Лютер як видатний діяч Реформації церкви використовував мову саксонської канцелярії, запозичуючи деякі форми з південних діалектів. Він писав *u* замість середньовісньонімецького *uo*, *ū* замість *üe*. У буквсполученні *ie* *e* служило лише знаком довготи (*sieben*). Середньовісньонімецький дифтонг *ei* так і писався у Лютера, але із південнонімецької мови він використав написання *au* (*Haupt*). Замість давньонімецьких *u* та *ū* він писав *o* та *ö* (*sun* – *Sohn*). На кінці іменників Лютер писав *e* (*Name*, *Rede*, *Speise*). З південно німецької він взяв закінчення *-es* (*Gottes*). Початок слів з [S] оформлювався як *sch* (*Schwalbe*, *Schmerz*), *h* у нього виступило знаком довготи [1: 174]. Всі ці нововведення Лютера ввійшли у сучасну німецьку мову.

Отже, у давньовісньонімецький період розвитку німецької мови основним екстралінгвістичним фактором розвитку орфографії було заснування монастирів при сприянні католицької церкви, а також вплив півдня та заходу на розповсюдження мовних процесів в інші області країни. Непрямим фактором виступило політичне об'єднання західногерманських племен в одну державу. Головними екстралінгвістичними факторами становлення орфографічної та графічної систем у середньовісньонімецький період були феодально-політичні об'єднання із заснуванням князівських канцелярій та культурний вплив південного заходу країни. Як непрямою дією східна колонізація та зв'язки французького і німецького лицарства. У період Реформації той факт, що Саксонія була провідною землею в галузі політики, економіки і культури, мав вирішальне значення для розвитку орфографії, основи нормалізації якої були закладені реформатором церкви Мартіном Лютером.

З огляду на неповну розробку історичного аспекту характеристики графічної та орфографічної систем, подальшого детального розгляду потребують питання історичної основи цих систем для виявлення процесів їх формування та змін, а також питання безперервності нормалізаційних процесів для з'ясування закономірностей становлення німецької орфографії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бах А. История немецкого языка. – М.: Из-во ин. лит-ры, 1956. – 344 с.
2. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие// Новое в лингвистике.- вып 6. – М., 1972. – с. 25 – 60.
3. Жирмунский В.М. История немецкого языка. – М.: Из-во ин. лит-ры, 1956. – 387 с.
4. Левицкий В.В. История немецкой мовы. – Винница.: Нова книга, 2007. – 214 с.
5. Москальская О.И. История немецкого языка. – Л.: Учпедгиз, 1959. – 390 с.
6. Филичева Н.И. История немецкого языка. – М.: Из-во Московского ун-та, 1959. – 278 с.
7. Benecke G.F., Müller W., Zarncke F. *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*. – I – III, Stuttgart: S. Hirzel, 1990. - Bd. I. - 1061 S; Bd. II. - 825 S; Bd. III. - 963 S.
8. Bubbyk W.N. *Geschichte der deutschen Sprache*. – К.: "Вища школа", 1983. – 229 с.
9. Götze A. *Frühneuhochdeutsches Glossar*. – Berlin: de Gruyter, 1967. - 240 S.
10. Duden – *Die Deutsche Rechtschreibung*. – Mannheim: Bibliographisches Institut u. Brockhaus AG, 2006. - 910 S.
11. Schützeichel R. *Althochdeutsches Wörterbuch*. – Tübingen: Niemeyer, 1995. - 250 S.
12. Sinder L.R., Stroeva T.V. *Einführung in das Studium der deutschen Sprachgeschichte*. – Л.: Просвещение, 1977. – 304 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Хоменко – старший викладач кафедри германської філології КДПУ імені Володимира Винниченка.
Наукові інтереси: історія німецької мови.

ПРОПОЗИЦІЇ ПУРИСТІВ З ОНІМЕЧЕННЯ ЛЕКСИКИ У СФЕРІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ У НІМЕЧЧИНІ

Юрій ПЛУГІН (Харків, Україна)

Стаття присвячена опису продуктивності нових німецьких варіантів-замін іношомовних слів, їхньої ролі у формуванні й розвитку німецької термінології в галузі освіти наприкінці ХІХ - на початку ХХ с.с. у Німеччині

The paper is devoted to the description of new German variants-substitutions of borrowings, their role in the formation and development of educational terminology in Germany at the end of the 19th - at the beginning of the 20th c.c.

Як відомо, наприкінці ХІХ - на початку ХХ століть в Німеччині мала місце активна боротьба зі словами іноземного походження, яку розгорнули як помірні [3; 6; 8-9; 12-15], так і затяті прихильники [7] за чистоту німецької мови - пуристи. Враховуючи націоналістичні, а найчастіше й шовіністичні настрої тих років, заміні підлягали всі без виключення іношомовні слова, що вкорінилися на той момент у німецькій мові. Лозунгом заснованої 1885 р. у м. Брауншвейг Загальної німецької мовної спілки (надалі ЗНМС) (Der Allgemeine Deutsche Sprachverein), яка відіграла найбільш значну роль у цьому процесі, була заява: «Будь-яке іношомовне слово - зайве». А найяскравіший представник пуристичного руху того часу Едуард Енгель (Eduard Engel) стверджував: «Жодного іношомовного слова для того, що тако ж добре можна сказати німецькою. Німецькою ж можна, німецькою ж маємо сказати все» [7: 5].

В основному натхненники ЗНМС працювали над створенням нових, найчастіше безглузвих, комічних або, як показав час, попросту абсурдних німецьких варіантів-замін. У цьому нелегкому процесі активне застосування знаходили діалектизми, німецькі слова, що практично вийшли із уживання або застаріли, а також описові комбінації, що складаються із декількох і більш компонентів. Тому що онімечення було повсюдним, безумовно, воно торкнулося лексики в галузі освіти й всього що з нею пов'язане. Дана стаття присвячена аналізу успішності політики онімечення термінів саме в галузі освіти німецькими пуристами.

Предметом дослідження в роботі є розгляд і аналіз нової запозиченої лексики і її німецьких варіантів-замін, що виникли в німецькій мові на рубежі ХІХ-ХХ ст.

Метою статті є виявлення й визначення ступеню продуктивності нових німецьких варіантів-замін, їх роль у формуванні й розвитку німецької термінології в галузі освіти. В основі дослідження лежать винятково

субстантивні лексеми, розглянуті нижче, які в сучасній мові позначають навчальний персонал (професії або звання). Усі вони походять із латинської мови (у дужках подається період запозичення): Abiturient (XVIII ст.), Doktor (XV ст.), Magister (XV ст.), Magnifizenz (XVI ст.), Pädagog(e) (XV ст.), Professor (XVI ст.), Rektor (XIV ст.), Student/ Studiosus (mhd. - ср.вр.н.). Також до уваги береться більше не вживане слово Scholar (Schüler).

Актуальність дослідження полягає в принциповому значенні визначення меж толерантності мовної системи й використанні першоджерел, відсутність яких у нашій країні, а також у країнах близького й дальнього зарубіжжя, дозволяє зробити висновок про піонерський характер подібного аналізу. Спеціальних робіт, присвячених даному питанню, у вітчизняній літературі не виявлено. Через те, що в дослідженні було використано літературу німецькою мовою, що не має перекладу на українську або ж російську мови, всі цитовані висловлення подаються в авторському перекладові.

Спочатку коротко про ставлення до слів іноземного походження в німецькій системі шкільної освіти. Мова йтиме про боротьбу з іноземними словами в німецькому шкільному словниковому складі. Буде подано коротку характеристику обраних для розгляду словників запропонованих варіантів німецьких слів Кампе (Campe) (1801)[3], Дунгера (Dunger) (1882)[6], Зандерса (Sanders) (1884)[13], Заррацина (Sarrazin) (1886)[14], Хойзе (Heyse) (1804, 1896)[9], Енгеля (Engel) (1929)[7], Шеффлера (Scheffler) (1896)[15].

Таким чином, з одного боку, мова йтиме про значний словник онімечених слів Й. Х. Кампе початку ХІХ-го ст., з іншого боку - про словники, що з'явилися після утворення Рейху

(1871 р.). З багатьох видань, яких зазнав словник Й. Х. А. Хойзе, ми сконцентрувалися на 19-му (1896 р.) (1-е видання -1804 р.).

При цьому, до уваги беруться такі фактори як цілі, мотиви, методи онімечення, ставлення автора до слів іноземного походження.

Серед лексем, які вперше з'являються в названих словниках, розрізняються ті, які збереглися й до сьогодні й ті, від яких відмовилися носії мови. Їх уживання сьогодні перевіряється на підставі словника Лангеншейдт (*Langenscheidt Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*, 2007)[11] та універсального словника Дуден (*Duden. Universalwörterbuch*, 2006) [5]. Повторювані пропозиції щодо онімечення слів позначаються посиланням на словник (у дужках), у якому вони з'являються вперше.

Нові пропозиції автора (за винятком Кампе) виділяються жирним шрифтом. Також наводяться лексеми, які залишилися не онімеченими. Наприкінці представлено зроблені нами висновки.

Як вже було зазначено вище, політичний, соціальний і культурний розвиток Німеччини знайшов своє відбиття й у мові освіти. Термінологія в системі освіти була здебільшого латинська, тому що освіта перебувала під управлінням церкви не тільки в часи Середньовіччя, але й після Реформації. Незначна частина понять була французького походження [1: 10]. Також більшість наукових висловів були латинського або грецького походження. «Інші народи, такі як французи або англійці, також перейняли латинські або грецькі слова. Таким чином, латина для багатьох галузей науки стала штучною мовою, спільною для освічених народів» [1: 11].

Освіта вплинула на словниковий склад німецької мови в часи пізнього гуманізму, коли вчені мали більшу повагу й займали найвище становище в міському суспільстві. У вищих школах і університетах використовувалися переважно латинські слова доти, поки Кристіан Томасіус (*Christian Thomasius*) 1687 р. не прочитав свою першу лекцію німецькою мовою [2: 211]. Учені були посередниками латинської мови. Час нового гуманізму підсилив верховенство грецької мови, що стала мовою освіти [10: 459]. Боротьба зі словами іноземного походження, що велася вже в XVII столітті, тривала в XIX і XX ст. і ознаменувалася деякими успіхами. Завдяки своїй визначній діяльності Йоахім Генріх Кампе (*Campe J.H.*) (1746-1818 р.) набув популярності і мав ім'я «батька» пуризму. Його прихильники й послідовники також перебували в пошуку, як замінити якомога більшу кількість іноземних слів варіантами з рідної мови.

За дорученням ЗНМС було написано безліч словників запропонованих варіантів німецьких слів, які стали інструментом боротьби з іноземними словниками. Ми називаємо таких авторів як О. Заррацин (*Sarrazin O.*) (1886 р.)[14], Г. Заальфельд (*Saalfeld G.*) (1910 р.)[12], Е. Енгель (*Engel E.*) (1929 р.)[7] для того, щоб зупинитися на деяких загальнономовних словниках.

Говорячи про процеси запозичення в будь-якій мові, ми розуміємо, що успіх укорінення або ж зникнення цієї лексики багато в чому залежить від того, як часто й при яких обставинах вона використовується реципієнтами мови, що запозичає. При цьому важливу (якщо не найважливішу) роль відіграє система освіти, що або використовує нові іноземні слова, адаптуючи їх під стандарти рідної мови, або відкидає, сприяючи відходу останніх у небуття.

Словник запропонованих варіантів німецьких слів Йоахіма Генріха Кампе (1801 р.)[3] - праця у двох томах з докладним вступом про причини, принципи, правила й межі онімечення. За його словами, цей словник створений для людей неосвічених та іноземців, які відчували в ньому потребу. Автор ставив перед собою багато цілей. Деякі з них називаються тут. Кампе хотів, щоб він став словником додаткових слів для словника знаті. Він говорить, що завдання цього словника - очищення німецької мови від іноземних слів, при цьому основна мета - освіта народу. Іноземні слова, на думку Кампе, перешкоджають поширенню знань у народі, тому що вони йому незрозумілі й ведуть до плутанини в поняттях. Чиста рідна мова - це найкращий засіб для «духовної, моральної й буржуазної освіти народу» [3: 14]. Кампе говорить, що слід визнати лише ті слова іноземного походження, які вже одержали право на існування в німецькій мові, які вже прийняли стандарти німецької мови і

є зрозумілими для всіх. Форми заміни автор домагається такими способами як пожвавлення старого словникового складу, прийняття діалектних висловів, утворення нових слів. Він також посилається на інших авторів.

Усупереч цим поміркованим висловленням, у його словнику ми знаходимо багато знайомих, асимільованих іноземних слів, які замінюються незграбними, незручними висловами (часто новими варіантами Кампе), порівн.:

Kultur (запропонований німецький варіант: *Geistesanbau*), *Roman* (*Geschichtsdichtung*), *Klima* (*Luftbeschaffenheit*) [4].

Далі наводяться запропоновані Кампе варіанти щодо онімечення в галузі шкільної лексики для досліджуваних у цій частині роботи слів: *Doktor* - *Freilehrer*

Magister - *Lehrer, Meister, Lehrmeister, Schulmeister Pädagog* - *Erzieher*

Professor - *Hochlehrer, ein öffentlicher Lehrer auf einer Universität oder auch auf einer höheren Lehranstalt überhaupt Rector* - *Vorsteher, Schulvorsteher Scholar* - *Schüler Student* - *Hochschüler Studiosus* - *Schüler oder Beflissener* Для слова *Abiturient* словник не дає німецького варіанта.

У словнику подаються орфографічні вказівки. Так, для слова *Doctor* рекомендується писати не *-or*, а *-er*. Те саме й до слова *Professor*.

Як показують наведені вище приклади, деякі пропозиції збереглися й донині, порівн. УС-Дуден (UW- DUDEN):

Magister, u.a.: (veraltet, noch scherzh. od. abwertend) «Lehrer, Schulmeister», *Pädagoge*: u.a.: «Erzieher, Lehrer ... »

Навряд чи сьогодні вживане, але ще наявне в словниках *Hochschüler*, порівн. УС-Дуден (UW- DUDEN): = «jmd., der an einer Hochschule studiert».

1882 р. з'явився словник онімечених слів Германа Дунгера[6].

З назви (йдеться про онімечення зайвих іноземних слів) стає очевидним, що автор не хоче бути зарахованим до радикальних пуристів. Тим часом, як зауважує Дунгер, багато слів іноземного походження проникли в німецьку мову. Позитивні результати, на його думку, дала робота з онімечення у військовому, поштовому відомствах і в юриспруденції, тому всі іноземні слова із цих сфер включено до його словника. Про мету словника Дунгер висловлюється в такий спосіб: «Уже з міркувань зручності форми, йдеться непро словотворення, пояснення, наголошення, вимову іноземних слів, (...) він призначений для тих, хто вже знає іноземні слова, але в той же час не має можливості скористатися відповідним висловом рідною мовою, замінивши ним іноземне визначення» [6: 17].

Деякі запропоновані варіанти онімечених слів Дунгер запозичив у Кампе й Хойзе (порівн. HEYSE 1873)[8].

Abiturient - **ein zur Prüfung Zugelassener, Abgehender** (H) *Pädagog* - *Erzieher* (C), **Lehrer** (H)

Professoren und Docenten der Universität - **Lehrer an der Hochschule Scholar** - *Schüler* (C) *Studiosus* - *Hochschüler* (C), **Student, Musensohn** (H), **Hörer** (österr.)

Нові слова: **Hörer** для *Studiosus* (синонім слову *Student*), **ein zur Prüfung Zugelassener** для *Abiturient*, **Lehrer** для *Pädagog*.

Через два роки, 1884 року, було видано словник онімечених слів Даніеля Зандерса (Daniel Sanders)[13]. Мотивом онімечення для автора є загальна освіта народу. Зандерс вважає, що мова має бути зрозумілою кожному. На його думку, гарні онімечені слова необхідні особливо тим, хто не володіє іноземними мовами.

Позицію Зандерса можна охарактеризувати як помірковану. Критично Зандерс висловлюється щодо пуристичної діяльності Кампе, особливо тому, що, за його словами, останній скористався одноособовим правом новотвору, хоча воно належить лише всьому народу. На думку Зандерса, не всі іноземні слова підлягають викорінюванню. Він говорить про те, що їх використовують не через зручність, а свідомо, на даному етапі, як необхідність, тому що для відповідного поняття бракує загальновизнаної заміни. Зандерс вважає, що математичні й хімічні формули в школі можна залишити незмінними. Вони повинні мати точне пояснення, а де можливо, вдалий німецький відповідник.

Запропоновані варіанти німецьких слів за Зандерсом для розглянутих нами лексем (H = HEYSE, хоча тут маються на увазі більш ранні видання, до 1896 рО:

Abiturient - **Reifeprüfling, Abgangsprüfling**

Magister - **Meister (C), Lehrmeister (C), Schulmeister (C)**

Pädagog - **Erzieher (C), Jugendbildner, Lehrer (D), Schul-, Zuchtmeister**

Professor - **Hochschullehrer (H), Hochlehrer (C), Meister-Lehrer**

Rektor - **Leiter (H), Lenker (H), Vorsteher (C), der Erste, Oberste, z.B. der erste, oberste Lehrer (an Bürgerschulen), Rektor magnifikus - der erste, oberste Schirmherr (einer Hochschule)**

Scholar - **Schüler (C)**

Student - **Hochschüler (C), Hörer (D), Beflissener (H).**

До пропозицій, які трапляються вперше й залишилися у вжитку, належать: **Reifeprüfling, Abgangsprüfling** для *Abiturient*.

Не набули поширення: **Jugendbildner, Schul-, Zuchtmeister** для *Pädagog, der Erste, Oberste Lehrer* для *Rektor*.

Не онімеченими в Зандерса залишилися: *Doktor* і *Magnifizenz*.

За дорученням ЗНМС був також виданий словник онімечених слів Отто Заррацина (Otto Sarrazin, 1886)[14]. Автор бачить завданням своєї роботи зібрати існуючі або нові слова-заміни для іноземних слів і поширити їх. З передмови до 4-го видання ми довідуємося, що в нього також включені вислови, які прийшли в німецьку мову завдяки розвитку повітряного сполучення й авіації[14: 3]. Основне завдання - знайти якнайбільше відповідних слів-замін для кожного значення іноземного слова. Вибір правильного німецького вислову - справа людини, яка користується словником і завжди має керуватися власним сприйняттям і мовним чуттям.

Запропоновані Заррацином слова-заміни вже зустрічаються в Кампе, Хойзе, Дунгера й Зандерса.

Приклади онімеченої шкільної лексики за Заррацином 1886 р.:

Abiturient - **Abgangsschüler**

Magister - **Lehrer (C), Lehrmeister (C), Meister (C), Schulmeister (C)**

Pädagog - **Erzieher (C), Lehrer (D), Schulmeister (C, S)**

У Заррацина немає пропозицій щодо заміни на німецькі відповідники таких слів: *Doktor, Magnifizenz, Professor, Rektor, Scholar, Student*.

Великий успіх мав словник онімечених слів Іоганна Кристіана Августа Хойзе (1. Aufl. 1804). Починаючи з 4-го видання, словник також називається «Словником іноземних слів» («Fremdwörterbuch»).

Подальшу роботу над словником продовжив син автора, який, пішовши назустріч побажанню рецензента, урахував у дослідженні значення, виникнення й словотвір.

Надалі особливу увагу варто приділити виправленому 19-му виданню 1896 року (907 сторінок)[9], у якому збільшилася кількість слів і в яке було внесено безліч виправлень. За словами Хойзе, це видання стало енциклопедичним тематичним словником, що також пояснював випадкові значення в різних галузях науки або життя. Хойзе більш терпимий стосовно іноземних слів порівняно з Кампе. Стриманість і ощадливість у онімеченні іноземних слів він пропонує застосовувати замість насильства й перебільшення. При цьому чітко простежуються національні сподівання (на відміну від Кампе).

Словник Хойзе 1896 р.[9] містить етимологічні дані (латиною), дані про вимову (там, де вона відрізняється від німецької), про стилістичний аспект і про наголос.

Пропозиції щодо онімечення досліджуваних лексем за Хойзе 1896 р.:

Abiturient - **ein zur Reifeprüfung Zugelassener (D), ein mit dem Reifezeugnis Abgehender** (див. у Дунгера, який все-таки запозичив цей вислів з ранніх видань Хойзе)

Doctor - **Gelehrter**

Magister - **Meister (C), Lehrmeister (C)**

Pädagoge - **Erzieher (C), Lehrer (D), Schulmann, Kinderführer**

Professor - **Hochschullehrer**

Rector - **Vorsteher (C), Leiter, Lenker, Führer, Schulvorgesetzter**

Scholar - **Schüler (C)**

Student - Hochschüler (C), ein der Wissenschaft Beflissener, Musensohn, Bursche

Не онімеченими в Хойзе залишилися наукові звання *Doctor, Magister, Professor*.

Поширення, принаймні, частково, набули такі онімечені варіанти як: **Hochschullehrer** для *Professor*, **Leiter** для *Rector*.

А тепер про словник онімечених слів Едуарда Енгеля (Eduard Engel, 1929, 5. Aufl.)[7].

За словами автора, книга призначена для читачів і письменників, які хочуть уживати гарну, грамотну німецьку мову, тобто для освічених німецьких користувачів. Уже в самій назві Енгель говорить про те, що: «Він покликаний служити для «очищення» німецької мови від іноземних слів. Він покликаний навчити тому, як різні вислови з «кухонної латини», «аптечної грецької», «підвальної французької» можна виразити краще німецькою» [7: 15]. При виборі німецького варіанта-заміни автор спирався на розмовну мову. Порівняно з такими авторами як Дунгер, Зандерс, Заррацин, погляди Енгеля набагато радикальніші. Очевидними стають у словнику національні й навіть націоналістичні елементи. «Жодна мова світу не може бути такою виразною як німецька» [7: 15]. Цей словник - перший словник онімечених слів професійного письменника, чие життя без залишку є доказом його переконання в тому, що в Німеччині належить говорити й писати тільки німецькою.

Запропоновані Енгелем варіанти німецьких заміни для досліджуваних слів:

Abiturient - **Reifeprüfling (S), Abgangsschüler (Sehet)**

Magister - **Schulmeister (C), Lehrer (C)**

Magnifizenz - **Erlaucht**

Pädagoge - **Erzieher (C), Lehrer (H), Jugendbildner (S), Schulmann (H)**

Professr - **Hochschullehrer (H), Hochlehrer (C), Hauptlehrer (D) (österr.)**

Rektor - **Leiter (H), Schul-, Hauptlehrer**

Scholar- **Schüler (H), Hörer (D)**

Student - **Hörer (D), Bursch (H), Hochschüler (C), Beflissener (H), Musensohn (H),**

Jungerschüler

Не набули поширення запропоновані Енгелем варіанти-заміни для: **Schullehrer, Hauptlehrer** для *Rektor*, **Jungerschüler** для *Student*. Щодо слова *Doktor*, Енгель говорить, що народ уже давно зробив з нього запозичене слово **Dokter**.

На онімеченні винятково шкільної лексики спеціалізується словник онімечених слів Карла Шеффлера (Karl SCHEFFLER, 1896)[15]. Цей словник також був складений на замовлення ЗНМС. Автор хоче, щоб до нього ставилися як до довідника.

Словник містить лексику зі сфери шкільної освіти, наприклад: загальні шкільні поняття, назви шкільних структур, шкільних предметів, шкільних працівників і детальні позначення для різних наукових понять, таких як: *Aprokope, Assimilation, Oszillation, Quadrat* та ін., крім шкільної лексики, у словник включено багато загально побутових слів: *Toleranz - Duldsamkeit, Moral - Sittlichkeit, direkt - geradezu, analog - entsprechend* і т.д.

Варіанти німецьких заміни для досліджуваних лексем Шеффлера (1896 р.): **Abiturient - (Reife)prüfling (S), Abgehender (H, D), Abgangsschüler (Sar)**.

Pädagoge - **Erzieher (C), Lehrer (D), Schulmann (H)** (немає можливості визначити, чи з'явилося це слово раніше в Хойзе чи в Шеффлера, тому що обидва словники вийшли в тому самому році).

На підставі цього, стає зрозумілим, що Шеффлер не пропонує ніяких нових варіантів німецьких заміни у сфері шкільної лексики.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що більшою мірою спроби німецьких пуристів онімечити запозичену лексику у сфері освіти увінчалися успіхом, незважаючи на те, що багато із запропонованих німецьких варіантів заміни, так і не змогли вкоренитися в словниковому складі мови.

Перспективи: Подальше дослідження передбачає з'ясування причин, що не дозволили впровадженому німецькому слову витиснути вкорінені запозичення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Arndt O.* Gegen die Fremdwörter in der Schulsprache. - Paderborn: Schöningh., 1886.-85S.C
2. *Bach A.* Geschichte der deutschen Sprache. 6., erweiterte Auflage. - Heidelberg: Quelle & Meyer, 1956. - S.305.
3. *Campe J.H.* Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutschung der unserer Sprache aufgedrungenen fremden Ausdrücke. Ein Ergänzungsband zu Adelungs Wörterbuche. Braunschweig, 1801. Reprint: - Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1970.-673 S.
4. *Daniels K.H.* Erfolg und Mißerfolg der Fremdwortverdeutschung, in: (ed.) P.Braun, 1979.-S.145-179.
5. *Duden.* Deutsches Universalwörterbuch (Gebundene Ausgabe). - Mannheim -Leipzig - Wien - Zürich: Verlag: Bibliographisches Institut, Mannheim; Auflage: 6. Überarb. u. erw. A., 2006. - 2016 S.£
6. *Dunger H.* Wörterbuch von Verdeutschungen entbehrlicher Fremdwörter. -Leipzig: Druck und Verlag von V.G.Teubner, 1882. - 194 S.-s:
7. *Engel E.* Verdeutschungswörterbuch. Ein Handweiser zur Entwelschung für Amt, Schule, Haus, Leben. - Aufl. 5. - Leipzig, 1929.
8. *Heyse Joh. Christ. Aug.* Allgemeines verdeutschendes und erklärendes Fremdwörterbuch mit Bezeichnung der Aussprache u. Betonung der Wörter nebst genauer Angabe ihrer Abstammung u. Bildung. 15. einzig rechtmässige Original-Ausgabe. Neu bearb., vielfach berichtigt u. verm. v. Prof. Gustav Heyse. OHLdr, 991 Seiten, Hahn'sche Hofbuchhandlung. - Hannover, 1873.-992 S.
9. *Heyse Joh. Christ. Aug.* Dr. Johann Christian August Heyses allgemeines verdeutschendes und erklärendes Fremdwörterbuch... Neu bearbeitet. - Aufl. 19. - Hannover: Verlag des Allgemeinen Deutschen Sprachvereins, 1896. - 907 S.
10. *Horney W., Ruppert, Schulz.* Pädagogisches Lexikon, zweiter Band. Bertelmann Fachverlag, 1970.-459 S.
11. *Langenscheidt* Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. - Berlin und München: Hrsg. v. Dieter Götz, Günther Haensch u. Hans Wellmann Langenscheidt, 2007. - 1307 S.
12. *Saalfeld G.* Fremd- und Verdeutschungswörterbuch. - Leipzig: Verlag des Allgemeinen Deutschen Sprachvereins, 1910. - 248 S.
13. *Sanders D.* Verdeutschungswörterbuch. - Leipzig: Verlag des Bibliographischen Instituts, 1884.-342 S.
14. *Sarrazin O.* Verdeutschungs-Wörterbuch. - Berlin: Verlag von Wilhelm Ernst & Sohn, 1886.- 313 S.
15. *Scheffler K.* Die Schule. Verdeutschungswörterbuch. - Berlin: Verlag des Allgemeinen Deutschen Sprachvereins, 1896. - 80 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юрій Плугін - ст. викладач, здобувач кафедри романо-германської філології Харківського гуманітарного університету «Народна Українська Академія».

Наукові інтереси: система та структура сучасної німецької мови.

**ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ ІНТЕГРАЦІЇ ЗАПОЗИЧЕНЬ З КИТАЙСЬКОЇ
МОВИ В АМЕРИКАНСЬКИЙ ВАРІАНТ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ**

Марина АСТАФ'ЄВА (Дніпродзержинськ, Україна)

У статті проаналізовано історичні передумови інтеграції запозичень з китайської мови в американський варіант англійської мови. Автор досліджує співвідношення історичних фактів, пов'язаних з американо-китайськими контактами, з мовними змінами в американському варіанті англійської мови.

The correlation between Chinese American history and lexical change in American English is researched in this article. The author analyzes historical preconditions for integration of Chinese borrowings into American English.

Політичні, економічні і культурні зв'язки США з багатьма країнами світу ведуть до розвитку і поширення контактів англійської мови з іншими мовами, зокрема, з китайською. Американці азійського походження складають усього 5% від населення США (травень 2005р.) і є однією із самих швидкозростаючих етнічних груп у США [11]. Мовні контакти неодноразово були об'єктом уваги вітчизняних дослідників, проте, деякі аспекти запозичень з китайської в англійську мову не знайшли ще однозначного рішення в мовознавстві. Проблеми запозичень з китайської мови в англійську та зіткнення культур досліджувалися з точки зору хронології та адаптації східних запозичень (Кеннон Г., Богаченко Н.Г.) [5; 1], перекладу східноазійських запозичень (Прошина З.Г.) [4], внеску азійської спільноти в американську культуру (Деніелз Р., Лі К. Н., Зіа Х.) [6; 7; 8; 9].

Зокрема, недостатньо досліджено питання про особливості функціонування екзотизмів в американському варіанті англійської мови, про семантичне освоєння підпласта екзотичної запозиченої лексики в англійській мові, про типологічну класифікацію даних слів, специфіку їх структури. У недостатній мірі розглянуті проблеми синонімії, омонімії, багатозначності екзотизмів. Для того, щоб комплексно проаналізувати вплив китайської культури на американський варіант англійської мови, необхідно спочатку звернутися до деяких аспектів історії американців азійського походження, розглянути умови запозичення східноазійських елементів в американській варіант англійської мови.

Мета даної статті – встановити співвідношення історичних фактів, пов'язаних з американо-китайськими контактами, з мовними змінами в американському варіанті

англійської мови. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: проаналізувати історичні передумови надходження китайських запозичень в американський варіант англійської мови; виділити підпласт китайських запозичень, розподілити його за предметно-тематичними групами та визначити, які тематичні групи відповідають кожному з періодів. Матеріалом дослідження слугували близько 276 одиниць запозичень з китайської мови (33 тематичні групи), зафіксованих словниками Random House Webster's Unabridged Dictionary, The American Heritage Dictionary of the English Language [12; 13].

Перші запозичення з китайської мови кінця XVI початку XVII століть потрапляють в англійську мову опосередкованим шляхом, через інші європейські мови, зокрема, через голландську і португальську. Згодом, після встановлення прямих англо-китайських мовних контактів, деякі слова теж надійшли опосередкованим шляхом, у тому числі, через французьку мову. Прямі контакти Великобританії з Китаєм почалися в 1637 році зі збройного нападу британських судів на форти Гуанчжоу. Початком прямих китайсько-англійських мовних контактів можна вважати 1639 рік, коли англієць Джон Уенделл, першим серед своїх співвітчизників відвідав Китай. Торгівельні відносини між двома країнами встановлюються тільки в 1684 році з появою першого британського форпосту в Кантоні [7].

У цей період в англійську мову входять китайські слова, в основному назви товарів, які вивозилися з Китаю: чай – *cha, tea*, сорти чаю: *bohea, congou, hyson, pekoe*, назви дерев і фруктів: *longan, litchi, ginseng*, релігійні терміни: *Tao, yin, yang, Joss*, назви династій: *Sung, Shang, Ming, Tang*, терміни, пов'язані з торгівлею: *taotai, hoppo*, а також номінації, елементом яких було слово - China /-Chinese: *China rose, Chinese hibiscus, Chinese ink, Chinese vermilion, China silk*.

Згідно з документальними фільмами телекомпанії PBS Ancestors in the Americas, першими азіатами, що прибули на західну півкулю, були китайські філіппінці [10]. Філіппінські моряки першими оселилися в США в 1750 на місці майбутньої Луїзіани. На рубежі XVIII-IX століть західні держави наполегливо намагалися проникнути на китайський ринок, що становить для них величезний комерційний інтерес. У цей період торгівля із західними країнами велася тільки через місто- порт Гуанчжоу [2: 297]. Китайцям, що контактували з іноземцями, заборонялося навчати їх своїй мові або продавати книги, які могли бути використані для вивчення китайської мови й одержання відомостей про країну. Пізніше, в 1840 р., британці й іспанці привезли рабів "кулі" (coolies) з Китаю, Індії й Філіппін на Каррибські острови, Перу, Еквадор і інші країни Південної Америки, для того щоб компенсувати нестачу рабів з Африки. Однак перша хвиля імміграції азіатів в Америку почалася лише після 1848р., причиною чому слугувало виявлення золотих рудників в Америці. Золота лихоманка була одним з рушійних факторів імміграції китайців у США, які прагнули розбагатіти на "Золотій Горі" (Gold Mountain –california). Більшість китайських робітників прибула з Гуандуна (Кантона), провінції Китаю. Ще однієї причиною, з якої багато хотіли залишити Китай, був скрутний економічний стан через зростаючу домінацію Британії над Китаєм, після поразки Китаю в Опіумній війні 1839-1842 рр. [7].

У результаті набрання чинності Нанкінського договору (26 серпня 1842р.), укладеного з Великобританією, Китай був змушений відкрити для іноземної торгівлі чотири порти: Амой, Фучжоу, Нінбо, Шанхай – із правом постійного перебування в них британських підданих. В 1844 році подібні угоди були підписані зі США й Францією. Американці також добилися права прийняття китайською стороною принципів консульської юрисдикції й екстериторіальності. Поразки Китаю в другій Опіумній війні (1856-1860) змусили цинську владу відкрити ще одинадцять портових міст. Іноземці могли безперешкодно пересуватися по території Китаю й вести місіонерську діяльність [3: 193].

Після другої Опіумної війни в 1862 році в Пекіні був відкритий Перекладацький коледж [4: 73; 1: 51]. У Кембріджі в 1888 році з'явилася кафедра китаєзнавства, якою керував відомий дипломат-китаїст Томас Уейд (творець латинської транскрипції китайської писемності), що, поза сумнівом, вказує на зацікавленість англійців в зміцненні не лише торговельних, але і англо-китайських мовних контактів.

Слова, що увійшли до англійської мови з початку Опіумних війн до кінця 19 століття відрізняються великою тематичною різноманітністю: назви рослин – *pak-choi, kalanchoe, loquat, yulan, wampee, moutan, pe-tsai, kumquat, oolong, China aster, China closet, Chinese anise, Chinese lantern, Chinese primrose, Chinese cabbage (bok choy)*, традиції – *kowtow*, архітектура – *pai-loo*, музика – *pipa, san hsien, sheng* а також предмети побуту – *China closet, whangee, kang, Chinese boxes*, соціальна сфера – *sinophile, tong, hoey, mafoo, cumshaw, Triad Society, milk name*, одяг, тканини – *shantung, China grass cloth, mocmein, senshaw, tsatlee*, та інше. Окрім запозичених слів і номінацій слід зазначити появу пейоративно маркованих стереотипів – *Chinaman, Chinaman's chance, Chinese puzzle, chin music, yellow peril*, що обумовлено негативним ставленням до азіатів як до «жовтої загрози», чужих, ворожих народів, які прибували до Америки у великій кількості і могли бути конкурентами американцям на ринку праці. До того ж багато номінацій з елементом *-China/ -Chinese* позначають рослини / квіти жовтого (червоного) кольору: *China aster, Chinese anise, Chinese primrose*.

Окрім видобутку золота в Каліфорнії, багато китайців прибули на Гаваї як наймані робітники на цукрові плантації. Першим проявом дискримінації китайців був податок для іноземних рудокопів, який не поширювався на працівників з європейських країн. Відмова від плати податку часто приводила до вбивств і нападів на китайців, а закони Каліфорнії не дозволяли китайським іммігрантам подавати скаргу до суду на білих громадян. Серед китайців також були дрібні торговці, садівники, слуги, працівники пральні, фермери, а починаючи з 1865р. – залізничні робітники на відомому проекті Трансконтинентальної залізниці. Для здійснення проекту була створена компанія Union Pacific, яка повинна була класти рейки в західному напрямі, – починаючи з Омахи. А вже існуючій компанії Central Pacific належало рухатися з Сакраменто на схід. Близько 12,000 китайців працювало на Central Pacific на найбрудніших і небезпечніших роботах, хоча оплата праці складала 60% від зарплати європейських іммігрантів [7].

Після завершення проекту 10 травня 1869 р і повернення до Каліфорнії, китайці стали об'єктом расових нападок і дискримінаційних законів, оскільки їх праця вже була не потрібна і білі стали бачити в них загрозу економіці. Це анти-китайський рух супроводився багаточисельними повстаннями, актами лінчування і вбивствами, що врешті-решт завершилося ухваленням закону про виселення із США і заборону в'їзду в США китайцям (1882) [9].

Для того, щоб вижити в цьому ворожому середовищі китайцям не залишалося іншого вибору – вони відступили в свої ізольовані суспільства. Ці перші Чайнатауни дозволили їм вижити серед своїх, а також слугували джерелом стереотипного уявлення про китайські ресторани, пральні, японських садівників, корейські бакалійні лавки. У період з 1900-1925 рр., період гострої расової дискримінації і спроб асимілюватися в американське суспільство, в англійській мові з'явилися багато слів таких тематичних груп як: ігри – *mah-jongg, rakapoo, pai-kau, pung*, назви блюд – *chow mein, egg fu yung*, рослини (номінації) – *Chinese lantern plant, Chinese gooseberry (yang tao), Chinese artichoke (chorogi)*, кераміка, фарфор – *Ju, san ts'ai, Yi Hsing, Yung Cheng*, а також стереотипи – *chink, chinkie, slant-eyed, Chinese copy*.

Після початку Другої Світової Війни, американці китайського походження представлялися у вигіднішому світлі. Наприклад, опит громадської думки, що проводиться інститутом Геллапа в 1942р., охарактеризував китайців працелюбними, чесними, хоробрими і практичними. Американський уряд відмінив закон про висилку із США і заборону в'їзду в США китайцям. До 1942г. китайські американці вважалися «жовтою загрозою», а рік потому все змінилося лише тому, що Китай виступав союзником США у війні.

Проте, в американському варіанті англійської мови з'явилися слова з негативною конотацією: *chinfest* – балаканина, базікання, *Chinese money* – смішні гроші, також слово *tea* набуло нового значення – *marijuana* – марихуана, *running dog* – ярий прибічник (у комуністичній пропаганді).

Проте, після закінчення війни в 1945р., Китай став заклятим ворогом, у той час, як японців вважали доброзичливими і працелюбними. Зміна думок відбилася в тому, що саме американці японського походження в 1952р. отримали право стати громадянами США.

Протягом 20 і більше років після війни, американські китайського походження намагалися розвивати кількісно свої спільноти і асимілюватися. Економічний підйом в США відкрив азіатам нові можливості, і біле населення перестало вважати азіатів загрозою. Новий і важливий закон був ухвалений в 1965р., який фундаментально поміняв ситуацію.

До середини 1960-х рр. імміграція в США регулювалася положеннями Закону про національне походження (1924г), який ефективно обмежував кількість іммігрантів з Азії, і навіть сприяв виникненню ксенофобії і націоналізму. Проте після Другої світової війни США зайняла позицію наддержави і вже не могла підтримувати політику ізоляціонізму, а лібералізація імміграційної політики змогла б слугувати психологічною зброєю проти комунізму. Президент Кенеді хотів відкрити кордони іммігрантам і показати, що Америка – країна великих можливостей, свободи і демократії. Таким чином, в 1965р. був прийнятий Імміграційний акт, який давав можливість американським громадянам в США сприяти імміграції своїх родичів. Прибічники цього Акту не чекали збільшення азіатських іммігрантів, оскільки до 1965р. темпи імміграції з країн Азії були низькими, навпаки, очікувався приплив іммігрантів з Європи [8].

Проте, як виявилось, європейські іммігранти приїхали в США набагато раніше, ніж азіати, і у них не було багато родичів в Європі. До того ж, в Європі намітився економічний підйом, тому іммігрувати в інші країни було безглуздо. З іншого боку, американці азійського походження і азійські іммігранти побачили в цьому велику можливість для переселення своїх сімей. Азіатські іммігранти отримували посвідку на проживання, а пізніше і громадянство, і сприяли переселенню своїх сімей. Після того, як ці сім'ї і родичі приїжджали в США і ставали громадянами, вони, у свою чергу, допомагали своїм сім'ям і т.д.

Цей циклічний процес імміграції привів до демографічних, економічних і культурних зрушень в азійсько-американському співтоваристві і американському суспільстві в цілому. Не дивлячись на популярність всього східного, цю тенденцію іменують *ironic orientalism* – іронічний орієнталізм (переклад наш – М. А.) – популярність всього японського і китайського все одно не поміняла відношення американців до азіатів. Запозичення з китайської мови і номінації цього періоду мають наступну тематику: терміни, пов'язані з культурною революцією, комунізмом – *Capitalist road, Cultural revolution, Gang of Four, Great leap forward, Red Guard, splittism, rectification*; назви блюд – *dim sum, hoisin sauce, spring roll*; напоїв – *mao-tai*; валюта – *renminbi*; бойові мистецтва – *wushu, tai chi chuan, kung fu*, а також номінації с негативної коннотацією – *Chinese fire drill* - сум'яття, безлад, *Chinese restaurant syndrome* - синдром китайського ресторану (головний біль), *Chinese tour* – тур, в якому відвідувачам показують лише те, що керівництво вважає за необхідне. Крім того, слово *gow* – опіум, до 1950 рр. придбало ще два значення – «зображення напіводягнених жінок», а також «модифікований автомобіль з більшою швидкістю і прискоренням». А в 1960-х рр. з'являються ще два пейоративних стереотипа *dink* і *gook* для номінації будь-якого азіата.

Запозичення з китайської мови, в основному, проникали в англійську мову з кантонського і гуандунського діалектів, оскільки в цій частині Китаю Англія і США мали найбільший вплив і більшість іммігрантів приїжджало в англомовні країни саме з південно-східних районів Китаю.

Англійська мова поповнювалася новими китайськими словами як опосередкованим шляхом, так і безпосередньо при контакті китайців, англійців і американців, а також при контакті китайських іммігрантів з носіями англійської мови в США.

Згідно з Р. Даніелсом, історію американців азійського походження можна розділити на чотири періоди, треті і четверті повторюються і актуальні до цих пір:

1. період презирства (1750-1920рр.)
2. період зневаги (1920-1950рр.)
3. увага на дискримінації (1950-2008рр.)
4. увага на самих азіатах і менше на їх опресорах (1950-2008рр) [6]

Отже, для періоду презирства (1750-1920рр) характерні запозичення таких тематичних груп: назви рослин, предметів побуту, одягу, релігійні/ філософські терміни,

назви блюд; також слід зазначити появу пейоративно маркованих. Для періоду зневаги (1920-1950 рр.) характерна поява наукових термінів, термінів мистецтва, назв рослин, негативних номінацій. Для третього і четвертого періоду характерна різноманітна тематика запозичень і номінацій, що пов'язане з деякою популяризацією східної культури і хвилями расової дискримінації, контактами вчених, ростом виробництва. Перспективним напрямком дослідження є аналіз лексико-семантичних змін у запозичених словах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Богаченко Н. Г. История восточноазиатских заимствований в английском языке (на материале Большого Оксфордского словаря): Дисс. канд. филол. наук: 10.02.04. – Владивосток, 2003. – 200с.
2. История Китая/ Под ред. А. В. Меликсетова. – М.: Изд-во Московского университета, 1998. – 732с.
3. История Китая с древнейших времен до наших дней. – М.: Наука, 1973. – 553с.
4. Прошина З. Г. Английский язык и культура народов Восточной Азии. – Владивосток: Изд-во ДВГУ, 2001. – 476с.
5. Cannon G. Dimensions of Chinese borrowings in English// Journal of English Linguistics, Vol. 20, No. 2, 1987.- pp.200-206
6. Daniels Roger The Academic Side of Asian American History, 2001// Asian-Nation: The Landscape of Asian America// <http://www.asian-nation.org/academic.shtml>
7. Le, C. N. "The First Asian Americans" Asian –Nation: The Landscape of Asian America// <http://www.asian-nation.org/first.shtml> (April 29, 2008)
8. Le, C. N. "The 1965 Immigration Act": The Landscape of Asian America//<http://www.asian-nation.org/1965-immigration-act.shtml> (April 29, 2008)
9. Zia H. Asian American Dreams: The Emergence of an American People. Farrar, Straus and Giroux, First Edition, 2001.- 368p
10. документальні фільми телекомпанії PBS Ancestors in the Americas// pbs.org/ancestorsintheamericas
11. Матеріали сайту <http://www.asian-nation.org/index.shtml>
- Словники:
12. The American Heritage Dictionary of the English Language, Fourth Edition, Houghton Mifflin Company, 2006//<http://www.bartleby.com/61>
13. Random House Webster's Unabridged Dictionary, Second Edition, Random House Reference, New York, Toronto, London, Sydney, Auckland, 2001. – 2230p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Астаф'єва Марина – аспірантка кафедри теорії та практики перекладу Запорізького національного університету, асистент кафедри перекладу Дніпродзержинського державного технічного університету.

Наукові інтереси: східноазійські запозичення в англійській мові; проблеми білінгвізму, етнічні стереотипи.

СПІВВІДНОШЕННЯ СТУДЕНТСЬКОГО СЛЕНГУ З ЗАГАЛЬНИМ ТА СПЕЦІАЛЬНИМ СЛЕНГОМ

Віталій Дорда (Суми, Україна)

У статті розглянуто статус студентського сленгу та адегерентних груп англомовної ненормативної лексики, проаналізовано принципи таксономії загального та спеціального сленгу.

The research deals with the status of student slang and adherent groups of the English abusive language and the principles of taxonomy of general and special slang are analyzed.

Об'єктом даного дослідження є американський студентський сленг, предметом – визначення співвідношення студентського сленгу з загальним та спеціальним сленгом.

Наявність опозиції між сленгом і стандартною літературною мовою не викликає сумнівів як у вітчизняних, так і в закордонних лінгвістів [4; 6; 7; 10; 14; 15; 16]. Сленг, професійні жаргони й арго ригористично протиставлені стандартній літературній мові за своїм призначенням, адже одна з функцій загальнонаціональної літературної мови полягає в об'єднанні різних соціальних груп у єдине ціле – нації; ціль сленгу – тісніше згуртувати одну яку-небудь групу й протиставити її суспільству в цілому [3: 21]. Професійні й соціальні діалекти розрізняються за сферою функціонування: використання професійного жаргону обмежено рамками вузьких професійних груп, як і використання арго, а загальний сленг – явище загальнонародного характеру, і навіть спеціальні сленги (сленги військових, студентів, музикантів, спортсменів та ін.) вживаються більш широкими й менш замкнутими групами. На думку Г. Іванової, при реалізації всіх трьох критеріїв (за функцією, за сферою функціонування, за ступенем стилістичної зниженості) в одній лексичній одиниці, її можна віднести до сленгу [3: 35].

Набагато складнішим завданням є визначення місця студентського сленгу у межах домену нестандартної лексики. Нестандартна лексика англійської мови містить у собі не тільки сленг, але й фамільярно-розмовну, арготичну й вульгарну лексику.

Оскільки у визначенні сленгу також відзначається його грубуватий відтінок і нестандартний характер, вульгаризми не розглядаємо окремо від сленгу.

Що стосується питання про співвідношення сленгу й фамільярно-розмовної лексики, то можна стверджувати, що на сучасному етапі розвитку англійської мови стає все складніше встановлювати відмінності між даними лексичними шарами. З даною проблемою зіштовхуються й укладачі словників, які все частіше використовують слово *"informal"* для позначення тих шарів лексики, які традиційно позначалися як *"slang"* і *"colloquial"*. Сьогодні носіям мови й, відповідно, мові, якою вони спілкуються, властива більша рухливість, ніж раніше, зміни в мові відбуваються більш швидкими темпами, чим раніше. Різні групи й шари суспільства тісніше переплітаються й взаємодіють один з одним, що приводить до стирання границь між нормою й нестандартною мовою. Можна говорити про розширення норми, включення в неї того, що раніше було за її межами.

Зближення писемно-літературної мови з усно-розмовною найбільш очевидно проявляється в широкому поповненні лексики та фразеології "стандартної" мови з розмовної лексики, особливо з нелітературних розмовних джерел. Дослідники зазначають значне зростання розмовних елементів в літературних мовах [1; 4; 7; 9].

Мова розвивається, сфери дії мови приходять у постійне зіткнення і, як результат, слова з однієї сфери дії попадають в іншу й у ній асимілюються. Розмежувати різні види розмовного мовлення – завдання непросте: у стихії англійської розмовної мови, у якій сленг розвивається особливо плідно, важко відмежувати цей шар слів від суміжних з ним професіоналізмів, діалектизмів і вульгаризмів. Ці труднощі свідчать про постійні процеси руху й взаємодії цих лексичних шарів.

В.С. Матюшенков підкреслює, що для американського сленгу характерна проникність, і цим пояснюються розмиті межі між літературною англійською у США й різними "субстандартними" мовними утвореннями, наявність значного числа перехідних випадків, статус яких викликає дискусії серед лексикографів [4: 13].

Якщо розглядати лексичне наповнення студентського сленгу, то ми бачимо, що сленг містить лексику як мінімум трьох лексико-стилістичних підсистем: нестандартної розмовної мови, професійного жаргону й вульгаризмів. Мета ряду робіт – відокремити сленг від цих суміжних з ним субваріантів [4], [6], [8]. Так, для розмежування сленгу, професійних жаргонів і кента П.Ондрус розробив принцип соціально-функціонального поділу. Встановлення основних функцій соціальних діалектів дає можливість розділити їх на експресивні (жаргони вищих шарів суспільства, сленги, зокрема, студентський, військовий і інші) і конспіративні (злочинське арго, дитяче арго й інші). Таким чином, основна функція арго - конспіративна, а це не характерно для сленгу, до якого тяжіють лексичні одиниці, що виконують експресивну функцію в якості провідної.

Дослідники сленгу студентів Каліфорнійського політехнічного університету наголошують, що сленг частіше використовується у колі друзів, близьких чи знайомих. Використання сленгу з випадковими знайомими або незнайомцями може привести до осудження і тому не схвалюється [18].

Крім цього, на думку вчених, використання сленгу у колі друзів надає словам особливих, зрозумілих тільки для членів групи значень, які не можна зустріти в жодному словнику.

Однак, коли у представників різних соціальних груп існує можливість вільно спілкуватися один з одним, функція ототожнення із групою відходить на другий план, а на перший план виходить функція ототожнення зі стилем і відношенням до чого-небудь [2: 78]. Так, Роберт Чепмен у передмові до словника *"American Slang"* [12] виділяє так звані "первинний" і "вторинний" сленг. Під первинним сленгом розуміється оригінальне мовлення представників субкультури, природне для її носіїв. Вторинний сленг використовується не стільки для того, щоб підкреслити приналежність мовця до групи, а щоб виразити своє відношення до референта. У майбутньому, на думку автора, вторинний сленг стане головним типом сленгу в США [12:23].

Сленг, отже, виступає як лакмусовий папірець, що допомагає віднести людину до якої-небудь соціальної групи. Таким чином, функція ототожнення з групою є соціолінгвістичною характеристикою сленгу.

Леонард Блумфілд, автор фундаментальної праці "Language" [13], пише про те, що загальна сила впливу слова, як яскраво експресивного або дотепного, є потужним чинником у частотності його вживання, але, на жаль, цей процес зовсім безконтрольний для лінгвіста. Саме це й приводить до раптового поширення сленгових виразів або до настільки ж раптового витиснення сленгізмів. Виникнення таких форм Л. Блумфілд пояснює їхньою ефективністю, тобто здатністю викликати ту або іншу реакцію у співрозмовника. Це пов'язано з новизною й вдалим, хоча й різким переносом значення. Однак при частотному повторенні новизна втрачається, яскрава метафора стирається, і в результаті нове значення стає звичним. У такому випадку сленгове значення відмирає [13, 58].

Сучасна наука відзначає тісний зв'язок процесів номінації й комунікації. Комунікативна функція сленгу інтегрує з номінативною в силу того, що найменування в сленгу, як і в мові в цілому, з'являються внаслідок комунікативних потреб мовців [5: 128].

Когнітивна функція сленгових лексичних одиниць проявляється в тому, що багато найменувань у сленгу несуть у собі додаткову інформацію, відсутню в стандартних позначеннях, і за допомогою цього репрезентують додаткові знання про навколишній світ. Крім того, когнітивність сленгових найменувань визначається дуже високим ступенем їх метафоричності, тому що при метафоричному переносі значення мовець виділяє ті ознаки об'єкта, які він вважає найважливішими, і на їхній основі слово одержує нове, переосмислене значення. Пор. *breeze (an easy college course)* [9: 14]; *killer (a difficult college course)* [14: 118]; *net-head (a person obsessed with using the Internet)* [9: 68]; *wag it (to skip school)* [9: 107].

Комунікативна й когнітивна функції студентського сленгу також взаємозалежні. Номінативні одиниці, що не мають еквівалентів у стандартній мові, безсумнівно мають високу комунікативну значимість, тому що вони спрощують, а часом і визначають процес комунікації. Ці лексичні одиниці також і когнітивно значимі, тому що вони входять у мовну картину світу в якості унікальних елементів [3: 133]. Для опису таких лексичних одиниць словами стандартної мови доводиться використовувати розгорнуті словосполучення. Пор. *dorm rat - a student who lives in the dorms for more than a year or who rarely leaves the dorms* [14:72]; *kee-runch - an observation when someone or something has been completely trashed, beaten up or destroyed* [9: 52]; *granola - natural-looking person with a healthy life-style and diet* [14: 96].

Характерною рисою сленгу є його вживання окремою, відносно стійкою соціальною групою, що об'єднує людей за професією або віком, також відображає суспільну свідомість людей, що належать до певного середовища [13: 237]. При згадуванні даної особливості сленгу важливо розмежовувати загальний і спеціальний сленг. На думку В.А. Хомякова, загальний сленг - це відносно стійка для певного періоду, широко розповсюджена й загальнозрозуміла соціальна мовна мікросистема в просторіччі, досить неоднорідна по генетичному складу й ступеню наближення до фамільярно-розмовного мовлення, з яскраво експресивною конотацією вокабуляра. Спеціальний сленг є соціальною мовною мікросистемою в просторіччі, що включає в себе кент і інші близькі до нього утворення, наприклад римований сленг, професійні й корпоративні (групові) жаргони [10: 18].

А.Д. Швейцер стверджує, що сленг підрозділяється на загальний і спеціальний залежно від сфери вживання. До загального сленгу ставиться просторічна лексика з яскраво вираженою емоційно-оцінювальним забарвленням, широко розповсюджена в розмовному мовленні й не обмежена у своєму використанні рамками яких-небудь професійних або соціальних діалектів. Спеціальний сленг містить у собі не прийняті в літературній мові слова й вирази, що входять у спеціальну й професійну лексику, і різні жаргони [5: 128].

С.Б. Флекснер справедливо відзначає, що будь-яка субкультурна група створює свою власну таємну мову й жаргон, що згодом може стати частиною загального сленгу. Кожний з нас належить до декількох таких груп, і всі ми користуємося власними таємними мовами й жаргонами [15: 14].

Студент може вживати різні сленгізми залежно від конкретної ситуації спілкування. В інституті, де він вчиться, це може бути спеціальний студентський сленг, в спортивній секції - сленг спортсменів, у компанії друзів - молодіжний сленг і т.д. При цьому всі ці набори сленгізмів не ізольовані один від одного, і ті самі слова можуть входити в різні спеціальні сленги й, отже, можуть вживатися в різних ситуаціях спілкування.

Генрі Кратц у статті "What Is College Slang?" підкреслює значимість поділу загального й спеціального сленгу: "Almost all of the studies that have been made of American college slang ...do not clearly distinguish between college slang and general American slang spoken by college students This is an important distinction if we are to evaluate the college as an originator and a role of the preserver of slang. If no such distinction is made, a college slang would be co-extensive with a lexicon of general American slang - except that it would be larger, because it would include also terms that exist only on our campuses [12: 188]." - "Майже всі проведені дослідження американського університетського сленгу ... не надають чіткого розмежування між університетським сленгом і загальним американським сленгом, що вживають студенти. Це розмежування важливе, якщо потрібно встановити, яку роль університет грає в створенні й збереженні сленгу. Якщо такого розмежування не робити, університетський сленг буде збігатися із загальним американським сленгом, але при цьому за обсягом буде більше, тому що буде містити в собі ті сленгізми, які використовуються винятково в університетах" (переклад наш).

Загальний і спеціальний сленг є двома сторонами одного й того ж шару розмовної лексики. При цьому очевидно, що в мові йде постійний односпрямований процес переходу найбільш популярних і яскравих слів спеціального сленгу різних соціальних підгруп у загальний сленг, що робить його ще більш різноманітним і колоритним.

С.Б. Флекснер звертає увагу на те, що загальний американський сленг походить з кентизмів, жаргонізмів і арготизмів (слів і виразів, властивим окремим підгрупам суспільства), чия популярність настільки висока, що вони входять у мовлення широкого кола людей. При цьому важливою характеристикою сленгу є те, що повністю зрозумілий він буває лише членам певної групи. Загальний сленг, на думку вченого, можна схематично представити як саму популярну частину спеціальних сленгів численних підгруп.

Очевидно, що в неформальному розмовному мовленні студентів присутні елементи різних пластів мови. Це й інші спеціальні сленги або жаргони (військовий, спортивний, наркоманів), і загальний американський сленг, і просто розмовна лексика, що не має безпосереднього відношення до сленгу. Однак немає єдиної думки відносно ролі студентського сленгу в нестандартному мовленні.

Сленг представників будь-якої соціальної або професійної групи, включаючи, студентів університету, складається як з лексики, що вживається в межах тільки цієї групи, так і зі сленгової лексики, спільної для всіх носіїв мови. Таким чином відбувається розділення сленгу на загальний та спеціальний. Сленг, що вживається представниками певної соціальної або професійної групи відносимо до спеціального сленгу. Сленг, що вживають носії мови незалежно від приналежності до тієї чи іншої соціальної або професійної групи є загальним сленгом. Найпопулярніша і найвживаніша частина лексики спеціальних сленгів різних груп стає частиною загального сленгу.

Одиниці студентського сленгу увібрали в себе не тільки жаргонізми маргінальних груп, але і є одним із самих потужних каналів їхньої популяризації й асиміляції в загальному сленгу й - в окремих випадках - у розмовній лексиці літературної мови.

До перспектив дослідження можна віднести вивчення поліаспектності американського студентського сленгу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Босак Я. Разговорность как динамический фактор // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XX. - М.: Прогресс, 1988. - С. 243-252.
2. Дорда В.О. Американський молодіжний сленг як об'єкт вивчення соціолінгвістики. - Матеріали VI Міжвузівської конференції молодих учених. Том 1. - Донецьк, ДонНУ, 2008. - с. 77 - 81.
3. Дорда В.О. The Sources of American Student Slang. Нова філологія. Збірник наукових праць. - Запоріжжя: ЗНУ, 2008. - с. 69 - 72.
4. Зацний Ю.А. Сучасний англомовний світ і збагачення словникового складу. - Львів: ПАІС. - 228 с.

5. Иванова Г.Р. Функции слэнга в речевой деятельности американских студентов // Когнитивные и коммуникативные аспекты английской лексики. М: МГЛУ, 1990 - с. 127-134.
6. Матюшенко В.С. Словарь английского слэнга. Особенности употребления слэнга в Северной Америке, Великобритании и Австралии. - М.: Издательство Флинта, 2002 - 176 с.
7. Науменко А.М. Варіативність національної специфіки мови // Нові підходи до вивчення й викладання філології у вищій школі.- К.: ІСДЮ, 1994.- С. 40-46.
8. Ондрус П. К вопросу о характеристике и классификации социальных диалектов // Вопросы языкознания. - М.: Наука, 1975. — №5. — с. 87-94
9. Скороходько Е.Ф. Сіткове моделювання лексики: лінгвістична інтерпретація параметрів семантичної складності // Мовознавство. – 1995. - №6. – С. 19-28.
10. Хомяков В.А. Введение в изучение слэнга - основного компонента английского просторечия. - Вологда: 1971 — 104 с.
11. A Concise Collection of College Students' Slang. Editor: Xin-An Lu. – iUniverse, Inc. – 2004. – 126 p.
12. Chapman R.L. American Slang. - New York: Harper & Row, Publishers, Inc., 1987 - 499 p.
13. Bloomfield L. Language. - New York: Holt, Reinhart and Winston, 1984 - 566 p.
14. Kratz H. What is college slang? // American speech. - 1964.- vol. 39, N 3. - P. 188-195.
15. Partridge E. Slang To-day and Yesterday. - London: Routledge & Kegan Paul Ltd., 1970 - 381p.
16. Slang U. The Official Dictionary of College Slang. Compiled by P. Munro. – Harmony Books/New York. – 1991. – 244 p.
17. Wentworth K, Flexner S.B. Dictionary of American Slang. - New York: Crowell, 1960-766p.
18. <http://www.intranet.csupomona.edu>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віталій Дорда – аспірант кафедри германської філології Сумського державного університету.
Наукові інтереси: лінгво-когнітивні аспекти американського студентського сленгу.

ОСНОВНІ СОЦІАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ В РЕГУЛЮВАННІ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ ІСПАНІЇ

Ольга ІВАНОВА (Київ, Україна)

У даній статті розглядається питання впливу екстрамовних соціальних категорій на розвиток реальності мовних контактів між чотирма мовами Іспанії протягом тривалого історичного періоду – від створення Іспанської держави до наших днів.

The present article deals with the matter of a direct influence of extra-linguistic social categories on the evolution of the inter-language contacts reality in the four-language Spain over a continuous historical period, i.e., from the establishment of the Spanish State till nowadays.

Соціальні категорії як свідомі імпліцитні та експліцитні дії суспільних інститутів Іспанської держави з моменту її утворення і до початку нового тисячоліття визначали ситуації співіснування та контактування між чотирма мовами у наступних бівалентних відносинах: «іспанська/каталаська», «іспанська/галісійська» та «іспанська/баскська». Соціолінгвістичні дослідження мовної ситуації сучасної Іспанії є основною тенденцією іспанської філологічної школи, представники якої зробили чимало в аналізі діахронічного розвитку суспільно-мовних процесів у відповідних двомовних регіонах країни та їхньої сучасної статистичної мовної картини (пригадаємо праці *Фр. Марса, Фр. Баеса де Агілара, Х.Л. Бласа Арройо, М. Еччеварії, Л. Мічелени, Х.А. Вільярроеля, Х.Р. Фрейшейро Мату, М. Гонсалеса Лоренсо, Р. Маріньо Пас, Г. Рохо, П. Гарсії Мутон, Х.Р. Лодареса, Д. Каталана, Фр. Гонсалеса Ольє, Х.К. Еррераса, А. Лопеса Гарсії, Х. Медіни Лопеса, Фр. Морено Фернандеса, М. Сігуана* тощо), проте далеко від глобального аналізу ряду соціальних категорій протягом всього періоду існування Іспанської держави. З огляду на масштабність теми соціолінгвістичної реальності Іспанії, дана праця присвячена вирішенню питання детермінативності взаємозв'язку між чотирма мовами іспанського суспільства – іспанською, каталанською, галісійською та баскською, - їхнього розвитку з позицій демогеографії та соціального престижування, а також аналізу сучасної реальності, що кардинально змінилася в країні внаслідок встановлення демократичного уряду. Посилаючись на вищезазначене визначення соціальних категорій як «свідомих імпліцитних та експліцитних дій суспільних інститутів Іспанської держави», доцільним здається пояснити, що саме розуміється під цими діями. В ході вивчення соціального характеру мови стало очевидним, що визначають мову або мови не лише власні прогресивні/регресивні етапи та соціо-лінгвістичні концепти, але й безпосередньо соціально-суспільні феномени в якості детермінантів мовного простору та головних обумовлюючих чинників двох попередніх категорій, діючи в якості «перітексту» мовного тіла (якщо звертатися до термінології теорії дискурсу). До них відносяться усвідомлені, наділені прагматичним змістом політичні змінні (політика держави, лінгвістична політика та лінгвістичне законодавство, політика лінгвістичної

планіфікації), соціальні змінні (соціоекономічний розвиток, соціальний ареал та інститут, соціальна сітка із відповідними концептами цінностей) та суспільні змінні (ідентичність, солідарність, взаємовідносини тощо), які регулюють мовну ситуацію з самого початку і протягом всього часу як детермінантні та керуючі, що і визначає доцільність їхнього застосування. Таким чином мова йде не про категорії практичної соціолінгвістики, а про категорії екстралінгвістичного характеру у їхньому співвідношенні.

Іспанське суспільство (в межах існування Іспанської держави з 1469 р.) еволюціонувало як гетерогенна мовна спільнота, в якій протягом різних часових етапів та чи інша соціальна категорія як компонент соціальної структури призводила до змін на рівнях вживання та демогеографії, за сприяння соціального конгломерату та географічного сусідства. Це визначило структурування дослідження на огляд та аналіз діахронічного та сучасного впливу соціальних категорій на мовну ситуацію Іспанії. Варто пригадати, що вирішальними факторами історичного становлення мовної спільноти Іспанії були різнобічно орієнтовані соціальні чинники. *Баланс лінгвістичного престижу та зміни мовного статусу* по відношенню до кастильської мови; *мовна кодифікація* кастильської, каталанської, галісійської та баскської мов; *формування умов лінгвістичної нерівності; соціальна девальвація* каталанської, галісійської та баскської мов та поступове *відродження* їхнього статусу; *соціальна дискримінація* носіїв каталанської, галісійської та баскської мови та, паралельно, *соціальна дискримінація* носіїв кастильської мови; їхня *соціальна дистрибуція*; *формування комунікативної продуктивності та ефективності* кожної з чотирьох мов; *регулювання символічного простору* чотирьох мовних спільнот Іспанії; *модифікація територіальних та мовних кордонів*; *форсованість культурної ідентичності, ідентифікації та іконічності*; *культурна та мовна ідеологія*; процеси *мовної інтеграції, не-/впевненості та лояльності*; *лінгвістична легіслативність та мовна політика*; *лінгвіцид та співвідношення мовних мінорій та майорій*; *лінгвістичне розрівнення, нормалізація та нормативізація* мовних систем; *формування мовного престижу та його залежність від принципів дії (кооперація або відхилення)*; історичне ставлення до контактуючих мов є лише деякими з них. Власне саме політичне об'єднання земель із різними мовними традиціями в Іспанську корону у 1469 р. призвело до утворення багатомовного суспільства із характерною ситуацією *поліглосії*, що вимагало визначеного типу державної та лінгвістичної політики із метою втримання соціального балансу. Прояв першого соціального впливу, хоча і достатньо поміркованого, призвів до визнання за кастильською мовою статусу національної (неможливо забувати про попередні сприятливі умови її лінгвістичної демогеографії та характеру *lingua franca*, завдяки таким соціальним категоріям як прийняття законодавства (офіційне визнання кастильської як мови Корони), орієнтації державної політики (курс централізації), поступове визнання за нею престижності та укріплення статусу комунікативної акомодатії в межах встановлених соціальних ієрархічних інститутів [3].

Визначальною соціальною категорією протягом всієї історії Іспанії стає лінгвістична політика, яка, хоча і набула обрисів відповідних її сучасному визначенню лише з початку ХХ ст. та мала більш характер тенденції в межах загальноурядової політики, все одно визначається у нашому дослідженні цим терміном через її чіткий характер соціального детермінанту. Говорячи про цю лінгвістичну політику Іспанського уряду з XV до XIX ст., визначаємо за нею характер «*акомодативної*» (термін автора), тобто «несвідомо репресивної» по відношенню до каталанської, галісійської та баскської як автохтонних у відповідних регіонах, про розвиток якої неодноразово зазначали у своїх дослідженнях М. Сігуан, Х.М. Еррерас, А. Лопес Гарсія, Х.Р. Лодарес та інші. Наслідками цієї історично імпліцитної політики мовної уніфікації, керованої законодавчими документами, стали занедбання розвитку та вживання каталанської, галісійської та баскської мов протягом XVI ст. (*проект Трастамара* (XVI ст.), *Трентський консилиум* (1545-1563 рр.)), а також під впливом форсованості мовної централізації XVII-XIX ст. в пошуках соціально-національної єдності (французька модель *Філіпа V Бурбона*; декрети «*Нової основи*» (1707-1716 рр.), освітні накази *Карлоса III* (1768 р.), *Королівська грамота* (1780 р.), *План Підаля* (1845 р.), *Закон Мойяно* (1867 р.), *Королівський наказ* (1867 р.)), що призвело до субмісії вернакулярних мов та визнання кастильської як «*lengua patria*». Підсумовуючи, зазначимо, що історична

лінгвістична політика Іспанії була спрямована не на знищення каталанської, галісійської та баскської (чиї регіональні представництва не докладали зусиль проти декадансу), а на безпосереднє поширення кастильської. Не варто забувати і про те, що власні лінгвістичні орієнтири кожного з двомовних регіонів, збудовані на основі таких соціальних категорій, як *престиж*, *економічне піднесення*, *політична сила* та інші, сприяли вищевказаним тенденціям. Історична лінгвістична політика уряду призвела до екзогенних та ендегенних тенденцій у кожному з трьох двомовних регіонів [19: 41]. Відповідно, освітні реформи, централізовані у напрямку іспанської мови, стали іншою соціальною категорією, що визначила мовну ситуацію Іспанії, в якій автохтонні мови, занедбані соціальними інститутами, збереглися завдяки неосвіченості соціально низького класу [23: 225]. Окремим пунктом розглядається лінгвістична політика Іспанії ХХ ст., через те, що, по-перше, вона здійснюється в умовах вже розпочатого регіонального національно-культурного відродження, а, по-друге, її орієнтири були представлені протирічними спрямуваннями в залежності від політичної ситуації в країні та в Європі: від тоталітарно-репресивного монологізму (*Королівський указ проти сепаратизму* (1923р.), *«Конституція Іспанської республіки»* (1931 р.), наказ *Мартінеса Анідо* (1938р.)) та «довільного» монологізму (з 1960-тих рр.) до офіційної регіональної багатомовності (*Конституції* 1978р.) (не зважаючи на спроби двомовних регіонів відродити вживання власних мов (*«Estatuto de Estella»* (1931р.) у Країні басків, *«Estatuto de Nuria»* (1931р.) у Каталонії та *«Estatuto de Autonomía»* (1936р.) у Галісії). Зміни соціолінгвістичної ситуації у другій половині ХХ с. були підтримані власними легіслатурами двомовних регіонів: **«Статутом автономії Галісії»* (1981р.) та *«Законом 3/1983 від 15 червня 1983 року, Щодо лінгвістичної нормалізації»* у Галісії; **«Статутом автономії Країни басків»* (1979р.) та *«Законом про нормалізацію вжитку баскської мови»* у Країні басків; **«Статутом автономії Каталонії»* (1979р.), *«Законом 7/1983, про лінгвістичну нормалізацію у Каталонії»* (1983р.) та *«Новим законом про каталанську мову»* (1997р.). Така *хвильова лінгвістична політика* Іспанської держави як соціально-свідома стратегія призвела до кількісної редуцції каталанської, галісійської та баскської мов та якісного занепаду у випадку галісійської та баскської, але лише до незначного пониження у випадку каталанської; а також зникнення (від тотального у Галісії, майже повного у Каталонії та поміркованого у Країні басків) автохтонних мов як літературних у період з ХVI по ХІХ ст. Відродження цих літературних мов викликало на початку ХХ ст. соціальне занепокоєння, що, можливо, було покладено у наступні репресійні орієнтири лінгвістичної політики [22: 55-56]. Хостильність до розвитку автохтонних мов керувалася у першій половині ХХ ст. соціальним наміром збереження єдності суспільства. Спричинений такою політикою історичний декаданс демографії галісійської, каталанської та баскської мов (зважаючи на те, що остання вже певний час до становлення Іспанської держави була *«маленькою»* мовою [21: 214]) був форсований такою соціальною категорією, як соціальний престиж кастильської мови, що перетворила автохтонні мови на мови *типу Б* в ситуації білінгвістичної диглосії (галісійська як мова неосвічених, бідних та сільських класів [9: 47; 12: 141]; каталанська як мова родинного ареалу, проте без тотальної втрати соціального престижу, напротивагу ситуації у Галісії; баскська як розмовна мова). Внаслідок впливу соціальних інститутів саме іспанська мова пройшла всі етапи соціального статусування як престижної (в термінах *Дж. Фішмана* [8: 50-52], а саме - стандартизацію, автономізацію, функціональну історичність та період життєздатності). Історична соціально визначена ситуація Іспанії сприяла всебічно нормалізації мовної системи іспанської, проте наносила шкоду структурам каталанської, галісійської та баскської мов. З моменту встановлення тісного контакту між кастильською, каталанською, галісійською та баскською мовами в рамках офіційності Іспанської держави, розвиток кожної з них на всіх рівнях функціонування (вжиток, структура, тощо) залежав безпосередньо від феноменів, що свідомо чи несвідомо диктувалися утвореним суспільством. В першу чергу мова йде про (1) *нормалізацію* цих мовних систем, яка, згідно *Жоана Марті* [19: 14], відбувається в *кількісний* (розповсюдження та вживання між носіями) та *якісний* (модифікація функцій та формальних моделей кожної з мов) етапи, та (2) їхню *нормативізацію* (кодифікування), яка призводить до зміцнення мовно-соціальної свідомості та єдності носіїв кожної з мов; обидва феномени визначаються

як стовідсотково соціо-політичні процеси [19: 72]. Результатом історичної нормативізації іспанської мови стали руралізація та діалектизація галісійської (період приблизно к. XV - сер. XIX ст.); відсутності нормативізації восьми баскських діалектів, визначених Л.-Л. Бонапартом; діалектної фрагментарності, втрати мовної когезії, внутрішньої та зовнішньої цілосності, розбалансування вживання каталанської мови. Посиленню цих тенденцій сприяв соціоекономічний розвиток країни до сер. XIX ст. включно, що прискорив проникнення іспанської в усі регіони (відсутність індустріального розвитку та значний показник міграції у Галісії; намагання каталанських підприємців підтримати зв'язок із іншими багатими регіонами, де основною мовою була кастильська, тобто, економічна інтервенція; намір баскомовного населення підтримати зв'язки із рештою країни). Цікавим аспектом функціонування цих соціальних категорій стало те, що саме їх аплікування радикально змінило мовну ситуацію Іспанії і відродило, хоча і до різних ступенів, мовні традиції вже двомовних регіонів. Соціоекономічний розвиток, що виступав протягом XV-XVIII ст. лише додатковим фактором мовної централізації, став пунктом відштовхнення у процесі лінгвістичного відродження. Накладений на нові європейські політичні ідеї та відродження мовно-культурної свідомості каталанців, галісійців та басків [2], він прискорив процес мовного відновлення, які, зазвичай, тривають більший часовий період. Соціально-свідома стратегія представників двомовних регіонів, представлена націоналістичними рухами починаючи з другої половини XIX ст., стала засновком відродження каталанської, галісійської та баскської мов як з позиції нормалізації, так і з позиції нормативізації. Тенденції відродження мовних скарбів цих систем внаслідок націоналістичних рухів (*апологістів* та *біскайської гетерофобії* у Країні Басків, *політико-націоналістичного руху* у Каталонії та *руху провінціалізму* у Галісії) призвели до нормалізації вжитку баскської завдяки рухові *Eusko Pizkundea*, або «Баскське відродження» (1876-1936pp.) у Країні басків; рухам літературного відродження «*Prerrexurdimento*» та «*Rexurdimento*» у Галасії; та каталанського руху *Renaixença*. Паралельна економічна «революція» у Каталонії та Країні басків (на відміну від бідної Галісії) сприяла відродженню соціального статусу та вжитку відповідних мов. Зазначимо, що процеси економічного процесу по-різному сприяли відновленню автохтонних мов – більш простішому з формальної точки зору у Каталонії та Галісії, та більш складному у Країні басків внаслідок структурної дивергентивності баскської та іспанської. Ці соціальні процеси породили хвилі регулювання мовної норми, започатковані набагато раніше у Каталонії, ніж у двох інших регіонах (внаслідок ранішого економічного піднесення та більш радикального політичного орієнтування). Промовні рухи (фундація «*Братств мови*» та групи «*Нос*» (1910-ті pp.) у Галісії; заснування групи «*L'Avenç*» (1890-1892pp.), «*Unió Catalanista*», «*Centre Nacional Catalá*» (1899p.) та «*Lliga Regionalista*» (1901p.) у Каталонії; видання журналу «*Euskera*» (з 1920p.) та рух «*ікастолів*» (1960-1975pp.) у Країні басків), фундація мовно керуючих організацій («*Королівська академія Галісії*» (1905 p.) у Галісії; заснування «*Наваррської асоціації з питань баскської мови*» (1877-1883 pp.), «*Спільноти баскських досліджень*»/ «*Eusko Ikaskuntza*» (1918p.) та «*Академії баскської мови*»/ «*Euskaltzaindia*» (1919p.) у Країні Басків; фундація «*Королівської академії філології*» (1752p.), «*Каталанської спільноти з питань наукового екскурсіонізму*» (1876p.), відділу філології при *Правлінні Барселони* (1907p.) та *Інституту каталанських досліджень* (1913p.) у Каталонії), публікація нормативних творів та проведення регулювальних заходів («*Конгрес романського мовознавства*» у Барселоні (1953p.); *Конгрес* в Арансасу (1960-ті pp.) у Країні басків; введення галісійської як освітньої дисципліни в університетах Галісії (з др. пол. XX ст.)) стали свідченням цього відновлення. Вершиною цього відродження стало підписання «*Пакту дружби та альянсу між патріотами Каталонії, Еускаді та Галісії*» у Барселоні 11 вересня 1923 р.

Тенденції мовного відродження у двомовних регіонах Іспанії віднайшли своє відображення і на початку XXI ст., у вже демократичній та офіційно багатомовній країні, що керується новими соціальними категоріями, які відповідають вимогам часу. Актуальні соціальні процеси – можливо, набагато відмінні від соціальних процесів попередніх століть, - посилюють свій вплив на мовні ситуації полімовних суспільств і, особливо, на ситуації значного контактування [20] (пригадаємо керувальні категорії лібералізації, демократизації,

глобалізації, універсальності тощо), впливаючи на мовну поведінку, лінгвістичну свідомість двомовних носіїв (як каталанці, галісійці та баски), соціолінгвістичні маркери (сфери та реєстри вживання), а отже – на розвиток та нормалізацію функціонального рівня. Укладена на сьогоднішній день лінгвістична мапа Іспанії, гетерогенна та позначена внутрішнім контактуванням, відзначена впливом дуже суб'єктивної мовної свідомості двомовних та одномовних іспанців. Політика демократії набула характер сумнозвісної у випадку мов Іспанії. Мовна свідомість двомовних автономій позначена радикальністю поглядів на відновлення та виключне вживання власної мови та свідоме занедбання іспанської; тобто, з введенням демократії лінгвістичний конфлікт, імпліцитний протягом багатьох століть, вийшов на поверхню, підтримуючись суто соціальними категоріями та спрямуваннями, де в якості «хворих» виступає соціальна свідомість білінгвів щодо захисту власної соціальної категоризації: «[ні мови, ні мовні структури] *ані ворогують, ані протистоять одна одній*» [24: 85]. Соціальне функціонування лінгвістичного конфлікту як структурного явища, невід'ємного від соціальних структур (Уряд держави та уряди Автономій, освітня політика та політика мас-медіа, літературні мови тощо), або «*феномен постійного тиску*» за словами Гомеса Моліні [11: 22], відбувається сьогодні у двомовних Автономіях не в умовах «*лояльності*» (яка могла б зберегти компетенцію двомовності та послабити лінгвістичний конфлікт), а в умовах анти-толерантності (особливо помітної у Каталонії, значно у Країні басків та помірковано у Галісії). На користь цього свідчить «*шифт*» в орієнтирах основних факторів при виборі мови білінгвами, визначених Гросджіном (1982), де сфери А, формальності, престижу заповнюються автохтонними мовами, не витісняючи іспанську до рівня Б, але взагалі. Вдруге як детермінантна соціальна категорія лінгвістичного конфлікту виступає економічна піднесеність двох з трьох Автономій (Каталонії та Країни басків), що призводить до тісного контактування «*кастільська-каталанська*» на рівні радикальної диглосії (занепад кастильської до мови Б), поки що урівноваженої диглосії «*баскська-кастильська*» (поміркована рівність, маркована розгалуженням свідомості на «*ми*» та «*інші*») та достатньо стабільної мовної ситуації Галісії (співпадіння вживання), що формує різні рівні вимушеної соціалізації наступних поколінь білінгвів в залежності від мови, що вже було продемонстровано дослідженням Баеса Агілара [5: 30] на прикладі білінгвів Каталонії, в яких же стає помітним (на відміну від Галісії та Країни басків) модифікування іспанської на рівні структури та системи. Внаслідок соціальних змін відбувається дизбалансування соціально та політично домінантної та домінованих мов від попередніх співвідношень «*кастильська – каталанська/баскська/галісійська*» до нових «*каталанська/баскська/галісійська – кастильська*». Міркуючи над мовним прогнозуванням, розглядаємо як можливий наслідок сучасної ситуації загальні феномени, визначені свого часу Фішманом [8] як *лінгвістична нормалізація* у випадку каталанської, галісійської та баскської, *мовна субституція* кастильської у двомовних регіонах, а також, окремо, втрата двомовної компетенції високого рівня. Здається, що лише у Галісії до певної міри відчувається спроба лінгвістичної двомовної нормалізації (розташування на одному соціальному та функціональному рівнях обох співіснуючих мов [11: 23]), що є наслідком соціальної категоризації мовної ситуації із вираженою домінантністю іспанської над галісійською; у свою чергу, це не помічається у Каталонії, де хостильна реакція на іспанську проявляється на всіх рівнях комунікації. Можливо говорити вже про зміни типу білінгвізму [7] у Каталонії від колективного до індивідуального на основі компетенційного рівня та преферентивного ставлення двомовних носіїв, із ознаками суплементарності іспанської, що відображається як змішаний білінгвізм іспаномовного населення Каталонії, а на рівні білінгвів проявляється асиметричним домінуванням на користь каталанської. Неможливо заперечити, що мовна свідомість каталанських білінгвів представлена сустрактивним (або девалоративним) сприйняттям мов. Таким чином, Каталонія переживає зараз тенденцію монокультурного білінгвізму, на протилежність історично бікультурному. У Галісії домінуючим типом білінгвізму продовжує бути стабільний тип, де панує симетрична компетенція, проте лише у випадку певного відсотку білінгвів, де адитивність мовної свідомості є характерною рисою. Бікультуралізм зберігається у Галісії як нормальне явище, на протилежність історичному монокультурному білінгвізму, хоча присутні ознаки поміркованої «*галісіанізації*», за словами Г. Рохо. Країна

басків характеризується присутністю замінюючого білінгвізму, проте не внаслідок соціальних процесів, а ще поки внаслідок власне мовної компетенції білінгвів, спричиненої як десекліброваною внаслідок генетичної дивергованості іспанської та баскської, де маневрування компетенцією визначається координованістю та вимагає симетричного домінування обома мовами. Сустрактивне ставлення могло б бути характерним для Країни басків, якщо б іспанська мова не була б єдиним засобом порозуміння із рештою країни. Історичний монокультуралізм Країни басків продовжує свою лінію. Повертаючись до актуальності лінгвістичної політики як вже сформованого та дуже владного соціального інституту Іспанії, який є детермінативною соціальною категорією при лінгвістичному конфлікті [4], представленого діями як централізованої влади, так і регіональних представництв, зазначимо її першочерговість у вирішенні сучасної мовно-контактуальної ситуації між каталанською, галісійською, баскською та іспанською мовами. Не зважаючи на академічне заперечення її повноцінного існування («*В Іспанії немає державної лінгвістичної політики*» [18: 5]), вважаємо доцільнішим визначити її сучасний стан як опозитивний, за якого Іспанський уряд обрав шлях модерації супроти наступу автохтонних лінгвістичних політик. Цей стан можна пояснити соціомовною реальністю сучасної Іспанії, за якої «*в Іспанії немає монолінгвів у не кастильській мові*» [8: 10]. Модеративність Іспанського уряду у сфері лінгвістичної політики призвела до опозитивного відзеркалення у ХХІ ст. ситуації мовних контактів у ХVІ-ХІХ ст., зважаючи на тоталітарність автохтонних мов по відношенню до іспанської. Історичні події відобразились на сучасному стані кожної з автохтонних мов. Зважаючи на дуже поміркований характер галісійського відродження, галісійська мова ще й досі вживається небажано та невеликим відсотком населення [15: 207]. Можливо зазначити, що сучасна ситуація галісійської мови визначається протиріччям мовної реальності (компетенція у рідній мові) та соціального статусування на користь іспанської (це, у свою чергу, впливає на диглосичний баланс між галісійською та іспанською). Вплив соціальних категорій (соціальне статусування та етно-національна свідомість) ще й досі детермінують тенденцію до ігвалаторної мовної організації у Галісії. Підсумовуючи викладені дані про соціальний розвиток мовної ситуації історичної та сучасної Іспанії, підкреслимо важливість ролі соціальних категорій – феноменів діяльності соціальних та суспільних інститутів, - у прогресі ситуації мовних контактів взагалі та у розвитку власне кожної мови, що контактує із іншими в межах одного і того самого суспільства. Протягом всього функціонування Іспанії як держави чотири засоби самоідентифікації її етнічних компонентів – іспанська, каталанська, галісійська та баскська мови, - зазнали та продовжують зазнавати прямого впливу на свою демогеографію, соціальний статус, рівень вживання, форми контактування, від таких соціальних категорій як лінгвістична політика та легіслатура, соціоекономічний розвиток, соціальне престижування та стигматування, рівень етнічно-національної свідомості та нормативне регулювання, модифікуючи патрон мовної мапи суспільства. На сьогоднішній день соціолінгвістична мапа Іспанії представлена феноменом варіативної полігლოსії, до якої свого часу призвели диглосичні умови різного характеру та рівня в залежності від двомовної спільноти, про яку йде мова (екліброваність/десекліброваність, автохтонність проти офіційності). Це могло бути зумовленим керівним принципом, який свого часу визначав мовну поведінку кожної мовної спільноти (принцип кооперативності, нахшталт Галісії; принцип територіальності та ідентичності, нахшталт Країни басків та Каталонії). Цим невеликим дослідженням був зроблений крок в бік набагато ширших студій, за яких, у поєднанні із дослідженнями власне мовних систем чотирьох мов іспанського суспільства, буде можливим прослідкувати, які саме структурні компоненти мовної системи є найбільш схильними до впливу соціальних змін (на відміну від відомої теорії фонетичних змін як основної категорії історичного розвитку мов (детальніше про теорію фонетичних змін див. *Х. Ф. Гарсія Сантос* [10])), які соціальні категорії детермінують вітальність або мортальність мовної системи, та як, аналізуючи актуальні соціальні процеси, можливо розробити лінгвістичне прогнозування по відношенню до лінгвістичного майбутнього (що є особливо актуальним, зважаючи на тенденцію до абсолютизму мовного контактування у глобалізованому світі).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Іванова О.Ю. Диглосія та білінгвізм як результат культурних традицій та соціальних процесів у полінаціональному суспільстві (на прикладі іспанського суспільства)// Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. Випуск 12, збірник наукових праць – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка/ Відповідальний редактор Н.М.Корбозерова Н.М. – К.Логос, 2007. – С. 160-164.
2. Іванова О.Ю. Мовні форми прояву культурно-лінгвістичної свідомості білінгвів (стаття у друці).
3. Іванова О.Ю. «Поняття престижу як визначального фактору мовної градації в лінгвістичній реальності Іспанії»// Наукові записки. – Випуск 75(2). 0 Серія: Філологічні науки (мовознавство):У5 ч. – Кіровоград:РВВ КДПУ ім.В.Винниченка, 2008. – С. 287-293.
4. Іванова О.Ю. «Форми прояву лінгвістичного конфлікту між літературними мовами полілінгвального суспільства»// Нова філологія. Збірник наукових праць – Запоріжжя: ЗНУ, 2008, №31. – С. 197-203.
5. Báez de Aguilar González, Fr. El conflicto lingüístico de los emigrantes castellanohablantes en Barcelona. Universidad de Málaga, Málaga, 1997. – 229 p.
6. España como nación. Real Academia de la Historia. Editorial Planeta, S.A., 2000, Barcelona. – 253 p.
7. Etxebarria Arostegui, M. El bilingüismo en el Estado Español. Ediciones FBV, S.L., Bilbao, 1995. – 495 p.
8. Fishman, J. Sociología del lenguaje. Ediciones Cátedra, S.A., 1988. Madrid. – 265 p.
9. García Mouton, P. Lenguas y dialectos de España. Cuadernos de lengua española. Arco Libros, S.L., 2002. – 62 p.
10. García Santos, J.F. *Cambio fonético y fonética acústica*. Instituto Caro y Cuervo. Ediciones Universidad de Salamanca, 2002. – 192 p.
11. Gómez Molina, J.R. Actitudes lingüísticas en una comunidad bilingüe y multicultural. Área metropolitana de Valencia. Universitat de València, 1998. – 183 p.
12. González Ollé, F. Tradicionalistas y progresistas ante la diversidad idiomática de España. Lenguas de España, lenguas de Europa. Colección Veintiuno, Madrid: 1993. – pp. 129-161.
13. Herreras, J.C. Lenguas y normalización en España. Editorial Gredos, Madrid, 2006. – 390 p.
14. Lausberg, H. Lingüística románica. Fonética. Editorial Gredos, Madrid, 1985. – 556 p.
15. Lodares, J.R. El paraíso políglota. Historias de lenguas en la España moderna contadas sin perjuicios. Taurus Pensamiento. Talleres Gráficos de Unigraf, S.L., Madrid, 2000. – 290 p.
16. López García, A. ¿Son históricas las “autonomías históricas”? el papel de la lengua en la estructura administrativa del Estado español. Lenguas de España, lenguas de Europa. Colección Veintiuno, Madrid: 1993. – pp. 29-37.
17. López Morales, H. Sociolingüística. Biblioteca románica hispánica. Editorial Gredos, 1989. – 310 p.
18. Marcos Marín, Fr.A. Conceptos básicos de política lingüística para España. Fundación para el análisis y los estudios sociales. Madrid, 1995. – 61 p.
19. Martí i Castell, J. L'ús social de la llengua catalana. Barcanova, S.A., Barcelona, 1992. – 154 p.
20. Medina López, J. Lenguas en contacto. Cuadernos de lengua española. ARCO/LIBROS, S.L., 1997. – 72 p.
21. Michelena, L. Lengua e historia. Colección filológica. Paraninfo, Madrid, 1985. – 509 p.
22. Siguan, M. España plurilingüe. Alianza Editorial, S.A., Madrid, 1992. – 355 p.
23. Tovar, A. Estudios de tipología lingüística. Istmo, Madrid, 1997. – 384 p.
24. Villarroel López, J.A. Euskera versus castellano: un conflicto lingüístico. Ellacuria, S.A.L., Bilbao, 1990. – 91 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Іванова – аспірантка кафедри іспанської та італійської філології Інституту філології Київського національного університету ім. Т.Шевченка.

Наукові інтереси: соціолінгвістика та білінгвізм.

ІНШОМОВНЕ СЛОВО: ВИЗНАЧЕННЯ, АДАПТАЦІЯ, ФУНКЦІОНУВАННЯ

Юлія КЕРПАТЕНКО (Київ, Україна)

У статті проаналізовано різні підходи щодо тлумачення іноземної, запозиченої лексики, висвітлено сучасні проблеми адаптації інтернаціоналізмів та запозиченої лексики та проблем функціонування.

The article deals with the analysis of different approaches to the determination of the phenomenon of loan words, problems of international words' adaptation, the mixed languages' problems and globalization on the linguistic level.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок з науковими завданнями. Взаємозбагачення на мовному рівні відбувається подібно до взаємозбагачення культур різних націй. Одним з способів збагачення лексичного складу є запозичення. Жодна мова не може існувати окремо від інших мов, не розвиваючись і не змінюючись відповідно до загальномовних тенденцій того чи іншого часу, не відбиваючи у собі сучасних соціально-економічних і політичних процесів. Отже у більшості випадків запозичена лексика потрапляє у мову з метою найменування нових явищ та понять, які не були відомі раніш.

Процес запозичення іншомовної лексики в більшому або меншому ступені властивий будь-якій мові в усі періоди її розвитку, тому що мови не існують у повній ізоляції. О. О. Реформатський у «Вступі до мовознавства» писав: «Немає жодної мови у світі, у якій

словниковий склад був би обмеженим тільки своїми власними словами», і час лише підтверджує це спостереження [17 : 139].

Українська мова, як і кожна національна мова, збагачує свій лексичний склад з метою пізнання навколишнього світу, нових його реалій. Основними чинниками, що впливають на розвиток мови, є як позамовні, так і внутрішньомовні фактори. Необхідно зауважити, що в сучасній лінгвістиці існує певна неусталеність у спеціалізованих назвах цих понять: деякі дослідники дають їм назву «екстралінгвальних» та «інтралінгвальних» [3 ; 14], на думку інших вчених, необхідно позамовні фактори відносити до соціальних [17]. Проте така кваліфікація не зовсім точна, вона не передає весь зміст поняття «позамовного» чинника, адже він містить у собі, окрім соціальних, також і природні особливості. Істотно впливати на характер змін у мові, особливості розвитку мови загалом чи окремих її рівнів здатен як суспільний вплив, так і географічні умови, геополітичний стан держави. Об'єкт нашого дослідження — лексико-семантична система — найбільш схильна до змін, що залежать від екстралінгвальних чинників.

Серед актуальних проблем дослідження лексичного складу мови, що потребують пріоритетного розв'язання у сучасній лінгвістиці, необхідно відзначити шляхи входження нових лексичних запозичень у мову та адаптацію іншомовних слів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Підхід до визначення запозичень сформувався в ХІХ столітті. За лінгвістичним енциклопедичним словником : “Запозичення – елемент чужої мови, перенесений з однієї мови в іншу в результаті мовних контактів, а також сам процес такого переходу” [11]. У інших дослідженнях запозичення розглядають як будь-яку зміну у мові, що розповсюджується в мові шляхом копіювання або імітації іншомовних моделей засобами мови, яка запозичує. Чітко розмежовують ці два підходи О. С. Кубрякова [9] і К. А. Левковська [10]. Процес запозичення не відбувається миттєво, а потребує певного часу на адаптацію іншомовного слова в системі мови, яка запозичує. За критерієм адаптованості в мові запозичення поділяють на “асимільовані” – запозичені і “неасимільовані” – іноземні, а також узуальні та неасимільовані. Так, для позначення і диференціації процесу запозичення Реформатський О.О. [16] пропонує застосовувати такі терміни, як “засвоєні” та “освоєні” слова, а також “засвоєні, але не освоєні”, і розрізняє їх за ступенем системного засвоєння мовою-реципієнтом. Поняття запозичення було визначене Л.П. Крисінім як переміщення різних елементів слів з однієї мови в іншу [8]. При цьому під різними елементами розуміються одиниці різних ярусів мови – від фонологічного до семантичного. Називати запозиченими будь-які лексичні іншомовні одиниці, статус яких закріплено лексикографічно або ж незалежним вживанням як мінімум у двох джерелах мови-реципієнта, запропоновано Виноградовим В. В. [5] та Уфимцевою Г. В. [19]. Активно досліджується проблема запозиченої лексики у вітчизняній лінгвістичній науці [18; 20; 6; 15; 12].

У дисертації А. Д. Олійника [13], присвяченій вивченню ролі запозичень-англіцизмів у розвитку сучасної української мікроекономічної термінології, проведено дослідження впливу запозичень-англіцизмів на формування української мікроекономічної терміносистеми, процесів запозичування новітніх мікроекономічних термінів-англіцизмів та способів їх адаптації в українській мові, аналіз системних відношень мікроекономічних термінів і можливих шляхів уніфікації та внормування української економічної термінології. У дослідженні поняття запозичення визначається як звернення до лексичного фонду інших мов для вираження нових понять, подальшої диференціації вже наявних понять та позначення невідомих досі предметів та явищ. Головним чинником появи запозичень автор визначає появу нового поняття з готовою «англійською» назвою та відсутність вдалої автохтонної номінації цього поняття у мові-реципієнті (позамовна причина). Автор розрізняє матеріальні запозичення та перекладні кальки. При цьому до матеріальних запозичень автор відносить «чисті» англіцизми та інтернаціональні лексеми.

На думку А. Д. Олійника, інтернаціоналізми є особливою категорією термінів, онтологічно пов'язаною із запозиченнями, які однак, необхідно розглядати не у діахронічному, а в синхронічному аспекті. Інтернаціоналізм — це дуже широке поняття, яке не завжди збігається з поняттям «інтернаціональної лексеми». Автором зазначено також, що на заваді інтернаціоналізації нерідко стає пуризм, тобто свідомо протидія проникненню в

мову запозичених слів. Пожвавлення пуристичних тенденцій сьогодні пояснюється боротьбою за чистоту української мови, природнім прагненням наблизити економічну термінологію (як і термінологію інших галузей) до загальнонародної мови. Пуризм націлений насамперед на поповнення фонду рідної мови матеріальними запозиченнями.

Широко процес запозичення відображений у мові сучасної реклами, рекламних текстів. Так, С. А. Федорець провів дослідження англійських запозичень в мові сучасної української реклами [20]. Автором з'ясовано шляхи входження до лексичної системи сучасної української літературної мови нових шарів лексики англійського походження, досліджено семантичні особливості новітніх запозичень, які увійшли до складу сучасної української літературної мови через мову реклами. Також розглянуто способи адаптації англіцизмів на ґрунті української мови та проаналізовано специфіку функціонування сучасних рекламних текстів та способи використання англіцизмів у них. Сучасна запозичувана лексика знаходиться на різних стадіях проникнення в лексичну систему сучасної української літературної мови. Одні, як зазначає автор, знаходяться на стадії «вживання» чи «проникнення», другі — на стадії «запозичення», треті — на стадії «інтеграції». Специфічною рисою функціонування запозичених лексем на позначення новітніх реалій можна назвати вживання неологізмів, частини яких пишуться латинською графікою (*step-aerobika*, *SMS-повідомлення*, *PR-кампанія*).

У цілому автор зазначає як позитивні, так і негативні наслідки впливу на сучасну українську мову найновітніших запозичень з мови реклами. З одного боку, завдяки розповсюдженню реклами лексичний склад сучасної української мови розширюється шляхом входження нових слів, а з іншого боку, як наслідок використання іншомовних слів в українській мові з'являються варваризми, що позначають нові реалії.

Отож, **мета статті** полягає у розкритті специфіки проникнення іншомовних слів у сучасних умовах, адаптації запозиченої лексики та інтернаціоналізмів, висвітленні різних підходів до тлумачення понять іноземної та запозиченої лексики.

Завдання:

- уточнити поняття іншомовного слова;
- розглянути специфіку процесу проникнення іншомовної лексики в українську мову на сучасному етапі;
- дати характеристику основних видів адаптації іншомовної лексики.

Наукові результати. З входженням до мови все нових та різноманітних запозичень, а також з розвитком самого мовознавства, класифікація запозичень змінювалась. Поступово термінологічний корпус, що визначає іншомовну лексику, поповнювався та натепер нараховує декілька найменувань: запозичення; квазізапозичення (Л. М. Баш); ксенізми (Л. Деруа); діаксенізми, палеоксенізми, екстранізми (М. Габінський); варваризми (О. О. Шахматов); засвоєні та незасвоєні (О. О. Реформатський); екзотизми, варваризми, іншомовні слова; інтернаціоналізми (інтернаціональна лексика, інтернаціональні слова). За визначенням Л. П. Крисіна, запозичення — процес переміщення різних елементів (морфології, фонології, лексики, семантики, синтаксису) з однієї мови до іншої [7]. Згідно з визначенням Е. Хаугена, запозичення — це відтворення засобами однієї мови моделей, як раніше були відтворені іншою мовою. Запозичення визначається в словнику як звернення до лексичного фонду інших мов для позначення нових понять, подальшої диференціації вже існуючих та позначення раніше невідомих предметів [2].

Класифікуючи запозичену лексику, Л. П. Крисін виділяє такі основні типи іншомовних слів: 1) запозичені слова; 2) екзотична лексика; 3) іншомовні вкраплення. Між цими типами, головним чином між запозиченими словами, з одного боку, та екзотизмами й іншомовними вкрапленнями — з іншого, існують, на думку автора, структурні та функціональні відмінності [7 : 43-44].

У процесі адаптації відбувається перебудова, пристосування фонетичного, морфологічного, орфографічного рівня іншомовного слова до норм мови-реципієнта, а також його семантичне засвоєння. Відповідно *весь процес запозичення, як визначає Л. М. Архипенко [2], поділяється на етапи адаптації слів іношомовного походження у мові, що запозичує. Початковий етап — початок процесу запозичення — характеризується вибором способу запозичення: транслітерація, транскрипція. На цьому етапі відбувається графічне переоформлення іношомовного слова, перехід від латиниці до кирилиці.*

Поглиблений етап адаптації – функціонування та використання іншомовного слова у мовленні: відбувається співвіднесення з граматичними категоріями української мови, виявляються парадигматичні зв'язки: полісемія, синонімія, антонімія. Етап повної адаптації – лексикографічна обробка, регламентація: з'являються похідні від запозичених основ, відбувається селекція визначення понять, входження до граматичної системи мови-реципієнта. Подібним чином розроблено диференційні ознаки трьох етапів адаптації іншомовних слів на фонетичному, графічному, орфографічному, словотвірному, лексико-семантичному, синтаксичному, комунікативному рівнях мовної системи. Кожному етапу освоєння іншомовного слова відповідає певний ступінь адаптації: для початкового етапу він низький, для поглибленого етапу – середній, а для етапу повного освоєння – найвищий. Тоді деякі запозичені лексеми стають широковживаними, усім відомими і зрозумілими, легкими для сприймання: *перукарня, ресторан, валюта, карамель, новела, порт, сюрприз, таксі, тостер, шахта* і таке інше. Іншомовні слова, які характеризуються середнім, вищим за середній і найвищим ступенем освоєння, мають перспективи для закріплення у мові й можуть бути доцільними запозиченнями.

У досліджуваній лексиці діє тенденція до **інтернаціоналізації**, кількість інтернаціоналізмів у термінологічній лексиці постійно збільшується [1]. Їх визначальною рисою є функціонування не менш як у 3-х мовах, до того ж із неблизькоспоріднених мовних сімей (А. О. Білецький). Тенденція до інтеграції та диференціації мовних одиниць є основними складовими тенденції до інтернаціоналізації. Крім того, у термінологічній лексиці існує ще тенденція „мовної економії“ (О. Єсперсен), або „закон економії мовних зусиль“ (А. Мартіне), що знаходить своє вираження в аббревіації, заміні описових конструкцій або складних слів раціональнішими найменуваннями, які використовують вже відомі поняття: *трансфер (спорт.)* замість описової конструкції „*переведення чи перехід спортсмена з одного клубу до іншого на основі договору або контракту*“; *IQ (наук.)* – *коефіцієнт розумового розвитку*; *прайм-тайм* – *час (на телебаченні, радіо), коли передачі дивиться та слухає найбільша кількість населення та інші*.

В українській мові на сучасному етапі можна виокремити запозичення, які є повністю не адаптованими, наприклад, *Web, WWW, World Wide Web, Internet, IBM, DOS, UNIX, Windows, CD, cache, BIOS, BBS, LCD, PC, RAM, Pentium, UPS, log on, log off*. Для найменування зазначених одиниць можна було б використати традиційний термін *інтернаціоналізми*, який позначає „слова, що збігаються за своєю зовнішньою формою (у урахуванням закономірних відповідностей звуків і графічних одиниць у конкретних мовах), повно або частково за змістом, які виражають поняття міжнародного характеру з галузі науки й техніки, політики, культури, мистецтва й функціонують у різних, передусім неспоріднених (не менш ніж у трьох) мовах“ [11: 197]. Проте такий традиційний термін доцільніше використовувати для найменування таких термінів з галузі: науки й техніки - *космос*; суспільно-політичного життя - *конфронтація, парламент, коаліція, конституція, резолюція, федерація, капіталіст, мілітаризм, асамблея*; економіки – *імпорт, експорт, банк, кредит*; літератури й мистецтва - *комедія, поет, драма* та ін.

Не дивлячись на формальну незасвоєність, такі лексеми як *Web, CD, IBM, DOS, Windows*, виявляють високу функціональну активність в українській мові. Вони широко вживані в різних сполученнях з словами української мови: *web-простір, web-сторінка, web-майстер, web-сайт, CD-плеєр, CD-програвач, CD-диск* та ін. Про активний процес їх адаптації свідчить також варіативне написання: *CD-ченджер/ CD-чейнджер, Internet / Інтернет/ інтернет*.

Функціонування запозичень набуває певної специфіки в умовах глобалізації, а особливо це стосується інтернаціоналізмів, як одного з видів запозичень. Характерним для сучасної української мови є процес активізації запозиченої лексики: розширення сфери використання спеціальної іншомовної термінології, яка відноситься до економіки, фінансів, комерційної діяльності та деяких інших сфер. Новітні запозичення, функціонуючи у вузькопрофесійному мовленні (економістів, програмістів, спортсменів), часто переходить до загальноживаної лексики: *дистриб'ютор, лізинг, месидж, рекрутер, трафік, кулер, біч-волейбол* та ін.

Існування різних підходів до дослідження запозиченої лексики, бурхливі спори мовознавців щодо доцільності та нормованості вживання іншомовної лексики, неоднозначність трактування ключових термінів цієї статті вказує на необхідність

фундаментального дослідження проблеми принаймні у таких аспектах, як системно-структурний та функціональний. Не можна також не зважати на вплив глобалізації на формування сучасної мовної картини.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акуленко В. В. Научно-техническая революция и задачи интернационализации научно-технической терминологии // Интернациональные элементы в лексике и терминологии. – Харьков : Вища школа, 1980. – С. 129-146.
2. Архипенко Л.М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ - початку ХХІ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л. М. Архипенко. — Харків, 2005. — 20 с.
3. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. – Москва : Учпедгиз, 1957. – 296 с.
4. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – 2-е изд. стереотип. – Москва : Сов. энциклопедия, 1969. – 608 с.
5. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слов. // Вопросы языкознания. – М. – 1953. - № 5. – С. 3 – 29.
6. Зеленцова М. Г. Особливості відображення іншомовної термінології в мовах-реципієнтах (на матеріалі термінології менеджменту російської та української мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство” / М. Г. Зеленцова – Донецьк, 2006. – 21 с.
7. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. – М. : Наука, 1968. – 208 с.
8. Крысин Л.П. К определению терминов «заимствование» и «заимствованное слово» / Л.П.Крысин // Развитие лексики русского литературного языка. – М. : Наука, 1965. – С. 104 - 116.
9. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: Семантика производного слова. – М. : Наука , 1980. – С. 81 – 155.
10. Левковская К. А. Теория слова, принципы ее построения и аспекты изучения лексического материала / К. А. Левковская // Украинский язык и литература в школе. – 1976. - № 1 – С. 26 – 33.
11. Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 840с.
12. Мозова І. М. Запозичена лексика в сучасній російськомовній рекламі в інформативному та соціокультурному аспектах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 “Російська мова” / І. М. Мозова. — Донецьк, 2007. — 19 с.
13. Олійник А. Д. Роль запозичень-англіцизмів у розвитку сучасної української мікроекономічної термінології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / А. Д. Олійник. – Київ, 2002. – 20 с.
14. Панько Т. І. Зовнішньомовна та внутрішньомовна мотивованість суспільно-політичних термінів / Т. І. Панько // Українське мовознавство. – К. – 1984. – Вип. 12. – С. 11-17.
15. Попова Н. О. Структурно-семантичні особливості новітніх лексичних запозичень з англійської в українську мову (90-і рр. ХХ ст. - початок ХХІ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. О. Попова. — Запоріжжя, 2005. — 19с.
16. Реформатский А. А. Введение в языковедение : учебник для студентов филол. специальностей высш. пед. учеб. заведений / А. А. Реформатский ; МГУ им. М. В. Ломоносова. - 5-е изд., испр. - М. : Аспект Пресс, 2004. - 518 с.
17. Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира : сб. науч. тр. – М. : Наука, 1988. – 216 с.
18. Сергеева Г. А. Англомовні запозичення в українській правничій термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 “Українська мова” / Г. А. Сергеева. – Харків, 2002. – 16 с.
19. Уфимцева А. А. Лексическое значение: принципы семитологического описания лексики. – М. : Наука, 1986. – 260 с.
20. Федорець С. А. Англійські запозичення в мові сучасної української реклами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 “Українська мова” / С. А. Федорець. – Харків, 2005. – 20 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Керпатенко – аспірантка кафедри германського та порівняльного мовознавства Київського національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова.

Наукові інтереси: загальне та порівняльно-історичне мовознавство, лексикологія.

ЗАПОЗИЧЕННЯ З АНГЛІЙСЬКОЇ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ТА ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРАХ В УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ: ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Тетяна ЛЕЛЕКА (Кіровоград)

У статті розглядаються англійські запозичення суспільно-політичної та економічної сфери, які використовуються в російській та українській пресі, у зв'язку з політичними та економічними перетвореннями останнього десятиліття. Досліджені різні функції інішомовних елементів та їх стилістичні ознаки у газетному тексті, а також відмінності у застосуванні англійських слів українською та російською мовами і неоднакове ставлення до них різних мовних суспільств.

The article deals with English borrowings of the social, political and economic fields, which are used in Russian and Ukrainian press, connected with political and economic changes of the recent ten years. The different functions of the foreign elements and their stylistic characteristics in the newspaper text, the differences of the usage of English words in the Ukrainian and Russian languages, the different attitude to them, according to the different language societies are researched.

У сучасному світі соціально-політичних та економічних перетворень, а також орієнтуванні пострадянських держав на західні моделі розвитку дуже важко обійтись без запозичених слів. Інтеграційна політика України та Росії, намагання покращити свій економічний потенціал відбиваються на розвитку мовних процесів. Звичайно, перехідні періоди в історії держави завжди мали своє відображення у лексичній системі мови. І це є

головною причиною використання великої кількості іншомовних елементів в контексті преси.

Англiцизми займають одне з перших мiсць серед запозичень в українській та російській мовах. На сьогоднiшнiй день тенденцiя щодо подальшого розвитку iншомовних елементiв в них набуває все бiльшого i бiльшого масштабу. Але у контекстi преси у запозичень з'являються новi ознаки. Суспiльно-полiтична та економiчна лексика займає провiднe мiсце у мовi ЗМI, а англiцизми виконують у нiй дуже багато функцiй.

Проблемою використання iншомовних слiв у мовi мас-медiа займалися багато вiтчизняних та зарубiжних лiнгвiстiв, а саме: Д.Х. Баранник, Т.І. Панько, О.А. Стишов, Е.Ф.Володарська, Л.П. Крисiн, А.І. Дьяков, А.К.Казкенова та iншi.

Мета даної роботи – дослiдити основнi особливостi iншомовних елементiв в контекстi української та російської мов у функцiонально-стилистичному аспектi на прикладi їх використання у контекстi ЗМI. Головна увага придiляється суспiльно-полiтичнiй та економiчнiй лексицi.

По-перше, слiд сказати про безперечно велику роль iншомовних слiв у процесi найменування нових предметiв та явищ, якi з'явилися у сучасному свiтi останнiм часом. На початку ХХI столiття життя української та російської держав змiнилось завдяки запровадженню нових реалiй суспiльно-полiтичного та економiчного напрямку. Тяжiння до „захiдного” стало неодмiнною складовою розвитку суспiльства за останнє десятилiття. Використання iноземних слiв на сьогоднiшнiй день є нормою розвитку української i російської мов. Звичайно, все те, що потрапило у нашу реальнiсть завдяки торгiвельним, економiчним, культурним контактам України i Росiї з захiдними державами, залишило i iншомовнi назви. Ми можемо говорити про рiзнi лексичнi групи запозичень, якi останнiм часом стали часто вживаними, а саме: укр. *дилер*, рос. *дилер* (фiн. фiзична або юридична особа, яка здiйснює перепродаж товарiв, а також цiнних паперiв [8, с.223]); укр. *брокер*, рос. *брокер* (офiцiйний посередник пiд час укладання угод мiж зацiкавленими сторонами на бiржi [8, с.120]); укр. *дефолт*, рос. *дефолт* (вiдмова держави, юридичної або фiзичної особи вiд виконання своїх зобов'язань, зокрема фiнансових, в односторонньому порядку [8, с.217]); укр. *дистриб'ютор*, рос. *дистрибьютор/дистрибутор* (юридична або фiзична особа, якiй дають виключнi права на гуртову купiвлю й перепродаж певних товарiв або послуг у межах певної територiї або ринку [8, с.231]); укр. *бiзнес*, рос. *бизнес* (економiчна дiяльнiсть, спрямована на отримання прибутку [8, с.105]); укр. *менеджер*, рос. *менеджер* (1) найманий професiйний керiвник пiдприємства; спецiалiст у сферi керування виробництвом; 2) пiдприємець у професiйному спортi, у розважальному бiзнесi, який органiзовує виступи спортсменiв, артистiв [8, с.446]); укр. *холдинг*, рос. *холдинг* (придбання контрольних пакетiв акцiй та створення холдинг-компанiй [8, с.736]); укр. *лiзинг*, рос. *лизинг* (довготермiнова оренда машин, обладнання, транспортних засобiв, виробничих споруд [8, с.413]); укр. *корпорацiя*, рос. *корпорация* (одна з форм монополiї – акцiонерне товариство, яким керують менеджери [8, с.385]) та iншi: „...президент холдинга” [МК в Украине, 2007, №25]), „бывший менеджер компании” [МН, 2007, №9], „...корпорация будет решать все земельные вопросы” [МН, 2007, и №18], „обращайтесь к нашим дилерам” [КП, 2008, №12], „працює дистриб'ютором компанії” [Дзеркало тижня. 2008, №6], „объявили дефолт” [МН, 2005, №4], „корпорация запрашує на роботу” [Дзеркало тижня, 2008, №12] та iншi.

Практично в кожнiй тематичнiй групi бiльшу частину запозичених англiцизмiв складають лексеми, що з'явилися в мовi-реципiєнтi як результат задоволення необхідностi в найменуванні нової речi чи поняття [2, с.37].

По-друге, не слiд забувати, що багато iншомовних слiв вживаються через те, що iснують такi явища i предмети, якi в російській та українській мовi не мають однослiвного перекладу, тобто вони замiнюють фразове розтлумачення вже давно запозичених слiв. Так, в російській i українській мовах з'явилися англiцизми укр. *спiкер*, рос. *спикер* (неофiцiйна назва голови Верховної Ради України [8, с.638]); укр. *iмпiчмент*, рос. *импичмент* (особливий порядок притягання до вiдповiдальностi та усунення з посади найвищих посадових осiб [8, с.299]); укр. *iнаугурацiя*, рос. *инаугурация* (урочиста церемонiя вступу на посаду глави держави та низки iнших виборних осiб [8, с.300]); укр. *корупцiя*, рос. *коррупция* (1)пiдкуп i

продажність державних і політичних діячів; 2) зрощення органів державної влади із структурами організованої злочинності [8, с.386]); укр. *митинг*, рос. *митинг* (масові збори для підтримки будь-яких вимог, для вияву солідарності і протесту [8, с.460]); укр. *прес-конференція*, рос. *пресс-конференция* (зустріч державних, політичних, громадських, наукових діячів з представниками преси, радіо, телебачення з питань, що цікавлять широку громадськість [8, с.558]); укр. *саміт*, рос. *саммит* (зустріч глав держав, урядів [8, с.608]) та інші: „*як проголосив спікер*” [ГУ, 2006, №12], „*саміт на двох*” [День, 2007, №16], „*собрав прес-конференцію*” [КП, 2005, №5], „*побывал на саммите в Грузии*” [МН, 2007, №24], „*обговорювали проблему корупції*” [День, 2007, №17], „*на митингу були присутні*” [ГУ, 2006, №42].

Тенденція щодо встановлення співвідносин між неподільністю об'єкта і одноелементністю, однолексемністю простежується в тому випадку, коли відбувається заповнення пустої ячейки, якій відповідає відповідний зміст, але означає – у вигляді окремого слова – відсутнє (замість нього використовується описовий зворот) [3, с.59].

Англіцизми у більшості випадків не мають в українській і російській мовах таких відповідників, які б точно передавали їх зміст. Як правило, іншомовні назви і власні мають різні відтінки значення і використовуються у різних сферах: укр. *офіс*, рос. *офис* (установа; контора, канцелярія якої-небудь фірми, підприємства, службове приміщення [8, с.569]), англ. *office* (1) кімната або будівля, де працюють люди якоїсь організації чи установи [9, с.982]) – укр. *контора*, рос. *контора* (1) адміністративно-канцелярський відділ підприємства, закладу, установи чи окрема установа з господарськими, фінансовими та ін. функціями. // приміщення, де перебуває такий відділ або установа [1, с. 383]: „*бізнесмена знайшли в офісі*” [День, 2007, №25], „*офіс фірми находилась недалеко*” [КП, 2007, №12], „*в офис позвонил представитель юридической конторы*” [МН, 2007, №18]. Сфера застосування слова *офіс* в українській та російській мовах стосується у більшості випадків приватних установ, власники яких займаються підприємницькою діяльністю, а *контора* використовується для називання приміщень державних установ, а також організацій, які займаються правовою діяльністю.

Укр. *менеджер*, рос. *менеджер* (1) найманий професійний керівник, спеціаліст у сфері керування виробництвом; 2) підприємець у професійному спорті, розважальному бізнесі, який організовує виступи спортсменів [8, с.446]), англ. *manager* (той, хто організовує або контролює роботу підприємства, організації чи її частини; той, хто контролює діяльність працівників сфери розваг або спортсменів [9, с.868]). Англійське запозичення дуже близьке до слів укр. *керівник* (той, хто керує ким-, чим-небудь, очолює когось, щось [1, с.357]), рос. *руководитель* (лицо, которое руководит кем-нибудь, чем-нибудь [5, с.597]). Але в українській і російській мовах ці слова не мають семи „найманий працівник”, а по-друге, вони позначають того, хто очолює якусь організацію, до того ж англійське *менеджер* у своєму значенні має сему „керівник якоїсь сфери діяльності”, тому і використовується у більшості випадків у словосполученнях, які конкретизують напрямки діяльності: укр. *бренд-менеджер*, рос. *бренд-менеджер* (начальник відділу продажу конкретної торгової марки, бренду [10, с.3]), укр. *менеджер з логістики*, рос. *менеджер по логистике* (*Logistics Manager / Operations Manager*, планування об'ємів закупівель, витрат, здійснення і контроль закупівель [10, с.3]), укр. *менеджер на митниці*, рос. *менеджер на таможене* (*Customs Manager* координація роботи з переправки товарів за кордон та із-за кордону [10, с.3]), укр. *менеджер зі страхування*, рос. *менеджер по страхованию* (страхування продукції, матеріалу, транспорту [10, с.3]) та інші: „*звертайтесь до менеджерів з продажу*” [День, 2008, №17], „*нас встретил менеджер торгового зала*” [КП, 2006, №5], „*щоб домовитись з менеджером*” [Дзеркало тижня, 2007, №7], „*обратился к менеджеру по страхованию*” [МН, 2007, №36] та інші.

Насьогодні англіцизми витісняють раніше засвоєні запозичення або власні українські чи російські слова, наприклад, *прайс-лист* (замість *прейскурант*), *імідж* (замість *образ*) тощо. У цьому випадку точніше говорити не про витіснення, а про перерозподіл змістових ролей. В одних ситуаціях краще використовувати англіцизми (укр. *імідж* працівника, *імідж* банка, *імідж* керівника; рос. *имидж* работника, *имидж* банка, *имидж* руководителя), а в

інших (і цих ситуацій поки що більше) – укр. образ, рос. образ (укр. образ Божий, образ царя, образ вчителя; рос. образ Божий, образ царя, образ учителя та інші). У даному випадку краще використовувати вираз Л.П. Крисіна „необхідність спеціалізації поняття” [3, с. 60].

Серед запозичених елементів, які виконують функцію економії мовних засобів, можна назвати вживання складних слів, де одна частина є або складовою композиту, або іншомовним префіксом, наприклад: „инициированы бывшими **топ-менеджерами**” [МН, 2007, №13], „работов **топ-менеджером** компании” [Дзеркало тижня, 2007, №21]; де англ. *top* – частина слів, яка має значення „найліпший”, „найвищого гатунку” [677]; „**сейлзменеджер** допоміг” [День, 2008, №12], „устроился **сейлзменеджером**” [КП, 2008, №4], англ. *sales* – частина складних слів, яка означає „пов’язаний з торгівлею” [9, с.1253] та інші.

Відсутність відповідного найменування в українській чи російській мовах програє у конкуренції із запозиченим елементом. М.А. Брейтер відмічає, що близько 15% новітніх англіцизмів запозичуються у зв’язку з відсутністю відповідного найменування в мові-реципієнті [6, с.132]. До них відносяться: укр. *топ-модель*, рос. *топ-модель*; *brand name*; укр. *дайджест*, рос. *дайджест*; укр. *спічрайтер*, рос. *спичрайтер*; укр. *спонсор*, рос. *спонсор* та інші. Грані між цією та попередньою групою дуже розмиті, тому що у багатьох випадках важко стверджувати чи є поняття новим для мови-реципієнта.

У контексті преси фіксуються нові значення запозичень, які ще не відображені у словниках іншомовних слів. Англізми можуть набувати нового змісту на основі метафоричного переосмислення. Наприклад, слово укр. *рейдер*, рос. *рейдер* вживається у контексті ЗМІ за іншим призначенням, яке подане у його тлумаченні (військовий чи морський термін, а саме „військовий корабель, що проводить далеко від баз самостійні бойові операції, головним чином пов’язані зі знищенням транспортних суден ворога” [8, с.367] або „військовий корабель або озброєне судно, що виконує самостійні завдання з метою знищення морських транспортних засобів противника” [8, с.645]): „**рейдерські** напади” [КВ 2007, №35], „спасіть від **рейдерів**” [ГУ 2007, №77], „чекай **рейдерів**” [ГУ 2007, №89], „існує програма „**Антирейдер**” [„Діловий час”], „**рейдерський** пасьянс” [„Підсумки”], „бережися **рейдерів**” [Діловий час], „на що спроможні **рейдери**” [ГУ 2007, №56], „охороняють от **рейдеров**” [МН, 2007, №4], „стали добычей **рейдеров**” [КП, 2007, № 5]. Головною лишається сема „актака, захоплення”, але в українській і російській мовах на основі цього виникає абсолютно нове значення, пов’язане з привласненням чужої території. Його поява – це відображення тієї політичної та економічної реальності, в якому сьогодні живе суспільство.

В мові українських і російських ЗМІ виникають словосполучення на основі англіцизмів та власних слів, які часто використовуються і набувають ознак сталих виразів. Наприклад, „состоялся **черный саммит**” [МН, 2007, №14] (у значенні „зустріч глав держав, яка принесла негативний результат”), „**чорний саміт** завершився поражкою” [Дзеркало тижня, 2007, №5], „встреча превратилась в **черный саммит**” [МН, 2006, №36]; „займався **чорним піаром**” [День, 2008, №14] (у значенні „представлення когось, чогось у негативному, непривабливому світі), „вокруг **черный пиар**” [КП, 2007, №7]; „виставку відвідала **перша леді країни**” [День, 2008, №17] (у значенні „дружина президента”), „**первая леди страны** занялась благотворительностью” [МН, 2007, №42] та інші.

Запозичення з англійської використовуються в мові українських і російських ЗМІ для того, щоб уникнути тавтології. Наприклад, „присутні на зустрічі президентів, де **лідери** обох держав обговорювали...” [День, 2007, №26], „политическая пропаганда стала раздражать, потому что этот **пиар**...” [МН, 2007, №24] та інші, але основна функція іншомовних слів в мові преси полягає у їх використанні як стилістичних елементів. У мові ЗМІ завжди відображається намагання донести читачеві власне бачення останніх подій. Експресивність та іронія постійно присутні у текстах, що стосуються економічних та політичних подій держави. У контексті російських ЗМІ простежується тенденція щодо постійного іронічного зображення політичних скандалів з використанням іншомовних елементів, сприйняття західних реалій тлумачиться як негативні явище. Наприклад, „политический **бизнес** продолжается” [МН, 2006, №13], „война **Джипа** и Волги” [КП, 2007, №15], „доллар ущемляет рубль” [МН, 207, №5] та інші.

У мові української преси простежується неоднозначне ставлення до нових соціально-економічних та політичних перетворень в державі. Початок ХХІ століття став остаточним етапом переходу на західні моделі розвитку демократичних відносин. Намагання України

стаття справжньою демократичною державою відобразилась у мові ЗМІ. Використання іншомовної лексики було відображенням інтеграційних процесів, які відбувались в країні. Набувають актуальності слова *бізнес, маркетинг, дистриб'ютор, спонсор, спікер, саміт, менеджер, лізинг* та інші. Вони передаються у мові преси як такі, які позначають новий етап розвитку держави: „розвиток *маркетингу в державі*” [ГУ, 2002, №5], „ціла низка *дистриб'юторських організацій*” [День, 2004, №18], „*лізингова компанія розпочала свою роботу*” [День, 2004, №12], „*запросили менеджера з працевлаштування*” [ГУ, 2002, №14], „*ціни у доларах*” [Дзеркало тижня, 2005, №2] та інші.

Але на сьогоднішній день у зв'язку з фінансовими кризами та політичними скандалами в державі у мові ЗМІ іншомовні слова стали використовуватись для експресивного та іронічного маркування суспільно-політичних текстів. Тобто у контексті української та російської преси за останній рік англіцизми виконують однакові функції.

По-перше, вони мають іронічно-негативні ознаки, наприклад: „*ті, що на джипах ніколи не будуть відповідати за свої дії*” [День, 2008, №16], „*правительство не обращает внимания на политический дискомфорт*” [МН, 2007, №36], „*переговори з депутатами-аутсайдерами*” [Дзеркало тижня 2008, №12], „*бізнес любой ценой*” [МН, 2007, №18], „*спонсорам прощают все*” [КП, 2008, №12], „*депутати бились як справжні файтери*” [Дзеркало тижня, 2008, №12], „*лізинг или обман*” [КП, 2008, №2] та інші.

Ефект іронічного досягається різними засобами в мові преси, наприклад, використання латиниці в українському чи російському тексті: „*superдепутати нарешті проголосували*” [Дзеркало тижня, 2008, №12], „*happy end нового законодательства*” [КП, 2008, №5], „*sex в большой политике*” [МН, 2007, №36], „*це не політик, це politician*” [День, 2008, №25], „*happy end в парламентских переговорах*” [МН, 2007, №14] та інші.

Також для цього використовується термінологія іншої тематичної групи. Так, у сфері політики дуже часто вживаються спортивні та біржові терміни, наприклад: „*соревнование лидеров по масс-рестлингу*” [МН, 2007, №14], „*депутати-файтери били один одного*” [Дзеркало тижня, 2008, №12], „*політична криза побила усі рекорди*” [День, 2008, №24], „*в первом раунде политического поединка*” [КП, 2008, №21], „*в бой вступили политические букмекеры*” [МН, 2007, №12], „*маклеры депутатских переговоров*” [День, 2008, №24] та інші.

Конотативні ознаки мають тексти, в яких змішуються слова різних стилістичних сфер, наприклад, „*попал король под аудит*” [МН, 2007, №36], „*партийные топ-менеджеры*” [МН, 2007, №42], „*сказала леді-бізнесменка*” [Дзеркало тижня, 2008, №7], „*лідер великого хаосу*” [День, 2008, №5] та інші.

В контексті преси використовуються композитні моделі несумісних за значенням слів, одне з яких – англіцизм, наприклад, „*спонсоры-старушки*” [КП, 2007, №14], „*депутати-бізнесмени*” [День, 2007, №31], „*саміт-відпочинок*” [Дзеркало тижня, 2007, №24] та інші.

Іронія досягається і за допомогою транслітерації англійського слова, яка сприймається як особливий тип читання і в буквальному, і в переносному сенсі. Наприклад, „*не хотів бути менеджером*” [Дзеркало тижня, 2008, №4], „*ну и где же эти менеджеры*” [МН, 2007, №2] та інші. Тобто англійське слово *manager* читається за правилами мов-реципієнтів, як пишеться. Такий спосіб використання англіцизму означає негативну сторону даного поняття „погано працюючий, непрофесіональний менеджер”. У цьому відображається іронічне відношення до відповідної культури, статусу і звичок нового поняття, яке вживається дуже часто разом з використанням слова укр. *менеджер*, рос. *менеджер*.

Але іншомовні слова мають в мовленні не лише іронічний характер, вони можуть використовуватись і навпаки, для того, щоб надати тексту офіційності, змусити читачів сприймати інформацію. Наприклад, оперування іншомовними елементами у текстах економічного спрямування: „*вивчили пріоритети розвитку маркетингової сфери*” [День, 2007, №32] замість укр. *рикової*; „*лізинг машин*” [КП, 2007, №12] – замість рос. *аренда*; „*сплата за ренту*” [День, 2008, №25] – замість укр. *за оренду* та інші.

Вираження позитивних або негативних конотацій, яких не має еквівалентна одиниця в мові-реципієнті, також становить одну з головних функцій використання іншомовних елементів в мові ЗМІ. В сучасному світі розповсюджене уявлення про те, що іноземні технології є більш прогресивними у порівнянні з українськими чи російськими, іноземні банки надійніші, іноземні товари – більш високої якості. Ця установка широко використовується в рекламі, де запозичення вживаються з метою актуалізації позитивних

конотацій. Наприклад, „*фірми auto-rental*” [Дзеркало тижня, 2008, №14] замість укр. *прокат машин*, „*лучший наб*” [МН, 2007, №21] замість рос. *пивная* та інше.

Але слід відмітити, що дуже часте використання англіцизмів в мові ЗМІ викликає негативну оцінку серед українських та російських громадян, тому створення позитивної конотації за допомогою англіцизмів на сьогодні не завжди спрацьовує. Про це можна було говорити десь на початку ХХІ ст., а зараз ставлення до всього іноземного змінилось, як в українському, так і в російському суспільстві.

Іншомовні слова використовуються також як евфемізми в мові-реципієнті. Серед прикладів можна навести заміну малопrestiжних професій іншомовними назвами, наприклад, укр. *клінер*, рос. *клинер* замість укр. *прибиральник*, рос. *уборщик*: „*страйк клінерів*” [День, 2008, №24], „*работал клинером*” [МН, 2007, №21] та інші. Такого роду заміни викликані бажанням підняти рейтинг представників таких професій [2, с.37]. Або „*на ринку самі бізнесмени стоять*” [Дзеркало тижня, 2006, №12] замість *спекулянти* та інші.

У мові українських і російських ЗМІ англіцизми виконують багато функцій. Їх використання пов'язане і з точною передачею змісту, і з економією мовних засобів. Але у контексті мас-медіа запозичення набувають нових рис: експресивності, іронії. Ставлення українського і російського суспільств до політичних та економічних подій, які відбуваються у державах та у світі, перш за все, відбиваються у мові ЗМІ, де іншомовні елементи допомагають відтворити ту атмосферу, яка віддзеркалює останні події.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел– К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2001. – 1440 с.
2. Дьяков А.И. Причины интенсивного заимствования англицизмов в современном русском языке //Язык и культура. – Новосибирск, 2003. – С. 35-43.
3. Крысин Л.П. Иноязычное слово в современной жизни //Русский язык конца XX столетия. – М., 1996. – 285с.
4. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов. – М.: Изд-во Эксмо, 2007. – 944 с.
5. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: рус. яз., 1996. – 797 с.
6. Сологуб О.П. Усвоение иноязычных структурных элементов в русском языке //Наука. Университет. 2002. Материалы Третьей научной конференции. – Новосибирск, 2002. – С. 130-134
7. Стишов О.А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст. // Мовознавство. – 1999. - №1. – С.7-15.
8. Сучасний словник іншомовних слів /Під ред. Г.П. Півторак. – К.: Довіра, 2006.
9. Macmillian English Dictionary for Advanced Learners. Oxford OX4 PP. A&C Black Publishers Ltd 2005.
10. <http://www/vde.infobus.ru/dictionary/ntm1>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Лелека – аспірантка кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка

Наукові інтереси: структурно-семантичні особливості англійських запозичень в українській та російській мовах

НОМІНАТИВНА ФУНКЦІЯ АНГЛІЗМІВ РІЗНИХ СЕМАНТИЧНИХ ГРУП У ТЕКСТАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СТИЛЮ

Тетяна МАЙСТРУК (Кривий Ріг, Україна)

У статті розглянуто найчастотніші семантичні групи англійських запозичень, характерні для інформаційних текстів, визначено номінативну функцію цих англійзмів та особливості їх вживання.

The article presents the most frequency semantic groups of English borrowings, typical for publicistic texts, nominative function of these borrowings and peculiarities of their using.

Актуальність проблеми дослідження функцій англійзмів зумовлена збільшенням їх кількості в українській мові в кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст., а також посиленою увагою науковців до вивчення нових аспектів проблеми запозичень з англійської мови.

Так, дослідники надають велике значення процесу освоєння англійзмів в українській мові (І. Кулинич, Є. Козир, О. Дьолог), доцільності їх використання та впливу на культуру мови (М. Каранська, Т. Зогоруйко, І. Фаріон, Т. Кияк, Г. Шаповалова), дослідженню англійзмів в окремих галузях: у мові реклами (М. Кириленко, С. Федорець), у мові ЗМІ (В. Леснова, О. Йолкіна, Н. Босак, В. Печерська). Були також спроби розглядати функціонування англійзмів, однак це робилося лише з точки зору їх вживання (С. Форманова, 348

Т. Журова, М. Кириленко), поза увагою залишалася сама специфіка функціонування, тобто роль англійзмів в українській мові. Досі малодослідженим є питання їх ролі в текстах інформаційного стилю.

Метою статті є визначення особливостей реалізації номінативної функції англійзмів різних семантичних груп в інформаційних текстах.

Як відомо, іншомовні слова, в тому числі й англійзми, на відміну від питомих лексем, мають специфічні особливості в називанні предметів: деякі слова-найменування переходять з англійської мови в українську разом із поняттям іншомовної дійсності, заповнюючи при цьому пусті лакуни в мові-реципієнті; інші – позначають вже існуючі предмети та поняття. С. Рижикова вважає, що в останньому випадку запозичені слова служать певним цілям: 1) вносять додаткові відтінки в поле значень відповідної групи питомих слів, уточнюють або деталізують поняття, що виражається питомим словом, служать для розмежування смислових відтінків; 2) усувають полісемію питомого слова, спрощують його смислову структуру; 3) використовуються як узагальнюючі найменування за наявності в мові лише деталізуючих позначень; 4) замінюють питомі описові звороти [4: 100].

Отже ми спробуємо з'ясувати особливості функціонування англійських запозичень різних семантичних груп в інформаційних текстах.

Слід зазначити, що тексти інформаційного стилю на функціональному рівні мають одну специфічну ознаку: майже всі англійські запозичення, вжиті в цих текстах, виконують лише номінативну функцію, що пов'язано з функціональною спрямованістю інформаційного стилю – повідомляти про актуальні, суспільно важливі події. Ця ознака суттєво відрізняє його від публіцистичного стилю, де більша частина англійзмів виконує не лише номінативну, але й стилістичну функцію.

В інформаційних текстах (ІТ) зосереджено англійзми різної тематики, але найчисленнішими є ті, що належить до семантичної групи „Економіка та фінанси”. Це явище є цілком закономірним, оскільки „сьогодні українська фінансово-економічна думка, дедалі природніше вписуючись у світові інтеграційні процеси, потрапляє й під англійські термінологічні впливи” [3: 323]. Англійські економічні терміни зазвичай досить короткі, чіткі, однозначні, що створює зручності для їх використання в українських економічних текстах, а сучасні ЗМІ взагалі важко уявити без англійзмів.

Так, із усіх досліджених нами англійських запозичень, що нараховують 488 одиниць, 273 одиниці (тобто 56 %) функціонує в ІТ. Із них 21 % англійзмів можна віднести до семантичної групи „Економіка та фінанси”.

Частина англійських запозичень цієї семантичної групи позначає нові предмети та поняття. До них можна віднести англійзми таких семантичних підгруп: 1) терміни, що стосуються економічної діяльності (*моніторинг, лізинг*); 2) назви угод, контрактів, цінних паперів (*ф'ючерс, чек*); 3) назви підприємств, організацій та фірм (*холдинг, провайдер*), однак більшість англійзмів семантичної групи „Економіка та фінанси” позначають вже існуючі в мові поняття. У такому випадку вони використовуються з метою конкретизації основного значення слова. Наприклад, *бюджет, експорт, тренд, дефолт*, що належать до семантичної підгрупи „економічні терміни”, а також *трейдер, експортер, інвестор, ріелтер, офіс-менеджер, дистриб'ютор*, які можна віднести до підгрупи „назви осіб, пов'язаних зі сферою економіки”.

Іноді англійські запозичення цієї сфери вживаються для заміни питомих описових виразів короткими лексемами. Наприклад: „*З цієї суми 272 тисячі 726 гривень і 8 копійок становлять дивіденди, проценти, роялті...*” („Сільські вісті”, 2008, № 39). Так, англійцизм *роялті* має два значення: 1) компенсація за використання винаходів, патентів, ноу-хау тощо у вигляді періодичних ліцензійних відрахувань авторам за певними фіксованими (у відсотках) ставками; 2) авторський гонорар за літературний, музичний і т. ін. твір у вигляді фіксованої частки від вартості кожного екземпляра або всього тиражу [2: 478]. У наведеному реченні він вжитий у другому значенні й служить для заміни довгого звороту. Ми віднесемо його до семантичної підгрупи „фінанси”.

Ще один приклад засвідчує заміну англійцизмом довгого питомого звороту: „*Однак, як зазначає Олександр Юрчук, ЦЖД, у Сханурова немає налагоджених відносин з російським*

газовим і нафтовим істеблїшментом” („День”, 2000, №1), адже істеблїшмент тлумачиться як правлячі і привілейовані групи суспільства, підпорядкована їм система влади та управління [2: 261].

Часом у текстах інформаційного стилю (надалі ТІС) трапляються англійські запозичення, вжиті недоречно або в неправильному значенні. Частіше всього це економічні терміни. Наведемо приклад з інтерв'ю: „Ми могли сперечатися з **менеджментом** щодо вибору тих чи інших тем, щодо кількості ресурсів, яких я міг вважати не достатніми для виготовлення програми такої, як я її бачив...” („День”, 2008, №18). У цьому реченні, мабуть, доречніше було б вжити слово *менеджер* замість *менеджмент*, адже *менеджмент* – це сукупність методів, форм і засобів управління виробництвом, яка дозволяє підвищувати його ефективність [5: 285], а *менеджер* – це фахівець з управління господарськими процесами, виробництвом, обігом товарів і послуг; найманий управляючий [5: 285], і суперечка може відбуватися з особою, а не з правилами управління.

У ТІС зустрічається також велика кількість англійських запозичень, що належать до семантичної групи „Культура” – 14 % від усіх досліджених англїзмів. Особливістю запозичень цієї семантичної групи є те, що більшість із них позначають нові предмети, поняття, явища. Наприклад: „Фінальний концерт-конкурс транслюватиметься у прямому ефірі Першого Національного з одночасним телефонним та **sms**-голосуванням” („День”, 2008, № 77). Хоча дуже часто поряд із таким латинським варіантом написання запозичення можна побачити ті, що передаються українським алфавітом: *смс-повідомлення*. Абревіатура *sms (short message)* означає коротке повідомлення, і його можна віднести до семантичної підгрупи „форми спілкування”.

Рідше в ІТ сфері культури вживаються неологічні англїзми, що потрапили в мову за останні декілька років: „Чорно-біле тату „Янгол” майстра Артема Рожкова з Києва здобуло гран-прї на IV Міжнародному фестивалі тату і **пірсингу** „Tato Collection 2008” („Українське слово”, 2008, № 33). Так, слово *пірсинг* тлумачиться як проколювання різних частин тіла (носа, вух, брів, верхньої губи, язика тощо) з декоративною метою [5: 339].

Нові предмети та поняття називають також англїзми, що належать до семантичних підгруп „кіно й відео” (*трилер, блокбастер, кліп*), „вистави” (*реаліті-шоу*), „музика” (*реп, сингл*), „терміни, пов'язані зі сферою культури” (*пройм-тайм*) та „назви осіб цієї сфери” (*шоумен, продюсер, діджей*).

Невеликий відсоток англїзмів в ІТ називають вже існуючі поняття. Як і в текстах сфери економіки, вони вживаються з метою конкретизації основного значення слова. До них віднесемо англїзми семантичної підгрупи „музика” (*рїмейк*), „назви громадських організацій” (*клуб*), „назви професій” (*дизайнер*), „вистави” (*шоу*).

Крім того, є ще декілька англїзмів, які вживаються як синоніми до питомих слів. На нашу думку, в таких випадках доречніше було б користуватися питомими відповідниками, однак автори статей надають перевагу англійським запозиченням, що пояснюється престижністю англїзмів або прагненням автора показати знання англійської мови. Так, англїзм *дог-шоу* цілком можна замінити словосполученням *вистава собак; ексклюзивний – винятковий, рідкісний; постер – плакат; раут – званий вечір*.

На відміну від англійських запозичень сфери економіки та культури, англїзми спортивної тематики називають лише нові поняття та предмети, що є інтернаціональними. Їх кількість в ІТ становить 11% від усіх досліджених англїзмів. Це і назви видів спорту (*дайвінг, боді-білдінг*); і назви осіб, пов'язаних зі сферою спорту (*футболїст, тренер, спортсменка, серфер, форвард, арбітр, реферї*); і назви спортивних понять (*тайм, матч, тайм-аут, раунд, клінч, гол, старт, пенальті, шейпінг*).

Значну частку складають також англійські запозичення семантичної групи „Комп'ютерна техніка й технологія” – 6 %. Адже сучасне життя характеризується стрімким впровадженням новітніх технологій та використанням комп'ютерів широкими масами мовців, і, оскільки саме англійська мова є провідною в галузі комп'ютерних технологій, техніки та інформатики, це зумовило велику кількість англїзмів у сучасній українській мові. Ці лексеми швидко входять у загальнономовне вживання й стають поширеними не лише в комп'ютерній сфері, але й в інших сферах діяльності.

Особливістю англізмів цієї семантичної групи є те, що всі вони називають нові предмети та поняття, заповнюючи при цьому пусті лакуни в мові-реципієнті: *сайт, Інтернет, сервер, хакер, web-пейдж, комп'ютер, компакт-диск, монітор, ноутбук*. Більшість із цих комп'ютерних термінів є досить новими і вони не засвідчені у словниках іншомовних слів: „На таких сайтах періодично з'являються **акаунти** „знаменитостей”, які насправді виявляються замаскованими розсилачами **спаму**” („День”, 2008, № 5). Оксфордський словник дає такі визначення слова *акаунт (account)* – 1) опис події або досвіду; 2) характеристика чи заява про фінансові витрати, або розписка, що має відповідне призначення; 3) угода, за якою особа зберігає вкладені клієнтом кошти або постачає клієнту товар у кредит [6]. Однак це слово в інформатиці має інше значення, яке не зафіксоване ні в словниках іншомовних слів, ні в англійських тлумачних словниках. А слово *спам* тлумачиться так: недоречні або невідповідні повідомлення, які розсилаються через Інтернет великій кількості адресатів [6].

Порівняно менша кількість англізмів, що зустрічаються в ІТ, належить до семантичної групи „Політика й суспільство” – 3 %. Сюди належать такі англізми, як *лідер, спікер, імпичмент, блок, мітинг*. Особливістю ІТ цієї сфери є те, що тут дуже часто вживаються неологічні англізми, що може ускладнити розуміння тексту. Наприклад: „Говорячи про своє бачення діяльності на посаді радника Прем'єр-міністра України Х. Северінсен зазначила, що буде певним чином „**фрілансером**” („Сільські вісті”, 2008, № 48). Словник іншомовних слів подає такі значення слова *фрілансер*: 1) журналіст, який самостійно обирає теми своїх майбутніх публікацій, не пов'язаний з певною редакцією та який пише на свій страх та ризик без гарантії опублікування; 2) Позаштатний кореспондент; 3) Творчий працівник, що працює без угоди [2: 583]. У цьому прикладі англіцизм *фрілансер*, на наш погляд, вжитий у третьому значенні. Хоча він називає вже існуюче поняття, однак замінює питомий описовий зворот одним словом.

Можна навести ще один приклад: „Як повідомили УНІАН у прес-службі облради, голова ради О. Удовиченко підписав розпорядження про оголошення конкурсу на впровадження проекту „Створення туристично-рекреаційного **кластеру** „Гоголівські місця Полтавщини” для розробки відповідного туристичного маршруту” („Сільські вісті”, 2008, № 39). Англізм *кластер* тлумачиться так: 1) група певних об'єктів; клас; 2) найменша ділянка жорсткого або гнучкого диска з нанесеною інформацією або вільна [2: 291]. У цьому реченні він вжитий у першому значенні, уточнюючи при цьому основне значення.

Крім того, в ІТ зустрічаються також поодинокі англізми, що належать до семантичної групи „Транспорт” (напр., *гелікоптер* – підгрупа „Літальний апарат”) та „Природа” (напр., *торнадо* – підгрупа „Природні стихії”). Часом англізм та питомий відповідник вживаються паралельно для уникнення повторень (напр., *торнадо – смерч*): „Внаслідок **торнадо** у штаті Ійова загинуло сім людей. За прогнозами синоптиків смерчі будуть тривати й надалі” („Факти тижня”, ІСТV, 30.05.08).

ВИСНОВКИ. Найчастотнішими в інформаційних текстах є англізми семантичних груп „Економіка та фінанси”, „Культура” і „Спорт”.

Тексти інформаційного стилю мають одну специфічну ознаку: майже всі англійські запозичення, вжиті в цих текстах, виконують лише номінативну функцію. Крім того, переважна більшість цих англізмів називають нові предмети, поняття, явища, процеси, які неможливо передати питомими лексемами (наприклад, *лізинг, моніторинг, блокбастер, сервер, пенальті*). Особливістю тих англізмів, які називають вже існуючі поняття, є те, що вони або вносять додаткові відтінки, деталізують поняття (напр. *трейдер, інвестор, римейк, дефолт*), або вживаються як синоніми до питомих лексем (*раут, шоу, ексклюзивний*).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англо-український, українсько-англійський словник [уклад. Н. М. Биховець, І. І. Борисенко, Г. О. Герасименко та ін.] / За ред. Ю. О. Жлуктенка. – К.: ВЦ „Академія”, 1997. – 696 с.
2. Бабик С. П., Сютя Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / За ред. С. Я. Єрмоленко; Худож.-оформлювач О. С. Юхтман. – Харків: Фоліо, 2006. – 623 с.
3. Вознюк Г., Загородній А. Українська фінансова термінологія: проблеми функціонування та розвитку // Проблеми української термінології. – Вісник Державного університету „Львівська політехніка”. – 1998. – Вип. 336. – С. 322 - 325.

4. Рыжикова С. Ю. Лексико-семантическая характеристика английских заимствований современного украинского языка / С. Ю. Рыжикова // Язык: этнокультурный и прагматический аспект. – Днепропетровск, 1989. – С. 98-104.
5. Семотюк О. П. Сучасний словник іншомовних слів. – Харків: Веста: Видавництво „Ранок”, 2007. – 464 с.
6. The new Oxford American dictionary. – 2nd ed. p. cm. by Erin McKean. 1. English language – United States – Dictionaries. 2. Americanisms – Dictionaries. PE 1628. N429 2005.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Майструк – викладач кафедри англійської мови з методикою викладання Криворізького державного педагогічного університету.

Наукові інтереси – лексична стилістика української мови.

**ВПЛИВ ЗОВНІШНЬОКУЛЬТУРНИХ ТА ВНУТРІШНЬОКУЛЬТУРНИХ
ЧИННИКІВ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ
У 20-30 РР. ХХ СТ**

Тетяна МЕЛЬНИК (Тернопіль, Україна)

У статті проаналізовано погляди українських науковців на умови розвитку української літературної мови у 20-30 рр. ХХ століття. Розглянуто зовнішньокультурні та внутрішньокультурні чинники на формування літературних стандартів.

The article deals with the analysis of Ukrainian scientists' views on the conditions of development of Ukrainian literary language in 20-30 years of the XX century. The external and internal factors on formation of the literary standards are considered.

Мова – складне суспільно-історичне явище, на формування якого впливають як внутрішньомовні, так і зовнішні, соціальні процеси. Водночас сама мова виступає одним із важливих засобів ідентифікації нації. Так, В. Лизанчук виділяє дві функції мови в державотворчому процесі. Перша, внутрішня функція, полягає в інтеграції, консолідації етносу, народу в єдиний національно-духовний організм. Сутність зовнішньої функції мови виявляється у виокремленні держави з-поміж інших країн, в утвердженні нації серед багатомовної спільноти [6: 193]. Тому слід зазначити, що «мова – це спосіб самоідентифікації в історичному просторі, метасоціальна площина, що відображає стан генетичної інформації в людині й на рівні нації» [2]. Розвиваючись у часі й просторі, мова характеризується певними змінами, які детермінуються історією соціуму. Зважаючи на те, що кожен хронологічний проміжок відображає статус української мови у певний історичний період, важливо з'ясувати особливості розвитку мови протягом окремих етапів її функціонування та вплив різних факторів на формування її літературних стандартів.

В історії становлення української літературної мови важливе місце займає період 20-30 рр. ХХ ст., який характеризується усталенням основних літературних норм. Тому мета нашої розвідки - проаналізувати розвиток української літературної мови у цей час з урахуванням зовнішньокультурних та внутрішньокультурних чинників.

В українському мовознавстві студіювались окремі аспекти функціонування мови у першій третині ХХ століття (І. Огієнко, М. Жовтобрюх, Л. Паламарчук, Ю. Шевельов, Л. Масенко та ін.), проте немає окремого ґрунтовного спостереження, присвяченого висвітленню зовнішніх та внутрішніх факторів впливу на процес усталення літературних норм цього періоду.

Порівняно з попередніми етапами, 20-30 рр. ХХ ст. були роками найбільшого розвитку української культури і української літературної мови. За час 1925-1932 років активно розвивалося українське мовознавство. В період українізації виходять праці А. Кримського, Є. Тимченка, М. Сулими, О. Курило, О. Синявського, Л. Булаховського, С. Смеречинського та ін. Поширення функцій української мови на різні сфери життя народу висунули на перший план серед ряду актуальних лінгвістичних проблем введення лексичних одиниць для номінації різних суспільних явищ та подальше їх унормування. Процес вибору слів відбувався з урахуванням різних чинників. Так, В. Чапленко звертає увагу на те, що найбільш значимими особливостями у процесі творення і розширення лексики української мови у 20-30 рр. ХХ ст. були: а) відштовхування від мови-гнобительки, тобто від російської, б) використання власних „народних” ресурсів з „висуванням своєрідного, сучасного й давнішого (архаїзми, фольклоризми)”, в) утворення неологізмів зі свого ж матеріалу і заміна

чужомовних слів та інших явищ або народними (селянськими) словами, або новотворами (пуристична тенденція) [7: 415].

Зіткнувшись з різними новими функціями мови, нормалізатори намагалися заповнити прогалини, використовуючи насамперед внутрішні мовні ресурси. Для цього застосовувалася різнодіалектна лексика, штучні новотвори. Діяльність науковців була спрямована в основному на очищення української літературної мови від впливу російської мови.

Серед мовознавців велись дискусії про підгрунтя для становлення єдиних лексичних норм. Одні дослідники (О. Курило, М. Сулима, О. Смеречинський) твердили, що в основі української літературної мови має бути лише селянська мова, відбита в народній творчості, фольклорі, етнографічних записках. Слова, не поширені в етнографічних джерелах, розглядалися як невластиві українській мові. Інші мовознавці (О. Синявський, М. Наконечний) не заперечували селянської мови та народної творчості в розвитку літературних стандартів, але разом з тим говорили, що українська мова не може розвиватися на такій вузькій основі. Для постійного збагачення й розвитку вона має опиратися на ширші джерела, тобто на позитивні здобутки інших мов, живе мовлення.

Актуальним питанням лінгвістичних студій у досліджуваній період став статус іншомовної лексики. Зафіксовано опозиційні розбіжності у поглядах науковців на явище запозичення. Представники етнографічної школи (крайні пуристи) пропонували використовувати власні мовні ресурси для називання нових понять (О. Курило, М. Гладкий, В. Сімович, І. Огієнко). Найповніше пуристичні явища відображають лексикографічні праці першої третини ХХ ст. Наприклад, О. Курило у своїх термінологічних словниках запропонувала низку українських слів для перекладу російських лексем, пор.: *рос. "двигатель" – укр. деугач, рухник, движенник, двигало, мотор, двигун; рос. "упругость" – укр. пруживість, пружистість, пружність; рос. "лошадиная сила" – укр. паровий кінь; рос. "металл" – укр. метал, ковань [5]; рос. "глотка" – укр. горло, пролиг"; рос. "ключица" – укр. дужка, перепело, рос. "белок глаза" – укр. білочниця, білок ока; рос. "зуб мудрости" – укр. черняк; рос. "капиллярные сосуды" – укр. волосняки; рос. "кариес" – укр. гострець, порохнявиця; рос. "таз" – укр. миска; рос. "кисть руки" – укр. китиця, кетяг; рос. "резцы" – укр. сміхунці; рос. "трахея" – укр. дихавка [4] та ін.*

Поширення пуристичної тенденції спостерігаємо не лише у термінологічних словниках, а й у загальномовних перекладних лексикографічних виданнях тлумачного типу. Кожен такий словник є репрезентацією стану лексичного складу літературної мови па час його створення. Найбільшим досягненням періоду 20-30 рр. ХХ століття був академічний „Російсько-український словник” (РУС-24-33), який упорядковувала Постійна комісія для складання словника живої української мови Української академії наук. Перекладаючи російські слова, редактори РУСу-24-33 вводили слова із народної мови або вдавалися до штучних замінників, які були б найбільш близькими системі української мови, пор.: *авіатор – літун (РУС-24-33, II: 423), амфібія – еодоземець (РУС-24-33, I: 4), коефіцієнт – співчинник (РУС-24-33, II: 345), мікроскоп – дрібногляд (РУС-24-33, II: 531), паралелограм – рівнобіжник (РУС-24-33, III: 163), педаль – ступир (РУС-24-33, III: 169), перпендикуляр – прямовіс, простопад, прямець (РУС 24-33, III: 221), полюс – бігун (РУС24-33, III: 350), призма – граняк (РУС 24-33, III: 490), катет – прямка (РУС-24-33, II: 255) та ін.*

Спроби творення максимально близьких українській мові лексичних одиниць простежуємо також у "Російсько-українському словнику", укладеному С. Іваницьким та Ф. Шумлянським (Харків, 1925) – РУС-III-25 та "Практичному українсько-російському словнику", упорядкованому Л. Савченко (К., 1926) – ПУРС-С-26, напр.: *малокров'я – блідниця (РУС-III-25: 5), аудиторія – слухальня (РУС-III-25: 6), автомат – саморух (РУС-III-25: 1), меридіан – південник (ПРУС-С-26: 174), діагональ – косина, перекут (ПРУС-С-26: 92), координація – співрядність (ПРУС-С-26: 152), модуль – перемінник (ПРУС-С-26: 179), мольберт – сталюга (ПРУС-С-26: 181).*

Зазначимо, що багато лексичних одиниць, які пропонували лексикографи та мовознавці-пуристи, закріпилися в українській мові. Так, наприклад, такі медичні терміни О. Курило, як *гомілка, тім 'я, повіка легені, спинний мозок* або фізичні *тиск, рівновага, опір, двигун* та ін. і тепер функціонують в українській мові. Ці приклади підтверджують думку, що

явище пуризму потребує об'єктивної оцінки. Вивчаючи іншомовні впливи у галузі термінотворення, В. Авраменко зазначає, що "явище мовного пуризму характеризує різні літературні мови світу, зокрема галузі термінології в періоди їх становлення і є, безперечно, прогресивною у своїй основі тенденцією, оскільки без орієнтації на власні мовні ресурси неможливе створення національних літературних мов" [1:51].

На відміну від етнографічної школи, прибічники синтетичного напрямку (помірковані пуристи) – М. Сулима, О. Синявський, В. Ганцов іншомовні слова чи словосполучення поділяли на дві групи. До першої групи зараховували неусвідомлені запозичення, що суперечать системі української літературної мови (*у цім відношенні, дякувати кого, існуючий, керуючий* та ін.). До другої – свідомі запозичення, "інтернаціональні" (О. Синявський), які входять до української мови для позначення нових понять, явищ, процесів (*нація, конгрес, юриспруденція* та ін.).

Якщо у 20 – початку 30 рр. ХХ ст. розвиток української літературної мови відбувався під впливом внутрішньокультурних чинників, то починаючи з 1933 року на перший план висувуються зовнішні фактори. У цей час за наказом нового керівництва на чолі з П. Постишевим було організовано комісію під головуванням А. Хвилі "для перевірки роботи на мовному фронті". Головне звинувачення, яке висували українським мовознавцям, полягало у створенні своєрідного штучного бар'єру між українською і російською мовами. У висновках комісії зазначалося, що вся діяльність мовознавців 20 рр., спрямована на розширення лексичного складу української літературної мови шляхом об'єднання усіх народи одіалектних елементів оголошувалась шкідницькою.

До усіх лексикографічних праць, особливо в галузі термінології, було висунуто вимогу не впроваджувати в українську мову будь-які нові терміни без посередництва російської мови. Першим кроком у досягненні цієї мети став "Російсько-український словник" за редакцією П. Мустяци (К., 1937) – РУС-37. Як зауважує Ю. Шерех, упорядники РУСу-37 поставили перед собою завдання "виключити всі "класово ворожі" слова, але не проминути слів "революційних". Тут же він продовжує: "Де була найменша змога, вони вибирали (або продовжували) слова, близькі до російських, лишаячи поза межами словника ті синоніми, що могли б збити їх з накресленого шляху. Це було тим легше зробити, бо впорядники взагалі уникали синоніміки, щоб у споживача, боронь боже, не творилося враження, що українська мова може бути багатшою на слова й семантичні відтінки, ніж російська" [8: 238].

Вивчаючи реєстр кодифікаційної праці, дослідники вказують на неточність перекладів. М. Жовтобрюх зауважує, що "наприклад, російське слово *безотказный* перекладається українським лише *безвідказний*, хоч в українській мові є поширений відповідник *безвідмовний*; російське *безысходность* перекладається українським *безмірність, безмежність*, хоч воно в українській мові вживається зі значенням *безвихідність*; до російського *брошенный* наводяться українські відповідники *кинутий, кинений*, а немає *покинутий, покинений*; російське *высокосный (год)* перекладено *високосний, переступиши (рік)* і не зазначено при цьому, що друге слово діалектне і частіше вживається у розмовному мовленні в значенні *переступиши тиждень, переступна неділя* (перед масляною)" [3: 214]. Схожих прикладів багато, тому вони часто викликали дискусії серед мовознавців. Ю. Шерех підкреслює ту обставину, що у РУСі-37 численними були випадки "семантичної адаптації українських слів до відповідних російських за засадою значеннєвої рівності". Свою думку дослідник доводить за допомогою ілюстративного матеріалу, наприклад, "рос. *двор* перекладено як *двір* без будь-яких синонімів (пор. укр. *подвір 'я, обійстя*); поскільки два російські слова *рибак* і *риболов* відповідають одному у *киятському* *рибалка*, це останнє приписане російському *рибак*, а щоб перекласти рос. *риболов*, впроваджено до українського реєстру ніби-то українське *риболов*" [8: 238]. Такий добір до російських лексем українських відповідників ще раз доводив, що словник цілком відповідав ідеологічним настановам і вимогам політики, яка була спрямована на нівеляцію української мови і культури та наближення їх до російської. Події 30-х рр. вплинули і на внутрішній розвиток української літературної мови, оскільки у цей період вона упорядковувалась відповідно до настанов радянського уряду, який був зацікавлений у зниженні соціального престижу української мови.

Отже, оцінюючи 20-30 рр. ХХ століття в історії розвитку української мови, констатуємо, що у цей період усталення основних норм літературної мови відбувалося під впливом двох основних факторів: зовнішньокультурного та внутрішньокультурного. Аналіз фактичного матеріалу дає змогу стверджувати, що домінантним стало використання власних мовних елементів, ВЗЯТИХ із народної мови чи штучно наближених до української мовної системи.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ПУРС-С-26 — Практичний українсько-російський словник / Уклад. Л. Савченко. — 5-е вид. — К.: Книгоспілка, 1926. — 270 с.
 РУС-24-33 — Російсько-український словник. — Т. 1-3. — К., 1924-1933.
 РУС-37 — Російсько-український словник / Відп. ред. П. Мустаца. - К.: Видавництво АРІ УРСР, 1937. — 890 с.
 РУС-1Ш-25 — Російсько-український словник / Уклад. С. Іваницький, Ф. Шумлянський. — Т. 1-2. — Ляйпціг; Харків: ДВУ, 1925.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. І. Авраменко В. Становлення української навчальної термінологіки (1920-ті - початок 1930 рр.) // Шлях освіти. — 2002. — № 3. — С. 51-55.
2. Дроздовський Д. Нації вмирають не від інфаркту, спочатку в них відбирають мову / Ел. ресурс: <http://viche.info/index.php?action=archive&id=274.htm>
3. Жовтобрюх М. Нариси історії українського радянського мовознавства (1918 - 1941). — К.: Наукова думка, 1991. — 260 с.
4. Курило О. Російсько-український словничок медичної термінології. К., — 1918. — 31 с.
5. Курило О. Словник української фізичної термінології (Проект). — К., 1913. — 133 с.
6. Лизанчук В. В. Владні структури і проблеми функціонування української мови в Україні // Вісник Харківського університету. — Харків, 2000. — Ч. 491. — С. 193-197.
7. Чапленко В. Історія нової української літературної мови. — Нью-Йорк, 1970. — 448с.
8. Шерех Юрій. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941). Стан і статус // Шерех Юрій. Поза книжками і з книжкою / Ред. рада: В. О. Шевчук та ін.; Упор. Р. Корогодський. — К.: Час, 1998. — С. 281-392.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Мельник - аспірант кафедри методики викладання української мови і культури мовлення Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка.

Наукові інтереси: лексикологія, лексикографія, історія української мови.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМИ У НІМЕЦЬКОМОВНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ ІВАНА ФРАНКА

Зоряна ЯКИМ (Дрогобич, Україна)

У даній статті описано використання інтернаціоналізмів у німецькомовних публіцистичних працях І. Франка; на прикладі наступних 5-ти статей подано їхній кількісний аналіз. Інтернаціоналізми систематизовано, описано специфіку їхнього вживання.

The article deals with the usage of internationalisms in German publicistic works by Ivan Franko. The quantitative analysis is based on the example of the following five articles. The internationalisms are systematized and their usage is analyzed.

Мабуть, не існує такого жанру української науки, літератури чи культури якого б не торкалося чарівне перо заслуженого генія української культури, величного Каменяра — Івана Франка. Одне з провідних місць між окремими галузями його спадщини займає публіцистика, яка виступала для письменника предметом глибокого соціального дослідження. Його публіцистичні статті — не лише суха інформативна база для читача. Франко писав яскраво, з дотепом, часто гостро й ущипливо. Своїм виступам у пресі Каменяра надавав великого значення.

В умовах тодішньої Австро-Угорщини І. Франко особливо часто звертався до німецької мови, адже державними мовами у Галичині була німецька та польська. Він і сам неодноразово зазначає, що йому доводилося багато працювати у польській та німецькій пресі. Але, на жаль, ще й сьогодні його публіцистичні твори, написані німецькою мовою, вивчені недостатньо.

Об'єктом аналізу даної доповіді стали наступні 5 статей: „Die Auswanderung der galizischen Bauern“ [3: 277-282], „Aus Galizien“ [3: 282-285], „Das Papiergeld des Herrn von Tyszkowski“ [3: 298-299], „Der jüngste galizische Wahl“ [3: 299-309], „Die neueste Wahlkomödie

in Galizien “ [3: 365-369], які разом з багатьма іншими німецькомовними публікаціями, поезіями, перекладами та літературознавчими працями І.Франка увійшли до найповнішого на сьогоднішній день зібрання німецькомовних творів великого Каменяря – книги „Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine“.

Як стиліст-практик І. Франко тонко відчував мову. Його німецькомовні суспільно-політичні статті і розвідки – свідчення майстерності і динаміки його мовотворчості. Прекрасно володіючи німецькою мовою, письменник у доступній формі знайомить австрійського читача з суспільними, політичними проблемами тогочасної Східної Галичини. Мовна тканина публіцистичних статей письменника привертає до себе увагу насамперед своїм лексичним складом. Заслуговує на увагу також вживання інтернаціональних лексичних одиниць.

З часу виникнення німецької писемності словниковий запас мови постійно збільшувався за рахунок іншомовних одиниць – інтернаціоналізмів. Цей постійний мовний процес стосується усіх періодів і усіх стилів. Не є винятком й аналізовані мною праці І.Франка. По-перше, це характерно для публіцистичного стилю будь-якої мови (обговорення соціально-політичних проблем суспільства), а по-друге, тут має місце таке явище, як взаємний національний контакт різних народів через посередництво мови. Слід звернути увагу на роль латинської мови, яка виступає базовою для більшості сучасних європейських мов.

Ввідносно велика кількість інтернаціоналізмів у працях І.Франка пояснюється соціальними умовами того часу. Адже рідною мовою публіциста була українська, на теренах Східної Галичини панівне місце займала німецька та польська мови, крім цього І.Франко ще досконало володів французькою, англійською, латинською. Все це мало прямиий вплив на використання іншомовних одиниць у творах. Глибокі знання І.Франка як поліглота допомагали журналісту вдало підібрати те чи інше слово, поняття для точнішої та зрозумілішої передачі змісту.

Під інтернаціоналізмами у даній статті пропонується розуміти ті лексичні одиниці, які відповідають принаймі двом вимогам:

- 1) можуть бути запозичені з власної мови;
- 2) вживаються не менше, як у трьох віддалених мовах індоєвропейського походження.

Серед інтернаціоналізмів, використаних І.Франком у п'яти аналізованих статтях, можна зустріти іншомовні слова, які належать до різних частин мови (іменники, прикметники, дієслова), однак, беззаперечно перевага належить іменникам (без повторів): їх число становить приблизно 82% від загальної кількості усіх інтернаціональних лексичних одиниць, представлених у текстах. П'ять статей автора: „Die Auswanderung der galizischen Bauern“, „Aus Galizien“, „Das Papiergeld des Herrn von Tyszkowski“, „Der jüngste galizische Wahl“, „Die neueste Wahlkomödie in Galizien“, налічують 202 слова іншомовного походження.

Відповідно до *способу переходу з однієї мови в іншу* серед цих слів виділяються наступні три групи [1: 114]:

1) безпосередні запозичення (unmittelbare Entlehnungen): визначаючи походження слова, бралася до уваги та мова, з якої слово безпосередньо було запозичене у німецьку (без впливу мови-посередника). Кількісну перевагу одержують тут слова **латинського походження**: 92 слова від усього числа виписаних мною іншомовних слів. Це характерно не лише для німецької, але й для інших романо-германських та слов'янських мов. Наведу приклад деяких інтернаціоналізмів, запозичених безпосередньо з латинської мови: *Aktion, Produktion, Interpretation, Privilegium, Indolenz, Konstitution, Mandat, Proletariat, Publizist, Kultur, Humor, Kandidat(ur), Existenz, Dozent, Zensur, Fakultät, Prozedur, Kreatur, Motiv, Korrespondent, Programm, Arrest, Habilitation, international, kriminal, radikal, brutal, statistisch, konfiszieren, annullieren...*

На другому місці інтернаціоналізми **грецького походження** – 14 слів: *Christen, Harmonie, Paragraph, Katholiken, Orthodoxie, Archimandrit, Telegramm, Panik, Augiasstall, technisch, kritisch, energisch, philosophisch, telegraphieren*. Наявними є також інтернаціоналізми з польської (3 слова): *Schlachta, Nedza, Wadowizer*, французької (2 слова):

Patrouille(n), *Papier*, а також 1 слово слов'янського (*Zar*) і 1 скандинавського походження (*Krone*).

2) запозичення, які увійшли в німецьку мову через іншу мову-посередника (*Entlehnungen durch Vermittelsprache*). Тут домінуючою мовою- посередником виступає французька мова (41 слово). Однак прамовою цих інтернаціоналізмів є латинська (*lat-franz*) [4]: *Redaktion, Kapitän(e), Presse, Parlament, Fabel, Militär, Kommission, Industrie, Redakteur, Order, Partei, Loyalität, offiziell, kapitalistisch, militär, offiziös, konzentrieren...* Варто тут зауважити, що явище активного вживання інтернаціоналізмів французького походження властиве саме австрійському варіанту німецької мови.

Значно менша кількість іншомовних слів, використаних у цих публіцистичних працях, увійшли з іншої мови і прижилися у німецькій мові через латинську мову-посередника (16 слів); і що характерно, що „прамовою” всіх цих слів виступає грецька (*griech-lat*) [4]: *System, Demokrat, Cholera, Archiv, Despotismus, Polizei, zentral, sympatisch, chronisch, politisch, historisch...*

Мовою-посередником може бути не одна мова, а й дві чи більше: *eskortieren(lat-ital-franz)*, *sentimental (lat-franz-engl)*, *Organismus (griech-lat-franz)*, *Maschine (griech-lat-franz)* [4]... Одже, більшість слів з латинської лише під впливом французької, італійської, грецької, англійської та інших мов перейшли і прижилися як ітернаціоналізми у німецькій мові.

3) іншомовні слова, які „вторглися” з однієї мови в іншу, після чого знову повернулися у попередню мову (*Rückentlehnung*), набувши певних граматичних, фонетичних чи семантичних змін не представлені автором у цих статтях (за винятком одного слова *Budget: lat-franz-engl-franz*)[4].

Цікавим є також утворення складних інтернаціоналізмів. Їх також можна певним чином систематизувати:

- усі компоненти слова мають іншомовне походження (при чому це можуть бути запозичення з різних мов: *Kronprinz – skand/franz*, або з однієї і тієї ж мови: *Militärkordon fran/franz*);

- один із компонентів представляє собою німецьку лексичну одиницю (*Nahrungsdefizit, Massenauswanderung, Papiergeld, Protestrufen, Privatwohnung, Milchproduktion, Kronland*). Багато таких складних слів мають у своїй будові компонент „wahl”: *Bauernwahlkomitees, Wahlergebnis, Wahlkommission, Zentralwahl*. Це зумовлено насамперед політичною тематикою більшості німецькомовних статей І.Франка.

Слід звернути увагу на те, що кількість запозичених слів безумовно була б більшою, якщо б бралися до уваги всі лексичні одиниці, які у минулому були запозичені з іншої мови (найчастіше латинської), однак, до сьогодення майже повністю асимілювалися і прижилися у німецькій мові (*Fenster, Straße, Mauer...*); від інших корінних слів їх можна відрізнити лише за допомогою детальної етимології. У даному дослідженні проблеми вживання інтернаціоналізмів такі лексеми іншомовного походження до уваги не бралися.

Що до діахронної класифікації (передбачає вплив певної історичної епохи), то тут варто лише додати, що наявність у працях І.Франка великої кількості слів французького походження, а також слів із латинським коренем було характерним для цього періоду 19 – поч. 20 ст., і зумовлювалося соціально-історичним підґрунтям: робітничі рухи, технологічний прогрес, індустріальна революція. Німецькомовна публіцистика І.Франка не залишала поза увагою жоден із вище названих суспільних процесів; відповідно й мова автора була насичена лексичними „новинками”. Адже 5 вище згаданих праць великого Каменяра – це насамперед опис суспільно-політичного становища Східної Галичини. А тематика і стиль цієї публіцистики вимагають вживання таких інтернаціональних іменників, як *Demokratie, Defizit, Produktion, Programm, Provokation, Industrie, Intelligenz, Despotismus, Konstitution, Mandat, Kandidatur, Protest, Agitator, Demokrat, Opposition*, а також наступних прикметників та дієслів: *statistisch, kapitalistisch, juristisch, politisch, sozial, radikal, autonom, konfiszieren, terrorisieren...*

Однак багато із вжитих інтернаціоналізмів не несуть такого яскравого тематичного забарвлення; навпаки, їх відношення до проблематики статей нейтральне і впливає лише зі

змісту: Moral, Symptom, Prozedur, Motiv, Archiv, Universität, Fakultät, Humor, Komödie, Interpretation, elementar, positiv, privat, philosophisch...

Серед досліджуваних 202 інтернаціоналізмів варто окремо виділити власне іншомовні слова (такі лексичні одиниці, які перейшовши в іншу мову практично без особливих змін зберегли своє звучання та написання). І хоча вживання автором інтернаціоналізмів у статтях чисельно переважає, іншомовні слова представлені тут також не скупю. Серед них можна виділити ті, які зберегли своє іншомовне звучання та написання: Stampiglie [s t a m `p i l j e ], Redakteur [... t ó: r], Cholera [k o: ...], Budget [b y `d e:], reservoir [... v o `a r], Gendarmerie [. a n...], Patrouille [p a t `r u l j e].

Крім цього І.Франко вживає у своїх працях декілька разів цілі іншомовні сполучення, переважно польські (назви газет, журналів) та латинські: „Quos ego!“ (із „Енеїди“ Вергілія – “Euch will ich!”), ex-offo-Wege (von Amts wegen), „Nędza Galizji“ (Назва польської газети), Wadowizer Prozeß (політичний процес, який стосувався селян), „Dziennik Poznanski“ (назва газети). Використання цілих іншомовних виразів пояснюється актуальністю статей І.Франка передусім у широких колах австрійської та польської інтелігенції. Адже не кожний пересічний австрійський громадянин був настільки обізнаним поліглотом. Крім цього публіцист неодноразово вживає такі запозичення, які потребують від читача історичних знань (Ruthenen, Ukrainophilen, Russophilen, Unierte).

В жодному разі не слід вважати, що вживання такої кількості інтернаціональних лексичних одиниць може свідчити про вузький німецькомовний словниковий запас автора. Навпаки, кожне із вище названих слів тонко, з відчуттям мови підібране до змісту тексту, узагальнює основну думку, допомагає читачеві розібратися. Більше того, таке насичене використання інтернаціоналізмів підкреслює компетентність І.Франка як журналіста у суспільно-політичних проблемах державного значення.

Автор хотів донести саме до австрійської інтелігенції ту правду, яка ретельно приховувалась від загалу, перекручувалась або взагалі була невідомою за межами Галичини. Цим публіцист показав німецькомовній читацькій аудиторії не лише своє вміння розкрити тему, а й майстерність письменника-журналіста вжити при цьому розкритті такі елементи і засоби, які б не відволікали увагу громадськості від важливих проблем, а навпаки – наголошували на них. У даному випадку цими засобами стали інтернаціоналізми.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гінка Б.І. Лексикологія німецької мови. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ Терноп. нац. пед. у-ту ім. В. Гнатюка, 2008. – 322с.
2. Космеда Т.А. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри. – Л.: „Видавництво „ПАІС”, 2006. – 328 с.
3. Franko I. Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. Ausgewählte deutsche Schriften der revolutionären Demokraten 1882-1915 unter Mitarbeit von O.I.Bilecky und I.I.Bass. Hrsg. u. eingeleitet von E.Winter u. E.Kirchner. Berlin, 1963.
4. Fremdwörterbuch. – Leipzig, Verlag Enzyklopädie, 1960. – 688s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Зоряна Яким – викладач кафедри німецької філології Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І.Франка.
Наукові інтереси: особливості німецької мови українських авторів.

1.6. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОНЕТИКИ ТА ФОНОЛОГІЇ

МЕТОД КОМПЛЕКСНОЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ОЦІНКИ ПРОЦЕСУ ПРОСОДИЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ МОВЛЕННЯ

Алла КАЛИТА, Лариса ТАРАНЕНКО (Київ, Україна)

Обґрунтовано новий метод аналізу результатів експериментально-фонетичного дослідження озвученого мовлення та запропоновано енергограми для його реалізації.

The article advances a new method for experimental-phonetic research of oral speech as well as presents the energygrams for the method realization.

Набуваюча останнім часом все більшої актуальності проблема пізнання першопричин та джерел живлення звукової будови мови знайшла своє теоретичне висвітлення у межах нового енергетичного підходу до фонетичних досліджень [3; 4]. Сутність цього підходу полягає в розумінні фонетичних феноменів як результату стохастичного породження мовлення, рушійною силою якого є психофізіологічна енергія з притаманною їй здатністю перерозподілу між свідомістю індивіда та сферами його підсвідомого й позасвідомого [4: 299].

Методологічною основою енергетичного підходу фонетичних досліджень слугують теоретичний принцип збереження емоційно-прагматичного потенціалу висловлення, опис психо-енергетичного механізму породження висловлення та узагальнена модель перерозподілу енергії емоційно-прагматичного потенціалу висловлення між засобами його актуалізації [3:5-12]. Методичні передумови відповідних експериментально-фонетичних досліджень пройшли ґрунтовну апробацію на основі стратифікації мовленнєвого простору з позицій взаємодії прагматики, емоцій та смислу в координатах “комунікативна функція – емоція – смисл”.

Емпіричною апробацією енергетичної ідеї доведено також можливість однозначної оцінки інваріанта усної або письмової актуалізації різних типів і видів мовленнєвих відрізків лише за двома параметрами порядку (прагматичний та емоційний потенціал), тобто можливість на основі атракторів хаотичної взаємодії логічного й емоційного начал свідомості індивіда з необхідно повною прогнозувати кінцевий результат синергетизму емоційно-прагматичного потенціалу в процесі породження мовлення.

Проте перші здобутки практичної реалізації функціонально-енергетичного напрямку експериментально-фонетичних досліджень з позицій енергетичного підходу [2; 3] дозволили виявити певну неузгодженість між максимальною лапідарністю графічної форми відображення інтонаграми та неуніфікованою, досить довільною за обсягом і змістом вербальною формою викладу наслідків впливу інтенції мовця, прагматичної настанови висловлення, позалінгвальних та інших факторів на просодичне оформлення мовлення.

Тому метою проведеного нами теоретичного пошуку було обґрунтування моделі графічного відображення комплексної взаємодії провідних лінгвальних і паралінгвальних факторів та методу енергетичної оцінки процесу просодичного оформлення мовлення.

В основу формування шуканої моделі було покладено концепцію уніфікації форм графічного зображення динаміки змін емоційно-прагматичного потенціалу, інтонаційних та паралінгвальних засобів мовлення. Для підвищення наочності подальшого викладу логіки започаткованого моделювання розглянемо рис. 1.

Висотно-тональний рівень	Висловлення (прислів'я)	
	'Don't put off till tomorrow	'what you can do today
високий		
середній		
низький		

Рис 1. Розгорнута інтонограма висловлення

Сутність побудови зображеної інтонограми, за допомогою якої зручно описувати результати перцептивного аналізу мовлення, полягає в тому, що текст досліджуваного висловлення поділяють на синтагми або інтонаційні групи, у яких спеціальними позначками вказують типи наголосів і пауз, їхню локалізацію та в разі необхідності зазначають інші компоненти інтонації. Безпосередньо під текстом за умовною віссю часу його актуалізації наводять символічне зображення руху тону в межах трьох висотнональних рівнів: низького, середнього та високого.

Традиційно вживаний у практиці фонетичних досліджень вигляд інтонограми, побудованої на таких засадах, наведено на рис. 2.

'Don't put off till tomorrow § 'what you can do today ||

Рис. 2. Форма класичної інтонограми

Як бачимо, наведена інтонограма відрізняється від розгорнутої лише тим, що в ній використано компактну форму зображення, добре відому кожному фонетисту. Зрозуміло, що використання інтонограми такої форми є цілком виправданим, оскільки око людини здатне без будь-яких ускладнень поділяти загальну висоту шкали тонального рівня на три зони: низьку, середню та високу.

Виходячи з цього, нами й було сформульовано *першу* методологічну умову щодо уніфікації форм графічного зображення динаміки змін лінгвальних (у нашому випадку просодичних) та паралінгвальних засобів, які оформлюють і супроводжують мовлення. Згідно з цією умовою, шкали для зображення змін або руху зазначених засобів на моделі їхньої комплексної взаємодії мають без ускладнень поділятися на око по висоті.

Друга висунута нами методологічна умова передбачала можливість адекватного декодування й простоту фіксації аудиторіями-інформантами закономірностей змін показників та характеристик мовлення на моделі їх комплексної взаємодії.

Сутність *третьої* методологічної умови полягала в необхідності визначення мінімуму акумулятивних показників чи характеристик актуалізації процесу комунікації, здатних віддзеркалювати результати явного або латентного впливу на мовлення індивіда певних сукупностей провідних чинників або факторів, що зумовлюють конкретно досліджувану специфіку просодичного оформлення його мовлення.

На підставі співвіднесення відомого взаємозв'язку і взаємодії лінгвальних та позалінгвальних факторів мовлення з висунутими нами умовами було визначено

раціональний мінімум комунікативних явищ, відображення яких у шуканій комплексній моделі дозволяє здійснювати щонайвичерпніший опис специфіки перебігу комунікації. Основним критерієм визначення та добору цих явищ було кількісне оцінювання їхніх інформаційних потенціалів.

Результати зіставного аналізу показали, що зоровий канал має максимальний інформаційний потенціал: за його допомогою індивід одержує 90% інформації, а його пропускна спроможність у 10 тисяч разів перевищує спроможність звукового [6: 108]. При цьому було також встановлено, що реальною можливістю графічного відтворення динаміки зміни зорових образів можуть бути насамперед наділені певні піктограмні засоби. Отже, на інші явища, які також відіграють значну роль у породженні та декодуванні мовлення, припадає лише 10% від загальної долі інформаційного потенціалу комунікації.

Подальший розгляд цього питання засвідчив, що адекватність передачі емоційної оцінки повідомлення на 93% залежить від інтонації, міміки і жестів мовця (тобто від невербальних засобів) і лише на 7% від уживаних ним вербальних засобів [5: 125; 7: 248-252; 8: 109-114]. Крім того, було з'ясовано [1; 5: 125], що, якщо прийняти 38% інформаційного потенціалу фонетичних властивостей мовлення за 100% запоруки успішної комунікації, то для її адекватної реалізації мовцеві знадобиться 50-90% граматичних засобів і лише 1% словникового запасу.

З іншого боку, було також визначено [3: 9], що в процесі реалізації смислу висловлення розвивається протиріччя між тенденцією до економного розподілу емоційно-прагматичного потенціалу між лінгвальними засобами актуалізації висловлення й прагненням до максимального використання фізіологічної енергії мовця, яка матеріалізується у супроводжуючих мовлення паралінгвальних засобах.

Щодо інформаційних можливостей взятого окремо прагматичного потенціалу, то він розпадається на відповідні потенціали актуалізації граматичних, лексичних і фонетичних засобів висловлення, у той час, як енергія емоційного потенціалу диференціюється в напрямках реалізації міміки, жестів, контрольованих та неконтрольованих свідомістю поз і рухів мовця.

Звідси і стало очевидним, що за обраним критерієм до складу шуканого раціонального мінімуму доцільно ввести чотири автономні моделі, які відображають рух або відповідні зміни тону (інтонограма – ІГ), рівня емоційного потенціалу мовця (емоціограма – ЕП), прагматичного потенціалу мовлення (прагмограма – ПП) та паралінгвальних засобів комунікації (піктограма – ПГ).

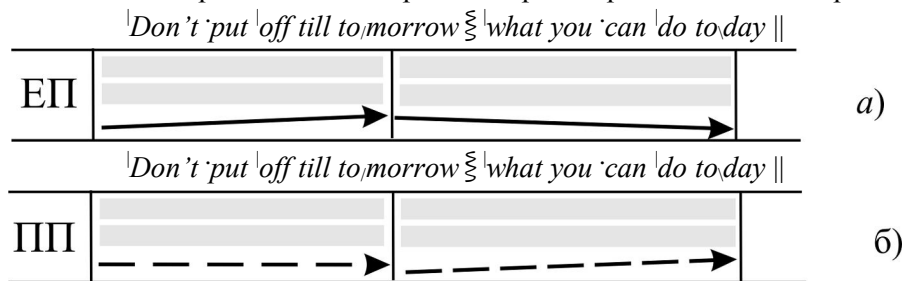
Логіку сумісної розробки моделей емоціограми та прагмограми розглянемо на прикладі розгорнутої емоціо-прагмограми (рис. 3).

Рис. 3. Розгорнуті емоціо- та прагмограма висловлення

На ній, згідно з викладеними вище двома першими методологічними умовами, стрілками відображено зміни емоційного та прагматичного потенціалів висловлення, які актуалізуються у межах трьох відповідних рівнів: низького, середнього та високого.

Уніфіковані за першою методологічною умовою з інтонограмою (рис. 2) форми побудови компактних або робочих інтонограми та прагмограми наведено на рис. 4.

Рис. 4. Зразки компактних зображень:
а) емоціограми (ЕП) та б) прагмограми (ПП)

Моделі прикладів рис. 4 свідчать, що в процесі усної реалізації досліджуваного висловлення мало місце зростання емоційного потенціалу в першій синтагмі (чи інтонаційному контурі першої інтоногрупи) у межах його низького рівня. У другій синтагмі (інтонаційному контурі другої інтоногрупи), навпаки, спостерігалось зниження емоційного потенціалу низького рівня. У той же час прагматичний потенціал актуалізації першої синтагми (чи інтонаційної групи), лишаючись незмінним на низькому рівні, у другій синтагмі (інтонаційній групі) підвищувався у межах того ж самого рівня.

Під час пошуку іконографічних образів для створення піктограм, покликаних відображати зміни паралінгвальних засобів комунікації в процесі актуалізації висловлень, нами, насамперед, було звернуто увагу на проксеміку, пози, жести та міміку мовця.

Аналіз можливостей графічної інтерпретації зазначених змін показав доцільність об'єднання проксеміки, поз і жестів в один зоровий образ та виокремлення міміки в інший. На цих підставах і було сформовано структуру розгорнутої піктограми, зображеної на рис. 5.

Рис. 5. Розгорнута піктограма висловлення

Сформована у такий спосіб піктограма супроводу висловлення паралінгвальними засобами має лише два рівні зорових образів. На першому рівні за допомогою відповідних символів кодуються проксеміка, пози та жести. Символи другого рівня віддзеркалюють типові для комунікації стани мімічного супроводу актуалізованих мовцем висловлень.

На основі викладеного нами було створену компактну форму піктограми, зразок якої наведено на рис. 6.

'Don't put 'off till to,morrow § 'what you 'can 'do to,day ||

Рис. 6. Компактна піктограма висловлення

Звернемо тут увагу на те, що завдяки застосованій у піктограмі системі символів або зорових образів дослідник-фонетист набуває не лише можливість фіксувати особливості паралінгвальної поведінки мовця, а в разі необхідності додатково віддзеркалювати паралінгвальну реакцію слухача, яка є важливою складовою, що характеризує умови перебігу комунікації.

Для підвищення наочності та підтвердження зручності декодування змісту паралінгвальної поведінки комунікантів за піктограмою на рис. 7 наведено фрагмент розробленої нами матриці іконографічних символів.

Пози мовця	Символи та їхній зміст		
Стояча	Мовець підходить, слухач стоїть	Мовець стоїть, слухач сидить	Мовець стоїть, слухач сидить
Сидяча	Мовець сидить, слухач стоїть	Мовець сидить, слухач стоїть	Мовець і слухач сидять

Рис. 7. Фрагмент матриці іконографічних символів піктограми

Зазначимо, насамперед, що проксемічні показники умов комунікації, які свідчать про відстань між її учасниками, є очевидними з верхнього рядка фрагмента матриці. Щодо поз комунікантів відносно один одного, то матриця вичерпується їхніми шістнадцятьма основними варіантами. Зрозуміло при цьому, що кількість символів, які відображають можливі напівпози (наприклад, напівсидяча, напівстояча, напівлежача тощо) та взаємні жести співрозмовників, має бути значно більшою. Головною ж методологічною ознакою запропонованої системи іконографічних символів у нашому випадку постає її здатність вичерпно описувати будь-які зміни провідних позалінгвальних засобів мовлення.

Виконане таким чином обґрунтування розглянутих вище автономних моделей і було відповідно до висунутих методологічних умов інтегровано нами у більш загальну шукану системну модель комплексної енергетичної оцінки процесу просодичного оформлення висловлення (рис. 8), якій було дано лаконічну назву – енергограма висловлення.

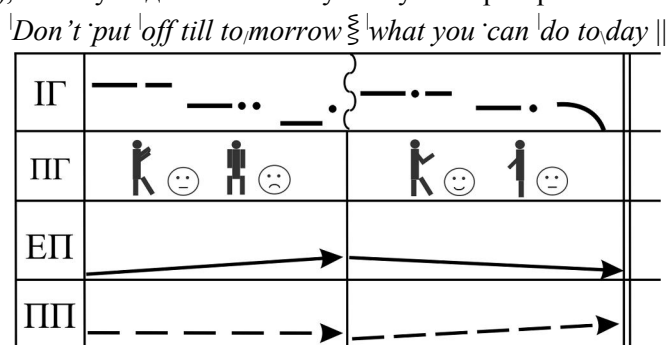

Рис. 8. Енергограма висловлення

Побудована на основі узагальнення висновків аудиторів-інформантів енергограма актуалізації прислів'я *Don't put off till tomorrow what you can do today* свідчить про те, що досліджується ситуація живого спілкування, під час якого мовлення спрямоване на одного слухача. Середня відстань між співрозмовниками підкреслює довірливий характер комунікації (див. ПГ рис. 8). При цьому з аналізованої енергограми очевидними є і основні закономірності перерозподілу енергії емоційно-прагматичного потенціалу мовця, і результати його впливу на слухача. У процесі актуалізації першої інтоногрупи прислів'я *Don't put off till tomorrow* §... спостерігається поступове зниження висотнонального рівня ступінчастої шкали у поєднанні з низьким висхідним ядерним тоном (див. ПГ рис. 8), який супроводжується підвищенням емоційного потенціалу у межах його низького рівня (див. ЕП рис. 8). Така взаємодія при незмінному низькому рівні реалізації прагматичного потенціалу висловлення (див. ПП рис. 8) свідчить про перерозподіл емоційно-прагматичної енергії в бік зростання емоцій мовця, спрямованого на привернення уваги слухача. Ця ситуація викликана тим, що спілкування розпочато в умовах неухважного прислухання реципієнта до початку фрази (див. ПГ рис. 8), про що свідчить його напівповернута до мовця поза та недосить довірливий вираз обличчя. Саме тому частина психофізіологічної енергії мовця підсвідомо реалізується у формі поз та жестів (його тіло подане вперед, руки мимоволі підняті для привернення уваги співрозмовника).

На відміну від цього актуалізація другої інтонограми висловлення ...§*what you can do today* || відбувається при поступовому зниженні тонального рівня і в межах ступінчастої шкали, і в термінальній частині, та відповідного зниження його емоційного потенціалу (див. ЕП рис. 8). Такий перерозподіл енергії між інтонаційним оформленням другої синтагми прислів'я і її емоційним потенціалом надає їй додаткового прагматичного потенціалу (див. ПП рис. 8), що зростає в межах низького рівня за рахунок впливу відповідних лексико-граматичних засобів. Досягнення загального сугестивного впливу актуалізованого прислів'я підтверджується і задоволеним виразом обличчя мовця (див. ПГ рис. 8), і відповідними змінами пози та міміки слухача (повернення обличчям до мовця та зосереджений вираз обличчя).

Зрозуміло, що нами розглянуто приклад системного опису результатів аудитивного аналізу живого спонтанного мовлення за двома параметрами порядку (емоції та прагматика). Цілковито природно також, що аналогічним чином може бути проведений системний енергетичний аналіз аудитивного дослідження фрагментів підготовленого мовлення, супроводжуваного будь-якими відеорядами: кінофільм, рекламний ролик, телерепортаж тощо. У випадку необхідності аудитивно-енергетичного вивчення озвученого мовлення аналіз виконується подібним чином, але у відображенні його результатів відпадає необхідність у використанні піктограми (ПП).

Обґрунтований у праці метод доцільно використовувати не лише у традиційних експериментально-фонетичних дослідженнях, його слід також розглядати ширше як перехідний методологічний інструментарій перспективних досліджень у галузі когнітивної фонетики, придатність проведення яких на інструментальному рівні при існуванні сучасних засобів виміру емоційної енергії, зон та інтенсивності збудження відділів головного мозку не може викликати сумніву.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Глисон Г.А. Введение в дескриптивную лингвистику / Пер. с англ. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1959. – 486 с.
2. Калита А.А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлення: Монографія. – К.: Вид. центр КДЛУ, 2001. – 351 с.
3. Калита А.А. Актуалізація емоційно-прагматичного потенціалу висловлення: Монографія. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 320 с.
4. Калита А.А., Тараненко Л.І. Фонетика: перспективи, методи та засоби досліджень // Науковий вісник Волинського університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. – №5. – 2008. – С. 297-299.
5. Оптимизация речевого воздействия. – М.: Наука, 1990. – 239 с.
6. Пекелис В.Д. Твои возможности, человек! Изд. 4-е перераб. и доп. – М.: Знание, 1984. – 272 с.
7. Mehrabian A., Ferris S.R. Inference of Attitudes from Nonverbal Communication in two Channels // Journal of consulting Psychology. – 1967. – No.31. – P. 248-252.
8. Mehrabian A., Wiener M. Decoding of Inconsistent Communications // Journal of Personality and Social Psychology. – 1967. – No.6. – P.109-114.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алла Калита – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови факультету лінгвістики НТУУ “КПІ”.

Наукові інтереси: психо-енергетичні особливості та синергетичні механізми реалізації озвученого мовлення; когнітивна фонетика.

Лариса Тараненко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови факультету лінгвістики НТУУ “КПІ”.

Наукові інтереси: енергетичні аспекти інтонаційної організації тексту.

ФРЕЙМОВИЙ ПІДХІД ДО ПОРОДЖЕННЯ МОВЛЕННЯ БІЛІНГВОМ

Ольга ВАЛІГУРА (Київ, Україна)

У статті розглянуто фреймову модель породження мовлення, з'ясовано структуру просодичного фрейму як лінгвокогнітивного феномену, що бере безпосередню участь у породженні та сприйнятті іншомовного мовлення.

The frame model of the production of speech is investigated in this paper. The structure of the prosodic frame as a linguocognitive phenomenon which takes part in the production and perception of a bilingual's speech is analyzed.

Сучасний етап розвитку мовознавства характеризується тим, що науковці, досліджуючи ті чи інші лінгвістичні явища, не обмежуються лише констатацією фактів, а намагаються досягнути глибинні процеси мисленнєвої діяльності і виявити механізми формування феномена, що вивчається. Тому впровадження такого підходу до аналізу лінгвістичних явищ у площині когнітивістики є цілком закономірним та виправданим, оскільки сучасні лінгвістичні дослідження спрямовано на пояснення мовних фактів з погляду об'єктивних даних суміжних з нею наук, зокрема психології та нейрофізіології.

Під час фонетичного вивчення мовленнєвих явищ на сегментному та надсегментному рівнях дослідники зазвичай беруть на озброєння когнітивну модель, орієнтовану на фреймовий підхід до породження та сприйняття іншомовного мовлення, позаяк вона є досить гнучкою й узгодженою із психологічними концепціями пам'яті та експериментальними психофізіологічними даними. Крім того, фреймова модель дає можливість адекватної інтерпретації багатьох фонетичних феноменів, зокрема явища фонетичної інтерференції в англійському мовленні українських білінгвів. З огляду на це *метою* нашої статті є розгляд механізму фонетичного оформлення мовлення білінгва саме у площині фреймового підходу до опису процесів породження та розуміння іншомовного мовлення.

У межах комунікативної діяльності індивіда, безпосередньо пов'язаної з мисленням, породження мовлення на тлі процесів сприйняття та розуміння мови набуває особливого статусу явища мовної діяльності. Породження (продукування) мовлення є складним інтенційно, інтерактивно й ситуаційно зумовленим психічним процесом формування висловлення на підставі мовної здатності людини, її мовної, комунікативної та культурної компетенції [19: 206]. Звертаючи увагу дослідників зазначеної проблеми на розбіжність термінів «породження мовлення» та «продукування мовлення», О. Залевська [6: 203-205] підкреслює, що перший термін зазвичай використовується тими, хто спирається на генеративну граматику Н. Хомського, другий виходить із концепцій Л. Виготського і С. Рубінштейна. На думку О. О. Селіванової, термін породження мовлення вживається інерційно й почасти втратив свою приналежність лише до генеративізму [19: 206]. Тому в контекстах, де йдеться про втілення мислення в мовній формі, їх можна, на наш погляд, використовувати синонімічно.

У генеративній теорії Н. Хомського модель породження мовлення ґрунтується на розмежуванні мовної компетенції та її реалізації, на положеннях когнітивізму та модуляризму з урахуванням наявності в мовленнєвому механізмі людини низки незалежних й автономно працюючих систем обробки інформації – модулів. Кожний модуль як когнітивна система має специфічну, притаманну лише йому структуру, що не може бути пояснена на основі структурних особливостей інших модулів [22: 37-39]. У межах генеративістської концепції породження мовлення трактується як взаємодія універсальної вродженої бази, лексикону мови, артикуляторно-перцептивної та концептуально-інтенційної систем [22: 38].

Подальше трансформування цієї моделі знаходить своє втілення в когнітивних теоріях породження мовлення у працях інших зарубіжних дослідників. Зокрема, у моделі В. Левелта

[26] запропоновано розгляд таких підсистем, як: *концептуалізатор*, продуктом якого є довербальне повідомлення; *формувальник*, що здійснює граматичне й фонологічне кодування у взаємодії з лексиконом; *артикулятор*, який перетворює фонетичний план (внутрішнє мовлення) на зовнішнє. На позначення одиниці граматичного кодування повідомлення В. Левелт уводить поняття леми як дофонологічного продукту роботи концептуалізатора й формувальника та наголошує на необхідності врахування моделі дискурсу, знання ситуації та енциклопедичних знань, які впливають на концептуалізатор при довербальному повідомленні. Оскільки внутрішнє мовлення у В. Левелта є усвідомленням мовцем власного фонетичного плану, то моніторинг висловлення здійснюється шляхом слухання мовцем свого мовлення і через систему розуміння передається до концептуалізатора.

У контексті нашого розгляду, орієнтованого на дослідження фонетичної інтерференції в англійському мовленні українських білінгвів, особливого значення набуває те, що застосування моделі продукування мовлення В. Левелта та її центрального поняття леми як частини інформації, дозволяє конструювати схему висловлення, тобто надає низці положень теорії двомовності нового когнітивного та комунікативного пояснення.

У науковій літературі, зокрема у працях представників Московської психологічної школи [2; 10; 11] продукування мовлення розглядається як фазово-ступенева діяльність. За цих умов процес формування висловлювання реалізується послідовно від думки людини, через його внутрішню схему і внутрішнє мовлення до розгорнутого зовнішнього мовлення, з якого і складається мовленнєва комунікація, що починається з мотиву та задуму. *Мотив* кваліфікується як головна спонукальна ланка психічної діяльності людини, що виконує функцію регулятора поведінки і породжує думку [2: 357-358]. Мотивом мовленнєвого висловлення може бути або вимога, або звертання інформаційного плану, пов'язане з контактом. До цього ж можна додати мотив, викликаний бажанням чіткіше сформулювати свою власну думку. Якщо жоден з цих мотивів не виникає, мовленнєве повідомлення не відбувається.

Мотив як поштовх до здійснення мовленнєвого акту визначає подальше формування мовцем *задуму* висловлення. Іntenція або *первинний семантичний запис* трактується як довербальний когнітивно забезпечений намір мовленнєвої діяльності, яка впливає на формування думки (когнітивної структури майбутнього висловлення) і подальшої внутрішньої програми зовнішнього мовлення [19: 210]. Формування задуму висловлення є етапом, який визначає його зміст, коли тема висловлення вперше відділяється від реми. При цьому індивід починає усвідомлювати способи перетворення суб'єктивного смислу в систему розгорнутих і зрозумілих усім мовленнєвих значень. Ці дві частини, тобто тема і рема, й утворюють вихідну думку, систему тих зв'язків, які потенційно повинні фігурувати в майбутньому висловленні.

Надалі *семантичний запис*, що має характер згорнутого висловлення, перетворюється в послідовний ланцюжок пов'язаних один з одним слів. Трансформування цієї семантичної схеми у розгорнуте висловлення здійснюється за допомогою внутрішнього мовлення, яке становить наступну сходинку його формування.

Внутрішнє мовлення є необхідним етапом підготовки до зовнішнього, розгорнутого мовлення, перехідною ланкою між думкою та зовнішнім мовленням. На цьому етапі внутрішній смисл переводиться в систему розгорнутих синтаксично організованих мовленнєвих значень, завдяки чому схема семантичного запису перекодується в організовану структуру майбутнього розгорнутого синтаксичного висловлення [11: 7-8]. Відтак внутрішнє мовлення, в основу програми якого покладено схеми семантичного запису з їхніми потенційними зв'язками та глибинні синтаксичні структури, надалі розгортається у зовнішнє висловлювання, що спирається на поверхневу синтаксичну структуру.

Відомо [11: 9], що за своєю морфологічною будовою внутрішнє мовлення різко відрізняється від зовнішнього: воно має згорнутий, аморфний характер, а за своєю функціональною ознакою є передусім предикативним утворенням. Предикативний характер внутрішнього мовлення і є основою для переведення початкового задуму мовця в майбутнє розгорнуте висловлення. Завершальною ланкою формування висловлення вважаються [11: 21] процеси його фонетичного оформлення.

Проте, в описуваній схемі формування висловлювання мають місце певні неточності, пов'язані, на наш погляд, з високим ступенем узагальнення розглядуваного явища. Йдеться про екстеріоризацію фонетичної програми оформлення озвученого мовлення, що є, на наше

переконання, паралельним до формування глибинних синтаксичних структур процесом. Аналізуючи реальне мовлення, не можна не зауважити, що зумовлені задумом висловлення мовленнєві структури вже вимовляються за певною попередньо прогнозованою інтонаційною моделлю, тобто мозок індивіда здатен видавати інтонацію, відповідну мовленнєвій ситуації. Про це переконливо свідчать результати експериментального дослідження дитячого мовлення [7; 2], які доводять, що словесний знак розпочинається з просодії, а не з сегментного рівня, і першим етапом становлення мовлення в онтогенезі є оволодіння просодичними навичками мовленнєвих повідомлень з наступним засвоєнням його звукової організації, з подальшим накопиченням лексико-семантичного потенціалу та оволодінням граматичними структурами і правилами побудови речень.

Для опису процесів породження та сприйняття мовлення, ймовірного прогнозування мовленнєвого потоку тощо широко використовується термін «поле», який трактується як сукупність мовних одиниць, об'єднаних спільністю змісту, одним поняттям, функціональною подібністю позначуваних явищ [3: 131]. Тому в лінгвістиці прийнято розрізняти лексичні, граматичні, семантичні, синтагматичні, асоціативні поля. Так, розробляючи поняття функціонально-семантичного поля на матеріалі російської граматики, О. В. Бондарко [1: 6], тлумачить його як спосіб організації мови, що дозволяє побудувати семантичну структуру тексту з урахуванням одиниць різних рівнів та відношень між ними, а також відповідних ментальних схем. Подібно до цього, на наш погляд, у площині фонетики є сенс говорити про фонемне поле, просодичне поле тощо. У такому разі просодичне поле слід розглядати як результат втілення задуму висловлення в лінійно-інтонаційній схемі, реалізованій в просторово-часовому континуумі, оскільки, актуалізуючись в усному мовленні, інтонаційні моделі набувають когнітивного характеру глибинних механізмів породження думки залежно від ситуації спілкування, наміру мовця, згодом реалізованого у мовленні.

Відомо [6: 205-206; 17: 104-106], що у сучасному мовознавстві поширюються як тенденція моделювання інформації, що надходить у мозок людини, так і моделювання психічних і пізнавальних процесів вищої нервової діяльності людини. За цих обставин доволі перспективним убачається саме фреймовий підхід до породження та сприйняття мовлення, що спирається, як зазначалось вище, на психологічні концепції пам'яті та експериментальні психофізіологічні дані.

Отже, вирізняючи спільні риси продукування мовлення індивідом, необхідно й важливо враховувати не лише глибинні структури у вигляді граматичних правил, але й смисл повідомлень у формі пропозицій. При цьому слід зважати на конкретну мовленнєву ситуацію, ступінь поінформованості слухача, спільні цілі комунікації, тобто на ту сукупність позалінгвальних чинників, яка також впливає на конкретний смисл висловлення. Проте, лише лексичні та синтаксичні засоби не можуть передати смисл висловлювання. Для цього виникає необхідність звернення до іншого боку висловлювання – фонетичного, оскільки просодична організація, здатна відігравати суттєву роль у відтворенні смислу, зберігається саме в поверхнево-синтаксичних структурах [11: 29; 22].

Відтак теоретичною парадигмою, придатною для врахування висвітленої таким чином специфіки продукування мовлення, є, мабуть, фреймова модель як загальний інструмент теоретичного опису особливостей взаємодії психологічної пам'яті людини та її свідомості. У межах запозиченого американським ученим М. Мінським для дослідження штучного інтелекту фреймового підходу, що використовувався в соціології Е. Гоффманом [25], фрейм визначається ним [13: 7], як структура інформаційних даних, що відображає набуті досвідним шляхом знання про певну стереотипну ситуацію та про текст, що її описує. Фрейм репрезентує також інформацію про те, як його використати, до чого це може привести і що потрібно зробити, якщо ці очікування не підтвердяться [13: 7]. В основі теорії фреймів лежить гіпотеза про те, що світоглядні знання формуються за певними сценаріями про фіксований набір стереотипних ситуацій і можуть бути описані як результат заповнення рамок, або фреймів. Стереотипність фрейму полегшує не лише збереження інформації, а й пізнання нової, позаяк розум, як зазначає М. Мінський [14: 289] звичайно інтерпретує дані в термінах раніше набутих і призначених для опису структур, до яких належать фрейми. Намагаючись пізнати нову для себе ситуацію, індивід обирає із своєї пам'яті потрібний фрейм із таким розрахунком, щоб шляхом зміни в ньому окремих деталей зробити його придатним для розуміння ширшого класу явищ або процесів [13: 7].

У лінгвістичних джерелах існують такі основні трактування поняття фрейм: одиниця знання, ситуаційно-смилова структура представлення знання, що використовується для зберігання, передачі та переробки інформації [12: 114, 119]; група слів, поєднання яких структурується певними уніфікованими конструкціями знання або конструкціями, що схематизують досвід [21: 54]; одиниці знань, які зберігаються у пам'яті й формують певну понятійну структуру мовного та позамовного досвіду [15: 119].

Сучасні когнітивні дослідження комунікативних процесів теоретично обґрунтовують та експериментально підтверджують нові типи фреймових структур, зокрема фрейми взаємодії, які одночасно виступають схемами породження та розуміння текстів і мовленнєвих дій [20: 177]. У контексті моделювання розуміння природної мови розрізняються динамічні та статичні фрейми: перші відображають перебіг подій, другі – стан.

Фрейм, на думку Е. Лассан [9: 56], включає: 1) прототип як основу активізації фрейма в свідомості (слот певної форми вираження); 2) стереотипні знання, спільні для носіїв однієї культури; 3) індивідуальні знання, які розрізняють фрейми одного явища із свідомості різних особистостей; 4) сценарії як модальне ставлення до світу, керівництво до дії. При цьому фрейм розглядають як структуру, у якій паралельно використовується вербальна й невербальна інформація, позаяк невербальні форми завжди можуть бути організовані через вербальні [27].

Згідно з концепцією М. Мінського [13: 7], фрейм є сіткою вузлів і зв'язків між ними. Верхні рівні фрейму чітко визначені, оскільки утворені такими поняттями, що є завжди справедливими відносно ситуації, у той час як на нижніх рівнях термінальні вузли чи слоти заповнюються конкретними даними у процесі приведення фрейму у відповідність до певної ситуації. Значення терміналів, на думку М. Мінського [13: 34], є нетривкими і в конкретній ситуації можуть сприяти пошуку потрібного фрейму або, навпаки, перешкоджати цьому процесу.

Крім того, за баченням Ю. М. Караулова [8: 194]; С. А. Жаботинської [5: 178-181], О. О. Селіванової [17: 101-103], фрейм може бути представлений пропозицією, а фреймова сітка – системою пропозицій. На відміну від пропозиції, яка здебільшого ототожнюється з ядерною частиною фрейму, фрейм має нижні рівні – асоціативно-термінальну частину, що визначає зв'язки між його ядерними пропозиціями й іншими фреймами. Вербалізуючі цю частину мовні знаки є, як підкреслює О. О. Селіванова [17: 101-103], метафоричними і корелюють залежно від способу аналогізації з відповідними пропозиційними компонентами ядра або з усією пропозицією в цілому.

Подаючи розгалужену типологію фреймів, С. А. Жаботинська [4: 12-25; 5: 178-181] застосовує для опису значень мовних одиниць схемні концептуальні мережі, утворені пропозиціями базисних фреймів, які демонструють найузагальненіші принципи категоризації й організації інформації, вираженої за допомогою мови.

Розвиваючи гіпотезу сіткових моделей на фонетичному рівні, або, інакше кажучи, моделі збереження фонетичних знань у пам'яті людини, нам убачається можливим представити продукування і реалізацію фонетичних, зокрема просодичних, програм у вигляді асоціативної організації зв'язків, точки і вузли перехрещення якої репрезентують ядерний тон певної просодичної конструкції. Просодична організація перед'ядерних і заядерних ділянок слугує ланцюжком з'єднань вузлів. Така визначена нами просодична фреймова структура, яка базується на параметрах ядерних конструкцій (тональних контурів), може вважатися універсальною для мов з акцентним ладом, зокрема для англійської та української мов.

За таких умов просодичний фрейм розглядається нами як структура, компонентами якої можна вважати тон, гучність, фразовий наголос, ритм, темп, паузацію. У межах певного просодичного поля або просодичної зони для передачі емоційно-модальних значень можуть модифікуватися відповідні просодичні параметри, а саме висота тону, діапазон, мелодійна крива, інтенсивність, тривалість складів тощо. Наявність в системі способів породження мовлення окремого механізму його фонетичного оформлення, підтверджена даними нейролінгвістичного дослідження мовлення, доводить існування певних фонетичних фреймів висловлювань, які поділяються на базові елементи – фонетичні інваріанти, властиві фонетичній системі мови в цілому, та їх варіативну різноманітність (слоти), які мотивують контекст спілкування.

При цьому варто враховувати, що просодичний фрейм як одиниця знання включає пакет інформації щодо просодичного оформлення таких мовленнєвих сегментів, як інтонаційна група чи фраза. У свою чергу слід зважати на паралельне існування окремих фреймів ядерних тонів, а також фреймів, що містять тональні, динамічні та темпоральні модифікації перед'ядерних і заядерних компонентів. Відтак кожному висловленню властивий певний набір просодичних фреймів у формі гештальтів, тобто незмінного цілісного складника свідомості, існуючого у вигляді фігур, структур, образів [18: 84], що й створює неповторну своєрідність національної мови.

Для підтвердження висунутих положень нами було проведено попередній аудитивний аналіз інтонаційного оформлення англійських загальних питань англійськими українцями. Він показав, що в інтерферованому англійському мовленні використовується значно менша кількість інтонаційних моделей у порівнянні з носіями англійської мови. Так, відомо, що в інтонаційному оформленні англійських загальних питань А. Круттенден [24: 51-52] визначає п'ять моделей мелодійних контурів як типів напрямку зміни руху тону: спадна й висхідна, з одного боку, та моделі, у яких напрям змінюється від спадного до висхідного і навпаки, або моделі, у яких напрям тону має складніші конфігурації – висхідно-спадно-висхідна й спадно-висхідно-спадна. На відміну від цього в експериментальних реалізаціях українських мовців зареєстровано інтонаційне оформлення англійського загального питання низьким висхідним тоном на ядерному складі у поєднанні з ненаголошеним затактом (82%), або в поодиноких випадках (18%) високим висхідним тоном, що асоціюється з необхідністю почути додаткову інформацію. Однак, не зафіксовано вживання низького спадного тону чи поєднання низького спадного тону з низьким висхідним тоном в оформленні англійських загальних питань, що свідчить про асоціацію саме висхідного тону та його різновидів (низького та високого) з питальністю [28: 115-120].

Аналізом встановлено також, що кількість інтонаційних моделей варіює залежно від ступеня фонетичної інтерференції: зареєстровано збільшення їх кількості в напрямку від високого до низького її рівня. У результаті спрощення просодичних моделей втрачаються їх конотативні (ситуативні) значення. Просодична інтерференція в англійському мовленні українських білінгвів проявляється переважно саме на рівні вираження емотивних, модальних, конотативних значень просодичних моделей зокрема та тексту в цілому. Це добре узгоджується з відомим баченням Н. Кука [23: 138], відповідно до якого поряд з «інтонатопічною мапою» рідної мови білінгв вибудовує у своїй свідомості певну іншомовну інтонатопічну мапу за допомогою мисленнєвих комбінацій.

Виявлені таким чином закономірності найефективніше, на наш погляд, можуть бути описані саме на основі теорії просодичних фреймів, здатної пояснити неадекватне інтонування англійських фраз, реалізованих українськими мовцями, оскільки проведений нами аналіз емпіричного матеріалу показує, що на просодичному рівні мовної системи функціонують базові ядерні фрейми та варіативні компоненти (перед'ядерні та заядерні ділянки), сукупність яких і складає просодичну зону фрейму. Крім того, про наявність специфічного просодичного фрейму, притаманного англійській мові, свідчить встановлена експериментально в межах шкали мелодійна варіативність

Викладене вище показує доцільність подальшого глибшого розгляду просодичного фрейму як лінгвокогнітивного феномену, що бере безпосередню участь у породженні, сприйнятті та розумінні іншомовного мовлення. У свою чергу, дослідження когнітивної структури, характеристик та властивостей фонетичного фрейму на просодичному та на сегментному рівнях мови дозволить вивчити процеси взаємодії концептуальних схем під час контактування фонетичних систем англійської та української мов, а, отже, з'ясувати когнітивний механізм прояву фонетичної інтерференції в англійському мовленні українців.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондарко А. В. Лингвистика текста в системе функциональной грамматики // Текст. Структура и семантика. – М., 2001. – Т. 1. – С. 4-13.
2. Выготский Л. С. Проблемы общей психологии // Собрание сочинений: В 6-ти т. / Под ред. В. В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 2. – 504 с.
3. Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
4. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: Типы фреймов // Вісник Черкаського державного університету. – 1999. – Вип. 11. – С. 12-25.
5. Жаботинська С. А. Посесивна конструкція і концептуальні трансформи // Мова. Людина. Світ: 36. наук. ст.: До 70-річчя професора М. П. Кочергана / Відп. ред. О. О. Тараненко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 178-192.

6. Залевская А. А. Введение в психолингвистику. – М.: РосГУ, 1999. – 382 с.
7. Исенина Е. И. Дословесный период развития речи у детей. – Саратов: СГУ, 1986. – 164 с.
8. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: КомКнига, 2006. – 264 с.
9. Лассан Э. О соотношении основных единиц когнитивной лингвистики // Когнитивная лингвистика конца XX века: Материалы научной конференции. – Минск, 1997. – Ч. I. – С. 55-56.
10. Леонтьев А. А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания. – М.: Наука, 1969. – 307 с.
11. Лурья А. Р. Основные проблемы нейролингвистики. Изд. 2-е – М.: Изд-во ЛКИ, 2007. – 256 с.
12. Микешина Л. А., Опенков М. Ю. Новые образы познания и реальности. – М.: РОССПЭН, 1997. – 240 с.
13. Минский М. Фреймы для представления знаний: Пер. с англ. – М.: Энергия, 1979. – 152 с.
14. Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вып. XXIII: Когнитивные аспекты языка. – С. 281-309.
15. Положин М. М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 240 с.
16. Седов К. Ф. Нейропсихолингвистика. – М.: Лабиринт, 2007. – 224 с.
17. Селиванова Е. А. Когнитивная ономастология. – К.: Изд-во Украинского филологического центра, 2000. – 248 с.
18. Селиванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
19. Селиванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
20. Тарасова Е. В. Когнитивные основания системной организации речи // Вісник Харківського державного університету. – 1999. – № 424. – С. 174-183.
21. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания: пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вып. XXIII: Когнитивные аспекты языка. – С. 52-93.
22. Хомский Н. Язык и мышление. – М.: Изд-во МГУ, 1972. – 170 с.
23. Cook N. Tone of Voice and Mind. The Connections between Intonation, Emotion, Cognition and Consciousness. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2002. – 294 p.
24. Cruttenden A. Intonation. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 204 p.
25. Goffman E. Frame analysis. An essay on the organization of experience. – N. Y., 1974. – 148 p.
26. Levelt W. J. Speaking: From intention to articulation. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – 204 p.
27. Paivio A. Mental representations: A dual coding approach. – Oxford: Oxford University Press, Clarendon, 1986. – 322 p.
28. Roach P. English Phonetics and Phonology. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 262 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Валігура – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри германської і фінської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: фонетика англійської мови, когнітивна лінгвістика.

ВПЛИВ АРТИКУЛЯЦІЙНОЇ БАЗИ РІДНОЇ МОВИ НА АКТУАЛІЗАЦІЮ ВИМОВНОГО АКЦЕНТУ

Вікторія КОЧУБЕЙ (Кіровоград)

У статті розглянуто особливості артикуляційної бази англійської та української мов та розкрито вплив вимовних навичок рідної мови на англійське мовлення українців.

The article deals with the peculiarities of English and Ukrainian articulatory bases and discloses the influence of the native language pronunciation habits on the English speech of Ukrainians.

У сучасному світі ефективність усного міжмовного спілкування залежить від багатьох факторів, серед яких важливу роль відіграє звукове оформлення іншомовного мовлення, котре в більшості випадків відрізняється від мовлення природних носіїв цієї мови. На іншомовне мовлення здійснюють вплив артикуляційні навички рідної мови мовця, тим самим породжуючи низку відхилень від вимовної норми іноземної мови, тобто вимовний акцент.

Вимовний акцент традиційно розглядається як фонетичне явище, що виникає внаслідок дії різних видів вимовної інтерференції й охоплює весь звуковий склад мови (Жлуктенко Ю.О., Ісаєв М.К., Логинова І.М., J. Wells), тому розуміння вимовного акценту як явища, що стосується тільки звуків [9: 14], є надто звуженим.

Установлено, що неправильну вимову іншомовних звукових сегментів передусім спричинюють невміння мовців підтримувати в мовленні іншомовний артикуляційний уклад, який становить статичний аспект артикуляційної бази, та втручання вимовних навичок, що складають динамічний аспект артикуляційної бази рідної мови [7: 19; 8: 8-9]. Артикуляційна база як сукупність вимовних тенденцій є найбільш загальним аспектом вимови, що зумовлює сегментні і просодичні особливості певної мови.

Мета цієї статті – розкрити особливості впливу артикуляційної бази (АБ) рідної мови на усне іншомовне мовлення на прикладі вимовного акценту, що характеризує англійське мовлення українців.

Найчастіше АБ розглядають як специфічні для кожної мови укладу і руху органів мовлення [12: 7], інтегральні фонетичні установки [3: 312]. АБ як особливий вид активності

мовленнєвого апарату відображає специфіку фонетичної системи певної мови [4: 38]. Виділяють два основні аспекти АБ:

- 1) статику – певне фіксоване положення органів мовлення безпосередньо перед фонацією, що постійно підтримується також під час мовлення – артикуляційний уклад (АУ);
- 2) динаміку – сукупність звичних для кожної конкретної мови артикуляцій [7: 21-22].

Специфіка АБ зумовлена такими чинниками:

- а) сукупністю звуків, які утворюють фонологічну систему мови; частотністю відтворення звуків у мовленні [7: 21-22; 17: 278-279];
- б) зосередженістю звуків у певних зонах артикуляції [7: 21];
- в) здатністю мовленнєвого апарату переключатись з одного типу артикуляції на інший [7: 21];
- г) фонологічною системою мови, особливо диференційними ознаками, від яких залежить використання тих чи інших артикуляційних органів у мовленні [2: 81].

Артикуляційний уклад, хоча й реалізується безпосередньо в момент вимови, у часі передує мовленню, тобто підтримується мовцем під час пауз [4: 42; 7: 32], він розглядається як режим відпочинку, точка відліку, регулятор розподілу фонаційних зусиль [7: 27] у вимові сегментних одиниць й одночасно “налаштування” на мовлення. Невміння підтримувати органи мовлення у стані, специфічному для АУ певної мови, спричинює появу вимовного акценту [8: 8, 23].

У зарубіжному мовознавстві на позначення АБ мови часто вживаються терміни „артикуляційна установка” (articulatory setting) [17: 276], „якість голосу” (voice quality settings) [15: 89]. Невідтворення специфічної для іноземної мови якості голосу є основною причиною появи вимовного акценту, що пояснюється лінгвістичними і соціокультурними факторами [14: 28]. АБ та АУ особливо важливі для опису специфіки акценту під час вимови голосних і приголосних, вони відіграють основну роль у реалізації сегментних одиниць, порушення вимови яких складає вимовний акцент.

Розглянемо особливості артикуляційних баз англійської й української мов у статичному (артикуляційний уклад) та динамічному аспектах з метою виявлення їхніх дивергентних рис, які формують ґрунт для актуалізації вимовного акценту в англійському мовленні українців.

Опис артикуляційного укладу **англійської мови** охоплює такі риси [7: 8; 7: 23]: 1) язик лежить глибоко в ротовій порожнині, не торкаючись піднебіння; 2) язик у своїй середній і задній частині лежить плоско, торкаючись нижніх зубів боковими частинами; 3) язик розташований за нижніми зубами, не торкаючись їх, та відтягнутий назад; 4) кінчик язика загнутий догори; 5) губи дещо розтягнуті.

Динамічний аспект АБ регулює артикуляцію всіх звуків англійської мови та має такі характеристики:

- 1) установка органів мовлення, близька за звучанням до /ə/ у вимові і голосних, і приголосних [7: 29; 18: 157; 19: 102];
- 2) тенденція англійських голосних зазнавати редукції в ненаголошеній позиції [16: 252];
- 3) довга (витягнута) й широка форма резонаторної порожнини у вимові голосних заднього ряду [7: 30];
- 4) незначна рухливість губ з невеликим заокругленням, розтягуванням і вип'ячуванням [18: 157];
- 5) глоталізація мовлення як установка на усічення голосних і приголосних [6: 16; 7: 73];
- 6) відтягнутість маси язика від нижніх зубів, що має два наслідки: апікально-альвеолярна вимова певних груп приголосних і нерелевантність палаталізації приголосних [6: 11; 7: 26, 29].

Пояснимо ці ознаки артикуляційної бази англійської мови детальніше.

Важливість позиції відпочинку (тобто артикуляційного укладу) для всіх звуків відносять до основних рис англійської артикуляційної бази [18: 157]. Артикуляційний уклад англійської мови у своєму озвученому вигляді близький до вимови нейтрального голосного /ə/ [7: 23], який займає особливе місце в системі англійського вокалізму і за своїми субстанціональними ознаками (це голосний змішаного ряду середнього піднесення), і за функціональним навантаженням (він має найбільшу частоту вживання у мові) [16: 148].

Емпірично доведено, що в неемфатичному розмовному мовленні мовці демонструють тенденцію до так званої централізації голосних, коли голосні переднього й заднього рядів за артикуляцією уподібнюються до нейтрального /ə/ [19: 102]. Важливість підтримування артикуляційного укладу і під час пауз, і в мовленні не можна недооцінювати, оскільки централізована артикуляція наближена до /ə/ необхідна для нормативної вимови більшості англійських звуків, у тому числі дифтонгоїдів і приголосних, які мають резонансне забарвлення (глухе чи дзвінке) їхньої витримки та рекурсії, подібне до голосного /ə/ [7: 29].

Наступна ознака артикуляційної бази англійської мови – довга (витагнута) й широка форма резонаторної порожнини, яка зумовлює звучання англійських голосних заднього ряду: вони визначаються як глибокі й низькі за тональністю [7: 30].

Ще однією важливою особливістю англійської АБ є ступінь лабіалізації голосних звуків. Англійські голосні фонemi /ɔ:/, /ɒ/, /u:/, /ʊ/, а також елементи дифтонгів /əʊ/, /aʊ/, /ɔɪ/, /ʊə/ [16] є лабіалізованими, однак під час їхньої артикуляції губи не дуже заокруглюються й практично не висуваються наперед, вони – малорухливі [5: 93]. Тому типовою рисою АБ англійської мови вважається малорухливість губ з незначним заокругленням, розтягуванням і вип'ячуванням [18: 157].

Наступною важливою рисою англійської АБ, яка здійснює безпосередній вплив на артикуляцію приголосних і голосних, є глоталізація мовлення як установка на їхнє усичення [7: 73]. Глоталізація спричинює усичення голосних: голосний, за яким слідує сильний зімкнений приголосний, усикається гортанним зімкненням [6: 16], а також викликає часткове оглушення слабких приголосних у кінцевій позиції та утворення шепітного глайду голосних у відкритому складі [6: 16].

Усиченість голосних відповідає складовому стереотипу англійської мови, який виявляється в орієнтації на закритість складу з коротким (усиченим) голосним, це склад типу ПГП: приголосний – голосний – приголосний [6: 13; 7: 68].

Наступним елементом англійської артикуляційної бази є відтягнення маси язика від зубів, що має два наслідки: 1) апікально-альвеолярну вимову групи передньоязикових приголосних [7: 29] та 2) збільшення об'єму роторезонатора і нерелевантність палаталізації у вимові англійських приголосних [6: 11].

Артикуляційному укладу **української мови** властиві такі риси: 1) язик у своїй середньо-передній частині піднятий догори; 2) кінчик язика торкається нижніх зубів – установка на дорсальність; 3) губи злегка округлені й відходять від зубів – установка на лабіалізацію.

Основні особливості АБ української мови, наведені в спеціальній літературі, охоплюють:

1) відносну зосередженість артикуляційних рухів у передній частині ротової порожнини та певну скерованість дії кінчика язика в напрямі до зубів і ясен [10: 208];

2) ступінь лабіалізації голосних і приголосних звуків, що полягає у вип'ячуванні губ під час їхньої артикуляції [5: 93];

3) просуненість наперед вимови голосних (установка на [i] та [и]) під час артикуляції голосних у наголошеній позиції і більшості голосних у ненаголошеній позиції; забарвленість м'яких приголосних на [i], а твердих приголосних – на [и] [10: 88; 11: 22];

4) повнозвучну, нередуковану вимову українських голосних і в наголошених, і в ненаголошених складах [11: 22];

5) активність кінчика та передньої частини спинки язика під час артикуляції переважної більшості приголосних [13: 67]; дорсально-дентальна артикуляція більшості передньоязикових твердих, м'яких і напівм'яких приголосних [1: 422], хоча апікальне й какумінальне положення язика при їх творенні також притаманне українській мові;

6) палаталізацію приголосних [1: 422];

7) легке веляризаційне забарвлення твердих приголосних [10: 188];

8) відсутність оглушення або часткове оглушення українських дзвінких приголосних у кінці слова [11: 23].

Зіставний аналіз вищенаведених рис артикуляційних баз англійської та української мов дає підстави виділити такі прогнозовані відхилення від англійської нормативної вимови:

1) у системі вокалізму:

а) невідтворення в мовленні англійського артикуляційного укладу з орієнтацією артикуляції голосних і приголосних на нейтральний голосний /ə/, що викликає відхилення у вимові самого нейтрального голосного, довгих монофтонгів, гіперкоректну вимову англійських голосних переднього і заднього рядів;

б) більш переднє й високе місце артикуляції низьких англійських голосних заднього ряду;

в) просунення артикуляції англійських голосних наперед як наслідок інтерференції навичок артикуляції українських голосних;

г) порушення відтворення ступеня лабіалізації англійських звуків, а саме надмірне заокруглення й вип'ячування губ українцями у вимовлянні звуків /ɒ/, /u:/, /ʊ/, /əʊ/, /aʊ/, /ɔɪ/, /ʊə/;

д) невідтворення ознаки усиченості вимови англійських голосних у закритому складі внаслідок впливу українського складового стереотипу – ПГ, а також відсутності глоталізації;

е) відсутність редукції у ненаголошених складах;

2) у системі консонантизму:

є) дентально-дорсальна замість альвеолярно-апикальної артикуляції англійських приголосних /t/, /d/, /s/, /z/, /n/, /l/;

ж) палаталізація англійських приголосних;

з) веляризація англійських приголосних;

и) невідтворення глоталізації, що спричинює некоректну вимову зімкнених приголосних і африкат, відсутність аспірації сильних проривних приголосних у сильній позиції.

Риси реального вимовного акценту, встановлені в результаті проведеного в межах нашого дослідження аудитивного аналізу англійського мовлення інформантів-українців аудиторіями-носіями англійської мови, свідчать про розходження потенційних випадків інтерференції та реальних порушень нормативної англійської вимови.

В аспекті артикуляційної бази **в реальному вимовному акценті** знайшли вияв усі прогнозовані нами порушення стосовно *вимови голосних*, а саме: 1) невідтворення в англійському мовленні англійського артикуляційного укладу з орієнтацією артикуляції голосних і приголосних на нейтральний голосний /ə/; 2) невідтворення низьких англійських голосних заднього ряду, зокрема фонем /ɑ:/; 3) просунення артикуляції англійських голосних наперед як наслідок інтерференції навичок артикуляції українських голосних з установкою на [и] та [і] – це стосується фонем /ɪ/, /i:/, /e/, /z:/; 4) порушення у ступені лабіалізації англійських звуків – значне заокруглення губ під час артикуляції дифтонгів /əʊ/, /aʊ/, монофтонгів /ɒ/, /u:/, /ʊ/; 5) невідтворення ознаки усиченості вимови англійських голосних у закритому складі внаслідок впливу складового стереотипу української мови – ПГ, що виявляється в подовженні монофтонгів і дифтонгів.

В аспекті артикуляційної бази у *вимові приголосних* в реальному вимовному акценті зафіксовано лише один вид порушень – дентально-дорсальну артикуляцію групи англійських приголосних замість альвеолярно-апикальної, що актуалізувалось у вимові приголосного /n/. Не спостерігались прогнозовані палаталізація та веляризація англійських приголосних. Крім того, англійському мовленню українців властивий надто високий ступінь аспірації приголосних /p/, /t/, /k/ у сильній позиції.

Як свідчать результати дослідження, ознаки вимовного акценту, викликані невідтворенням специфічних рис англійської артикуляційної бази, під час вимови голосних актуалізовані в реальному мовленні значно частіше ніж під час вимови приголосних. Це пояснюється тим, що англійські голосні не мають чітко визначеного місця артикуляції та їхні субстанціональні властивості формуються завдяки безпосередньому впливу артикуляційної бази мови.

Оскільки звукове оформлення іншомовного мовлення не обмежується лише коректною артикуляцією звукових сегментів, перспективу подальших досліджень вимовного акценту вбачаємо у виявленні ролі порушень ритміко-інтонаційної бази іноземної мови у вимовному акценті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вовк П.С. Теорія центрів і периферій фонологічної та акцентологічної систем: Дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.15. – К., 2000. – 457 с.
2. Зиндер Л.Р. Общая фонетика. – М.: Высшая школа, 1979. – 312 с.
3. Кодзасов С.В., Кривнова О.Ф. Общая фонетика: Учебник. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 592 с.
4. Колосов К.М. К вопросу об артикуляционной базе языка // Теоретические проблемы фонетики и обучение произношению. – М.: Наука, 1971. – С. 36-60.
5. Крижанівська М.В. Взаємодія фонетичних систем української та англійської мов. Комунікативний аспект // Мова і культура. Матеріали п'ятої міжнародної наукової конференції. – К.: Collegium, 1997. – Т. 3. – С. 93-94.
6. Кулешов В.В. Семиотика основ англійської фонетики: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04 / МГУ ім. М.В.Ломоносова. – М., 1988. – 34 с.
7. Кулешов В.В., Мишин А.Б. Сопоставление артикуляционных баз английского и русского языков и фонетическая интерференция. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 118 с.
8. Мишин А.Б. Русский акцент в англійській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / МГУ ім. М.В.Ломоносова. – М., 1983. – 24 с.
9. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Изд. 3-е, испр. и доп. Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1985. – 399 с.
10. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За ред. І.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 436 с.
11. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А.П.Грищенко, Л.Мацько, М.Плющ та ін. За ред. А.П.Грищенка. – 2-е вид. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.
12. Трахтерев А.Л. Практический курс фонетики английского языка. – М.: Высшая школа, 1976. – 311 с.
13. Ющук І.П. Українська мова. Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Либідь, 2003. – 640 с.
14. Celce-Murcia M., Brinton D.M., Goodwin J.M. Teaching Pronunciation. A Reference for Teachers of English to Speakers of Other Languages. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 435 p.
15. Esling J.H., Wong R.F. Voice Quality Settings and the Teaching of Pronunciation // TESOL Quarterly. – 1983. – Vol. 17, №1. – P. 89-95.
16. Gimson's Pronunciation of English. – Sixth edition. – Revised by A.Cruttenden. – London: Arnold, 2001. – 339 p.
17. Honikman B. Articulatory Settings // In Honour of Daniel Jones / D.Abercrombie, et. al. (eds.). – London: Longmans, 1964. – P. 73-84.
18. Jenkins J. The Phonology of English as an International Language. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 258 p.
19. Pennington M.C. Phonology in English Language Teaching. – L., NY: Longman, 1996. – 282 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Кочубей Юрївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені В.Винниченка.
Наукові інтереси: проблеми фонетики англійської та української мов.

**ОСОБЕННОСТИ ВОСПРИЯТИЯ РУССКОЙ ЗВУЧАЩЕЙ РЕЧИ
 КИТАЙСКОЙ АУДИТОРИЕЙ**

Елена Шкурко (Днепропетровск, Украина)

В статье даётся сравнительный анализ фонетических систем русского и китайского языков, указываются причины возникновения у китайских студентов затруднений при восприятии и воспроизведении русской звучащей речи.

У статті подается порівняльний аналіз фонетичних систем російської та китайської мов, зазначаються причини виникнення у китайських студентів труднощів при сприйнятті та відтворенні російського усного мовлення.

The article presents the comparative analysis of phonetic system of the Russian and Chinese languages, the reasons of the appearances of Chinese students' difficulties in perception and reproduction of Russian sounding speech are stated.

Обучение любому иностранному языку начинается с презентации его графической и фонетической систем. Формирование основ перцептивной (слуховой) и рецептивной (произносительной) базы является фундаментом для развития всех видов речевой деятельности.

Мысль о ведущей роли слуха в развитии речи была выдвинута И.М.Сеченовым, который считал, что звуки речи артикулируются в слове под контролем слуха, при этом «в мозгу создается определённая ассоциация ощущений, вызываемых действием голосовых мышц и слуховыми ощущениями собственного голоса» [4:51-52]. Следовательно, без развития способности слуха различать и отбирать звуки, из которых составляются слова, невозможно овладеть языком. До тех пор, пока не выработан слуховой контроль, чужая речь будет восприниматься как беспорядочный набор звуков. Сходной точки зрения придерживается и Е.И.Пассов, считающий, что сначала нужно «наслушаться» того звука, который предстоит усвоить, ибо только так в сознании создается необходимый звуковой образ, который становится основой правильного произношения [5: 165].

В настоящее время в методике преподавания русского языка как иностранного разрабатываются системы непрерывного совершенствования слухопроизносительных навыков, которые реализуются на всех этапах обучения. Методическая модель усвоения русского произношения иностранными учащимися должна быть обеспечена непрерывностью учебного процесса: от системного формирования первичных перцептивных и рецептивных навыков до их сознательного использования в речевой практике, считают современные лингвисты [2; 3; 6; 7].

В процессе работы с китайскими студентами преподаватели русского языка как иностранного сталкиваются с различными проблемами, в том числе связанными с особенностью восприятия китайской аудиторией русской звучащей речи. В данной статье мы попытаемся указать причины возникновения подобных затруднений, для чего сравним фонетические системы русского и китайского языков, проанализируем наиболее типичные ошибки в речи студентов и предложим некоторые способы их преодоления.

Русский и китайский языки отличаются по своему происхождению, звуковой системе и письменности, поскольку относятся к различным языковым группам: русский – к индоевропейской, китайский – к китайско-тибетской.

В современном китайском языке выделяется 9 диалектных групп. Диалекты 6 групп распространены в прибрежных и центральных районах и используются примерно на четверти территории Китая, на них говорит треть китайскоязычного населения страны. Диалекты различаются фонетически, лексически и отчасти грамматически. Хотя основы их грамматики и словарного состава едины, эти различия затрудняют междиалектное общение. Друг от друга, а также от северных диалектов, на которых говорит большинство китайцев, эти группы отличаются примерно в такой же степени, в какой французский язык отличается от итальянского.

Кроме того, существуют 3 подгруппы северных диалектов: северная, включающая диалект Пекина (иначе Бейцзиня, как по настоянию китайцев стало воспроизводиться на Западе название столицы Китая), южная и центральная, на которых говорят, например, в городах Нанкин и Чунцин. Эти диалекты различаются примерно так же, как английский язык в США и Австралии, и в большинстве случаев общепонятны.

Средством общения носителей различных диалектов в Китае служит общенациональный язык, основанный на диалекте Пекина, – *путунхуа*, лексическая, грамматическая и фонетическая системы которого являются нормативными.

Как известно, китайская письменность – иероглифическая. Каждый иероглиф – словографема, он соответствует слогу как минимальной значимой произносительной единице. И в русском, и в китайском языках слоги определяются гласными. Однако китайский язык, в отличие от русского, вокалический: в русском языке 6 гласных звуков и 10 букв, передающих гласные звуки, а в китайском языке гласных звуков 35, причём 24 из них являются дифтонгами и трифтонгами. Артикуляция китайских гласных звуков более напряжённая, что затрудняет корректное произнесение студентами гласных звуков русского языка.

Русские гласные делятся на две группы: 1) *а, о, у, э, ы*, которые придают предшествующим согласным твёрдость; 2) гласные звуки, которым на письме соответствуют буквы *я, е, ё, ю, и*, указывающие на мягкость препозиционных согласных. В китайском языке гласные не выполняют подобных функций.

В русском языке 37 согласных звуков, среди которых выделяется 15 пар по твёрдости-мягкости. В китайском языке, где 21 согласный звук, такая дифференциация отсутствует и смягчения согласных звуков не существует. Поэтому китайцы не различают русские мягкие и твёрдые согласные: слова *рад* и *ряд* воспринимаются ими одинаково.

Русские согласные противопоставляются также по участию или отсутствию голоса при их образовании, т.е. по звонкости-глухости. Поскольку в китайском языке нет подобного различия, студенты воспринимают русские согласные [д] - [т], [б] - [п] и [з] - [к] одинаково и, как следствие, не различают звучащие слова типа *там* и *дам*.

В китайском языке взрывные согласные образуют пары по другому принципу: наличию или отсутствию придыхания. Русские не различают эти пары. Китайцы часто воспроизводят русские звуки [п], [т], [к] неправильно именно под влиянием звуков родного языка, которые произносятся на сильном выдохе и с дополнительным х-образным шумом в конце согласного.

Русский и китайский язык отличаются не только количеством звуков и особенностью их произношения, но и составом слога.

Состав русского слога различен: в него входит от 1 до 7 звуков (*а, раз, всплеск*), при этом последовательность звуков свободна и разнообразна. Количество звуков в китайском слоге не превышает 5, их последовательность строго закономерна. Слог состоит из двух основных структурных элементов, каждый из которых занимает своё определённое место: согласная часть (инициаль) находится в начале слога, гласная часть (финаль) – в конце. В китайском слоге невозможно сочетание согласных, характерное для русского языка (*мгла, взгляд* и т.п.), поскольку инициаль представляет собой не более чем один согласный звук. Независимость каждого слога в составе слова обеспечивает отсутствие таких явлений, как оглушение, озвончение, редукция гласных.

Для русского языка характерна подвижность ударения, которое выполняет смыслоразделительную функцию (*атлас - атлас*) и служит для определения грамматических форм слова (*города - города*). В китайском языке слоги характеризуются тоном, который служит только для различения слов.

В путунхуа не только предложения отличаются определённой интонацией, но и каждый ударный слог произносится тем или иным тоном. В китайском языке существует 4 выраженных тона и один нейтральный тон: первый (1) – ровный, слог произносится протяжно и на одной высоте, как «а-а-а» при проверке горла; второй (2) – восходящий от среднего уровня к высокому, как вопросительное «а-а-а?»; третий (3) – понижающийся, а затем повышающийся до среднего уровня, как недоверчивое «э-э-э?»; четвёртый (4) – нисходящий, падающий от высокого уровня к низкому, как резкое утвердительное «да»; нейтральный тон – слог произносится очень коротко и не имеет выраженного тона, как короткий звук «а». Фактическая высота и степень повышения или понижения тонов зависит от конкретного человека, от высоты его голоса и от контекста.

Наличием четырёх значимых тонов объясняется их неразрывная связь со значением слова – одно и то же сочетание звуков передаёт совершенно разные значения в зависимости от того, каким тоном оно произносится: *уао* (1) – «поясница», *уао* (2) – «качать», *уао* (3) – «кусать», *уао* (4) – «хотеть».

Как мы видим, фонетические системы русского и китайского языков существенно различаются. Эти различия в системе письма, структуры слога и звукового состава являются причиной тех затруднений и ошибок, которые возникают у китайских студентов при восприятии и воспроизведении русской звучащей речи.

Рассмотрим некоторые наиболее распространённые фонетические ошибки, возникающие в речи китайских студентов. Большинство произносительных трудностей связано с воспроизведением согласных звуков. Как было сказано выше, в китайском языке нет дифференциации согласных звуков по глухости-звонкости и твёрдости-мягкости, поэтому студенты часто не различают на слух слова типа *там - дам, рад - ряд* и пишут слова с ошибками: *кника* вместо *книга*, *калентар* вместо *календарь* и т.п. В китайском языке отсутствуют дрожащие звуки, поэтому русский звук [р] является самым трудным для китайцев. Овладение правильным произношением этого звука зависит от способностей студентов, от возможностей их артикуляционного аппарата. Приведём в качестве примеров несколько простых упражнений, которые могут помочь студентам понять разницу в артикуляции глухих и звонких согласных: 1) закрыть уши ладонями и произнести русские звонкие согласные (например, *г, б, д*), при произнесении которых слышен «рокот» в ушах, а затем парные им глухие звуки (*к, п, т*); 2) положить на горло ладонь и произнести сначала звонкие звуки (при этом ощущается вибрация голосовых связок), а затем – глухих. При постановке произношения твёрдых и мягких согласных звуков можно использовать звук-помощник *и* и благоприятную позицию перед гласными: *дверь - двери, тётя*. Звук-помощники помогают овладеть и звуком [р]: *дра-дро-дру* и др.. Однако необходимо предупредить студентов, чтобы они сознательно отбросили лишние звуки, иначе не избежать нелепого звучания [р] в начале слова: *дрыба* вместо *рыба*.

Поскольку среди многочисленных китайских гласных существуют русские звуковые соответствия, обычно лишь звук [ы], который отсутствует в китайском языке, вызывает некоторые затруднения: на начальном этапе студенты не различают звуки [ы] и [и]. Избежать ошибок в их произношении можно путём объяснения артикуляции этих звуков и использованием упражнений типа *си-сы, сын-синь*.

Типичними для китайської аудиторії являються також наступні помилки: послогове читання (як правило, тільки на початковому етапі навчання), несоблюдження якісної і кількісної редукції, пропуск слогів в багатословних словах.

Одним з найбільш ефективних способів запобігання виникненню недочітів в усній мові китайських студентів є фіксація мовних одиниць в письмовій формі, оскільки, як показують багаторічні спостереження, зоровий канал сприйняття інформації у китайців переважає над слуховим. Отже, письмова фіксація сприяє закріпленню в пам'яті студентів формуваних слухопроизносительних навичок і створенню звукобуквенних відповідностей.

Трудно переоцінити значення фонетики для успішного оволодіння іноземною мовою, оскільки при формуванні перцептивних і рецептивних навичок формуються зв'язки, забезпечуючі розуміння на слух і через текст, воспроизведення з допомогою мовного апарату і на папері, т.е. фонетика є засобом формування навичок і умінь у всіх видах мовної діяльності. Однак вступно-фонетичний курс на елементарному рівні володіння мовою формує нестійку систему слухових і произносительних навичок, що потребує подальшої автоматизації і корекції на протязі всього часу навчання іноземних студентів в університетах. Від цього, наскільки міцно сформовані слухопроизносительні навички, залежить якість отриманого освіти, успішність засвоєння матеріалу, психологічна комфортність навчання в групі з російськомовними студентами. Саме тому фонетичний аспект навчання настільки важливий для іноземців, що вивчають російську мову.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Алексахин А.Н. Теоретическая фонетика китайского языка. – М.: Восток-Запад, 2007. – 204 с.
2. Одинцова И.В. Звуки. Ритмика. Интонация: Учебное пособие. – М.: Флинта, 2006. – 368 с.
3. Самуйлова Н.И. Вопросы обучения русскому произношению. – М.: МГУ, 1978. – 104 с.
4. Сеченов И.М. Рефлексы головного мозга. – М.: АН СССР, 1961. – 100 с.
5. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. – М.: Русский язык, 1989. – 278 с.
6. Полякова Ю.Д. Формирование слухопроизносительных навыков у китайских учащихся на материале текстов по специальности «Нефтегазовое дело» // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Москва: МПГУ, 2008. – 20 с.
7. Шутова М.Н. Теория поэтапного формирования умственных действий и понятий и обучение русскому языку (фонетический аспект). – М.: Флинта – Наука, 2004. – 227 с.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Елена Шкурко – кандидат филологических наук, доцент кафедры перевода и лингвистической подготовки иностранцев Днепропетровского национального университета им. О.Гончара.

Научные интересы: синтаксическая омонимия в современном русском языке; методика преподавания русского языка как иностранного.

ВПЛИВ СОЦІОПРАГМАТИЧНИХ ЗМІННИХ НА АКТУАЛІЗАЦІЮ ТЕМПУ В ОФІЦІЙНО-ДІПОВОМУ СПІЛКУВАННІ

Ганна ЮЩЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті проаналізовано вплив соціопрагматичних чинників на актуалізацію темпу в англійському офіційно-діловому діалогічному мовленні, зокрема на підставі проведеного експериментально-фонетичного дослідження розглянуто перцептивні й акустичні особливості реалізації темпу, зумовлені дією таких факторів: соціального статусу мовців, функціонально-прагматичної спрямованості мовлення та його емоційно-прагматичного потенціалу.

The impact of sociopragmatic factors on tempo actualization in English formal business dialogic speech is analyzed in this paper. On the basis of conducted experimental phonetic research auditory and acoustic peculiarities of tempo realization determined by speakers' social status, functional-pragmatic aim of speech and its emotional-pragmatic potential are considered.

Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки орієнтований на розгляд мовленнєвої діяльності в широкому соціальному контексті, що дозволяє отримати нові дані про соціально зумовлену варіативність мовних явищ, яка відбиває особливості вербалізації комунікативного наміру і адекватне використання мовних засобів, які слугують маркерами стратегії спілкування. У зв'язку з цим вивчення просодичних характеристик комунікації вийшло за межі суто фонетичного опису і набуло нового комунікативно-орієнтованого характеру. Внутрішньорівневе вивчення компонентів просодичного рівня доповнилося

дослідженням проблем кореляції просодії з мовними рівнями та іншими позамовними чинниками.

Розгляду темпоральної характеристики мовлення як складового компонента інтонації присвячено ряд лінгвістичних досліджень, зокрема аналізувалися механізми зміни темпу та наслідки такої зміни (А.М.Антіпова), розглядалися функціональні можливості темпу (Л.К.Цеплітіс), вивчалася кореляція швидкості мовлення зі ступенем формальності комунікативної ситуації (А.С.Гімсон, Ю.О.Дубовський, Л.А.Кантер, Д.Кристал, П.Сіптар), залежність темпу від індивідуальних особливостей мовців (Л.В.Бондарко, Р.К.Потапова, Т.В.Янчева), а також зв'язок темпу вимови з комунікативним типом висловлення (А.Й.Багмут, Н.Д.Светозарова) і вираженням емоцій (А.А.Калита, Дж.Лавер, П.Роуч). Проте спрямованість сучасної лінгвістики на комплексне вивчення когнітивних, прагматичних та соціокультурних аспектів мовних явищ зумовлює потребу теоретичного обґрунтування специфіки впливу соціопрагматичних чинників на варіативність актуалізації темпу мовлення. Тому метою цієї розвідки є виявлення інваріантних і варіантних характеристик темпу, отриманих у результаті експериментально-фонетичного дослідження просодичної організації англійського офіційно-ділового діалогічного мовлення.

У процесі обґрунтування теоретичних передумов дослідження було розроблено класифікацію соціолінгвістичних, функціонально-прагматичних й емоційно-модальних ознак офіційно-ділового діалогу, яка слугувала методологічною основою планування та реалізації основних процедур експериментально-фонетичного дослідження. При цьому з погляду поставленої мети, спрямованої на обґрунтування соціолінгвістичної зумовленості інтонації офіційно-ділового мовлення, ми вважали за доцільне використовувати такі соціально значущі ознаки: соціальний статус мовця відносно статусу слухача (вищий, рівний, нижчий), функціонально-прагматична спрямованість мовлення (досягнення згоди, отримання інформації, спонування до дії) та емоційно-прагматичний потенціал (високий, середній, низький). Крім того, згідно з традиційно прийнятим у фонетиці підходом до аналізу тексту, а також з метою оптимального проведення експериментально-фонетичного дослідження та експліцитної інтерпретації його результатів тексти експериментальних діалогів було членовано на структурно-семантичні блоки та їхні фрагменти відповідно до конкретної функціонально-прагматичної мети: початок (контакто-встановлювальний, стратегічно-визначальний фрагменти), основна частина (конфліктотвірний, динаміко-подійний, аргументативно-дискусійний фрагменти), завершення (попередньо-заключний, власне-заключний фрагменти).

Програма і методика експериментально-фонетичного дослідження передбачала два етапи аудитивного аналізу, акустичний аналіз та лінгвістичну інтерпретацію й узагальнення експериментальних даних. Матеріалом дослідження слугував експериментальний корпус діалогічних текстових фрагментів, начитаних дикторами – носіями англійської мови (британський варіант), матеріал із лінгафонних інтерактивних курсів та відеокурсів англійської мови, а також оригінальних англійських фільмів.

Під *темпом* у роботі розуміємо швидкість протікання мовлення в часі, його прискорення або сповільнення, що зумовлює ступінь його артикуляційної напруги та слухової чіткості [2: 472]. Темп – це складне просторово-часове утворення, дослідження якого неодмінно пов'язане з аналізом тривалості пауз, їх частоти та дистрибуції, тривалості звучання (швидкості вимови) окремих частин та цілого висловлення, його ритмічної структури, тобто усіх інтонаційних характеристик, в яких темпоральний компонент знаходить свою реалізацію в мовленні [3: 61]. Темп вимірюється або кількістю сегментних одиниць (звуків, складів, тактів), вимовлених за одиницю часу, або середньою тривалістю тієї чи іншої сегментної одиниці, вираженої в мілісекундах [1: 48]. Для опису перцептивних параметрів реалізації темпу використовувалася така шкала градацій його частотних актуалізацій: швидкий, прискорений, помірний, сповільнений, повільний [5: 97-98].

При цьому слід відзначити, що одним із основних засобів інформаційної сегментації мовлення [4: 36] є його паузація. З точки зору реалізації просодичних характеристик пауза трактується як переривання в мовленнєвому континуумі [5: 128], яке фіксується внаслідок падіння рівня інтенсивності до нуля на мінімальній часовій ділянці; а фізіологічним корелятом паузи виступає зупинка в роботі органів мовлення, приведення їх у стан спокою. Під час аудитивного аналізу експериментального матеріалу ми використовували чотирирівневу градацію тривалості пауз (довга, середня, коротка, перцептивна), виділяючи

при цьому перцептивну паузу не як аудитивно сприйману перерву звучання, а як смислову межу між двома інтонаційними одиницями [6: 7].

Темпоральні характеристики фрагментів досліджуваних діалогів, отримані в ході акустичного аналізу, маркувалися такими показниками: середньозвуковою тривалістю і тривалістю пауз на стиках фрагментів, які визначалися із застосуванням комп'ютерної програми *Cool Edit Pro*. Середньозвукова тривалість обчислювалась як відношення загальної тривалості фрагмента до суми звуків, що його складають та кваліфікувалась за такою градацією: мінімальна, коротка, середня, збільшена, максимальна. Тривалість пауз на стиках фрагментів оцінювалась у термінах: мінімальна, коротка, середня, збільшена, максимальна. За результатами аудитивного й акустичного аналізу було обчислено частотні показники актуалізації темпу досліджуваних фрагментів діалогів.

Узагальнення частотних характеристик актуалізації темпу за результатами аудитивного аналізу дозволяє простежити домінуюче використання помірному темпу в усіх групах експериментального корпусу діалогів та кваліфікувати його функціонування як інваріантний просодичний засіб їхньої організації. Так, переважна більшість фрагментів характеризується помірним темпом з максимальними показниками (по спадній): 42,31%-63,46% – у мовленні комунікантів нижчих за статусом з пріоритетністю цієї зони темпу у всіх фрагментах; 41,94%-62,90% – у мовленні співрозмовників вищих за статусом та 39,13%-50,72% – у мовленні рівних за статусом комунікантів.

Оцінка даних аудитивного аналізу свідчить також про те, що вагому відсоткову частку складають і відхилення від помірному темпу в обидва боки. При цьому прискорений темп займає друге за частотністю місце при максимальних показниках актуалізації в попередньо-заключному і власне-заключному фрагментах: у мовленні вищих за статусом мовців – 46,77%, 45,16%; рівних за статусом комунікантів – 40,58%, 42,03%; мовців нижчих за статусом – 36,54%, 44,23% відповідно. Крім того, прискорений темп найбільше властивий для стратегічно-визначального фрагмента (33,87%) діалогів, актуалізованих мовцями з вищим статусом, та контактно-встановлювального фрагмента діалогів, актуалізованих мовцями з нижчим статусом (32,69%) і мовцями з рівним статусом (26,09%).

Сповільнений темп був зафіксований, у першу чергу, у конфліктотвірному фрагменті як засіб вираження негативних емоцій мовця: у максимальній кількості в мовленні рівних за статусом комунікантів – 37,68%, яке характеризується найвищим емоційно-прагматичним потенціалом; при значній частці в реалізаціях вищих за статусом комунікантів – 30,65% та в меншій кількості в мовленні нижчих за статусом комунікантів – 23,08%. Разом із тим, високі показники актуалізації сповільненого темпу були зареєстровані також у стратегічно-визначальному фрагменті в реалізаціях мовців з нижчим (34,62%) і вищим (33,87%) статусом та в аргументативно-дискусійному фрагменті в реалізаціях мовців з вищим (29,03%) і рівним (30,43%) статусом.

Маргінальні значення темпоральних параметрів були зареєстровані лише в мовленні рівних за статусом комунікантів та при незначній частці в мовленні вищих за статусом співрозмовників. При цьому максимальні показники актуалізації швидкого темпу представлені у власне-заключному фрагменті: 24,64% і 12,90% у реалізаціях мовців з рівним і вищим статусом відповідно. Повільний темп є найменш характерним, показники якого коливаються: 2,89%-8,69% у мовленні рівних за статусом мовців і 1,61%-4,84% у мовленні вищих за статусом мовців. Зокрема вказані найвищі відсоткові частки були зафіксовані в конфліктотвірному фрагменті обох груп зазначених діалогів.

Аудитивний аналіз частоти актуалізації типів пауз свідчить про те, що переважна більшість стиків фрагментів діалогів, актуалізованих мовцями з вищим і рівним статусом, оформлюється середньою паузою з максимальними показниками її частоти в мовленні вищих за статусом комунікантів (50,00%-67,74%) та при дещо меншій частці в мовленні рівних за статусом комунікантів (40,58%-46,38%). Щодо реалізацій мовців з нижчим соціальним статусом, то тут найвищою рекурентністю відзначається коротка пауза (50,00%-51,92%), яка виконує роль диференційної ознаки вказаної групи аналізованих діалогів.

Разом із тим, коротка пауза займає друге за частотою актуалізації місце в перших двох групах досліджуваних діалогів, оформлюючи в мовленні вищих за статусом співрозмовників (по спадній) стики фрагментів конфліктотвірного й динаміко-подійного (41,94%), аргументативно-дискусійного й попередньо-заключного (35,48%), стратегічно-визначального й конфліктотвірного (25,81%). У реалізаціях мовців рівних за статусом коротка пауза постає

другою на стиках усіх фрагментів, досягаючи найвищої позначки на стикові аргументативно-дискусійного й попередньо-заключного фрагментів (49,28%).

Довга тривалість паузи притаманна здебільшого мовленню вищих за статусом комунікантів, де найвищі показники її актуалізації (30,65%) спостерігаються на стикові структурно-семантичних блоків “основна частина–завершення”. У мовленні комунікантів рівних (5,79%-20,29%) і нижчих за статусом (3,85%-7,69%) її рекурентність є незначною. Найбільша частотність перцептивної паузи була зареєстрована на стиках контакто-встановлювального й стратегічно-визначального та попередньо-заключного і власне-заключного фрагментів, де вона слугує засобом забезпечення семантичної зв’язності суміжних фрагментів у межах структурно-семантичних блоків. Найвищі показники її актуалізації на стиках зазначених фрагментів були зафіксовані в мовленні комунікантів з нижчим соціальним статусом: 40,38% і 32,69% відповідно; при меншій частці (23,19% і 21,74%) – у мовленні рівних за статусом комунікантів та при незначній кількості (16,13% і 8,06%) – у мовленні вищих за статусом комунікантів, для якого взагалі характерна більша тривалість паузи порівняно з іншими групами мовців.

Узагальнення даних щодо частоти реалізації середньозвукової тривалості фрагментів, обчисленої інструментально, дозволяє простежити, що в експериментальному корпусі діалогів домінує середня зона середньозвукової тривалості з найбільшою рекурентністю у групі діалогів, актуалізованих мовцями з рівним статусом: 42,86%-57,14%. У мовленні вищих за статусом мовців зберігається перевага середньої середньозвукової тривалості (35,71%-57,14%) за виключенням конфліктотвірних й динаміко-подійних фрагментів, в яких було зареєстровано найвищі показники короткої зони середньозвукової тривалості (50,00% і 42,86% відповідно), що вказує на деяке прискорення темпу їхнього звучання.

Щодо мовлення комунікантів з нижчим статусом, то тут спостерігається найбільша варіативність у розподілі числових показників. При цьому помітною є залежність середньозвукової тривалості фрагмента від його функціонально-прагматичної спрямованості. Так, контакто-встановлювальний, конфліктотвірний і попередньо-заключний фрагменти маркуються максимальною відсотковою долею середньої середньозвукової тривалості (42,86%), а стратегічно-визначальний, динаміко-подійний і аргументативно-дискусійний – найвищим показником збільшеної середньозвукової тривалості (35,71%).

Частка максимальної середньозвукової тривалості є приблизно однаковою в усіх трьох досліджуваних групах (7,14%-14,29%) з максимальною кількістю в мовленні вищих за статусом мовців (21,43%) в аргументативно-дискусійному й попередньо-заключному фрагментах. Значний відсоток короткої середньозвукової тривалості (28,57%) було зафіксовано в аргументативно-дискусійному фрагменті експериментального корпусу діалогів. Зона мінімальної середньозвукової тривалості представлена лише в попередньо-заключному фрагменті в мовленні вищих за статусом мовців з найменшою кількістю (7,14%).

На підставі інструментального вивчення закономірностей варіювання тривалості пауз на стиках фрагментів досліджуваних діалогів було встановлено кореляцію тривалості пауз із чинником соціального статусу співрозмовників. Так, для мовлення комунікантів з вищим соціальним статусом властивою є середня (21,43%-50,00%) або коротка тривалість пауз (14,29%-35,71%) при більшій рекурентності середньої. Друге за частотністю місце займає збільшена тривалість пауз, показники якої мають приблизно однаковий відсотковий розподіл (14,29%-21,43%). Крім того, в описуваній групі діалогів найвищою часткою (35,71%) позначена зона максимальної тривалості пауз, яка оформлює стик контакто-встановлювального і стратегічно-визначального фрагментів та є найбільше представленою (7,14%-21,43%) порівняно з двома іншими групами.

В оформленні стиків фрагментів діалогів, актуалізованих мовцями з рівним соціальним статусом, спостерігається домінування середньої зони тривалості пауз (14,29%-42,86%), за виключенням стику конфліктотвірних й динаміко-подійних фрагментів, для якого характерною є збільшена тривалість пауз (35,71%). На відміну від першої досліджуваної групи, у мовленні рівних за статусом співрозмовників простежується перерозподіл частотних показників у бік зон короткої і мінімальної тривалості пауз. Так, в аналізованій групі другою за рекурентністю відзначена коротка й мінімальна тривалість пауз, найвищі відсоткові реалізації яких складають 21,43%-28,57%. При цьому частотність максимальної тривалості пауз є незначною (7,14%-14,29%).

Стосовно мовлення комунікантів з нижчим соціальним статусом, то тут було зареєстровано найвищі показники актуалізації короткої (35,71%) і мінімальної тривалості пауз (35,71%-42,86%). У свою чергу, в організації стиків контакто-встановлювального і стратегічно-визначального та аргументативно-дискусійного й попередньо-заключного фрагментів переважає середня тривалість пауз (35,71%). Крім того, значний відсоток середньої тривалості пауз на стикові аргументативно-дискусійного й попередньо-заключного фрагментів було зафіксовано в усіх трьох досліджуваних групах, що пов'язано з розділовою функцією інтонації, яка реалізується здебільшого при переході від одного структурно-семантичного блока діалогу до іншого. Функціонування середньої паузи на стикові контакто-встановлювального й стратегічно-визначального фрагментів, яке також було відзначено в усіх аналізованих діалогах (21,43%-42,86%), має інше функціональне призначення, а саме: збільшення тривалості паузи підкреслює вагомість прагматичної мети вказаного фрагмента (встановлення мовленнєвого контакту) та надає можливість мовцеві підготувати співрозмовника до обговорення вирішуваної проблеми.

Таким чином, на основі аудитивного й акустичного аналізу темпоральних особливостей англійського офіційно-ділового діалогічного мовлення було встановлено, що найбільшою частотністю в усіх досліджуваних групах діалогів характеризується помірний темп, який отримує статусу інваріантної ознаки. Значну кількість реалізацій складають при цьому відхилення від помірного темпу в обидва боки, що зумовлено функціонально-прагматичною спрямованістю фрагментів та їхнім емоційно-прагматичним потенціалом. Так, типовим для попередньо-заключного й власне-заключного фрагментів є актуалізація зони прискореного темпу вимови. На відміну від цього, конфліктотвірний фрагмент реалізується переважно в зоні сповільненого темпу, що слугує ознакою зародження конфлікту. Акустичний аналіз в цілому підтвердив дані аудитивного аналізу щодо актуалізації темпу та дозволив виявити середню зону середньозвукової тривалості як найбільш рекурентну. Разом із тим, підвищена рекурентність короткої середньозвукової тривалості пояснюється сповільненням темпу в термінальній ритмогрупі завдяки малій швидкості зміни частоти основного тону, що на перцептивному рівні сприймається як загальний помірний темп вимови.

Зіставлення результатів акустичного й перцептивного аналізу актуалізації пауз на стиках фрагментів структурно-семантичних блоків експериментальних діалогів дозволило встановити середню і коротку тривалість паузи як інваріантну ознаку англійського офіційно-ділового діалогічного мовлення. Крім того, дані акустичного аналізу підтвердили висновок аудитивного аналізу про те, що з підвищенням соціального статусу мовців спостерігається тенденція до збільшення тривалості паузи. Так, у мовленні співрозмовників з вищим статусом була відзначена найвища рекурентність збільшеної і максимальної тривалості пауз. У свою чергу, для реалізацій мовців з нижчим статусом властивою є коротка й мінімальна тривалість пауз.

Використані в процесі лінгвістичної інтерпретації результати аудитивного й акустичного аналізу показали існування між ними досить тісного кореляційного зв'язку, що дає підстави вважати доцільним їх подальше використання в лінгвістичній теорії та практиці під час теоретичного обґрунтування закономірностей коректного просодичного оформлення англійського офіційно-ділового діалогічного мовлення і розробки відповідних методичних рекомендацій щодо особливостей його соціолінгвістичної варіативності. Результати експериментального аналізу варіативності темпоральної характеристики мовлення в офіційно-діловій сфері свідчать про зумовленість темпу функціонально-прагматичною спрямованістю фрагментів і їхнім емоційно-прагматичним потенціалом, а також про пряму кореляцію тривалості пауз з чинником соціального статусу мовців.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антипова А.М. Ритмическая система английской речи. – М.: Высшая школа, 1984. – 119 с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 607 с.
3. Дворжецька М.П. До питання функціональної детермінації темпу в структурі інтонації англійської мови // Інтонація як мовний засіб вираження думки / Відп. ред. А.Й.Багмут. – К.: Наукова думка, 1975. – С. 60–64.
4. Златоустова Л.В. Общая и прикладная фонетика / Л.В.Златоустова, Р.К.Потапова, В.Н.Трунин-Донской. – М.: Изд-во Московского у-та, 1986. – 304 с.
5. Калита А.А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлення: (Монографія). – К.: Вид. центр КДЛУ, 2001. – 351 с.: іл., табл. – Бібліогр.: с. 322–351.
6. Цеплитис Л.К. Анализ речевой интонации. – Рига: Изд-во Зинатне, 1974. – 272 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Ющенко – викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка
Наукові інтереси: проблеми інтонаційної організації мовлення

ВОКАЛІЧНА ТА КОНСОНАНТНА ОРГАНІЗАЦІЯ ФОНЕМНИХ СТРУКТУР ІНШОМОВНИХ СПІВ У БРИТАНСЬКІЙ ВИМОВНІЙ НОРМІ

Людмила Комар (Кременчук, Україна)

У статті описані особливості вокалічної та консонантної організації фонемних структур запозичень у британській кодифікованій вимовній нормі. Вони визначаються насамперед наявністю іншомовних фонем та фонотактичними особливостями. Виявлено тенденції, які впливають на ступінь фонологічного нормування фонетичних структур іншомовних слів.

This paper presents specific features of phonemic and consonantal organization of borrowings in the British codified pronunciation norm. They are primarily defined by the availability of loan phonemes and phonotactic peculiarities. The tendencies, which define the degree of phonological assimilation in the phonetic structure of borrowings are revealed.

Для того, щоб виявити специфічні риси фонологічного освоєння фонемних структур запозичень у британській вимовній нормі, необхідно розглянути іншомовне слово як цілісне утворення в єдності його вокалічної та консонантної організації. Доведено, що фонетичний обрис іншомовних слів перетворюється відповідно до закономірностей мови-реципієнта [1: 10]. Таким чином фонемну структуру, що складає одну з основних підсистем фонологічної організації слова, слід описувати з точки зору фонологічної системи англійської мови.

Специфіка фонемної структури лексичних запозичень / ФСЛЗ у аспекті британської вимовної норми ще не була предметом спеціальних досліджень, хоча особливості фонологічного освоєння іншомовних слів висвітлювались у працях зарубіжних [9; 10; 11], російських та вітчизняних лінгвістів [1; 2; 3].

Мета цієї статті полягає у визначенні особливостей фонемної структури запозичень в аспекті британської вимовної норми (RP/BBC English).

У мовознавчій практиці система голосних називається вокалізмом, а система приголосних консонантизмом [13: 238; 15: 62]. Більшість дослідників виокремлюють в інвентарі RP 44 фонем, які включають 20 голосних та 24 приголосних фонем, причому ці фонемні виявляють різну функціональну навантаженість у тексті [14: 148, 216] (див. табл. 1).

Таблиця 1

Інвентар голосних та приголосних RP/BBC English

№ п/п	Голосні RP/BBC English	Частота вживання в тексті (%)	№ п/п	Приголосні RP/BBC English	Частота вживання в тексті (%)
1.	ə	10,74	1.	n	7,58
2.	ɪ	8,33	2.	t	6,42
3.	e	2,97	3.	d	5,14
4.	aɪ	1,83	4.	s	4,81
5.	ʌ	1,75	5.	l	3,66
6.	eɪ	1,71	6.	ð	3,56
7.	ɪ:	1,65	7.	r	3,51
8.	əʊ	1,51	8.	m	3,22
9.	æ	1,45	9.	k	3,09
10.	ɒ	1,37	10.	w	2,81
11.	ɔ:	1,24	11.	z	2,46
12.	u:	1,13	12.	v	2,00
13.	ʊ	0,86	13.	b	1,97
14.	ɑ:	0,79	14.	f	1,79
15.	aʊ	0,61	15.	p	1,78
16.	z:	0,52	16.	h	1,46
17.	eə	0,34	17.	ŋ	1,15
18.	ɪə	0,21	18.	g	1,05
19.	ɔɪ	0,14	19.	ʃ	0,96
20.	ʊə	0,06	20.	j	0,88
Загальна частота вживання голосних у тексті (%)	39.21%	21.	dʒ	0,60	
		22.	tʃ	0,41	
		23.	θ	0,37	
		24.	ʒ	0,10	
		Загальна частота вживання приголосних у тексті (%)			60.78%

Окрім відмінностей за артикуляційними й акустичними ознаками, голосні та приголосні відрізняються також функціонально: специфічною функцією голосних є їхній високий потенціал до утворення складів, в той час, як із 24 приголосних RP/BBC English складотворну функцію виконують тільки три сонанти: /m/, /l/, /n/ [12: 522]. Також науково обгрунтовано, що у процесі еволюції фонологічної системи англійської мови голосні та приголосні виявляють різну схильність до змін своїх якісних і кількісних характеристик: голосні підлягають суттєвішим змінам ніж приголосні [8: 28]. У зв'язку з тим, що приголосні мають чітко визначений фокус артикуляції, вона є стабільнішою ніж артикуляція голосних та майже з повною точністю передається від одного покоління мовців до іншого [13: 75].

Аналіз фонемної структури запозичень експериментального матеріалу здійснено за такими параметрами:

1) виокремлення інвентарю запозичених фонем у досліджуваних словах; 2) опис фонотактичних особливостей запозичень; 3) установлення ступеню освоєння фонемної структури іншомовних слів; 4) визначення тенденцій, що зумовлюють або уповільнюють процеси асиміляції фонемних структур досліджуваних лексичних одиниць/ЛЮ.

Інвентар фонем, що входять до складу фонемних структур лексичних запозичень корпусу експериментального матеріалу складається з 23 голосних: /ɪ/, /ə/, /æ/, /ɒ/, /ɑ:/, /eɪ/, /i:/, /e/, /ʊ/, /ʌ/, /ɔ:/, /u:/, /ɔ̃/, /z:/, /æ̃/, /ɛ̃:/ /ʊə/, /əʊ/, /aɪ/, /ɔɪ/, /ɪə/, /eə/, /aʊ/ та 25 приголосних: /s/, /n/, /j/, /t/, /dʒ/, /z/, /k/, /w/, /ʒ/, /tʃ/, /g/, /ʃ/, /ŋ/, /d/, /f/, /v/, /r/, /b/, /h/, /l/, /m/, /ð/, /θ/, /p/, /x/. У творенні фонемних структур запозичень, окрім 44 фонем RP, додатково беруть участь три голосні та одна приголосна фонема, які не властиві англійській мові, а саме голосні назалізовані фонemi: /ɛ̃:/, /æ̃/, /ɔ̃/ та глуха велярна фрикативна фонема /x/. Фонemi /ɛ̃:/, /æ̃/, /ɔ̃/ входять до фонемних структур галліцизмів, яким у вимові слів-етимонів відповідають французькі голосні /œ̃/, /ɛ̃/ і /ɑ̃/. Такі голосні фонemi, як правило, позначаються в авторитетних словниках вимови [12; 16] символами, наближеними до англійських фонем з додатковою назалізацією, наприклад: *vingt-et-un* (фр.) /vænt eɪ 'ɛ̃:/ – Fr /væ̃ te œ̃/, *fin de siècle* (фр.) /fæ̃ də 'sjek lə/ – Fr /fæ̃d sjekl/, *croissant* (фр.) /'kwæs ɔ̃/ – Fr /квма sɑ̃/.

Приголосна фонема /x/, за даними нашого дослідження, входить до фонемного складу слів німецького, шотландського та ірландського походжень, наприклад: *Ursprache* (нім.) /'ʊə ʃpɾa: x ə/ – Ger /'ʊ:ɹ ʃpɾa: x ə/, *Taoiseach* (ірл.) /'ti:ʃ ək -əx/ – Ir /'ti:ʃəx/.

Запозичення, що містять іншомовні фонemi, охоплюють 47 слів – 4,5%, від загальної кількості одиниць корпусу досліджуваних лексичних запозичень – 1047 ЛЮ. Трохи більше двох третин від цих слів – 76,6% – складають галліцизми.

Найбільш уживана фонема /ɔ̃/ (64%) цієї групи запозичень відповідає французьким назалізованим фонемам /œ̃/, /ɑ̃/, наприклад: *virement* (фр.) /'viə mɔ̃/ – Fr /viə̃ mɑ̃/; *langue* (фр.) /lɔ̃g/ – Fr /lɑ̃g/.

У процесі ототожнювання різних ланок фонологічних систем часто виявляється відсутність в одній із них аналогічної фонemi, тому виникає необхідність доповнити вихідну систему елементами нової. Як правило, це явище полягає у власному утворенні звукової системи мовою-реципієнтом за певним іншомовним зразком [2: 6]. На думку М.Д.Нікіфорова [3: 9], іншомовні фонemi слід розглядати не як чужорідні вкраплення, а як інновації в фонологічній системі мови. Саме належність цих елементів до фонемних інновацій впливає на подальший процес фонологічного нормування лексичних запозичень.

Розглянемо специфіку ФСЛЗ, що містять іншомовні фонemi, з точки зору довжини слова у фонемах. Отримані нами результати про частоту досліджуваних одиниць дають підставу виділити ядро, що охоплює високочастотні одиниці (75%) та периферію (10%) – низькочастотні одиниці експериментального матеріалу [5: 165]. За нашими спостереженнями ФСЛЗ характеризується словами із п'яти (24,45%), трьох (17,78%), семи (17,78%), десяти (13,33%) фонем, які разом складають 73,34% слів матеріалу спостереження. Результати аналізу свідчать, що до експериментального матеріалу не входять слова, які налічують менше ніж 3 фонemi й більше ніж 11 фонем (1 лексема у матеріалі дослідження). Таким чином, підтверджується закономірність статистичних даних, коли мінімальні й максимальні величини виявляють незначну частоту, а середні – найбільш частотні [4: 119; 6: 41-42].

Аналіз фонемної структури досліджуваних запозичень свідчить також про фонотактичні особливості, які не властиві фонологічній системі англійської мови, а саме незвичні розміщення або сполучення голосних та приголосних фонем. Так, наприклад, 9,52% франкомовної лексики нашого дослідження складають слова з уживанням довгого голосного у кінцевій ненаголошеній позиції: *chi-chi* /'ʃi: ʃi:/, *dressage* /'dres ɑ:ʒ/, *fuselage* /'fju:z ə lɑ:ʒ/, Лексичні запозичення зі сполученням фонем, які не властиві фонотактичній організації англійської мови, нараховують 89 ЛО – 8,5% від загальної кількості досліджуваних слів, наприклад: *droit de seigneur* (фр.) /,drwa: də seɪn 'jɜ:/, *puissance* (фр.) /'pwɪ:s ɒs/, *soigné* (фр.) /'swɑ:n ʒeɪ/.

У британській вимовній нормі інвентар незвичних приголосних сполук у ФСЛЗ охоплює наступні випадки:

а) сполучення трьох приголосних на початку складу: /drw-/ , наприклад: /,drwa: də seɪn 'jɜ:/ *droit de seigneur* (фр.);

б) сполучення двох приголосних на початку складу: /ts-/ , /gʷ-/ , /pw-/ , /zw-/ , /vw-/ , /ʃw-/ , /sv-/ , які можна проілюструвати відповідними прикладами: /,tsu:ts əg ə 'mu:ʃi/ *tsutsugamushi* (яп.); /,gʷɑ:k ə 'mɔli/ *guacamole* (ісп.); /'pwɪ:s ɒs/ *puissance* (фр.); /'zwi: bæʃ/ *zwieback* (нім.); /ʃwɔ:ts ʃɪld/ *schwartzschild* (нім.); /vwɑ: 'la:/ *voilà* (фр.); /,svʌr ə 'bʌkt i/ *svarabhakti* (хінді);

в) сполучення двох приголосних в кінці складу: /-mb/ , /-pf/ , /-ts/ , наприклад: /bɒmb/ *bombe* (фр.); /'aʊʃ wɪts/ *Auschwitz* (нім.); /'ʃvɑ:ts kɒpf/ *Schwarzkopf* (нім.);

г) сполучення двох приголосних на межі сусідніх складів: /-d h-/ , наприклад: /gə 'zʊnd haɪt/ *gesundheit* (нім.). Як правило, така сполука має місце в німецьких запозиченнях з суфіксом *-heit*.

Фонемній структурі 425 досліджуваних запозичень, або 40,6% іншомовних слів, притаманна *фонемна субституція*, тобто заміна одного звука іншим, коли в мові, що запозичує, немає звука, який відповідав би звукові мови-джерела запозичення [7: 432], наприклад: *alla breve* (ит.) /æ l ə 'breɪv i/ – It /,al la 'bre: ve/; *astrakhan* (рос.) /æs trə 'kæn/ – Russ /'as trə xən/; *schadenfreude* (нім.) /'ʃɑ:d ʔn ˌfrɔɪd ə/ – Ger /'ʃɑ:d ʔn ˌfʁɔɪdə/.

Отже, інвентарно-дистрибуційний аналіз фонемних структур лексичних запозичень матеріалу спостереження в аспекті британської вимовної норми свідчить:

1. Інвентар фонем, що входять до складу ФСЛЗ, охоплює 23 голосних та 25 приголосних фонем, тобто додатково до інвентарю фонем RP/BBC English вживаються 3 голосні та 1 приголосна фонеми, які не властиві англійській мові, а саме голосні назалізовані фонемі: /ɜ:/ , /æ:/ , /ɔ:/ та глуха велярна фрикативна фонема /x/. Лексичні запозичення, що містять іншомовні фонемі, складають 47 слів – 4,5% від загальної кількості досліджуваного корпусу іншомовних слів. Переважна більшість таких лексем – 76,6% – становлять галліцизми, франкомовні слова, які зберігають у своїй фонемо-графемній структурі риси слів-етимонів.

2. Фонемна структура досліджуваних запозичень складається з п'яти, трьох, семи, десяти фонем, які разом складають 73,34% слів матеріалу спостереження, тобто майже три чверті лексичних запозичень мають середню довжину слова у фонемах.

3. Фонотактичні особливості, а саме незвичні розміщення або сполучення голосних та приголосних фонем відображаються у 89 словах, які складають 8,5% від загальної кількості ФСЛЗ матеріалу спостереження. Це дає підставу стверджувати, що такі фонемі або сполучення фонем належать до периферійних елементів фонемної структури запозичень.

4. Фонемна субституція або заміна одного звука іншим притаманна фонемній структурі 40,6% іншомовних слів.

5. Досліджувані слова є запозиченими з найбільш поширених європейських мов, з якими, як правило, обізнані британські мовці. Іншомовні ж слова з азійських мов найчастіше позначають нові незнайомі поняття у мові-реципієнті, а тому можуть вимовлятися за іншомовним зразком. В обох випадках ця група іншомовної лексики знаходиться в процесі фонологічного освоєння.

Перспектива подальшого дослідження передбачає здійснення аналізу вокалічної та консонантної організації іншомовних слів в американській вимовній нормі в порівняльно-зіставному аспекті з британським варіантом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Колесникова М.С. Фонетическая ассимиляция иноязычных слов в современном немецком литературном языке (на материале лексикографического анализа): Автореф. дис. ... канд. филол. Наук: 10.02.04 / ПГПИИЯ. – Пятигорск, 1986. – 16 с.
2. Курченко Л.М. Сучасні тенденції асиміляції англоамериканських запозичень у студентському соціолекті німецької мови (соціолінгвістичний аспект): Автореф. Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський ун-т ім. Т.Шевченка – К., 1994. – 21 с.
3. Никифоров Н.Д. Консонантная структура иноязычных слов в современном немецком языке: Дис. ... канд. филол. Наук: 10.02.04. – Одесса, 1987.– 199 л.
4. Парашук В.Ю. Фонематическое варьирование в структуре лексики английского языка (на материале лексикографических источников): Дис. ... канд. филол. Наук: 10.02.04. – К., 1988. – 217 л.
5. Перебийніс В.С. Кількісні та якісні характеристики фонем сучасної української мови. – К.: Наукова думка, 1970. – 272 с.
6. Слипченко Л.Д. Фонемная структура лексики английского языка: Дис. ... кандидата филол. Наук: 10.02.21. – К., 1974. – 180 с.
7. Справочник лингвистических терминов / Д.Э.Розенталь, М.А.Теленкова. – М.: Просвещение, 1972. – 495 с.
8. Шахбагова Д.А. Фонетическая система английского литературного языка – целостность, устойчивость, вариативность: Дис. ... д-ра филол. Наук: 10.02.04. – М., 1986. – 425 с.
9. Bailey C.-J.N. Pronouncing foreign words in English, 2002 //http://www. Orlapubs. Com/ORLAPUBS – L/L 17. html.
10. Berg T. Stress Variation in British and American English// World Englishes. – 1999. – Vol. 18, Issue № 2. – P. 123-144.
11. Bliss A.J. A Dictionary of Foreign Words and Phrases in Current English. – London: Routledge and Kegan Paul, 1977. – 389 p.
12. Cambridge English Pronouncing Dictionary / Originally compiled by D.Jones. – 16th ed. / Edited by P.Roach, J.Hartman and J.Setter. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 606 p.
13. Gimson A.C. An Introduction to the Pronunciation of English. – 3d edn. – L.: Edward Arnold, 1980. – 352 p.
14. Gimson's Pronunciation of English. – Sixth edition. – Revised by Alan Cruttenden. – London: Arnold, 2001. – 339 p.
15. Laver J. Principles of Phonetics. – Cambridge: Cambr. Univ. Press, 1995. – 704 p.
16. Longman Pronunciation Dictionary / Compiled by J.C.Wells. – 2d impression. – Harlow: Longman, 2000. – 870 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Комар – старший викладач кафедри англійської філології та перекладу Кременчуцького інституту Дніпропетровського університету економіки та права.

Наукові інтереси: проблеми фонетики та фонології англійської мови, теорії мовних контактів.

ФОНОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ КОРИСТУВАЧІВ АВІАЦІЙНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ: СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ

Анна КИРИЧЕНКО (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена проблемі фонологічної компетенції українських пілотів та авіадиспетчерів як складовій частині їхньої комунікативної компетенції. Запропоновано структуру фонологічної компетенції користувачів авіаційної англійської мови на сегментному рівні та описано її зміст.

The paper is dedicated to the problem of the phonological competence of Ukrainian pilots and air traffic controllers as a constituent part of their communicative competence. The structure of the phonological competence of aviation English speakers on segmental level is suggested and its contents are described.

На рубежі ХХ та ХХІ століть після авіакатастроф та аварійних ситуацій, причиною яких прямо чи опосередковано стали непорозуміння під час професійного спілкування пілотів та авіадиспетчерів, проблема мови як фактору авіаційної безпеки й комунікативна компетенція авіаперсоналу набули надзвичайної актуальності. Оскільки володіння прийомами звукового кодування та декодування лежить в основі розуміння й продукування мовлення, особлива увага в лінгвістичній підготовці пілотів та авіадиспетчерів, що беруть участь у міжнародних польотах, повинна приділятися розвитку їхніх умінь якісно оперувати іншомовним звуковим кодом [9; 10; 12].

Авіаційна англійська мова/ААМ (Aviation English) на часі є мовою-посередником (*lingua franca*), засобом комунікації у професійному спілкуванні авіаперсоналу під час міжнародних авіаперевезень, а відтак комунікативною складовою професійної підготовки українських пілотів та авіадиспетчерів. В аспекті теорії мовної комунікації ААМ належить до так званих «обмежених» кодів (*restricted codes*), які характеризуються короткими й простими, часто синтаксично незавершеними реченнями, обмеженою лексикою з прямими значеннями [7: 300], а в лінгвістичному аспекті ААМ властива сукупність фонетичних, лексичних та граматичних характеристик та особливостей їхнього функціонування. Проблема мови як фактору нерозуміння під час професійного спілкування пілотів та авіадиспетчерів була

виокремлена у працях зарубіжних вчених (Г. Емері, Д. Макмілан, Т. Тьютракул), які зробили спробу встановити та проаналізувати причини недостатньої ефективності мовного спілкування в певних випадках [9, 12, 13]. Як об'єкт сучасних лінгвістичних досліджень, ААМ ще не отримала вичерпного висвітлення, хоча з позицій теорії мовної комунікації особливості авіаційної мови як мови професійного спілкування отримали детальний опис у роботах О.В. Акімової, М.І. Солнишкіної та Т.О. Мальковської [1; 6]. Значним здобутком у вищезгаданій проблемі ААМ стали наукові розвідки експертів Міжнародної організації цивільної авіації / ІКАО, які лягли в основу вимог до володіння мовою [10]. Фонологічна компетенція як складова комунікативної компетенції та комунікативна компетенція представників немовних спеціальностей знаходились в центрі уваги вітчизняних та зарубіжних лінгвістів [2; 3; 4], однак на часі не існує досліджень проблеми фонологічної компетенції пілотів та авіадиспетчерів.

Серед лінгвістичних особливостей ААМ, особливе місце, на нашу думку, посідають фонологічні риси та їхні фонетичні реалізації, що впливає з переважно усного функціонування авіаційної англійської. Мета цієї статті полягає у визначенні структури та змісту фонологічної компетенції користувачів авіаційної англійської мови шляхом аналізу новітніх наукових розробок даної проблеми. Для цього вважаємо за необхідне з'ясувати особливості авіаційної англійської мови, визначити поняття «фонологічна компетенція», з'ясувати її місце серед інших чинників лінгвістичної підготовки пілотів та авіадиспетчерів, і описати її структуру і зміст.

Під авіаційною англійською мовою розуміємо спеціалізований пласт англійської мови, що забезпечує потреби спілкування в умовах авіаційного дискурсу. Ми погоджуємося з Г. Емері, який вважає ядром авіаційної англійської мови фразеологію радіообміну [9: 46], що є набором стандартизованих слів та фраз або чітким та лаконічним «кодом», який вживається у стандартних та надзвичайних ситуаціях і представляє дуже вузькоспеціалізований та регламентований пласт мови [9; 10; 11]. У тих випадках, коли самої лише фразеології радіообміну недостатньо, вживається розмовна англійська мова, яка повинна бути чіткою, недвозначною, не містити ідіом, сленгу й жаргону [10: 3-5].

Приблизно 80% англомовного авіаційного спілкування здійснюється мовцями, які володіють англійською як іноземною або другою мовою, а не носіями мови [3: 45]. Відомо, що неносії мови для розуміння почутого здебільшого покладаються на вимову, на відміну від носіїв мови, які під час спілкування можуть покладатися на контекст [10: 3-6]. Зважаючи на національну, етнічну й соціальну неоднорідність мовної спільноти, яка використовує англійську мову для задоволення потреб професійного спілкування в галузі авіації, фонологічна компетенція пілотів та авіадиспетчерів виступає одним з ключових факторів зрозумілості під час професійного спілкування в умовах авіаційного дискурсу.

Під *фонологічною компетенцією* користувачів ААМ розуміємо сукупність знань про фонологічні засоби мови: характерні риси артикуляційної бази англійської мови, її фонемний склад і диференційні ознаки фонем на сегментному рівні, основні особливості інтонаційної організації та їх значення на супraseгментному рівні, особливості об'єднання звуків у зв'язному мовленні, а також вміння застосовувати ці знання для продукції та реценції усного мовлення під час професійного спілкування.

Так як оволодіння звуковим кодом іноземної мови передбачає не лише продукцію звуків мовлення, а й сприйняття їх на слух, доцільно виокремити два блоки фонологічної компетенції користувачів авіаційної англійської мови: *продуктивний* та *рецептивний*. Продуктивний блок фонологічної компетенції охоплює вміння правильно підбирати засоби (фонемні та інтонемні) для вираження необхідного змісту. Рецептивний компонент фонологічної компетенції полягає у співвіднесенні акустичної інформації, отриманої від співрозмовника, з певними значеннями.

З огляду на те, що звукова сторона мови охоплює дві підсистеми: сегментну та супraseгментну, доцільно виокремити їх і у фонологічній компетенції користувачів ААМ. Зараз розглянемо сегментний рівень.

На нашу думку, фонологічна компетенція на сегментному рівні включає такі компоненти: 1) знання про артикуляційну базу англійської мови; 2) знання про звукові одиниці мови – фонемі, та їхні дистинктивні ознаки; 3) знання про коартикуляційні явища, що мають місце при зв'язному мовленні.

З огляду на те, що для правильного відтворення звуків важливо знати не лише, які рухи потрібні для їх безпосереднього продукування, а й положення органів артикуляційного апарату, які їм передують, важливою частиною фонологічної компетенції користувачів ААМ є знання про артикуляційну базу англійської мови. Під артикуляційною базою розуміємо артикуляційні установки органів мовлення в стані потенційної готовності до артикуляції [5: 282].

Характерними рисами англійської вимови, що залежать від артикуляційної бази англійської мови і відсутні в українській вимові є: 1) зсув артикуляції голосних звуків до середини ротової порожнини, що забезпечується відтягнутістю язика та його розташуванням глибоко у ротовій порожнині; 2) відсутність лабіалізації та випинання губ, що досягається шляхом більшої напруженості м'язів губ; 3) апікально-альвеолярна артикуляція приголосних, у зв'язку з якою у стані потенційної готовності до артикуляції кінчик язика злегка загинається догори; 4) відсутність палаталізації, передумовою чого є те, що язик у своїй середній частині лежить плоско; 5) аспірація глухих вибухових приголосних, що забезпечується більшою напруженістю фонаційного дихання [5: 282-283].

Зважаючи на те, що ситуації спілкування в авіаційному дискурсі часто вимагають від учасників використання більше, ніж однієї мови, знання про відмінності між артикуляційними базами англійської та української мов має велике значення для здійснення ефективної комунікації між пілотами та авіадиспетчерами, яким доводиться працювати за умов частого переключення кодів (code switching), під яким ми розуміємо звичне переключення з однієї мови на іншу в ситуації білінгвізму чи мультілінгвізму під час однієї розмови [12: 42].

Знання про фонемі та їх дистинктивні ознаки можна умовно поділити на дві частини (див. Схему 1):

1. Знання, необхідні для продукції голосних фонем. Важливе місце серед цих знань посідає усвідомлення того, що стійкість артикуляції та тривалість звучання є дистинктивними ознаками англійських фонем. Неврахування довготи фонемі при її озвученні або заміна дифтонга монофтонгом можуть спричинити нерозуміння повідомлення.

2. Знання, необхідні для продукції приголосних фонем. Ці знання доцільно поділити на три групи:

– знання про фонемі англійської мови, які не мають відповідників в українській мові: [ʔ] ↗ [ɒ] ↗ [w] ↗ [ŋ] та ін. Ці знання складають ядро фонологічної компетенції на сегментному рівні, оскільки є передумовою правильного кодування висловлювання і його зрозумілості для співрозмовника.

– знання про фонемі англійської мови, що в цілому збігаються за дистинктивними ознаками з українськими, але відрізняються від них за певними суттєвими характеристиками, які, однак, не мають смислорозрізнявальної функції. Це такі фонемі як [p] ↗ [t] ↗ [d] ↗ [s] ↗ [z] та ін. Неврахування специфічних особливостей таких фонем призводить до появи вимовного акценту, але не перешкоджає загальному розумінню.

– знання про фонемі англійської мови, які є максимально наближеними до фонем української мови: [b] ↗ [m] ↗ [f] ↗ [v] тощо. Заміна цих фонем українськими відповідниками майже не сприймається на слух і не впливає на якість висловлювання.

Оскільки під час зв'язного мовлення звуки вживаються не ізольовано, а взаємодіючи, впливають один на одного, самих лише знань про артикуляційну базу та про фонемі з їхніми дистинктивними ознаками не достатньо для ефективного використання звукового коду. В результаті взаємодії між голосними та приголосними, а також у межах кожного класу, виникають такі процеси, як асиміляція, акомодация, редукція голосних та елізія [8: 71].

Асиміляція є явищем уподібнення одного звуку іншому. Вона відбувається між звуками одного типу – голосними чи приголосними. У разі, якщо звук, що асимілюється, повністю співпадає з тим, якому він уподібнюється, асиміляція є повною. Якщо ж змінюється лише декілька ознак звуку, що асимілюється, асиміляція є неповною. Розрізняють асиміляцію за місцем творення, за способом творення, за роботою голосових зв'язок, за органом мовлення тощо [8: 73-75]. Наприклад, при вимові *at the* [æt ðə] альвеолярний [t] під впливом наступного міжзубного [ð] втрачить ознаку альвеолярності й набуде ознаку дентальності. Асиміляції за способом творення має місце у прикладі: *request push-back* де перший з двох суміжних проривних звуків ([t] і [p]) втрачає свій прорив.

Редукція – це кількісне чи якісне послаблення голосного в ненаголошеній позиції [8: 71]. Наприклад, у словах *contact* [ˈkɒntækt] – *contact* [kənˈtækt] голосний [ɒ] якісно редукується до нейтрального голосного [ə].

Елізія – повна втрата голосного чи приголосного звуку [8: 77]. Наприклад у фразі *stand by* альвеолярний проривний [d] при швидкому мовленні може втрачатися – [ˈstændbaɪ].

У зв'язку з тим, що користувачами ААМ є переважно носії англійської мови, а також враховуючи відсутність жорстких вимовних норм в авіаційній англійській мові, неабиякого значення набуває рецептивний блок фонологічної компетенції користувачів авіаційної англійської мови. Для ефективного спілкування в умовах авіаційного дискурсу він повинен значно перевищувати за об'ємом продуктивний, оскільки в мовленні іншого мовця одна фонема чи інтонація може замінюватися іншою або набувати ознак, які їй невластиві.

Рецептивний блок фонологічної компетенції можна поділити на три частини (див. Схему 1):

1. Знання про нормативні дистинктивні ознаки фонем. За допомогою цих знань пілот чи авіадиспетчер може сприйняти та зрозуміти мовлення мовця, який володіє нормативною вимовою.

2. Знання про риси, яких можуть набувати фонемі в умовах акцентної вимови. У цьому випадку специфічна ознака накладається на притаманні фонемі ознаки або ж заміщує певну ознаку, яка не виконує смислорозрізнавальну функцію в англійській мові. Наприклад, при палаталізації приголосних до їх звичайних акустичних характеристик додається характеристика «палаталізований». Якщо англійський /t/ в акцентній вимові замінюється на український /t/, то залишаються усі ознаки англійської фонемі за винятком ознаки «альвеолярний», яка заміщується ознакою «зубний».

3. Знання про можливі варіанти заміни однієї фонемі іншою. У процесі професійного спілкування носіїв ААМ деякі слова можуть модифікуватися в результаті заміни однієї фонемі на іншу. Але така заміна, хоча й утруднює сприймання, однак не перешкоджає загальному розумінню змісту слова. Так, маючи труднощі із озвученням фонемі [æ], носій мови може замінити її на [A]. В результаті цього слово *altitude*, нормативною вимовою якого є [ˈæltɪtjuːd], змінює свою звукову форму на [ˈAɪltɪtjuːd]. Така вимова не є коректною/нормативною, вона не змінює значення слова, а отже, відповідає критерію взаємна зрозумілість.

Враховуючи те, що користувачами авіаційної англійської мови є представники багатьох мовних спільнот, акцентних особливостей їхньої вимови та варіантів можливих модифікацій може бути безліч. Це зумовлює ключове значення знань про суттєві риси акцентної вимови та можливі модифікації у правильному розумінні висловлювання, що, в свою чергу, є передумовою ефективного спілкування в умовах авіаційного дискурсу.

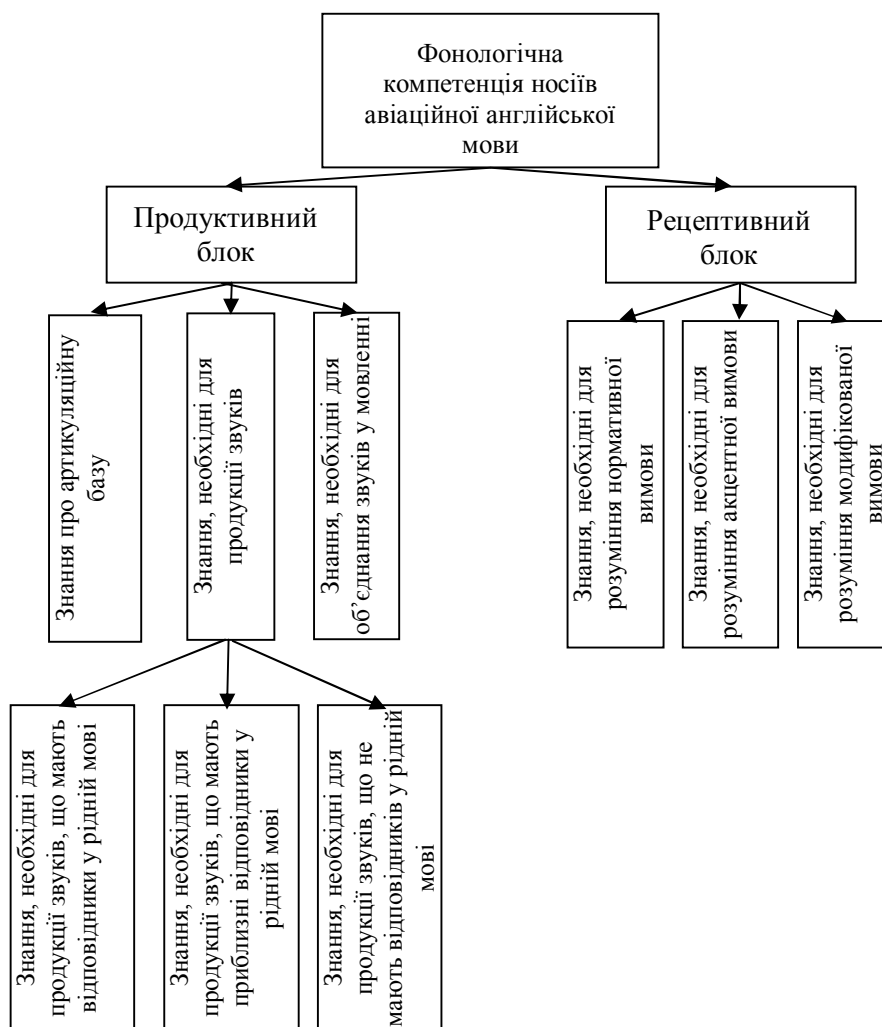

Схема 1. Фонологічна компетенція користувачів авіаційної англійської мови (сегментний рівень)

Отже, фонологічна компетенція є важливою складовою комунікативної компетенції пілотів та авіадиспетчерів. Особливо важливе значення має її сегментний рівень, який в свою чергу поділяється на продуктивний та рецептивний компоненти. У кількісному відношенні рецептивний компонент значно перевищує продуктивний, що зумовлюється використанням авіаційної англійської мови здебільшого носіями мови.

До перспективних напрямів дослідження проблеми є вивчення супrasegmentного рівня фонологічної компетенції, а також дослідження фонетичної компетенції користувачів авіаційної англійської мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акімова О.В., Солнышкина М.И. Типология дискурса в профессиональной коммуникации // Актуальные проблемы теории коммуникации. – Сборник научных трудов. – СПб. – Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 253-270.
2. Загальноєвропейські рекомендації у мовній освіті: вивчення, викладання, оцінювання. Відділ сучасних мов, Страсбург. – К.: Ленвіт, 2003. – 262 с.
3. Клушина Н.П., Гончарова Н.Л. Иноязычная фонетико-фонологическая компетенция лингвистов-переводчиков и специалистов по межкультурному общению // Вестник Северо-Кавказского государственного технического университета. №4 (8). – Ставрополь: Изд-во ГОУВПО «Северо-Кавказский государственный технический университет», 2006. – С. 42-45.
4. Козак С.В. Формування іномовної комунікативної компетенції майбутніх фахівців морського флоту: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Південноукраїнський державний педагогічний університет (м.Одеса) ім. К.Д.Ушинського. – Одеса, 2001. – 20 с.
5. Кочубей В.Ю. Фонологічні та фонетичні особливості залишкового вимовного акценту в англійському мовленні українців // Наукові записки. – Випуск 59. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. – С. 278-287
6. Мальковская Т.А. Англо-русские соответствия в языковой структуре радиообмена в режиме общения пилот-авиадиспетчер : Дис. ... канд. филол. наук. – Пятигорск, 2004. – 163 с.

7. Маслиева О.В. Ограниченный и развернутый коды языка, их возможности и роль в развитии мышления человека // Философский век. Альманах. Вып. 22. Науки о человеке в современном мире. Часть 2 / Отв. редакторы Т.В. Артемьева, М.И. Микешин. – СПб.: Санкт-Петербургский Центр истории идей, 2002. – С. 300-304.
8. Павленко О.О. Формування комунікативної компетенції фахівців митної служби в системі неперервної професійної освіти. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2005, – 31 с.
9. Соколова М.А., Гинтовт К.П., Тихонова И.С., Тихонова Р.М. Теоретическая фонетика английского языка. – М.: Владос, 1996. – 286 с.
10. Emery H.. Plane English, Plain English // English Teaching Professional. – 2008. – №56. – С. 46-47.
11. ICAO Manual on the Implementation of ICAO Language proficiency Requirements (Doc 9835 AN/42), 2004.
12. ICAO Procedures for Air Navigation Services: Air Traffic Management (Doc 4444 ATM/504), 2001.
13. McMillan D. "Say again?" Miscommunications in Air Traffic Control. – Queensland: Queensland University of Technology, 1998. – 60 с.
14. Tiewtrakul T. Analysis of Approach Controller–Pilot Communications. – Cranfield: Cranfield University, 2007. – 95 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Кириченко – викладач кафедри іноземних мов Державної льотної академії.
Наукові інтереси: англійське авіаційне мовлення у фонологічному та фонетичному аспектах.

ФУНКЦІОНУВАННЯ НІМЕЦЬКИХ ПРИГОЛОСНИХ ФОНЕМ ТА ЇХНЬОЇ ДИФЕРЕНЦІЙНОЇ ОЗНАКИ “УЧАСТЬ ГОЛОСОВИХ ЗВ’ЯЗОК” У СПОНТАННОМУ МОВЛЕННІ

Олександр РУДКІВСЬКИЙ (Київ, Україна)

Стаття присвячена проблемі варіативності ступеню прояву диференційної ознаки “участь голосових зв’язок” німецьких приголосних у синхронічному аспекті. Автор описує, чи залишаються зазначена диференційна ознака у різних класах приголосних стабільною та які модифікаційні процеси приголосних спостерігаються у спонтанному мовленні сучасної німецької мови.

The article is concerned with the problem of degree variation of the German consonants distinctive feature “participation of vocal cords” in a synchronical aspect. The author describes whether the mentioned distinctive features remains being stable in different consonant classes and which modification processes of consonants are observed in spontaneous speech in the modern German language.

Прояв ступеню стабільності диференційних ознак німецьких приголосних становить особливу **проблему**, котру мають вирішити фонологи на сьогоднішньому етапі розвитку лінгвістики [6; 5; 7]. Система мови містить прості та складні одиниці, що розрізняють, об’єднують, і розділяють або виділяють різні значущі одиниці. “Кожна розрізнявальна ознака становить вибір між двома членами протиставлення, в основі якого лежить специфічна диференціююча властивість, відмінна від властивостей, котрі лежать в основі інших протиставлень”. Критерієм оцінювання мовних змін слугує встановлення ступеня прояву розрізнявальних ознак приголосних фонем. Варіативність тієї чи іншої диференційної ознаки показує, в яких місцях система має свої слабкі місця, де активізується механізм модифікацій, в результаті чого відповідна фонема може втратити свій фонемний статус або бути представленою варіантами інших фонем.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю перевірки ступеню стабільності прояву розрізнявальних ознак приголосних фонем й можливості зникнення старих зв’язків у системі мови та виникнення нових, що неодноразово наголошувалося у працях вітчизняних фонологів [1: 7]. Диференційні ознаки німецьких приголосних фонем характеризуються різним ступенем їхнього прояву у спонтанному мовленні. Щоб встановити, котрій з розрізнявальних ознак притаманна найбільша варіативність, потрібно проаналізувати характер вираження кожної з них окремо у виділених підгрупах системи приголосних фонем.

Проведене експериментальне дослідження мало за **мету** встановлення ступеню стабільності й варіювання прояву диференційної ознаки “участь голосових зв’язок” німецьких приголосних фонем у спонтанному мовленні.

Диференційна ознака “участь голосових зв’язок/ напруженість” найбільш повно (93%) проявляється в алофонах африкат / p^h /, / t^h /, / k^h /, носових /m/, / n^h /, / ŋ^h / та бокової фонемою /l/ (89%) (див. Рис. 1.). Алофони щілинних фонем /f/, / v^h /, /s/, /h/, /z/, / z^h /, /x/, /j/, / ç^h /, /r/ зазнають певного послаблення (87%). Найбільшою нестабільністю характеризуються варіанти зімкнених фонем – стабільність прояву даної диференційної ознаки характерна лише для 53% від всієї кількості їхніх алофонів.

Носові фонем /m/, /ŋ/, /n/ та *бокова* /l/. 89% від сумарної кількості алофонів носових фонем /m/, /ŋ/, /n/ та бокової /l/ притаманна стабільність прояву ДО “участь голосових зв’язок/ напруженість”. Найбільшим ступенем варіювання відзначаються алофони бокової фонем /l/, оскільки у 24% розглянутих випадків її реалізації відбуваються явища веляризації або елізії алофонів фонем, що дозволяє відносити її до фонем із високим ступенем варіювання прояву зазначеної вище диференційної ознаки.

Щілинні фонем /f/, /v/, /s/, /z/, /x/, /h/, /j/, /ç/, /r/, /z/. Диференційна ознака “участь голосових зв’язок/ напруженість” характеризується середнім ступенем прояву у щілинних фонем /f/, /v/, /s/, /z/, /x/, /h/, /j/, /ç/, /r/, /z/ – “глухість” проявляється у 95% від загальної кількості алофонів досліджених приголосних. Варіанти напружених /f/, /v/, /s/ не зазнають послаблення, тоді як алофонам фонем /z/, /x/, /h/, /j/, /ç/ притаманний певний ступінь варіювання. Відносно нестабільно, лише у 62% від сумарної кількості реалізацій, виражена ця розрізнявальна ознака у щілинній /r/. Група щілинних відзначається нестабільним проявом даної розрізнявальної ознаки у згаданій ненапруженій фонемі. Ще більший ступінь варіювання притаманний алофонам свистячої фонемі /z/. Оскільки лише 52% від загальної кількості алофонів цієї фонемі у СМ зазнають оглушення або елідують, то прояв розрізнявальної ознаки “участь голосових зв’язок/ напруженість” для цієї фонемі можна вважати найбільш нестабільним, що свідчить про її особливий статус серед підгрупи щілинних фонем і можливий перехід до іншого розряду приголосних.

Зімкнені фонем /p/, /b/, /t/, /d/, /k/, /g/. За участю голосових зв’язок/ напруженістю лише 53% від сумарної кількості алофонів напружених /p/, /t/, /k/ та ненапружених зімкнених фонем /b/, /d/, /g/ реалізуються згідно з орфоепічною нормою як глухі [p], [t], [k] та дзвінки [b], [d], [g]. Найвищим ступенем стабільності серед цієї підгрупи характеризується велярна фонема /k/, у 84% від загальної суми алофонів якої відзначаються нормативністю прояву “глухість/напруженість”. 46% від загальної кількості варіантів ненапруженої фонемі /g/ не оглушуються й тим самим розглядаються як найбільш стабільні з погляду прояву вказаної вище розрізнявальної ознаки серед підгрупи дзвінких ненапружених /b/, /d/, /g/. Відчутну зміну вираження розрізнявальної ознаки “участь голосових зв’язок” зафіксовано у двогубних /p/ і /b/ – 57% і 54% від сумарної кількості відповідних варіантів зазначених фонем притаманна нормативна вимова. В інших випадках для алофонів напруженої /p/ характерне зниження ступеня прояву стабільності ДО “участь голосових зв’язок/ напруженість”, оскільки 36% від загальної частоти алофонів зазнають послаблення, а варіантам ненапруженої білабіальної /b/ притаманна часткова оглушеність ☉☞☛☞☞. Лише 40% варіантів ненапруженої дзвінкої фонемі /d/ залишаються дзвінками. Найбільшим спадом прояву зазначеної вище диференційної ознаки відзначається реалізація алофонів напруженої /t/.

Отже, потрібно відмітити значну нестабільність прояву диференційної ознаки “участь голосових зв’язок/ напруженість” в алофонах зімкнених фонем. Із фонологічної точки зору зрозуміло, що кореляція за сонорністю (дзвінкість – глухість) для німецької мови певною мірою зникає, а на зміну їй приходить інша – за напруженістю/ силою або за придиховістю.

За участю голосових зв’язок/ напруженістю тільки 89% алофонів напружених /f/, /s/, /ʃ/, /ç/, /x/ та ненапружених зімкнених фонем /h/, /v/, /z/, /ʒ/, /j/, /r/ реалізуються згідно з орфоепічною нормою. Найвищим ступенем стабільності характеризуються глуха губно-зубна /f/ та дзвінка палато-альвеолярна /z/, алофони котрих не модифікуються. Найвищим ступенем послаблення відзначається вимова алофонів ненапруженої /z/.

На Рис. 1. показано, що найкращим чином диференційна ознака “участь голосових зв’язок/ напруженість” проявляється в алофонах середньоязикових фонем /ʒ/ та /j/. Алофони глоткової фонемі /h/ зазнають певного послаблення. Найбільшим варіюванням характеризуються варіанти губних /p/, /b/ та задньоязикових фонем /ŋ/, /x/, /k/, /r/, /g/ – стабільність прояву даної диференційної ознаки характерна лише для 76% та 68% від загальної кількості їх алофонів відповідно, що є дуже низьким показником стабільності для системи приголосних фонем в цілому. Найбільшим чином варіюють алофони передньоязикових фонем /t/, /d/, /n/, /ç/, /r/, /l/, /z/, /d/, /t/.

Середньоязикові фонем /ʒ/ та /j/. Стосовно прояву диференційної ознаки “участь голосових зв’язок/ напруженість” алофони фонем /ʒ/ і /j/ характеризуються незначним ступенем варіювання. Алофони дзвінкої фонемі /j/ можуть бути оглушеними, що зумовлено більшим ступенем варіативності.

Губно-зубні / $\square\otimes\lambda$ /, /f/, /v/ та губні фонемі /m/, /p/, /b/. Варіантам губно-зубних / $\square\otimes\lambda$ /, /f/, /v/ та губної фонемі /m/ притаманна нормативна вимова, лише алофони губних /p/ і /b/ характеризуються певним відхиленням від норми. Особливо це помітно у випадку з двогубою /b/, яка у 50% досліджених випадків не проявляє ДО “участь голосових зв’язок/напруженість”, що вказує на її нестабільність і можливий пересув до розряду напружених приголосних.

Задньоязикові фонемі / ξ /, /x/, /k/, /r/, /g/. Рис. 1. ілюструє особливості прояву диференційної ознаки “участь голосових зв’язок/напруженість” у задньоязикових фонем. По-перше, фонемам / ξ /, /x/, /k/ притаманний відносно стабільний прояв зазначеної розрізнявальної ознаки, по-друге, фонемі /r/, /g/ охарактеризовані як варіативні. При цьому слід звернути увагу на те, що високе варіювання прояву ДО “участь голосових зв’язок/напруженість” у велярній фонемі /g/ спричиняється оглушенням її алофонів до $\text{☉}\text{У}\text{☉}$.

Передньоязикові фонемі / $\blacklozenge\otimes\bullet$ /, / $\bullet$ /, /s/, /n/, / C /, / $\blacklozenge\otimes\bullet$ /, /l/, /z/, /d/, /t/. Передньоязикові фонемі / $\blacklozenge\otimes\bullet$ /, / $\bullet$ / характеризуються стовідсотковою стабільністю прояву розрізнявальної ознаки “участь голосових зв’язок/напруженість”. Інтерес викликає варіювання “участі голосових зв’язок/напруженості” фонемі / C /, показник якої свідчить про достатню нестабільність її алофонів у спонтанному мовленні. Однак найбільш чиним варіюють алофони передньоязикових фонем / $\blacklozenge\otimes\bullet$ /, /l/, /z/, /d/, /t/.

Із Рис. 1. видно, що розрізнявальна ознака “дзвінкість” найбільш повно проявляється в алофонах сонорних фонем /m/, / ξ /, /n/ /l/ та фарингальної /h/. Дещо більшим ступенем варіювання (85%) характеризуються глухі напружені фонемі / $\square\otimes\lambda$ /, / $\blacklozenge\otimes\bullet$ /, /f/, / $\bullet$ /, /s/, / E /, /x/, /k/, / $\blacklozenge\otimes\bullet$ /, /p/, /t/. Найменша стабільність притаманна варіантам дзвінких ненапружених фонем /v/, /j/, / C /, /r/, /z/, /b/, /g/, /d/ – стабільність прояву даної диференційної ознаки “участь голосових зв’язок/напруженість” характерна лише для 67% від загальної кількості їх алофонів.

Сонорні фонемі /m/, / ξ /, /n/, /l/ та щілинна /h/. Оскільки сонорні /m/, / ξ /, /n/, /l/ та глуха фонема /h/ не можуть бути напруженими, тобто у них відсутня кореляція “напружений/ненапружений”, то вони мають бути об’єднані в одну підгрупу. Серед них найвищим ступенем прояву “участі голосових зв’язок/напруженості” відрізняються фонемі /m/, / ξ / та /h/. Незначним відхиленням від норми характеризується реалізація фонемі /n/. Найбільше варіювання характерне фонемі /l/, яка у 67% випадків зазнає веляризації до $\text{☉}\text{Л}\text{☉}$ або елідує.

Глухі напружені фонемі / $\square\otimes\lambda$ /, / $\blacklozenge\otimes\bullet$ /, /f/, / $\bullet$ /, /s/, / E /, /x/, /k/, / $\blacklozenge\otimes\bullet$ /, /p/, /t/. Глухі напружені фонемі / $\square\otimes\lambda$ /, / $\blacklozenge\otimes\bullet$ /, /f/, / $\bullet$ /, /s/, / E /, /x/, /k/, / $\blacklozenge\otimes\bullet$ / реалізуються нормативно у більшості випадків, лише алофонам губної /p/ та зубної фонемі /t/ притаманна часткова втрата здатності протиставлятися за ознакою “глухість”, оскільки велика частка їх алофонів зазнають оглушення, в результаті чого вони характеризуються найбільшою нестабільністю прояву ДО “участь голосових зв’язок/напруженість”.

Дзвінки ненапружені фонемі /v/, /j/, / C /, /r/, /z/, /b/, /g/, /d/. Цікавими з погляду прояву розрізнявальної ознаки “участь голосових зв’язок/напруженість” є дзвінки ненапружені фонемі /v/, /j/, / C /, /r/, /z/, /b/, /g/, /d/. Варіантам фонем /v/, /j/ та / C / не притаманне варіювання, однак алофони фонем /r/, /z/ і /b/ варіюють у більшості випадків (до 53%). Найбільшим ступенем варіювання (до 68%) відзначаються дзвінки ненапружені фонемі /g/ і /d/, що говорить на користь гіпотези про втрату у майбутньому протиставлення за “участью голосових зв’язок” та їхнього переходу до глухих напружених /k/ та /t/.

Отже, серед диференційних ознак німецьких приголосних, до яких відносяться “спосіб творення”, “місце артикуляції” та “артикуляційна напруженість”, найбільшим ступенем варіювання характеризується “участь голосових зв’язок/напруженість” приголосних.

На підставі викладеного вище можна зробити такі висновки. Згідно з теорією М. С. Трубецького щодо алофонного варіювання та визначення фонем, обов’язковість чи факультативність характеристик звуку визначаються завдяки фонологічно розрізнявальним ознакам, інші фонологічно нерелевантні артикуляційні ознаки звука можуть вільно варіювати [4]. Проте, аналіз показує, що навіть у сильній позиції диференційні ознаки приголосних можуть проявлятися нестабільно. Найбільш варіативною ознакою приголосних фонем виявилася “участь голосових зв’язок/напруженість”. Найбільш чітку співвіднесеність виявляють протиставлення приголосних за місцем і способом творення, тобто за локальними

і модальними ознаками [2]. Диференційна ознака “місце артикуляції” характеризується найвищим ступенем стабільності прояву, що свідчить про її провідну роль у системі німецьких приголосних фонем. І навпаки, зменшення релевантності “участі голосових зв’язок” може спричинити перебудову цілої системи, оскільки система приголосних фонем саме тому і є системою, що вона становить систему протиставлень за однією із диференційних ознак [3]. Можна припустити, що в подальшому розвитку дзвінкі ненапружені приголосні /b/, /d/, /g/ та глухі напружені /p/, /t/, /k/ будуть протиставлятися лише за напруженістю. Слабкими місцями з точки зору прояву диференційних ознак є дзвінка фрикативна /r/, бокова /l/, а також глуха зімкнена /t/, алофони котрих можуть вокалізуватися чи випадати. Слуховий та акустичний аналіз дозволяють встановити те, що німецький глухий зубний ʁ порушує кореляцію за глухістю й має високий ступінь варіювання. Диференційна ознака “місце артикуляції” характеризується найвищим ступенем прояву, що свідчить про її провідну роль в німецькому консонантизмі.

Потрібно зазначити, що дане дослідження неповністю вичерпує питання ступеня прояву стабільності диференційної ознаки “участі голосових зв’язок”, що може слугувати підставою для подальших наукових розвідок щодо функціонування німецьких приголосних фонем у спонтанному мовленні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Зиндер Л.Р. Теоретический курс фонетики современного немецкого языка. – М.: АCADEMIA, 2003. – 158 с.
2. Зубкова Л.Г. Типология фонологических оппозиций в свете их семантических функций // Вопросы языкознания. – № 3. – М.: Наука, 1999. – С. 60-69.
3. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. – К., 1981. – 183 с.
4. Трубецкой Н. С. Основы фонологии. – 2-е изд. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 352 с.
5. Якобсон Р., Халле М. Фонология и ее отношение к фонетике // Новое в лингвистике. – Вып. II. – М.: Прогресс, 1962. – С. 231–278.
6. Jakobson R., Halle M. Grundlagen der Sprache // Schriften zur Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikation. Nu. 1. – Berlin: Akademie-Verlag, 1960. Я S. 1-74.
7. Kohler K.J. generative Phonologie des Deutschen und des Englischen. – Arbeitsbericht Nr. 9. – Institut für Phonetik Universität Kiel, 1977. – 83 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Рудківський – викладач кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: фонологія, фонетика німецької мови.

ВАРІЮВАННЯ АКЦЕНТНИХ ТИПІВ ТА СТРУКТУР АНГЛІЙСЬКИХ СЛІВ (на матеріалі британської вимовної норми)

Станіслава ШАРОВАРОВА (Кіровоград, Україна)

У статті виокремлено інвентар акцентних типів та акцентних структур слів, що виявляють вільне варіювання місця та ступеня наголосу в аспекті британської вимовної норми. Висвітлено тенденції вільного акцентного варіювання у межах акцентних типів.

Word accentual types and accentual structures revealing free variation of stress placement and stress degree are established in terms of British pronouncing norm. The tendencies of free accentual variation within accentual types are depicted.

Варіативність акцентної структури слова (АСС) як атрибут еволюційного механізму мовної системи є характерною рисою сучасної англійської мови й полягає в допустимих у нормативному аспекті змінах місця, кількості та ступеня наголосу, які зумовлені й передбачені умовами, ситуаціями і контекстами їхніх реалізацій у процесі комунікації [5: 1; 7: 70-71; 13: 9; 14: 35-36]. Ця характеристика зумовлена процесом історичного розвитку англійської акцентуації під впливом низки інтралінгвістичних та екстралінгвістичних чинників, що визначають певний акцентний тип слів [3: 14-15; 4: 56-57; 5: 18-19; 7: 34-36; 8: 145; 13: 261-264; 14: 41-45].

Варіювання розглядають як зміну звукового складу або значення структурної одиниці без втрати її семантичної тотожності [1: 72]. Під *варіюванням акцентної структури* розуміємо процес створення, відбору і використання різних акцентних варіантів одного й того ж слова зі збереженням тотожності його фонемної структури та лексичного значення.

Вільне акцентне варіювання (ВАВ) тлумачимо як допустиму літературною нормою вимови видозміну акцентного оформлення слова, що забезпечується перерозподілом

кількості, місця та/або ступенів наголосу, при збереженні тотожності значення слова або його лексико-граматичного класу. В результаті утворюється *акцентний варіант* (АВ), тобто така оформленість слова, яка вже (чи ще) функціонує як різновид, паралель, модифікація основної акцентної структури певного слова, домінуюча при статистичному зрізі мови або яка функціонує як рівноправна з основною акцентною оформленістю певної лексичної одиниці [10: 20; 11: 25].

На часі класифіковані акцентні типи (АТ) та АС англійських слів (Г.П.Торсуєв), зокрема, систематизовані акцентні моделі складних слів (В.О.Бондаренко, О.О.Глікіна), узагальнені основні тенденції еволюції АС складних слів (Т.В.Мошніна, Т.В.Левіна), виокремленні провідні напрями трансформації акцентних типів та структур (О.І.Енгель), описана акцентна структура запозичень (Л.В.Комар), визначений характер впливу та взаємодії константності та варіативності в АСС (А.О.Єрошин, Д.А.Шахбагова), висвітлені АСС залежно від їхньої морфологічної будови (В. Danielsson, E. Fudge, R. Kingdon). Однак, дотепер відсутнє синхронічне дослідження варіативності акцентних структур англійських слів в аспекті британської вимовної норми.

Мета статті полягає в систематизації особливостей варіювання акцентних структур слів в аспекті британської вимовної норми шляхом узагальнення тенденцій вільного акцентного варіювання у межах їхніх акцентних типів.

АСС у мовленнєвій синтагматиці піддається модифікації, варіюванню і в результаті утворюються *акцентні типи* (АТ) як особливі структурні одиниці фонетичної системи мови [12: 76], що уособлюють загальну схему розміщення наголосу у словоформах слів, а саме, ступеня наголосу, послідовності розподілу головного та другорядного наголосів та кількості наголосів у слові. Співвідношення складів слова за компонентами наголосу у межах кожного АТ утворюють варіантні акцентно-складові або *акцентно-ритмічні структури слів* [12: 79].

Загальноприйнято, що англійська лексика виявляє 11 акцентних типів [12: 87], що варіюють за кількістю наголосів, ступенем наголошеності певного складу (головний чи другорядний) та місцем наголосу, а саме: 1) [‘- -] «один головний наголос»; 2) [‘-’-] «два головних наголоси»; 3) [‘-’-’-] «три головних наголоси»; 4) [‘-’-’-’-] «чотири головних наголоси»; 5) [‘-, -] «головний та другорядний наголоси»; 6) [‘-, -’-] «другорядний та головний наголоси»; 7) [‘-’-, -] «два головних та другорядний наголоси»; 8) [‘-, -’-] «головний, другорядний та головний наголоси»; 9) [‘-, -, -] «головний та два другорядних наголоси»; 10) [‘-, -’-’-] «два другорядних та головний наголоси»; 11) [‘-, -’-, -] «другорядний, головний та другорядний наголоси».

З метою перевірки гіпотези про високий ступінь варіативності акцентних структур слів в аспекті британської вимовної норми, нами був підданий структурно-семантичному аналізу корпус АТ слів авторитетних словників сучасної вимови [18; 19]. Суцільне обстеження АСС засвідчило, що тільки чотири акцентних типи з 11, виокремлених Г.П.Торсуєвим, виявляють вільне варіювання місця та ступеня наголосу (які подаємо за спаданням частоти в матеріалі спостереження):

- 1) «один головний наголос», напр.: *accusatory* [‘- - - - , - - - -];
- 2) «другорядний та головний наголоси», напр.: *furthermore* [‘-, - , - - -];
- 3) «головний та другорядний наголоси», напр.: *day-tripper* [‘-, - , -’- -];
- 4) «два другорядних та головний наголоси», напр.: *inexplicability* [‘-, - , -’- - , -’- -’- - , -’- -’- -];

Акцентні типи [‘-’-], [‘-’-’-], [‘-’-’-’-], [‘-’-, -], [‘-, -’-], [‘-, -’-], [‘-, -’-] не були зафіксовані в нашій картотеці досліджених слів, що підтверджує думку щодо існування акцентної моделі з двома (чи більше) головними наголосами лише як теоретично можливої [Див. також 5: 15; 14: 110-111].

Виокремимо інвентар варіативних АСС для кожного з акцентних типів, що виявляють ВАВ у британській вимовній нормі.

Акцентний тип «один головний наголос» реалізується засобами 11 АСС та охоплює 58,44% із загальної кількості досліджених ЛЮ з варіативними АС. Структурний аналіз цих АСС виявляє варіювання у словах зі складовою довжиною від двох до шести складів. Високий ступінь акцентного варіювання забезпечується дво- та трьохскладовими АСС з головним наголосом на першому або другому складах – 43,07% та 32,31% ЛЮ відповідно. В АТ «один головний наголос» ядро (75,22%) моделюється двоскладовими та трьохскладовими АС з наголосом на першому або другому складах, напр.: *diphthongal* [ˈ – – –, –ˈ – –]. До основної підсистеми (90,94%) відносимо чотирьохскладові АС з головним наголосом на першому або другому складах, напр.: *refutable* [ˈ – – – –, –ˈ – – –]. Периферійну підсистему (9,06%) утворюють п'яти- та шестискладові АС з головним наголосом на першому або другому складах, напр.: *notifiable* [ˈ – – – – –, –ˈ – – – –] і трьохскладова АС з головним наголосом на третьому складі: *thereabouts* [– –ˈ – –, –ˈ – –] (див. табл. 1).

11 АС у межах АТ «один головний наголос» моделюють 38 варіантів АСС. Варіантний ряд переважно утворюють два АВ (98,3%) і лише десять ЛЮ (1,71%) мають три АВ.

ВАВ та поява альтернативного АВ відбувається за рахунок:

1) трансформації АС у межах АТ «один головний наголос» (56,24%). В альтернативному варіанті констатуємо зсув головного наголосу з першого на другий або третій склад, напр.: *fragmentary* [ˈ – – – –] → [–ˈ – – –], *adios* [ˈ – – –] → [–ˈ – –] і з другого на перший, напр.: *disputant* [–ˈ – –] → [ˈ – – –];

2) зміни АТ «один головний наголос» на АТ «другорядний та головний наголоси» (42,56%) шляхом: 2.1) появи другорядного наголосу зі зміною місця головного (35,55%), напр.: *cabaret* [ˈ – – –] → [ˈ – –ˈ –], *ingrowing* [–ˈ – –] → [ˈ –ˈ – –], *piroshky* [–ˈ – –] → [ˈ – –ˈ –]; 2.2) появи другорядного наголосу без зміни місця головного (7,01%), напр.: *insider* [–ˈ – –] → [ˈ –ˈ – –], *miscarry* [–ˈ – –] → [ˈ –ˈ – –], *mistrust* [–ˈ –] → [ˈ –ˈ –];

3) зміни АТ «один головний наголос» на АТ «головний та другорядний наголоси» (1,2%) шляхом появи другорядного наголосу зі зміною місця головного, напр.: *subtenant* [–ˈ – –] → [ˈ –ˈ – –], *telemeter* [–ˈ – – –] → [ˈ –ˈ – – –], *subeditor* [–ˈ – – –] → [ˈ –ˈ – – –].

Таблиця 1

Інвентар АСС акцентного типу «один головний наголос», що варіюють в аспекті британської вимовної норми

№	Акцентна структура	Частота участі АС у варіюванні		Приклад ЛЮ з варіативною АС	Функціональне навантаження АС
		абс.	відн. (%)		
1.	'__	156	26,67%	<i>mainline</i>	Ядро (75,22%)
2.	'___	124	21,2%	<i>decorous</i>	
3.	_'	96	16,41%	<i>pigment</i>	
4.	_'__	64	10,94%	<i>disputant</i>	
5.	_'___	54	9,23%	<i>explicative</i>	Основна підсистема (90,94%)
6.	'_____	38	6,49%	<i>capitalize</i>	
7.	'_____	21	3,59%	<i>capitalism</i>	Периферійна підсистема (9,06%)
8.	_'_____	19	3,25%	<i>explicative</i>	
9.	_'_____	11	1,88%	<i>discriminatory</i>	
10.	'_____	1	0,17%	<i>justificatory</i>	
11.	__'__	1	0,17%	<i>thereabouts</i>	

	585	100%		Усього
--	-----	------	--	--------

Відтак, провідною тенденцією вільного варіювання АСС, оформленої АТ «один головний наголос», є трансформація АС у межах АТ, що забезпечується перерозподілом місця головного наголосу у дво- та трьохскладових ЛЮ.

Акцентний тип «другорядний та головний наголоси» реалізується 20 АСС та охоплює 34,66% із загальної кількості досліджених ЛЮ з варіативними АС. Варіювання відбувається у словах зі складовою довжиною від двох до семи складів. Акцентне варіювання забезпечується трьох- та чотирьохскладовими АСС з головним наголосом на другому, третьому або четвертому складах – 35,73% та 19,31% ЛЮ відповідно. В АТ «другорядний та головний наголоси» ядро (77,23%) моделюється дво-, трьох-, чотирьох- і п'ятискладовими АС з головним наголосом на другому та третьому складах, напр.: *cigarette* [,- ' - - , ' - - -]. Основну підсистему (90,2%) утворюють чотирьох-, п'яти- та шестискладові АС з головним наголосом на четвертому або п'ятому складах, напр.: *decentralization* [-, - - - ' - - , - - - - ' - - -]. Периферійну підсистему (9,8%) оформлюють чотири-, п'яти-, шести- та семискладові АС з головним наголосом на другому, третьому, четвертому, п'ятому та шостому складах, напр.: *denationalization* [-, - - - - ' - - - , - - - - - ' - - -] (див. табл. 2).

У межах АТ «другорядний та головний наголоси» 20 варіативних АС, що моделюють 55 варіантів АСС. Варіантний ряд утворюють переважно два АВ (96,83%) і лише 11 ЛЮ мають по три АВ (3,17%).

В АВ та поява альтернативного АВ реалізується засобами:

1) зміни АТ «другорядний та головний наголоси» на АТ «один головний наголос» (61,96%) шляхом усунення другорядного наголосу, напр.: *alveolar* [,- ' - -] → [- ' - -], *clubfooted* [,- ' - -] → [- ' - -], *inhospitable* [,- ' - - -] → [- ' - - -];

2) трансформації АС у межах АТ «другорядний та головний наголоси» (22,19%) шляхом 2.1) зміни місця другорядного наголосу зі збереженням місця головного (14,99%), напр.: *dissatisfaction* [-, - ' - -] → [- - - ' - -], *electronic* [,- ' - -] → [-, ' - -], *reactivation* [,- - ' - -] → [-, - ' - -]; 2.2) зміни місця головного наголосу зі збереженням місця другорядного (7,2%), напр.: *co-heiress* [- ' - -] → [- ' - -], *redistribute* [,- ' - -] → [- - - ' - -], *reincarnate* [- - - ' - -] → [- ' - - -];

Таблиця 2

Інвентар АСС акцентного типу «другорядний та головний наголоси», що варіюють в аспекті британської вимовної норми

№	Акцентна структура	Частота участі АС у варіюванні		Приклад ЛЮ з варіативною АС	Функціональне навантаження АС
		абс.	відн. (%)		
1.	,- ' - -	92	26,51%	<i>controvert</i>	Ядро (77,23%)
2.	,- ' -	55	15,85%	<i>ice cream</i>	
3.	,- - ' - -	50	14,41%	<i>plano-concave</i>	
4.	,- - ' - - -	39	11,24%	<i>microprocessor</i>	
5.	,- ' - - -	32	9,22%	<i>wastepaper</i>	
6.	- - ' - - - -	16	4,61%	<i>inaudibility</i>	Основна підсистема (90,2%)
7.	,- - - ' - -	11	3,17%	<i>defoliation</i>	
8.	,- - - - ' -	10	2,88%	<i>catamaran</i>	
9.	- - - - - ' - -	8	2,31%	<i>detoxification</i>	

10.	ˌhɛdˈmɑːstər	6	1,73%	<i>disintegration</i>	Периферійна підсистема (9,8%)
11.	ˌɑːlveəˈlærɪti	6	1,73%	<i>alveolarity</i>	
12.	ˌɪnˌæplɪkəˈbɪləti	5	1,44%	<i>inapplicability</i>	
13.	ˌdaʊnˌləʊdəˈbəl	5	1,44%	<i>downloadable</i>	
14.	ˌbrɒdəˈriː ˌæŋˈleɪz	3	0,86%	<i>broderie anglaise</i>	
15.	ˌdenˌætʃrəlɪˈzeɪʃən	3	0,86%	<i>denaturalization</i>	
16.	ˌbuːtɒnˈniːə	2	0,58%	<i>boutonniere</i>	
17.	ˌhelɪoʊˈtrɒpɪzəm	1	0,29%	<i>heliotropism</i>	
18.	ˌbæsɪdɪoˈmɪsɪt	1	0,29%	<i>basidiomycete</i>	
19.	ˌmʌltɪˌdɪsɪplɪˈnærɪ	1	0,29%	<i>multidisciplinary</i>	
20.	ˌɪntərˌdɪsɪplɪˈnærɪ	1	0,29%	<i>interdisciplinary</i>	
		347	100%		Усього

3) зміни АТ «другорядний та головний наголоси» на АТ «головний та другорядний наголоси» (13,83%), напр.: *headmaster* [ˌhɛdˈmɑːstər] → [ˈhɛdˌmɑːstər], *open-handed* [ˌɒpənˈhændɪd] → [ˈɒpənˌhændɪd], *telemarketing* [ˌtelɪˈmɑːkɪtɪŋ] → [ˈtelɪˌmɑːkɪtɪŋ];

4) зміни АТ «другорядний та головний наголоси» на АТ «два другорядних та головний наголоси» (2,02%) шляхом перерозподілу кількості наголосів, напр.: *disqualification* [ˌdɪsˌkʌlɪfɪˈkeɪʃən] → [ˌdɪsˌkʌlɪfɪˈkeɪʃən], *inevitability* [ˌɪnɪˈvɪtəˈbɪləti] → [ˌɪnɪˈvɪtəˈbɪləti], *interdisciplinary* [ˌɪntərˌdɪsɪplɪˈnærɪ] → [ˌɪntərˌdɪsɪplɪˈnærɪ].

Отже, провідною тенденцією вільного варіювання АСС, оформленої АТ «другорядний та головний наголоси», є його зміна на АТ «один головний наголос», що забезпечується спрощенням АСС у дво- та трьохскладових ЛО.

Акцентний тип «головний та другорядний наголоси» реалізується 9 АСС та становить 6,29% із загальної кількості досліджених ЛО з варіативними АС. Аналіз цих АСС виявляє варіювання у словах зі складовою довжиною від трьох до шести складів. Акцентне варіювання забезпечується трьох- та чотирьохскладовими АСС з головним наголосом на першому складі – 65,08% та 26,98% ЛО відповідно. В АТ «головний та другорядний наголоси» ядро (82,53%) оформлюється трьох- та чотирьохскладовими АС з головним наголосом на першому складі, напр.: *freshwater* [ˈfrɛʃwɑːtər]. До основної підсистеми (92,05%) відносимо трьох- і чотирьохскладові АС з головним наголосом на першому складі, напр.: *free-for-all* [ˈfriːfɔːrˌɔːl]. Периферійну підсистему (9,8%) моделюють п'яти- та шестискладові АС з головним наголосом на першому або другому складах, напр.: *fuel-injected* [ˈfjuːlɪnˌdʒektɪd, ˌfjuːlɪnˌdʒektɪd] (див. табл. 3).

У межах АТ «головний та другорядний наголоси» нараховуємо 9 варіативних АС, що моделюють 13 варіантів АСС. Варіантний ряд утворюють переважно два АВ (92,06%) і лише 5 ЛО мають три АВ (7,94%).

ВАВ та поява альтернативного АВ відбувається за рахунок:

1) зміни АТ «головний та другорядний наголоси» на АТ «другорядний та головний наголоси» (84,13%), шляхом послаблення головного наголосу до другорядного і посилення другорядного до головного наголосу, напр.: *back-pedal* [ˌbækˈpedəl] → [ˈbækˌpedəl], *well-doer* [ˌwelˈdɔːr] → [ˈwelˌdɔːr], *whereupon* [ˌweərɪˈpɒn] → [ˈweərˌpɒn];

2) зміни АТ «головний та другорядний наголоси» на АТ «один головний наголос» (14,28%) шляхом 2.1) зникнення другорядного наголосу зі збереженням головного (1,58%),

напр.: *six-shooter* ['-, -] → [-, -, , '- -]; 2.2) зникнення другорядного наголосу зі зміною місця головного (12,7%), напр.: *subtotal* [-, -] → [-, -, , '- -];

3) зміни АТ «головний та другорядний наголоси» на АТ «другорядний, головний та другорядний наголоси» (1,59%), зі збереженням місця другорядного і зміною місця головного та появою другого другорядного, напр.: *demisemiquaver* [-, -, -, -, -] → [-, -, -, -, -].

Таблиця 3

Інвентар АСС акцентного типу «головний та другорядний наголоси», що варіюють в аспекті британської вимовної норми

№	Акцентна структура	Частота участі АС у варіюванні		Приклад ЛО з варіативною АС	Функціональне навантаження АС
		абс.	відн. (%)		
1.	'_ _ _	37	58,73%	<i>subtotal</i>	Ядро (82,53%)
2.	'_ _ _ _	15	23,8%	<i>orphoepist</i>	
3.	'_ _ _	4	6,35%	<i>undercharge</i>	Основна підсистема (92,05%)
4.	'_ _ _ _	2	3,17%	<i>word-processing</i>	
5.	'_ _ _ _ _	1	1,59%	<i>photocopier</i>	Периферійна підсистема (9,8%)
6.	'_ _ _ _ _ _	1	1,59%	<i>servomechanism</i>	
7.	'_ _ _ _ _	1	1,59%	<i>fuel-injected</i>	
8.	'_ _ _ _ _	1	1,59%	<i>realpolitik</i>	
9.	'_ _ _ _ _ _	1	1,59%	<i>demisemiquaver</i>	
		63	100%		Усього

Так, провідною тенденцією вільного варіювання АСС, оформленої АТ «головний та другорядний наголоси», є його зміна на АТ «другорядний та головний наголоси» шляхом послаблення головного наголосу до другорядного і посилення другорядного до головного.

Акцентний тип «два другорядних та головний наголоси» реалізується 5 АСС та охоплює 0,5% із загальної кількості досліджених ЛО з варіативними АС (див. табл. 4). Структурний аналіз цих АСС виявляє варіювання у словах зі складовою довжиною від чотирьох до восьми складів.

Таблиця 4

Інвентар АСС акцентного типу «два другорядних та головний наголоси», що варіюють в аспекті британської вимовної норми

№	Акцентна структура	Частота участі АС у варіюванні		Приклад ЛО з варіативною АС
		абс.	відн. (%)	
1.	'_ _ _ _ _	2	33,33%	<i>self-congratulatory</i>
2.	'_ _ _ _	1	16,67%	<i>malapropos</i>
3.	'_ _ _ _ _	1	16,67%	<i>diphenylamine</i>
4.	'_ _ _ _ _ _	1	16,67%	<i>discontinuity</i>
5.	'_ _ _ _ _ _ _	1	16,67%	<i>incomprehensibility</i>
		6	100%	

У межах АТ «два другорядних та головний наголоси» чинні 5 варіативних АС, що моделюють 6 варіантів АС. Варіантний ряд утворюють два АС і лише одна ЛО має три АВ.

В АВ та поява альтернативного АВ відбувається за рахунок:

1) зміни АТ «два другорядних та головний наголоси» на АТ «другорядний та головний наголоси» (66,67%) шляхом 1.1) втрати одного другорядного наголосу зі збереженням місця другорядного та зміною місця головного, напр.: *self-congratulatory* [ˌsɛlfˌkɒŋgrətʃəˈleɪtəri] → [ˌsɛlfˌkɒŋgrətʃəˈleɪtəri]; 1.2) втрати одного другорядного наголосу зі збереженням місця головного та іншого другорядного, напр.: *discontinuity* [ˌdɪskənɪˈnjuːti] → [ˌdɪskənɪˈnjuːti]; 1.3) втрати одного другорядного зі зміною місця іншого другорядного та головного, напр.: *inexplicability* [ˌɪnɪˈplɪkəbəlɪti] → [ˌɪnɪˈplɪkəbəlɪti].

2) трансформації АС у межах АТ «два другорядних та головний наголоси» (33,33%) шляхом 2.1) зміни місця головного наголосу зі збереженням місця другорядних наголосів, напр.: *diphenylamine* [ˌdɪfɪˈnɪlˌæmɪn] → [ˌdɪfɪˈnɪlˌæmɪn]; 2.2) зміни місця одного другорядного наголосу зі збереженням місця головного та іншого другорядного, напр.: *incomprehensibility* [ˌɪnkəmˈprehensɪbəlɪti] → [ˌɪnkəmˈprehensɪbəlɪti].

Як засвідчують кількісні дані матеріалу спостереження, провідною тенденцією вільного варіювання АСС, оформленої АТ «два другорядних та головний наголоси», є його зміна на АТ «другорядний та головний наголоси», що забезпечується спрощенням АСС у чотирих-, шести- та семискладових ЛО.

Отже, у результаті структурно-семантичного аналізу встановлено, що в сучасній британській вимовній нормі існують чотири акцентних типи, які виявляють вільне акцентне варіювання: «один головний наголос», «другорядний та головний наголоси», «головний та другорядний наголоси», «два другорядних та головний наголоси». Зазначені акцентні типи реалізуються 45 акцентними структурами, що моделюють 112 варіантів АСС. Вільне акцентне варіювання відбувається завдяки зміні одного акцентного типу на інший – 59,34% усіх досліджених лексичних одиниць матеріалу спостереження, а також трансформації акцентної структури у межах акцентного типу – 40,66%. Характерною особливістю є поява альтернативного акцентного варіанта засобами варіювання другорядного наголосу, що становить 64,53%. З них 49,15% акцентних варіантів утворені шляхом появи чи втрати другорядного наголосу, а 15,38% шляхом зміни місця другорядного наголосу. Участь головного наголосу у варіюванні становить лише 35,47%. Загалом варіюють свої акцентні структури слова зі складовою довжиною від двох до восьми складів, але найбільш функціонально навантажені є трьох- (35,26%) та двоскладові (30,67%) акцентні структури.

Перспективою подальших досліджень є з'ясування й опис чинників, що сприяють або обмежують вільне акцентне варіювання у межах акцентних типів англійських слів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 607 с.
2. Бондаренко В.О. Фонетична структура інноваційних складних слів сучасної англійської мови: Автореф. дис. ... кандидата філол. наук.: 10.02.04 / Київський нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2001. – 21 с.
3. Гликина Е.А. Акцентное строение сложного слова в современном английском языке. Автореф. дисс. ... кандидата филол. наук / 1-й Московский государственный пед. ин-т ин-ых языков. – М., 1953. – 23 с.
4. Горбачевич К.С. Вариантность слова и языковая норма: на материале современного русского языка. – Л.: Наука: Ленинградское отд., 1978. – 238 с.
5. Ерощин А.А. Развитие акцентной структуры слова в фонетической системе английского языка (на примере британского и американского вариантов): Автореф. дисс. ... кандидата филол. наук: 10.02.04 / Московского ордена Дружбы народов гос. лингв. ун-т. – М., 1991. – 22 с.
6. Комар Л.В. Нормування акцентних структур запозичень в аспекті британської та американської вимовних норм // Гуманітарний вісник. Серія: Іноземна філологія: Всеукр. зб. наук. праць – Черкаси: ЧДТУ, 2005. – Число дев'яте. – С. 231-236
7. Левина Т.В. Эволюция акцентной нормы сложных слов английского языка в XX в.: Дисс. ... доктора филол. наук: 10.02.04. – М., 2001. – 347 с.
8. Мошнина Т.В. Динамика современной произносительной нормы английского языка. – // Звучащая речь: теория и практика. Сб. науч. трудов. – М.: МГЛУ, 2001. – Вып. 453. – С. 131-146.
9. Мошнина Т.В. Развитие орфоэпической нормы английского языка, обусловленной социально-лингвистическими факторами: Автореф. дисс. ... кандидата филол. наук: 10.02.04. / Московского ордена Ленина и ордена Трудового Красного Знамени гос. пед. ин-т им. В.И.Ленина. – М., 1989. – 16 с.
10. Сергеев Ф.П. О вариантах и колебаниях ударения в современном русском языке // Вопросы общего и русского языкознания. – Кишинёв, 1964. – С. 17-26.
11. Смирницкий А.И. К вопросу о слове // Труды ин-та языкознания. – 1954. – Т.4. – С. 20-25.

12. Торсуев Г.П. Константность и вариативность в фонетической системе (на материале английского языка). – М.: Наука, 1977. – 125 с.
13. Шахбагова Д.А. Фонетическая система английского литературного языка – целостность, устойчивость, вариативность: Дисс. ... доктора филол. наук: 10.02.04. – М., 1986. – 425 с.
14. Энгель Е.И. Английская нормативная акцентуация в лингвистическом и социолингвистическом аспектах: Дисс. ... кандидата филол. наук: 10.02.04 / Московский гос.ун-т им. М.В.Ломоносова. – 2001. – 453 с.
15. Danielsson B. Studies on accentuation of polysyllabic Latin, Greek, and Romance loan-words in English (with special reference to those ending in –able, –ate, –ator, –ible, –ic, –ical, and –ize). – Stockholm: Almqvist and Wiksell. – 1948. – 548 p.
16. Fudge E. English Word-Stress. – London: Allen and Unwin, 1984. – 240 p.
17. Kingdon R. The Groundwork of the English Stress. – London: Longman, 1972. – 224 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Longman Pronunciation Dictionary / Compiled by J.C. Wells. –2nd impression. – Harlow: Longman, 2000. – 870 p.
2. Cambridge English Pronouncing Dictionary / Originally compiled by Daniel Jones. – 17th ed./ Edited by Peter Roach, James Hartman, and Jane Setter. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 599 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Станіслава Шароварова – аспірантка кафедри перекладу та загального мовознавства КДПУ ім.В.Винниченка.
Наукові інтереси: актуальні проблеми фонетики та фонології сучасної англійської мови.

**КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНІ І КУЛЬТУРНО-КОМУНІКАТИВНІ
 ОЗНАКИ ПРОСОДИЧНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ В ІНШОМОВНОМУ
 МОВЛЕННІ БІЛІНГВА**

Любов ШНУРОВСЬКА (Київ, Україна)

У статті висвітлюється специфіка прояву просодичної інтерференції в іншомовному мовленні білінгвів, детермінована когнітивно-комунікативними і культурно-комунікативними факторами.

The article highlights the peculiarities of prosodic interference manifestation in the foreign language speech of bilinguals determined by cognitive, communicative and cultural factors.

Необхідність комплексного вивчення просодичної інтерференції зумовлена тим, що розкриття мовно-комунікативної сутності і здійснення типології цього явища пов'язані з особливостями трансформації системи вимовних навичок і способу мислення білінгва, сформованих під безпосереднім впливом його рідної мови і культуросфери, для забезпечення соціокультурних потреб іншомовної комунікації. Виникаючі передумови просодичної інтерференції закладені у потенційній схильності мовної свідомості білінгва до інтерферованої актуалізації просодичних моделей іноземної мови. Тому метою статті є розгляд просодичної інтерференції з урахуванням не лише лінгвістичної природи досліджуваного явища, але й таких її визначальних факторів як культурно-комунікативна та когнітивно-комунікативна бази білінгва та процес їхньої адаптації до соціокультурних потреб іншомовного спілкування.

Розгляд просодичної інтерференції вважаємо доцільним розпочати з власне лінгвістичної природи цього явища, що виражається у порушенні мовної норми актуалізації одиниць вторинної мови [3: 54]. Інтенсивність та частота прояву просодичної інтерференції у лінгвістичному сенсі значною мірою детермінуються універсальними і специфічними ознаками просодичних систем контактуючих мов, одна з яких, за визначеннями лінгвістів [7: 48; 2: 131], є *інтерферуючою* мовою або *мовою-моделлю* та становить *джерело* інтерферуючого мовного матеріалу, а інша — *інтерферованою* або *мовою-копією* та *реципієнтом* інтерферуючого впливу первинної мови. Зазначимо також, що у контексті досліджуваної нами проблеми у власне лінгвістичному розумінні згадані вище поняття вживаються синонімічно, відповідно, *інтерферована мова*, *мова-копія* і *мова-реципієнт* для позначення інтерферованого варіанту іншомовного мовлення білінгва та *інтерферуюча мова*, *мова-модель* і *мова-джерело* для позначення мови, яка чинить інтерферуючий вплив. Таким чином, у лінгвістичному плані вплив рідної мови на іноземну у процесі іншомовного спілкування ми вбачаємо у такій загальній типології просодичної інтерференції як 1) уведення просодичних моделей інтерферуючої системи в інтерферовану просодичну систему або їх модифікації, 2) наділення просодичних одиниць інтерферованої мови функціями одиниць інтерферуючої мови, 3) заміна або перенесення складних просодичних моделей інтерферованої мови на відповідні простіші моделі інтерферуючої мови.

Наступним кроком є розгляд просодичної інтерференції як когнітивно-комунікативного явища. Відтак, причиною виникнення інтерференції на когнітивно-комунікативному рівні в умовах білінгвізму, за Н.П.Шумаровою [13: 40], є інтерферуючий вплив рідної мови на іноземну, що відбувається у мовній свідомості білінгва і проявляється у його іншомовному мовленні внаслідок переносу мовленнєвих навичок з рідної мови в іноземну [1: 32; 10: 44].

З огляду на те, що процес мовлення відбувається у єдності з процесом мислення, що є основною ознакою білінгвізму [13:43], то Є.М.Верещагін пропонує *первинною* вважає мову, актуалізація одиниць якої під час мовлення характеризується безпосереднім зв'язком з процесом мислення і яка є “дійсністю думки”, тоді як актуалізація засобів *вторинної мови* здійснюється опосередковано крізь призму первинної мови [3: 29]. У зв'язку з цим, у когнітивно-комунікативному сенсі ми застосовуємо поняття *первинна мова*, коли йдеться про здатність білінгва одночасно мислити і спілкуватись цією мовою і яка, крім цього, асоціюється з його первинним когнітивно-комунікативним досвідом, тоді як поняття *вторинна мова* ми пов'язуємо з вторинним когнітивно-комунікативним досвідом білінгва, набутим опосередковано за допомогою системи засобів первинної мови.

Тут слід також пам'ятати, що мисленнєво-мовленнєві механізми білінгва пов'язані з його попередньо набутим культурно-комунікативним та когнітивно-комунікативним досвідом як носія рідної мови та представника певної культурної спільноти. Рідна мова служить попереднім когнітивно-комунікативним досвідом для іншомовного спілкування і, за Ю.Є.Прохоровим, становить сукупність способів формалізованих реалізацій вроджених акустичних та артикуляційних механізмів та співвідношення ментально-лінгвальної бази білінгва з інформацією про навколишній світ, що зберігається у його мовній свідомості [11: 54] у вигляді інтонопомічної мапи [15: 138]. Таким чином, просодичні моделі мови, що засвоюються, не формуються автоматично, оскільки у цьому процесі рідна мова виконує функцію “структуруючої бази” [12:15], на основі якої інтегрується інформація про нове мовне і культурне середовище білінгва. Відтак, під поняттям *рідна мова* ми розуміємо таку мову, яка була засвоєна індивідом першою й актуалізація засобів якої характеризується органічним поєднанням мовленнєвих і когнітивних механізмів білінгва та відповідністю соціокультурним нормам. *Іноземну мову*, у свою чергу, в межах нашого дослідження ми розглядаємо як похідну, оскільки когнітивно-комунікативний досвід, пов'язаний з нею, набувається крізь призму рідної мови і лише формування її автономних когнітивно-комунікативної та культурно-комунікативної баз та досягнення їхньої синхронізації у процесі іншомовного спілкування дадуть змогу кваліфікувати її як *другу мову*.

Зазначимо також, що взаємодія рідної й іноземної мов у різні періоди та в різних умовах можуть мати і позитивні, і негативні наслідки [4: 40]. Позаяк “...розуміння явищ другої мови пов'язане зі знаходженням еквіваленту в рідній мові та мовній свідомості”, то позитивним моментом у такій взаємодії є наявність у контактуючих мовних системах “однотипних лінгвістичних засобів” [Там само: 37]. У цьому випадку рідна мова становить основу для аналогій, що проводяться білінгвом свідомо або підсвідомо для внутрісистемних або міжсистемних зіставлень [8: 21]. Зауважимо також, що ефективність таких аналогій має місце лише за наявності у білінгва достатнього обсягу іншомовних знань, бо у випадку низького рівня мовної компетенції білінгва процеси мислення і мовлення іноземною мовою можуть виявитися хибними, а тенденція до проведення аналогій між одиницями контактуючих мов може призвести до порушення іншомовної норми [10: 45]. Порушення мовної норми, на рівні з формальними і смисловими порушеннями, теж кваліфікуються як один із проявів інтерференції [6:13], що є негативним фактором у процесі засвоєння й актуалізації засобів іноземної мови на всіх мовних рівнях [8: 21], у тому числі і просодичному.

Зазначимо, що контактуючі просодичні системи співіснують у свідомості білінгва або автономно, або змішано [14: 47], що, відповідно, кваліфікується як координативний і субординативний білінгвізм [2: 22; 10: 42]. Автономне співіснування двох когнітивно-комунікативних баз контактуючих просодичних систем зумовлює потребу у наявності двох систем асоціативних зв'язків між позначуваними явищами навколишньої дійсності та просодичними засобами їх вираження відповідно для кожної з контактуючих систем. Змішаний тип співіснування просодичних систем у мовній свідомості білінгва як ще одна з

умов виникнення просодичної інтерференції, пов'язаний з утворенням спільної системи асоціацій, внаслідок чого, за Л.В.Щербою, виникає одна “змішана мова з двома термінами” (*langue mixte a deux termes*) [14: 48]. Таким чином, перехід від змішаної до автономної актуалізації просодичних засобів іноземної мови є складним процесом, що супроводжується адаптацією мовленнєвих і мисленнєвих механізмів білінгва до іншомовного спілкування, яку Є.М.Верещагін умовно розділяє на такі стадії [3: 134-138]: 1) початкову адаптацію білінгва до нової культуросфери, іншомовне мовлення якого кваліфікується як адаптивне і якому притаманний високий ступінь інтерферованості, що робить іншомовне мовлення індивіда незрозумілим; 2) середню, на якій у процесах мислення і мовленні одні елементи адаптовані, а інші ще ні і яка кваліфікується як *медіальний білінгвізм* та проявляється у незначних формальних порушеннях і відхиленнях від вимовної норми та 3) кінцеву або асимілятивну, на якій когнітивні механізми білінгва забезпечують правильність його іншомовного мовлення із низьким ступенем просодичної інтерференції та асиміляцію білінгва у новій лінгвокультурі.

Додамо також, що інтонаційна система рідної мови, тим паче іноземної, характеризується найменшим ступенем усвідомленості [10: 219], порівняно з іншими мовними системами, що значною мірою перешкоджає засвоєнню й актуалізації просодичних засобів іноземної мови. У зв'язку з цим, для уникнення просодичної інтерференції необхідно сформуванню у мовній свідомості білінгва прямі усвідомлені асоціативні зв'язки між набутими просодичними моделями і їхнім змістовим наповненням [2: 127, 128; 11: 55], які ми кваліфікуємо як *ментальна репрезентація* просодичних моделей іноземної мови, що у своїй взаємовизначеності і взаємозалежності з мовленнєвими механізмами є ознакою високого рівня *мовної і комунікативної компетенції* білінгва. Отже, синхронізація мисленнєвих і мовленнєвих процесів, пов'язаних з іноземною мовою, є визначальним фактором іншомовного спілкування, проте цей процес детермінується також соціальними або професійними потребами, властивими лінгвокультурному середовищу, у якому перебуває білінгв.

Таким чином, позаяк джерело, механізми, форми, частота й інтенсивність прояву інтерференції на просодичному рівні безпосередньо пов'язані з соціокультурними факторами, про що свідчить не лише вимовний, але й соціокультурний акцент білінгва, то очевидно є необхідність формування у білінгва системи знань і навичок актуалізації просодичних засобів іноземної мови на рівні когніції і мовлення відповідно до соціокультурних норм, властивих певному соціуму, що, у свою чергу, становить *соціокультурну компетенцію* білінгва. Отже, високий рівень мовної, комунікативної і соціокультурної компетенції білінгва в своїй сукупності становлять, за визначенням Прохорова Ю.Є. [11: 101], *координативно-бікультурний білінгвізм*. Основними максимально наближеними ознаками координативно-бікультурного білінгвізму ми вважаємо: 1) природність звучання іншомовного мовлення білінгва; 2) низький ступінь інтенсивності та частоти прояву просодичної інтерференції в іншомовному мовленні та високий рівень мовної, комунікативної і соціокультурної компетенції білінгва; 3) максимально вузький діапазон відхилень інтерферованої просодичної реалізації від еталонної; 4) відповідність форми інтерферованої просодичної реалізації її змісту; 5) релевантність актуалізованої інтерферованої просодичної моделі соціокультурній ситуації мовлення.

З огляду на вище зазначене можна дійти висновку, що складність явища просодичної інтерференції полягає не настільки у її формальних проявах, які можна передбачити шляхом прогнозованого зіставного аналізу просодичних засобів контактуючих мов, скільки у її зв'язку з когнітивними, мовленнєвими та комунікативними механізмами білінгва, пов'язаними з його іншомовним спілкуванням, які і визначають частоту й інтенсивність її прояву. Саме тому основну трудність у процесі іншомовного спілкування для білінгва становить не засвоєння масиву просодичних одиниць та способів їхньої актуалізації, а необхідність перебудови механізмів мовлення і мислення відповідно до соціокультурних потреб і мотивації іншомовного спілкування. Тому ми розглядаємо соціокультурні потреби і мотивації як перманентний детермінуючий фактор іншомовного мислення і мовлення білінгва, від якого залежить ступінь інтенсивності і частоти прояву просодичної інтерференції, який ми традиційно диференціюємо як високий, середній і низький.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие // Новое в лингвистике. Вып. 6. Языковые контакты. – М., 1972. – С. 25-60.
2. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / Уриель Вайнрайх; [пер. с англ. яз. и коммент. Ю.А. Жлуктенко; вступ. ст. В.Н. Ярцевой]. – К.: Вища школа, 1979. – 263 с.
3. Верещагин Е.М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма). – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 160 с.
4. Дешериев Ю.Д., Протченко И.Ф. Основные аспекты исследования двуязычия и многоязычия // Проблемы двуязычия и многоязычия. – М.: Наука, 1972. – С. 26-42.
5. Дешериев Ю.Д. Проблема лингвистической интерференции в современном языкознании // Теоретические проблемы социальной лингвистики. – М.: Наука, 1981. – С. 240-255.
6. Жлуктенко Ю.О. Українсько-англійські міжмовні відносини: українська мова у США і Канаді. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1964. – 167 с.
7. Жлуктенко Ю.О. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1966. – 135 с.
8. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. – К.: Видав. центр “Академія”, 2003. – 464 с.
9. Леонтович О.А. Русские и американские парадоксы межкультурного общения: Монография. – М.: Гнозис, 2005. – 352 с.
10. Обучение иностранному языку как специальности (для ин-тов О-26 и фак. иностр. яз.): Учеб. пособие / [М.К. Бородулина, А.Л. Карлин, А.С. Лурье и др. – [2-е изд., испр.]. – М.: Высшая школа, 1982. – 255 с.
11. Прохоров Ю.Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев. Изд-во 4-е, стереотипное. – М.: КомКнига, 2006. – 224 с.
12. Пурикова Л.В. Межкультурное взаимодействие с позиции когнитивно-дискурсивного подхода // Вопросы когнитивной лингвистики. Вып. 1. – М., 2006. С. 5-15.
13. Шумарова Н.П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму: Монографія. – К.: КДЛУ, 2000. – 283 с.
14. Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. [Отв. ред. доц. М.И. Матусевич]. Т.1. – Л.: Изд-во Ленинг. ун-та, 1958. – 182 с.
15. Cook Norman D. Tone of the voice and mind. The connections between intonation, emotion, cognition and consciousness. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2002. – 293 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Любов Шнуровська — аспірантка кафедри германської і фінської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: інтонація англійського мовлення.

ЗМІСТ

I. Мовні системи: проблеми розвитку та функціонування в поліетнічному і полікультурному просторі

1.1.АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИКИ.....	3
<i>МАНАКІН V.</i> UNIVERSALS IN LINGUISTIC SEMANTICS.....	3
<i>АНТОНОВА С.</i> СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО ГЛАГОЛА ГОВОРИТЬ В РУССКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА: ВЕРТИКАЛЬНОЕ ПОЛЕ И ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ГРУППА.....	8
<i>БАРАНОВА С.</i> ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ ПРО КВАНТИТАТИВНІСТЬ ТА КВАЛІТАТИВНІСТЬ.....	15
<i>ЛЯШУК А.</i> ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПОНЯТТЯ CRIME В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	19
<i>МАТЕРИНСЬКА О.</i> МЕРОНІМІЯ ЯК ЛОГІКО-КЛАСИФІКАЦІЙНИЙ ЗАСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛЕКСИЧНОГО ФОНДУ.....	24
<i>СТУПАК І.</i> ДЕАД'ЕКТИВНІ КАУЗАТИВНІ ДІЄСЛОВА ЗІ ЗНАЧЕННЯМ НАДАННЯ ОЗНАКИ БІЛЬШОЮ АБО МЕНШОЮ МІРОЮ.....	27
<i>СМОЛІЙ М., СУЛИМ В.</i> ВІДОБРАЖЕННЯ В МОВІ ФІЛОСОФСЬКИХ КАТЕГОРІЙ БУТТЯ І СТАНОВЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ДІЄСЛІВ WESAN І WERDAN В ЕКЗИСТЕНЦІЙНОМУ ВЖИВАННІ).....	32
<i>ЧЕРНЮХ Б.</i> ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ІНХОАТИВНОСТІ У ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ.....	37
<i>ЧЕТВЕРІКОВА О.</i> ФУНКЦІОНУВАННЯ ОЦІННОЇ ЛЕКСИКИ ПРИ ВИСВІТЛЕННІ РЕГІОНАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ (НА МАТЕРІАЛІ ЖУРНАЛУ NEWSWEEK).....	41
<i>ШМІДЗЕН Л.</i> ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ СЕМАНТИЧНИХ СТРУКТУР СЕРЕДНЬОБАВАРСЬКОЇ БОГЕМСЬКОЇ ГОВІРКИ ЗАКАРПАТТЯ.....	46
<i>АНДРОЩУК Б.</i> ЧОМУ МИ ДУМАЄМО, РОЗМОВЛЯЄМО ТА ДІЄМО МЕТАФОРАМИ?.....	51
<i>БАРБАНЮК О.</i> ТИПИ ЗНАКОПОЗНАЧЕННЯ РЕАЛІЙ І СИТУАЦІЙ НАВКОЛИШНЬОЇ ДІЙСНОСТІ.....	54
<i>БАРДАКОВА О.</i> СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЄСЛІВНИХ ОДИНИЦЬ З ПЕРШИМИ ВІДОКРЕМЛЮВАНИМИ КОМПОНЕНТАМИ-ПРИКМЕТНИКАМИ НОСН-, IRRE-, NIEDER-, TROCKEN-, WAHR-.....	58
<i>БЕНЗАР В.</i> ПРОБЛЕМА ВІДОБРАЖЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМИ МОВИ В РЕКЛАМНОМУ ТЕКСТІ.....	61
<i>ВАСИЛЕНКО Д.</i> МЕТОНІМІЯ ЯК КРЕАТИВНИЙ ЗАСІБ ЗБАГАЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ВІЙСЬКОВОЇ СФЕРИ.....	64
<i>ГРИГОРЕНКО Н.</i> ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗІСТАВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ЛЕКСИЧНОЇ СЕМАНТИКИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ.....	67
<i>ДІЛАЙ І.</i> ПОЛІСЕМІЯ КОГНІТИВНИХ ДІЄСЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	72
<i>ДОВБНЯ І.</i> ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ПРОСТОРУ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	76
<i>ЖУЛІНСЬКА М.</i> ФРЕЙМОВА СЕМАНТИКА АНГЛІЙСЬКИХ КОМП'ЮТЕРНИХ НЕОЛОГІЗМІВ.....	79
<i>ІВАНІНА І.</i> СИНТАГМАТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ СЕРЕДНЬОВЕРХНЬО-НІМЕЦЬКИХ ПРИКМЕТНИКІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ „СИЛЬНИЙ“ У ЛИЦАРСЬКОМУ ЕПОСІ ХІІІ-ГО СТ.	83
<i>КАРПЮК В.</i> К ВОПРОСУ О ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ СТАТУСЕ НЕОЛОГИЗМОВ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ.....	89
<i>КУЙБІДА Х.</i> СПОЛУЧУВАНІСТЬ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ З НОМІНАЦІЯМИ ЛЮДЕЙ В ЕПОСІ ГОМЕРА.....	94
<i>МЄДВЕДЬ А.</i> ДІЄСЛОВО UNDERSTAND ЯК ДОМІНАНТА СИНОНІМІЧНОГО РЯДУ ДІЄСЛІВ РОЗУМІННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	99
<i>ПИМОНОВА Т.</i> АДЪЕКТИВНИЙ СЕГМЕНТ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ «БОГАТСТВО» В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.....	102
<i>СИБІРЦЕВА О.</i> ПОРІВНЯННЯ СИНОНІМІЧНИХ РЯДІВ З ДОМІНАНТОЮ НАТОВП – CROWD В УКРАЇНСЬКІЙ І АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ЗАФІКСОВАНИХ В НИХ НАЦІОНАЛЬНИХ РИС УКРАЇНСЬКОГО Й АНГЛІЙСЬКОГО МЕНТАЛІТЕТУ.....	106

СМОЛЯР Н. ОЦІННИЙ КОМПОНЕНТ КОНОТАЦІЇ ДІЄСЛІВНИХ КОМПОЗИТИВ

СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ.....	109
СОЙКО Т. СЕМАНТИКА ТА ФУНКЦІЇ ПРЕФІКСА ¹ АПО У ГОМЕРІВСЬКОМУ ЕПОСІ.....	114
СУРЖИКОВА К. ВИДИ ДІАХРОНІЧНОГО МАРКУВАННЯ (НА МАТЕРІАЛІ СЛОВНИКІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ).....	118
УС Ю. ЛЕКСЕМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ СИНЬОГО КОЛЬОРУ ТА ЙОГО ВІДТІНКІВ У НІМЕЦЬКОМОВНИХ ТЕКСТАХ ХVІ-ХІХ СТОЛІТЬ.....	122
1.2. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ.....	127
СЕМЕНЮК О., ТИМОФЄЄВА У. ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТОМ ЛЮДИНА, ЛЮДИ В УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ, ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТИ.....	127
АРДЕЛЯН О. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ВЛАСНИХ НАЗВ У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	131
БЕЛОУСОВА Л. ФРАЗЕОЛОГІЗМИ С КВАНТИТАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ: ЕТНОЛІНГВІСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ.....	135
ЛАЛАЯН Н. ГЕНЕТИЧНІ ТИПИ ТА ДЖЕРЕЛА ПОХОДЖЕННЯ ОНОМАСТИЧНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ).....	137
МИРОШНІЧЕНКО І. ВАРІАНТИ ПОЛЬСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ "ПРАЦЯ/НЕРОБСТВО".....	141
ТИЩЕНКО Г. ДЕТЕРМІНОВАНІСТЬ ТРИВАЛОСТІ ЕМОТИВНОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ЧАСОВИМИ ФОРМАМИ.....	145
ЧАГЛЕЙ А. ОКАЗІОНАЛЬНІ ОБРАЗНІ ПОРІВНЯННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ЗБАГАЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО ФОНДУ МОВИ.....	148
УСТЕНКО Н. ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ У СТРУКТУРІ ДРАМАТИЧНИХ ТВОРІВ В. ВИННИЧЕНКА (НА МАТЕРІАЛІ П'ЄСИ „МІЖ ДВОХ СИЛ”).....	152
1.3. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОНОМАСТИКИ ТА ТЕРМІНОТВОРЕННЯ.....	156
ГОЛОВЧАК Н. РЕПЕРТУАР ЧОЛОВІЧИХ ІМЕН ЗАКАРПАТСЬКИХ НІМЦІВ.....	156
ІВАЩИШИН О. КАТЕГОРІАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ З ПРОБЛЕМОЮ ТЕХНОГЕННОГО ВПЛИВУ НА ДОВКІЛЛЯ).....	159
ПЕТРОВА О. НОМІНАЦІЯ ЗА ПРИНЦИПОМ "ЛЮДИНА ЯК ТАКА" У НІМЕЦЬКІЙ ПСЕВДОНІМІЇ.....	164
САЛАТА І. ОБ ИЗМЕНЕНИЯХ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЙ ФИКСАЦИИ СЛОВ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ.....	167
ПОДВОЙСЬКА О. СЕМАНТИЧНІ ДЕРИВАТИ У СКЛАДІ ТЕРМІНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ.....	172
БОРЩЕВСЬКИЙ С. ОНОМАСТИКА Й АПЕЛЯТИВНА ЛЕКСИКА НЕВІДОМОГО ПОХОДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ДОІНДОЄВРОПЕЙСЬКОГО СУБСТРАТУ (НА МАТЕРІАЛІ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ТА ГЕРМАНСЬКИХ МОВ).....	176
ВІКТОРИНА О. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НОМІНАЦІЙ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПАНАРИЦІО У ГОВІРКАХ КІРОВОГРАДЩИНИ.....	181
ДИДИШИН С. ТЕРМІНИ-НАЗВИ ГРАМАТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ВІДМІНКА ТА ВІДМІНКОВИХ ФОРМ (ВІД АНТИЧНОГО ВЧЕННЯ ПРО ВІДМІНКИ ДО СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВІДМІНКОВОЇ СИСТЕМИ).....	186
ДРУЖБЯК С. СИНОНІМІЧНІ ТЕРМІНИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ).....	190
КАТЕРНЮК В. ТРАНСОНІМІЗОВАНІ НЕОФІЦІЙНІ АНТРОПОНІМИ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ.....	194
КИРИЛЮК О. ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОГО КІНОНІМІКОНУ.....	197
КОРЗУН О. МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩ В ХVІІІ СТ. (НА МАТЕРІАЛІ «РЕЄСТРІВ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО»).....	201
МОРОЗ А. ЯВИЩЕ МЕТАФОРИ У ФАХОВІЙ МОВІ ТОРГІВЛІ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ).....	205
СОБКОВ Ю. ПРО ПРИНЦИП ТВОРЕННЯ КРИПТОНІМІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗА ПОХОДЖЕННЯМ ВІД ІМЕНІ І ПРИЗВИЩА.....	208

ЧОРНОУС О. ОСОБЛИВОСТІ ЖІНОЧОГО ІМЕННИКА НОСІЇВ РІЗНИХ ЕТНІЧНИХ ГРУП НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	212
1.4. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЛОВОТВОРУ	217
ЗЕРНОВА В. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ, СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА И СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ РЯДЫ КОРНЕВЫХ СЛАБЫХ ГЛАГОЛОВ СОВРЕМЕННОГО НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА	217
ДЕМЕШКО І. ДО ПРОБЛЕМИ МОРФОНОЛОГІЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ВІДДІЄСЛІВНИХ ДЕРИВАТИВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	221
МЕЛЬНИЧУК Г. OKKASIONELLE BILDUNGEN IN MODERNEN DEUTSCHEN PROSATEXTEN.....	227
РАК Н., ХАРКЕВИЧ Г. СИСТЕМА СЛОВОТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	230
РУДА О. ЗНАЧЕННЯ ТА ЧАСТИНОМОВНА СТРУКТУРА АВТОХТОННИХ ТРАНСПОНУВАЛЬНИХ ПРЕФІКСІВ.....	234
СКЛЯНИЧЕНКО Г. ДО ПИТАННЯ ІЗОМОРФІЗМУ ТА АЛОМОРФІЗМУ У СЛОВОТВІРНИХ СИСТЕМАХ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ.....	237
БОГУСЛАВСКИЙ С. ДИНАМИЧЕСКИЙ АСПЕКТ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ ТЕРМИНОЛОГИИ ФУТБОЛА В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ (1910-1930 ГГ.).....	244
БОГУШЕВСЬКА Н. ВІДДІЄСЛІВНА СЛОВОТВІРНА ПАРАДИГМА В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ.....	247
ВЕРЕЗУБЕНКО М. РОЛЬ СЛОВОТВОРЧИХ ЗАСОБІВ У ФОРМУВАННІ СЕМАНТИКИ ІТЕРАТИВНОСТІ.....	251
ЗАЙЧКОВСЬКА О. ІНШОМОВНІ ЕЛЕМЕНТИ В МІКРОТОПОНІМІЇ ПІВДЕННО-СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ	257
ЗЮЗЬКІНА Г. МОРФОНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДСУБСТАНТИВНИХ ПРИКМЕТНИКІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ ІЗ СУФІКСОМ -СЬК- В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	262
ЛЕВЧЕНКО В. ГЕНДЕРНИЙ ФАКТОР АНГЛІЙСЬКОГО СЛОВОСКЛАДАННЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРЕСИ).....	267
НИКОНЕНКО О. СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНВЕРТОВАНИХ ПОХІДНИХ	271
ПЕРЕСТЮК Т ПОХІДНІ З АУГМЕНТАТИВНИМИ НАПІВПРЕФІКСАМИ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ (СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ).....	274
ПОЗДНЯКОВ О. ТРАДИЦІЙНІСТЬ І НЕСТАНДАРТНІСТЬ АФІКСАЦІЇ ЯК СПОСОБУ УТВОРЕННЯ НІМЕЦЬКИХ МОЛОДІЖНИХ СЛЕНГІЗМІВ.....	278
РИЖЧЕНКО О. ШЛЯХИ І СПОСОБИ УТВОРЕННЯ КОМП'ЮТЕРНОГО СЛЕНГУ	282
СМОЛЯК О. ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВОРУ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНА ЧЕННЯ ОСІБ ЧОЛОВІЧОЇ СТА ТІ ІЗ СУФІКСОМ –ER У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ.....	285
ТИЩЕНКО О. СУФІКСАЛЬНЕ ТВОРЕННЯ НАЗВ ПРОФЕСІЙ ЖІНОЧОГО РОДУ У НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВІ (СУФІКСИ –ТРИА, -ІЄСА)	290
ХЛЫПАЛО Е. СПОСОБИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ НАПРАВЛЕНИЯ ПРОИЗВОДНОСТИ В ОТГЛАГОЛЬНОМ ИМЕННОМ СЛОВООБРАЗОВАНИИ.....	294
1.5. СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ, ВЗАСМОДІЯ ТА КОНТАКТУВАННЯ МОВ.....	299
ДОРОФЕЕВ Ю. ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ЯЗЫКОВ В ФУНКЦИОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ.....	299
ЄВСЄЄВА Г., МИШУРЕНКО П. МОВА СУЧАСНОЇ ПРЕСИ ТА ІНШОМОВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ	303
ЛЕБЕДЄВА Н., ДЬЯЧЕНКО С. АНГЛІЙСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ФЕНОМЕН У СУЧАСНОМУ МОЛОДІЖНОМУ ДИСКУРСІ В УКРАЇНІ ТА НІМЕЧЧИНІ	307
МАЛЕВИЧ Л. ЗАПОЗИЧЕННЯ З КЛАСИЧНИХ МОВ І ПРОБЛЕМИ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ НАУКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	311
ХОМЕНКО Т. ВПЛИВ ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНИХ ФАКТОРІВ НА СТАНОВЛЕННЯ ГРАФІЧНОЇ ТА ОРФОГРАФІЧНОЇ СИСТЕМ НІМЕЦЬКОЇ МОВІ.....	315
ПЛУГІН Ю. ПРОПОЗИЦІЇ ПУРИСТІВ З ОНІМЕЧЕННЯ ЛЕКСИКИ У СФЕРІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ У НІМЕЧЧИНІ	320

АСТАФ'ЄВА М. ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ ІНТЕГРАЦІЇ ЗАПОЗИЧЕНЬ З КИТАЙСЬКОЇ МОВИ В АМЕРИКАНСЬКИЙ ВАРІАНТ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	325
ДОРДА В. СПІВВІДНОШЕННЯ СТУДЕНТСЬКОГО СЛЕНГУ З ЗАГАЛЬНИМ ТА СПЕЦІАЛЬНИМ СЛЕНГОМ	329
ІВАНОВА О. ОСНОВНІ СОЦІАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ В РЕГУЛЮВАННІ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ ІСПАНІЇ	333
КЕРПАТЕНКО Ю. ІНШОМОВНЕ СЛОВО: ВИЗНАЧЕННЯ, АДАПТАЦІЯ, ФУНКЦІОНУВАННЯ	339
ЛЕЛЕКА Т. ЗАПОЗИЧЕННЯ З АНГЛІЙСЬКОЇ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ СФЕРАХ В УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ: ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ	343
МАЙСТРУК Т. НОМІНАТИВНА ФУНКЦІЯ АНГЛІЗМІВ РІЗНИХ СЕМАНТИЧНИХ ГРУП У ТЕКСТАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СТИЛЮ	348
МЕЛЬНИК Т. ВПЛИВ ЗОВНІШНЬОКУЛЬТУРНИХ ТА ВНУТРІШНЬОКУЛЬТУРНИХ ЧИННИКІВ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ У 20-30 РР. ХХ СТ.....	352
ЯКИМ З. ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМИ У НІМЕЦЬКОМОВНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ ІВАНА ФРАНКА	355
1.6. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОНЕТИКИ ТА ФОНОЛОГІЇ	359
КАЛИТА А., ТАРАНЕНКО Л. МЕТОД КОМПЛЕКСНОЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ОЦІНКИ ПРОЦЕСУ ПРОСОДИЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ МОВЛЕННЯ.....	359
ВАЛІГУРА О. ФРЕЙМОВИЙ ПІДХІД ДО ПОРОДЖЕННЯ МОВЛЕННЯ БІЛНГВОМ	365
КОЧУБЕЙ В. ВПЛИВ АРТИКУЛЯЦІЙНОЇ БАЗИ РІДНОЇ МОВИ НА АКТУАЛІЗАЦІЮ ВИМОВНОГО АКЦЕНТУ	370
ШКУРКО Е. ОСОБЕННОСТИ ВОСПРИЯТИЯ РУССКОЙ ЗВУЧАЩЕЙ РЕЧИ КИТАЙСКОЙ АУДИТОРИЕЙ.....	374
ЮЩЕНКО Г. ВПЛИВ СОЦІОПРАГМАТИЧНИХ ЗМІННИХ НА АКТУАЛІЗАЦІЮ ТЕМПУ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ СПІЛКУВАННІ.....	377
КОМАР Л. ВОКАЛІЧНА ТА КОНСОНАНТНА ОРГАНІЗАЦІЯ ФОНЕМНИХ СТРУКТУР ІНШОМОВНИХ СЛІВ У БРИТАНСЬКІЙ ВИМОВНІЙ НОРМІ	382
КИРИЧЕНКО А. ФОНОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ КОРИСТУВАЧІВ АВІАЦІЙНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ: СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ	385
РУДКІВСЬКИЙ О. ФУНКЦІОНУВАННЯ НІМЕЦЬКИХ ПРИГОЛОСНИХ ФОНЕМ ТА ЇХНЬОЇ ДИФЕРЕНЦІЙНОЇ ОЗНАКИ “УЧАСТЬ ГОЛОСОВИХ ЗВ’ЯЗОК” У СПОНТАННОМУ МОВЛЕННІ.....	390
ШАРОВАРОВА С. ВАРІЮВАННЯ АКЦЕНТНИХ ТИПІВ ТА СТРУКТУР АНГЛІЙСЬКИХ СЛІВ (НА МАТЕРІАЛІ БРИТАНСЬКОЇ ВИМОВНОЇ НОРМИ).....	393
ШНУРОВСЬКА Л. КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНІ І КУЛЬТУРНО-КОМУНІКАТИВНІ ОЗНАКИ ПРОСОДИЧНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ В ІНШОМОВНОМУ МОВЛЕННІ БІЛНГВА	400

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)
ВИПУСК 81 (1)**

СВІДОЦТВО ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ
ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ,
ВИГОТІВНИКІВ І РОЗПОВСЮДЖУВАЧІВ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ
Серія ДК № 1537 від 22.10.2003 р.

Підписано до друку 05.03.2009. Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет.
Друк різнограф. Ум.др.арк. 41,72. Наклад 300. Зам. № 5465.

---

*РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ
Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
25006, Кіровоград, вул. Шевченка, 1.
Тел.: (0522) 28 59 84.
Факс.: (0522) 24 85 44
E-Mail.: mails@kspu.kr.ua*